

2184

బాలవ్యాకరణ

సువార్ధప్రకాశిక

గ్రంథకర్త

శ్రీ మన్మథరాసాధ్యాయ

బ్రహ్మశ్రీ కల్లూరి వేంకటాచార్యులుగారు.

CI

బాలవ్యాకరణ

గుప్తార్థప్రకాశిక

బ్రహ్మశ్రీ శిష్టు కృష్ణమూర్తి శాస్త్రి పండితవర్యప్రణీత హరికారికాం
ధీభూతపరవస్తు చిన్నయనూరికర్తృక బాలవ్యాకరణంబునకు

వ్యాఖ్యానము.

ఇయ్యది రాజమహేంద్రవరమందలి గవర్నమెంట్ టాక్సుకాలేజీలో
వియగ్ పండితులును గీర్వాణభాషాగురు పాఠశాలకులును
కొంతకారము కొవ్వూరుసంస్కృతకాలేజీ ప్రధానోపాధ్యాయులును
శ్రీమన్మహాపాధ్యాయ బిరుదాంకితులు నైన

బ్ర"కల్లూరివేంకటరామశాస్త్రిలవారిచే

రచియింపబడినది

రెండవకూర్పు 2000 పుటలు

రాజమహేంద్రవరము.

విలలితామద్రాక్షరకాలయందు

ముద్రింపబడియె.

1929

రిజిస్ట్రేషన్ నెంబర్ 1000

[మూల్యము రూ-5-0-0.]

హరికారికాన్వత్ప్రకటనము

గోదావరిడిస్ట్రిక్టు, అమలాపురముతాలూకా, ముక్తేశ్వరముకా
రస్తులు బ్రహ్మశ్రీ శిష్టుకృష్ణమూర్తిశాస్త్రిలుగారు కాకతాళీయముగా
నొకదివసంబుననాకుఁ దటస్థించినపుడు నేనురచించుచున్న గుప్తార్థప్రకా
శికావ్యాఖ్యప్రశంస ప్రసంగవశంబున సంభవిల్లఁగానంతట వారుతెలుఁగు
భాష నుద్ధరింపఁజాలిం. హరికారికలు తమపితామహులగు శిష్టుకృష్ణ
మూర్తిశాస్త్రిలవారిచే రచింపఁబడి లేఖనపూర్వకముగాఁ దమయొద్దను
న్నవియనియు, నట్టిపుస్తకంబు నింకొకపర్యాయంబున దాని సారస్యాదు
లను బరిశీలింపఁగాఁ దెచ్చియిచ్చెదననియు, దయతో వాగ్దానమునేసి,
యనతికాలములోనే మాపుస్తకరాజంబును దానికిసంబంధించిన కొన్ని
కాగితములతో జోడించి శ్రీరామార్పణముగా రాజకీయన్యాయపత్రం
బుపైని లిఖించుచు గ్రంథంబును గుఱించిన సర్వస్వాశంత్త్యమును యథే
చ్ఛముగా ననుభవించుటకై నాకు దానంబొసంగిరి కావున నట్టికారి
కలు గ్రంథకర్తృత్వాది విమర్శన సందర్భాదులయందు లోకోపకారం
బగునన్న బుద్ధితో మాదిరింపఁబడియె. ఇయ్యవి ముద్రింపఁగాఁ నితరులకు
నధికారములేదు. గ్రంథకర్తృత్వాది విమర్శనంబునకును బతనాదినత్కృ
త్యంబులకును మిక్కిలి యుపకరించెడి యీకారికారత్నంబుల దయ
చేసిన శిష్టుకృష్ణమూర్తి శాస్త్రిల వారియెడ నెంతయుఁ
గృతజ్ఞుడ నయ్యెద.

క. మేరుసమశిష్టువంశ । స్ఫారమణిం గృష్ణమూర్తిశాస్త్రిఁ *బ్రవీణుక్
శ్రీరామార్పణముగ హరి ! కారికవాగ్దేయకర్త నుతింతుక్.

క. వేం. శా.

*ఇటు వీణాశబ్దము వీణాగానమున లక్షణగాన శిల్పిగా పాండిత్యము గలవారనియు
సర్థాంతరము.

అ భి ప్రా య ము లు.

“బ్రహ్మశ్రీ కల్లూరి వేంకటరామశాస్త్రిలవారికి
తమ యుత్తరము గ్రంథము చేరినవి.

తమగ్రంథము భాషకును లక్షణజ్ఞాన మలవటచుకొనఁగోరువా
రికి నత్యంత మావశ్యకమని నొక్కిచెప్పగలను. ఈగ్రంథప్రకటనముచే
నాంధ్రలోకమునకు గొప్పయుపకారము చేసినవారైతిరి. ఇది యాంధ్ర
లోకమున సర్వత్రవ్యాపకము కలదియగుంగాక.

తమరు సూచించిన 390—404 పుటలను జూచితిని. చిన్నయ్య
సూరి కృష్ణమూర్తి గ్రంథముల పౌర్వాపర్యము లగుటచి మీరువాసి
నది వేండితసాధ్యము యుక్తి యుక్తముగానే యున్నది గాని యందునత్య
మంతమాత్రమోయను సందేహముమాత్రమునన్ను బీడించుచున్నది.”

ఇట్లువిన్నవించు,

భవద్విధేయుఁడు.

డా. సుబ్బారావు,

తెలుగుపండితుడు ప్రసిడెన్సీ కాలేజీ

చెన్నఁట్టణం
1—5—1915

I could duly go through a few portions of the stout volume “Balavyākaraṇa gupthārtha Prakasika” most of which is tough study. I find that the author has brought to bear on the production of this great work his thorough mastery of the principles of Sanskrit Grammar and succeeded in impressing upon it the stamp of the monumental commentaries on Pāṇini. It is a remarkable work giving proof of the author's deep scholarship vast research close reasoning and Judgment.

Madras
10—6—15

[Sd] C. BHANUMOORTHY.
Telugu Translator to Govt.

I have had the pleasure of going through Brahma Sri Kalluri Venkatarama Sastri Garu's commentaries on the well-known Telugu Grammar Balavyakaranam by the late Paravastu Chinnayya Suri. Mr. Venkatarama Sastri is a Sanskrit and Telugu Scholar of repute and it augurs well for the future of the Telugu language that Pandits of his type should devote their time and learning for elucidating the laws of that language.

The commentaries are remarkable for elaborateness of exposition and wealth of illustration,

There may be difference of opinion on some of the points dealt with in the book but there can be no doubt that the way in which they are treated is learned and calculated to stimulate thought. The book will be highly useful to persons wishing to acquire a thorough understanding of the structure of the Telugu language.

GUNTUR |
20-7-1915 |

[Sd] J. RAMAYYA;

బ్రహ్మశ్రీ కల్లూరి వేంకటరామశాస్త్రిగారిచే రచియింపబడిన బాలవ్యాకరణ గుప్తార్థప్రకాశికావ్యాఖ్యానమును అక్కడక్కడ విన్నాను. ఇది మిక్కిలి యార్థ లోకమునకు మహాపకారమైన గ్రంథము. వీరికి నుభయభాషాపాండిత్యము మిక్కిలి కలిగియున్నందున నిట్టి గ్రంథము రచించుటకు సాధ్యమైనది. వీరికి సంస్కృతవ్యాకరణాది శాస్త్రముల యందు పాండిత్యమెక్కువగా గలదు. కావుననే యీ గ్రంథమంతరవ్యముగా నున్నది.

చిన్నయసూరికి సంస్కృతవ్యాకరణ పాండిత్యము విషయమై బాలవ్యాకరణములోని యంశములు చూడగా నాకు మిక్కిలి సందేహముగా నున్నది.

రాజమండ్రి, } ప్రకృతమందు విశ్రాంతిలు రాజమహేంద్రవరము
ది 4—10—15 } అర్జునకాలేజీ పండితులు;
కస్తూరి శివశంకరశాస్త్రిలు.

శ్రీవేదమూర్తులయిన బ్రహ్మశ్రీ కల్లూరివేం
కటరామ శాస్త్రిలగారికి—

వేదము వేంకటరాయ శాస్త్రి నవస్కాంతపూర్వకముగా విజ్ఞాపించుట:—ఉ॥కు॥

యుష్మద్విచిత్రమై యుష్మత్ప్రసాదితమైన బాలవ్యాకరణవ్యాఖ్యా గ్రంథముచేరి చిరకారమయినను అనారోగ్యకారణముచేతనాయభిప్రాయమును వెంటనేవ్రాయఁ జాలనైతిని. ఇటీవలకొంచెమారోగ్యము కలుగుదుపూర్వభాగమును పరికించితిని. వ్యాఖ్య వైయాకరణ సార్వభౌములయిన మీరురచించినట్టిది ఎట్టులుండవలయునో అట్లేయున్నది. ఒక్కఁకాన, చోటందప్ప కడమయంతటను మీయభిప్రాయములను హృదయంగమములని యభినందించుచున్నాను.

ఉత్తరభాగమును చదువుటకు ఇంకనుసజ్జడనుగాక యున్నాను. చదివిన పిమ్మట విశేషముతోచినచోఁద్రాసెదను. స్థాలీపులాకన్యాయముచేఁ జూడనుత్తరభాగమును ఇట్లే సర్వసమంజసముగా నుండునని తలంచుచున్నాను.

అభిప్రాయము వ్రాయుటకు ఆలస్యముచేసినందులకు మన్నింపవలయును జ్యోతిష్మతిప్రెన్సు, మూలపేట, } ఇవ్వియయనేకనమస్కారములు
16-10-19 నెల్లూరు.

వేదమువేంకటరాయ శాస్త్రి.

అయ్యా!

అనేకవందనములు. తాము దయాపూర్వకముగాఁ బంపిన “బాల వ్యాకరణగుప్తార్థప్రకాశికను” సమగ్రముగాఁ జదివి మిక్కిలి యానందించి నాడను. వ్యాఖ్యానమెక్కడజూచినను సంస్కృతవ్యాకరణమునందును తద్భాష్యములయందును మీకుఁ గల యసాధారణపాండిత్యమును

వెల్లడించుచున్నది. ఆంధ్రవ్యాకరణజ్ఞానమును నలవరించుకొనఁ గోరు
వారికందఱకును మీపుస్తకమత్యంతోపయుక్తమైనదనుటకు సందేహ
ములేదు. అయినను ప్రకీర్ణఁగిచ్చేదావసానమునందు గ్రంథకర్తలవిషయ
మున మీరిచ్చినయభిప్రాయముతోనే నేకీభవింపఁజాలనందుకు చింతిల్లు
చున్నాడఁను.

రాజమండ్రి,
డి 16—10—15 {

ఇట్లు, భవద్విధేయాప్తుఁడు,
కందుకూరివీరేశలింగము,
(రావుబహద్దూరు.)

బ్రహ్మశ్రీ కల్లూరి వేంకటరామశాస్త్రిలవారికి—

తమ బాలవ్యాకరణగుప్తార్థప్రకాశిక లక్షణపూర్వముల లక్ష్య
ముల నభ్యసింపఁ గోరువారికి నత్యంతావశ్యకము. ఆంధ్రభాషకు మ
హోపకారిణి. లోకమంతటఁ బఠనపాఠనలెసంగుఁ గాత.

ఈపద్యేదముగ సంస్కృతముగానున్న కృష్ణమూర్తి మహిత
పండిత ప్రాథకృతియు స్వసంస్కృత గ్రంథమునకుఁ గొంత తెనుఁగసిన
చిన్నయసూరి బాలవ్యాకరణమును బూర్ణముగఁ జదివియూరసితిని.

ప్రధానము బాలవ్యాకరణమున గుప్తార్థమిది. సమర్థుడయి, యాం
ధ్రశబ్దచింతామణి నుక్తానుక్తదురుక్త చింతనమున నాంధ్రులకు మేలు
చేసి, స్త్రీలకునగోప్యములు నర్థపిహితములునయి సరసములగు నధరో
రోజాదిపదసప్రదీపన యాంధ్రభాషయుపదేశింప రాదను నవీనమతముల
వడనికవిబ్రహ్మయకీర్తి కింవదంతి మాపు సీయంశమున సమగ్రైకమత్య
ము నొందితిని.

విద్వద్విధేయుఁడు,

రాజమండ్రి,
డి 22—10—15. { ఆకుండి వ్యాసమూర్తిశాస్త్రి,
ఇపుడుప్రకృతివేతనముగొనుచున్న రాజమండ్రి
ఆర్జునకాలేజీ సంస్కృతాంధ్రోపాధ్యాయుడు,

[ఇట్టి సజ్జనమండలంబనెడి సత్త్వర్షి మండలంబునఁ బరివృతంబైనమ
దీయగ్రంథంబు ధ్రువకీర్తిం దొఱయుంగాత!] క. వేం. శా.

ఉ పో ధ్వా త ము.

—○::○—

నేటికించుమించుగా నేబదియాఱు సంవత్సరములక్రిందట బాలవ్యాకరణము పరవస్తు చిన్నసూరిచే విరచింపఁబడియె నందురు. ఇయ్యది సంస్కృతముననున్న నన్నయభట్టియమునకు వివరణవృత్తిగాఁగ శిష్టకృష్ణమూర్తిశాస్త్రిలుగారు సంస్కృతభాషలో రచించిన మారికారి కావళికినచ్చపుఁ దెనుంగైనట్టుకనంబడు. ఆంధ్రమున రచింపఁబడియె నను నామ మాత్రమేకాని యీగ్రంథరాజ మతికతినంబుగాన, సామాన్యధీమంతులకు దురవగాహంబయి తనర్చు. దీనంగ్రహింపవలసిన విషయంబులు పెక్కులున్నందున నియ్యుత్తమ గ్రంథమ్ము సర్వజనులకు సుబోధముగానుండిన బాగుండుననునంశం బెల్లవారల మనోరథంబు. అమ్మనోరథంబీడేర్పనెంచి ప్రథమమునఁ బచ్చప్ప కళాభవనంబునఁ బ్రథానాంధ్రోపాధ్యాయులుగా విలసిల్లిన వింజమూరి కృష్ణమాచార్యులవారి గ్రంథమునకు విపులమగు వ్యాఖ్య వ్రాయనుద్దేశించిరి. కాని యాంధ్రుల దురదుష్టవశమున నాయన తనయుద్దేశంబు సిద్ధింపకుండనే కాలధర్మమునొందుటంజేసి యయ్యది యాదిలోనే శాశ్వతనిద్రంజెందె. పదంబడి మఱి కొందఱు పండితులాయన తలంచిన ప్రయత్నము గొనసాగింపనెంచి రట గాని యప్పటికిని మనకునుదినంబులు వాటిల్లమి నదియును మొదటనే తుదిముట్టె.

ఇప్పుడు రాజమహేంద్రపురంబున సర్వకలాశాలలో గీర్వాణభాషా గురువులున్కు ప్రథాన పండితులగు బ్ర॥ శ్రీ॥ కల్లూరి—వేంకటరామశాస్త్రిలవారు బాలవ్యాకరణమునకు వ్యాఖ్యానమొనరించిరి. ఈ వ్యాఖ్యప్రారంభంబున గ్రంథకర్తగారికిఁ బ్రియశిష్యుండగు సుంకర రంగయ్యగారు కుండల్పిడునకుం (తిక్కనసోమయాజికి) గులాల కులస్థుండౌ గురునాథుండువోలె (కుమ్మర కురునాథుఁడు) లేఖనాదులయందుఁ

దోడుగాఁగ గ్రంథము చాలవఱకు రచితంబయ్యె. పిమ్మట గొందఱు కలహాశనుల ప్రోత్సాహంబున గురుదేవపంబూని రంగయ్యగారు శుద్ధముగావ్రాయుటకై గురుదత్తమైన గ్రంథము తమయొద్దనే యుండినందున గ్రంథకర్తృత్వము తమయందారోపించుకొని గ్రంథకర్త కెఱుకలేనిదియే ముద్రితకారక పరిచ్ఛేదాంత గ్రంథము ప్రథమభాగముగాఁ దమపేరునఁ బ్రకటించుకొనిరి. తామెంతయో విశ్వప్రయత్నంబు సేసినను లభింపని యాహ్నుకాలేజీ పండితపదంబుశాస్త్రులవారికి ననాయాసలభ్యులైనదన్న యసూయయే శాస్త్రులవారియెడ సీకలహాశనులకు విష్కారణ వైరంబు గలిగించి యీశూద్రశిష్యుని భేదంబుమూలంబున శాస్త్రులవారిని వంచింపఁ జూచెనందురు. ఇట్టి చతుర్థవర్ణశిష్యుఁడు ద్వేషింపఁగాఁ గీర్తి శేషులగు మ॥రా॥శ్రీ॥—ఏలూరి లక్ష్మీనరసింహముగారు గురుశిష్యులుభయులకును రాజానామా సలిపిరి. మధ్యవర్తులగు శ్రీలక్ష్మీనరసింహముగారు బాల్యాదిగాఁ బ్రయశిష్యుండును బుత్రప్రాయుండుగాన రంగయ్యగారికింగూడ నప్పటివఱకుసిద్ధులైన గ్రంథంబునందు సమానస్వాతంత్ర్యమియవలయునని శాస్త్రులవారిని గోరఁగా సరసులైన శాస్త్రులవారు మధ్యవర్తులమాటను, చిరకాల ప్రవర్తమాన శిష్యవాత్సల్యంబును నిరాకరింపఁజాలక యట్లు సమ్మతించిరిగాని రాజానామాజరిగిన యనతికాలములోనే అక్టోబరు 1910 సం॥లో రంగయ్యగారుపరమ పదంబు నకు వేంచేసిరి.

మఱియు సాత్వికబ్రహ్మ విద్యావిలాసనిరసన గ్రంథప్రారంభంబున శాస్త్రులవారిచే రచింపఁబడిన కృత్యాద్యవస్థాభూత వంశముక్తావళీకోశంబున స్వవంశవర్ణనం బొనరించినది మొదలు మ॥రా॥శ్రీ॥ శ్రీకృత్తివెంటి నాగేశ్వరరావుగారికి శాస్త్రులవారియందు నధికభక్తి విశ్వాసగౌరవంబు మొండుగాఁగలదు. దానంజేసి యేతద్గ్రంథముద్రణమూల్యదాన భారంబు తాము పహించెదమని వాగ్దానముతో శాస్త్రులవారిపేర నిట్లు వ్రాయుచున్నారు.

శ్రీవేదమూర్తులయిన బ్రహ్మశ్రీ కల్లూరి వేంకటరామశాస్త్రిగారి సమ్ముఖమునకు విశ్రీశ్రీ కృత్తివెంటి నాగేశ్వరరావు అనేకనమస్కారములు—ఉభయకుశలోఁబరి.

త॥ తాము రచించిన బాలవ్యాకరణ గుప్తార్థప్రకాశిక, అనుగ్రంథముచూడగా నాకుచాల సంతోషకరముగాను ఆంధ్రభాషాభిలాషులకు మిగుల నుపయోగకరముగాను నుండినట్లు నాకు కనఁపడినందున నాసంతోషపూర్వకముగా తద్గ్రంథము వర్తమానములో ముద్రింపించుచునే యున్నాను గ్రంథపూర్తి అయిపిమ్మట దానివ్యయము నేనేవహించుచున్నాఁడను గాన తమకు ఆగ్రంథముయొక్క కప్పిరేటును శ్రీరామార్పణముగా సమర్పింపఁ దలంచినాడను.

చిత్తగించవలెను.

7—6—1908

రాజమండ్రి,

శ్రీకృత్తివెంటి నాగేశ్వరరావువారు

ఇట్టివాగ్దానముబట్టి వారు గ్రంథాది క్రియాపరిచ్ఛేదమందలి సూత్రమువఱకున్న ముద్రితభాగమునకు ధర్మబుద్ధితోన మూల్యదానం బొనర్చిరి. ధర్మాత్ములు కీకలికాలంబులోఁ గన్పంబులు మోడుగావున శ్రీనాగేశ్వరరావుగారు దైవవశంబునఁ గొన్నిచిక్కులంబడి మనోవైకల్యంబు నొందఁగా గ్రంథకర్తగారు శిష్యుని లోకాంతరప్రాప్తి పిమ్మటను బూర్తి చేసిన గ్రంథశేషమునకు ముద్రణమూల్యం బడుగఁగా నోరురాక యూరకుండిరి. తక్కినగ్రంథమునకు సయితము ముద్రణమూల్యము సుసరళహృదయుండైన యానీతా రామమూర్తి సహాయంబుననే లభింపఁగా గ్రంథంబు సాకల్యంబు నొందె.

ఈగ్రంథ రాజంబు “బాలవ్యాకరణ గుప్తార్థప్రకాశిక” యనునా మంబునఁ బరగుచున్నది—మూలగ్రంథమున నున్న సూత్రముల కెల్లను గరతలామలకంబుగా సోదాహరణ వివరణంబుతోనుండి యుదా

హరణములయొద్ద నందర్భానుసారంబైన సూత్రము లమరంగా వ్యాకరణమందలి యుదాహరణముల ననుసరించిన మహాకవిప్రయోగంబులు తండ్రిపతండ్రింబులుగాఁ జూపఁబడి యాంధ్రలోకమున కత్యంతోపయోగకరముగాఁ దేజరిల్లుచున్నది. ఇందలి గుణాంశములను బూర్ణముగా వచియింప నావంటివాని కలవిగాదు. చదువరులే వానిని గ్రహింతురు గాక! ఈగ్రంథకర్తగారు కాళిదాసకృత మేఘసందేశమునకు నాంధ్రీకరణమౌ పద్యకావ్యమును, సాత్విక బ్రహ్మవిద్యావిలాస సరస మనుశ్చోత్కర్ష సాధక సిద్ధాంత గ్రంథమునకుఁ గృత్యాద్యవస్థమైన వంశము క్తావళియును రచించిరి. మృదుమధురమైన యుభయభాషాకవితాధోరణి తమకుఁ బరిధివిల్లుచున్న నువీరలు శ్లో॥ శాస్త్రీషుహీనాః కవయోభవంతి కవిత్వహీనాశ్చ పురాభట్టాః పురాణహీనా కృషి కాభవంతి భగ్నాః కృషే ర్భాగవతాభవంతి॥ అనువచన న్యాయంబునఁ గవితారచనయందుత్సాహంబులేక వాక్యరణ వేదాంతాది శాస్త్రపతనంబునందే సమయంబు విని యోగించుచుందురు. ప్రకృతంబున శిష్టు కృష్ణమూర్తిశాస్త్రివిరచిత హరికారికావళికి నాంధ్రంబగు చిన్నసూరి కృత బాలవ్యాకరణంబునకుఁ దేట తెల్లమగు మాటలతో సామాన్య పండితసాధ్యంబుగాని యీవ్యాఖ్యాన మొనరించితమ యనన్యసాధారణ సంస్కృతాంధ్రభాషా పండిత్యమును సార్థక పఱచుకొనుచు లోకంబున కమితోపకారంబొనర్చిన బ్రహ్మశ్రీ కల్లూరి వేంకటరామశాస్త్రిగారి పరిశ్రమంబునకు నెల్లరు కోవిదులు కృతజ్ఞులగుదురుగాక!!

మఱియు నీబాలవ్యాకరణంబు కృష్ణమూర్తిశాస్త్రిలవారి హరికారికావళికంటఁ బూర్వమందే యుద్భవిల్లినదని యిచ్చగంధాంతమందలి యుక్తులనుఖండించియు వేఱుసాధనంబులను గనంబఱచియు నేరేనిసమ

ధీంచినయెడల వారికి శాస్త్రులవారును నేనును సనేక వందనాచరణంబు
 లతోఁ గృతజ్ఞులమయి యిప్పటియభిప్రాయంబు మార్చుకొందుముగాని!
 కృష్ణమూర్తిశాస్త్రిగారి గ్రంథకర్తృతనమర్థనమునందే కేవలము నభినివే
 శముగఁగారముగాము. సత్యవాదమే సర్వశ్రేయోనువాదం బగుంగాత!

ఇట్లుగ్రంథకర్తగారి

ప్రియశిష్యుఁడు దేవరకొండ

21—9—15

జగన్నాథరావు బి. ఏ.

టీచర్ మిస్సన్. ఏ.వి.యన్ కాలేజీ

విశాఖపట్టణము.

దైవప్రార్థన.

క. శ్రీరాము నమవిరామునిఁ

బోరాములఁ గెడపి యోముభూస్వతామున్

ధారాధరసుశ్యాముని

ధారణోనుశనోమఘలముఁ దద్దయుఁగొలుతున్.

గురుస్తుతి.

క. అలయాద్భుతాలెజ్జెలో

పల మాకెల్లఁకు నుభయభాషాగురువై

నలువగుకల్లూరికులో

జ్వలవేంకటరామశాస్త్రిబ్రహ్మం దలఁతున్.

శ్రీరామాయనము

గ్రంథకర్తృవంశావతారవర్ణన

సీ. శ్రీరమ్యవిటసికాంతారసంతానాతి

శయసాంద్రతరభూమిసంవృతంబు

భూరిసేరభయుక్తపుష్పావళి

భేలదళినినాదార్భటి విలసితంబు

వివిధరూపాన్వితవిహగతండోద్భవ

సుమనస్కరారావశోభితంబు

సకలదేశాయాతసాధుభక్తానీక

పూజితశివలింగరాజితంబు

గీ. సిద్ధసాధ్యాది ఖచర సంసేవితంబు

భూరిభవనాశకర శృంగభూషితంబు

పుణ్యజనలోక వాంఛా ప్రపూరితంబు

వసుధ విలసిల్లు శ్రీశైలపర్వతంబు.

1

క. ఆపుణ్యశ్రీశైలము

దాపున గల్లారన బహుధర్మాచరణో

ద్వీపితవిప్రవరేణ్యకు

లోపేతం బ్రహ్మర మొందు చెలంగున్.

2

గీ. ఆందు ధర్మపన్నాల వారసంగం దనరు

బ్రాహ్మణులనంగసమునందు బాలుడగుచు

వెలసె వీరన్న యనునొక్కవిప్రతిలకు

డబ్బి వెలయించి పుట్టుమృగాంకుకరణి.

3

క. బాలుడు శమదమ సద్గుణ

బాలుడు నిగమాది వివిధ శాస్త్రార్థ శ్రీ

లోలుడు పశుపతి నేవో

దేవులుడు విరన్నబోలు విపుడు గలఁడే

4

ఉ. వీరస బాలుడయ్యఁ గడుఁబెద్దలయొద్దను విద్దెనేర్వఁ గాఁ
జేరెను బట్టసంబునకుఁ జేరువఁ బోలనరాఖ్య మేల్జమిం
దారుపురంబు నయ్యెడ నుదారమనీషుఁడు మంగపేశుఁడన్
భూరమణీశుఁ డీతనిని బోషణఁజేసెను బుత్రు కైవడిన్.

5

నీ. మంగళపేశునిసభా మండనులైనట్టి

విబుధోత్తములయొద్ద విద్యనేర్చె

నేయొజ్జలొద్దఁ దా నేవిద్దె గఱచెనో

యెరు లెటుంగకయుండఁ దిరుగనేర్చె

వేదశాస్త్రపురాణ వివిధకళాజాల

ములఁ దన కీడులే కలరుచుండె

విద్యాధికుడనిన విట్టవీగక నమ్ర

భావంబుతో నెల్లవారిఁగాంచె

గీ. వీరభద్రేశుచరణము ల్విడువ కెపుడు

రక్తిసేవించునే కాంతభక్తుడగుచు

నీటు గవిసిన మెఱయనినిప్పువోలె

జెలఁగె వీరన్న జనముల లచ్చెరువునొంద.

6

శా. అంతం గొండొకవేళ నాపురికి బ్రహ్మానందసామ్రాజ్య భా
న్వంతుండు న్నిగ మాది సర్వసుకళా సంపూర్ణుఁడు నిర్మల
స్వాతుండైనఘనేంద్రనామకషర్ణివాత్సంద్రుఁ డేతెంచి భూ
కాంతుంజేరి తదీయపండితసభం గావింప వాంఛించినన్.

క. అప్పుడు మంగపదేవుం

డప్పరమునఁ బండితాళి సంతయునొకచో

రప్పించి సభను గూర్పఁగ

నప్పవనమూర్తిఁజూచి యాశ్చర్యమునన్.

చ. చదువులప్రోడయై యపరసారసనంభవుఁ డోయనంగఁబె
పొదవి సమస్తవిద్యలను నుద్ధతి దిగ్విజయంబుఁగొంచు నె
ల్లదిశలు చుట్టివచ్చుయతిలావు నెదుర్కొనఁ జాలరైరి సం
విదితఘనైక విద్యులయి పేర్వడుమంగపరెడ్డిపండితుల్. 9

మ. తనయాస్థానపుఁ బండితావళి ఘనేంద్రస్వామితోశాస్త్రుగో
ష్ఠిని నల్పందగఁ జాలకుంటకుఁ గడుం జింతించునామంగపే
శునిఁ జేరంజని వీరనార్యుఁడనియెన్ సోమాభకీర్త్యాకరా
ననుమీరంపిన నెల్లవిద్యల ఘనేంద్రస్వామిమెప్పుండెదన్. 10

క. అని వీరన నెమ్మనమునఁ

దనవిద్యామహిమఁజూపఁ దటి యిది యంచున్.

ఘనకౌతుకమునఁ గోరఁగ

జనపాలుం డట మఱొక్కసభ గావించెన్. 11

సీ. అపుడు వీరన్న యాయతి శేఖరునితోడ

సకలశాస్త్రంబులఁ జర్చసలిపె

వేదార్థ మడిగిన వేదాంత సారమా

జీవేశత త్వంబుఁ జెలఁగ నుడివె

శాస్త్రార్థమును గోర వట్టాస్త్రములలోన

మేలైనయంశము ల్లీలఁబలికె

గౌతమీయంబునఁ గాణాదమునఁబాద

రాయణసూత్రాళిఁ బ్రాధి నెఱపె

గీ. గావ్య నాటకాలంకార ఘనసమస్త

శాస్త్రజాలంబులందలిసరణి యెల్లఁ

దెలిపె సభయందుఁ గరతలా మలకముగను

బండితావళి మెచ్చి సెబాసనంగ. 22

క. లంతట యతివరుఁ డోహో

యింతటి విద్యాసమర్థుఁ డిచ్చటఁ గలఁడ!

వింతయ్యె నింకనాలోఁ

బంతముఁ బూనంగవలయుఁ బ్రజ్ఞాశక్తిన్.

12

నీ. పణ్ణాసములతిథుల్ సర్వంబు నొకపరి

చూచివచింతునే చోద్యమెనఁగఁ

నల్లగానర్పఁగ నీకు నలవియే! యనిపల్కు-

సంవత్సరపుతిథుల్ సరవి నొక్క

మాటుచూచియె వాని మరలవచించెద

ననుచు వీరన్న తానానతిచ్చె

నంతనబ్బరపడి యతిచంద్రుఁ డట్లునే

యఁగవలెనన్న వీరన్నయపుడు

గీ. పోలవరధారణీశుఁ డదృతమునొంద

విబుధలోకంబు నయనము ల్విప్పిచూడ

నేకవర్షపుఁ దిథుఁ బల్వీక నుడివి

తన యశేషసుఖీమహత్త్వంబుఁ జూపె.

13

చ. అది గని సంయమింద్రుఁ డహహ! పులిమిఁదనుబుట్టయయ్యెనీ

సదమలబుద్ధిశాలియని సన్నతిఁ జేయుచు దిగ్దంబునం

దొడవినగండపెండెరము నొయ్యన వీరనయంఘ్రిఁగట్టె న [గన్

మ్ముదమున 'నన్నుఁ గెల్చిత'ని భూషతియుబ్బనుమిన్నుమట్టఁగన్

మ. జనలోకాధిప! యీధరామరుఁడు ప్రజ్ఞాశక్తి వీక్షింప నూ

తనరూపంబున ధారణింబొడముమేధాదక్షిణామూర్తియై

కనుపట్టున్ సభకిట్టియుత్తమఁ డలంకారంబుగా నుండ నే

ఘనపుణ్యంబును జేసితివా! కద ప్రాగ్జన్మంబునం దిమ్ములన్ 16

క. అని మనుజాధిపుతోడను

వినిపించి యత్నిండుఁడరిగవీరన కంతక

ఘనవిబుధులు మొక్కిరి పా

వనమగుపట్టనపువీరభద్రుండను చుక

17

వ. అంత నామంగపథరాకాంతుండమందానంద కందళితహృద కూరవిం
దుండై యాభూసురేంద్రుండు దిగ్విజయంబొనరించిన ఘనేంద్రుని
జయించుట, ప్రజాచయంబునకుం చెలుప నాతని నొక్కగంధసింధు
రమునం దధిరూఢుం జేసి రాజమాగ్ధంబున నిజసౌధముకుదోడ్పా
ని పోవుచుండ.

18

వీ. పుడమి నుద్భవ మొందుబుధవ రేణ్యులకెల్ల

భూషణాబగు పుణ్యపురుషుఁ డితఁడె

ఘనఘకేంద్రస్వామికళలెల్ల గడకొత్తి

ఖ్యాతినొందినకళా కాంతుఁ డితఁడె

సర్వసంపూజ్యమా సద్గుణావళికెల్ల

స్థానమైపోడమినధన్యుఁ డితఁడె

మంగపేసునికీర్తి మచ్చనొందకయుండ

వెలయునట్లొనరించువీరుఁ డితఁడె

19

గీ. సకలజన సేవ్యమగుపట్టనమునఁదనరు

వీరభద్రదేవ్యరునియవతార మితఁడె

యగుచు వినుతించుజనముల హర్ష కలిర

భాషణంబులు మిన్నంటఁ బ్రబలమగుచు.

20

క. అంతట వీరన నాభూ

కాంతుఁడు సదనంబుఁ జేర్చిగౌరవ మొప్పన్

వింతగుమణిమయభూషా

సంతతిఁ జీనాంబరాళిఁ జూచు నొసంగె.

21

గీ. అన్ని సదాపాయములు గల్గునగ్రహార
మొందు పంటవలంతి సర్వోచ్చగాఁగ
వీరభద్రపురంబును పేరొసంగి
దానమిడ వీరభద్రదానతాండనుచు.

22

సీ. పదఁపడి వీరన్న బ్రహ్మచర్యంబును,
విడిపింపఁ గోరి యాపుడిమితేడు
తనసభాస్థలిగల్గునునపండితులలోన
నగ్రగణ్యుండగునతనియనుఁగుఁ
గూతు భద్రుని రూపగుణవంతురాలిని
వీరన్నకిప్పించి పెండ్లిసేయ
నెంచి ముహూర్తంబు మంచిది పెట్టించి
వీరన్నవైపున వియ్య మంది

23

గీ. బ్రాహ్మణోత్తములెలమి దీవనల నిశఁగ
సకలయాచకనికరంబు సంతసింపఁ
బెండ్లి యొనరించెఁ బ్రియమగువిందులిడుచు
నఖిలజనములు దన్నునౌరా! యనంగ.

24

వ. అంతఁ గాలక్రమంబున వీరభద్రబిరుదం బొందినవీరవిబుధుని
పత్నీరత్నంబు పుష్పనతియై భర్తృగృహంబుఁ బ్రవేశించి. 25

చ. వినయముఁ బేర్చి సంపదయు విశ్రుతనిర్మలకీర్తి పుణ్యవ
ర్తనముఁ గృపాంతరంగమును దానము భోగదృఢానురాగమున్
జనపును గల్గి భర్తృకనుసన్న మెలంగెడు భద్రకాంత త
న్ననయముఁదోడికాంతలప్రియంబున మెచ్చుచుఁ జెల్మిసేయఁగన్

సీ. ఈవిప్రునకు నిట్టియింతి చేకూఱుట

బహుజన్మకృతతపఃఫలముగాదె!

యీనతీమణికిట్టి హృదయేశుఁడొదవుట

తొలిబామునోములఫలముగాదె!

యీభవ్యగుణునకు నిట్టియుత్తమురాలు

సతియాట చిరపుణ్యసరణిగాదె!

• యీపుణ్యచాగిత కిట్టిధర్మాత్ముండు

మగఁడౌట ఘనదానమహిమగాదె

గీ. యనుచు జనములు బొగడంగ ననవరతము

నొండొరుల కనురాగంబు నిండికొనఁగ

వీరనార్యుఁడు పత్నియు వివిధగతుల

నతులసౌఖ్యంబునిధి నోలలాడుచుండ.

25

శా. అష్టైశ్వర్యముగొక్క చోట ధరలో నావిర్భవంబొందెనాఁ

దుష్టింజేందఁగ మంగపేశ్వరుఁడు సంతోషింప బంధుల్ మనో

భీష్టంబౌతనయాప్తకంబుఁ గని రుర్విదేవతాదంపతుల్

స్వప్నదాద్యులఁ బూజ్యమూర్తుల లనచ్చంద్రప్రభాకీర్తులన్. 26

క. అష్టాశాఙ్గతులో! మఱి

యష్టసుసిద్ధివజంబా! యష్టవసువులో!

అష్టాశాకరులో! యన

నష్టభ్రాతలు చెలంగి రష్టవిభూతిన్.

27

క. వీరలలో నొక్కొక్కరి

కారయ జన్మంబు నొంది రష్టతనూజుల్

పారికపత్య పరంజర

వారక వర్ధిలై కదలి వంశము వోలెన్.

28

గీ. ఇట్లు శాఖోపశాఖలై యెసఁగువంశ

మువకు ధర్మపన్నాలవార నెడుపేరు

విడియఁ గల్లూరి పేరయ్యె వీరనార్యుఁ

డరుగుదేరంగఁ గల్లూరియందునుండి.

29

వ. ఈకల్లూరి వంశంబు నానాటికి విస్తరించి జనసంఖ్యయమితం
బయి జాతాశౌచాదులకతంబున శుభకార్యంబులకెల్ల నంతరాయంబు
వాటిల్ల నందలి బుద్ధిమంతు లీవంశంబును గదళీవృక్షంబున కెనయించి
బొంత, యమృతపాణి, చక్రకేళి, యను త్రివిధనామంబుల నీకల్లూరివం
శంబుఁ దేజరిల్లఁజేసియొండురులకుం బురుడుపుణ్యంబులసంబంధంబుతోఁ
ద్రోలి శుభకృత్యంబులు నిర్వర్తించుకొనుచుండిరి. అందుబొంతకల్లూరి
వంగసంబున.

30

మ. సకలాంచన్నిగమావధానియును బూజ్యశ్రౌతవిద్యావిధి
ప్రకటప్రజ్ఞఁడు భూరిశాంతఁడుఁ గృపావంతుండుఁ నాగంతుక
ప్రకరాన్నార్పణకల్ప భూరుహుఁడు శుభత్కర్తమంతుండుఁద్ర్యం
బక దేవార్చన నిష్ఠితాగ్రహుఁడు రామస్వామియొప్పెంగడున్.

కం. శ్రీరామ స్వామ్యవధా

న్యారాధిత పరమశివుఁడె యనఁగఁబుణ్యా
చారుం డతనకిఁ బొడమె

నీరేశ్వర దీక్షితుండు పెదకొమరుండై.

వ. అట్టివీరేశ్వర దీక్షితుండు.

33

సీ. శ్రుతిమూర్తి మాతుల సోమావధానిక

స్వసు వేదవిద్యతోఁ దనకు నీయ

మొగి గుణత్రయ మిట్లు మూర్తీభవించెనాఁ

చాలుపారు సుతుల మువ్వరను గనియె

దనయందు వాత్సల్య తత్పరుండై యెదన్

గౌరీరమణుఁ డెప్పుఁ దారసిల్లి

నవని యభాక్రతు న్యాయంబునం దాను

గౌరీరమణుఁ డన్న పేరఁ బరఁగె

34

ఆ. వె. బుడమి దనకు మరల బుట్టువులేకుండ

భక్తి జేసియెంచె భగ్గుడము

విపులపుణ్యమూర్తి వీరేశ్వరాఖ్యదీ

క్షీతుని నెనయువారె యితర నరులు.

35

ఉ. పూతచరిత్రు డీఘుచుని పుత్రులలోపల నగ్రజమ్మెడు

గ్రాతనుతేజఃదుర్లభదార గుణుడును నప్రతి గ్రహ

ఖ్యాతః సుస్కృతార్థ సరసార్థ గతిశ్రుతిపేయమాధురీ

వ్యాతతవాగ్దభీరుఁ డిలయందును వేంకటేశాస్త్రి శేషధేన్. 36

చ. క్షీతిసుతఁ గొన్న రామన్మపశేఖరు పోలిక శీలగోత్ర రా

ట్పుత వరియించినట్టి పురసూదనుభంగిఁ గులీనసద్గుణాం

కిత శుభలక్షణాంగి యశుకీర్తిని గాంచుటఁ గామ సోమదే

వ్యతిశయితాఖ్య కహళ్యగునాసతి వేంకటేశాస్త్రి శేషధేన్.

సీ. ఇతిభక్తియందు సీసతి యచంభతితోడ

సాయుజ్యమొందఁగా జాలుచుండు.

సూన్యతోక్తులయందు సుదతి భారతితోడ

సరసోక్తులాడఁగాఁ బరఁగుచుండు

సౌభాగ్య మహిమ నీచాన యంబికతోడఁ

సరి జేసులాడఁగాఁ జాగుచుండు

జిర సంపదలయందుఁ దరుణి యిందిరతోడ

వియ్యంబు నందఁగా వెలయుచుండు

37

గీ. ననఁగ నలువురు బిడ్డల జననియగుచు

నలరు వేంకటేశాస్త్రి యర్థాంగి శామ

సోమదేవమ్మ యనియెడుసుదతిమిన్న

కుడమయగుదురె? తక్కిన యువిదలెల్ల.

38

కం. ఇల నీనతికిని బతికిం

గల సంతతియందు సగ్రగణ్యుడు గిరిజా
లలనాపతి నేవకుఁ డు

జ్వల వేంకటరామశాస్త్రి బ్రహ్మ యెసంగున్.

39

సీ. భవ్య గీర్వాణాంధ్ర భాషాసముల్లస

తాహిత్య కవితావిశారదుండు

స్కంధ త్రయాన్వితజ్యోతిషోక్తులయందు

సవరరుచి మహిమతోఁ బ్రబలు బుధుఁడు

సద్వేదముఖశబ్ద శాస్త్రసముత్కృష్ట

పాండితీవైభవమండనుండు

వేదాంత సిద్ధాంత విపుల ధర్మాగమ

శాస్త్రార్థపరిచిత స్వాంతయుతుఁడు

40

గీ. రాజరాజేంద్రనగర విరాజమాన

రాజకీయాద్వైకాలేతి రాజమందుఁ

జదువు శిష్యాళి కుభయభాషాగురుండు

రమణ విలసిల్లు వేంకట రామశాస్త్రి.

41

సీ. తన విద్య లవనిస్థాకతః బాంధెడునట్లు

లెవ్వరక్షిన నెమ్మి నెలమి నుడువుఁ

దన కిచ్చుజీతమంతయు జీర్ణమగునట్లు

బంధు మిత్రుల గౌరవమ్ము నల్పుఁ

దన గృహస్థత్వంబు ఘనత నొందెడునట్లు

దార పుత్రాదులఁ దనుపఁ జూచు

దన జన్మ మిలలోన ధన్యం బయగునట్లు

లబ్ధురంబగుభక్తి హరునిఁ గొల్చు

42

గీ. మహితగురుజనాచారసమన్వితుండు

సతత సద్గ్రంథ పఠన వాంఛా యుతుండు

నిరతహృదయస్థితేకపత్నీ వ్రతుండు
జగతినొప్పు వేంకటరామశాస్త్రి వరుడు.

కం. శ్రీహరి లక్ష్మీదేవిని

మోహమున వరించినట్లు పూరితసంప
దేహిని లక్ష్మీనతి ను
ద్వాహంబై వెలయు నితః డహార్పేమన్.

■. అప్పుణ్యసతీతిలకం బెట్టిదనిన—

సీ. కయింతి పతిభక్తి శల్లకాంతాళికి

నాచార్య యనఁదగి యవని మెఱయు
నీతన్వియాదార్య మెల్లబాంధవులకు
నమృతసంధానమై యలరుచుండు
నీచాన సౌజన్య మెల్లచూపఱకును
గన్నుల పండువై కానిపించు
నీరామమందిరంబే యన్నపూర్ణాంబి
కారామభూమియై యడరుచుండు

గీ. ననుచు లోకులు తన్నెప్పు వినుతినేయ
నమలకులజాత తరుణీకులావతంస
మగుచు సౌభాగ్యసంపద ననవరతము
నలను వేంకటరామ వామాంగలక్ష్మి.

కం. ఈరమ్యదంపతులకుఁగు

మూరులు నల్వరును బ్రకటమంజులరూప
స్ఫూరులు గొమరితలిద్దఱు
ధారణి నిజయించి రతుల దానఫలమునాన్.

౪౭

ప. అట్టి యపత్యవర్గంబులోఁ దేజరిల్లువేంకటవీరసుబ్రహ్మణ్యుండను
నతం డనమావరూపరేఖావిలాసుండును నమేయనద్గుణగణగర్విష్టుండును

నత్యంతధిషణాఘనుండునునై పదునాలుగు వత్సరంబుల ప్రాయంబుగలిగి

మ. భగవద్భక్తి రసానుభూతి నపరప్రహ్లాదుడుకా బుద్ధిసూ
ర్ధ్వగతింజేసి తలంపఁగా వరకుచిఖ్యతిం గనుంగొన్నతా
ఘ్యగుణుండుకా బిత్వవాక్యపాలనసరుండా బాలుఁడొండెన్ ధ్రువో
ర్ధ్వగతి స్వేంకటవీరపూర్వపద సుబ్రహ్మణ్యనామాహుఁడై.

కం. ఏతత్సుతేశేఖరునకు

నాతలసుగుణాకరునకు నవిరతధిషణి

పేతునకుచితాచరణని

నీతున కగజాపతిపద నిష్ఠితమతికి.

౫౦

కం. సంతత పితృభక్తియుత

స్వాంతునకుకా సఖినతీర్థబాలాదృతధీ

మంతునకుకా నిర్మలహృ

చ్ఛాంతునకుకా సద్యశోనిశాకాంతునకుకా.

౫౧

కం. పావనలక్ష్మీదేవీ

స్త్రీవేంకటరామశాస్త్రీ హృద్గమ్యనకుకా

స్త్రీవేంకటవీరసు" పద

భావితనామంబుగల్గు బ్రహ్మణ్య"నకుకా.

౫౨

వ. శాశ్వతపుణ్యలోకసిద్ధర్థం బాతనిదివ్యనామం బీధాతీతలంబున
విలసిల్లంగోరి జనకుండు స్వవీరచితంబైన బాలవ్యాకరణగుప్తార్థప్రకాశిక
యనునాంధ్రవ్యాకరణగ్రంథంబీజ్యేష్ఠపుత్రేశేఖరుని పరిచర్యాఋణంబుం
దీర్చుటకై కృతిగాఁగ నర్పించెంగావున నీబాలచంద్రుండు శరచ్ఛంద్ర
చంద్రికా సాందంబగుపరిశుద్ధయశోరూపంబుతో నిహపరలోకంబుల
వర్ధిల్లి తేజరిల్లుంగావుత!

ఇట్లు

విశాఖపట్టణం.

16—1—15

}

గ్రంథకర్త గారి ప్రియశిష్యుఁడు

దేవరకొండ జకన్నాధరాళ్ళ బి. ఎ.

టీచర్, మిస్సన్, ఎ.వి.యూ.కాలేజీ.

—గ్రంథారంభమందలి మంగళాదికము.—

మ. మనుపంజాలుదువీవు మాత్రపితలై మమ్మర్థనారీశ మూ
ర్తిని విశ్వంబుస్సజయించి పోచియును బేర్మిన్ “నేహ నానాస్తికిం
చన” యన్నట్టి శ్రుతిప్రకారమున వీజాగ్నిలాటతపా
క్షీని దున్మాడెడుసాక్షి నీకెరఁగుము శ్రీకోటిలింగేశ్వరా! ౧
(మద్రచిత కోటిలింగేశ్వరశతకస్థపద్యంబు)

శ్లో. పందే కుమారవిన్దయై రిహ కామసోమ
దేవ్యంబికాం జనకవేంకటశాస్త్రివర్యమ్
యా సార్వమంగళగుణా యక ఉగ్రతేజాః
కాండిన్యగోత్ర రజతాద్రివతంసభూతౌ. (మాతాపితృవందనము)

శ్లో. యా కల్లూర్యభిధానవంశరమణీముక్తామణి; ర్వాం దయో
త్కృష్టాం కష్టపరంపరానుభవనీం సీతోపమాం శిశ్రియత్
సిద్ధార్థి న్యధిశుక్రకృష్ణనవమి శ్రీకామసోమాఖ్యదే
వ్యస్మన్మానవ్యజన న్యశీతిశర దాపుణ్యాయుషా ద్యా మగాత్.

కం. తనయుడ జాతూకణికాకినని యుత్తరరామచరిత సంబాస్కరణన్
“జనకునకుమాతదశగుణ” మనువిధిఁ దెల్పుఁభవభూతినొడలదాల్తున్.

(శ్లో. “పితృర్దశగుణం మాతా గౌరవేణాతిరచ్యతే” యనుస్మృతి
ప్రకారంబున మహావీరచరితమందుంబలె గాకయుత్తరరామచరితనాటక
మందు నొక్కతల్లినే తలంచిన భవభూతికవికి నమస్కారమనిభావము.)

మ. ప్రథితాస్మాకనగోత్రై తమరునూర్యాచంద్రిముల్నాన్ దయా
గ్రిధితంబామతితోడ సదుచికళాప్రాప్తున్ననుం జేయ హ్న
త్పథమందాంతు నృసింహదీక్షితు మహాభాష్యాబంధున్ గురున్
బృథుమేధాన్పదనాంగ వేదపురుష స్వీరావధానిం గురున్. ౪

(స్వవంశస్థ గురువందనము.)

ఆర్యాగీతిః॥ భూయస్సుగురూ వీరావధానినరసింహనీక్షితౌధ్యా
త్వా క్రియతే సాగుప్తార్థప్రకాశికా హరికారికాంధోక్తేః॥—శిష్టు—)
కృష్ణమూర్తిశాస్త్రి విరచితమైన హరికారికల కాంధ్రంబా బాలవ్యాకర
ణమునకు వివరణం బూనరచెదనని భావము)

మ. మును వ్యాసోక్తిని విష్ణునాథుఁడు లిపీభూతంబుగాఁ గుండలీం
ద్రునివాక్యీని గులాలవర్ణగురునాథుఁ డక్షరశ్రేణిగా
నొనరంజేసెనటందు) నాకటులు శిష్యుండున్ విరించాఁఘ్రిజుం
డును రంగాఖ్యుఁడు సుంకరాహ్వయకులాఘ్యుండెల్లు రంజిల్లెడున్.
కం. ఆతని ప్రోత్సాహంబునఁబూతాత్మజ్యేష్ఠపుత్ర భూయశ్శుశూ)
మాతతఃకుణముం దీర్పఁగఁ నేతత్కృతినేసి సుశునకేనర్పింతున్.

మ. పరిభాషావిధిశాస్త్రముల్ స్వపదసంబంధైకవాక్యత్వవై
ఖరితోరంజిలి కార్యకాలమనుపక్షంబుదునున్నట్టు ని
ర్భరరాగంబున నల్లుకొన్నరసికప్రాచీన జాయాపతుల్
పరసౌఖ్యంబిడి ప్రోచుతం దివిని సుబ్రహ్మణ్య జ్యేష్ఠాత్మజున్. ౮
(కృతినాయకుని కాశీర్వాదము.)

కల్లూరివేంకటరామశాస్త్రి.
ఆర్జునకాలేజీ సంస్కృతపండితుఁడు
రాజమహేంద్రవరము.

గ్రంథకర్త పి. శే. బి. : బ్రిటిష్ పేంకటరామశాస్త్రిగారు.

కీ॥ శే॥ శ్రీమన్మహాపాధ్యాయ
బ్రహ్మశ్రీ కల్లూరి వేంకటరామశాస్త్రిగారి
జీవచరిత్రము

“శుచి ర్విప్రశ్శుచిః కవిః” అనుశ్రుతి వచనంబునంతేసి పరిశుద్ధ బ్రాహ్మణ వంశము దుదముంచిన మహాపండిత కవిచరిత్రము కొంచెము వ్రాసినను విశేషఫలప్రదంబని పెద్దలు చెప్పుదురు గావుననాకు గురుప్రాయులును, మాతామహావంశజులు నగు శ్రీశ్రీశాస్త్రులవారి జీవచరిత్రము కనుకలి వినుకలిం గలింగించుకొని దిజ్ఞాత్రసూచకంబుగా నిట్లు వ్రాయుచుంటి. ఇందలినాయజ్ఞాన కృతంబునకుఁ బెద్దలుమన్నింతురుగాక.

గోదావరీమండలంబున మార్కాడేయక్షేత్రంబున కుత్తరదిక్కు నందు గళ్యాతిత్రయ దూరంబున మున్ను మందపాటి రాజసంస్థానము నకుఁజేరిన “మునిగుళ్ళ” యనుపేరం బ్రసిద్ధికెక్కి యిప్పుడు ముగ్గుళ్ళ యని వ్యవహరింపఁ బడుబ్రాహ్మణాగ్రహారంబునఁ గల్లూరివారను భూసురోత్తము నొప్పుచుందురు. అందుఁ గామసోమదేవీ వేంకటశాస్త్రులను దంపతులకు శాలివాహన శకము 1779 సంఖ్య నొప్పనట్టి పింగళనామ సం॥ర భాద్రపద బ॥౨ జయవారమునఁ దెల్లవారుజామున నాశ్రేషా నక్షత్రీయుక్త కర్కటకలగ్నముదు

		గు	రా
ల	రాశి		
చ			
శశు			
కు	రబుకే		

ఇట్లుజాతకచక్రంబుగూడియున్న నమయంబునఁ గల్లూరి వేంకటరామశాస్త్రిగారుజన్మించిరి. ఇమ్మహాపురుషుని గర్భోత్పత్తికిముందొక్కనాఁ డాయనతల్లిగారి స్వప్నములొసేర్వరుండుపాడకట్టి నీగర్భమున నొక్కమహాతేజస్విప్రుడనియా నతిచ్చినట్లు బిమ్మట నామెగర్భవతియై శా

స్త్రి గారిం గన్నయట్లును జెప్పుదురు. ఆరూఢకర్కట జన్మలగ్నముల

యందుఁ జంద్రశుక్ర లుండుటయును వారియుచ్చస్థితిం జెప్పచున్నది. “ప్రజ్ఞాచక్రవిజ్ఞానం బుధేనైవ విచింతయేత్” అనుప్రమాణము ననుసరించి ప్రజ్ఞాకరుండైన బుధుఁ డుచ్చస్థుడై యుండుటయే వీరిప్రజ్ఞా ప్రభావము వేనోళ్ళఁ గొనియాడఁ బడుచున్నది. రాజ్యమందుఁ బృహస్పతి యుండి వాగ్విద్యాస్థానములను జూచుచుండుటచేత వారికి విశేషవిద్యా వైశద్యము కలిగిన దని వ్రాయు టతిశయోక్తి కాఁజాలదు.

విద్యాభ్యాసము.

వీరి కైదువత్సరములు వచ్చినప్పుడు వీరిమేనమామ గారగు బ్రహ్మశ్రీ శ్రీపాద ల్మక్షీపతి సోమయాజులుగారిచే నక్షరాభ్యాసము చేయింపఁబడి నాఁటినుండియు విద్యలయం దపారాసక్తి గలిగి పదిరెండు వర్షముల వ్రాయము వచ్చునప్పటికే బ్రహ్మశ్రీ బొడ్డపాటి గారీపతి శాస్త్రులవారియొద్దఁ గావ్యనాటకాలంకార సాహిత్యజ్ఞానము సంపాదించి జనస్థుతికిం బాత్రమై రని విని యుంటిని. వీరు కావ్యములు చదువునప్పుడు ప్రతిదినము రెండు మూడు శ్లోకములు చొప్పునఁ జదువుము. పాఠము చెచ్చుకొనుటకుఁ బూర్వము క్రొత్తశ్లోకములు సమన్వయము చేసికొని రమ్మని గురువుగా రాక్షసింపఁగా మనశాస్త్రిగారా మరునాఁడు 90 శ్లోకములు గలసర్గ మంతయు సమన్వయించుకొనుటయే గాక కంఠ పాఠమును జేసికొని వచ్చిరనియు, ఇట్లే ప్రతిదినమును పాఠము చదివి గురువు మెప్పులకుఁ బాత్రమై ప్రసిద్ధిగాంచి రనియుఁ బెద్దలు చెప్పుదురు.

శాస్త్రపాండిత్యము

—(::)—

ఇట్లు సాహిత్యజ్ఞానము గలిగినపిమ్మట 13వ సం॥రమున తాళ్ళ పూడి యను కుకునూరు వీరభద్రపురాగ్రహారంబునకు జని యటఁ గాశీపురవాసులగు జగదీశశంకేజీవారియొద్ద శిష్యులును, భాష్యాబ్ధిమథన సంగ్రహీత సుధీభావులును, కల్లూరివంశ ముక్తామణులును, నిరుపమానులైన బ్రహ్మశ్రీ సరసింహదీక్షితులుగారి శిష్టాచారమార్గగతి విశిష్ట చరణారవిందంబులయొద్ద శిక్షితులై వ్యాకరణ మహాభాష్యాబ్ధి పారంగతులైరి (సూత్రభాష్యము, గీతాభాష్యము, మహాభాష్యము, ననుభాష్య త్రయముం జరివిరి.) బ్ర॥కల్లూరి వీరావధానులుగారియొద్ద వేదవేదాంగ వేదాంత జ్యోతిష ధర్మశాస్త్రాదులయం దపారపాండిత్యము సంపాదించిరి మఱియును వైయాకరణసార్వభౌము లనిపించుకొనుటయే గాక కుశాగ్ర బుద్ధి ప్రభాగరిష్ఠులనియు, సాహిత్య చక్రవర్తులనియుఁ బ్రఖ్యాతిం గాంచిరి.

ఉద్యోగము

క్రీ. శ 1885 మొదలుకొని రాజమహేంద్రవరమున టాకస్కూలు నందు శాస్త్రులుగారు సంస్కృతోపాధ్యాయులుగా నుండి పిమ్మట బోధ సాధ్యసన పాఠశాల (ప్రైవిగుకాలేజి) యంగను, సర్వకలాశాలయం దును సంస్కృతప్రధానోపాధ్యాయులై ప్రసిద్ధిఁ గాంచిరి. పాఠశాలల యం దుపాధ్యాయత్వమును నిర్వహించుచు వ్యాకరణాది శాస్త్రావలోకనము ఉభయభాషాకవిత్వ తత్వవిచారము చేయుచుండుటయే గాక స్వయంకృషిచే మాసత్రయంబులో మిడిల్ స్కూలు పరీక్షయందుఁ గృ

తాడులైరి! కళాశాలాధికారులగు నాంగ్లేయులును, హిందువులును, వీరి నెంతో ప్రేమాతిశయంబునం జూచుచుండిరి. వీరి కిచ్చిన యోగ్యతాపత్రములే యిందులకు నిదర్శనములు. రాజకీయకళాశాలలనుండి వీరు విశ్రాంతి నొందినతరువాతఁ గొవ్వూరు సంస్కృతకాలేజీ ప్రధానోపాధ్యాయులుగా దాదాపు రెండు సం॥రము లుండిరి. వీరి యొద్ద నభ్యసించిన విద్యార్థులు పెక్కురు శిరోమణియం దుత్తీర్ణులైరి. ఇయ్యది వీరిబోధనాప్రభావంబుననే కలిగిన దని వాతశాలాధికారులు ప్రస్తుతించిరి.

—గౌరవవిరుదములు—

రాజమహేంద్రవరము సర్వకలాశాలలనుండి విశ్రాంతి గైకొనిన వెనుక 1920సం॥ ఏప్రిల్ 1వ తేదీని ఆర్టుకాలేజీలో మ. రా. రా. డి. అప్పారావరసింహము. యమ్ ఏ. యల్. టి. గారి అధ్యక్షతక్రింద నొక్క మహాసభ గావించి శాస్త్రులవారినిఁ బుష్పమాలాలంకృతులుగాఁ జేసి గౌరవించుచు “శ్రీశాస్త్రులవారు గొప్పవైయాకరులు, జ్యోతిశ్శాస్త్రంబున స్కంధత్రయంబును దెలిసినవారు, కొన్ని సం॥రములు పంచాంగములను గూడ గుణించిరి. ఉభయభాషాపాండిత్యమందును, వేదాంతశాస్త్రమందును మిగుల సమర్థులు. బాలవ్యాకరణమునకు వీరు రచించిన గుప్తార్థప్రకాశిక యనువ్యాఖ్యాన మే వీరియ ఖండపాండిత్యమును వెల్లడించుచున్నది. సూర్యరాయాగ్రహనిఘంటు పరిశ్రమలో వీరికిఁగలిగిన సన్మానమును బ్రశంసనీయము.” అని మొదలగు విషయములు గ్గడించి శ్లాఘించిరి.

1920 సం॥రము జూన్ 5, 6 తేదీలందు బరహంపురమున సమావేశమైన 5వ ఆంధ్రసారస్వత మహాసభవాడు “ఆంధ్రగీర్వాణములయందసమాన ప్రజ్ఞాధురీణులును సాహిత్యసారస్వభౌములును, శాస్త్రపారంగతులు సగు బ్ర॥ శ్రీ॥ కల్లూరి వేంకటరామశాస్త్రిగారి, కీసభవాడు శ్రీమన్మహాపాధ్యాయ బిరుదము నొసంగుచున్నారు.” అని తీర్మానించుకొని శ్రీమన్మహాపాధ్యాయ బిరుదము నొసంగిరి.

—గ్రంథరచనము—

వీరు సర్వదా భాష్యావలోకనముం జేయుచు, ఉపాధ్యాయకార్యముల నిర్వహించుచు గృహకృత్యములఁ జక్కబెట్టుకొనుచు, తిరుబడిలేని వారైనను అష్టాదశాదు తీరికచేసికొని సాత్విక బ్రహ్మవిద్యావిలాసనిరసన మనుగ్రంథమందు వంశముక్తావళియను నొకగ్రంథమును కాళిదాస మేఘసందేశమున కార్ధశతకమును, జాణిముక్తావళి యనుగ్రంథమును, కోటిలింగేశ్వరశతకమును, చతురాన్యము లోనగు మఱికొన్ని గ్రంథములును, రచించిరి. శైలిం జూపుట కొక్కొకపద్యము.

ము॥ తనచంద్రోపమకీర్తితోడ వెలయం దన్మండలం బెల్లహా
యనముల్ కొన్నిగతింఁగా నదరమీనాభిభ్యుడై యొప్పుచో
జనులెల్ల బొగడంగఁ దేల్చెఁగుతులఁక సంతోషనీరాకరం
బునఁ దాఁబుణ్యజనాత్మహారి యగుచున్ మూర్తిప్రభావంబునన్.

“వంశముక్తావళి”

ఉ॥ తమ్ముడ మేఘుడా! తిథులఁ దద్దయు నెన్నుచు సాధ్వి మన్నెడుం
జమ్మి నిజంబుగా వదినఁ జూచెదు పో గమనంబు సార్థమా
నెమ్మిని నిండి పువ్వుసరఁగి విరహంబునఁ దీగ బోండ్ల జీ
వమ్మపుడుడఁ జూడ సుమబంధము వెలిరి నాస నిల్చుగా॥

“మేఘసందేశము”

‘పు॥ పొగ కార్మబ్బలు మంటచాల్మెఱపులున్ బొంగారు కన్నీటియే
టిగమున్ నల్పిన దాండయాత్రికులధాటివృష్ట వేచ స్మహా
యుగమై తోచినదూర్దినాళి బహుమర్యోగంబు మాయించి బల్
సుగముం గూర్చెడు నాంగిలేయ విజయజ్యోతిశ్శ రశ్చంద్రకల్.

“జాణిముక్తావళి”

శ్లో॥ అలంకృత్యా వాసం జలధిహృదయస్థాంగలవహా॥

నృణా మత్రత్యానాం నయనతిమిరం హంతు ముదితః

చీరాదాస్మాకీనా త్సుకృతపరిపాకా త్సముచితా।
జయశ్రీమాన్ జార్జి ర్వజతి విదితం డిల్లినగరం॥

“జార్జిముక్తావళి”

మ॥ విను నీవే దలిదండ్రు లిద్దఱును గావే యర్థనారీశ మూ -
ర్తిని విశ్వంబు సృజించి ప్రోచియు నయారే నేహనా నాస్తి కిం
చన యన్నట్టిశ్రుతిప్రకారమున సీజాగ్రల్లాటంతపా
క్షిని సర్వంబు లయింప సాక్షివి గదా? శ్రీకోటిలింగేశ్వరా.

“కోటిలింగేశ్వరశతకము”

మఱియు నాంధ్రమహాభాష్యం బున దగు బాలవ్యాకరణ గుప్తా
ర్థప్రకాశిక అనువ్యాకరణశాస్త్రభాష్యమునురచించి యాంధ్రలోకమున
కెంతయో మహోపకారము చేసిరి. అయ్యది వీరి యపారశాస్త్రజన్య
జ్ఞానమును వేనోళ్ళ పెల్లడించుచున్నది.

ప్రజ్ఞావిశేషము

మఱియు వీరు పెక్కుకృతివిమర్శనములు, హాస్యకుముదాక
రములు, శాస్త్రచర్చలు పెక్కులు చేసియుండిరి. స్లవసం॥ర ఆషాఢ
మాసనిర్ణయమున జరిగిన పండితమహాసభలో మూడుదివసంబులు
వరుసగానిరర్గళధార్మప్రవాహంబుగ నుపన్యసించి పండితమండలి కచ్చె
రువు గలిగించిరి. ఆర్థోదయ మహోదయ నిర్ణయము వినాయకచతుర్థి
నిర్ణయము మున్నగు ధర్మశాస్త్రాది వ్యతిష విషయములం గూర్చి
అష్టాదష్టాదు విపులముగాఁ జర్చించి నిర్ణయ పత్రికలు వ్రాసి లోకపూ
జ్యతం గాంచిరి. కౌద్రసం॥ర పుష్కరనిర్ణయ విషయమై పలువురు
పరివిధముల దగవు లాడ రాజమహేంద్రవర పురమున నొకసభ గా
వించి సందర్భనశమున సలికాయత్తముం గూర్చి చర్చించుచు శ్రావణ

శుద్ధ తృతీయా భానువారమే పుష్కరారంభమని నిర్ణయించి ప్రఖ్యాతిం బడసిరి. ఆంధ్రదేశమునఁ బ్రఖ్యాతిఁ గాంచిన గౌతమీ గ్రంథాల యాధికారులు వీరిసాండిత్యమునకు మెచ్చి వీరినిఁ తమగ్రంథాలయమున యావజీవగౌరవ సభ్యునిగ నెన్నుకొనిరి.

జ్ఞాపకశక్తి

వీరి జ్ఞాపకశక్తి యత్యద్భుతము. ఏదేని యొకశబ్దమందు సందేహము గలిగి వీరి నడిగి నప్పుడు దాని సాధుత్వా సాధుత్వములు నిర్ణయించుచు, నిదియీయీపుస్తకములలో, నాయాయాశ్వాసములలో నిన్ని యిన్నవపద్యములలో నున్నదని చెప్పి యీపుస్తకములు తెప్పించి రుజువు చేయుట నే నేకపర్యాయములు చూచియున్నాను. వా రాపద మెప్పుడు చూచియున్నారో అదియెట్టి జ్ఞాపకశక్తియో చెప్పట కు శక్యముకాదు, అదియమానుషశక్తి యని చూచినవారికిఁ దోపక మానదు ఈలో వీరి కపస్మార రోగము వచ్చినప్పుడును నీశక్తిపోలేదు మఱియు నేజాతకచక్రమేని యొక్కమాటు చూచినచో దాని మఱచుట వీరెఱుంగరు 30, 40 సం॥రముల కైన నాజాతకుఁడు వచ్చి నాజాతకము చెప్పఁగలరా యని యడిగినప్పుడు చూచినవానివలె జెప్పట నేనెఱుంగుదును. ఈజ్ఞానము రోగకాలమందును నిలిచి యున్నది. ఇట్లేవీరు, బాల్యమునుండియుఁ జదివిన శ్లోకములు మొదలగునవి జ్ఞాపకమున నున్నవని చెప్పి టతిశయోక్తికాఁజాలదు ఇట్టిజ్ఞానముమున్ను శంకరాచార్యుల కుండెనని వినియున్నారము. ఈవిషయము వారి నెఱింగిన వారికందఱకు ననుభవమే గావున దాని నితతో విడుచుచున్నాను.

వైవభక్తి

వీరు ప్రతిదినమును స్నానసంధ్యాద్యచుష్ఠానము నిర్వర్తించి
పార్థివలింగపూజ గావించి వెనుక లలితామంత్ర జపము జేయుచుండు
వారని

శ్లో॥ లలితాం కలితాంకదంబపుష్పై

ర్మలితాం సాంబశివేన మాతరం

లలితాంబరధారిణీం లతాంగాం

ఫలితాంతారస వాచమర్థయే.

ఇత్యాది పద్యములవలనఁ దెలియుచున్నది. వీరుప్రత్యహంబును
శతరద్రీయపారాయణము ఉపనిషత్పారాయణముభగవద్గీతా పారాయ
ణము రామాయణ పారాయణముం జేయుచుండెడివారు. బాల్యమున
విద్యాభ్యాసము నిమిత్తము కాశీక్షేత్రమునకుంబోదలించియుఁ దల్లిగారి
యాజ్ఞంజేసి యదిలభింపమిం జేసి సర్వదా కాశీక్షేత్రమును విశ్వేశ్వరుని
మనంబున నిలుపుకొని ధ్యానించు చుండువారని - తెలియుచున్నది. 60
సం॥రములు వచ్చువఱకుఁ బ్రతిసాయుకాలమును. శివదర్శనము
చేయక భుజించువారుకారు.

ఆర్థికము

వీరికిఁ బితృపితామహార్జితమైన భూములవలనసాలునకు7, 8నూర్ల
రూప్యములువచ్చును. ఉపాధ్యాయ పదమునందుండునపుడు నెలకు30, 40,
50, 60 చొప్పున సాలునకు 5, 6, నూర్ల రూప్యములుమాత్రమేవచ్చు
చుండును. ఈధనంబునఁ గుటుంబ భరణము చేసికొనుచు గొడుగులకుఁ
గూఁతులకుంబెండిండ్లులోనగు శుభ కార్యములు చేసికొనుచు గౌరవము
చెడకుండఁ గాలక్షేపము చేసినారు. వీరుజ్ఞానమువచ్చినది మొదలుకొని
యెప్పుడు నెట్టియిక్కట్టు వచ్చినప్పుడు నొరులవద్ద ఋణపత్రము వ్రాసి

యుండలేదు. “ఋణేశుచిం” అనుశ్వాసమున పీఠెప్పుడును ఋణము చేసి యున్నవారు కారు గావున సర్వజన సమస్కారపాత్ర మైనవారు. ఇట్టివారు లోకములో కొందఱు మాత్రమే యున్నారు. ఎంతవాఁడు నెప్పుడైన ఋణముచేయక తప్పడు. వీరు ఋణముచేయలేదని ముమ్మాటికిని జెప్పవచ్చును.

చరమదశ

వీరుకాలధర్మము నొందుటకు మున్ను రోగగ్రస్తులైరి. ఆకాలములో నేను 2, 3 తడవులు పోయిచూచితిని. తన్ను నెదిరి, నెఱుంగక పిచ్చిమాటలు పలుకుచుండువారు. ఆరోగమప్పుటికి మృతి గలిగిపోలేదు గాని మరల భూమిపై నడుగుపెట్టి నడువ నీయలేదు. సర్వదా పల్భంకమే శరణము. అప్పు డప్పు టింటిలో మరుష్యసాహాయ్యమున నడయాడుచుండు వారు, అప్పుడు మిక్కిలి దౌర్బల్యము నొందినవార య్యునుగ్రంథపరిశీలనముమాత్రము మానలేదు. ఆమరణము జ్ఞాపకశక్తి యొక్కమాదిరిగానే యున్నది, అట్టివీరు విభవసంవత్సరములో నుత్తరాయణమున జ్యేష్ఠమాసములో శుక్లపక్షమున నేకాదశీదినమునఁ బగలు పడునాల్గుసుటికలమీఁద దక్షిణకాశియనం జనుమార్కండేయ డేతాగ్రంథతఱోటిలింగడే శ్రీమంతున స్వగృహమునఁ బుత్రప్రప్తికాచి సమస్తబంధుసముదాయసన్నిధానమున భౌతికశరీరమును విడిచి ఫరంధామంబు నొందిరి.

గుప్తార్థప్రకాశిక

—(::)—

శ్రీవేంకటరామశాస్త్రిగారు చిన్నయసూరికృతబాలవ్యాకరణము గంభీరార్థసందర్భము కలదియై సర్వజనసుబోధము కాకుండుటం జేసి కొందఱు మిత్రులప్రబోధనంబునఁ బైపేరున దానికి వాఙ్మనము లక్ష్యలక్షణసమనిర్వముగా నతివిపులముగా వ్రాసియున్నారు. “బాల

వ్యాకరణగుప్తార్థప్రకాశిక, అనగా బాలవ్యాకరణములోనిరహస్యార్థమును బ్రకాశింపఁ జేయునదియని యర్థము గుప్తార్థము దాచబడిన యర్థము. బాలవ్యాకరణములో ననేకస్థలములం దర్థము గుప్తమై యున్నదనుట నిశ్చయము దానినిఁ బ్రకాశింపఁ జేయునది గావుననే దీనికి “గుప్తార్థప్రకాశిక” యనుపేరు సార్థకమగుచున్నది. వీరేప్రకాశికలో ననేకవిషయములు పేర్కొని సప్రమాణముగా నుదాహరించినారు. బాలవ్యాకరణమర్థము కాని వారికిని, అందలిసందేహములం గూర్చి చర్చించుచుండువారికి నిది దర్పణము వంటిది. ఇది చదివినపిమ్మట నేవిషయమందు నెవ్వరికి నెట్టిసందేహములును బుట్టవని నానమ్మకము. ఈగుప్తార్థప్రకాశిక ప్రథమముద్రణముకన్న నీముద్రణమందనేకవిషయముల సతిశయించియున్నది. శాస్త్రీగారిగ్రంథములో ననేకవిషయములు వ్రాసియున్నారు. బాలవ్యాకరణము మదరాసుపురవాసులు కీ. శే. పరవస్తుచిన్నయసూరిగారు రచించి యున్నారనియు, అది వారి స్వకర్తృకమే యనియు, మనమిదివఱకు వినియున్నారము. అట్లుగాక యీగ్రంథము శిష్టుకృష్ణమూర్తిశాస్త్రీగారు రచించినవారి కారికలకు సరి యైన యాంధ్రీకరణ మనియు, సూరిగారు దీనినాంధ్రమున వ్రాసిరనియు, సూరిగా రాంధ్రీకరణ మని చెప్పక స్వకృత మని లోకులకుఁ దెలియునట్లు నిశ్చయమును మఱుగు పుచ్చి రనియు నీగుప్తార్థప్రకాశికలో సహాముఖముల నుష్టోపించి శాస్త్రీలవారు వ్రాసియున్నారు. శాస్త్రీలవారు వ్రాసినసందర్భములు చక్కని బుద్ధితోఁ జూచినవారికి శాస్త్రీగారివ్రాతలు సత్యములేయనియు, బాలవ్యాకరణము హరికారికలకుఁ దెలుగేయనియుఁ దేటతెల్లమగుచున్నది. ఇందుఁ జిన్నయసూరిగారి ప్రమాదము లనేకము లున్నవని సూచించినారు. హరికారికలు నిందు ముద్రితములు. ఈసూత్రమునకిదితెలుగని కూడఁ బెక్కులు చూపినారు దానంజేసి బాలవ్యాకరణము హరికారికలకుఁ

జేలుఁ గేయని నృప్తమగుచున్నది. మఱియు నిందుఁ దమవ్యభిచారమున నాత్మేపించుచుఁ బ్రతికలలో వ్రాసిన వర్ణుల చినసీతారామస్వామి శాస్త్రిగారియు వహమహాపాధ్యాయ తాతాసుబ్బారాయశాస్త్రిగారియు వ్రాతలను సహస్రముఖముల ఖండించుచు వ్రాసినవ్యాసములు ముదితములు (ఈవ్యాసములలో సమరాంగణపార్థమూర్తి, ధటాసూర్యప్రదర్శి, కన్నెపల్లివేంకటసీతాపతిశాస్త్రి, ఇత్యాది నామములు కలవు. ఇవియన్నియు నాయావిషయములకుఁ దగినట్లు కల్పించిన పేర్లుగాని యన్యులెవ్వరునులేరు. ఇవియన్నియు శాస్త్రిగారి వ్రాతలేయని లోకమెఱుంగుగాక) అవి చదివినవారికి శాస్త్రిగారి యసాధారణపాఠ్యము క్రజ్ఞావిశేషముతెలియకపోదు. లోకములో మనశాస్త్రిగారి కన్న మిన్నగాఁ జదివినవారుండిన నుండవచ్చునుగాని వీరివలె “తిమ్మినిబ్రహ్మినిగాను, బ్రహ్మిని దిమ్మినిగాను, జేయంగలసామర్థ్య మెవ్వరికి నుండఁబోదని నిశ్చయముగాఁ జెప్పఁగలను. “అపశబ్దభయం నాస్తి అప్పలాచార్యసన్నిధౌ” అనునట్లు వారియొద్ద నేయశబ్దమైనను సుశబ్దము చేయు నేర్పుకలదని యిందులోఁ బేర్కొనబడిన “సుమనోల్లాసశబ్దమే” సాక్ష్యమిచ్చుచున్నది. మఱియు ననేకవిషయములు వారి పాండిత్యముం గూర్చి వ్రాయవలసినవియున్నవి కాని గ్రంథవిస్తరభయంబున నింగలో విరమింపవలసినవాఁడనైతిని. కాని మఱియొక్కవిషయము మాత్రము చెప్పుచున్నాను.

“వివిధకళాక్రవీణు లతివిశ్రుత వైభవసాంద్రు లెందఱీ!

భువిమునుబుట్టి గిట్టిరొక పూరు~~నా~~ నొకండెఱుంగునే

కవులగు తొంటివారలు జగత్త్రయమందిపుడు వసెందురొ!

శివకరులైనవారు మృతజీవులు కీర్తిశరీరులెన్నఁగఁ”

అనిచెప్పినట్లు వారిపాండిత్యమునకుం దగినదేనొక్కమహాగ్రంథము రచించియుండవలసి యున్నది. అట్లుచేసినవారు కారు. కొందఱు

మన శాస్త్రీగారిని సూర్యసిద్ధాంతము నాంధ్రీకరింపుఁ డనికోరిరట వారు ను మంచిపద్ధతిని దానిం దెనిఁగింప నిశ్చయించి రట కాని యదియును గొనసాగినదికాదు. నేను వారిదర్శనము చేసినప్పుడు సర్వదా “మీరు సర్వాలంకారగ్రంథములం గోఁడీకరించి తెలుఁగున నొక యలంకార శాస్త్రగ్రంథము రచింపవలయు” నని కోరుచుండువాడను. - వారును “నేను నీవుచెప్పినట్లలంకార సర్వస్వమును పేరితోనొకలక్షణగ్రంథము వ్రాయుదు”నని చెప్పినవారేకాని చెప్పినట్లు చేసినవారు కాకపోయిరి. వారికావిషయమునఁ గుతూహలములేక పోలేదుగాని కాలమలంఘ్యము కదా! ఉపకారవేతనము నొందినది మొదలు వారికేవోయనివార్యము లైనవనులు తటస్థించుచునే వచ్చినవి. అంతలో నాల్గుసంవత్సరములు మహారోగము. తరువాతఁ బరమపదయాత్రయుఁ దటస్థించినది. వారి యుద్యమము నెఱవేఱిలోకముధన్యముకాలేకపోయినది. అట్లయిననువారి గ్రంథములలోని “గుప్తార్థప్రకాశిక” పరమోత్తమమైనది. అదియేవారి కీర్తినాచంద్రితారార్కముగాఁ బ్రకాశింపఁ జేయుటకుం జాలునని సంతసించుచున్నాను.

ఉభయభాషావిశారదులును, వైయాకరణశిరోభూషణులు, సర్వ సమర్థులునగు శ్రీశ్రీ శాస్త్రీగారి పరమపదమగమనము మారాజమ హేంద్రవరమునకే గాక ఆంధ్రలోకమున కంతకును దీఱని లోపమును గలిగించినదని చెప్పట కావంతయును సందేహింప నక్కఱలేదు. అయినను వారియాత్మయు, వారిప్రజ్ఞయు వారి విద్యావైశద్యమును, గుప్తార్థ ప్రకాశికయం దావేశించి పాఠకమహాశయుల యుల్లములు పల్లవింపఁ జేయుచుండు నని నమ్ముచు నింతతో సీచారిత్రమును ముగించుచున్నాను

ఇట్లు

శ్రీపాద కృష్ణమూర్తి శాస్త్రీ

అ భివందనము

సీ. లోక బాంధవమువే, లోగొను నిరుగడ

నిరుగడ వేదంబు గరిమఁదనరు

రసములం దీయఁట రహి నొప్పు నిరుదెన

నిరుదెన లక్ష్మీగృహేష్టతయగు

వంధకారంబు వోనలరొండు నిరువంక

నిరువంక నిజ నేవ కేచ్చదీర్చు

వ్యాకరణాదిక వ్యాప్తి య్గా నిమిత్తైపు

నిమిత్తైపు నిజ కాంతి నెఱిఁదరిర్చు

తే. గీ. సూర్యభగవాను సాధ్యశక్తి సుశృతమబ్ధి

సూర్యలోకముఁ బొందిన సుజననర్య

మత్పితృభగవానుని మహాహాహము మహిత

తేజవేఱటరామకాస్త్రిని భజింతు.

ప్రథమపుత్రుడు వీరవేంకట సుబ్రహ్మణ్యము బి. ఎ. బి. ఇడి.

సీ. ఏమహామహుఁడు సురేంద్రవీటికి నేగ

సురకోవిదాలికిఁ జాలుకుసూప

నే మహాశౌరి బుధేంద్రుల జగి గూర్చె

నిజసమర్థత్వంబు నెఱి నెసంగ

నేఘ్నాచరితుఁ డెంతే దపంబొనరించె

నాత్మనిజాత్మలో నరసికొంచు

నే భవ్యచరితుఁ డెన్నే సుగుణమ్ముల

రంజిల్ల నిద్ధర రహి నెసంగ

తే! నట్టి మహనీయు ధీమహితాత్ము విద్య
దగ్గనరుని కల్లూరి వంశాబ్ధి పూర్ణ
చంద్రు వేంకటరామ శాస్త్రియందు నాడు
తండ్రి ననవరతము మదిఁ దలచి కొలుతు

ద్వీ॥ పుత్రుఁడు రామచంద్రమూర్తి బి. యే. బి. ఇడి.

సీ. కలముచేఁ బూనినగాండీవమూను నా

పాండవమధ్యము పగిది నొప్పుఁ

బాత్తంబు చేఁబట్టి బోధింప బుధులకు

ననిమిషేంద్రుని గురుననుకరించు

జడమున గూర్చున్న జారుతనొప్పు త

నూర్తి వేదవ్యాసమునిని బోలు

జనులమనంబుల సరగున రంజింపఁ

జేయంగ రఘుకులశ్రేష్ఠుఁ బోలు

తే. గీ. నట్టి సార్థకనాము గుణాభిరాము

సత్యసంధు నమలయశ స్సాంద్రునతుల

బుద్ధిమంతు బ్రహ్మాంశ సంభూతు మజ్జ

నకు భజింతు వేంకటరామనామశాస్త్రి.

తృ॥ పుత్రుఁడు వేంకటవీరసుబ్రహ్మణ్యము బి యే. (బి. ఇడి. క్లాసు)

మ. తృణధాన్యాశనుఁడ౯ వనెనుఁడు శ్రీకృష్ణాంగుఁడున్ బాదరా

యణుఁడే శంభుఁడారవింద మకరందస్వాద శుద్ధాత్ము వా

క్కణితిం గన్గొని వెల్లబాటెడునో! యాకల్లూరి వంశోజ్వల

స్మణి శ్రీవేంకటరామశాస్త్రివరు బ్రహ్మన్ మద్గురు మ్రొక్కెద౯.

ఒకశిష్యుఁడు.

నీ. వేదాంతశాస్త్రముల్ వెదజల్లి విలసిల్లు
 శంకరాచార్యుల శక్తితోడ
 శబ్దాగమములెల్ల సాధించి నిపుణుడౌ
 పాణినీయుల మహాప్రతిభతోడ
 వ్యాయాశాస్త్రములెల్ల నయమొప్ప రచించు
 భాస్కరాదుల ప్రభావంబుతోడ
 నాటకాలంకార నయగుణయుక్తుడౌ
 కాళిదాసునిలనత్కళలతోడ

జే. గీ. నిన్నునిర్మించే భారతీనేతగాక
 అనుపమాద్వైత తర్కశాస్త్రాదులందు
 నిట్లఱిమితపాండిత్య మేరికుండు
 ప్రథిత కల్లూరి వేంకటరామశాస్త్రి.

ఒకపండితుడు

ed. 17. 17. 17.

గురుభ్యోనమః

ಬಾಲವ್ಯಾಕರಣ

సుప్రార్థనకాశిక

ఆంధ్ర భాష, వ్యాకరణము.

ఆంధ్రదేశంబున వాడఁబడుభాషకు నాంధ్రభాష యని పేరు. భాషయనఁ
గా జనులు పరస్పరాభిప్రాయములను దెలియఁ జేసికొనుటకు సాధనంబులై యనాది
సంకేతంబులైనధ్వనులు. ఇయ్యది వాగ్రూప మనియు, లిఖితరూప మనియు ద్వి
ధము. ఎఱుకువాండుమిన్న సువారుభాషిండు భాషవాగ్రూపముగానేకాని లిఖితరూప
ముగాలేదు. గీర్వాణాంధ్రాంగ్లయాచభాషలు వాగ్రూపములుగాను, లిఖితరూపములు
గాను, గలవు. భాషయందలి సుశబ్దాపశబ్దముల పరిజ్ఞానము గలుగఁ జేయునది
వ్యాకరణశాస్త్రము. దీనికేలక్షణశాస్త్రమనియు, శబ్దశాస్త్రమనియు, నామాంతరములు
గలవు. శాస్త్రమనఁగా శాసించునది (నియమించునది.) శాస్త్రము—కర్కము;
వ్యాకరణము, ధర్మశాస్త్రము, మీమాంస, వైద్యశాస్త్రము, జ్యోతిషము; అనియాదు
విధములు.

సంజ్ఞాపరిచ్ఛేదము

వ్యా.—సంజ్ఞ = పేరు: పరిచ్ఛేదము-భాగము. పేరులను గుఱించి చెప్పు భాగము
సంజ్ఞాపరిచ్ఛేదము.

1. సూ.—సంస్కృతమునకు వర్ణము లేబడి.

అ ఆ ఇ ఈ ఉ ఊ ఋ ౠ ఎ ఏ ఓ ఔ అం అః॥ క ఖ
గ గు జ చ ఛ ఙ ఝ ఞ త థ ద ధ న ప ఫ బ భ మ య

ర ల వ శ ష స హ శ|| ఇందకారాదు లచ్చలు-క కారాదులు హల్లులు-
అజ్ఞ ల్విభాగ మీలాగుననే మీఁద నెఱుంగునది.

న్యాయము.—సంస్కృతభాషకు నక్షరము లేబడి (ఏను క్రమము)కోషములు లేక సంస్కరింపఁ బడినది కావున దీనికి సంస్కృతం బను పేరుగలిగినది. మరియు నియ్యది దేవతలు భాషిందుభాష గావున దేవభాష యనియు, అనాదియగువేదమున కాధారం బై భాషలకన్నింటికి నాదియైనది గావున నాదిభాషయనియు, చక్కిన భాషలలోని శబ్దములు దీని నుండి యుత్పన్నమైనవిగావున నాద్యప్రకృతి యనియుఁ బిలువం బడును. పైయేబడి. యక్షరంబులలో, అకారము మొదలుకొని విసర్గము వఱకును అచ్చు లనియు, కకారము మొదలుకొని శ కారము వఱకును హల్లు లనియు, జేరు. అజ్ఞ ల్విభాగము (అవ్. + హల్. + విభాగము = అచ్చులయు హల్లులయు, ఏర్పాటు) ఈలాగుననే అకారాదు లచ్చులనియు, కకారాదులు హల్లు లనియు, బ్రాకృత భాషకును, దేబులకును, దెలిసికొనునది. మరియు సంస్కృత వ్యాకరణమునం జేసి శి కారము ప్లుతపే (మూడుమాత్రల కాలము) కాని దీర్ఘక్షరము లేకున్నను శి కారదీర్ఘము కల ననుటకు నరకువిహేమనఁ (దాంవ్యాకరణవేత్తల చిత్రము ప్రమాణ మనుటయే కాక, మంత్రశాస్త్రంబున, అకారాని పంచాశచ్ఛ్వాశి (50) పవమానకగా భావింపబడినందునఁ బైసంఖ్యాపూర్తికై శి కారదీర్ఘమును, సహృతింపబడినందురు. వాస్తవంబున సామాన్యంబుగా నచ్చులుచ్చారణలో వివృతప్రియత్నము కలవికావున వివృతప్రియత్నము గల శి కారమునకే దీర్ఘ నిషేధముగాని “శితి శివా” అని సం స్కృతవ్యాకరణమున విధింపబడిన యీషత్స్వప్రప్రియత్నక శి కారంబునకు దీర్ఘ నిషేధములేదు. కనుకనే “శివర్ణస్య చ్ఛ్వాదశ” అనుసిద్ధాంతకాముదీప్తవాక్యంబును వివరించుతఱని శబ్దంబు శేఖరగ్రంథంబును “శివర్ణస్యేతి వివృతస్వేచ్ఛ్వాదశేన శితి శివేతి విశేయ స్వేషత్స్వప్రప్రియత్న దీర్ఘ త్వేసి నక్షతి” అని లకారద్వయ గర్భకంబున నజ్ఞత్వో లిఖింపబడిన శి కారం దీప్తస్వప్రప్రియత్నముగలదిగావ న్యాయనిష్ఠులం బును నుండవచ్చునని వక్కాణింపబడ్డది. మఱి కొందఱు, “ఆవేక్షాంతాఃస్మృతావర్ణాః” అను నాగమవేత్తలవ్యహార మున్నంత మాత్రన క్షకారంబును వేటువర్ణంబుగాఁ బరిగణించి శ కారమును వర్ణాంతరము కాదని త్రోసి వేయుదురు. కాని యట్లయినచో స్తకారము మున్నగు సంయుక్తవర్ణములను గూడ వర్ణాంతరములుగాఁ బరిగణించుట సంభవించును. మరియు ధాతుపాఠంబునయందు ఘక్ష, వృక్ష, శిక్ష, భిక్ష, దక్ష, దీక్షాద్యాత్మనే పవధాతువు లాష్కారంబులలోఁ బరిగణింపఁ బడుటయ కాక, భాష, గేష్ట, క్షేష్ట, పేష్టాధాతువులతోఁ జేష్టఁ పడుటయే ఘక్షాధి

ధాతువులందుఁ గడపట నూమ్మం బగు మ కారమే ప్రధానముగా గ్రహింపఁ బడినట్లు తోఁచుచున్నందునను, నిఘంటువులయందు ధ్యాంక్ష, కక్ష, పక్షాది శబ్దములు పాఠంబులలోనే పఠింపఁ బడినందునను, క్ష కారము సంయుక్తాక్షరముగాని, వర్ణాంతరముగా దని యెఱుంగునది. మంత్రశాస్త్రజ్ఞులు, అకారాదిశ్చకారంబు దనుకఁ బంచాశద్వర్ణంబులు (50) జపమాలికగా భావించి క్ష కారమును మేరుపూసగా నెన్నుదురనిన ప్రసిద్ధి గలదు. కనుకనే జపమాలికకు “అక్షమాల” యనుపేరు గలదు.

“అకారాదిక్షకారాంతః అక్షఃతత్కృతా తత్ప్రతినిధిభూతావామాలాఅక్షమాలే”

V. M. Apte. M. A. Sanskrit-English Dictionary 6th page

శ్లో॥ “పురఃప్రవాళై రివపూరితార్థః|విభాంతమచ్ఛస్ఫుటికో క్షమాలయా” మాఘ-౧ సగ-శ్లో.9

2. సూ.—ప్రాకృతమునకు వర్ణములు నలువది.

అ ఆ ఇ ఈ ఉ ఊ ఏ ఓ అం అః॥ క ఖ గ ఘ చ ఛ జ ఝ ట ఠ డ ఢ త థ ద ధ న ప ఫ బ భ మ య ర ల వ స హ శ ॥ కొందఱ మతంబున వ్రాస్వవక్రములును బాకృతంబునందుఁ గలవు- కొందఱమతంబున వక్రతమంబులుం గలవు॥ ఏ ఏ ఒ ఓ లు వక్రములని-ఐ ఔ లు వక్రతమములని ప్రాచీనులు వ్యవహరింతురు.

వ్యా.—ప్రాకృతభాషకు నక్షరములు నలువది. (నాలుగు + పది) అనఁగాఁజేయఁబడి యక్షరంబులలో “ఋ ఋ ఌ ఌ ఐ ఔ బ ఙ ఞ శ ష ” అను నవి తక్కఁ దక్కిన యక్షరములు. ప్రాకృతము = సంస్కృత భాషావికారము (సంస్కృతియొక్క బాల్యమందలి తొక్కుపలుకులు) ఈభాష “ప్రాకృతము, శౌరసేని, మాగధి, పైశాచి, చూళిక, అపభ్రంశము” అని యాఱు తెఱంగులు. దీనికి నాల్గికిమహర్షి వలన మూలసూత్రంబులు వ్రాయం బడెను. కొందఱ యాశయంబున (మతంబున) ఏ ఒ (హ్రస్వవక్రములు) లును, మఱి కొందఱ యభిప్రాయంబున ఐ ఔ (వక్రతమము) లును, బ్రాకృతభాషయందుఁ గలవు. సంస్కృతములోని ఋ ఋ మొదలు పైనింజెప్పిన పది యక్షరము లిందుఁ దగ్గిన వని గ్రహించునది. “ఏ ఏ ఒ ఓ” అనునవి వక్రము లనియు, “ఐ ఔ” అను నవి వక్రతమంబు లనియు, బూర్వులు వాడుదురు.

3. సూ.—తెనుఁగునకు వర్ణములు ముప్పది యాఱు.

అ ఆ ఇ ఈ ఉ ఊ ఏ ఏ ఐ ఓ అం అః॥ క గ చ ఛ జ ఝ ట ఠ డ ఢ త థ ద ధ న ప బ మ య ర ల వ స హ శ.

వ్యా.— తెనుగు భాషకు నక్షరములు ముప్పది యాఱు. (మూడు + పది + ఆఱు-) ఈ తెలుగునందు రేఖ మిదు దశల గ్రహింపఁబడు చున్నదని బోధించి “రక్ష్యత్ర్యగ్యతే ద్వివిధ” యను వాగనుశాసనసూత్రమున శత రేఖలును నహితము వర్ణములతో లెక్కించిన పక్షమున ముప్పదియే డక్షరములగు నని యుద్ఘోషించు నష్టకప పుస్తక మందలి పాఠాంతరము పెక్కుఁ గారణములచే సమంజసంబుగ నున్నది. అహోబలపతియు నిది చక్కఁజేసెను. తక్కిన యనాద్య వర్ణముల భావిని శబ్ద రేఖలును, వర్ణములతోఁ బ్రకృత్యుగాఁ బరీక్షించుట న్యాయము. మఱియు నీశబ్ద రేఖను ప్రక్షిప్తక పరిచ్ఛేదమంగలి యిరువది నాల్గవ సూత్రమునందుఁ బరిశీలించుచున్నాము.

4. సూ.—ఋ ఋ శి శి విసర్గ ఖ ఖ క క ఛ ఛ ఘ ఘ ఢ ఢ భ
జ ణ శ ష లు సంస్కృత సమంబులను గూడి తెలుగున
వ్యవహరింపఁబడు.

ఋతువు - పితౄణము - క్షప్తము - శి కారము - దుఃఖము - ఖడ్గము -

ఘటము - ఛత్రము - ఘరము - కంఠము - ఢక్క - రథము - ధరణి -
ఘణము - భయము - పక్షి - ఆజ్ఞ - శరము - పండము.

వ్యా. — ఈసూత్రమునందలి ఋ ఋ శి శి విసర్గ ఖ ఖ క క ఛ ఛ ఘ ఘ ఢ ఢ భ జ ణ శ ష లు సంస్కృత పదములైన పద్యములందుఁగాని, యాంధ్రదేశ్యములందుఁగాని, వాడబడక సంస్కృత సమంబులను జేరి యాంధ్రమున వాడబడుచున్నవి. ఈ ఋతువు, పితౄణము, క్షప్తము, శి కారము, దుఃఖము, ఖడ్గము, ఘటము, ఛత్రము, ఘరము, కంఠము, ఢక్క, రథము, ధరణి ఘణము, భయము, పక్షి, ఆజ్ఞ, శరము, పండము. పక్షి-శబ్దము జ కారమున వై యుచుపారింపఁ బడెను. ఈశబ్దమును “పక్షి” అని నబోమవుగా వాడుకలో వ్రాయుట తప్పు.

5. సూ.—క చ ట త ప లు పరుషంబు లని గ జ డ ద బ లు సర
శంబు లని చెప్పబడు.

వ్యా.—“క, చ, ట, త, ప,” అనునక్షరములు పరుషంబులనియు, “గ, జ, డ, ఢ, బ” అను నక్షరములు సరశంబు లనియుఁ జెప్పఁ బడును.

6. సూ.—ఇతరము లగు హల్లులు స్థిరములు.

ఖ ఘ జ ఛ ఝ ఞ ఠ డ ణ థ ధ న ఫ భ మ య ర ల వ శ ష స హ శ

వ్యా.—కకారము మొదల్కొని శ కారము దనుక నుండు ముప్పదినాలుగక్ష రంబులలోని పరుష సగళంబులు పద యక్షరంబులు మాత్రము కాక యితరము లయిన యిరువదినాలు గక్షరములును స్థిరము లనఁ బడును.

7. సూ.—దంత్యతాలవ్యంబు లయిన చ జ లు నవర్ణంబులు.

తాలవ్య చకారంబు దంత్య చకారంబునకును దాలవ్యజకారంబు

దంత్య జకారంబునకును గ్రాహకము లని తాత్పర్యము.

వ్యా.—సవర్ణంబులు = సజాతీయములు (మూలము) గ్రాహకములు = స్ఫురింపఁ జేయునవి (అన్యోన్యమిత్రిములు.) దంత్యచకారంబునకుఁ దాలవ్యచకారంబును, దంత్య జకారంబునకుఁ దాలవ్యజకారంబును, మిత్రిము లని యాసూత్రముయొక్క భావము. ఈ సవర్ణత య నెడి మైత్రివలన యతియైనది కావలయుండు దంత్యము తాలవ్యము లొకదానికొకటి ప్రతినిధిగా నుండఁ నవలయు.

8. సూ.—ఇ ఈ ఏ ఏ లం గూడిన చజలు తాలవ్యంబులు.

చిలుక - చీమ - చెలి - చేమ - జిల - జీడి - జెచ్చి - జేజె.

వ్యా.—“ఇ, ఈ, ఏ, ఏ” అను నీయచ్చులతోఁ గలిసిన “చ, జ” అనునవి తాలవ్యములు (దవుడల సాహాయ్యమున నుచ్చరింపఁబడునవి) ఉ. చిలుక, ఈశబ్దమునందలి చకారము “ఇ” అను నచ్చుతోఁ గూడినది (చ + ఇ = చి) కనుకఁ దాలవ్యము. ఇట్లే చీమ, చెలి, చేమ, జిల, జీడి, జెచ్చి, జేజె. “ఏవ ఇష్టస్వాదేశే” (1 ఆధ్యా1 సాద, సూ. 47) అను సూత్రముయొక్క భావ్యమందు వైవర్ణ్యకేనాన్యస్మిక్ న్యేదే-అర్థవ్య కారః, అర్థవ్యకారోహస్తి” అనుటంతటి, ప్రాప్తవైన “ఏ”కారంబును “ఓ” కారంబును సంస్కృతభాషయందు లేవు తెలుగుభాషయందే “ఏ” కారంబును, “ఓ” కా రంబును గలవు. ఉ. ఎరు ఒప్పినము ఇత్యాదులు. సమాంతవాచకమైనప్పుడు గూడ “వర్ణ” శబ్దమునపుంసకముగాక, పులింగముగాభావ్యమందుఁ బ్రయోగింపఁబడినది.

9. సూ.—అ ఆ ఉ ఊ ఒ ఓ ఔ లం గూడిన చజలు దంత్యంబులు.

చలి - చాప - చుక్క - చూపు - చొక్కు - చోటు - చౌక - జముఁడు - జాతర

జన్ను - జాలు - జొన్న - జోలి - జోకు - విదంతములయిన చజలు
సమేతరశబ్దములందు లేవు.

వ్యా.—“అ, ఆ, ఊ, ఊ, ఒ, ఓ” అను నీయచ్చులతోఁ గూడిన “చ, జ”
అనునవి దంత్యములు (దంతములసాహాయ్యమున నుచ్ఛరింపఁ బడునవి.) ఉ.చ; దీని
యందలి చకారము అకారముతోఁ గూడినది (చ + అ = చ) కావున దంత్యము
ఇట్లే చాప, చుక్క, చూపు, చొక్క, చోటు, చొక, జముడు, జాతర, జన్ను
జాలు, జొన్న, జోలి జోకు, ఈ సూత్రాంతమునందు “విదంతము లైనచజలు
సమేతర శబ్దములందు లేవు” అని యుండెను. [వికారము - అంతముందుఁగల
“చ, జ” అను నవి సంస్కృత సమేతరశబ్దములందు (తెలుగుశబ్దములందు) లేవు.]
అనఁగా “చై” గాని, “జై” గాని యాదియందుఁ గల పడములు తెలుగు నందు
లేవు కనుక వికారముపై సూత్రమునందు సంఘటన చేయబడలేను. ఇది యెఱుంగ
గకయే కాబోలు పైడిపాటి లక్ష్మణకవిగారు తమ యాంధ్రనామసంగ్రహ మందు
“చై వులసాకిరిచాయమగఁడు” అని ప్రయోగించిరి; కాని యియ్యది ప్రామాదికము.
చెయువులనికాని, చెయ్యలనికాని, యుండఁదగు. అప్పుడు యతిభంగం బనివార్యంబే
యగును.

10. సూ.—సంస్కృతసమంబులం దికారాంతములైన శబ్దముల
యుపధాచజలు బహువచనంబు పరంబగునపుడు దంత్యము
లగును.

ఇవిదప్పసంస్కృతసమంబులందుదంత్యచజలు లేవు. తాత్పర్యము—
ఉపధయనఁగాఁ దుదివర్ణమునకు ముందువర్ణము-అర్చి - అర్చులు -
రోచి - రోచులు - వీచి - వీచులు - రాజి - రాజులు - వాజి - వా
జులు- మఱియు రాజశబ్దం బొక్కటి దంత్యయుక్తంబుకానంబడియెడి.
ఇతరము లయిన చజల కుదాహరణములు-చంద్రుఁడు - చామరము -
చుక్కిక - చూర్ణము - చోరుఁడు - చౌర్యము - జయము - జాతి -
జుగుప్స - జూటము - ఇత్యాదులు.

వ్యా.—ఉపధ=శబ్దముతుదనుండి లెక్కించుచోఁ చెందవచ్చుదంత్యము. సంస్కృత
సమంబులందు, ఇకారము కడపటఁ గలమాటల యుపధాతాత్పర్య చజలు బహువచ

సాంతరింబు నందు దంత్య చజలుగామాటును. ఉ. అర్చులు. సంస్కృతము “అర్చిన్” అనునది. దీనికిఁ దత్సనుము “అర్చి”. దీని యంత్యాక్షరము. ఇకారము, ఈయికారమునకుఁ బూర్వాక్షరము చకారము, గలదు. (అర్ + చ + ఇ) ఈ యికారము బహువచనంబగు లు లు పరంబగు నపుడు ఉ కారంబగును. (అర్ + చ + ఉ + లు = అర్చులు) ఆదేశముగా నచ్చిన ఉ కారముతోఁ గూడిన చ జలు సాంస్కృతికములైనను, దాలవ్యములుగా నుచ్చరించుట దుష్కరంబు గావున సుఖోచ్ఛారణార్థమీనూత్రముచే దంత్యము లని శాసింపఁబడ్డవి. ఇట్లే రోమలు, వీచులు, రాజులు (రాజి) వాజులు (వాజి) మొదలయినవి.

అర్చులు. ఈ శబ్దములోని చకారము పైని ఉ కారము ఆదేశ వర్ణము గాదు గనుక లు లు పరంబగునపుడు తాలవ్య చ కారముగానే యుచ్చరింపఁబడును. ఇదిదంత్యాంతంబైనచో “మవ్ర” అన్న యర్థంబిచ్చును: గాని స్వరము లన్న యర్థము గాదు. (మూలము) “రాజశబ్దంబొక్కటి దంత్యయుక్తంబు కానంబడియెడి” రాజశబ్దం బొక్కటి యేక వచనాంతంబును దంత్య యుక్తముగాఁ గనఁబడు చున్నది. అనఁగాఁ దత్సను మైనను రాజశబ్దములోని జ కారము దంత్యముగా నుచ్చరింపఁ బడుచున్నదని యభిప్రాయము. “రాజ” అను శబ్దము నైక్యంబునుగలదని (తెనుఁగు శబ్దమని) కొందఁ టందురు. అట్లయినచో దంత్యము కావుటకు సందియ మిండుకయు లేదు. ఇయ్యది ముఖ్యంబుగఁ గూచిమంచి తిమ్మకవిప్రభృతులు తమయచ్చతెనుఁగు గ్రంథముల యందుఁ బ్రయోగించిరి. కనుక నియ్యది యాలోచింపఁ దగ్గయంశము.

“ఆ. ఎందు వేట రా రె యితరు లే మనసుతో

దారసంగసుఖము తప్పద్రోచి

తకట! పాండురాజయశ మెన్న వై తతి

క్రూరదశరథేశకులము రోయ”

అను రాఘవపాండవీయప్రథమాశ్వాసపద్యములో భారతార్థమునందు “పాండు రాజ” అను నది తత్సనుం బగు సంబుద్ధ్యంత పదంబు గావున నిచ్చట రాజశబ్ద జకారంబు చిన్నయనూరిగారి సంజ్ఞాప్రకరణమందలి యీనూత్రంబునంజేసి దంత్యంబు గానుండ వలయు ననియు, రామాయణార్థమునందు “అజయశ” మని పదచ్ఛేద మగుటచేతఁ దాలవ్యముగా నుండ వలె ననియు, ననెడి హేతువులచేత “శ్లేషయందు జకార మొక్కటియై యొకయుక్తమున దంత్యమును, వేత్రొక యర్థమునఁ దాలవ్యమును

నయ్యెడు" నని ప్రాథవ్యాకరణ సంజ్ఞా పరిచ్ఛేద ముంబలి యువన సూత్రములో నుభ యార్థసామరస్యమునకై బ. సీత రామావాద్యులవారితేర విచారింపఁ బడినది. అయ్యది చింత్యంబు. పరస్పరంబును విచార్యచాచరణంబులు గల దంత్య తాలవ్య జకారంబులు గలందును బహుపకనసమయంబున నేకే భావంబుగా కల్పింపఁబడిన శక్యం బగును? పర్య పాకకాలంబున దంత్య మున్నుండినచో రాజాజకారము కాదును. తాలవ్యముగాఁ బడినచో భావతత్వంబునకు భంగంబు నుభయంబున గావున నభిప్రాయంబులు గాఁ బాండురాజ శబ్దంబును బ్రయోగించిన పింగళీనాంకపింజరల తత్వమిట్లుని తోఁచెడిని. ఇచ్చటఁ బాండురాజ శబ్దంబునకుఁ బాండురోగ మిలనియందుఁ బ్రకా శించు నన్ను వ్యుత్పత్తియందు నభిప్రాయంబునకు గుఱి పృథ్వియము జచ్చినది. కావున నిచ్చటఁ బాండురాజ శబ్దంబు "పాండురోగము ప్రకాశించువాఁడా" అనిన విశేష జాగ్రత్తమిచ్చును; కాని "పాండునామము గలరాజు" అనిన నృపాది విశేషార్థం బియ్యనేరదు. విశేషార్థకంబై ప్రసిద్ధంబైన రాజశబ్ద జకారంబు దంత్యం బని వ్యాక రణకర్తలతత్త్వంబు కాని విశేషజాగ్రత్తకంబైన రాజశబ్దజకారంబు దంత్యంబు గా నేరవనియే వారితత్త్వంబు. పృథ్వి పద్యంబులో "పాండురోగము ప్రకాశించు వాఁడా" అన్నయుపాలంభార్థమే ప్రబంధము; కావనమయంబు గావునఁ బ్రకరణం బున రసరసాలముగానున్నది. కాబట్టి భావతత్త్వంబును పాండురాజ శబ్దజకారంబు తాలవ్యం బనియేయూహించుకొనిన నలయును. కావుననే యవ్యకవిగాను తమగ్రంథంబు నందలి వృత్తి గూర్జాపములో నుపయోగించి యుండిరి. "కృష్ణసంస్కృతమైన పాండురాజ శబ్దంబునం గల జకారము తాలవ్యమే కాని దంత్యము కానేరదు. ఇది తోయక శేవలాంధ్రులు దంత్యక్షరముగా నున్నారందు. అది లాక్షణికవృత్తముగాదు. అట్లుండజేసి కవితాప్రసర నుజైన పూర్వరాజుగాను ఇంతకట్టుకు విచారించి ప్రయో గించిరి" అని భావతత్త్వమునందును జకారము తాలవ్య మనియే నిర్దాఢీకరించిరి. క్రియాపాచక మైన రాజశబ్దంబుతో విశేషజాగ్రత్త మిచ్చినట్టి యీపాండు రాజశబ్దము యొక్కప్రసమావిభక్తిరూపము "రాముండు" అన్నట్లు "పాండురాజుండు" అనియే యుండవలెను. ఈవ్యాకరణ ముంబలి తర్జును పరిచ్ఛేదములోని డెబ్బది యెనిమిదవ సూత్రము ప్రసిద్ధంబైన నృపాది విశేషార్థక రాజశబ్దమునకే చెల్లును గారి ప్రకార క్రియాధము నిచ్చెడి యిట్టి విశేషజాగ్రత్తకలంబులలో "పూర్వరాజుండు" ఇత్యన్ముప సర్జన స్థలంబులలో విశేషార్థక రాజశబ్దంబునకుం బోలె సంబంధింపజేగవనియెందు కొనివలయును. రాజశబ్దంబును నుండని యిదిను పర్యవసానము నుంబలి డెబ్బది యెనిమిదవ సూత్రంబు గొడ్డబట్టియే బతుకు కాని నది. పోవుకొనునది.

(మూలము) ఇతరములైన చ జ ల కుదాహరణములు; అనగా “అ ఆ ఉ ఊ” అను నచ్చులతోఁ గూడి నను దత్తముంబు లగుటచేఁ దాలవ్యములుగా నుచ్చరింప వలసిన చ జ లుగల యుదాహరణంబులనిభావము. ఉ. చంద్రుఁడు, చామరము, చుక్కిఁ మాల్లము, చోరుఁడు, చౌర్యము, జాతి, జనుస్సు, జూటము, మొదలైనవి.

11 సూ.—నకారంబు ద్రుతంబు.

వ్యా.—నకారంబునకు ద్రుతం (చలన భావము గలది)బను పేరు. ద్రుతంబనగా నక్కఱలేని యప్పుడు మఱుఁగు పకుననియనిన యర్థమృ. కేవల నకారంబు ద్రుత నామంబున సామాన్యంబుగా వాడఁబడుచున్నను బ్రత్యయంబును, (ఫలమును, నేను, వెల్లుచున్నాను) అగమంబును (వానిచేతను, చేయుచును, మమ్ముచు) అవ్యయంబును (అపుడును, మఱియును, అన్నయును,) నైనయుకారాంత నకారంచే ద్రుతసంజ్ఞ గలది యని చెప్పుట యుక్తము. ప్రథమా బహువచనంబు లుప్రత్యయంబు నకు ఉకారంబు లేకున్నను “వనముల్, ఫలముల్” ఇత్యాదుల యందు శేషించిన లకారమే వెనుకటి ప్రథమార్థమును దెలిపినట్లులు ద్రుతసంజ్ఞ గలిగిన నుశబ్దముయొక్క ఉకారం బుచ్చరింపఁ బడకున్నను మిగిలిన నకార మాత్రమే మునుపటియర్థంబును విడువకుండును. “ఉన్నాను” ఇత్యాదుల యందలి ఉకారంబునకు ససభిధానంబున లోపంబు గలుగదు. వాగనుశాసనుఁడు కేవల నకారంబునకు “ద్రుతాభ్యోనః” అను సూత్రంబున ద్రుతసంజ్ఞ విధించుట ను శబ్దంబు యొక్క ఉకారం బుచ్చరింపఁ బడ కున్నను శేషించిన నకార మాత్రమే విశిష్టం బైన నుశబ్దార్థంబును జెప్పువని తాత్పర్యము.

12. సూ.—ద్రుతాంతము లైన పదములు ద్రుతప్రకృతికములు.

ప్రథమాకయిపట్టియొక్కే తరములయిన విభక్తులు - ఉత్తమ పురుషైకవచనంబులు - భూత తద్ధర్మాద్యర్థకప్రథమ పురుషైకవచనంబులు - ఆశీరాద్యర్థంబులయిన యెదు త వర్ణకంబులు - శతృగుహాంతర్య చేదాద్యర్థకంబులు - నేనుతానుపదంబులు - వలెప్రభృతులు ను - ద్రుతప్రకృతికంబులు! - సన్నున్ - నాచేతన్ - నాతోడన్ - నాకొఱకున్ - నావలనన్ - నాకంటెన్ - నాకున్ - మాలోపలన్ - మాయం దున్ - వత్తున్ - వచ్చెదన్ - వచ్చెన్ - వచ్చున్ - వచ్చెదున్ - ప్రసన్నున్ య్యెదున్ - తావుతన్ - కొట్టుదున్ - కొట్టెన్ - కొట్టుగన్ - కొట్టుమన్.

కొట్టినన్-వలెన్ - ఎంతయున్ - పోలెన్ - అయున్ - ఇత్యాదులూ
హ్యంబులు.

హ్య—ద్రుతము చివరంగలశబ్దములు ద్రుతప్రకృతికములు. ఏవియనిన:—1 ప్రథమావి
క్రియను, (రాముఁడు) కయి, పట్టి, యొక్క, తక్కఁదక్కిన విభక్తులును, (నన్నున్,
నాచేతన్, నాతోడన్, నాకొఱకున్, నావలనన్, నాకంటెన్, నాకుకామలోపలన్,
మాయందున్) 2 ఉత్తమ పురుషైక వచనంబులును, (వత్తున్, వచ్చెదన్) 3 భూత
గ్ధక ప్రథమపురుషైక వచనంబును, (వచ్చెన్) 4 తద్ధర్మాద్యర్థక ప్రథమ పురుషైక
వచనంబును, (నచ్చున్, వచ్చెడున్) 5 ఆకీరాద్యర్థకంబులైన “ఎదు, త” అను
వర్ణకంబులును, (ప్రసన్ను లయ్యెడున్, కావుతన్) 6 శత్రుర్థకంబును, (కొట్టుచున్)
7 తుమున్నాద్యర్థకంబును, (కొట్టన్, కొట్టఁగన్) 8 ఆనంతర్యాద్యర్థకంబును (కొట్టుడున్)
9 చేదాద్యర్థ కంబును, (కొట్టినన్) 10 “నేను, తాను” అను శబ్దంబులును, 11 వలె
మొదలైనవియును, (ఎంతయున్, పోలెన్, అయున్, మిగులన్, కడున్, వెం
టన్, వెంబడిన్, మొ.) ద్రుతప్రకృతికంబులుగా నూహింపఁ దగ్గని. . “చ. ఘనతర
ఘూర్జరీకుచయుగ క్రియగూఢముగాక ద్రావిడీ! స్తనగతిఁజేటగాక యటచాటగునాం
ద్రవధూటిచొక్కపుం! జనుగవఃబోలిగూఢమునుజాటుఁ దనంబునులేక యుండఁజే
ప్పిన నదెవోకవిత్వ మనిపించు నగిం చటు కాక యుండినన్” ఇచ్చట “నగించు”
అనునది తద్ధర్మాద్యర్థ కంబు గావున ద్రుతాంతం బై పద్యములో “నగించు నటు” అని
యుండ వలెను. అప్పుడు గుణభంగము గలుగును గానఁ బ్రథమములో “నగించెడు
నటుగానిచో” అని కవిచే రచింపఁ బడి క్రమ క్రమముగా ద్రుతము లేని పాఠము
ప్రమాద కృతమై యుండవచ్చును. ఇప్పద్యము పెద్దన్నగారి చాటుపద్య మని కొంప
టును, వేంకటనాథకవికృతంబగుపంచతంత్రములోని దని మఱికొందఱును జెప్పు
దురు. భాస్కర శతకమునందు “చ. చీడపుర్వదా! జేడకొఱకింతె గాక
పుడిసెందు జలంబిడి పెంపనేర్చునే” అను పద్యతృతీయ పాదములో “కొఱకునింతె
“గాక” అనిద్రుతాంతముగా మండవలసిన దానికి “కొఱకుకింతెగాక” అనివ్యాకరణ
విరుద్ధముగాఁ బ్రయోగింపఁ బడినది. ఇట్టి ప్రామాదికప్రయోగంబులకు “నిరంకుశా
కవయః” అనెడి లోకోక్తియే శరణంబు గాని వేటొకగతి గానిపింప వున్నది.

‘శే||గీ|| తన్న నిన్న నన్న విన్న మన్నా మిన్న | చన్నకమ్మ పెన్న శబ్ద
ములకు | జడ్డలుండుఁ బోవుఁ జర్చింపని ■ ద్రుత! ప్రకృతు లేపుడుఁ గావు భక్తులభః,
అప్పు 5-అ. ఇప్పద్యమందలి “తన్ను, నిన్ను, నన్ను” శబ్దంబుల ద్వితీయాంతంబులు

కావున ద్రుతప్రకృతికంబులు. పై పద్యంబులో నప్పకవికళాశబ్దంబులలోఁ బరిగణించు కవిరభసహేతుకంబు.

13. సూ.—ద్రుతప్రకృతులు గాని శబ్దంబులు కళలనబడు.

రాముడు - రాములు - హయము - విష్ణువు - గోడ - మేడ -
అయ్య - అమ్మ - రామునికయి - జ్ఞానముఁబట్టి - నాయొక్క - వచ్చిరి -
వచ్చితిని - వచ్చితిరి - వచ్చితిమి - రాఁడు - రారు - రామ - రావు -
రాము - కొట్టక - తిట్టక - ఎత్తిలి - ఒత్తిలి - ఊరక - మిన్నక - బళి -
అక్కట - ఏల - ఇత్యాదులూహించువది.

వ్యా.—ద్రుతము కడపట లేని శబ్దంబులు కళలనబడును. రాముడు, గోడ, అమ్మ, మొదలైన ప్రథమలును, “కయి, పట్టి, యొక్క” అను ప్రత్యయంబులును, వచ్చిరి మొదలగు రేఫాంత క్రియలును, వచ్చితిని, వచ్చితిరి, మున్నగు మధ్యమ పురుష క్రియలును, వచ్చితిమి మొదలగు నుత్తమ పురుష బహువచన క్రియలును, రాఁడు మొదలగు న్యతిరేక క్రియలును, ఎత్తిలి, ఒత్తిలి మొదలగునవ్యయంబులును, ఊరక, మిన్నక, మొదలగు తూష్టిమర్థకంబులును, బళి మొదలగు ప్రకేస వార్థకంబులును, అక్కట మొదలగు సంతాపార్థకంబులును, ఏల మొదలగు ప్రశ్నార్థకంబులును, “అట్టులు, ఇట్టులుఎట్టులు” అను ప్రకారార్థ కంబులును, “మఱి, మిక్కిలి” అను నత్యంతార్థకంబులును, “ఎ, ఏ, అ” అను నవధారణార్థ కంబులును, ఇద్యాదులు కళలు.

“క. అనఘ యిదియేటితపమే

మనుపమదుఃఖతులమగుటనాధారములే

కనుసంతానోచ్ఛేదం

ఋణ వ్రేలెదమధమలోకముల తెరవుచనన్.”

భార, ఆది. 2 ఆ. అను పద్యమందలి “లేకను” అనుప్రయోగము చూచి కొందఱు “లేక” అనువ్యతిరేకత్వార్థకము ద్రుతాంతంబుగా నుండవచ్చుననియు, మఱికొందఱానువర్ణనా “లేకయున్” అని యుక్తపూర్వకంబుగా నుండవలసినను నట్లుచ్చరింపకకావుట పావపూరణార్థమనియు, నుడువుదురు. కాని సముచ్చయార్థంబు నకు నవసరంబులేని యిట్టి కళాశబ్దంబులమీఁద నకారంబు కాన్పించిన చోట్లెల్ల నను

చ్చయ నకారంబని సవరించుట సులభంబుగావున నిట్టివి యా భాససమాధానంబులని యెఱుంగు నది. “లేకను” అనుచోట “లేమిని” అను పాఠమే కవికృతమై యుండును. “ఆధారము లేదని” అను పాఠము వ్రాతప్రతులయందుఁ జూచి నట్లు కొందఱు నుడువుచున్నారు.

14. సూ.—ప్రాస్వముమీఁది ఖండబిందువునకుఁ బూర్ణబిందువు
వైకల్పికముగ నగును

అడఁకున - అడఁకువ - అరఁటి - అరఁటి - ఎఱుఁగుట - ఎఱుం
గుట - బలఁగమా - బలంగమా - మగఁటిమి - మగఁటిమి.

వ్యా.—ప్రాస్వాక్షరము తరువాతనున్న యక్షున్న వైకల్పికము (విధికిఁ బ్రసృత్తియు నిష్పయుఁ గలుగుట) గా నిండునున్న యగును. ఉ. అడఁకువ దీనియం దలి కుఱుచ యక్షరంబు డకారము తరువాతనున్న యక్షున్న నిండునున్న గా మాటి “అడఁకువ” అనియగును. వైకల్పిక మానుటచేఁ అడఁవ, అనరూపముంగలదు. ఇట్లే అరఁటి, ఎఱుఁగుట, మగఁటిమి, బలఁగమా, మొద.

15. సూ.—దీర్ఘముమీఁద సాధ్యపూర్ణములేదు.

వాఁడు - వీఁడు - రాఁడు - లేఁడు - కాఁబోలు - కాఁబట్టి -
గోఁగులు - రేఁగులు.

వ్యా.—దీర్ఘక్షరము తరువాతను న్నిండునున్న శబ్దముయొక్క పుట్టుకలోనే యుండవలయును గాని వ్యాకరణముచేత నిండునున్న రానేరదు. అరసున్న శాస్త్రము చేత రావచ్చును. ఉ. తాఁజెప్పె. వాఁడు. ఇచ్చట దీర్ఘాక్షరంబు నకారముతరువాత నక్షున్న యున్నది. కావుననిండు నున్నవచ్చి “వాండు” అనరూపము సిద్ధింపదు. ఇట్లే వీఁడు, రాఁడు, లేఁడు, మొద.

16 సూ.—సంస్కృత సమేతరములైన తెలుఁగుశబ్దంబులయందుఁ
బరుష సరళగుణులకు ముందేబిందువు కానంబడుచున్నది.

వంకర - కలఁకువ - మంచు - త్రాఁచు-దంట - దాఁటు-కొం.
త - కోఁత. ఇత్యాదులూహ్యంబులు

వ్యా.—సంస్కృత సమేతరములు=సంస్కృత పదములు కానివి. బిందువు అరసున్నయు, నిండునున్నయు; తెలుఁగుశబ్దంబు లలో నక్షున్న గానినిండునున్న గా

యందుచోఁ బరుషములకును (క, చ, చ, ట, త, ప లు) సరళములకును, (గ, జ, జ, డ, డ, బలు) ముందుండునుగాని తక్కినవర్ణంబులకు (స్థిరాక్షరములకు) ముందుండదు. ఉ. వంకర. ఇచ్చటఁ బరుషవర్ణమైన కకారమునకు ముందుఁ బూర్ణబిందువు గలదు. “కలకువ” ఇచ్చటఁగు వర్ణమునకు ముందునర్థబిందువుగలదు. ఇట్లే మంమ, త్రామ, డంట, మొదలైనవి గ్రహించునది.

17. సూ.—యకారంబును వుపూ వోవోలును దెలుఁగుమాటలకు మొదటలేవు.

ఎవఁడు - ఎక్కడ - ఏమి - ఏల - ఉండ - ఊరు - ఒక్కడు - ఓడ॥ హరియతఁడునిద్రవోయెనిట్టివోట్ల సంధివశంబున వచ్చినయకారవకారంబులుగాని పూర్వసిద్ధంబులుగావు - వోధ్యవోధవ్యశబ్దములుదప్ప సంస్కృతసమంబులందు సహితము వుపూ వోవర్ణాదులగుశబ్దంబులులే వని యెఱుంగునది - ఉదకము - ఊర్మిక - ఓదనము.

వ్యా.—యకారంబును, వు, పూ, వో, వోలును దెలుఁగు మాటలకు మొదట సిద్ధములు లేవు. ఉ. ఎవఁడు, ఊరు మొదలైనవి. “హరి యతఁడు, (హరి + అతఁడు నిద్ర వోయె (నిద్ర + పోయె))” అను నప్పు డీవోటుల నుండు యకార వోకారంబులు సంధి వశముచేత (అకారము యకారముగాను, “పో” అనునది వోకారంబుగాను)) నైనవి. కాని సహజములైన యకార వోకారంబులు గావు. (మూలము) వోధ్య వోధవ్య శబ్దములు దక్క సరిస్కృత సమంబులందుఁ గూడ “వు, పూ, వో” అను నక్షరంబులు మొదటఁ గల పదములు లేవని తెలిసికొవలెను. ఉ. ఉదకము, ఓదనము మొదలైనవి. చిన్నయనూరిగారుయకారంబును, వు, పూ, వో, వోలును, మాత్రమే పదాది యందుండ వని చెప్పిరికాని, యకార శకారంబు లాదియందుఁగల పదములుగూడ లేనిచెప్పలేను. వోలికా (ఒబ్బట్లు, పోలి) వోఘః (పితృగృహ వాసియై పోషింపఁ బడిన (పోషిత భర్తృ కాసుతుఁడు) వోధజః (గర్భిణీస్త్రీని బెండ్లి యాడిన పిదపఁ బుట్టిన కొవయఁడు) వోధా (కుమ్మరవాఁడు, సారథి) వోటా (దాసి) వోడః (పోకచెట్టు) వోడ్రః (గొనస సర్పము, మత్స్యవి శేషము) వోడ్డీ (పణచతుర్థాంశము) వోదః (ఆర్త్రః=తడసిన) వోదాలః (మత్స్యవి శేషము) వోరకః (లేఖకుఁడు) వోరటః (కుండపుష్పము) వోర పట్టి (మందుర=అశ్వశాల) వోరవః (ధాన్యవి శేషము) వోరుఖానః (పాటలవర్ణాశ్వము) మున్నగు నోకార సహిత వకారాది శబ్దంబులు శబ్దార్థ కల్పతరు సర్వశబ్ద సంబోధినీ (ప్రభృతి గ్రంథంబులలోఁ గనబడుచున్నవి.

“సీ. “జాతివాగలవోధ్య శబ్దమొక్కటి దక్క
సంస్కృతాంధ్రముల ముజ్జగములందు
శబ్దంబుమొదల నిశ్చయముగాఁ గొమ్ములు
నోత్వంబులును గల్గ వొకటి కైన
వాకుశృంగముల కైవడి నోత్వములభంగి
శబ్దాదిగల యవి స్వరములగును” అష్ట. 2. ఆ.

అను పద్యమునందుఁ జూడఁగా వోధ్యశబ్దం బొక్కందు దక్క ముజ్జగముల
వెదకినను సంస్కృతాంధ్రములయందుఁ దక్కిన పదములకు వోకారము మొదలనుండ
దని చెప్పిన యప్పకవిగారి వచనము సాహసమూలకము.

18. సూ.--య ర ల వలు లఘువులని యలఘువులని ద్వివిధంబు
లగు.

హరియతఁడు - ఇత్యాదులందాగమయకారములఘువు- తక్కి
నయకారములఘువు || విఱుగుమొఱుగిత్యాదులందు రేఫం బలఘువు -
ఇదేశకట రేఫమనిచెప్పఁబడును - శకటరేఫముతత్సమతద్భవములందఃలే
దు - పెరుగుకరుగిత్యాదులందు రేఫంబులఘువు || ఏళులుపాళులుత్రా
ళులని బహుత్వమందురలడలకా దేశమయినశకారములఘువు - తలనెల
యిత్యాదు లందలి లకారము లఘువు || అతఁడువలికె నిత్యాదులందు
న్న పాదేశవకారములఘువు - తక్కినవకారములఘువు || వర్ణసమా
న్నాయమందలి శకారమువర్ణాంతరముగాని యలఘుశకారముగాదని
యెఱుంగునది.

వ్యా. —య,ర,ల,వ,లు లఘువులనియు నలఘువులనియు రెండువిధములు. లఘు
వులన నుచ్చారణలో లాఘవముగలవి. అలఘువులననుచ్చారణలో గౌరవముగలవి. ఈ
యక్షరంబులకే యంతస్థములనిపేరు. హరియతఁడు(హరి + అతఁడు) మొదలగువానియం
దలియకారము శాస్త్రముచేత జచ్చినదిలఘువు. తక్కినయకారమునఁగా శబ్దముయొక్క
పుట్టుకలోనుండిన యకార మలఘువు. ఉ. కాయ. మొ. క్రమముగా సాధ్యయకార
సిద్ధి “యకారంబులఘువులు.” ఇట్లే “నిద్రవోయె” ఇత్యాది వకారస్థలంబునను

గ్రహింపవలెను. విలుగు మెలుగు మొదలగు వానియందలి శకటరేఖం బలఘువు (మూలము) శకటరేఖము తత్సమ తద్భవముల యందులేదు.

వ్యా.—“గీ. ఊడ పలుకు చోటనొగి దేల్చి పలికిన
రేఖగాదు శకటరేఖగాని
తద్భవఘు బదములఁ దవిలిన యారేఖ
రేఖగాని శకట రేఖగాదు.”

ద్వితీ-త-29 ల. అను కవిసంశయ విచ్ఛేద కారకుని మతంబును
“గీ. పదము మొదల నిడుదఁదుదిఁ దద్భవంబుల
రేఖగాని శటక రేఖగాదు.”

అను దిట్టకవి వేంకటార్యవరుని మతంబును, సూరిగా రను సరించిరి. కానితిమ్మ
కవిగారు వైవేంకటార్యనిమాట విశ్వసంపక తమసర్వలక్షణ సారసంగ్రహ శకటరేఖ
ప్రకరణమునందు.

“గీ. పదము మొదల నిడుదఁదుదిఁ దద్భవంబుల
రేఖగాని శకట రేఖగాదు
నిక్కమనుచు సుగుణనిధి దిట్టకవినేంక
టార్యవరుఁడు వలికెనది హుళిక్కి.”

అనిత్రోసివేసిరి. మఱియునహోబలవతి కవిశిరోభూషణమందు “ఉ క్కెఱ (ఉ
పకాశికాశబ్దభవము) కఱకు (కర్కరమ్) మొఱకు (మూర్ఖ.)” ఇత్యాది తద్భవముల
యందు శకటరేఖముగలుగుట దోషముగాదని నొక్కివక్కాణించెను. ఇంకను ద్రిలింగ
లక్షణ శేషకారకుని మతమందుఁగూడఁ దద్భవములయందు శకటరేఖంబులుగలపదములు
కొన్నింటినిమాత్ర మిదిగువనుదాహరించు చున్నాఁడను. కాఱియ- కాఱికాశబ్దభవము
పెఱ- పరశబ్దభవము. గోఱజము-గోరోచనశబ్దభవము. పిఱికి-భీరుకశబ్దభవము. గొఱ
పము- కురపశబ్దభవము. మొఱకు-మూర్ఖశబ్దభవము గఱి-గరుచ్ఛబ్దభవము. గఱున-గుఱు
శబ్దభవము. ఇత్యాద్యుదాహరణంబులును, వీనికిఁ గాన్యలక్ష్యంబులును బెక్కులు గలవు
గాని, గ్రంథవిస్తరభీతిచే విరమించితిని. ఇట్లు శకటరేఖంబు నునికికిఁ గవుల యనాది
ప్రయోగప్రవాహమేగతిగాఁదోచుచున్నది. కాని, తక్కిన య, వ, ల, లయందుం
బరె లఘులఘుత్వజ్ఞానమునకు స్థిరమైన లక్షణసూత్రము కానివింపదు. పెరుగు మొద

లైన వానియందలి రేఖంబులగును. బహువచనమాదు ర, ల, డ, లకు వాచేశము (ఒక దాని స్థానంబును వేరొకటి యాకృతిమిండునది) గానచ్చి “ఏసులు” మొదలైన శబ్దంబులయందున్న శ కారములగును. “తల” మొదలగువానియందలి లకారము లగును. అతడు వలెకె (అతడు + పలికె) మొదలైనవానియందలి పకారమునకు వచ్చిన వకారము లగును. పదము పుట్టుకలోనేయుండు వకార ములగును. ఉ. చేప. (మూ) వర్ణసమ్మాయ (వర్ణవేదము = వేదమునలె ననాది సిద్ధమైనది.) మందలి శకారము మఱియొక వర్ణముగాని యలఘు శకారము గాదని తెలిసికోవలెను. శకారము వర్ణాంతరముగాదని చెప్పశక్యముగాదు. అనగా వర్ణాంతరమే యని ఫలితార్థము. సంస్కృత భాషయందు “ల” కారమునకు “శ” కారమునూడఁ బుకవచ్చును. ఇది యట్టిదిగాను “గళము” “గలము”, “మంగళము” “మంగలము” ఇత్యాదిస్థలములయందు “శ” “ల”, లకు భేదములేదు.

ఈ తెలుసుభాషయందు భేదము తప్పక యున్నది. దీనికి ననుసారముగా “అవ్యాచారి పంచాశస్వర్ణాః” అనిన యహోబలపండితీయమూర్త్యువాద్ద “నశస్య వర్ణాంతరత్వం నస్తుంశక్యతే” అనియున్నది గానశ కారము వర్ణాంతరము కాదని చెప్పశక్యముగాదు. అనగా వర్ణాంతరమేయని చెప్పవలెను.

“కాశీవాసి బ్రాహ్మణుఁడు విద్వాంసుఁడు గాని విప్రుఁడు గాఁడు,” అనఁగా విద్వాంసుఁడైన విప్రుఁడే యని సంవర్ధార్థము చెప్పుకొన్నట్లు యిచ్చటం నూడ శ కారము వర్ణాంతరము గాని యలఘు శకారముగాదనగా వర్ణాంతరమైనయలఘు శకామే యనినయర్థంబగును. “శ్లో. స్ఫుటతానపజై రపాకృతా నచనస్వీకృతవర్ధ గౌరవమ్” భారవియశడికిరాతా గ్జ్ఞనీయము, 2వర్ణవి27 శ్లో.

ఈశ్లోకమందు వర్ధగౌరవముస్వీకరింపబడలేనిన్నమాటలేదు. వ్యా. — “అర్థగౌరవంచ-ననస్వీకృతం — స్వీకృతమే వేత్సర్థః — దైశన్యప్రసక్తార్థగౌరవాభావ నివర్తనార్థం నభోద్వయం సంభాష్యనివేషనివర్తనే ద్వోప్రతిషేధా వితవామహః” నభోద్వయార్థము సంభాష్యంచైన నివేషమును నివర్తింపజేయుటయందు అనఁగా పోగొట్టుటయందు వర్తించునని వాచానుఁ డనెడి వ్యాఖ్యాత వక్కాణించెను అట్లే ప్రకృతంబునను, శ కారము వర్ణాంతరముగాని యలఘు శ కారము గాదనగా వర్ణాంతరమైన యలఘుశకారమేయని నిశ్చితార్థమును నభోద్వయార్థము సూచించును.

19. సూ. — సంస్కృతప్రాకృత తుల్యంబగుభాష తత్సమంబు.

సంస్కృతము	సంస్కృతసమము
రామః	రాముడు
విద్యా	విద్య
హరిః	హరి
ధేనుః	ధేనువు
భూః	భువి
పితా	పిత
గౌః	గోవు
నాః	నావ
ద్యాః	దివి
హృద్	హృది
జగత్	{ జగత్తు జగము

ఇత్యాదులూహ్యాంబులు.

సంస్కృతము	-	ప్రాకృతము	-	ప్రాకృతసమము
అగ్నిః	...	అగ్గీ	...	అగ్గి
అటిః	...	అడీ	...	అడి
అలిః	...	అలీ	...	అలి
కట్యుః	...	కారో	...	కారము
గౌరవమ్	...	గౌరవం	...	గౌరవము
జటా	...	జడా	...	జడ
మిరా	...	మేరా	...	మేర
యమః	...	యమో	...	యముడు

రాజ్ఞీ... .. రాణీ ... రాణి
 శృంగారః ... సింగారో... సింగారము
 శ్రీః ... సిరీ... సిరి

వ్యా.—సంస్కృతభాషను, ప్రాకృతభాషను సమానమైనభాషకర్తవ్యమును
 అనఁగా సంస్కృతశబ్దములయు, ప్రాకృతశబ్దములయు, వంతమందుండు నట్టి దీర్ఘము
 విసర్గము, మొదలగువానిని కాస్త్రప్రకారంబునమార్చి లింగభేదములనుబట్టి ప్రభు
 డివిభక్తులను జేర్చినఁ దత్సమంబులగు. ఉ. సం-హరిః-సం-సమ-హరి స-ధేనుః సం-
 సమ-ధేనువు-సం-పిత-స. సమ-పిత-ప్రా-అగ్ని ప్రా-సమ-అగ్ని. ప్రా-జహౌ, సమ-
 జముఁడు ప్రా-కారో-ప్రా. సమ-కారము. ఇత్యాదులైన సంస్కృత ప్రాకృతసమంబులు
 సారూప్యంబును బట్టిగ్రహించవది. ఈ జలు సంస్కృతసమంబులయందు దంత్యములు
 వులే గాని ప్రాకృతసమంబుల యందు దంత్యములు గలవు. ప్రాకృతసమంబులు సం-
 స్కృతభవంబులని వాడవచ్చును. ఇందులకుఁ బ్రమాణము:—

“క. వదలక సిద్ధాక్షరములు

పొదవిన వర్ణములు దూలిపోఁ బలుకఁగ న

ర్థదమై ప్రాకృత నిభమగు

నది తద్భవ పదమునాఁగ నభి మతమయ్యెన్”

అని కావ్యాలంకారచూడామణి. ప్రాకృతసమంబులగు అగ్ని, జముఁడు, రాణి
 జడ, ఇయ్యవి. వరుసగా అగ్నిః, యమః, రాజ్ఞీ, జటా మొదలగు సంస్కృతశబ్దము
 నుండి పుట్టినవి మఱియుఁ జిన్నమునూఁగి యాపుత్రకమంతరి ప్రాకృతసమంబుల
 లోని, “కారము” అనుశబ్దము యైరశబ్దభవంబనియు యైరశబ్దము కటూ శబ్దపర్యాయం
 బనియుఁ గొందఱి యభిప్రాయము బాగుగ నేయున్నది. దీనికి సారూప్యంబునుగావ
 బడియెడి “త్రి రాత్రిముభయోరథశ్శయ్యా బ్రహ్మచర్యమైత్యైరలవణవర్జశ్చ” అపస్తంబ
 సూత్రవాక్యము. “కారము” అనుశబ్దము యైరశబ్దభవంబని కవి సంశయవిచ్ఛేదకావ్యము
 మతముపూర్వోక్తమతంబును దృఢపఱుచుచున్నయది. వ॥ అయ్యైరంబులు నలవణంబులు
 ఉదకంబులు) కాశీ-5 ఆ.

20 సూ.—(సంస్కృత ప్రాకృత భవంబగుభాష తద్భవంబు.

సంస్కృతము సంస్కృతభవము

ఆకాశః ఆకాశము.

కడ్యమ్	గోడ
చంద్రి:	చందురుగు
తమజ్ఞ:	తమగము
తామరనమ్	తామర
నారాచ:	నారనము
నిభ:	{ నెవము నెవము
మఖమ్	{ మొకము మొగము
మృగ:	{ మొకము మొగము
వక్ర:	వంకర
వేసర:	వేసడము
సముద్ర:	నంద్రము
నూచీ	నూది
స్మర:	మరుగు
హరమ్	హరణము
హరితాశమ్	హరిదశము

ఇత్యాదులు గ్రహించునది.

వసస్కృతము	ప్రాకృతము	ప్రాకృతభవము.
అక్షర:	...	ఇంగలో
అస్సరా:	...	అచ్చరా
అశ్చర్యమ్	...	అచ్చేరం
వజ్ఞశీల్	...	వజ్ఞాసా

పుధివీ పుథవీ పుడమి
ప్రయాణమ్ ...	ప్రయాణం ...	ప్రయాణము
ప్రవాళః....	ప్రవాళో....	... { పవడము పగడము
మత్సరః....	మత్సరో	... మత్సరము
యజ్ఞః ...	యజ్ఞో యజ్ఞము
లక్ష్మీః ...	లక్ష్మీ లక్ష్మి
విష్ణుః ...	విష్ణో విష్ణుడు
వైద్యః ...	వైద్యో వైద్యుడు
స్తంభః ...	స్తంభో స్తంభము
స్థూలమ్....	స్థూలం స్థూలము

ఇత్యాదులు తెలియునది.

వ్యా.—సంస్కృతము నుండియుఁ బ్రాకృతమునుండియుఁ బుట్టివభావ తద్భవంబు. అనఁగా వర్ణలోపము (అక్షరముకనబడకుండుట) వర్ణాగమము, (మఱియొక యక్షరముకచ్చుట) వర్ణాదేశము, (ఉన్నయక్షరమును ద్రోసి యాస్థానమునమరియొక యక్షరముకచ్చుట) వర్ణవ్యత్యయము, (అక్షరములు తొలుతూకావుట) మున్నగు మార్పులు కాస్తప్రకారముపొంది తెలుగున వాడబడునవములు తద్భవములు. ఈ ఆగ-సం-రథః సం-భ-అరదము (అకారము క్రొత్తగాఁ జేరినది.) పా-అచ్చేరం-ప్రా-భ-అచ్చేరువు (పువర్ణంబాకగ మికంబు) ఆదే-సం-అరణమ్-సం-భ అకారము (గకారంబునకు, కకారమాదేశము) ప్రా-పుథవీ. ప్రా-భ-పుథమి (థకారవకారంబు లకుఁ గ్రమముగా డకార మకారంబు లాదేశము) లోప-సం-తామరసమ్. సం-భ-తామర (నకారతోపము) ప్రా-పణ్ణాసా. ప్రా-భ-పనస (ద్వితీయనకారతోపము) వర్ణవ్యత్యయము సం-శుచిః-సం-భచిచ్చు-సంస్కృతపదంబులో నంత్యంబైనదివర్ణంబు నాద్రపదంబులో నావ్యస్థానంబునకు మాత్రము.) ఇత్యాదిక మూహించుకొనునది.

21. సూ.—త్రిలింగ దేశవ్యవహారసిద్ధంబగుభావ-దేశ్యంబు.

ఊరు-పేరు-ఇల్లు - ముల్లు - కోట - పేట - దూడ - మేన-
కోత - లేత - తావి - మోవి - ఇత్యాదు లరయునది.

వ్యా.—త్రిలింగదేశమనఁగా:—క్రిశ్చెలము, దాక్షరామము, కాశేశ్వరము, ఈమూఁడుక్షేత్రములయొక్క మధ్యమందుండు నాంధ్రదేశము. మూఁడులింగముల మిగదిగావునఁ త్రిలింగము, దాక్షతోటలు మొదలుగానుండుచే దాక్షరామమును పేరువచ్చినదని ప్రాథవాదముగాని, యట్లుగాదు. “దక్షస్వారామభూమిత్వాద్దాక్షరామఇతిర్యతే” (దక్షునియారామభూమిగావున దాక్షరామము) అని స్థాపనమున భీమేశ్వరఖండమునందుఁ జెప్పబడియున్నది. ఇదియంతయుఁ గూరస్వామియజ్వక్ష్మక ప్రతాపరుద్రీయవ్యాఖ్యానమగు రత్నావళిమందు వివరింపబడ్డది. కాశేశ్వరమువిషయమై భిన్నాభిప్రాయములుగలవు. కాశేశ్వరమనఁగాఁ బెద్దశివుని క్షేత్రమునకు సమీపముననున్న క్రికాళహస్తీయని సర్వజనులయభిప్రాయము. ఈకాళహస్తీశ్వరుని గూర్చియే శివభక్తుండగు ధూర్జటికవి “క్రికాళహస్తీశ్వరా” అను సంబుద్ధ్యంతంబులగు పద్యంబులతో శతకమును రచించుచే కాక, కాళహస్తీమాహాత్మ్యమును గూడ వాఁడీకరించెను. దీనిజేసి యిది స్వయంభువగు శివక్షేత్రమైవట్లు జగద్వినితమగుచున్నది కాని కాశేశ్వరవిషయమైయొకయభిప్రాయవిశేషముగలదు. హైవగాబాయ రాజ్యములోని నెలగందల మండలమున గోదావరీతదితో నింద్రావతి సంగమించు స్థలంబందు మంథనియను గ్రామంబు సమీపంబునఁ కాశేశ్వరమును శివక్షేత్రముగలదనియు, నీత్రిలింగములలో నదియే యొకటిగా నెన్నఁబడినదిగాని, కాళహస్తీగాదనియుఁ జెప్పుదురు. కాశేశ్వరమువిషయమై ధూర్జటికవినంటివారు క్షేత్రమాహాత్మ్యమును గాని, శతకంబును గాని, రచించినట్లు వివము. కాళహస్తీశబ్దములో “నామకదేశే నామగ్రహణ”మృదు న్యాయంబున హస్తీశబ్దంబునువిడిచి కాళశబ్దముతో నీశ్వరశబ్దంబుచ్చరింపవచ్చును. కాస్త్రదూష్యంబులేదు నీతారామాచార్యులవారుశబ్దరత్నాకరపీఠికలో “కాళహస్తీ” అనియేనిశ్చయించిరి. “తెనుఁగు” అనుపదంబు త్రిలింగశబ్దభవంబనియు దీనికేఁదెనుఁగురూపాంతరమనియుఁ, గావ్యాలంకారచూడామణ్యాదుల విన్నకోట పెద్దనామాత్యాదులు నెలవచ్చిరి. మఱికొందరు తెనుఁగుఅను శబ్దము త్రినగశబ్దభవంబనినుడివిరి. అట్లయినచో ననుస్వారహీనమైన త్రినగశబ్దమునుండి సానుస్వారరూపంబగు తెనుఁగుశబ్దము జనించుటదుర్లభంబగుటంజేసి తోలయొక్క చూపాంతరముతోన యగునట్లు తెలుఁగు శబ్దముయొక్క రూపాంతరము తెనుఁగనిన ఖాగుగనుండునని కొందఱు వాఁకుచ్చిరి. కవిసంశయవిచ్ఛేదమునందలి తద్భవములను

జాడఁగా లకారముగల సంస్కృతశబ్దములకుఁ దద్భవమున నకారమునచ్చుటకిచ్చివ.
యూదాహరణంబులలోఁ ద్రిలింగశబ్దభవము తెనుఁగనియున్నది.

“నీ. కత్వహత్వములకు యత్వమాదేశవశా
జ్ఞానలల నత్వంబు సభవించు”

కవి-తృతీ-త.43 ల. అనుస్వారసహితంబులగుసంస్కృతశబ్దంబులుదద్భవంబుల
లోనికి మాటునపు డనుస్వారసహితంబులుగా నుండుటయుంగలదు. కావునబిందువు
జూడదను పైవాదమంతగా సయక్తికముగాదు. ఉదా. పీతము-పీట. పూగము-పోక
వ్యాఘ్రము-వేగి. వైకాళిము-వేసగి మొదలైనవి. విశను ద్రిలింగశబ్దభవము తెలుఁ
గనియు రూపాంతరము దెనుఁగనియు గ్రహించుటయే పూర్వోక్తసరసయత్తులంజేసి
పమంజసము. (మూ) తెలుగుదేశమందు వాడుచున్న భాషదేశ్యము. ఉదా. ఊరు,
కోట, పేట, ఇత్యాదులు.

వ్యా.—మూలమునందుఁ గోటపేట శబ్దంబులు దేశ్యములుగా నుదహరింపఁ
బడ్డవికానియట్లుగాదు. కోటశబ్దభవము కోట. “కోటారఘట్టహట్టాశ్చ” అమరత్రిలిం
గ శేషము, పింతాశబ్దభవము పేట. “పింతావిటజనాశ్రయః” అమరపదపారిజాతము.
కోటశబ్దపర్యాయంబు సంస్కృతమేకోట శబ్దంబొందు గనఁబడుచున్నవియనిప్రౌఢ
వ్యాకరణకారకుని యభిప్రాయము. దేశ్యములో, అస్యదేశ్యంబని వాటి యొందు
విధంబుగలదు. ఉదా. తావు, పైతాణము, గాడీ, ఇత్యాదిహిందూస్థానిపదములును,
తాయి తిరుచూర్ణమిత్యాదిద్రావిడ పదంబులును. బిడ్యాదిత్యాదికన్నడపదములును,
అండ్రమునందుఁ గనిసంప్రదాయసిద్ధముగాఁ బ్రయోగింపవచ్చును.

“నీ. మిహివసిండి పరుంజుమొహదా కెలంకుల
తావు గుజ్జరివన్నె కేవడంబు” — మను 4 ఆ

“నీ. రాణవొప్పరు పై రాణంబు సింగిణి
తఱుకుఁ కోరీల తరకసంబు” — మను 4 ఆ

“నీ. రమ్యభూషాణాలంకృతి స్త్రీసహస్రంబుఁ
గాంచన శిబికాసహస్రంబుఁ జిత్రలలిత.

గతినొప్పునే నూలు గాడీలు సింధుజ

బాష్టిక కాంభోజ పాఠసీక" — భార ఆది 8 ఆ

"నీ కన్నబిడ్డల తేవఁగాందిసీకులఁ బ్రోవ

బంగారు తాయిమారంగఁబాయ" — పాంచా 1 ఆ

"చ. ధనశోభ్య పుండ్రములయందుఁ

గడఁగ దిరుచూర్ణ మొప్ప" — పర 8 ఆ

"తే. ఈవెలంది యొడల్ పైఁడిలో వెలంది

యీనెలంత లలాటంబులే నెలంత

యీసుపాణిరద్ర శేణియే సుపాణి

యీబిడారు మృగీమద శ్రీబిడారు" — విజ 1 ఆ

22. లక్షణవిరుద్ధంబగు భాషగ్రామ్యంబు.

వస్త్రాదు. తెస్త్రాదు. వచ్చేని - తెచ్చేని - వచ్చేవాడు - తెచ్చే
వాడు. వచ్చేటివాడు - తెచ్చేటివాడు ఈభాష ప్రయోగంబున కన
పర్చుంబు.

వ్యా. — వ్యాకరణశాస్త్రమునకు ధృతిరేకమైనభాష గ్రామ్యము. ఉదా.
వస్త్రాదు, వచ్చేవాడు, తెచ్చేటివాడు మొదలైనవి. ఈభాష గ్రంథములయందు
ప్రయోగింపఁదగదు. కా. "పా. టింతు ర్పల్లవ తద్దనమ్మి నులుదాఁటే వానికిం
జింతయా. కంతైనక" పాండు-4 ఆ. "కలఁచెలిపందికిలోపల వచ్చుమఁబోయేటి
పరుసవారికి" పాంస-2 ఆ. క. మద్దురివనమలమ్మా. మద్దులు గుల్కేటికల్లిమత్తా
లమ్మా. సిద్దాబత్తుల లచ్చిని. బ్రొద్దువనే పంపవమ్మ పోరేరమ్మా" భీమనచాటుభార
ప్రేషద్యత్రయంబందలి "దాఁటేవానికి, గుల్కేటికల్లి, పోయేటి" ఇత్యాదికవిప్రయో
గంబులును లక్షణ సురక్షితంబులు గావని యెఱుఁగునది. సంస్కృతసాటకంబులలోఁ
త్రాకృతభాషయుం బోరె నొకానొకప్పుడు చాతీయభాషలు గ్రామసంకరంబులు

పయితము పాత్రానుసారముగరసపుష్టికై యీతెలుంగునందుఁ బ్రయోగింప నగును. ఉదా “మొక్కేముసామి,, రామా-2ఆ గీ. “ఇతని నూసినామేలు బాగముసేసినాము” యయా-1 ఆ. గీ. “సామి దరమరాజ సప్పన్న బూములు, నూసిగాఁడు కట్టిమస్సిగాఁడు | పోసిగాఁడు కూడిపోయిరి రేతిరి | నూసివచ్చినారు సార్దమయ్యో” పట్పు-2ఆ “క.సామిద్దోఁడుగాదే | గామంబులు సొచ్చిసంపె గంపెఁడు లచ్చలో గామిడి మెకములు మనుజుల | బూములు రచ్చించవయ్య పున్నెపురాజా” పట్పు-2ఆ.

సీ॥ “వేటసాగించుమీవేగంబె దుంతనుగానుక బెట్టేము కాటితేఁడ మాకుఁ డోడైరమ్మ నీకక్కఁదచ్చేము | గరుడాలమంతుని గంబమయ్య | మెకములతోఁ జేయు మీసింగమును నీకుఁ దొలుతగా నిచ్చేము దుగ్గిదేవి | జయమిమ్ము పోతానా జాతరల్సే నేము మాపోలేళ్ళనుగొట్టి మలలతల్లి” తే “అనుచు,, పట్పు-2ఆ. ఇత్యాదులు కానంబడుచున్నవి.

23 నూ—ఆర్యవ్యవహారంబులదృష్టంబు గ్రాహ్యంబు.

పెద్దలు వ్యవహరించినమాట గ్రామ్యంబయిన గ్రహింపందగు ననితాత్పర్యము. కఱకంతుడు ప్రాణగొడ్డము జీవగట్ట కపికన్నులు కపిలగడ్డము, కపిలజడలు.

ఇదిసంజ్ఞాపరిచ్ఛేదము.

వ్యా—పెద్దలవాడుకయందుఁ గనబడునని గ్రహింపందగ్గవి. అనఁగానీభావముందుఁ బ్రామాణికులు తమ గ్రంథములయందు నెఱుఱువిప్రయోగింతురోయయ్య వి శాస్త్రమునకు పరుద్ధముగా నున్నను, గ్రహింపవలెనని యభిప్రాయము. కనుక నే యధర్వణాచార్యులు వికృతివివేకమున “శాస్త్రప్రయోగపఠసోక్యాస్త్రంబలవదు చ్యతే | అనిప్పన్నే పదేతేన ప్రియోగాశ్రియణంహితం” అనినుడివిరి. అనఁగా నెచట శాస్త్రముచేఁ బ్రత్యేకముగాఁ గార్యము చెప్పబడునో యచ్చట శాస్త్రముబలము గలది. ఎచ్చట శాస్త్రముచేత సామాన్యముగా విధికినబడదో యచ్చటప్రయోగవిశేషము బలవత్తరమని భావము. కావుననే “కఱకంతుడు, ప్రాణగొడ్డము, జీవగట్ట, కపిలగడ్డము” మున్నగుప్రయోగములు గ్రామ్యములైనను సాధువులని నూరిగారి యభిప్రాయము కాని త్రిలింగలక్షణమందునయ్యవిగ్రామ్యములుగాక తద్భవంబులేయని చెప్పఁబడినవి. ఎట్లనగరకంఠశబ్దభవము కఱకంతుడనియు ప్రాణకుట్టకశబ్దభవము.

ప్రాణగొడ్డమనియు, నియ్యవి యంచయానలోనగు వానివలె మిక్కిలములనియు, కవిల శబ్దము కపిలశబ్దభవంబు కావునఁ “గవిలగడ్డము, కవిల కన్నులు” అనియే ప్రయోగింప వలెననియు నుడివిరి. “జీవగడ్డ” నీరీతిగా గాఢమ్యంబుగాకుండఁ జేయుటకుఁ దగిన యాధారంబేమియుఁ గానంబడదు. క|| “ఎఱుకని యెఱుఁగక నీకుకా! మఱకువమా రొక్కన్న తప్పుచుఱపుమునన్నుం | గఱకంతా క్షమియింపుము | నెఱి నెవ్వరి కఱుగ నగునె నీవరితంబు” భార-ఆర-1 ఆ. నీ|| “ప్రాణగొడ్డములరుపనుల వారలఁ దీర | దలఁచిన పుణ్యంబు కలిమిఁ జేసి” భార-ఉద్యో-1౨.

కా|| “తావౌచిత్తము జీవగడ్డ హింశిష్టవ్రాత సంతోషణ | క్రివజ్రాంగి య జాతశత్రుఁడు మహీభృన్మాత్రుఁడే మానఁగక” సుభ-1౨. అక్కర|| “అవసరజ్ఞుండ యివ్వఁసుండే తెంచె నంత నత్తపసి | కవిలగడ్డంబును గవిలజడలును గవిలకన్నులును దవినయన్న వసల్ల నెనదీర్ఘ పుడనువునుజూచి | యవిద కన్నంగవ మొగిచి తెఱవక యుండె భయమున” భార-ఆది-4.

సంధిపరిచ్ఛేదము.

సంధియనఁగాఁ గూడికయని శబ్దార్థము. దీనిం గూర్చి తెలియఁజేయుభాగము సంధిపరిచ్ఛేద మనఁబడును. లక్ష్యములందు సంధిస్పష్టముకాఁగలదు. ఉత్తరంగా ప్రాస్య మైన ఉకారము. ఇట్లే అత్తు, ఇత్తు మొదలైనవి. ఉత్తు మొదలైనవానిలోనితకారమునకుఁ దపర కరణంబుదురు. తపర కరణంబువలని ఫలంబేమనఁగాఁ దకారోచ్ఛారణమువలనఁ బూర్వాక్షరమునీర్ఘమైనచో దీర్ఘమునకును, ప్రాస్యమైనచో ప్రాస్యమునకునుగ్రహణము.

1. సూ—ఉత్తున కచ్చుపరంబగు నప్పుడు సంధియగు. పూర్వపరస్వ రంబులకుం బరస్వరం బేకాదేశం బగుట సంధియనంబడు.

రాముఁడు అతఁడు రాముఁడతఁడు

సోముఁడు ఇతఁడు సోముఁడితఁడు

మనము... .. ఉంటిమి మనముంటిమి

అతఁడు... .. ఎక్కడ అతఁడెక్కడ

ఇతఁడు... .. ఒకఁడు ఇతఁడొకఁడు

వ్యా.—ప్రాస్యమైన ఉకారమునకు నచ్చుపరమందున్న పు కు సంధికలుగును. పూర్వపరస్వరంబులకున్ = ముందటి యచ్చునకును, దరువాతి యచ్చునకును, ఈరెండింటికిని, పరస్వరంబు = తరువాతయచ్చు, ఏకాదేశంబగుట = ఒక యక్షరమే చచ్చుట (రెండువర్ణంబులస్థానంబున నొకవర్ణంబువచ్చుట) సంధియనంబకు = సంధియనంబకును. అనగా మొదటి పదము యొక్క కడపటి యచ్చు కనబడక సంధిలో రెండవ పదము యొక్క యచ్చే కనబడును, ఉ. రాముడతడు (రాముడు + అతడు) ఇచ్చట మొదటి పదమూ “రాముడు” అనుదాని కడపటి యచ్చు ఉకారము. (రాముడ్ + ఉ) “అతడు” అనుదానిలోని మొదటి యచ్చు అకారము. “ఉ, అ” అను నీరెండిచ్చులకుఁ బరస్వరమైన అకారము తచ్చి “రాముడతడు” (రాముడ్ + అతడుడ్ + అ = డ) అని యగును. అనగా మొదటి పదము యొక్క యంత్యచ్చు సంధిలోఁగనబడదని ఘోతార్థము. ఇట్లే మనముంటిమి, ఇతఁడొకఁడు, మొదలైనవి గ్రహింపవలెను. మఱియు, సంధి, పూర్వరూప సంధి యనియుఁ బరరూప సంధి యనియు, రెండువిధములు. పూర్వరూప సంధి సంస్కృతమునందుఁ గాక తెలుఁగునందు లేదు. ఉదా. తమోజనము (తమన్ + అంజనము) = తమో + అంజనము ఇచ్చటఁ బూర్వ పరంబు లగు నోకారాకారంబులకుఁ బూర్వాక్షరంబౌ నోకారమే వచ్చి, “తమోజనము” అని యగును. సంస్కృతములో సకారాంత శబ్దములకు అకారాది శబ్దములు పరంబగు నపుడు, ఈపూర్వరూప సంధివచ్చును. ఇట్లే, “మనోఽశ్వము, యశోఽధికుఁడు, లేజోఽతిశయము” ఇత్యాదులు. ఈసంస్కృత పదంబుల సంధి యాంశ్రకవిత్వ మందుఁ గవులు జాగ్రత్తతో గ్రహింపవలెను.

2. సూ.—ప్రథమేతరవిభక్తి శత్రర్థచువర్ణంబులందున్న యుకారంబు నకు సంధివైకల్పికంబుగా నగును.

నన్నున్.....అడిగె.....	{ నన్నడిగె నన్నునడిగె
నాకొఱకున్.....ఇచ్చె.....	{ నాకొఱకిచ్చె నాకొఱకునిచ్చె
నాకున్ ఆదరువు ...	{ నాకాదరువు నాకునాదరువు
నాయందున్ ... ఆశ	{ నాయందాశ నాయందునాశ

ఇందుక్ ఉన్నాడు...	{ ఇందున్నాడు ఇందునున్నాడు
ఎందుక్ ఉంటివి ...	{ ఎందుంటివి ఎందునుంటివి
వచ్చుచుక్ ఉండెను ...	{ వచ్చుచుండెను వచ్చుచునుండెను
చూచుచుక్ ఏగెను ...	{ చూచుచేగెను చూచుచునేగెను

వ్యా.—ప్రథమగాక తక్కిన విభక్తులయొక్కయు, శత్రుత్వకమవర్ణకము యొక్కయు, (సంస్కృతములో శత్రుప్రత్యయమునకు వర్తమానకాల మర్థము. కాన శత్రుత్వకమవర్ణక మనఁగా వర్తమానార్థకమవర్ణకము. “కాందున్, వచ్చుక్” ఇత దితద్ధర్మాద్యర్థకరూపంబుల యందలి ధాతుమవస్థోకారమునకు సంధి రాకుండఁబడె యీసూత్రమునందు “శత్రుత్వకమవర్ణక” మని చెప్పబడినది) ఉకారమునకు సంధి వైకల్పికముగా నగును. ఉదా. నన్నడిగె, నన్నునడిగె (నన్నుక్ + అడిగె) ఇచ్చట నన్నుశబ్దముయొక్క కడపటి ఉకారము మొదటి యచ్చు. (పూర్వస్వరము) “అడిగె” అనుదాని లోని అకారము తరువాతియచ్చు (పరస్వరము) ఈఉకారా కారములు రెండింటికినిఁ బరాచ్చు (అకారము) వచ్చి, “నన్నడిగె (ఉ + అ = అ) అని యైనది. ఇట్లు సంధి వైకల్పికంబుగావున రానియపుడు ఈశబ్దములకు సహజ హయినద్రుతంబు పూర్వపరాచ్చులనడుమను గనఁబడి. “నన్నునడిగె” (న్ + అ = న) అని యైనది. ఇట్లే నాకాదనువు, నాకునాదనువు. ఎందుంటివి, ఎదునుంటివి. చూచు చేగెను, చూచుచు నేగెను మొదలైనవి. ఉకారాంతంబులైన ప్రథమేతని విభక్తు లును, వర్తమానార్థకమవర్ణకంబును. తెలుగుభాషలో ద్రుతప్రకృతికంబులు. ఈశబ్దములఉకారమునకు సంధి కలుగు నపుడు ద్రుతనకారంబు కూడ లోపించినంగాని సంధి సార్థకంబు గాదుకావున నకారంబు లోపించునని యెఱుంగునది.

3. సూ.—సంధిలేనిచోట స్వరంబుకంటెం బరంబయిన స్వరంబు నకు యడాగమంబగు. ఆగమంబువఁగా వర్ణాధిక్యంబు.

మా అమ్మ మాయమ్మ
 మీ ఇల్లు మీయిల్లు
 మా ఊరు మాయూరు

వ్యా—సంధి కలియనిచోట వచ్చుకేగువలె వచ్చినయచ్చునకు యడాగ మంబు (యట్ + ఆగమంబు) అగును. ద్రుతప్రకృతికంబులు నకారాంతంబులు గావున నీవిధి యజంతంబులైన కళలకే చెల్లునని ఘోషార్థము. “ఆద్యంతౌటకితా” అను సంస్కృతవ్యాకరణసూత్రంబున టిత్తును, కిత్తును, ఏకేబ్దములకు నాగమములుగా విధింపబడునో యవిక్రమముగావానికి నవయవములై మొదటను, జివరను, వచ్చును. అనఁగానిచ్చట టితైన యడాగమము పరస్వరంబునకు విధింపబడినదికావున నాయచ్చునకు మొదట నిలిచి యవయవము గానుండును. ఉదా. మాయమ్మ (మా + అమ్మ) ఇచ్చట ‘మా’ అను దానిలోని ఆకారము పూర్వస్వరము. ‘అమ్మ’ అను దానిలోని మొదటి అకారము పరస్వరము. ఈఅకారమునకు మొదట యడాగమము (యే) రాఁగా ‘య’ (యే + అ) అనియయి ‘మాయమ్మ’ అనురూప మయ్యెను. ఇట్లే మాయూరు మొదలైనవి. యట్, నుక్, టుక్, రుక్, ఇత్కాదులయందలి అకారమును, ఉకారమును, సుఖోచ్చారణార్థముగాని, కాస్త్రీయంబైన ప్రయోజనంబునకై కాదని యెఱుంగునది. ఇట్టి కేబ్దంబులయంతమందు హల్వాత్రములేయని గ్రహింపవలెను.

4. సూ.—అత్తునకు సంధిబహుళముగా నగు.

మేన అల్లుడు	{	మేనల్లుడు
		మేనయల్లుడు
పుట్టిన ఇల్లు	{	పుట్టిసిల్లు
		పుట్టినయిల్లు
చూడక ఉండెను.....	{	చూడకుండెను
		చూడకయుండెను

బహుళగ్రహణముచేత స్త్రీవాచకతత్సమసం
 భోధనాంతంబులకుసంధిలేదు,

అమ్మ ఇచ్చెను అమ్మయిచ్చెను
దూత ఇతడు దూతయితడు
చెలువుడ ఇందము చెలువుడయిందము

సంస్కృతీయంబునకు సంధియగునని యధర్వణాచార్యులు చెప్పిరిగాని దానికింబూర్వ కావ్యంబులందుఁ బ్రయోగంబు మృగ్యంబు-ఆధునికకృతులందొకానొకచోట స్త్రీవాచక తత్సమంబులకు సంధిగానంబడి యెడు-గంగనుకాసె- నెలతిచ్చెను-వెలయాల్యాదుల సంధి లేమి బాహుళకము చేత నేయని యూహించునది.

వ్యా.—ప్రాస్వమైన అకారమునకు సంధి బహుళముగా నగును. బహుళమనగా సంధినిత్యముగా వచ్చుట (ప్రవృత్తి). సంధియెంత మాత్రమును రాకుండుట (అప్రవృత్తి) సంధివచ్చి యొకరూపమును, రాక మఱియొక రూపమును, గలుగుట (విభాష). ఆయానిధి నూత్రములలోఁ జెప్పినచోటునం గాక యన్యత్ర వచ్చుట (అన్యదేవ) శ్లో॥ క్వచిత్ప్రవృత్తిః క్వచిత్ ప్రవృత్తిః క్వచిద్వి భాషాన్యచి దన్యదేశ విధేర్విధానం బహుధానమీత్మ్యచాతర్విధంబాహుళకంవదంతి” అని కాశికావృత్తి కారవచనము. దీని నాలుగువిధంబులను నుదాహరణంబులు ముప్పదియైనిమిదవనూత్రియుకొద్దఁ జూపఁబడును. ఉ. మేనల్లుడు, మేనయల్లుడు (మేన + అల్లుడు) ఇయ్యది సంధివిభాష (వైకత్పికము) కునుదాహరణములు. మొదటి యుదాహరణంబులో సంధికలిగినది. రెండవదానిలో సంధితేక పోవుటచేత యడాగమము వచ్చినది; కమక రెండురూపంబులు. ఇట్లే పుట్టినిల్లు, చూడకుండెను మొదలైనయుదాహరణంబులు. (నూ.) బహుళగ్రహణంబుచే స్త్రీవాచకతత్సమ సంబోధనాంతంబులకు సంధి లేదు.

వ్యా.—బహుళమని చెప్పటచేత స్త్రీవాచకములను, (స్త్రీలింగార్థమిచ్చినట్టి శబ్దములు) తత్సమపదంబులను, సంబోధనాంతంబులను, (సంబుద్ధిప్రత్యయ మంతమందుగలశబ్దములు) సంధియొప్పుడును రాదు. ‘అమ్మ’ ఇయ్యది స్త్రీవాచకము. ‘దూత’ ఇయ్యది తత్సమము. చెలువుడ! ఇయ్యది సంబోధనాంతము. ఈశబ్దములయంత్యాకారంబునకు సంధిరాదనిభావము. (నూ. వ్యా.) సంస్కృతశబ్దములచివరనున్న యచ్చునకు సంధికలుగునని యధర్వణాచార్యులు చెప్పిరి; కాని యట్లు సంధికలుగుటకుఁ బూర్వగ్రంథంబులయందుఁ బ్రయోగము మృగ్యంబు (వెదుకఁ దగినది.) శ్లో॥ “భవంతి కేచిచ్చ బాస్తు సాంగ లేన్వనైవసాధనః కుత్రచిత్సంస్కృతీయోపి ప్రాణోప్యత్యమ్యవోభవేత్”

అగర్వణాచార్యవచనము. (నూ-వ్యా) ఇష్టప్రబంధములయందు (కృతులయందు) ఒకానొకచోట స్త్రీవాచకంబునకును, దత్తమంబునకును, సంధిగనబడుచున్నది. ఉదా. గంగనుకాసె (గంగ + అనుకాసె) గంగ శబ్దము తత్సమంబుగావున నిదితత్సమసంధి నెలఱిచ్చెను (నెలఱ + ఇచ్చెను) ఇదిస్త్రీవాచకసంధి. నెలఱులు మొదలైనవాని యందు సంధిలేకపోవుట బహుశ మనుటచేతనే యని యూహించునది. అనగా “నెలఱులు” అను రూపము కాదని భావము. తే. గీ. “హమ్మసాత్తి కలడిగితి కొమ్మ యింద మనుచునిచ్చెదాఁ దెచ్చిన యంబరములు” భార-విరా. 5ఆ. ఇంద “కొమ్మ యిందము” స్త్రీవాచకసంబోధనాంతంబుల కుభయంబులకును సంధిలేమి కై యుదాహరణము. చ|| “అడుగననుండియుం బడిలమై చదలంబెడు కొటనొప్పు ప్రా | ర్చెడని కడంకదంచెనపుఁజేతుల గంగనుకాసె దూఱగా” ఆము. 2ఆ. (గంగ + అనుకాసె) చ. “పడెడు పెకాని చేష్టుడఁగె నక్ష ము పక్షులు జానువుతో చొరక” ఆము-4-ఆ (చేష్ట + ఉడిగె) శా. “ఈబ్రక్కన్ ద్విజుఁ జూడరయ్య నభినాసీరంగభర్తంను ఆము. 6ఆ. రంగభర్త + అందు) ఇట్టితత్సమాకారసంధి ప్రయోగంబులు నూడఁ గ్వాచి త్కంబుగా నున్నవి. అకాగంబునకు “అను, అంత, అయ్య, అన్ము, అప్పఅక్క, అన్న” మున్నగువాని యచ్చులు పరంబగునప్పుడు సంధి నిత్యమని పెక్కువ్యాకరణంబులు ఘోషించుచున్నవి; కాని “అను” అను శబ్దము పరంబగునప్పుడు సంధి లేమియు వీర శంబుగా నున్నది. శా|| “పా | టింతు ర్నెద్దులు తద్దనమ్మి నుయిదాఁటేవానికిం జింత యాకంతైనక” పాండు-4ఆ. ఇకారాంతస్థలంబులలో నానుశబ్దము పరంబగు నపు డు సంధిశ్రుతి కలుపుగా నుండును ; కాన ‘ఉ || తా | టాకులలోన వ్రాసిరి పరాం గనఁ నూడినఁ బాపమంచు” క|| “మఱ్ఱానున బండెడునొర | గుఱ్ఱానికి రెండుకాళ్లు కోడికినలెనే ” మొదలైనవాని యందు “తాటిగూకు, మఱ్ఱిగూకు ” అని ప్రయోగించుటరహితమణీయము. “చ|| ఉదరమునందు విశ్వమును నున్నదివెల్పలశూన్యమిమ్మెయిన్ బొదలినమఱ్ఱిగూకు పయియొచ్చెపు బాలుడనై” హరి-ఉ-9ఆ. “నీ|| అలరులు ఖణి పీచులధ్రుమంబు సుడిరావిగూకు సెకత మంటులతను దొనలు” రుక్మాం-1ఆ. “నీ|| ఈమఱ్ఱిగూ కొకోయేకార్ణవమునాఁడు శేషాహి శాయికి నెజ్జమయ్యె” భో-2ఆ. పరిమాణార్థమైన “అంత” యను తెలుగు శబ్దంబుబరంబగు నపుడు ప్రాయీకంబుగా సంధి సర్వత్త నిత్యంబు. ఉదా. కొంపంత-గోడంత - “తనయంత” ఇత్యాదుల యందు వైకల్పికంబును గానంబడుచున్నది. “నీ|| గీ|| కానగాఁనమ్మ వేససాగడ్డలాస | పడక తనయంత జగములఁ బరఁగుమండు” నిర్వ -1ఆ. పైని స్త్రీవాచకమునున్నగు వారి మూడంటికె సంధిపూడదని గ్రంథకర్తగారి యభిప్రాయము; కానియేవార్థకంబైన (అం రణార్థకంబైన) యకారంబునకుఁ గూడ నచ్చ పరంబగునప్పుడు సంధిలేదని యెఱుంగ

గనది. ఉదా. నీవయమంగుండేలివి. ఇచ్చట సంధి కూడదు. అకారంబునకు. “పుట్టి నిల్లు” ఇత్యాది కర్మధారయ మందే కాక యితరత్రసహితము సంధి మాపట్టెడి. “గీ పాండవజ్యేష్ఠునకుఁ బ్రీతిఁ బరవయావరా జ్యమిచ్చితి కురువృద్ధరాజులాన్” భార- ఆ-63. “నే|| ఉగ్రమృగంబులయువరంబులొనున్న దానవేనీతల్లిదండ్రులొద్ద” భార- ఆ-23. “గీ| సాక్షిగాఁగ మీకు సకలవృద్ధ | రాజులొద్దనర్థజ్యమిచ్చితి” భార-ఆ-8 ఆ“|| పుత్రులుఁ బాత్రులుభాతలు | మిత్రులనరురాజుంజ్జమింప నొటక” భార-విరా-1ఆ. ఉ|| ఆమృగంన్నయమృదు సరమృదులమాలపుటమృచాల పెద్దమృదు సురారులవృ కడుపారఱిడి పుచ్చిన యమృనిన్నులోనమ్మినవేల్పుటమృలమనంబున నుండెడి యిష్ట గుర్తనా యమృ కృపాబి నీవుతమహత్వకవిత్వపటుత్వసంపదల్” భాగ-ప్రథమ. “క. నదివిండెదనాన్యులొద్ద జనువుము తండ్రి” భాగ-సప్త-|| గీ|| తామ రసనే తలిండ్ల బందాలుగారె” మను-23.

5. సూ— ఏమ్యాదులయిత్తునకు సంధివైకల్పికముగానగు. ఏమి, మఱి, కిషష్ఠి, అది, అవి, ఇది, ఇవి, ఏది, ఏవి. ఇది యాకృతి గణంబు.

ఏమి	అంటివి	{ ఏమంటివి ఏమియంటివి
మఱి	ఏమి	
హరికి	...	ఇచ్చె	{ హరికిచ్చె హరికినిచ్చె

వ్యా.— ఏమి మొదలగు వానియొక్క ప్రాస్యమైనయికారమునకు సంధి వైకల్పికముగా నగును. ఉదా— ఏమంటివి, ఏమియంటివి (ఏమి + అంటివి) ఇట్లేహరి కిచ్చె మొదలయిన యుదాహరణములు. “కిషష్ఠి” అనఁగా షష్ఠీవిభక్తియైన కిష ర్థకము. ఆకృతి గణంబు= పోలికచేత నూహింపఁ దగినపదసముదాయము. ఇకార సంధి గల యాకృతి కవి ప్రయోగంబున ఏమ్యాదులలో జేర్చుకొనవలసినదని భావము. అంధ్రభాషా భూషణమును “బూతివి” (బూతి + ఇవి) అనుదానికిని, సర్వలక్షణాకార సంగ్రహమును “ఆనతిమ్ము, మగనాలు, పురుసాలు, బండెద్దు, పెండ్లాడి, పెండుంగ రము పైఁపందెలు, తండ్రికి” మొదలయిన వానికిని, వికల్పసంధి గలదని యున్నది.

ఇబలాక్షణికుల ప్రయోగంబు లాశయమునది. విరుద్ధప్రయోగంబులు కనబడినంత మాత్రన ధారాశ్రమగా సాధువులని యంచగూడదు. అహోబలపతి “మగనాలు” అనునది ఇకార నిత్యసంధికి నుదాహరణ మిచ్చెను. “నీ|| ఓర్మిమైచుప్పిడి యుపవాస ముండనీ మగనాలి సరిబోల్ప దగమిగన” కాశీ-23. ఉ. ఆసమయంబున స్మగని యాండును గన్యలు నాక సాచ్చిధా | త్రీసురరాజ వైశ్యులను దేవురనేయక యెల్ల చోటులన్” ఉత్తరరామాయము. ఇన్యబ “మగని నాలు” అనియుం గలదు ఇంకను, ఉ. “ఉండుదు నట్లుగానఁ జేవొంది యరండు” భార-ఉన్యో 13. ఉ|| ఆతెలి వెందునుంగలదె యందలి నాయకు లెప్పుడొక్కమా | చేతుల పీలుపుతుమను చిత్త మెకాని చలింపరేమియున్” భార-ఉన్యో-23. “ఇదియొకజేలనీపు మది నె య్యదిగోరినఁ జేయువాడ” భార-ఉన్యో-13. “గీ|| కడఁ యనువుగఁజేసి ప్రాయ్విమడఁ గాని | కత్తిగొడ్డరి యమగనేఁ గట్టియలకు” భార-విరా-13. ఉ|| ఇట్టితం దెవ్విధిఁ బొందెనో జగము లెల్లను నేలగఁ జాలులేజమ” భార. విరా-13. ఉ|| తలవొంది యుధిష్ఠిరనిలు | నిలుమని రభసమునఁదాచునీసుతుఁగని,, భార... ద్రో. 63. ఉ|| వలసినఁగడకేగిద | నీరలఁపెయ్యది యావతిమ్ము భరణీనాధ,, భార. విరా-13. “నీ|| తెలివొంది మనసు నిశ్చల వృత్తి నే కాగ్రమై యున్నిగోరి నిస్సాదశయము” భార. శాంతి 4 ఆ. “క|| ఇరఁదని తలంచిమిగము | గ్రతనొంపఁగ శయ్యుమిఁపఁగనుచోయొలయన్” భార-శల్య 13. “గీ|| కదిసి దెబ్బదెను కాండంబు లాతని | మేనబంబి యుబ్బుమిగిలినవ్వ” భార. ద్రో. 4 ఆ. “గీ|| అటువదేను తూపులడరింపనతికె న | క్కారవేశ్వరుండు గార్దుకంబు” భార-కన్య 2 ఆ. “నీ|| ఒక నాడు తీర్థోప యోగిగాని శకుండు నాచల భరియిండు నభ్రగంగ | నాప్రాదు ప్రాయ్వి రాజనట్టి నిర్భేదయు భోగంబు వైశ్వర్యము లెనిమిదియు” హంస. 1 ఆ. “ఉ|| మేలు బూ బూనుజఁడు మేటి సునియబూ బూ రియుం | బాలఁడువానివైఖి రులు సారమతిన్నతి నేయ నట్టిగో | పాలపవాసాచోరి ” రుక్మి. 2 ఆ. “ఉ|| కంబలిరావఁ బాదములఁ గీల్కానఁ జీసిన యట్టి నిన్నపెం | పంబు గల్గిగల్గిమన నాడును శల్లనఁ జేరవచ్చి” రాజశే. 1 ఆ. “నీ|| గీ|| తత్త్వసంకుంగరము ప్రేలూత్తి యొప్ప” హంస. 43. ఇత్యాది ఇకారసంధి ప్రయోగంబులు బాహుళ్యకంబుగా నగప దుమన్నవి. ఇంకను గవిత్రయేతరగ్రంథంబులయందన్నచో యిట్టిప్రయోగంబులు లె క్కను విజీయున్నవి.

6. సూ—క్రియాపదంబులం దిత్తునకు సంధివైకల్పికముగా నగు.

వచ్చిరి ... అప్పుడు ... } వచ్చిరప్పుడు
వచ్చిరియప్పుడు

వచ్చితిమి... .. ఇప్పుడు

{	వచ్చితిమిప్పుడు వచ్చితిమియిప్పుడు
---	--------------------------------------

వ్యా.—క్రియా పదంబులయందు హ్రస్వంబైన యికారమునకు సంధివైకల్పికము. ఈనూత్రంబునకు వక్ష్యమాణ నూత్రంబు బాధకంబుగావునఁ బ్రథమోత్తమక్రియలయికారంబు దీనికి విషయంబని యెఱుంగునది. ఉదా. వచ్చిరప్పుడు, వచ్చిరియప్పుడు, వచ్చితిమిప్పుడు, వచ్చితిమియిప్పుడు.

7 నూ,—మధ్యమపురుష క్రియలయందిత్తునకు సంధియగును.

ఏలితివి అపుడు ఏలితివపుడు
 ఏలితి ఇపుడు ఏలితిపుడు
 ఏలితిరి ఇపుడు ఏలితిరిపుడు

వ్యా.—మధ్యమ పురుషక్రియలయందు హ్రస్వంబైన యికారమునకు సంధికలుగును. అనఁగా నిచ్చట సంధినిత్యము. ఉదా. ఏలితివపుడు. (ఏలితివి + అపుడు) ఇట్లే, ఏలితిపుడు, ఏలితిరిపుడు మొదలైన యుదాహరణంబులు. ఇచ్చట నిత్యముగావున. “ఏలితివియపుడు” అని చెప్పఁగూడదు: కాని “చ॥ ఇదే శమనాజ్ఞఁ ద్రోచితిరియెన్నటనుండిట వచ్చినారలు” అను ప్రయోగము విసంధిగాఁ గనఁబడుచున్నది. ఇప్పద్యము కవులవృత్తమునం దున్నట్లు సర్వలక్షణసారసంగ్రహమందుఁ గలదు. ఇట్టి ప్రయోగములు నిరాకరంబులు. ఆంధ్ర శబ్దచింతామణియందో మధ్యపురుషేకారంబునకు సంధి “నిత్యమనుత్తమపురుష క్రియాస్వితః” అను నూత్రిముచేత విధింపఁబడినది. నూత్రార్థము—“అనుత్తమపురుష క్రియాసు ఉత్తమపురుషవ్యతిరిక్త క్రియాపదంబులయందు, ఇతః = హ్రస్వేకారంబునకు నిత్యమ్ = నిత్యముగా సంధియగును” అని పూర్వులు వ్యాఖ్యానము చేయుచు బ్రథమోత్తమపురుషంబులు కిమాదిగణంబులోనివిగాన వాని యికారంబునకు సంధివికల్పవని వ్రాసి దానికిఁ బోద్బలంబుగా “ప్రథమేచోత్తమేచైవక్రియేతో వా భవేద్యుతిః| నిత్యవన్యస్యవికృతోక్వాదేతోభవేత్సదా” అను నధర్వణకారికలను బ్రమాణముగాఁ జూపిరి. అప్పతిమ్మకవ్యాదులు మూలనూత్రిమునందు “అనుత్తమపురుషక్రియాసు” అని యుత్తమపురుష నే వర్ణించినందున మధ్యమపురుషేకారంబునకుం బోలెఁ బ్రథమపురుషేకారంబు

నకును, నిత్యసంసారాపలమునకును “ను . బలభీష్మహ్ని పరేతరాజాదుబుత్ పర్యుత్సు కత్వబుసం | ధిలఁగూర్చుండిరియొండొరుంగదిసి యర్థింపత్ప్రదేశంబున | న్నలనాలీక మృణాలనాళలతికానవ్య ప్రణాళీమిశ | ల్లలనాలాపకథాసుభానుభవలీలాలోలనేతస్కు యై” నైష - ౩ ఆ “క. విరంచిచెను శ్రీనాథుడు! ధరణిని శృంగారనైషధంబున గూర్చుండిరి యొండొరునని కానక | పరపురుషక్రియలఁ బ్రకృతిభావముగలదే”

అప్ప-5 ఆ” అని బ్రహ్మపురుషంబులకు సంధి కూర్చని శ్రీనాథాదికపీందుల నాక్షేపించిరి. అయ్యది యతిసాహసంబు. “నిత్యమనుత్తమపురుష క్రియాస్వితః” అను సూత్రంబులో నుత్తమశబ్దంబుదేత నుత్తమపురుషంబును, పురుషశబ్దంబుచే బ్రహ్మపురుషంబును, గ్రహింపఁబడును. అట్లుగాక యీసూత్రంబునందు నొక యుత్తమపురుషనే నర్జింపఁ దలంచినయెడల “నిత్యమనుత్తమ క్రియాస్వితః” అనియే లాఘవముగా సూత్రము చేయవలసియుండఁగా వ్యర్థంబుగాఁ బురుషశబ్దంబు సూత్రంబులో గ్రహించుట యేమిప్రయోజనంబు? కావున సూత్రగతమైన పురుషశబ్దంబుదేత ‘ప్రథమాతి క్రమణే కారణాభావాత్’ అను న్యాయంబునఁ బురుషంబులలోఁ బ్రథమంబైనప్రథమ పురుషంబు గ్రహింపఁపడును. కావున ‘ఉత్తమ ప్రిథమపురుష క్రియలఁ ఇకారంబు నకుఁ దక్క మధ్యమపురుషేకారంబునకు సంధి నిత్యముఁ అనిన యర్థంబు ఫలించుచున్నది. పై సూత్రంబునకు నట్టియర్థం బూహించిరే యవ్యవహారికములు ‘ప్రథమేచోత్తమేచైవ’ ఇత్యాది పూర్వోక్తకారికను విచరించియుండిరి. కాన నిక్కారికశబ్ద శాసనసమ్మతంబుగాని యపూర్వంబుగాదు. పూర్వోక్తమూలసూత్రంబులోఁ బురుషశబ్దంబు నుచ్చరించిన వాగనుశాసనునికి నట్టితాత్పర్యంబున్నది యన్నందులకు నీక్రింది హేతువులు కూడ నివర్తనముగా నున్నవి. ఆంధ్రశబ్దచింతామణి, హలంత పరిచ్ఛేదము, సూత్రము ౩7 “పరేషాంతుర్గోష్ఠి మమధ్యమవత్” ౩8 సూ. “బహుషునమధ్యవత్” క్రియాపరిచ్ఛేదము. 18 సూ. ‘ప్రథమైకవచనలోపస్తద్ధర్మాతీతయోః క్రియాణాం స్యాత్’ 25 సూ. “ఉత్వియుతౌననకారౌ స్యాతాం మధ్యోత్తమై కవచనానాం” ఇత్యాదిసూత్రములయందుఁ బురుష శబ్దంబు లేకుండనే సూత్రీలాఘవంబునకై యుత్తమమధ్యమాదిశబ్దంబులే సూత్రంబులో మేళసింపఁబడినవి. కాబట్టి తెక్కినసూత్రంబులకు విరుద్ధముగా నిమగ్నమపురుషసంధిసూత్రంబులో నుత్తమశబ్దంబేకాక పురుషశబ్దంబుచ్చరించుట ప్రథమపురుష సంగ్రహణార్థంబని స్పష్టంబగుచున్నది. క్రియాపరిచ్ఛేదములో “తిజ్యగ్యనామకాస్సుర్మగ్యమపురుషాశ్చయేరమాంతాశ్చ” అనుముప్పదియేడవ సూత్రములోఁ గూడఁ బురుషశబ్దంబునకు సార్థక్యంబు గలదు. ఈసూత్రంబులో ‘యేరమాంతాశ్చ’ అను రెండవ వాక్యములోనికిఁ బూర్వవాక్యంబులో నున్న ‘మధ్యమ పు

గుహాః' అను పదంబులోని పురుషశబ్దంబనువర్తించి రేఫమకారాంతంబులైన పురుషంబులునూడ 'తిజ్జస్య, సంజ్ఞ కలవియగును: అనినయర్థంబిచ్చును. కాన నిచ్చటి పురుషశబ్దంబువ్యర్థంబుగాదనియెఱుంగునది. అథవా, స్థానేంతరతమ (1-1-49) నూత్రభాష్యప్రదీపాద్వ్యోతమున (376 పుట.) "ఉత్తమే—ప్రత్యక్త్వరూపాహంకారాత్మకచేతనధర్మః॥ మధ్యమే—అనహంకారాస్పదచేతనధర్మః పరాత్త్వమ్, ప్రథమేత్వ నియతమ్" అని చెప్పబడెను.

నియతచేతన, ధర్మసాదృశ్యంబున ఉత్తమపురుషభిన్నంబగు నియతచేతనధర్మంబుగల మధ్యమపురుషు యొక్క ఇకారమునకే నిత్యసంధియగు. ప్రథమపురుషమునందలి చేతనధర్మ మనియతము

8 నూ. క్షార్థంబైన యిత్తునకు సంధిలేదు.

వచ్చి ఇచ్చెను వచ్చియిచ్చెను.

వ్యా. క్షార్థకమై హ్రస్వంబైన యికారమునకు సంధికలుగదు. ఉదా. వచ్చియిచ్చెను. (వచ్చి + ఇచ్చెను) ఇచ్చట 'వచ్చిచ్చెను' అని యనఁగూడదు. అదిదము నూరకవి తనకవిసంశయ విచ్ఛేదమందలి ప్రథమతరంగమునందు 'గీ॥ ఇడగవచ్చును ల్యపు పైనిత్యసంధి! మాత్ర మొక్కొక్కచోటనుమట్టుమీఱఁ! గొలుతు నఘమడంపఁగోరిందు శేఖరు! నన్నయట్లు కవిజనానుమతిని' అను లక్షణమును జూపి కొన్నిలక్ష్యంబులను జూపిరి. అట్లుచూపిన లక్ష్యంబులలో రెండు భారతములోనివి. 'క॥ ఇతఁడు మదీయాగ్రపురో! హితుఁ డితనికి నెల్లపనులు పెఱిగించిపుడే' భార-ఉద్యో-1. ఆ. పెక్కిం! టియందు 'ఎఱిగించి తగఁ' అను పాఠముగలదు. 'క॥ నమ్ముముకైదువు మోపగు జమ్మివెసంబాకివిడిచి చాపము నాకం! దిమ్మనుఁడుజేయునదిరే! కమ్ముగుండమ్మహీజ మలసత నె క్కెఁ' భార-విరా. 4ఆ. ఇప్పద్యమునందలి 'అందిమ్ము' అను ప్రయోగమును జూచి పెమ్మగు క్షార్థకంబు భ్రమపడుచున్నారు; కాని యియ్యది 'నిలుచుంకి' మున్నగువానివలె ధాతుపల్లవంబు యూహించుట సుకరము. నీ॥ తమపేరి జెప్పలోదయ మీఱిని వీరఁజించిమ్మ వారి దీవింఘవాడు' ఆఘ-6. ఆ. మ॥ వెఱచిట్లం

బుధి నాథనందనులు దోర్వీర్యంబు సావించియిం | దలుపాటంగ నిశాచరేంద్రుడు
జయోత్సాహంబునన్ వెన్నడిన్ | దలుమంగా నిర్వ-5ఆ. ('వెన్నెట్లంబుధి' అనిపాతాం
తరము) చ|| ఎటింగెటింగినా | నలువిడియేల కట్టుకొని ఎచ్చునుదానవి, భాగ-9-
స్కంధ. క. ఎటింగెటింగియండియకటా | కొఱవిందలఁ గోరు కొనుబకుం దలపెట్టన్,
రాజశే-2ఆ. 'శా|| నేడేతెందు ప్రియత్నమున్న నకటా నీచేతఁ జెప్పంపడే' ప్రభా-
-1ఆ, ('చెప్పింపడే' అని కచ్చితపాఠము) 'ఉ|| ఇచ్చుకెడం బదార్థ మడిగిచ్చునొ
తాదయనేయఁ గాదన | న్వచ్చునొ' విజయ-1ఆ. 'చ. అననలసంటిగా' కెఱుంగవా
యొకమాటనె మర్మకర్మముల్' విజయ-1ఆ. చ|| మీ | రిదశమనాజ్ఞఁ దోచితిరి
యొక్కడినుండిట వచ్చినారు, కవుల వష్టము. చ|| నిగిడిరువైపులన్ వెడలనేటయి
నీటగువీటికొటడాల్, శుద్ధాంధ్రరామాయణము (అడివము భాస్కరకవివిరచితము)
'ఉ|| ఆ| హానిపుణోక్తులుం జెనక నాబిడ మాచిటు రమ్మటన్నచో' హంస-3ఆ ఈప్ర
యోగంబులు నిరాకరంబులు.

9. సూ—ఇక కాదులకుఁ దప్పద్రుతప్రకృతికములకు సంధిలేదు. ప్రథ
మేతర విభక్తి విధినిరవకాశంబుగావునదీనిని భాధించెడిని.

వచ్చున్ ఇపుడు వచ్చునిపుడు
చూడన్ అయితి చూడనయితి
ఉండెడిన్ అతఁడు ఉండెడినతఁడు

ఇక - ఇగ - ఎట్టకేలకు - ఎట్టకేని - ఈయవి యికాదులనియెఱుం
గునది, వీనికిసంధివైకల్పికము.

వ్యా.—ఇక మొదలైనశబ్దంబులకుఁ గాక ద్రుతమంతమందుఁగల శబ్దంబులకు
సంధిలేదు. ప్రథమేతరవిభక్తి సూత్రము (రెండవసూత్రము) అవకాశములేని దనుటంజేసి
యాసూత్రమును భాధించును. అకఁగా రెండవసూత్రమునందుఁ బ్రథమేతరవిభక్తుల
కును, వర్తమానార్థక చువర్ణకంబునకును, సంధివైకల్పికమని చెప్పబడియె. ఆయుభ
యంబులును, ద్రుతప్రకృతికంబులు. ఈతోమ్మివసూత్రంబులలో "ఇక కాదులకుఁ దప్ప

వ్యా. — అచ్చునకు నా మ్రేడితము పరంబగునపుడు సంధి తఱచుగఁ గలుగును. రెండుమాటు లచ్చరింపఁబడు దానిలోని రెండవది యామ్రేడితమనంబడును. ఉదా. జౌరార (జౌర + జౌర) దీనిలోని రెండవ “జౌర” అనునది యామ్రేడితము. తఱచు గ ననుటచేత శైకల్పికముగా సంధి కలుగునని భావము. “అమ్రేడితంద్యస్త్రైరుక్తం” అను

నామలింగానుశాసనవచనంబువలన చెందుమూఁడుమాఱు బుచ్చరింపబడిన శబ్దంబులలో నన్నింటికిని నామేడితమనునర్థమునుచూపినను వ్యాకరణపరిభాషచే దుదిశబ్దంబునకే యీసంజ్ఞ చెల్లునని తాత్పర్యము. ఈనూత్రంబునందు “తటుచు” అనుశబ్ద ముపయోగించుటచేత “ఏమేమి” (ఏమి + ఏమి) ఇత్యాదులయందు వైకల్పికసంధియు, “ఏగి యేగి” (ఏగి + ఏగి) ఇత్యాది క్వార్థంబులయందు సంస్కృతభావంబును నిర్బాధము. “అహాహా”, ఓహోహో, ఎట్టెట్టు మొదలైనయదాహరణంబులు “జైకాకా” అనుదాని నతె గ్రహింపవలెను.

11. సూ.—అంద్యవగాగమంబులందప్ప నపదాదిస్వరంబుల పరంబగునపు డచ్చునకు సంధియగు.

మూర	ఎఁడు	...	మూరెఁడు
వీసె	ఎఁడు	...	వీసెఁడు
అర్థ	ఇంచు	...	అర్థించు
నిర్జి	ఇంచు	...	నిర్జించు

అంద్యవగాగమంబులు పరంబులగు నపుడు యథాసంభవము గాగ్రహించునది - రాములందు - రాములయందు - హరియందు - ఎనిమిదవది - ఎనిమిదియవది.

వ్యా.—విభక్త్యంతము కానిశబ్దముయొక్క మొదటియచ్చు పరంబగునపుడు సంధివచ్చును. “అందు, అన” ఈశబ్దంబులు విభక్త్యంతములు కాకపోయినను బహుళ సంధింబొందవచ్చును. ఉ. మూరెఁడు (మూర + ఎఁడు) ఇచ్చుట “ఎఁడు” అనుకది పరిమాణార్థకమైన ప్రత్యయముగాని, విభక్త్యంతముకాదు? కావున సంధికలిగినది. అర్థించు (అర్థ + ఇంచు)నిర్జించు (నిర్జి + ఇంచు)” ఇచ్చుట “ఇంచు” అనునది యాగమముగాని విభక్త్యంతముగాదు. కావున సంధికలిగినది. “అందు, అన, అనునవి పరంబగునపుడు కవి ప్రయోగానుసారంబుగా గ్రహింపవలెను. అనగా “అందు” అనునది పరంబగునపుడు “హరియందు” మొదలగువానియందు సంధిలేమియు, “రాములందు

రాములయందు,, మొదలైనచోటులందు వైకల్పికసంధియగు గలుగును. అవగాగమంబు పరంబగునపుడు “ఎనిమిదవది, ఎనిమిదియవది. తొమ్మిదవది, తొమ్మిదియవది. పదవది పదియవది” ఇత్యాదులయందువికల్పంబును. “పదునొక్కటవ” ఇత్యాదులనిత్యంబును సిద్ధించును.

12. సూ -- కుటు చిటు కడు నడు నిడుశబ్దముల అ డ ల క చ్చుపరంబగునపుడు ద్విరుక్తటకారంబగు.

కుటు	ఉసురు	:	...	కుట్టుసురు
చిటు	ఎలుక	చిట్టెలుక
కడు	ఎదురు	కట్టెదురు.
నడు	ఇల్లు	నట్టిల్లు
నిడు	ఊరుపు	నిట్టూరుపు

వ్యా. “—కుటు, చిటు, కడు, నడు, నిడు” అనుపదంబులయొక్క తుదమన్న అ డ లకు నచ్చుపరమైనపుడు ద్విత్వటకారమును. ఉ. కుట్టుసురు (కుటు + ఉసురు) ఇచ్చట నచ్చుపరమైనది. కావున “కుటు” అను దానియందలి శకటరేఖమునకు టకారద్విత్వమువచ్చును. అప్పుడు, “కుట్ + ట్ + ఉ + ఉసురు” అనియగును తరువాత టకార ద్విత్వము పదాంతమైన యుకారముతో మిళితంబై “కుట్టు + ఉసురు” అని యగును. పిమ్మట ఉకారసంధిచే “కుట్టుసురు” అనియగును. (కుట్టు + ఉసురు) ఇట్టే నట్టిల్లు, నిట్టూరుపు, చిట్టెలుక, కట్టెదురు మొదలైన యుదాహరణంబులు గ్రహించు నది. “క. కడునెండయొక్కనంతకు | నడుగక యచ్చనుప నడిచి యుగ్రాటవిలో” భార-ఆర-2ఆ. క|| కడునధికుతోడఁ దొడరినఁ| బొడిచిన నొడిచినను బురుషుపురుష గుణంబేర్పడుఁగాక “భార-సభా-1ఆ.” అనుపద్యములందలి “కడునెండ, కడునధికుతోడ” అనుప్రయోగములందిలకించి “కట్టెండ, కట్టధికుతోడ,, అనియుండందగిన వంచునట్లుండుట దోషమని కొందఱు భ్రమింతురు. కాని, యట్లనవలదు. “కడునెండ, కడునధికుతోడ,, అనునపుడు సమస్త పదము (సమాసపదము, కాకవ్యస్తపదము, అసమాసపదము) కావుననే మధ్యసముచ్చయనకారంబు గానిపించుచున్నది. ఈమాత్రములో సమాసపద నిచెప్పకున్నను నీసంధి సమాసస్థలంబులలోనే వచ్చునని యెఱుంగు

నది. కురు, చిటు,, శబ్దంబులు క్రమంబుగా కుటువ, చిటువ,, శబ్దంబులయొక్క లుప్త శేషంబులు. ఈలోపమిశబ్దంబులకు నృత్తి యందుఁగలుగును. కొంచఱు చిట్టెలుక, చిట్టామువము, చిట్టామవ, చిట్టావరి,, ఇత్యాదులయందు చిట్టి,, శబ్దంబనియు, నచ్చుపరంబగునపుడు దాని ఇకారంబునకు సంధి నిర్మంబనియు, ప్లాపరంబగునపుడు వికల్పంబుగా నేకటకారంబునకు మాత్రము లోపంబనియు. వక్కాణింతురు. ఉదా. చిట్టిచాపచిటిచాప మొదలైనవి. చిట్టిశబ్దమందలి ద్వితీయటకారము సైచ్చికముగా లోపించుటకుఁ బ్రకీర్ణపరిచ్ఛేదమందలి యెనిమిదవ సూత్రముచూచుకొనునది.

13. ప్రథమమీది పరుషములకు గ న డ దనలు బహుళముగా నగును.

వాఁడు కొట్టె	}	వాఁడుగొట్టె
		వాఁడుకొట్టె
అపుడు... .. చనియె	}	అపుడుననియె
		అపుడుచనియె
నీవు... .. టక్కరివి	}	నీవుటక్కరివి
		నీవుటక్కరివి
మీరు తలఁడు	}	మీరుదలఁడు
		మీరుతలఁడు
వారు పోరు... ..	}	పారుపోరు
		వారుపోరు

అష్టదిష్టఃస్వఃస్వఃస్వఃస్వః శబ్దములు నిత్యైకనచనాంతములు-వాగను శాసనులు యదాతదా యని గ్రహించుట ప్రసంగార్థ మని యెఱుఁగునది. ఈ కార్యము కళలగు క్రియాపదము, షూద సహితము కానంబడియెడి.

వ్యా — ప్రథమమిదిపరుషములకు (క, చ, ట, త, ప, లకు) గ, స, డ, ద, వలుబహుళముగానగును. బహుళశబ్దార్థము నార్థవనూత్రమున వివరింపఁబడ్డది. ఉదా. వాఁడుకొట్టె, వాఁడుగొట్టె (వాఁడు + కొట్టె) ఇచ్చట కకారమునకు గకారము వచ్చినది. ఈ యాదేశము తఱచు వికల్పముగా వచ్చును. ఇట్లేమీరు తలఁడు మొదలైన యుదాహరణంబులు. మీరు తలఁడు (మీరు తొలఁగుఁడు) ఇచ్చుది తలఁగుధాతువునుండి వచ్చిన యాపము. ఈయాపము పిలుచు మొదలైనవానికిఁ గ్రియాపరిచ్ఛేదమందలి నూటొక్కటనమాత్రంబున 'తలఁగు, అను దానిలోని యంత్యవర్ణము లోపింపఁగా "తలఁడు" అనియైనది. క. నలుఁడును ధరణీరాజ్యము | తలఁగఁగ సర్వంబు నపహృతంబైనఁ గమఁ | చలరి చరుయంతి దోడ్కొని వెలువడియె "భార, ఆర,2 ఆ. కొన్ని వ్యాకరణపాఠములయందు "తలఁచు" అని యున్నది. కావున నిచ్చటిప్రకరణముం బట్టి చూచినను, క. "నిలువుము కొలువుము పిలువుము! గెలువుము విడువు మనఁగాఁ దగినబహుళబ్దం | బులకుం దృతీయవర్ణము | తొలఁగిన దోషంబులేదు తుహి నాంశుధరా" అను కవిసంశయవిచ్ఛేదప్రశమతరంగమందలి యిరువదియొకండవ లక్షణమందు నిలుచు మొదలైన శబ్దములయాపుచూచినఁ బ్రకరణంబున నన్నియుఁ జావర్ణాంతధాతువులగుటం బట్టి "తలఁడు" అనునది తలఁచు ధాతువునుండి వెడలిన మధ్యమపురుషప్రార్థనాద్యర్థకమని కొందఱు యభిప్రాయము. పక్షద్వయంబును విచక్షణులు విమర్శింతురుగాక! "అప్పుడు, ఇప్పుడు, ఎప్పుడు" అను శబ్దంబులు నిత్యైకవచనాంతంబులని మూలంబులోఁ జెప్పఁబడియె. నిత్యైకవచనాంతంబులనఁగాఁ బ్రథమా విభక్తి నిత్యైకవచనాంతంబులనియే గ్రంథకర్త గారి తాత్పర్యము. వేఱొక విభక్త్యంతంబులైనచోఁ బ్రథమావిభక్తిస్థలంబునఁ బ్రవర్తించునట్టి యీశ్వరము క్రింద "అపుడు చనియె" అని యుదాహరణంబుగఁ దీసికొనుట యెట్లు యుక్తంబు? ఇచ్చట నొకపూర్వపక్షి అపుడులోనైన యవ్యయంబులు ప్రథమావిభక్త్యంతంబులు కావనియు, "హ్లో || తిజ్యస్య శేషషష్ఠీసుస్కర్మప్రచననీయజవిభక్తిః | కిచ్చిత్రశంసనాద్భుతసంతాపయదాతదా కి మేవాంశ్చ | క్వాకిలతూష్ణీమాద్యానభివసతికలా ద్రుతోనయేషాంశ్చాత్" అని నన్నయభట్టారకుండు కవిశబ్దములను వివరించిన యార్యావృత్తంబులో "సుస్కర్మ ప్రచననీయజ విభక్తిః" అని ప్రథమావిభక్త్యంతంబులను గళలనుగాఁ బరిగణించి యావృత్త మధ్యంబులోనే "యదాతదాకి మేవాంశ్చ" అని యదాతదార్థకములైన "అపుడు, అపుడు" శబ్దంబులుకూడఁ గళలని (నన్నపాద్యుఁడు) మడివెననియు, నిజంబుగా యదాతదార్థకంబుల ప్రథమావిభక్త్యంతంబులైయెవయెవల వృత్తారంభంబున "సుస్" అనువిభక్తిని (ప్రథమావిభక్తిని) గ్రహించినందుననే "అపుడు, అపుడు" శబ్దంబులుసయితముగ్రహింపఁబడునుగాననట్లు నిరూపించిచెప్పుట పునరుక్తమనియు, నూహించి

యదుపుటోన్వేనశబ్దంబులు ప్రథమాంధ్యంతంబులు కావని పూర్వపక్షముచే నెననియెఱుంగునది. ఆ పూర్వపక్షంబునకు “వాగనుశాసనులు యదాతదాయని గ్రహించుట ప్రపంచారమనియెఱుంగునది” అనిన బాలవ్యాకరణంబులోనివాక్యము సమాధానవాక్యము. అనఁగా నన్నయభట్టారకుండు చెప్పినవైపుత్తంబులో “సుప్” అను విభక్తిని (ప్రథమావిభక్తిని) గ్రహించుచేతనే యదాతదార్థకంబులును, (ఎప్పుడు, అప్పుడు శబ్దంబులు ప్రథమావిభక్తింతంబులు కాబట్టి) గ్రహింపబడినననియు, దీరియావాక్యములో “యదాతకా” అని గ్రహించుట ప్రపంచార్థమే. (స్వప్తార్థమే) కానియననములేననియు, భావము. (చూ. వ్యా.) ఈకార్యము (గ, స, డ, డ, న, విభావము) కక్షతైన క్రియలమీఁదఁగూడఁ గనబడును. ఉదా. రాదుగదా, రాదుకదా (రాదు + కదా) ఇందలి మొదటిశబ్దము వ్యతిరేకార్థకప్రథమపురుషబహువచనక్రియ. దీని మీఁద వచ్చిన “కదా” అనుదానియందలి కకారమునకు గకారము వచ్చినది. ఇట్లే మిగిలినయుదాహరణములు. ఈగసడవవాదేశంబులవిషయమై వేనవేలు మతంబులుగలవు.

శ్లో. పరుషవాన్వయాపేక్ష ప్రథమాంతోపరిస్థితః । కాకుసంబోధనాన్వయోన్యాయైకర్మధారయే । అచేతనార్థకశబ్ద ఇతిశృంగారభూషణే.

అని శృంగారభూషణమందు, ప్రథమాంతంబులను, కాకుస్వరబోధకంబులైన “ఎ, ఏ, ఆ” ఇత్యాదులను, సంబోధనాంతంబులను, అన్వయంబులను, అచేతనార్థకశబ్దంబులను, వెంబడించిన కచటతపలు వికల్పంబుగా గసడవచలగును. కర్మధారయసమాసమందుఁగూడ నీచూదేశమువైకల్పికమని చెప్పవలసియే. “గీ. కాకుసంబోధనాన్వయోన్యాయైకర్మధార! యంబు లనచేతనంబులనగు వికల్ప ! మనియే మనుముద్దరాజు రామనసులత్యు ! మలువినము కాకుసంబోధనలకు భగ్గ” అని సర్వలక్షణసారసంగ్రహమందుదాహరించి తిమ్మకవిగారు కాకుసంబోధనలపై గసడవవాదేశములు గలిగినందులకు సదుదాహరణంబులు కనబడవని నుడివిరి. కవిలోకచింతామణియందుఁ తాతంభట్టుగారు ప్రథమాంతంబులమీఁది ప్రకారంబునకు, బ్రాసస్థానమందు నిత్యముగా గసడవవాదేశమనియు, యతిస్థానమందురాదనియుఁ దక్కినచోట్లవైకల్పికమనియు, దెలిపిరి. కావున నింకనిట్టి యనేకమతంబులు సంగ్రహించుటకై సూరిగారు గసడవవాదేశవిధి “బహుళ” మనినుడివిరి. తిమ్మకవీంద్రుఁడు “తే! కాకుసంబోధనాన్వయ, అనుపైపద్యములోఁ బరిగణించిన ప్రకారంబుగ నన్వయముమీఁదను గసడవవాదేశము వికల్పమనుచు “మ|| ఐనా | వృత్తి వృత్తంబులుగాని సింహములకు వేగంబు చేట్టొందుఁగా | నతగం బొందుట కార్థమియుభయమున్సంతుష్టిమై నున్నికి” అను భారతోద్యోగ పర్వపద్యములోని

“కానక” అనిన ద్రుతప్రకృతి కావ్యముమీఁద నున్న “తెగక” అనుశబ్దముందలి
తేకారంబునకు దకారదేశము రాలేదని దీనినుదాహరణముగాఁ దను సర్వలక్షణసారసంగ్ర
హముందు లిఖియించిరి. కాని యట్లుపలుకుట యవిచారితరమణీయమనితోఁచెడిని.
ప్రకృతంబైన “కానక” అను నవ్యయము ద్రుతప్రకృతికముగదా; ఇచ్చట “ద్రుత
ప్రకృతికముమీఁది పరువములకు సరళములగును. అను సంధిపరిచ్ఛేదములోని పదు
నాఱవమాత్రంబున “తగు,, శబ్దతకారంబునకు సరళంబైన దకారదేశము న్యాయ్య
మగుదుండఁగా నిట్టి ద్రుతాంతస్థలంబులో నాతండు గసడదవాదేశంబు శంకించుకొని
రసవ్యయముమీఁద వికల్పముగాన రాలేదని యెట్లువక్కాణించెను? “క. అమరకృతు
లందుఁ బ్రశమాంతములపయిన్నిల్చి కచటతపలకు నాదే | శము గసడదవలకు నిన్చి |
క్రమ యాత్మాస్మర్యదములు గాక మహేశ,, అని సర్వలక్షణ సారసంగ్రహముందే
ప్రశమాంతంబులపై గసడవాదేశవిధి విధింపఁబడినది. ప్రకృతంబైన “కానక,, అను
శబ్దంబు పంచవ్యర్థమును (కానక=ఆహేతువు వలన) బోధించునట్టి ద్రుతాంతావ్యయ
మైయున్నది. తిమ్మకవిగ్రంథండు “ఆపుడు, ఇపుడు, ఎపుడు,, ఇత్యాదులువోలె
ద్రుతాంతములు కాని యవ్యయములమీఁదను గసడదవాదేశము రానియందులకు నుదా
హరణము మాపె నేని యెంతయు న్యాయ్యంబుగానుండును. ద్రుతాంతము సరళా
దేశంబునకును, కళాశబ్దము గసడదవాదేశంబునకును, విషయంబులని సుప్రసిద్ధంబుగదా!
కావున నవ్యయముమీఁద గసడదవాదేశంబునకుఁ బ్రకృతస్థలంబుదాహరణంబుగాఁ
జూపుట విమర్శనీయంబు. కొందఱు “కానక,, అనునది ద్రుతాంతమే యైనను మ
హాకవియైన తిక్కనసోమయాజి నకారలోపము నిపతించి సరళాదేశము రాకుండఁ
జేసెననియు; నట్టిప్రయోగంబులకు “నిరంకుశాః కవయాః,, అను లోకోక్తియే శర
ణంబనియు, నక్కాణింతురు. మఱి కొందఱు పైపద్యపాదంబులో “కానతెగక,, అను
పాఠంబు ప్రామాదికంబనియు, నచ్చో “కాన తెగక,, అని పఠింపవలెననియు, కాన =
వనము. తెగక = నశింపఁగా నని యర్థముచెప్పుమ నీరెండు శబ్దార్థంబులకును “వనా
వృతస్పృతంబులుగాని సింహములకుకొ,, అనుపదార్థంబులతో నవ్యయంబనియు, (అనఁ
గా వనమునశింపఁగా వనముచేత నావరింపఁబడని ప్రవర్తనలుగల సింహములకు
శీఘ్రముగాఁ గీడు సంభవించునని యవ్యయక్రమము) ననార్థకమైనకానశబ్దంబు ప్రథ
మాంతమైన కళయైనందున “తెగక,, అనునోట దకారదేశము వికల్పముగారాలే
దనియు, వాదింతురు. ఇక మదీయాశయంబ్లితోఁచెడిని. ప్రకృతపద్యంబునకు మా
తృకయైన భారతోద్వోగపర్వసంస్కృతిశ్లోకముయొక్క యర్థము, ఆంధ్రీకరించిన
పద్యంబులో సరిగా దేబడినదో లేదో బింబప్రతిబింబభావవిమర్శనంబునకై సంస్కృ
తాచ్చరణంబు లభయంబును నిచ్చటఁ బ్రదర్శింపఁబడును. “శ్లో॥ వనంరాజా భృతరాష్ట్ర

స్మృత్యోవ్యాఘ్రాస్తేవైసంజయ పాండుపుత్రాః|.....||

శ్లో|| నిర్వనోవన్యతేవ్యాఘ్రాః| నిర్వాఘ్రుంభిద్యతేవనం | తస్మాద్వాఘ్రాః
వనం రక్షేత్ | వనంవ్యాఘ్రుంచ పాలయేత్". ఆంధ్రీకృతపద్యములు. "మ|| గృత
రాఘ్రిండును బుగ్రులు న్వనము కుంతీనందనుల్ సింహము| లృతినూహింప నసింహమై
న వనము న్మర్దించు రెండున్వనాం | వృతవృత్తంబులు గాని సింహములకు నేగంబ చే
టొందుఁగా | నతగంబొందుటకార్యమియుభయముస్సంతుష్టిమై నున్కిక్కి" పైను
నుదాహరించిన శ్లోకంబులో రేఖానిర్దిష్టములైన కడపటిరెండుపాదంబులకును బద్ధం
బులో రేఖాచిహ్నితమైన చతుర్థపాదము ప్రతినిధిగా వ్రాయఁబడెను. వ్యాఘ్రము
వనంబును, వనంబు వ్యాఘ్రంబును, రక్షింపవలెనని చెప్పిన శ్లోక తాత్పర్యమేమనఁగా
వనవ్యాఘ్రములు పాండుగా నుండవలెనని ఫలితార్థము: కాననట్టితాత్పర్యమునే పైప
ద్యచతుర్థపాదము తెలియఁజేయుచున్నదని యెఱుంగునది. పైపద్యమునందని చతుర్థపా
దంబుయొక్కయర్థము:—ఉభయమున్=వనవ్యాఘ్రంబులు రెండును, సంతుష్టిమైన్=
సంతోషముతో, ఉన్కిక్కి=ఉండుటకై, కాన=వనము, తగన్=యుక్తముగా,
పాండుట = కలిసియుండుట, కార్యము = ఆవశ్యకము. పైపాదములో నుభయసంతుష్టి
కై వనంబు కలియుట మంచిదని స్పష్టమగుచున్నందున నుభయశబ్దముచేతనే సింహంబు
కూడ వనంబుతోఁ గలిసియుండుట మంచిదన్న యర్థము కరతలామలకముగా స్ఫురిం చు
చున్నది. కావున వాక్యంబులోని పదార్థంబుల సంబంధంబుచే సింహవాచకపదంబు
యొక్క యవసరంబులేకుండనే యాక్షిప్తమైన సింహంబులు, అధ్యాహార్యంబులని తెలి
సికొని సుధీమణులు "కానన్" అను దుష్టసంధి హేతుదుతాంతపదపాశంబును, "కా
నతగన్" అనుమూలవ్యతిరీక్త పునరుక్తదోషభూయిష్టచ్ఛేదార్థకశబ్దయుక్తపాశంబును,
విలర్కించుచుఁగవిపై దోషంబుల వారోపింపకుండురుగాక! సంస్కృత శ్లోకములో
నన్న వ్యాఘ్రపదంబునకుఁ బద్యములో "సింహము" గ్రహింపఁబడియె. అందునఁ బ
ద్యతాత్పర్యము మాత్రము చెడదుగాన నయ్యదికవిరచనకు దోషంబు మేళగింపదు.

14 సూ.—తెనుఁలగుమీఁది సాంస్కృతికజరుషములకు గన
డద వలురావు.

వాఁడు కంసారి వాఁడుకంసారి

వీఁడు చక్రపాణి వీఁడుచక్రపాణి

ఆయది టంకృతి ఆయదిటంకృతి

అది తథ్యము అదితథ్యము

ఇది తథ్యము ఇదితథ్యము

వ్యా. తెనుగు శబ్దముల తరువాత వచ్చిన సంస్కృతపదముల క చటతపలకు (పరుషములకు) గ స డ ద వలు రావు. ఉదా వాడుకంసారి (వాడు + కంసారి) ఇట్లు రెండవశబ్దము సంస్కృత సమముగనుక నాకకారము గకారముగా మారుదు. కనుక “వాడుగంసారి” అనఁగూడదు. వీడుచక్రపాణి, ఆరుదిటంకృతి, ఇది తథ్యము, మొదలైనవిట్లే. తిక్కనకవికృతంబగునిర్వచనోత్తరరామాయణమునందు “క. అపిమొవలు గ గవిష్టుని | నుదిన్చి యతండునాకు మగఁడగునని యిట్లుదపంబు నేయుమండెద” 5 ఆ. అనియు, గాశీఖండము నందు “క. ఎవ్వండు వతించెడునాడు ధన్యుడు మునిప్రవర.” అనియును, వసువరిత్రమునందు “మ. పెం | పువరీక్షింపమొ నింపమో చెలిమి యేధూపాలునందెన” అనియును! ఉత్తరహరినంశంబునందు “శ. వీరల్లోపించిన నంతకుండుఁ జెడుమీరాయోర్పువారు” 4ఆ. అనియును, నిత్యాది ప్రయోగంబులు సంస్కృతపదంబుల క చటతపలు గసడదవలుగా మారాయుండుటకుఁ గొన్ని కలవు. తపశ్శబ్దభవము “తబము, తబసు” అని యుఁగలదుగావున “ఇట్లుదబంబు” అని గ్రహించిన నిర్దోషంబగును. తక్కినచోట్లఁగూడ వీరిమతంబున సవరింపవలసియుండును. “నవికృతిశబ్దాత్పరత స్సాంస్కృతికానాం భవంతి గ స డ ద వాః” అను నాంధ్రశబ్దచింతామణి సూత్రంబునకు సరియైన యాంధ్రీకరణముగా నీసూరిగారు సూత్రము రచించినారు. దీనంజేసి తెలుఁగుమీఁది తత్సమశబ్దంబుల పరుషంబులకు సరళాదేశము రాఁగూడదు గాని తత్సమంబులమీఁది తత్సమంబులయొక్క గాని, వికృతిశబ్దంబులయొక్కకాని, పరుషంబులకు సరళాదేశము నిర్వివాదమని యెఱుంగునది. కావుననే “క॥ కావలియై సురరాజ్య | శ్రీవాల్మీకిపంగఁ నగువిశేషంబునసం | భావితుఁడు నహుఘఁడనఁజను” భార- ఉద్యో- 1ఆ. అను నిష్పద్యమందలి “శ్రీవాల్మీకి” ఇత్యాదులందుఁ దర్సమందైన “శ్రీ” శబ్దంబుకంటెఁ బరంబగు “పాల్మిచు” అనుతత్సమ శబ్ద పకారంబునకు వాదేశప్రాప్తిసంగతంబగును.

15 సూ. — ద్వంద్వంబునం బదంబు పయి పరుషములకు గసడదవలగు.

కూర కాయ కూరగాయలు

కాలు చేయి కాలు సేతులు
 టక్కు టెక్కు టక్కు డెక్కులు
 తల్లి తండ్రి తల్లిదండ్రులు
 ఊగు పల్లె ఊగువల్లెలు

వ్యా. ద్వంద్వసమాసమునందు మొదటిపదము తరువాతఁగలుగు పదములకు గ స డ ద వలయును. అనఁగాః త్రాయకంబుగానని యభిప్రాయము. ఉదా. హార గాయలు (హార + గాయ) కాలుసేతులు (కాలు + చేయి) ఇట్లే మిగిలినవి. తెలుగు లో నీద్వంద్వసమాసము కమాదిపరిచ్ఛేదములోని యేడన సూత్రముంబట్టి మొదటి పద ము తరువాత ప్రస్తావనార్థము (ప్రపంచమైనది ననునందు లోనిండుపదము) యొడివలెను. ఈసమా సంబునందుఁ గూడ నట్లులున్నవి. ఉదా. కుంభములు రాని ప్రయోగంబులు గలవు. ఉదా. అంద చందములు. అప్పాచెల్లెండు - కంఠతుండెములు, రాకపోకలు, వెలువలెనవి. “|| వినుము న్ననితియు దితియును నవఁగ శ్వేతభాగ్యునిరువుకప్పాచెల్లెం ద్రనిమిఘల నసుర గాముల గలిరి” పాల్వ-43. చుట్టెము “అప్పాచెల్లెండు” అనునట్లు సంస్కృతభాష లోఁగూడ వొక్క వ “కంఠతుండు, కంఠపురుషులు, మిత్రానరుణులు, అగ్నిహోములు ఇత్యాదిద్వంద్వములనందు మొదటిపదము తరువాతఁబునకు ద్వీతముకా ప్రస్తావనముగాఁ గానిసిండునున్నది. ఇట్లే “అన్నాదమ్ములు, తల్లిదండ్రులు” మున్నగునవి గూఁడ్ర మునందు గానఁబడునున్నవి.

16. సూ. — ద్రితపరికృతికము మీఁది పదములకు సరళ ములగు.

పూచెను కలువలు పూచెనుగలువలు
 తోచెను చుక్కలు తోచెనుచుక్కలు
 చేసెను టక్కులు చేసెనుటక్కులు
 నెగడెను తమములు నెగడెనుతమములు
 మొగిడెను పద్మములు మొగిడెనుపద్మములు

వ్యా. — ద్రితమాంతమందుఁగల శబ్దములతగునాతి పదములకు సరళములు

(గ జ డ ద బ) గలుగును. ఉదా. పూఁచెనుగలువలు (పూఁచెను + గలువలు) ఇచ్చట “పూఁచెను” అను ద్రితప్రకృతికములోని “ను” అనుద్రుతముకరువాతఁ బరంబై కకార ము గకారముగా మఱి “పూఁచెనుగలువలు” అనియున్నది. “తోఁచెను జుక్కలు, నెగఁడెను వచుములు, మొగిఁడెను బర్చుములు” మొదలైనవియునిశ్చే.

17. సూ.-—ఆ దేశసరళములకు ముందున్న ద్రితమునకు బిండుసంశ్లేషములు విభాషనగు.

సంశ్లేషంబనఁగా మీఁదివల్లుతోఁ గూడికొనుట.

పూఁచెనుగలువలు	{ పూఁచెంగలువలు పూఁచెంగలువలు పూఁచెన్గలువలు
తోఁచెనుజుక్కలు	{ తోఁచెంజుక్కలు తోఁచెంజుక్కలు తోఁచెన్జుక్కలు
చేసెనుడక్కులు	{ చేసెండక్కులు చేసెండక్కులు చేసెన్డక్కులు
నెగఁడెనుదమములు	{ నెగఁడెందమములు నెగఁడెందమములు నెగఁడెన్దమములు
మొగిఁడెనుబద్మము	{ మొగిఁడెంబద్మము మొగిఁడెంబద్మము మొగిఁడెన్బద్మము

పక్షంబున స్వత్వంబగు — స్వత్వంబనఁగా ద్రితంబునకుఁ బ్రకృతిభాషము.

వ్యా.—ఆదేశ సరళములకు (పరుషాక్షరస్థానమందు శాస్త్రముచేత వచ్చినసరళాక్షరములకు) బూర్వమునను (దు)తమున ప బిందువుకు, (అతిసున్నయు, నెఱుసున్నయు) సంశ్లేషమును, (మీదిహల్లుతోఁ గూడికొనుటయు) వైభోషికముగాఁగలుగును. అఁగా “ప్రాచేనుగలువలు” అనునప్పుడు “ప్రాచేను” అనుదానిలోని ద్రుతమైన నుకారంబునకు, దరువాతవచ్చిన క చ ట తి ప ల, గ జ డ ద బ లు గా మాఱఁగాఁ బూర్వముననున్న నుకారమునకు నతిసున్నయు, నిండుసున్నయు. సంశ్లేషమును, గలుగునని భావము. ఉదా. “ప్రాచేనుగలువలు” అని యుండిఁగా నుకారమునకు నిండుసున్నరాఁగా “ప్రాచేంగలువలు” అనియు, అతిసున్నరాఁగా “ప్రాచేగలువలు” అనియు “ను” (“ను” యొక్క ఉకారములోపింపఁగా : ౬, హల్మూతముమిగిలినది) మీది హల్లుతోఁగూడుకొనఁగా “ప్రాచేన్గులువలు,, అనియును, రూపములుగలిగెను. వేటొకపక్షమునఁ బైదానికి స్వత్వమువచ్చును. స్వత్వమునఁగా ద్రుతంబునకు మొదటిరూపము (ను) అనఁగా “ప్రాచేనుగలువలు” అను రూపముంగలదని భావము. ఇట్లే తోఁచెను జుక్కలు, చేసెను పక్కలు, మొగిడెను. బద్దము మొద.

18. సూ.—ద్రుతంబునకు సరళ స్థిరంబులు పరంబులగునపుడు లోపసంశ్లేంబులు విభాషనగు.

వచ్చెను	గోవులు	$\left\{ \begin{array}{l} \text{వచ్చెగోవులు} \\ \text{వచ్చెన్గోవులు} \\ \text{వచ్చెనుగోవులు} \end{array} \right.$	
మొఱసెను	ఖిడ్గము		$\left\{ \begin{array}{l} \text{మొఱఖిన్గడ్గము.} \\ \text{మొఱసెన్గడ్గము} \\ \text{మొఱసెనుఖిడ్గము} \end{array} \right.$

వ్యా.—ద్రుతమునకు సరళాక్షరములును, స్థిరాక్షరములును, పరంబగునపుడు లోపమును, (దు)తమునకని భావము) సంశ్లేషమును, వైభోషికముగాఁ గలుగును. ఉదా. వచ్చెను గోవులు (వచ్చెను + గోవులు) ఇచ్చును “వచ్చెను” అనుదానిలోని

నుకారమునకు “గోవులు” అనునప్పుడు సరళవర్ణమైన గకారము పరమైనప్పుడు నుకారము నకు లోపమువచ్చి “వచ్చెగోవులు” అనియును, ద్రుతము (న్) గకారముతోఁ గలిసి కొని “వచ్చెన్గోవులు” అనియును, లోపంబును సంశ్లేషంబునులేక మాజనుకారమున్న యపుడు “వచ్చెనుగోవులు” అనియు, విభాషయని చెప్పుటచేత గ్రహింపవలెను. ఇట్లే మొనెను ఖడ్గము- మొన. ఇట్లు వెనుకటి రెండునూత్రంబులచే సరళస్థిరంబులు పరంబగునప్పుడు ద్రుతంబునకు సంశ్లేషాదికార్యంబులు విధింపఁబడినవి. శబ్దకాసనునిమత మందు, ఏకాస్వరంబాదియందుఁ గలిగిన “ఎదుట, ఎల్ల, ఎవఁడు,, ఇత్యాదిపదంబు లకు యకారము మొదట గలచు సంజ్ఞాపరిచ్ఛేదమునందు “అన్యక్రియాసుఖతార్థ ద్యోతన మాన్యగం వినాన్యః” అని యిరువదినాల్గవ నూత్రంబున ముందు నిశ్చయింపఁ బడినది. ఈనూత్రంబున “ఎదుట, ఎల్ల, ఎవఁడు” ఇత్యాదు లెకారాదిపదంబులు “యెదుట, యెల్ల, యెవఁడు,, అని యకారాదులయియుండునని శబ్దకాసనసిద్ధాంతము. ఇట్టి యకారాది శబ్దంబులయందు యకారంబు స్థిరంబుగావున యకారంబుపరంబగున పుడు సరళాదులు పరంబగునప్పుడుచోలేద్రుతంబునకు లోపసంశ్లేషంబులుప్రాప్తించుదు న్నవి. ఈకార్యంబులు శబ్దకాసనునికి సయితమిష్టములేదు. కావున సంధిపరిచ్ఛేదము నందు “సర్వత్రాజ్వత్కార్యంక్షేయం యస్యద్రుతప్రకృతికేభ్యః” అను నిగునదియైని మిదవనూత్రంబున “వచ్చెన్ + యెదుట, వారలక్ + యెల్ల” ఇత్యాదిస్థలంబులయందు ద్రుతంబునకు యకారనామక స్థిరంబు పరంబైనను, అచ్చుపరమైనప్పుడుచోలే గార్యం బగునని యకారంబందు స్వరధర్మంబాతోపింపఁ బడ్డది. పూర్వోదాహరణంబులయందలి యకారంబునకు స్వరధర్మాతిదేశంబున నేమిబాధంబని ప్రశ్నకలుగఁగా స్పష్టార్థమై “లుక్సంశ్లేషేనాచి” అని తర్వాతి నూత్రంబు ప్రారంభింపఁ బడినది. కాన “వార లక్ + యెల్ల, వచ్చెన్ + యెదుట” ఇత్యాది ప్రకారంబుననే రూపంబు లుండు ను. ఏకారాదులైన తెలుఁగుపదంబుల మొదటి యకారస్థిరంబున్నదన్న శబ్దకాసనమత మందు నకారలోపసంశ్లేషంబులు ప్రాప్తించుచున్నవి. కానఁ దన్నివారణార్థము “లు క్సంశ్లేషేనాచి” అనునూత్రంబు ప్రారంభింపఁబడినది. కాని సామాన్యముగా సర్వా చ్చులు పరంబగునపుడు లోపసంశ్లేషంబులు రాకుండుటకై మోగారంభము చేయఁబడె.

లేదు. లోపసంశ్లేష విధాయకసూత్రంబులో సరళస్థిరవర్ణంబులు పరంబగునపుడే నకారలోపాది కార్యంబులు విధింపఁబడినందున నచ్చుపరంబగునప్పుడు పైకార్యంబునకుఁ బ్రాప్తియే లేకపోగాఁగోఁగ్రాప్తి పూర్వోహోహినిషేధః" అను న్యాయంబునకు విరోధంబుగా సూత్రారంభ మేమియనసరంబు? కావునఁ దెనుంగుపదంబులయందు సామాన్యంబుగా సర్వాచ్చులు పరంబగునప్పుడు నకారలోప సంశ్లేషంబులు ప్రాప్తించునున్నవనియు, దానంతేసి యీనిషేధసూత్రం బారంభింపఁ బడినదనియు, భ్రమింపవలదు. పైనింజెప్పిన యభిప్రాయమే సంజ్ఞాపరిచ్ఛేదమంచలి 'అవ్యక్తి గూఢాత్మకాద్యోతినమాద్యగంవినా సర్వః' ఇత్యాదిసూత్రంబులను విచరించు సమయంబున యుక్తంశ్లేషానాచి ద్రుతస్యేతి సూత్రేణవిహితమచిలుక్సంశ్లేషాభావలక్షణం కార్యద్రుతప్రకృత్యపరిస్థిత స్యయస్యాదితిశ్యతే. అచిలుక్సంశ్లేషాభావేద్రుత స్యాచాసహనిత్యసంబంధక్లప్తః" అని యహోబలపండితీయంబులో, ఎకారస్వరాదులైన తెలుఁగుపదంబులయందే ప్రాప్తించుచున్న నలోపసంశ్లేషంబులను నివారించుటకై స్వరస్వరంబులయకారంబున కతిదేశింపఁ బడుచున్నదని స్పష్టపఱుపఁబడినది ఇట్లు గుంటూపగ్రంథైన మార్గంబు ప్రకాశించుచుండఁ గొంచు సూత్రవ్యాఖ్యానకర్తలయభిప్రాయంబు నెఱుంగక చెలి వరదుఁడు పార్థశౌర్య విభవంబున కాతనిధైర్యశక్తికిన్నిరుదుగ' భార-ఆర-1ఆ. (శ్లోకిక + ను + అరుదుగ) ఉ॥ వర్తిల్లక సర్వమున్ను తని దిచ్చక నానుయమంచు విష్ణునందిల్లముచేర్చి' భాగ-7 స్కం (సర్వముక + ను + అతని) మ॥ ఘనచక్రాయుధ నిష్ఠురక్షతగళద్రక్తాస్యసర్వాంసుని | న్ననుభూతాప్రతిమప్రగల్భపరివాదాంత హిహోద్విక్రముక' ఉ- హరి- 6ఆ. (సర్వాంసునిక + ను + అను భూత) చెలిపడఁతులమిఁదనేయరతి పయ్యెదకున్నను వైనచేతులక" మను- 6ఆ. (పయ్యెదకుక + ను + అనువైన) క॥ అవిబుధజగతిహోపలఁ గ్రొవ్వునకేరి సురగంబు తోభము నొంజి న్నివిధముత' ఉ- హరి- 6ఆ. (ఒండెక + ను + ఇవిధము) మ॥ తరుణీశాత కటాక్షపీక్షులకొనల్దొక్కన్న చోట్లుంబలె | న్నురుశో భావిభవాకరంబులగుచు న్రో మాం కురస్థానముల్' కళా-7ఆ. (బలెక + ను + ఉరు) ఇత్యాదిప్రయోగంబుల సిద్ధర్థంబుగాఁ జూపుచు "లుక్సంశ్లేషానాచి, అనుసూత్రంబునస్వరంబుపరంబగునప్పుడు నకార సంశ్లేషంబు సూత్రకర్తలేదని నిషేధించుచుండఁగాఁ జైనింజెప్పిన నకారసంశ్లేషయుక్త కవిప్రయోగంబులెట్లు సాధులైనవని శంకింతురు. 'లుక్సంశ్లేషానాచి' అను సూత్రంబు

నకా విమయస్థలంబు, ఎకాగస్వరాదియైన శబ్దంబులేమనియు, శబ్దకాసనమతంబున నట్టిపదంబుల మొదట యకారస్థిరంబున్నది కానఁ బ్రాప్తిచిన నకారలోప సంశ్లేషాదుల నిషేధించుట యవసరంచైనదనియు, నీవఱలో నె పైని వివరించియున్నాఁడ. పైని గనంబడిచిన పద్యములలో “ధైర్యశక్తికిన్నరుదుగ, సర్వమున్నతని, సర్వాంగునిన్నను భూతా, పయ్యోదకున్ననువైన, ఒండెన్నివ్వసమునకొ, బలెమ్మరుశోభా” ఇత్యాదులు నకారసంశ్లేషంబని భ్రమకు నాస్పదంచైన స్థలంబులు ద్రుతంబునకు అకారాదులు పరమైనచోట్లుగాని, ఎకారాదిగాదు. ఇన్కట ద్రుతంబునకును వాగనుకాసనమతంబున యకారయుక్తస్వరాదులైన శేలుంగు పదంబులు లేకపోవుమండ సంశ్లేషంబునకుఁ బ్రాప్తియేలేదు. కావున నిషేధంబునకును నవసరంబులేదని స్పష్టమగుచున్నది. కాబట్టి పైని జెప్పిన నకారద్వయసహితస్థలంబులు సంశ్లేషంబులనఁగూడదని గ్రహింపవలయును. ఇకను ద్విత్వనకారయుక్తమైన పైప్రయోగంబులకు శరణంబేమియని శంకింతురేని సావధానమనమ్ముతోఁ నాకర్ణింపుడు. వలనసివోఁగ్వాచిత్కంబుగా ద్రుతంబుపై ద్రుతంబుప్రయోగింపవచ్చునని వ్యాకరణకర్తలెల్లరును నిర్వివాదంబుగా సమ్మతించుచున్నారు. బాలవ్యాకరణ సంధిపరిచ్ఛేదమందలి యిరువదియొకండవనూత్రము పైయర్థమునే లేటపఱుచుచున్నది. “ద్రుతాద్ద్రుతః క్వాచిత్తదృశ్యతేకవిభాషితే” అని యధర్వణకారికయును “ద్రుతంసద్రుతాత్” అని వాసుదేవ వృత్తియును, ద్రుతంబుపై ద్రుతంబు క్వాచిత్కంబుగఁ బ్రయోగింపవచ్చునన్న యంశమునుద్ఘోషించుచున్నవి. పైనిజెప్పినసంశ్లేష భ్రమదాయక ప్రయోగంబులన్నియు, ద్రుతంబుపై ద్రుతంబుచే సాధువులగును. “దివంబునుం బోలే” ఇత్యాదులందు హల్లు పరమగునపుడే గాకుండ నచ్చ పరంబగునపుడును ద్రుతంబుపై ద్రుతంబున్న ప్రయోగంబులు కొన్ని ప్రదర్శింపఁబడుచున్నవి. ఇట్టి ప్రయోగంబులు కవిత్రయంబుచే సయితమింక నుపయోగింపఁ బడినవి కలవు. క॥ సం తత సక్కిర్తి పిండ సక్కుతియునున| త్యంత మహీరాజ్యమును, భార. నీ॥ అబాల గోపాల మఖిలసత్ప్రజయును నానందమగు మన్ని నతిశయిల్లె” మ॥ లే॥ టపడంగాం చె దఁబంపుచున్ననున ఖండ ప్రేమసామగ్రితోక.”

ద్రుతంబుపై ద్రుతప్రయోగము క్వాచిత్కంబు గావున నిట్టి ప్రయోగంబులు సాధారణముగా వాఙ్మూఢము, కొందఱు లక్షణకర్తలు పైనిజూపిన నకారద్విత్వ

ప్రయోగంబులు సంశ్లేంబులని భ్రమించి నకారద్విత్య ప్రయోగంబులు గ్రంథంబులలోఁ గన్పించియుండునని నడిపిరి. వారి వచనంబు శాస్త్రీయతగ్రంథునకు విరుద్ధంబుగాని ఘటంబున నావాక్యంబుతో నైకకన్యముగానే యున్నది. కాన“ క || ఎన్నఁగనకారసౌల్లల| కున్నచ్చులు సంధిజేసి కూర్పఁగవచ్చున్ | బన్నగ పతిశయనుండో | గున్నఘములఁ బాపభక్తసులభుండయినన్” సర్వ లక్షణసారసంగ్రహమునకారసంధియనివిధించుటభ్రమంబు. మత్తకోకిల. దీనినెట్లుగ్రమ్మరింతు వదీయభాషితమెన్నడు | నేని మోఘముగాదుదగ్ధరణీరవీందులెఱుంగగాన్.” భార. ఆది. 7 ఆ. క. ఆవ్యుభయజగతిలోపలఁ | గ్రొవ్వువడిఁగి సురగంబు తోభమునొందె | న్నివ్యభముననుత్పతము” ఉ.-హరి-6 ఆ.” పాదావసానంబునందున్న యిట్టి ద్రుతోపరిద్రుతంబులను జూచి పైపద్యంబులలో “భాషితమెన్నడున్ | ఏని” “నొండెన్ | ఇవ్యభము” ఇట్లు విసంధిగా నుండవలెననియు, నకారసంశ్లేషంబుండఁ గూడదుకాన వాక్యవసానంబునవిసంధి లోపంబులేదనియు, వాక్యశబ్దంబునకుఁ బాదమన్న యర్థంబున్నదనియు, వాదించుచున్నారు. పై పద్యంబులలో సయితము నకారద్విత్యంబు ద్రుతోపరిద్రుతంబువలనఁ గలిగినదిగాని స్వరపరక సంశ్లేషంబున లభ్యమైనదికాదు. కొంచులు చెప్పినట్లులు వాక్యవసానంబున సంహిత (నర్థంబులు మిక్కిలి దగ్ధుగా నుచ్చరించుట) నిశ్శబ్దంబుగౌవని యంగీకరించి “ఎన్నఁగున్ | ఏని” ఇట్లు విసంధిగాఁ జదివితేమేని పైనింబూసిన భారతపద్యంబులోని చతుర్థపాదంబులో మొదటనున్న, ఏకారస్వరంబునకు “ధరణీ” శబ్దంబులోని ణీకారము యతిగానుండుటయశాస్త్రీయం బగును. కావున నకారద్విత్యంబుతో సంధిచేసి పద్యపాదము పఠించితేమేని పాదాదియైన నేకారంబునకును, ధరణీశబ్ద ణీకారంబునకును, యతి కవిసమ్మతంబుగా నుండును. ఏనిశబ్దంబుభయయతులలోఁ బరింపఁబడినదికావున, ఏకారస్వరంబునకును, ఏకారపూర్వన ర్తియైన ప్రాణికిని యతిమైత్రి చెల్లును. ఇందులకు—క. ఏనియను నాంధ్రశబ్దము | తోనది నపూర్వపదము తుదిద్రావిడికిన్ | చెప్పిననువ్యంజనవర్ణం | బైనరచింపుదురు నిత్యయతులనుమఁగవున్.” అప్ప-3 ఆ. క. పెట్టడునారకమార్గం | బెట్టివహాకూరకద్యుడేనియుండువని | ట్టబ్బనక నెమ్మనమ్మున | నెట్టనహరిఁడలఁపఁగలిగెనేనిమహాత్మా.” మఱియు క. విదతముగ నేనియనియెడు | పదమన్యపదంబుతోడ బద్యంబులలో | నదుకు నెడనిరుదేయంబులఁ | బాదవుని

త్య యతియనఁగ భుజగవిధూషా” సర్వ-విశ్రమ-ప్ర-22 ■ తే. గీ. రాజవరుఁ
డైన పార్థివరాజుగాని | యీతఁడనినేయఁగాదగఁడేనివాని.” భార. ఆది.

19. సూ—వర్ణయుక్తరశములు పరములగునపు యొకానొకచో

ద్రుతమునకుఁ బూర్ణబిందువును గానంబయెడి.

వచ్చెను ధాత్రీపతి వచ్చెంధాత్రీపతి

పాడెను గంధర్వఁడు పాడెంగంధర్వఁడు

కన్ దోయి కవిదోయి

వ్యా.—వర్ణయుక్తులు = వర్ణాక్షరము లైదింటిలోను సరియక్షరములు. అనఁ
గాఁ బ్రతిపద్యలోని రెండవయక్షరమును, నాల్గవయక్షరమును, ననిగ్రహింపవలెను (ఘ,
ఘ, ఘ, థ, థ, థ, థ, థ) వర్ణాక్షరముల సరియక్షరములలో నేది పరమై
నను, సరశాక్షరములలో నేది పరమైనను, కొన్నిచోట్ల ద్రుతంబునకు నిండుసున్న క
నబడుచున్నది. ఉదా. వచ్చెంధాత్రీపతి (వచ్చెను + ధాత్రీపతి) ఇచ్చట మొదటిపద
ములోని “ను” (ద్రుతము) తరువాత ధకారమువచ్చినది. తవర్ణలోని నాల్గవది
యైన యీధకారము వర్ణయుక్తుగాన నియ్యది పరంబగునపుడు నువర్ణమునకు నిండు
సున్నవచ్చి “వచ్చెంధాత్రీపతి” అని యయ్యెను. “పాడెనుగంధర్వఁడు.” ఇచ్చటగం
ధర్వశబ్దములోని గకారము సరళంబుగావున నిది పరమైనయపుడు పూర్వమందున్న
నువర్ణమునకు నెఱుసున్నవచ్చి “పాడెంగంధర్వఁడు” అని యయ్యెను. ఇట్లే “కందో
యి” మొదలైనవి. ఉ. క | స్థింజనియిండు దుర్యశము మేల్కనిలే హనవేళ వాజు
లూ | ర్పంజెడుమాణిమంథని కరంబుల కాలిమపేరఁ దార్కొనన్.” ఆముక్తమాల్యద.
క. అంజదవుగాకననుజెం | తం జేరఁగనీక యెంత తగ్గినమిరియా | లుంజొన్న
లు సరిగావే | లంజతనములందుఁ గొమరులన్ గెలువనొకో.” ఉ. హరి. 1ఆ. శా.
నీకుండక్కెన్ జతురాననత్వగుణయుక్తుల్ మీఱవాణీమనో | భండారోద్ధతదూర
కారబిరుదప్రఖ్యాతి సార్థంబుగన్.” కవులవృత్తము. మఱియు ద్రుతంబునకుఁ బ్రాస
స్థానంబున మకారంబు పరంబగుచో నిండుసున్న యగునని తిమ్మకపిండ్రుల యభిప్ర
ాయము, అట్టి ద్రుతంబునకు మకారంబే కలుగునని మఱికొందఱు యభిప్రాయంబు

ను గలుగు. ఉచ్చారణ సమయమునఁ బూర్ణబిందువైనను, మకారంబుతోఁ గలిసినప్పుడు మకారద్వ్యంబు గానే వినఁబడును. కావుననే “అహమాదీనాంద్విత్వం” అనునూ త్రంబును వినరించుతటి నహోబల పండితీయంబునందు. “శ్లో. శబ్దానామంత్యభాగే ఘశోఽనుస్వారః ప్రదృశ్యతే తస్యాచిపరతోమస్వాత్స్వత్త్ర కవిసమ్మతేరితి. శ్లో. కేచిద్యదంత్యభేదత్వ మనుస్వారమకారయోరితిచోక్తం సర్వత్రసంస్కృతాంఽయోరిత్యర్థః అనుస్వారమకార యోరభిన్నత్వంచ మకారేపరవచ” అనునచనంబునన నుస్వారంబునకు మకారము పరంబగుచో మకారమేయగునని స్పష్టపఱుపఁబడినది. లయగ్రాహి. కన్యనిలతాంతములకు మ్రొవసినమ్మ మధుపమ్ములసుగీతనినవమ్ములెసగం జాతమ్ముల” (కుక్ + మ్రొవసి) భార. ఆది. 5 ఆ. మత్తకోకిల. వృష్టిజే! సెమ్మహానది దీర్ఘికాసరసీనవమ్ములు నిండఁగన్.” (జేసెక్ + వహా) భార-ఆర-తి ఆ. సంస్కృత వ్యాకరణంబందును బవము తుది నిండునున్నను మకారంబు పరంబగునపుడు మకారంబు వైకల్పికంబుగా నగును. ఉ. రామంమనసాస్మరామి, రామమ్మన సాస్మరామి. అట్లే తెలుగున మతప్రయంబున్నను ఉచ్చారణంబులో భేదంబులేదు.

20. సూ.—అవసానంబునందు ద్రుతస్వరంబున కేని ద్రుతంబున కేని లోపంబు బహుళంబుగా నగును.

వాఁడువచ్చెన్||వాఁడువచ్చె||వాఁడువచ్చెను||ఈలోలపంబుపద్యాం తములయందు గణానుసారంబుగ వ్యవస్థితంబయియుండు || గుర్వవ సాయియగుపద్యంబుతుదను స్వత్వంబులేదు|| అతిశయముగబుద్ధిమంతుఁ డగుబుధనేడన్.

వ్యా.—అవసానమునందు (సమాప్తియందు=నకారాంతపదము తరువాత వర్ణములులేకుండుట) ద్రుతముయొక్క యచ్ఛనకుఁ గాని, ద్రుతమునకుఁగాని లోపము బహుళంబుగాఁ గలుగును. ఉదా. ‘వాఁడు వచ్చెను.’ ఇచ్చటఁ గడపటనున్న ద్రుతము యొక్క యవయవమైన ఉకారము (అచ్చు) పోగా మిగిలిన రూపము ‘వచ్చెన్’ అయ్యెను. ‘వాఁడువచ్చె. ఇచ్చట ద్రుతము (ను) పోగామిగిలిన రూపము “వచ్చె” అయ్యెను.

ను. “వాఁడువచ్చెను” ఇది మొదటిరూపము. (మూలము) ‘ఈలోపంబు పద్యంత ములయందు గణానుసారంబుగ వ్యవస్థితంబయియుండు, సుర్వసాయి యగు పద్యంబు తుదను స్వత్వంబులేదు.’ (వ్యా) అనఁగా ద్రుతమునకుఁ గాని ద్రుతస్వరమునకుఁ గాని, లోపముకలుగుట పద్యముల కడపట గణముననుసరించి మనయిచ్చవచ్చినట్లు (వ్యవస్థిత ము) నియమింపఁబడును. గురువు తులనంబు పద్యము కడపట స్వత్వము (‘ను’) లేదు. ఉదా. ‘అతిశయముగ బుద్ధిమంతుడగు బుధసేనక’ కందపద్యముయొక్క నాల్గవపాద మునివర గురువుండవలెను. కనుకఁ బైచతుర్థపాదములోను గడపటి ఉకారమునకు లోపమురాఁగా నకారము హల్మాంతమే మిగిలి ‘వకా’ అనునది గురువయ్యెను. కాన నిట్టి సుర్వంతపాదంబులయందు యావత్తు ద్రుతంబునకు లోపంబుమాని యందలి ఉకారంబునకే లోపంబు చేసికొవలెను. వేటొక గీతాది పద్యంబుల పాదాంతబు నందు లఘువే యుండవలెను కాన ఉకారంబును లోపింపఁ జేయక, నువర్ణ మును గణాను సారముగా నుంచుకొవలెను. లేక నువర్ణంబు సర్వంబునకు లోపంబై నను జేయవలయును.

21. సూ.—కొన్నియెడల ద్రుతంబుమీఁద నకారంబు గానంబడి యెడి.

అదియునున్దొక॥దినంబునుంబోలె॥

వ్యా.—కొన్నిచోటల ద్రుతముపై మఱియొక నకారంబు గనఁబడుచున్నది. ఉదా. “అదియునున్దొక, దినంబునుంబోలె” మొదలయినవి. ఇచ్చట వాస్తవంబైన నొక నకారమంతమందఁ గలిగి యుండవలెను. ప్రస్తుతము “అదియునున్దొక” (అది యును + క + గాక) అన్నచో ద్రుతము పైని బునరుక్తిగా ద్రుతము కనిపించుచు న్నది. అర్థసందర్భముచేత నీపునరుక్తి నకారంబు నవసరమైనను దెనుఁగుభాష శైలి బట్టి యొకానొకప్పుడు ద్రుతాంతముపైని ద్రుతమున్నచో వాక్యంబునకు గుణమే గాని దోషములేదని తాత్పర్యము. ఉ॥ నామను॥ బోలఁగ నీవభ్యవది” భార-అడి. ౧౩. క॥ సంతతసత్కిర్తి పిండసత్కృతియునున॥ త్యంతమహారాజ్యమును” భార.

22. సూ.—అట యింక చుడు శబ్దముబంధపు ముడితోలి ప్రా

స్వంబుమీఁద ఖండబిందువును, ద్రుతంబునకు లోపంబునులేవు.

ముంగొంగు || క్రొంబసిఁడి||కన్దోయి ||

వ్యా.—“అంట, ఇంక, చుండు” అనుశబ్దంబులయందుఁ దప్ప మాట (నుడి) యొక్క మొదటి (తొలి) ప్రాస్వముమీఁద నజనున్న గాని, ద్రుతంబునకు లోపంబు గాని, కలుగదు. మఱియుఁ గొంపలు పైమూఁడింటియందుఁ దక్కి ప్రభవ ప్రాస్వంబు మీఁద నజనున్న యుండదనుట చూచి “ఎఁడు” అనుదానియం దెట్లుకట్టినని భ్రమం పడుదాండిరి కాని, “ఎఁడు” అనునది ప్రత్యయంబు కాని పదముకాదు. అందుచేతనే పగునొకండవనూత్రంబునన సవంబులలోఁ జేర్చి “మూఁకఁడు” అని యుదాహరించి నాఁడు. “ఇంక” అనునది “ఇక” శబ్దముయొక్క యసాంతరమునటచేఁ బైసూత్రంబు చేతనే సంగ్రహింపఁబడియె. ‘చుండు’ అనునది ‘చూడుండు’ అనుదాని సంక్షిప్త రూపము. ‘అంట, ఇంక, చుండు’ అనియం దెప్పకొప్పును. ‘ముంగొంగు’ ప్రభవమున ‘ముండు + కొంగు’ అని యుండఁగా నీపరిచ్ఛేదమునకు ముప్పది చూపవనూత్రంబునఁ దొలియచ్చమీఁది నర్థంబులు లోపించెను. అనఁగా ‘ండు’ అనునది లోపించి మునర్థము నూత్రము మిగిలెను. పిమ్మట ముప్పదియేడవ నూత్రంబున, లుప్త శేషంబైన మునర్థము నకు ‘కొంగు’ శబ్దంబులోనిపరుషక కారముపరంబునందుండుఁగా, నుగాగమంబువచ్చి ‘ముకొ + కొంగు’ అనియగును. తరువాతఁ బదునావనూత్రంబున ‘ముకొ’ అను ద్రుత ప్రకృతిక శబ్దంబుమీఁది ‘కొంగు’ శబ్దంబులోని కకరము (పరుషము) గకారము కాఁగా ‘ముకొ + కొంగు’ అనిను. ఇపుడు పదునేడవ నూత్రంబుచేత నొకపర్యాయము పూర్ణబిందువు వచ్చి ‘పూఁదెగలుగులు’ అన్నట్లునగుటచే ‘ముంగొంగు’ అను రూపంబును, వేటొకపర్యాయము, అర్థబిందువువచ్చి ‘పూఁదెగలుగులు’ అన్నట్లు, అర్థబిందువువచ్చి ‘ముంగొంగు’ అనుననర్థరూపమునందుండఁగా నీ యిరువదిరండవ నూత్రంబున నేకాద్యుశబ్దంబుపై నర్థబిందువుండ చని తఱివోవలెను. మఱియుఁ బదునేడవ నూత్రంబున సంశ్లేషము వచ్చి ‘పూఁదెగలుగులు, అన్నట్లు ‘ముంగొంగు’ అను నట్టియనిష్టసంశ్లేషరూపము ప్రాప్తింపఁగా ముప్పదియేడవ నూత్రముక్రింద సూరిగ రిశీ వ్రాయఁబడిన న్యైవశ్చిత్తవిభావచే నీనుగాగమద్రుతంబునకు సంశ్లేషంబులేదు, అన్నవా

కృంబుననుండఁగూడదు. అవఁగాసంధిపదంబులలో మొదటిపదంబు ఏకాచ్చుకలదైనపు
డుపదునేడవనూత్రంబుననర్పించిసంశ్లేషార్థబిందుస్వత్వరూపంబునుండవు. 'ముంగొంగు'
అన్న పూర్ణబిందుసహితరూపమేయుండును. "కన్దోయి" ఇత్యాదులందు "కన్" శబ్దము
ఏకాచ్చుకలదైనను నుగాగమద్రుతంబుకాదుకావున సహజనకారంబుతో సంశ్లేషరూ
పంబుండనచ్చును. ముప్పదియేడవనూత్రంబుచేతఁజేయబడిన లుప్తశేషశబ్దంబుల నుగా
గమనకారంబునకే సంశ్లేషంబు రావని నూనిగారిచే నానూత్రముక్రింద వివరింప
బడినదని యెఱుంగవలెను. "క్రొంబసిడి" (క్రొత్త + పసిడి) ఇచ్చట 'ముంగొంగు'
అన్నరూపంబు నొద్వబ్రవర్తించిన నూత్రంబులన్నియుఁ జెల్లునని యూహించుకొను
నది. "కన్దోయి" (కన్న + దోయి) ఇట్లుండఁ బ్రకీర్ణకపరిచ్ఛేదములోని యేడవనూత్రం
బున ద్విత్వనకారలోపంబు గలిగి "కనుదోయి" అనును. ప్రకీర్ణకపరిచ్ఛేదములోని పదు
నాఱవనూత్రంబున "కను" శబ్దంబుయొక్క డకారంబునకులోపంబురాఁగా 'కన్ +
దోయి' అనును. ఇప్పుడీ సంధిపరిచ్ఛేదములోని పదునేడవనూత్రంబున నీద్రుతంబునకు
దకారసరళంబు పరంబగుచుండఁగా 'వచ్చెగోవులు' అయినట్టులు వకారలోపము గలి
గి 'కదోయి, అనిన యనిష్టరూపము ప్రాప్తిండుచున్నది. కను, శబ్దవకారము ప్ర
థమ ప్రాస్యంబుమీఁదిదికాన నిరుచదిరెండవదియును నీప్రకృత నూత్రంబున ద్రుతలో
పంబు కలుగక కన్దోయి, అనిసంశ్లేషరూపముండును. ఈపరిచ్ఛేదములోని నుగాగ
మనకారంబుతో సంశ్లేషంబుండ దనియు, సహజనకారంబుతో సంశ్లేషరూపంబు
నిర్భాగంబనియు, వెనుకనే చెప్పబడియె. కందోయి, అను పూర్ణబిందుసహితరూ
పముగూడ నీపరిచ్ఛేదమందలి పంచొమ్మిదవనూత్రంబుచే నును. క. 'కందోయి' చల్ల
గానిటు | గందోయిన్మహాలెస్సగా నీకనోకమా | ఇందలముంపలనీవని | చిందలవం
దలగుట్టుచిట్టాడంగకా' సా-1౨. 'వెచ్చు, కెంపు' ఇత్యాదిశబ్దము లాప్యకరతే
షంబులైనపుడు సిద్ధించిన రూపంబులు గాననిండునున్నలేమని గ్రహింపవలెను
"సీ. చెందోన (చెన్ను + తోన) తేను ముక్కుందంబుగాఁ దీర్చికమనీయముగఁ దిల
కంబు వెట్టు' నిర్వ-8౪. 'క. అందలమందలలేకెపు | డందలమందలము మున్నవయ్య
మెకంబు' | చెందామర (చెన్ను + తామర) కొలనునలెక | డెందెప్పలవేమి చెప్ప
దేవుఁ డెఱుంగుకా' సా-1౩. 'సీ. కెందమ్మి (కెంపు + తమ్మి) తేను ముక్కుంబు
లిగిన కనుగవరోహిన్ని గదలు కొనఁగ' భాస్క-ముద్గ.

23. సూ.తాను నేను పదంబుల ద్రుతంబునకు సంశ్లేషంబులేదు.

తానుచదివె	{	తాజదివె
		తానుజదివె
తానువినె	{	తావినె
		తానువినె

ద్వీరంబుమీఁదిదిగానదీనికి నెఱుసున్న లేదు.

వ్యా.—“తాను, నేను” అనుశబ్దంబుల ద్రుతంబునకు సంశ్లేషంబులేదు. అనగా “తాజదివె, తానుజదివె, నేజదివె, నేనుజదివె.” అనుకూపంబులుకప్పు సంశ్లేషముతో “తాజదివె” ఇత్యాదులు కూడవు. మరియు “ద్వీరముమీఁదనున్న యతసున్న నిండుసున్నకాదు” అను సంజ్ఞాపరిచ్ఛేదమందలి పదునేనననూత్రంబున ‘తాజదివె’ అనియును కూపముండదు. ఇచ్చట “తాను, నేను” శబ్దముల ఉపలిక్షణముగా గ్రంథకర్తగారిచే గ్రహింపబడినవిగాని యిట్టిద్వీరపూర్వకద్రుతాంతశబ్దంబులకు నెచ్చటను సంశ్లేషంబు ప్రతివిరసంబౌట నుండిఁగూడదు. “రాష్ట్రాచరి, లెస్సగాష్ట్రదివె,” ఇత్యాదులుండవు. తిమ్మకవి ప్రభృతులు “తాను, నేను” శబ్దంబులు నకారాంతంబులగుటచేఁ బరువంబులకు సరళాదేశకార్యంబును, బ్రహ్మాంతంబులగుటచే బహుళంబుగ గసడదవాదేశకార్యంబును, నుభయంబును నీశబ్దంబులపైఁ జెప్పనోప్పుననుచు నీశబ్దంబులపై సరళాదేశము రానియందులకు భారతోద్యోగపర్వద్వితీగూర్వాసములొని యీ క్రిందిపద్యంబును లక్ష్యంబుగా సర్వలక్షణసారసంగ్రహములనుండుఁ జూపిరి. “క. నీచెప్పినపెద్దలు ద్రో! తాచార్యులు మొదలుగాఁగనని కొల్లనివా | చెచన్నవారలం గొని | యేచక్కంబెట్టువాడ నే పాండవులకా.” అన్నచోటున “చెచన్నవారలకా=వెళ్ళినవారిని, కొని = గ్రహించిరి, ఏ(ఏకా)=ఏను. పాండవులకా=పాండవులను, చక్కంబెట్టువాడనే=సంహరించువాడనా?” అని యర్థమూహించుచుఁ బైపద్యచతుర్థపాదపు మొదటిపీకారము “ఏను” శబ్దంబనియు, నది ప్రథమాంతంబుగావునఁ దరువాతి చకారంబునకు సరళాదేశము రాదనియు, నిశ్చయించిరి. మఱికొందలు నాల్గవపాదమందలి మొదటిపీకారము కాకుస్యర్థము కలిగిన ఆకారమువంటిదనియు “చెచక్కంబెట్టువా

డనే" అనుపదము చివరనున్న ఏకారము "ఏను, శబ్దంబనియు, చక్కంటెట్టువాడనే బాండవులకొ" అని పాండవశబ్దంబు సరళాదిగాఁ బలుకవలె ననియు, నిశ్చయించుచు "చన్నవారలంగొనియే చక్కంటెట్టు వాడనేకొ, అన్నప్పుడు చన్నవారలంగొనియే= చన్నవారలంగొనియూ? ఏకొ = నేను, చక్కంటెట్టువాడకొ = సంహరించువాడను. అనఁగా "ద్రోణాదులనుగొని (నమ్మి) పాండవులను జక్కంటెట్టును" అనుమఁ జతుర్థ పాదాదియందున్న ఏకారము కాకుస్వరార్థకమైన ఆకారము వంటిది గాని అస్వదగ్ధక ముగాదని చెప్పిరి. అందుననే "చక్క" లోనిచకారంబునకు ద్రుతకార్యంబైన సరళా దేశంబు రాలేదని నుడువుచు "తాను, నేను" శబ్దంబులు సర్వదా ద్రుతప్రకృతికంబు లేయనియు, గాన సదా యాశబ్దంబులపై ద్రుతకార్యంబులే వచ్చుననియు, బహుళం బగు గసడదవాని కార్యంబేన్నడును రాదనియు, సిద్ధాంతీకరించిరి. "తాను, నేను" శబ్దంబులపై ద్రుతకార్యమే కలుగునుగాని వేఱొకటి రాదని మాయభిప్రాయము. కావునఁ బైవారిలో నేకీభవింతుము గాని పూర్వపద్యచతుర్థపాదాదియైన ఏకారంబు నకు నట్టిసందర్భంబులో మామతంబున కాకుస్వరమర్థముగాదు. ఆకారంబునకుంబోలే ఏకారంబునకుఁ గాకుస్వరార్థమున్నను, వాక్యంతమందలి ఏకారంబునకే కాకుస్వరార్థ ము ప్రయోగంబులఁ గానంబడుచున్నది కాని వాక్యమధ్యంబున నట్టియర్థంబు రానే రదు. వాక్యమధ్యంబుననే వకారార్థమైన యవధారణంబే తోచుచుండును. లోకంబు లో "పుస్తకము గైకొనియే వచ్చెదను" అన్నవాక్యంబునకుఁ బుస్తకము నిశ్చయముగాఁ దీసికొనివచ్చునని వినువారు తలంతురుకాని "పుస్తకంబు దీసికొనియే వచ్చెదను" అన్న వాక్యంబునకు "తీసికొనియావచ్చెదను?" అన్నయర్థంబు చేసికొని పుస్తకము దీసికొని తాడన్న విపరీతార్థము లోకులెవ్వరును జేసికొనరు. కాబట్టిపూర్వపద్యచతుర్థపాదాది లోని ఏకారంబునకుఁ గాకుస్వరార్థంబు చెప్పఁగూడదు. అవధారణంబే యర్థంబని మాతాత్పర్యము. "చక్కంటెట్టువాడనే" అన్న వాక్యంతమందలి ఏకారంబు కాకు స్వరార్థకముగాని "ఏను" శబ్దముగాదు. "చన్నవారలంగొనియే చక్కంటెట్టువాడ నా?" అనువాక్యంబులోని యభిప్రాయము నిశ్చయముగా ద్రోణాదులనుగొని పాండ వులను సంహరించువాడను గానని యభిప్రాయము. "వాడను" అను నుత్తర ము పురుషైకవచనము చేతనే"ఏను" శబ్దార్థమాకాంక్షింపఁబడును. కామాత్మబద్ధులలో "నేను" శబ్దార్థంబవసరంబులేదు. చతుర్థపాదాదియందలి ఏకారంబునకు లోకవిశిష్టంబైన

ఏవకారార్థంజేయనియు, వాక్యాంతమందలిది ఏకారంబనియు, నదికాకుస్వరార్థకమనియు, “ఏను” శబ్దంబుగాదనియు, నెఱుంగునది. ఒకరు “క|| కవదోనలునుగాండీవము| నవలనిడంబనుపుముందరదముడిగువే| మవికపడియెదకుభకర| మపునివ్విగమిల్లు నేయుమనుడు నతండుక,, భార-శల్య 2-3. అనుపద్య తృతీయపాదమందలి “ఏనువిదప,, అన్నచోటునఁ గళయును, బ్రగమయును, అవుటచేత నేప్రకారము వకారముగా మాజినది “ఏను,, అనుపదము కళయని ముందువాని సాకు-సిందుమండిరి. వేటొకరు “ఏను,, శబ్దము గ్రుత్త్రప్రతికమేకాఁడఁ గాకార్యంబు నొందగనియుఁ, బైభారతపద్యములలో “ఏనువిదప,, అన్నపాదమే యుండవలెననియు, “నెబయారభేఁ,, అన్నశాస్త్రమున యతిమైత్రియే కాకుండఁ బ్రాసమైత్రియుం జెల్లుననియు, నింకొక ద్వితీయమార్గమవలంబించుచున్నారు. మాతాత్పర్య మయిర్పడునూశయంబులలో నేకీభవింపదు. పైపద్యములలో “ఏనువిదప,, అన్నచోటున “ఏనవిదప,, అనియె యుండవలెను. “ఏనవిదప,, అనఁగా“ఏనే,, అనియవధారణార్థకమైనయకారంబుఅవ్యయంబుగావునఁ, “అప్పుడు, ఇప్పుడు” శబ్దంబులచో లెఁదైపరుషంబులకుగ సడదవాదేశంబు రాచును. కావున సర్వవిధంబుల “తాను, నేను,, శబ్దంబులపైఁ గేవలద్రుతకార్యమే కాకుం డగకార్యముపూడ గ్రంథాదులయందుఁ గనిపించుచున్నదని భ్రమింపవలదు. మఱియు “ఏనువికపడియెద,, . అనుపాదంబునకు “ఏనువెనుకడిగియెద,, అను పాతాంతరంబు కొన్నివ్రాతప్రతులయందుఁ గనిపించెడిని.

24. సూ.—సమాసంబునయందుద్రుతంబునకులోపంబగు.

ఎల్లయర్థములు - ఎల్లకలుషములు|| సర్వపర్యాయంబయినయెల్లశబ్దంబుద్రుతాంతంబయిన యవ్యయంబు|| దీనికసమాసంబున విశేష్యంబునకుముందుప్రయోగంబులేదు.

వ్యా.—సమాసంబునందు ద్రుతమునకు లోపముకలుగును. ఉదా. ఎల్లక + అర్థములు. ఇచ్చట సమాసంబు కావున ద్రుతములోపించి కళగాభావింపఁబడి యడాగమంబుచే ఎల్లయర్థములు, అనురూపమయ్యెను. “ఎల్లక-కలుషములు, ఈకర్మధార

యసమాసమందు ద్రుతంబునకు లోపంబువచ్చి ఎల్ల కలుషంబులు, అయ్యెను ద్రుతలో
పంబుచే బదునాని నూత్రంబువేత, కకారమునకు గకారమురాలేదు. సర్వశబ్దము
యొక్క పర్యాయపదమై (సమానార్థము నిచ్చునట్టిశబ్దము) న ఎల్ల, శబ్దము ద్రుత
మంతమందుగల యవ్యయము. (లింగవిభక్తి పంచన భేదములేనిది) ఈ ఎల్ల, అనుదానికి
నసమాసమున (సమాసముకానియప్పుడు) విశేష్యంబునకుఁ బూర్వమునఁ బ్రయోగము
లేదు. అనఁగా ఎల్లక శిష్యులు, అని ద్రుతంబుతోఁ బ్రయోగింపఁ గూడదని భావ
ము. కాని శ్రీనాథునిచే భీమఖండము (భీమేశ్వరపురాణము 2౨.) నందు శా|| ఏనో
కడనే భీషణకు న్వత్తునో! యెల్లక శిష్యులఁ గొందువత్తునో, అని యసమాసమున
విశేష్యమునకుముందు ఎల్ల, శబ్దము ద్రుతాంతముగాఁబ్రయోగింపఁబడియె. ఇకను బై
మూలనూత్రమునందు, సమాసంబున యందు, అను చిన్నయనూరిగారి ప్రయోగము
తప్పనియు, సమాసమందని కాని, సమాసమునందనికాని యుండవలెననియు, గొందఱు
భ్రమపడుచుండిరి. కాని సమాసమునయందు, అనికూడనుండునని కవిసంకయవిచ్చేర
కారకుఁడు లోనగువారు నెప్పిరి. ఇందులకుఁ బ్రయోగంబులు లెక్కినవారియందకాక
కవిత్రియమువారియందును చెక్కులుగలవు. చె|| ఉరమునయందుఁ గన్నులు బృహద
రదేశమునందు నోరుఁ బ్ర సృజితభుజద్వయంబుగల, భార-ఆర. 6౨. చె|| అనునెడ
నిందుఁడిట్లనియె నట్లయినంగడు లెస్సదేవనీ! వనిమిష నాయకత్వమునయంద! భిషిక్తుఁడ
నై మువంబుతో, భార. ఆర. 5౨. శా|| ముని! ప్రవరుని తనువునయందు! ద్భవమై
రమ్యము ముగారభము మిక్కిలికా,, భార. ఆర. 8౨. చె|| ఒకరత్నంబు విదర్భదేశము
నయం దుమ్మాతమైపార్థివ! స్రవరంబు న్నమియింపుచున్న,, నైష- 3౧ అ. శా||
వినుపిండదానసవయం! బునయందును భక్తిపూర్వముగ, హరి. పూ. 2. అ.
“క|| వనుజుఁడు కార్యంబొనర్పమానుగదైవం! బునయందుఁబౌరుషమునం, మార్క. 3౧
అ. “ఆ. వె|| జీర్ణమగుచునుండు చేనటిదేహంబున! యందునీవు మమతఁబొందవలదుశా
మార్క. 3౨. శా|| చనుదెంచినకార్యమేను సర్వంబుమనం! బునయందుమున్నయెటు
గుదు” మార్క. 3౩. శా|| డక్కగవ్రాసెతిన్మనుపటమ్మనయందుసుశర్మపాపములో”
పాండు. 5 అ. ఇకఁ గాశిఖండమునందెట్టిప్రయోగంబులు లెక్కకు మిక్కిలిగానున్నయ

వి. “సీ॥ శంతరించితినిండ జన్వనంబునయందుహర్షైవ శకావ్యమాంధ్రభాష” “తే. గీ॥
 అట్టిగోలోకమునయందు నధినసంతు” “సీ॥ అగ్రంబుకాశీపురాంగంబునయందునానా
 ప్రకారమైవీనుమిగులు,, “తే.గీ॥ ఎన్నడును నేగిలేనట్టియిమ్మహాశక్తి శాసమునయందుగా
 పున్న జంతువులకు,, “సీ॥ ఉడుపగంబునయందు నుండినగతిఁ దారగమనవేగంబునఁగా
 గానఁబడఁగ,, “సీ॥ కట్టురింగులనారు కటిభాగమునయందుఁ బసిడికమ్ములపట్టపట్టుచే
 ల,, “సీ॥ తన్మగ్యమునయందు భవగాంధ్య శేఖరునద్గీతవివ్యాప్రయోగసగణి,, “తే॥ గీ॥
 ఆప్రితేతాయుగంబునయందొకండు,, “సీ॥ యదువంశమునయందు నవనిభౌరాపనోదా
 ర్థంబు దుష్టదైత్యావలేప,,.

25. సూ.—సమాసంబుల నుదంతంబులగుస్త్రీసమంబులకుంబుంపు
 లకుం బరుషసరళంబులు పరంబులగునపుడు నుగాగమంబగు.

ఇచటంబరుషంబులు పరంబులగునపుడు ద్రుతంబునకు బిందుసంస్లే
 షంబులచేమూఁడురూపంబులు ॥ సరళంబులు పరంబులగునపుడులోప
 సంస్లేషపూర్ణబిందువులచేత మూఁడు రూపములు॥ విధానసామర్థ్యము
 వలన దీనికిలోపములేదు ॥ వక్ష్యమాణవిధిచే స్వత్వములేదు.

చిగురు	...	కయిదువు	...	{	చిగురుంగయిదువు
					చిగురుంగయిదువు
					చిగురున్గయిదువు
తళుకుగజ్జెలు	...	{	తళుకుగజ్జెలు
					తళుకున్గజ్జెలు
					తళుకుంగజ్జెలు
సింగపు	...	కొదమ	...	{	సింగపుంగొదమ
					సింగపుంగొదమ
					సింగపున్గొదమ

ఉన్నతంపు ...గొడుగు... { ఉన్నతంపుగొడుగు
ఉన్నతంపునొడుగు
ఉన్నతంపుంగొడుగు

నలుగడాదుల నీయాగమంబులేదండ్రు - ఈయాగమంబూకానొకచో
టస్థిరంబు పరంబగుచోఁ గానంబడియెడి - గలువపున్నురువు.

వ్యా. — సమాసములయందు ప్రాసోక్యకారము (హ్రస్వ + ఉకారము) అంత
మందుఁగల స్త్రీసమములను, (లోకములో వాడునపుడు ప్రథమావిభక్త్యేకవచనము
లోపించిన శబ్దములు) పుంపులను, బరుషములుకాని సరళములుకాని పరంబులగునపు
డు ను గాగమంబువచ్చును (నకారాగమము చివరవచ్చును) అనఁగాఁ బరుషంబులుపరం
బగునపుడు “అఱసున్న, నిండుసున్న, సంశ్లేషము” అను వానితో మూఁడు రూపము
ములును సరళములు పరంబగునపుడు “లోపము, సంశ్లేషము, నిండుసున్న” అనువాని
తో మూఁడురూపంబులును గలుగును. (మూలము) విధానసామర్థ్యముచేత నీద్రుతమునకు
లోపములేదు. విధానసామర్థ్యము ఈ యిరువదియైదవ సూత్రముచేత నుగాగమమును
విధిండుటయ నెడి బలముచేత. అనఁగా సమాసమందు వచ్చునట్టియీనుగాగమనకారంబు
నకు “ఎల్లకలుషములు” ఇత్యదులయందుంబలె నిరువదినాల్గవసూత్రంబుచేత లోపము
వచ్చునేని యీనుగాగమవిధి “ప్రక్షాళనాద్ధిపంకస్య దూరాదస్పర్శనంవరం” (బురద
తోక్కనేల కాళ్లుకడుగనేల) అనున్యాయంబున వ్యర్థంబగును. ఇరువదినాల్గవసూత్రము
చేవచ్చునట్టి ద్రుతలోపము సహజదుత్తప్రకృతికశబ్దంబులకే కాని కాస్త్రముచేనగు
“చిగురున్లుదువు,, ఇత్యాది ద్రుతాంతశబ్దములయెడఁ బ్రవర్తిల్లుదు. (మూలము) వక్ర్య
మాణవిధిచేత (చెప్పబోయెడు నిరువదియొకవ సూత్రముచేత) స్వత్వము (ను) లేదు.
పదునొకవ సూత్రముచేత “పూచెనుగలువలు,, అగునటు “చిగురునుగయిదువు”
కాదని భావము. “చిగురు + కయిదువు” ఈసమాసమునందు ఉకారమంతమందుఁ గల
స్త్రీసమపదమునకుఁ బరుషాక్షరంబులగు కకారము మొదలైనవి పరంబగునపుడు నుకా
రంబువచ్చి “చిగురు + ను + కయిదువు,, అగును. తరువాతఁ బదునొకవ సూత్రమున
“చిగురునుగయిదువు,, అగును. తరువాతఁ బదునేడవసూత్రంబున చిందుసంశ్లేషంబులు

రాగా “చిగురుంగయిచువు, చిగురుంగయిచువు, చిగురునైదువు” అనుమాండూ రూపంబులు సిద్ధించును. సరసాక్షరములు పరంబరునపుడు పదునెనిమిది పంచొమ్మిదియన నూత్రంబులచేత “ఉన్నతంపుగొడుగు,, అనుచో నకారలోపముచేతను “ఉన్నతంపున్గొడుగు” అనుచో సంశ్లేషంబుచేతను, “ఉన్నతంపుంగొడుగు” అనుచో యూర్ధ్వబిందువు చేతను గలిగిన మాండూరూపంబులును బైవానివలె గ్రహింపవలెను. ఇట్లేమిగిలినవి, నలుంగడలు మొదలైనవానియందు నీయాగమము (ఇరువదియైదవ సూత్రముచేత) వచ్చును గాగమము=సంశ్లేష రూపము)లేవందురు. అనగా, “నలుంగడలు, నలుంగడలు” అనురూపములుండవచ్చునుగాని “నలున్గడలు” అనురూపంబుండఁగూడని భావము. (మా-వ్యా) కాని యీయాగమము ఒకానొకచోట స్థిరాక్షరంబు పరంబరునపుడును గనంబడుచున్నది. ఉ. గలువపున్మరువు.

26. సూ.—సమాసంబులందు ద్రుతమునకు సత్వంబులేదు.

వ్యా.— సమాసములయందు ద్రుతమునకు స్వత్వములేదు. ఉదా. “చిగురునైదువు,” ఇచ్చట “చిగురును నైదువు, ఇత్యాది నకారస్వత్వరూపం బుండెను.

27. సూ.—తలఁబ్రాలు మొదలగు సమాసంబుల ద్రుతమునకు లోపములేదు.

తలఁబ్రాలు - ఒడిఁబ్రాలు - నేసఁబ్రాలు - ఊరఁబంద - ఊరఁబిచ్చిక - తోడఁబుట్టువు - తోఁబుట్టువు - ఒల్లఁబ్రాటు - ఒడఁబ్రాటు - ఇత్యాదులు.

వ్యా.—తలఁబ్రాలు మొదలైన సమాసముల యందుల ద్రుతమునకు లోపములేదు. అనగా “తలఁబ్రాలు” ఇత్యాదులయందు నిగునది న్నాల్గ వసూత్రముచే ద్రుతలోపంబుగలిగి “తలఁప్రాలు” ఇత్యాదులుకానేరవు. “తలఁబ్రాలు” : “తలఁబ్రా) ౪” ఇత్యాదులుండవచ్చును.

28 సూ.—కర్మధారయంబులందుత్తునకచ్చపరంబగునపుడు టుగా గమంబగు.

కఱుకు అమ్ము కఱుకుటమ్ము
నిగ్గు అద్దము నిగ్గుటద్దము
సరసపు అలుక సరసపుటలుక

వ్యా.—కర్మధారయ సమాసమునందు ప్రాసోక్తారమునకు (హస్య + ఉకారము) నచ్చపరంబగునపుడు టుక్ (ట్) అనునది వచ్చును ఉదా. కఱుకు + అమ్ము. ఇచ్చట మొదటిపదముయొక్క కడపటగున్న ఉకారమునకు నచ్చ పరంబుకాగా ట్, వచ్చి కఱుకుటమ్ము, (కఱుకు + ట్ + అమ్ము) అయివది. ఇట్లేనిగ్గుటద్దము, సరసపుటలుక. మొ. నూరిగారు కర్మధారయ సమాసంబులకే చెప్పినారు కాని యీయ గమము ఉకారాంతవ్యతిరేక స్థలంబులయందును, అకర్మధారయ సమాసములందుం గూడ నొకానొకప్పుడు గమపట్టెడిని. ఉకారాంతవ్యతిరేక కర్మధారయందునకు మిద్రట్టిల్లు, పల్లెటూరు, దుక్కిటెడ్లు, తేనేటింగ, పక్కటెముక మొ. కర్మధారయేతర సమాసంబునకు వేల్పుటాపు, మదపుటెనుగు. మొ.

29. సూ.—కర్మధారయంబునందుఁ బేర్వాదిశబ్దముల కచ్చపరంబగునపుడు టుగాగమంబు విభాషనగు.

పేరు ఉరము ... { పేరుటరము
పేగురము
చిగురు ఆకు { చిగురుటాకు
చిగురాకు
పొదరు ఇల్లు ... { బుదరుట్టిల్లు
పొదరిల్లు

వ్యా.—కర్మధారయమునందు 'పేగు' మొదలైనవానికి అచ్చపరంబగునపుడు

టకారంబు (టౌ) పదాంతముందు విభాషగా నుండు. ఉదా. 'పేరు + టకరము' ఇచ్చట 'పేరు' అనుదానికి 'టౌ' అనునదివచ్చి 'పేరుటకరము' (పేరు + టౌ + టకరము) అని యైనది. విభాషగనుక టుగాగమము రానియపుడు 'పేరురము' అని యయ్యెను. ఇట్లే చిరురుటాకు, పొదరుటిల్లు, మొదలైనవానికి రూపవ్యయము.

30. సూ—పేదాదిశబ్దములు కాలుశబ్దము పరంబగునపుడు కర్త ధారయమునందు రుగాగమంబగు.

పేద ఆలు పేదరాలు-

బీద ఆలు బీదరాలు

పేద- బీద - ముద్ద - బాలెంత - కొమ - జవ - అయిదున-
మనుమగొడ్డు - ఇట్టివిపేదాదులు— ఇందుజన్వసిశబ్దమునకు జవాదేశంబుని యెఱుంగునది - ఏకాంతమునందునున్న జవరాండ్రునని ప్రయోగము.

వ్యా.—'పేద' మొదలైనశబ్దములకు 'ఆలు' శబ్దముపరంబగునపుడు కర్మధారయంబునందు రుగాగమంబు (ర్) కలుగును. ఉదా. పేద + ఆలు. ఇచ్చట పేదశబ్దమునకు 'ఆలు' శబ్దముపరమైనది గనుక 'ర్' అనునదివచ్చి 'పేదరాలు' (పేద + ర్ + ఆలు) అయినది. ఇట్లే బీదరాలు, ముద్దరాలు, బాలెంతరాలు, కొమరాలు, జవరాలు, అయిదువరాలు, మనుమరాలు, గొడ్డురాలు, మొదలైనవి. 'జవ్వస + ఆలు' ఇచ్చట నాలుశబ్దము పరంబగుటచే వృత్తియందు జవాదేశంబు 'జవ + ఆలు' ఇచ్చట రుగాగమంబువచ్చి 'జవరాలు' (జవ + ర్ + ఆలు) అయినది. 'ఉ. ఏకాంతమునందునున్న జవరాండ్రునెపంబిడి.' మను- 2ఆ. (మూలము.) ఇచ్చట వృత్తియందు ఆలుశబ్దము స్త్రీమాత్రపరము. వ్యా.—ఇచ్చట సమాసవృత్తియందు 'ఆలు' శబ్దము 'స్త్రీ' అనిన యర్థముకలదిగాని 'భార్య' అనునర్థమియ్యదు.

31. సూ.—కర్మధారయంబునం దత్సమంబుల కాలుశబ్దము ప
రంబగునపు డత్వంబున కుత్వంబును రుగాగమంబునగు.

ధీర ఆలు ధీరురాలు
గుణవంత ఆలు గుణవంతురాలు
ఇచ్చట వృత్తియందాలుశబ్దము స్త్రీమాత్రపరము.

వ్యా.—కర్మధారయమునందుఁ దత్సమశబ్దములకు ఆలుశబ్దము పరంబగునపుడు మొదటిశబ్దముయొక్కతుది అకారంబునకు ఉకారమును, రుగాగమమును (ర్) వచ్చును. ఉదా. 'ధీరురాలు.' ఇచ్చట 'ధీరా' అని దీర్ఘాంతము సంస్కృతంబులో స్త్రీలింగము. తత్సమపరిచ్ఛేదములోని యేఁబది నాల్గవనూత్రంబున హ్రస్వంబురాఁగా 'ధీరా + ఆలు' అగును. ఇచ్చట ఆలుశబ్దము పరంబగుమండఁగాఁ దుదిఅకారంబునకు ఉకారంబును, రేఫాగమంబును, రాఁగా 'ధీరురాలు' (ధీరు + గీ + ఆలు) అయినది. 'గుణవంతురాలు' ఇచ్చట మొదటిశబ్దము సంస్కృతభాషలో 'గుణవంతమ్' అనునది ద్వితీయైకవచనాంతము. తెలుగుభాషలో నీద్వితీయైక వచనాంతమే నామవాచకముగాఁ దత్సమపరిచ్ఛేదములోని డెబ్బదివనూత్రముచేత గ్రహింపఁబడి డెబ్బదియొక్కవ నూత్రముచేఁ దుదిమకారంబునకు లోపంబురాఁగా 'గుణవంత + ఆలు' అగును. ఇప్పుడు ప్రకృతనూత్రముచేత ఉకారాదేశంబును, రేఫంబును, రాఁగా 'గుణవంతురాలు, (గుణవంతు + ర్ + ఆలు) అగును.

32. సూ.—కర్మధారయంబులందు మువర్ణకంబున కుంబుంపు
లగు.

సరసము మాట { సరసపుమాట
సరసంపుమాట
విరసము వచనము { విరసపువచనము
విరసంపువచనము

వ్యా.—కర్మభావమునందు మువర్ణకమునకు, పువర్ణమును, సంపువర్ణమును, వచ్చును. ఉదా. శరసముః మాట." ఇచ్చటి మొదటిశబ్దముయొక్క కడపటి మువర్ణకమునకు, పువర్ణమునచ్చి 'శరసపుమాట' అనియు, ఆమువర్ణకమునకు చాపట నున్నతోఁ గూడిన పువర్ణమునచ్చి 'శరసంపుమాట' అనియు, గలుగునని భావము. ఇట్లే విరసపు పదనము. ము.

33. సూ—ఉదంతమగు తద్ధర్మార్థకవిశేషమున కచ్చుపరమగు నపుడు నుగాగమంబగు.

చేయు అతఁడు చేయునతఁడు

చేసెను అతఁడు చేసెనునతఁడు

వ్యా.—ఉకారమంతమందుఁ గల తద్ధర్మార్థ కవిశేషమునకు అచ్చు పరంబగు నపుడు నుగాగమంబు (న్) కలుగును. ఉదా. 'చేయు + అతఁడు.' ఇచ్చట 'చేయు' అనునదితదర్మార్థకవిశేషము. దీనికి అచ్చుపరము కాఁగా నుగాగమమువచ్చి 'చేయు నతఁడు' (చేయు + న్ + అతఁడు) అయెను. ఇట్లే చేసెనునతఁడు, నీ||అమరులకడవి నోదము చూపునమయ మాంత్రికునోరవెడలగ్ని దీప్తులనఁగ' హంస-రత్న. (వెడలు + అగ్ని) ఇట్టి నుగాగమంబులేని ప్రయోగంబులును గొన్నియెడలఁ గానంబడియెడి. కానియగ్రాహ్యములు.

34. సూ—షష్ఠీసమాసమునందుకార ఋకారంబులకచ్చుపరమగునపుడు నుగాగమంబగు.

రాజయొక్క అజ్ఞ రాజనాజ్ఞ

విధాత్యయొక్క ఆనతి విధాత్యనానతి

వ్యా.—షష్ఠీసమాసమునందు ఉకారమునకును, ఋకారమునకును, అచ్చుపరంబగునపుడు నుగాగమంబు గలుగును,

ఉదా. 'రాజు + అజ్ఞ' ఇచ్చట 'రాజు' (శబ్దము ఉకారమంతమందుగల శబ్దముగనుక అచ్చుపరము కాఁగా నుగామము (క) వచ్చి 'రాజునాజ్ఞ' (రాజు + క + అజ్ఞ) అయినది. ఋకారంతపదంబులకును నిట్లే. విధాతృనానతి (విధాతృ + న్ + ఆనతి.) మఱియుఁ గొన్ని చోట్ల వస్తీసమాసమునం గుకారమునకు నచ్చుపరంబగునపుడు నుగాగమంబునకు లోపంబుగలిగి సంధిగానంబడియెడి. ఉ॥ గోకులమిల్లెలు దప్పకుండల! క్షీపతి గ్రుమ్మరుక గడియనేపునరేపున' హరి. పూ. 5౨. (గోకులము + ఇల్లు) ఉ॥ అప్పుడు జగములు గాల్పఁగ! నచ్చింపుదునున్న నిర్జరోత్తమచింబం బొప్పువెనఁ బాల్చెదనుజం! ఉప్పురుసున నాడుచుండ! నతనినయనముల్' ఉ. హరి. 6౩. (బింబంబు + ఒప్పు.) ఉ. అద్విరరాకుమారుమొగవందము పున్నమచందమామతో! నుద్దియగుక, రుక్మి-5౨ (మొగము + అందము) 'నీ. దినవెన్నయునకునై తనమేనఁగల సొమ్ముకొదుకక బచ్చింబుఁ గుదువనైచు, పాండు- 8౩ (బమ్మ + ఇంబు) 'మ॥ శిరసం దంయబరక.' కళా- 7౨. గీ॥ అలరఁ జేసితి నివధరాజంతవాని" ౭వ. (రాజు + అంత) ఉ॥ గట్టురా! జల్లుఁడు వింటిసేర్పున సమంచితరూపమునందుఁ జందమామల్లుఁ, రామాభ్యుదయము. (రాజు + అల్లుఁడు) ఉ॥ అన్నన్న మొగము వెన్నని యన్నన్న జయించుఁగన్నలు", విజయవిలాసము 1 ఆ. (వెన్ననియన్ను = విష్ణుభార్య యైన లక్ష్మియొక్క, అన్న = అన్నయైనచంద్రుని.) ఇట్టివి కవిప్రయోగంబులు ప్రాచీనంబులే గ్రాహ్యములు.

35. సూ.—ఉదంతస్త్రిసమంబులకును బుంపులకు నదంతగుణ వాచకంబులకును దనంబు పరంబగునపుడు నుగాగమంబగు.

సొగసు	:	... తనము	{ సొగసుందనము సొగసుఁదనము సొగసున్దనము	
సరసపు	తనము	...		{ సరసపుందనము సరసపుఁదనము సరసపున్దనము

తెల్ల తనము

$\left\{ \begin{array}{l} \text{తెల్లందనము} \\ \text{తెల్లందనము} \\ \text{తెల్లందనము} \end{array} \right.$

వ్యా.—ప్రహస్యకారము (హ్వాస్య + ఉకారము) అంతమందుఁగల స్త్రీసమపదములకును, పుంపులకును, ప్రహస్యకార (హ్వాస్య + అకారము) మంతమందుఁగల గుణవాచకశబ్దములకును, 'తన' వర్ణకము పరంబకునపుడు సుగాగముము కల్గును. ఉకారంత స్త్రీసమంబునకు— సోగసు + తనము. ఇచ్చట నకారము వచ్చుటచే బహువర్ణమైన తకారము పనునాఱవసూత్రంబునఁ నకారముగామాటి పదునేడవసూత్రంబున నర్థబిందు పూర్ణబిందు సంశ్లేషంబులచేఁ గ్రమముగా సోగసుఁ తనము, సోగసుందనము సోగసుందనము' అను మూడు రూపంబులు గలిగెను. స్త్రీసమశబ్దార్థము ఇరువదియైదవ సూత్రంబున వినరింపబడ్డది. పునర్ణమునకును, అకారమంతమందుఁగల 'తెల్ల, అనుగుణవాచకంబులకును, తనము, పరంబకునపుడు పైదానివలెనే యుదాహరణంబులు గ్రహింపవలెను. ఉ. సరసపుండనము, సగసపుండనము, సరసపుందనము, తెల్లందనము, తెల్లందనము, తెల్లందనము. వె. నల్ల, తెల్ల, పచ్చ" ఇత్యాదులు తద్ధిత పరిచ్ఛేదములోని యాఱవసూత్రంబునఁ జెప్పబడును.

36. సూ—సమాసంబునంబ్రాతాదులతోలియచ్చుమీఁది వర్ణంబులకెల్ల లోపంబు బహుళంబుగానగు.

ప్రాత ... ఇల్లు

$\left\{ \begin{array}{l} \text{ప్రాయిల్లు} \\ \text{ప్రాతాయిల్లు} \end{array} \right.$

లేత దూడ

$\left\{ \begin{array}{l} \text{లేదూడ} \\ \text{లేతదూడ} \end{array} \right.$

పూవు రెమ్మ

{ పూరెమ్మ
పూవురెమ్మ

వ్యా—సమాసమునందు “ప్రాత” మొదలైనవాని మొదటియచ్చుతరువాతి యక్షరమునకు లోపము బహుళముగాఁ గలుగును. ఉదా. “ప్రాత + ఇల్లు.” ఇచ్చట మొదటిశబ్దమైన “ప్రాత” యొక్క మొదటియచ్చు (పకాగశేషములపైని ఆకారము) తరువాతి యక్షరమైన యర్ధబిందు తకారములుపోయి “ప్రా + ఇల్లు” అయినది. తరువాత దీర్ఘాచ్చులమీఁద సంధిలేమి యడాగమంబువచ్చి “ప్రాయిల్లు” అని యాయెను. ఇచ్చట తకారలోపము బహుళంబుగావున “ప్రాతయిల్లు” అనియుం జెప్పవచ్చును. ఇట్లే లేతమాడ, లేమాడ, పూరెమ్మ, పూవురెమ్మ. మొ.

37. సూ—లుప్త శేషంబునకుం బరుషములు పరములగునపుడు నుగాగమంబగు.

ప్రాత	కెంపు	ప్రాగెంపు
లేత	కొమ్మ	లేగొమ్మ
పూవు	తోట	పూదోట
మీఁదు	కడ	మీఁగడ
కెంపు	తామర	కెందామర
చెన్ను	తోవ	చెందోవ

చెన్ను శబ్దమువృత్తినిశోణార్థకంబు॥ బహుళ గ్రహణముచే మీఁదుప్రభృతులందు నిటలోపంబు నిత్యంబు॥ వ్యవస్థితభాషచే నీద్రుతంబు నకు సంశ్లేషంబు లేదు.

వ్యా.—లోపింపఁగా మిగిలినదానికి (లుప్త శేషము) పరుషక్షరంబులు పరంబునందువు నుకారముగలుగును. ఉదా. “ప్రాత + కెంపు.” ఇచ్చటఁ బూర్వమాత్రము

చేతఁ దొలయచ్చు తరువాలయక్షరములైన యర్థబిందు సహితకారంబు రోపింపఁగా “ప్రా + కెంపు” అగును. తరువాల సీసూత్రింబున ప్రాశబ్దంబునకు నుగాగమంబు నచ్చి “ప్రాక్ ÷ కెంపు” అగును. ఇప్పుడు పదునాఱు పదునేడు సూత్రింబుల సర శంబును నర్థబిందువును గలిగి “ప్రాఁగెంపు” అనురూపము సిద్ధింపను. “ప్రా” శబ్దము దీర్ఘాంతమగుటచేత నిందుబిందువును ఈసూత్రిముక్తింద వివరించిన వ్యవస్థిత విభాష చేత నుగాగమనకారంబునకు సంశ్లేషముచేసని యెఱుంగునది. ఇట్లేమిగిలినవి. (మూ-- వ్యా) చెన్నుశబ్దమునకు సమాసవృత్తి యందు “నిలుపు” అని యర్థము. ముప్పదియాఱవ సూత్రిములోను బహుశశబ్దముందుచేత ‘మోఁదు’ మొదలైనవానియందు లోపమునిత్యము. అనఁగా ‘మోఁగడ’, అనియేకాని ‘మోఁదుగడ’ అను రెండవ రూపములేదు. మఱియు, ప్రాతశబ్దము మొదలు ‘మోఁదు’ శబ్దమువెనుకవఱకు వైకల్పికమని గ్రహింపవలెను. ఉదా. ప్రాతకెంపు, ప్రాఁగెంపు, లేతకొమ్మ, లేఁకొమ్మ, పూవుదోట, పూఁదోట. పదునేడవ సూత్రింబులో ‘బిందుసంశ్లేషంబులు విభాషనకు’ అని చెప్పంపడియె. (మూలము.) వ్యవస్థితవిభాషచే నీద్రుతంబునకు సంశ్లేషంబులేదు. వ్యా. ఆ విభాషప్రయోగానుకారంబుగా నియతంబై వ్యవస్థితవిభాషముగుటచే నీముప్పదియేడవ సూత్రంబుచేనగు నుగాగమద్రుతంబునకు సంశ్లేషంబులేనని యెఱుంగునది. ఈసంశ్లేషము రూఢన్నయంశంబు ఇరువదిరెండవ సూత్రంబునొద్ద ముంగొంగు, అనురూపంబు సాధింపదగుట వివరింపఁబడినది.

38. సూ—క్రొత్తశబ్దమున కాద్యక్షర శేషంబునకుఁ గొన్నియెడల నుగాగమంబునుఁ గొన్నియెడల మీఁదహల్లునకు ద్విత్యంబునగు.

క్రొత్త చాయ క్రొంచాయ

క్రొత్త చెమట క్రొంచెమట

క్రొత్త పసిడి క్రొంబసిడి

క్రొత్త కారు క్రొక్కారు

క్రొత్త తావి క్రొత్తావి

పరు పేతరంబులు పరంబులగునపుడు నుగాగమప్రాప్తి లేమింజేసి వానికి ద్విత్యంబగు.

క్రొత్త గండి క్రొగ్గండి
 క్రొత్త నన క్రొన్నన
 క్రొత్త మావి క్రొమ్మావి

కెందులి కెంజడలని ప్రియోగంబులు గానంబడియెడి|| బహు
 శగ్రహణముచేతఁ గ్రొత్తకుండలిత్యాదుల లోపంబులేదు|| క్రీగడుపు -
 క్రీగాలు - క్రీదొడ - ఇత్యాదులంగ్రిందు శబ్దమునకులుప్త శేషంబునకు
 దీర్ఘంబు బహుశగ్రహణముచేతనని యెఱుఁగునది.

వ్యా.—క్రొత్త శబ్దములోని తకారద్వయంబు లోపింపఁగా శేషించిన క్రొ
 శబ్దంబునకుఁ గొన్నిరూపంబులలో నుగాగమంబును, మఱికొన్నిరూపంబులలో మీడి
 హల్లునకు ద్విత్వంబును అగును. ఉదా. క్రొత్త + చాయ్ ఇచ్చట క్రొత్త శబ్దమునందలి
 తకారద్వయంబు లోపించి క్రొ శబ్దమునకు నుగాగమంబువచ్చి పదునాఱు పదునేడు
 సూత్రంబులచే సరళంబును, బూర్ణబిందువునురాఁగా క్రొంజాయ్ అనురూపమా
 యెను. ఇరువదిరెండవసూత్రంబుచే నిట న్ధబిందువుండదు. ముప్పదియేడవసూత్రంబు
 లో విధింపఁబడిన నుగాగమంబే యీసూత్రములో ననువదింపఁబడినది. కావున వ్యవ
 స్థితవిభాషచే బనునేడవ సూత్రంబున నీ నుగాగమద్రుతంబునకు సంశ్లేషంబురాదు.
 ఇట్లే క్రొంజెముట, క్రొంబసిడి, మొదలగునవి. ద్విత్వమునకు- క్రొత్త + కారు ఇచ్చ
 ట లోపింపఁగా మిగిలిన క్రొ శబ్దంబుమీడి కకారంబునకు ద్విత్వమువచ్చి క్రొ
 క్కారు అయినది. ఇట్లే క్రొత్తైవి మొదలగునవి. (మూ. వ్యా.) పరుష ములుతక్క
 నితరములు (సరళస్థిరచ్ఛములు) పరంబగునపుడు నుగాగమము లేకపోవుటచేత వానికి
 ద్విత్వమువచ్చును. ఉదా. క్రొత్త + గండి ఇచ్చట తకారద్వయము లోపింపఁగా
 మిగిలిన మొదటియక్షరమగు క్రొ శబ్దంబు మీడి సరళగకారంబునకు ద్విత్వ
 మువచ్చి క్రొగ్గండి అయినది. క్రొత్త + మావి ఇచ్చట నాన్యక్షర శేషంబునకుస్థిరా
 క్షరమగు మాకారము పరమైనది గనుక క్రొమ్మావి అయెను. ఇట్లే క్రొన్నన, మొ.
 (మూ. వ్యా.) కెంఘళి, కెంజడలు కవి ప్రయోగంబులయందు గనంబడును.

‘ఘాళి’ శబ్దంబుతత్సనుంబు పరంబైనను, ‘కెంపు’ శబ్దమునకు నావ్యక్షరముగాక తక్కినయంశంబు లోపించి నుగాగమ పూర్ణబిందువులు గలిగి ‘కెంఘాళి’ అనియును, ‘కెంపు’ శబ్దంబునకు ‘జడ’ శబ్దముపరంబగుమండఁగా, ఒకారంబు పరుషేతరంబైనను, ద్విత్వంబురాక నుగాగమ పూర్ణబిందువులతో “కెజడలు” అనియును రూపంబులు కవులచేఁ బ్రయోగింపఁ బడినవని యెఱుంగునది. ఈరూపంబులు పైనింజెప్పిన సూత్రంబుచే నసాధ్యంబులుగాన నిపాతంబులని యెఱుంగునది. (సాధారణవిధికి నేంబంధింపని సాధుశబ్దము నిపాతమనంబడును) బహుళమని చెప్పబడేత “క్రొత్తకుండ” మొదలైన వానియందు లోపంబువచ్చి, తరువాత ద్విత్వమువచ్చి ‘క్రొక్కారు’ అను శబ్దమువలె ‘క్రొమ్మండ’ ఇత్యాదులనిష్ఠరూపంబులుండవు. ‘క్రీగడుపుదు’ మొదలైనవానియందు ‘క్రిందు’ శబ్దంబులో లోపింపఁగా మిగిలిన ‘క్రి’ శబ్దంబునకు దీర్ఘముఁబుట్టు ముప్పది యాఱవసూత్రములో బహుళమని చెప్పబడేతనే యని తెలిసికోవలెను. అనఁగా సూత్రమందు విధింపని దీర్ఘప్రాప్తి బహుళమనుటచే గ్రహింపవలెనని భావము. బహుళశబ్దంబునకు ‘ఒకానొకచోఁ బ్రవృత్తియును, వేతొకచో నప్రవృత్తియును, మఱియొకచో విభాషయును, ఇంకొకచో వేతొకకార్యంబును,’ అని, బహుళశబ్దంబునకు నాలుగర్థంబులు కలవని యీపరిచ్ఛేదములోని నాల్గవసూత్రము వివరణకాలమందు గాళికావృత్తి శ్లోకం బుదాహరించి చెప్పబడెను. ముప్పది నూఱవసూత్రంబుచేత నలువిధంబులుగాఁ గార్యభేదంబులు గానంబడుదున్నవి. కాన సూత్రములోని బహుళగ్రహణంబునకుం గల నాలుగర్థంబులును నిచ్చట సార్థకంబులగును. అందులకుఁ గ్రమంబుగా నుదాహరణంబులు క్వచి త్రవృత్తి (తొలియచ్చుమీఁది వర్ణంబునకు నిత్యలోపంబు. చూ. 36 సూ.) ఉ. మీఁగడ, కెందామర, చెందోప, మొ. క్వచిదప్రవృత్తి (తొలియచ్చుమీఁది వర్ణంబులకు నిత్యంబుగా లోపాభావము. చూ. 36 సూ) ఉదా. క్రొత్తకుండ మొ. క్వచిద్విభాష (ఒకానొకచో లోపవికల్పములు. చూ. 36 సూ) ఉదా. ప్రాయిల్లు, ప్రాతాయిల్లు, లేదూడ, లేతదూడ, మొ. క్వచిదన్యము (36 సూత్రము లోఁ జెప్పిన లోపవిధి కాక యీక్రింది యుదాహరణంబులలోఁ గనంబడు దీర్ఘంబు బహుళశబ్దార్థములో నిమిషిన యన్యకార్యంబుగా గ్రహింపవలయును.) ఉదా. క్రీగడుపు. క్రీగాలు, క్రీదొడ. మొ.

39. సూ—అన్యంబులకు సహితమిక్కార్యంబులు కొండొకచోఁ గానంబడియెడి.

ఒకానొకశబ్దంబున కొకానొకశబ్దము పరంబగునపుడు తొంటియట్లులోపనుగాగమంబులును గొండొకశబ్దమున కొకానొకశబ్దము పరంబగునపుడు లోపద్విత్వంబులును బ్రయోగంబులందుఁజూపఁబెడుననితాత్పర్యము.

పది తొమ్మిది పందొమ్మిది
 తొమ్మిది... .. పది తొంబది
 వంక చెఱుగు వంజెఱుగు
 సగము కోరు సంగోరు
 నిండు వెఱు నివ్వెఱు
 నిండు వెఱుగు... .. నివ్వెఱుగు
 నెఱు తఱి నెత్తఱి
 నెఱు నడుము నెన్నడుము
 నెఱు మది... .. నెమ్మది
 నెఱు : వడి నెవ్వడి
 ఇత్యాదులు బ్రయోగంబులవలనందెలియునది॥

వ్యా.—అన్యంబులకుఁ (పూర్వసూత్రములందు విధింపఁబడిన, శబ్దంబులకు) గూడ నిక్కార్యంబులు (లోప, మగాగమ, ద్విత్వంబులు) కొన్నిచోట్లఁ బ్రయోగము సారంబుగఁ గానంబడుచున్నది. ఈసూత్రార్థము వివరముగాఁ బుస్తకమునందుఁ గలదు లోప మగాగమంబులకు- ఉదా. పది + తొమ్మిది. ఇచ్చటఁ బ్రకృతసూత్రంబున “పది” అనుశబ్దములోని యాద్యక్షరమై ప పకారము శేషించి మగాగమంబులకుఁ

గా పగునేడవ సూత్రంబునఁ బూర్ణబిందువు మాత్రము గలిగి “పంగొమ్మిది” అయ్యెను. ఈనుగాగమ ద్రుతంబునకు ఇరువదిరెండవ సూత్రంబున ఖండబిందువును, లోపంబును లేవు. ముప్పదియేడవసూత్రము క్రిందనున్న న్యవస్థితవిభావచే నీనుగాగమ ద్రుతంబునకు సంశ్లేషంబులేవన్న సంగతి స్మరించుకొనవలెను. ఇట్లు “తొంబది, వంజెయగు, సంగోరు” ఇత్యాదులందు సూత్రప్రక్రియ యదాహించుకొనునది. ద్విత్యమునకు ఉదా. “నిందు + వె” ఇది నాద్యక్షర శేషమైన నిందుశబ్దనికారమునకంటెఁ బరంబైన నకారంబునకు నీముప్పదితొమ్మిదనుసూత్రంబున ద్విత్యంబుగలిగి “నివ్వె” అనురూపంబు గలిగెను. “నివ్వెయగు, నెత్తటి, నెన్నడుము, నెవ్వరి, నెవ్వగ” ఇత్యాదులిట్లే గ్రహించునది. “పంగొమ్మిది, తొంబది, వంజెయగు” ఇత్యాదిరూపంబులు ముప్పదియూడవ సూత్రంబుచే ననులోపంబుచేతను, ముప్పదియేడవసూత్రంబుచేనను నుగాగమంబుచేతను, సిద్ధించుచుండఁగాఁదిరిగిలోపనుగాగమంబులను విధించుచుచున్న యీముప్పదితొమ్మిదవ సూత్రము ముప్పదియాఱు, ముప్పదియేడవ సూత్రంబులకు ననువాద సూత్రము (చెప్పినదానిని దిరిగి చెప్పనట్టిసూత్రము) గాని, నూతనవిధిశాస్త్రంబుగాదు. ముప్పదియెనిమిదవ సూత్రంబులో నాద్యక్షర శేషమైన “క్రొత్త” శబ్దముమీఁది హల్లునకే ద్విత్యంబు విధింపఁబడినందున ‘నివ్వెఱ, నెత్తటి’ ఇత్యాదులందుఁ బైముప్పదియెనిమిదవ సూత్రంబుచే హల్లునకు ద్విత్యంబు ప్రాప్తింపనేరదు. కావున ముప్పదితొమ్మిదవ సూత్రంబుచేత ద్విత్యముసిద్ధించి పైరూపంబు లయ్యెను. కాబట్టి ముప్పదితొమ్మిదవ సూత్రము ద్విత్యవిధినిగుఱించి నూతనవిధిశాస్త్రంబని యెఱుంగునది. ముప్పదియెనిమిదవ సూత్రంబులో నాద్యక్షర శేషంబైన యొక్క “క్రొత్త” శబ్దంబునుగూర్చియే ద్విత్యనుగాగమంబులు విధింపఁబడెను. అసూత్రము “క్రొత్తదిశబ్దంబుల కార్యక్షర శేషంబులకుం గొన్ని యేడల నుగాగమంబులకుం గొన్నియేడల మీఁదిహల్లునకు ద్విత్యఱునకు” ఇట్లున్నయేడల ముప్పదితొమ్మిదవ సూత్రములోని ద్విత్యవిధిపూడ ననువాదమే యగును గాని నూతనవిధి కాకుండును. కాబట్టి ముప్పదితొమ్మిదవసూత్రము ప్రాయికంబుగా స్పష్టార్థము. “నెన్నడుము” అనుదాని. యందలి మొదటిశబ్దము “నెటి” అని కొండఱయభిప్రాయము నీలయనఁ దెచ్చనడుమన్నచో సారస్యములేదుగనుక “నెటి” అని రమ్యార్థము నిచ్చునదను ప్రయోగించుట ప్రాశస్త్యము. అనఁగా నడుమునకు రమ్యత సన్నఁదనంబుగాని

స్థాల్యంబుగాదు. ఇట్లే “నెన్నడ, నెమ్మోము, నెమ్మేను, నెమ్మొగము” మొదలైనవానియందు సర్థసందర్భమునుబట్టి గ్రహింపవలెను. మఱియు నీ ద్విత్వమువచ్చుట తెలుగుశబ్దములకేకాక తత్సమశబ్దంబులు పరంబులగునపుడు సయితము కొన్నియెడలఁ గనంబడుచున్నది. “చ॥ నీవునె/ మృనమున సంతసిల్లెడు సమస్తజగంబులు శాంతిఁబొందు” భార- ఆర. 4 ఆ॥ “నెచ్చెనీ, నెవ్వగ, నెవ్వడి” ఇత్యాదిస్థలంబుల “నెఱ” అనియే యూహింపవలెను.

40. సూ.—ఆమ్రేడితంబుపరంబగునపుడు కడాదులందొలియచ్చుమీఁది వర్ణంబుల కెల్లనదంతంబగు ద్విరుక్తటకారంబగు.

ఈసూత్రంబునకు భృశార్థంబునందు ద్విరుక్తంబు విషయంబని యెఱుంగునది.

కడ కడ కట్టకడ

ఎదురు ఎదురు ఎట్టయెదురు

కడ - ఎదురు - కొన - చివర - తుద - తెన్ను - తెరువు - నడుము - పగలు - పిడుగు - బయలు - మొదలు - ఇత్యాదులుకడాదులు॥

వ్యా.—ఆమ్రేడితము (రెండుమాటు లుచ్చరింపఁబడినదానిలోని పరరూపము. మా. 10 సూ.) పరమైనపుడు “కడ” మొదలైన వానియందలి మొదటియచ్చు తరువాతయక్షరంబుల కన్నిటికి, అకార మంతమందుఁ గల ద్విత్వటకారము కలుగును. (మా. వ్యా.) ఈసూత్రమునకు భృశార్థమునందు (అంత్యతార్థమునందు) ద్విరుక్తము పయోగించుట లక్ష్యమని తెలిసికోవలెను. ఉదా. “కడ + కడ” ఇచ్చటరెండవకడ శబ్దమామ్రేడితము. ఇయ్యది పరమందుఁ గలదు గావున మొదటిశబ్దమైన “కడ” అను దానియందలి డకారమునకు ద్విత్వటకారమువచ్చి “కట్టకడ” అయ్యెను “ఎదురు + ఎదురు” ఇచ్చట రెండవ “ఎదురు” శబ్దంబు పరంబగునపుడు మొదటి “ఎదురు” శబ్దములోని ఎకారము తరువాతనున్న “దురు” వర్ణంబులు రెండింటికిని టకారద్విత్వముకలి

“నట్టయెదుగు” అని యయ్యెను. ఇట్లే కొట్టకొన, చిట్టచినర, తుట్టతుద, తెట్టతెన్న, తెట్టతెగువు, నట్టనడుము, పట్టపగలు, బట్టబయలు, పిట్టపిడుగు, మొట్టమొదలు మొదలైనవి.

41. సూ.—ఆమ్రేడితంబుపరంబగునపుడు విభక్తిలోపంబు బహుళంబు గానగు.

అప్పటికిక్ అప్పటికిక్ ... { అప్పటప్పటికిక్
అప్పటికప్పటికిక్

అక్కడక్ అక్కడక్ { అక్కడక్కడక్
అక్కడనక్కడక్

ఇంటక్ ఇంటక్ { ఇంటింటక్
ఇంటనింటక్

ఊరక్ ఊరక్ ... { ఊరూరన్
ఊరనూరన్

ఇంచుకనాఁడిత్యాదులందు బహుళ గ్రహణముచేతనంతిమాక్షర లోపంబునగు॥

ఇంచుక ఇంచుక { ఇంచించుక
ఇంచుకించుక

నాఁడు నాఁడు ... { నానాఁడు
నాఁడునాఁడు

వ్యా.—ఆమ్రేడితముపరమగునపుడు విభక్తి బహుళముగా లోపించును. ఉదా. “అప్పటికిక్ + అప్పటికిక్” ఇచ్చట నామ్రేడితము పరమైనదిగనుక మొదటి “అప్పటికిక్” అనుదానిలోని వస్తీవిభక్తి ప్రత్యయమైన “కిక్” అనునది లోపించి “అప్పటి

+ అప్పటికిక్” అని యైనది. తరువాతఁ బదియవనూత్రంబున సంధికలిగి “అప్పటప్ప టికిక్” అనియు, విభక్తిలోపంబు బహుళంబుగావున కీర్ణకము లోపింపనియప్పుడు ఐదవనూత్రంబున “అప్పటి కప్పటికిక్” అయ్యెను. “అప్పటికప్పటికిక్” అనునది యైదవనూత్రంబుననే “ఏమియేమి,, అనుసంధిలేనిరూపంబువోలే, “అప్పటికినప్పటికిక్,, అనియుంగలదు. ఇట్లే అక్కడక్కడక్, అక్కడనక్కడక్, ఇంటింటక్, ఇంటనింటక్ ఊరూరక్, ఊరనూరక్, మొ. (మూ. వ్యా.) బహుళశబ్దమును గ్రహించుటచేత “ఇంచుక, నాఁడు” మొదలైనవానియందలికడపటియక్షరంబునకు లోపంబుకూడఁగలుగును. అనఁగా విభక్తులు కానిచోట ననిభావము. ఉదా. “ఇంచుక + ఇంచుక” ఇచ్చటఁ గడపటియక్షరమైన కకారము లోపింపఁగా “ఇంచు + ఇంచుక” అని యైనది. తరువాత నొకటవనూత్రంబున సంధికలియఁగా “ఇంచించుక” అనురూపమయ్యెను. అంత్యాక్షరము లోపింపనియప్పుడు “ఇంచుకించుక” అనియుంగలదు. ఇట్లే “నా నాఁడు” అనుశబ్దంబును గ్రహించునది.

42. సూ.—అందదుకుప్రభృతులు యథాప్రయోగంబుగ గ్రాహ్యంబులు.

అందదుకు - ఇట్టింకులు - ఇల్లిగ్గులు - చెల్లచెదరు - చెల్లాచెదరు - తుత్తుమురు - తుత్తునియలు - మిఱుమిట్లు - ఇత్యాదులెఱుంగునది.

వ్యా.—అందదుకు ప్రభృతులు (మొదలైనవి) ప్రయోగము ననుసరించి గ్రహింపఁదగ్గవి. అనఁగాఁ బ్రయోగశరణములేకానియేకనూత్రంబునసాంధింపఁబడవనిభావము. ఉదా. అందదుకు (అదుప + అదుప) = మిక్కిలి యదుపకలది. ఇట్టింకులు = (ఇంకులు + ఇంకులు) = మిక్కిలి యింకుటలు. ఇల్లిగ్గులు = (ఇగ్గులు + ఇగ్గులు) మిక్కిలి వెనుకకొఱుటలు. చెల్లచెదరు = (చెదరు + చెదరు) మిక్కిలి చెదరినది. తుత్తుమురు = (తుమురు + తుమురు) మిక్కిలిపొడి. తుత్తునియలు = (తునియలు + తునియలు) చిన్నచిన్నతునుకలు. మిఱుమిట్లు = (మిట్లు + మిట్లు) కన్నులు మిక్కిలి మిట్టుటలు మొదలైనవి గ్రహింపవలెను.

43. సూ—చేత తోడవలసలకిత్వంబు సమాసంబులందగు.

నీచేతన్ ప్రోపునీచేతిప్రోపు

నాతోడన్చెలిమి... ..నాతోడిచెలిమి

నీలనన్భయము... ..నీవలనిభయము

వ్యా. “చేత, తోడ, వలన” లకు ఇకారము సమాసములయందు గలుగును

ఉదా. నీచేతన్ + ప్రోపు. ఇచ్చట “చేత” ప్రత్యయముతోనిద్రుతసహితమైన అకారంబునకు ఇకారమురాగా “నీచేతిప్రోపు” (నీచేత్ + ఇ + ప్రోపు) అయ్యెను. ఇచ్చట “చేత” మొదలైనచర్లకంబులకు సమాసమందు లుక్కు (లోపము) కలుగమింజేసి యుక్తసూసంబవంబడియె. ఇట్లే నీవలనిభయము, నానితోడిచెలిమి, మొ. “తోడి” అనుటకు “తోటి” అని కొందఱుపయోగింతురు. ఇయ్యది తప్పు. సమాసమైనచో “తోడి” అని యుండవలెను. లేనిచో “తోడన్”. అని యుండవలెను. “గీ|| భంగమొందినయలరామలింగముఖులు | నాటిరాగలవారె నీతోటియార! | ఆంధ్రకవితాపితామహా! యల్లసాని | పెద్దనార్య! విశేషవివేకధుర్య!” చాటుధార. ఇయ్యది ప్రామాదికము. తోటిశబ్దమునకుఁ జండాలుఁడేయర్థము. అన్యార్థములేదు.

44. సూ—అంద్వాదులకలిగాగమంబు సమాసంబునందగు.

నాయందున్ కరుణనాయందలికరుణ

ఇందున్ జనులు... .. ఇందలిజనులు

ఎందున్ వారు ఎందలివారు

ఎందుశబ్దమునకలిగాగమముకొందఱులేదండ్రు||

వ్యా—“అందు” మొదలైనవానికి “అలి” అనునది యంతాగమంబుగ వచ్చుట సమాసమునందగును. ఉదా. నాయందున్ + కరుణ. ఇచ్చట “అందు” మొదలైనవానికి అలిగాగమంబు పరంబునపుడు ఉకారసంధి నిత్యముగా నగునేకాని “ప్రథమే

తరవిభక్తి' అను రెండవనూత్రంబున వికల్పము ప్రవర్తింపదు. కావున “నాయందలి కరుణ” అనియేకాని “నాయందునలికరుణ” అను ననిష్ఠరూపంబుండవని భావము. ఇట్లే “ఇందలిజనులు” మొదలైనవి. (మూలము.) ఎందుశబ్దమున కలిగాగమము కొందఱు లేవందు. వ్యా. “ఏండు” శబ్దమునకు “అవి” అనునది వస్తుటలేదని కొందఱు చెప్పుదురు. అందున “ఏండు” అనువానికి నలిగాగమము వైకల్పికంబుగా భరించినది. కావున “ఎందలివారు, ఎందువారు” అను రూపద్వయము కలదని మఱికొందఱు యభిప్రాయము.

45. సూ — అదియవిశబ్దంబులయత్తునకువృత్తినిలోపంబు బహుళంబుగ నగు.

నా అది { నాది
నాయది

నా... .. అవి { నావి
నాయవి

ఉదంతములగు తద్ధర్మవిశేషణంబులకుమీఁద లోపంబు లేదని యునిదంతంబులగు తద్ధర్మవిశేషణంబులమీఁద నిత్యంబనియు బహుళగ్రహణముచే నెఱుంగునది.

వచ్చునది - వచ్చుచవి - వచ్చెడిది - వచ్చెడివి ||

వ్యా. — “అది, అవి” శబ్దములయందలి అకారమునకు సమాసవృత్తిలో లోపము బహుళముగాఁ గలుగును. ఉదా. నా + అది. ఇచ్చట ‘అది’ అనువానియందలి అకారము లోపింపఁగా ‘నాది’ (నా + ది) అయినది. వైకల్పికంబుగావున (‘నా + ది’) ‘అది’ అనువానిలోని అకారము లోపింపని యప్పుడు యథాగమమునచ్చి ‘నాయది’ (నా + య + అది) అను రూపముగలిగెను. ఇట్లే నావి నాయవి మొదలైనవి. సూ

స్వీకారము (ప్రాస్వ + ఉకారము) తమందుఁగల తద్ధర్మార్థకవిశేషణంబులపైని లోపములేదనియు, ప్రాస్వీకారము (ప్రాస్వ + ఇకారము) అంతమందుఁగల తద్ధర్మార్థకవిశేషణంబులపైని లోపమునిత్యంబనియు, బహుళవిధిచేతఁ జెల్లికొవలెను. ఉదా. 'వచ్చు + అది' ఇచ్చట వచ్చుశబ్దము ఉకారంత తద్ధర్మవిశేషణంబుగావునఁ బైబహుళగ్రహణంబుచే "అది" శబ్దంబులోని అకారంబునకు లోపంబురాలేదు. ముప్పదనూడవ నూత్రింబుచే నుగాగమంబువచ్చి "వచ్చునది" (వచ్చు + న్ + అది) అయ్యెను. ఇట్లే "వచ్చునది" ఇత్యాదులు. "వచ్చెడి + అది" ఇచ్చట ఇకారమంతమందుఁగల తద్ధర్మార్థకవిశేషణంబుగనుక, 'అది' శబ్దములోని అకారము నిత్యముగా లోపించి 'వచ్చెడిది' (వచ్చెడి + ది) అయ్యెను. కాని 'వచ్చెడియది, వచ్చెడియది' అని చెప్పఁగూడదు మఱియుఁ దొమ్మిదవనూత్రింబునొద్ద 'ఉండెను' అన్న యుదాహరణంబువోలె సమాసంబుగానియప్పుడు 'వచ్చెడినది వచ్చెడినది' అని చెప్పవచ్చును. గీ॥ మీరునాకు నేనుమీకు నెన్నందుము | స్వహితమాచరించినదియులేదు భార-సభా-1 ఆ. (ఆచరించిన + అది) ఇత్యాదిపద్యంబులయందు 'ఆచరించినది' ఇత్యాది రూపంబులలో బ్రకృతనూత్రింబునఁ 'అది' శబ్దంబుయొక్క అకారంబునకు లోపంబుగతిగిన రూపంబందుమేని యతిభంగంబగును. ఇచ్చట "ఆచరించిన + అది" అని యుండఁగా, అకారసంధియని యంగీకరింపఁబడెనేని పాదాదియందలి 'అహిత' శబ్దములోని అకారంబునకు యతి సంధర్భించును. కావునఁ బ్రకృతనూత్రింబున అకారంతధూతార్థకవిశేషణంబులకు నదియవిశేషణంబుల యకారంబునకు లోపంబు కలుగఁగా 'ఆచరించినది, (ఆచరించిన + అది) అనురూపంబగును. లోపమురానియప్పుడు 'ఆచరించినయది' (ఆచరించిన + య్ + అది) అనులోపింపనియకారరూపంబు వినిపించుటయేకాక 'అత్తునకుసంధిబహుళముగానగు' అనునూత్రింబున అకారసంధికలిగి 'ఆచరించినది' అనురూపంబు పక్షాంతరంబునవగు. కాబట్టి 'ఆచరించినది' ఇత్యాదిరూపంబులు అకారలోపంబుచేతను, అకారసంధిచేతను, గూడ సిద్ధంబులైనవిగాన నిట్టి స్థలంబులలో అకారంబునకును, నకారంబునకును యతి చెల్లవచ్చునని పూర్వకవుల యభిప్రాయము.

46. సూ—పద్యాదులుపరంబులగునపుడుమువర్ణకంబునకు లోపపూర్ణ

బిందులువిభాషనగు.

భయము పడె

{ భయపడె
భయంపడె
భయముపడె

సూత్రము పట్టె

{ సూత్రపట్టె
సూత్రంపట్టె
సూత్రముపట్టె

ఈకార్యముకర్తృవాచిమునర్ణకంబునకుఁ గలుగదు || గజముపడియె ||
అశ్వముపడియె.

వ్యా. — పదు మొదలైనవి పరంబగునపుడు మువర్ణకమునకు లోపంబును, నిండు
సున్నయు, విభాషగానగును. ఉదా. భయము - పదు' ఇచ్చట మువర్ణ కములోపింప
గా భయపడు' అయ్యెను. వేటొకమాటు మునర్ణకంబునకు నిండుసున్నరాఁగా భ
యంపడు, అనియు, లోపపూర్ణబిందువులుభయంబును, వైభాషికమగుటచే సహజంబై
నమనర్ణకంబుగలిగిన రూపంబు సిద్ధించి భయముపడు' అనురూపముంగలదు. (మూ
వ్యా.) ఈకార్యము (ఈలోపమును, నిండుసున్నయు) కర్తనుజెప్పునట్టి మువర్ణకమున
కుఁ గలుగదు. ఉదా. గజముపడియె' ఇచ్చట గజము' అనునది పడుధాతువునకుఁ
గర్తగనుక గజపడియె, గజంపడియె' అను రూపద్వయంబు గలుగదు. భయపడు
సూత్రపట్టుమున్నగుచోట్ల నవి కర్మార్థకమువర్ణకంబులైనందునఁ బైవిధికలిగను. ఈ
ప్రభమావిభక్తి మువర్ణకము ద్వితీయార్థమందు వచ్చినదిగానఁ గర్మవాచకమైనదికాని
కర్తృవాచకము కాలేదు. ఉ॥ అప్పుడు ధర్మహానికి భయంపడినిర్పిరివోకడంకతో! ని
ప్పుడువచ్చినాడవు' భార. విరా. 5ఆ. గీ॥ పరఁగుపీధులు పురిసూత్రపట్టినట్లు
ఆము. 1ఆ, గీ॥ ఎట్లుపబలరిపులనీవునునాపద|కోర్పిభంగపాటుతీర్చికొనుము, భార. విరా
1 ఆ. "అ॥ వె॥ ఎట్టిపాటి! సాహసికులొ నారిఁ జంపుదు నొంపుదు|భంగపఱుతునిడుము
వఱుతుఁ జేఱుతు" భార. విరా - 2ఆ. ఇత్యాదులు. పద్యాదులనఁగా పడు, పట్టు
పొటు, పఱుచు, పెట్టు" మొదలైనవి, అని పద్యాదులకృతిగణంబుగా వ్యాకరణంబు

వ్రాయబడుచున్నది. ఈగ్రంథములో పలుమ, పాటు, అనురంధు శబ్దములు పునరుక్తిగాని యవసరంబులేదు. ఇయ్యవి పడుధాతువునలన నిష్పన్నములైనరూపంబులు. పలుమశబ్దంబు పడుధాతువు యొక్క ప్రేరణరూపంబు, పాటు శబ్దంబును బూర్వోక్తధాతువుయొక్క కృదంతరూపంబు. న్యాయకరణంబుచే సిద్ధించిన భయంపడు, ఇత్యాది రూపంబులమీదనే భయంపలుమ, భయంపాటు, ఇత్యాది ప్రేరణాది రూపంబులును, సులభంబుగ సిద్ధించును కావున పలుమ, పాటు, శబ్దములు పరంబగునపుడు పైకార్యంబు పూర్వంబుగ విధింపవలసిన యవసరంబులేదు, కొందఱుపూర్వులు అనంతపాదిశబ్దేతుపత్త్యేదించులోపకా వర్ణకస్యాత్రికధితౌక్వచిత్సుకవిసమ్మతేః, అను నధర్మణానాగ్య వగవములేదను, అకారాంతమైన పకారము మొదటఁ గలిగినశబ్దంబు పరంబగునపుడే మువర్ణకంబునను లోపపూర్ణబిందువులు కలుగుననియు పాటు, శబ్దంబు అకారాంతమైన పకారంబు మొదటనున్న శబ్దముగానఁ ద్రవననముచే భయంపాటు ఇత్యాదులందు మువర్ణకలోపాదికార్యంబులు సిద్ధింపవనియు, శంకించుకొని పైకారికలోని అదంత, అనుచోటున. అ ఆ త్, అని పదచ్ఛేదముచేసి అదంత, శబ్దంబుచేతనే అకారాంతమైనపకారమాదిగల శబ్దంబుమాడ సంగ్రహింపబడుననియు, అందున భయంపాటు, ఇత్యాదిరూపంబులకు సాధుత్వము కలుగుననియు, వక్కాణింతురు. అది మృగ్యంబు. అదంతపాదిశబ్దేతుఁ అని పాకమున్నచో అదంత, అన్నందున అ ఆ త్, అని దీర్ఘకారముమాడ సంగ్రహింపబడునుగాని అదంత, అనునపుడు అ ఆ త్, అను పదచ్ఛేదముచే అకారసంగ్రహయత్నంబు శశవిషాదంబునకై యుద్యోగింమట వంటిది, కాబట్టి యట్టిశ్రమంబు నవసరంబు. న్యాయకరణసిద్ధంబులైన భయంపడు, ఇత్యాది ధాతువులనలననే భయపాటు' ఇత్యాది కృదంతరూపంబులేర్పడును, కొందఱు, అదంతపాదిశబ్దేతు, అన్న యధర్మణాకారికచేతను—అకారాంతపాది శబ్దంబులు కాని పెట్టు మున్ను శబ్దంబులు పరంబగునపుడు మువర్ణకలోపాదికార్యంబులు కలుగనేరవుకాన సూత్రిపెట్టు, ఇత్వాదులసాధువులనియు, ప్రథమావైభక్తికమార్బిందుళ్ళ మహాపతిక్రియార్థేషు, అను వాగనుశాసను సూత్రములో పతిక్రియార్థేషు, ఆనఁగా—పతిధాత్వర్థము (పడు) గలశబ్దంబులు పరంబగునపుడు మువర్ణకలోపాదికార్యంబులు కలుగునని చెప్పినందునఁ బ్రతిక్రియార్థకములు గాని పెట్టు మొదలగునవి పరంబగునపుడు మువర్ణకలోపాదికార్యంబులు నిరాకరంబులనియు, జెప్పుదురుకాని యట్టివచనం

బనిచారమాలకంబు. పైసూత్రంబులో పతిక్రియార్థేషు, అనుశబ్దంబుచేతఁ బరిధాత్వార్థ మిచ్చునట్టి పదుధాతువొక్కటియే గ్రహింపఁబడునేని పతిక్రియార్థే, అను నేకవచన ము చేతనే పూర్వోక్తార్థంబు సిద్ధించుచుండఁగా క్రియార్థేషు, అను బహువచనముచేతను పదుధాతువేకాక యింకను సార్వకవిసమ్యతములైన కొన్నిధాతువులుమాడ నున్నట్లు విశేషముగుచున్నది. గానంజేసి పద్యాదుల, వినగణంబు గ్రహింపఁబడుచున్నది. అందు న పట్టు, మొదలైనశబ్దంబులు గణంబులో నంతర్భూతంబులటంచేసి పదగువీధులు పురినూత్ర పట్టినట్లు, ఇత్యాద్యాంశ్రకవిప్రయోగంబులు సప్రమాణంబులగును. బహువ చనప్రయోగంబుచే గణంబు గ్రహించుట సంస్కృతవ్యాకరణంబునందుఁగూడను ప్రసిద్ధంబైయున్నది. పాణినీయవ్యాకరణము. భృశామిత్. — అ 7. పా 4. సూ. 76. ఈసూత్రంబున భృశాం. అనుచోట షష్ఠీబహువచన సామర్థ్యంబుచేతభృశ్, మా జ్, ఓహజ్, అనుమాడుధాతువులు గ్రహింపఁబడును. ఇట్లేప్రకృతంబునక్రియా ర్థేషు, అను బహువచనంబునసార్వకవి ప్రయోగసిద్ధంబులైన పదుపెట్టు, పట్టు' ధా తువులు మూడును, కపింజలాధికరణ న్యాయంబున గ్రహింపఁబడుటంచేసి సర్వకవి గ్రంథసామరస్యంబు గలుగుచున్నందున నిక గ్రంథవిస్తరంబుతోఁ జాలును.

కపింజలాధికరణన్యాయంబనఁగా కపింజలనాలభేతః అనుశ్రుతిలో కపింజ లాక్ అను ద్వితీయా బహువచనంబుచే గపింజల (కముజుఁ) పక్షులు మూడేశ్రు తిలో గ్రహింపఁ బడినవి. అట్లే ప్రకృతంబున మాడుధాతువులే గ్రహింపవలెను.

47. సూ. — మధ్యనుపురుషమువర్గకంబునకుహాలవసానంబులు పరంబుల గునపుడులోపమువిభాషనగు.

చూడుము నన్ను	{	చూడునన్ను
		చూడుమునన్ను
చూడుము..... ఇటు	{	ఇటుచూడు
		ఇటుచూడుము

చూడుమనియె - వినుమనియె - ఇచ్చటనచ్చు పరంబునదికాబట్టి లోపములేదు.

వ్యా.—మధ్యమపురుషమునందలి మువర్ణకమునకు హల్లుపరంబగునపుడును, మువర్ణకము లేకుండునపుడునకు నక్షరంబులులేని యప్పుడును, లోపమువిభావగా నగును. ఉగా. “చూడుము + నన్ను” ఇచ్చట మువర్ణకంబునకు నకాక్షరములు పరమైనది కావున లోపంబుగలుగ చూడునన్ను, అయ్యెను. విభావగావున లోపములేనియప్పుడు చూడుమునన్ను అనియుండెను. ఇటుచూడుము ఇచ్చట మువర్ణకము లేకుండునక్షరంబులులేనియందున మువర్ణకములోపించి ఇటుచూడు అనియును, లోపింపనియప్పుడు ఇటుచూడుము అనియును, రూపంబులుగలవు. చూడుమనియె (చూడుము + అనియె) ఇచ్చట మువర్ణకంబునకు హల్లును, అనసానంబును, గాక యచ్చుపరమైనదిగాన లోపంబురా లేదు. ఉకారమునకు సంధివచ్చి చూడుమనియె అనియైనదిగాని చూడనియె, అను రూపమెన్నడునుగాదు. వినుమనియె, అనునదికూడ నిష్లేగ్రహింపవలెను. వ్యతిరేకార్థకముకాని మధ్యమపురుషమువర్ణకంబునకు నచ్చు పరంబగునపుడు లోపంబు విరళంబుగాఁ గొన్నిచోట్ల గానంబడుచున్నది. ఉ. ఆదిదేవీదుపందము కళా-6. ఆ. మ. భవచ్చిత్తేష్పితం బెద్దిజెప్పనినకొ మార్క. 1ఆ. సీ. కావు కావమనారి గదిసి తుంగపయోధరపదాంతరంబుదేరంగ నీదు నను-1 ఆ.

48. సూ —వ్యతిరేకమధ్యమమువర్ణకంబున కెల్లయెడల లోపంబువిభావనగు.

నమ్మకుము ... ఇట ... { నమ్మకిట
నమ్మకుమిట

వ్యా.—వ్యతిరేకార్థ మందలి భాతువుయొక్క మధ్యమపురుషమువర్ణకమునకు నంతటను లోపము వైకల్పికముగా నగును. ఇచ్చట మూలమునందు ఎల్లయెడల, అనుటచే హలవసానంబులు పరంబగునప్పుడేకాక యచ్చుపరంబగునపుడు సయితము లోపంబు గలుగును. ఉదా. నమ్మకుము + ఇట ఇచ్చట మువర్ణకము లోపించి

ఉకారసంధివచ్చి 'నమ్మకిట' అని యయ్యెను. 'నమ్మకుమిట' అనులోపములేని రూపాంతరము కూడనుండును.

49. సూ—ఆమ్రేడితంబుపరంబగునపుడుమధ్యమముడు జ్ఞులకులోపంబువిభావనగు

ఉండుము ... ఉండుము ... { ఉండుండుము
ఉండుముండుము

కొట్టుడు... కొట్టుడు ... { కొట్టుకొట్టుడు
కొట్టుడుకొట్టుడు

వ్యా.—ఆమ్రేడితము పరంబగునపుడు మధ్యమపురుషమునందలి యేకవచనమువర్ణకంబునకును, బహువచనమైన డుక్ వర్ణకమునకును, లోపము విభావగా నగును. ఉదా. ఉండుము + ఉండుము' ఇచ్చట నామ్రేడితమైన రెండవ 'ఉండుము' పరంబగునపుడు మొదటి 'ఉండుము'లోనిమువర్ణకమునకు లోపమువచ్చి, ఉకారసంధికలిగి 'ఉండుండుము' అనియయ్యెను విభావయనుటచే మువర్ణకము లోపింపనియప్పుడు, ఉండుముండుము' అనియయంగలను. కొట్టు కొట్టుడు, కొట్టుడు కొట్టుడు' అనునపుడు మధ్యమపురుషబహువచనడుక్ వర్ణకమునకు వైభాషికలోపంబు గలిగి రూపద్వయంబు సిద్ధించెను. 'డుక్' జెత్తుగాన జెత్తుబిందు పూర్వకంబగు' అను తత్సమపరిచ్ఛేదములోని పంచొమ్మిదవ సూత్రముచే నర్థబిందువు డుక్ వర్ణకమునకు ముందువచ్చెను. నలువది యేడవసూత్రమును నీసూత్రము అపవాదము కాబట్టి బాధించెడిది. అపవాదమనగా సామాన్యసూత్రమున కన్నదగున లక్ష్యంబులయందుఁ బ్రవర్తించునది.

50. సూ—విసర్గంబునకనుకరణంబున లోపంబగు.

• వర్ధతాంశ్రీః-అనియె-వర్ధతాంశ్రీయనియె॥

వ్యా.—విసర్గమునకు (ః) అనుభాతువు (కరణము) చేర్చిచెప్పనప్పుడులోపం

బుగలును. ఉదా. 'వర్ధతాంః + అనియే' ఇన్పుట 'అనియే' అనునపుడు 'అను
ధాతువును జేర్చితిమి గమక విసర్గము లోపించి 'వర్ధతాంః + అనియే' అయినది. తరు
వాత సంధిలేమి యదాగమమువచ్చి 'వర్ధతాంః + అనియే' (వర్ధతాంః + య + అనియే)
అనురూపము సంఘటించెను. అనుకరణంబవగా నొకండన్న శబ్దములు వేటొకండు
వలుకుట. ఇట్టిప్రయోగాలు తెలుఁచుభాషలో 'అను' ధాతువుతోడనే వాడబడును.
గీ॥ కనమే కార్యార్థినఃకుతో గర్వయనఁగ చంద్రభానుచరిత్ర.

51. సూ—అనుకృతినినమశ్చబ్దముతుదియత్తునకోత్వము విభాషనగు.

తుభ్యంనమః ... అనె ... { తుభ్యంనమోయనె
తుభ్యంనమయనె

ఈకార్యములాఁతిచో నహితముగనంబడియెడి ॥ గతానుగతి కోలోకో
యటంచుకొ॥

వ్యా.—అనుకరణమందు నమః, అనుశబ్దముయొక్క కడపటి అకారమునకు
హికారము విభాషగా ననును. ఉదా. తుభ్యంనమః + అనె, ఇన్పుట నమః, అను
దాని తరువాత 'అను', ధాతువుచేర్చుటచే విసర్గము ఏలబడయన నూత్రించుచే లోపించి
మకారము మీఁది అకారమునకు హికారమువచ్చెను. సంధిలేమి యదాగమమువచ్చి
తుభ్యంనమోయనె (తుభ్యంనమో + య + అనె) అయ్యను విభాషయనుటచే విసర్గము
మాత్రము లోపించి తుభ్యంనమయనె, అనురూపాంతరము గావెను. నీ. గీ.
మానమథనాయ మపనాయ మధుసఖాయ | మనసీజాయ నమోనమ యనుచు మ్రొక్కి,
నను- రితి. ఉ. పాయక జైత్యుల్లు బహుభంగుల బాల్కానన్ద విష్ణుదేవాయనమో
నిరంతవిభవాయనమో జలజాలయాకళ | త్రాయనమో నిశాచరహరాయనమో యను
గానిఁ నరా-ఆ, మొ. (నూ. వ్యా.) ఈకార్యము (ఈహికారమునమ్మట) మఱియొక
చోటగూడఁ గనబడుచున్నది. అనఁగా సమశ్చబ్దముకేకాక తక్కిన శబ్దములకుఁ
గూడనని యర్థము. ఉదా. గతానుగతికోలోకోయటంచుకొ, సంస్కృతభాషలో
"గతానుగతికోలోకః" అని విస్తారముగా నున్నచి. ఇట్టివిసర్గమునకు ననుకరణంబు

నందు లోపంబుగలిగి విసర్గంబునకు ముందున్న కకారంబుమీఁది అకారంబునకుఁ ద్విత్వంబు గలిగెను. నమశ్శబ్దమొక్కటియే కాకుండ నిట్టికారాంత ప్రయోగంబులు విరళంబుగా నుండవచ్చును.

52. సూ.—అనుకరణంబునం దుదాహరణకు ద్విత్వచనంబగు.

కింతత్ అనియె కింత త్తనియె

కస్త్యమ్ అనియె... .. కస్త్యమ్మనియె

వ్యా.—అనుకరణమునందుఁ గడపటిహల్లునకు ద్విత్వమువచ్చును. ఉదా. 'కింతత్ + అనియె' ఇచ్చటఁ గడపటిహల్లు 'త్' అనుదానిలోని రెండవతకారము దానికి ద్విత్వమువచ్చి 'కింతత్తనియె' (కింతత్ + త్ + అనియె) అనియయ్యెను. 'కస్త్యమ్మనియె' ఇచ్చటఁ గడపట్లు మకారము దీనికి ద్విత్వము పూర్వమునందుంబరెఁ గలిగెను. 'కా॥ జ్ఞాతిశ్చేనరేనకిమ్మనెడి వాచారూఢిసత్యమ్ముగక' వసు. 3 ఆ 'కా॥ అత్యర్థంపృథివీంత్య శేత నెను వాక్యం బ్రతుతరబే నృపా' కాశీఖండము.

53. సూ.—అనుకరణంబునందహమాదుల మకారంబునకు ద్విరుక్తి విభాషనగు.

దాసోహమ్ అనె { దాసోహమ్మనె
దాసోహమనె

తత్కర్తవ్యమ్ అనె { తత్కర్తవ్యమ్మనె
తత్కర్తవ్యమనె

వ్యా.—అనుకరణమునందు 'అహమ్' మొదలైన శబ్దముల మకారమునకు ద్విత్వము విభాషగానగును. ఉదా 'దాసోహమ్ + అనె' ఇచ్చట 'అహమ్' అనుదానికి 'అను' ధాతువు పోముకాఁగా మకారమునకు ద్విత్వమువచ్చి 'దాసోహమ్మనె' (దాసోహమ్ + మ్ + అనె) అను రూపముకలిగెను. విభాషమునకుచే ద్విత్వముకలుగక

‘దానోహమనె’ అను మాముడిలేని రూపముగూడ గలదు. ఇట్లే తత్కర్తవ్య వ్యాకృతే, తత్కర్తవ్యమనె, మొదలైనవి.

54. సూ.—ఉదంతనామంబునకనుకరణంబునందు పుగాగమంబగు.

ఇయంధేనుః ... అనె ... ఇయంధేనువనె ||

అనుకృతినినిడుదకుంగుఱుచ యగునని యొకండువలికెనది ని రాకరంబు || దుర్బలస్యబలంరాజాయనవినవే.

వ్యా.—ప్రాసాద్వికారము (హ్రస్వ + ఉకారము); అంతవంతుగల నామవాచకములకు అనుకరణమునందు పుగాగమంబు గలుగను. అనగా కిత్తుకావున ఉకారంబునకు సంతాగమంబుగా వచ్చును. ఉదా. ‘ఇయంధేనుః + అనె’ ఇచ్చట నేరబడియన సూత్రమున ‘ధేను’ శబ్దముయొక్క విసర్గము లోపింపఁగాఁ బకృతసూక్రియమనవకార మంతాగమంబుగావచ్చి ‘ఇయంధేనువనె’, (ఇయంధేను + వ + అనె) అనురూపము నీదీర్ఘము. (ము. వ్యా.) అనుకరణమందు నికుదికు, (దీర్ఘమునకు) మఱుచ (హ్రస్వము) కలుగునని యొక్కఁడుచ వేనుగాని యిది నిరాకరము (నిష్ప్రమాణము!) ఉదా. దీర్ఘంతము సంస్కృతఇచ్చట ‘రాజా’ అను రాజాయనవినవే’ దుర్బలస్యబలం భావలోఁ బ్రథమైకపదనము. ఇట్టి దీర్ఘంబులకు హ్రస్వంబు గలుగను.

55. సూ.—వాక్యవసానంబునసంధిలేమిదోషంబుగా దని యాద్య లంఘ.

సత్యముసర్వశ్రేయము - అదిలేనిచోసర్వధర్మములు వ్యర్థములు || ఇట్లుసంధి విరహంబు కావ్యంబులం బాదాంతమందమాహటైడు

వ్యా.—వాక్యసమాప్తియైనపుడు సంధిలేకపోవుట దోషముకాదని పెద్దలందురు. ఉదా. సత్యము సర్వశ్రేయము—అదిలేనిచో సర్వధర్మములు వ్యర్థములు. ‘శ్రే

యము + అ + ఇ' ఇచ్చట ఉకారమునకు నిత్యసంధి విధించినను, వాక్యాంతముగనుక సంధిలేకపోవుట దోషముగాదని యభిప్రాయము. ఇట్లు సంధి లేకపోవుట పద్యకావ్యములలో పాదపరిసమాప్తియందును గనబడుచున్నవి. పద్యకావ్యములలోఁ బద్యములోని వాక్యాంతమందు సంధియేయండనలెనుగాని పాదాంతమందుంబలె లేకపోగూడదు. మూలంబులో ఉకారంబునకే సంధిరానియందులకు నుదాహరణము చూపంబడెనుగాని తక్కిన యికారాదులకుఁ గూడ సంధిలేకపోవచ్చును. 'గీ॥ పడగనున్నహను వభయవిహ్వలుఁడుగాఁడు| అరదమునకు నూతుఁడమృతుఁడు' 'గీ॥ సర్వతీర్థాభిగమనంబు సర్వవేద | సమధిగమము సత్యంబుతో సరియుఁగావు | ఎఱుఁగుమెల్ల ధర్మములకు నెందుఁబెద్ద | యందుసత్యంబు ధర్మజ్ఞులెనమునులు' భార. ఆది. 4ఆ. ఇత్యాది బహుప్రయోగంబు లీనూత్రంబుచే సాధితంబులయ్యె కొందఱు. 'విహ్వలుఁడుగాఁడు— అరద' అని పద్యంబులో నున్న 'విహ్వలుఁడు' శబ్దంబు పూర్ణబిందుయుక్తముగా వచ్చి చి గణభంగంబు సవరించుకొనుచుఁ బద్యంబులయందును సంధి నిత్యంబుగా రావలయు నేకాని భయవిహ్వలుఁడుగాఁ డరదమునకు) సంధివిరహంబుకూడదని వక్కాణించెదరు. ఇట్టిచోట్లను యథేష్టసంధి నన్నయభట్టారకాదుల మతమందు నిర్వీవాదంబుగాన మతాంతరుల యభిప్రాయంబు ప్రామాదికంబని ద్వితీయోదాహరణంబుచే నైన నూహింపవలయును.

ఇదిసంధిపరిచ్ఛేదము

తత్సమపరిచ్ఛేదము

సంస్కృత శబ్దంబు తెలుంగు ప్రత్యయంబులను బొందునప్పుడు వికారాగమాదులను బోధించుభాగము తత్సమపరిచ్ఛేదము.

దుమువులు ప్రథమ || 1 || నువర్ణంబుద్వితీయ || 2 || చేతతోడతృతీ
య || 3 || కొఱకుకయిచతుర్థి || 4 || వలనకంటెపట్టిపంచమి || 5 || కు
యొక్కలోపలషష్ఠి || 6 || అందునసప్తమి || 7 ||

1 సూ—కు, ము, వు, లు, ప్రథమ.

2 సూ—నువర్ణకంబు ద్వితీయ.

3 సూ—చేత, తోడ, తృతీయ.

4 సూ—కొఱకు, కై, చతుర్థి.

5 సూ—వలన, కంటె, పట్టి, పంచమి.

6 సూ—కు, యొక్క, లోపల, షష్ఠి.

7 సూ—అందు, న, సప్తమివిభక్తి.

‘కు, ము, వు, లు
ప్రథమావిభక్తి,
అనునూత్రిము
మొదలు ‘అందు,
న’ సప్తమివిభక్తి
అను నేడవ నూత్రి,
మానకు సుల
భందేగావున వివరింపఁ
బడలేదు.

8 సూ—తృతీయాదులకు నుగాగమంబగు.

రామునిచేతను - రామునితోడను - రామునికొఱకును - రా
మునివలనను - రామునికంటెను - రామునకున్దు - రామునియందును.

వ్యా.—తృతీయమొదలు సప్తమివఱకు విభక్తులకు నువర్ణకంబంతాగనంబగును
ఉ. రామునిచేతను. ఇచ్చటఁ జైనూత్రిముచే గడిపట నుకారము వచ్చినది. ఇట్లే తక్కి
నయఁదాహరణంబులలో విభక్తి తుదినుకారమాగనంబని యెఱుంగవచ్చి.

9 సూ—కయిపట్టియొక్కలకు నుగాగమంబులేదు.

రామునికయి - జ్ఞానముఁబట్టి - రామునియొక్క.

వ్యా.—‘కయి, పట్టి, యొక్క, వీనికి నెనిమిదవనూత్రింబుచే నుగాగమంబు
ప్రొప్పుంప నీనూత్రింబుచే నిశేధింపఁబడియె. కాన ‘కయి, పట్టి, యొక్క, ఇయ్యవి
విభక్తులలోఁ గలవిని యెఱుంగవచ్చి. కావున ‘కయిని, పట్టిని, యొక్కను’ అని

పదచ్ఛేదాదికాలములయందు నకారాంతంబులుగా నుచ్చరింపఁ గూడదు. ఉ. రాముని కయి, మొ.

10 సూ—చేతతోడలోపలవర్ణకంబుల ప్రథమాక్షరంబులువైకల్పికంబుగా శేషించు.

ప్రత్యయంబునవర్ణకంబునిప్రాచీనులువ్యవహరింతురు.

రామునిచే - రామునితో - వనములలో.

వ్యా.—‘చేత, తోడ, లోపల’ అను నీవర్ణకములయొక్క మొదటియక్షరములు మిగిలి ‘చే’ ఇత్యాదులగును. ఎనిమిదవనూత్రంబుచే నుగాగమంబుచచ్చి ‘చేను, తోను, లోను’ ఇత్యాదికముగా నగును. వైకల్పికమనుటచే ‘చేతను’ ఇత్యాదులు పక్షముననగునని యెఱుంగునది. ప్రత్యయంబునకు వర్ణకంబునసంజ్ఞ తెలుఁగు వ్యాకరణంబునందే వ్యవహరింపఁబడును. ఉ. రామునిచే. మొ.

11 సూ—డుమువునలేక వచనంబులు.

ఏకత్వసంఖ్యను బోధించుప్రత్యయంబేకవచనంబు. రాముఁడు - సోముఁడు - వనము - ధనము - ధేనువు - భానువు॥

వ్యా.—‘డు, ము, వు, న’ అను వర్ణకంబులేకవచనంబులు. ఈవర్ణకంబులవలనఁ బదార్థమొకటియై యున్నయట్లు బోధింపఁ బడును. ఉ. రాముఁడు, వనము, ధేనువు, మొ. నవర్ణకంబునకు నుదాహరణమ్ము పుస్తకంబునందియ్యఁ బడలేదు. నకారము సప్తమివిభక్తి. ఉ. గృహమున.

12 సూ—లువర్ణకంబుబహువచనంబు.

బహుత్వసంఖ్యనుబోధించుప్రత్యయంబుబహువచనంబు॥

రాములు - సోములు - వనములు - ధనములు ధేనువులు - భానువులు

వ్యా.—‘లు, అను వర్ణకంబు బహువచనము. అనగా వనేకపదార్థములను బోధించు నట్టి ప్రత్యయము బహువచనము. ఉ. రాములు. మొద. ఈ సూత్రంబున లువర్ణంబుని యున్నది. లువర్ణకంబునకు యుక్తము.

13 సూ.—తక్కినవి యుభయంబులు.

మిగిలినప్రత్యయములేకత్వ బహుత్వములకు బోధకములనియర్థము|| వనమును - ననములను - ననముచేతను - వనములచేతను - వనముతోడను - ననములతోడను.

వ్యా.—‘మిగిలినవర్ణకంబు లేకవచనంబును, బహువచనంబును, బోధించునవి. అనగా ‘డు, ము, వు, న’ అను వర్ణకంబులునక్క. మిగిలినద్వితీయావిభక్తియొక్క వర్ణకంతైన ‘ను’ మొదలయినవి దేవవచనంబునందును, బహువచనంబునందును, గలుగునని భావము. ఉదా. వనమును. బహు. వనములను. ఇచ్చట ‘ను’ అను ద్వితీయావిభక్తి వర్ణకంబేకవచన బహువచనంబులనుండు వచ్చినది. ఇట్లే వనముచేతను, వనములచేతను, మొదలైనవి.

14 సూ.—ఓయామంత్రణంబునందగు.

ఓయనుశబ్దము సంబోధనంబునందగుననియర్థము - ఇదిసంబోధ్యవాచకంబునకు ముందేప్రయోగింపబడును - ఓశబ్దంబుతోఁగి యుసంబోధ్యవాచకంబు ప్రయోగింపవచ్చును - ఓరాముడ - ఓరాములార - రాముడ - రాములార.

వ్యా.—‘ఓ’ అనునది పిలుచుట (ఆహంత్ర)ంబున) యందుఁ గలుగును. అనగా ‘ఓ’ యనుశబ్దంబు సంబుద్ధిపదంబునకు ముపయోగింపబడును. ఆయుపయోగించుటలోఁ బిలువఁ దగినపదార్థములఁ జెప్పునట్టిపదంబునకు (సంబోధ్యవాచకంబునకు) ముందుపయోగింపబడును. (చూ. వ్యా.) ఓశబ్దమునిదివిపెట్టియు (తోఁగియు) సంబోధ్యవాచక ముపయోగింపవచ్చును. ఉ. ఓరాముడ. ఇచ్చట రాముడు సంబోధ్యుడు

గనుక ఓశబ్దము రావశబ్దంబునకుమందు ప్రయోగింపబడ్డది. రాముడ. ఇచ్చట ఓ' శబ్దములేకుండఁ బ్రయోగింపబడ్డది. ఇట్లే బహువచనమందు. ఉ. ఓరాములార రాములార.

15 సూ—ఓశబ్దంబునకుంబుకుపసీచ స్త్రీపురుషామంత్రణంబులందు యి సి రి వర్ణంబులు విభాషనంతాగమంబులగు.

ఓయిరాముడ - ఓరాముడ - ఓసిదుష్టురాల - ఓదుష్టురాల
ఓరిదుష్టుడ - ఓదుష్టుడ.

వ్యా.—1పురుషామంత్రణంబునందును, 2 సీచ స్త్రీ పురుషామంత్రణంబునందును, 3 సీచపురుషామంత్రణంబు నందును, గ్రహంబుగ 1 'యి' 2 'సి, 3 'రి' అనునర్ణంబులు ఓశబ్దంబునకు విభాషనంతాగమంబులగును. ఉ. ఓయి రాముడ ఓరాముడ— ఓసి దుష్టురాల-ఓదుష్టురాల. ఓరిదుష్టుడ. ఓదుష్టుడ. విభాషయనుటచే యి, సి, రి వర్ణంబులులేకయుఁ గేలమోకారంబుతోఁ బైముదాహరణంబులు పక్షంబునఁజూపఁబడినవి.

16 ఓరియోసిమైత్రియందుంగలన్రు.

ఓరిచిన్నికృష్ణ - ఓసిముద్దుబాల॥ ఓయిమొదలయినవానికిస్వ తంత్రప్రయోగముంగలదు ॥ సంగతియెయోయి ॥ ఓసిపోవే ॥ ఓరోరి యింకెందుఁబోవచ్చు ॥ వీనికిదీర్ఘంబుంగలదు ॥ ఓయివిప్రకులూవతంస ॥ ఓరిదుష్టనిశాటులార ॥ ఓసీననుఁజెనకరాకు.

వ్యా.—ఓరి, ఓసి' అనునవి స్నేహమందుపయోగింపబడకలదు. అనఁగా సీచత్యమందే కాక స్నేహమందును, ఋదుష్టుకు 'ఓరి' అనునదియు, స్త్రీలకు 'ఓసి' అనునదియు నుపయోగింపవచ్చునని భావము. పురుషునకు- ఓరిచిన్నికృష్ణ. స్త్రీకి- ఓసిముద్దుబాల. ఓయిమొదలైన వానికి సంబంధి పదములేకుండఁ బ్రయోగంబుగలదు.

ఉ. సంగతియే యోయి (ఓయీ! సంగతియే? = సంగతిమా?) మొ. 'ఓయి' ఇత్యాదుల
యికారంబునకు దీర్ఘంబును గలను. ఉ. ఓయీవిప్రమహావరంస. ఇట్లే మిగిలినవి.
స్త్రీలింగములైన సంబోధ్యవాచకములకును 'ఓ' అను నన్యయంబు గానంబడి
యెడి. (తత్సమంబైన రోశబ్దంబు ధనార్థకంబు.) ఈరోశబ్దంబు ప్రాస్వాంతంబును న
య్యెడిని- చ. కేమలవర్షాక్షిరో విసవుగా కలయొక్కటి కంటివేకువకో' ప్రభా-1ఆ
చ. రమణియో భృత్యులందు నపరాధము గల్గిననాయకుల్ పృథ 1 తుముడలపోసి
యుగ్రతరశాసనముం దనిచేయరు' భాగ -4 స్కం. సంబోధ్యవాచకంబులైన దేశ్య
స్త్రీవాచక స్త్రీసమశబ్దంబులపైని నేకత్వంబున 'కాన' అను శబ్దంబును, అల, అనునన్య
యంబును, సంబుద్ధిద్యోతకంబులుగా నుపయోగించబడును, కాని అల కాన, శబ్దంబు
లు నావ:వాచకంబు లగునప్పుడు మాత్రము క్రియంబుగాఁ గరంగంబును అడవియును.
నర్థమిచ్చును. తే. 'గీ. భవ్యపతి దేవతాచారపరమపుష్కాగ్రస్థ మేమొకకుండుమితల్లి కాన.
సై-7 ఆ. మాసామికాన, 'సా. 1ఆ. నీ. ౧. : శైవమన్నను గురువన్న సర్వమన్నఁ
ప్రాణవాఘండు సుమ్ముమాచూన్యకాన, కవిజ- ౩౩. ఉ. అక్కల కన్యకాత్వమిటు
లాడిపోన నకారంబునీ తెక్కసి చూచువచ్చె, నిర్వ- 2ఆ. అల, అనునది దీర్ఘాం
తంబును నయ్యెడిని.క. వ్రేలెడు వెండ్రుక తిరుగడఁగి మాలంగడల యూచు దొప్పు
దొప్పున నోరిం 1 గేల నడిచికొను వెలవుల లాలలు దొరగంగ నన్నలాయని యొ
లుకో, ఉ - సారి-4ఆ.

17 సూ—తిర్యగ్జ్ఞాభిన్నంబులును వానివి శేషణంబులును మహాత్ముల
నంబుడు.

తిర్యక్కులనఁగాఁబశుషత్యోగులు - జడములనఁగానచేతనములు.

పాఠ్య. —స్త్రీలును, దివ్యక్కులును, (పశువులు, పక్షులు) జడములును, (చల
నము లేనివి) గాక తక్కిన పవార్తములును వానివి శేషణంబులును, మహాత్ములనంబుడు.
అనఁగా—స్త్రీలు, పశువులు, పక్షులు, గరుచహీనములైనపక్ష్యకములు మొదలైనవి
యమహాత్ములనియు, బురుషవాచకంబులును, వానివి శేషణంబులును, మహాత్ములనియు,
భావము. స్త్రీలకుఁ బ్రత్యేకముగా మహతి యనియుం గలదు.

18 క్లిబంబులుమిత్రాదులు మహద్వాచకంబులువిభాషంబులింగతుల్యంబులగు.

మిత్రశరణప్రధానపాత్రాదులుమిత్రాదులు॥

వ్యా.—నపుంసకలింగంబులకు మిత్ర, మొదలైనమహద్వాచకశబ్దంబులువిభాషగాఁ బుంలింగంబులతో సమానంబులకు. అయిగా మిత్ర, మొదలైనశబ్దంబులు సుహృదాదివాచకంబులు సంస్కృతంబుకంటె వపుంసకలింగంబులు. వీనిని దేవుఁగుఱానికి నుపయోగించునపుడు ముచ్చకముచేర్చి పులింగంబుగాను, ముచ్చకంబుచేర్చినపుంసకలింగతుల్యంబుగాను, నుపయోగింపవచ్చును. ఉ.మిత్రుఁడు,మిత్రము. సూత్రములోనపుంసకలింగమని చెప్పుటచేత మిత్ర, శబ్దముచూర్యపరమైనపుడు మిత్రమనియు, మహత్తనిచెప్పుటచేత, "సింగంబుమిత్రముగుజంబుకంబు," అనునప్పుడు మిత్రుఁడనియు, నుపయోగింపఁ గూడదని తెలిసికోవలెను. మిత్ర, శరణ, ప్రధాన పాత్ర, అను నీశబ్దంబులకుమిత్రాదులని పేరు. మరియు మిత్రాదిశబ్దంబులకు రూపద్యయంబనిముప్పదితోమ్మిదవమాత్రముక్రింద నుదాహరింపఁబడ్డది. శరణశబ్దంబునకు శరణు, అనియు రూపాంతరంబుగలదు. గృహవాచకశరణశబ్దంబు సర్వదామువర్ణకాంతంబై యుండును. తే॥ గీ॥ ఇంకనైన నమ్మ నేల కూలింపవు! నాకుశరణమగుమునానయమదు, భార - ఆర - 2౪. తక్కుంగలమ్మ తాది శబ్దంబులకుఁ బ్రయోగంబులు సులభంబునటచేఁ బ్రయోగింపఁ బడవచ్చును.

19 సూ.—ఇత్తుబిందుపూర్వంబగు.

ఇకారమిత్తుగాఁగలదానికిముందుబిందువు వచ్చుననియర్థము. కార్యర్థము ప్రత్యయాదులందు నిబద్ధమయి ప్రయోగించునపుడు మానంబుదు వర్ణమిత్తునాఁబడు - ఉదాహరణముమీఁద స్పష్టంబగు.

వ్యా.—ఇకారము, ఇత్తుగాఁగలదానికి ముందుబిందువు గలదని తెలిసఁగాఁ గార్యమునిమిత్తము ప్రత్యయములు మొదలైనవానియందుఁ గూర్చఁబడ్డదై లక్ష్యమునం

దు విడిచి పెట్టబడునక్షరము. (దుజ్) . ఈశబ్దమునకునుకారమత్సంబ్ధగలది.

20 సూ.—మబ్ధర్థకంబునకుంబ్రహ్మతీయమునదమమంతరిబసంబు.
స్వప్రము.

వ్యా.—దుజ్, అనుబద్ధకమునకుంబ్రహ్మతీయమునదమమంతరిబసంబు.

21 సూ.—పులింగింబుమహద్వాచరింబ మననామంబు తింబయ
త్వంబునకుత్వంబగు.

నామంబనఁ గాబ్రాతీపదికము - డిద్ధ - రామ - భార్గవ - రాజపు
రుష - ఇట్టివిప్రాతిపదికములు || డిద్ధ - రాము - భార్గవు - రాజపురుషు ||

వ్యా.—పులింగమ్మ (శబ్దము) మహద్వాచరింబ మననామంబు ముక్తి
కడపటి అకారమునకు, ఉకారము వచ్చును. ఉ. దా. డిద్ధ, డిద్ధ - రామ, రాము.
ఇత్యాదులు.

22 సూ.—పులింగమగుమహద్వాచరింబ మనకుడుబ్ధగు.

ఇచ్చటడుబ్ధను దానియందుజకారమిత్తుగావున జిత్తుబిందుపూ
ర్వంబగునను సూత్రముచేత డువర్ణమునకు ముందునున్న వచ్చును బి
మ్మటజకారములోపించును || ఉ || డిద్ధుడు - డిద్ధుండు - రాముడు -
రాముండు - భార్గవుడు - భార్గవుండు ||

వ్యా.—పులింగంబైన మహద్ధకశబ్దంబునకు (దుజ్), అనును. ఇచ్చట (దుజ్)
అనుదానియందలి జకారంబిత్తుగనుక 'జిత్తుబిందుపూర్వంబగు' అను పంనొమ్మిదవనూ
త్రంబుచే డువర్ణకంబునకు ముందు బిందువువచ్చి బిమ్మట జకారము లోపించును. ఉ
దా. డిద్ధుడు, రాముడు, భార్గవుడు, ఇత్యాదులు. ఇచ్చట నడిపదయొకంపదనూ

త్ర్యంబున 'డిద్ధ' శబ్దంబునకు ఉకారమువచ్చి 'డిద్ధు' అని కాఁగా నీనూత్ర్యంబున బిందువు ముందుగలిగిన దువర్ణకమువచ్చి 'డిద్ధుఁడు' అనియైనది. తరువాత హ్రస్వము మీఁద నున్న యటసున్న నిండుసున్నయగును' అను నర్థమిచ్చు సంజ్ఞాపరిచ్ఛేదమందలి పదునాల్గవ నూత్ర్యంబున 'డిద్ధుండు' అని యగును. రాముండు మొదలైన విటే గ్రహించునది.

23 సూ.—దుమంతంబునకుద్వితీయాద్యేకవచనంబు పరంబగునపుడు నిగాగమంబు సర్వత్రవిభాషనగు.

రామునిని — రాముని — రామునిచేతను — రాముచేతను — రామునికిని — రామునకును || సర్వత్రయనుటనగాగమ బాధనార్థము||

న్యాయము.—దుమంతం బనఁగా 'దుమ్' అను ప్రథమావిభక్తి యుండుటకు యోగ్యమైన 'డిద్ధు'— రాము — మగ' ఇత్యదులు. ఇట్టి శబ్దంబునకు ద్వితీయావిభక్తి మొదలైననాని యేకవచనంబు పరంబగునపుడు 'ని' అనునది యొల్లెడలను (అన్నివిభక్తుల యందును) విభాషగా నగును. ఉ. రామునిని— రాముని. రామునిచేతను— రాముచేతను. రామునికిని— రామునకును. మొ. ఇచ్చట నికారము విభాషయనుటచే 'రామునిచేతను' రాముచేతను' అనియుం జెప్పవచ్చును. సర్వత్ర' అని చెప్పుటచేత నిరునదియొనిమిదవ నూత్ర్యంబున షష్ఠీవిభక్తిలోనే విధింపబడిన నగాగమంబును సయితము వికల్పంబుగా బాధించునని భావము. ఉ. రామునకును— రామునికిని. రామునిని' ఇచ్చటఁ బ్రక్రియ సుబోధమునకై వ్రాయబడును. అకారాంతమైన 'రాము' శబ్దంబు ఇగువదియొక్కవ నూత్ర్యంబుచే 'రాము' అగును. ఇది దుమంతంబు గావున ద్వితీయైకవచనంబుపుట్టి 'రాము + ను' ఇట్లుండు. ఇగువదిమూడవదగు నీనూత్ర్యంబున నువర్ణకంబునకు ముందునిగాగమంబువచ్చి 'రాము + ని + ను' అగును. ఇటవత్సమాణంబైన ఇకారంబు మీఁది, అను నిరునదియొవనూత్రంబున నిగాగమంబుయొక్కయికారము తరువాతనున్న ద్వితీయావిభక్తి నువర్ణకంబునకు నిత్యంబు వచ్చి 'రామునిని, అగును. నిగాగమంబు విభాషగావున రానిపక్షమందు 'రాము + ను' ఇట్లుండును.

దుమంతంబు మీది, అను నిరుచదియొడవనూత్రంబున నువర్ణకంబునకు నిత్యంబుగలిగి
రాముని, అగును. ఇట్లే నిగాగమ వికల్పంబుచేతఁ దృతీయాదివిభక్తులయందుఁ గూడ
రూపద్వయం చేర్పడును.

24 సూ — అనుదంతమగు తెనుఁగుదుమంతమునకునిగాగమముని
త్యముగానగును.

మగనిని - మగనిచేతను - మగనికిని || అనుదంతంబను పర్యుదాన
ముచేత - తమ్మునిని - తమ్ముని - తమ్మునిచేతను - తమ్ముచేతను ||
అల్లునిని - అల్లుని - అల్లునిచేతను - అల్లుచేతను || బల్లిదునిని - బల్లి
దుని - బల్లిదునిచేతను - బల్లిదుచేతను - ఇత్యాదులందునిగాగమంబు
పాక్షికంబనియెఱుఁగునది||

వ్యా.—ప్రాసోక్యకార (ప్రాస్య + ఉకార) మంతమందులేని తెనుఁగుదుమం
తంబులకు నిగాగమము నిత్యముగా నగును. ఉ. మగనిని- మగనిచేతను- మొ. మగ,
ఇది యుకారము తుపలేని దుమంతంబు దీనికి ద్వితీయైకవచనము చేర్చఁగా మగ +
ను, అని యగును. ఈయిరువదినాల్గు నూత్రంబుచేత నువర్ణకంబునకు ముందు నిగాగ
మంబు నిత్యంబుగానయి మగని + ను, ఇకారంబు, అను నిరుచదిగూఱవనూత్రింబు
చే నువర్ణకంబున కిత్వంబువచ్చి మగనిని, అగును. ఇట్టి శబ్దంబులయందు నిగాగ
మంబు నిత్యంబుగాన మగనిచేతను, ఇత్యాది తృతీయాది విభక్తులు నిగాగమంబుతోఁ
గూడికొన్నవై యొక్కొక రూపంబుతోనే యుండును. నిగాగమంబువిడిచి మగచే
తను, ఇత్యాదికముగాఁ బ్రయోగింపఁ గూడదు. (మూలము)-అనుదంతంబను పర్యుదా
నముచేత, “తమ్మునిని, తమ్మునితమ్మునిచేతను, తమ్ముచేతను, అల్లునిచేతను, అల్లు చేతను” ఇ
త్యాదులందు నిగాగమంబు పాక్షికంబని యెఱుంగునది. (వ్యా.) పర్యుదానప్రసజ్యప్రతి
షేధంబులకు లక్షణము—శ్లో ప్రసజ్యప్రతిషేధోయంక్రియ మాసహాయత్రనభో | ప
ర్యుదానస్సవిజ్ఞేయోయత్రోత్తర పదేననభో, అర్థము నషేధార్థకమైననకారము క్రి
యతో నన్వయించినచోఁ బ్రసజ్యప్రతిషేధమనంబడు. ఉ.. రాముఁడు బ్రాహ్మణుం

దుకాడు. ఇచ్చట కాడు, అనుక్రియతో నిషేధము సంబంధించినది కావున రాముడు బ్రాహ్మణజాతిలోనివాడు కాడనియు, దక్కినవర్ణంబులలో నేవర్ణముఁడో యనియు, భావం బిచ్చును. నిషేధార్థము (క్రియతో నన్వయింపక) సమాసంబులోని యుత్తరపదంబుతో నన్వయించినప్పుడు పర్యవసాయి నాబడు. ఉ. రాముడబ్రాహ్మణుఁడు. ఇచ్చట రాముడు అబ్రాహ్మణుఁడ, నగా జాతిసూత్రంబుచే బ్రాహ్మణుండైనను కొన్ని గుణంబులచే బ్రాహ్మణుడనంబడక భిన్నుఁడని చెప్పందగినవాడని భావము. నిషేధార్థక మైనశబ్దంబు సమాసంబుతో మిళితమైనప్పుడు సాదృశ్యమును, భేదమును, గూడ చోధించును. కావున. రాముడుకొన్ని గుణంబులచే బ్రాహ్మణభిన్నుఁడనియు, మఱికొన్ని గుణంబులచే బ్రాహ్మణసదృశుండనియు, నర్థమగును గాని ప్రసజ్యప్రతిషేధమునందుంబలె రాముడు బ్రాహ్మణవర్ణేతరుడని స్ఫురింపదు. అట్లే అనుదంతంబైన తెనుఁగు డుమంతంబు, అను సూత్రంబులో నిషేధార్థక నకారము, ఉదంతశబ్దంబుతో నన్వయించినది కాన నుదంతంబులుకాని మగ, పాప, ఇత్యాదులు కొన్ని ధర్మంబులచే నుదంతశబ్దంబులతో సమానము లైనవే యీసూత్రంబునందు గ్రహింపఁ బడును. ఇచ్చట మగశబ్దంబుకారాంతము గావున నట్టిధర్మంబుచేత నుకారాంతడుమంతంబుతో సామ్యములేనినయ్యెను. ఈయకారాంతశబ్దంబే మహత్త్వధర్మంబుచేత నుకారాంతడుమంతంబుతోఁ దుల్యంబైనదై యుండవలెను. అట్టిధర్మముగల తెలుగుశబ్దంబులు మగ, మనును, పాప, కే, వ్రే, ఈకాప్రత్యయంతంబులు ఇత్యాదులగును. ఇట్టిశబ్దంబులకు నిత్యంబుగా నిగాగమంబగును. ఉదంతడుమంతంబులైన తమ్ము, అల్లు, బల్లిదు' ఇత్యాదిశబ్దంబులకు డుమంతంబునకు, అను నిరువదిమూడవ సూత్రంబుచే వైకల్పికంబుగా నిగాగమంబు వచ్చును.

25 సూ—డుమంతంబుమీఁదినువర్ణకంబునుత్వంబునకిత్వంబగు.

నువర్ణంబుద్వితీయయను సూత్రముచేత - రామును - అనిపాప్తింపఁగా నీసూత్రముచేత నువర్ణకోత్వమున కిత్వంబు సిద్ధించె - రాముని - భార్గవుని॥

వ్యా—డుమంతమా తరువాతి నువర్ణకముయొక్క ఉకారంబునకు ఇకారము

పచ్చును, అనగా నువ్వర్థకము ద్వితీయకుపచ్చు, నను రెండవసూక్తింబును ఉపసంహరింపబడురాము, అనుదానికి నువ్వర్థకము రాగా రామును, అయ్యెను. పిమ్మట నీసూత్రముచేర నువ్వర్థకముయొక్క ఉకారంబునకు, ఇకారమునచ్చి రాముని, అని యైనది. ఇట్లే భార్గవుని, కందలైనది.

26 సూ—ఇకారంబుమీఁదికునువు క్రియావిభక్తులయ్యుత్వంబున కిత్వంబును. హరిని - హరికిని - శ్రీని - శ్రీకిని - వారిని - వారికిని॥

వ్యా.—ఇకారము పదవారతవచ్చు ను, ను, వు, అనుదానియొక్కయు, క్రియలయందలి విభక్తులయొక్కయు, ఉకారంబునకు, ఇకారమునను. ఉ. హరిని. ఇచ్చట 'హరి, అనుశబ్దము ఇకారముంతమందుగలది. దీనితరువాతవచ్చిన ను, అనుదాని యుత్వంబున కిత్వంబునచ్చి హరిని, అయ్యెను. నువ్వర్థకమునకు - హరికి, పువ్వర్థకమునకు - హరికిని. క్రియావిభక్తికి—నచ్చితిరి (నచ్చితి + రు) ఈసూత్రంబుచేర నువ్వర్థకంబున (ఇత్) లేకుండ ఇకారంబుమీఁది, అనుదంతేసి దీర్ఘంబైన ఉకారంబునకుం గూడ గ్రహణంబుగలిగి, శ్రీకిని, శ్రీని, ఇత్యాదిగూపంబులయందుం నునువ్వర్థకంబుల యుత్వంబున కిత్వంబుగలిగెను.

27 సూ—ఈధాతుయుష్మదర్థంబులమీఁదివానియ్యుత్వంబున కిత్వంబున రాదు.

ఈరు - ఈవు - ఈసు - ఈము - ఈకు-నీకు - మీకు.

వ్యా.—ఈ, అను ధాతువుయొక్కయు, నీ, మీ, అనుదానియొక్కయు, పదవారతవచ్చు ఉకారంబునకు, ఇకారంబురాదు. ఉ. ఈరు (ఈయరు, అనియర్థము) ఇచ్చట, ఇచ్చుధాతువుయొక్క న్యతిరేకార్థకమైన ఈరు, అనుదానియందలి ఈకారము పదవారతవచ్చినఉకారము, ఇకారముగామాటే ఈరి, అనికాదు. నీ, మీ, శబ్దంబుల విభక్తులయొక్క ఉకారమునకు, ఇకారమునచ్చి నీకి, మీకి, ఇత్యాదికముగా

నువచు ఇట్లే మిగిలినవి. కొందఱు మహమ్మదీయులు నీకి, మీకి, అనివాడుటలోక ప్రసిద్ధము.

28 సూ—కువర్ణకంబుపరంబగునపు డుకారంబుకారంబులకునగాగ మంబగు.

రామునకును-విష్ణునకును-నవిత్యనకును-విధాత్యనకును.

వ్యా.—కువర్ణకము పరంబగునపుడు, ఉకారంబునకుఁ గాని బుకారంబునకు గాని, నె, అనునది యంతఃగమంబుగావచ్చును. ఉ. రామునకును - విధాత్యనకును. ఇచ్చట మొదటిది ఉకారంబునకును, రెండవది బుకారంబునకును, నరుసగా నుదాహరణంబులు. తెలుఁగులో బుకారాంతంబులైన ప్రాతిపదికంబులు, ఏబదిమూడవనూ త్రింబులోఁ జెప్పబడెను. ఇట్లు శాస్త్రంబునంజేసి ఉకారాంత బుకారాంతశబ్దంబు లకు మఱ్ఱీవిభక్తి పరంబగునపుడు నగాగమవిధి నిత్యంబైనను బ్రాసీనకవిప్రయోగంబు లుపాత్రిము నగాగమశాస్త్రంబుగాఁగొన్ని కానవచ్చుచున్నవి. దీనికిఁ గారణము సంస్కృతవ్యాకరణంబులోఁ బ్రసిద్ధమైన ఆగశాస్త్రమనిత్యం, అను పరిభాషయే తెనుంగువ్యాకరణంబులోఁ గూడ శరణుంబని కొందఱు చెప్పియున్నారు. వైపరిభాష చేరను, సాగరంతర్ముకామస్య, అను ప్రయోగమునందు, ఇడాగమము రానియందున తర్ముకామస్య, అని ప్రయోగింపఁ బడ్డవనియు, నాగమశాస్త్రము నిత్యమైనచో తరీ ముకామస్య, అని, ఇడాగమంబుతోఁ దప్పకయుండవలెననియు, జెప్పదురు. ప్రకృతి భాషయందుంబోలె వికృతియందుం గూడఁ వైపరిభాషయే శరణుంబుగా నెందుకొని మఱ్ఱీవిభక్తియందలి నగాగమంబు లేకుండినను దోషంబులేదని చెప్పుదురు. నగాగమంబు లేనిచోఁ బువర్ణాంతనామవాచకములమీఁద మఱ్ఱీవిభక్తిసంబంధంబశ్చిలదోషప్రభాంతి కరంబు శుభికటువగుఁ గాన నట్టిస్థలంబులందు నగాగమప్రయోగము తప్పక యుండుట మేలు. నీ. నీతూపుకోర్వక నిటలాక్షుఁడును దనూఫల కంబుచాటున, బాయడెపుడు, కవికర్తృసాయనము. దనుజరిపుకు, ఇట్టిచోట నగాగ ముండినచో మేలుగానుండును. నీ|| సహజేననకులవాసవనుతేజీసులఁ గ్రమమునఁ

నలుపుర, గౌరవేంద్రుకొక్కొక్కయేటున నుక్కివంబున నొడ్డియోడి తన్నునునొడ్డి
యోటువడిన. భార - సభా - 2 ఆ. క|| కమలాసనవినువావి | కృణుమమనెలపెట్టె
దేని, నిర్వ - 7 ఆ. సీ|| సంగరిమునకు మత్స్యముకేగెడు క్రియసాలవక చనియోడిశూరు,
లార. ఉ - పారి - 6 ఆ. ఉ|| బాలనం గొల్లెట్టె బొమ్మ కకొనమువెట్టికి యానసంబుగాఁ
గోలయుసాగుపై నయి కళోమటికిక నిడు శీలమృబమ్మవక, పై - 6 ఆ. అ|| వెలదె
సోయగంబు పీడింప వినుతంప! జేయకన్న లమరవిభుకేట్టి రెండువేలకమ్మ లండబా
ధీశ్వరు! కొసంగఁ బోలుఁ బంకజోద్ధవుండ, పై - 4 ఆ. ఉ|| బలవంతపుఁ బాపము
దద్దుకొంటివే | బాగునఁ బాటుకోర్కె. భోజ - 9 ఆ. చ|| అపివరించి పృతాపుడును
నాపిశేనాభుండు ప్రిహ్మసత్తుకుకొ, రామాయము. ఉ|| రాముని పథవరితంబుగ | రా
మాయము నృచించి ప్రానేతసుకుకొ, భాష్కరరామాయము. చ|| కనరుమనాభు
పద్ధపుడు పత్రకిపేవుడు, పత్రమార్కచరిత్ర. ఉ. నరకుకమ్మ సత్యగరువమ్మిక
తెల్లదటంచు మానిన, పారి - 1 ఆ. పైనిజూచిన సభ పర్వపద్మలలో కౌరవేంద్రు
కొక్కొక్క, అనుచోటున కౌరవేంద్రుకుకొ, అని షష్ఠీవిధక్తియే సత్కయించి నగాగ
ములేకుండ నిత్యాదిమహాకవి ప్రియోగంబులున్నందున షష్ఠీవిధక్తియందు నుకారాంత
నామవాచకంబులు నగాగమవిరహించుటై యుండవచ్చునని తిన్మాకవిగారు తమసర్వ
లక్షణసారసంగ్రహము నుడివరి. కొంచటివేలల కౌరవేంద్రు కొక్కొక్క, అని ద్వి
తీయగా వద్దరి. బహుపుష్ట కలలులయందు కౌరవేంద్రు | డొక్కొక్క యుద్ధననొడ్డి
తన్నునునొడ్డి యుక్కివంబున సన్నబోటువడిన, అని ప్రిహమవిధక్తిగా నున్నది.
ఇచ్చటఁ గౌరవేంద్రుండనఁగా సందర్భవశంబున ధర్మరాజు. ప్రిహమము శిశువితో
జూపమామబ. కాబట్టి దుర్యోధనుని సలబంధ మంత మంత్రము నెచ్చటలేదు. కిరు
వనువాడు పాండవులకుం గూడఁ గూటస్థుండేకాన సందర్భవశంబున ధర్మరాజును,
గౌరవేంద్రుండనవచ్చును. కాన కౌరవేంద్రు డొక్కొక్క, అను ప్రథమాంతపా.
తమే సర్వవిధంబుల సరసంబుగా నున్నది. వంతుకువచ్చు, అను దానికి వంతుననచ్చు
అను పాతము గలదు.

29 సూ—ఉకారముకారంబుల కందువర్ణకముపరంబగునపుడునుగా
గమంబగు.

రామునందును - విష్ణునందును - విధాతృనందును॥

వ్యా.—ఉకారంబునకును, ఋకారంబునకును, అందు' అనుసప్తమి విభక్తి ప్రత్యయము పరంబగునపుడు నకారమంతాగమంబుగావచ్చును. ఉ. రామునందును, విధాతృనందును. ఇచ్చట రాము + అందు, అనియుండఁగా నందువర్ణకంబు పరంబగు నపుడు, ఉకారఋకారంబులకును నచ్చర్ణకంబునచ్చును, అను దానింబట్టి మే, రాఁగా రామునందును, (రాము + ను + అందును) అని యయ్యెను. ఋకారాంతంబునకును నిట్లేగ్రహింపవలెను.

30 సూ.—ఆగమమువువర్ణకంబుల కందుకర్ణకము పరంబగునపుడు నుగాగమంబు విభాషనగు.

వనమునందును - వనమందును - ధేనువునందును - ధేనువందును

వ్యా.—ఆగమములైన మే, వు, అను వర్ణకంబులకు అందు, అనునది పరంబగు నపుడు నకారంబంతాగమంతైవిభాషనగును. ఉ. వనమునందును, వనమందును. ధేనువు నందును, ధేనువందును. ఇచ్చట వన, అను శబ్దంబునకు ముగాగమమువచ్చి వనము, అయ్యెను. దీనికి అంసు, పరంబగునపుడు నకారమంత మందురాఁగా వనమునందును, అయ్యెను, ఈమువర్ణము నలునదియవసూత్రముచేత నాగమముగాని ప్రథమావిభక్తికాదు ప్రథమావిభక్తియేయైనచో ఏప్తమివిభక్తికిని, ఈప్రథమకును నెట్లుసాంగత్యముకూడు ను? కాన నిట్టిస్థలంబుల ముకారవుకారంబులు విభక్తులని భ్రమింపవలదు. విభాషయ నుటచే నకారమురానియపుడు ఉకారసంధికలిగి, వనమందు, అయినది. వువర్ణాంతంబును నిట్లేగ్రహించునది.

31 సూ.—బహుత్వంబునద్వితీయావిభక్తులకు లడాగమంబగు.

రాములను - రాములచేతను - విధాతృలను - విధాతృలచేతను॥

వ్యా.—బహువచనమందు ద్వితీయమొదలైన విభక్తులకు మొదట లకారము వచ్చును. ఉ. రాములను రాములచేతను, విధాతృలను, విధాతృలచేతను. ఇచ్చట

బహువచనము చెప్పబడినదిగనుక ద్వితీయయైన నువర్ణకమునకు మొదట లకారమువచ్చినది. 'రాములచేతను, ఇత్యాది మిగిలిన విభక్తులయందును నిట్లే గ్రహింపవలెను.

32 సూ.—సంబోధనంబునందేకార్థంబయిన పదంబుతుదియుకారంబునకకారంబగు.

ఓరాముడ - ఓవృక్షము - ఓశంభువ - ఓకొడుక॥

వ్యా—సంబోధనంబునందు, ఏకవచనాంతమైన మాటయొక్క కడపటి ఉకారంబునకు' అకారంబగు. ఉ. ఓరాముడ. ఇచ్చట 'రాముడు, అనునకారాంతశబ్దంబేకవచనంబుగనుకను, సంబోధకముగనుకను, కడపటనున్న ఉకారంబునకు అకారమువచ్చి ఓరాముడ, అనియయ్యెను. ఇట్లే ఓవృక్షము, ఇత్యాదులు గ్రహింపవలెను.

33 సూ.—సంబోధనంబునందుబదంబుతుదియుకారేకారంబులకుదీర్ఘంబువిభాషనగు.

ఓరాముడా - ఓరాముడ - ఓచెలియా - ఓచెలియ - ఓహరీ - ఓహరి - ఓతండ్రి - ఓతండ్రి॥

వ్యా—సంబోధనమందు మాటయొక్క తుదనున్న అకారమునకును, ఇకారంబునకును దీర్ఘంబు విభాషగానగును ఉ. ఓరాముడా—ఓరాముడ ఓహరీ—ఓహరి మొ. ఇచ్చట సంబోధనమందు చివరనున్న అకారమును, ఇకారంబును, విభాషగా దీర్ఘంబులొనుగనుక దీర్ఘాంతంబుగా నొకసారియు, హ్రస్వాంతంబుగా నొకసారియుఁ బ్రయోగింపబడెను.

34 సూ.—కృతోత్కంబగుసంస్కృతనామంబు సంబుద్ధిదుడుదనకు లోపంబువిభాషనగు.

ఓరామ - ఓకృష్ణ - పూర్వసూత్రముచేత దీర్ఘంబు - ఓరామా

ఓక్కష్టా || సంస్కృతనామంబనుటఁజేసి - ఓతమ్ముడ - ఓబల్లిదుడ -
ఇత్యాదులందులోపంబు లేదు||

వ్యా.—శాస్త్రముచే సాధింపఁబడిన ఉకారముగల సంస్కృతనామంబుల
దువర్ణకంబునకు లోపమువిభావగాఁ గలుగును. ఉ. ఓరామ. ఇచ్చట రామఁ శబ్దము
సంస్కృతనామము. దీనికి నిరుపదియొకటి యిరుపదిరెండు నూత్రంబులచే నుత్వ
దుజ్జులు గలిగిరాముడు, అయ్యెను. తరువాత ముప్పదినాల్గవనూత్రంబుచే సంబుద్ధి
దువర్ణకములోపించి, ముప్పదిరెండవనూత్రంబుచే నుకారంబునకు నకారమువచ్చి, (ఓ)
రామ, అనియైనది. దీనికి ముప్పదిరెండవనూత్రంబున దీర్ఘంబువచ్చి, (ఓ) రామా, అని
యైనది. ఈనూత్రంబులో సంస్కృతనామమని చెప్పటచేత (ఓ) బల్లిదుడా, అను
నపుడు దువర్ణకము లోపాదికార్యంబులుగలిగి, (ఓ) బల్లిద, ఇత్యాది దుష్టరూపంబులు
కావయ్యె. ఈనూత్రంబులోఁ గృతోత్కంబను విశేషణంబు లేకపోయెనేని దోషంబు
గలుగును. నలువదినాల్గవనూత్రంబుచేతను ఇకారాంతాది శబ్దంబులకుఁ బ్రథమైకవచన
మునకు లోపంబు నిత్యంబుగఁ జెప్పబడ్డది. ఈముప్పదినాల్గవనూత్రంబులో సంస్కృత
నామంబు సంబుద్ధిదుజ్జునకు లోపంబు విభావయని నూత్రింపఁబడె. నలువదినాల్గవనూ
త్రము సామాన్యనూత్రమై యీనూత్రంబువిశేషనూత్రంబు. కాన సంబుద్ధికాని ప్రథ
మైకవచనంబునకు లోపంబుచేసి సావకాశమైననలువదినాల్గవ నూత్రంబును సంబుద్ధి
దుజ్జు విషయంబులో నీముప్పదినాల్గవనూత్రంబు బాధించును. అందున హరి, ఇత్యాది
శబ్దంబులు సంబుద్ధ్యేకవచనంబులో విభావగా దుజ్జుతోనిల్చి హరిడా, ఇత్యాదిరీతి
గా దుష్టరూపంబు కావలసినదప్పును. ఆదోషము నివారింప నీముప్పదినాల్గవనూత్రము
లోఁకృతోత్కం, బనినవి శేషణంబుంపఁబడినది. అందున శాస్త్రంబుచే నుకారాంతం
బులైన రాము, డిద్దు, ఇత్యాదుల సంబుద్ధిదుజ్జునకేలోపంబు గలుగునుగాని హరి,
ఇత్యాదిశబ్దంబులందు నైభాషికసంబుద్ధిదుజ్జులోపము ప్రసక్తింపనేరదు. కృతోత్కం
బని నూత్రించుచు శాస్త్రముచేగలిగిన ఉకారముగలవియే యనుటంజేసి సహజముగా
నుకారాంతంబులైన శంభు, విష్ణు, భాను, ఇత్యాది సాంస్కృతికంబులమీఁది సంబుద్ధి
దుజ్జునకు విభావగా లోపంబుగలిగి శంభా విష్ణా, భానా, ఇత్యాదృనిష్టరూపం
బులు కలుగుచు ‘శంభూ’ విష్ణూ, భానూ ఇత్యాది ప్లుతాంతసంబుద్ధి సాధురూపంబు

లతోఁ బర్యాయంబుగా నుండనేరవు. 'శంభుడ' విష్ణుడ, భానుడ' ఇత్యాదికముగా నే విభాషగాఁ బ్రయోగింపవలెను. అనంతరమునాఁక ముఖ్యముగా వివక్షింపఁబడిన పుడు ఉత్పడుజ్వర్ణకంబులగును. సంబంధియందుఁ బాక్షికలోపము వీ. సహకార ము త్ప్రియసహకారుఁ బాన్నగపున్నగఁ దిలక భూభువనతలకుఁ | జంపముధిహారి చందనుబుష్పితాశోక సుహృజనశోకమహను . వసుకకుజైః సీవమవిశ్రితః భయాశ్రితా ర్తినా రునలుఁద్రోతితోడ' భావ. 2 ఆ.

35 సూ—ఉదంతసంస్కృతనామంబునిఁగల సంబంధి డువర్ణకం

కారంబుపుతంబాదేశంబువిభాషకను.

ఓవిష్ణూ 3 - ఓశంభూ 3 - పక్షంబునందు - విష్ణుడ - శంభుడ - ఇత్యాది.

వ్యా— ఉకారమంతమందుఁగల సంస్కృతనామంబునిఁగి సంబంధి డువర్ణకం బునకు, ఉకారపుతంబువిభాషగా నాదేశంబునను. ఉ. ఓవిష్ణూరి. ఓశంభూరి. ప్రాస్వం బేకమాత్రకాలము దీర్ఘంబు ద్వినాత్రకాలము. ప్లుతంబు త్రిమాత్రోచ్చాగణకాలము అని ప్రసిద్ధంబు. 'ఓవిష్ణు' అనునపుడు పుతమునచ్చి 'ఓవిష్ణూ' అని యయ్యెను. 'విభాష' యనుటచేత ముప్పనిరెండం నూత్రంబుచే డుదంతంబునకు సకారమునచ్చి విష్ణుడ, అని పక్షంబుననగును. ఇట్లే 'శంభూ. శంభుడ' గ్రహింపవలెను ఈనూత్రంబులో నుదంతసంస్కృతనామంబులు సహజముగానుండిన ఉకారములుకలవియని గ్రహింప వలెను లక్షణగ్రంథంబులలో ప్రాస్వంబులు లఘువులనియు, దీర్ఘంబులు గురువులని యు, నిర్ణయింపఁబడియో పుతప్రశంసమాత్రము గురులఘువిచారలో వేయఁబడ లేదుగాని యియ్యది గురువే యనవలయును. ద్వినాత్రకా మైన దీర్ఘమే గురునైనపుడు త్రిమాత్రకాలికమైనపుతము గురుగని కెప్పుడు వేయవలసంబుండననియు నియ్యది గురువగుట కైముత్యన్యాయంబుననే ప్రాక్షింపవలెనియు, లక్షణగ్రంథముమిన్న కుండిరి. కాన 'విష్ణూరి' శంభూరి. ఇత్యాది పుతసంబుష్టంతంబులు పైయచ్చుల తో సంధిచేయఁబడక పద్యంబులందు గుర్వక్షరంబులలో గణింపఁకోవలెను.

36 సూ—సంబోధనంబునందు బహువచనంబునకారగాగమంబగు

ఓరాములార - ఓక్కఱులార - దీనికింబాక్షికంబుగదీర్ఘంబగు -
ఓరాములారా - ఓక్కఱులారా॥

వ్యా—సంబోధనంబునందు బహువచనంబునకు ఆరగాగమంబునచ్చును. ఇదికకా
రేత్కముగాన సంబోధ్య వాచకములకునివర్ణమునొద్దవచ్చును. ఇచ్చట, రాములు, అను
నది బహువచనము. దీనికి, ఆర' అనునది సంబోధనంబునందు రాగా నుకారసంధి కలిగి
రాములార, రాములారా, కృష్ణులార, కృష్ణులారా. ఇత్యాదులును. సంబోధ్యవాచకం
బులును, వారికినియును, బహువచనాంతంబులైనను గ్రియమీద నచ్చేడి యమ్మాగులు
మాత్ర మేకవచనాంతంబులగును. ఉ. ఆ. వె. మనయశోద చిన్ని నుగవానిఁ గనెనట
మాచిన తత్సమన్ముసుదతులార భాగ.. 10 స్కం- పూ.

37 సూ—మధ్యమపురుషయోగంబునందారగాగమంబువిభాషనగు

వినుఁడుబాలకులు - వినుఁడుబాలకులార - వచ్చితిరికాంతలు -
వచ్చితిరికాంతలార॥ అన్నలారమిమ్మునడిగెద నొకమాట - ఇచ్చటమ
ధ్యమపురుషయోగంబు లేమింజేసి యారగాగమంబునిత్యంబు॥

వ్యా— మధ్యమపురుషంబుతో సంబంధించినప్పుడు సంబుద్ధ్యంతంబునకు
ఆరగాగమంబు పైభాషికంబుగా నగును. ఉ. వినుఁడు బాలకులు- వినుఁడుబాలకు
లార ఇచ్చట 'వినుఁడు' అను క్రియకుబాలకులే కర్తలుగావున బహువచనాంతంబైన
బాల శబ్దంబుపై ఆరగాగమంబు విభాషగానయి 'బాలకులారా, బాలకులు' అని
రూపవ్యయమైనది. అన్నలార మిమ్మునడిగెద నొకమాట' అనువాక్యంలోఁ గ్రియ
యైన 'అడిగెదక' అను దానికి, 'నేను, అనునది కర్త సంబంధించును గాని అన్న
లార, అను బహువచనాంతంబుచే సంబోధ్యుడైనయన్నలు కర్తలుకారు కావున
'అన్నలుమిమ్మునడిగెద నొకమాట, అని చెప్పఁగూడదు. ఇట్టిచోట్లను, ఆరగాగమంబు
నిత్యంబుగా నుండవలెను. క. ఒప్పులు గలిగిన మెప్పుఁడు | తప్పులుగలిగిన నెఱింగి

తగఁ దిద్దుఁడుత | ప్పొప్పనకుఁ డొప్పుతప్పని| చెప్పకుఁడికవులుపా స్తిచేసెడమిమ్మున్.
 ఆంధ్రభాషాభూషణము. చ. అనఘ మదీయవర్తనమునంభోక దోషము గన్నవారొ
 నా| యనుజుఁడు లక్ష్మణుండు తనకర్హముగానిగతిం జరించెనో! | జనకతనూజనాకు
 బరిచర్యలుసేయుతజీన్ పపస్వినీ | జనపరిచర్య లేనుటెనో! సంభ్రమకారణమేమి
 సంయముల్, రామాయణము. గీ. దిక్పర్యవర్తనముగఁ దెలిపుదునిందుల | క్షణముకాన
 బూర్వకపుల లక్ష్మ్య | ములనులాఠిలక్ష్మ్యములఁ గాంచి తక్కుల| క్షణమెఱింగికొనుఁడు
 చతురమతులు, బాలవ్యాకరణము.

38 సూ—అదంతంబయిదీర్ఘపూర్వలోపధంబయినమహత్తుమీఁది
 విభక్తిలకారంబునకు రేఫంబగు.

బాలురు - బాలురను - బాలురచేతను - నృపాలురు - నృపాలుర
 ను - నృపాలురచేతను || దయాళుశబ్దంబున కిట్లు రేఫంబుగానంబడియె
 డి ! దయాళురు - దయాళురను - దయాళురచేతను||

వ్యా—ప్రాస్వాకార (హ్రస్వ + అకార) మంతమందుఁగలదై దీర్ఘముమందు
 గల లకారము, ఉపధగాఁగలదైనమహద్వాచకముమీఁది విభక్తిలకారమునకు రేఫము
 వచ్చును. ఉ. బాలురు. మొ. ఇచ్చట బాల, శబ్దంబు. పుంలింగము, అకారాంతశబ్దము
 ఈశబ్దంబునకునుపధ లకారము. (శబ్దంబులతుదివర్ణంబునకు ముందువర్ణము. ఈబాల
 శబ్దమందుఁ దుదివర్ణము అకారము. దానికి ముందువర్ణము లకారము. అయ్యది ఉ
 పధయనంబడును.) ఈలకారంబునకుఁ బూర్వాక్షరము బకారముమీఁది దీర్ఘాకారము.
 (బాలురు.) బాల + లు, అని యుండఁగా బాలశబ్దము ప్రాస్వాకారాంతంబును, దీర్ఘ
 పూర్వ లకార ముపధగాఁగలదియును, మహద్వాచకంబును, గాననిచ్చటివిభక్తిలకా
 రంబునకు రేఫంబుగఁగి 'బాల + రు' అయ్యెను. ఇరువదియొకండవసూత్రంబునఁ బ్ర
 కృతికి సుత్వంబుగలిగి 'బాలురు' అయ్యెను. ఇట్లే 'నృపాల, నునాల' ఇత్యాదిశబ్దంబు
 లును ప్రాస్వాకారాంతమై సూత్రోక్తమైన లక్షణంబులు గలవిగావున బహువచనలకా
 రమందు రేఫాదేశంబునుబొంది నృపాలురు, నృపాలురచేతన్ - - నునాలిరు, నునాలిర

యొక్క, ఇత్యాదికముగానుండును. ప్రకృతము తత్సమపరిచ్ఛేదము కావునను, సంస్కృతనామపదంబుతో మిళితంబైనముప్పనినాలుగు ముప్పదియైదు సూత్రంబులకు నీసూత్రంబు సన్నిహితమైనదికావునను, దీనిలో సంస్కృతనామంబుని వేరువచింపన క్కఱరేదు. తెలుంగుశబ్దంబులగుటచే 'గోల, బేల, మాల' ఇత్యాదిశబ్దంబులకును, అదంతబనుటచే 'కరుణాకాలి, దృఢతాలు' అనువానికినిఁ మహచ్చబ్దంబనుటం జేసి 'పుష్పమాల, మొదలైనవానికిని నీరేఖవిధి నెల్ల నేరదు. దయాళుశబ్దంబును గుఱించి యొక విశేషంబుగలదు. 'దయాంలాతి (గృహ్లాతి) అనునర్థమునందు సంస్కృతవ్యాకరణంబుచే, కప్రత్యయంబుగలిగి 'దయాల, అనెడి యకారాంతరూపంబు 'బాలశబ్దంబువలె నుండును. అట్టిశబ్దంబుయొక్క బహువచనలకారంబునకు రేఫంబు నిర్బాధంబు గావచ్చును. ఇట్లే 'కరుణాల. అనుశబ్దంబుగూడ నకారాంతంబుండును. దానిబహువచనలకారము సయితము రేఫాదేశంబును బొంది 'కరుణాలురు, ఇత్యాదికముగా నగును. 'సంస్కృతంబులో 'దయ, ధాతువునకు. ఆఱుచ్, ప్రత్యయంబున్నదికాని కరుణాశబ్దంబుకంటె నట్టి ప్రత్యయం బుప్పతిల్ల నేరదు. కరుణాలశబ్దంబు చిన్నయసూర్యాదు లకారాంతత్వమతి చేఁ బ్రయోగించినారు (నీతిచంద్రికలో) అట్లే అకారాంతమైన దయాలశబ్దంబైనపుడు రేఫాదేశంబునకు బాధలేకున్నను ఆఱుచ్, ప్రత్యయాంతంబై ఉకారాంతదయాలశబ్దంబునకుఁ బ్రకృతసూత్రంబు సంబంధింప నేరదు కావున 'దయాలులు, ఇత్యాదిలకార సహిత దుష్టరూపంబులు కాకుండ నీసూత్రమునొద్ద రేఫాదేశంబు దానికివిశేషించి చెప్పవలసివచ్చెను. రేఫాదేశంబునకు లక్ష్యములు—తే॥ గీ॥ దేవతాభర్తశంభుప్రతిష్ఠఁ జేసి | సురగణంబులలోకపాలురను జూచి, భీమఖండము - మ ॥ జలస్తోమంబునల్వం కలం | దెలరన్నాభీచయంబులోఁగొనియె వానింజాలగాంధీర్యశీ | లురుసంక్షోభము నొందువారి నెచటకొ లోఁగొంచువర్తింపరే,' పారి - 4౨. క॥ ఇరువదియేపురుషాంశాలురు నూర్వగుకేకయులును లూనాంగకులై | ధరదొరగిరి పెఱమొత్తము | కరినికరముతోంపిఁబడినగతినుండెన్మహా., భార - ద్రోణ- ౩ ఆ.

39 సూ—అమహన్న పుంసకముల కదంతంబులకు ముర్జవ కంబగు.

వృక్షము - ఋక్షము - దైవము - కళత్రము - అపత్యము॥

క్లీబంబులుమిత్రాదులను సూత్రంబునఁ బాక్షికముగం బులింగత్వంబు
దేశించుటంజేసి మిత్రాదిశబ్దంబులకు ద్వైరూప్యంబెఱుంగునది - ఉ॥మి
త్రుఁడు - మిత్రము - శరణుఁడు శరణము.

వ్యా— పాస్వాకారము (ప్రాస్వ + అకారము) తమందుంగలయనుహతులైన
సపుంసకలింగశబ్దంబులకు మువర్ణకంబువచ్చును. అనఁగా మహద్వాసకములు కానివై
సపుంసకలింగమై పాస్వాకారమంతయుందుఁ గలనానికి మువర్ణకమువచ్చును. ఉ. వృక్ష
ము. ఋక్షము, దైవము అపత్యము, కశత్రము మొ కశత్రశబ్దంబు స్త్రీవాచకము
గనుక సమహత్తులలోఁ జేరినది. ఈ శబ్దంబు సపుంసకలింగము గనుకఁ గడపట నున్న
అకారమునొద్ద మువర్ణకమువచ్చి కశత్రము, అని యైనది ఇట్లే మిగిలినవి. క్లీబంబులు
మిత్రాదులు, అను పదునెనిమిదవసూత్రంబుచే నిర్ణామగాఁ బులింగత్వంబు నాఠో
పిందుబదేల మిత్రాదిశబ్దంబులకు రామాదిశబ్దంబులకుంబోలెఁ బడులన నున్నదువర్ణ
కాదులచేఁ గందురూపంబులు. ఉ. మిత్రుఁడు - మిత్రము. శరణుఁడు, శరణము, మొ.
ఓనింగూర్చి పదునెనిమిదవసూత్రంబున వ్రాయఁబడినది.

40 సూ—వానికి మువర్ణకేతరంబగున విధక్తి పరంబగునపుడు
ముగాగమం బగు.

వృక్షములు - వృక్షమును - ఋక్షములు - ఋక్షమును॥

వ్యా—వానికి (పైసూత్ర)మునందలి వృక్షాదిశబ్దంబులకు) మువర్ణముకంటె
సస్యమైనవిధక్తి పరంబగునపుడు మువర్ణము వచ్చును. అనఁగాఁ దై వృక్షము, మొద
లైన శబ్దంబులకుఁ బ్రమాదహంసవచనము మొదలు మిగిలిన విధక్తిగా పరమైనపుడును
ముగాగమము వచ్చును. ఉ. వృక్షము. ఇయ్యది పరమైతిధక్తికవచనము. అని
బహువచనము. వృక్షములు. ఇచ్చట మువర్ణకము పరంబగునపుడు ముందున్నముకా
రము ముగాగమముగాని వర్ణకంబుగానని యుండునది. (ద్వితీయంబు.) వృక్షమును-
వృక్షములను, ఇట్లే మిగిలినవి.

41 సూ—మువర్ణకంబునకు విధించుకార్యము ముగాగమమునకు నకునగు.

మొదటిది సంహారము అంశము

మువర్ణకంబునకు విధించుకార్యము ముగాగమమునకు సహితము వచ్చునని యర్థము

వ్యా—మువర్ణకంబునకు విధించుకార్యము ముగాగమమునకును వచ్చును. అనగా మువర్ణకమునకు వచ్చులోపము, ఆదేశము, మొదలగు కార్యములు బహుభవనమునకును ముందున్న మువర్ణమునకును గలుగుననియర్థము.

42 సూ—మువర్ణకంబునకు మాముడియేనిం బూర్ణబిందుపూర్వకబువర్ణంబేని విభాషనగు.

మొదటిది సంహారము అంశము

వృక్షచ్ఛు - వృక్షంబు॥ ఋక్షచ్ఛు - ఋక్షంబు పూర్వసూత్రముచేత ముగాగమమున కీకార్యంబగు - వృక్షచ్ఛులు - వృక్షంబులు ఋక్షచ్ఛులు - ఋక్షంబులు॥

వ్యా—మువర్ణకంబునకు ద్విత్యమకారముగాని పూర్ణబిందుపూర్వకబువర్ణకంబు వశాని విభాష గానగును. ద్విత్యమునకు - వృక్షచ్ఛు. పూర్ణబిందుపూర్వకబువర్ణంబున వృక్షంబు ఇట్లే ఋక్షచ్ఛు మొదలైనవి. మువర్ణకంబునకు వచ్చుకార్యము బహుభవనము మొదలైనవానియందువచ్చు ముగాగమంబునకును గలుగును, అను నలువదియొక్కవ సూత్రముంబట్టి ద్విత్యమరాగా వృక్షచ్ఛులు, పూర్ణబిందుపూర్వకబువర్ణంబురాగా ఋక్షచ్ఛులును, అయ్యెను. ఇట్లేమిగిలినవి.

43 సూ—లులనలుపరంబులగునపుడొకానొకచో ముగాగమంబున కులోపంబునుదత్పూర్వస్వరంబునకు కీర్ణంబునువిభాషనగు.

వజ్రాలు - వజ్రాలను - వజ్రాన || పగడాలు - పగడాలను

పగడాన || ఒకానొకచోటననుటచే నీకార్యంబునకుం బ్రయోగవైర
శ్యంబు సూచింపబడియె||

వ్యా.—లు, ల, న, లుపరంబగునపుడు, ఒకానొకచోట ముగాగమాంబునకు లోపంబును, దానిముందున్న యచ్చునకుదీర్ఘంబునువిభాషగా నగును. ఉ. వజ్రములు వజ్రాలు, వజ్రాలను, వజ్రాన, పగడాలు, పగడాలను. ఇచ్చట బహువచనమునకు ముందాగమముగావచ్చిన మువర్ణంబునకు లోపంబువచ్చి 'వజ్రాలు' అయినది. పిమ్మటఁ బూర్వాచ్చైన రేఫముమీఁదిఅకారమాకారముకాఁగా 'వజ్రాలు' (వజ్ర్ + అ + లు) అయినది. విభాషయనుటనే వజ్రములనియుంగలదు. ఇట్లే పగడాలు మొదలైనవి. ప్రేనూత్రంబునందు 'ఒకానొకచోట, అనుటంతేసి యిట్టి ప్రయోగంబులు తఱుచుగా నుండవు.

44 సూ.—ఇగ్లొరాయుగంతంబులప్రథమైకవచనంబునకులోపంబగు.

ఇకారాంతములకు గ్లొరైశబ్దములకు మఱియుగాగమాంతంబు
లకుం బ్రథమైకవచనలోపంబగు || హరి - గిరి - శ్రీ - ధీ.

వ్యా.—ఇ, గ్లొ, రాలయొక్కయు, ఉగాగమాంతంబులయొక్కయు, బ్రథమావిభక్త్యైకవచనంబునకు లోపంబుగల్గును, అనఁగా ఇకారాంతశబ్దంబులకును గ్లొ. రై, అను శబ్దంబులకును, ఉగాగమాంత శబ్దంబులకును, (అటునదియెనిమిద సూత్రంబుచేత ముగాగమము విధింపబడుచున్నది.) ప్రథమావిభక్త్యైకవచనము లోపించును. అనఁగా దుష్టకము మొదలైనవి కనబడవు. ఇకారాంతంబునకు- హరి ఇచ్చటఁ బుంలింగంబునకుఁ బ్రథమైకవచనము పుట్టిలోపించినది. ఉగాగమాంతశబ్దంబునకు- రుక్కు-. ఇకారమగుటచే దీర్ఘంబులకును గ్రహణంబు గలిగి, శ్రీ, ధీ, ఇత్యాది శబ్దంబులమీఁదనున్న ప్రథమైకవచనంబునకును లోపంబు గలిగెను.

45 సూ.—ఇత్తునకుబహువచనంబు పరంబగునపుడుత్వంబగు.

హరులు - గిరులు కవులు - రవులు - యామినులు - భామి

నులు || తపరకరణంబుచే దీర్ఘంబునకుత్వంబులేదు || శ్రీలు - స్త్రీలు - లకోరీలు||

వ్యా.—హృస్వేకారంబునకు బహువచనంబు పరంబగునపు డౌత్వమగును ఉ. హరులు. ఇచ్చట 'హరి, అనుశబ్దంబునకు బహువచన ప్రత్యయంబగు 'లువర్ణకమురా గా హరి +లు, అయినది అప్పుడు ఇకారముపోయి ఉకారము రాగా హరులు (హర్ + ఉ +లు) అయినది. ఇట్లే గిరులు, కవులు, రవులు, యామినులు, భామినులు. మొదలైవవి. (విశేషము) 'రశ్మి, రాశి, పరదేశి, పేశి' ఇత్యాది శవర్ణపూర్వకేకారాంతంబులకు బహువచనంబు చేర్చునపుడు వాని శవర్ణంబు సవర్ణంబగు. ఉ. రస్ములు రాసులు, పరదేశులు, పేసులు. గోవి, వాజి' ఇత్యాది తత్సమశబ్దంబుల తాలవ్యచ జలకు బహువచనంబు పరంబగునపుడు దంత్యచజలుంబోలె బైశబ్దంబులయందలి తాల వ్యశవర్ణంబునకు బహువచనంబులందు దంత్యంబైన సవర్ణాదేశము కవులప్రయోగంబులఁ గాన్పించుచున్నది. పైమూలనూత్రింబునందుఁ దపరకరణంబున హృస్వేకారమే గ్రహింపఁబడినది కాన 'శ్రీ, ధీ' ఇత్యాదులందలి దీర్ఘే కారంబులకు నుత్వంబురాదు. ఉ. శ్రీలు, స్త్రీలు, లకోరీలు. 'నచదేశ్యపదే' అనువాగనుశాసనము నూత్రింబుంబట్టి దేశ్యంబుల దీర్ఘంబు హృస్వంబు కానేరదు కావున వాగనుశాసనమతంబునే యనుసరించి నూరిగారు 'లకోరీ' శబ్దంబు దీర్ఘాంతముగానే యిచ్చట నుదాహరించిరి కాని నవలా, నేజా, లకోరీ, లేజీ' ఇట్టి దీర్ఘాంత శబ్దంబులకు హృస్వమును గలదు. మఱియు 'నేజా' శబ్దంబునకు 'నేజము' అను రూపంబును గలదు. దీర్ఘమునకు— మ. 'నతనాభిన్న వలానోకానోక మరున్నా గీశిరోరత్న మున్' మను - 2ఆ. హృస్వంబునకు— క. అన్నవల ముద్దుమోమును/దిన్నని నెన్నడుమునగవు దే శోడుకన్నుల్ విక్ర-5ఆ. నేజాకు—ఉ. కల్వమొ గ్గనే| జానటునిమ్మి' భాను 3ఆ. నేజకు— నీ. అనుఁగఁ జుట్టంబైన యలవసంతునిరాక విరవాజి బలునేజవిటుగఁ జూచి' చంద్ర - 3ఆ. నేజమునకు— క. నేజముగొని యిప్పోటున| నేజమునింజేర్తుననుచు శశాం-5 - ఆ. లకోరికి— ఉ. హెచ్చిన బొమ్మ విండ్ల గదియించిన చూపులకోరికోలలక' చంద్ర - 1ఆ. లకోరికి— క. ఈరీతింగంద లిరుల| కోరీసురతాణికాఁకఁ గూర్చుచకోరీ' చంద్ర, నీ. రాణనొప్పాడు పైతాణంబు

సింగిణి శబ్దములకోరిల తరకసంబు, మను - 4౩. క. తెల్లని యొకకత్త లాని తేజీహయ
ముక, నైవ - 5౩. ఉ. కోమటలైల్ల నర్థపులు పుట్టములైల్లను తేజాలస్పరిక, విక్ర-
1౩. ఇయ్యవి యిట్లుండఁగాఁ గొంపలు పెన్నవప్పాసి శబస్సదీర్ఘంతస్వంక్వదిద్భవేత్.
అను నపర్వణాచార్యులసూత్రంబుబట్టి తత్త్వంబైన పల్లకి, శబ్దంబు, పల్లకి, అని
దీర్ఘంతము కూడనున్నదని చెప్పుదురు. అప్పుడును బహువచనంబున పల్లకీలు,
పల్లకులు, అని రూపద్యయంబు. మఱికొండలు పోల్ల సత్త్వల కీశయో, అని సంస్క-
తమునంగూడఁ బల్లకీశబ్దంబు ప్రయోగింపఁబడినదిగనుక సంస్కృతశబ్దంబని యందురు
అప్పుడు తెనుఁగునందు దీర్ఘంతంబుగాఁ బ్రయోగింపఁ గూడక చ పల్లకీలునం
దలములు వారునంబులును పంతులు వాదిగఁ గల్గుకాహనం బు , క౮- 2౩. ఉ
పల్లకులక మహోష్ఠముల భవ్రగజంబులనందలంబులక గొల్లనబంధువుల్ నడన, జై-2౩.

46 సూ—వికృతియందికారాంతమాలయుపోత్తమేత్వంబునకు
బహువచనముబరంబగునపుడుత్వంబగు.

ఇచ్చట వికృతిశబ్దముచే సంస్కృతసమేతరంబు గ్రహింప వల
యు. కలికి - కలుకులు మఱికి మలుకులు చెలిమి - చెలుములు- బ
లిమి - బలుములు || ఉపోత్తమేత్వంబున కనుటంజేసి - జిగి నిసి - ఇ
త్యాదులందుత్వంబులేదు-జిగులు-నిసలు||

వ్యా.—‘త్ర్యాదీనామంత్యముత్తమం తస్య సమీపమపోత్తమం. అనువచనముం
బట్టి:—ఉత్తమమనఁగా - మూడక్షరములు మొదలుకొని కలిగినశబ్దంబులోఁ గడ
పటియక్షరము. ఉపోత్తమమనఁగా ఉత్తమమునకుఁ బూర్వాక్షరము. తెనుఁగునందు
ప్రాసవ్యకారమంతమందుఁగల శబ్దంబుల యుపోత్తమముయొక్క ఇకారంబునకు బహు
వచనంబు పరంబగునపు డుత్వముకలుగదు. సూత్రంబునందు వికృతి, అని చెప్పుట
చేత సంస్కృతసమములు కావని గ్రహింపవలెను ఉ. కలికి, ఈశబ్దంబులో మూడ
క్షరములున్నవి కాన మూడవదియొనకిన్దంబుత్తమమును రెండవదియొన తివర్ణంబుపోత్త
మంబునగును. ఈకలికిశబ్దంబునకు బహువచనంబైన లువర్ణకము పరమైనది కావున నలు

పదియొడవనూత్రంబుచేసి, శబ్దంబుయొక్క ఇకారంబునకు ఉకారంబువచ్చి కలికులు, అగును. (కలిక్ + ఉ + లు) ప్రకృతనూత్రంబుచేత నుపాత్త మందైన లింగంబుయొక్క ఇకారంబునకు ఉత్వంబువచ్చి కలుకులు, (కల్ + ఉ + క్ + ఉ + లు) అయినది. తెలుగుశబ్దంబుల కనుటచే సమితి, మొదలగు సంస్కృతసమంబుల ఉపాత్తమైన మివర్ణంబునకు ఉత్వంబురానియందున సమితులు, అగును. ముక్తికి, చెలిమి, బలిమి, మొదలైనవానిక రూపసిద్ధి కలికి శబ్దంబునకుంబోలే గ్రహింపవలెను ఉపాత్తమైన ఇకారమనుటంజేసి రెండక్షరంబులుగల జిగి, నిసి, ఇత్యాదిశబ్దంబుల మొదటి ఇకారంబునకు ఉకారముగలుగదు. ఉ. జిగులు, నిసులు,

47 సూ—రలఱోఽధనవార్థాదుల యుపాత్తమేత్వంబునకుత్వంబు గలుగదు.

పందిరి - పందిరులు || పిడికిలి - పిడికిళ్లు || రాపిడి - రాపిడులు ||
తొమ్మిది - తొమ్మిదులు.

వ్యా.—ర. ల, డ, అనునవి ఉపసగాగలినవానియొక్కయు, ననసంఖ్యా ర్థకప్రభృతిశబ్దంబులయొక్కయు, ఉపాత్తమైన ఇకారంబునకు ఉకారంబురాదు శబ్దోపసకు—పందిరి, ఇచ్చటరేఫ ముపసగాగలది గనుక దీనియుపాత్తమైన ఇకారంబుమీఁది ఇకారంబునకు ఉత్వంబురాక పందిరులు, అని యగును. పిడికిళ్లు, రాపిడులు మొదలైనవిట్లే గ్రహింపవలెను. తొమ్మిది, ఇచ్చటఁ గూడ నుపాత్తమైన మకారద్వయంబుమీఁది ఇకారంబునకు ఉత్వంబురాదు. ఉదా. తొమ్మిదులు. ఈనూత్రంబునందు నవార్థాదశబ్దంబందలి ఆది, శబ్దంబు ప్రకారార్థంబుగావున ఏనిమిది, పదిగిది, చెయిది ఇత్యాదిశబ్దంబుల ఉపాత్తమేత్వంబునకు ఉత్వంబురాదు.

48 సూ—ఉకారాంతగోళబంబుల కంతటవువర్ణకంబగు.

తరువు-ధేనువు-మధువు - గోవు || అంతటననుట స్త్రీలింగ ప్రథమైకవచనలోపబాధనార్థము ||

వ్యా. — ఉకారాంతంబులకును, గోశబ్దంబునకును, అన్నిశ్రీంగంబులయందును, 'వు' వర్ణకంబునప్పుడు, ఉ. 'తరువు, ధేనువు, గోవు'. మొదలైనవి. తరు, అనుశబ్దంబుకారాంతంబు. దీనికి వువర్ణకంబురాగా తరువు, అని యైనది. 'గో' అనుశబ్దంబునకు వువర్ణకంబురాగా గోవు, అని యైనది. అంతటననుటచేత శ్రీశ్రీశ్రీంగంబుల, అను నేర బదియేడవసూత్రంబుచే విధింపబడిన ప్రథమైకవచనలోపంబు ఉకారాంత శ్రీశ్రీంగ గోశబ్దంబులపై జెల్లదని తెలిసికొనునది.

49 సూ—వువర్ణ కేతరవిభక్తిరమశుచో నుకారాంతంబులకు బహుళంబుగాగోశబ్దంబునకునిత్యంబుగావుగాగమంబగు.

తరువులు - తరులు - ధేనువులు - ధేనులు - గోవులు॥

వ్యా.—వువర్ణకంబుకంటె నితరవిభక్తి పరంబునచో నుకారాంతపదంబులకు బహుళముగాను గో, శబ్దంబునకు నిత్యంబుగాను, వుగాగమంబగును. ఉ. తరువులు, ధేనువులు, గోవులు. ఇచ్చట తరు + లు, అనియుండగా నీసూత్రంబుచేత వువర్ణంబు బహువచనంబునకు ముందుచేరి తరువులు, అయినది. ఈవిధి బహుళంబు గావునఁ బక్షంబున తరులు, అయినది. గోవులు. ఇచ్చట గోశబ్దంబునకు వుగాగమవిధి నిత్యంబుకాబట్టి రూపాంతరంబులేదు. మణియు, రాహు, బాహు, కేతు, బిందు, శబ్దంబుల ప్రథమావువర్ణకంబునకు లోపంబు వికల్పంబు కొందఱుందురు. ఉ. రాహు, — రాహువు. బాహు — బాహువు' ఇత్యాదులు. ౩॥ పర్వములేకయును రాహు భానుని బట్టెక్, భార, శల్య. 2౪. ౧॥ విమృత్సహస్రముల్ విలసిల్లెను! రాహు పర్వంబుగా కయు భానుఁగప్పె, భార - సభా 2౪. ౨॥ అగ్గరించి నాయెదుర బాహుప్పలించి! కడవజాలినముల్లరగాన నెందు, భార - విరా - 2౪. మొ. ఇట్టిలోపంబు సంస్కృతశబ్దంబులకేకాక పుట్టు, చట్టు, తట్టు, గట్టు, మొదలైన తెలుగుశబ్దంబులకు నేకవచనంబందు వువర్ణకలోపంబు నైకత్వంబు గానగును. ఉ. పుట్టు, పుట్టువు. మొ.

50 సూ—ఉకారాంతంబగు మహత్తునకువువర్ణకముబహుళముగా నగు.

విష్ణువు - విష్ణుడు || శంభువు - శంభుడు || వసువు - వసుడు.

వ్యా.—ఉకారమంతమందుగల మహద్వాచకములకు వువర్ణకము బహుళముగా నగును. ఉ. విష్ణువు, విష్ణుడు ఈసూత్రంబుచేత సుకారాంతశబ్దంబుకంటె వువర్ణకంబు పైకల్పికంబుగావున గతించిన యిరువదిరెండవసూత్రంబుచేత డువర్ణకము పక్షంబున వచ్చి విష్ణుడు, అను రెండవరూపమయ్యె, ఇట్లే శంభువు, శంభుడు. వసువు. వసుడు, ఇత్యాదులు. || సతినడిగింమభవ్యగుణశాలి వనుండెడు. వేడవచ్చువాఁ | డతుత దేవరాజ్యభరణై కధురంధరుడైన గూశత | క్రతుండెడు. వసు- ఆ- తే|| గీ|| వసుభిః భ్యవిభావిభావసుడువసుడు' వసు ఆ-చిన్న యసూరిగాదుమన్వాదిశబ్దంబులకుడువర్ణక ముంగూర్చి యేమియుఁజెప్పక విడిచిపెట్టిరి. అయినను నియ్యది వివాదాంశంబుగావున దీనింగుఱించి కొంతస్థలీపులాకన్యాయంబుగ విమర్శించువాడ. 'మనువట్వాదిశబ్దా నాం నడుజ్నేశ్వప్రయుజ్యతే' అని యధర్వణాచార్యులును, అహోబలపతిమున్నగు వారలును డువర్ణకమును నిగాగమమును నిషేధించిరి. (మను, మధు, పటు, వటు, కటు, దను మొదలైనవి మన్వాదులు) కానిమధువటుశబ్దంబులకుఁ బ్రయోగంబులు కానంబడు చున్నవి. చ. ఆలర వృషావటుండు బలియావననేయుటకైనివేశమున్ వెలువడె' తే|| గీ|| యాగశాలకువచ్చె మాచూవటుండు, తే|| గీ|| ఆంతః జిటునవ్వుతోడ మాయా వటుండు' దశావతారచరిత్ర. శా|| చండస్థా ర్థివటుండుగాంచె, భాగవతము. ఆ వె. వేశ్యమాతఁగనియెవిజనకాలాశ్రయీ | కృతవటుండు శాంబరీవటుండు, వెజయంతీ విలాసము. క|| ఈమహిమయెందుగలదే! ధూమంపలిలోననితఁడె పోచక్కనివా డోమగువలారమునువిన! మామన్మథునతని మేనమామన్నధునిన్, వెజయంతీవిలాసము ఆ| వె| గరువుప్రభువునాఁగగరుడు ప్రభుండనంగ | శర్మచర్మనాఁగశర్మకనంగ | వ ర్మండనఁగఁజెల్లు; వటువును మనువును | బటువు డులకుఁబాసిపరఁగుదుండు, ఆంధ్ర భాషాభూషణము. ఆ, ర్వణాచార్యులతోనేకీభవించి కేతనకవీంద్రుడు డువర్ణ కాంతంబైన మన్వాదిశబ్దంబులుండవని యేసిద్ధాంతీకరించుచున్నాడు.

51. సూ—కద్రువనాగమాత.

కద్రువ - కద్రువలు - కద్రువను - కద్రువలను||

వ్యా—కద్రూశేబ్దంబునాగమాతయర్థమైనపుడు సంకీర్తనభాషయందుకార్తాంతము. దీనికి నేబదినాల్గవనూత్రంబున ప్రాస్థమునద్వి నలునదియేనిమిదనూత్రంబు చేత పునర్ణకమునద్వి 'కద్రువు, అనిసేయసప్తమాపహుమండగా నీప్రకృతనూత్రంబున కద్రువ, అని సపత్తింపబడినది. నాగమాతయర్థముకాని కద్రుశేబ్దంబు పుష్టింగంబొందుగలదు. అప్పుడు గోరొక్కనమునకు కద్రునని యర్థము. అప్పుడనందు కద్రువు, అనియేయుండను బట్టి నాగమాతేబ్దమున పుష్టింపబడినది నూత్రంబుతో నాగమాత, అనిసేయర్థముకూడ సంకీర్తించబడినది. కద్రువ, స్త్రీవాచకంగావున దీనిప్రభుమైకవచనలోపము, ఏబదికేదెననూత్రంబుతోమిదగను. నీవారివనఁగా:—సామాన్యశాస్త్రమునో నొకేతిగాఁ బ్రయోగము ప్రాప్తంబుమండఁగా దానికి న్యతికేముగా శాస్త్రకారుఁడు ప్రయోగించుయాపము. ఉ. కద్రున, కద్రునను. కద్రువను, కద్రునలను.

52 సూ—ఋకారాంతంబునకత్వంబును స్త్రీవద్భావంబునగు.

భ్రాత - జామాత - కర్త - భర్త - హర్త - గంత - హంత.

వ్యా—ఋకారమంతవందులశేబ్దంబులకు అకారమును, స్త్రీవ్యర్థంబును, నగును. అనఁగా భ్రాతృమొదలైన ఋకారాంతపదంబులు తెలుగులోనికినన్నునపుడు, అత్వమును స్త్రీంగవర్థంబు, గది, భ్రాత, అనియనది, స్త్రీవ్యర్థాంతజేశంబునఁ బ్రభుమైకవచనలోపంబు కలుగను. ఉ. జామాత, కర్త, భర్త, హర్త, గంత, హంత. మొదలైనవిస్త్రీ గ్రహించవలెను.

53 సూ—విధాత్వధాత్వదాత్వనవిత్వనేత్వశేబ్దంబులకు మహత్తులకత్వస్త్రీవద్భావంబులువిభాషనగు.

విధాత - విధాత్మఁడు - ధాత - ధాత్మఁడు - దాత - దాత్మఁడు - నవిత - నవిత్యఁడు నేత - నేత్యఁడు.

వ్యా.—మహత్తులైనవిధాత్వ మొదలైనశేబ్దంబులకు అకారమును స్త్రీవద్భావమును విభాషగానగును. విధాత, విధాత్మఁడు. ఈనూత్రమందు అత్వస్త్రీవద్భావంబులు సాహచర్యముగా విధింపబడుటచేసి యుదాహరణలయందుఁ బ్రవర్తించునపుడు, నివర్తించునపుడును, అనిసాభానముగానుండును (ఓండ్లొంటినివిడువకుండుట)

ఇట్టివిధినిసన్నియోగశిష్టమందురు. సన్నియోగశిష్టమనఁగానొక్కనూత్రంబునందువిధిం
పంబసినకార్యవ్యయంబులో నొకటివచ్చునప్పుడు రెండవదికూడఁ దప్పకవచ్చుట. వి
ధాతృశబ్దంబునకుస్త్రీత్వధర్మాతిదేశంబుచేతఁ బ్రథమైకవచనలోపంబును, శబ్దాంత్యన
ర్థంబునకు నత్వంబునుగలిగెను. విభాషకాబట్టి పక్షంబున ఋకారదుష్వర్ణకంబులతో
'విధాతృడు' అనుకూపంబగును. ఇట్లేధాత, ధాతృడు మొదలైనవి.

54 సూ—నామంబులతుదిదీర్ఘంబునకు హ్రస్వంబగు.

రమా - రమ - వనితా - వనిత - విద్యా - విద్య - లక్ష్మీ -
లక్ష్మీ - సేనానీ - సేనాని - ఇట్లు కృతహ్రస్వములకు హ్రస్వాంతము
లకుఁబోలెఁగార్యంబగు - లక్ష్మణులు - సేనానులు - సిరులు.

వ్యా—నామవాచకంబుల కడపటి దీర్ఘంబునకు హ్రస్వముకలుగును. ఉ,
రమా. ఇది నామవాచకంబుగనుక దీనితుదనున్న దీర్ఘంబునకు హ్రస్వముకలిగి 'రమ'
అనియైనది. ఇట్లే వనిత, విద్య, లక్ష్మీ, సేనాని, మొదలైనవి. సహజముగా దీర్ఘంబులై
యినూత్రంబుచే హ్రస్వంబు విధింపఁబడిన యికారోకారాంతశబ్దంబులకు సహజహ్ర
స్వాంతంబులకుంబోలెఁ బైనూత్రవిధులు నెల్లును. లక్ష్మీశబ్దవధూశబ్దంబులు సంస్కృతం
బునందు దీర్ఘాంతంబులైనను నీనూత్రంబుచే హ్రస్వంబుగలిగి పూర్వోక్తవిధులచే 'హరి,
ధేను' శబ్దంబులువోలె నీభాషయందుఁ బ్రయోగింపఁబడు. ఇట్లేసకలదీర్ఘ కారోకా
రాంతంబులకుఁ గార్యంబగునని యుఁబుండునది. ఉ. లక్ష్మీ లక్ష్మణులు. వగువు, వధు
వులు, ఇత్యాదులు.

(1) సాంస్కృతికంబులైనదీర్ఘంబులకు హ్రస్వంబు తెలుంగుభావయందు నిత్యం
బుగాఁ గలుగును. సంస్కృతభాషలో సయితము, ఒకానొకప్పుడు సమాసమందు దీ
ర్ఘాంతంబులు హ్రస్వాంతంబులగును. ఉ. అజక్షీరము, రేవతిపుత్రుడు. ఈహ్రస్వము
'జ్యోషోస్సంజ్ఞాన్భందసోఽర్చిహుశం' (జీబంతజీవంతంబులకును, ఆబంతంబునకును (ఈకా
రాంతంబులును ఆకారాంతంబులును అగును.) సంజ్ఞయందును, వేదమందును, బహుళ
ముగా హ్రస్వము) అనుసంస్కృత వ్యాకరణనూత్రంబునఁ గలిగెను. అజాశబ్దరేవతీశబ్దం
బులు వ్యస్తంబులలో దీర్ఘాంత స్త్రీలింగంబులు. క॥ పదిదినములైకుప్రాప్తులు | పవపడి

రెన్నాశ్శుకోక్కపగలుకారేయుకా | గదనంబుచేసిమడిసిరి ! నదిసుతగురుకర్ణశల్య నా
 గపురీశుల్, ధార. ఆది. 1ఆ. దీనిలోని 'నదిసుత' శబ్దంబుపై సూత్రంబుచేతనే సాధువగు
 ను. నదీసుతయనియుంగూడ నుండవచ్చును. ఇట్లే 'కాళిదాసు' కాళీదాసు. కాళిపతి
 కాళీపతి, ఇత్యాదిసంజ్ఞావాచకములు సాధువులు అథవాస్థానివత్సూత్రే భాష్యమ్ - వా
 ర్తీకం (కార్యవిపరిణామాద్యాసిద్ధిమ్ - - - - - ననుచకార్యాబుద్ధి) విపరిణామా
 దితి భవితవ్యమ్ | సంతిచైవహక్యార్థరపదికాని ప్రాస్వత్వాని || ప్రదీప || సంతీతి || జ్యో
 పారిత్యత్ర బహుశగ్రహణాత్ || ఉద్వోత || సంజ్ఞాభండసారభావాదాహ || బహులే
 తి || కార్యవిపరిణామశబ్దంబునంబలై సంజ్ఞాభావంబుననుప్రాస్వత్వంబు. కనుకనే "క్య
 ప్రపుష్పశయాలతాగృహా | శేత్యమతికృతమగ్గ దన్యసః | అన్వభూత్పరిజనాంగ
 నారతం | సోఽవరోధ భయవేపభూర్తిరమ్" || రఘు-19సర్గ-20శ్లో. "ప్రతిపద్యమనో
 హరం వపుః | పునరస్మాదిశతావ దుత్థితః | రతియూతిపదేషకోకిలాం | మధుసూలాప
 నిసర్గపణ్డితామ్" కుమారసం - 4సర్గ, 16 శ్లో. జ్యోపారితి బహుశగ్రహణాత్ ప్రాస్వ
 ఇతివల్లభః || అపిమాషం మమంకుర్యచ్చంగభంగంల్యే జేద్ధరామ్ || "శ్లో. కలత్రనిం
 దాగురుణాకిలైవ | మభ్యాసాలం కీర్తినిపర్యయే || అయోగునేనాయ ఇవాభితప్తం |
 నైదేహిబంధోహ్వాచయం వివ్రజే || - మద్దినాశక్యతసంజీవనీ వ్యాఖ్యా-నైదేహిబం
 ధోః నైదేహీవల్లభస్య "నూ || జ్యోపాస్వంజ్ఞాభండసారభావం" ఇతిప్రాస్వః | కాళి
 దాసవత్ || అని నైదేహిబంధుశబ్దము సంజ్ఞావాచకంబుగాన (శ్రీరామమూర్తినిఁ జెప్పి
 నందున) బాహులకంబు. ప్రాస్వముని విసరింపఁబడియో. నైదేహిబంధుశబ్దమే సంజ్ఞా
 వాచకమైనప్పుడు "నదిసుత" శబ్దము సంజ్ఞావాచకమగుట యేమినింత? (2) | 'గ్రామ
 ణిపుత్రుఁడు ఇచ్చట 'గ్రామణీ' శబ్దంబున్నందులతో దీర్ఘంబైనను సమాసమందునైనక
 ల్పికప్రాస్వాంతంబును. పక్షంబున గ్రామణీపుత్రుఁడు. పృథిధి' ఇకోప్రాస్వోఽజ్యోగా
 లపస్య' అను సూత్రంబునఁ గలిగె. ధ్రుశబ్దంబు దీర్ఘంబైనను సమాసంబులో వికల్పం
 బుగ ప్రాస్వంబును. ఉ. 'భ్రుపంసుఁడు, భ్రూకుంసుఁడు, భ్రుపటి, భ్రూపటి' ఈ
 విధి ప్రయోగానుసారిగాని సార్వత్రికముగాదు (3) సమాసంబులందేగాక వ్యస్తమందు
 సహితము స్త్రీవాచకంబులైన ఈకారాంతశబ్దంబులు వికల్పంబుగా ప్రాస్వాంతంబుల
 గు. ఉ. 'ధరణిః, ధరణీ. షోణిః, షోణీ. పురంద్రిః, పురంద్రీ. యువతిః, యువతీ.
 రాత్రిః, రాత్రీ. రజనిః, రజనీ. ఇత్యాదులు. 'కృశికారాచక్రినః, సర్వతోక్షిన్నర్థా

దిత్యేకే, అనుగ... పరికంబులచే ప్రాప్త్యదీక్షతో భూతంబులుగానుండవను. వైనింజూ
పిన సాంస్కృతిక వ్యాకరణసూత్రలబునంజేసియే యీక్రిందనుదాహరించు హస్తాంతం
బులు సాధువులయ్యె. తే|| గీ|| ధరణిధవద త్తవివిధోపధావిధాస । మార్జితశ్రీవినిర్జితనిర్జ
రాల । యేశ్వరుడు తిమ్మభూపతియీశ్వరుండు' అను|ఆ. మ|| కనరక్షోణిధరంబుకా
ర్ముకాముగాఁ గద్రూతనూజుండు' నైమ. 'శ్లో|| పురంద్రభిశ్చక్రమశఃప్రయుక్తం, అని
కాళిదాసుసంస్కృతప్రయోగము. చ|| ఆపుడుపురంద్రవివర్గవృత్తయైవరణాంకకృతార్థమే
న, నను. ఇత్యాదులు గ్రహించునది.

55 సూ—ఏకాక్షరంబులకు ప్రాస్వంబు లేదు.

క్షౌ - మా - భా - శ్రీ - స్త్రీ - హ్రీ - ధీ-భీ - భూవు||

వ్యా—ఒకయచ్చుగలపదంబులకు ప్రాస్వంబు రాదు. ఉ. క్షౌ - మా - భా
ఇవి యేకాచ్చుగలవి. కనుక నీశబ్దంబులయెడ నేబదినాల్గవసూత్రంబు నిషేధింపబడు
చున్నది. క|| సకలక్షౌనేలురాజు సరసిజనేత్రా' క్షౌదీరవర్షించె, ఇత్యాద్యాంధ్ర
కవితాపితామహప్రయోగంబులు గ్రహింపవలెను. భూవు, ఇయ్యదిఉకారాంతశబ్దం
బుగావున నలువదియెనిమిదవసూత్రంబులోఁ దపరకరణములేక ఉకారాంతగోళబ్దంబు
లనినూత్రించుటచే వువర్ణకంబు గలిగెను.

56 సూ—వృద్ధాదులుదుజ్జునకులోపమువిభాషనగు.

వృద్ధు = వృద్ధుడు - మూర్ఖు - మూర్ఖుడు - నీచు - నీచుడు
గృహస్థు - గృహస్థుడు - చార్వాకు - చార్వాకుడు.

వ్యా—వృద్ధ మొదలైనశబ్దంబులయందలిదువర్ణకంబునకు లోపంబు విభాషగా
నగును. ఉ. వృద్ధు - వృద్ధుడు. ఈశబ్దంబు పుంతింగమహద్వాచకంబుగావున నిరువది
యొకండవసూత్రంబుచేతనుత్పంబుగలిగి యిరువదిరెండవసూత్రంబుచేతను గలిగినదుజ్జున
కుఁ బ్రకృతనూత్రించుచే వైకల్పికలోపంబుగలిగిపైరూపద్వయంబయ్యె. / ఇట్లే మూ
ర్ఖు - నీచు - గృహస్థు - చార్వాకు, మొదలైనవి. క || కలఁడేనికాబాలుఁడైనఁ గడు

వృద్ధమహిః' భార - ఆర - ఓ ఆ' చ || నీవుమా | ర్థపు శిశుపాలయింకఁ బలుకన్
 వలసెన్ సభలోననున్నయీ | యవనిపుల్లెల్ల నాతనివయంబవిముక్తులు' భార-సభా-
 ఆ. క|| అనిపరికిన పలుకులకుం | ఘనకోపము గదిరినీచుగావున, భార - విరా-2ఆ,
 శే|| గీ|| విదురుఁ డిట్టులనియె నినియొకకాన్యంబు | గాఁగఁబూనియిందురాఁగఁగనునె |
 దుష్టబుద్ధి నీచదుర్జ్యోతమందునా | మాటబినునె చునభీమాన్య మందు, భార-ఉద్యో-
 3ఆ. ఇచ్చట దుష్టబుద్ధి నీచదుర్జ్యోతమందు. అని రోకపవచుగాఁ జెప్పుచున్నది, అవి
 మృష్టవిధేయాంశము, అను కాన్యకోపము పంభించును. ఇచ్చట దుర్జ్యోతమనియం
 దు నీచత్వము విధేయముకావున నీచశబ్దార్థము ప్రధానముగానుండవలయును. సమాస
 మునందుఁ జేరినచోఁ నర్థరుప ముత్తరపదార్థము ప్రధానముగాఁ గలది కావున నీచ
 శబ్దార్థము అప్రధానతను బొందును. అవిమృష్టవిధేయాంశంబునీ భూతవిధేయకమ్,
 అనఁగా విధేయాంశంబును దెలుపునట్టి ప శేషము సమాసమునోఁ జేర్చి చెప్పుట అవి
 మృష్టవిధేయాంశము, కావున దుష్టబుద్ధి, నీచదుర్జ్యోతమందు, అని వ్యక్తపదంబులు
 గానే యుండవలయును. నీచ, శబ్దంబునకు యుద్ధకకోపం నీచార్థంబుదేవఁ
 గరిగినది.

57 సూ—స్త్రీలింగంబుల ప్రథమైకవచనంబునకులోపంబగు.

రమ-క్షమ - వనిత - ఘనత - విద్య - దేవత - మీననేత్ర

వ్యా—స్త్రీలింగంబులయొక్క ప్రథమైకవచనంబునకు లోపంబుగలుగును. అ
 నఁగా స్త్రీవాచకపదములకడపటి ప్రథమైకవచనంబునకు లోపంబుగలుగును. ఉ. రమ
 ఇచ్చటఁ బ్రథమైకవచనముపుట్టి లోపించినది. ఇట్లే రక్షమ, వనిత, ఘనత, విద్య
 దేవత, మీననేత్ర మొదలైనశబ్దంబులు.

58 సూ—చరిత్రాదునిమువర్ణకంబునకులోపంబుబహుళంబుగానగు.

చరిత్ర - చరిత్రము - చరిత - చరితము || అలక - అభిలాష -
 అక్షత - ఘోష - తరంగ - భ్రమ - విజృంభణ - వధ - వేగ స్ఫు

రణ - హంస - ఇత్యాదులుచరిత్రాదులు॥ బాహుళకమువలన దర్భాదులకు ములోపంబు నిత్యంబు - దర్భ - పనస - ఇత్యాదులు.

వాక్య—చరిత్ర మొదలైనశబ్దంబులయొక్క మువర్ణకంబునకు లోపంబు బహుళంబుగాఁ గలుగును. అనఁగా చరిత్ర, మొదలైనవానియొక్క కడపటనున్న మువర్ణకమునకు వికల్పంబుగాఁ లోపంబుగలిగి, చరిత్ర—చరిత్రము' అని యుండును. ఇట్లే అలక - అక్షత - హంస ... చరిత - అభిలాష - ఘోష - తరంగ - (భమ-విజృంభణ - వధ - వేగ - స్ఫురణ— మొదలైనవానికి రూపద్యయంబు గ్రహింపవలెను. క॥ నెరపెనుపర్వులకువిభునిటలాలకముల్' కవికర్ణరసాయనము. నీ. నిటలాలకములంటి నివురుజుంఝుమ్మని ముఖసరోజమునకు ముసరుదేండ్లు' భాగ - అష్ట- స్కం. 'అలక' అనుట సులభము. డే. గీ. భోజుడప్పుడు వేడ్కతో బుగసతీవి! తానములతోడ వాక్త్రాక్షతములతోడ' ఇందుమతీకళ్యాణము. డే. గీ. అహిమభానుడు చనుదేర నస్త శిఖరి | సరవినర్సిండుకుంకుమాక్షతములయ్యె' కవికర్ణరసాయనము. రెండవరూపము సులభము. క॥ బలశాశియైన హంసముఁ | బిగిచితి బురణించిపారఁదెలుచదనమునకొ' భార- కర్ణ. ఉ. ఇందునిభాస్యలప్పుడు సమీక్షణదేసిరి రాజహంసముకొ' వైమధము. చరిత్రాశ్రమలలోఁ జేరినతక్కుంగలశబ్దంబులు సులభంబులు కావున లక్ష్యంబు లుదాహరింపఁబడవయ్యె. ఈనూత్రింబులో మువర్ణంబునకే లోపంబు చెప్పఁబడినది. కాని తక్కినవిభక్తులయొద్దవచ్చుముగాగమంబునకుఁ గూడఁ లోపంబునని యెఱుంగునది. ఉ. చరిత్రను, చరిత్రమును. చరిత్రలను- చరిత్రములను మొ. చక్కమొదలైనవానియందుమాత్రము మువర్ణకలోపంబు నిత్యముగాఁ గలుగును. ఉ. 'నన్న-పనస' ఇత్యాదులు ఇట్లే 'కుశ, కుండ' మొదలైనవి. 'కుండ, పనస' శబ్దంబులు వైకృతంబులని కొంతయుభిప్రాయము- 'కుశ' శబ్దంబునకు 'నీను' అను సర్థమిచ్చునపుడు 'కుశము' అని చెప్పవచ్చును.

59 సూ—స్వర్ణివాచిదేవసురశబ్దంబులేకత్వబహుత్వంబులంబ్రయోగింపంబడు.

దేవుడు - సకలసురలు ॥ స్వర్ణివాచియనుటచే భూదేవులు - భూసురుడను ప్రయోగంబులబాధితంబులయ్యె.

వ్యా—స్వర్గనివాసియర్థము, సురశబ్దమును, సురశబ్దమును గ్రహించును. నేక వచనమందును, బహువచనమందును బ్రయోగింపబడును. ఉ. 'దేవుడు' ఇచ్చట స్వర్గనివాసియర్థము. కాన నేకవచనముగలది. 'సకలసురులు' ఇయ్యది కర్మధారయసమాసము. నిత్యబహువచనము. 'భూదేవులు' 'భూసురులు' ఇచ్చట నీశబ్దంబులకు బ్రాహ్మణులర్థము. దేవసురశబ్దాంతంబులైన యాసమాసంబులచే భూనివాసులు బోధింపబడినందునఁ జైవిధిరాక సామాన్యముగా నేకవచనబహువచనంబులు కలిగెను.

60 సూ—సురశబ్దంబునిత్యంబుగానసురశబ్దమువైకల్పికముగాస్త్రీత్వంబులగు సంస్కృతసమాసంబునఁగావు.

సురలు - అసుర - అసురుడు || నిఖిలసురులు - రావణాసురుడు || ఎల్లసురలు - ఎల్లయసురలు - ఎల్లయసురులు.

వ్యా—'సుర' అనుశబ్దంబు నిత్యంబుగాను, 'అసుర' అనుశబ్దంబు వైకల్పికంబుగాను, స్త్రీలింగంబులతో సమాసంబులగును; కాని సంస్కృతసమాసంబునమాత్రంబునఁగావు. ఉ. సురలు. ఇచ్చట 'సుర' శబ్దంబు నిత్యంబుగా స్త్రీలింగంబుతో సమాసంబుగావున మకారమునచ్చి 'సురులు' అనికాతేను. 'అసుర' శబ్దంబు వైకల్పికంబుగా స్త్రీలింగసమంబుగనుకఁ బ్రథమైకవచనలోపంబుగలిగి 'అసుర' అనియును. బక్తంబునమత్వదుష్వర్ణకంబులతో అసురుడు, అనియును రూపంబులైనవి; కాని సంస్కృతసమాసంబున స్త్రీత్వగర్భాతిదేశంబు లేనియందున మత్వంబు గలిగి రావణాసురుడు, అనియయ్యెను. సుర, శబ్దంబునకుఁ దొలుచుసమాసమందు స్త్రీత్వగర్భంబు నిత్యంబు. ఉ. ఎల్లసురులు. అసురశబ్దంబునకు వైకల్పికము. ఉ. ఎల్లయసురలు, ఎల్లయసురులు. మొ

61 సూ—దూతాదులకుస్త్రీత్వంబుబహుళంబుగనగు.

దూత - దూతుడు - యోధ - యోధుడు - శుంఠ - శుంఠుడు || బహుళగ్రహణముచే నమహత్త్వంబునందు స్త్రీత్వంబునిత్యంబు || సింగంబుదూతయగుజంబుకంబు.

వ్యా.—దూత మొదలైన శబ్దంబులకు స్త్రీవద్భావము బహుళముగాఁ గలుగును. 'దూత' ఇచ్చటఁ బ్రథమైకవచనలోపము. దూతుఁడు, స్త్రీవద్భావంబు పాక్షికంబు. గావున సుత్వదుష్వర్ణకంబులు కలిగెను. ఇట్లే యోధ- యోధుఁడు. శుంభ- శుంభుఁడు. మొ. నీ. నిత్యసత్యవ్రత నిష్ఠ దేశ నీవు మాకమరంగ దూతవై యభిమతంబు! నేయుము భార - ఆర- 2ఆ. క॥ కోపింపం! జనము జననాధుర కుదూ! శునిజంపుటనరకమాట ధ్రువమనిరార్యుల్, భార - శాంతి. మఱియు బహుళమని చెప్పుటచేత నమహాత్ముడు జెప్పునపుడుమాత్రము స్త్రీసమముగానుండుట నిత్యమనిభావము. ఉ. 'సింగంబు దూతయ స జంబుకంబు' ఇచ్చట 'సింగంబు' దూతుఁడగు జంబుకంబు, అనిమహాత్ముగాఁ బ్రయోగింపఁగూడదు. మహద్విచక్ష చేయునపుడు దుష్వర్ణకంబుతోఁ బ్రయోగింపఁబెచ్చును. ఉ. 'మేఘుఁడు, దూతుఁడు. ముద్దరాజు రామన్న కవిజనసంజీవిని యందుదూతయనియేకాని దూతుఁడని లేదనెను గాని రెండును గలవు, అని తిమ్మ కవీంద్రుఁడువచించెను.

62 సూ—స్వర్ణీవాచిభూశబ్దంబునకుభువియగు.

భువి - భువులు - భువిని - భువులను.

వ్యా—భూమ్యర్థక మైనభూశబ్దంబునకు నామవాచకము భువి, అగును. ఉ. భువి- భువిని- భువులను- మొ.

63 సూ—నౌశబ్దంబునకు నావయగు.

నావ - నావలు - మహానావ - కొందఱునావియనియునా దేశంబగునందు.

వ్యా—నౌ, అనుశబ్దంబునకు నామవాచకము నావ, అనియగును. ఉ. నావ- నావలు- మహానావ. కొందఱు నౌ, అనుశబ్దంబునకు నావి, అనికూడ నామవాచకముండునందురు.

64 సూ.—. ఇగ్గొశబ్దముల కోత్వంబు విభాషనగు.

ఇగ్గొ సూత్రముచేతం బ్రథమైకవచనమునకు లోపంబు || రో — రై
గ్గో - గ్గౌ.

వ్యా—రై, గ్గౌ, అనుశబ్దములకు వీకారము విభాషగానగును. అనగా:—
రో, అనియు, ర్గ్గో, అనియు, కేష్టమునని భావము. ఈ || రోగలవాడు—రై
యిచ్చును. గ్గోలు- గ్గౌలు. ఇత్యాదులు రై, గ్గౌ, ఈశబ్దములకు ఇగ్గొ, అనునలువది
వార్లవ సూత్రమునం బ్రథమైకవచనలోపంబుగోగను.

65 సూ.—. ఐకారం బీత్యంబులు.

రైని - రైకి - రైని - రైకి - పైని - పైకి.

వ్యా—ఐకారం బీకారాంతములలో సమానము. అనగా నీ కారాంతంబులకు
నిరుపదిచూతసూత్రంబుచే కునువుక్రి శూ విధముల ఉత్వంబున కిత్వంబునని చెప్పం
బడియె. అది ఐకారాంతంబులమీఁద సగును. రై + ను, ఐకారం బీకారతుల్యంబు
గావున నువర్ణకముయొక్క ఉకారంబునకు నిరుపదిచూతసూత్రంబుచే నిత్వంబు కలిగి
రైని, అనియును. ఇశ్చైరైని, రైని రైనిరైకి, ఇత్యాదులు. పైనికొ, అని పెన్కు,
దుశ్శప్స గాఁ బ్రయోగింతును. ఈసూత్రంబుచే రైనికొ, అనినలయును.

66 సూ.—. కంధరాదులు క్లీబతుల్యంబులు బహుళింబుగానగును.

కంధరము - కంధర|| విధాతృశబ్దమునకుఁ క్లీబతుల్యత్వంబు ని
త్వంబు — విధము|| కంధరా నాసికా భిత్తదంష్ట్రా గ్రీవా పాదుకో
ల్కాప్రభృతులు కంధరాదులు.

వ్యా—కంధర మొదలైనశబ్దములు వపుంసకలింగవచనంబులు బహుళంబుగా
నగును. కంధర, మొదలైనశబ్దంబులు సంస్కృతంబున ప్రేలింగంబులు. తెలుంగున

బహుళంబుగా నపుంసకత్వము అతిదేశింపబడుచున్నది. కావున స్త్రీత్వంబునఁ బ్రథమైకవచనలోపంబుచే 'కంధర' అనియు, క్లిబత్వాతిదేశంబుచేత 'కంధరము' అనియు రూపద్వయంబేర్పడును. విధాశబ్దంబునకు నపుంసకలింగసమత్వంబు నిత్యంబుగానగును. అనఁగా 'విధము' అని నపుంసకలింగముగానే ప్రయోగముగాని విధ, అని ప్రయోగింపఁగూడదు, ఇయ్యది కొన్ని నిఘంటువులయందుఁ బ్రకారార్థమునందుఁ పుంలింగముగాఁ బ్రయోగింపబడ్డది. విధోవిధానేహస్త్వస్నేప్రకారేవేతనేపిచ' అని పుంలింగమందునజఁగొనిప్రయోగము. దంష్ట్రశబ్దంబును బుంలింగంబుగాఁ గానంబడుచున్నది. కంధర, నాసిక, భీక్ష, దంష్ట్ర, గీవ, పాదుక, ఉల్క, ఇత్యాదిశబ్దంబులు కంధరాదులు.

ఇంకహాలంతప్రకరణము.

67 సూ—హాలంతంబు ప్రథమైకవచనాంతతుల్యం బిందు నామంబగు.

రుక్ - రాట్ - మరుత్ - వీరుత్ - కర్మ - వర్మ॥ శ్వశబ్దంబు దప్ప నకారాంతంబు లెల్లం బ్రథమైకవచన తుల్యంబులె యగునని యెఱుంగునది.

—హాలంతశబ్దంబులం గూర్చి చెప్పేజ్ఞానము.—

వ్యా—సంస్కృతమునందుఁ బ్రథమావిభక్త్యంతమెద్దియో యాశబ్దంబు లెలుంగుభావయందు హాలంతంబులకు నామవాచకంబగు. నామమనఁగా:—ధాతువుకానిదియు, బ్రత్యయముకానిదియు, బ్రత్యయంబు కడపబలేనిదియు, నగునర్థముగల రూపము. ఉ॥ రుక్' మొదలైనవి హాలంతంబులు. 'శ్వ' అనుశబ్దంబుతక్క 'కర్మ' వర్మ, మొదలైన నకారాంతంబులెల్లను సంస్కృతప్రథమైకవచనములే యిందు నామవాచకము లగును.

68 సూ.—ఉగాగమంబును ద్విత్యంబును నుడిపాల్లునకగు.

ఉగాగమాంతంబుల కర్తృసూత్రముచే బ్రథమైకవచనలోపంబగు॥ రుక్కు - రాట్టు - మరుత్తు - వీరుత్తు॥ ఉగాగమంబులేమింజేసి యిచటనాంతంబుల కస్త్రీలింగంబులకు బ్రథమైకవచనలోపంబులేదు॥ కర్మము - నర్మము - చర్మము - సుకన్యండు సుతా-ముడు.

వ్యా.—తుడిపాల్లునకు ద్విత్యంతరే ఉగాగమంబుగానవచ్చును. ఉగాగమంబంతంబులగులశబ్దంబులకు ఇట్లు, అనునటులనాల్గుననుబ్రుంబుచేత బ్రథమైకవచనంబునకు లోపంబుకలుగను. ఉ. రుక్కు - రాట్టు - మరుత్తు - మొదలైనవి. స్వప్త్యము ప్రకృతిగా ప్రపంచించుక నామబడును. గుక్. ఇది సంస్కృతంబులో బ్రథమైకవచనాంతంబు. ఉచ్ఛ్రాంతమైనవచన (రుక్) తెలుగులో నామంబగు. (ప్రాతిపదికము) విచ్ఛిన్న నీశబ్దంబుయొక్క యంత్యమైనకాకంబునకు ద్విత్యంబును, అంతాగమంబైన ఉకారంబును, ఉచ్ఛ్రాంత సూత్రంబుచే గలిగి రుక్కు అనును. ఇయ్యది ఉకారంబునకు కౌత్స నామకమొకమివచన సూత్రంబుచే మువర్ణకంబు పుట్టి నలునది నాల్గునసూత్రంబులతో లోపంబుకలుగె. ఇట్లు, రుక్కు - మరుత్తు - వీరుత్తు ఇత్యాదులయందు బ్రకృతిగా ప్రపంచించుకలునది. 'కర్మ' ఈశబ్దంబు సంస్కృతంబులో నకారంబునకు. నకారంబునకునొకటి నలునది దీనిప్రకృతిమైనవచనము 'కర్మ' అని యుండును. ప్రామాత్రంబున నీశబ్దమున ప్రకృతిమైనవచనంబు యీ తెలుగుభాషయందు నామంబున. అనునట్లు మువర్ణకంబు గావున నీయదంతంబునకు మువర్ణకంబుకలిగి 'కర్మము' అని యుండును. ఇట్లు, 'కర్మము', 'చర్మము' మొ. ఇవి సంస్కృతంబులో నకారంబునకులంతంబులైనను తెలుగులో అకారంబులైన, 'కర్మ నర్మ - చర్మ' ఇత్యాదులే ప్రకృతిమైనవచనంబులైనట్లు లేమిలే. ద్విత్యంబును, ఉగాగమంబును, రావర్యము. 'కర్మ' అనునట్లులు నామము. 'కర్మ' అను ప్రథమైకవచన సూత్రరూపంబు సంస్కృతభాషలో నామకము. కర్మస్తంబులందఱి. తెలుగులో మువర్ణకంబు లేకుండ 'కర్మ' అని సంస్కృతప్రకృతిమైనవచనంబు ప్రయోగింతురు; కాని 'కర్మము', అని యుపయోగపవలయును. 'కర్మము', అనుచానికి 'కర్ముచు', అను

రూపాంతరంబు గ్రంథంబులఁ గవులువాడుచుండిరి. ఇట్లే. ధర్మము - ధర్మవు.
అర్థము - అర్థవు. వర్ణము - వర్ణవు. (వర్ణ, అనియు మఱియొకరూపంబు) మొద
లైనవియు గ్రంథంబులయందుఁ గలవు. ఇందులకుఁ బ్రమాణము. భవేదర్మాది శబ్దా
నాంశుశ్చవుశ్చాత్మకత్రిచిత్, అని యహోబలపండితీయమునందుదాహరింపఁ బడినది.
చ|| అనని య రాజకంబయినయప్పుడు భూప్రజలందు సర్వజ్ఞులును దొలంగుదేవ
మునిముఖ్యులు వాయుదురోలి వృష్టిరే! దవు వాజీయగువుల్ దరుగునందురు గావునఁ
గాలయాపనం | బవితనవాక్యచేయకరయంబున రాజ్యము నిల్పుమిత్త జీన్, భార-
ఆది - 4ఆ. నకారాంతమైన సుభస్వక్, అను శబ్దంబుయొక్క ప్రకృతమైనచనంబులు
సంస్కృతంబులో సుభస్వా, అని దీర్ఘాంతంబుగ నుండును. ఈదీర్ఘాంతంబే తెలుగు
భాషలో నాచుంటే నామంబులకుది, అను నేబది నాల్గవనూత్రప్రకారంబు ప్రా
స్యంబుకలిగి మహద్వాచకశబ్దంబుటచే నిరునదియొకటి యిరునదిరెండవనూత్రంబులచేత
నుత్పదుజులు గలిగి సుభస్వండు, అయినది. ఇట్లే సుత్రాముండు, ఇత్యాది మహ
ద్వాచకనకారాంతశబ్దంబు లూహించుకొనవలయును.

69 సూ—దీర్ఘంబుమీఁది హల్లునకు ద్విత్వంబు బహుళంబు
గానగు.

వాక్కు - వాకు|| స్వరాట్టు - స్వరాట్టు.

వ్యా—దీర్ఘ ముతరువాతనచ్చ హల్లునకు ద్విత్వము బహుళముగా నగును.
వాక్, అను నీశబ్దంబున కంతంబైన కకారంబునకు ముందుదీర్ఘంబుండుటచే ద్విత్వంబు
బహుళంబై వాక్కు, అనియు, బాక్షికంబై వాకు, అనియు నగును. ఉగాగమంబు
మాత్రంబు అఱుచియెనిమిదవనూత్రంబుచే నిత్వంబుగానగును. అఱుచియెనిమిదవ
నూత్రంబులో ఉగాగమద్విత్వంబులు సన్ని యోగశిష్టంబులైనను, ఈప్రకృతనూత్రం
బులో ద్విత్వంబొక్కటియే బాహుళికంబుగ నివర్తించబడినది. కావున ద్విత్వములేని
యప్పుడుకూడ, ఉగాగమంబు నిర్బాహంబుగానమ్మును అందున వాకు-స్వరాట్టు
ఇత్యాది ద్విత్వరహితరూపంబు లుగాగమంబుతో నుండునది.

70 సూ.—మతుబాదికంబు ద్వితీయైక వచనాంతతుల్యంబు నామంబగు.

శ్రీమంతమ్ — గుణవంతమ్ — విద్వాంసమ్ — అనఙ్గాహమ్ — శ్వానమ్ — ఉపాసహమ్ — అశ్వరసమ్ — ఇత్యాదులు.

వ్యా.—ఈలబ, కల నాదు, అనానర్థమున్ను, అనానర్థ, నూనైవపరిశ్రమంబుం తంబందుఁ గలిగినసంస్కృతవచనముల ద్వితీయైక వచనము నామ తుల్యంబగునను నామం బగు. (ప్రాణిపదికము) అనఁగా సంస్కృతంబునందు ద్వితీయైకవచనము మకారాంతం బగును. అదియే యీభాషయందుఁ ద్రావితపదికంబును. కేనికీర్తికలదు. గుణముకలదు, అను నర్థమందు శ్రీమత్, గుణవత్, అనిన శబ్దంబులను. వాహువును బోధించునప్పుడు పైశబ్దంబులే ద్వితీయావిభక్తిలో శ్రీమంతమ్ గుణవంతమ్, అని సంస్కృతంబునందుఁ బ్రయోగింపఁబడు. మకారాంతంబులైన శ్రీమంతమ్ గుణవంతమ్, విద్వాంసమ్, అన ఙ్గాహమ్ శ్వానమ్, ఉపాసహమ్, అశ్వరసమ్, ఇత్యాది సంస్కృతద్వితీయాంతంబులు తెలుంగునందు వామంబులగునని యెఱుంగునది.

71 సూ.—దాని యంతిమమకారంబునకు లోపంబగు.

శ్రీమంత - గుణవంత - విద్వాంస - అనఙ్గాహ - ఇత్యాది వీనికజంతములకుంబోలే డుజాందలు యథాయోగ్యంబుగనగు॥ అతఁడు శ్రీమంతుఁడు - ఇతఁడు గుణవంతుఁడు - వానివంశము శ్రీమంతము - వీనివంశము గుణవంతము ॥ విద్వాంసుఁడు - విద్వాంసము ॥ అనఙ్గా హము - శ్వానము - అశ్వరస ॥ నత్యుమాణులతుల్యంబుచే స్త్రీత్వంబున మతుబాదులుజ్యంతంబులె యందుగ్రహింపఁబడు - శ్రీమతి - గుణవతి విదుషి - శుని॥ మహాతివాచ్యంబగునపుడు శ్రీమంతంబురాలు - గుణవం తురాలు - విద్వాంసురాలనియుఁ బ్రయోగింపఁదగు.

వ్యా—శ్రీమంతమ్, అనుదాని తుదిమకారంబునకు లోపంబు కలుగును. ఉ శ్రీమంత, గుణవంత, విద్వాంస, మొదలైనవి. వీనికి, (శ్రీమంత మొదలైనవానికి) అజంతంబులైన రామ, మొదలగు శబ్దంబులకుంబలె డుజ్జాదులు వచ్చును. ఉ, అతఁడు శ్రీమంతుఁడు ఇద్దఁడే సమంతకలింగ మైనయపుడు మునర్లకమువచ్చి వాని వంశము శ్రీమంతము, అని యును. ఇట్లే, వీనివంశము గుణవంతము, మొ. అప్పరస, అను దానికి అప్పఁజును. అనుదానితంబులు గలదని యొకానొకరుచెప్పిరి; కాని యది విచారణీయము. (నూ-వ్యా) సత్సమఃరిచ్ఛేదంబుచేత = ముందుచెప్పబోవు సూత్రం బుచేత (శిర్సూ) స్త్రీలింగమునందు మతుప్పు, మొదలైనవి జ్యంతంబులే (జీ + అంత = జ్యంత. అనఁగా నీకారాంతంబులమాత్రమే) యిందు గ్రహింపబడును. మతు బాదిప్రత్య గూంతంబులు మహద్వాచకాదులను దేయఁజేయునపుడు శ్రీమంతమ్, ఇత్యాది సంస్కృతస్వతీ గూంతంబులే యీ తెనుఁగులో నామంబులగుననియు, బైప్ర త్య గూంతంబులే సంస్కృతంబున స్త్రీలింగంబును వోధింపునప్పుడు శ్రీమతీ, గుణవతీ, విదుషీ, శునీ, ఇత్యాది ప్రకారంబుగా సాంస్కృతిక ప్రాతిపది ములై యుండును గాన నట్టిదీర్ఘాంతంబులే రూఢాభావయందు నామంబులుగా గ్రహింపబడునని భావ ము. పిమ్మట నేబదినాల్గవసూత్రంబుచే దీర్ఘంబులకు హ్రస్వంబులుగలిగి యేబదియేడ వసూత్రంబుచే బ్రీక్షమైకవచనలోపంబుగలిగి, శ్రీమతి, గుణవతి, విదుషి, ఇత్యాదికముగా హ్రస్వాంతంబులై యుండును. శ్రీమంతరాలు, ఇచ్చట శ్రీమంత, శబ్దాదులు మాహతికి విశేషంబుగానే విశీలపఁబడి నేరిగలది, అన్వయార్థముచెప్పనప్పుడు వృత్తి యందు స్త్రీమాత్రబోధకమైన ఆలు, శబ్దంబుతో సమాసంబుచేయుచో సంధిపరిచ్ఛే దములోని ముప్పదియొకఁడవ సూత్రంబుచే నుత్వరుగాగమంబులుగలిగి, శ్రీమంతురాలు, గుణవంతురాలు, విద్వాంసురాలు, ఇత్యాదికముగా నుండును. నేరిగలస్త్రీ, గుణముగల స్త్రీ, ఇత్యాదికంబుగా నిర్ధంబును. ఈమతుప్రత్యయాంతమాపంబులు సంస్కృతం బుతో వాచనపుడు మకారమకారంబులు తబ్బిబ్బుగా భ్రంశంబు బ్రయోగింతురు. అనఁగా బుద్ధిమంతుఁడు, అమనో బుద్ధివంతుఁడు, అనియును, గుణవంతుఁడు, ఇ త్యాదిస్థలంబులయందు అమనంతుఁడు, అనియు నపభ్రంశంబుగా వాడుదురు. ఈ చెప్పునట్టియంశంబు సంస్కృత వ్యాకరణంబులోనిదియైనను డెలుంగుకవులకుఁ చెల్లి

యుట యనసరంబు గావున నీక్రింద స్వప్తపఱుపబడుచున్నది. మకారాకారాంతంబు
 లైన శబ్దంబులమీఁదను, మకారాకారాంతంబులైన శబ్దంబులమీఁదను, ఏమృమతు
 ప్పత్తియుమకారము సాధారణంబుగఁబోయెను. (బుద్ధి-సాక్షి-), ఇత్యాదులకా
 రాంతంబులు కొవుగావున బుద్ధియంతయు, సత్యంబులయొక్కంతయు, ఇత్యాదికముగా
 మకారముతోనే యుచ్ఛరింపవలయును, యన, కచార, విద్యా, ఇత్యాదులకారాంతంబు
 లును, దీర్ఘకారాంతంబులును, గావున మాతృప్రసక్తియాయు మకారంబును పొందగా
 ధననంతుఁడు, విద్యానంతుఁడు, విద్యానంతుఁడు, ఇత్యాదికముగా మకారంబులతో
 నుచ్ఛరింపవలయును. (రశ్మి, లక్ష్మి, ఇత్యాదిశబ్దాలు) దీకారాంతంబులైనను మకారో
 పధికంబులుగావున రశ్మినంతుఁడు, లక్ష్మినంతుఁడు, ఇత్యాదికముగా మకారంబుతోప
 పేయంతును. యశస్ తేజస్, ఇత్యాదిశబ్దంబులు ఆకారోపధికంబులుగావున యశ
 స్వంతుఁడు, తేజస్వంతుఁడు ఇత్యాదికముగా మకారసహితంబుగానే యుండును. ప
 తుంబున మకారాంతంబులు మనుబర్థంబునంపు యో 5. తేజస్వి, ఇత్యాదికము
 గ విని, ప్రత్యేకసాంతంబుగా నుండును. తిలుకొకబిడ్డయినదా క్రాయుకంబుగా ననస
 రంబుగావునఁ బ్రసక్తానుప్రసంగంబున విద్యుదు నీయంశము వివరింపబడునది.

72నూ - ముదాదులకు బ్రథమైకవచన లోపంబులేదు

ముదము - ఉపానహము - స్రజము.

వ్యా — ముత్, మొదలైన శబ్దంబులకుఁ బ్రథమైకవచనలోపంబు గలుగదు.
 అనగా ముచ్చబంబు మొదలైనవి మూలంత్రస్త్రింగంబులుగావున నఱునదియెనిమిదవ
 మాత్రంబుచే ఉగాగవద్విశ్వంబులు గలవి. నఱునది నాల్గవనూత్రంబుచేఁ బ్రథమైక
 వచనలోపంగాగిరి. ముత్తు, ఇత్యాదులముగా నవిప్రయాసంబు కావలసియుండె. తన్ని
 వారణార్థము ముదాదులు దెబ్బదియననూత్రములోని మాతృబాదికగణంబులలోఁ బరింప
 బడియె. అందున ముగమ్, చని, నహమ్, స్రజమ్, ఇత్యాది మకారాంత సంస్కృత
 ద్వితీయైకవచనాంతంబులే ప్రసక్తిపదికంబై దెబ్బదియెనిమిదవనూత్రంబుచేఁ మకార
 లోపంబుగలుగు స్త్రీలింగత్వ హేతుకమైన ప్రిథమైకవచనలోపంబు (ముచ్చకలోపము

ఏబదియేడవసూత్రంబుచేఁ బ్రాప్తింబుచుండఁగాఁ బ్రకృతసూత్రంబుచే నిషేధింపఁ బడి మువ్వర్ణకంబుతో మొదము, ఉపానహము, స్రజము, ఇత్యాదిరూపంబులు సిద్ధించెను.

73 సూ-ఋత్విగాదులుద్వితీయైకవచనాంత తుల్యంబులువిభాష నగు

ఋత్విజుడు - ఋత్విక్కు - నీవృతము - నీవృత్తు॥ ఋత్విగాదికంబాకృ తిగణంబు.

న్యాయ—ఋత్విక్కు మొదలైనశబ్దంబులు సంస్కృతద్వితీయైకవచనాంతంబు లతో సమానమై విభాషగానగును. అనఁగా ఋత్విక్కుబ్రముయొక్క సంస్కృ తద్వితీయైకవచనము ఋత్విజుఁ, అనియుండు. ఇదియే తెలుంగులోఁ బ్రాతిపదికము కాఁగా డెబ్బదియొక్కనసూత్రంబుచే నంత్యమకారంబు లోపించి ఋత్విజ, అయి నది. పిమ్మట నిరువదియొకటి యిరువదిరెండు సూత్రంబులచే నుత్వడుజ్వర్ణకంబులు కల గి ఋత్విజుఁడు, అయినది. విభాషయనుటచే ఋత్విక్కుబ్రము హలంతంబు గావున నఱువదియేనిమిదవ సూత్రంబుచే నుగాగమ ద్విత్వంబుగలిగి నలువదినాల్గవసూత్రంబుచే నైన ప్రథమైకవచనలోపంబుతో ఋత్విక్కు. అనురూపంబు పక్షంబుననయ్యె. నీ వృచ్ఛబ్రముయొక్క సంస్కృతద్వితీయైకవచనము నీవృతమే, దీనియంతిమమకారంబు డెబ్బదియొకండవ సూత్రంబుచే లోపించియమహద్వాచకంబుగావున ముప్పదితొమ్మిదవ సూత్రంబుచే మువ్వర్ణకంబునచ్చి నీవృతము, ఇట్లయ్యె. విభాషయనుటచే నీవృచ్ఛబ్రము హలంతంబు గావున నఱువదియేనిమిదవ సూత్రంబుచే నుగాగమ దిత్వంబులు గలిగి నలువదినాల్గవసూత్రంబుచే నైన ప్రథమైకవచనలోపంబుతో నీవృత్తు, అను రూపంబు పక్షంబుననయ్యె. వణిక్కు - వణిజుఁడు. పుష్పముక్కు - పుష్పముచుఁడు. వేసవి త్తు - వేదవిదుఁడు. పాతీతకకుష్ప - పాతీతకకుభుఁడు. ఘృతస్సృక్కు - ఘృతస్సృకు ఁడు. సురద్యిట్టు - సురద్యిఘుఁడు, అమృతశిట్టు - అమృతలిహుఁడు. త్వక్కు - త్వచ చము. తట్టిత్తు - తట్టితము. జలముక్కు - జలముచము. మధులిట్టు - మధులిహము. కకుష్ప - కకుభము. ప్రావృట్టు - ప్రావృషము. మొదలైనశబ్దంబులు. ఆకారసాదృ

శ్యంబునంజేసి ఋత్విగాద్యాకృతిగణంబులోనివి యూహించుకొనునది. మఱియు. ఆపత్తు-ఆపద. తృప్తు - తృప్త. సంపత్తు - సంపద. పృత్తు - పృష్ఠ. దృక్కు - దృశ. దిక్కు - దిశ. రుట్తు - రుప్త. త్వట్తు - త్వష్ట. ఈమొదలైన శబ్దంబులు ఋత్విగాదిగణంబులోనివి. ఇవి హలంతంబులు. పక్షంబున ద్వితీయైకవచనాంతతుల్యంబులు హలంతంబులు ప్రాతిపదికములైనప్పుడు అఋణదియేనిమిదన నూత్రంబుచే నుగాగను ద్విత్యంబులు గలిగి నలువదినాల్గవనూత్రంబుచే బ్రహ్మైకవచనలోపంబుతో ఆపత్తు, సంపత్తు, తృప్తు, ఇత్యాదికముగా రూపంబులు. పక్షంబున ద్వితీయైకవచనాంతతుల్యంబులైనచో ఆపదమ్, తృప్తమ్, సంపదమ్, ఇత్యాది మకారాంత సంస్కృతద్వితీయైకవచనంబులే ప్రాతిపదికంబులై సంస్కృతభావంతో స్త్రీలగణంబులనాశబ్దంబులు ప్రభ్రమైకవచనమువర్ణకంబు ఏబదియేడవనూత్రంబుచే లోపింప ఆపద, తృప్త. సంపద ఇత్యాదిరూపాంతరంబులనొందె.

74నూ-ఒకానొకచోమహత్వంబునందుమత్తువ్వకారంబునకానాదేశంబువిభాషనగు.

హనుమానుడు - హనుమంతుడు - భగవానుడు - భగవంతుడు - ఇత్యాది.

వ్యా—ఒకానొకచో మహత్వాదకమునందు మఱుప్పువ్వయనకలయినకు ఆన, అనునది విభాష గానమ్మును. ఉ. హనుమానుడు. దీనిప్రాతిపదికము హనుమంతము 'హనుమాత్' అనియందునుగావల బ్రహ్మయతికలయినకు 'న' అనునాదేశము గలిగి ప్రకృతిగూర్చియైన 'అనుమా' ఇట్లు అనుమాన్వయము (ము11|| సంధి-ప) చేసయిన హనుమాన, శబ్దంబునకు నిరుచదియొకటయినచదిరెంటు నూత్రింబులచే నుత్విమజ్జ్యత్తకంబులు వచ్చి హనుమానుడు, అనురూపంబయ్యె. హనుమంతుడు హనుమచ్ఛబ్దంబు మహత్తును బోధింపనపుడు ద్వితీయవిభక్తిలో హనుమాత్, అని సంస్కృతంబునందు బ్రయోగింపబడును. మకారాంతంబైన హనుమంతమ్, ఇత్యాది సంస్కృతద్వితీయైకవచనంబులు తెలుగునందు నామంబులుకాగా దెబ్బదియొక్కవ నూత్రింబుచే హనుమంతమ్, అనుకానిచో యాతినుమకార్తంబునకు లోపంబుగలిగె.

హనుమంత, అయినది. పిమ్మట నిరువదియొకటి యిరువదిరెండు నూత్రంబులచే నుత్వ
దుష్వర్గకంబులుగలిగి హనుమతుండు, అయినది. ఇట్లే భగవానుడు - భగవంతుడు
మొదలైనవి. మఱియు హనుమంతుడు, అనుదానికి హనుమ, అనియు రూపంబు
గలదు. ఆ॥ వె॥ పడగనున్న హనుమభయవిహ్వలుడుగాడు | అరదమునకునూతు॥
డమ్యుతుండు' భార- క॥ నారూపం | బనుపను మగునని హనుమ కనిలజుడనియొక
భార - ఆర - 3 అ.

75 సూ—విశ్వకర్మాదులకు స్త్రీత్వంబగు.

స్త్రీలింగత్వాతి దేశంబుచేతనుత్వదుష్టులులేవని యెఱుంగునది || వి
శ్వకర్మ - కృష్ణవర్త్తి - అశ్వత్థామ - యువ - యజ్వ - ఇత్యాదులు.

వ్యా—విశ్వకర్మ మొదలైనశబ్దంబులు స్త్రీలింగతుల్యంబులు. అనగాస్త్రీలింగ
ధర్మం బాహోపించుటచేత నుత్వదుష్టులురాక ప్రశమైకవచనలోపంబు గలుగును.
ఉ. విశ్వకర్మ సంస్కృతంబులో 'విశ్వకర్మ' శబ్దంబు నకారాంతము. మహద్వాచ
కంబు. దీని ప్రశమైకవచనము విశ్వకర్మా, అని దీర్ఘాంతంబుగానుండును. ఇదియే
తెలుంగులో నటువదియేడవసూత్రంబుచే బ్రాతిపదికంబుగా నెంచబడును. తరువాత
నేబది నాల్గవసూత్రంబుచేత హ్రస్వంబుగలిగి ప్రకృతసూత్రంబున స్త్రీత్వాతిదేశంబుచే
నేబదియేడవసూత్రంబుచే (బశమైకవచనలోపంబుగలిగి విశ్వకర్మ, అనురూపం
బేర్పడినది. ఇట్లే కృష్ణవర్త్తి అశ్వత్థామ, (అశ్వ + త్థామ.) ఇది పృచ్ఛదరాదిగణం
బులో నిది గాన సకారమునకుఁ దకారముగలిగి "అశ్వత్థామ" అయినది. చిన్నయ
సూర్యాది గ్రంథంబులందు ఆశ్వత్థామ, అనియుంబుప్రామాదికము) యువ, యజ్వ,
మొదలైనవి. మఱియుఁ ద్రైలింగలక్షణశేషమందు 'సీ॥ విశ్వకర్మని పాత్రునిశేషబాహ్య
సముజ్జ్వల శేకాని మూరిబోయి' హరి- ఉ - 4౨. అనులక్ష్యంబునుజూపి 'విశ్వ
కర్ముడు, అనురూపంబు గలదని తద్రంధకర్త గారు నుడివిరి. కాని విశ్వకర్మకు
మాత్రు, అని సవరించినచో గణభంగము గలుగక సలక్షణంబుగ నుండునని యెఱుంగు
నది. ఉ. స్వాధ్యక్ష ఇట్లు. భార. అది 4 ఆ23 బస. క॥ పడయం గావలయువాడు
సంతతిగావించు విచిత్రపీర్మకక్షేత్రములక (విచిత్రపీర్మక = స్వాధ్యక్ష.

76 సూ—మహద్వాచకమయిపులింగంబగుబ్రహ్మశబ్దమునకు
స్త్రీత్వంబగు.

బ్రహ్మ - ఈశబ్దముచతుర్ముఖ ఋత్విగ్విపులకువాచకంబు॥ త
త్వతపోవేదయోగ వాచకంబగు నేని బ్రహ్మమునాఁబడు.

వ్యా—మహత్త్వంబునఁ బులింగంబగు బ్రహ్మశబ్దంబునకు స్త్రీత్వంబుగలుగును.
అనఁగా ‘బ్రహ్మ’ అనునపుడు ‘బ్రహ్మజేవుఁడు, యజ్ఞములోని కర్మకారకుఁడు,
బ్రాహ్మణుఁడు’ అనునర్థంబగు. ‘బ్రహ్మక్’, శబ్దంబు నకారాంతము. ప్రథమైకవచన
ము. ‘బ్రహ్మ, అని దీర్ఘాంతంబుగానుండును. పిమ్మట నేఁబడినాల్గవనూత్రంబుచేత
ప్రాస్వంబుకలిగి ప్రకృతనూత్రంబుచే ‘బ్రహ్మ, అని ప్రాస్వాంతంబుగాఁ దెలుంగు
ప్రథమారూపంబగు. బ్రహ్మ, శబ్దంబునకు ‘పరమాత్మ, వేదము, తపస్సు, ఒకగ్రహ
యోగము’ అను నర్థము దెప్పునపుడు ‘బ్రహ్మము’ అని మున్నర్థకంబుతోఁ జెప్ప
వలెను,

77 సూ—ఆత్మేమసిజంతంబులకునాంతఃకులగుమనుజసంజ్ఞలకు
స్త్రీత్వంబుబహుళంబుగానగు.

ఆత్మ - ఆత్మము - ఆత్ముఁడు - మహిమ - మహిమము - అ
ణిమ - అణిమము - గరిమ - గరిమము - లఘిమ - లఘిమము - దే
వశర్మ - దేవశర్ముడు.

వ్యా—‘ఆత్మక్’ శబ్దంబునకును, ‘ఇమనిచ్’ ప్రత్యయాంతంబులకును, నకా
రాంతంబులైన మనుజసంజ్ఞావాచకంబులకును, స్త్రీత్వంబు బహుళంబుగా నగును.
ఉ. ఆత్మ - ఆత్మము - ఆత్ముఁడు. ఇచ్చట స్త్రీలింగత్వంబుచే ‘ఆత్మ అయినది.
‘ఆత్మము’ ఇదిబ్రహ్మము ననెన్ను శరీరముస్వభావము, ఇత్యాదికము తెలియజేయునపుడు
మున్నర్థకాంతంబుగా నిల్లుండును. ఆత్ముఁడు, ఇచ్చట స్త్రీవిద్యావము వైకల్పికంబు
గావునఁ బక్షంబున నుత్పదుష్వర్ణకంబులు గలిగెను. ‘మహిమ, గరిమ’ మొదలైనవి.
‘ఇమనిచ్’ ప్రత్యయాంతంబులు స్త్రీవిద్యావంబున నేఁబడియేడవనూత్రంబుచే మువర్ణ

కంబు లోపించియుం బక్షంబున మువర్ణకంబుతోనుండియు రూపద్యయంబగును. ఉ. మహిమ - మహిమము - ఇట్లే అణిమ - అణిమము - గరిమ - గరిమము - లఘిమ - లఘిమము. మొ. (దేవశర్మ) ఇయ్యది నాంతము - సంజ్ఞావాచకము. స్త్రీత్వముబహుళ మనుటచేత 'దేవశర్మ' అనియుం, బక్షంబున 'దేవశర్మ'డు. అనియరెండురూపంబులు ఇట్లేకృతవర్మ-కృతవర్మడు ను. ఉ. ఉజ్వలసునశకి వెని కృతనర్మనిబాహులనొంచి ధర్యనిశ్చలమతిభార. (దో॥- 4ఆ.)

78 నూ—మహత్త్వంబున స్వార్థపరంబగు రాజశబ్దము రాజనాఁబడు.

రాజు-ఖగరాజు || అమహత్త్వంబునందు - రాజము- వృక్షరాజ ము || ఉపసర్జనత్వంబునందు - హతరాజుఁడుపరశురాముఁడు.

వ్యా.—మహత్త్వంబునందు 'రాజ' శబ్దార్థము విశేషంబు గాకుండఁ బ్రధానముగా నెంచఁబడునపుడు రాజు, అనఁబడును ఉ. రాజు- ఖగరాజు-ఇవి మహద్వాచకంబులు, ఖగరాజు, అనునపుడు పక్షులకు రాజని యర్థము కావునవస్తీతత్పరుషసమాసము 'ఉత్తరప్రధానస్తత్పరుషః' అనుబంజేసి సమాసంబులో నుత్తరపదంబైన రాజశబ్దంబుయొక్క యర్థమే ప్రధానమైనది; కావున డుజ్వర్ణకలోపంబుతో నుకారాంతమయ్యె. అమహద్వివక్షయందు నకారాంత 'రాజక' శబ్దము అటునదియేడవ నూత్రింబుచే సంస్కృతప్రథమైకవచనాంతతుల్యంబై యనఁగా 'రాజా' అని దీర్ఘాంతంబై యేఁబడినాల్గవనూత్రంబుచే హ్రస్వంబుగలిగి ముప్పదితోమ్మిదవ నూత్రంబునంజేసి మువర్ణకంబుతో 'రాజము' అను రూపమేర్పడెను. 'వృక్షరాజ' శబ్దంబు టచ ప్రత్యయాంతంబై 'రామ' శబ్దంబువోలె సంస్కృతంబులో నదంతంబు. అమహద్గర్భకంబు గావున ముప్పదితోమ్మిదవ నూత్రమ్ముచే 'వృక్షరాజము' అయినది. ఇట్లే 'ఖగరాజ' శబ్దము సంస్కృతంబులో నదంతంబైనను మహద్వాచకంబగుటంజేసి యీనూత్రప్రకారంబున డుజ్వర్ణకలోపంబు నిపతింపఁబడినది కావున 'ఖగరాజు, అని యుత్వమాత్రంబుతోనే ప్రథమాంతంబయ్యె. ఉపసర్జనత్వంబునందు (అప్రధానార్థమందు.) హతరాజుఁడు పరశురాముఁడు పరశురాముడుచంపఁబడ్డరాజులుగలవాఁడ

యర్థము, ఇచ్చట రాజశబ్దార్థము ప్రాధాన్యముగా పరమరామనికి విశేషమై నందున నుత్పదజులతో రాము, శబ్దమునైనందు. దీనిలోని హితరాజము' ఇత్యాది దుష్వర్ణకాంతరాజశబ్దస్థలంబులో జకారము తాలవ్యముగానుచ్చరింపవలయును. రాజ ఇత్యాద్యుకారాంతస్థలంబులయందు జకారము సంస్కృతముగా నుచ్చరింపవలయును తత్స మమైనరాజశబ్దము సంస్కృతజకారమునైనందు. దీనిని రాజ్యపరిచ్ఛేదశబ్దానుక్రమ నొద్ద జిన్నయసూరిగారికి శేషమైనది. ఈశబ్దము వచనము మహద్వయంబు గలదు. ఈశబ్దంబు తస్మిన్మైనపుడు తాలవ్యజకారముతో శేషముచ్చరింపవలెననియు, దానంజేసియే రాఘవపాండవీయయొనందంబు అనియందు రాజయశపాపైతి' 19. అనుప్రయోగంబు భారతరామాయణాదులయందు రాజశబ్దమైనదనియుఁ జెప్పుదురు. భారతార్థమునందు పాండురాజయశము' (ఇచ్చట పాండురాజశబ్దంబు సంబుద్ధ్యంత ము) ఇచ్చట రాజశబ్దంబులోని జకారము సంస్కృతశబ్దమునైనందుగానూ తాలవ్యంబుగా నుచ్చరింపవలెననియు, నందుననే రామాయణార్థమందుఁ గూడ పాండవరాజు అజ యశము, అని పదచ్ఛేదమే తెల్లకయినయజయశమున కీర్తియన్న యర్థమిన్నిఁప్పుదు తాలవ్యజకారముజుటిలిమైన 'రాజశబ్దమునందు ప్రభు' అనెడికాదుగానెడిలేకయు, మహా కవి ప్రయోగంబును వృత్తాంతీ రింబున్నాను. రాజశబ్దమున వృత్తాంతీయమైన దాని యందలి జకారంబు సంస్కృతముగానూ బాలముగానూ, జకారంబు సంస్కృతంబు గాను, తాలవ్యంబుగాను, నుచ్చరింపవలెననియునకే నుచ్చరింపవలెననియు, వైకృతబలియు, నీశబ్ద మేర్పడినది కాని మాపంబులో భేదంబలేని వారితాత్పర్యంబు. ఇట్లు సంస్కృత తాలవ్యభేదంబున వైకృతంబును, వచ్చిమంబును సుశబ్దంబు లనేకంబులుగలవు.

తత్స	వైకృ	తత్స	వైకృ
—	—	—	—
పంజరము	పంజరము	జనాది	జనాది
—	—	—	—
లజ	లజ	బాలము	బాలము
—	—	—	—
జగము	జగము	చండి	చండి
—	—	—	—
మంచము	మంచము	కాంచనము	కాంచనము
—	—	—	—
లంచము	లంచము	నంచన	నంచన

ఇత్యాదులు పెక్కులుగలవు. పైశబ్దంబులువోలే రాజశబ్దము వైకృతంబుగాను, దత్తమంబుగాను, నుండినందురు. అన్యతేనుంగులో వ్రాయబడిన పెక్కు ప్రబంధంబులందును. నిఘంటువులందును, రాజశబ్దంబుపయోగింపబడినది. అయ్యది వైకృతమనక తప్పదు. అట్టి ప్రయోగంబులఁ గొన్నింటి నుదాహరించెద. నీ॥ రాచ వాడనఁగను రాజున క్షత్రియుఁ డొప్పు నేలికసామి యుడయఁడుదొర । రాయఁడు రాజేఁడు రాజెకిమిదన నరసాలసంజలె పరఁగుమండు ఆంధ్రభాషార్థనము బ్రహ్మవర్గము. నీ॥ వానీఁడురా రాజువడచక్కియెకిమిఁడుతత్తడినెక్కిడిదంట యనఁగ' నాంబనిఘంటువు-దేవార్గము. తే. వెలయు తెల్లతేజి గలుగురాజ' ఆంధ్ర రత్నాకరము. 1అ. తే॥ గీ॥ వెలయుఁ జెలువంబు తెలితేజికలుగురాజ' ఆంధ్రరత్నాకరము 1అ. తే॥ గీ॥ చంచ మామయలుఁడు నలరాజుమరుఁడులన్చి కొమరుఁడు' ఆంధ్ర నామసంగ్రహము-దేవార్గము. క॥ తేజీడిగిరవయంతటి రాజులమేలప్పయనుచురాఁగాఁ జనితా' యనుతి-4అ చ॥ అలలరాజుచేతి యలతమ్ముల నందగుటేమి చెల్వపుం బొలఁకులమోముఁదానుకలఁ బోలనిచ్చెన వీరి పెక్కురూ॥ పులఁజని' యనుతి-4అ. ఇట్టి ప్రయోగంబులు కాన్పించుచున్నవిగాని తత్సమరాజశబ్దంబు తాలవ్యజకారంబుతోడినే యుండుననిపించునట్లు వికసంబుగానుండును. 'రాజు' అనితా వ్యంబుగా నున్నరించుం పొందులలోనేకాక పండితులలో సయితము లోకంబులోవి నుచుండదు. పైనిచెప్పినవలె వ్యయంబునని నునంబున రాజశబ్ద భేదంబుద్వధనిశ్చయంబు తోనుంచుకొని యిప్పుడెట్టి సుఖముఁడైన దాలవ్యంబుగనున్నరింప సాహించినను నది శ్రోతలైనవారలకు మంచస్మింబు కలిగింపకమానదు. కాబట్టి సంజ్ఞాపరిచ్ఛేదదశమ సూత్రంబునొద్దఁ దత్సమశబ్దంబులవంత్యాక్షరప్రకరణంబులో రాజశబ్దము దంత్యఘటిత మని యుదాహరించినసారి గారిననందే యుదారసరణిగానున్నది. రాజశబ్దంబుతత్స మమేకాని వైకృతంబేలేనినో నన్యతేనుంగులోఁ బ్రయోగింపఁగూడనియట్టిశబ్దంబు క వులెట్లుప్రయోగించినని శంకింతురచేని వినుండు. మహాకవులు గ్రామ్యశబ్దములుసయిత ము గ్రంథములలోఁ బ్రయోగించినచోనవి గ్రామ్యములుగా నెంచవలెననియు, నా ర్యప్రయోగంబు లష్టవాదులకుఁ బ్రవర్తకములనియు, శిరసావహించుచు 'నిరంకుశాః శవయాః' అను న్యాయంబు జ్ఞప్తినుంచుకొని బహుకరింపవలెనని పెద్దలు చెప్పుదురు.

అట్టి గ్రామ్యంబులే నహోకవులుప్రయోగించినంతమాత్రన గ్రామ్యాంబులెప్పుడును శబ్దంబై తత్సమంబైన రాజశబ్దంబున తేనుంగులోఁ బ్రయోగింపఁబడినంతమాత్రన నేల గ్రామ్యాంబుగాదు? కవులన్నతేనుంగు గ్రంథంబులని చెప్పుచు నన్యదేశ్య పదంబులను వేసవేలు పరియోగింపుచున్నారని. నహోకవులు నియమంబునకల్పి యన్యదేశ్య పదంబులనన్యతేనుంగు లోనికి నాహ్వనమువేసి గౌరవించినట్లే నాచాలగోపాలము ప్రకన్దంబైన తత్సమరాజశబ్దంబును బొత్తులలోఁ బొత్తుపడిచినని తోచుచున్నది. కావున నేతిమ్మకవిగారు తత్సమశబ్దప్రకరణంబు లో “సీ || ద్విబ్బంబునకు విద్వషాదునంజెల్లు భూభృత్పదంబు నకు భూభృత్తులయ్యె | రట్టనంబునకును రాట్టనహాసమును ర జపవంశోప్పురాజ నంగ||సర్వల”-అనుపద్యంబున రాజశబ్దంబు నుదాహరించితి. ద్వికృతంబుగాడెనున్నదని వారికిఁదోచినయెడల నీశబ్దంబు ద్వికృతమన్న నుపమాండు గలది యేలదెప్పుకుంగురు? విశేష పరిశోధకులైన సీతారామాచార్యులవారును నమనిఘంటువునందు రాజశబ్దము నిరూపించునపుడు, దీనిఁగొందఱు ద్వికృతంబుగా వాడియున్నారనియు, నయ్యది చింత్యమైనయంశంబని యుఁ జెప్పిరి. వారు రచించిన ప్రాశస్త్యాకరణంబునంగుఁ గూడ రాజశబ్దంబు ద్వికృతశ్చంబును గూర్చి కొందఱునుతమనియే వ్రాసిరి కాని సర్వకవిసమయసిద్ధంబని నిశ్చయింపవచ్చు. తాలస్యజకారంబుతోఁనుండుట విధియని యంగీకరించి రాజశబ్దంబును బహుశ్రమాపాదకశ్చకశ్రమముతో భావముతోఁ బరిహాసాన్నదమైనవిరసోచ్ఛారణ నేయుటకంటె నన్యతేనుంగులో నీశబ్దంబును సకలజనప్రసిద్ధంబగుటండేసి మహాకవులు నన్యదేశ్యాదులతోఁగూర్చిఁ బ్రయోగించినయని సంతృప్తిజెందుచు నీశబ్దంబు దంత్యజకారముటిత మైనతత్సమంబేయని దేవకవిధంబుగాఁసంగీకరించుట మేలని నుదాశయము.

79 సూ—జగద్రజ్జిత్తులత కారంబుననులోపంబువిభావనగు.

జగము - జగత్తు - ఇంద్రజి - ఇంద్రజిత్తు - ఋత్విగాదియగుటండే నియంద్రజితుండనియువాడంబడు.

వ్యా—జగత్, అనుశబ్దంబుయొక్కయు, ఇంద్రజితే, అనుశబ్దంబుయొక్కయు, తకారంబునకు లోపము ద్వికృత్యంబుగావనము. “జగత్” అనుశబ్దంబులోని త

కారము ప్రకృతసూత్రంబున లోపింపఁగా నపుంసకంబు గావున ముప్పదితొమ్మిదవ సూత్రంబున మువర్ణకంబు వచ్చి 'జగము' అనియైనది. వైకల్పికంబనుటచే లోపము రానియపుడు అరువదియేడవసూత్రంబుచే "జగత్" అను తకారాంతరే ప్రాతిపదికం దై యటువదియేనిమిదవసూత్రంబుచే నుగాగమద్విత్యంబులుగలిగి "జగత్తు" అనియైనది. 'ఇంద్రజిత్' అనునపుడు ప్రకృతసూత్రంబుచే, తకారములోపింపఁగా "ఇంద్రజి" అని యొకరూపంబును, తకారలోపము లేనియపుడు అరువదియేనిమిదవసూత్రంబుచే ను గాగమద్విత్యంబులు గలిగి "ఇంద్రజిత్తు" అను మఱియొకరూపంబును, డేబ్బదిమూడవసూత్రంబుంబట్టి ఋత్విగాదులతోఁ జేరినవనుటచేఁ బ్రాతిపదికము ద్వితీయైకవచనాంతతుల్యంబుగావున "ఇంద్రజితమ్" అనికాఁగా డేబ్బదియొకండవసూత్రంబుచే నంత్య మకారము లోపించి యిరువదియొకటి యిరువదిరెండు సూత్రంబులచే నుత్వక్తుద్వర్ణకంబులు రాఁగా "ఇంద్రజితుండు" అను రూపాంతరంబును నయ్యెను. నాకొమరుఁ డింద్రజితుండు | లేకుండుట చేటునాటిలెన్" అచ్చ-రా- యుక్తకాం. అ|| వె|| ఇంద్రజితుండప్రసాదినకులోద్భవునిచే ! మూర్ఖునొంది తెలిసి మూర్ఖుగతిని మొల్ల-యొద్ద- అ|| వె|| చారులరుగుదెంచి సామిత్రిచే నింద్ర | జిత్తుఁడీలైననుమఁజెప్పుటయును" మొల్ల-యొద్ద-2 అ. ప్రైప్రయోగంబులు, ఉగాగమద్విత్యంబులపై డుష్వర్ణకంబుతోఁ బ్రయోగింపఁబడిశాస్త్రీయసాధుత్వంబునకు సఁశయాస్పదంబుగ నున్నవి. ప్రైమూఁడవ ప్రయోగంబు "ఇంద్ర | జితుండునీలైననుమఁ జెప్పుటయును" అని సనించినసలక్షణంబుగనుండును. ఆంధ్రకాముదియందు మాత్రము 'ఇంద్రజితుండు' అను ప్రయోగము సాధీయముగాజెప్పఁబడినది. ఇంద్రజి, ఇంద్రజిత్తు" శబ్దంబులకు నిద్రజితుండనుపదంబు రూపాంతరంబేకాన దీనియర్థము-ఇంద్రుని జయించువాఁడు. మఱియునీశబ్దంబు-ఇంద్రునిచేత జయింపఁబడినవాఁడనియు, నర్థమిచ్చును. కావున "ఇంద్రజితుండు" అను శబ్దంబునకు-ఇంద్రుని జయించిన రావణజేష్ఠపుత్రుడును, ఇంద్రునిచేజయింపఁబడినవాడును ననియు, నర్థమై క్లేషయందును, ! ప్రయోగించుతఁజే జమస్కృతిగానుండును.

80 సూ.- -సాంతంబులతుదిన కారంబునకు లోపంబు బహుళంబు గానగు.

ఉరము - ఉరస్సు - వక్షము - వక్షస్సు - అర్చి-అర్చిస్సు - ధ
నువు - ధనుస్సు - ఆయువు - ఆయుస్సు || బహుళగ్రహణంబునంజేసి
పయఃప్రభృతుల సకారంబునకు లోపంబులేదు || పయస్సు - వయస్సు -
సరస్సు.

వ్యా—సకారంబునందుఁ గలపదముల కడపటిసకారంబునకు లోపంబుబహు
ళంబుగానగును. ఉరస్ అనుశబ్దము సకారంతపదము. దీనియందలి యంత్యాక్షరం
బైన సకారము ప్రకృతసూత్రంబున లోపింప నడుండువుండుకొంగమవుటచే ముప్పది
తొమ్మిదవసూత్రంబున మువర్ణకంబురాఁగా ఉరము అనియైనది. సవర్ణములోపింపని
యప్పుడు అటువదియొనిమిదవసూత్రంబు చోష్టననుగాగమద్విత్వంబులతో ఉరస్సు
అనియైనది. వక్షము అనుశబ్దంబు పైదానివలెనే యెఱుంగునది. అర్చిస్ అనుశబ్దం
బునందలి కడపటి యక్షరంబైన సకారంబు ప్రకృతసూత్రంబున లోపింపఁగా, అర్చి
అని యైనది. మతీయం నలువది నాల్గవసూత్రంబుచే బ్రహ్మైకవచనంబునకు లోపంబు
గలిగినదని యెఱుంగునది. సవర్ణలోపము కలుగనియప్పుడు అటువదియొనిమిదవసూత్రం
బుచే నుగాగమద్విత్వంబులచే అర్చిస్సు, అయినది ధనుస్, అనునపుడు కడపటియక్ష
రంబు సకారంబు ప్రకృతసూత్రంబున లోపించి నలువదియొనిమిదవసూత్రంబుచే వువ
ర్ణకంబునచ్చి ధనువు, అనియు, సవర్ణములోపింపనియప్పుడు అటువదియొనిమిదవసూ
త్రంబుచే నుగాగమద్విత్వంబులుగలిగి ధనుస్సు, అయినది. ఇట్లే ఆయువు, మున్నగు
శబ్దంబులు గ్రహించునది. బహుళమని చెప్పుటచేత బహుళ, నువలైన వానియొక్క
సకారంబునకు లోపంబుకలుగదు. అనఁగాఁ గడపటివర్ణమైన సకారంబునకు లోపంబు
కలుగక వయస్సు, అనియేకానివయము, అనియండదు. ఆధునికఁడొకఁడుపయము,
అని ప్రయోగించెను, ఇయ్యది కావ్యంబులమృగ్యంబు. వయస్, అనుశబ్దము పక్షికర్థ
మైనపుడు వయస్సు, అనియు, పౌయమున కర్థమైనపుడు నయస్సు, వయసు, అను
రెండురూపంబులుగలవు. కాని వయస్సు, అనునపుడు పక్షిపర్యాయముగాఁ దెలుఁ
గునఁ బ్రయోగంబు మృగ్యంబు. ఓజస్సు, అనస్సు, అంభస్సు, వర్షస్సు, రక్షస్సు,
పాథస్సు, సరస్సు, ఆయుస్సు, హవిస్సు, చేతస్సు, మహస్సు, అంహస్సు, ఆగస్సు, ఇత్యాది
శబ్దంబులకు మువర్ణకంబురాదు. తుదిసలోపంబు బహుళంబుగ నను పథిక్, శబ్దంబు
నకు పథము, పూర్, అనుశబ్దంబునకు పురము, ఇయ్యవి ప్రకృతమైకవచనాంతంబు

లగును. సరము, అనుటకు- నీ॥ తే॥ గీ॥ ఘటితకిసలయసమజటాపటలనిటల్ల| ఫలకతిల
కితశశిసితభసితలసిత| రసితపరమసమాధి మద్విసరరుచిర| రసఘరభరంబు నొల్పుమానస
సరంబు॥ ఘటికాచలమాహాత్మ్యము- 1౪, అను నీపద్యముయొక్క ముఖ్యమగు నీసమం
దలి ప్రతిపాదాంత్యమందును గ్రహముగా, పరిసరంబు, కలధురంబు, మాక్తికసరప
రంబు, రోలం బపరికరంబు, అను నంత్యనియమముతో మానససరంబు; చేర్చబడి
ప్రయోగింపబడినది. ఈప్రయోగంబునకు సహాయమైన ప్రయోగాంతరంబుగాఁ
నిపింపదు.

81 సూ—మహాద్వాచకంబులగుసాంతంబులకంతలోపంబేనిద్వి
త్వీయైకవచనాంతతుల్యత్వంబేనగు.

అంగిరుఁడు - అంగిరసుఁడు - ఉగ్రశ్రవుఁడు - ఉగ్రశ్రవసుఁడు -
ప్రచేతుఁడు - ప్రచేతసుఁడు - ఊర్ధ్వరేతుఁడు - ఊర్ధ్వరేతసుఁడు.

వ్యా—మహాత్ముని జెప్పనట్టి సకారాంతపదంబులకుఁ గడపటియక్షరములోపిం
మటగాని ద్విత్వీయైకవచనసమత్వముగాని కలుగును. ఉ. అంగిరుఁడు - అంగిరసుఁడు.
ఇచ్చట అంగిరస్, అనియుఁడఁగాఁ గడపటియక్షరంబగు సకారంబు ప్రకృత
సూత్రంబున లోపించి యిరువదియొకటి యిరువదిరెండు సూత్రంబులచే నుత్పద్యుద్భవ
కంబుగా రాగా అంగిరుఁడు, అయినది. పక్షంబున అంగిరసమ్, అను ద్విత్వీయైక
వచనాంతంబే తెలుగునఁ బ్రాతిపదికంటై- డెబ్బదియొక్కవసూత్రంబుచే మకారంబు
లోపించి యిరువదియొకటి యిరువదిరెండు సూత్రంబులచే నుత్పద్యుద్భవకంబులతో
అంగిరసుఁడు, అనియైనది. ఇట్లే ఉగ్రశ్రవుఁడు, ప్రచేతుఁడు, ఊర్ధ్వరేతుఁడు, మొద
లైనవానికి రూపస్వయంబు గ్రహింపవలెను. తే॥ గీ॥ ఉత్తమాశ్రమస్థిశుఁడూర్ధ్వ
రేతుఁ | డైనకన్యామహాముని యనిఘవరితుఁ! డట్టిముని కెట్లుమాతృరవైతిదీని| నాకు
నెఱుఁగంగఁ జెప్పుము నలిననేత్ర॥ భార- ఆది- 4౨. ౪॥ సుతు లనఘులువేపురుదమ|
యుతులయి యుదయించి సాంఖ్యయోగాభ్యాసోన్నతిజేసి ముక్తులయి భూరి తేజులంద
లును నూర్ధ్వరేతసులైనన్, భార-ఆది- 3 ఆ.

82 సూ—వేధపురోధపురోధనుఁడు.

వేధశ్శబ్దమునకు నిత్యంబుగాఁ బురోధశ్శబ్దమునకు వైకల్పికముగా నలోపస్త్రీవద్భావంబులు దీనిచే నివృత్తింపబడియె.

వ్యా—వేధ - పురోధ - పురోధనుఁడు. అనఁగా బైయెనుబదియొకండవ సూత్రంబుచేత నవి సాంతంబులగుటచే వేధుఁడు - వేధనుఁడు - పురోధుఁడు—ఇట్లు నిష్పరూపంబులగుచుండ వేధశ్శబ్దంబునకు సకారలోపంబును; స్త్రీత్వాదిదేశంబును, నిత్యంబుగాను; పురోధ, శ్శబ్దంబునకు సకారలోపంబును, స్త్రీత్వాదిదేశంబును, నీసూత్రంబుచేత వైకల్పికముగాను; నివృత్తింపబడినవి, (నిపాతమనఁగా—మఱియొక రీతిప్రయోగము సామాన్యసూత్రముచేతఁ గలుగుచుండఁగా దానికి విరుద్ధముగాఁ బఠించిన, రూపము.) వేధ, ఇచ్చట సకారములోపించి స్త్రీత్వాదిదేశంబుచే బ్రథమైకవచనలోపంబుగలిగినది. పురోధ— పురోధనుఁడు, ఇచ్చట సకారములోపించి స్త్రీత్వాదిదేశంబుచే బ్రథమైకవచనలోపంబుగలిగి పురోధ, అయినది పక్షంబున పురోధసమ్, అను ద్వితీయసూత్రము ప్రాతిపదికంపై డెబ్బదియొకండవసూత్రంబుచే నంతిమమకారలోపంబును, ఇరువదియొకటియిరువదిరెండుసూత్రంబులచే నుత్పాదకస్వర్ణకంబులు గలిగి పురోధనుఁడు, అయినది.

83 సూ—మనఃప్రభృతులనకారంబునకు ద్విత్యంబు విభాషనగు.

మనసు - మనస్సు - శిరము - శిరస్సు - సదసు - సదస్సు - స
లోపంబయ్యెనేని - మనము - శిరము - సదము.

వ్యా—మనస్, ముదలైనశబ్దములయొక్క సకారంబునకు ద్విత్యంబు విభాష
గానగును. ఉ. మనసు- మనస్సు. ఇచ్చట “మనస్” అనియుండఁగా నలువదియొని
మిదవసూత్రంబుచే నుగాగమాద్విత్వంబులు రాఁగా మనస్సు, అయినది. పిమ్మట నీసూ
త్రంబునందు ద్విత్యంబు విభాషగావున నేకసకారంబుతో నుగాగమాంతరూపంబును
నుండు. ఉ. మనసు- మనస్సు ఇట్లే శిరసు. సదసు, ఉరసు= వక్షసు. యశసు -

తపసు - తమసు - తేజసు - మొదలైనవి గ్రహింపవలయును. వీనియంత్యసకారంబు నకు నెనుబడియవసూత్రంబుచే యోపంబుగలిగి యదంతనపుంసకలింగంబుగావున ముప్పదితోమ్మిదవసూత్రంబుచే మువ్వర్ణకంబురాఁగా మనము, శిరము, సదము, ఉరము-వక్షము-యశము-తపము-తమము-తేజము, మొదలైనవి యయ్యెను.

84 సూ—ద్యుహృచ్ఛబ్దంబులకుదివిహృదియగు.

దివి - దివులు - హృది - హృదులు॥

వ్యా—దివ్, అను వకారాంతశబ్దంబునకు దివి అనియు, హృద్, అను దకారాంతశబ్దంబునకు “హృది” అనియుఁ బ్రథమావిభక్తియగును. ఉ. దివి-దివులు హృది-హృదులు.

85 సూ—స్త్రీలింగంబులెల్లస్వస్వనియతంబులగుస్త్రీప్రత్యయంబులంగూడియిందుఁబ్రవ ర్తిల్లు.

నామము... ..స్త్రీప్రత్యయాంతము...తత్సమము.

కర్తృ... .. కర్త్రీ కర్త్రి

జనయితృ... ..జనయిత్రీజనయిత్రీ

భాగ్యశాలిన్ ...భాగ్యశాలినీభాగ్యశాలిని

బుద్ధిశాలిన్ ...బుద్ధిశాలినీబుద్ధిశాలిని

మతిమత్మతిమతీమతిమతి

గుణవత్గుణవతిగుణవతి

విద్యత్విదూషీవిదూషి

వనజముఖ ... { వనజముఖీవనజముఖి
వనజముఖా... ..వనజముఖి

మీననేత్రీ... ..మీననేత్రామీననేత్ర

అంగాదులకుఁదప్ప సంయోగోపధంబులకు జీవత్వయంబులేమింజేసి - మీననేత్రి - పద్మనేత్రి - ఇత్యాదులసాధువులు.

వ్యా—సంస్కృతభాషలో స్త్రీత్వము బోధింపఁబడినపుడు స్త్రీప్రత్యయంబు లేవేని సంస్కృతవ్యాకరణంబునఁ గలుగునో యట్టిప్రత్యయగూఠంబులే యీభాష యందుఁ బ్రాతిపదికంబులగును ఉ. కర్త్రి, జనయిత్రి, బుద్ధిశానిని, గుణవతి, మీననేత్రి- మొదలైనవి. కర్త్రి, జనయిత్రి, ఈశబ్దంబులకు సంస్కృతభాషలో కర్తృ జనయితృ, శబ్దంబులు మహద్వాచకంబులైనపుడు ఋకారాంతంబులుగా నుండును. సాంస్కృతికంబులైన ఋకారాంతశబ్దంబులు స్త్రీలింగంబులో నీకారాంతంబులై “కర్త్రి-జనయిత్రీ” అని దీర్ఘాంతంబులగును. నిష్కబ్బ నేఁబడినాల్గవచూత్రింబుచే హ్రస్వాంతంబులగు. “భాగ్యశాన్తి-బుద్ధిశాన్తి” ఇత్యాదిసాంస్కృతికనకారాంత పుంలింగంబులు సంస్కృతభాషలో నీకారాంతంబులై తెలుంగున హ్రస్వాంతంబులై “భాగ్యశానిని, బుద్ధిశానిని” ఇట్లుండును. మతిమత్, గుణవత్ ఇత్యాదితకారాంత సాంస్కృతికపుంలింగంబులు స్త్రీత్వంబున నీకారాంతంబులై తెలుంగున హ్రస్వాంతంబు లగును. ఉ మతిమతి-గుణమతి. సంస్కృతభాషలో ఋకారాంత నకారాంత తకారాంతశబ్దంబులు సామాన్యంబుగా నీకారాంతంబులగు. తెలుంగులో నట్టిదీర్ఘంబునకు, హ్రస్వంబు కలుగును. ధాతృ-ధాత్రి. దుష్టశాస్త్రి-దుష్టశాస్త్రి. నేతృ-నేత్రి గుణిక్ - గుణిని. ధనిక్ - ధనిని. కాశీవాసిక్ - కాశీవాసిని. దీమత్ - దీమతి. మహత్ - మహతి. సౌందర్యవత్ - సౌందర్యవతి. (మూలము) అంగాదులకుఁ దప్ప సంయోగోపధంబులకు జీవత్వయంబులేమింజేసి, మీననేత్రి, పద్మనేత్రి, ఇత్యాదు లసాధువులు. (వ్యా) అట్లమొదలైనశబ్దంబులకుఁ దక్క హ్రస్వముదా యంబుపధాస్థాన మందుఁగల తక్కినశబ్దంబులకు జీవత్వయము! (స్త్రీలింగబోధ కమైన ఈకారము) లేకపోవుటచేత మీననేత్రి - పద్మనేత్రి, మొదలైనశబ్దంబులు దుష్టములు. ఉపధయనఁగాః—శబ్దంబుతుదినుండి లెక్కించినచో రెండవదియైనయక్షరము. కాబట్టి ప్రకృతంబున శబ్దముయొక్క యక్షరంబుల నంతంబునుండి లెక్కించుతఱిని సంయోగము (హల్లులగుమి) రెండవస్థానముం దుండవలయును. మీననేత్రి, అనుశబ్దంబులో దువర్ణంబకారము. ప్రావృన్ద్యంబులు తకారకేథంబులు.

అవర్ణంబులకే సంయోగమని పేరు. ఈశబ్దంబులో సంయోగముపధయైనందున నీకారాంతంబుకాలేదు. ఇట్లే పశ్యనేత్రమొనలైనవి. మోననేత్ర, ఇత్యాదులు, మత్స్యములవంటి నేత్రములుగలది, అనువర్ణంబుననసాధువులైనను మోనంబులకు నాయకురాలు, అనువర్ణంబునసాధువేయగును. మోనంబులకు నాయకురాలనఁగాఁ దననేత్రంబులుమోనంబులనుమించియున్నవిగావుననట్టినయనంబులవ్యారంబున మోనంబుల నేయమన్నదని నేత్రంబులకునుత్కర్షముఁబొందును. మోనంబులు కన్నులకుసమానమగుట జగద్వినితంబుగావున నయన్మార్గకశబ్దంబులేకపోయినను, ఉపమానవాచకమోనశబ్దంబుచేతనే. నేత్రంబులూహింపఁబడు. ఇట్టియర్థము సౌందర్యవర్ణనాప్రకరణంబునందుఁ బైశబ్దంబులు ప్రయోగించునప్పుడు స్ఫురించుననియెఱుంగునది. నాసిక - ఉదర-ఓష్ఠ - జిహ్వ - దంత - కర్ణ - శృంగ - అంగ - గాత్ర - కర్మ, ఈశబ్దంబు లీకారాంతస్త్రీలింగంబులుగను, అకారాంతస్త్రీలింగంబులుగాను నుండును; గానఁ దెలుంగులో హ్రస్వంబుగలిగిఇకారాంతంబులుగాను అకారాంతంబులుగాను నుండును. ఉ. చంపక నాసికి-చంపక నాసిక. కలకణ్ఠి కలకణ్ఠ. పల్లవోష్ఠి-పల్లవోష్ఠ. మొదలైనవి. ఇట్లు చెందువిధంబులస్త్రీబోధకములైనప్పుడు వాడవచ్చును. మిగిలినబహ్వచ్చశబ్దంబులకు (రెంటికన్న పెక్కువయమ్ములుగలశబ్దంబులకు) స్త్రీత్వబోధకమగు జీప్రత్యయంబురాదు. ఉ. పద్మలోచన-కుటిలకుంతల-పల్లవాధర' మొదలైనవీనిని, పద్మలోచని, కుటిలకుంతలి, పల్లవాధరి, ఇత్యాదికమికారాంతంబుగా వాడవలదు. పెక్కురుతెలియక 'నేత్రి' అనియే ప్రయోగించుమంచిరి గీ|| శరణు జగదంబ లోతవాచాకదంబ | చందనము కుందరదన పూర్ణేందువదన | సత్ప్రణామంబు మృగనేత్రి చారుగాత్రి | దండమలివేణి నీకుఁ బర్యజునిరాణి' మట్ట. 4ఆ. తే|| గీ||

పద్మదళనేత్రి (పౌఢభూసాలపుత్రి) | చిక్కవిరుపాజి మరునిరాచిల్కలేజి' చాటుధార. ఇచ్చోనంత్యప్రాసనియమము. ఈప్రయోగమునకు నాధునికులగ్రంథములయందు లెక్కయేలేదు. మఱియు దంతశబ్దంబునకు మత్స్యర్థమందు 'సు' వర్ణంబుపూర్వమందున్నచో 'దతి' గా మారును. ఇది తెలియక పెక్కురు 'సుదతి' అనుటకు 'సుదంతి' అని ప్రయోగించిరి. నీ|| 'డాడిమీఫలమియ్యెడకు నేల కొనిసాము దాడిమీఫలము సుదంతికిమ్ము' అప్ప-2ఆ. (ఇచ్చో, 'డాడిమీఫలము సుదతికిమ్ము' అన్న నెన్నికగా నుండును) క|| 'తానూరకయలిగి యాసుదంతినిజేరె' అప్ప-3ఆ. (ఇచ్చో, 'తానూరకయలిగి యాసుదతినిజేరె' అన్న సరిపోవును) మ|| ఎదవోజూచెదవోసుదంతికిఁ బొలంతి మ్మంతి

మొప్పందుఁజే | పునువే' పాంచా-5ఆ. ఇచ్చో మోగ్గమైనదంతంబులుగలది' అ
న్నయర్థంబునందు 'సుదతి' అనిపవరించుటకు నలనుపడదు; కాని స్త్రీలకు గజగూన
లన్నప్రసిద్ధముకలదుగావున నడకచే నేనుంగవంటివని యర్థము చెప్పుకొనుదుఁ బైశబ్దం
బులున్నరీతినుంచి కవిప్రయోగమునందు గౌరవముంపవచ్చును.

86 సూ.—మహాత్మతరంబులగు స్త్రీలింగంబులవిశేషణంబులకుఁ
గ్గీబత్వంబువిభాషనగు.

పద్మలతమనోహారి - పద్మలతమనోహారిణి - హృద్యంబగువి
ద్య - హృద్యయగువిద్య॥ మొదవులలోఁగపిలవరిష్టంబు - కపిలవరిష్ట

వ్యా.—మహాత్ములుకాని స్త్రీలింగంబుల విశేషణంబులకు నపుంసకలింగధర్మంబు
విభాష గానగును. అనఁగాఁ నిర్వర్ణజ్ఞబోధకములైనస్త్రీలింగంబులవిశేషణంబులు స్త్రీ
లింగముగాను, నపుంసకలింగంబుగాను, నుండును. ఉ. పద్మలతమనోహారి - పద్మలత
మనోహారిణి. ఇచ్చట 'లత' అనునది జడంబుగావున 'మనోహారి' అనినపుంసకలింగము
గాను, 'మనోహారిణి' అని స్త్రీలింగంబుగాను, విశేషణంబుచెప్పవచ్చును. 'మనోహా
రిణి' శబ్దము సంస్కృతంబులో నాంతంబుగనుక నెనుబదియైదవనూత్రప్రకారంబున
స్త్రీలింగరూపము 'మనోహారిణి' అనవలయును. ఇట్లే హృద్యంబగువిద్య-హృద్య
యగువిద్య' మొదవులలోఁగపిలవరిష్టంబు, మొదవులలోఁగపిలవరిష్ట, మొదలైనవి
గ్రహింపవలెను.

87 సూ.—భవచ్ఛతాదులకిందుఁబ్రయోగంబులేదు.

భవదాదులగు హరింతసర్వనామంబులకును శత్యరేఖాంతాదులకు
ను దెనుఁగుభాషయందువ్యవహారంబు లేదనియర్థము - నమానంబులం
దొలుతంగదిసి యిందుఁ బ్రయుక్తంబులగు ॥ భవద్గణంబులు - త్వదా
శయము - మత్స్యణ్యము = లనద్రూపము - భవిష్యత్కాలము - ధూ
ర్వహము - ఇత్యాదులెఱుంగునది

వ్యా—భవత్ మొదలైన శబ్దములును, శత్రుప్రత్యయంతరూపములును, రే
 ఘాంతములును, దేనుంభాషయందుఁ బ్రయోగింపఁగూడదు. అనఁగా భవత్-త్వత్
 మత్, మొదలైన శబ్దములును, లసత్-భిష్మత్, మొదలైన శత్రుప్రత్యయంతము
 లును, ధూర్-గీర్, మొదలైన రేఘాంతశబ్దములును, దేనుంభాషయందుఁ బ్రయోగిం
 పఁడగవుకాని సమాసాంతములయందుఁ గాక తక్కిన సమాసాదిమధ్యభాగములయందుఁ
 బ్రయోగింపవచ్చును. ఉ. భవద్గుణములు - త్వదాశ్రయము - మత్ప్రభుత్వము, ఇత్యాది
 సమాసస్థలములయందు భవత్ - త్వత్ - మత్. మొదలైన శబ్దములు సమాసాంత
 ర్భాగముగాఁ బ్రయోగింపఁ బడ్డవి. సమాసాంతమునందును, వ్యస్తమునందును
 వీనికిఁ బ్రయోగములేదు.

ఆచార్య పరిచ్ఛేదము.

—:—

అచ్చ తెనుంగుగూర్చి తెలుపునట్టిభాగమునకు నాచార్య పరిచ్ఛేద
 మని పేరు

1 సూ—సంస్కృతసమేతరంబయిన యీ భాష యచ్చ తెనుంగునంబడు
 న్నవ్వము.

వ్యా—సంస్కృతసమములుకాని యీ భాష యచ్చ తెనుంగునఁబడును.

2 సూ—ఆచార్య శబ్దము లెల్లందఱుచుగ స్త్రీసమములుంక్లీ బసమం
 బులయియుండు.

స్త్రీసమత్వాతి దేశంబుచేఁ బ్రథమైకవచన లోపాదికంబును స్త్రీబ
 సమత్వాతి దేశంబుచే మువర్ణకంబునగునని యెఱుంగునది॥ అన్న-మిన్న -

అద్ద - గద్ద - జాణ - గాణ - ఓడ - గోడ - ఇత్యాదులు
 స్త్రీసమంబులు॥ బియ్యము - నెయ్యము - అల్లము - మొల్లము - సు
 న్నము - సన్నము - ఇత్యాదులు క్లిబసమంబులు ॥ తఱుచుగననుటచేఁ
 బుంలింగతుల్యంబులుం గొండొకకలవని తాత్పర్యము ॥ కొమరుఁడు-
 చందురుఁడు - జముఁడు - కందుఁడు - ఇత్యాదులు.

వ్యా—అచ్చతెనుంగు శబ్దంబులన్నియు సాధారణముగ స్త్రీలింగసమంబులు
 గాను, నపుంసకలింగసమంబులుగాను, నుండును. స్త్రీత్వహతోపిందుటచేతఁ (స్త్రీ
 లింగంసమములని చెప్పుటచేత) బ్రహ్మమైకవచనంబునకు లోపంబుకల్గుట మొదలైనవియు
 నపుంసకలింగత్వహతోపిండుటచేత (నపుంసకలింగసమములని చెప్పుటచేత) మువ్వకము
 వచ్చుటయుఁ గలుగునని తెలిసికొనునది. ఉ. అన్న-మిన్న-అద్ద-గద్ద-జాణ-గాణ-
 ఓడ-గోడ మొదలైనవానికిఁ బ్రశస్తమైకవచనలోపంబు గలదుగావున స్త్రీలింగసమం
 బులు. బియ్యము-నెయ్యము..అల్లము-మొల్లము-సున్నము-సన్నము మొదలైనవానికిమువ్వక
 కముండినదిగనుక నపుంసకలింగసమంబులు. తఱుచుగ, (సాధారణముగ) అని సూత్రంబు
 నయందుఁ జెప్పుటచేత స్త్రీలింగసమంబులును, నపుంసకలింగసమంబులును మాత్రమే
 కాక పుంలింగముతో సమానంబులును గొండొక (కొన్ని) కలవని తాత్పర్యము. ఉ.
 కొమరుఁడు - చందురుఁడు - జముఁడు - కందుఁడు - మొదలైనవి, ఇచ్చటఁ
 బుంలింగసమంబులని చెప్పుటచేత దుష్పర్ణకంబునచ్చినవని గ్రహింపవలెను.

3 సూ—బల్లిదాదులు సంస్కృతతుల్యంబులు.

మహత్త్వంబున వీనికుత్వదు జాదులు నమహత్త్వంబున మువర్ణకాదు
 లును స్త్రీత్వంబునందాలు శబ్దముతోడ సమానంబునుంగలుగునని యె
 టుంగునది॥ బల్లిదుఁడు - బల్లిదము - బల్లిదుగాలు ॥ బల్లిద - అక్క
 జ - కావల - బెట్టిద - బెడిద - మిసిమింత - మొక్కల - ఇత్యాదు
 లు బల్లిదాదులు.

వ్యా—బల్లిద, మొదలైనశబ్దంబులు సంస్కృతశబ్దంబులతో సమానములు. అన్యగా మహాత్వంబునందు బల్లిద, మొదలైనవానికి, తత్సమపరిచ్ఛేదమందలి యిరువదియొకటి యిరువదిరెండు సూత్రంబులచే నుత్పమస్వర్ణకాదులును (అమలనుటచే నిగాగమనగాగమంబులు) అమహాత్వంబునందు మున్నగాదులును (అదిశబ్దంబుచేముగాగమంబును) స్త్రీత్వంబునందు ఆలు, శబ్దంబుతో సమాసముకలుగునప్పుడు సంధిపరిచ్ఛేదమునందలి ముప్పదియొకండవసూత్రంబుచే నుత్పరుగాగమంబులును, కలుగునని తెలిసికోవలెను. ఉ. బల్లిదుడు - బల్లిదము - బల్లిదురాలు. మొ. ఇట్టి అక్కజ-కావల-బెట్టిద-బెట్టిద-మిసిమింత- మొక్కల- మొదలైనవానికి బల్లిదశబ్దంబువలెనే యాపత్రయంబుగ్రహింపవలెను.

4 సూ.—మహాత్తులగుమగాదులకుం గయిరాదులకునుదుజగును త్వంబుగాదు.

మగఁడు - మనుమఁడు || కయిరఁడు - కత్తళఁడు || మగ - మనుమ - రాయ - పాప - వ్రే - తే - ఈకాప్రత్యయాంతంబులు - ఇత్యాదులుమగాదులు || కయిర - కత్తళ - జన్న - నీల - ఇత్యాదులు కయిరాదులు.

వ్యా—మహాద్వానకములైన ‘మగ, మొదలైనశబ్దంబులకును, ‘కయిర’ మొదలైనశబ్దంబులకును, దుజ్వర్ణకంబునదృశ్యము. ఉత్వంబురాదు. ఉ. మగఁడు-మనుమఁడు రాయఁడు-పాపఁడు-వ్రేఁడు-తేఁడు-ఈ-కా-ప్రత్యయాంతంబులుమగాదులు. కయిరఁడు-కత్తళఁడు-జన్నఁడు-నీలఁడు-మొదలైనవి కయిరాదులు ఈమగాదులకును, కయిరాదులకును, ద్వితీయాద్యేకవచనంబునందుబల్లిదాదులకువలెనిగాగమంబుపాక్షికంబుగాక తత్సమపరిచ్ఛేదమునందలి యిరువదివార్లవసూత్రంబుచే నిత్యంబనిజ్ఞప్తినుంచుకోవలెను. ఈకాప్రత్యయాంతంబులు=ఈప్రత్యయంబును, కాప్రత్యయంబును, వంతమంగుఁగల శబ్దంబును. ఈప్రత్యయాంతంబునకు - ఉ. అమనుఁడు ము (మా - తద్ధిత-15నూ) కాప్రత్యయంబునకు. ఉ. అమకఁడు. ము. (మా. తద్ధిత- 11నూ) ఈమగాది

గణశబ్దంబులు 'మగనికొ, రాయనికొ, మనుమనికొ' ఇత్యాదికముగా నిత్యనిగాగమంబుతోఁ బ్రయోగింపఁదను. ప్రస్తుతకాలంబున నొకానొకరు 'రాయ' శబ్దంబుకారాంతంబని భ్రమించి 'రాముకొ' అన్నట్లు 'రాయుకొ' అనిప్రయోగించె. అయ్యది ప్రామాదికంబు. ఈశబ్దంబునకు రామశబ్దంబునకువోలె సంబంధియందు దుష్పర్ణకలోపంబు మాత్రంబు మహాకవిప్రయోగంబులఁ గానంబడియెడి. కాని నిగాగమంబునకు నైకల్పికత్వంబును, ఉకారాంతత్వంబును, బాహుబ్బపు. కనుకనే వక్ష్యమాంలక్ష్యంబు లకారభూతితంబులు సంగతమ్ములుగానున్నవి. మ|| కృష్ణరాయల రాహుస్మగ నాభి సంకుమపసాం ద్రా లేపపంకంబునకొ. మను- 1 ఆ- చ|| కనితనురాజులెన్నుకొనఁగాఁ దెనుపాఁజులతో సీరంగరా| యనికడకేగి మాటలనె యాయనఁడెడిది తెచ్చిమల్కకుకొ. యమా. 1 ఆ. మ|| ఆ | గ్గలిక న్వాహులచేతగెచ్చి విరుదులొకొన్న త్రిరంగరా| యలచిత్తిండు రింపరాయసము వ్రాయంబులెతో నొసుధి| తిలకా! లక్ష్మీవిలాసము. 1 ఆ. చ|| వనజచళాక్షశంకరులు వార్ధకినద్రీకిబోలె గృష్ణరా| యనికి ననుంగులుఁబట్టులై తనరుకొ వరదక్షమాధవుండు' కాకుండు 1 ఆ మ|| కలఁగకొ శత్రుభయంకరప్రకటవోగర్వస్ఫురత్కంఠమరా | యలసద్భేరిధంధణస్వనములాశాంతంబులం బ్వఁగకొ||' కృష్ణరా- 3- ఆ తే|| గీ|| అతఁడు దీవించి తనునురాయలకునిమ్మ | సోత్సురాలని మదిలోన హర్ష మలర కృష్ణరా - 4- ఆ. మ|| శ్రీకృష్ణరా | యలతో నంబు వచించునట్టి యెడనత్యాశ్చర్య'- మొప్పారఁడు | ల్లలనాకర్మము వింతయొకనొక చిల్కంబులపె నచ్చొటికికొ' కృష్ణరా 4 ఆ. తే|| గీ|| తనకుజోడను నొకరాజు భువతరాన్వ! యమునఁగలిగెను గృష్ణరాయల య సత్య'ము కృష్ణరా 4 ఆ. తే|| గీ|| అప్పుడెప్పుడో కృష్ణరాయలను బెండ్లి | జొడు. శుర తేయంగఁగించి పుత్రునిమోసెను' కృష్ణరా - 1 4

3. సూ- సగతొదుల బహువచనంకారంబునకు రెండుబగు.

పగతురు - అల్లురు - నెయ్యురు - బలియురు - మాన్తురు.

వ్యా- 'పగత' శబ్దము మొదలైనవానియొక్క బహువచనకారంబునకు రేఖంబుకలుగును. ఉ. పగతురు. ఇచ్చట 'పగత + లు' అనియుండఁగా, తత్సమపరిచ్ఛేదమారణి యిరువదియొకదన గాత్రంబుచేకమత్వంబు గలిగి కృష్ణరాయలతోఁబాటున

ంబునకు రేఫంబు కలుగఁగా 'పగతురు' అనియైనది. ఇట్లే అల్లురు-నెయ్యిరు-
కలియరు- మార్తురుమొదలైనవి గ్రహింపబడెను. 'మల్ల' శబ్దము సాంస్కృతికంబై
నను దానిబహువచనలకారంబునకు రేఫంబు పాక్షికంబుగఁ గానిపించెడిని. ఉ. మల్లులు
మల్లురు. చ. దలమును విస్మలావుమెయిదర్పముఁబేర్చి పెనంగుజెట్టిమల్లులవిటుతుక
మఱిగఁగడియలోననమాడ్కిఁ వేడ్కవేయుమక' భార- పి. 2 ఆ. మహారామి |
ల్లురకున్మట్టియగుండదీయబలఘాశుల్ సంగదాలొవిను | చ్చరకాంతాననపాళివిన్ద రడి
కాశ్చర్యంబు చర్చింపఁగన్' రామాభ్యుదయము. 1ఆ.

6 సూ—కొన్ని డుమంతంబుల బహువచనలకారంబునకు రేఫం
బును దానికిముందు పూర్ణబిందుపూర్వకడకారంబునగు.

గండండు) - మిండండు) - ఇత్యాదులు.

వ్యా—'కొన్ని డుమంతంబులయొక్క బహువచనలకారంబునకు రేఫంబును,
ఆరేఫంబునకుఁ బూర్వము నిండుసున్నదాపలగలిగిన డకారంబునువచ్చును. ఉ.
గండండు- గండండు. మిండండు - మిండండు. ఇచ్చట 'గండ + లు' అనియొండఁ
గాఁ బ్రకృతసూత్రంబున లకారంబునకు రేఫంబురాఁగా 'గండ + రు, అయ్యె.
ఈరేఫంబునకుముందు దాపలసున్నగల డకారంబురాఁగా 'గండండు. అయినది.
ఇట్లే 'మిండండు, గ్రహించునది. నరసింహవ్యాకరణకారకునిమతంబున 'గండలు,
మిండలు, అను బహువచనరూపంబులునుగలవు.

7 సూ—కాప్రత్యయంబుమీఁది బహువచన లకారంబునకు
లఘులఘు రేఫంబులును లఘురేఫంబునకు ముందు బిందుపూర్వకడకా
రంబునగు.

విలుకాండు) - విలుకాణు - వేటకాండు) - వేటకాణు
వేడుక కాండు) - వేడుక కాణు,

వ్యా.-కాప్రత్యయంబు రకువాతిబహువచనలకారంబునకు లఘురేఫంబును, అలఘురేఫంబును, కలుగును. అలఘురేఫంబునకు దాపలసున్నగలడకారంబు వచ్చును. ఉ. విలుకాండ్రు - విలుకాటు ఇచ్చట విలుకా, అనునది ప్రాతిపదికము. దీనికి బహువచనార్థమందు విలుకా +లు, ఇట్లుండఁ బ్రకృతనూత్రంబునఁ బ్రత్యయలకారంబునకు లఘురేఫంబును, దానికిముందు దాపలసున్నగలడకారంబును రాగా.విలుకాండ్రు, అయ్యెను. పక్షంబున విలుకా, శబ్దంబుపైని బహువచనలకారంబునకు నలఘురేఫంబునూత్రమే కలుగగా విలుకాటు, అయ్యెను. ఇట్లే జేబకాండ్రు-జేమకకాండ్రు అను నవియు గ్రహింపవలెను. ఉ. జేమకకాండ్రుకై తిరుగు నేళ్ళలనాడిన జాడ నమ్మని! ప్లాడగఁ బాడియకాక, ఉ- రా 4౨. క. పాఠాండు నీరెడత్రెవ్వఁగఁ దాటబెడికమైనయెండవనుకఁ గని పురం | దాడెనుడువంత జేమక | కాటులుబాల రులుసూచి క్రందుకొనంగన్, భార- కాంతి- 3౨.

8 నూ—జేప్రభృతుల బహువచనమునకు ముందు డుబ్బగు.

జేడులు - జేండ్లు.

వ్యా.—జే, మొదలైనశబ్దంబులు బహువచనంబునకుముందు డుబ్బర్లకంబు వచ్చును. ఉ. జేడులు- జేండ్లు, జేడూలు, అనుశబ్దంబునందు డుబ్బుజకారేత్కంబు గావున బిందువు పూర్వమందుఁ గలిగి, జేశబ్దంబు దీర్ఘంతఁబరుటచే నగ్ధానుస్వారంబుమాత్రించే కలిగెను. జే +లు, ఇట్లుండఁ బ్రకృతనూత్రంబున లువర్ణకంబునకు ముందు డుబ్బర్లకంబుగలిగి జే +డు +లు, ఇట్లుండఁ బల్లడెండవనూత్రంబుచే బహువచనలకారంబునకు ముందున్న డుబ్బర్లకంబుయొక్క ఉకారంబునకు లోపంబు కలుగగా డకారలువర్ణకంబులు సంచూక్తంబులయ్యె (జే + డు) పిమ్మట నీపరిచ్ఛేదమునందలి పదునేవననూత్రంబున డలకారసంయోగంబునకుఁ బూర్వమందున్న యణునున్న నిండునున్నయియు జేండ్లు, అయ్యెను. ఇట్లే జేడులను- జేండ్లును. మొదలయిన ద్వితీయాదులు.

9 నూ—కూతుశబ్దము ప్రభమైకవచనంబునకు రువర్ణంబగు.

కూతురు - కూతులు కూతురులు - కూతుళ్లు - కూతురినిత్యాదిరూపంబులు గ్రామ్యంబులని యెఱుంగునది.

వ్యా—కూతు, అనుశబ్దంబయొక్క ప్రథమైకవచనంబునకు య, అనునక్షరంబు వచ్చును, ఉ॥ కూతుర-దీ బహువచనము-కూతులు, కూతురులు-కూతుళ్లు-కూతురిని, ఇత్యాదిరూపంబులు దుష్టంబులు. కూతు, శబ్దంబు నామవాచకంబు; కావున దానిపైని బహువచనప్రత్యయమొక్కటియే యుండునుగాని యేకవచనంబు రుప్తంబుండనేరదు. ఏకవచనబహువచనంబులకు! నొక్కవచనాంశంబున సమావేశంబు విరుద్ధముకావున “కూతురులు” ఇత్యాదిప్రయోగంబు లసాధువులు.

10 సూ.—చెయువు బహువచనలకారంబున కలఘురేఫంబు విభాషనగు.

చెయువులు - చెయువులు - చెయువులను - చెయువును.

వ్యా—చెయువు, అనుశబ్దంబయొక్క బహువచనలకారంబునకు శకటరేఫంబు విభాషగానగును. ఉ॥ చెయువులు-చెయువులు. చెయువులను-చెయువులను. ఈ శబ్దంబయొక్క యకారంబుమీది యకారంబునకు లోపంబును గాన్పించెడిని. ఉ॥ ఇంపు దిశ్శొత్తఁగ నొక్కచో నొకటి నొక్కటిగాంచి యెలర్చు చెయులం జిత్తజాకేళిఁదేరె విలసిల్లుచు జక్కవ దోయివేకునక భార-ఉద్యో- 2 ఆ. కా॥ | చేరం జోటొకటెందుఁ గానక భ్రమంజెయ్యేది భృంగావలిం ! గారామారఁగ నుద్ధరించె, ఎఱ్ఱాపెగడ హరినాళము. సీ॥ మఱవక పూనెమై మరువునయాధిని చెయులన్నియు, దక్కఁ జిత్రిరేఖ వసు- 5 ఆ. ఉ॥ సింగంబులన్నిబాలికల్ దిరుగుమం జెయ్యేది మోదించుసా | రంగంబుద్దిరుగండపోవ నసశుల్రాజీవముల్ గోయుటల్ ఉత్తర రామాయణము.

11 సూ.—అల్పాదుల బహువచనలకారంబునకు రేఫంబును ముందటి లుప్తంబునకు భిందుప్రార్థకడకారంబునగు.

అండు - అండును - ఆలు - చెలియలు చెల్లెలు - కోడలు
మఱుదులు - ఇవి యాల్యాదులు.

వ్యా—ఆలు, మొదలైనశబ్దంబుల బహువచనలకారంబునకు రేఫంబును
ముందఱనున్న ప్రకృతిలువర్ణంబునకు దాపలసున్నగల డకారంబును వచ్చును.
ఉ. ఆలు-ఆండు. ఇచ్చట ఆలు + లు, ప్రత్యయలకారంబునకు రేఫంబురాఁగా
ఆలు + రు, ప్రకృతిలువర్ణంబునకు దాపలసున్నగలడకారంబు రాఁగా ఆండు,
(ఆండ్ + రు) అయ్యెను. ద్వితీయాబహువచనము- ఆండును. ఇట్లే చెలియలు-చెల్లెలు,
కోడలు- మఱుదులు. మొదలైనవి. గ్రహింపవలెను.

12 నూ—బహువచనమునరంబగునపుడు పలుటరలయుత్వంబు
నగులోపంబు బహుళంబుగానగు.

గుండ్లు - గుండులు-గిండ్లు - గిండులు - కాళ్లు - కాలులు
మొసళ్లు - మొసలులు - గొంట్లు - గొంటులు - తుంట్లు - తుంటులు
గోడ్లు - గోడులు - నీవిడ్లు - నీవిరులు - బహుళగ్రహణముచే విల్లులు
పిల్లులు పులు లిత్యాదులందు లోపంబులేదు || తత్సమంబులంగోటి పిప్ప
లిశబ్దంబుల కీకార్యంబు చూపట్టెడు || కోళ్లు - కోటులు-పిప్పళ్లు — పిప్ప
లులు,

వ్యా—బహువచనలకారము వచ్చినప్పుడు 'డ - ల - ట - ర' ఈయక్షరం
బుల ఉ కారంబునకులోపంబు బహుళంబుగాఁ గలుగును. ఉ. గుండులు-గుండ్లు. ఇచ్చట
'గుండు' అనునపుడు బహువచనలకారంబురాఁగా డకారముయొక్క ఉ కారంబు
లోనించి 'గుండ్లు' (గుండ్ + లు) అయినది. బహుళమని చెప్పటచేత 'గుండులు' అని
సంయోగదసౌతంబుగనుగలదు. ఇట్లే 'గిండ్లు' మొదలైనవి. 'కాలు' శబ్దంబునకు
'కాలులు - కాడ్లు' అని రూపద్వయంబు. ఇచ్చట 'కాలు + లు' అనియూండగాప్ర
కృతనూత్రింబునఁ బ్రకృతిలువర్ణముయొక్క ఉ కారంబునకు లోపంబురాఁగాదుపు

సౌల్గవనూత్రింబుచేతను బహువచనసంక్లిష్టమయిన ప్రకృతిలకారంబునకు వలయులకా
రంబు గలిగి 'కాళ్లు, అయ్యెను. పదమూడవనూత్రింబున 'కాళులు' అనియునుండ
వచ్చును. ప్రకృతనూత్రింబున నుకారలోపంబు బహుళంబుగావునఁ బక్షంబున
'కాలులు' అని సంయోగరహితంబుగ నుండును. గొంటులు - గొంట్లు. తుంటులు -
తుంట్లు. ఈశబ్దంబులు 'గుండు, శబ్దంబునకుంబలె గ్రహింపవలె. గోరులు - గోర్లు.
సీవిరులు - సీవిర్లు. ఈశబ్దంబులు ప్రకృతనూత్రింబున నుత్వలోపంబుచేతనే గ్రహింప
వలెను. పైనుదాహరింపఁబడిన గుండులు - కాలులు - తుంటులు - సీవి
రులు' శబ్దంబులు క్రిమముగా 'డ - ల - ట - ర' లకుదాహరణంబులు మఱియు శ్లో॥
దాసః క్రిమస్సుమచ్చత్రోమృదుత్వం ఛేదనంభటాః ఉపాయముగుపాయశ్చ 'వ' పూ
ర్వాః పఠితా ఇమే ॥ శకటశేఫనిర్ణయము. ఈశ్లోకమునందలి ఛత్రశబ్దంబునకు గ్రంథ
కర్తగారు 'సీవిరులు' అని తెలుఁగువ్రాసి, చిఱుగొడుగులు' అని యర్థమువ్రాసిరి.
కాని వింజామరలను నగ్దము సరియైనది. సీ॥ వింజామరములనవింజామలనంగవీచోపులనఁ
సీవిరులనంగఁ | జామరాహ్వయములు' వేంకటేశ్వరాంధ్రము - మనవవర్గము. క॥ సీవిరుల
నవీచోపులు | నావింజామరములకును నామములయ్యెకా' దేశ్యనామార్థకోశము.
శకటశేఫనిర్ణయంబును, శుద్ధాంధ్రపదపారిజాతంబును, బట్టిమాడఁగా 'సీవిరులు' అను
బహువచనరూపంబును నున్నయట్టులు గానిపించుచున్నది. కాని 'వీచోపులనంగ సీవిరు
లనంగ' అను వేంకటేశ్వరాంధ్రనిఘంటుపద్యమందలి యతిస్థానంబుమాచినను, దత్సమ
పరిచ్ఛేదమునందలి నలువదియేడవనూత్రింబుచే యోజించినను 'సీవిరులు, అనియేకాని
'సీపురులు' అని యుత్వనకారంబుగాదు. సీత రామాచార్యులవారు 'సీవిరుల్ కవలిడన్'
భార- శాంతి. 1౪. అనుప్రయోగంబుదాహరించి '(ఇది నా)తప్రతులయందలి
పాఠము)' అని వ్రాయుట ఇత్వనకారపాఠమనెడియూహ చేతనేయని గ్రహింపవలెను.
సీవిరులనఁగా వింజామరములనుటకు భారతప్రయోగంబులు. శా॥ సారథ్యంబు నహింప
భీముఁడు సితచ్ఛత్రంబు గాండీవి చె | ల్యారంబట్టఁగ సీవిరుల్గవలిడన్ భార- శాంతి-
1 ఆ. క॥ రచియించిన వ్రజంబుల | రుదులంబొలుపారు సీవిరులు బెరయంగన్, భార
క॥ ద్వీరదంబుల నరదంబులఁ | దురగంబులఁ గాల్పలములఁ దూర్యంబులసీ | విరులన్గొడు
గులఁ బడగలఁ | బరిస్ఫురితమయ్యెనతని పయనంబుగడుకొ, భార. పైమూలమందు

బహుళమని చెప్పటచేత విల్లులు, పిల్లులు, పులులు, ఇత్యాదులందు నుత్వలోపంబు లేదు. తత్సమపదంబులలో శోటి-పిప్ల, శబ్దంబులకు నుకారలోపంబును, గనఁబడుచున్నది. ఉ. తోల్లు - తోలులు. పిప్పల్లు - పిప్పలులు. మొదలైనవి. అప్పకవి తే. గి. యుపపంచకమునఁ ద్రిక్వియైష్టహరేగాశ్మబంధు రచిండుటఁ గాంచినపులు అనియుపపంచకంబులోఁ. నెక్కనసోమయాజులు కాశ్మరి ప్రయోగించినాఁడనియు, దానందేని మీఁగాశ్మరి కవులు తామగఁ బ్రయోగించుచున్నారనియు, పక్కాణిందుమ, సారంగధరచరిత్రమందలి నీతి ఉమ్మర్తపువ్వునానొక పైనిగుచ్చిష్టకలగి మీఁగాశ్మపైఁ జిందులాడ' అనుప్రయోగంబును జూపెను అప్పకవిగారి మతంబున హరిమధ్యక్కాశ్మనగఁగఁడు, అనుపద్యంబుచే తోల్లు, అని ప్రయోగింపఁగూడదనియే సిద్ధాంతపఱచిదిరి; కాని కాశ్మనుబకుఁ గవిశేఖరుల ప్రయోగంబులు భారతమునందుఁ దెక్కులుగలవు. కలి ఉడుగకరక్తప్రవాహ మొలుగుచునుండుం | గడకాశ్మనట్టివానిని' భార - ఆది. కలి వినికోయతీగకాశ్మ | చినఁగఁగదాయఁడు బొంగిఁగిమ్మఁడు ప్రోణుఁడొ, భార - ఆది - ౪ ఆ. నీతి కాశ్మ యొప్పిదమాడుకట్ల నజ్వలమునేయంగ నంకుల బాహులందమెడల, భార - విరా - 1 ఆ. ఇంకను ప్రయోగంబులు తెక్కులుగలవు.

13 నూ—బహువచనము పరంబగునపుడ సంయుక్తంబులయి యుదంతంబులయిన డలరలకలఘు లకారంబు బహుళంబుగా నగు.

త్రోడు - త్రోడులు - గుమ్మళ్లు - గుమ్మడులు - మొగిళ్లులు
ముగిలులు - పిడికిళ్లులు - పిడికిలులు - ఊళ్లులు - ఊగులు - పందిళ్లులు
పందిరులు.

హ్య—బహువచనంబు పరంబగునపుడు సంయుక్తంబులు కానివై ఉదంతంబులైన డ - ల - ర, లకు నలఘు లకారంబు బహుళంబుగానగును. ఉ. త్రోడు - త్రోడులు - త్రోగులు. త్రోడు, ఇన్పట బహువచనలకారమునచ్చి త్రోడు + లు, అని కాఁగాఁ బ్రకృతనూత్రంబున డకారంబునకు నలఘు లకారంబు (ర) గలిగి త్రో

శులు' అనురూపాంతరంబయ్యెను. గుమ్మరి + లు, ఇట్లుండఁదత్సమపరిచ్ఛేదమునందలి నలువదియైదవనూత్రంబుచే ఇకారంబునకు ఉకారంబువచ్చి ఉదంతంబైనదిగనుక బ్రకృతనూత్రంబున గుమ్మరిలు - గుమ్మరులు, 'అనురూపంబులయ్యెను. ఇట్లే పిడి కిలిపందిరిఇత్యదులయందు ఇకారాంతస్థలంబులయందుఁ దత్సమపరిచ్ఛేదమునందలి నలువదియైదవనూత్రంబుచే నుత్వంబుగలిగినపిమ్మటనీప్రకృతనూత్రంబు ప్రవర్తిల్లననియే యెఱుంగునది. త్రాడు - మొగిలు - ఊరు, ఇవి సహజంబుగానే, ఉకారాంతంబు లు. ఈనూత్రంబుచే బహువచనమందు నలఘు లకారంబునూత్రంబు కలుగును.

14 నూ— బహువచనస్థిత్వంబులయియద్విరుక్తంబులయినడకా రలకారంబుల కలఘు లకారంబు నిత్యంబుగనగు.

తాళ్లు - గుమ్మళ్లు - మొగిళ్లు - మొసళ్లు - విళ్లు - సిళ్లు.

వ్యా—బహువచనలకారముతో సంయుక్తములై ద్విత్వములేని డకారంబునకు ను, లకారంబునకును, నలఘులకారంబు నిత్యంబుగానగును. ఉ. త్రాళ్లు. 'త్రాడు + లు' ఇచ్చటఁ బండ్రెండవనూత్రంబుచే డకారంబుమీఁది యకారంబునకు లోపంబుగలిగి ప్రకృతిడకారంబునకును, బ్రత్యయలకారంబునకును, సంయోగంబుగలిగి 'త్రాడ్లు' అయ్యెను. పిమ్మటఁబ్రకృతనూత్రంబుచే డకారంబునకు నలఘులకారంబు గల్గి త్రాళ్లు, అనురూపంబు నిష్పన్నంబయ్యె. పండ్రెండవనూత్రంబుచే నుత్వలోపం బు బాహుళికంబుగావునఁ బదుమూడవనూత్రంబున త్రాళ్లులు - తాడులు, అని యుత్వలోపాభావమందు రూపద్వయ మేర్పడును; గుమ్మళ్లు - మొగిళ్లు - మొసళ్లు - విళ్లు - సిళ్లు, వీనికి నేకవచనంబులు గ్రహించుగా గుమ్మరి - మొగిలు - మొసలి - విడి - సిడి, అనియుండును. వీనిలో నికారాంతనామంబులకు బహువచనలకారంబు పరంబగునప్పుడు తత్సమపరిచ్ఛేదమునందలి నలువదియైదవనూత్రంబున వీని ఇకారంబు నకు ఉకారంబుగలిగి యీపరిచ్ఛేదములోని పండ్రెండవనూత్రంబున లోపంబుగలుఁ గఁగాఁ బ్రకృతనూత్రంబున నలఘులకారంబు నిత్యంబుగనయి పైబహువచనరూపంబు లు సిద్ధించెనని యెఱుంగునది.

15సూ — సమానపదంబునందు సంయోగంబుపరంబగునపుడెల్లచో ఖండబిందునకుం బూర్ణంబగు.

అనఁటులు - అనంట్లు-పనఁటులు-పనంట్లు - గోఁటులు- గోంట్లు
తేఁటులు-తేంట్లు - ఏఁడులు-ఏండ్లు॥ కాఁడులు-కా-ష్టుఏండ్లుకాండ్లిత్యాదు
లందుడాకుకొదేశంబుంకొందలుక్కాణించిరి- తెనుఁగునబిందు పూర్వకస్థి
రంబు లేమింజేసి యదిగ్రాహ్యంబుగాదు.

వ్యా—సమానపదంబునందు (ఏకపదంబునందు) బహువచనలకారంబుతోఁ
బ్రకృతిహల్లు సంయుక్తమైనపుడంతటను నజసున్న నిండుసున్నయగును. ఉ. అనఁ
టులు - అనంట్లు. ఇచ్చట 'అనఁటులు' అనునది యేకపదము. దీలలోని టకారంబు
యొక్క ఉకారంబునకుఁ బ్రచండ్రేండుపసూత్రంబున లోపంబుగఁగి టకారలకారంబులు
సంయుక్తంబులుకాఁగాఁ బ్రకృతసూత్రంబున నామంబులోని నకారంబుమీఁది ఖండి
బిందువు పూర్ణబిందువై అనంట్లు, అనుమాపముసేద్దించె. ఇట్లే పనఁటులు-గోఁటులు-
తేఁటులు - ఏఁడులు - కాఁడులు, ఇత్యాదిశబ్దంబులలో నామంబుయొక్క హల్లు
నకును, బ్రహ్మయలకారంబునకును, సంయోగంబుగఁగినపుడు నామంబులయందలి య
సున్నలు నిండుసున్నలయి అనంట్లు - గోంట్లు - తేంట్లు - ఏండ్లు - కాండ్లు, ఇత్యా
దులగును. 'ఏండ్లు - కాండ్లు' ఇత్యాదిరూపంబులుందు నామశబ్దంబుగాఁ బదునూడవ
మొత్తంబున నల్పలకారంబుగఁగి 'ఏండ్లు,' పదునొల్పవగూర్చింబున 'ఏండ్లు, ఇత్యాది
కంబుగా నుండునని కోఁడులు భ్రాహ్మనుపదీరి. ఈయంభిషయంందు బహువచనశబ్దం
లకు ముందు బిందువుండునుగాని స్థిరంబునకు ముందుబిందువుండదు. కొరిచుతంబున నలఘు
లకారంబునకు ముందుబిందువును, అంగీకరింపవలసియున్నది. అయ్యదియశాస్త్రీయంబు
గావున నట్టిరూపంబులు గ్రాహ్యములుకావు. 'ప్రేడు' అనుశబ్దంబులోనిది డువ్వు
కంబుగాని యది ప్రకృతిలోనిదికాదు గావున ఏఁడు - కాఁడు, అనుశబ్దంబులకుం
బోత నీశబ్దంబునకు గూఢనిష్పత్తి యుండు భ్రాహ్మనుపదీరి. ప్రే, దీనికే కేకంబు

నంబు. వ్రేడు బహువచనంబు. వ్రేలు (నొల్లలు) స్త్రీప్రత్యయరూపము వ్రేత (గోపికాస్త్రీ)

16 సూ.—బౌపవిభక్తికంబుల లివర్ణంబులకు బహువచనంబు పరం బగునపుడు పూర్ణబిందుపూర్వక డువర్ణంబు బహుళంబుగానగు.

కొడవలి - కొడవండులు - ఉల్లోసగులు - కొడవండ్లు - పక్షంబు నం దలఘులకారంబు - కొడవళులు - కొడవల్లు - కొడవలులు॥ రోక లిప్రభృతులకిట్లు రూపంబు లెఱుంగునది.॥ ఇల్లు - ఇండులు - ఇండ్లు - ఇల్లులు ॥ ఇట్లు - కట్లు - పట్లు ముట్లు - విట్లు శబ్దంబులకు రూపంబులు తెలియునది ॥ మద్యనిమ్నార్థకంబులయిన కల్లు పల్లుశబ్దంబులును ఇట్లు ప్రభృతి శబ్దంబులు ననౌపవిభక్తికంబు లగుటంజేసి వాని కీకార్యంబు లేదు.

వ్యా.—బౌపవిభక్తికంబులనఁగా విభక్తిసంబంధంబున మార్పునొందు శబ్దంబులు. అట్టిశబ్దంబుల లివర్ణంబునకును, లకారముతోఁ గూడిన లువర్ణంబునకును, (సలలువర్ణంబు నకు = లకారముతోఁ గూడిన లువర్ణమునకు - ఉ. ఇల్లు - విల్లు మొ) బహువచ నంబు పరంబగునపుడు నిండుసున్న పూర్వమందుఁ గలిగిన డు, అనునక్షరము బహు శంబుగావచ్చును. కొడవలి, ఇచ్చట బహువచనమందు లువర్ణ కంబురఁగా నాలివర్ణం బునకు నిండుసున్న పూర్వమందుఁగల డువర్ణంబువచ్చి కొడవండులు, అనియును, డువర్ణంబుయొక్క ఉకారంబునకుఁ బండ్రెండవనూత్రంబుచే లోపంబుగలిగి కొడ వండ్లు, అనియును, ఉకారయుక్త మైనరూపంబులు రెండేర్పడును. డువర్ణంబుపాక్షికం బుగావున కొడవలి, శబ్దంబునకు బహువచనలకారంబు పరంబగుమండఁ దత్సమపరిచ్ఛే దంబునందలి నలువదియొదవనూత్రంబుచే సుత్వంబుగలిగి యీపరిచ్ఛేదంబులోని పదు మూడవనూత్రంబున సలఘు లకారంబురఁగా కొడవళులు, అనియును, పదునాల్గవ నూత్రంబుచే కొడవల్లు అని బహువచనశబ్దంబుగాను, లకారయుక్త మైన రూపద్వ

(బదుకువాడు, భార - విరా - 3 ఆ. చ|| వినిమది నాదునల్లభకు పీఠదురుగము
నింతచేసిరే, భార-విరా - 3 ఆ. తే|| గీ|| ఒక్కసతికిబతులు పెక్కండురగుటిది
సతులకోర్కి గాననతివక్కన్, భార - అది - 4 ఆ. నీ|| వెలయాండురనుగొండెయల
బరిచారికాశ్రేణుల నొండొండచేయునట్టి, హరి - ఉ. 6 ఆ. క|| వేడుకకాండుకుర
నిచ్చు వివిధార్థంబుల్, విక్ర - 2 ఆ. క|| పెక్కండురతోడనైన బెనగగజెల్లు
విజ్ఞా - వ్య - తే|| గీ|| చూపలులచూడ్కి కొకవింతసాబగొనరే, కళా - 7 ఆ
ఇంకను బహువచనాంతంబుపై బహువచనంబు గలశబ్దంబులు ప్రయోగంబులం బెక్కు
లుగలవు.

18 సూ—కలన్వాదుల నునర్ణంబు కుజగు బహువచనము
పరంబగునపుడు నిత్యముగానగు.

కలఁకు-కలను-కలఁకులు || కలను- కెలను-కొలును - కొలను -
గవను - నెలును - మాను - వరను - వలను - ఇవికలన్వాదులు.

వ్యా—కలను మొదలైనశబ్దంబులయొక్క నునర్ణంబునకు కుజ్, అనునదివచ్చు
ను. కుజ్, చకారేత్కమగుటచేత జిత్తు బిందుపూర్వకంబగు, ననునూత్రంబుచే బిందు
పూర్వకకునర్ణంబని గ్రహింపవలెను. బహువచనంబునందు కుజ్, అనునది నిత్యంబు
గానగును. అనఁగా నేకవచనంబున వైకన్పికము. ఉ. కొలను - కొలఁకు. బహువచ
నంబున నిత్యంబగుటంజేసి కొలఁకులు, పక్షంబున హ్రస్వంబుపైన నెలునున్న
నెలునున్నయై కొలంకులు, అనియుంగలదు. కలను - కెలను - కొలును -
గవను - నెలును మాను - వరను, మొదలైనవానికి నేకవచనంబునఁ బైదానింబలె
రూపద్వయంబును, బహువచనంబున రూపంబొకండును, గ్రహింపవలెను. మ|| గాం
తురుననుత్వముగానలో మునిమానులగా విలక్తింపఁగా, వసు- 1 ఆ. పైరెఖాని
ర్దిష్టంబైన శబ్దంబునకు తురుష్కులును, జీర్ణవృక్షంబులును, బ్రకృతంబున నర్థద్వయంబు
చెప్పికొనవలెను. వృక్షపరమైనపుడు మాకుల్, అనియుండవలెను. అయినను శ్లేషాలం
కారతత్పరత్వంబునఁ బ్రాథమ్యగాఁ జెప్పబడినదని వ్యాఖ్యానంబున వ్రాయంబడియెను.
ఇట్టివి పెక్కులుగలవు గాని కొన్నింటినిమాత్రము యదాహరించెదను. మ|| బదు

నోయ నున్నందున నామము ప్రకారముగా నున్నది. అంతానీయసంపుట ప్రకారముగా
 తానొకరునందఱును. దేవునియొక్క అంశములను తానొకరునందఱును. విరమం
 దై కొంతయునునుకలి పృథ్వీశ్వర్యమును పక్షితిక, మను - 13. ఇచ్చట నొకయగం
 బునందు కొంతయు, అనియుకానీయునుగాను, తేటకొకయగంబునందు కొంతయు,
 అని యకారముగలగాను, నందఱులము. అయినను కొంతయు, అని యకారముగలగాను
 గానే యగంబునందును బట్టి నామములను బ్రకారముననుసరించి, సీ|| రాజరాజలక
 నూరకయున్న నలకనూరక నూరకయున్న రాజరాజు, మట్టు. 2 ఆ. అలకశబ్దంబు
 కొనార్థకంబునను దుకారముగాను యకారముగాను. పట్టావచనమున నల
 కాశబ్దము సంస్కృతము. అకారముగాను. అట్టి పట్టావచనమున నలక
 శబ్దంబు నకారముగలగాను బ్రకారముగాను. శబ్దాస్త్రవిధానముననుసరించి
 మ్యతే, అను నొకయగంబునందు యకారముగాను గ్రహించునది. సీ|| తేనీవాల్సమును
 బిమ్మలతానీయ ప్రకారముగాను గ్రహించునది, మట్టు. 2 ఆ. ఇచ్చట బ్రకారం
 చునట్టి గ్రహణము యనునర్థంబున బిమ్మలతానీయము, అని యుండదనినను శ్లేషము
 నిర్వహించుటకు నిట్లునెట్టెను. మహాపురుషులు గావున వారిప్రయోగంబుల నభినందింప
 నలయును.

19 నూ.--అట్లు తేనుగోనుశబ్దంబుల నువర్ణంబుగుబ్బు.

తేను - తేను - తేనులు || గోను గోను - గోనులు.

వ్యా--పైసూత్రంబునంబుల నేకవచనంబునందు వైకల్పికంబుగాను, బహువచ
 నంబునందు నిత్యంబుగాను, తేను, గోను, శబ్దంబులయొక్క నుకారంబునను గుక్, అనునర్థకంబునను. ఉ. తేను = తేను. బహువచనంబునందు తేనులు, ఇట్లే గోనుశబ్దంబు
 గ్రహించెనెను.

20 నూ.--బహువచనంబు పరంబగునపుడు చేను పేను మీను
 శబ్దంబుల నువర్ణంబులొప్పించు.

చేను - చేను || పేను - పేలు - మీను - మీలు,

వ్యా—బహువచనలకారంబు పరంబగునపుడు 'చేను, పేను, మీను' అనుశబ్దంబుల కడపటియక్షరంబైననువర్ణంబులోపించును. ఉ. చేలు. చేను, ఇచ్చట లువర్ణకంబురాగా చేను + లు, అయ్యెను. పిమ్మటఁ బ్రకృతసూత్రంబున నువర్ణంబులోపింప, గా చేలు, అయినది. ఇట్లే పేను మొదలైనశబ్దంబులు గ్రహింపవలెను. మీనుఁ అనుశబ్దంబునకు బహువచనంబు మీనులు, అనప్రయోగంబొందుగలదు. చ|| జలజము ల్క మృతాశములఁ జక్రయగంబుల గండుమీనులకొ, కవికర్ణరసాయనము. ఇచ్చట గండుమీలకొకొ, అని పఠించినచో నిర్దుష్టంబు.

21 సూ— బహువచనంబుపరంబగునపుడు రేయిప్రభృతులతుది యక్షరంబులోపించు.

రేయి - రేలు|| తాయి - తాలు|| వేయి - వేలు|| వ్రాయి - వ్రాలు || ఇత్యాదులు || ఈలోపంబు సమాసంబులందుం జూపట్టెను. రేరాజు - మగతాపతకము - వేవెలుగు.

వ్యా—బహువచనలువర్ణకంబు పరంబగునపుడు 'రేయి, మొదలైనశబ్దంబుల కడపటియక్షరంబులోపించును. ఉ. రేలు, రేయి, ఇచ్చట లువర్ణకంబు పరంబగునపుడు కడపటియక్షరంబైన యివర్ణములోపింపఁగాఁ జేసిబహువచనరూపంబేర్పడెను. ఇట్లే తాయి = వేయి = వ్రాయి, శబ్దంబులకుఁ గ్రహింపఁగ తాలు—వేలు—వ్రాయి, అనురూపంబులు గ్రహింపవలెను. చ|| జలజము ల్క మృతాశములఁ జక్రయగంబుల గండుమీనులకొ, కవికర్ణరసాయనము. ఇచ్చట గండుమీలకొకొ, అని పఠించినచో నిర్దుష్టంబు. తాయిని పుడు' రామాభ్యు—ర ఆ. క|| నీలంపు మేనిసూత్రపు | తాలకనుంగవయఁ బువ్యరాగపు టెన్నుకొ, చంద్రభానుచరిత్రము. ఇందంబు తాయి' శబ్దంబునకు బహువచనరూపము 'రాళ్ళు' అని వ్యాకరణంబులయందును, గ్రంథంబులయందునుఁ బ్రయోగించుచుండిరి. అయ్యదిప్రామానికము. ఈ పైయంత్యక్షరలోపము సమాసంబులయందుఁ గూడఁ గనఁబడుచున్నది. రేరాజు (రేయి + రాజు) వేవెలుగు (వేయి + వెలుగు) మగతాపతకము (మగతాయి + పతకము).

22 సూ.—బహువచనంబువరం బగునపు డాపు ప్రభృతుల తుది యక్షరంబునకు లోపంబు విభాషనగు.

ఆవు - ఆలు - ఆవులు || జాము - జాలు-జాములు || చుట్టము
చుట్టలు - - చుట్టములు || మీసము - మీసలు-మీసములు

వ్యా—బహువచనకారంబు పరంబగునపుడు 'ఆవు' మొదలైన శబ్దంబుల కడ యక్షరంబునకు లోపంబు ప్రకల్పకంబుగానగును. ఉ. ఆవులు - ఆలు. 'ఆవు + లు' ఇచ్చటఁ గునినున్న 'వు' స్థానములోపించి 'ఆలు' అయ్యెను. ఇట్లే 'జాము - చుట్టము మీసము' మొదలైనవానికి బహువచనంబులు లేండుసూపంబులుగ్రహింపనలెను. 'ఆవు' శబ్దంబునకు బహువచనముండేకాక నృత్తియందును సంత్యాక్షరలోపంబగును. ఉ. ఆ దోక-ఆగదుపు-ఆచీయ్య-ఆబోతు' ఇచ్చట స్థానాన్వారంబును, ఉత్త పదపరుషంబునకు సరళంబును విశేషంబు. 'ఆమాడ' ఇచ్చట లోపంబుమాత్రమే కలుగును. సీ॥ తే॥ గీ॥ 'అలగాపరివ్రేతల మేలువాడు' అంగ్రీనామ-దేవ. ఉ॥ 'అశ్రువుల్ జాలుగ నాల్గుజాలునిఁ జాలు భవంబనుసంతకాడకుం | బాలయిరాత్రిపంచశకుబారికిఁ జిక్కిరిసింఁ దక్కిరిక' మను - రితి. మ॥ చెలులుంజుట్టులునిష్ప్రభృత్యులు మహాజిం (బాణముల్ దాపకు | జ్వలులై' భార- ఉద్యో - 2ఆ. క॥ చెలులుంజుట్టులుదేశం | బులరాజులు వినఁగ నీదుప్రభృత్యుచరిత్రం | బులు, భార - ఉద్యో - 3అ. తే॥ నిడుద బాహుయుగంబును వెడవయురము | గొమగుమీసలుదీర్ఘనేత్రములుమోము, రాజ శే- 2ఆ. తక్కు-ఁగలకూపంబులు సులభము.

23 సూ.—ఇయకుమారుగా నామంత్యంబున కెత్వంబు బహు శముగానగు.

కన్నియ - కన్నె॥ జన్నియ-జన్నె॥ వన్నియ - వన్నె॥ కొం చియము - కొంచెము॥ కొండియము || కొండెము || బహుశగ్రహణ ముచేసెందియము కాఱీము మొదలగుశబ్దములు చైత్యములేదు! ఇయ

శబ్దంబునందికారలోపంబు కొందఱు వక్కాణించిరి - అయ్యది బ్రయోగంబులందు మృగ్యంబు॥ ముత్తియశబ్దంబునందు మాత్రమిత్వలోపంబు గానంబడియెడి - ముత్తియము - ముత్తెము - ముత్యము.

వ్యా—‘ఇయ’ అనుదానికిమాటుగా నామముయొక్క కడపట, ఏకారము బహుళముగాఁగలుగును. ఉ. కన్నియ-కన్నె - జన్నియ - జన్నె - వన్నియ-వన్నె - కొంచెము - కొంచెము. కొండియము. - కొండెము. మొ. ‘కన్నియ’ ఇచ్చట ‘ఇయ’ అనుశబ్దంబునకంతకు ఏకారంబునచ్చి ‘కన్నె’ (కన్నె + ఎ) అయ్యెను. ఇట్లే జన్నె [దేవతాదులనుబ్రేలింపి యభీచ్ఛముగా వికిచిన చూపు] (లే.) యెద్దు] మొ. (మూ. వ్యా.) బహుళంబునకేసి ‘సందియము-కాతీయ’ మునకశబ్దంబులందు ‘ఇయ’ అనుదానికి ఎత్వములేదు. ‘ఇయ, శబ్దంబునందలి ఇకారలోపంబు కలదని కొందఱు నెప్పిరి; కాని యయ్యది బ్రయోగంబులందుఁ గనఁబడదు. ముత్తియ శబ్దంబునకు మాత్రము ఇత్వోపంబు గనఁబడుచున్నది. ఉ. ముత్యము - ముత్తియము ముత్తెము. ‘ముత్తియము’ ఇచ్చట ఇకారలబునకు లోపంబుగలిగి ‘ముత్యము. (ముత్ + యము) అయ్యెను. కొందఱుమతంబున ‘ముత్తెము’ మొదలైనశబ్దంబు లకుఎత్వంబుగలుగును. క॥ ముత్తెయు, లంజెయు, గద్దెయు | నొల్లెయు, ననుపగిదిఁ పలుకులాప్పవు గృతులకొ ! మల్లియ, లంకియ, గద్దియ, యొల్లియ, యనిపల్కు నేని యొప్పుంగృతులకొ, అంధ్రభాషాభూషణము. పైచెప్పినవానిలో ఇత్వోపంబుగలుగదు. పైపద్యంబుయొక్క క॥ ముత్తెయు, లంజెయు, గద్దెయు | నొల్లెయు ననుపగిదిఁ పలుకులాప్పవు గృతులకొ అనుపాఠంబునుకూచి తిమ్మకవ్యచోబుపకులు నిరాకరించుట సమంజసంబు. మూలమూలల ముత్తెలెంతటి హేహామోహానితాక్షి డాదితి | వేలయేలకిసాదలుపెదకెద వింతవింతలె యెందుఁజూచితి’ వసువరిత్ర. క॥ లంజెతనమువరుగుఁ గొమరులకు గలు ననోకో హరి - ఉ. 1 ఆ. తే॥ పెద్దకాలంబు ముత్యుగదైయొక్క | వసుధఁబాతించు నేకోష్ఠచారముగ’ కాశీఖండము తే॥ నారికే గాసవపుఁదీపులుగుసాలయ | నలిపె యొంట్లెల్లతో నుత్పల ‘హు’ అనుక్తమాల్యద. చ॥ ఒక్కపరిశుద్ధపునైకపుటొల్లె గట్టి’ ప్రభా- 4 ఆ. త్రింగలకు శేషకారుడు ముత్తియశబ్దేకంబులను వాడుక

నిత్యలోపంబు చూపజేసి, అనిచెప్పెను. ఉ. కన్యాయ - కన్య - దివ్యాయ - దివ్య
కన్యాయము - కన్యము. పశ్చిమము - పశ్యము. వీడియము - వీడ్యము. మొ. నీ||
ధృతిగుంతిఁను దధూపతులనెయ్యపుఁగన్యకలననవాలుఁచూపులజయించి, రాఘ 1 ఆ.

ఇచ్చట కన్య, శబ్దంబు రామాయణార్థమందు సయితముతత్త్వమపదంబనికొందఁబయభిప్రాయంబు; కాని కన్యా శబ్దంబునకు వికృతియందే క్రొత్త అనునర్థమువచ్చును. సంస్కృతంబునందు లేనియర్థంబులు వికృతియందుఁ గలుగుటసహజంబులుగావునఁ కన్యను పదంబని భ్రమపడవలదు. ఉ. అర్థ - (అర్థః) అల? - (అలకా) (అనగడ్డము-) అనకటః) అసదు (అసత్) కంఠము (కంఠః). గంఠము - (గంఠః) తొండము - శుష్కమ్) నాన - (జ్ఞానమ్) నిచ్చ - (నిత్యమ్) నిజము (నిజమ్) మొదలగునవి. ఇందులకు నధర్వణాచార్యులు - శ్లో|| క్వచిదాద్యస్యశబ్దస్య వికారే క్వన్యవాచ్యతా|| అనిచెప్పినారు. తే|| గీ|| గువ్వగ్రద్ద దివ్యాలుపుఁ బ్రువుగూబ | యిట్లుసాచ్చిగ శాంతిఁజేయింపవలయు" భార -

ఆను - 4 ఆ. నీ|| కన్యాలఁ బదిలంబు గాని నుత్తంబులఁ గ్రొత్తముట్టున కియ్యకొలుపు వెరవు" భార - విరా - 1 ఆ. ఉ. అంబుజబాంధనాన్వయ నృసాగణిబోనమునేఁడు సూర్యపా | కంబున నాయితంబయిన కజ్జము భోజనశాలలోనఁ బశ్యంబడినారు పంకజదళాక్షులు రెండవజాముగంటవే||యంబడె నారగింప సమయంబని చెచ్చెరవిన్న వించినకొ, కాళి - 5 ఆ. ఇస్పద్యముంబట్టిమాడఁగార్ బూర్వము మనవారు సూర్యకిరణంబులచే వంటచేయుట కనుపెట్టినట్లు నేనుమన్నది. మనప్రాచీనులుపూర్వకాలమందు బ్రకృతిశాస్త్రపాఠీణులయు సుకరంబును, జనుత్కరంబును, వైదకార్థ్యంబులు సేపి నట్లు లీపద్యంబువలన గ్రహింపవలెను. తే|| గీ|| తరుఁధావన భగభగ్దశినమణులపొత్తు కొల్పిరి తేతవీడ్యములవారు, రాఘ - 3 ఆ. తే|| గీ|| కికియును వక్కాపలు విడెము తమ్ములంబు పిదంబు వీడ్యమనంబుంబరి" ఎల్లనావనంగ్రహము, మానవరర్థ నీ|| తే||

తనరుదాంబూలనామంబు తమ్ములమన! వీరేమన వీడియమ్మవీడ్యమనఁగివిడియమన విడ్యమనఁగను విడెమనంగ ,భూరిభవభంగకామాన్వభూరితంగ" ఆంధ్రభాషార్థవము, మనుష్యవర్గము. "పరియాచకము - పర్యాచకము - పరేచకము" ఇట్లు రూపత్రయంబని యహోబలపపతి. ఉ|| నన్నుబిర్యాచక పాల చేసెను సుహృద్ముచేఁ గరుణింపవే జెలీ" అనిప్రయోగము. ప్రెప్రయోగంబులంట్టి మానవగా సూరిగాను చెలనిచ్చినట్లు

గాక ముత్తయశబ్దేతరంబులయందుఁ గూడ, ఇకారంబునకు, పోషంబుగలదని గ్రహింప
వలెను. “నామములయంద కాక క్రియలయందును, ఎత్వంబు చూపబడి” నని య
హోబలపతి. ఉ. కదియంబడె - కడెబడె” ఇత్యాదులు.

సర్వనామప్రకరణము.

విశేష్యములయొక్క పునరుక్తిదోషంబు కలుగకుండఁగ వానికి బదులుగా
బ్రయోగింపఁబడుపదంబులు సర్వనామంబులు. (పూర్వోక్తపదార్థపరామర్శకములు
అట్టివానిం గూర్చి తెలుపునట్టిభాగంబునకుసర్వనామప్రకరణము.

24 సూ—అన్నిప్రభృతులు సర్వనామంబులు.

అన్ని - ఇన్ని - ఎన్ని - కొన్ని - పెక్కు - పలు - ఆ - ఈ -
ఏ - నీ - నా - మన - తా - సంఖ్యావాచకంబులు - అన్నిప్రభృ
తులు॥ వీనికిం బ్రథమాంతరూపంబు లుదాహరించెద- వీనిలోదుమంతం
బులకెల్ల న్యాగనుంబు పూర్వోక్తంబు స్మరించునది ॥ బహువచనలకా
రంబునకు రాదేశంబును బూర్వాగమంబును బ్రథమాబహువచనంబు
నకుఁబోలె నెఱుంగునది ॥ విశేషాకారంబులు గలిగెనేనిఁ గొండొకచో
ద్వితీయవఱకును గొండొకచోఁ దృతీయయందొక్కరూపంబువఱ
కును రూపభేదంబులు నక్కానించెద - శేషంబూహించునది ॥ అన్ని
మొదలగుశబ్దంబులాఱు నుద్విప్రభృతिसంఖ్యావాచకంబులును మహద
ర్థంబులు బహువచనాంతంబులగు - అమహదర్థంబులేక వచనాం
తంబులగు ॥ ఇందు నీమొదలగునాలుగుశబ్దంబులు సర్వార్థంబులం
దుల్యరూపంబులయి యుండు.

మ - అనునది మహదర్థమనుటకు - అ- అనునదియమహదర్థ
మనుటకు - ప్ర - మొదలయినవి బ్రథమావిభక్తులకును సంకేతములు
గా నిందు గ్రహించునది.

మ.

అ.

సర్వతాపదర్శకము.

| బంబులు ద్విజీయాద్యేకవచనంబులు
సరంబగునపు డమహత్త్వంబునంద
గునని తెలియునది

ప్ర॥ { అందఱు
అందోఱు } ...అన్ని.

ఇయదర్శకము

ప్ర॥ ఇందఱు.....ఇన్ని.

కియద్యావదర్శకము.

ప్ర॥ ఎందఱు.....ఎన్ని.

కతిషయార్థకము

ప్ర॥ కొందఱు.....కొన్ని.

బహ్వర్థకము. పెక్కు

ప్ర॥ { పెక్కండు } దీనికిబహు
{ పెక్కురు } వచనముంగ
లదు॥ పెక్కులు

ఈశబ్దంబు లొపవిభక్తి కంబులగు
టంజేసి - అన్నిటి - అన్నింటి -
ఇన్నిటి - ఇన్నింటి - ఎన్నిటి - ఎ
న్నింటి - కొన్నిటి - కొన్నింటి -
పెక్కిటి - పెక్కింటి - యనునూ

బహ్వర్థకము.

ప్ర॥ { సలుగురు
సలుగుండు } అమహత్త్వం
బున దీనికివ్య
స్తప్రయోగంబు
లేదు.

మ.

తదర్థకము.

ప్ర॥ వాడు..... { వారు
వారలు
వాండు }

ద్వి॥ వానిని..... { వారిని
వారలను
వాండ్రను }

అ.

ప్ర॥ { అది.....అవి
అద్ది.... అద్ది
అయది.....అయవి
అయ్యది.....అయ్యవి }

ద్వి { దానిని
ఆదానిని
అద్దానిని }వానిని..

మ.

ఇదమర్థకము.

ప్ర॥ వీడు { వీరు
వీరలు
వీండు)

ద్వి॥ వీనిని { వీరు
వీరలను
వీండ్రను

ల.

ప్ర { ఇది.....ఇవి
ఇద్ది.....ఇవ్వి
ఈయది..... ఈయవి
ఇయ్యది.....ఇయ్యవి

ద్వి { దీనిని...
ఈదానిని } వీనిని
ఇద్దానిని

మ.

(యత్కి-మర్థకము

ఏడు.....ఏరు

ఏవాడు { ఏవారు
ఏవారలు
ఏవాండ్రు

ప్ర) ఎవాడు { ఎవ్వారు
ఎవ్వారలు
ఎవ్వాండ్రు)

ఎవ్వడు { ఎవ్వరు
ఎవ్వండ్రు)

ఎవడు { ఎవరు
ఎవండ్రు

(ఏనిని.....ఏరిని

(ఏవానిని { ఏవారిని
ఏవారలను
ఏవాండ్రును

ద్వి) ఎవానిని { ఎవ్వారిని
ఎవ్వారలను
ఎవ్వాండ్రును)

ఎవ్వనిని { ఎవ్వరిని
ఎవ్వండ్రును

ఎవనిని { ఎవరిని
ఎవండ్రును

ఎది...ఎవి	ద్వి	{	దేనిని.....వేనిని ఏదానిని.....ఏవానిని ఎద్దానిని.....ఎవ్వానిని
ఏది...ఏవి			
ప. ఎద్ది...ఎవ్వి			
ఏయదిఏయవి			
ఎయ్యదిఎయ్యవి			

మహతివాచ్యంబగు నేకత్వంబున యత్కిమర్థకశబ్దంబు -
 ఎవ్వరిత - ఎవర్త - ఎవ్వత - ఎవరిత - ఎవర్త - ఎవత - ఎవ్వరితి -
 ఎవ్వర్తి - ఎవ్వతి - ఎవరితి - ఎవర్తి - ఎవతి - ఎవ్వరితె - ఎవ్వర్తె -
 ఎవ్వతె - ఎవరితె - ఎవర్తె - ఎవతె - ఎవ్వర్తుక - ఎవ్వతుక - ఎవ
 ర్తుక - ఎవతుక - అని యిరువది రెండురూపంబులు వడయు

శబ్దాదులు మూడు మహద్వాచకంబు లేకత్వంబునం బూజవి
 వర్ణించునపుడు - అతఁడు - ఆతఁడు - ఇతఁడు - ఈతఁడు - ఎతఁ
 డు - ఏతఁడు అనురూపంబులువడయు || మహతీవాచకంబులు. ఆమె -
 ఆపె - ఆకె - ఈమె - ఈపె - ఈకె - ఏమె - ఏపె - ఏకె - అను -
 రూపంబులు వడయు.

యుష్మదగ్ధకము.

త్య॥ నీచేతను ... మీచేతను

నీచేతను { నీవు } { ఈవు } { మీరు } { మీరలు } { ఈను } { ఈరలు }

అస్మదగ్ధకము,

ప. { నేను } { ఏను } { మేము } { నేము } { ఏము }

ద్వి॥ నిన్నును... ...మిమ్మును ద్వి॥ నన్నును... ...మమ్మును

తృ॥ నాచేతను.....మాచేతను

ఉభయార్థకము.

ఒక్కొడు..... { ఒక్కొరు
ఒక్కొండు

నిత్యబహువచనాంతము.

ఒక్కొడు..... { ఒక్కొరు
ఒక్కొండు

ప్ర॥ మనము. ద్వి॥ మనలను.

తృ॥ మనచేతను - మనలచేతను

ఒక్కొడు... { ఒక్కొరు
ఒక్కొండు

ఆత్మార్థకము.

ప్ర॥ తాను... | తాము
తారు
తమరు

ఒక్కొరు..... { ఒక్కొరులు
ఒక్కొళులు
ఒక్కొళ్లు

ద్వి॥ తన్నును...తమ్మును.

ఒక్కొరు..... { ఒక్కొరులు
ఒక్కొళులు
ఒక్కొళ్లు

తృ॥ తనచేతను...తమచేతను

ఇంకసంఖ్యావాచకంబులు

ఒక్కొరు..... { ఒక్కొరులు
ఒక్కొళులు
ఒక్కొళ్లు

వక్కాణించెద.

మ.

ఒక్కొరు..... { ఒక్కొరులు
ఒక్కొళులు
ఒక్కొళ్లు

ఏ కార్థకశబ్దము.

ప్ర.

ఒక్కొడు... { ఒక్కొరు
ఒక్కొండు

ఒక్కొరు.....ఒక్కొరులు

ఒక్కొరు.....ఒక్కొరులు

ఒక్కొరు.....ఒక్కొరులు

మ.

అ.

బదనొకరు... .. పదునొకటి

ఇ.

ఇత్యాదులు

ఇద్దలు ... } ... రెండు
ఇరుగురు ... }

మూగురు... } ... మూడు
మొగురు ... }
ముగురు ... }

నలుగురు నాలుగు
అయిదుగురు ... అయిదు
ఏగురు ఏడు
ఆరుగురు ఆరు
ఏడుగురు ఏడు
ఎనిమిది ఎనిమిది
తొమ్మిది తొమ్మిది

పదుగురు
పదురు
పదాక్షుడు
పదుండు
పదనొకరు పదనొకటి

ఇచ్చట కేశభక్తాదుల ప
ది లెక్కన భావములు గల గూ
ర్వకొనునది.

పన్నిదలు
పన్నిగురు } పన్నిడెండు

పదమూగురు
పదుమొగురు
పదుముగురు } పదమూడు

పదునలుగురు ... పదునాలుగు
పదునయిదుగురు... పదునయిదు
పదునేగురు ... పదునేడు
పదునాటుగురు... పదునాటు
పదునేడుగురు ... పదునేడు
పదునెనిమిదు... పదునెనిమిది
పదొమ్మిడు ... పదొమ్మిది
ఇరువండు) ఇరువది !
ఇరువదియొకరు ... ఇరువదియొకటి

ఇత్యాదులూహ్యాదులు.

ముప్పాడు ... ముప్పది
నలువొండు ... నలువది
ఏలండు ... ఏలది
అయివండు) ... అయివది

ఢెబ్బందు) ...	ఢెబ్బది	నూలుగురు...	నూలు
ఎనుబందు)...	ఎనుబది	వేగురు... ..	వేయి
తొంబందు...	తొంబది	పదివేగురు ...	పదివేలు

రెండు మొదలగునవి యావిభక్తికశబ్దము లగుటంజేసి ద్వితీ
యావిభక్తులు పరంబులగునపుడు టింబులగునని యెఱుంగునది ||
రెండిటిని - రెండింటిని - రెంటిని || మూడిటిని - మూడింటిని -
మూటిని ఇత్యాదులు || ఏకశబ్దమునకు - ఒంటి - ఒకానొకడు -
ఒకానొకటి - ఒకానొకరిత - ఒరిమ - ఒండొకరు - ఓరట్ట - అనురూ
పంబులును - ద్వితీయార్థంబునకు - ఇనుమడి - ఈరాటు - అనురూపం
బులు సర్థవిశేషంబులం జూపట్టెడు.

“వ్యా—అన్ని - ఇన్ని - ఎన్ని - కొన్ని - పెక్కు - పలు - ఆ - ఈ -
ఏ - నీ - నా - మన - తా - సంఖ్యావాచకంబులు - అన్నిప్రభృతులు. వీనికి
బ్రథమాంతరూపంబులుదాహరించెద. వీనిలో దుమంతములకెల్ల న్యాయంబు పూర్వో
క్తంబు స్మరించునది. బహువచనలకారంబునకు గాదేశంబును బూర్వాగమంబును,
బ్రథమాబహువచనంబునకుంబోలె నెఱుంగునది. విశేషకారంబులు గలిగినేనిఁ గొండొ
కచో ద్వితీయవఱకునుఁ గొండొకచోఁ దృతీయయందొక్కరూపంబువఱకును, రూప
భేదంబులు వక్కాణించెద. శేషం బూహించునది. అన్ని మొదలగుశబ్దంబులాటును,
ద్వితీయప్రభృతి సంఖ్యావాచకంబులును, మహద్దర్థంబులు బహువచనాంతంబులగు. అమహ
ద్దర్థంబు లేకవచనాంతంబులగు ఇంట్లు ‘నీ’ మొదలగు నాలుగుశబ్దంబులు సర్వార్థంబులం
దుల్యరూపంబులయి యుండు. ను- అనునది మహద్దర్థమగుటకు. అ- అనునది. యమ
హద్దర్థమగుటకు. ప్ర - మొదలైనవి ప్రథమాది విభక్తులగును, సంకేతములుగా నిందు
గ్రహించునది.”

వ్యా—‘అన్ని - ఇన్ని’ మొదలైనవియు, సంఖ్యావాచకంబులును, సర్వ నా
మంబులు. వీనికిఁ బ్రథమాదివిభక్త్యంతరూపంబులు దాహరించెదను. వీనిలో గుమం

తెలుగులకుఁ దత్సమపరిచ్ఛేదంబులోని యిరువదిమూడవ సూక్త్రంబుదేనగు న్నాగమంబు కలుగునని జ్ఞప్తి నుంచుకొనునది. బహువచనలకారంబునకు రేఫాదేశంబును, (వా + లు = వారు) బూర్వాగమంబున (అనఁగా చిందుప్రసాద్యకడకారములోనైనది. ఉ. వాండు) కలిగిన ప్రకృతమాబహువచనంబులు. ఉ. వాండు, వారు. మొదలైనవీ పుస్తకంబునం దుదాహరించబడును. కావున ద్వితీయాదిబహువచననాగమందైన లకారాదులయొద్దఁ గూడఁ బ్రకృతమాబహువచనంబందలి వర్ణవికారాదులు వచ్చునని గ్రహింపవలెను. రూపభేదంబు లున్నచో వ్యస్త్యము. ద్వితీయవిభక్తి వలకును, గొన్ని చోట్లఁ దృతీయవిభక్తి వలకును వేత్రాకచోట నుదాహరించెదను. తక్కినవిభక్తుల చోట్లను దైనింజెప్పినరీతిదే యూహించుకొనునది. “అన్ని” శబ్దంబు మొదలు “పలు” శబ్దంబువలకు నాటును, ఇందు మొదలైనసంఖ్యార్థకశబ్దంబులును, మహాత్మును బోధించునప్పుడు బహువచనంబులైన ‘బుల’ చర్లకంబు లంతమందుఁ గలవియగును. అమహాదర్థంబు లేకవచనమంతమందుఁ గలవియగును. అనఁగా ‘అన్ని - ఇన్ని - ఎన్ని - కొన్ని’ ఇత్యాదిగా నికారాంతంబులమీది ప్రకృతమైవచనంబునకుఁదత్సమపరిచ్ఛేదంబు లోని ‘ఇగ్గొరాయుగంతంబుల’ అను నలునది నాల్గవనూత్రంబున లోపంబుగలిగి నా మసమానంబులే నిలుచును. ద్వితీయమొదలుకొని రేకవచనంబునందు విభక్త్యంతంబులు ‘అన్నిటి - అన్నింటి. ఇన్నిటి - ఇన్నింటి, ఇట్లు టింట్యాదివికారంబులతో నుండు నని యెఱుంగునది. ఇందు ‘నీ - నా - నున - తా’ ఈశబ్దంబునకు మహాదర్థమందును. అమహాదర్థంబునందును, భేదంబులేక రూపబోధకరీతిగానే యుండును. మహాదర్థం బునకు నుదాహరణము చెప్పునపుడు ‘ను’ అను మొదటియక్షరము సంకేతంబున వ్రాయుటాడును. అమహాదర్థకంబునకు ‘అ, అనియుఁ బ్రకృతమావిభక్తికి ‘ప్ర’ అనియు, నిట్లు గుఱుతులు వ్రాయుంబడును. ఉదాహరణము - అన్ని శబ్దంబునకు మహాదర్థంబు నందు ‘అంద’ అనుశబ్దంబాదేశంబునను. దీనిపై లునర్థకంబు కాఁగా వాని లకారంబు నకు శకటరేఖంబుగలిగి (రాదేశంబు విధించిన మూలగ్రంథంబునందలి రేఖంబు శకట రేఖంబునకు సయితము గ్రాహకము) ‘అందలు’ అనురూపంబగు. రూపాంతరంబు ‘అందొలు’ ప్రాథవ్యాకరణంబునందు ‘అంత + వారు, అని శబ్దవ్యయంబును గ్రహించి ద్వితీయశబ్దంబులోని, వాకారంబునకు లోపంబును, లఘురేఖంబునకు నలఘురేఖా దేశంబును, పూర్వశబ్దంబులోని భకారంబునకు గాదేశంబును కాఁగా ‘అందలు’

రూపబయ్యెనని శబ్దమ్మర్తి మాపఁబడినది. కాని యానందము ద్వితీ గాది భక్తులందు
 బాధకంబగును. ఏలయన ద్వితీ గాది భక్తులయందు మైంఠెప్పినచొప్పున అం +
 వారిక్' అనియుండి, నాలోపంబును, లఘురేఫంబున కలఘరేఫాదేశంబును, పూర్వ
 శబ్దంబులోని తకారంబునకు దాదేశంబును, దేవఃగా అందఱిక్' అనునవిష్ట రూపంబు
 కావలసి వచ్చును ఇట్లే అం + వారిక్', ఇత్తానులకు బహుళగా "అందఱిక్"
 ఇత్తాను "కారాంతరే" అర్థమున్నరూపంబున కాలినిచ్చును. కాని పద్యే, పుక్తియ
 ప్రామాణికంబు ఇంద నూత్తరారి శబ్దలక్షణంబుగఁబొందునందు "అన్ని" లోననుపానికి
 బహువచనలోపంబగు, 155 నూ. నహత్తుల కలఘరవర్ణకంబును, నిర్ధారణను దన
 ర్థంబునను, 156 నూ. శబ్దప -' అని ప్రామాణ్యబడినది. ఇయ్యది ర - ణీయంబుగానే
 యున్నయది; కాని నహుర్ధంబునందు అన్ని, శబ్దవ్యవకారంబులో మొదటి కానికి
 ననుస్వారంబును నొనని భావించుకొనఁగలయును. ద్వితీ గాబహువచనము. ఉ. అం
 ద + లక్' శకటరేఫాదేశంబు; అం + లక్ - అం + లక్' మొ. బహువచనలకంబు
 నకే శకటరేఫాదేశంబుగావున అం + లక్' - అం + లక్' మొ. ఇత్తాన ఇకారం
 తకటరేఫసహితరూపంబు గాన్పించులు అం + లక్' - అం + లక్' మొ. అం + లక్' మొ.
 అనినలయును. కావుననే నూరిగారు అంభాపరిచ్ఛేద్యతీయమార్గ బున్దొ కొందఱు
 మనంబున' అని యకారాంతరే శకటరేఫసహితంబుగానే ఎక్కాణించిరి. అం + లక్'
 శబ్దంబునకు నమహుద్ధకము - అన్ని, ఈశబ్దబయ్యెన్ పరిమైకవచనంబునకుఁ దన్న
 మపరిచ్ఛేదములోని నలువది నాల్గవనూర్తంబున - లోపంబుగలయును ద్వితీయోపాద
 నము అన్నిటిని - అన్నింటిని. ఇన్ని - ఎన్ని - కొన్ని' ఇయ్యది యనూహ్యధిక;
 పరిమైకవచనంబులు - వీని నహుర్ధంబులు. ఇందలు - ఎందలు - కొందలు. ఈ
 శబ్దంబుల ద్వితీ గాది భక్తులు నాహుతనాహుత్యంబులయందు అన్ని' శబ్దంబునకుఁబరె
 రూపంబులెఱుంగునది. అందలు మొదలై శబ్దంబులయందు శకటరేఫంబునకు - తే||గీ||
 అందఱిందలు కొందలు మందలు యనఁగి ద్వితీయధ్వనివ్యవహారం బందలు మొదలు
 యుటయనఁగను పుష్కలైల్ల శకటరేఫంబున అం + లక్' అం + లక్' అం + లక్' శకటరేఫం
 తే|| పూర్వతి ద్వితీయ - అం + లక్' అం + లక్' అం + లక్' అం + లక్' అం + లక్' అం + లక్'
 సరిశివస్థిపరింబున గురువెకాన || లఘువు లేదని యందు "అం + లక్' ద్వరేఫవర్ణవర్ణి

సమ-శి ౨. : || పెటా రంధికకేతిన్ ! విజ్ఞాననిరి భీష్మః జేచి వీరరథికుల! కల
 జాచి భా. : || క్షేమనకునన్! దొలుగ్విడదొడగి గువతులు రాజసుతుల్
 భార. ౨౨-౨౩ అ. తక్కినవి ముఖము.

పెక్క, శబ్దబంధము బహువచనలకారంబునవుడు రేఫాదేశంబును
 బక్షంబున బిందుప్రార్థకాకారంబును, గంగి పెక్కురు - పెక్కుండు, అనురూప
 యంబు నీధింజ, ద్వితీ గామయయను నీ గూడేశంబువేతనే గూపద్యయంబేర్పడును.
 ఉ. పెక్కరను - పెక్కుండ)ను. పెక్కురవేతన్ - పెక్కుండ్రవేతన్. దీని
 యనుహితకైకవచనము - పెక్క. దీనికి బహువచనంబును గలదు. ఇదియే యీశబ్దం
 బునందో విశేషము. ఉ. పెక్కలు. దీనికి ద్వితీ గూడ్యేకవచనంబులు పెక్కిటిని -
 పెక్కింటిని. పెక్కిటివేతన్ - పెక్కింటివేతన్, ఇత్యాదికముగా నుండును.

పలు, శబ్దబంధము మహావర్ధంబునందు బహువచనలకారంబునకు రేఫాదేశం
 బును, ప్రార్థనందు బద్ధంబును, గలదును. ఉ. పలురు. పలుంబున బహువచన
 రుద్ధింబునకుమును బద్ధంబును, బిందుప్రార్థకాకారంబునను. ఉ. పలుగుండ్రు.
 ద్వితీ - ది బహువచనంబులు పలుగురన్ - పలుగుండ్రన్. పలుగురవేతన్ -
 పలుగుండ్రవేతన్, ఇత్యాదులు. పలుశబ్దంబునకు ననుహితకైకవచనంబునందు సమాసమందే
 ప్రయోగముగానివస్తమందులేదు. ఉ. పలుసలు = పలుపులుంగులు

వనశ్శకేపమధి యగ్నిగుర్ధనులైన ఆ - ఈ - ఏ, శబ్దబంధము మహావర్ధము
 బోధింబునపురుపుడాగమంబును జెందును. ఏశబంబునకు వైకర్షికంబు. వుక్తిక్తు
 కావున. కాస్త్ర ఆకారంబులకు రేమందుకావచ్చి క్రినుముగా వా-వీ-వో లగును.
 ఇదియే ప్రకృతులను. ఉ. వాడు - వీడు - వేడు వైకర్షికముకలదే బక్షం
 బున ఏడు అరియుంగలదు.

వా, శబ్దబంధము ఏకవచనము వాడు. వా, శబ్దబంధమునందు గావున న్యాగ
 మాంబు ద్వితీ గూడ్యే నంబునందు గంగి వానిని - వానివేతను, ఇత్యాదులగు.
 లక్ష్మణునిబట్టి గూంపునకు. వా, శబ్దబంధము బహువచనంబునందు రేఫా

దేశంబు. ఉ. వాడు. రుద్రులందును బక్షంబున బిందుపూర్వకడకారంబగు. ఉ. వాండు. అవర్ణకంబునకుఁ బుండు కన్దంబు. ఉ. వారలు. ఇట్టి వా, శబ్దంబునకు బహువచనరూపంబులునుండఁ - ద్వితీయాదిబహువచనంబులు వారిని - వాండను - వారిలను, ఇత్యాదికముగాఁ బ్రథమాబహువచనమునందలి శేషాదేశాదులతో రూప క్రియంబును.

అనుహదర్థకమైన 'ఆ' శబ్దము.

ఏ.	బ.	ఏ.	బ.
ఆది	ఆని.		
అద్ది	అద్వి	ద్వి. దానిని	
అయది	అయవి.	అదానిని	వానిని
అయ్యది	అయ్యవి.	అద్దానిని	

అనుహదర్థకమైన వా, శబ్దముయొక్క రూపంబులవలెనే వీ, శబ్దముయొక్క పల్లీ నూదివిభక్తుల యేకవచనబహువచన రూపంబులగును.

ఏ.	బ.	ఏ.	బ.
పల్లి. వీడు	వీరు వీరలు వీండు	ద్వి. వీనిని	వీరిని వీరలను వీండ్రులు

అనుహదర్థకమైన 'ఈ' శబ్దము. -

ఏ.	బ.	ఏ.	బ.
ఇది	ఇవి		
ఇద్ది	ఇద్వి	ద్వి. దీనిని	
ఈయది	ఈయవి	ఈదానిని	దీనిని
ఇయ్యది	ఇయ్యవి	ఇద్దానిని	

మహాదర్శకయత్కిమర్థకమైన వే, శబ్దము వా, శబ్దముయొక్క రూపంబునలేనే
ప్రథమాదివిభక్తుల యేవక చనబహువచనరూపంబులు గ్రహింపవచ్చును.

కృతీయాది విభక్త్యైకవచనబహువచనరూపంబులుఁజే, శబ్దముమొదలుఁచి, శబ్దంబు
వలకును ద్వితీయావిభక్తుల రూపంబులంబట్టియే గ్రహించునది. తే॥ నిలిచిచారులరా
వించి యులయుదివియు | ముంచుకపివీరనేనలమించుగాంచి | వీరిలో ముఖ్యులెవ్వారు
వేదా రామ | దత్తవినుమాజమ్మ దెట్టినా దనుచుఁబోయెక. కావ్యము - 7

(వాతాంతము. వీరియందు ముఖ్యతెచ్చునట్లుగా లేదు. రాముడు) ౩|| ఓశిమే దేను రణ
 మనఁ గ్రీడికి గేడించి రాం గెలువేనునట. ౬|| కే శీతా ననంతో నా, శోడిబర
 మిట్టదాను నొలగఁజనునే? భాగ - ద్రో - 1. అ. (వాతాంతము. నాపే
 యశఁడే - నొప్పదానిపాదానొకొను! తోడిబరమిట్టదాను దొలగినబనునే? ౭|| ఈ
 యోశిచ్చిను, తోలుపక్కపులు కేరికేటికాలంబునక. కాశి - 1. అ. (వాతాంతము.
 ఈయోశిచ్చిను, తోలుపక్కపులు కేరికేటి కాలంబునక) ఏడు, యొక్కరూపాంత
 కంబు, శేద, అహు తివ్యవీచీత ర దా చాత్మకావన నకలుగాని సురిగారి
 మంబుగాదని తోలుమిన్నది.

అమహద్యర్థకమైచ 'ఏ' శబ్దము.

	ఏ.	బ.		ఏ.	బ.
	ఎది	ఎవి			
	ఏని	ఏని			
ప్ర.	ఎద్ది	దెద్ది	ద్వి	శేనిని	శేనిని
	ఏనుది	ఏనుని		ఏవానిని	ఏవానిని
	ఎయ్యది	ఎయ్యవి		ఎద్దానిని	ఎద్దానిని

తృదీ కూదివిభక్త్యైకవచనబహువచనరూపంబులు ఏక-బహు ర్విరూపముననునది.
 ఏ, శబ్దంబు స్త్రీ పుంసకమైచపుడు ఏకవచనంబున నిరుపదింపదు కూ, యంబు. ఏవ్విరిత
 ఎవ్వర్త - ఎవ్వరి - ఎవరిని - ఎవ్వి - ఎవర - ఎవ్వరిని - ఎవ్వర్త - ఎవ్వరి -
 ఎవరిని - ఎవర్త - ఎవరి - ఎవ్వరితె - ఎవ్వర్త - ఎవ్వతె - ఎవరితె - ఎవర్త -
 ఎవతె - ఎవ్వర్తుక - ఎవ్వశుక - ఎవర్తు - ఎవతుక ఈశబ్దంబులకు బహువచన
 ములు మాత్రము పుష్కలమైన ఏ, శబ్దంబు మొక్క బహువచనకాలలే. ౩ - ఈ - ఏ =
 శబ్దంబులు మహద్యర్థకంబులై పూజ్యతను బోధింపమోఁ గ్రహించుగా. అతఁడు... అతఁ
 డు. ఇతఁడు - ఈతఁడు. ఎతఁడు - ఏడు, అనరూపంబులు పోందును, ఆ - ఈ
 ఏ - శబ్దంబులు మహద్యర్థకంబులు పూజ్యార్థబోధించులైచమోఁ గ్రహించుగా
 ఆమె - ఆపె - ఆక, ఈమె - ఈకి - ఈక ఏమె - ఏపె - ఏక, అమయా
 ఫంబులు పొందును.

అ—ఈ—ఏ—కబ్బంబులకుఁబూజ్యకయందు మహాదేవతవచనంబునఁదవర్ణాగ
గమంబును, దీని దీర్ఘంబునకు వికల్పంబుగా వ్రాస్వంబును; మహాత్యేకవచనంబున వాని
కంతోఁ బరంబైన అక—అప—అవ, అనుకబ్బంబుల తొలియకారమునకు లోపం
బును, తుదియకారంబున కేకారాదేశంబునను. ఉ. అతఁడు—ఆతఁడు. మొ. మహాదర్థ
కములు. ఆమె. (అ + అను + ఎ) ఈ పె. (ఈ + అప + ఎ) ఏక (ఏ + అక + ఎ)
మొ. మహాత్మ్యర్థకములు. ప్రౌఢ—శబ్ద—ఇట్లెమిగిలిన రూపంబులు గ్రహింపవలెను.

యుష్మదర్థకము.

ఏ.	బ.	ఏ.	బ.
పృ. } నీవు	మీరు	ద్వి. నన్నును	మిమ్మును
ఈవు	మీరలు	తృ. నీచేతను	మీచేతను
	కరు		
	ఈరలు		

అస్మదర్థకము.

ఏ.	బ.	ఏ.	బ.
ప్ర. } నేను	మేము	ద్వి. నన్నును	మమ్మును
వను	నేము	తృ. నాచేతను	మాచేతను
	ఏము		

ఉభయార్థకము.

సిత్యబహువచనము,

పృ. మనము. ద్వి. వనలను. తృ. వనచేతను - మనలచేతను.

ఆత్మార్థకము.

ఏ.	బ.	ఏ.	బ.
పృ. తాను	తాము	ద్వి. తన్నును	తమ్మును.
	తారు	తృ. తనచేతను	తమచేతను
	తమరు		

ఒక్కడు - ఒక్కోడు - ఒక్కోడు - ఒక్కోడు - ఒండు: సీ|| కనలుచింకపుగింక -
గలుగువేడివి యొల్లనక్కటియై యొకలెత్తెనవగ, లక్ష్మీ - 2 ఆ. తక్కుంగలవి
కులభిము.

ఒక, శబ్దంబునకు స్త్రీలింగైకవచనరూపంబు లేబడినందు. ఉ. ఒకరిత -
ఒకర్త - ఒకర్తు - ఒకర్తుక - ఒకత - ఒకతుక - ఒకొరిత - ఒకొర్త - ఒకొర్తు - ఒకొర్తుక -
ఒకొత - ఒకొతుక - ఒక్కరిత - ఒక్కర్త - ఒక్కర్తు - ఒక్కర్తుక - ఒక్కత - ఒక్కతుక -
ఒక్కొరిత - ఒక్కొర్త - ఒక్కొర్తు - ఒక్కొర్తుక - ఒక్కొత - ఒక్కొతుక - ఒకరితి -
ఒకర్తి - ఒకతి - ఒకొరితి - ఒకొర్తి - ఒకొతి - ఒక్కరితి - ఒక్కర్తి - ఒక్కతి - ఒక్కొరితి -
ఒక్కొర్తి - ఒక్కొతి - ఒకరిత - ఒకర్త - ఒకత - ఒకొరితె - ఒకొర్తె - ఒకొతె -
ఒక్కరితె - ఒక్కర్తె - ఒక్కతె - ఒక్కొరితె - ఒక్కొర్తె - ఒక్కొతె -
ఒర - ఒర్తి ఒర్తు - ఒర్తుక -

సంఖ్యను జెప్పి చెండు మొదలైన శబ్దములకు మహాదమహాదర్థక ప్రథమాంత రూపములు.

మ	అ	మ	అ
ఇద్దఱు } ఇరుగురు }	రెండు	పదుమూగురు } పదుముగ్గురు } పదుమూగుగు }	పదుమూఁడు
మూగురు } ముగ్గురు } మూగురు }	మూఁడు	పదునలుగురు పదునయిదుగురు	పదునాలుగు పదునయిదు
నలుగురు	నాలుగు	పదునాలుగురు	పదునాఱు
అయిదుగురు	అయిదు	పదునేడుగురు	పదునేడు
ఏగురు	ఏను	పదునెనమఁడు	పదునెనిమిది
ఇఱ్ఱిగురు	ఇఱ్ఱు	పందొమ్మిదు	పందొమ్మిది

ఏడుగురు	ఏడు	ఇరువంపు	ఇరువది
ఎనమంపు	ఎనిమిది	ఇరువదియొకరు	ఇరువదియొకటి
తొమ్మింపు	తొమ్మిది	మొదలైనవి గ్రహించవలసివి.	

పదుగురు	పది	మొప్పంపు	మొప్పది
పదురు		మొప్పంపు	మొప్పది
పదునంపు		మొప్పంపు	మొప్పది
పదుంపు		మొప్పంపు	మొప్పది

పదునొకరు	పదునొకటి	మొప్పంపు	మొప్పది
ఇరువది	ఇరువది	మొప్పంపు	మొప్పది
మిమ్మ	మిమ్మ	మొప్పంపు	మొప్పది
రూపంబులన్నియు	రూపంబులన్నియు	మొప్పంపు	మొప్పది
చిచ్చెప్పుకొనునది.	చిచ్చెప్పుకొనునది.	మొప్పంపు	మొప్పది
పదునొకటి	మొదలైనవి.	మొప్పంపు	మొప్పది

పన్నిదలు
పన్నియలు } పందెం

ఒకరు, అనుబంధమునకుం ఏకైక ద్వైతము, మొదలైన సంఖ్యావాచకంబులకు ద్వితీయాదివిధిక్తిబహువచనంబులు పరంబునప్పుడు డికారాంతంబుగా నుచ్చరింపబడును. ఉ. ఇద్దరికొకటి—ఇద్దరిచేతకొకటి, మొ. తత్సమపరిచ్ఛేదములలోని ముప్పదియొకండవ నూత్రంబుచే విధింపబడిన లక్షాగవంబునకుఁ దైశబ్దంబులలోని లక్ష్యలఘుశబ్దంబులాదేశింపబడినవిగాన నట్టిదైశబ్దంబులు విభిన్నములను ముందవంతంబులయ్యెనని యెఱుంగునది. ఒకరు, అనువానికి ద్వితీయాదులు పరంబునపుడికారాంతంబు. ఉ. ఒకనికొకటి—ఒకరిచేతకొకటి. మొ. పంచదశ శబ్దమునకు సంఖ్యావాచకంబులకుం గొన్ని యొడల ననుపాత్కార్యంబు మానవైతి” ప్రాథమిక—ద్వైత—104నూ. నీ|| జనచంద్రియఁ డగుధర్మతనయుని బంధివీర్యంబు పసిడి. పల్లెలంబులందున్న బ్రాహ్మణులతిపుణ్ణులెనిమిదివేలు (ఎనిమిదివేలరు) సమిర్థులును|| తే|| నీ|| గణము పదివేలు (పదివేలరు)నార కనుదినంబు నన్నపానంబులందు సహాయులును భార—అక—రొ. నీ|| వారాక

రంబులో నటపరశయనలనబ్బనాభులు నూలునెదుపదులు (నూలునేబగ్గులేక.
ను. రేబగ్గుడ, క. — 6 అ. 3 || నూడిర్బునములు (నూడిర్బునముల సంఖ్యలవారు
మూడిర్బునాటోపవిజయభారతములు సీరభటులు | కై—5 అ. 6 || నేడినెలుం
లో బడివేల సూత్రములు (పదివేలసూత్రముల సంఖ్యలవారు) స్మభంగినా వ్యాడు
నెలుం నట్టిబాధనస్సలుడేన నన్యశ్శేమూరి యై, భోజ—4 అ.

రెండు ముప్పలైన శబ్దంబులతో సవిభక్తి శబ్దంబులగుటచే ద్వితీయమున్నను విభక్తులు
పరంబగునపుడు టి—ంటి, అనునవి వచ్చునని తెలిసికొనలెను. ఇచ్చట స్పష్టార్థము
ప్రక్రియవ్రాయబడును. స్వతీ || రెండు + ను; పరిశ్రమనూత్రంబున టివర్ణంబు. రెండు
+ టి + ను; తల్పం పరిశ్రమములోని ఇకారంబుమీడి, అను నిరుపనియా అవనూత్రం
బున నవర్ణకంబుయొక్క ఉత్వంబుకేత్వంబు. రెండు + టిని; ఆచార్యపరిశ్రమములోని
ముప్పదియూ అవనూత్రంబున నవర్ణముయొక్క ఉకారంబునకు ఇత్వంబు రెండిటిని
పక్షంబున రెండు, శబ్దంబు టి, నర్ణంబుకలుగునో బూర్వనూత్రంబుల నిత్వంబులు
గలిగి రెండింటిని, అనును. రెండింటిని, ఈరూపమీ పరిశ్రమములోని ముప్పదియొకండవ
వనూత్రంబుచే నంతిమదువర్ణంబునకు టివర్ణాదేశంబురాగా నైనది. ఇట్లే మూడిటిని
'మూడింటిని - మూటిని' ఇత్యాదులందు రెండుశబ్దంబునొద్ద నుపయోగింపబడిన
నూత్రంబులన్నియుఁ బ్రక్రియలో నూహించుకొనునది. నామాదికము విశేషించి
నిరూపింపనియప్పుడు 'ఒక, శబ్దంబునకు ఒకాను, శబ్దంబు పూర్వగమంబు. ఉ.
దేవతలలో నొకానొకడు. ఇచ్చట నానంబు విశేషించి చెప్పబడలేదు. ఒకానొ
కటి, ఇనియమునార్థకము. 'ఒకానొకరిత' ఇది మహత్వర్థకము. ఒరిను=వికమత్వము.
ఒండొకరు' పరస్పరముని ఘోతార్థము. ఒరట్టు = ఏకత్వసంఖ్యాబోధముకము. ఇను
మడి, రెండుశబ్దంబునకు ఇను, శబ్దాదేశంబును, మడుగుశబ్దంబునకు వృత్తియందు మ
డి. శబ్దాదేశంబును, అనును. ద్వీగుణమనియర్థము. ఇట్లే మమ్మిడి (త్రిగుణము)
నలుమడి (చతుర్గుణము) 'ఈరాటు, ఇచ్చట ఇను' శబ్దంబునకు వచ్చుపరమైనది కాన
నాన్యక్షగంబు దీర్ఘంబయ్యె. ఈరాటు, అనుటకుఁ తిన్ముకవిగాదు తనకుక్కిణీపరిణ
యమందు ఇరాటు, అనిప్రయోగించెరి. దీనికిఁ బ్రయోగాంతరంబు గానఁబడదు.

ఉ. పూనికవన్న కోటగని పాపగలేక యాదానవేదాః ॥ రుక్మి 1 ఆ. చ|| అను రబదాటు ప్రక్కలునిరాటుదొంగలు దొరికెల్లవో నవనలకర్తలైన శత్రుమనసాత్తు లటంచు వారలకొ, రుక్మి 1 ఆ.

2వ సూ—సంఖ్యకు బూరణార్థంబునం దనగా గమంబగు.

రెండవవాడు - రెండవది - మూడవవాడు - మూడవది.

వ్యా—సంఖ్యావాచకపదమునకు (సంఖ్యకు) ప్రత్యేకమునది లేక చేయు వాడు, అనువర్తమునందు అవగాగమంబు గలుగును. ఉ. 'రెండవవాడు' రెండు + వాడు ఇచ్చట అవగాగమంబు కిత్తుకావున ఆత్మసంకీర్తితో, అను సూత్రంబున 'రెండు' శబ్దంబునకుఁ దుదిని 'అవ' అనునది కలిసి ఏకాదశసంఖ్య రంగా 'రెండవ (వాడు), అని యయ్యెను. ఇట్లటు మహర్షులున్నచో ద్విత్వసంఖ్యను బూర్తి చేయు టకు నిష్పలును గర్తలుగానుండును. వారిలో నెవ్వఁడు సంఖ్యలోఁ దుదిని లెక్కింపఁ బడునో వాఁడు జీవసంఖ్యను బూర్తి చేయునట్లు నిబద్ధింపబడి వానిని కెప్పవట్టి సంఖ్యావాచక శబ్దంబుపై అవగాగమమునమ్మును. ఉ. మహర్షిగృహంబులో లక్ష్మణాఁడు రెండవవాడు. ఇచ్చట ద్విత్వసంఖ్యాపూర్తికిఁ గర్తలు మహర్షులును లక్ష్మణాఁడును అనను లక్ష్మణుఁడు లెక్కలోఁ దుదివాఁడుగా నిబద్ధింపబడినదిని యతఁడు పూరణార్థంబును. అతనిని బోధించునట్లును 'రెండవవాడు' అని అవగాగమంబుతో సంఖ్యా వాచకముచ్చరింపవలయు. ఇట్లే 'రెండవది. మూడవవాడు' మొదల, ఇత్యాదులు పూరణార్థకములు. 'సంఖ్యకుం బూరణార్థము' అవగాగమంబుగలుగుతటి యతిస్థానం బున నచ్చుగూర్చుదగు' ఇందులకు లక్షణము. 1. కపురెచ్చరించునో రెం | దవ మూడవయ. 2. దియెడల యతులప్పుల ఏక | శిభిలో ప్రవహమునునవిమూ | దవకల్పంబుగాద శిశుమయ్యెననంగక, కవిదేశయగిష్టము. 3. జనుంబునందు వాలనభాగ మొందె పూరణభాగ మొందె పూరణము. 4. భాగంబు 1 2 3 || మవలయపత్ర శ్లోకముగొంటిది కన్నులపంపనయ్యె నొకమవ తాతనూళ్ళపుని యందము పారిణ. 2 ఆ.

26 నూ—సర్వనామక్రియాపదంబుల బహువచనంబు మహత్తు నకుంబోలెమహాతికగు.

వారిద్దఱురుక్మిణీసత్యభామలు - వీరుమువ్వురు శ్రీభూసీతలు.

వ్యా—సర్వనామములయొక్కయు, క్రియాపదంబులయొక్కయు, బహువచనము మహద్వాచకమువలె స్త్రీలింగమునకు నగును. ఉ. వారిద్దఱు రుక్మిణీసత్యభామలు. ఇచ్చట 'వారు' అనునది సర్వనామము. 'వారిద్దఱు రామలక్ష్మణులు' అనునప్పుడు మహద్వాచకంబునకు 'వారు' అనునది యెట్లుబహువచనంబయ్యెనో యట్లే ఇచ్చటస్త్రీలింగంబునకును 'వారు' అనుశబ్దంబు సంబంధించినది. ఏకవచనంబులో మహా మహద్వాచకంబులైన సర్వనామరూపము వేఱుగానుండును. ఉ. అవి (మహాతి)రుక్మిణి. హాడు (మహత్తు) కృష్ణాడు. బహువచనంబున మహాతీమహాదర్థంబులకు సర్వనామంబులకు రూపభేదంబులేదు. వారు రామకృష్ణులు. వారు సీతారుక్మిణీదేవులు. క్రియాపదంబుల బహువచనంబులకు నువాహరణము. రాముడుకలడు. సీతకలదు. ఇట్లేకవచనంబులో మహత్తునకును, మహాతికిని, సంబంధించునట్టి క్రియప్రత్యయంబుచే భేదంబుగానున్నను బహువచనంబులో మహత్తులకును, మహాతులకును, సంబంధించునట్టి క్రియ యేకరూపంబైయుండు. రామకృష్ణులుకలరు. సీతారుక్మిణులుకలరు. ఇచ్చట 'కలరు' అనునది పుల్లింగమునకును, స్త్రీలింగంబునకును, సంబంధించును నేకరూపంబుతో నుండె. ఏకవచనంబున మాత్రంగా క్రియభిన్నరూపంబు. ఉదాహరణము పైని నియ్యంబడె.

27 నూ—అపదాద్యంబులు యసంయుక్తంబయిన గకారంబు నకు వకారంబు విభాషనగు.

పలుగురు - పలువురు - ఇరుగురు - ఇరువురు - వేగురు -
వేవురు - తొగ - తొవ - - పగలు - పవలు.

వ్యా—పదముయొక్క మొదటిదికానిదై మఱియొక్కహల్లుతోఁ గూడుకొని గకారమునకు వకారంబు వైభాషికంబుగాఁ గలుగును. ఉ. పలుగురు - పలువురు. ఇచ్చట గకారమనాద్యమైనదియు, హల్లుతో - గూడనిదియు, గావున విభాషగా వకారంబయ్యె. వ్యవస్థితవిభాషకావున 'గొడుగు-గొడగము-నిగారము' ఇత్యాదులయందువత్సములేదు. అసంఘక్త మనుటచే 'సిగ్గ-ఉంగరము' ఇత్యాదులయందును స్వాంబు రాదు. ఇరుగు-చేరు-తోగ-పగలు-పగ-పగతుడు-పగిడి-తెగ-తెగడు - అగు. ఇత్యాదులకు పలుగురుశబ్దంబునకుంబలె వత్సముగ్రహించినది. తే|| తీగతీవ మనుచు దివిరిపల్క-గవచ్చు! బగడచునగనొప్పు బగడచునగ ! బగడచునపరగను బోడిమిపో జీమి! వేగవేసనాగవలయుఁ గృష్ణ! అనంతుఁ భవము.

తొడవిభక్తికప్రకరణము.

విభక్తిసామీప్యంబునంజేసి వచ్చుచికారంబులను బోధించుభాగము, తొడవిభక్తి కప్రకరణము.

28 నూ—ఇటితివర్ణంబులు వక్ష్యమాణంబు తొడవిభక్తి కంబులు.

విభక్తినిమిత్తంబులయి యాదేశాగ మాత్మకంబులయిన ఇ-టి-తి- అనువర్ణంబు తొడవిభక్తికంబు లనంబడు.

వ్యా—ఇ - టి - తి' అనునక్షరంబులు కాబోవు సూత్రంబులచే విధింపఁ బడునవి యాపక్షభక్తికంబులను నామంబున వ్యవహరింపబడును. ఈయాపక్షభక్తికంబు లాదేశాగమస్వరూపమైన ఇ - టి-తి' అనునక్షరంబులేయని గ్రహించునది.

29 నూ.—ఇవి ద్వితీయాద్యేకవచనంబులు పరంబులగునపుడు నామంబులకు గొన్నింటికొ బ్రాయికంబుగనగు.

కాలు - కాలిని - కాలిచే॥ నాగలి - నాగటిని - నాగటిచే॥
నేయి - నేతిని - నేతిచే॥ ద్వితీయైకవచనంబుపరంబగు నపుడౌపవిభక్తి
కంబులు రావని కొందఱు వక్కాణింపరి-అయ్యది లక్ష్యలక్షణవిరుద్ధంబగు
టంచేసి యనాదరణీయంబు.

వ్యా—ఇ-టి-తి' అనువర్ణంబులు ద్వితీయ మొదలైనవిభక్తులయొక్క యేకవచనం
బులు పరంబులగునపుడుకొన్ని ప్రాతిపదికంబులకుఁదఱచుగాఁగలుగును. ఉ. కాలు. ద్వితీ
తీయావిభక్తి .కాలిని' ఇచ్చట 'కాలు + ను' అనియుండఁగా నీనూత్రంబుచే 'కాలు'
కబ్బంబుయొక్క ఉకారంబునకు ఇకారంబు వచ్చి 'కాలి + ను, ఇట్లుండె. పిమ్మట
'ఇకారంబుమీఁది, అను తత్సమపరిచ్ఛేదమందలి యిరువదాఱవనూత్రంబున నువర్ణకం
బుయొక్క ఉకారంబునకు ఇత్వంబుగలిగినది. 'కాలినోప్పి, ఇత్యాని సమాసస్థలంబుల
యందలి వస్త్యాదివిభక్తులు లోపించినను, ఇత్వంబునపాయంబుగనుండును. 'కాలిచే
ఇత్యాదుల్లె. నాగలి - నాగటిని - నేయి - నేతిని, ఇత్యాదులయందు 'టి - తి
వర్ణంబులు గ్రమంబుగనయ్యెను. పైద్వితీయాంతంబులయందు 'కాలిని, అనుచోటునం
దుంబరె నూత్రంబులచేఁ బ్రక్రియయూహించుకొనునది. ద్వితీయావిభక్త్యేకవచనంబు
పరంబగునపుడు, ఔపవిభక్తి కంబులు రావని కొందఱు సెప్పిరనియు, ఆవచనమలక్ష్య
లక్షణవిరుద్ధంబనియు, సూరిగారు వాక్రుచ్చిరి. ఉ॥ విన్నన నేనుతామరల విందుకిలాత్త
పునీడరెప్పునుకొ, యయా- 2౪. క॥ వీడుచదివించెనయ్యెడ । వీడనివేడుకబలారివిబు
ధుంతోవే । వీడుమణులనఁగఁదగుతన । వీడునఁగలమానికములు వివిధాంబరముల్, నను-
0౪. క॥ కనకమయమైనయాప్రో । లునఁ దమగుతులావహఁబులోనవరులచే, భార-
ఆర- 4 అ. ఇట్లు, ఔపవిభక్తి కకూన్యంబులగు ప్రయోగంబులు గలవు. కావునఁ దైవి
ధికొన్ని యెడల నిత్యంబుగాదు.

30 సూ—ఊరు మొదలగువాని కిత్వంబుగు.

ఊరు - ఊరిని-కాలు-కాలిని-మాను-మానిని-నోరు - నోరిని
చోటు - చోటిని.

వ్యా—ఉరుమొదలైన నావమలకు ఇత్వంబుగలుగును. ఉరు - ఉరిని. ఇచ్చట ఉరు + ను, అనియుండఁగాఁ బ్రకృతసూత్రింబున రేఫంబుయొక్క ఉకారంబునకు ఇత్వంబుగలిగి తత్సమపరిచ్ఛేదంబులోని యిరువదియాఱవసూత్రంబున నువర్ణంబుయొక్క ఉకారంబునకు ఇత్వంబుగలిగినది. మ్రానిని - నోరిని - నీరిని - చోటిని, ఇత్యాదులయందుఁ బైనూత్రంబులచే శబ్దసంస్థానాహింసకొనవలయును క॥ నకులుఁడు సహదేవుఁడును! బ్రకటభుజాస్ఫురణముననరాతిబలముచే! లకుగోలకుఁ దెత్తురునో! రికి విచ్చినయట్టులాడిరే యిబ్బంగిక, భార-కర్ణ-రిత తే॥ నీరిలోనఁ దోచుతారకప్రతిబింబ! మొక్కయనఁగ నెలుఁగుచున్నదాని, రావకొడుకులెల్లఁ జూచుచునుండిరి! నానిఁ బుచ్చికొను విధంబులేక, భాగ-అది- 5 ఆ.

31 సూ—టివర్ణంబు గొన్నింటి యంత్యాక్షరంబున కాదేశంబును గొన్నింటికంతాగమంబును గొన్నింటికి బర్యాయంబున రెండును బ్రాయికంబుగనగు.

ఆదేశము - త్రాడు - తాటిని॥ కాడు - కాటిని॥ నోరు - నోటిని॥ ఏలు - ఏటిని॥ ఆగమము - అన్ని - అన్నిటిని॥ ఎనిమిది - ఎనిమిటిని॥ వేయి - వేయిటిని॥ ఉభయము - ఏమి - ఏటిని - ఏమిటిని॥ పగలు-పగటిని-పగంటినిమొదలు—మొదటిని-మొదలిటిని॥ రెండు-రెంటిని॥ రెండిటిని ॥మూడు-మూటిని—మూడిటిని॥ నూలు-నూటిని-నూటిటిని॥

వ్యా—‘టి’ అనునక్షరము కొన్ని శబ్దంబుల కడపటియక్షరంబునకు నాదేశము గావచ్చుటయు, గొన్నిటికి శబ్దంబులకుఁ గడపట నాగమంబుగావచ్చుటయు, పటికొన్ని శబ్దంబులకు నాదేశాగమంబులు రెండునుగలుగుటయు, నగును. ఆఆదేశంబునకు—త్రాడు—తాటిని. ఇచ్చట నాదేశమనుటచేఁ గడపటియక్షరమైన డువర్ణంబునకు టివర్ణంబుగలిగి తత్సమపరిచ్ఛేదమునందలి యిరువదియాఱవసూత్రంబున నువర్ణంబుయొక్క ఉకా

రంబునకు నిత్యంబు గల్గినది. ఇట్లే 'కాటిని-నోటిని-వీటిని' అనునది గ్రహింపవలెను. అగమంబునకు—అన్ని-అన్నిటిని. ఇచ్చట నాగమ-బనుటచే గడపటియక్షరంబునకు సామీప్యంగాన 'టి' అనునక్షరంబుచేరి అన్నిటిని, అయినది. ఇట్లే ఎనిమిదిటిని-కొనిటిని' మొదలైనవి. ఉభయంబునకు—ఏమి-ఏటిని-ఏమిటిని. ఇచ్చట బర్హా-బనుటచే 'టి', పర్ణము అదేశంబును. అగమంబును నైనదని గ్రహింపవలెను. ఏమిని ఇచ్చట 'మి', అనునక్షరంబునకు బహు టివర్ణంబువచ్చి ఏటిని, అయినది. ఏమిటిని, ఇచ్చట 'మి', అనునక్షరంబునకు సామీప్యంబున టివర్ణంబువేరివదిగమక నాగమంబు. ఇట్లే 'పగటిని-పగలిటిని, మొవటిని-మొవలిటిని. రెంటిని - రెండిటిని' మూడిటిని - మూడిటిని, నూటిని - నూటిటిని.' ఇత్యాదులు గ్రహింపవలెను. అహోబలపతి యాపరిభక్తికాంతంబు నీరు శబ్దంబు సంస్కృతసమంబు చెప్పెను; కాని తత్సమంబునకు నాపరిభక్తికంబు దుష్టులంబు. ఇయ్యది నీరబ్ధిసంబంధేన గ్రహింపవలెను. నీరము, ఇయ్యది తత్సమంబు. చ|| అనిన సుమోహనంబు ననుయత్యకు నిట్లును నిజగంబులన్ న్ని నొకట మ్రింగేనేనియును నెట్టవ సవ్యము గావేనేనియు | నివ్యము మునుందుఁ డర్జునుని నెచ్చెని నాఁజెప్పులారవిచునిం | కనకని నొక్కజామునకుఁ గా గృతి పెం పటి నాశ్రయింతునే' భార- ఉచ్ఛో- 2 ఆ' అనుసవ్యముందు "అన్నిటిని" అను ద్వితీయాంతం బుండవలయుననియు అన్నిని, అనునది యసాధుననియుఁ గొంపలు భ్రాంతిచెందిరి. ఇయ్యది సముచ్చయగర్భకద్రుతాంతంబైన ప్రసమాంతంబు. ద్వితీయార్థ మందున్నదని గ్రహింపవలెను. ఏకేమిని వేగిరపడక, చారి - పూ- 8 ఆ. ఇచ్చటను సముచ్చయద్రుతాంతంబైన ప్రథమా విభక్త్యంతము.

32 —సూ—హృస్వముమీది టివర్ణంబునకు ముందు పూర్ణబిందువు బహుళముగానగు.

అన్నింటిని - ఎనిమిదిటిని - పగంటిని-కలింటిని- రెండింటిని - మూడింటిని.

వ్యా—ప్రాస్యాక్షరంబునకు వాతనచ్చు 'టి', అనునక్షరంబునకు ముందు నిండు

సున్న బహుళంబుగాఁ గలుగును. ఉ. అన్నింటిని. ఇచ్చట న్ని, అనునక్షరము హ్రస్వముగనుక దీనికి .టి, వర్ణంబు పరంబగునపుడు పూర్ణబిందువాగమంబయ్యె. ఇట్లే ఎనిమిదింటిని, పగంటిని, పగలింటిని, రెండింటిని, మూడింటిని, ఇత్యాదులయందుఁ బర్యాయంబుగ ననుస్వార పూర్వకటివర్ణంబుండునని యూహింపవలెను.

33 సూ—పదాద్యంబగు హ్రస్వంబుమీఁది టివర్ణంబునకు ముందు పూర్ణబిందువగు.

కన్ను - కంటిని || మిన్ను - మింటిని || ఇల్లు - ఇంటిని || పల్లు - పంటిని.

వ్యా—పదముయొక్క మొఁటిహ్రస్వంబునకు టివర్ణంబు పరంబగునపుడనుస్వారం బాగమంబుగనగు. ఉ. కన్ను - కంటిని. ఇచ్చటను ద్విత్వంబునకును ముప్పదియొకండవ సూత్రంబున టివర్ణంబాదేశంబు కాఁగా నీముప్పదియొకండవ సూత్రంబున టివర్ణంబునకు ముందు బిందువాగమంబయ్యెను ఇట్లే మింటిని ఇంటిని- (ఇల్లు) పంటిని (పల్లు) వింటిని (విల్లు), ఇత్యాదిశబ్దంబులయందు ముప్పదియొకండవ సూత్రంబున టివర్ణంబు గలిగి ప్రకృతసూత్రంబున ననుస్వారాగమంబుగలుగును.

34 సూ—అఱ్ఱ మొదలగు శబ్దముల కంతాగమాంబు టివర్ణంబును రేఫంబున కొక్కటి లోపంబునగు.

అఱ్ఱ - అఱితిని || అఱ్ఱ - కఱ్ఱ-కొఱ్ఱ - గొఱ్ఱ - మిఱ్ఱ - వఱ్ఱ- ఇవి యఱ్ఱ మొదలయినవి.

వ్యా—అఱ్ఱ మొదలైన శబ్దంబులకు నంతమందు .తి, అనునక్షరంబు వచ్చుట యు శబ్దరేఫంబొక్కదానికి లోపంబును గలుగును. ఉ. అఱ్ఱ, అఱితిని. ఇచ్చట

అటు + ను, ఇట్లుండఁ బ్రకృతసూత్రంబుననామంబుచివరతివర్ణగమంబును, కేకట
రేఫంబొక్కదానికి లోపంబును గలుగ అటు + తి + ను, అయ్యెను. తత్సనుపరిచ్చే
దంబు నందలి యిరువదియాఱవ సూత్రంబున తి, వర్ణంబుమీఁది నువర్ణకంబుయొక్క
ఉకారంబునకు ఇత్వంబుగలిగి అటు + తి + ని, అయ్యెను. పిమ్మట నీక్రిందియొప్పది
యాఱవసూత్రంబుచేత కేకటరేఫంబుయొక్క ఉకారంబునకు ఇత్వంబు గలిగి అతీతిని,
అనురూపము సిద్ధించెను. ఇట్లే కటు-కౌటు-గౌటు-మిటు-వటు, ఇత్యాదుల ద్వితీయా
దివిభక్తులందు రూపసిద్ధి యెఱుంగునది.

35 సూ—విభక్తి పరంబగునపుడు గోయిప్రభృతుల తుదియక్ష
రంబు తివర్ణంబగు.

గోయి - గోతులు - గోతిని - గోతులను || గోయి - చేయి-
దాయి - నూయి - నేయి - వాయి - రోయి - ఇత్యాదులు.

వ్యా—విభక్తి పరంబగునపుడు (ప్రథమాబహువచనాదివిభక్తులు) గోయి మొద
లైనకీర్తనలు కడపటి యివర్ణంబునకు తి, అనునక్షరంబాదేశంబగును. ఉ. గోయి -
గోతులు. గోతిని - గోతులను. గోయి ప్రభృతులు స్త్రీసమంబులు గావునఁ బ్రథమైక
వచనము లోపించెడిని. అందున విభక్తి పరత్వంబులేమింజేసి ప్రథమైకవచనాంతమందు
యివర్ణంబునకు తి, వర్ణాదేశంబు రాదు గోయి + లు, ఇట్లుండఁ బ్రకృతసూత్రం
బున యికారంబునకు తి, వర్ణాదేశంబు గలిగి గోతి + లు, అయ్యెను. పిమ్మటఁ దత్సను
పరిచ్చేదమందలి నలువదియేవసూత్రంబునఁ దివర్ణంబుయొక్క ఉకారంబునకు ఉత్వం
బుగల్గి గోతులు, అయ్యెను గోతిని, ఇచ్చట గోయి + ను, ఇట్లుండఁ బ్రకృతసూత్రం
బున ఉకారంబునకు తి, వర్ణంబుగల్గి తత్సనుపరిచ్చేదమందలి యిరువదియాఱవ సూత్రం
బున నువర్ణంబుయొక్క ఉత్వంబునకు ఇత్వంబుగలిగెను. ఇట్లే చేయి-దాయి-నూయి-
నేయి - వాయి - రోయి ఇత్యాదికీర్తనలు శబ్దసిద్ధి యూహించినది. ఈతివర్ణాదేశంబు
జౌపవిభక్తి కమైన తివర్ణంబునఁ ద్వితీయాద్యైకవచనమందే కాకుండఁ బ్రథమా
బహువచనంబు మొక్కొక యేకవచనబహువచనంబులయందు నామాన్వేషణంబు

లకాదేశంబు. 'చేదుతుదివ్రాయి తివర్ణంబునందు' శబ్దల-శబ్దప- 212 నూ. ఉ. చేదివీర - చేతిసార-చేతిసాట్ల=చేతిపువ్వు. మొ.

36. సూ-టితివర్ణంబులు పరంబులగునపు డుత్వంబునకిత్వంబగు.

రెండిటికి - మూ.డిటికి - నాలుగిటికి - పగలిటికి - మొదటిటికి - పెక్కిటికి - కొంకొకచో నుత్వంబున కిత్వంబు చూపట్టదు || నెత్తుటికి.

వ్యా—టి-తి, అనునక్షరంబులు పరంబులగునపుడు ఉకారంబునకు ఇకారంబు గలుగును. ఉ. రెండిటికి. ఇచ్చట 'రెండు + కు, ఇట్లుండ ముప్పదియొకండన సూత్రంబున 'రెండు, శబ్దంబుపైని టివర్ణాగమంబు కలుగఁగా 'రెండు + టి + కు, అయ్యెను తత్సనుపరిచ్ఛేదంబులోని యిరువదిమూజునసూత్రంబున టివర్ణముపైని కు, వర్ణంబు యొక్క ఉత్వంబున కిత్వంబుగలిగి 'రెండు + టి + కి అయ్యెను. పిమ్మటఁ బ్రకృత సూత్రంబున 'రెండు, శబ్దంబు మొక్క యంత్యాక్షరడువర్ణోత్వంబునకు నిత్వంబు గలిగి రెండిటికి, అయ్యెను. ఇట్లే 'మూ.డిటికి, నాలుగిటికి, పగలిటికి, మొదటిటికి, పెక్కిటికి, ఇత్యాదిశబ్దంబుల నూహించునది. (నూ. వ్యా.) కొన్నిచోట్ల టివర్ణంబు పరంబులగునపు డుత్వంబునకు ఇత్వంబురాదు. ఉ. నెత్తుటికి, ఇచ్చట టివర్ణంబు పరంబునను, తకారవ్యయంబుమీఁది ఉకారంబునకు ఇత్వంబురాలేదు. ఇట్లే ప్రాద్దుటికి మొదలైనవి, కొన్నిచోట్ల వైకర్షికంబును గలదు. ఉ, చవుటి. చవిటి, మొదలైనవి.

37 సూ—టివర్ణంబుపరంబగునపుడు క్రిందు మీఁదు ముందు పుడర్ణంబుల కత్వంబగు.

క్రిందు - క్రిందటిని - మీఁదు - మీఁదటిని - ముందు - ముందటిని - మాపు - మావటిని - అప్పుడు - అప్పుటిని.

వ్యా—'టి' అనునక్షరంబు పరంబున పుడు క్రిందు, మీందు, మందు, క్షంబుల ఉత్పన్నమగును, పువర్ణంబునకును. అక్షరంబుగలుగును. ఉ. క్రిందు- క్రిందటిని ఇచ్చట క్రిందు, క్షంబునకు ద్వితీయయందు టి, అనునక్షరంబు పరంబున పుడు ముప్పదియా అను నూత్రంబున ఉకారంబునకు ఉకారంబు ప్రాప్తింపుమండగా నపవాద విధియైననూత్రంబున ఉకారంబునకు అకారాదేశంబుకలిగి క్రిందటిని, అయ్యెను ఇట్లే మీందటిని, మందటిని, మొదలైనరూపములందు నూత్రప్రక్రియ యూహింప. వలయు. పువర్ణంబునకు- ఉ. మాత్రు, మాపటిని. అప్పుడు. అప్పటిని. అప్పుడు క్షంబునకు వర్ణంబునకు టివర్ణంబు దేశంబయి వచ్చెను. తక్కినవైయగా హారణంబులయందు టివర్ణంబుగమంబు. టివర్ణంబు పరంబునమండ నీనూత్రంబుచే పువర్ణంబునకు అక్షరంబు గలిగి అప్పటిని, అయ్యెను.

38 నూ—ఔపవిభక్తికముల తృతీయానంతముల కత్వంబుదే శంబు బహుళంబుగానగు.

గోరనుగీతెను- ఊరనున్నాడు || గొడ్డటకటికను || ఇంట లేడు || వలుతగలిసె! కలుతదూఁటె || పక్షంబునందు గోరిచేత- నూరియం దిత్యాదులు.

వ్యా—ఔపవిభక్తికంబులయొక్క తృతీయావిభక్తికిని, సప్తమివిభక్తికిని అకారంబు బహుళంబుగానగును. ఉ. గోరనుగీతెను. ఊరనున్నాడు. ఇచ్చట గోరు + (చేత)ను' అని యుండగాఁ బ్రకృతనూత్రంబున విభక్తిలోని చేవర్ణ తవర్ణంబులు రెండింటికిని అకారాదేశంబు సర్వాదేశంబయ్యెను. పిమ్మట గోరు + అను, అనియుండె. ఉకారసంధికల్గి 'గోరను' అయ్యె. సప్తమికి-గోరు + (అందు)ను' ఇట్లుండఁ బ్రకృత నూత్రంబున 'అందు' వర్ణంబులు రెండింటికిని అకారంబు సర్వాదేశంబయి గోరు + అను' అయ్యె. పిమ్మట ఉకారసంధికలిగి 'గోరను' అయ్యెను. ఇట్లే ఊరను మొదలైనవి. ఉ. గోరనుబోవుచేతలకు గొడ్డోయన్నఁ నొరంబియో! విశం | గోరె, కన్నప్ప, రితి (కందిరాజు నూరయ ప్రదేశము) గొడ్డటకటికను. గొడ్డ + (చేత)ను, అని

యండఁబ్రకృతసూత్రంబున చేవర్ణతవర్ణంబులు రెండిటికిని అకారంబును, ఇరువదితో మ్మిదవసూత్రంబున వీవర్ణంబునకు టివర్ణంబును గలుగఁగ గొడ్డటి + అను. అయ్యెను. పిమ్మట సంధిపరిచ్ఛేదంబులోని పదునొకండవసూత్రంబున టివర్ణంబుయొక్క ఇకారంబు అప నాదిస్వరంబుగావున సంధిగలిగి పరస్పరాదేశంబై గొడ్డటను (గొడ్డట్ + అను) అయ్యెను. గొడ్డటను - గొడ్డటిచేతను గొడ్డటియందును. వఱుతను - వఱు + (చేత)ను, ఇట్లుండ బ్రకృతసూత్రంబున చేవర్ణతవర్ణంబులకు రెంటికిని అకారంబాదేశంబయి వఱు + అను, ఇట్లుండె. సూర్యోక్తంబైన ముప్పది నాల్గవసూత్రంబుచే తి, వర్ణగమంబును రేఫస్వయంబులో నొక్కదానికి లోపంబుగలిగి వఱుతి + అను, అయ్యెను. పిమ్మట సంధిపరిచ్ఛేదంబులోని పదునొకండవసూత్రంబున తి వర్ణంబుయొక్క ఇకారంబు అప నాదిస్వరంబగుటచే సంధిగలిగి వఱుతను, అయ్యెను. గోరుశబ్దంబునకుం బరె రువర్ణాంత శబ్దంబులకును, గొడ్డశబ్దంబునకుంబరెలికారాంతశబ్దంబులకును, వఱుశబ్దంబునకుంబరెద్విరే ఘాంతశబ్దంబులకును, తృతీయాసప్తంబులయందు రూపంబు లెఱుంగునది. చేతశబ్దంబును స్వీకరించి యుదాహరణంబు చెప్పఁబడినది కాని చేన్, తోన్, తోడన్, వర్ణంబులకును, ఈసూత్రంబుచే నకారాదేశంబుగల్గి గోరను, ఇత్యాదికముగానే రూపంబు లంగ్రహించునది. చేతను, ఇత్యాదివిభక్తులయందు చేవర్ణతవర్ణంబులకుబోలె నుకారంబు నకుఁ గూడనేల యకారాదేశంబురాదని శంకింపవలదు. ఆనుకారము విభక్తికిఁ దత్సమ పరిచ్ఛేదంబులోని యెనిమిదవసూత్రంబున నాగమంబుగా వచ్చినది. కావున దానిని విడిచి కేవలవిభక్తికే అకారాదేశంబగునని తెలిసికొనునది. ఈవిధి బాహుళ్యకంబైనందునఁ బక్షంబున గోరిచేతను గోరియందును, గొడ్డటిచేతను, గొడ్డటియందును, వఱుతి చేతను, వఱుతియందును, ఇత్యాదిరూపంబులగును.

ఇది యాచ్యకపరిచేదము.

కారకపరిచ్ఛేదము

ప్రథమాదికారంబులనుగుఱించి చెప్పవట్టిభాగము. ఇయ్యది కర్మకారకము, కర్మకారకము, కరణకారకము, సంప్రదానకారకము, అపాదానకారకము, అధికరణకారకము, అని షడ్విధంబు. కారకమనఁగాఁ గ్రియాన్వయంబు గలదని కొందఱును, క్రియాజనకంబని మఱియొకఁడఱును, లక్షణంబును జూపుదురు. అనఁగాఁ గ్రియాతోనన్వయింపదని కారకంబని కొందఱు యభిప్రాయము. క్రియను బుట్టించునదియని మఱియొకఁడఱును. లక్షణద్వయంబును బర్యవసానంబున నిర్వివాదంబు.

1 సూత్రప్రాతిపదిక సంబోధనోక్తార్థంబులం బ్రథమయ్యును.

ప్రాతిపదికార్థమునందు - రాముఁడు || రావణుఁడు - నియతోపస్థితికము ప్రాతిపదికార్థము || సంబోధనమునందు - ఓ రాముఁడ - ఓ రావణుఁడ || ఉక్తార్థము - రాముఁడు రావణునిసంహరించెను - ఉక్తమనఁగాఁ జెప్పఁబడినది - ఈవాక్యముందు నాఖ్యతము కర్తనుజెప్పినదిగావునఁ దద్వాచకమగు రామశబ్దమునకుఁ బ్రథమయ్యు || రామునిచే రావణుఁడు సంహరింపఁబడియె - ఈవాక్యముందాఖ్యతముకర్తనుజెప్పినదిగావునఁ దద్వాచకంబు రామశబ్దంబునకుం బ్రథమయ్యునని యెఱుఁగును.

వ్యాఖ్య - ప్రాతిపదికార్థంబునఁ గును, సంబోధనార్థంబునఁ గును, ఉక్తార్థమునందును, పథమునందును. (మఱ) ప్రాతిపదికార్థమునందు - రాముఁడు; రావణుఁడు నియతోపస్థితికము ప్రాతిపదికార్థము. (వ్యాఖ్య) ప్రాతిపదికార్థములు 1. జాతి, 2. క్రియ, 3. లింగము, 4. సంఖ్య, 5. కారకము, అని పంచకంబుగాఁ జెప్పఁబడియె. ఇందును ప్రాతిపదికము, వైయక్తకము, సమ్యక్సంఖ్యము, స్థితి, ఏకరదియకంతికంబునఁ గును. 1. జాతి, 2. క్రియ, 3. లింగము, 4. సంఖ్య, 5. కారకము, అని పంచకంబుగాఁ జెప్పఁబడియె. ఇందును ప్రాతిపదికము, వైయక్తకము, సమ్యక్సంఖ్యము, స్థితి, ఏకరదియకంతికంబునఁ గును.

నామార్థ ఇతి సర్వేచపక్షాశ్చాన్త్రేనిరూపితాః ఇట్లు జాతివ్యక్తి సంఖ్యాకారకంబులలోఁ బ్రాతిపదికార్థము క్రమంబుగా 'నేకంబనియో, (జాతి) ద్వికంబనియో, (జాతివ్యక్తులు) త్రికంబనియో, (జాతివ్యక్తి లింగములు) చతుష్కంబనియో, (జాతివ్యక్తి లింగవచనంబులు) పంచకంబనియో, (జాతివ్యక్తి లింగవచనకారకంబులు)' అని వివిధమతంబులు గలవు. అనఁగా జాతివ్యక్తి లింగసంఖ్యాకారకంబు లైదింటిని నామవాచక మేబోధించుననియో నామంబుమీఁది ప్రథమాదివిభక్తులు. అగ్నికి సహజంబైన దహనశక్తిని బ్రకటింపఁజేయుటలో శుష్కేంధవము (ఎండుకట్ట) సాధవమైనట్టులు పైనింజెప్పిన నామవాచకార్థంబులను నామంబుమీఁది ప్రథమాదివిభక్తి స్ఫుటీకరించుననియో, (ద్యోతకమనియో) శాస్త్రజ్ఞులయభిప్రాయంబు. 'రాముఁడు' ఇచ్చట రామత్వము జాతి. (రామత్వసర్వముతోఁ గూడిన) రాముఁడు వ్యక్తి. ఈశబ్దంబు పుల్లింగము; ఏకవచనము; కర్తృకారకము. ఈయైదర్థంబులును రామశబ్దంబునకే కలవనియో, ప్రథమాదివిభక్తియైన డుష్కర్ణకంబుపైని నిరూపించిన నామార్థంబులకు ద్యోతకంబనియో; (నామములకున్న యర్థములను స్పష్టపఱుచుటలో సహాయమైనది తాత్పర్యము. 'రాముఁడు' అన్నప్పుడు 'రామత్వరూపజాతియను, రాముఁడనెడివ్యక్తియను పుంలింగంబును, ఏకవచనంబును, కర్తయనునర్థంబును,' ఈయైదును బుద్ధికి గోచరమవుచున్నవి. జాతియనునది పదార్థంబులనేకంబులైనచో వానియందు వర్తిల్లుసర్వము వృక్షంబు లనేకంబు లున్నచో వృక్షత్వజాతి యాచెట్లయందుండును. బ్రాహ్మణులనేకులున్నచో బ్రాహ్మణత్వజాతి వారియందు వర్తిల్లును. ప్రకృతంబున 'వ్యక్తేరభేదస్తుల్యత్వం' అనుశాస్త్రంబున నేకవ్యక్తియేయుండునప్పుడు జాతి సంభవింపనేరదు గావున నేకవ్యక్తియైన దళరథజ్యేష్ఠాపత్య రామునియందు రామత్వజాతి యెట్లుసంఘటిల్లునని శంకింతురనియే యాకర్ణింపుఁడు. కల్పభేదంబులచే మత్స్యది దికావతారంబులునుబృథికల్పంబుననునవతరించునని శాస్త్రంబులుద్ఘోషించుచున్నవి. కనుక రామాద్యవతారంబులు కల్పంబుల బాహుళ్యంబున ననేకంబులు సంభవిల్లును. అందునఁ గల్పభేదంబున ననేకులైన రాములను నాశ్రయించుకొని రామత్వజాతి వర్తిల్లుట నిర్బాహంబని యెఱుంగునది. కొందఱు శాస్త్రజ్ఞులు జాతి వ్యక్తి లింగంబులే నామంబున కర్థంబులనియో, సంఖ్యాకారకంబులుమాత్రము విభక్త్యర్థంబులేయనియో, వక్కాణింతురు. పైనింజెప్పిన జాతివ్యక్తి లింగవచనకారంబులైదును 'రామణుఁడు' అనెడి యుదాహరణంబునొద్దఁగూడఁ పూర్వోక్తప్రకారంబున సమన్వ

యిందుకోవరాదు. నియతోపస్థితకము ప్రాతిపదికార్థము అనగా: ఏప్రాతిపదికంబును (నామవాచకంబును) ఉచ్చరింపఁగా నెట్టియర్థంబునకు నియతంబుగ (సర్వదా) స్ఫురణగలుగునో యట్టియర్థము నియతోపస్థితక మనబడును. నియతోపస్థితకము; నియత = యెల్లప్పుడును గలుగునట్టి ఉపస్థితకము = మూర్తిగలయర్థము. అనగా నిత్యలింగంబులుగల పదంబు లర్థనియతోపస్థితకి నుదాహరణంబులగును. ప్రకృతంబున రామరావణశబ్దంబులు సర్వదా పుంలింగంబులై రామ రావణులనెడి పురుషులను, దేవులునున్నవి కాబట్టి ప్రాతిపదికార్థనియతోపస్థితకి నుదాహరణంబులయ్యె. లక్ష్మీ ఈశబ్దంబు సర్వదా స్త్రీలింగంబై లక్ష్మీరూపస్త్రీని బోధించుచున్నదిగానస్త్రీలింగంబు లో నియతోపస్థితకి నుదాహరణము. జ్ఞానము, ఈశబ్దంబు సర్వదానపుంసకలింగమై తెలివిని బోధించుచున్నది కావున నపుంసకలింగంబులో నియతోపస్థితకి నుదాహరణ ముని యొలుంగునది. ప్రాతిపదికార్థము నియతోపస్థితకము కానియందులకు నుదాహరణంబేదనఁగా వినుండు. పరమాత్మశబ్దంబులో నైన శబ్దంబులకు డువర్ణవిభక్తి లోపమున్న కంబులు గలుగునప్పుడే పుంస్త్రీనపుంసకలింగంబులు (పరమాత్ముఁడు, పరమాత్మ, పరమాత్మము) క్రిమంబుగా స్ఫురించుచున్నవి. కాని 'కేవలనామవాచకమువలనను నెట్టి లింగంబును నియతంబుగ స్ఫురించుచుండలేదు కావున నేతాదృశలింగరూపాత్మము ప్రాతిపదికముచేత నియతోపస్థితకముగాదని యొలుంగునది. కాబట్టి యిట్టి యనియత లింగశబ్దంబులకుఁ బ్రాతిపదికార్థంబునందు మూలనూత్రిముచేత బ్రధమవచ్చుననుట య సందర్భంబు. కావున నూత్రింబులో ప్రాతిపదికలింగసంబోధనోక్తార్థంబులం బ్రధమ యగు' అని నూత్రిము రచియించుట యుక్తము. నియతోపస్థితకము ప్రాతిపదికార్థము' అని చిన్నయనూరివివరణము చేయకుండ నేని యుక్తంబుగానుండును. అప్పుడు బాతివ్యక్తి లింగసంఖ్యాకారకంబులైదును బైనింజాపిన వైయాకరణధూమణసారస్లోక ప్రామాణ్యముచే బ్రాతిపదికార్థమే కావున ననియతలింగ ప్రాతిపదికంబులమీఁద సయితము ప్రాతిపదికార్థమండే నిర్బాధంబుగాఁ బ్రధమవచ్చును. మిత్రశబ్దము సంస్కృత భాషలో నిత్యనపుంసకమైనను దేలుంగునందుఁ దత్సనుపరిచ్ఛేదంబులోని పనునేదని నూత్రింబుచే బుంలింగంబునునయి యుండునని చెప్పబడినది. కనుక మిత్రశబ్దంబు సర్వదా నపుంసకలింగార్థబోధకంబేగాఁ పుంలింగార్థబోధకంబుయగును. ఈశబ్దంబునకుఁ

బులింగనపుంసకలింగంబులు పాక్షికంబులగుటం జేసి మిత్రశబ్దార్థము నియతోపస్థితకము గాదు. కాబట్టి 'మిత్రము' అనుచో మువర్ణకంబును, 'మిత్రుడు' అనుచో డువర్ణకంబును, ప్రాతిపదికార్థమందే వచ్చునని చెప్పం గూడదు. ఈయనదాహరణంబునందు మిత్రశబ్దంబు సఖుడన్న యర్థంబును దీనిపైనుండు డువర్ణకమువర్ణకంబులు పుంలింగనపుంసకంబుల నెడిలింగార్థంబును బోధించునని యెఱుంగునది. 'రాముడు-రావణుడు' అనును నాహరణంబులయందుఁ బ్రాతిపదికార్థంబులు రామరావణులని చెప్పినవెంటనే పుల్లింగార్థముకూడ భాసిల్లుచున్నది. కావలింగమనెడి యర్థము ప్రాతిపదికార్థంబులో నంతర్భూతమైనది. మిత్రసామవాచకమునొద్దసఖియాపార్థంబు స్ఫురించినవెంటనే పుల్లింగనపుంసకంబులు స్ఫురింపక యాశబ్దంబుపై డువర్ణకమువర్ణకంబులు చేర్చినప్పుడే పుల్లింగనపుంసకలింగంబులన్న యర్థము స్ఫురించును. గాన నిచ్చట విభక్తి ప్రాతిపదికార్థమందుఁ గాక లింగార్థమందని యెఱుంగునది ఇట్లునేక లింగంబులు గలశబ్దంబులయొద్ద లింగము ప్రాతిపదికార్థంబులో నంతర్భూతంబని యంగీకరింపక విభక్త్యర్థమే యని గ్రహించుకొనునది. ఈనూత్రింబుచే బంచకంబులో నొక్కటియైన కారకార్థమునందుసహితము ప్రథమావిభక్తి సామాన్యంబుగా విధింపబడినప్పటికిని దరువాతి నూత్రింబులచే గర్మకారకాద్యర్థంబులయందు విశేషించి విధింపబడిన ద్వితీ గూడివిభక్తిప్రత్యయంబులు ప్రథమావిభక్తికి బాధకంబులని యెఱుంగునది. ఈప్రాతిపదికార్థంశంబునందు నింకనువ్రాయవలసియున్నను గ్రంథవిస్తరంబునకు భీతిపంగ్రహముగాసారాంశంబు ప్రదర్శింపబడెను. (మూలము) సంబోధనంబునందు ఓరాముఁక; ఓరావణుడ. వ్యా-ఇచ్చట రామరావణశబ్దంబులమీఁది ప్రథమావిభక్తులకుసంబోధనచుద్ధము. సంబోధనంబన పక్త (పిలుచువాఁడు) తనకుచితరుల నభీముఁబుముగాఁ జేసికొనుట(మూలము) ఉక్తార్థమందు ౧ ముఁడు రావణునిసంహరించెను; ఉక్త మనఁగాఁ జెప్పబడినది. ఈవాక్యమందు నాఖ్యాతము కర్తను జెప్పినది కావునఁ దద్వాచకమగు రామశబ్దమునకు బ్రథమయయ్యె. (వ్యా) పైనుదాహరించిన సంహరించెను, అనుశబ్దంబునయందు భూతార్థకలిప్రత్యయంబు కర్తృత్వంబునందు విధింపబడియె. కావుననే 'సంహరించెను.' అనిచెప్పుటతోడనే 'ఎవ్వఁడు' అని ప్రథమావిభక్త్యంతంబునకుఁ బ్రశ్నవేసికర్తను నాకర్మిండుకొనుచున్నది. అందున "సంహరించెను" అనుచో శ్రిచ్చయత్యయవేతనే కర్త

చెప్పబడినది. కనుక రామశబ్దంబుకంటెఁ బ్రాతిపదికార్థమాత్రమందే ప్రథమాదువర్ణకంబు వచ్చినదని యెఱుంగునది. ఆఖ్యాతంబునఁ దిజ్ విభక్తి (క్రియావిభక్తి). (మూలము) రామునిచే రావణుండు సంహరింపఁబడియె. ఈవాక్యమందాఖ్యాతము కర్మమును తెల్పినది కావునఁ దగ్ధావకంబగు రామశబ్దంబునకుం బ్రథమయయ్యెనని యెఱుంగునది. (వ్యా) 'సంహరింపఁబడియె' అనుశబ్దంబునందు ధాతౌర్థకలిప్రుత్యయము కర్మార్థమందు విధింపఁబడియె. కావుననే 'ఎవ్వఁడు సంహరింపఁబడెను' అని కర్మకారకమాకర్మింపఁబడుచున్నది. పైవాక్యంబునందు సంహరించుటకుఁ గర్త రాముఁడును కర్మకారకము రావణుండును. కర్మకారకంబు క్రియావిభక్తిచేతనే చెప్పబడినది. కావున రామశబ్దంబుకంటెఁ బునరుక్తంబుగఁ గర్మార్థంబునందు ద్వితీయావిభక్తి రాకప్రాతిపదికార్థనూత్రంబునందుఁ ప్రథమావిభక్తి వచ్చినదని తెలిసికొనునది.

2 సూ—కర్మంబునద్వితీయయగు.

ధాత్వర్థఫలాశ్రయంబుకర్మమునాఁబడు ॥ దేవదత్తుఁడువంటకమును వండెను ॥ ఇటవండెననుమాటకు వంటచేసెననియర్థము - వంటఫలము - చేయుటవ్యాపారము - వంటయనఁగా బాకము - పాకమున కాశ్రయముకావుటజేసి వంటకము కర్మంబయ్యెననియెఱుంగునది.

వ్యా—కర్మార్థంబున ద్వితీయావిభక్తియగును. ద్వితీయకు వికృతయని వ్యవహారము కానిపించెడిని. (మూలము) ధాత్వర్థఫలాశ్రయంబు కర్మమునాఁబడు. వ్యా—ధాతువుయొక్క యర్థమైన ఫలమునకు సాధారణము కర్మమనఁబడును. అనఁగా ఫలమును బొందునది యనియర్థము. ఉ. దేవదత్తుఁడు వంటకమును వండెను. ఇచ్చట వండెననఁగా వంటచేసెననియర్థము. చేయుటవ్యాపారము. వంటయనఁగా బాకము (విక్లిప్తమేతన్న) మేత్తనకు శాశ్రయమైనది వంటకము (అన్నము) కనుకఁ గర్మసంజ్ఞగల్గెనది. కావునఁ గర్మమైన యన్నమర్థమిచ్చునట్టి వంటకముశబ్దంబునకు ద్వితీయావిభక్తియయ్యెను. ధాతువునకు ఫలమును వ్యాపారమును అర్థములు. వంటఫలము. చేయుటవ్యాపారము. ఫలాశ్రయము కర్మమగును, వ్యాపారాశ్రయము కర్తయగును. ప్రకృతమరిదు—

వంటచేయుట, అనెడుక్రియకు నాశ్రయముండు దేవదత్తుండు కాననత్తుండు కర్తయయ్యెను. అట్టియాశ్రయముండు చేసెను, అనుశబ్దంబులలోని చేయుధాతువుపై విధింపబడిన బ్రహ్మత్యయముచే జెప్పబడెను అనగా బ్రహ్మత్యయంబునకు నాశ్రయముండును. కావుననే వైయాకరణభూషణసారంబునందు నిట్లు సెప్పబడినది శ్లో॥ ఫలవ్యాపారయోగ్యాను రాశ్రయేతుతిశస్స్యతాః। ఇతేప్రధానం వ్యాపారస్థిజగ్ధస్తువిశేషం॥ అర్థము—ఫలమును, వ్యాపారమును, ధాతువునకు స్థంబులు. తిజ్ఞునకు క్రియపై బయోపింపబడు భూతాదికాలబోధకప్రత్యయమునకు) నాశ్రయ ముండు. ధాత్వస్థలంబు ధాత్వస్థనాశ్రయపారంబునకు విశేషంబగు. వ్యాపారంబు విశేష్యంబగు. అనగా దేవదత్తునివ్యాపారంబు వంటకమందలి మెత్తనను గలిపించినది; కావున వ్యాపారంబు విశేష్యంబును, వంటకంబుయొక్క మెత్తనవిశేష్యంబునునయ్యెను. మెత్తన, అనుభంబునకు నాశ్రయం బన్నంబు కావున వంటకము (అన్నము) కర్మంబయెను

3 సూ—చేతవర్ణకంబుకర్తకగు.

ధాత్వర్థవ్యాపారాశ్రయంబు కర్తనాబడు ॥ దేవదత్తునిచే తవంటకమువండబడియె - వండబడియెననగా వంటచేయఁ బడియెననియర్థము - చేయుటకాశ్రయండుగుటంజేసి దేవదత్తుండుకర్తయయ్యెను.

వ్యా—చేత, అను ప్రత్యయంబు కర్తృవాచకశబ్దంబుకంటె గూఢము. (మూ) ధాత్వర్థవ్యాపారాశ్రయంబు కర్తనాబడు. వ్యా-ధాతువుయొక్కయర్థంబైన వ్యాపారంబునకు నాధారంబగు. పదార్థంబు కర్తయనంబగును. ఉ: దేవదత్తునిచేత వంటకము వండబడియె ననగా వంటచేయంబడియెనని యర్థము. ఇచ్చట చేయుట, అనుక్రియకు నాధారభూతుండు గనుక దేవదత్తుండుకర్తయాయెను. అట్టి కర్తృవాచకపదంబుకంటె చేత, విభక్తికలిగెను. ఇచ్చట ధాత్వర్థమైన వంట, (విక్రిత్తి - మెత్తపడుట) అనుభంబునకు నాధారంబన్నంబు కాబట్టి తద్వాచకంబైన పదంబు వంటకమానెడిశబ్దంబు. ఇచ్చట వంటకము ఫలాశ్రయమైనది. కాన, వంటకము గర్భమైనను వండబడియె, అనుక్రియచే నాకాంక్షింపబడి యభిసౌతమే (త్రిజ్ఞత్యయం

బునేఁ జెప్పఁబడినది) నదికాన బ్రహ్మనూత్రప్రకార ముక్తార్థంబునందు నన్నవాచకం బైన వంటక మను శబ్దంబుకంటెఁ బ్రహ్మవిభక్తి కలిగెను.

4 సూ — చేత వర్ణకంబు హేతుకరణంబులకు గ్రాహ్యదియోగజంబ గువంచమికిని బహుళంబుగానగు.

ఫలసాధనయోగ్యంబగుపదార్థంబు హేతువు || క్రియాసిద్ధింబ్రకృ
ష్టోః కారకంబుకరణంబు || హేతువునకు - ధనముచేత సౌఖ్యంబుగలు
గు - విద్యచేతయశంబుగలుగు - క్షంబునవలన వర్ణకంబగు - కరణం
బునకు - ఖడ్గంబుచేతఖండించె - కోలచేతఁగూలవేసె - పక్షుంబునం
దోడవర్ణకంబగు || గ్రాహ్యదియోగంబునందు - జరాసంధుండు రాజుల
చేతఁగవ్వంబుగొనియె - మైత్రుండుచైత్రునిచేత ఋణంబుఁగొనియె -
ఈయర్థంబును నీచేత నెఱింగితి - ఈవృత్తాంతంబువానిచేతవింటి - ప
క్షుంబునవలనవర్ణకంబగు || ఇత్యాదికంబు లెఱుంగునది.

వ్యా — హేతుర్ధమందును, కరణార్థమందును, గ్రహించుట మొదలైనధాత్వ
ర్థంబులతో సంబంధించి, పంచమ్యర్థమందును, బహుళంబుగా చేత, అను ప్రత్యయంబు
వచ్చును, (మూలము) ఫలసాధనయోగ్యంబగు పదార్థంబు హేతువు. వ్యా — ఫలమును
సాధించుటకు దగినపదార్థంబు హేతువనంబడును. ఈహేతువు ద్రవ్యముతోడను,
గుణముతోడను, అన్వయించునది. ఉ. ధనముచేత సౌఖ్యంబు గలుగు; విద్యచేత
యశంబుగలుగు ప్రథమోదాహరణంబునందలి సౌఖ్యము, అనునది గుణమును తెలియఁ
జేయునదిగనుక గుణహేతువైన ధనంబును జెప్పుపదంబుకంటె చేత, వర్ణకంబు గలి
గెను. ద్వితీయోదాహరణమునందలి యశము, అనునది ద్రవ్యంబును తెలియఁ జేయు
నదిగనుక ద్రవ్యహేతువైనవిద్యను జెప్పునట్టి పదంబుకంటె చేత, వర్ణకంబుగలిగెను.
మీనికి వికల్పంబుగ నెలన, అనుప్రత్యయంబుకూడవచ్చును. ఉ. ధనమువలన సౌఖ్యంబు
గలుగును. మొ. మఱియు గుణంబును, ఫలంబును హేతువును. మూలంబులలో ద్రవ్యము
హేతువైనందులకే యుదాహరణంబు లేబడెను. గుణఫలంబులు హేతువులుగా నున్నం

దులకు నుదాహరణములు—పుణ్యంబుచేత హరిచూడంబడియె. అధ్యయనంబుచేత నివ
 సించెను. ప్రేమభావమోదాహరణంబునందలి పుణ్యము గుణము. ఇయ్యది హరిదర్శనంబునకు
 హేతువుకావున చేత, వర్ణంబుగలిగె. ద్వితీయోదాహరణంబునందు నివాసమునకు
 ఫలంబు విద్యాధ్యయనంబుకావునఁ దద్వాచకపదంబుకంటె చేత, వర్ణకంబుగలిగె
 (మూలము) క్రియాసిద్ధింబ్రవృత్తిప్రకారకంబు కరణంబు. వ్యా—క్రియాసిద్ధింబుటలో
 నతిశయంబుగనుపకరించునది కరణము. అనఁగాఁ గ్రియాసాధనంబు. ఉ. ఖడ్గంబుచేత
 ఖండించె; కోలచేతఁ గూలనేసె. మొదటిదానియందు ఖండించుటకు సాధనంబు ఖడ్గంబు
 గావున దానింజెప్పునట్టిశబ్దంబుకంటె చేత, వర్ణకంబుగలిగె. రెండవదానియందుఁ గూ
 లనేయుటకు సాధనము కోలగానఁదదర్శనంబునందు చేత, వర్ణంబుగలిగె. వీనికి వికల్పంబు
 గ తోడ, వర్ణకంబునగు. ఉ. ఖడ్గముతోడ ఖండించె. మొః గ్రహ్యదియోగంబునకు-
 జరాసంధుఁడు రాజులచేతఁ గప్పంబుగొనియె; కొనియెననఁగా గ్రహించుట, ఇచ్చట
 గ్రహించుటతో రాజులన్వయించిరి కావునఁ దద్వాచకరాజశబ్దంబుకంటె దృతీయ
 నచ్చెను. ఇట్లే నిలుంగుట, వినుట, తెలిసికొనుట, మొదలైనవానికి గ్రహింపవలెను.
 మైత్రుఁడు మైత్రునిచేత ఋణంబుగొనియె; ఈయర్థంబును నీచేత నెఱింగితి; ఈవృ
 త్తాంతంబు వానిచేత వంటి. మొ. వీనికి వికల్పంబుగ నలన, అనుప్రత్యయంబుగలుగును
 ఉ. జరాసంధుఁడు రాజులవలనఁ గప్పంబుగొనియె. ఇత్యాదికముగాఁ దక్కుంగలయు
 దాహరణంబులు గ్రహించునది. కొన్నియెడలఁ జేతవర్ణ కార్థకప్రత్యయంబులకును,
 వలనవర్ణకంబునకును చేసి, అనుక్త్యాంతంబునుప్రయుక్తంబును. ఉ॥ కాదనకిట్టిపాటియప
 కారముఁ దత్తుకుండేకవిప్రసం । బోధనఁ జేసి జేసె. భార-ఆది-1 ఆ. చ॥ మజ్జనకు
 బరీక్షితుఁ భుజగజాల్యుఁ డసహ్యావిషాగ్రధూమకే ॥ తనహతిఁ జేసి చేసెనతిదాంతుఁ
 గృతాంతనికేతనాతిధిఁ. భార-ఆది-1 ఆ. చ॥ స్థితి నేనుజెంచిరి బహువేదఘోషములఁ
 జేసి నిరస్తసమస్తకిర్బిషా । త్కరులగుచున్న ధన్యులు, భార-ఆది-1 ఆ. ఇత్యాదిప్ర
 యోగంబులు పెక్కులుగలవు. చేతవర్ణకార్థకప్రత్యయాంతంబులు పెక్కులు సముచ్చ
 యంబుగా నున్నయప్పుడు వానిలో నంతిమపదంబునకు చేసి, అను ప్రయుక్తంబును.
 నీ॥ నలరాజు సచివులనడువున బెడఁగలు కర్క-శస్త్రనముల గరమువాడి । చూడ్కు-
 లనతిరాగ సురిచిరాధరముల మదవిలాసాలసమంవగతుల । వక్రకాలకంబుల వలుద పిల్లం
 దుల దర్శగద్గదభాషితములఁజేసి, భార-ఆది- 3 ఆ. ఇచ్చోఁ జేతవర్ణకార్థకలవర్ణకంబుపై

శర్ల యెడలనుండవలసిన చేసి, యొక్కచోటుననే యున్నయది తోడ, అనుదానికి
 వ్యతీతత్రయోగంబునుం గొండ్రికచో గానంబడియెడి, తే|| గీ|| స్తంభగళరత్నపుత్ర
 కతనదు వోటి| యనివిలోకించి తోడమాటాడవునికి| నలుగడలు చాచితెనోయచ్చె
 లువలెరి| వెడలనుంకింపఁ జేడమ్మి యెడిసిపట్టె' రామా - 4 ఆ. ఇచ్చోదోడననఁ
 దనతోడనని గ్రహించుది. కొన్నిప్రకృతయందు 'వెడల నూహింప' అను పాఠముంగల
 దుగానిపైపాఠమే సందర్భశుద్ధిగ నున్నయది. ఒకానొకచో సముచ్చయార్థకబ్బంబుతో నన్వ
 యంబుగలుగునప్పుడు 'తోడ' కులొపంబును, వ్యవధానంబును, బహువచనంబునం గా
 నంబడియెడి. త|| వె|| అనుపురికిఁ జనిననతనికిఁ బరలోక | విధులశాస్త్రదృష్టివలయఁ
 జేసె| రాధగాత్రజాడభిలబాంధవులయు | బ్రాహ్మణులయుఁ దోడభావనిభుఁడు
 భార-అది-4ఆ. త|| నెమ్మినిధర్మజ్ఞులవుకు | దముక్తుదమస్త్రయాలయుఁ దమ
 శాస్త్రమనుభ్యముతోడను సకలహి| తమ్ముగఁ బాతుంగలయుఁ దాస్యమునలభి,
 భార-సభా-2ఆ. 'అభిలబాంధవులయు' అనుచోటునఁ దోడకులోపంబుగలిగె గ్రా
 హ్యణులయుఁదోడ' అనులక్ష్యంబునఁ దోడవర్ణకంబునకును, దానియాగమంబు లదా
 గమంబునకు, సముచ్చయార్థకయశబ్దంబు వ్యవధానంబుగలిగించె. ఇత్యాదులూహించు
 నది. ఒకానొకచోఁ దోడకుఁ దోడుతనను రూపాంతరం బుపయోగింపంబడును. తే||గీ||
 కారవాగ్యయజ్ఞులై గారణమునఁ బెరిగినట్టి మీరొండ్రికనరునిగొలిచి | మసరిరి
 ల్లిజాపావమానములకు | నోర్చియడఁకువతోడుతనునికియరిదో భార - విరా - 1 ఆ.
 చ|| పగలురచేతిలోఁ బడక ప్రాణముతోడుత నున్నవాఁడచో భాగ 10 - స్కం.చూ.
 జడార్థకపదంబుమీఁది 'తోడ' వర్ణకంబునకు, బాషీకంబుగ 'మెము, మె, లాడేకం
 బు. తే|| అందఱుగూడి మాసలకుగర్ధి మెయింజనుదెంచి నర్వ - 2ఆ. చ|| ఏ | గృహ
 నోనరించుచో నుచితధిక్తి మెయి న్దురు సేవసేయుకై | వసివసినాలకించుఁ దలవాంచుఁ
 బరాకగుఁ గొంతవంతగక, కావ్యా-2ఆ. చ|| ముక్తికు | న్ముఖితవహింపఁగావలయు
 మోహముఁబాయఁగఁద్రోచిధిక్తి మె, లక్ష్మి-4ఆ. నీ|| ఓర్మిమెనుప్పిండి యుపవాసము
 డనీమగనానిసరిఁబోల్పఁదగదువిధవ, కాశీ - 2ఆ. కొన్నిప్రకృతయందు ఓర్మిమెనుప్పి
 డియుపవాసములనుండి, అనియంగలను. (ఉప్పు + ఇడి) ఇచ్చట ఇడి, ప్రత్యయంబ
 భావార్థకంబు. (మా-తద్ధిత-24నూ) ఉప్పిడి, అనునపుడు సంజ్ఞాపరిచ్ఛేదంబునందలి

పదునాల్గవనూత్రఃకునంజేసి నెఱుసున్నగల్గి ఉప్పిండి, అనురూపంబునునయ్యె.
'ఇండి, ఎఱు, ఇత్యాదిప్రత్యయంబులు తొల్లిహస్వంబుమీఁద నఱుసున్నగలవైనను
బదంబులు కావు గావున సంధిపరిచ్ఛేదమునందలి యిరువదిరెండవనూత్రంబులోని పరి
గణనకు విరోధంబు లేదని యెఱుంగునది. (చూ-సంధి 22నూ)

5 సూ— కరణసహార్థతుల్యార్థయోగంబులం దృతీయకుం దో
డవర్ణకంబగు.

కరణంబునందు — కోలతోడఁ గూలనేసె || సహార్థంబునందు—
రాజునేనలతోడవచ్చె - నేనాసహితుండయి వచ్చెననియర్థము || తు
ల్యార్థయోగంబునందు - చైత్రునితోడ మైత్రుండు తుల్యుఁడు - తృ
తీయకనుటంజేసి చైత్రునకు మైత్రుండు తుల్యుండని తుల్యార్థయోగం
బున వ్రక్షియునగు.

వ్యా—కరణంబునందును, సాహచర్యార్థంబునందును, ఉపమానార్థమందును,
తృతీయకుఁ దోడవర్ణకంబుకల్గు. కరణంబునందు—కోలతోడఁగూలనేసె. ఇచ్చటఁగూ
లనేయుటయను క్రియకు విశేషసాధనమ్ము బాణమ్ముగావునఁ గోలశబ్దంబుకంటెఁదోడ
వర్ణకంబుగలిగె. సహార్థంబునందు—రాజు నేనలతోడవచ్చె, ఇచ్చట నేనాసహితుం
డని యర్థంబు కావున నేనశబ్దంబుకంటెఁ దోడవర్ణకంబు. తుల్యార్థయోగంబునందు—
చైత్రునితోడ మైత్రుండు తుల్యుండు. ఇచ్చట సామ్యంబును తెలియఁజేయుచున్నది.
కాఁబట్టి యుపమానార్థకశబ్దంబుకంటెఁ దోడవర్ణకంబు. (మూలము) తృతీయకనుటం
జేసి చైత్రునకు మైత్రుండు తుల్యుండని తుల్యార్థయోగంబునవ్రక్షియునగు వ్యా—
మూలనూత్రంబునందుఁ దృతీయకుఁ తోడవర్ణకంబు చెప్పుటవలనఁ దృతీయావిభక్తి
వివక్షింపఁబడునపుడే తోడవర్ణకంబు వచ్చునుగాని వ్రక్షివివక్షింపఁబడునప్పుడు తోడవ
ర్ణకంబు వ్రక్షికి నాదేశంబుగావని భావము.

6 సూ—వచ్యర్థా-ముఖ్యకర్మంబు కు.దోడకువర్ణకంబులు పా
ఠ్యంబుగానగు.

మైత్రుండు చైత్రునితోడ నిట్లనియె - మైత్రుండు చైత్రునికిట్ల
నియె - పోయి కంటబనుటచే నొకానొకచో ద్వితీయయినగు.

వ్యా—అను, ఘటకు మొదలగునవి వచ్యర్థకంబులు. వీనిలో నముఖ్యకర్మంబు
నకు తోడ, కు, అను ప్రత్యయములు తటమగాఁగలుగును. అనఁగా అను, ఇత్యాది
ధాతువులు స్రమియోగించునప్పుడు ముఖ్యకర్మచునియు, నముఖ్యకర్మచునియుఁగర్మంబులు
రెండుండు ఏకబ్దంబుపై ద్వితీయయేకాని తక్కుంగలవిభక్తులు సందర్భింపవోయవ్యసా
ముఖ్యకర్మార్థకంబు. ఏకబ్దంబుపై ద్వితీయయేకాక తృతీయావస్థీవిభక్తులు సందర్భవశం
బున నుంపఁదగునోయవిముఖ్యకర్మార్థకంబులు. అముఖ్యకర్మంబునకు గాని (అశ్ర
ధానము) కర్మంబనియు వ్యవహారంబుగలను. ఇట్టి యముఖ్యకర్మంబునకుఁ దోడ, కువర్ణకం
బులువచ్చును. ఉ. మైత్రుండు చైత్రునితోడనిట్లనియె. ఇచ్చట సంది విరహంబున
చైత్రునితోడక + ఇల్లు + అనియె, అనికలను ఇచ్చట అనియె, అనునది వచ్యక
ధాతువు ఇల్లు, (ఈప్రకారమైనవాక్యము) అనునది ముఖ్యకర్మంబు. చైత్రునితోడక,
అనునది యముఖ్యకర్మంబు, అట్టి యముఖ్యకర్మంబునకుఁ దోడ కువర్ణకంబులు గలుగుట
గావున “మైత్రుండు చైత్రునితోడ నిట్లనియె; మైత్రుండు చైత్రున కిట్లనియె” అని
యాపద్యంబు మూలంబునఁ బ్రాయశఃకంటబనుటచే నొకానొకచో ద్వితీయావిభక్తియుఁ
గలుగును. కావుననే “మైత్రుండు చైత్రునిట్లనియె” ఇత్యాదిప్రయోగంబులు సాధువులు
లే! గీ॥ కొంతసాధు | జరపుచుంటినుతాగనిసంయమిండుఁ బరికనిట్లని వివయసంప
దంబొలకు” హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము. ఇచ్చట “పలుకు” అనునది వచ్యకధాతువు
గావున నముఖ్యకర్మమైన సంయమిండుని జెప్పనట్టిపదంబుకంటె ద్వితీయకలిగను.
సంయమిండుననఁగా సంయమిండుతోడ నని యర్థము.

7 నూ—ఉ. యోగంబునం దాఖ్యాతకుం దోడవర్ణకంబగు.

నియమపూర్వక విద్యాస్వీకారం బుపయోగంబనంబడు || రామ
కృష్ణులు సాందీపునితోడ వేదంబులఱ జదివిరి - సాందీపునివలన నని
యర్థము.

వ్యా—ఉపయోగంబునందు, అభ్యాసకు తోడ, ప్రత్యయంబుకలుగును. (మూలము) నియమపూర్వకవిద్యాస్వీకారంబుపయోగమనంబడును. వ్యా—శ్రద్ధాపూర్వకంబుగా విద్యను గ్రహించుట యుపయోగమనబడును. నియమంబున గురుప్రచ్ఛరించిన దానిని దబ్బిబ్బులులేకుండ శిష్యుండుచ్చరించుట, గ్రహించుట మొదలైనవి. అభ్యాస యనగా బోధకుడు ఉ. రామకృష్ణులు సాందీపునితోడ వేదంబులం జదివిరి. ఇచ్చట సాందీపుడు బోధకుండుగావునఁ దద్వాచకపదంబుకంటెఁ దోడవర్ణకంటెఁగలిగెను. సాందీపునితోడనఁగా సాందీపునివలనని యర్థము. సహార్థము. వివక్షింపఁబడునప్పుడు బూర్వోక్తంబైన తోడవర్ణకంబునునగును. ఉ. రాముడు కృష్ణునితోఁ జదివె. ఇచ్చట బలరాముడు కృష్ణునకు సహాధ్యాయునియర్థము. ఇట్టియర్థభేదంబులు ప్రకరణసందర్భంబున గ్రహించుకొనునది.

8 సూ—సంప్రదానంబునకుం జతుర్థియగు.

త్యాగోద్దేశ్యంబు సంప్రదానంబునాఁబడు ॥ జనకుండు రాముని కొఱకుఁ గన్యనిచ్చెను ॥ కొన్నియెడలనుద్దేశ్య మాత్రంబున కగు - పురుషార్థంబుకొఱకు యత్నింపవలయు ॥ చతుర్థికిమాఱుగా పక్షియె తఱుచుగాఁ బ్రయోగంబులం గానంబడియెడి - జనకుండు రామునకుం గన్యనిచ్చెను ॥ పురుషార్థంబునకు యత్నింపవలయు.

వ్యా—సంప్రదానమునకుఁ జతుర్థివిధక్తియగును. (మూలము) త్యాగోద్దేశ్యంబు సంప్రదానంబు నాఁబడు. వ్యా—త్యాగంబునకు నుద్దేశింపఁబడిన పదార్థంబు సంప్రదానంబునాఁబడును. ఉ. జనకుండు రామునికొఱకుఁ గన్యనిచ్చెను. ఇచ్చట గన్యాదానంబు విధేయము. కన్యాదానంబున, నుద్దేశింపఁబడినవాఁడు రాముడు; కావున నుద్దేశ్యవాచకమైన రామశబ్దంబుకంటెఁ జతుర్థి (కొఱకు) యయ్యె. కొన్నియెడలఁ ద్యాగంబునకుఁ నుద్దేశింపఁబడినదే సంప్రదానంబుకాక త్యాగంబు లేకున్నను నుద్దేశింపఁబడినంతమాత్రంబుననే సంప్రదానసంజ్ఞ కలిగి తద్వాచక శబ్దంబుకంటెఁ జతుర్థియగును. ఉ. పురుషార్థంబుకొఱకు యత్నింపవలయు' కన్యాదానంబునందు బురుషార్థముద్దేశింపఁబడి.

నది, తాత్పర్యము లేదు, అయినను మద్దేశమునాచకమైన పురుషార్థకర్తృత్వముకంటె జగత్సర్వ
కర్తృత్వమునకంటె మహిమముగా నున్నది. ఇచ్చట రాముడు దేవుని
కావఁ దదర్శకంబైన రామకర్తృత్వమునకంటె మహిమకలిగెను. ఇ. పురుషార్థంబునకు
యత్నింపవలయు. ఇచ్చట మద్దేశమాత్రమైన పురుషార్థంబును బోధించునట్టి పురుషార్థ
కర్తృత్వంబుకంటె మహిమకలిగెను. నిమిత్తార్థమందును గొఱువర్ణకంబగు. నిమిత్తరబునాభ
లము. తట్టికొఱువర్ణకంబునకు పొందె, అను నన్వయంబును నా దేశంబయ్యెడిని. మ
ధ్యాక్కర. ధరణిః జరాచరభూతసంఘంబుదమవివచనస్మి | సురగంబు లేర్చుచునునిక
బయోరుహగర్భః | దురగవిషా పేతజీవనంజీవనోపదేశంబు | కరుణగర్భపునకునిచ్చనభు
లోకహితంబునాంబె" భార-అది-2 అ. క|| అనఘుల శాస్త్రవిధిజ్ఞుల | నమరకులఁ
విత్తపితామహాకమమునవ | చ్చినవిప్రులమంత్రులగా | నొనరిందితె కార్యసంప్రదాన
మునాంబె" భార-సభా-19. ఆఖిలలోకహితంబునాంబెన్ - సమస్త లోకంబుల
యొక్క హితంబునిమిత్త మని యర్థము. కార్యసంప్రదానమునాంబెన్ - కార్యము
యొక్క చక్కని ప్రయోగము (సేవవేర్పు) నిమిత్తము.

కం సూ - అపాయభయజగుప్సాపరాజయప్రమాదగర్భిణజాభయ
నత్రోగ్రవిరాజితార్థహరణంబు లెద్దాననగు దానికి వలన మర్త్యకర
బగు.

అపాయము - విశ్లేషము || భయము - వెలుపు || జగుప్సాపరాజయ
పరాజయము - డయ్యుట || ప్రమాదము - పరాకు || గర్భిణము -
కొనట - ఎఱురగుట - వినుట - ఇత్యాది || భవనము - పుట్టుట ||
త్రోణము - కాచుట || విరామము - విరమించుట || అంతరి - మఱు
గుట || వారణము - వారించుట || అపాయంబునకు - మెత్తుడు రాజ్యం
బువలనభయమందయ్యె || భయంబునకు - చోరునివలన భయపడియె ||

జాగుప్పకు - పాపంబువలననేవగించె || పరాజయమునకు - అధ్యయనమువలనడస్సి || ప్రమాదంబునకు - పాడివలనం బరాకుపడియె || గ్రహణంబునకు - మనువువలనంబ్రజలుపుట్టిరి || త్రాణంబునకు - చోరునివలనంగాచె || విరామంబునకు భోగంబులవలనవిరమించె || అంతరికి - కృష్ణుండుతల్లివలనదాఁగె || వారణంబునకు - శోకంబువలనవారిరించె || ఈపంచమికి షష్ఠియుంగొండుకయెడలనగు - చోరునకువెఱచె పాపంబునకేవగించె - అధ్యయనంబునకుడస్సి - పాడికింబరాకువడియె - మనువునకు నిత్యైకుండు పుట్టె ఇత్యాదులూహించునది.

వ్యా—అపాయము, (విశ్లేషము = ఎడఁబాటు) భయము, (వెఱపు) జాగుప్ప (ఏవగించుట = నింద) పరాజయము, (దయ్యుట = (దగ్గుట) (పమానము, (పరాకు) గ్రహణము, (కొనుట, గ్రహించుట, తెలియుట, ఎఱుంగుట, వినుటమొదలైనవి) భవనము, (పుట్టుట) త్రాణము (కొనుట) విరామము, (విరమించుట=ఉడుగుట) అంతరి (మఱుగుట=దాఁగుట) వారణము, (నివారణము) ఇయ్యవిదేనివలనఁ గలుగునో యావస్తువును జెప్పవట్టికబ్బంబునకు వలనవర్ణకంబు. అపాయంబునకు-మైత్రుండు రాజ్యంబు వలనభ్రష్టుండయ్యె. ఈవాక్యంబునందు “భ్రష్టుండయ్యెను” అనఁగా నెడఁబాసినాఁడని యర్థము. రాజ్యంబునుండి యెడఁబాటు కలిగినందున నట్టియెడఁబాటునకు నవధి (మేర) భూతమైన రాజ్యంబును బోధించునట్టి రాజ్యపవంబుకంటె వలనవర్ణకంబుగలిగినది. భయంబునకు - చోరునివలనభయపడియె. ఇచ్చట భయంబునకు నవధి (మేర)యైన చోరుని డెలుపునట్టి చోరశబ్దంబుకంటె వలనవర్ణకంబుగలిగినది. ఈనూత్రంబువలన భీత్యాదులైనయర్థంబులతో యోగంబునఁబంపమియే విధింపఁబడినందున చోరభీతి, ఇత్యాదిసమాసంబులయందుఁ బంపమితత్పురుషంబే తప్పకజెప్పుకొనవలయును. షష్ఠీ తత్పురుషాదు లశాస్త్రీయంబులు. షష్ఠీతత్పురుషంబు చెప్పికొనినచోఁ జోరుండేభయం పడినయట్లు లర్థమిచ్చును. అట్టియర్థంబునకు శాస్త్రవ్యవహారంబుల రెండింటివలనను, శ్రీఘ్రస్ఫురణంబు కలుగనేరదు. కావుననే సమాసపరిచ్ఛేదంబునందలి తృతీయానూత్రం

బుద్ధిగ్రాహ్యము, అనునది పంచమిశత్వముననుబట్టి ముదాహరణముగా నీయ
బడినది, జాగుప్సుకు - పాపంబువలన నేవగించె. ఇవాక్యంబున నేవగించుటకునవధి
(మేర) పాపంబుగావునఁ పాపశబ్దంబుకంటె వలనవర్ణకంబు లికగె. పరాజయమునకు-
అధ్యయనమువలనడస్సె. ఈ వాక్యంబునందు శ్రమపడుటకు బుద్ధికృతమైన యవధి
యధ్యయనంబుకాబట్టి తద్వాచకంబుకంటె వలనవర్ణకంబుగల్గెను. ప్రమాదమునకు-
పాడివలనంబరాకువడియె. ఈవాక్యంబునయందుఁ బాడి (ధర్మము) యవధిగాభావింప
బడినందున దానికంటె వలనవర్ణకంబువచ్చె గ్రహణమునకు - మైత్రునివలన ధనంబు
గూడయె. ఇతడు (ధనంబు) పుచ్చుకొనుటలో మైత్రుని ధనంబునకును మహాబాటు
కత్తిగించున దానికి నవధియైన మైత్రుని బోధించు మైత్రశబ్దంబుకంటె వలనవర్ణకం
బుకాదు. భవంబునకు - మనువువలనంబుబట్టిరి. ఇచ్చటఁ బజలు పుట్టుటకుఁ బాఠో
పు మనఃపుకావునఁ తద్వాచక మైనశబ్దంబుకంటె వలనవర్ణకంబయె. త్రాకరినకు -
చోరునివలనంబయె. ఇచ్చట రక్షణార్థకధాతప్రయోగంబునని గూడ భయంబునకుఁ
గారణం బెద్దియోయట్టిపదార్థంబును శిష్టశబ్దంబుకంటె వలనవర్ణకంబువచ్చునది మోక్షం
గునది. ఇచ్చట భయపాతువు చోరుండుగావునఁ తద్వాచక శబ్దంబునకు వలనవర్ణకం
బయె. పరామంబునకు - భోగంబునలన విరహించె. ఇచ్చట భోగియవానిని పరామంబు
నకును నెడఁబాటు తెలియంబుమచున్నందున నవధియైన భోగంబును భోగింపఁజూర
కంటె వలనవర్ణకంబుపయోగింపఁబడియె; అంతర్ధికి - కృష్ణుండు తల్లివలనదాఁగె ఇట
ధాఁగటకుఁ దల్లి యవధికావున వలనవర్ణకంబు. వారణంబునకు - శోకంబువలన వారింపె.
ఇచ్చట శోకవంతునకును, శోకంబునకు, నెడబాయుట తోయియున్నది. కావునవర్ణక
ధాతశోకార్థకశబ్దంబుకంటె వలనవర్ణకంబుప్పల్లెఁ: ఈవలనవర్ణకంబునకుఁ గొన్నియెడలఁ
గునట్టియెంగులుగను ఉ. చోరునకు వెఱచె. ఇయ్యెడఁ చోరునివలన వెఱచెననియర్థము.
ఇట్లేకృష్ణుండుం బరామంబునకు వెఱచెఁ బరామంబునకు భావించుకొనవలయును
పరామంబునకుఁ బరామంబునకుఁ బరామంబునకుఁ పరామంబునకుఁ పరామంబునకుఁ పరామంబునకుఁ
నిష్కృతుండుపుట్టె; మొదలైనవి యూహించుకొనునది.

40 సూ—ఉండిపదం బాకానొకచో వలన వర్ణకంబునకనుప్రయక్తంబగు.

హిమగిరివలననుండి గంగవోడమె - నాకంబువలననుండి నారదుండువచ్చె.

వ్యా—“ఉండి అనుక్తార్థకావ్యయంబు పంపమివిభక్త్యర్థంబునెఱుఁగఁపఱుచును సహాయమైవలన వర్ణకంబును వెంబడించునని యర్థము. ఉ. హిమగిరివలననుండి గంగవోడమె. ఇట హే త్వర్థంబునందు వలనవర్ణకంబు విధింపఁబడియెను. గంగయుత్పత్తికి హిమవత్పర్వతము హేతువన్న యర్థంబును సుఘటపఱుచుటకై వలన వర్ణకంబునకు ఉండి, అనుక్తార్థకావ్యయంబు జతపఱుపఁబడినది. నాకంబువలననుండి నారదుండు వచ్చెను. ఇచ్చట నారదుండు నాకఁబనువిడిచివచ్చెనని ఖలతార్థము. నారదుని యెడ బాటునకు స్వర్ణమధి (మేర) యైనదికావున నట్టియర్థవందు వలనవర్ణకంబు విధింపఁబడఁగాఁ దాదృశార్థంబును స్పష్టపఱుచునిమిత్తము ఉండి, పదంబు వలనవర్ణకంబునకు జోడింపఁబడియె కాబట్టి ఉండి, అనుదానికిని వసియించియున్నయర్థంబిట్టిచోటఃల నెప్పుడును లేదని యెఱుంగునది:

11 సూ—ఉండిశబ్దము పరంబగునపుడు వలనకు ద్వితీయానస్తములు ప్రాయికంబుగనగు.

వనమునుండివచ్చె - వనమందుండివచ్చె - ఊరినుండివచ్చె - ఊరనుండివచ్చె || వనమునుంచి ధనమునుంచి యనియుంచి శబ్దానుప్రయోగంబులోఁ గొందఱు వ్యవహరించెదరుగానియది సాధుకవిప్రయోగారూఢంబుగాదని యెఱుంగునది.

నాన్య—ఉండి, అనునప్పడు పరబగునపుడు వలన వర్ణకంబు ద్వితీయాసప్త
 మీవిభక్తులు తలుపుగలుగును, ఉ. వనమునుండివచ్చె. ఇచట ఉండి, పరమైన
 దికావున ద్వితీయావిభక్తిప్రత్యయంబైన ను, వర్ణకంబు వలనకు నాదేశంబయ్యె. సప్త
 మీవిభక్తికి—వనమునుండివచ్చె ఇచ్చెను ఉండి, అనునది పరంబైనదికాన అందు,
 అనుసప్త మీవర్ణకంబు వలన వర్ణకస్థానంబునందుఁ గలిగెను. ఇట్లే ఉండినుండి, ఉండినుం
 డి అనునప్పడు క్రమంబుగ ద్వితీయాసప్త మీవిభక్తులు వలన కాదేశంబులైనవనియెఱుంగు
 నునది. పైవాక్యంబులకు 'వనమువలననుండి, ఉండివలననుండి, యనియర్థము. ఉండిపదం
 బు పరంబగునపు డందువర్ణకంబునోల్ప సప్త మీవిభక్తి వర్ణకంబును వలనస్థానంబునందుఁ
 గవిప్రయోగంబులఁ గానఁబడినది. ఉ. వనంబుననుండి కలిసనత్కుమాగుడు మహా
 కం । జనుదెంచె బ్రహ్మలోకం । బుననుండి, భార—అద-రి. (మూ) వనమునుంచిధనము
 నుంచి యనియంబిళబ్ధానుప్రయోగంబునోఁ గొందఱువ్యహరించెననుగాని యదిసాధు
 కవిప్రయోగారూఢంబుగానని యెఱుంగునది. (స్పష్టము) వలన వర్ణకాదేశంబులును
 ద్వితీయాసప్తమీవిభక్తులమీది యుండికల్పంబునకు లోపంబు బాహుళ్యకంబుగానగు.
 ద్వితీయమీది యుండికి—క॥ విచ్చేయు మదితిగర్భముఁ । తెచ్చెర వెలునడుమహాత్ము
 భాగ-రిస్కం. (గర్భమునుండి) సప్త మీవిభక్తికి—అ॥ రక్తంబు! హాసగవ్యారమునవలన
 వాఱ' భాగ-10స్కం. పూ. (గవ్యాముననుండి) నీ॥ ఉడుపథంబున బారునడుప
 ప్రతిభాతి మెడహారములపెన పుడమిదాక' పాండు - 5 అ. (పథంబుననుండి)
 చో-నుతిలో వెలునడఁ గోవలిందిగినె విసుగికిర్తి యయాతి ప్రియోకాభార-వంకర
 అది - 3అ. (నుతిలోనుండి) క॥ నలుదొల్లి యాకమించిన । కలికగోటక విషం
 బుఁ గ్రక్కుమ నొడలక వెలునడి, భాగ- అర- 3అ. (ఒడలనుండి) ఉ॥ పాచ్చిన
 సంభ్రమంబునన నేకులు బ్రద్దలవార లెక్కడన్ । వచ్చియెమోది రాకొలవువారి' కళా-
 2అ. (ఎక్కడనుండి) ఇత్యాదులు గ్రహింపవలెను. పైని బహుళంబుటచేత'వనమునుం
 డివచ్చె. వనమునుండివచ్చెను ఇత్యాదులయందలి యుండికి లోపంబుగలుగదు.

12—నూ. కంటెవర్ణకం బన్యార్థాదియోగజర బగుపంచమి

కగు.

రాజునికంటె నన్యంబుధానుష్కంబులేదు - లోభంబుకంటె

నితరంబుదోషంబులేదు - ఇచటషష్ఠీయునగు - రామునకన్యండు ధాను
ఘ్నండులేడు - అన్యము - ఇతరము - పూర్వము - పరము - ఉత్తరము -
ఇత్యాదులన్యాదులు.

వ్యా—అన్యము మొదలైన యర్థములతో సంబంధమున్నయప్పుడు పంచమి
కంటె, వర్ణకంబగు. ఉ. రామునికంటె నన్యండు ధానుఘ్నండు లేడు ఇచట
నన్యార్థముపయోగింపబడినది. కావున రానుశబ్దంబువీధి కంటె, వర్ణకంబుచచ్చెను.
లోభంబుకంటె నితరంబు దోషంబులేదు, ఇచ్చటఁ గూడనితరశబ్దంబునన్యార్థకంబే కా
వున కంటె, వర్ణకంబయ్యె. ఇచ్చట షష్ఠీయునగును. ఉ. రామున కన్యండు ధాను
ఘ్నండులేడు. లోభంబునకు నితరంబు దోషంబులేదు, అనఁగా రామునికంటె
నన్యండనియు. లోభంబుకంటె నిరతంబనియు, షష్ఠీకి బంధ్యమర్థంబు చెప్పికొనవ
లయును అన్యము, పూర్వము, పరము, ఉత్తరము, దక్షిణము, మారము, సమీపము,
ఇత్యాదు లన్యాదులు. లోతి, పెజి, దవ్వు, దగ్గఱ, తూర్పు, పడమర, ఇత్యాదు
లన్యార్థకంబులు కావున నిట్టి సర్వాయపదయోగంబునయందుఁ బంచమికిఁ గంటె
వర్ణకంబగును.

13—సూ. కంటెవర్ణకంబునిర్ధారణ పంచమికగు.

ఎచ్చటనిర్ధార్యమాణంబు జాత్యాదులచే భేదంబుకలిగియుండు
నచటంబంచమియగు - ఆపంచమికింగంటె వర్ణకంబగుననియర్థము - జా
నపదులకంటె నాగరులువివేకులు - మానవోనికంటె మరణముమేలు.

వ్యా—ఒకానొకపే తువుచేతనొక పదార్థంబుకంటె నేతొకవానికిఁ బృథక్క
రణంబు (వేరుచేయుట) తోచునప్పుడవధి వాచకశబ్దంబువీధి కంటె, వర్ణకంబగు
నని పర్యవసానార్థము. (మూలము) ఎచ్చటనిర్ధార్యమాణంబు జాత్యాదులచే భేదంబు
కలిగియుండు నచటంబంచమియగు. వ్యా—ఎచ్చటను (ఏవ్యామునందు) బృథక్క
చేయబడుచున్నపదార్థము (వేరుచేయబడుచున్నది) జాతిగుణక్రియలచేఁ దారతమ్య
ముకలిగి యుండునో యచ్చట (అవాక్యమునందు) నవధి (మేరను) బోధించు శబ్దంబు

కంటె బంచమియగు. అట్టిపంచమికి గంటెవర్ణకంబునని యర్థంబు ఉ. జానపదుల కంటె నాగరులు వివేకులు. జానపదులు = పల్లెయంగుండువారు. నాగరులు = నగర నివాసులు. కుత్సితత్వంబును. ప్రాప్త్యాంబును, తోచుచున్నప్పుడు నాగరకులనబడుదురు. చోరశిల్పకులు నాగరకులు. నాగరులనగా బురనివాసులనియె తోచునుగాని కుత్సితత్వప్రాప్త్యాంబులు-వివక్షితములు కావు. కొందఱాధునికకవులు గ్రంథంబుల యందు నాగరికులని యికారాంతరేఖఘటితంబుగ వాడుచున్నారు. శబ్దరత్నాకరాది నిఘంటువులయందును నట్లే యున్నది. అయ్యది ప్రామాదికంబు. నాగరకులని యికారాంతరేఖంబుతో నుండవలయును. పైయుదాహరణంబునందు నాగరత్వ జానపదత్వ ధర్మంబులొండొకులగా నంతర్భూతంబులు గాకుండ నత్యంతభిన్నంబులు. అట్టిభేదం బిచ్చట స్పష్టంబగుచున్నది కావున నిర్ధారణకు నవధిభూతులైనజానపదులను బోధించు నట్టి జానపదశబ్దంబుమీఁద కంటె, వర్ణకంబు గలిగెను సామాన్యవిశేష ధర్మంబులుండి పృథక్-రణంబున్నచోటునఁ బనునాటువనూత్రంబుచేనిర్ధారణవృత్తి వచ్చునని యెఱుంగునది. మానహానికంటె మరణముమేలు' ఇచ్చట మానహానిమరణ క్రియలన్మోన్యము నంతర్భూతంబులుకాక యత్యంతభేదవంతంబులు. కావున నిర్ధారణంబునకు నవధియైనమానహానిని బోధించునట్టి మానహానిశబ్దంబుమీఁద కంటె, వర్ణకంబాయె.

14—నూ పట్టివర్ణకంబు హేతువులగు గుణక్రియలకగు.

జ్ఞానముఁబట్టిముక్తుండగు - నీవువచ్చుటంబట్టిధన్యుండ నయి - ఇచటవలననర్ణకంబునగు - జ్ఞానమువలనముక్తుండగు.

వ్యా—పట్టి, అనుపంచమివిభక్తి కారణంబులగు గుణంబులకును, క్రియలకును, గలుగుచు, గుణమునకు — ఉ. జ్ఞానముంబట్టి ముక్తుండగు. ఇచ్చటను ముక్తుండగుటకు హేతువు జ్ఞానంబు. జ్ఞానంబునది గుణంబు కావున దీనికంటె పట్టి, విభక్తివచ్చెను. క్రియకు— ఉ. నీవు వచ్చుటంబట్టి ధన్యుండనైతి. ఇచట ధన్యుండు కావుటకు పచ్చట యనుక్రియ హేతువయ్యెంతావునఁ దద్వాచకశబ్దంబుకంటె పట్టి, వర్ణకంబాయె. ఇచ్చటవలనవర్ణకంబునగు. ఉ. జ్ఞానమువలన ముక్తుండగు.

15—సూ. శేషవష్టికియొక్కయునగు.

ఇచట శేషంబనఁగా సంబంధంబు - రామునియొక్క గుణములు
నాయొక్కమిత్రుడు - వానియొక్కతమ్ముడు - కువర్ణకంబును గొన్ని
యెడల సంబంధంబునందగు నాకుందమ్ముడు - మీకునెచ్చెలి.

వ్యా—శేషంబనఁగాఁ

కర్మకరణాదులుచెప్పంబడి తత్త సర్థములయందుఁ బ్రతిమాన్వితీయా తృతీయావిధిక్త్యా
దులు విధింపఁ బడినవి. అట్టియర్థంబులకంటె మిగిలినదియని తాత్పర్యంబు. అనగా
స్వస్వామిభావము (సేవకత్వంబును, సేవ్యత్వంబును) సుగుణిభావమును, మొదలై
నవి. అట్టిసంబంధంబులు దత్తీయఁజేయుచు వష్టివిధిక్తియగును. ఉ. రామునియొక్క
గుణములు. గుణములు గుణియందు సుగుణిసంబంధము (నిత్యసంబంధము) చేత నుం
డును. కాబట్టి రామునియొక్క గుణములన్న వాక్యంబున శేషవష్టియయిన యొక్క
విధిక్తిచే సమవాయసంబంధము తెలియఁజేయఁబడుచున్నది. రామసమవేతము (నిత్య
సంబంధము) తనగుణములని యర్థము ఇట్లే : నాయొక్క మిత్రుడు - వానియొక్క
తమ్ముడు, మొదలైనచోటులందు వ్యవర్థంబులు స్నేహపాపార్వాపర్యజన్మాది సంబం
ధంబులు సందర్భవశేయమున సూహించుకొనునది. కువర్ణకంబునూడ గొన్నియెడలఁగాకక
వష్టియందేకాక (రామునికిచ్చి నిత్యాదులయందుఁ గ్రియాన్వయముగల వష్టియందే
కాక) సంబంధార్థంబునందు నియతియు వచ్చును. ఉ. నాకుందమ్ముడు మీకునెచ్చెలి,
మొదలైనవి.

16—సూ. నిర్ధారణవష్టికి లోపలవర్ణకంబగు.

జాతిగుణక్రియాసంజ్ఞలచేత సముదాయంబునుండి యేక దేశంబు
నకుంబృథక్కరణంబు నిర్ధారణంబనంబడు - నిర్దానివలన నిర్ధారణంబగు
నచ్చటి వష్టికిలోపల వర్ణకంబగుననియర్థము. మనుష్యులలోపలక్షత్రి
యును కుంగును - గోవులలోపలగక్షిల బహుక్షీర - అవ్యసూలలోపల

బాటువాడు శ్రీఘ్నగామి - ఛాత్రులలోపల మైత్రుడు సమర్థుండు॥
ఇచన ప్తమియుంగలదు - మనుష్యులయందు తుత్రియుండు శూరుండు -
ఇత్యాదులెఱుంగునది.

వ్యా—నిర్ధారణంబైన షష్ఠీవిభక్తి, లోపల, అనుప్రత్యయంబువచ్చును. (సూ-
లము) జాతగుణక్రియాసంజ్ఞలచేత సముదాయంబునుండి యేక దేశంబునకుఁ బృథక్క-
రణంబు నిర్ధారణం బనంబడును (వ్యా) జ్యాతిచేతను, గుణంబుచేతను, క్రియచేతను, సం-
జ్ఞ చేతను, సముదాయమునుండి (విశిష్టమునుండి) యేక దేశంబునకు, (అంతర్భూతమైన
వస్తువునకు) వేఱుచేయుట నిర్ధారణమనంబడును. పైచెప్పిన జాత్యాదులు నాలుగింటి-
లో వొక్కొక్కటిం బురస్కరించుకొని యెద్దానివలన (యేవస్తువు సవధిగా నెంచుకొని)
నిర్ధారణంబగునో యట్టియవధిని దెలియఁజేయు శబ్దంబుయొక్క షష్ఠీకి లోపలవర్ణకం-
బునని యర్థము. జాతికి— మనుష్యులలోపల తుత్రియుండుశూరుండు. మనుష్యత్వము
విశిష్టధర్మము. (సామాన్య ధర్మము) తుత్రియత్వము మనుష్యస్వధర్మంబులో నేక దేశ
ధర్మము. అనగా నంతర్భూతమైన విశేషధర్మము, మనుష్యత్వరూపమైన సామాన్య
ధర్మంబుతో విశిష్టమైన మనుష్యులకుండి తుత్రియత్వరూపవిశేషధర్మంబును బురస్క-
రించుకొని తుత్రియుండు వేఱుచేయఁబడినందున నిర్ధారణం బధిభూతులైన మను-
ష్యులను దెలియఁజేయునట్టి మనుష్యశబ్దంబుతోఁ జేసిన షష్ఠీవిభక్తియైన లోపలవర్ణకం-
బుగలిగె. తుత్రియత్వము జాతికావున నియ్యదిజాతి కుని పారణంబు. గుణమనకు-
గోవులలోపలఁగపిలబహుక్షీర. ఇచ్చటఁ గపిలయనఁగాఁ గపిలవర్ణంబుగలయావు. గపిల
వర్ణంబుగలయావు గోత్వవిశిష్టమైన గోజాతినండివిడచియఁ బడినందునసవధివాచకమైన
గోవుశబ్దంబుకంటె లోపలవర్ణకంబుగలిగె. ఇయ్యది కపిలత్వగుణముచే వేఱుచేయఁ
బడినది. క్రియకు-అన్యగులలోపలం బాటువాడు శ్రీఘ్నగామి ఇత్యాదుల బాటు
వాడనఁగాఁ బరుగిడువాడు. ఈయది క్రియ కావునఁ గ్రియచే వేఱుచేయఁబడెను.
అవధివాచకమైన యథ్యగశబ్దంబుకంటె లోపలవర్ణకంబయ్యె. సంజ్ఞకు - ఛాత్రులలో
పల మైత్రుడు సమర్థుండు. ఇటు మైత్రుండనునని సంజ్ఞ, ఛాత్రులలో నొకండు. ఛాత్ర
త్వము సామాన్యధర్మంబును, మైత్రీత్వంబు విశేషధర్మంబునని యెఱుంగునది. సామా-
న్యంబునుండి విశేషంబు - గ్రహింపబడినందున సవధియైనశిష్యులను - బోధిండు

శబ్దంబుకంటె లోపలవర్ణకంబుగలిగె. పదుమూడవనూత్రింబులోను, పృక్కతనూ త్రింబులోను, నిర్ధారణంబు సమాసంబైనను నిర్ధార పంచమివొట్టున సామాన్యవి శేషగర్భస్ఫురణలేదు కావునఁ గంటె వర్ణకంబునకే కాని 'లోపల' వర్ణకంబునకుఁ బ్రసక్తి లేదని యెఱుంగవచ్చు. ఇచ్చట సప్తమీవిభక్తియందు గలదు. ఉ. మనుష్యులయందు తుత్రియంబు కూరుండు. తత్కంఠంబు యదాహరణములకు నిల్లె పంచమీవిభక్తి గ్రహింపవలెను.

17—నూ. అధికరణంబునకు సప్తమియగు.

అధికరణంబు నా నాధారంబు || జౌపల్లేశ్షికంబు వైషయికంబ
భివ్యాపకంబని యాధారంబుత్రివిధంబు || ఘటమందు జలమున్నది -
మోక్షమందిచ్చగలదు - అన్నింటియందీశ్వరుండు గలండు.

వ్యా—అధికరణార్థమందు సప్తమీవిభక్తి ప్రత్యయంబయిన 'అందు' అనునది కలుగును. (నూ-వ్యా) అధికరణంబున నాధారంబు (అశ్రియము) ఆధారము—జౌపల్లేశ్షికము, వైషయికంబు, అభివ్యాపకంబు' అని మువ్విధంబులు. జౌపల్లేశ్షికంబునఁగా సంయోగ (కూడిక) సంబంధంబుతో నున్నది. దీనికి పృక్కత్వత్తి; వైషయికంబునకు (సంబంధంబునకు) సహిపము వైషయికంబు. అత్యంతజౌపల్లేశ్షికంబు. వైషయికంబునఁగావిషయతా సంబంధంబు ప్రయోజనంబుగాఁగలది. విషయంబులనఁ బదార్థంబులు. విషయ భూతంబులు జ్ఞానేచ్ఛాకృతులు (ప్రయత్నము) ఇయ్యవి పదార్థంబులయందు విషయతా సంబంధంబుతో సంబంధించును. అభివ్యాపకంబునఁగా నేవస్తువు సర్వపదార్థంబును నాధారంబుగాఁ జేకొని వ్యాపించియుండునో యావస్తువుయొక్క యాధారంబు జౌపల్లేశ్షికంబునకు—ఘటమందు జలమున్నది. ఇచ్చట జలము సంయోగసంబంధంబుచే ఘటంబును నాధారంబుగాఁ జేసికొనియున్నయది కావున నౌపల్లేశ్షికాధారమున కూదాహరణము. 'చౌపయందు మనుష్యుండు కూర్చుండె' అనువాక్యంబులోఁ జౌప లోనేకదేశంబందు మనుష్యుండు కూర్చున్నందున మనుష్యునకుఁ జౌపకూపతును నాధారంబుగాక యేకదేశంబే యాధారంబైనను నట్టియేకదేశసంబంధంబునకు మిగిలిన చౌపసమీపస్థంబగుటచేఁ జౌపయంతయు నాధారంబుగ భావింపఁబడి చౌపశబ్దంబుపై సప్తమీవిభక్తి వ్యహరింపఁబడుచున్నది. ఇట్లు ఘటంబున స్వల్పజలంబుండి తక్కిన యధికభాగము కూన్యంబుగా నున్నను జలసంబంధ ముంభాగంబునకుఁ తక్కిన ము

భాగము సమీపస్థంబగుటచే యావత్తు ఘటంబును నాధారంబుగ నెంచంబడి లోకంబులో సప్తమివిభక్తి వాడబడుచున్నది. కావున నాపశ్లేషిక (ఏకదేశసంబంధ సామీప్యమాచే నెన్నంబడిన విశిష్టాధారము) శబ్దంబన్వర్థసంజ్ఞ గలది యయ్యెను. నైషఁయికంబునను—మోక్షమందిచ్చగలదు. ఇచ్చట నిచ్చ సవిషయకపదార్థంబుగావున మోక్షంబును విషయతా సంబంధంబుచే నాధారంబుగాఁ జేసికొనియె. ఆధారవాచకమైన మోక్షశబ్దంబుకంటె సప్తమివిభక్తి కలిగినది. అభివ్యాపకంబునకు— అన్నింటియందు దీక్ష్యుండు గలఁడు. ఇచట సర్వపదార్థంబులను వ్యాపించి యీక్ష్యుండు న్నందున సభివ్యాపకాధారంబును దెలియఁ జేయు నెన్ని, శబ్దంబుకంటె సప్తమివిభక్తి కలిగినది.

18—సూ. ఉకారాంతజడంబునకు నవర్ణకంబగు.

ఘటంబున జలంబున్నది. దేవదత్తునకు మోక్షముననిచ్చగలదు.

వ్యా—ఉకారంబంతమందుఁగల జడవాచకశబ్దంబునకు నా వర్ణకంబునచ్చును. ఉ. ఘటంబునజలంబున్నది. ఇచ్చట ఘటంబుశబ్దం బుకారంబంతమందుఁగలజడవాచకంబు (జ్ఞానహీనమైనవస్తువు) గావున నె, అనుసప్తమివచ్చెను. ఉ. దేవదత్తునకు మోక్షముననిచ్చగలదు. ఇట మోక్షమును శబ్దంబుకారాంతజడవాచకంబుగావున దీచికంటె నవర్ణకంబుగలిగె. మూలనూత్రంబున జడంబునకు వర్ణకంబని, విధింపఁబడినది. జడపదార్థంబుకంటె నశబ్దంబుండుట యసందర్భము గావున జడవాచకశబ్దంబునకని లక్ష్యార్థంబూహించుకోవలయును.

19—సూ. విశేష్యంబునకుంబోలె విశేషణంబునకు లింగవిభక్తివచనంబులగు.

నందతనయుండు కృష్ణుండునాకుదిక్కు - దేవకీపుత్రుహరిని ను తింతునెపుడు - శుభవిధాయులరామకృష్ణులభజింతు - భువనవంద్యును రుక్మిణిఁ బొగడుచుందు.

మాటలు పెక్కేల - మాటలు పెక్కులేల - కులిశధారల్కుంతి
తంబులయ్యె - ఇష్టమగుపదార్థములు - ఇష్టములగు పదార్థములు.

వ్యా— స్త్రీసమంబులకు విశేషణంబుల యొక్కయు, మువర్ణకంబు కడపటంగ
లని శేషణంబులయొక్కయు, బహువచనంబునకు నేకవచనంబు బహుళంబుగనగు: స్త్రీ
సమంబులనఁ బ్రీతిమైకవచనలోపంబుగలవి. ఈసూక్రింబునందు స్త్రీసమంబులును, ము
వర్ణకాంతంబులును, జడవిశేషణంబులే గ్రహింపవలెను. ఇందులకుఁ బ్రమాణములు.
క॥ తెలుఁగునఁ బ్రాణిపదంబులు; వెలిగా బహువచనమునకు విస్పష్టముగా నిలుచును
విశేషణంబై | పాలుపొందఁగ నేకవచనము మఖిస్వంసీ, సర్వల—క్రియా ప్ర ర్థి ల.
క॥ జడపదబహువచనములకు ! నిడఁచును విశేషణముల నేకవచనముల | వృదులిఘన
కీర్తులు బెడం గడరెక్క దట్టముయి చిశలనన్నవిధమునకొ, కవిసం-ప్రథమ- 20 ల. ఉ.
మాటలు పెక్కేల; మాటలు పెక్కులేల, ఇచ్చట పెక్కు, శబ్దంబు ప్రథమైకవచన
లోపంబుగలది గావున స్త్రీసమంబు. ఇయ్యది మాటలు, అనుబహువచనంబునకు విశే
షణంబైనను బ్రకృతసూత్రంబు పూర్వసూత్రంబునకు (సూ19) బాధకంబుకావున
నేకవచనాంతంబై వికల్పంబుగ నుండవచ్చును. మువర్ణకాంతవిశేషణంబునకు— కులిశ
ధారల్కుంతికంబయ్యె. కులిశధారల్కుంతితంబులయ్యె” ఇచ్చట కుంతికంబు, అనునది
మువర్ణకాంతంబు. (తత్సమపరిచ్ఛేదంబందలి నలువదిరెండవసూక్రింబుచే మువర్ణకంబు
నకుఁ బూర్ణబిందుపూర్వకమువర్ణము విధింపఁబడ్డది) ఇయ్యది యేకవచనంబైనను బ్రకృత
సూత్రంబున కులిశధారల్ అను బహువచనాంతంబునకు విశేషణంబు కావచ్చును.
ఇష్టమగుపదార్థములు, ఇష్టములగుపదార్థములు, ఇట్ల పదార్థములు, అను బహువచ
నాంతంబునకు ఇష్టము, అను నేకవచనాంతంబు నీసూక్రింబుచేత విశేషణంబు కావ
చ్చును. మాలిని॥ సురపతిసభజూడం జూడనంగారవృష్టుల్ | గరినెఁ గులిశధారల్
కుంతికంబయ్యె దిక్కుం | జరమదములడంకె సర్వసిక్పాలకాంతః, కరణములు ధియో
ద్యోగంబునన్సంపదించెక. భార- ఆది- 2. కా॥ ప్రాతర్వేళలనట్టివట్టిసాగపై పాటిదె
గుంబోంభినో! ద్భూతాంబుధ్వనివాద్యమై నుడువఁగఁపుండభివత్పటల | ప్రాత మేడిక

సిక్తభూసురభీశాం మంబుకుల్యాబహు | ప్రాతస్సంధులనంధుయంత్రీసతిక్ష్మోద్వీగితగే
యశాఘముల్, ఆము- 2 ఆ.

21—సూ. ఒకానొకచో నొకవిధక్తికి మఱియొక విధక్తి
యునగు.

మైత్రుండు గృహమును వెడలెను - గృహమునుండియని యర్థము||
వాడు వాహనమునుదెగెను - వాహనమునుండి యనియర్థము||
వారు సుఖమున్నారు | సుఖముతోనని యర్థము - ఇత్యాదులెఱుంగు
నది.

వ్యా—కొన్నిచోటల నొకవిధక్తికి మఱియొక విధక్తి నప్పును మైత్రుండు
గృహమును వెడలెను; వాడు వాహనమునుదెగెను.- అనగా గృహమునుండియనియు
వాహనమునుండియనియు నర్థము. ఇచ్చటఁ బంచమీవిధక్తికి బదులు ద్వితీయావిధక్తివ
చ్చెను. వారు సుఖమున్నారు, వారు సుఖముతోననియర్థము. ఇచ్చటఁ ద్వితీయా
విధక్తికిఁ బ్రథమకలిగె. చ|| గుంములనొప్పి బ్రాహ్మణులకుం గడు భక్తుడెవై సమస్త
ధా| దుజిప్రజప్రజోమమ నిగతరోషుడెవై సుఖముండుమింక భార-ఆది -7 ఆ.
సీ|| తే|| గీ|| ఎవ్వరికి నీకలమతమయిండ్ల బాతి| కొనిసుఖంబుండి రథము లైకొండఱుం
గు, భార-ఆది-7ఆ. సప్తమికి బ్రహ్మవిధక్తి ప్రయోగము. చ|| ప్రతములులేనివారు
సుపవాసపరామ్యులులైనవారు దు| ర్మతులు విహీనశౌచులు| గ్రమంబున, దీర్ఘములాడ
నోపరు, భార-ఆర- 2 ఆ. (దీర్ఘములందు) తే|| గీ|| ఎఱుకునన్నునుఱకయేసిన శరములు|
నెఱకులాడినాకు నిశితదిన్య | విశిఖతతులయట్లు నేదనరూపించె| నిది యపూర్వమీ
తఁడెవ్వఁడొక్కొ, భార-ఆర- 1ఆ. (నెఱకులందు) చ|| పారిజారిమోముబాష్పజల
పూరము గ్రహ్యగ నూగ్యబాహుడై భార- శబ్ద- 1ఆ. (మోమునందు) సీ|| తే|| గీ||
ఎండియవియటయూను నావమిడిన, బగిపోవుటయు భార-స్త్రీ-1ఆ. (ఆవమయ)

శా|| భావంబుల్ భయముజగించి చోరుఁ డీభవ్యాది చాటండఁగన్, హరి-పూ-7 ఆ
(చాటునందు) మ|| కనుగొంటిం బరమేష్ఠిఁదొట్టిసురసంఘంబేకతంబుండఁగన్, హరి-
పూ- 5ఆ. (సంఘమందు) క|| అదియున్ మేనుచ్చి, రా- ఆర, కాం-2ఆ. (మేని
యందు) నీ|| వినుకేరశాధీశ్వరున కాత్యజుడు నభాన్యుడు మూలతారయందుదయ
మయ్యె|| నొకకొన్ని దివసంబులకు వైరుల నెదిర్చి జనకుండు గండదోషమునఁ
జచ్చె | జనయ్యతి చిచ్చుటికిన దాదులాబాలకునిఁ గొంతలమునకుఁ గొంచువచ్చి
జేమిని-8ఆ. (చిచ్చునందు) తే|| గీ|| పంకము గొరి జదిగఁబడి పఱవలేవు| మన్నులిశ్వ
శశేగటిమన్నులందు, మను- 4ఆ. (పంకమునందు) ఇత్యాది ప్రయోగంబులందునే ఆ
న్యస్యాఃక్వదిద్భవేచ్ఛాన్యా|| హరి- 41 నూ., అనుశబ్దకాసనుల సూత్రంబు సార్థకం
బగుచున్నది.

22—నూ. జడంబుత్పతీయానప్తములకుద్వితీయ బహుళంబు
గానగు.

రాముఁడు వాలినొక్కకోలంగూలనేసె - కోలతోననియర్థము.
లంకంగలకలంబువుట్టె - లంకయందనియర్థము. బాహుళకంబుచే నిక్కా
ర్యం బుదం తంబునకుబహుత్వమందెయగు - అర్జునుండు శత్రుసేనలను
బాణంబులనురూపుమాపె - బాణములచే ననియర్థము || మీనంబుజలం
బులనుండు - జలంబులందని యర్థము.

వ్యా—జడవాచకశబ్దంబుమీఁది తృతీయావిభక్తికిని, సప్తమివిభక్తికిని, ద్వితీ
యావిభక్తి బహుళంబుగావచ్చును. తృతీయకు—ఉ. రాముఁడు వాలినొక్కకోలంగూ
లనేసె. ఇచ్చట కోలన్, అనునది ద్వితీయావిభక్తి . తృతీయావిభక్తికినిచ్చెను. కాబట్టి
కోలతోనని యర్థమును జెప్పుకోవలెను. సప్తమికి—లంకంగలకలంబువుట్టె, ఇచ్చట
లంకన్, అనుచో ద్వితీయ సప్తమివిభక్తికి నాదేశంబాయెను. కాన నీద్వితీయకు
లంకయందనిసప్తమ్యర్థంబు నెప్పికోవలెను. (నూ) బాహుళకంబుచే నిక్కార్యం

బువంతంబునకు బహుత్వనందెయగు. వ్యా— బహుశ్రగహంబుచేనీద్వితీయావిభక్తియు
 దంతశబ్దంబులకు బహువచనంబునందేయగును. ఉ. అర్జునుండు శత్రునేనలను పాదంబు
 లనురూపుమా పి, బాణంబులన బాణంబులచే ననియర్థము. ఇచ్చట బాణంబు, అను
 నది యుకారాంతంబు. దీనిపై బహువచనద్వితీయావిభక్తియే తృతీయాదివిభక్తులయర్థం
 బును, జెప్పునుగాని యేకవచనంబు తాదృశార్థంబును బోధింపలేదు. సప్తమికి—మీనం
 బుజలంబులగుండు, ఇచ్చట జలంబులన్, అనుబహువచనద్వితీయావిభక్తి జలంబులం
 బున్, అను సప్తమ్యర్థంబునందు వచ్చెను. జలంబున్, అను యేకవచనద్వితీయావిభక్తి
 జలమనందుక, అనేది సప్తమ్యర్థమందురాదు. అజనంబు తృతీయాసప్తములకును గొ
 న్నింట బహుత్వంబున ద్వితీయ గానంబడియెడి. తృతీయకు—తే॥ గీ॥ అతని నో
 ర్మగ్యసరసిలో లాడుచున్న । ఘనతరస్తనవక్రవాకములనిలరు| నంబనసురేంద్రుకూతు
 రింపారంగనియె, హరి- ఉ- 7అ. (వక్రవాకములచేత) నీ॥ తే॥ గీ॥ బలిమి గొనినభన
 ము పదివేల యొంటెలఁ| చెటికిరాఁగ వైరిభీకరుండు వచ్చెనకులుఁ డమితవాహినీపహ
 హతిఁ | దల్లడిల్లుమండ భరణిలము, భార-సభా- 1ఆ. (ఓంటెలయందు) తే॥ గీ॥
 అనిననలు గానివాన గోవును నశేష । శబ్దములమంత్రమును లోహజాతిఁ గాంచ| నము
 నునుజుల విప్రుండు సమధికత్వ । భాజనములంద్రు వేదప్రపంచవిదులు, భార-
 శాంతి- 1ఆ. (మనుజులయందు) మొ.

23 సూ—ఉదంతజడంబుతృతీయకు ననర్థకంబగు.

రాముఁ డొక్క-బాణంబున వాలింగుననేసె - బాణముచేనని
 యర్థము.

వ్యా—ప్రాసోక్యకారంబు కడపటఁగలజనవాచకశబ్దంబుయొక్క తృతీయావిభక్తి
 కి నే, ప్రత్యయంబువచ్చును. ఉ. రాముఁడొక్క-బాణంబున వాలింగులనేసె.
 ఇచ్చట బాణంబు, అనునది జనవాచకశబ్దంబు. దీని తృతీయకు నాదేశింగ నవర్ణకం
 బయ్యెను. బాణంబునననఁగా బాణంబుచేత నని యర్థంబు. కొండొకచో నుదంతంబు
 గునజడవాచకశబ్దంబుమీది తృతీయకును నే, వర్ణకంబు మాపఁబెడిని. ఉ. ఏళునఁ

గిట్టి యేమగున సేనుగువైచుచు వాజివాజిచే! రూపడగంగహేదుచును, రా-
యు, కాం.

24 నూ—జడంబు ద్వితీయకుం బ్రథమబహుళంబుగానగు.

వాడుపూవులు దెచ్చె - వాడుపూవులను దెచ్చె॥ ఆకెసొమ్ములు
లుదాలె ఆకెసొమ్ములనుదాలె॥ వాడిల్లువెడలె - వాడింటిని వె
డలె॥ బాహుళకముచే ద్వితీయాసప్తములకు విధించినద్వితీయకుం
బ్రథమరాదు.

వ్యా—జడవాచకశబ్దంబుయొక్క ద్వితీయావిభక్తికిఁ బ్రథమావిభక్తి బహుళం
బుగాఁగల్గును. ఉ. వాడు పూవులుదెచ్చె; (పూవులను దెచ్చెననియర్థము.) ఇచ్చట
పూవులు అనునది జడవాచకశబ్దంబుగావున ద్వితీయార్థంబునందుఁ బ్రథమవచ్చెను.
వాడు పూవులనుదెచ్చె, ఆకెసొమ్ములుదాలె; ఆకె సొమ్ములనుదాలెను. వాడిల్లు
వెడలె; వాడింటినివెడలె. (ఇంటినుండియని యర్థంబు. చూ-31 నూ.) ఇత్యాద్యుచా
హరణమ్ములయందు ద్వితీయార్థంబునందుఁ బ్రథమయని గ్రహింపవలెను. (మూలము)
బాహుళకముచేద్వితీయాసప్తములకు విధించినద్వితీయకుం బ్రథమరాదు. వ్యా—బహుళ
గ్రహణంబుచే ద్వితీయాసప్త మ్యర్థంబులయందు నిగువదిరెండననూత్రంబుచేత విధిం
బడిన ద్వితీయకుం బ్రథమరాదు. అనఁగాఁ గర్మార్థకద్వితీయావిభక్తికిఁ ప్రథమావిభక్తి
వచ్చునుగాని కరణాధాన్యార్థకమైన ద్వితీయకుం బ్రథమరాదనినిమగ్నప్రసార్థము.
(సిద్ధాంతము) వాలినొక్కకోలం గూలసేసె, అనునుదాహరణంబులో కోలకొ, అనెడి
ద్వితీయావిభక్తి కోలతోకొ, అనికరణార్థంబును జెప్పుచున్నది. లంకంగలకలంబుపుట్టె
అనువాక్యంబులో లంకకొ, అనిన ద్వితీయావిభక్తి లంకయందుకొ, అనియధికరణార్థం
బును (ఆధారార్థము) జెప్పుచున్నది, కాబట్టి యీయర్థద్వయంబును దెలుపునట్టి
ద్వితీయావిభక్తికిఁ బ్రకృతనూత్రంబునఁ బ్రథమరాదు. ఈపరిచ్ఛేదంబులో రెండవ
నూత్రంబుచే సామాన్యంబుగాఁ గర్మార్థంబునందే ద్వితీయ విధింపఁబడినందున నట్టిద్వితీ
యకుకే ప్రకృతనూత్రంబునఁ బ్రథమయని యెఱుంగునది. కొన్నియెడలనజడంబు ద్వితీ

యనును బ్రథమ కానంబకియోకి. చ|| అనిలజనంబునంబునునమ్మవనాగ మెదిర్చి
 క్రమ్మకొని చివపరికాయుచోతఁ గనునింపఁజూచునుట్లుక్రమ్మకొనియె, భార-ఆది
 4ఆ. చ|| కరినికరంబుతోఁ గడఁగి గర్వితుడై తనవారజేంద్రము! క్కురుకులపీరుమీఁద
 నెసకొన్నినఁ దద్రసఘోటకంబులకొ, భార-ఆర-6ఆ. (తనవారజేంద్రముం | క్కురుకుల
 పీరుమీఁద, అని పాఠాంతరము) చ|| ఉపహతిసేయఁ దద్రక్తుహయోత్తమ మొక్కె
 డఁ గట్ట బంపుదుకొ, జైమి-5ఆ. (తద్రక్తుహయోత్తమ మొక్కెడ, అని పాఠాం
 తరము.)

25 సూ-కాలాంధ్యమూర్తుం బ్రాయశంబుగాఁ బ్రథమ
 యగు.

వాఁడు నిన్నవచ్చె - పోయె నేడునోయె - మాపునిలువుము -
 తేపుపొమ్ము - వారు క్రోశమున నడిచిరి - పీరామడవోయిరి.

వ్యా-కాలవాచకపదంబునకును, మార్గవాచకపదంబునకును, తఱుమగాఁ బ్రథ
 మావిధిక్తి యగును. కాలవాచకపదంబులను-ఉ. వాఁడునిన్నవచ్చె. నిన్నటిదినమందని
 యర్థము. ఇచ్చట నిన్న, అనునది కాలంబును దలియఁజేయుచున్నది కావున సప్త
 మ్యర్థంబునఁ బ్రథమవచ్చెను. పోయెనేడునోయె. నేటిదినమందనియర్థంబు. ఇచ్చట నే
 డు, అనుదానికి సప్త మ్యర్థంబునఁ బ్రథమకవిక. 'మాపునిలువుము' సాయంకాలమంద
 నియర్థము, ఈవాక్యంబునందు మాపు, అనుదానికి సప్తమ్యర్థంబునఁ బ్రథమ. 'తేపు
 పొమ్ము, ప్రాంతకాలమందనియర్థము. ఇందు తేపు, అనుదానికి సప్తమ్యర్థంబునఁ
 ప్రథమావిధిక్తి. మార్గవాచకపదంబులను-వారుక్రోశము నడచిరి, క్రోశమారమార్గమున
 నడచిరని యర్థము. ఇచ్చట క్రోశ, శబ్దంబు మార్గవాచకంబుగావున సప్తమ్యర్థంబునఁ
 బ్రథమవచ్చెను. పీరామడవోయిరి' యోజనమారమార్గంబున నడచిరని యర్థము.
 ఇచ్చట నధ్వవాచకందైన .ఆమడ, శబ్దంబధికరణార్థకప్రథమాంతము. ఇందులకుఁ
 గవిచింతామణి- ఆ|| ఇ|| కాలవాచకముల కడనున్న సప్తమి! ప్రథమ

యను రాత్రి పవ్వళించె | దానఁగాల మెంతవానికిఁ బోరాడు | శేషునో
యి పగలు వ్రేలవచ్చె.

26 సూ—సర్వనామసంఖ్యాభిధానతద్వి శేష్యంబుల యందె
య్యది ముందుప్రయోగింపబడుదాని ద్వితీయాదులకుం బ్రథమ
బహుళంబుగానగు.

అన్ని గుఱ్ఱములకు-అన్నింటికిగుఱ్ఱములకు-గుఱ్ఱములన్నింటికి-గుఱ్ఱ
ముల కన్నింటికి - సాహిణులుముప్పురు || రెండుగుఱ్ఱములకు రెండింటికి
గుఱ్ఱములకు - గుఱ్ఱములు రెండింటికి - గుఱ్ఱములకు రెండింటికి - సాహి
ణులునలుగురు || లక్షగుఱ్ఱములకు - లక్షకుగుఱ్ఱములకు - గుఱ్ఱములు
లక్షకు - గుఱ్ఱములకులక్షకు రవుతులు లక్ష|| ఇత్యాదులెఱుంగునది.

వ్యా—సర్వనామంబును, దానివి శేష్యంబును, ఈరెండింటియందు నెయ్యది
ముందు ప్రయోగింపబడునో దాని ద్వితీయాదివిభక్తులకు, బ్రథమబహుళంబుగానగు
ను. అట్లే సంఖ్యావాచకశబ్దంబును, దానివి శేష్యంబును, వీనిలో ముందు ప్రయో
గింపబడు దాని ద్వితీయాదులకు బ్రథమావిభక్తి బహుళంబుగానగునని భావము, సర్వ
నామ వి శేష్యములకు—అన్ని గుఱ్ఱములకు; అన్నింటికి గుఱ్ఱములకు, గుఱ్ఱములన్నింటికి;
గుఱ్ఱములకన్నింటికి సాహిణులుముప్పురు. ఇచ్చట అన్ని, శబ్దము సర్వనామము.
గుఱ్ఱములకు, అనునది వి శేష్యము. వీనిలో బ్రథమోదాహరణంబునందు సర్వనామం
బైన అన్ని, శబ్దంబుమొదటఁ బ్రయోగింపబడ్డది కావున అన్ని గుఱ్ఱములకు, అనిప్ర
థమావిభక్తి యొకసారియును, వేఱొకసారి అన్నింటికి గుఱ్ఱములకు, అనివి శేష్యంబులైన
గుఱ్ఱములకుంబరె అన్ని, శబ్దంబునకు షష్ఠీవిభక్తియును గలిగెను. రెండవయోదాహర
ణమందు వి శేష్యంబులైన గుఱ్ఱములు సర్వనామంబునకు ముందు ప్రయోగింపబడి
నందునఁ బ్రథమావిభక్తి యొకపర్యాయంబును, అన్నింటికి, శబ్దంబునకుంబోరె గుఱ్ఱము
లకు, అనిషష్ఠి వేఱొకపర్యాయంబును, వచ్చెను. సంఖ్యావాచకతద్వి శేష్యంబులకు—

రెండు గుణములకుః రెండింటికి గుణములకు—గుణములు రెండింటికి; గుణములకు రెండింటికిసాహిత్యములు నలుగురు. ఇచ్చట బ్రహ్మమోదాహారణంబునందు సంఖ్యావాచకమైన రెండు, శబ్దంబు ముందుబ్రహ్మోగింపబడినందున రెండు, అను ప్రమాదిభక్తియొకపర్యాయంబును, విశేష్యంబులైన గుణములకుబోలె రెండింటికి, అని వస్త్రీవిభక్తి వేటొకపర్యాయంబును, గలిగె. రెండవయదాహారణంబునసంఖ్యావాచకమైన రెండు, శబ్దంబునకు విశేష్యంబులైన గుణములు మొదట బ్రహ్మోగింపబడినందున గుణములు, అనిప్రసమాదిభక్తి యొకసారియును, రెండింటికికా, అనిన సంఖ్యావాచకంబునకుబోలె గుణములకు, అహపి వేటొకసారియును. గలిగె. లక్ష గుణములకు, —లక్షకుగుణములకు గుణములులక్షకు; గుణములకులక్షకు రవుకులు లక్ష. ఇచ్చటపైనింటెప్పిన సంఖ్యావాచకత్వవిశేష్యంబుల యదాహారణంబుచోట లక్షణంబున వాక్యవిభక్తి బడినదికావున నిచ్చటను వట్లే సమన్వయించుకొనలేను. పైని రవుకులులక్ష, అనునపుడు సహజ్య వేటొకసంఖ్యావాచకంబునకు నమమాత్కార్యంబు గానబడినందులకు లక్షణంబులు బట్టిక నూ. 24- వ్యాఖ్యయందు సుదాహరింపఁ బడియె. కావునవచ్చటఁ బాదుకొనునది. (రవుకులులక్షసంఖ్యవారని భావించుకొనునది.)

27 సూ.— ఒకానొకచో విశేషణంబుల వృత్తికిం బ్రథమ విభాషనగు.

సుగుణాభి రాముఁడు రామునకు జోహారువొనర్చెన - సుగుణాభి రామునకు జోహారువొనర్చెన.

వ్యా—కొన్నిచోటల వృత్తంతవి శేషణంబులకుఁ బ్రథమాదిభక్తి వైకల్పికంబు గొనగును. ఈ. సుగుణాభి రాముఁడు రామునకు జోహారువొనర్చెన; సుగుణాభి రామునకు రామునకుజోహారువొనర్చెన. ఇచ్చట రామునకు, అనునది వృత్తంతవి శేష్యంబు

దీనికి విశేషణమైన సుగుణాభిరామశబ్దంబునకంటెఁ బ్రభవవిభక్తియును, విశేష్యంబు
ననుసరించి వస్త్రీవిభక్తియును, బర్యామంబుగా నయ్యెను. తే॥ గీ॥ భేదభేద్యకముల
భేదంబు జెల్లెదు | వరవిభక్తి లింగవచనములకు | నొందుభేదకమున కుండును బ్రభ
మయు | జయమురక్షకుండు శౌరికనగ' కవిలోకచింతామణి. ఇందులకు సర్వల
క్షణసారసంగ్రహవిభక్తి ప్రకరణనవనాలక్షణాబునందు క॥ ప్రధితముగఁ గృతుల
వస్త్రీకిఁ | బ్రభమవిశేషణము పెల్లుబరి పంఠికుడో | నృకనుఁడు రామునకనయే
పృథివిఁ జిఱువొరలనంగ నృమపతిగమనా' అనులక్షణంబు చూపబడి పారిజా
తాపహరణంబులోనిది చ॥ ఇచ్చెనా | యనములు రుక్మిణీప్రభృతులైనసకుల్ పది
యాఱువేలకున్' అనులక్ష్యం బుదాహరింపబడినది. తిమ్మకవిగారు సెతుల్ పది యా
ఱువేలకున్' అను వ్యవ్యంతవిశేషణంబు ప్రభమయైనందులకు నుదాహరణంబుగా
గ్రహించిరి 'పదియాఱువేలకున్ అను సంఖ్యావాచకంబునకు 'సెతుల్' అనునది
విశేష్యమేకాని విశేషణముకాదు. ఈయుదాహరణంబు సంఖ్యాభిధానతద్విశేష్యం
బులకు నిదర్శనంబుగా నిలువదియాజవనూత్కర్థముయొక్క సందర్భమునఁ జూపిన
చో రమణీయముగానుండును. క॥ అపరాష్ట్రాసమయమునని | ట్లుపమాతీతాతిహార
యందంబయ్యెన్ | రిపుభయదభుజుఁడు భీమున | కపరిమితబలుండు గౌరవాధీశున
కున్' భార- భీష్మ - 2౨. 'భీమునకు' గౌరవాధీశునకున్, అను వస్త్రీవిశేష్యం
బులకు 'రిపుభయదభుజుఁడు, అపరిమితబలుండు' అను ప్రభమావిశేషణంబులు గ్రమం
బుగాఁ బ్రయోగింపబడియె. శా॥ భారద్వాజపవిత్రగోత్రునిమూసస్తంబనత్సూత్రుని
ద్వారా జీవభవుండు మారయకుఁ బుణ్యాచారభీమాంబకున్, నైష 1౨. (మారయకు
అను వస్త్రీవిశేష్యంబునకు 'భవుండు' అను ప్రభమావిశేషణము ప్రయోగింపబడెను)
మా॥ అకలఁకావశసత్వమందెలియ మా నూన్వారకావంతికా | శికురుక్షేత్రగ రూప్ర
యాగముల నే నేనింప కుద్దండగం | డకవేనండకరాహవాహారిపు ఖడ్గస్వామి
వృందులొం | డకురాత్మెల్లనె బుద్ధిజాడ్యజితోన్మానుల్ గదాశోత్రియున్,
మన- 2౩. (ఇన్ముందుకొండకు. అనువస్త్రీవిశేష్యంబునకు డ్దండగండకవేనండక
రాహవాహారిపుఖడ్గస్వామియు, అను ప్రభమావిశేషణం బుప్రయోగింపబడెను.)
సమాసాంతర్భూతివ్యవ్యంతంబునకుం గూడఁ బ్రభమాంబవిశేషణంబుగాఁ గొండకవో

సమన్వయించు. క॥ మీ పనువున రాజ్యము నీపాండుతనూసవులకు నీకున్నభు
జా | టోపభయంకరుడగును కోపానలమపరి ముట్టికొనదే వారికొ, భార-ఉద్యో-
1ఆ. ఉ॥ మీకు మాయెడకొ | విగ్రహావేల నెయ్యమున విద్యుడు కొరవరాజు
బార్ధివ | ప్రాగ్రసరుండు ధర్మసుతు పన్నిదనీకు నలయ్యమిర్తతకొ, భార-ఆక-6ఆ
ప్రభవపద్యంబులో భంజాటోపభయంకరుండు, అనుభవహంతము అర్జునుకోపానల
ము, అను మస్తీతత్పురుషంబులోక నేదేశస్థంబులుప్రమత్తంబును నైనయర్జునుశబ్దంబునకు
విశేషణంబుగా నన్వయించుచున్నదిద్వితీయపద్యంబులో మార్ధివప్రాగ్రసరుండు, అను
ప్రభవతంబుధర్మసుతుపన్ను అను మస్తీతత్పురుషంబులో నేక దేశస్థంబును, అప్ర మస్తీకంబు
ను, నైనధర్మశబ్దంబునకు విశేషణంబుగా నన్వయించుచున్నది. ఇట్టివిషయములుప్రయో
గంబులుగలవు ఇట్టిప్రయోగంబులుకాస్త్రప్రవృత్తిచేసాలో నింపగాధారాశీమైనవి కావని
చెప్పవలయును. సమాసపరిచ్ఛేదంబులోఁ బ్రభవసూత్రంబుచే సామర్థ్యంబుగలపదంబు
లకు సమాసంబు విధింపఁబడినది. సామర్థ్యంబునఁగాఁ బృథగ్భూతంబులగునర్థంబుల కేకార్థ
భావంబనియు, బృథక్ప్రసిద్ధార్థంబులగు పదంబుల కేకార్థంబునందు వృత్తి సామర్థ్యంబు
నియు, వివరింపఁబడియె. కనుక అర్జునుకోపానలంబు, అన్న సమాసంబులో నర్జునుం
డును, కోపాగ్నియు నిట్లు వేర్వేరుగా రండుపదార్థంబులు స్ఫురించుచున్నను నర్జు
నుండు కోపాగ్నికి విశేషణంబై కోపాగ్ని విశేష్యంబై విశేషణ విశేష్యభావంబున
నర్జునసంబంధి కోపాగ్నియనెడి యఖండార్థంబు స్ఫురించుచున్నయది. లోకం
బులో వేఱువేఱుగా నున్నతంతువు (దారములు) లనెడి బహుపదార్థంబుల
సన్యోన్యము మేళగించినపిమ్మట వస్త్రమునెడి యేకపదార్థంబగుచున్నది. బహు
సంఖ్యగానున్న యిష్టకలను (ఇటుకలను) నొండొంటిపైదృఢంబుగాఁ జేర్చినపిద
పఁ గుడ్య (గోడ) మనెడి యేకపదార్థంబు కలుగుచున్నయది. చిందఱవందఱలై
భిన్నంబులుగానున్న శిరోజంబు లల్లిబిల్లికతో నల్లంబడినపుడు జడయనెడి యేక
పదార్థంబు జనించుచున్నయది. తంతువులకుఁ బటంబ (వస్త్రము) నెడివ్యా
జంబున, నేకార్థత్వస్థితి కలిగినపిమ్మట వేఱుగానున్న యింకొకతంతువునకుఁ బ
టాంతగతమైన తంతువుతోఁ గలియుట దుర్లభంబు. పరస్పరమిశితంబులైన యిష్టక
లు సుదృఢంబునెడి వ్యవహారంబును నొందినపిమ్మట నట్టిసుదృఢంబులో నేక గోళవర్తియైన
యిష్టకతో జేటొకయిష్టకకు సంబంధంబు దుర్లభంబు. శిరోధులుంబులు పరస్పరమే

శనంబున వేణి (జడ) యైన యనంతరంబుననట్టి వేణ్యంతర్భూతశిరోజంబులతో ప్రమా
దనశంబున దిగవిడిచిన యితరశిరోజంబు కలియుట దుర్లభంబు. అట్లే సమాసంబు
నందుఁ బరస్పరభిన్నంబుగా మన్నపదార్థంబు లేకాధీభావతక్తిచే నేకపదార్థంబుగా
భావింపఁబడినపిచ్చుటను నట్టిసమాసైక దేశంబైనయర్థంబుతో సమాసబహిర్యూతప
దార్థంబునకు నన్వయంబు దుర్లుటంబు. కాన సంస్కృతభాషలో ఋగ్వేద
(సంపదగల) రాజమాతంగః (రాజయొక్క యేనుఁడు), అన్న యుదాహరణమ్యునందు
వస్తీశత్సుగుసాంతర్భూతంబైన లుప్తవస్తీవిభక్తికి రాజశబ్దార్థంబుతో ఋగ్వేద, అనెడి
వస్త్యంతవిశేషణం బన్వయించుట దుర్లుటమైన యట్లులు భుజాగోపభయంకరుఁడు,
అనువిశేషణంబు అర్జునుఁగోపానలంబు, అనుసమాసంబులో నేకదేశపరియైనయర్థున
పదార్థంబుతో నన్వయించుటయు పార్థివప్రాగసరుఁడు, అను విశేషణంబు ధర్మసు
తుపన్పిది, అనుసమాసంబులో నంతర్భూతంబైన ధర్మసుతపదార్థంబుతో విశేషణ
భావంబున నన్వయించుటయు; దుష్కరంబు. ఐననుసంస్కృతవ్యాకరణంబులో శిమో
దనంశాలీనాం; కేశంశాలీనామోదనమిత్యర్థః (ఏకాలిధాన్యము (వరిధాన్యము) యొక్క
యన్నము?) సత్త్వాధకమాపణీయానాం; అపణీయానాం సత్త్వానామాధకమిత్యర్థః = (అంగడి
యందలి పేలపిండియొక్క యాధకము; = పరిమాణవిశేషము) ఇత్యాది స్థలంబుల
లో శాలీనాం, అనెడి సమాసబహిర్యూతవస్త్యంతంబునకు శిమోదనం, అనెడి సమాసం
బులో నంతర్భూతంబైన శిం, శబ్దంబుతో నన్వయంబు కలిగినట్లులును; అపణీయా
నాం. అనెడి వస్త్యంతవిశేషణంబునకు సత్త్వాధకం, అనెడి సమాసంబులో నేకదేశ
పరియైన సత్త్వపదార్థంబుతో నన్వయంబు సంభవించినయట్లులును, పైనింజెప్పిన
మహాకవుల తెలుఁగుప్రయోగంబులు క్వాచిత్రంబులై యుండవచ్చునని తెలిసికొను
నది. విశేషణంబులవస్తీకే ప్రథమావిభక్తిగాక విశేషణంబుల ద్వితీయాదివిభక్తులకును
బ్రథమావిభక్తి మహాకవి ప్రయోగంబులఁ జూపఁజెడిని కావుననే యడిదము నూరకపీఠ
ద్రుఁడిట్లు లక్షణపద్యంబును రచియించుచున్నాఁడు. ౩॥ అగనను క్రియతోం శాసి
యఁ దగు పెక్కువిభక్తులం బ్రథమచెందును భక్త గణదయమానచిత్తుండగజాధిపుకిరి
దిశలనలమెననంగక, కవిసంశయవిచ్ఛేదము. ప్రథమ - త- చ॥ అహీనబాహుబల
సారథుఁడు మధుకెటభాదిదే । త్యపతులనెల ద్రుశడఁచె, నిర్గుణ, ఇన్పుట, ౩

త్యపకుల సేవ, నడిద్వితీయాంతవి శేష్యంబునకు ఘనుల్, అను ప్రథమావి శేషణముప
యోగింపబడియె. ఉ॥ పూనిప్రతిజ్ఞ చేసి కృతపుణ్యుడు లక్ష్మణుతోడ జ్యేయున్
భార- ఆర-7ఆ. క॥ మాతండ్రి పరాశరసుతుఁడెతంబడనితి ననుజ్ఞశీలపరత్వోఁ | పేతుఁ
డగుధర్మతనయుఁడు | ప్రీతి నొడంబడియె బంధుబృందయుతముగన్, భార-ఆశ్ర-1ఆ.
క॥ నీదుకులమ్మునకుఁ దగఁబ్రతుోదముగొని రక్షముగడుపదోడఁగుము సృపథిర్మోదయు,
డన్జునుతోడను | గాదనక రణంబునేయఁగా నీకగునే, భార-ఆది-6ఆ. (సృపథిర్మోద
దయుఁడగు నన్జునుతో, అనిపాఠాంతరము) క॥ తండ్రి ఘోర్మమఁడు మితండ్రి
గలుగఁగాచె తల్లిద్రౌపదితోడన్ | దండులహరిదీశ్వరులెన- మండువొగడఁ దెచ్చెగం
ధమాదనమునకున్, జైమి-1ఆ. పైపద్యంబులయందు లక్ష్మణుతోడన్, పరాశరసుతుచే
లన్, అర్జునుతోడన్, ద్రౌపదితోడన్, అను తృతీయావి శేష్యంబులకుఁ గ్రమంబుగా
కృతపుణ్యుడు, తండ్రి, సృపథిర్మోదయుఁడు, తల్లి, అను ప్రథమావి శేషణంబులు
ప్రయోగింపబడియె. అహోబలపతి మష్టివి శేషణానాంప్రథమాస్యాత్, అనిన నన్న
యభిప్రాయముననుకూలములలో వి శేషణానాం అన్న బహువచనసాదస్యంబుచే నొక్క
మష్ట్యంతవి శేష్యంబునకే ప్రథమాంతంబు వి శేషణంబుగానుండు గాక తక్కినకొన్ని
మష్టితరవిభిక్త్యంతంబులకుఁ గుండఁ బ్రథమాంతంబువి శేషణంబున నుండవచ్చుననియు
నే॥ గీ॥ ఆద్యుఁడు హిరణ్యగర్భునందంతకంటె, అము-6ఆ. అనిన కనితాపితామహుని
వచనము నిర్మూలననియు, సప్త మ్యంతవి శేష్యంబునకుఁ బ్రథమాంతంబు వి శేషణంబు
కూడదనియుఁ జెప్పెను.

28 సూ. — భవత్యర్థవ్యవహితంబులగువి శేషణంబులకుం బ్రథమ
యగు.

అగు మొదలగునవిభవత్యర్థములు ॥ ౩ ద్యాశాన్యగుపురుషుని
సకలజనులు సన్మానింతురు ॥ భూతదయాళురగు మహాత్ములకు శ్రేయం
బుగలుగును ॥ అతిమానుష మత్యద్భుత మతిదుష్కరమయిన కేశవార్జు
నకృతి.

వ్యా—అగు, అవు, ఔ, (భూధాతుత్థర్థకవి శేషణంబులు) అయిన, ఐన, (భూతార్థకవి శేషణంబులు) కాని, (వ్యతిరేకార్థకవి శేషణము) ఇత్యాది భవత్కర్థకంబులచే (వి శేష్యంబుతో) నెడపఱుపబడిన వి శేషణంబులకుఁ బ్రథమయగు. ఉ. విద్యాకాలియగుపురుషుని సకలజనులు సన్మానింతురు, ఇటు విద్యాకాలి, అను వి శేషణంబు 'పురుషుని; అను ద్వితీయాంతవి శేష్యంబునకు సబంధించుచున్నందున ద్వితీయాంతంబు కావలసియున్నను అగు, అనిన భవత్కర్థకధాతుజవి శేషణంతో వ్యవహితంబగుటంజేసి ప్రథమావిభక్త్యంతంబైయుండె. అగు, అనుభవత్కర్థకంబులేనియ పుడు విద్యాకాలిని బురుషుని సకలజనులు సన్మానింతురు' అని ద్వితీ రూంతంబుగ నుండందగు. ఇట్లే 'భూతదయాళురగు మహాత్ములకు శ్రేయంబు గలుగును; అతిమానుషమత్యద్భుతమతిగుష్కరమయిన కేశవాద్భుతకృతి' ఇత్యాదిస్థలంబులయందు నీనూత్ర మ్మునఁ బ్రథమావిభక్తి వి శేషణంబులకు గొగవని తెలియునని.

29 సూ.—భవత్కర్థకంబునన్ని హితవి శేషణంబునకును దానిముందు వి శేషణంబుల కయిపదంబును బహుళంబుగాననుప్రయుక్తంబగు.

అతులుఁడయియప్రమేయుఁడౌ హరినిగొలుతు

వ్యా—భవత్కర్థకంబులైన 'అగు' 'ఔ' శబ్దంబులు వి శేష్యంబునకు సవ్యవధానంబుగఁ బూర్వమందున్న వి శేషణంబుపైనగును. ఎడముగానున్న వి శేషణంబుపై 'అయి' 'ఐ' అనుక్వార్థకావ్యయంబులుపయోగింపఁబడును. ఉ. అతులుఁడయియప్రమేయుఁడౌ హరినిగొలుతు ఇందు హరిని, అను వి శేష్యంబునకు అప్రమేయుఁడు, అను నది సమీపవి శేషణంబుగావున దానిపైని భవత్కర్థకమైన 'ఔ' అనునది ప్రయోగింపఁబడె. అతులుఁడు అను వి శేషణంబు హరికి దూరవర్తి యగుటంజేసి దానిపై 'అయి, అను నది చేర్పబడియె.

30 సూ.—అయిపదానుప్రయోగంబులేనిచో, దుదివి శేషణంబున కేనివి శేషణంబులన్నింటికేని మీఁదసముచ్చయార్థంబువిభాషంబ్రయోగింపంబడు.

ఆద్యుడప్రమేయుడనగు హరినిగొలుతు ॥ ఆద్యుడు నమేయ
గుణుడనౌ హరినిగొలుతు ॥ ఆద్యుడప్రమేయుడగు హరినిగొలుతు

వ్యా—అయి. అనుపదము మార్గస్థవి శేషణంబుపై జేర్పనియప్పుడు తుది
వి శేషణంబునకుఁగాని, వి శేషణంబులన్నింటికిఁగాని సముచ్చయార్థకశబ్దంబు విభాషగా
జోడింపబడును. ఉ. ఆద్యుడప్రమేయుడనగు హరినిగొలుతు ఇయ్యోడ ఆద్యు
డు, అనువి శేషణంబుకంటె అయి, పదంబు మానంబడినందునఁ దుదివి శేషణంబైన
అప్రమేయుడు, అనుదానికి సముచ్చయార్థకంచైన 'ను' శబ్దంబు చేర్పబడినది. ఆద్యు
డునమేయగుణుడనౌ హరినిగొలుతు' ఇచ్చట నన్నివి శేషణంబులకును సముచ్చయార్థ
క 'ను, శబ్దంబు చేర్పబడియె. ఆద్యుడప్రమేయుడగు హరినిగొలుతు ఈవిధి వైభా
షికంబు గావున నీయుదాహరణంబునందు వి శేషణంబులలో దేనికిని సముచ్చయార్థక
'ను, శబ్దంబు చేర్పబడిలేదు.

31 సూ. — ధాతుజవి శేషణవ్యవధానంబునవి శేషణంబులన్నింటి
కయుపదంబునుప్రయుక్తంబగు.

ఆద్యుడయి అప్రమేయుడై యఖిలసేవ్యుడై యెసంగెడు దేవుని
నభినుతింతు ॥ ఇచ్చట ఎసంగెయుని ప్రయోగింపజెచ్చిత్ర్యంబుగలదని ప్రయో
గంబుల నెఱుంగునది.

వ్యా—వి శేషణంబునందు చిత్తరత్నవృత్తకవి శేషణం బవ్యవధానంబుగాఁ బూర్వం
బందుండిన కోఁ చక్కినవి శేషణంబు లన్నింటిపైని అయి, పదంబు చేర్పబడుః
ఉ. ఆద్యుడయి అప్రమేయుడై యఖిలసేవ్యుడై యెసంగెడు దేవుని నభి
నుతింతు. ఇచ్చట ఎసంగెడు, అను క్రియాజన్యవి శేషణంబుతో వి శేషణ వి శేష్యంబు
లెడపెట్టబడుమన్నవి కావున ఆద్యుడు, అప్రమేయుడు, అఖిలసేవ్యుడు' అను
వి శేషణంబులన్నింటికిని అయి, అనుపదంబు చేర్పబడియె. (మూలము) ఇచ్చట

మఱియుం బ్రయోగవైచిత్ర్యంబుగలదని ప్రయోగంబుల నెఱుంగునది. (వ్యా) ప్రయోగవైచిత్ర్యంబునా సూత్రంబునం జెప్పినరీతిగా అయి, పదంబు ఎల్లవిశేషణంబులకును ననుప్రయుక్తంబుగాక కొన్నివిశేషణంబులకును, గడపటివిశేషణంబునకును, ననుప్రయుక్తంబుగాఁగఁ గవిప్రయోగంబులు గ్రంథంబులయందుఁ గలవు కావున ఆద్యుఁడు నప్రమేయుఁడు నఖిలసేవ్యుఁడునై యోసఁగఁడు దేవుని నభినుతించు ఇత్యాది ప్రయోగవైచిత్ర్యంబు లుండవచ్చునని భావంబు.

32 సూ.—భావార్థ కాదియోగంబునంగ ర్తకుఁబ్రథమయగు.

రాముఁడువచ్చుట - రాముఁడురాఁగా లక్ష్మణుఁడుగాంచె - రాముడువిల్లందినం ద్రిలోకంబులొకంబులగు - రాముఁడు పట్టినప్రతిస వారింపందరంబుగాదు.

వ్యా—భావంబనఁగా ధాత్వర్థము. ధాత్వర్థమందుఁ గ్రియాపరిచ్ఛేదంబులోన ముప్పదియైదవసూత్రంబుచేట, వర్ణకంబును. ముప్పదియాఱవసూత్రంబున కజే, వర్ణకంబును, ముప్పదియేడవసూత్రముచే వ్యతిరేక భావంబున మిశ్రప్రత్యయంబును, విధింపబడినది. కావునఁ జైనంజెప్పిన టవర్ణకాదులు భావార్థకంబులు. ఆదిశబ్దంబుచే నలువదవసూత్రంబుచే నయిన భావలక్షణార్థంబునందలి నుజే, వర్ణకంబును, నలువదియొకండవసూత్రంబుచేనయిన ద్రుతాంత నే, వర్ణకంబును, నలువదిరెండవసూత్రంబులోని డు, వర్ణకంబును, నలువదియాఱవసూత్రంబులోని భూతార్థక నే వర్ణకంబును, ఇత్యాదిప్రత్యయంబులూహించుకొనునది. ఈప్రత్యయాంతశబ్దంబులతో నన్వయించిన కర్తకుఁ బ్రథమావిభక్తి గలుగును. ఉ. రాముఁడువచ్చుట., ఇచ్చటట, వర్ణకాంతవచ్చుధాతువుతో రామునకు నన్వయంబుకానఁ బ్రథమవచ్చెను. సంస్కృతభాషలో నిట్టి భావార్థక తిసంతస్థలంబులోఁ గర్తకుఁ దృతీయయగును. రాముఁడువచ్చుట = రామేనాగమ్యతే. ఇట్లు సంస్కృతాంధ్రభాషల శైలిం జేసికొన్నిచోటులఁ బ్రయోగభేదంబు చూపఁబడి. ఉ. రాముఁడు రాఁగా లక్ష్మణుఁడు గాంచె., ఇచ్చట రాఁ, అనునది నుజేవర్ణకాంతము. ఈశబ్దంబునకుఁ గ్రియాపరిచ్ఛేదంబునలి నూటపదునేనవసూత్రంబుచే

నుజే, వర్ణకాంతంబైన యగుధాతు వసుపయుక్తంబుకాఁగా రాఁగా, అనురూపంబునిష్పన్నంబాయె. ధాత్వర్థంబైన నచ్చక్రియను రాముఁడు కర్తగావున రామశబ్దంబుకంటెఁ బ్రథమావిభక్తి కలిగెను, ఉ. రాముఁడు విల్లండినం ద్రిలోకంబు లాకులంబగు, ఇచ్చట అందినకొ, అనెడి నవర్ణకాంతంబునకు రాముఁడు కర్తకాబట్టి ప్రథమవచ్చెను ఉ. రాముఁడు పట్టినప్రతి న వారింపవరంబుగాదు, ఇచ్చట పట్టిన, అనెడిక్తవదర్థక నవర్ణకాంతశబ్దంబుయొక్క యర్థంబునకు రాముఁడు కర్తగావున నెనుకటికీతిగ రామ శబ్దంబుకంటెఁ బ్రథమవచ్చెను. జాబితోఁ తంహకుం నువలయంబులు వికసిల్లె, ఇబ దువర్ణకాంతంబైనతోఁతెంమధాతువుయొక్క యర్థంబునకు జంఘ్రుఁడు కర్తగావున జాబితీశబ్దంబుకంటెఁ గర్తర్థవ్యతీతకంటె ప్రథమావిభక్తి కలిగెను. ఇట్లు: — రాముఁడు వండకమునుపు, రాముఁడుపండిమి, ఇత్యాదులం బ్రథమ యూహ్యంబు.

33 సూ.—ప్రథమాంతంబులగు యుష్మదస్మద్విశేషణంబులకే కర్తృంబున-పు-నులును బహుత్వంబున-రు-ములునంతాగమంబులుప్రాయ కంబుగనగు.

వ్యా—యుష్మదస్మచ్చబ్దంబులైన నీశబ్ద నాశబ్దవిశేషణంబులుప్రథమావిభక్త్యంతంబులైనయపుడే యేకవచనంబునఁ గ్రమంబుగా నీశబ్దవిశేషణంబుపై పునర్ణాగమంబును, నాశబ్ద విశేషణంబుపై నువర్ణాగమంబునునగు బహువచనంబున నీశబ్దవిశేషణంబుపై రువర్ణాగమంబును, నాశబ్దవిశేషణంబుపై ముర్ణాగమంబును, దఱచుగాఁ గలుగును.

34 సూ.—ఈయాగమంబులు పరంబులగునపుడుత్వంబున కర్తృంబగు.

నీవుధన్యుడవు - నేనుధన్యుడను - మీరుధన్యులరు - మేము ధన్యులము || ఇకారంబుమీఁది కునుపు క్రియావిభక్తుల యుత్వంబున కిత్వంబగునను సూత్రముచేత పునులకిత్వంబగు - నీవుసుకృతివి - నేను

సుకృతిని-ఆర్తిహారుడవౌ. నినుఁ గొల్తునంబుజాక్షు॥ గర్వగరిష్ఠుండగునన్ను
మీరు పెద్దలు-ఇత్యాదులు ప్రాయశఃగ్రహణముచే రక్షితంబులయ్యె.

వ్యా—పైనింజెప్పిన వు, ను,రు,ము, శబ్దాగమంబులు పరమైనప్పుడు విధక్తి
యొక్క యుత్వంబునకు నత్వంబుగలుగును, ఉ. నీవు ధన్యుడవు, ఇచ్చోట నీవు +
ధన్యుండు. ఇట్లుండ ధన్యుడనునది 'నీవు, అనిన యుష్మచ్ఛబ్దార్థంబునకు విశేషణంబు
గావున, బైముప్పదిమూడవ సూత్రంబుచే దుష్పర్ణకంబుపై పుష్పర్ణాగమంబు గలిగి, నీవు
ధన్యుడవు, అని ప్రథమంబున నయ్యెను. పిమ్మట ముప్పది నాలుగవ సూత్రంబున వున
ర్ణాగమంబునకు, పూర్వంబునందుండిన దుష్పర్ణకోకారంబునకు నత్వంబుగలుగ 'నీవు
ధన్యుడవు, అయ్యె. ఇట్లు 'నేనుధన్యుడను, మీరు ధన్యులరు, మేము ధన్యులము,
ఇత్యాదులందుఁ బైసూత్రంబులచేఁ బ్రక్రియాంశంబుహింమకొనునది "చలిభరతకుల ప్రసి
ద్ధులరు భాసురశస్త్రమహాస్త్ర విద్యులఁగరము బ్రసిద్ధుడై పరఁగు గౌతము శిష్యుల రిట్టి
మోక్షదుష్కరముగ నూతిలోఁబడిన" భార-ఆది- క॥ మీరును గుంతియు సహపరి
వారమహామాతృభృత్యవర్ణులరై నా! నా రాజ్యలీలతోఁజని! సారమతింజేయుడందు సత
తోత్సవముతో, భార-ఉద్యో నీ॥ వడముడియును నీవు వాయువాసవుల కిత్తులు ధరి
యించిన దుర్జయులరు, భార-కాంతి (మూలము) ఇకారంబుమీది కు, ను, వు క్రియావి
భక్తుల యుత్వంబున కిత్వంబునను సూత్రముచేత వునుల కిత్వంబు. ఉ. నీవుసుకృతిని
నేను సుకృతిని; ఆర్తిహారుడవౌనినుఁ గొల్తునంబుజాక్షు వ్యా—సుకృతిశబ్దంబికారాం
తంబు. దీనిపై వునువర్ణాగమంబులు మధ్యమోత్తమ పురుషంబులయందు రాఁగా
"సుకృతి + వు, సుకృతి + ను" అయ్యె పిమ్మట ఇకారంబుమీది, అనుపైనింజాపిన
తత్సమపరిచ్ఛేదంబునందలి యిరువది కూడన సూత్రంబుచే వానికి నిత్వంబువచ్చి 'ను
కృతిని, సుకృతిని, అని యికారాంతంబులయ్యె ఆర్తిహారుడవౌ నినుఁ గొల్తునంబు
జాక్షు, ఆర్తిహారుడవుఁ ఇయ్యది నిను, అనిన యుష్మచ్ఛబ్దంబునకు విశేషణంబుగాన
నీపరిచ్ఛేదమందలి ముప్పదిమూడవ సూత్రంబుచే పుష్పర్ణాగమంబును ముప్పదినాలుగవ
సూత్రంబుచే దుష్పర్ణకోత్వంబునకు నత్వంబునుగలుగును (మూలము) గర్వగరిష్ఠుండగు నన్ను;
మీరు పెద్దలు; ఇత్యాదులు ప్రాయశఃగ్రహణముచే రక్షితంబులయ్యె (వ్యా) పై
ముప్పదిమూడు ముప్పదినాలుగు సూత్రంబులచే గర్వగరిష్ఠుండగునన్ను, మీరు పెద్ద
లరు' ఇట్లు ప్రాప్తింపఁ బై ముప్పదిమూడవ సూత్రంబులోఁ బ్రాయశఃగ్రహణంబుచే
గృహితుగా నాగమశూన్యంబుగా నుండవచ్చునని తాత్పర్యము. చ॥ పరమునఁ బుట్టితి

స్వరతవంశముఁజొచ్చితి నందుఁ బొందుభూఁ | పరునకుఁ గోడలేతి జనవంశ్యులఁబొందితి
 నీలివిక్రమ | స్థిరులగు పుత్రులంబడనతి న్నసాజన్ములప్రాపుఁ గాంచితిన్ | పరసేవానాథ
 యిన్నిటఁ బ్రశస్తికి నక్కినదానసంతయున్ భారఁ గుదోయి. శిజి. ౩ || కృపాశూన్యంబునై
 గోముఖి వ్యాఘ్రంబింతియకాక నీవు ఋషివే యాహావిత్కిలగుగన్ | కఫులపృష్ఠము
 మ|| జయలక్ష్మీపుండ్రున నీవుదగహత్సామ్రాజ్యభోగంబుల నియమ నర్పించితి' కైమిన
 భారతము. మ|| జనవంబొందితి మగ్ధవారినిధనా సర్వకుజాతంబునై | జయశ్రీసామ్రా
 బ్ధిశంసనేయనవతంసంబైతి' శేకుంతలాపరిణయము (పల్లవమున వీరన్న ప్రణీతము)
 క|| వీనీకు నొకటి చెప్పెదా దానవంశములయ్య దవలలకు నవధ్యుం డైననుబోటివాఁడీ
 మానవుల జయింప నిక్రమముమొర గలదీ, ఉత్తరరామాయణము. ౭|| ౧|| అధికతాపపరీ
 తాత్ముడైన నాకుఁ పల్లవవద్దితి' పృష్ఠము. ౧|| ౧|| గలదుననుమిడి యోపగివాల్చు
 లార | నల్పలబహిషా మోరేణవర్తకయ్య | మమనిర్భాగ్యుడైన నా పజ్జరగతి | కట
 కటా సౌఖ్యజలరాశిఁ గాశిఁ బోస' కౌళియము. ౧|| వాక్యపరిగవితామలానిని పుర
 మహనీయుడైన ననుసర్వోదాతైవమూర్తి. ఉత్తరరామాయణము.

35 నూ—అపశబ్దబుసకు పునులు పరంబులగునపుడును, సంబోధ
 నంబునందును, దానయనునా దేశంబగు.

నీవుచిన్నదానపు - నేనుచిన్నదానను-ఓచిన్నదాన.

వ్యా.—అది, అపశబ్దబుసకు మృదువులును వైశ్యక్తింబును, ఉత్తరపురుష
 ముగ్ధకంబునుఁ బొందుదుమిడిగా దాన, అనునది యాదేశంబగు. సంబోధనంబు
 నందుంబుడ నీ నూదేశంబుగలుగును. ఉ. నీవు చిన్నదానపు. ఇచ్చట 'నీవుచిన్న +
 అది + పు' అనియుంట్ 'అది, అనుదానికి 'దాన' అనునది యాదేశంబయ్యె. నేనుచిన్న
 దానను' ఇచ్చట ను, అను నుత్తమపురుషైకవచనము పరంబగుమండ అది అనుదానికి
 దానశబ్దాదేశంబు కలిగె. 'ఓచిన్నదాన' ఇవటఁగూడ నెనుకటియూదేశంబు కలిగెను.

36 నూ—అన్యయుష్మదస్మత్కార్యంబులం దుత్తరోత్తరంబు బలీ
 యంబు.

వారునుమీరునుధన్యులరు || మీరునుమేమునుధన్యులము.

వ్యా—ప్రథమ మధ్యమోత్తమ పురుషంబులకార్యంబులకు నొక్కచో సమావేశంబు గలిగినపుడు క్రమంబుగాఁ బరకార్యంబు ప్రబలంబు. అనఁగా నొకవాక్యంబు లోఁ బ్రథమ మధ్యమ పురుషంబులకు సమావేశంబు గలిగినపుడు క్రియావిధికి మధ్యమ పురుషంబుతో నేకీభవించును. మధ్యమోత్తమ పురుషంబులకు నేకవాక్యంబులో సమావేశంబుకలిగినప్పుడు క్రియ యుత్తమపురుష మై యుండునని తాత్పర్యము. ఉ. వారును మీరును ధన్యులరు, ఈవాక్యంబునందు 'వారును' అను తచ్ఛబ్దంబునుబట్టి ప్రథమపురుషంబును, 'మీరును' అను యుష్మత్తచ్ఛబ్దంబునుబట్టి మధ్యమపురుషంబును, బ్రాప్తిండుమండఁ బ్రకృతసూత్రంబుచేఁ గ్రియావిధికి మధ్యమపురుషంబుతో నన్వయించినది కావున ముప్పదిమూఁడు ముప్పదినాలుగు సూత్రంబులచే రు, శబ్దాగమా త్వంబులుగల్గి ధన్యులరు, అనురూపంబాయెను. మీరును మేమును ధన్యులము, ఈ వాక్యంబునయందు మధ్యమపురుషోత్తమపురుషంబులున్నందునఁ గ్రియావిధికులవిధికి సంశయంబురాఁగాఁ బ్రకృతసూత్రంబున నుత్తమపురుషకార్యంబు ప్రబలంబై ముప్పది మూఁడవసూత్రంబుచే ముశబ్దాగమంబును. ముప్పదినాలుగవసూత్రంబున నత్వంబును, గల్గినవి. వాస్తవంబున నాలోచింపఁగా వారునుమీరును ధన్యులరు, అనువాక్యంబునందు మీరును, అనిన యుష్మత్తచ్ఛబ్దార్థంబుతోలే వారును, అనినతచ్ఛబ్దార్థంబును బ్రథమాంతంబగుటవలనను, బ్రథమాంతంబు శాస్త్రంబునంజేసి కర్త గానుండుటవిధియకాటవలన ను, గర్తకుఁ గ్రియాన్వయ మవసరమగుటవలనను, 'వారును' అనినతచ్ఛబ్దార్థంబు ననుంగూడఁ గ్రియతో నన్వయంబు తప్పక యుండవలసియున్నది. కావుననే ధన్యత్వము యుష్మత్తచ్ఛబ్దంబునందు సంబంధించినట్టులే తచ్ఛబ్దార్థంబునందుంగూడ నన్వయించును, మీరును ధన్యులరు, వారునుధన్యులు, అని స్ఫురించుచున్నది, అందున 1వారును 2 మీరును 1 ధన్యులు, 2 ధన్యులరు, ఇట్లుండ రాములు, అనిన బహువచనాంతమైన యుద్దాహరణంబునందుఁ వక్రినరెండు రామశబ్దంబులును లోపించియొక్కరామశబ్దంబే శేషించినయట్లులు ధన్యులు' అనిన ప్రథమపురుషంబులోపించి ధన్యులరు' అనినమధ్యమపురుషంబు శేషించినదనియు, భాషాపరిపాటింజేసి తెలుంగులోఁ బ్రథమపురుష మధ్యమపురుషంబులకు సముచ్చయంబున మధ్యమపురుషంబునకు నేక శేషంబు గలుగుననియో. మధ్యమోత్తమ పురుషంబులకు సముచ్చయంబున నుత్తమపురుషంబునకు

సముచ్చయంబు గలుగుననియు, నూహింపవలయును. మ॥ అవమాన్యకౌ సభలోన మాన్యఁ
డని సౌహార్దంబునం గౌరవాస్థవిరప్రేరణ నిన్ను, బాండుతనయుల్ దప్పంగఁబూజిం
చిరాయ్యవివేకాస్పదులైన పాండవులు మోహంధుండు భీష్ముండు గేళివనీవుంగడఁగుండు
నాకు నెదురై సంగ్రామరంగంబునకా భార-సభా. 2 ఆ. అనుపద్యంబునందు 'నవివేకా
స్పదులైన పాండవులు కడఁగునది: భీష్ముండు కడఁగునది నీవుకడఁగుము' అని పాండవ
భీష్మకృష్ణులు ముఖ్యులగు సింగ్రామశ్రమమునందును స్ఫురించుచున్నది. ఇట్లు బ్రహ్మపురు
షులు లోపించి మధ్యవిభుమంబున కేక శేషంబు కలిగినది. తక్కినపురుషంబులు
లోపించినట్లు చెప్పెనుచు, అనిసబహువచనంతే దొఱపుచున్నది. ఇట్టిపురుషంబుల
సమావేశంబున సంస్కృత భాషకును, ఆంగ్రికాభాషకును, గొంతెము సాదృశ్యంబున్నం
గున బాలవ్యాకరణంబులో నుదాహరింపఁబడిన తెలుఁగువాక్యంబులు సంస్కృతంబు
లోనికి మార్చి చూపంబడుచున్నది. 'వారును మీరును భవ్యులగు' దీనికి సంస్కృ
తము 'యూయంభవ్యాః' అని యుండును. త్యదాదీనామ్మిభస్సహోక్తా యత్పరస్త
చ్చిష్యతే, అను సాంస్కృతిక వ్యాకరణంబునఁ బైవాక్యంబులోని 'యూయం, అను
రూపంబు, తేచ(వారును) యూయంచ(మీరును)=యూయం (వారును, మీరును), అను
నర్థంబుంగల రూపంబయ్యె. త్యన్ శబ్దంబుమొదలైన శబ్దంబులకు నన్యోన్యము సహ
వాసంబు గలిగినప్పుడు త్యదాదిగణంబులోఁ బాతక్రమంబున నేదిశబ్దంబు పరంబోయది
శేషించి తక్కినయదిలోపించునని యర్థము. త్యదాదులు—త్యన్, తద్, (వాడు, అది)
యన్ (ఎవడు, ఏది) ఏతన్, ఇదన్, అదన్ (వీడు, ఇది) ఏక, ద్వి, (ఒకటి, రెండు)
యష్మత్ (నీవు) అస్మక్ (నేను) భవత్ (నీవు), అనునీయవి ద్విశబ్దంబువఱకేకాక భవచ్చ
ద్విమువఱకు నీవార్తికంబులోఁ ద్యదాదులని వ్యవహరింపఁబడుచున్నది. ఈశబ్దార్థంబులకు
సముచ్చయంబుసంభవించినప్పుడు పైగణపాఠంబులోఁ జూపినక్రమంబున నేశబ్దంబుపరమో
యది శేషించితక్కినశబ్దంబులోపించు. యోయం, అనునపుడు, తేచ, యూయంచ(వారు
ను, మీరును) అన్నవృత్తి పైనింజూపఁబడినది. ఈవృత్తిలోఁ దచ్చబ్దార్థంబును, యష్మచ్చ
బ్దార్థంబును, మిళితంబులై యున్నయవి. పైగణపాఠంబులోఁ దచ్చబ్దంబుతగువాత
యష్మచ్చబ్దంబు పఠింపబడినందునఁ బూర్వోక్తసూత్రంబుచేఁ దచ్చబ్దంబు లోపించి
యష్మచ్చబ్దంబు శేషించినది. ఇట్లు 'యూయం' అనినయష్మచ్చబ్దంబు శేషించినప్పు
టికి గాఢాఫలంబునకే వారును మీరును, అనునర్థంబు చెప్పికొనవలయును. అనఁగాః

దత్తబంధు లోపించినను దాని యర్థంబుమాత్రంబు లోపింపక యేక శేషవృత్తిలోనిమిది
 తానున్నది. ఇట్లు సంస్కృతంబులో లేచ యూయంచ, అనుగుబంతంబులకు నేక
 గణము గలిగినప్పుడు పరమైనయుష్మచ్ఛబ్దంబే మిగిలినప్పటికిఁ దత్తబ్ధార్థము పోని
 యట్లులు తెలుంగువాడు శైలింజేసి వారును మీరును ధన్యులరు, అను వాక్యంబులోఁ
 ద్విదాది పర్యాయంబులైన వారును మీరును, అనువానికి నేక శేషంబు గలుగక వాని
 విధేయవి శేషణంబులకును, వాని క్రియలకును, నేక శేషంబు సంభవించి తదర్థముపోదని
 గ్రహింపవలయును. పైతెలుంగువాక్యంబులో ధన్యులరు, అన్నది విధేయవి శేషణంబు.
 పైసంస్కృతవాక్యంబులో యూయంచ, అనునప్పుడు లేచ(వారును), అన్నయర్థం
 లిమిడయున్నట్టే ధన్యులరు, అన్నప్పుడు ధన్యులు, అనిన ప్రథమపురుషంబిమిడి
 యున్నది యనియు, నాంధ్రభాషాశైలింజేసి ప్రథమపురుష మధ్యమపురుష
 సమావేశంబున మధ్యమపురుషంబు శేషించుననియు, మధ్యమపురుషోత్తమపురుష
 సమావేశంబున మత్తమపురుషంబునకు నేక శేషంబు గలిగి మధ్యమపురుషంబు లోపిం
 చుననియు, లోపించిన పురుషంబులయర్థంబు శేషించిన పురుషంబులలోనే యిమిడి
 యుండుననియు గ్రహించునది. కావుననే పైచిన్నయనూరికృతనూత్రంబులో శ్లోత్త
 రోత్తరకార్యంబులు బలమని చెప్పబడినందునఁ బ్రథమాదిపురుషంబుల యర్థంబులు,
 నిర్వాగంబుగ స్ఫరించునని తోచుచున్నది. ఇకను మీరును మేమును ధన్యులము,
 అను తెలుంగువాక్యంబునకు నయంధన్యాః, అన్న సంస్కృతవాక్యంబు పర్యాయం
 బు (పైవాక్యంబులోని) వయంచ=యూయంచ, వయంచ (మీరును మేమును), అనిన
 యష్మచ్ఛబ్దంబుచేతనే యుష్మచ్ఛబ్ధార్థ మేక శేషవృత్తిచే గ్రహింపబడుచున్నది.
 ధన్యాః అనునట్టి ధన్యశబ్దార్థంబుకూడ లోపించిన యుష్మచ్ఛబ్దంబుయొక్క
 యర్థంబుతో సమన్వయించుచున్నది. (పైవాక్యంబులోని) 'ధన్యాః' ధన్యాశ్చ
 ధన్యాశ్చ (ధన్యులరు, ధన్యులము), అని యేక శేషవృత్తిచే నుభయశబ్దార్థంబులకును
 సమన్వయించును. నయం ధన్యాః, యూయంచ ధన్యాః, అనువాక్యంబులలో లోపించిన
 యుష్మచ్ఛబ్ధార్థశబ్దార్థంబులను సమన్వయించుటకై ధన్యాః, అను చోటునం
 గూడ నేక శేషంచినయట్టలు వారును మీరును ధన్యులరు, మీరును మేమును ధన్యు
 లము అనిన ధన్యశబ్దంబునొద్ద నేక శేషవృత్తి యున్నదనియు, వాక్యంబులో శ్లోతం
 బులైన పైరేఖానిర్ణీతచ్ఛబ్ద యుష్మచ్ఛబ్ధార్థంబులతో సమన్వయించుననియు గ్ర

హించునది. ఇక నేక శేషవృత్తి చే బహువచనాంతక్రియకాక యేకవచనాంతక్రియ గలిగిన యాక్రింది వచకవిప్రయోగంబుల వాక్యాంతరంబు చేసికొని పురుషవిపరిణామం (మాధుట) బూహించుకొనవలయును. ఉ. విప్రకులుండ. వెల్వడుమవేగమనీవును నీనిషాదియున్, భార-అది-2౩. క. మనకాత్తుడు సంజయుడీతనియుపదేశంబు నట్టి ధర్మమున ముకుం | దుని నాశ్రయింపవయ్య యితని బొందిన బ్రదుకుదీవుద మ్ములుసుతున్, భార-ఉద్యో-2౩. ఉ. నేనునా నీనయు దాడినెట్టెద విశ్వంఖ లతన్ హరి ఉ. ౧౩. ఆ|| న|| ఎలుయరాని పడగవిట్లమఁ బనునాన్|గేండ్లు రాఘ వుండు నీవు నన్నరణ్యభూమలందు రక్షించినేడుకా| ఉదవిట్టులొంటి విడిచెననిన, జైమి. ౧౩. ప్రేప్రసమపద్యంబునందు వెల్వడుము, అను నేకవచనాంతంబు నిషాది యన్ అను దానితో సమన్వయింపటక్త వెల్వడునది, అని విభక్తి విపరిణామంబున వాక్యాంతరంబూహించుకొనవలయు, ఇట్లే పైని జూరిన తక్కుంగల యుదాహరణ మ్ముల యందును తమ్ములు మఱును, ఇత్యాప్రసమాంతరంబులు విభక్తి వచనంబులవిపరి ణామంబున నాక్షిప్తంబైన బ్రగుమగుట, ఇత్యాది క్రియలతో వాక్యాంతరంబున సన్వయింపవలసి యెఱుంగునది.

ఒకానొకరు యుష్మదస్మదర్థంబులగును. అన్వ్యాకర్ణంబులగును, వాక్యంబున సమావేశంబు గలిగినప్పుడు క్రియలకు యుష్మదస్మదర్థంబులే కర్తలగునుగాని యిత రంబు కర్తలుకావని చెప్పిరి. అన్వ్యాది వ్యుత్థంబు. సన్వపురుషంబులకు సమావేశం బులోఁ బ్రసమపురుషంబుకంటె వ్యుత్థపురుషంబును, వానికంటె మత్త పురుషం బును, బ్రబలంబైనందునఁ గ్రియ యాచూఱుపురుషవి శేషంబులు గలవియైనను యుష్మ దస్మదర్థంబులకంటె సన్వయంబులకు కర్తలతో సామాన్యధికరణ్యమొందకుండుట యాశ్చర్యంబు. అట్లన్వయింపనితో వాక్యంబునకు సవన్వయాపత్తి గలిగి వాక్య దోషంబు సంఘటిల్లును. కావుననే యుష్మదస్మదర్థంబులేకాక తక్కినవి కర్తలై నప్పుడును గ్రియ యేకవచనంబులో నుండినకొన్ని కవిప్రయోగంబులు గలవు. ఇట్టి యేకవచనాంత క్రియతోను; కర్తలనేకులను సంభవించినచో భిన్నవాక్యంబు చేసి కొని సమన్వయింపకొనవలయును. క. తనయెఱిగిన యర్థంబుగఁ|దనఘా యుదియెట్లు

చెప్పమని యడిగినఁ జెప్పనివాఁడును సత్యము చెప్పనివాఁడును ఘోరనరకపంక
మునఁ బడుక, భార-అది- 23. ఇత్యాదులూహించుకొనవలయును. కర్తలు బహు
వుగానుండి క్రియ బహువచనంబునందున్నచో నిర్భాసంబు. త. బలవంతుఁడుపయి
నెత్తిన! జలహీనుఁడు ధనము కోలుపడినయత్తుడు మ్రుచ్చితి వ్రేను నతడుఁగామా!
కులచిత్తుఁడు నిద్రలేక కుందుదురధిపా!, భార-ఉద్యో- 23. గీర్వాణభాషయందును
గర్తబహుత్వంబున్నను గ్రియ యేకవచనంబునో నుండుట తఱచుగలదు. శ్లో.
జయత్యతిబలో రామో లక్ష్మణశ్చ మహాబలిః, రామాయణము. సుందరకాండ. 42 పర్గ.
(అతిబలుండైన రాముఁడును లక్ష్మణుండును జయించెను) శ్లో. పాంచజన్యం హృషీ
శ్చకో దేవదత్తం ధనంజయః, పాంచజన్యహృషీ శంఖంభీముక ర్మృచ్చకోదరః, మహా
భారతస్థ భీష్మపర్వఘటిత భగవద్గీత-ప్రథమాధ్యాయము. (కృష్ణుండు పాంచజన్యంబును
అర్జునుండు దేవదత్తంబును, భీముండు పాంచజన్యశంఖంబును, బూరించెను) శ్లో.సఖా
గరీయాన్ శత్రుశ్చక్రత్రిమః, మాఘము. 2 పర్గ-36 శ్లో. (కృత్రిమశత్రువును, కృత్రి
మన్నేహితుండును, బలీయుండు) శ్లో. మదేనభాతికలభః ప్రతాపేన మహీపతిః,
కువల యానందము దీపకాలంకారము. (మచముచేత నేనుఁగుగున్నయుఁ, బ్రతాపము
చేత రాజును బ్రకాశించును.)

37 సూ—ఏకవాక్యంబునందొకానొక్కండుతక్క సర్వపదంబు
లు క్రమనిరపేక్షంబుగం బ్రయోగింపంజను.

పూర్వమిది పరమిదియను నియమమపేక్షింపక వాక్యమందెల్ల
పదంబులు వలచినట్లు ప్రయోగింపందగును - ఏనిప్రభృతిశబ్దములు కొ
న్నినియమసాపేక్షంబులయియుండు - గాలిచల్లగావీచెను - వీచెనుజల్ల
గాగాలి - చల్లగాగాలివీచెను - వీచెనుగాలిచల్లగా - గాలివీచెనుజల్ల
గా - చల్లగావీచెనుగాలి.

వ్యా—వాక్యంబునందు నొకానొకపదంబుతప్ప నన్ని పదంబులు సాపదములేదు

వాత నీపదమే ప్రయోగింపవలయునని నరుసలో నియమ మననంబులేకుండి వాక్యర
 బునందుఁ పదంబులు వాక్యార్థంబు చెడకుండునట్లులు యథేచ్ఛం ప్రయోగింపవచ్చును.
 (మూలము) పూర్వమిది పరమినియను నియమ మపేక్షింపక వాక్యమందెల్లపదంబులు
 వలచినట్లు ప్రయోగింపందగును. (స్వప్తము) (మూ) ఏనిప్రభృతిశబ్దంబులుకొన్ని నియమ
 సాపేక్షంబులయ్యుండు; 1. గాలి చల్లగా వీచెను 2. వీచెను జల్లగా గాలి గి. చల్ల
 గాగాలి వీచెను, 3. వీచెనుగాలి చల్లగా 4. గాలివీచెను జల్లగా 5. చల్లగావీచెనుగాలి.
 వ్యా—ప్రభృతిశబ్దంబుచేత పోలెక, నలెక, అల్లు, అయ్యును, పొం పిలెక, ఇత్యాది
 పదంబులు నియమం బపేక్షించి ప్రయోగింపందగు. అనగా ఏని, శబ్దాదులు తమయ
 ర్థంబేపదంబులయ్యుండునట్లతో నన్వయించునో యాపదంబులయొద్దనే వచనకావ్యమందు
 గాని పద్యకావ్యమందుఁ గాని ప్రయోగింపందగునుకాని అనుయన్వయంబు కాంక్షించు
 పదార్థంబులకు మారంబునఁ ప్రయోగింపఁబడఁ గూడదు. ప్రమాదాహరణంబునందు
 వీచెను, అనుశబ్దంబునందలి క్రియావిభక్తిచే నాకాంక్షింపఁ గాలి, అనుకర్త 'వీచు,
 క్రియతో నన్వయించుచున్నయది. కానఁ గర్తకును, క్రియకును సాన్నిధ్యనియమంబు
 పొందించుమంపఁగాఁ బదార్థంబులకు వ్యవభాసంబున్నను దోషంబు లేవనుటంతేసి
 'చల్లగా, అను క్రియావిశేషణంబు గాలి, వీచెను. అనుశబ్దంబులకు మధ్యగానున్నను
 దోషంబులేదు. ద్వితీయోదాహరణంబునందుఁ గ్రియ మొదటనుండినను చల్లగా, అను
 క్రియావిశేషణంబు క్రియాకర్తల మధ్యనుండి యొడముకలిగించుచున్నను దోషంబు
 లేదు. తృతీయోదాహరణంబునందు చల్లగా, అనునది క్రియావిశేషణంబుగావున
 'వీచెను, అనుక్రియయొద్ద నుండుట యత్యవశ్యకందైనను మారస్థితివలన వాక్యంబనర్థ
 కంబుగాదు. చతుర్థోదాహరణంబునందుగూడఁ గర్తకుమున్నే క్రియయున్నను చల్ల
 గా, అనుక్రియావిశేషణంబు మారస్థందైనను సకాస్త్రీయంబుగాదు. పంచమోదాహ
 రణంబునందు విశేషణంబు విశేష్యంబునకు ముందుండుట యవసరంబుగావున చల్లగా
 అనుక్రియావిశేషణంబు 'వీచెను' అనుదానికి ముందుండుట యుక్తంబు. ఇటంగ్రియ
 తరువాత నున్నను గుణంబే. షష్ఠోదాహరణంబునఁ గర్తకుఁ బూర్వంబునఁ గ్రియయు
 న్నను సరసంబ. సంస్కృతభాషయందుంబలె నాంధ్రభాషయందును వాక్యంబున న
 న్వయక్రమంబు నపేక్షించి పదంబులు ప్రయోగింప నత్యవశ్యకత లేదుగనుకనే 'వ్యవ
 హితాశ్చ సర్వస్య' అనినన్నయభట్టారకపండితాగ్రేవరుండు నూత్రంబు రచించెను.

(సర్వశబ్దంబులును వాక్యంబు నవ్యవధానాన్యధానంబులువివక్షింపనవసరంబులేక యథేచ్ఛంబుగాఁ బ్రయోగింపనగునని ప్రేమాత్మగము) శ్లో. న్యవధానంచ సాధుశ్చాత్కారకాద్యంత భాగయోః । మధ్యభాగే తత్ప్రయోగోనసాధుశ్చావయంగమర సాత్కార్యంబునకు విఘాతంబునేయక యథాంబును ప్రకాశింపఁ జేయునట్టి పదన్యధానంబు సమీచినమే యనియుఁ గ్రియా ప్రయోగంబు కర్మకారకంబులనుఁ బ్రభుమనునఁ గాని కడపటఁగాని యుండవలెననియు, కర్మలమధ్యను గ్రియా ప్రయోగించినచో వాక్యంబు నిరర్థకంబగుననియు, నభగ్యతాచార్యులు నన్నయభట్టారకనూత్రంబును గొంత స్పష్టపఱుచుచున్నారు. 'నడచె నేనుఁగఁగఱుము; ఏనుఁగు గఱుము నడచెను' అని శరత్చంద్రద్వయంబునకు మొదటనైనను గడపటనైనను గ్రియ ప్రయోగింపవలెనుగాని 'ఏనుఁగఁగఱుము' అని కర్మల మధ్యను గ్రియప్రయోగము సాధువుకాదని దృఢపఱుచుచు నహోబలపతి నన్నయభట్టారకనూత్రంబును వివరించెను. ప్రాశస్త్యాకరణంబున 'వాక్యార్థజ్ఞానంబునకు నాసత్తియు, (పదంబుల గూఢస్వత) యోగ్యతయు, క్రియాత్వయు, నావిశ్లేషకంబుల'ని చెప్పబడియె. ఇట్లు లభ్యతా చార్యులలో నొక్కొక్కరునన్నయభట్టారక నూత్రంబును శక్తి వంచనలేకుండ వివరించిరి. మదీయా భిప్రాయంబేమనఁగా వాక్యార్థజ్ఞానంబునకు నాసత్తి యోగ్యతాకాంతతాత్పర్య । జ్ఞానంబులు నాలుగును సహకారులుగా నుండవలయును. కావుననే, శ్లో॥ అసత్తిగోగ్యతా కాంత తాత్పర్య జ్ఞానమివ్యతే కాగణం నన్ని ధానీంతుపేషస్యాసత్తి రుచ్యతే । పదార్థ తత్తతద్వత్తయోగ్యతా పరికీర్తిత । యత్పదేనవేనాయస్యాననుభావక తాదే । దాకాంతోఽపత్తిస్యాను తాస్మిన్ పరికీర్తితం' అని సిద్ధాంత ముక్తావలియుండు నుదాహరింపఁ బడినది. అర్థము — అసత్తి యోగ్యతాకాంత తాత్పర్య జ్ఞానంబులు శాబ్దగోళంబునకు (వాక్యార్థ జ్ఞానంబునకు) సహకారికరణంబులు. ఏపదార్థంబునో నేపదార్థంబునకు నవ్యయమపేక్షింపఁబడునో యట్టి పదార్థంబులకు నిరర్థపదార్థంబుతో న్యవధానంబు లేకుండుట గూఢస్వతయనంబును. ఉ. దేవతయనిచేతఁ బ్రవృత్తము భుజింపఁ బడెనన్నీ నంతము. ఇచ్చటను 'దేవతయనిచేత' అనెడి పదార్థంబునకు 'భుజింపఁబడు' అనుపదార్థంబునో నవ్యయంబపేక్షింపఁబడినది. ఇట్లు నిఘాటనస్థర మన్వయాపేక్షకలిగినదేవతత్త పదార్థంబునకును భుజింపఁబడుట యనుపదార్థంబునకును నడుమ 'ప్రవృత్తము' అనెనుపదార్థంబు చొచ్చి న్యవధానంబు కలుగఁజేయుచున్నది కాననీవా

క్యంబాపత్తి తేనియందున నిరర్థకంబు. నుటేయు 'పశ్యతమగ్నిమంశము' అనివాక్యంబుంబు న్నాన్యంబు. ఇట్లుండవలసినదానికేసీరండు పదార్థంబులకు 'భుజింపబడియె' అని యేదోకయనన్వితపదార్థంబు మధ్యస్థమై యనన్వయంబు కలిగించి వాక్యంబును న్నర్థమొనరించుచున్నయది. కాన నాపత్తి తేని యిట్టినిరర్థకవాక్యంబులుప్రయోగింపంజనదు. 2. ఒకపదార్థంబుతో వేటొక పదార్థంబునకు బాధలేకుండ సంబంధంబు యోగ్యతయనంబడును. ఉ. దేవనత్తుఁ డగ్నిచేఁ దడుపుచున్నాఁడు. ఈవాక్యంబున నగ్నిచేఁ దడుపుట యసందర్భంబుగావున నిట్టివాక్యంబు యోగ్యతాకారణంబు తేనియది. కాన నిట్టివాక్యం బుప్రయోగింపం దగదు. 3. ఏపదంబులేకుండ వేటొకపదంబునకు నన్వయజ్ఞానంబు గలుగకుండునో యట్టిపదంబుతో వేటొకపదంబునకు నవేక్షింపంబంధంబాకాంక్షయనంబడు. ఉ. ఇతఁడు పుత్రుండు రాజానకు మిత్రునిదెమ్ము. ఈవాక్యంబున 'రాజానకు' అనడిపదంబులేనిచోఁ బుత్రుండనడిపదంబునకు నన్వయజ్ఞానంబు లేకుగానబుత్రరాజబ్దంబులకుఁ బరస్పరాన్వయంబాకాంక్షితంబయ్యెను. 'రాజానకు' అనుషష్ఠ్యంతంబు పుత్రశబ్దంబుతో నన్వయించినందున 'మిత్రునిదెమ్ము' అనువాక్యంబులోని మిత్రశబ్దంబుతోఁ దిరిగి యన్వయంబాకాంక్షితంబుగాదు. కాబట్టి రాజమిత్రశబ్దంబులకు నన్వయంబుగలేగి వాక్యార్థంబు కానేరదు. రాజమిత్రుడని యుద్దేశించుకొని యిట్టివాక్యంబు ప్రయోగింపంగూడదు. 4. అన్యాయయర్థంబు శ్రోతకుఁ దెలియ వలెనని యుచ్చరించుట తత్త్వార్థంబునాబడు. ఉ. సైంధవంబును దీసికొని రమ్ము (భోజనప్రకరణంబందలి వాక్యంబు) సైంధవశబ్దంబునకు నీశ్వంబును, లవణంబును ముఖ్యంబును నర్థమైనను బ్రకృతంబున లవణంబును దెచ్చినశ్రోతయే స్తుతిపాత్రుండగునుగాని యీశ్వంబును దీసికొనిదెచ్చినచో స్తుత్యుండు కాఁడు. అందున వాక్యార్థజ్ఞానంబునకుఁ బ్రేనింజెప్పిన యాసత్త్వదులు నాలుగును కాబ్దబోధంబునకు, గారణంబులు. బాలవ్యాకరణంబులోఁ బ్రకృతసూత్రంబున 'పద్యపదంబులు క్రమనిరపేక్షంబుగం బ్రయోగింపంజను' అని వక్కాణింపంబడినను వాక్యంబు నిరర్థకంబుకాకుండునంతటి పదవ్యవధానంబులేకుండఁ బూర్వోక్తాసత్త్వాదికారణచతుష్టయంబు గాంచునుండవలయును. ప్రసంగవశంబున వాక్యసౌష్ఠ్యవంబు విషయమై యాపత్తి మొదలైనవి నిర్వచించి ప్రసర్తింపబడియెను.

ఇదికారకవరిచ్ఛేదము.

సమాసపరిచ్ఛేదము

912

సమాసంబులగు గుణిచి తెలియజేయు భాగంబు సమాస పరిచ్ఛేదంబనంబడును.

1 సూ—సమర్థంబులగుపదంబు లేకపదంబగుట సమాసంబు.

ప్రథమార్థంబులగు సర్థంబుల కేకార్థీభావంబు సామర్థ్యంబు - ప్రథమార్థంబులగు పదంబుల కేకార్థంబునందువృత్తి సామర్థ్యము.

వ్యా—సమర్థంబు లగుపదంబులనగా సామర్థ్యంబు గలిగిన పదంబులు. సామర్థ్యంబు న్యపేక్ష యనియు, ఏకార్థీ భావంబనియు, ద్వివిధంబు. వ్యపేక్షాసామర్థ్యంబు - వాక్యంబునందును, ఏకార్థీ భావసామర్థ్యంబు సమాసంబునందును, వైయాకరణులచే నంగీకరింపబడియ్యె. కొండొకచో నుభయంబును సమాసమందంగీకరింపం బడుచున్నది. తమతమ యర్థంబులకెలియంజేయుపదంబులకునాకాంక్ష (అపేక్ష) వలన నన్యోన్యంబును సంబంధంబువ్యపేక్షాసామర్థ్యంబనంబడును. ఉ. దేవదత్తునియొక్క గురువు. ఈవాక్యంబునందు 'గురువు' అనియర్థంబు చెప్పినచో దేవదత్తునియొక్క గురువనియాకాంక్ష కలిగినవిమ్ముట 'దేవదత్తునియొక్క' అనిన పదార్థంబు సమాధానంబుగా సమర్పింపబడుచున్నది కావున దేవదత్తునిపదార్థంబునకును, గురుపదార్థంబునకును నన్యోన్యపేక్షవలన సంబంధంబు కలదు. వాక్యంబునందలి యిట్టిసంబంధంబే వ్యపేక్షాసామర్థ్యంబు. ప్రక్రియోపసంధియందు వేర్వేరుగానున్న పదంబులయర్థములను నన్యోన్యంబును విశేషణ విశేయవ్యభావంబున మేళగించి యేకపదార్థంబుగా భావించుట యేకార్థీభావసామర్థ్యంబు. ఉ. దేవదత్తుని గురువు. ఈసమాసంబున 'దేవదత్తుని'ను, 'గురువును' అనిన రెండుపదార్థంబులుగలవు. దేవదత్తునిగురువనగా దేవదత్తునిసంబంధియైన గురువని యర్థంబును న్నయితే గురువు విశేష్యంబుగాను, 'గురుపదార్థంబునకు దేవదత్తుని విశేషణంబుగా' ను దలంపడదు. తలచుట కెక్కడకి కల నావధేయమైన కేకపదార్థంబుగా భావించు భవనట్లును, కేకభాగంబులు (కాంక్షలు) మూలకముగా నున్నవి.

దేవదత్తసంబంధిగరువని యఖండార్థముగా భావింపబడునట్లును, దేవదత్త గరుపదార్థములు రెండును విశేష విశేష్య సంబంధముచేసినోన్యన్యమునుమిలితయై దేవదత్తసంబంధిగరువని యఖండార్థముగా భావింపబడును. వాక్యమునందంగీకరింపబడిన వ్యపేక్షాసామర్థ్యముగాక సమాసమునందు నేకార్థిభావంబని వేటొకసామర్థ్యబంగీకరించుటకుఁ గారణంబేమన నాకర్ణింపుము 'సుందరుండు దేవదత్తునియొక్క-గరువు' అనిన వాక్యమునఁ జేనింజెప్పిన ప్రకారమున దేవదత్తగరు పదార్థములకు వ్యపేక్షా సామర్థ్యము గలదుగదా! ఈవాక్యమున 'సుందరుండు' అనిన విశేషణము దేవదత్తున కన్వయించి సుందరుడైన దేవదత్తునియొక్క గరువున 'తోచుచు' ఖండర్యము దేవదత్తునకుఁ జలంపంబడును. (ఏకార్థి భావమునుగూర్చి కారకపరిచ్ఛేదమునందలి 27 సూత్రంబునొద్ద విస్తరంబుగ వ్రాయబడె) 'సుందరుండు దేవదత్తునిగరువు' అనిన స్థలమున దేవదత్తుని గరువనఁగా దేవదత్తసంబంధిగరువని యఖండార్థముగా (ఏకార్థముగా) భావింపబడినందున 'సుందరుడ'నిన విశేషణము గరువుతో నన్వయించుంగాని షష్ఠీతత్పరుమంబులో నేక దేశవ ర్తియైన దేవదత్తునితో నన్వయింపదు. ఇకను 'పార్థివ ప్రాగ్రసరుండు ధర్మసుతు పన్నది నీకునలంఘ్యము' భార-ఆర-6౮. 'ధూజాత్మోపభయంకరుఁ డట్లును కోపానలము' భార-ఉద్యో-1౮. ఇత్యాది స్థలములందు 'ధర్మసుతు పన్ను' అనిన సమాసములో నేక దేశవ ర్తియైన ధర్మసుతునితో 'పార్థివ ప్రాగ్రసరుండు' అనిన విశేషణమును, అట్లును కోపానలము' అనిన స్వీతి యోదాహరణములో నంతర్భూతమైన యట్లున పదార్థముతో భయంకరుండు, అనిన విశేషణమును నెట్టిలన్వయించెనని శకింశురేని యట్టిప్రయోగంబులగతికగతికంబులగుటంజేసి క్యాచిత్రంబుగాఁ బ్రయోగింపంజనునని కారకపరిచ్ఛేదమునందలి యిరువదియేడవ సూత్రంబువివరింపు తిట్టిని విస్తరంబున వివర్చించి యంగీకరింపబడియె. కనుకనే పైని సమాసమునందుఁ గొండొకచో నేకార్థిభావమును, వ్యపేక్షాయాను ను భయంబును నుండుననిమాపంబడె ఇట్టి యుదాహరణంబులందు నేకార్థిభావంబేకాక వాక్యమున నుండునట్టి వ్యపేక్షాసామర్థ్యముమాడ నంగీకరింపంబడినందున 'పార్థివ ప్రాగ్రసరుండు, ధర్మసుతునియొక్క-పన్ను' ఇత్యాది వాక్యంబులందు 'పార్థివప్రాగ్ర' సరుండు, ఇత్యాది విశేషణంబులు ధర్మసుతునితో నన్వయించివట్టులు 'పార్థివ ప్రాగ్రసరుండు, ధర్మసుతుపన్ను' అనిన సమాసస్థలమునందుంగూడ విశేషణంబు వ్యపేక్షా

సామర్థ్యంబున నుండవచ్చును. వేని వివరించినయేకార్థ భావంబున నూలంబునఁ 1 శృంగ
భగ్నూతంబులగు నర్థంబుల కేకార్థ భావంబుసామర్థ్యంబనియు, 2 శృంగభగ్నూతంబులగు
పదంబులకేకార్థంబునందు నృత్తి సామర్థ్యమనియు, లక్షణద్వైవిధ్యంబు చూపి నూరిగాదు
వివరించిరి. అనఁగా 1 వేలుగానన్నయర్థంబులకు నేకార్థత్వభావన సామర్థ్యంబని
యును, 2 వేలుగాఁ పరినిర్దంబులైన యర్థంబులం దనియంజేయు పదంబులకు
నేకార్థంబుశాంతిమనికీ సామర్థ్యంబనియుఁ బూర్వోక్త లక్షణ ద్వయార్థంబు. ఈలక్ష
ణార్థంబు ల్లిహాచారగ్రహణీతంబుగా కాఖాచంక్రమంబు చేసి పైని వివరింపబడియె
గావునఁ బలునర్థంబుల విశేషకరించుట యనావశ్యకంబు. పైనింజేప్పిన సామ
ర్థ్యంబు గలిగిన పదంబులుచేరి యఖండపదంబు కావుట సమాసంబనంబడు.
సమాసంబనఁగాఁ గూడికవలన నైనది యని యనయవార్థంబు. వాస్తవంబున నాలోచిం
పఁగా మూలనూత్రంబున 'సమర్థంబులగు పదంబులు' అని సవర్ణదీర్ఘ సాధితో నుండ
లయును. అయినను సమ + అర్థ ఇట్లుండ శకంధ్వాది గణంబున గణనంజేసి పరో
యాపసంధికలిగి సమర్థ అర్థమౌను. దీనియందలి సమశబ్దంబునకు 'ఏకము' అనిన
యర్థము. (సమర్థము = ఏకార్థము) ఏకార్థ భావశక్తి చే మిళితంబులైనపదంబులు సమాసం
బనంబడునని లక్షణార్థంబు.

2 సూ—సాంస్కృతికాచ్చక మిశ్రభేదంబుచే సమాసంబుత్రివి
ధంబు.

సాంస్కృతికంబనియూచ్ఛికంబనిమిశ్రంబనిసమాసంబుత్రివిధంబు—
అందు సాంస్కృతికంబు సేద్యంబనిసాధ్యంబని ద్వివిధంబు— కేవలసంస్కృత
శబ్దంబుల సమాసంబు సేద్యంబునాఁబడు— రాజాజ్ఞ - తటాకోదకము—
లక్ష్మీవల్లభుడు || సంస్కృతసమంబుల సమాసంబు సాధ్యంబునాఁబడు—
రాజాజ్ఞ - తటాకంబునుదకము - లక్ష్మీవల్లభుడు || తక్కిన తెనుగు
లసమాసరి యూచ్ఛికంబనంబడు || తేనియాగతి - చెలువునీరు - సిరిచె

లువుడు || ఉభయంబులుగూడినది మిశ్రంబనంబడు - రాజముదల -
చెలువునుదకము - సిరివల్లభుడు.

1 సాంస్కృతికంబని, బాచ్చికంబని మిశ్రంబని, సమాసంబు త్రివిధంబు
2 అంగు సాంస్కృతికంబు సిద్ధంబని, సాధ్యంబని ద్వివిధంబు 3 కేవలసంస్కృతశబ్దంబుల
సమాసంబు సిద్ధంబునాఁబడు; రాజాజ్ఞ, తటాకోదకము, లక్ష్మీవల్లభుడు 4 సంస్కృత
సమంబుల సమాసంబు సాధ్యంబునాఁబడు; రాజానాజ్ఞ, తటాకంబునుదకము, లక్ష్మీవ
ల్లభుడు. 5 తక్కిన తెనుఁగుల సమాసంబాచ్చికంబనంబడు; తేనియానతి, చెలువు
గీను, సిరి చెలువుడు 6 ఉభయంబులు గూడినది మిశ్రంబనంబడు; రాజముదల, చెలు
వునుదకము, సిరివల్లభుడు.

వ్యా—1సాంస్కృతికంబు, బాచ్చికంబు, మిశ్రంబు, అనుభేదంబులచే సమాసం
బుమూఁడువిధంబులు. సంస్కృతశబ్దంబులు కారణంబు గాఁగల సమాసంబు సాంస్కృతి
కంబు. అచ్చతెనుఁగుపదంబులు కారణంబుగాఁగల సమాసం బాచ్చికంబనంబడు. అనేక
పదంబులు నేరి సమాసంబైనది కావున నంతర్భూతంబులగు పదంబు విశిష్టంబైనసమా
సంబునకుఁ గారణంబగు. ఇచ్చట సంస్కృతాంధ్రశబ్దంబులకంటెఁ బ్రయోజనార్థంబు
నందు శక్ ప్రత్యయంబు గలిగి పైరూపంబులు సిద్ధించెను. 2 పైసమాసంబులు మూఁ
డింటిలో సాంస్కృతికము సిద్ధంబనియు, సాధ్యంబనియు రెండువిధంబులు 3 కేవలము
సంస్కృతశబ్దంబుల సమాసంబు సిద్ధంబనంబడును. అనఁగా సంస్కృత సమాసంబాంధ్ర
వ్యాకరణాపేక్షలేకయే సంస్కృతంబున సిద్ధంబైనదియనిభావము. ఉ. రాజాజ్ఞ మొ
దలైనవి 4 సంస్కృతపదంబుల సమాసంబు సాధ్యంబనంబడును. అనఁగా నాంధ్రవ్యా
కరణంబుచే సంస్కృతపదంబులకు సంస్కారము సాధించుకొని చేయఁబడిన సమా
సంబని భావంబు. ఉ. “రాజానాజ్ఞ” మొదలైనవి. ఇచ్చట రాజశబ్దసమంబు తెలుం
గులో రాజ (తత్స-78నూ.) ఆజ్ఞశబ్దంబు సంస్కృతంబులో దీర్ఘాంతంబు తెలుం
గులో హ్రస్వాంతంబగును. (తత్స-54నూ.) రాజ (యొక్క) + ఆజ్ఞ” అని
యూండ “యొక్క” విధిక్తి లోపంబుగలిగి సఘిపరిచ్ఛేదంబునందలి ముప్పది
మూఁడవస్థాశ్రీంబుచే నుగాగమంబున “రాజానాజ్ఞ” అయ్యెను. పైవలెనే “తటా

కంబునుదకము" ఇత్యాదులూహించునది. "లక్ష్మీవల్లభుడు" లక్ష్మీయొక్కవల్లభుడని విగ్రహంబు. సంస్కృతభాషలో లక్ష్మీకబ్బందీకారాంతంబైనను తెలుగున హ్రస్వంబు గలిగి, 'కారిదాసు, లేవతిపుత్రుడు, కాకినాథకాస్త్రీ, నదిగుతుడు, (భీష్ముడు) భ్రమగుడు, భ్రమటి' (సంస్కృతంబులో భూకబ్బంబూకారాంతంబు) గ్రామణి పుత్రుడు ఇత్యాదిసమాసంబులయందుఁ బూర్వపదంబు హ్రస్వాంతంబగుట సంస్కృత వ్యాకరణంబుచేత నని యెఱుంగునది (మా-తత్స-54సూత్రవ్యాఖ్య) 5 సంస్కృతపదంబులు గాక కేవలము తెలుగుపదంబుల సమాసంబొచ్చి కలవనంబడును. దీనికేసమాసకబనియు నామాంతరంబు ప్రాచీనులచే వ్యవహరింపఁబడియె. ఉ. "తేనియానతి" మొదలైనవి తేనియొక్కయానతి యనిగ్రహము. ఇచ్చట గాగవఁజుతత్సవపరిచ్ఛేదంబునందలి యరువది నాల్గవసూత్రంబుచే నామాంబునకు నిత్యంబు గాఁ గలుగును. యొక్కవిభక్తికి సమాసంబుగావున లోపంబుగలిగె. 6 తత్సమాంధ్రపదంబు లభయంబున జేరిన సమాసంబు మిశ్రంబవంబడును. ఉ. "రాజముదల" మొదలైనవి, ఇచ్చట "రాజ" తత్సమంబు "ముదల" తెలుగు. "చేటుపునుదకము" ఇచ్చటనుదకము తత్సమము "సిరివల్లభుడు" ఇచ్చట వల్లభుడు తత్సమము.

8 సూ—తత్పురుషాదులకు లక్షణంబుప్రాయికంబుగ సంస్కృతోక్తంబయిను.

తత్పురుష బహువ్రీహిద్వంద్వంబులనిసమాసంబులెల్లం ద్వివిధంబులయియుండు - అవిప్రాయికంబుగా నుత్తరాన్యోభయపదార్థ ప్రధానంబులయియుండు - ఇందుఁదత్పురుషంబు వ్యధికరణంబనిసమానాధికరణంబని ద్వివిధంబు - ద్వితీయాదులకు మీఁదిపదంబుతోడ సమాసంబు వ్యధికరణంబునాఁబడు - నెలతాల్పు - నెలతక్కువవాఁడు - దేవరమేలు - దొంగభయము - రామునిబాణము - మాటనేర్పరి || విశేషణంబునకు విశేష్యంబుతోడసమాసంబు సమానాధికరణంబునాఁబడు - ఇదియొకర్మధారయంబునాఁబడు - సరసపువచనము - తెల్లగు

అను - మంచిరాజు - ఇదిసంఖ్యాపూర్వంబుద్విగువునాఁబడు - ముజ్జ
గములు - ముల్లోకములు || బహువ్రీహి - ముక్కంటి - చలినెలుఁ
గు || ద్వంద్వము - తల్లిదండ్రులు - అన్నదమ్ములు || ప్రాయశఃకంబుగా
సనుటచే సంస్కృతలక్షణంబుఁ దొడరని సమాసంబుంగలదని సూచిం
పబడియె - దానంజేసి చిగురుఁగేలు జుంటిమోవి యిత్యాదులయిన
యుపమాన పూర్వపదకర్మధారయంబులు గ్రాహ్యంబులు || ముఖపద్మ
ము - చరణకమలములు - ఇట్టియుపమానోత్తరపదంబులు గలవుగాని
విపరీతంబులు సిద్ధంబులు లేననియెఱుంగునది || సిద్ధంబునర్థంబు గ్రాహ్యం
బు - రాజపురుషుఁడు - నీలోత్పలము - పీతాంబరుఁడు - రామలక్ష్మ
ణులు || కేవలసంస్కృతశబ్దము వికృతిశబ్దముతోడ సమసింపదు - దా
నంజేసియనేకమాట లల్పదండిత్యాదులు దుష్టములని తెలియునది.

1 తత్పరుషబహువ్రీహిద్వంద్వంబులని సమాసంబు లెల్లండివిధంబులయియుం
డు; అవి ప్రాయశఃకంబుగా నుత్తిరాన్యోభయ పదార్థ ప్రధానంబులయియుండు; 2 అం
దుఁ తత్పరుషంబు వ్యధికరణంబని సమానాధికరణంబని ద్వివిధంబు; 3 ద్వితీ కూచులకు
మీఁది పదంబుతోడ సమాసంబు వ్యధికరణంబు నాఁబడు; నలతాల్పు, నలతపక్ష్ప
నాఁడు, దేవరమేలు, దొంగభయము, రాముని బాండు, మాటనేర్పరి. 4 విశేషణంబు
నకు విశేష్యంబుతోడ సమాసంబు సమానాధికరణంబునాఁబడు; ఇదియే కర్మధార
యంబునాఁబడు; సరసపు వచనము, తెల్లగుఱ్ఱము, మంచిరాజు. 5 ఇది సంఖ్యాపూర్వం
బు ద్విగువునాఁబడు; ముజ్జగములు, ముల్లోకములు. 6 బహువ్రీహి - ముక్కంటి,
చలినెలుఁగు 7 ద్వంద్వము - తల్లిదండ్రులు, అన్నదమ్ములు. 8 ప్రాయశఃకంబుగా సను
టచే సంస్కృతలక్షణంబుఁ దొడరని సమాసంబుంగలదని సూచింపబడియె; దానంజేసి
చిగురుఁగేలు, జుంటిమోవి యిత్యాదులైన యుపమానపూర్వపదకర్మధారయంబులు
గ్రాహ్యంబులు 9 ముఖపద్మము, చరణకమలములు, ఇట్టి యుపమానోత్తర పదంబులు
గలవు గాని విపరీతంబులు సిద్ధంబులు లేనని యెఱుంగునది. 10 సిద్ధంబునర్థంబు

గ్రాహ్యము-రాజపురుషుడు, వీరీశ్వరుడు, పీతాబురుడు, రామలక్ష్మణులు, కేశవులు, సంస్కృతశబ్దము వికృతిశబ్దముతోడ సమసింపదు; దానందేని యవేకమాటు లల్పదండి త్యాదులు దుష్టములని తెలియునది.

వ్యా—తత్పురుష మొదలైనవానికి లక్షణంబు తఱచుగ సంస్కృతంబునందు శబ్దబద్ధము లేరును. తత్పురుషంబు:-ఉత్తరపదంబుయొక్క యర్థంబుప్రధానంబు గఁగలది 1 సమాసంబులన్నియు-తత్పురుషము-బహువ్రీహి, ద్వంద్వము, అనిమాడువిధములు. ఆమాడును దఱచుగాఁదత్పురుషంబుత్తరపదంబుయొక్క యర్థంబు ప్రధానంబుగఁగలదియు, బహువ్రీహిసమాసఘటకంబుగాని ఉదంబుయొక్క యర్థంబుప్రధానంబుగాఁగలదియు, ద్వంద్వంబు. సమాసఘటకపదార్థంబు లన్నింటియొక్క యర్థంబును ప్రధానంబుగాఁగలదియు నైయుండును, 2 అందుఁదత్పురుషంబు—వ్యధికరణంబనియు సమానాధికరణంబనియు రెండువిధంబులు కి ద్వితీయ మొదలు సప్తమివఱకు మీఁదిపదంబులతో సమాసంబు వ్యధికరణం బనంబడును. ఉ. నెలతల్పు (నెలను చార్చినవాడు) ద్వితీయాతత్పురుషంబు. నెలతక్కువవాడు (నెలచేతఁదక్కువవాడు) తృతీయ. దేవరమేలు (దేవరకొఱకు మేలు) చతుర్థి, దొంగభయము (దొంగవలనభయము) పంచమ. ఈ పంచమికఁ గారక పరిచ్ఛేదంబునందలి తొమ్మిదవ సూత్రంబును జూచునది. రామునిబాణము (రామునియొక్క బాణము) షష్ఠి. మాటనేర్పరి (మాటలయందు నేర్పరి) సప్తమి. విశేషణంబు విశేష్యంబుతోఁ గలియు సమాసంబుసమానాధికరణంబనంబడును. ఇదియొకర్మధారయసమాసంబు. ఉ. సరసపు వచనము మొదలైనవి. 'సరసము' ఇయ్యది విశేషణంబు, 'వచనము' ఇయ్యది విశేష్యంబు ఇచ్చట సంధిపరిచ్ఛేదంబునందలిముప్పదిరెండవ సూత్రంబునఁ బుష్కలంబు. ఇట్లే తెల్లసొత్తము మున్నగు వానియందుగ్రహింపవలెను. సమానాధికరణంబనగానవయవార్థంబు-సమాన-వీక మైనఅధికరణము=అధారంబుగలది. అనఁగా రెండుగాని యంతకంటె నెక్కుడైన ధర్మంబులుగాని యొక్క వస్తువును నాధారంబుగాఁ జేసికొనియుండుట. కర్మధారయ సమాసంబు నందుండు. ఉ. సరసపువచనము. ఇటు సరసవ్యధర్మంబును వచనవ్యధర్మంబును నీరెండును వచనంబు నాధారంబు చేసికొని యున్నవి. కాన పామానాధి కరణ్యంబు కర్మధారయంబుననుండు. ఇట్లానాధికరణ్యంబు విశేషణ విశేష్యభావంబున్న చోటుననే సంభవిండును. ఉ. సంతోషా

చకశబ్దంబు పూర్వమందుఁగలదై యుత్తరపదార్థ ప్రధాన సమాసంబు ద్విగుసమాసంబనంబడు. ఉ. ముజ్జగములు. (మూడు + జగములు) మొదలైనవి. ఇచ్చట జగమను శబ్దంబునకుఁ బూర్వము 'మూడు' అను సంఖ్యావాచకశబ్దంబున్న యది. అది, 'జగములు' అన్న శబ్దంబునకు విశేషణంబు. ఈసమాసంబునందు 'జగములకుఁ, ప్రాధాన్యము. ఇట్లే ముల్లోకములు మొదలైనవి. 6 ముక్కంటి' ఇయ్యది బహువ్రీహిసమాసము. ఇటు సంఖ్యావాచకశబ్దంబు పూర్వంబునందున్నను నుత్తరపదార్థంబైన కన్నులకుఁ బ్రాధాన్యంబుకాక విశిష్టసమాసంబుచే శివుండు ప్రధానంబై చెప్పబడి నందున బహువ్రీహికిని ద్విగువునకును భేదంబు స్పష్టంబగుచున్నయది. ఇట్లే 'చల్లినెలుఁగు' (చల్లనికిరణములు గలవాడు=చంద్రుడు) మొదలైనవి. 7 తల్లిదండ్రులు (గలరు) ఇయ్యది ద్వంద్వసమాసంబు. ఇచ్చట 'తల్లి, తండ్రి' అను రెండు పదంబుల యొక్క యర్థంబును బ్రధానంబు. 'తల్లి దండ్రులు గలరు' ఇత్యాది వాక్యంబులయందు సమానఘటకంబులైన మాతాపితృపదార్థంబులు రెండును 'కలుగు' అను క్రియతోఁ గర్తలై యన్వయించినందున ద్వంద్వసమాసంబునందు నుభయపదార్థంబులకును ప్రాధాన్యంబు గలదు. ఇట్లే 'అన్నదమ్ములు' మున్నగునవి. ద్వంద్వసమాసంబునందక్క సమానఘటక పదార్థంబులన్నింటికిని బ్రధానత యేసమాసంబునందునులేదు. ఇట్టిసర్వపదార్థ ప్రాధాన్య విశేషంబును బట్టియే 'శ్లో' అక్షరాణామకారోస్మి ద్వంద్వస్సా మాసికన్యచ! అహమేవాక్షయః కాలోధాతాహంవిశ్వతోముఖః' అనినభగవద్గీతా దశమాధ్యాయంబునందు శ్రీకృష్ణభగవానులుసమాసంబులలో సర్వపదార్థ ప్రాధాన్యంబునంజేసి ద్వంద్వసమాసంబు సర్వప్రధానంబగు తనస్వరూపంబని నెలవిచ్చిరని శ్రీమధునూదన్ సరస్వతీవిరచితశ్రీభగవద్గీతాగూఢార్థ దీపికావ్యాఖ్యయందు వివరింపఁబడినది. 8 మూల నూత్రింబునఁ బ్రాయికంబ (తఱిమి)ని చెప్పటచేత సంస్కృత లక్షణంబు పొందిని సమాసంబుంగూడఁగలదని చూపఁబడినది. అందుననే 'చిగురుఁ గేలు, జొంటిమోవి' మొదలగు నుపమానము పూర్వమందుఁ గలసమాసంబులాంధ్రభాషాకైలింజేసి గ్రహింపఁదగినవి. ఇందుఁబూర్వపదార్థంబులు 'చిగురును, జున్నును' ఉపమానంబులు. ఇయ్యవిహస్తాధరోష్ఠంబులకుఁబోల్పఁపడెను. సంస్కృతంబులో 'హస్త కిసలయము, అధరమధుపూపము (మధుకోశము, తేనెపెర) ఇట్లుపమాన వాచకంబు లుత్తరపదంబుగా నుండవలెను 9 ముఖపద్మము, చరణకమలములు' అను నిట్టి యుపమాన వాచకంబులు కడపటఁ గల సమాసంబులు గలవి

గాని విపరీతము (ఉపమానవాచకంబు పూర్వపదంబులుగాఁ గలవి) లైనవి(పద్మములు, కమలచరణములు) సంస్కృత సమాసంబులు లేవని తెలిసికొనునది. ఉపమితంవ్యాఘ్రాదిభిస్సామాన్యాప్రయోగేతిపా2-సూరీ' అను సూత్రంబునఁ బురుషవ్యాఘ్రము, నృసోముఁడు, రామచంద్రుఁడు ముఖపద్మము, చరణకమలములుఁ ఇత్యాది సమాసంబు సమాసఘటకంబులందు నుపమానవాచకపదంబు పరమండేయుండవలెను. సాధారణధర్మవాచకపదంబుకానిచో నుపమానపదంబు పూర్వపదంబుగానుండఁగూడదుగానిధర్మవాచకంబు సమాసమిలితంబయ్యె నేని యుపమానవాచకంబు పూర్వ పదంబు కావచ్చును. ఉ. ఘనశ్యాముఁడుఁతటిద్వారీ మొ. తెలుంగులోఁగూడనుపమానోత్తరపదకర్మ ధారయంబులు మహాకవులచేఁ బ్రయోగింపబడి. ఉ. మోముఁదమ్మి మోము-దామర, కాఁదీగ, మైదీగ, కేలుఁదమ్మి మొ. ఉ॥ వాడిన మోముఁదమ్మి తెలివాలిక కన్నులు విన్నఁ బోవ'మను—రితి. తే. గీ॥ ఒప్పుపుప్పాడి పటపుపై నొత్తగిల్లి | మోముఁదమ్మి తలాడపై మోపి యడుగు' వసు —4ఆ చ॥ అనయమ మ్రోల నేకతమహర్థగతిం దనచిన్ని రామచంద్రునినగు మోముఁదామరసిరుల్ గనుపండువుగాఁ జెలంగ, రాఘ—2ఆ. నీ॥ అన్నవకాఁదీగయందఁబు మదినిల్పు జఘనతలంబుపై జరుపుదృష్టి' భార-ఆది 3ఆ. నీ॥ పాలిండ్లతనువెద వ్రాలింపఁజెన్నొందునసదు కాఁదీగ యల్లాడుచుండు' భార-వి రా-4ఆ. మొ. 10 సంస్కృతవ్యాకరణంబునైన సమాసంబులన్నియుఁ దెలుంగులోవాడవచ్చును. ఉ. రాజపురుఁషుడు (వష్టితత్పరమము రాజయొక్క భృత్యుఁడనియర్థము.) నీలోత్పలము (కర్మధారయంబు). పీతాంబరుఁడు (బహువ్రీహి; విష్ణువు). రామలక్ష్మణులు (వ్యంద్యము.) 11 కేవలసంస్కృత శబ్దంబు తెలుంగు శబ్దంబుతోఁగలియదు. అందుననే, అనేక మాటలు, అల్పదండు మొదలైనవి దోషయుక్తంబులు. తెలుగు విభక్తి చేఁజిహ్వాతంబు గాని కేవలసంస్కృత ప్రాతిపది కంబులకుఁ దెలుంగుతో సమాసంబుకూడదని భావము. ఇచ్చటను అనేక శబ్దంబును, అల్ప శబ్దంబును దెలుంగు విభక్తి లేకుండఁ బ్రయోగింపబడియె. అనేకపు మాటలు అల్పపుదండు' అనినచో సాధువులగు హంసనడకలు, ధరణీతేఁడు, పాండువిభుకోడలు' ఇత్యాదిసమాసంబులయందుఁ బూర్వపదంబుపై విభక్తి జనించి లోపించినది. కావుననయ్యనిసాధ్యంబులుగాని కేవలసిద్ధపదంబులు కావు.

4 సూ—ఆ ఈ ఏ యను సర్వనామంబులు త్రికంబునాఁబడు.

వ్యా—ఆ-ఈ-ఏ, అను సర్వనామంబులు త్రిక మనంబుడును. 'త్రికము' అను దానియందలి కప్రత్యయంబు సంఘార్థంబునందు వచ్చును ఇట్లే చతుష్కము, పంచకము, షట్కము, సప్తకము, అష్టకము, నవకము, మున్నగునవి గ్రహింపవలెను.

5 సూ—కర్మధారయంబు త్రికస్త్రీసమముగంతధాతుజ విశేషణపూర్వపదంబయ్యుండు.

ఆచందము - ఈచిందము - ఏబృందము - వాఁడిమాట - పోఁడిపాట - బెడిదపుటడిదము - మడిసెడుదడములు || ఈనియమముచే - బల్లిడుఁడుమల్లుఁడు - కావలుఁడురావణుడు - ఇత్యాదుల సమాసంబు లేదు.

వ్యా—కర్మధారయ సమాసంబు—త్రికము, (ఆ-ఈ-ఏ) స్త్రీసమ శబ్దంబులు (ప్రథమైకవచన లోపంబుగల శబ్దంబులు) ముగాగ మాంత శబ్దంబులు, (నూత్రంబులో నిముగంత శబ్దంబుచే మువర్ణకంబును గ్రహింపబడును. చూ. తత్స—39 సూ) క్రియాజన్య విశేషణంబులు, పూర్వపదంబులుగలవియ్యైయుండును. త్రికంబునకు—ఆచందము, ఈచిందము, ఏబృందము. స్త్రీసమంబునకు—వాఁడిమాట, పోఁడిపాట, ఇచ్చట, వాఁడి పోఁడి' శబ్దంబులకు నాచ్చికపరిచ్ఛేదంబులోని రెండవనూత్రంబైన స్త్రీసమత్వానిదే శంబునందేసి ప్రథమైక వచనలోపంబు. ఈనూత్రంబునొద్ద గర్మధారయోదాహరణంబులు పూర్వోత్తర పదంబులు తెలుంగుపదంబులైన సమాసంబులే చూపబడినవి కాని పూర్వపదంబు తెలుంగును, ఉత్తరపదంబు సాంస్కృతికంబును కైన కర్మధారయంబు నందు నాంధ్రపదంబు 'శ్లో' సంస్కృతపదం పరిమితమాన్ద్రపదం కర్మధారయోభవతి' ఆంధ్రశ్లో-హాలంత-48నూఁ అను నూత్రంబుంబట్టియు, ఆంధ్రంషడ్వర్ణ పర్యంతం సంస్కృతేనసమస్యతే' అనిన యాధర్వణ కారికను బట్టియు, నాటువర్ణంబులకంటె మించి యాంధ్రగూఢదని నియమంబేర్పడుచున్నది. కావున వాఁడిమయాఖములు, వేడి

యోధారులు' ఇత్యది మ్రకేకర్మ ధాయంబులు సాధువులయ్యె. ఉ॥ వాడివయూభ
 మోల్లలుగువాడ పరాంబుధిఁ గ్రుంకేధేవువుతా! నేడిటవచ్చె' భార-ఆది. ౩౮. ఉ॥
 అన్నవ బ్రహ్మచారి ముఖమంబు రుహంబు సమంబు మాడగకా' భార-ఆర-౩౮. ఉ॥
 మేలిమదావళంబులును మేటిహయంబులూ దమ్మిపిందునా! భీలతఁ జుట్టిరాగ' భా
 ర-కర్ణ-౩. '॥ జిలుగు సంద్యారాగ చీనాంబరముఁ గట్టికుసుమ గర్భపుఁగేలు కొప్పుడు
 తీమి' కాశీభండము. ఆముక్తమాల్యదయం దలి ప్రథమాశ్వాసమ్మున 'వ॥ పునుఁ
 గుందావిన వౌదనంబు మిరియంపుంబొళ్లతో' అన్నచోట 'పునుగుందావిన వౌదనంబు'
 అనునదికర్మ ధారయంబనియు, పునుఁగుందావి' శబ్దంబయిదు వర్ణంబులు గలదిగావున
 'నవౌదనంబునెడి సంస్కృత సమంబుతో సమాసంబు యుక్త మనియుఁ గొందఱు చెప్పు
 దురు. 'పునుఁగుందావి' అనునది వరిపైరులలో నొకవిధంబగు పైరు. పునుఁగుందావియ
 నెడి పైరు సంబంధమైన నవౌదనంబని యర్థంబు గాని పైరే నవౌదనందైన దనిన య
 ర్థముగాదు. కాబట్టి సంబంధార్థంబునందు వస్తీవిభక్తి యుక్తంబు గావున 'పునుగుం
 దావియొక్క (సంబంధమైన) నవౌదనంబని వస్తీతత్పరుష సమాసంబు చెప్పికొనవలయు.
 కర్మధారయంబునకుఁ బ్రసక్తియేలేదు ఇట్లే మనుచరిత్ర ప్రథమాశ్వాసమునందు నీ॥
 కటికి చీకటితిండి కరముల గిలిగింత నెవ్వఁడు తొగ కన్నెనన్వఁజెనకు' అనుచోట
 'కటికి చీకటితిండి' అను పదంబు పూర్వోక్త ప్రకారంబున వడ్డవర్ణంబులకు మించి
 నది కావునఁ గరములనెడి సంస్కృతసమాపదంబుతోఁ గర్మధారయం బయుక్తంబని
 యుఁ దెన్దనామాత్యుని ప్రణాగంబు ప్రామాదికంబనియుఁ గొందఱు ధిక్కరింతురు.
 'కటికిచీకటితిండి=గాఢాంధకారంబును మ్రింగునట్టి కరము లగిలిగింత=కిరణములనెడి
 హస్తంబులయొక్క చక్కి-లిగింతచేత' అనివాక్యంబునకు వ్యాఖ్యవ్రాయంబడియె. దీ
 నింబట్టి అక్షులు కర్మధారయంబని కల్లోలపడుదున్నారు. తిండిపదంబునకు మ్రింగున
 ట్టి యనిన వ్యాఖ్యప్రాధమ్యార్థంబున ఫలితార్థంబును జెప్పినది కాని. తిండి పదార్థంబున
 కును గరపదార్థంబునకును సామానాధికరణ్యంబున నన్వయంబు రానేరదు. తిండియన
 నావోరము; భోజనము కటికి చీకటి తిండియనఁగా గాఢాంధకారభోజనము. 'గా
 ఢాంధకారభోజనము' అన్నట్లులు 'కటికి చీకటి సంబంధమైన తిండి' (భోజనము)
 ౪౧ సంబంధార్థంబున నన్వయించుకోవలెను. ఇక వేరే తిండి శబ్దంబునకు భిక్ష్యంబనిన

లాక్షణికార్థంబే యగీంకరించినచోఁ గటికిచీకటి యనెడుతిండి (భక్ష్యము) అని సామాన్యధికరణ్యంబున రెండుపదార్థంబులకుఁ గర్మధారయరీతి చెప్పికోవలెను. తిండి యనునది స్వతస్సిద్ధంబుగా నామవాచకంబే గాని విశేషణార్థంబుగాదు 'తిండికరము' అనఁగా భోజనహస్తము. భోజనహస్తమును నపుడు భోజనసంబంధమైన హస్తంబనునట్టులు తిండిసంబంధంబైనకరములని సంబంధార్థంబుతోఁబదార్థద్వయంబును సమన్వయింపఁజేయవలెను. సంబంధార్థంబునందు శేషవృత్తి గలుగును. 'భోజనముయొక్క హస్తము' అనిన విగ్రహంబు వోలె 'తిండియొక్క హస్తము' అనివృత్తితత్పరులమంబు చెప్పక తప్పదు. భోజనంబునకును, హస్తంబునకును సంబంధంబేమనఁగా భుక్తికి హస్తముసాధనంబు గావున 'రాజపురుషుఁడు' అన్నచో వృత్తికి నేవ్య నేవక భావమర్థంబయినట్టులు, ఇచ్చట సందర్భవశంబున సాధ్యసాధన భావంబు వృత్త్యర్థంబు కావలయు 'ఎంగిలి హస్తము' ఇత్యాది ప్రయోగంబులయందు నెంగిలి సంబంధంబైన హస్తంబని సంబంధార్థంబున వృత్తితత్పరులమంబు వోలె 'తిండికరము' అన్నచోటునఁదిండి సంబంధంబైన కరమని సంబంధార్థంబున వృత్తితత్పరులమంబే శాస్త్రంబునఁ జెప్పనొప్పును. కావుననే యాముక్త మాల్యదయందుంగూడ సంఘటితంబైన యిప్పద్యంబును వివరించుతఱిని నిట్టి సమాసంబేల కలిగెనన్న ప్రశ్నమును, సమాధానంబునుఁ ప్రశంసింపఁబడలేదు, మరియు నీవ్యాఖ్యయందు 'కటికిచీకటి తిండికరములన్నచో 'కటికిచీకటి భక్ష్యముగాఁగల హస్తములని' బహువ్రీహ్యార్థక విగ్రహంబు విశదీకరింపఁబడినది. ఈపదంబునకే మనుచరిత్రవ్యాఖ్యానంబునందుఁ గర్మధారయార్థక విగ్రహంబు గ్రహింపఁబడినది. కాన నియ్యవి ప్రాథమార్థంబునంజేసిన వ్యాఖ్యానంబులుగాని సమాసానుకూలంబుగా లిఖింపఁబడిన వివరణంబులుగావు. పైనింజెప్పినచొప్పున సమాసంబు వృత్తితత్పరులమంబే సయ్యుక్తికంబు గావునఁ గర్మధారయంబని భ్రమంజెంది యిట్టిది ప్రామాదికంబని పెద్దనార్యునిపైఁజెదిరితద్దయు గద్దించుటపెద్దతనంబుగాదు. కావుననే తిమ్మకవిండుఁడుసర్వలక్షణసాగ్రసంగ్రహమందలి ద్వితీయా శ్వాసచతుర్థలక్షణంబందు 'కటికిచీకటి తిండికరముల' అనుసమాసంబు మిశ్రంబునందు లక్ష్యంబుగా నిరూపించెనుగాని దీనిం గర్మధారయంబు నొద్ద నుదాహరింపలేదు. మువ్వకాంత విశేషణంబులకు—(బెడిదపుటడిదము (బెడిదము + అడిదము)' మాత్రంబులోని ముగంతశబ్దంబు మువ్వకంబునకును గ్రాహకంబు గావున మువ్వకాంతంబొ (బెడిదము' శబ్దంబు కర్మధారయసమాసంబునకుఁ బూర్వపద

టుగానుండే. సంధిపరిచ్ఛేదంబునందలి ముప్పదిరెండవ నూత్రంబుచే, బువర్ణంబును, ఇరువది యెనిమిదవ నూత్రంబుచే, టు'గాగమంబును, గలుగ 'బెడిదపుటడిదము' అయ్యెను. బెడిదపుటడిదము=భయకరమైన ఖడ్గము. సమాసఘటకశబ్దంబులకువిభక్తి లోపంబు శాస్త్రీయంబైనను సంధిపరిచ్ఛేదంబులోని ముప్పదిరెండవ నూత్రంబుచే గర్భధారయంబునందలి మువర్ణకంబునకుఁ బుంపు వర్ణవిధానసామర్థ్యంబున నిచట 'బెడిదము' అనుదాని మువర్ణకంబునకు లోపంబురాదని యెఱుంగునది. ముగంతవి శేషంబునకు—'బెడిదపుటడిదమును' ఇచ్చట 'బెడిదములు + అడిదము' అనియుండఁగా సమాసంబునకు లోపంబురా 'బెడిదము + అడిదములు' అని ముగాగమాంత 'బెడిద' శబ్దంబు శేషించె. మువర్ణకకార్యంబు ముగాగ మంబునకును గలుగును (తత్స-41నూ) గావున సంధిపరిచ్ఛేదంబునందలి ముప్పది రెండవనూత్రంబుచే బువర్ణంబును, ఇరువదియెనిమిదవనూత్రంబున 'టు'గాగమంబునుగలిగి, బెడిదపుటడిదము' అయ్యెను. 'బెడిదములు' అనునోబఁ దత్సమపరిచ్ఛేదమునందలి నలువదియొకండవనూత్రంబుచే ముగాగమంబు గ్రహించునది. ధాతుజవి శేషణంబునకు—'మడిసెడుదడములు' ఇచ్చట 'మడిసెడు, అనునది ధాతుజవి శేషణము. మడియుధాతువుపైఁ గ్రియాపరిచ్ఛేదంబునందలి నలువది నాల్గవనూత్రంబున 'ఎడు' వర్ణకంబును, ఏబది నాల్గవనూత్రంబుచే సకారంబును నయ్యెను. (మూలము) ఈనియమముచే 'బల్లిదుఁడు, మల్లుడుకావలుఁడు రావణుఁడు ఇత్యాదుల సమాసంబులేదు (వ్యా)—(రికాదిపరిగణనచే 'బల్లిదుఁడు, మల్లుడు, కావలుఁడు రావణుఁడు' ఇత్యాది డమంత వి శేషణంబుతోఁ గర్మధారయంబు రాదుగావున 'బల్లిదమల్లుడు, కావలరావణుఁడు' ఇత్యాదికముగా సమాసంబులుండవు. వ్యస్తంబుగానే యుపసరమును.

6 నూ—స్త్రీసమఘటితంబ యొకానొకండు బహువ్రీహిచూపట్టెను.

ముక్కంటి-వేగంటి - చలివెలుగు - వేవెలుగు - మోటబరి- ఇత్యాదులు వ్యవహారసిద్ధంబులుగ్రాహ్యంబులు.

వ్యా—స్త్రీసమంబులైన పదంబులతోఁ గూడిన యొకానొక బహువ్రీహిగా నంబుదును. అనఁగా సమాసంబులోని వి శేషణవి శేష్యంబుల మీది ప్రథమైకవచనంబు

లోపించియుండును ఊ. ముక్కంటి-వేగంటి చలివెలుగు, మోటబరి, ఇత్యాదులు వ్యవహారసిద్ధంబులు గ్రాహ్యంబులు 'ముక్కంటి' అనగా మూడు కన్నల గలవాడు ఇచ్చట 'మూడు + కన్న' అనిన రెండు శబ్దంబులను బ్రహ్మవిభక్తిలోఁ గానిపింపక నామవాచకంబులు మాత్రంచే ప్రత్యయమున్నందున స్త్రీవాచక శబ్దతుల్యంబులాయె. 'మూడు + కన్న' ఇట్లుండ నీపరిచ్ఛేదంబులోని పదునేడవ నూత్రంబును 'మూడు' శబ్దంబుయొక్క యంత్యక్షరంబునకు లోపంబును, మీది 'కన్న' శబ్దంబులోని కక్షరంబునకు ద్వితీయంబునకును. పదుమూడవ నూత్రంబుచే 'మూడు' అగును. బహువ్రీహియైన 'ముక్కన్న' శబ్దంబుయొక్క సవ్యయంబునకు నీపరిచ్ఛేదంబునందలి యిరువదిరెండవ నూత్రంబుచే 'టి' యర్థంబగును. (ము + క్క + టి) ఆచ్ఛికపరిచ్ఛేదంబులోని ముప్పదిమూడవ నూత్రంబుచే టివర్ణంబునకుముందు పూర్ణబిందువయి (ము + క్క + టి) 'ముక్కంటి' అను విశిష్టరూపంబగు. 'వేగంటి' వేయి కన్నలు గలవాడు. క॥ 'మొగములు వేగల శేషం | షగణిత వాగ్గరిమ నోడునని పల్క

గనా | లుగు మొగములు గలయజుడైన | యగునావీరికనవీటనలరుమరు ద్విజుల్ కవి - 1 ఆ. అనుప్రయోగంబుంబట్టి సమాసంబులోని 'వే', శబ్దంబునకు 'వేయి, అని యర్థంబు. పైవలెనే భాషాశైలింజేసి సమాసాంతంబైన టివర్ణ బూహింమకొనునది. చలివెలుగు (శీతకిరణుడు) వేవెలుగు (సహస్రకిరణుడు) మోటబరి (బరువు మోసెడి యెద్దు) ఇచ్చట 'మోట + బరువు' ఇట్లుండ సమాసాంతంబైన ఇవర్ణంబుగల్గి వృత్తి యందు బరువు, శబ్దంబుయొక్క యంత్యవర్ణంబులోపింప సంధిగలిగి 'మోటబరి, అయ్యె. అధికమైన బరువుగలయెద్దని యర్థంబు. పైనింజేప్పిన సమాసాంతంబైన టివర్ణాదులకు వేనూత్రంబులు లేమింజేసియే మూలంబులో వ్యవహారసిద్ధంబులు గ్రాహ్యంబులని చెప్పవలసియే.

7 సూ—ఆచ్ఛికశబ్దంబుతోడ స్త్రీసమంబుప్రాయంబుగాద్వంద్వంబగు.

అన్నదమ్ములు - తల్లిదండ్రులు - ఊరువల్లెలు - ఆలుమగలు | మగఁ డును బిడ్డలును - పల్లమునుగల్గెమును - ఇత్యాదులు సమసింపవనియీనియమంబున నెఱుంగునది.

వ్యా—ద్వంద్వంబునందు స్త్రీమసంబైన తెలుగుపదంబు పూర్వపదంతయందు. 'ఉ. అన్నదమ్ములు' ఇచ్చటఁ బూర్వపదంబైన 'అన్న' శబ్దంబు వ్యస్తప్రయోగంబుతోఁ బ్రథమైకవచనలోపంబుగలదికావున స్త్రీసమంబు. ఇట్లే 'తల్లిదండ్రులు, ఊరు వల్లెల, ఆలుమగలు' మున్నగుద్వంద్వంబులలోని 'తల్లి ప్రభృతిపూర్వపదంబులు వ్యస్తప్రయోగంబులో 'వనిత, లక్ష్మీ' ఇత్యాదిస్త్రీవాచకశబ్దంబులువోలెఁ బ్రథమైకవచన హీనంబై నాడంబడుచున్నందున స్త్రీసమంబులని యెఱుంగునది. (మూలము) మగఁడు నుబిడ్డలును, పల్లమునుగల్గెమును, ఇత్యాదులును సమసింపవని యీనియమంబున నెఱుఁగునది. వ్యా—ద్వంద్వంబులోని పూర్వపదంబు స్త్రీసమంబుకావలెనన్న నియమంబు చేత 'మగఁడునుబిడ్డలును' ఇత్యాదులంతలి పూర్వపదంబునకుఁ బ్రథమైకవచనలోపంబు లేనియందున నట్టిశబ్దంబులతో ద్వంద్వంబు ఘటింపనేరదు (మగఁడు బిడ్డలు, పల్లము గల్గెములు) వ్యస్తంబుగానే ప్రయోగింపవలయును.

8 సూ—సర్వశబ్దంబులు సంబంధంబునందుఁదచ్చబంబుతోడ సమసింతు.

నావాఁడు - నాయది - ఇంటివాఁడు - ఇంటిది - రామునివాఁడు - రామునిది.

వ్యా—తెలుగుశబ్దంబులన్నియు సంబంధార్థంబుతోఁచుచుండ దచ్చబంబుపర్యాయంబులైన వాఁడు, అది, అవి, ఇత్యాదికముతో సమసించును. (కలియును) 'ఉ. 'నావాఁడు, నాయది, ఇంటివాఁడు, ఇంటిది, రామునివాఁడు, రామునిది' 'నాయది' సంధిపరిచ్ఛేదంబునందలి నలువదియైదవసూత్రంబున 'నాది' అనురూపాంతరంబు, ఇంటిది, రామునిది' పైసూత్రంబుననే 'అది' శబ్దంబుయొక్క 'అ' కారంబునకు లోపంబు.

9 సూ—ధాతుజవిశేషణంబులకు విభక్తి వివక్షించునపుడు తచ్చబంబునుప్రయుక్తంబగు.

వచ్చినవాఁడు - వచ్చినది - రానివాఁడు - రానియది.

వ్యా—క్రియాజన్య విశేషణంబులపై విభక్తిచేప్పడలందు నప్పుడు, 'వాడు, అది' మున్నగు తచ్ఛబ్దంబుల ననుసరించి ప్రయోగింపబడును. 'ఉ. వచ్చినవాడు, చ్చినది, రానివాడు, రానియది, ఇచ్చట 'వచ్చిన' అనునది క్రియాపరిచ్ఛేదంబునందలి నలువదియాటవనూత్రంబున భూతార్థంబునందు న, వర్ణకంబుచే సిద్ధంబైనరూపంబు, 'రాని, అనునది క్రియాపరిచ్ఛేదంబునందలి నలువదియేడవ నూత్రంబున 'నిజి' వర్ణకాంతరూపంబు; క్రియాపరిచ్ఛేదంబునందలి తొంబదియొకండవ నూత్రంబుచేవచ్చునకు రాదేశంబు.

10 సూ—ఎల్లయెడలధాతుజవిశేషణంబులకట్టియనుపదంబు విభాషననుప్రయుక్తంబగు.

వచ్చినట్టిరాముడు - వచ్చినరాముడు - వచ్చునట్టివాడు - వచ్చువాడు.

వ్యా—అన్నిచోటులను గ్రీయావిశేషణంబులకు అట్టి, అనుపదంబు వైకల్పికంబుగా ననుసరించి ప్రయోగింపబడును. 'ఉ. వచ్చినట్టి రాముడు, వచ్చిన రాముడు, వచ్చునట్టివాడు, వచ్చువాడు,' ఇచ్చట 'వచ్చిన, అనునది భూతార్థకవిశేషణంబు కావున దీనికి అట్టి, అనునదియనుప్రయుక్తంబయ్యె. (వచ్చినట్టిరాముడు) వికల్పంబుకావున అట్టి, పదంబు పెంబడింపలేదు. (వచ్చినరాముడు) 'వచ్చు, అనునది తద్ధర్మార్థకవిశేషణంబు. సంధిపరిచ్ఛేదంబునందలి ముప్పదిమూడవ నూత్రంబుననుగాగమంబు. (వచ్చునట్టివాడు); వికల్పంబుగావున అట్టి, శబ్దంబులేక 'వచ్చువాడు, అ' యగును.

11 సూ—యుష్మదస్మదాత్మార్థకంబులకు త్తరపదంబు పరంబగు నపుడుదుగాగమంబు విభాషనగు.

నీదుకరుణ - నీకరుణ || నాదునేరిమి - నానేరిమి || తనదురూపు - తనరూపు.

న్యా—క్రిమముగా యుష్మచ్ఛబ్దంబుయొక్కయు, అస్మచ్ఛబ్దము యొక్కయు
 ఆత్మక, శబ్దముయొక్కయు నర్థంబుగల నీ-నా-తా, శబ్దంబులకు నుత్తరపదంబు ప
 రంబునను దుగాగమంబు వికల్పంబుగా నగును. ఉ. నీదుకరుణ, నీకరుణ; నాదునేరి
 మి, నానేరిమి; తనదురూపు. తనరూపునీదుకరుణ, నీకరుణ, ఇచ్చట నీయొక్కకరుణ
 యనివస్తే తక్కువంబు. యొక్క, విభక్తిలోపింపఁగాఁ గరుణశబ్దంబు పరతఃనపుడు
 నీశబ్దంబునకు దుగాగమంబుగలిగె. దుక్కుకిత్తుకావున నీ, శబ్దంబునకు నంతావయవమై
 చేరె. అందున నీదుకరుణ, అనురూపంబాయె. వికల్పంబుగావున దుగాగమవిధాన
 తంబైన రూపాంతరంబు నీకరుణ, అనియగును. ఇట్లే నాదునేరిమి, ఇత్యాదులందూ
 హించుకొనునది. వక్తకు సమాసరచనయందిచ్చలేనియపుడు నీదికరుణ, ఇత్యాదిక
 ముగా నుండును. ఉత్తరపదంబనియుఁ బూర్వపదంబనియు వ్యవహరించుట సమాసము
 టకపదంబులకే గనుక నీసూత్రంబునందు సమాసమం, దనివేరనుడువనవసరంబులేదు.
 కొందఱు నూత్రింబులోనేకవచనంబులైనయుష్మదస్మదాత్మార్థకంబులు-నీ-నా-తా,-
 శబ్దంబులే గ్రహింపఁబడుననియు, దానం జేసి 'మీదుకరుణ, మీదు నేరిమి,
 తమదురూపు, ఇత్యాది దుగాగమయుక్త బహుత్వవాచక రూపంబులు సాధువులు
 గావనియు వివరింప సాహసించుచున్నారు, ఆంధ్రశబ్దచింతామణియందు దీనికి మూల
 నూత్రిము యుష్మదస్మదాత్మభ్యః ద్వితివర్ణకః నూ. 26, అని హలంత పరిచ్ఛేదంబు
 నందఱు రనియింపఁబడియె. అచ్చటి పూర్వోత్తర నూత్రింబుల ప్రకరణంబునం దీనిదే
 నేకవచనంబులైన యుష్మత్ప్రభృతిశబ్దంబులన్నయర్థంబురాదు. అస్మద్యున్మద్యాన్యా
 దేకత్వ ఇతో నివీ; హలం. 86. నూ. పరేషాంతు ధర్మోత్త మమధ్యమవత్; హలం.
 87 నూ, ఇత్యాది నూత్రింబులయం దేకవచనంబునందనియు, బహువచనమందనియు
 వచించుచు శాస్త్రవిధివిధింపఁబడు చున్నది. దునర్ణకవిధాయక ప్రకృతీనూత్రిం
 బునందు నట్టి వచనభేదంబు విశేషించి వివరింపఁబడలేదు. కాన నీదుకరుణ
 ఇత్యాదులవలెనే 'మీదుకరుణ, మీదునేరిమి, తమదురూపు, ఇత్యాది రూపంబులు
 నిధాంతకంబుగాఁ బ్రయోగింపందగు. కావుననే తే. గీ. నాకుజాతునిచే రఘునాయ
 కుండు! వ్యాసుచే బాంధవులు; కాలిదాసుచేత! భోజుఁడు; ప్రసిద్ధి నొందిరిభువివిషమదు
 న్దకరెల్లను గడఁగా నడుగకతన, అప్పక- 1 ఆ. తే. గీ. పంచవర్గఁబఁచు గజు

పట్టినట్టి పాల్లులను నాసికాతరంబులను గదిసి తమదుపంచమములు దృతీయములు నగుచు నమరుఁబ్రాసంబులకు వికల్పాహ్వాయములు, అప్పక- 313. అనుప్రయోగంబు లప్పకవిగారిచేఁ బ్రయోగింపబడినవి. సూత్రగతమైన యాత్మక శబ్దార్థకంబునకు బహువచనంబులో దుగాగమంబు దృఢంబగుచుండ నట్టియాత్మక శబ్దంబుతో సాహ చర్యంబుననున్న యుష్మదస్మచ్చబ్దార్థకంబులకు సూత్రంబు దుగాగమంబేల ప్రవాళించి రాకుండును? కాఁబట్టి యిప్పటికి నాధునికకవు లుపయోగించెడి మోదుకరుణ, ఇత్యాది ప్రయోగంబులు ప్రామాణికంబులనియే ప్రకటింపందగు. ఏకవచనంబునందే దువర్ణకమి యైనచో యుష్మదస్మదాత్మభ్యః ద్వితీవర్ణకః. హలం. 26 నూ. అనుసూత్రంబునకు బదులుగా త్వకమదాత్మభ్యోద్వితీవర్ణకః, అనివాగనుశాసనండు లాఘవంబుగ సూత్రం బు నేలరచింపలేదు? అట్లురచించినచో ఆర్థమాత్రాలాఘవంపు తోతస్వవంమన్యంతే వై యాకరణాః, అనున్యాయంబున సూత్రంబునందు మాత్రాలాఘవంబునులభించుచుండును. త్వత్, మత్, శబ్దంబులసాహచర్యంబున సూత్రంబులోని ఆత్మక, శబ్దంబును నేక వచనంబనియే గ్రహింపబడును. కావున నేకవచన బహువచన సామాన్యంబుగా దు, వర్ణకప్రాప్తి నిమిత్త మే యుష్మదస్మదాత్మభ్యః, అని యుభయార్థలాఘవంబునకై గురుసూత్రంబును రచియించెను. దానంజేసి వచనద్వయంబందును దు, గాగమంబు నిర్దుష్టంబని యెఱుంగునది. బహువచనంబునందు దు, గాగమంబురాదని యనవసర ప్రసంగవాచోయుక్తి విజృంభణంబులు కొందఱు విచ్ఛలవిడి వెదజల్లుచుండుదుగాని యయ్యవి యంతస్సారశూన్యంబులు.

12 నూ.—గుణవచనంబులగు నల్లాదులకుంగర్మధారయంబునం దునిగాగమంబు బహుళంబుగానగు.

నల్లనిగుట్టము - నల్లగుట్టము || నల్ల - తెల్ల - పచ్చ - ఎఱ్ఱ - చామ - తియ్య - కమ్మ - పుల్ల - విన్న - తిన్న - అల్ల - ఇత్యాదులునల్లాదులు.

శ్వా—గుణంబును జెప్పునట్టి నల్ల, మొదలైన శబ్దంబులకుఁ గర్మధారయ సమా

సంబునందు నిగాగమంబు బహుళంబుగాఁ గలుగును. ఉ. నల్లనిగుఱ్ఱము. ఇచ్చట నల్ల + గుఱ్ఱము, అనియండఁగా నిగాగమంబు కిత్తుకావున 'ఆద్యంతౌటకితౌ', అనునూ త్రంబునఁ బూర్వపదంబైన 'నల్ల', శబ్దంబునకు నంతమందువచ్చినది. పాక్షికంబు గావున 'నల్లగుఱ్ఱము' అను రూపాంతరంబులగును. ఇట్లే 'తెల్ల, పచ్చ, ఎఱ్ఱ, చావ, తియ్య, కమ్మ, పుల్ల, విన్న, తిన్న, అల్ల' మున్నగు నల్లాదులకు రూపద్వయంబు గ్రహించునది. బహుళంబని చెప్పుటచేత 'చక్క, చిక్క, ఇత్యాది గుణవాచకంబుల కంటె నిగాగమంబు నిత్యంబును, చిన్న, పెద్ద, దొడ్డ, సోగ, కోల' ఇత్యాదులందు నిగాగమాభావంబును, ఉకారాంతంబైన 'సవుర్గు' శబ్దంబుకంటె నిగాగమంబును, పూర్వోత్త్యంబున కత్త్యంబును గలుగునని గ్రహించునది. మూలంబునందు నదంతగుణ వచనంబులనుట యావశ్యకంబు. అందున 'తెలిదమ్మి, వెలిదామర' ఇత్యాదులందు నిగాగమంబులేను.

13 సూ—ద్విరుక్తంబగుహల్లు పరంబగునపుడాచ్చికంబగు దీర్ఘంబునకుప్రహస్యంబగు.

వ్యా—ద్విత్వహల్లు పరంబగునపు డచ్చితెలుంగు దీర్ఘంబునకు హ్రస్వంబు గలుగును.

14 త్రికంబుమీఁది యసంయుక్తహల్లునకుద్విత్వంబుబహుళంబు గానగు.

అక్కన్య - ఆకన్య || ఇక్కాలము - ఈకాలము || ఎల్లోకము - ఏలోకము - అయ్యశ్వము - ఆయశ్వము || బాహుళకముచే నూష్ణ రేఫంబులకు ద్విత్వంబుగలుగదు - ఆరూపము - ఈశబ్దము - ఏపండము - ఆసుకృతి - ఆహయము.

వ్యా—'అ, ఈ, ఏ, అను త్రికంబుకంటెఁ బరంబై యొంటిగానున్న హల్లునకు ద్విత్వంబు బహుళంబుగాఁ గలుగును. ఉ. అక్కన్య. ఇచ్చట గన్యాశబ్దంబునో

నైదవనూత్రింబు చే నాకారంబు పూర్వపదంబై 'అ + కన్య, ఇట్లుండఁ బ్రకృత
 నూత్రింబునఁ గకారంబునకు బాహుళకంబై ద్విత్వంబుగలిగి 'అ + క్కన్య, అయ్యెను
 తరువాతఁ బరుమూడవ నూత్రింబుచేఁ బూర్వపద దీర్ఘాకారంబు హ్రస్వంబయ్యెను.
 (అక్కన్య) ద్విత్వంబు బాహుళకంబుగావున రానియస్సదు హ్రస్వంబు గలుగదు.
 ఇట్లే 'ఇక్కాలము' ఈకాలము; ఎల్లోకము; ఏలోకము; అయ్యశ్వము, ఆయశ్వము,
 ఇత్తాదులయందుఁ బ్రక్రియపూర్వరీతిని నూహించునది. (మూలము) బాహుళకముచే
 నూమ్మరేఫంబులకు ద్విత్వంబుగలుగదు. ఉ. ఆరూపము, ఈశబ్దము, ఏవండము, ఆసు
 కృతి, ఆహాయము. (న్య) బాహుళకమునుటచేత శషసహరేఫంబులకు ద్విత్వంబుగలు
 గదు. మూలంబులోని రేఫశబ్దంబు శకటరేఫంబునకును గ్రాహకము. దానంజేసి 'అతాఁ
 గ, ఇత్యాదిశకటరేఫస్థలంబులందు ద్విత్వంబురాదు. కొందఱు 'ఆకడ, అక్కడ, ఈ,
 కడ, ఇక్కడ; ఏకడ, ఎక్కడ, అనురూపంబు లీనూత్రింబుచే సాధువులనియు, వర్ణ
 లోపంబుగలిగి ఆడ, ఈడ, ఏడ, అనెడి రూపంబులు గ్రామ్యంబులగుటంజేసి యగ్రా
 మ్యంబులనియు, ఘోషించుచున్నారు. ఇందులకుఁ బ్రమాణంబులు. తే. గీ, తెగిలివర్ణం
 బులెక్కువ తక్కువలుగి నియమమెడలించి పల్కునవి యెతలంప! గ్రామ్యమగుచుండె
 నొరులఁడగడెనుచోట్లఁ జెప్పఁదగునది కలధౌతశిఖరిసదన' ఆ. వె. ప్రాకటముగఁ
 గృతుల నాకడనీకడ! యనుచుఁ బల్కుచోటఁ నాడనీడ | యనిన వర్ణలోపమగు
 ఫలములకు ఫలాలనంగ హెచ్చునీలకంఠ, సర్వల - అచ్చ. పృక, శీ. పంచాకుమ
 య్యలోపించాకుమయ్య వాటిదెచ్చుతారు మమూదలంచి | యేగగొంటూరమ్ము యే
 దాలువోదాలుసూనేటివారు చేనేటివారు! నాడివిరాళితోఁ బాడిగవోకుమి యాడే
 కదామమ్ము యినుతినేసె! పంపేరు తెంపేరు పాడేరు నూనేరు యిందాము కందాము
 పొందుమిస్తీ ఆ. అటుకు దవ్వునెగడు నమనలె నిమనలె! నాడనీడ నేడ నచ్చ నిచ్చ!
 మోయగాయ నేయమోకు దాడ్బాచుడు! గద్ద నంగగ్రామ్యమయ్యె, ఆంధ్రభాషాభూ
 షణము. ఇట్లు పైగ్రంథంబులయందు ఆడ, ఈడ, ఏడ, అనునవి గ్రామ్యంబులని
 చెప్పుట యమారదర్శనమూలకంబు. ఈక్రింది మహాకవిప్రయోగందులయునికి, యెఱింగి
 బుద్ధిగుంతులు శాస్త్రీయరూపంబులని గ్రహింతురుగాక !! రెగడ, అమిసను జిగురు
 న్నకునగునెకంటకమాడ! జులుకుమనె నేటొక్కచోటఁ గంటకమాడ, మను- రిల్లి.

తదేవోజ. ఏనేడనింద్రాదు లేడ వారలకునెప్పుడు మొప్పును నేను నీదనము భార-
అర- 5౮. చ. అసమున మీదెటుంగక మహాగ్రహవృత్తిఁ గడంగిచెచ్చెరకా
బసులకుఁ గూయిగాఁ జనియెఁ బాపఁడు కారవసేన యేడయ్యెం! టిసకుటయేడ
భార-విరా-5౮.

15 సూ—కృతవ్రాస్వంబగు త్రికంబుమీఁదిచోటు శబ్దంబునో
త్వంబున కత్వవ్రాస్వంబులు విభాషనగు.

అచ్చోటు - అచ్చటు - అచ్చోటు || ఇచ్చోటు - ఇచ్చటు -
ఇచ్చోటు || ఎచ్చోటు - ఎచ్చటు - ఎచ్చోటు || వీనిద్విత్వంబునకు వ
త్వమాణవిధిచేఁ బాక్షికంబుగలోపంబగు - అచటు - అచోటు - ఇ
చటు - ఇచోటు - ఎచటు - ఎచోటు || ముచ్చోటులు - ముచ్చటు
లు - ముచ్చోటులు - అనురూపంబులు ప్రయోగంబులం గానంబడి
యెడి.

వ్యా—పదుమూడవ సూత్రంబుచే వ్రాస్వంబును బొందిన 'అ, ఈ, ఏ' శబ్దంబు
లమీఁది చోటుశబ్దంబు నోకారంబున కకారహ్రస్వంబులు విభాషగానగును. ఉ. 'అ
చ్చోటు, అచ్చటు, అచ్చోటు' 'అచ్చోటు' ఇచ్చటఁ బనునాల్గవసూత్రంబుచే ద్వి
త్వంబును, పదుమూడవసూత్రంబుచే హ్రస్వంబును గలిగె. 'అచ్చటు' ఇచ్చట ద్విత్వ
వ్రాస్వంబులపిదపఁ బ్రకృతసూత్రంబున 'చోటు' శబ్దంబుయొక్క యోకారంబున
కకారంబయ్యె. 'అచ్చోటు' అకారంబు వైభాషికంబుగావునఁ బక్షంబున నోకా
రంబు హ్రస్వంబయ్యె. ఇట్లే 'ఇచ్చోటు, ఇచ్చటు' ఇచ్చోటు, ఎచ్చోటు, ఎచ్చటు;
ఎచ్చోటు' ఇత్యాదులయందుఁ బ్రక్రియాంశంబు నూహించునది. (మూలము) వీని
ద్విత్వంబునకు వత్వమాణవిధిచేఁ బాక్షికంబుగ లోపంబగు. వ్యా—ప్రకీర్ణకపరిచ్ఛేదం
బునందు నెనిమిదవసూత్రంబందలి వత్వమాణవైకల్పికద్విత్వలోపవిధిచేఁ గ్రింది 'చ'
కారంబునకు లోపంబు వైభాషికంబు. ఉ. అచటు, అచోటు; ఇచటు, ఇచోటు;

ఎనటు, ఏచోటు. (మూలము) 'మచ్చోటులు, ముచ్చటులు, ముచ్చోటులు' అను రూపంబులు ప్రయోగంబులం గానంబడియెడి. వ్యా—అనఁగా ప్రాస్వంబులైన 'అ, ఈ, ఏ, అను వానిపైనివచ్చు 'చోటు' శబ్దంబుయొక్క యొకారంబున కత్వప్రాస్వంబులు విధింపంబడెను. కాన 'మూఁడు' శబ్దంబుపైనివచ్చు 'చోటు' శబ్దంబునందత్వప్రాస్వంబులు ప్రయోగింపఁబడును. 'ఉ॥ కటకట పేరినపెన్నె | తుట జొత్తిలియన్న మోముతోడం గొడుకె | చ్చటఁ బడియున్నాఁడో యచ్చోటుఁ జూపెడువారులేరె చూచెదవానికా భార. 'తే॥ గీ॥ చరణములు కేళ్లుగడిగి ముచ్చట్లు చఱచి | పీతమున నుండి క్రొళ్లునాఁ బృథివిమోపి | యర్థి నాపోశనమును బ్రాణాహుతులును | గొనిగృహ సుండు మానియై కుడువవలయు 'విశ్వా-అచా-కాం. తక్కుంగలవానికిఁ బ్రయోగంబులు సులభము.

16 సూ—ఉత్తమపదం బగుచోటు శబ్దముటాక్షరమునకు లోపంబు విభావనగు.

చోటుశబ్దం బౌపవిభక్తికంబు గావున దాని యంతిమాక్షరంబు సప్తమ్యాదేశమయిన యకారంబుతోడం బాక్షికంబుగ లోపించుననియర్థము ॥ అచ్చోనున్నాఁడు - అచ్చోటనున్నాఁడు - ఒకచోనుండె - ఒకచోటనుండె.

చోటుశబ్దంబౌపవిభక్తికంబుగావున దానియంతిమాక్షరంబు సప్తమ్యాదేశమైన యకారంబుతోడం బాక్షికంబుగ లోపించునని యర్థము. ఉ. అచ్చోనున్నాఁడు, అచ్చోటనున్నాఁడు; ఒకచోనుండె, ఒకచోటనుండె.

వ్యా—సమాసంబులో నుత్తరపదంబైనట్టియు, అచ్చికపరిచ్ఛేద్యంబులోని 'ముప్పది, యెనిమిదవనూత్రంబుచే నంతంబునందకారాదేశంబుగలిగినట్టియు 'చోటు' శబ్దంబుయొక్క యకారయుక్తటకారంబునకు లోపంబు వైకల్పికంబుగానగును. అనఁగా

కోటుశబ్దంబున పరిపరిచితముగావున దానికడపటి యక్షరంబైన టకారంబు సప్తమివిభక్తియం దాదేశకంబైన యకారంబుతో సహితంబు వైకల్పికంబుగా లోపించును. ఆవృత్తున్నాడు' ఇచ్చట వాచ్చిపరిచ్ఛేదంబులోని ముప్పదియొనిమిదవ నూత్రంబుచే సప్తమివిభక్తికత్వంబురాగా నకారముక్తటకారంబునకుఁ బ్రకృత నూత్రంబుచే వైకల్పికలోపంబు. లోపాభావంబున ఆవృత్తున్నాడు' ఇట్లే ఒక చోననుండె, ఒకచోటనుండె' ఇత్యాదులు.

17 సూ—సమానాధికరణంబగు నుత్తరపదంబుపరంబగునపుడు మూడుశబ్దము డువర్ణంబునకు లోపంబును మీదిహల్లునకు ద్విత్వంబునగు.

మూడుజగములు ముజ్జగములు - మూడులోకములు-ముల్లోకములు.

వ్యా—సమానవిభక్త్యంతపదంబులలో నుత్తరపదంబు పరంబగునపుడు మూడు, శబ్దంబు డువర్ణంబునకు లోపంబును, మీదిహల్లునకు ద్విత్వంబునునగు. ఉ. మూడుజగములు, ముజ్జగములు. ఇచ్చట మూడు + జగములు' అనియుండె, జగములు' సమానాధికరణంబు (బ్రాహ్మణునియందు బ్రాహ్మణత్వంబువోలే జగత్తులయందు జగత్త్వరూపధర్మంబును, త్రిత్వరూపధర్మంబును నున్నందునఁ బైరెండుధర్మంబులకు జగత్తులేకాధికరణంబు) కావున డువర్ణలోపంబుగలిగి పై జకారంబునకు ద్విత్వంబు గలాగఁగాఁ బనుమూడవనూత్రంబుచే మూ' శబ్దంబునకు వ్రాన్వంబుగలిగె. లోపము వికల్పంబుగావునఁ బడంబున మూడుశబ్దంబు ప్రకృతిభావంబుతోనుండు. ఇట్లే మూడులోకములు, ముల్లోకములు. కొన్నిసార్తంబులలో మూలనూత్రంబునందు డువర్ణంబునకు' అని పాకముగలదు. అయ్యది ప్రామాదికంబు. నకారంబున యుత్తరపదంబు పరంబగునపుడు పూర్వపదాంతిమడకారంబునకు నకారంబును ఉ. రెన్నాళ్లు (రెండు + నాళ్లు) మూన్నాళ్లు (మూడు + నాళ్లు, వేన్నీళ్లు) (వేడి + నీళ్లు.) (క॥ పదిదినము లైదు ప్రాద్దులు | పడపడి రెన్నాళ్లు నొక్కపగలు' శయ్యా

భార- ఆది. 1అ. తే|| గీ|| చేతుగుమసినమూన్నాళ్లు నిగ్గుతోడ | బతికిలోకన
మార్గంబు పరిహరించి' కాశి- 2ఆ. నీ|| గీ|| నరవగోత్రమనేడు మూన్నాళ్ళనుండి |
యుసురుగొన వంటిదిరిగిడు నసుగయొకడు' మను-4 ఆ. తే|| గీ|| ఏళ్ళనీకులనొండె
వేన్నీళ్ళనొండె | గడువటారవోమిననొండె గలుగుదుద్ది' మార్కం. రిఆ.

18 నూ--ద్విగుప్తస కేకవచనంబు ప్రాయికంబుగానగు మిశ్రం
బునకుఁ గాదు.

ముచ్చిచ్చు - ముక్కారు - ముప్పాతక - ముత్త్రోవ - మువ్వ
ధములు

వ్యా--ద్విగుప్తస సంబున కేకవచనంబు తఱచుగాఁ గలుగును. మిశ్రసమాసం
బునకుం గలుగదు. ఉ. ముచ్చిచ్చు. ఇచ్చట సంఖ్యావాచకంబగు 'మూడు' శబ్దంబు
పూర్వపదంబయి యుత్తరపదార్థప్రాధాన్యంబు గలిగినందున ద్విగుప్తయ్య. 'మూడు +
చిచ్చు (లు)' ఇట్లుండఁ బడు నేడవనూత్రంబున మూడుశబ్దాంత్య షర్ణంబునకు లోపం
బును, పర 'స' కారంబునకు ద్విత్వంబును గలుగఁ బడుమూడవనూత్రంబున మూకా
రంబు ప్రాప్తంబయ్య. ప్రకృతనూత్రంబున నేకవచనంబు, ఇట్లే ముక్కారు, ముప్పా
తక, ముత్త్రోవ' ఇత్యాదులు. నీ|| గీ|| మున్ను ముచ్చిచ్చునువిరాళి గొన్నచోలు |
కనుపపులువేల్పుచడవాలుగన్నచోలు' మను- 2ఆ. అ|| ప|| వేల్పు 'పేరుకడలివలదు
క ముత్త్రోవగ్రిమ్మరనఁగ నొప్పు విజగంగ, అంధ్ర-దేవ. 'క|| వీరకబలతెంచినల్లడఁ
దాడినఁగడు నల్ల పురోహితకేవహరిన | మూకకల' భార- ఆది- 4. 'మువ్వధములు'
విధాశబ్దంబు సాంస్కృతికంబుగావున మిశ్రసమాసంబు. అందున నేకవచనంబురా లేదు.
విధాశబ్దంబు కంఠరాదులలోనిది. (మా-తత్త్వ-66నూ) కానఁ గ్లిబకుల్యంతై తత్సమ
పరిచ్ఛేదంబునందలి నలునదియవనూత్రంబుచే ముగాగమంబునొండె. ఒకానొకచో మిశ్ర
ద్విగుప్తసమాసంబేకవచనాంతంబు ప్రయోగంబులం గానంబడియెడి. క|| తక్కిన సైన్య
మలని లోఁ | తక్కి పరామ్మభుత దొలఁగెనివుడును భీతిక | బొక్కుచు నలసత
మును నల్లిక్కుదిరిగి నొని యావులిందుచునుండె, ఉ. పారి- 6 ఆ. ఉ|| అస్తాక

నిజప్రభావములు నూపెడుగద్దయ మీదనేక్కి ముల్లోకము దాన యేలుగతి లోలవిలోచన యేమి చెప్పుదుకా, పారి - 1 ఆ. ముమ్మహూర్తమువకు,
జైమిని-7 ఆ.

19 సూ—కొంతొకచో సమాసంబులందు నామ్యాదికనుమ్మాదుల మువర్ణంబులు పచ్చవర్ణంబులగు.

నాపచేను - పాపతేడు || కనుపపులు - జనుపనార|| నాము -
పాము - పేము - వేము - అమ్ము - ఎమ్ము - ఇవి నామ్మాదులు ||
కనుము - ఇనుము - ఉడుము - ఎనుము - జనుము - మినుము -
ఇత్యాదులు కనుమ్మాదులు.

వ్యా—కొన్నిచోటుల సమాసంబులయందు 'నాము' మొదలైనశబ్దంబులయు,
'కనుము' మొదలైనశబ్దంబులయు, మువర్ణంబులకు గ్రమంబుగాఁ బచ్చవర్ణంబును,
(ప) పవర్ణంబునునగు. ఉ. నాపచేను. 'నాము + చేను' ఇట్లుండఁ బూర్వశబ్దాంత్య
మువర్ణంబునకుఁ బచ్చవర్ణంబు గలుగునయ్యదిజేతుగావునఁ దత్సమపరిచ్ఛేపంబులోని పం
దొమ్మిదవనూత్రంబున దీర్ఘంబుపై నర్ధానుస్వారంబు గలిగెను. ఇట్లే 'పాము, (పాప
తేడు) ప్రేము, (ప్రేపసజ్జ) వేము, (వేపచెట్టు) అమ్ము, (అంపకోలలు) ఎమ్ము, (ఎం
పగూడు); ఇత్యాదులు. పవర్ణంబునకుఉ. కనుపపులు. 'కనుము + పులు'; (గడ్డి) ఇట్లుండఁ
బ్రకృతనూత్రంబున మువర్ణంబునకు 'ప' వర్ణంబువచ్చెను. ఇట్లే 'జనుము' (జనపనార)
ఇనుము, ఉడుము, ఎనుము, మినుము' ఇత్యాదులూహ్యంబులు. నీ|| తగునీదరపుఁ బెగ్గ
తడవనిదుపడు పాపతేడన శేషఫణికిసంజ్ఞ అంధ్రభా-పాతాళభోగివర్ణము. క||

అను టయురసలింగమునిడు | తనవట్టువ ప్రేపసజ్జవంతపుబరణికా మను-1 ఆ 'ఆ||

వె|| ఒక్కయెఱుకుతేడు నక్కకొమ్మును నిట్టి | గోతదంబుజాన్ను చాపపు | పీలిగ

అంల యంపకోలలు నెలవిండ్లు | గానుకిచ్చి కరయుగంబు మొగిచి' వను-4 ఆ. 'నీ|| గీ

మున్నముచ్చిచ్చును విరాళిగొన్న చోటు (కనుపపులువేల్పు పడవాలుఁ గన్న చోటు

మను-2 ఆ. 'చి|| వరసేను వెండుకల్ జవపనార తెఱంగున విప్రమాళికే' ఇ
త్యాదులు.

20 సూ—నిక్కలామలుయథాప్రయోగంబుగ గ్రాహ్యంబులు.
నిక్కల - కన్వడి - పువ్విలుకాడు || ఇత్యాదులు.

వ్యా—'నిక్కల' మొదలైన సమాసంబులయందుఁ పూర్వసవం బాద్యక్షర
శేషంబులుంటయు, ఉత్తరపదాదివర్ణంబు ద్విత్వంబు నొందుటయు' నిత్యాదికార్యంబులు
ప్రయోగశరణంబులై యుండును. ఉ. నిక్కల, కన్వడి, పువ్విలుకాడు మొదలైనవి.
'నిక్కము + కల' ఇచ్చట 'నిక్కము' శబ్దంబాద్యక్షరంబుతో శేషించె. ఉత్తరప
దాదియైన కకారము ద్విత్వంబునొందె. 'కవ + వడి + కాడు' ఇచ్చట కవశబ్దంబాద్య
క్షరశిష్టంబుంటయు, ఉత్తరపదవకారంబు ద్విత్వంబొందుటయు, తత్పమసరిచ్ఛేదంబు
లోని పగునొకండవ సూత్రంబు చేసయిన కాప్రత్యయంబు లొసించుటయు, గలిగె.
'కన్వడి' శబ్ద వికారాంతంబు గావునఁ దత్సమసరిచ్ఛేదంబునందలి నలువదినాలుగవసూ
త్రంబుచే బ్రహ్మైక వచనలోపంబు. పువ్విలుకాడు' ఇచ్చట వాత్సర్థింబునందుఁ దద్ధి
తపరిచ్ఛేదంబునందలి పగునొకండవ సూత్రంబుచే 'కా' ప్రత్యయంబు గలుగంగ డువర్ణ
కంబు. ౧౩- నాకలనిక్కలయ్యెడు | శోకింపను వన్ననీవు నుంవరిపుణ్య | శ్లో
మరితశోమనకులవి | పేమగ్రియుని బొందగలుగు వేగమెనీవుక' భార-ఆర-6 ఆ.
క|| కడగిద్రుపదానుజుడునె | న్వడికన్వడి నే నెనూలు వాడిశరంబుల్' భార-ఆర-
6 ఆ. ఉ|| పువ్విలుకాడు నాహృదయముక నొగిల్గిందుచునున్నవాడు' ఉ-రా-7ఆ.

21 సూ—ఆకారంబున కామ్రేడిశంబునకుందదర్థకంబున కయి
యాయునుశబ్దంబులు విభాషనగు.

వక్ష్యమాణ విధిచేతనయి యనుదాని కైకారాదేశంబునగు || ఆ
యయికాలము - ఆయయికాలము - అయ్యయికాలము - అయ్య

యికాలము - ఆయైకాలము - అయ్యైకాలము - ఆయాకాలము - ఆ
యక్కాలము - అయ్యుకాలము - అయ్యుక్కాలము.

వ్యా—తచ్ఛబ్దాంత మిచ్చునట్టి మామేషితాకారంబునకు 'అయి' 'ఆయి' అను
శబ్దంబులు పర్యాయంబుగ నుండును. (మూలము) వక్ష్యమాణవిధి చేత నయియును దాని
కై కారాదేశంబునకు. వ్యా—క్రి గూఢపరిచ్ఛేదంబునందలి నూటమూడవ మాత్రంబుచే
'అయి' శబ్దంబునకై కారాదేశంబు గలుగును. ఉ. ఆయయికాలము, ఆనూయికాల
ము, ఆయ్యయికాలము, ఆగూయికాలము, ఆయైకాలము, అయ్యైకాలము, ఆనూకాల
ము, ఆయక్కాలము, అగూయికాలము, అయ్యుక్కాలము, 'ఆయయికాలము' (ఆ +
ఆ + కాలము) ఇచ్చటబుగంతైన గూతాకారంబునకు 'అయి' అదేశంబును, సంధిపరిచ్ఛేదం
బులోని మూడవమాత్రంబుచే యడాగమంబును గలిగెను. 'ఆనూయికాలము' పరంబు
యనయాకారంబునకు వైభాషికంబైన యాయినూదేశంబు. 'ఆయ్యయికాలము' ప
రాకారంబునకు యడాగమమాయి నూదేశంబులుకాగాఁ బదునాల్గవ మాత్రంబుచే ద్వి
త్వంబును, పదుమూడవ మాత్రంబుచే మొదటి గూతాకారంబునకు ప్రాస్వంబునయ్యె.
'ఆగూయికాలము' యడాగమంబును, పరాకాతంబునకాయి గూదేశంబునురాగ,
బదుమూడు పదునాలుగు మాత్రంబులచే ప్రాస్వద్విత్వంబులు. 'ఆయైకాలము' ఇటబ
రాకారంబున కాదేశంబయిన 'అయి' క్రియగా పరిచ్ఛేదంబులోని నూటమూడవ మా
త్రంబుచే వైకారాదేశంబును, సంధిపరిచ్ఛేదంబులోని మూడవ మాత్రంబుచే
యడాగమయకారంబును నయ్యెను. 'అయ్యైకాలము' యడాగమయకారంబు
నకుఁ బదునాలుగవ మాత్రంబుచే ద్విత్వంబును, పదుమూడవ మాత్రంబుచే మొదటి
గూతాకారంబునకు ప్రాస్వత్వంబునునయ్యె. 'ఆనూకాలము' అయి' 'ఆయి' అదేశంబులు
భయంబును విభాషగాన, బరాకారంబు ప్రకృతితోనుండ యడాగమంబుగలిగె. 'ఆ
యక్కాలము' ప్రకృతితోనుండిన పరాకారంబునూది కకారంబునకుఁ బదునాల్గవ
మాత్రంబున ద్విత్వంబును, పదుమూడవ మాత్రంబున వాకారంబునకు ప్రాస్వత్వంబు
నునయ్యె. 'అయ్యుకాలము' ప్రకృతితోనుండిన పరాకారంబునకు యడాగమంబురా
గాఁ బదునాలుగవ మాత్రంబుచే యకారంబునకు ద్విత్వంబును పదుమూడవ
మాత్రంబుచే మొదటి గూతాకారంబునకు ప్రాస్వత్వంబును గలిగెను. 'అయ్యు

క్కాలము' పరాకారంబుమీఁది కకారంబునకుఁ బదునాఁగవ నూత్రింబుచే ద్విత్వంబును, పదుమూఁడవ నూత్రింబుచేఁ బరాకారంబునకుఁ ప్రాప్యత్వంబును, పైసూత్రంబుల (14-18)చేత నేకమంబుగా యదాగమయ కారంబున కుద్విత్వంబును, మొదటి యాకారమునకుఁ ప్రాప్యత్వంబును గలిగె.

22 సూ—బహువ్రీహిని సమాసాంతకార్యంబులుం గొనంబడి యెడి.

ముక్కంటి - కడలిరాచూలి - నలువ - గట్టువిలుతుఁడు.

వ్యా—బహువ్రీహి సమాసంబుయొక్క యంత్యంబున 'టి' కారంబుమొదలైన కార్యంబులు చూపఁబడిని. ఉ. ముక్కంటి; కడలిరాచూలి; నలువ; గట్టువిలుతుఁడు. 'ముక్కంటి' (మూఁడుకన్నులు గలవాఁడు=ఈశ్వరుఁడు) అను బహువ్రీహియందు సమాసాంతంబున 'టి' వర్ణంబయ్యె. అచ్చిక పరిచ్ఛేదంబునందలి ముప్పదిమూఁడవ నూత్రింబుచే 'టి' వర్ణంబునకు ముందు పూర్ణబిందువు గలిగె. 'కడలిరాచూలి' ఇచ్చట 'చూలి' శబ్దంబుకారాంతమైనను బహువ్రీహిఘటకంబు గావున నికారాంతంబు సమాసాంతంబయ్యె. సముద్రుఁడను రాజుయొక్క 'గర్భముగలది=లక్ష్మి. ఇకారాంతంబగు చూలిశబ్దంబును గలదు. అపదంబుతో సమాసంబుచేసినప్పుడు సమాసాంతకార్యం బనవసరంబు. అప్పుడు వక్షీతత్పురుషంబుచే నీయర్థంబు లభించును. 'నలువ' ఇచ్చట సుత్తర పదంబు 'వా' శబ్దంబు. నోరర్థము. నాలుగునోళ్లు కలవాఁడన్న బహువ్రీహియందు 'వా', శబ్దంబుప్రాప్యంబయ్యె. వృత్తియందు 'నాలుగు', శబ్దంబునకు హల్లుపరంబుకాఁగా 'నలు', అదేశంబయి 'నలువ', అను రూపంబు సిద్ధించె. 'గట్టువిలుతుఁడు', పర్వతంబు ధనుస్సుగాఁ గలవాఁడను బహువ్రీహియందు 'త', కారంబు సమాసాంతంబయ్యె.

23 బహువ్రీహినిస్త్రీవాచ్యంబగుచో నుపమానంబుమీఁది మే నెనకుబోడియగు.

అలరుబోడి - ననబోడి - పూబోడి - విరిబోడి.

హ్య—బహువ్రీహి సమాసంబుచేత 'ననితో' వాచ్యమైనపు డుపమానపదంబు మీఁది 'మేను' శబ్దంబునకు 'బోఁడి' శబ్దబాంధేకంబగు. ఉ. అలరుబోఁడి; ననబోఁడి పూబోఁడి; విరిబోఁడి. అలరుబోఁడి, పుష్పంబునంటి మేనుగలదియును బహువ్రీహి యందు 'మేను' శబ్దంబునకు 'బోఁడి, అనునది యాదేశంబయ్యె. ఇట్లే ననబోఁడి, ఇత్యాదులు బహువ్రీహి సమాసంబులనియు, వానియందలి 'మేను, శబ్దంబునకు 'బోఁడి; అనునది సర్వాదేశంబైనదనియు, నూరిగారి నూశేయంబు. వాస్తవంబున నాలోచింపగా అలరుబోఁడి, తీరుబోఁడి, పూబోఁడి ఇత్యాదులయందు 'పోఁడి, శబ్దంబుగాని 'మేను, శబ్దంబున కాదేశంబుగావచ్చిన 'బోఁడి, శబ్దంబుకాదు. 'మేను, శబ్దాదేశంబైన 'బోఁడి, శబ్దంబునిసమ్మతించినచో 'మింమబోఁడి, ఇత్యాదులు సాధువులగునుగాని, 'మింమబోఁడి, ఇత్యాదినికారకుటిత రూపంబులు సాధువులగును. 'పోఁడి, శబ్దంబుని గ్రహించినచో 'బ్రక్తిర్లక పరిచ్ఛేదంబులోని పదుమూడవ నూత్రంబునందు నడంగ్యాదులలో 'పోఁడి, శబ్దంబున్నది కావున 'పోఁడి, అనునకారకుటిత రూపంబు సాధునగుటయేకాక 'మింమబోఁడి' ఇత్యాదిరూపంబులు శాస్త్రీయంబులగును. కావుననే యీక్రిందిప్రయోగంబు సాధువగుచున్నది, సీ॥ గీ॥ మేటిరతులకు సురతాణి మింమ బోఁడి, తారా—4ఆ. మఱియు 'పోఁడి' శబ్దంబుపరంబగుచుండ నుదంతంబులకే గాక సర్వజంతపూర్వపదంబులకు నుగాగమంబగును. అందున శా॥ అయ్యా మీరలుబాడ బాగ్గిలులా బాహజన్ములో ద్రోవదక ! దియ్యంబోఁడి వరింపగా వసుధకేతే జాచునాదిక్యులో' పాంచా—రిఆ. ఇత్యాదుకారాంత పూర్వపదక స్థలమ్మలందు బూర్ణానుస్వారంబసాధువగు. 'అలరుబోఁడి, ననబోఁడి, విరిబోఁడి' ఇత్యాదులందుత్తరపదంబు 'పోఁడి' శబ్దంబుకావున బూర్వపదంబునకు నుగాగమంబురాగా బకారంబునకు సరళాదేశంబగుచో నాదేశసరళంబునకు ముందునర్థబిందువును, పక్షంబున బూర్ణానుస్వారంబును గలుగును. కనకదైసమాసంబులందోపూర్వపదంబుపై నర్థానుస్వారాదులుండవలయు. నూరిగారి మతంబున బూర్వపదంబుపై నర్థానుస్వారంబు 'మింమబోఁడి' ఇత్యాదులందు నికారంబును నశాస్త్రీయంబులు కావలసివచ్చును. కాబట్టి 'అలరుబోఁడి' ఇత్యాదులు బహువ్రీహి సమాసంబులనుకొని ప్రకృతనూత్రంబుచేబహువ్రీహిని 'మేను, శబ్దంబునకు 'బోఁడి' శబ్దాదేశంబు కలుగునన్నవిధికి నూరిగారిభ్రమ

యేయాలంబు గ్రహింపవలయును. 'మ॥ సువానోవల్లరి యాసభావరసిగా సొంసోపు
 డాత్తివియా' కొమరుంచ్రాయపుంధరూ చిగురుకూంబోడి నీకేతగుణ" అను- 'శా॥
పూవుంబోడి సుధాంకు బింబసుమమాపూర్ణభేదప్రమీ | రావీలోత్పలంబునోలె
 గనుగల్వోవ్వు పృనాశీజనుల్, వసు- 10 ఆ. 'అలకుబోడులు గూడిధర్మజానకీవచ్చే
 క్షుడాబాణనే | కలయంబునకు దీప్తిమనకలం దైలంపెడన్నీవుపా | టలగంధ్రయిటిర
 మ్ము' పాంచా-4 అ. 'మ॥ పెలుగుంబోడులు పిలుసాధచరలై మిన్నేటిబంగారుత |
 మరపువ్వుల్ గ్రహింపబోవరత్నా వశీ పరిణయము-1 ఆ. 'ప॥ ఆయిండ్లలో | పెలు
 గుంబోడివసించ నోర్తుబహుకుంభీబింబితో రాకృతిక, వరాహ-9 ఆ. 'మ॥ చిగురుం
బోడి యెలుంగదే యదుపతిస్త్రీలెవ్వరేనిండులే | రుగదా' కళా-10 ఆ. 'క॥ యావన
ముకరిగినప్పుడ | పూవుంబోడులకుఁ బతులభోగంబులుగా | కావిభవంబులకుఁ గొలు
 యె' కళా-4 ఆ. 'క॥ అలకుంబోడులగోపల | నలకుంబోడుములు నీకు నర్జునుకు
 చుక | నలపూవాడక యుండుము | ఈ పూవునకించి వికనతామరసాక్షి' పా-1 ఆ.
 'వేల్పుంబువుంబోండు' యనూ-1 ఆ. 'క॥ 2 | స్వప్త్యనలరిసనవలం - బట్టువువారల
 కుదేదు పూవుంబోడి యనూ 10 ఆ. 'క॥ మునుఘాల్లికచే వింటం | వనకూతుకొ
 గారవించి తిలరుంబోడి' యనూ 10 ఆ. 'మ॥ అలకుంబోడులమిన్న యాముగుదయా
 యందంపు రాచిల్కనూ' నీలా 2 ఆ. 'క॥ చెలువమల్ ప్రాకయన నీ | తలిరాకుంబోడి
 నెమ్మితకుకొత్తంగకొ' నీలా 10 ఆ. 'క॥ తులకలనడకలు తడబడ | దలిరాకుంబోండు
 నడలు తడబడదొడంగకొ' అన్న-పాలకాం. 'క॥ రాకొమరుజూచి యన్నిగు |
రాకుంబోడియు నలంతియు యిట్లనునో అన్న-పాలకాం.

24 ద్వంద్వంబునందు ముకారంబునకు రవర్ణంబువిభోవనగు.

మాత్రపితలు - మాతాపితలు - ఇత్యాదులు.

హ్య—ద్వంద్వసమాసంబునందుఁ బూర్వపదాంతంబైన ఋకారంబునకురవద్దంబు (క్రావడి) నైకస్థికంబుగా నగును. ఉ. మాత్రపితలు; మాతాపితలు. 'మాతృపితలు' ఇచ్చటఁ బూర్వపదంబైన 'మాతృ' శబ్దంబు ఋకారాంతంబు. ఈసమాసంబు సిద్ధసమాసంబు. 'ఆనబృతోద్వంద్వే' అనునూత్రంబుచే నుత్తరపదంబు పరంబగుచుండఁ బూర్వపద ఋకారంబునకు విధింపబడుచున్న యానజాదేశంబునుబాధించి యంతకుమున్ను ప్రకృతనూత్రంబుచే రేఫాదేశంబు కలుగుననిభావంబు. రేఫాదేశంబు రానియపుడు 'ఆనబృతోద్వంద్వే' అనుపూర్వోక్త సాంస్కృతిక వ్యాకరణనూత్రంబున నాఋకారంబున కానజాదేశంబుగలిగి 'మాతాపితలు' అగును. ఈరేఫాదేశంబు 'ద్వంద్వేగ్గర్వాణిశ్చదీర్ఘత్వరతోపివికల్పతః' అనుకారికచేతను గీర్వాణద్వంద్వ సమాసంబునందు (సిద్ధసమాసమందు) దీర్ఘంబుతరువాత వచ్చుఋకారంబునకు రేఫాదేశంబు కలుగునని చెప్పుటచేత 'మాత్రపితృబుద్ధినంభోధపుత్రిఁగొలుతు, ఇత్యాది కవిప్రయోగంబులు సాధువులయ్యె. హ్రస్వంబుతరువాతవచ్చు ఋకారంబునకు నీనూత్రంబుచే రేఫాదేశంబుగలుగదు. అందున పితృపుత్రులు, అన్న యానజాదేశయుక్తరూపంబే సాధువగును గాని పితృపుత్రులు, అని రేఫాదేశంబుయుక్తరూపంబు శాస్త్రీయంబుకాదు. గీర్వాణద్వంద్వసమాసంబునందు (సిద్ధసమాసము) హ్రస్వంబుతరువాతిపూర్వపదసంబంధి ఋకారంబునకు రేఫంబు రాదుకావుననే యీక్రిందిపద్యంబునఁ బితృశబ్దంబు రేఫాదేశాంతము కాలేను. క॥ నామములఁ బిత్తపితామహా | నామంబులకుగ బిరుదనామంబుల సాంగ్రామికులెఱిఁగెంతురుదము | నామొన నీమొనను జూమ్మలడరకయున్నకొ., మఱియు నీరేఫాదేశంబు సంస్కృతద్వంద్వంబునందు నానజాదేశంబువోలే సమాసచరమావయవమైనపదము (కడపటిపదము) పరంబగునప్పుడే దానికిఁ బూర్వంబైన పదంబుమొక్క ఋకారంబునకు వచ్చునుగాని బహుపదంబులు మేళగించిన ద్వంద్వంబునందుఁబూకారాంతపదంబు కడపటిపదంబునకుఁ బూర్వంబుదుండనివోఁ బ్రకృతరేఫాదేశంబురాదని యెఱుంగవలయు. కావుననే రేఫాదేశరహితంబులైన యీక్రిందిప్రయోగంబులు సాధువులగుచున్నవి. తే॥ గీ॥ మాతృపితృదారపుత్రక భ్రాతృశతస | హస్తకంబులు సంస్కృతిననుభవింపఁబడియె నందులనెవ్వనికడలువాఁడు || నరుడనిత్యత నూహించు బరయనిరవు' క॥ మాతృపితృ గురుబువక్కఁగ | నేతెఱవుక, ఇచ్చటి ద్వంద్వంబునం

ము మాతృశబ్దము కడపటిపదంబునకు ముందురాలేదు. కావున రేఫాదేశయుక్తంబు
 గాని యానజాదేశయుక్తంబుగాని కాలేదు. (ఉ॥ క్షత్రియవంశ్యులై ధరణిగావఁగఁ
 బుట్టినవారు బ్రాహ్మణాః । క్షత్రియవైశ్యశూద్రులనఁగాఁ గలనాలుగు జాతులకొన్వ
 చా । రిత్రము దప్పకుండఁగఁ బరీక్షితుఁగావిన యట్లురామమాం । ధాతృరఘుక్షీతీశు
 లు ముదంబునఁ గాచిరె యేయుగంబునక, భార-ఆది. 2 ఆ. ఈపద్యంబునందు
 మాంధాతృరఘుక్షీతీశులు, అనిన ద్వంద్వంబునందు మాంధాతృశబ్దంబు రేఫాదేశయు
 క్తంబై భారతంబునందున్నట్లులెంచియడిగము నూరకవి. (గీ॥ ధరముకారాంతశబ్దంబు
 ద్వంద్వమైన । రేఫమగునుఁ బ్రవర్తిల్లుపృథముగాను । పత్రివరహాయవాగ్వధూనేత్రము
 ఖసు । రాభినందితపాదాబ్జయన్నయట్లు, కవిసం-ప్రభావ-28 ల. అనుపద్యలక్షణంబు
 నకు లక్ష్యంబుగాఁ జూపెను. అప్పకవి పైపద్యచతుర్థపాదంబునందు మాంధాతృశబ్దం
 బు భారతరచనాసమయంబున ఋకారాంతంబుగానే రచింపఁబడినదనియెంచి రేఫశ్లిష్ట
 మైన యక్షరంబులకు రేఫశ్లిష్టంబుగాని యక్షరంబు ప్రాసంబుగానుండవచ్చు నన్నదా
 నికిఁ బైపద్యం బుదాహరణంబుగా నిరూపించెను. కొన్నిప్రాచీనభారత పుస్తకంబుల
 రేఫయుక్తంబుగాను, వాటికొన్నిటియందు రేఫవిరహితంబుగాను మాంధాతృశబ్దం బుం
 డవచ్చును కావునఁ బూర్వోక్తకవు లిద్దఱును సుభయవిధంబుగా సభిప్రాయపడిరి
 శాస్త్రంబున మాంధాతృరఘుక్షీతీశుల అన్నద్వంద్వంబులో రఘుక్షీతీశబ్దంబునమాసచర
 మాపయంబు (కడపటిపదంబు) కానదానికిఁ బూర్వంబునందున్న మాంధాతృశబ్దంబునకు
 రేఫాదేశంబురావచ్చును. ఆయాదేశంబు విభాష గావునమాంధాతృశబ్దంబు ద్వంద్వంబందు
 ఋకారాంతంబుగానుండవచ్చును. మాతాపితరు, అన్నద్వంద్వంబునందు రేఫాదేశాభా
 వంబునందు నానజాదేశంబునలేమాంధాతృరఘుక్షీతీశులు, అన్నచోటున రేఫాదేశంబురా
 నియపుదు నానజాదేశంబురాదు. ఆవస్థతోద్వంద్వ, అనుసూత్రంబుచే విహితంబైన
 యానజాదేశంబువిద్యాసంబంధ వాచకంబులును, యోనిసంబంధ వాచకశబ్దంబులును నైన
 ఋకారాంతపూర్వపదంబులకే డచ్చును. మాతాపితరు, అనుచో మాతృశబ్దంబు యోని
 సంబంధవాచకంబు. మాతాపితరు, అను ద్వంద్వంబునందు హోతృశబ్దంబు విద్యా
 సంబంధవాచకశబ్దంబు. కావున నానజాదేశంబు సాధీ యంబు మాంధాతృశబ్దంబు వి
 ద్యాయోనిసంబంధవాచకంబులలో నేదియుంగానియందున రేఫాదేశాభావపక్షంబున

ఋకా రాంతయు క్తంతే సాధిష్ఠంబు. కావున నప్పకవి ఋకారాంతంబనియెంచి రేఫ శ్లిష్ట ప్రాసంబునకు నుదాహరణంబుగాఁ జూపుట సర్వవిధంబుల రమణీయంబని యెంచవలయు శ్లో॥ పితృగృహుణాం మాతాగౌరవేణాతిరిచ్యతే, అనుశాస్త్రంబున మాతజనకునికంటెఁ బూజ్యతమురాలుగాన 'మాతాపితృ' ఇత్యాదిద్వంద్వంబులందు జననీభావక శబ్దంబు ముందుండుట శాస్త్రీయము.

25 సూ.—సమాసవిభక్తికి లోపంబగు లట్టనకుఁ గాదు.

రామునిబాణములు ॥ సరసపువచనములు ॥ వేవెలుఁగు ॥ గుణములప్రక.

వ్యా—సమాసంబులయొక్క విభక్తికి లోపంబగును. తత్సమపరిచ్ఛేదంబు నందలి ముప్పదియొకండవ సూత్రంబుచే విభక్తులకు విహితమైన లడాగమంబునకు లోపంబుగలుగదు లడాగమంబుటిత్తుకావున విభక్తికి నాద్యనయవమై సమీపంబునఁ జేరెను. వృషభాదులకు జన్మకాలంబున తేకుండ్లి మధ్యకాలంబున శృంగంబు లుద్భూతంబులైనను శృంగావయవవిశిష్టంబునందే వృషభశ్వనృనహారణ శాస్త్రలోక సమంజసమున నట్లు లడాగమవిశిష్టమైనవిభక్తియందే విభక్తిత్వగర్భంబు పర్యాప్తంబగునుగాని లడాగమంబువిడిచిన కేవలవిభక్తియందుఁ దాదృశవ్యవహారంబు రానేరదు. కాబట్టి సమాసవిభక్తికి లోపంబు విధించుచో లడాగమముక్తస్థలంబులో లడాగమవిశిష్ట విభక్తికి లోపంబు ప్రాప్తించుచున్నది. 'ప్రాప్తి పూర్వకోహినిషేధః' అను శాస్త్రంబునఁ బ్రాప్తించుచున్న లడాగమలోపంబు రాదనియు, కేవలవిభక్తికే నచ్చు ననియు నపూర్వంబుగా నిషేధంబు సూత్రితంబయ్యె. తత్సమపరిచ్ఛేదంబులోని యిరువదియొకండవ సూత్రంబుచే విహితమైన నిగాగమంబునకు లోపనిషేధంబు చెప్పబడలేదు. నిగాగమంబు ధునుంతంబునకు విధింపబడినది. కాన నాగాగమంబు ప్రకృతికి నవయవంబుగాని విభక్తికి నవయవంబుగాదు. కనుక లోపంబునకుఁ బ్రసక్తియేలేదు. 'ఉ. రామునిబాణములు' ఇచ్చట రామునియొక్క బాణంబులని విగ్రహంబుండఁగాఁ బూర్వోత్తరపదంబుల సంబంధమైన యొక్క ప్రధమావిభక్తులకు లోపంబుగలిగె. అనంతరము 'రామునిబాణ' అనువిశిష్టంబుకంటెఁ దిరిగి ప్రధమావిభక్తి యవయవమై ఇట్లు

తక్కినయుదాహరణంబులయందును బూర్వోత్తరపదవిభక్తులు లోపించుననియు విశిష్ట సమాసంబుకంటెఁ దిరిగి యాయావిభక్తి యుప్పతిల్లుననియు నూహించు కోవలయును. సరసపువచనములు' ఇచ్చట, సరసములు + వచనములు' ఇట్లు కర్మధారయవిగ్రహం బుండఁ బ్రకృతసూత్రంబునఁ బూర్వపదబహువచనంబునకు లోపంబుగలిగె. తత్సమపరిచ్ఛేదంబునందలి నలువదియవ సూత్రంబుచే ముగాగమంబు ప్రకృతికి విధింపఁబడినది కావునఁ బ్రకృతసూత్రంబున దానికి లోపంబు ప్రసక్తింప లేదుయ్యె. తత్సమపరిచ్ఛేదం బునందలి నలువదియొకండవ సూత్రంబుచే మువ్వర్ణకకార్యంబు ముగాగమంబునకును నగు మ గాన సంధిపరిచ్ఛేదంబునందలి ముప్పదిరెండవ సూత్రంబుచే ముగాగమంబునకుఁ బు వర్ణంబయ్యె. పువర్ణంబైనచో 'సరసపువచనములు, అను విశిష్టరూపంబును 'వేవెలుఁగు, ఇచ్చటఁ బూర్వపదంతైన 'వే, శబ్దంబునకు సహస్రమర్థంబు. దీనికంటెఁ బ్రథమావిక్తి యుప్పతిల్లి సమాసంబుకానఁ (బహువ్రీహి) బ్రకృతసూత్రంబున లోపంబుకలిగె. గుణ ములప్రోక గుణములయొక్క ప్రోక, ఇట్లు విగ్రహవాక్యంబుండ యొక్కాదివిభక్తులు లోపించె. లట్లునకు లోపంబునిషేధింపఁబడినది కావున సమాసఘటితలకారంబునకు లోపంబురాలేదు. ఇచ్చట సమాసశబ్దంబు నృత్తికి నుపలక్షణంబు. కనుక జాలరి, ఇత్యాదితదిత నృత్తియందు విభక్తి లోపంబుగలిగె.

26 సూ—కర్మాదులకుఁ బ్రాధాన్యకవక్షయందు ధాతుజవిశేషణంబులుకర్తృతోడంబోలె వానితోడనమసించు.

రాముఁడురక్షించిన భృత్యుఁడు - రాముఁడువాలినేసిన బాణము - రాముఁడుగోవునిచ్చిన విప్రుఁడు - రాముఁడు వెడలిన వనంబు - రాముఁడు వసించిన పర్ణగృహము - రాముఁడు వసించినచోటు.

వ్యా—కర్త ముఖ్యముగా నెఱవేలుచునట్టి వ్యాపారంబు కర్మానికారకంబుల పై నారోపింపఁబడినచో ధాతుజ విశేషణంబులు కర్తకుంబలెఁ గర్మానికారకంబుల కును విశేషణంబగునని యర్థము. ఉ. 1 రాముఁడు రక్షించినభృత్యుఁడు, 2 రాముఁడు వాలినేసిన బాణము, 3 రాముఁడు గోవునిచ్చిన విప్రుఁడు, 4 రాముఁడు వెడలిన వనంబు, 5 రాముఁడు వసించిన పర్ణగృహము, 6 రాముఁడు వసించినచోటు (1) ఇబ్రహీమ్

కృత్యైవ రక్షింతుట, రామునిచే ముఖ్యంబుగా నెఱవేర్చబడగలిగి. అయిన నట్టిరామునివలన రక్షణ భృత్యునిపై నాలోపింపబడినది కావున, భృత్యుని రక్షించిన రాముడు, అన్నవాక్యంబున రక్షించిన అనునది రామునకుంబలె, రాముడు రక్షించిన భృత్యుడు, అను ప్రకృతవాక్యంబులోఁ గూడ, గక్షించి అనునది భృత్యునికి విశేషణంబయ్యెను. ఈవాక్యంబున రాముడు కర్తయును భృత్యుడు కర్మంబునుగాన నియ్యది కర్తవ్యాపారంబుపై నాలోపించినందులకు నుదాహరణంగా (2) ఈవాక్యంబునందు ఏయుట, (కొట్టుట) అను ధాత్వర్థంబును నెఱవేర్చఁగా రాముడు ప్రధానుండు. అయినను నట్టిక్రియను నెఱవేర్చుటకుఁ బ్రధానంబుగా బాణమే వివక్షింపబడినది కావున బాణముతో వాలినేసిన రాముడు, అన్నవాక్యంబున ఏసిన, అను విశేషణంబు రామునికింబలె, రాముడు వాలినేసిన బాణము అను, ప్రకృత వాక్యంబునంగూడ ఏసిన, అనువిశేషణంబు బాణంబునకు సంబంధించె. కొట్టుటలో రాముడు కర్తయును బాణంబుకరణంబును నైనందున నియ్యది కర్తవ్యాపారము కరణంబుపై నాలోపింపబడినందుకు నుదాహరణము (3) ఇచ్చొట్ట ఇచ్చు క్రియ రామునిచేఁ బ్రధానంబుగా నెఱవేఱుపఁదగినది. అయినను నట్టిక్రియ విఫలంబు నెఱవేర్చినట్లులు వివక్షింపబడినది కావున విఫలంబుని కొఱకు గోవునిచ్చిన రాముడు, అన్నవాక్యంబున ఇచ్చిన, అనునది రామునికింబలె, రాముడు గోవునిచ్చిన విఫలంబు, అన్న ప్రకృతవాక్యంబు నంగూడ ఇచ్చిన, అన్న అని విఫలంబునికి సంబంధించె. ఇచ్చుటయందు ద్యాగంబు త్యాగక్రియకుఁ గర్త, రాముడును త్యాగంబునకు నుద్దేశభూతుడు విఫలంబును గాన వాక్యంబు సంప్రదానంబుపైఁ గర్తృధాత్వర్థ ములోపింపబడినందులకు నుదాహరణము (4) ఇచ్చొట్టవెడలుట, (నిర్ణయించుట) అను క్రియ చేతనంబుచే నెఱవేర్చఁ దగినది కాన రామునకుఁ బ్రధానంబై సమన్వయించును. అయినప్పటికిఁ బ్రకృతనూత్రంబున నట్టిచేతన వ్యాపారంబు అచేతనంబైన వనముపై మోపబడినందున వనమునుండి వెడలిన రాముడు, అన్నవాక్యంబున వెడలిన, అను శబ్దంబు రామునకుంబలె, రాముడు వెడలిన వనంబు, నీప్రకృత వాక్యంబునంగూడ వెడలిన, అన్నదియచేతనంబైన వనంబునకు విశేషణంబుగా సమన్వయించినది ఇచ్చొట్ట రాముడు వనమునుండి విడిపోయినందున వనము, అపాదానకారకంబయ్యె. కర్తృక్రియ యపాదానకారకంబుపై సంక్రమిం పఁజేసినందుల

కు నియ్యది యుదాహరణంబు. (5) ఇచ్చట వసించుటకు ముఖ్యంబుగా రాముడు కర్త. అట్టి వానికి) కు పర్ణగృహంబుపై నారోపింపబడినది కాన పర్ణగృహమందు వసించిన రాముడు, అన్న వాక్యంబున వసించిన, అనునది రామునికింబలె, రాముడు వసించిన పర్ణగృహము, అన్న ప్రకృతవాక్యంబున పైతము వసించిన, అన్న విశేషంబు పర్ణగృహంబునకు సమన్వయించినది. ఇచ్చట రామునకుఁ బర్ణగృహమాపణ్ణే పి కాధారంబుగావున, గర్తృక్రియ యధికరణకారకంబుపై సంబంధింపఁ జేసెనందులకు నియ్యది యుదాహరణము. (6) ఈయుదాహరణంబునఁ గూడఁ బైదానియందుంబలెఁ గర్తృక్రియ యధికరణంబుపై నారోపింపబడినది. సంస్కృతవ్యాకరణంబునందుంగూడఁ గర్తృవ్యాపారంబు కర్మాదికారకంబుపై నారోపించుటగలను గాని తెనుగుభాష రాముడు రక్షించిన భృత్యుడు, ఇత్యాదివాక్యంబులలో, 'రక్షించిన' అనుదానికి రాముడును, భృత్యుడును, కర్తలైనట్లు (In Constriuction) సంస్కృతభాషయందు నేక క్రియలోఁ గర్తృమత, గర్మాదికారకంబునకును నన్వయంబులేదు. మఱియు సంస్కృతభాషయందుఁ గర్తృవ్యాపారంబు కర్మాదికారకంబుపై సంక్రమింపఁ జేసినప్పుడు కర్మాదికారకపదార్థంబులకు సౌకర్యాధిక్యము భాసిల్లుచున్నట్లులు స్ఫురించుచుండును. తెనుగుభాషయందుఁ గర్తృక్రియారోపణలన నట్టిధర్మంబు స్ఫురించుటలేదు. స్వప్రార్థము కొన్ని సంస్కృతభాషయందలి వాక్యంబు లుదాహరింపంబడును. 'ఉ॥ అశ్శివతి' (కత్తి నఱుచుచున్నది) వాస్తవంబున వాక్యంబిట్లుండవలెను. 'శూరఃసాధ్వసినాభినతి' (శూరుండు లెస్సగాఁ గత్తితో నఱుచుచున్నాడు) ఇట్లు నఱుకుటకు దేవదత్తుడు కర్తయును, కత్తి కరణంబునైనను మొదటనిచ్చిన యుదాహరణంబునందుఁ గత్తియే నఱుకుటకుఁ గర్తగాఁ జేయబడినది. అందున శూరునిప్రయాసమవసరంబులేకుండనే కత్తి స్వయంబుగ నఱుచునంతటి సౌకర్యాతిశయంబు గలదని స్ఫురించుచున్నది. 'కౌస్తూరిపదతి' (ఇంధనంబున నుడుచున్నది) ఇచ్చట నందుట మనుష్యుని వ్యాపారంబైనను నయ్యదికరణంబులైన యింధనంబులపై సంక్రమింపఁజేయుటవలన వానియందు శుష్కత్వమార్దవాదిసర్వాతిశయంబున్నట్లులు తెలియును. (స్థాలీనంబుచున్నది) ఇటునందుట యొకానొక దేవదత్తుని వ్యాపారంబైనను నయ్యది యధికరణకారకంబైన స్థానిపై మోపబడినందున దానియందు (స్థానియందు) వేగమే వెచ్చనై యన్నంబుమనునంతటి పలుచనితనము మొదలైన సౌక

ర్యాతీయంబు కలవని విశేషమమన్నది. వైవాక్యంబులఁ గర్తృవాక్యపాఠంబు కర్మాదికారకంబులపై వారోపింపబడినను 'రాముఁడు రక్షించిన శృంగుఁడు' ఇత్యాది వాక్యంబులందుఁ గర్తయైన రాముఁడు, కర్మకారకంబైన శృంగుఁడును వాక్యాంతర్గతులైనట్టులు 'సావ్యసీచ్ఛినతి' ఇత్యాది వ్యాకరణంబులయందు నిర్ణాదికార కారకంబులతోఁబాటు శూరాదికర్తలు వాక్యాంతర్గతులుకాలేదు. ఇట్లు భాషావ్యయం బునఁ గొన్ని భేదంబులు కలవు.

ఇదిసమాసపరిచ్ఛేదము.

తద్ధితపరిచ్ఛేదము.

విభక్త్యంతంబులైనశబ్దంబులమీఁది భావార్థమతుబద్ధాదులయం దుఁ బ్రయోగించుప్రత్యయంబులు తద్ధితంబులనంబడు. ఇట్టిప్రత్యయం బులను విధించెడుభాగంబు తద్ధితపరిచ్ఛేదంబు.

1 తనవర్ణకంబుత్వార్థంబునందగు.

త్వార్థంబునఁగా భావంబు - ప్రకృతిజన్యబోధంబునందుఁ బ్రకారం బుభావంబు || రామ నితనము - రాముతనము - మనుమనితనము - నీ తతనము - గొప్పతనము - కొఱతనము - నల్లఁదనము - పుల్లదనము.

వ్యా—'తన' ప్రత్యయంబు త్వార్థంబునందుఁ గలుగు. సంస్కృతంబులో 'రామత్వం, పాత్రత్వము' ఇత్యాదులయందు 'త్వ' ప్రత్యయంబు తెలియఁజేయునట్టి భావార్థంబునందుఁ దెలుండుభాషలో 'తన' వర్ణకంబును. (మూలము) త్వార్థంబునఁగా భావంబు, ప్రకృతిజన్యబోధంబునందుఁ బ్రకారంబు భావంబు. వ్యా—ప్రకృతిజన్య

బుట్టినయర్థశాసనంబులో విశేషంబుగాఁదోచునది భావంబగుంబకు. ప్రత్యయంబునకు ముందున్న శబ్దంబు ప్రకృతియనంబడును, ఉ. రామునితనము, రాముతనము. తత్సనుపరిచ్ఛేదంబులోని యిరువదిమూడవసూత్రంబుచే నిగాగమంబు నై భాషికంబు. రామునియొక్క ధర్మంబుని యర్థము 'ఇట యొక్క, అనుషష్ఠీవిభక్తికిముందు రాము శబ్దంబున్నయది. కాననదిప్రకృతి. రామశబ్దంబునకు రాముడర్థము. రాముడనఁగా రామత్వము (రామునితనము) గలపురుషుడని నిష్కల్పస్థానము. రామునియందు రామత్వము (రామునితనము) విశేషణంబుగా భాసించుచున్నది గావున నట్టియర్థంబు భావంబునాఁబడు. కానిక్రితూపరిచ్ఛేదంబులోని ముప్పదియేడవసూత్రంబునందలిభావ శబ్దార్థంబును, ప్రకృతసూత్రంబునందలి భావశబ్దార్థంబును నొక్కటియేయని భ్రమింప వలదు. 'మనుమనితనము' తత్సనుపరిచ్ఛేదంబులోని యిరువది నాల్గవసూత్రంబుచేఁ తెనుఁ గుడుమంతంబు గావున నిగాగమంబు నిత్యంబు. కావున 'రాముతనము' అన్నయట్లు 'మనుమతనము' అని పక్షంబున ననఁగూడదు. మనుమనియొక్క ధర్మము ఇట 'యొక్క' ప్రత్యయంబునకుముందు 'మనుమ' శబ్దంబున్నయది. కనుక నయ్యది ప్రకృతి. మనుమఁ డనఁగా మనుమనితనంబుగల పురుషుడని ఇట్లే 'సీతతనము' (సీతత్వము) గొప్పతనము (మహత్త్వము) కొంతతనము (న్యూనత్వము) నల్లఁడనము (నీలత్వము) పుల్లఁ డనము (ఆమృత్వము) ఇత్యాదులు. నల్లపుల్లశబ్దంబులవంత గుణవాచకంబులు గావున 'తన' వర్ణకంబు పరంబగునప్పుడు సంభిషిచ్ఛేదంబులోని ముప్పదియేడవ సూత్రంబున ను గాగమ ప్రాప్తిచే వర్ణానుస్వారాది కార్యంబులు గలవయ్యెను.

2 సూ—ఇటవిశేషంబుత్సర్గంబునకు విభజనభాధకంబగు.

స్పష్టము.

వ్యా—ఈతద్ధిత ప్రకరణంబునందుఁ గ్రిందవచ్చునట్టి విశేషనూత్రంబులు (అపవాదసూత్రంబులు) తన, వర్ణకవిధాయకందైన పూర్వోక్తసామాన్య సూత్రంబునకు వికల్పంబుగా బాధకంబులగు. అనఁగాఁ జిన్నాదులు మున్నగువానికి నీక్రింద 'తీక' వర్ణకాదులు విశేషించి విధింపఁబడినను బక్షంబున 'తన' వర్ణకంబు తప్పక కలుగునని భావంబు.

3 సూ—చిన్నాదులకు తీకవర్ణకంబగు.

చిన్నతీకము-కన్నేతీకము || చిన్న - కన్నే - చుట్టము - దొంగ-
పేద - మిండ - లంజె - ఇత్యాదులు చిన్నాదులు.

శ్యా—చిన్నమున్నగు శబ్దంబులకు 'తీక' ప్రత్యయంబునచ్చును. ఉ. చిన్న తీ
కము (చిన్న + తీకము) కన్నే తీకము; చుట్టము, దొంగ, పేద, మిండ, లంజె, మిండ
లగునవి చిన్నాదులు గావునఁ బ్రవానికింబరె తీక ప్రత్యయంబూహించునది. పక్ష్య
బునఁ బ్రథమనూత్రంబుచే 'తన' వర్ణకంబరు. ఉ. 'చిన్నతనము, కన్నేతనము' ఇత్యాదు
లు. 'చుట్టము' శబ్దంబునకు 'తన, వర్ణకంబుపరంబైనపుడు తద్ధితవృత్తి కాన మువర్ణకంబు
లోపించెడిని. ఉ. చుట్టతనముసంధిపరిచ్ఛేదంబులోని ముప్పదియేనవనూత్రంబుచే 'సరసపు
దనము, సరసపుందనము, సరసపుందనము' అన్నయల్లు 'చుట్టపుందనము, చుట్టపుందనము,
చుట్టపుందనము' అనియుఁ తద్ధితవృత్తి యంగుమువర్ణకలోపంబు రానిరూపంబులుతనవర్ణకంబు
పరంబగునపు డీశబ్దంబుసకుఁబక్షంబుననగు. తద్ధితవృత్తి యైనను 'తన' వర్ణకంబుపరంబరుచో
దక్కిన ప్రత్యయంబులందుంబరెఁ బ్రథమావిభక్తి మువర్ణకంబునకు లోపంబు సామా
న్యంబుగాతాదు ఈయర్థము, సంధిపరిచ్ఛేదంబులోని ముప్పదియేనవ నూత్రంబుచే
'తన' వర్ణకంబు పరంబగునపుడు పుంపులకు (సంధి—పరి—రి2 సూ॥ చే మువర్ణక
స్థానీయములు) నుగాగమంబు విధించుటంజేసి, యను మేయింపఁబడు చున్నయది. తన
వర్ణకంబు సయితము పరంబరుచో మువర్ణకంబునకు లోపంబుగలిగినేని సంధిపరిచ్ఛేదం
బునందిలి ముప్పదియేనవ నూత్రంబులో 'తన' వర్ణకంబు పరంబరు నపుడు మువర్ణక
స్థానీయంబులైన పుంపులెల్లు లభించును? కాన నిదియే తనవర్ణకంబునకుముందు మువర్ణ
కలోపా భావంబునకు జ్ఞాపకమగుచున్నదని యెఱుంగవలెను. భావార్థ విహితమైన
యాతీకప్రత్యయంబు తీకటరేఖఘటితంబని లాక్షణికులనుశంబు. అప్యకవి—ద్వితీయా
శ్యాసము—కారసీసమాలిక . ఇంద్రుపదలునుఁ బెద్దతీకంబున గద్దతీయద్విట కట్టెదులు
ను' తీకటరేఖనిర్ణయము. శ్లో॥ ఉ భావియంతస్సర్వే చకియాంతః కతిచాగ్రతః । శ్లో॥
త్వకన్మాత్వాద్యాశ్చ పూర్వాశ్చకటాఃస్మృతాః ఇద్దలు' ఇందలు, ఆందలు, ఎందలు
కొందలు, ముందలు, ఇత్యాదులును, 'పెద్దతీకము, కన్నేతీకము' ఇత్యాది తీకప్రత్య

యాంతంబులును, శకటరేఖయుక్తంబులని వ్లోకతాత్పర్యము. ద్వితీయే వర్ణదర్శనము
 తే|| గీ|| సర్వకలి చిద్వికీయదియచ్చబ్రహ్మచ్య | మల తీకప్రత్యయంబులః పూర్వకథిత |
 సరళవర్ణ పరంబునగరువెకాని | లఘువు లేవ్యచంద్ర కలాపవినుత' కనుక 'చిన్నతీక
 ము, కన్నతీకము, చుట్టతీకము, రావతీకము మాలతీకము, పేవతీకము' ఇత్యాదు
 లందుశకటరేఖంబు బహుకవిసమ్మతంబైనను తీకప్రత్యయంబు లఘురేఖఘటితంబును
 గవిప్రయోగంబులః గానంబకియైడి. చ|| అతయగః దర్శికక్క సెకీయండ్రగు
 దక్కుగర్భిగట్టి చు | ట్టరికమువారి కిన్నెర్మయదామ రహస్యములీనిజాంతర | స్మరవి
 కృతి ప్రవర్తనలమాటలు వీనివినంగ నాపులైపరంగడు నెచ్చెలుల్ చెలికిఁ బ్రాణము
 లిచ్చిన నప్పుదీటునే' ప్రభా - 3౪. అలఘుకామదియందు బ|| సీతా రామాచార్యులవా
 రు తీకప్రత్యయంబు భయరేఖఘటితంబులలోఁ బరిగణించిరి.

4 సూ—ఉత్వంబునకత్వంబుతీకము పరంబగునపుడగు.

తొత్తతీకము - వెడ్డతీకము - వెజ్జతీకము.

వ్యా—'తీక' ప్రత్యయంబు పరంబగునపు డుక్తారాంతశబ్దంబు లకారాంతంబు
 లగు. ఉ. తొత్తతీకము, తొత్తు + తీకము' ఇచ్చటఁ దొత్తుశబ్దంబునందలి యుకా
 రంబున కత్వంబుగలిగె. ఇట్లే వెడ్డతీకము (వెడ్డుశబ్దము; వంచన) వెజ్జతీకము (వెజ్జశ
 బ్దము) ఇత్యాదులూహించునది.

5 సూ—పేర్వాదులకిమివర్ణకంబగు.

పేరిమి - కడిమి || పేరు - కడు - ముచ్చు - మేలు - చెలి - పోఁ
 డి - వాఁడి - వేఁడి - ఇత్యాదులు పేర్వాదులు.

వ్యా—'పేరు' మొదలగుశబ్దాబులకు 'ఇమి' ప్రత్యయంబుగలుగును. ఉ, పేరి
 మి (పేరు + ఇమి ఇట్లే కడిమి (కడు) ముచ్చమి (ముచ్చు) మేలిమి (మేలు) చెలిమి (చెలి)
 పోడిమి (పోడి) వాడిమి (వాడి) వేడిమి (వేడి) ఇత్యాదు లూహింపవలెను.
 చెలి' మొదలైన యిక్తారాంతశబ్దంబులకు 'ఇమి, ప్రత్యయంబురాఁగా సంధిపరిచ్ఛేదం

అలాని పదునొకండవనూత్రంబుచే నపదాదిస్వరంబు పగం బరునప్పుడు సంధి నిత్యంబై 'చేమి' (చే + ఇమి) పోడిమి (పోడి + ఇమి) ఇత్యాది రూపంబు లయ్యెడి.

6 సూ—నవర్ణకంబు గుణవచనంబులగు నల్లాదులకగు.

నల్లన - తెల్లన || నల్ల - తెల్ల - పచ్చ - ఎఱ్ఱ చామ - తియ్య - కమ్మ - పుల్ల - చప్ప - విన్న - తిన్న - అల్ల - ఒయ్య - తిమ్మ - చక్క - వ్రేక - ఇత్యాదులునల్లాదులు.

వ్యా—గుణంబును జెప్పనట్టి నల్ల, మొదలగు శబ్దంబులకు న' ప్రత్యయంబు వచ్చును. ఉ॥ నల్లన(నల్ల + న) ఇట్లే తెల్ల, పచ్చ ఎఱ్ఱ, చామ, తియ్య, కమ్మ, పుల్ల చప్ప, విన్న, తిన్న, అల్ల, ఒయ్య, తిమ్మ, చక్క, వ్రేక' ఇత్యాదులు గ్రహింపఁ బెను. పక్షంబున నీపరిచ్ఛేదంబులోని రెండవనూత్రంబుచే విశేషనూత్రంబు సామాన్యనూత్రంబును వికల్పంబుగా బాధించును గానఁ బక్షంబున తన' వర్ణ కంబును. సంధిపరిచ్ఛేదంబులోని ముప్పదియైదవనూత్రంబుచే నుగాగమంబు మొదలగు కార్యంబులు కలిగి నల్లదనము, తెల్లదనము' మొదలగురూపంబులు పాక్షికంబులై యుండు.

7 సూ—ఇకవర్ణకంబుగ్గలాదులకగు.

అగ్గలిక-ఒమ్మిక॥ అగ్గలము-ఒమ్ము.

వ్యా—అగ్గలము' మొదలైన శబ్దంబులకు ఇకప్రత్యయంబువచ్చును ఉ. అగ్గలిక. అగ్గలము + ఇక. ఇట్లుండన్నట్టి (తద్ధిత) గాన విభక్తిలోపంబురాఁగా సంధి పరిచ్ఛేదంబులోని పదునొకండవనూత్రంబుచే నపదాదిస్వరనిత్యసంధికలిగి 'అగ్గలిక' అనురూపంబయ్యె ఒమ్మిక, ఒమ్ము + ఇక' ఇచ్చటి మువర్ణము నామవాచకంబులో నిది. విభక్తి మువర్ణకంబుగాను కావ్రన లోపంబురాదు.

8 సూ—మగఁటిమ్యామలు యథాప్రయోగంబుగ గ్రాహ్యంబులు.

మగఁటిమి - మగతనము - పేదటికము - ఒజ్జనము-కోటరము-కోడంట్రము - కోడంట్రికము - కోడటికము - కోమలికము - చెలికారము - తెలుపు - ఎఱుపు - పసుపు - నలుపు || టికాదులు రానిపక్షమందుఁ దనప్రత్యయంబన్నింటికగు - చిన్నతనము - ముచ్చదనము - నల్లదనము - అగ్గలంపుదనము - ఒజ్జతనము.

వ్యా—మగఁటిమి' మొదలైనశబ్దంబులు ప్రయోగంబులననుసరించి గ్రహింపఁబగ్గవి ఉ. మగఁటిమి ఇచ్చట మగ, శబ్దంబుపై టిమిక్' ప్రత్యయంబు, తత్సమపరిచ్ఛేదంబులోని పండ్మివవసూత్రంబుచే నీప్రత్యయంబు బిందుపూర్వకంబగు. మగతనము' పక్షంబున తన, నర్ణకంబు 'పేదటిమి' భావార్థంబునందు టిమిప్రత్యయంబు లే|| గీ|| తగునెయ్యదన యీపంవతనమునీను | దండివైలెమ్ము మనసు పేదటిమి విడిచి భార-భీష్ము- 1 ఆ. ఒజ్జనము' ఒజ్జశబ్దంబుపై నా' ప్రత్యయంబు కోటరము కోడలు' శబ్దంబుపై టర' ప్రత్యయంబురాఁగా వృత్తియందు నాద్యక్షరశేషంబై కోటరమగు. కోడంట్రము' కోడలు శబ్దంబుపైబిందుపూర్వకట్ర ప్రత్యయంబురాఁగా' వృత్తియందు సంత్యవర్ణలోపంబు కోడంట్రికము' కోడలు, శబ్దంబుపైబిందుపూర్వకట్రికప్రత్యయంబు రావృత్తి యందు సంత్యవర్ణలోపంబు కోడటికము' కోడలు' శబ్దంబుపై టికప్రత్యయంబురాఁగా వృత్తి యందు సంత్యవర్ణలోపంబు రూపాంతరంబు కోటటికము. చ|| పలుకు నెలందియే యునిపపజ్జలఁ గోటటికంబునేయునే! కలికనుంగుటూడి గపుగత్తియపిండు' రామా- 1ఆ. కోటరము శబ్దంబువోలెనిదిటకారము టితంబునుగలదు. కోమలికము, (చక్కననము) కోమలిశబ్దంబుపై గప్రత్యయంబు. అపదాదిస్వరసంధి. (మా-సంధి-11 సూ) 'చెలికారము' చెలిశబ్దంబుపై భావార్థంబునందు 'కార, ప్రత్యయంబు. నమగారము' (మృదుత్వము) నుడికారము, (మాటవమత్కృతి) 'కాలగారము' ఇత్యాదులు పైవానివలె గ్రహింపవలె. 'తెలుపు, ఎఱుపు, పసుపు, నలుపు' అనునవి 'తెల్ల, ఎఱ్ఱ, పచ్చ, నల్ల' శబ్దంబులపై నైనరూపంబులు.

ఈకేబ్బంబులయందు ద్విత్వలకారాదులకు లోపంబున, పున్ద్రంబు పరంబునఁ బ్రకృతికి నుకారంబును, ఇత్యాదికంబు బుద్ధిసూక్ష్మతచే నూహించునది. (మూలము) టికాదులు రానిపక్షమందుఁ తనప్రత్యయంబన్నింటికగు. వ్యా—ఁటిక, మున్నగుప్రత్యయంబులు రానియప్పుడు తనప్రత్యయంబన్నింటికగు. ఇయ్యది యీపరిచ్ఛేదంబు లోని రెండవనూత్రంబుచే లబ్ధంబైనయది. ఉ. చిన్నతనము, ముచ్చదనము, నల్లదనము, అగ్గలంపుదనము, ఒజ్జతనము. అగ్గలంపుదనముఁ ఇచ్చట అగ్గక కేబ్బంబునందుఁబరె మువ్వుక లోపంబు తనప్రత్యయంబు పరంబునపుడు రాదని యెఱుంగునది.

9 సూ—అరమరాదులకు స్వార్థంబునందికవర్ణకంబగు.

అరమరిక - ఆమిక || అరమర - ఆము - అల్లిబిల్లి - గండి - నడవడి - నాడు - నివ్వారి - పొత్తి - మాన - మెలి - వాలు - ఇత్యాదులరమరాదులు.

వ్యా—అరమర, మొదలైనకేబ్బంబులకుఁ బ్రాతిపదికార్థంబునందు ఇక, వర్ణకంబుగలుగును. ఉ. అరమరిక (అరమర + ఇక) ఆమిక (ఆము + ఇక) అల్లిబిల్లిక (అల్లిబిల్లి + ఇక) ఇట్లే గండి, నడవడి, నాడు, నివ్వారి, పొత్తి, మాన, మెలి, వాలు మున్నగునవి గ్రహించునది. అరమరకేబ్బంబునకు అరమర మనురూపాంతరంబును గలదు. ఉ. కామది నమ్మకున్నది విదర్భనరేంద్ర తనూజనిన్ను గుఁత్రాముఁడవంచు నీయర మరంబున బోమననీరునీకు నై మ. - 8 ఆ.

10 సూ—ఉకవర్ణకంబు చిఱుతాదులకు స్వార్థంబునందగు.

చిఱుతుక - నాతుక || చిఱుత - నాతి - నెలత - మొలత - పడతి - మడతి - పొలతి - మొది - నిచ్చ - ఎమ్మ - ఇత్యాదులు చిఱుతాదులు.

వ్యా—చిటుతే, మొదలైనశబ్దములకు ప్రాతిపదికార్థమున ఈక, ప్రత్యయమునప్పుడు. ఉ. చిటుతుక (చిటుత + ఈక) నాతుక (నాతి + ఈక) ఇట్లే నెలత, మెలత, పడత, మడత, పాలత, జూత, నిప్పు, ఎమ్మ, లైనవి గ్రహించునది. ఉ॥కనుం! గోసల నిప్పుకల్ మెలయఁ గ్రూరత నానుహవాటి మ్మయ్య-కాం.క॥ కురి నెకాగనగనగనమమ నిప్పుకలు కుప్పలుగకాపాడునాతి. చిటుత మినిప్పుకల్ చెవరజూమును గోజలమంటలూరగా రా. ద్విబూతు కవునిప్పుకలతో నెగడి యారయవిరహులకగ్నియై నిగిడి, రంగ. తక్కుంగల ప్రయోగంబులు సులభము.

11 సూ—కాక త్రియవర్ణకంబు లుపుం స్వప్రీత్యంబులమతుబర్ణంబునందాటాదులకగు.

కాప్రత్యయాంతంబునకు మగాదిగణగణనంబునంజేసి డుజ్జగు-ఆటకాడు - ఆటకత్తియ ॥ అట - అడపము - ఎమ్మె - ఓయూరము-కటారి - కొల్ల - చెలిమి - చేరువ - చొరవ-జట్టి-జాజర-జూదము - తిండి - తేర - దొడ్ద - నీటు - నేస్తము-బేరము-వగ-విలు-వెచ్చము-సొగసు-ఇత్యాదులాటాదులు.

వ్యా—ఆట, మొదలైనశబ్దంబులకు ఆటకాడు, కలది, అనునర్థంబులందుఁ గ్రమంబుగాఁ బుల్లింగ స్త్రీలింగంబులందు కా, ప్రత్యయంబును, కత్తియ, ప్రత్యయంబునను. (మూలము) కాప్రత్యయాంతంబునకు మగాదిగణగణనంబునంజేసి డుజ్జగు.

వ్యా—కాప్రత్యయాంతంబు మగాదిగణంబులోఁ జతింపంబడినందున నాద్భికపరిచ్ఛేదంబులోని నాలుగవసూత్రంబుచే డుక్ ప్రత్యయంబు. ఉ. ఆటకాడు, ఆటకత్తియ, ఇట్లే అడపము, ఎమ్మె, ఓయూరము, కటారి, కొల్ల, చెలిమి, చేరువ, చొరవ, జట్టి, జాగర, జూదము, తిండి, తేర, దొడ్ద, నీటు, నేస్తము, బేరము, వగ, విలు, వెచ్చము, సొగసు, ఇత్యాదులు గ్రహించునది. అడపకాడు అడపకత్తియ. (అడపము + కాడు, కత్తియ) పుత్తియందు మువ్వుకలోపంబు ఓయూరకాడు

(ఓనూరము + కాఁడు) నేస్త కాఁడు (నేస్తము + కాఁడు) వెచ్చకాఁడు = విటుఁడు (వెచ్చము + కాఁడు), వీనికివృత్తియందు మువర్ణకలోపంబు. గీ|| సురలయాఁకటికూడు ముచ్చలకుఁగీడు| రిక్కలను తేఁడువెలుగుల యిక్కజోడు| లచ్చిసెనోడురేవోటి వెచ్చకాఁడు| చంద్రుఁడలరా రె పత్కాసాంధ్రుఁడసము' కవి- రీతి, జూదకాఁడు (జూదము + కాఁడు) వృత్తియందు మువర్ణకలోపంబు. రూపాంతరంబు—జూజ కాఁడు. ఇట్లే జూజ, త్రియ. క- కలసెదఁ బతిఁ నతఁడిచ్చట| మెలగుట మాతఁడి విన్న మేలగు నేప్రే! పులలోన సురియద్రిప్పిన | కలఁపనబిందైనఁ జెలిమికత్తెలునగరె, ఉ. పారి రీతి.

12 నూ—కాక త్రియలక కారంబునకుగ కారంబు కొండొకచోఁ గానంబడియెడి.

అందగాఁడు - అందగ త్రియ - కొండెగాఁడు - కొండెగ త్రియ- బేరగాఁడు- బేరగ త్రియ ఇత్యాదులు.

వ్యా—కా-క త్రియప్రత్యయంబులయందలి కకారంబునకుఁ గొన్నిచోటుల గకారంబుగానంబడుచున్నది. ఉ. అందగాఁడు, అందగత్రియ. (అందము + గాఁడు గత్రియ) వృత్తియందు మువర్ణకలోపంబును బ్రకృతనూత్రంబునఁ బ్రత్యయకకారంబు నకు గకారంబునుగలిగె. ఇట్లే కొండెగాఁడు, కొండెగత్రియ. బేరగాఁడు బేరగత్రియ, మొదలైనవి యూహించునది.

13 నూ—కాక త్రియలు కొండొకవానికిస్వార్థంబునంజూపట్టెడు.

చెలికాఁడు - చెలిక త్రియ - హెగ్గడికాఁడు - హెగ్గడిక త్రియ.

వ్యా—కా-కత్రియ, ప్రత్యయంబులు కొన్నింటికే ప్రాతిపదికార్థంబునందుఁ గనబడుచున్నవి. ఉ. చెలికాఁడు (చెలియనియర్థము) హెగ్గడికాఁడు, హెగ్గడిక త్రియ' ఈప్రత్యయంబులు ప్రాతిపదికార్థమందే యును; కానఁ బ్రత్యయంబున హెగ్గడి,

(అంతఃపురత్వకభటుఁడు) శబ్దంబుకంటె స్వార్థంబునందు నీప్రత్యయంబును
వత్సమాణంబు పదునాఱవసూత్రంబుచే గలుగును. ఉ. హెగ్గడిఁడు. తే|| ఆతఁ
డు తెచ్చిన రత్నభూషణంబరాదు | లంగుళాన హెగ్గడిలతో నానతిమ్ము
సత్య-4 ఆ.

14 సూ—కావర్ణకంబుతిర్యక్కులకుఁగానంబడియెడి.

ఇబ్బందిగాఁడు - ఒంటిగాఁడు - కొమ్ముగాఁడు - పరికాఁడు - ఇ
త్యాదులుమ్మగవి శేష వాచకంబులు.

వ్యా—కాప్రత్యయంబు పశుపక్షి వాచకంబులను గానంబడు. ఉ. ఇబ్బంది
గాఁడు (పెద్దపులికిని జిలుతపులికిని బుట్టినపులి) పండ్రెండవసూత్రంబుచే బ్రత్యయ
కకారంబునకుఁగకారంబు. ఒంటిగాఁడు (పంది) ఈశబ్దంబునందుఁ బ్రత్యకకారయంబునకు
గత్యంబు కవిప్రయోగంబులఁ గానంబడు. నీ|| అనురక్తిరేచు నూతనసారసాటోప
మొంటికాండకుఁ బెంపులొసఁగు నెచట, హ. న- 2౪. ఇప్పద్యంబునందలి, ఒంటి
కాఁడు, శబ్దంబునకు హరిశ్చంద్ర కథాపక్షంబున బందియనియు, నలకథాపక్షంబున నే
కాకియనియు నర్థము. కొమ్ముగాఁడు, (వరాహము) నీ|| నరక హేతుహిరణ్యహరణవృ
త్తిఁజరించు కొమ్ముకాని భరించుకొదవలెల్ల .నను- 1ఆ. పరికాఁడు, (తెగకుముఖ్య
మైనయేనుఁడు) చ|| సంతి ముట్టినపరికాఁడు మోతము నడింబటలెంచిన మాడ్కినాప
గా| తనయుఁడులోను గారణికదంబముబిట్టడరెకసముద్ధతిక, భార-భిష్ము-1ఆ.చ||అని
లజవంబునంబును నమ్మదనాగ మెదిర్చి క్రమ్మటిం చినపరికాఁడువోలె, భార-అది-
4ఆ. చ|| పులియుఁడు బూదిగాఁడు సురపోతుల రాజును మతిగాఁడు, మను-4ఆ.

ఇయ్యవి శునకభేదంబులు. పక్షివాచకంబునకు నుదాహరణము. బట్టికాఁడు, (చిలుక,
గోరువంక) నీ|| గీ|| చనును శుకసంజ్ఞ బట్టికాడనఁగ ఆంధ్ర-సింహ-వర్ణ. నీ|| అది
శ్యేనసామాన్యమని కొందఱందురు తోనిగాడనఁగ బుంశ్యేనమొప్పు, ఆంధ్రభా-
సింహవర్ణ.న|| గిజి గాఁడు పూరేడు కేజ్జుబుసొన్నని వెన్నదాయి పరిక బెళవరివ్వు!

వీంగవండుగిపిలి నామనపాతుకాడును ల.కికాటిగాడు, మాకటి కువ్వెమటాక క
క్కుకరడు నీలచ్చిగాడును జల్లపిట్ట, ఆంధ్రభాషినిహవర్లు

15 సూ.— అటమటాదులకునుతుబర్థంబునందీవర్ణకంబుపుం స్త్వం
బునందగు.

ఈప్రత్యయాంతంబుమగాదిగణంబు || అటమటేడు - కమ్మటేడు
అటమటము - కమ్మతము - కన్నడము - కొండెము - బానసము -
బూటకము - మందడి - మన్నెము - సుంకము - ఉక్కివంబునకు
వలోపంబునగు || ఉక్కిడు - ఇత్యాదులు.

వ్యా—‘అటమట, మొదలైన శబ్దంబులకుఁ బులింగంబునందు ‘కలవాడు’
అనునర్థంబున ‘ఈ’ ప్రత్యయంబువచ్చును. (మూలము) ఈప్రత్యయాంతంబు మగాది
గణంబు. వ్యా—ఈ. ప్రత్యయాంతంబు మగాదిగణంబులోనిది. ఉ. అటమటేడు
‘అటమటము + ఈ’ ఇట్లుండవచ్చు (తద్ధిత) గావున మున్యకంబునకు లోపంబుగలిగి
‘అటమట + ఈ’ అనియుండె. సంతిపరిచ్ఛేదంబులోని పదునొకొండవనూత్రింబున నప
దాదేస్వరనిత్యసంధిచే ‘అటమటే’ అయ్యె. తద్ధితాంతంబుగావునఁ బా)తిపనికసంస్క
గలదయ్యె. ఈప్రత్యయాంతంబు మగాదిగణంబులోనిది గావున నాచ్చికపరిచ్ఛేదంబు
లోని నాల్గవనూత్రింబువే డుక్ వన్యకంబుగలిగి ‘అటమటేడు (మోసకాడు)’ అయ్యె
ను. ‘అటమటము’ శబ్దంబునకు ‘అటమట’ అనియు మాసంబుగలదు. చ|| ‘అటమట
జెందె జేల’ రసి-5 ఆ. కమ్మటేడు = కృషీవలుడు (కమ్మతము + ఈ + డు) ఇట్లే
కన్నడము, కొండెము, బానసము, బూటకము, మందడి, మన్నెము, సుంకము, ఇత్యా
దులందుఁ బైనిజెప్పిన ప్రక్రియాయూహించునది. (మూలము) ఉక్కివంబునకు వలో
పంబునగు. వ్యా—‘ఉక్కివము’ అను శబ్దంబునకు వకారలోపంబును అవగా నీప్ర
త్యయంబుతో సముచ్చయింబుగా వకారలోపంబుగ నుండు. ఉ. ఉక్కిడు. ఉక్కి
వము + ఈ వచ్చి కావున మున్యకలోపంబును, బకృతవాక్యంబుచే వకారలోపం

ఋను గాఁగాఁగఁగి + ఈ' అను యపదాదిస్వర నిత్యసంధిచే 'ఉక్కి' అయ్యెను. ఈప్రశ్నానుంతంబు మగాదిగణంబుగావున డుజ్ వర్ణకంబుగల్గి 'ఉక్కిఁడు' అయ్యెను. రూపాంతరంబు 'ఉక్కివుఁడు' అనియుఁ గలదు. ప్రత్యయ భేదంబులచేఁ బైరూపంబులలోఁ గొంచెమర్థ భేదంబునుగలదు. ఉక్కివుఁడు = కపటముగలవాఁడు. ఉక్కిఁడు = మూర్ఖుఁడు. ఉ॥ ఉ॥ క్కిలయి నేర్పులేక తనుకించి పయింబడినొచ్చు వారు' నిగ్య-3ఆ. ఉ॥ ఉక్కివుఁడై నీకొడుకు నల్లమునిన్నిటు లాడఁగూడునే భార- ఉద్యో-2 ఆ. ఉ॥ ఉక్కివులెందునుం గలరె యెప్పురువోభృతరాష్ట్రినంద నుత్ భార- ఉద్యో-4ఆ.

16 సూ—ఈప్రత్యయంబు కొన్నింటికి స్వార్థంబునందగు.

మొక్కలీఁడు - కల్లరీఁడు

వ్యా—ఈ, ప్రత్యయంబు కొన్ని శబ్దంబులకుఁ బ్రాతిపదికార్థంబునందువచ్చు ను. ఉ. మొక్కలీఁడు. 'మొక్కలి' అను ప్రాతిపదికార్థంబుకంటె స్వార్థంబునందు 'ఈ, ప్రత్యయంబుగల్గి యపదాదిస్వరనిత్యసంధియు, డుజ్ వర్ణకంబును, గలిగి 'మొక్కలీఁడు, అయ్యె. 'మొక్కలి' (శూరుఁడు), అనియే యర్థము. ఇట్లే కల్లరీఁడు. (అసత్యవచనుఁడు) కల్లరికాఁడనియు రూపంబుగలను.

17 సూ—అరివర్ణకంబు మఱుబర్ణంబున జాలాదులకగు.

జాలరి - ఒఱపరి॥ జాల - ఒఱపు - కల్ల - చదుపు-జూదము-టక్కు - లెగవు - తీరుపు - తెంపు - తెరువు - నేరుపు - మతకము-వెరపు - వేట - సిగ్గు - సుంకము - ఇత్యాదులు.

వ్యా—అరి, ప్రత్యయంబు కలవాఁడు, కలది, అనునర్థంబున జాల, మొదలగుశబ్దంబులకుఁ గలుగును. ఉ. జాలరి, పలగలవాఁడని యర్థము. అనఁగాఁ బల్లెవాడని భావము. జాలకాఁడనియు రూపంబుగలదు. 'ఒఱపరి' (ఒఱపు + అరి) సౌందర్యవం

తుడు. ఇట్లే కల్లు, చదువు, జూదము, టుక్కు, తగవు, తీరుపు, తెంపు, తెరువు, నేరుపు, మతకము, వెరవు, వేలు, సిగ్గు, సుంకము ఇత్యాదులందుగ్రహింపవలెను. జూదము, మతకము, సుంకము, ఈశబ్దంబులపై నరివర్ణకంబు ప్రయోగించినప్పుడు వృత్తిమూలక మైనమువర్ణకలోపంబుగలిగి యపదాదిస్వరనిత్యసంధిచే జూదరి, మతకరి, (మాయావి) సుంకరి (సుంకముతీయునతడు), ఇట్లు రూపంబులేర్పడు. అప్పకవి నీ॥ ఇవ్వులు పడలుచుఁ బెద్దటికంబున గద్దటి యద్దిఱక పైదుఱును, అని అకారసీసమాలికలో గద్దటి, శబ్దంబు శకటరేఫయుక్తంబవినవించెను. గద్దె (ఉన్నతపీఠము + అరి,) ఇట్లుండ నపదాదిస్వరనిత్యసంధిచే గద్దరి, అయినదనియు, ఉన్నతపీఠము గలాడని వాఙ్మార్గంబై నను దిట్టతనముగలవాడని లాక్షణికాగ్రంథంబునందు నియ్యది క్రమంబుగాఁ బ్రయోగింపబడుచున్నదనియు, కొందఱలాక్షణికులమతంబు. గద్దరికాదు, అనియు రూపంబు గలదు. కా, ప్రత్యయంబు స్వార్థంబునందయ్యెడిని.

18 సూ—ఇవర్ణకంబోయారాదులకు మతుబర్థంబునందగు.

ఓయారి - అక్కసి | ఓయారము - అక్కసము - కడలు - చాగము - జోగము - తమకము - తుటారము - బండారము - బిత్తరము - బిటారము - బేహారము - మచ్చరము - మిటారము - విన్నాణము - వెక్కసము - ఇత్యాదులు.

వ్యా—ఓయారము, మొదలైనవానికి కలవాడు కలది, అనునర్థంబునందు ఇ, ప్రత్యయంబువచ్చును. ఉ. ఓయారి. (ఓయారము + ఇ) వృత్తిగావున మువర్ణకలోపంబు. 'అక్కసి (అక్కసము + ఇ)' మువర్ణకలోపంబు. ఇట్లే, కడలు (కడలి) చాగము, జోగము, తమకము, తుటారము, బండారము, బిత్తరము, బిటారము, బేహారము, మచ్చరము, మిటారము, విన్నాణము, వెక్కసము, ఇత్యాదులందూహించునది.

19 సూ—తవర్ణకంబు కులవాచకంబునకుస్త్రీవాచ్యంబు గా

నపుడు మతుబర్థంబునందగు.

కొఱవత - చాకిత || కొఱవ - చాకి - బోయ - వానె -
వే-సాలె - ఇత్యాదులు కులవాచకంబులు.

వ్యా—తే, ప్రత్యయంబులను విశేషంబును జెప్పుశబ్దంబునకు స్త్రీవాచ్యంబగునప్పుడు కలది, అనువర్థంబునందు వచ్చును. ఉ. కొఱవత. కొఱవ, అనఁగానొకానొకహీనజాతి. అట్టిజాతిగలది యన్నయర్థంబునందు కొఱవత (కొఱవది), అగును. 'చాకిత = రజకస్త్రీ (చాకి + త) ఇట్లే బోయ, వానె, వ్రే, సాలె, కుమ్మరి, గొల్ల, మాల, ఇత్యాదికులవాచకంబులందు గ్రహించునది.

20 సూ—తనర్ణకంబుపరంబగుచో నొకానొకచో నెత్వంబు చూపఁబడు.

చెంచెత - మాలెత

వ్యా—తే, ప్రత్యయంబు పరంబగునపుడు కొన్నిచోలులఁ ప్రాతిపదికంబు. తద ఏ, కారంబు గానంబడు. ఉ. చెంచెత (చెంచు + ఎ + త) చెంచుజాతిస్త్రీ. ఇట్లే మాలెత. (చండాలస్త్రీ) చెంచితయను రూపంబును గొందఱుమతంబునఁగలదు. క॥ చెంచితలం బిధపత్రచే లాంచితలక భాగ-స్కం-10-పూ. నీ॥ చెంచునింటికి బోయి చెంచెతకుఁ బ్రിയంబు, కాశీ-5 ఆ. క॥ త్రోయక విప్రుఁడు మాలెత॥ గాయజ సుఖకేళిఁ గలిసి కష్టాత్ముఁడ౯ | బ్రాహ్మశిర్తము. నేయక | పోయినఁ జండాలజాతిఁ బొందు నిజముగక బొజ్జా-పా-కాం.

21 సూ—యువతి విటీరజస్వలలు గుబ్బెతమిండత ముట్టుతలు నాబడుదురు. స్పష్టము

వ్యా— తెలుగునందు యుతి, శబ్దంబునకు గుబ్బెత (యౌవనవతి), అనియు

విడి, శబ్దంబునకు విండిత (విటురాలు) అనియు, 'రజస్వలా' శబ్దంబునకు 'ముట్టు
త (రజస్వలాస్త్రీ)' అనియుఁ బ్రయోగంబులు.

22 సూ—వగాదులకు బహువచనాంతంబులకు స్త్రీవాచ్యంబగున
పుమమత్వర్థంబునందాఁడివర్ణకంబగు.

వగలాఁడి || వగ - చిన్నె - కులుకు - వన్నె - దొమ్మి - ఎమ్మె ఇత్యాదులు వగా
దులు.

వ్యా—బహువచనాంతంబులకు 'వగ' మొదలైన శబ్దంబులకు స్త్రీయర్థమైనపు
డు 'కలది' అనునర్థంబున 'అఁడి' వర్ణకంబునవచ్చును. ఉ. వగలాఁడి (వగలు + అఁడి)
వగలుగలవాఁడుది యనియర్థము. ఇట్లే చిన్నె, కులుకు, వన్నె, దొమ్మి, ఎమ్మె,
ఇత్యాదులం దూహించునది.

23 సూ—వగాదులకు బహువచనాంతంబులకుఁ బుం స్త్వంబున
మతుబర్థంబు కారంబగు.

అప్రత్యయాంతంబు మగాదిగణంబు || వగలాఁడు - చిన్నెలాఁడు.

వ్యా—బహువచనాంతంబులకు 'వగ' మొదలైన శబ్దంబులకుఁ బుంలింగంబునం
దు 'కలవాఁడు' అను నర్థంబున 'అ' కారప్రత్యయంబునవచ్చును. (మూ) అప్రత్య
యాంతంబు మగాదిగణంబు. వ్యా—'అ' ప్రత్యయాంతంబు మగాదిగణంబులోనిది
కావున దుజ్జీవర్ణకంబు. ఉ. వగలాఁడు (వగలు + అ + డు) వగలుగలవాఁడని యర్థము.
ఇట్లే 'చిన్నెలాఁడు' శబ్దంబూహించునది.

24 సూ—ముక్కులోనగువానికిం దదభావద్యోతకంబును మ
తుబర్థంబునందాఁడివర్ణకంబగు.

ముక్కిడి-ముక్కులేనివాడని యర్థము|ముక్కు-వాలు-వెరవు
-సిగ్గు-ఇత్యాదులుప్రయోగంబుల నెఱుంగునది.

వ్యా—‘ముక్కు మొదలైన శబ్దంబులకు ముక్కు మొదలైనవానిలేమిని సూచించు
నదియని లేమికలవాడు, లేమికలది’ అనునర్థంబున ‘ఇడి’ ప్రత్యయంబువచ్చును.
ఉ. ముక్కిడి (ముక్కు + ఇడి) ముక్కులేమికలవాడనియర్థము, ఇట్లే వాలు, వెర
వు, సిగ్గు ఇత్యాదులు కవిప్రయోగంబులనలన గ్రహింపవలెను.

25 సూ—మానార్థంబున కేకత్వంబునం దెడువర్ణకంబగు.

తూమెడు - ముంతెడు - ఎత్తెడు - వీసెడు - జేనెడు - మూ
రెడు - కుండెడు - గంపెడు.

వ్యా—పరిమాణార్థకశబ్దంబునకు నేకవచనంబున ‘ఎడు’ ప్రత్యయంబు
వచ్చును. ఉ. తూమెడు (తూము + ఎడు) ఒకతూము పరిమాణంబుగలదని యర్థము.
ఇట్లే ముంతెడు ఏత్తెడు వీసెడు, జేనెడు, మూరెడు, కుండెడు, గంపెడు,
అడుగెడు ఇత్యాదులందు నేకపదార్థపరిమాణంబుని గ్రహించునది. క॥ నీనుడువులకే
నడుగెం దైనను దాటనని సత్యమాడెను, రుక్మాం-5౪.

26 సూ—ఎడువర్ణకంబుపరంబగునపుడు లివర్ణంబులోపించు.

కమికెడు - కొడిదెడు - దోసెడు - విడికెడు - పుడిసెడు -
సందెడు.

వ్యా—‘ఎడు’ ప్రత్యయంబు పరంబగునడు లి’ వర్ణంబులోపించును. ఉ.
కమికెడు [కమికిలి (నంపబడిన వేళ్లుగలపుడికిలి) + ఎడు] ఇచ్చటఁ బ్రకృతనూ
త్తంబున లివర్ణలోపంబును, అపదాదిస్వరనిత్యసంధియుఁ గలుగ కమికెడు’ అయ్యె.
ఇట్లే కొడిదెడు, (కొడిదిలి + ఎడు దోసెడు (దోసిలి) విడికెడు (విడికిలి) పుడి

సేడు (పుడిసిలి) సంధేడు (సండిలి) ఇత్యాదులూహించునది దాలి, కబ్బాయకు.
ఎడు, వర్ణకంఠపరంగునపుడు లివ్వబోవంబులేదు. ఉ. దాలేడు. (దాలి + ఎడు)

27 సూ—దక్షార్థంబునబంటికొలదియగు.

మోకాలిబంటి - మోకాలికొలది || తొమ్ముబంటి - తొమ్ము
కొలది,

వ్యా—దక్షార్థము=దక్షప్రత్యయార్థంబు. సంస్కృతవ్యాకరణంబున ప్ర
మాణేద్యయసచ్ఛ దక్షుః ప్రత్యయః అను సూత్రంబునఁ బ్రమాణార్థంబునందు వ
క్షప్రత్యయము విధింపబడియె. కనుకఁ బ్రమాణార్థంబునందు బంటి, కొలది,
అనునవియగును. ఉ. మోకాలిబంటి, మోకాలికొలది. (మోకాలిననుకూల బ్రహ్మంబు
గలయది) వృత్తియందు నాపవిభక్తికమైన ఇ,కారంబుగల్గి మోకాలి,అయ్యెను. (జాను
దక్షుము) ఇట్లే తొమ్ముబంటి, తొమ్ముకొలది. ఇత్యాదులందూహించునది
దక్షార్థమందుఁ దత్సమపదంబులమీఁద సైతము బంటి, ప్రత్యయంబుగానఁబడియె
డిని నీ|| కటిబంటినెత్తురు కాలవల్ వలువలు దడియ నేడ్చుచుఁ జొచ్చి దాటిదాటి,
రామా-8-ఆ. మఱియు మయప్రత్యయంబు తత్సమపదంబులమీఁదఁ గాక తెలుంగుప
దంబులమీఁదను బ్రాచుర్యార్థంబునఁ (అధిక్యంబున) గానంబడుచున్నది. ఆ-గీ|| సమ
దవృత్తిఁ గేరిసలిపెఁజకోరచ!యంబుచదలు దమమయంబుగాఁగ, నిర్వ-6 ఆ. తే|| ప్ర
థనభూమి | మెదడుప్రోవులమయమయ్యె మిస్కుటముగ, హరి-ఉ. 10 ఆ.

28 సూ—అర్థశేషంబులవర్ణకారతరంబులును మహత్ప్రయో
గంబుల నెఱుంగునది.

మంటమారి - తిండిపోతు - తాచ్చీల్యంబున మారిపోతువర్ణకం
బులు || అడప-తాంబూలకరండవాహి-మతుబర్థంబునందప్రత్యయంబు ||

పెండ్లము - ఊడ - పెండ్లశబ్దమునకు మతుబర్థంబునందముప్రత్యయంబు || ఇత్యాదులూహ్యాంబులు.

వ్యా—ఆర్థవిశేషంబులయందు (భిన్నార్థంబులయందు) నితరమైన ప్రత్యయంబులును, మహాకవి ప్రయోగంబులయందుఁ దెలిసికొనవచ్చును. ఉ. మంటమారి, మారిపోతు (మూ) తాచ్చిల్లంబున మారిపోతు వర్ణకంబులు. వ్యా—స్వభావంబున ‘మారి, పోతు, ప్రత్యయంబులుగలుగును. నీ|| మంటమారులుగాని మహానీయబాడబుల ప్రదాతలుగానియట్టి ఘనులు’ మట్చ-1 ఆ. తే|| గీ|| అనుమననవంటి పెనుపంట నాడరాని| గంటసములాడినుజీయు నమ్మంటమారి, వసు-4ఆ. ఇచ్చట మారి, వర్ణకంబు స్వభావంబును దెలుపుచున్నది. (మూ) అడప-తాంబూలకరండవాహి, మతుబర్థంబునంద ప్రత్యయంబు. వ్యా—అడప (అడపము + అ) తాంబూలపుబరణిగలది అనఁగాఁ దాంబూలపుబరణిని వహించునది. అడప, అనుశబ్దంబునకు తాంబూలకరండవాహి అనియర్థంబు వ్రాయుట యయుక్తమవియు, అడప, శబ్దంబు అడపముమహాని యుండు పడఁతి, యేమర్థంబుగాన తాంబూలకరండవాహిని, అని మారిగాను స్త్రీలింగంబుగాఁ బ్రయోగింపవలయును గాని వాహియునుట యుక్తంబు గావనియుఁ గొందఁజుందురు తాంబూలకరండవాహి, అనునది స్త్రీలింగంబునగును. సంస్కృతవ్యాకరణంబులో శర్మ్యాచ్య, అనుసూత్రియజే ద్వితీ గూఠం బుపపవంబగుమండ భాకువు కంటె అచ్య, ప్రత్యయంబు విధింపబడి కుంభకారః (కుంభంకరోతీతి కుంభకారః), అయినట్లులే తాంబూలకరండంనహతీతి తాంబూలకరండనాహః, అని యచ్య ప్రత్యయూఠంబు పుల్లింగరూపంబగును. ట్టిథ్యాచ్యో, అనుసూత్రంబున జీప్రత్యయంబువచ్చి కుంభకార శబ్దస్త్రీలింగంబు కుంభకారీ, అయినట్లులు, తాంబూలకరండవాహి, శబ్దస్త్రీలింగంబు తాంబూలకరండవాహీ, అగును. కాబట్టి అడప, శబ్దంబు స్త్రీలింగంబనియే యూహించునది. పుల్లింగము అడపకాఁడు, అడపశబ్దంబు పుల్లింగంబులోఁగూడ నున్నట్లులు ప్రయోగంబు కానిపింపదు. స్త్రీలింగంబుగాను

ఉన్నందులకు లక్ష్యంబుగలదు చ|| కలికివరాట రాజడప్పకపరవీడము వెట్టెవంచనన్ |
 నలునడపంబు వాసిక్కి ఘటాధరవల్లి దళింతరంబునన్ | బగితపుఁ దేలుమైనమునఁబన్ని,
 నైమ - 7 ఆ. (మూ) పెండ్లము - ఊడ ; పెండ్లిశబ్దంబునకు మతుబర్థంబునం దము
 ప్రత్యయంబు. ఇత్యాదులూహ్యంబులు. వ్యా—పెండ్లము = ఊడ (వివాహముచేసి
 కొన్న భార్య) 'పెండ్లికలది' అనువర్థంబునందు 'పెండ్లి + అ' ఇట్లుండ నపదాదిస్వర
 నిత్యసంధిగలిగి లోకవ్యవహారంబునఁ గీ బత్వమూలక మువర్ణకంబుచే 'పెండ్లము'
 అయ్యెను. సంస్కృత భాషలో 'కళత్ర' శబ్దంబువలెనే తెలుంగులో నీశబ్దంబు భాషా
 శైలింజేసి నపుంసకలింగంబయ్యె. గ్రంథకర్త మూలంబునందు 'అము' ప్రత్యయమని
 మువర్ణకంబుగూడఁ తద్ధితప్రత్యయంబు లోనిదియనుట యవిచారితరవణీయంబు.
 ఒకానొకచో మతుబర్థంబున నవర్ణకంబు చూపట్టెడి' ప్రాధవ్యా. క|| అనిలజనీకిట్ల -
 నిప ! ల్కను జనునే తలప లేకికడుపునఁ బులి పుట్టునె యిట్టిదివ్య
 లేజం | బునవాడఁగమాన్వయమునఁ బుట్టునె | చెపుమా' భార-ఆది-రి ఆ. (లేజంబున
 వాడు = లేజముగలవాడు.)

ఇదితద్ధితపరిచ్ఛేదము.

క్రియ—పరిచ్ఛేదము.

క్రియలను జెప్పనట్టిభాగము క్రియాపరిచ్ఛేదంబు.

1 సూ—ధాతువునకు.

ఇదియధికారసూత్రంబు - ఇంక నెయ్యది యుష్కమింపంబడునయ్య
 ధాతువునకగుననియెఱుంగునది.

లైనవి) 3 సంఖ్యయు (ఏకవచనము, బహువచనము) 4 కాలము (వర్తమానము, భూతము, భవిష్యత్తు, తద్గత్యము) 5 కారకము (కర్తృకారకము మొదలైనవి) స్మృతిమోరనాత్మనే పదనిమిత్తే యనుసూత్రస్థంబగు భాష్యంబునఁ గర్తృకర్మాదులు ధాత్వములని విశదపఱుపఁ బడినవి, ఇయ్యవి ధాతువునకే యర్థంబులు. ఈయర్థంబులను ధాతువులమీఁది లడాదిప్రత్యయంబులు సహాయంబులై ప్రకాశింపఁజేయునని (ద్యోతకములు) వైయాకరణుల సిద్ధాంతము. నేత్రేంద్రియంబునకు గోచరింపనివస్తువులరూపంబు ప్రకటింపఁజేయుటలో, నూత్కనర్పిని'యనెడి దర్పణవిశేషము (మైక్రాస్కోప్) సాగనమైనయట్లులు పైనింజెప్పినధాత్వర్థపంచకంబును స్ఫుటీకరించుటలో లడాదిప్రత్యయంబులు సాధనంబులు కానఁ బ్రకృతింబున వర్తమానకాలంబు ధాత్వర్థంబులోనే యంతర్భూతమైనది. దానంజేసియే వర్తమానకాలికపదార్థంబునందలి క్రియను దెలియఁజేయు ధాతువునకు లడ్విత్యయంబునని తెలిసికొనవలయును. కాని, లడ్విత్యయంబునకు వర్తమానకాలంబు వాచ్యార్థముకాదు. వర్తమానంబనఁగాఁ బ్రారంభింపంబడి పరిసమాప్తి నొందనిదియని యర్థంబు. ఉ. ఘటంబున్నది. ఇచ్చట వాక్యంబుప్రయోగిండుకాలంబున ఘటంబుండునట్లు తెలియుచున్నది కావున వర్తమానకాలంబు,

3 సూ—భూతంబునలిట్లు.

భూతక్రియావృత్తియగు ధాతువునకు లిడ్వర్ణకంబగు ॥ భూతంబునా విద్యమానధ్వంస ప్రతియోగి - ముందుండి యప్పటికి లేకుండునది.

భూతక్రియావృత్తి యగు ధాతువునకు లిడ్వర్ణకంబగు. భూతంబునా విద్యమానధ్వంసప్రతియోగి.—ముందుండి యప్పటికి లేకుండునది.

వ్యా—భూతకాలంబునందు లిడ్వర్ణకంబుగలుగును, అనఁగా భూతకాలికంలైన వస్తువుయొక్క క్రియను దెలియఁజేయు ధాతువునకు 'లిట్' ప్రత్యయంబువచ్చును. భూతకాలంబనఁగా వాక్యంబు ప్రయోగిండుకాలంబుననుండిన నాశనంబునకు విరోధియైనది. ఉ. ఘటంబుండెను. ఇచ్చట వాక్యంబు ప్రయోగిండుకాలంబునకుఁ బూర్వంబునందు ఘటంబుండినట్లు తెలియుచున్నది. కాన వర్తమానకాలంబునందు

దానిగ్ధ్వంసంబు (నాశనము) ఉండుచున్నట్లు తెలియుచున్నది. అట్టిగ్ధ్వంసంబునకు విరోధి యీనామలో గతించిన ఘటంబగును. అనగా ఘటంబుండిన భూతకాలంబులో దాని నాశనంబుండలేదు, కావున నాశనంబునకు ఘటంబు విరోధియయ్యెను. 'రావణాండు గతించెను' అనువాక్యంబులోఁ బ్రకృతకాలంబున రావణుని నాశనము స్ఫురించుచున్నది. రావణాండుండిగతకాలంబులో వానితోఁ గూడ వానియభావంబుండుట యసంవర్ధంబు కావున వర్తమానకాలంబునందలి వాని యభావంబునకు రావణాండు విరోధియయ్యెను. కాన నిట్టిది భూతకాలంబునంబడును.

4 సూ—భావిని లృట్టగు

భావిక్రియావృత్తియగు ధాతువునకు లృడ్వర్ణకంబగు || భావినా విద్యమానప్రాగ భావప్రతియోగి - అప్పటికిఁ బట్టకుండునది||

భావిక్రియావృత్తియగు ధాతువునకు లృడ్వర్ణకంబగు. భావినావిద్యమానప్రాగ భావప్రతియోగి—అప్పటికిఁ బట్టకుండునది.

వ్యా—కావోవునట్టి వస్తువుయొక్క క్రియాయుండునట్టి(క్రియనుబోధి) ధాతువునకు లృబ్రుత్వంబు గలుగును. వస్తుత్పత్తికిముందుండుచున్న యభావంబుప్రాగ భావమనంబడు. అట్టిప్రాగభావంబునకుఁ బ్రతియోగి (విరోధి)ఁజే. ఘటముకాఁగలదు. ఇచ్చట ముందుజనింపఁగలిగినఘటంబుయొక్క యభావంబిప్పటివాక్యప్రయోగకాలంబు నందుండుచున్నట్లు స్ఫురించుచున్నది. ఘటముపుట్టుటతోడనే ఘటోత్పత్తికి ముందున్న యభావము (ప్రాగభావము) నశించును. ప్రాగభావనాశనంబునకు భావిఘటంబు విరోధి. అట్టి విరోధియే ప్రతియోగియనంబడు.

5 సూ—తద్ధర్మాదులందులాట్టగు.

తద్ధర్మాదిక్రియావృత్తియగు ధాతువునకు లాడ్వర్ణకంబగు || తచ్చీలసంభావనా సంప్రశ్న సాతత్యవర్తమాన భావ్యాశీరాదు లాదిపద్యగా హ్యంబులు,

తద్రూపి క్రియావృత్తియగు ధాతువునకు లాఢ్యర్థకంబగు. తచ్చీల సంభావనా సంప్రశ్న సాతత్య వర్తమాన భావ్యాశీరాదులాది పదగ్రాహ్యంబులు.

వ్యా—సఃసర్క్మయస్యసః తదన్యః=అది (ఒకానొకటి) సర్క్మంబేనస్తువునాలో యట్టినస్తువు మొదలైనవానియందలి క్రియను దెలియఁజేయునట్టి ధాతువునకు లాట్పు త్యయంగు, ఉ. పుష్పము పరిమళించును. పుష్పంబునకుఁ బరిమళంబు ధర్మంబు. ఇటు 'పరిమళించును' అనుక్రియ పుష్పమునకు స్వాభావికధర్మంబైనయట్లు దోచుచు న్నదిగావునఁ నదధర్మక్రియయని గ్రహింపవలెను తచ్చీల (ఒకానొక ధర్మముస్వభావము గాఁగలిగినవస్తువు) సంభావన (ఉపా) సంప్రశ్నము (పృచ్ఛచేయుట=అడుగుట) సాతత్యము (ఎల్లయస్పృహండుట) వర్తమానము (వాక్యప్రయోగకాలమందుండు నట్టిది) భావి (వాక్యప్రయోగకాలంబునకుఁ దరువాత రాబోవునది) ఆశీస్సు (దీనన) మొదలైనవి సూత్రంబులొని తద్రూపి శబ్దంబునందలి ఆది శబ్దంబుచేసంగ్రహింపఁ బడినవి.

6 సూ—ఆశీశ్శాసనప్రార్థనవిధులందు లూట్టురు.

ఆశీరాదులందు ధాతువునకు లూఢ్యర్థకంబగు.

ఆశీరాదులందు ధాతువునకు లూఢ్యర్థకంబగు.

వ్యా—ఆశీర్థము (దీనన) శాపము (తిట్టు) సంప్రార్థన (వేడుట) విధి (క్రీరణము=భృత్యుఁడు మొదలైనవానిని బ్రవర్తింపఁజేయుట) ఈయర్థంబులయందు లూట్పు త్యయంబు గలుగును.

7 సూ—వ్యతిరేకంబునలజియగు.

వ్యతిరేక విశిష్టక్రియావృత్తియగు ధాతువునకు లజివర్ణకంబగు.

వ్యతిరేకవిశిష్టక్రియావృత్తి యగు ధాతువునకు లజివర్ణకంబగు.

వ్యా—వ్యతిరేకంబుతోఁ గూడినపదార్థంబులయొక్క క్రియను చెలియఁజేయు నట్టి భావపునకు 'లటి' ప్రత్యయంబువచ్చును. ఉ. దేవదత్తుఁడు పఠింపఁబడు. ఇచట పఠించుటమన్నవ్యతిరేకము పఠింపమి. దానితోఁ గూడినవాఁడు దేవదత్తుఁడు. వానిక్రియ ప్రకృతవాక్యంబునందుఁ బఠింపమియే. దానిని చెలుపుమన్న భావపు 'పఠింపడు' అనునది. కాన లక్షణసమన్వయంబు.

8 సూ—అకారంబునకుడుప్రత్యయముఇగు.

అకారంబులకు దొక్కొక్కటికి యకారంబులగు దేశంబులగు || ఇందు ఇకారంబుఁ ప్రత్యహారార్థంబు.

అకారంబులకు దొక్కొక్కటికి యకారంబులగు దేశంబులగు ఇందు ఇకారంబు ప్రత్యహారార్థంబు.

వ్యా—అకారంబునకు లడ్వర్ణకంబు మొదలుకొని లూడ్వర్ణకంబు వఱకునుండు ప్రత్యయంబులని యర్థము. లట్ట, లీట్ట, లృట్ట, లాట్ట, లూట్ట, వీనియన్నింటి యందును అకారంబు సామాన్యంబు గాన అకారంబునటచే అకారప్రత్యయంబుల న్నియు నర్థంబునను. అట్టిప్రత్యయంబులకు 'దుజ్' మొదలైనవి యాదేశంబులగును. లఘుప్రత్యయప్రకృతపురుషంబునందు నేకవచనార్థమునందు 'దుజ్' బహువచనమందు 'రు' అగును. లఘుప్రత్యయంబుయొక్క సున్వయపురుషంబున నేకవచనార్థంబునందు 'వు' బహువచనమందు 'రు' అగును. లడ్వర్ణకంబుయొక్క యుత్తమపురుషంబున నేక వచనార్థంబునందు 'ను' బహువచనంబునందు 'ము' అగును. ముఖ్యో అని యుచ్చరించుట ఇకారంబు ప్రత్యహారార్థంబని గ్రహింపవలెను. ప్రత్యహారార్థంబనఁగా 'దుజ్' మొదలైనప్రత్యయంబులలో దేనినైన ఇకారంబుతోఁ జేర్చి పలుకగానైన రూపంబు. 'దుజ్' ప్రత్యయంబులోని డువర్ణంబును 'మజ్' లోనిఇకారంబుతోఁ జేర్చిపలుకఁగా 'దుజ్' అగును. దీనికే ప్రత్యహారంబని వేరు. ఇట్లు చేర్చినందువలన లాభం చేసిన దుజ్ మొదలుకొని ముఖ్య పలుకును నుండు ప్రత్యయంబులు, అనఁగా 'దుజ్, రు, వు, రు, ను, ము' అనినపురషత్రియప్రత్యయంబు లన్నియు, సంగ్రహింపబడును.

9 సూ — అందువరుసను రెండేసి ప్రథమమధ్యమోత్తమంబులనంబడు.

డుజ్ - రు - ప్రథమము || పు - రు - మధ్యమము || రు - ము - ఉత్తమము.

డుజ్ — రు; ప్రథమము. పు రు; మధ్యమము-ను-ము; ఉత్తమము.

వ్యా—స్పష్టము.

10 సూ — వానిలోనుములుబహువచనంబులు పెఱిలేక వచనంబులు.

వ్యా—పైయాటింటిలో 'రు, ము, ప్రత్యయంబులు' సర్వదాబహువచనంబులే తక్కుంగల 'డు, పు, ను' ప్రత్యయంబులు సదాయేకవచనంబులు.

11 సూ — నామమున్నదస్మదర్థములందుంప్రథమమధ్యమోత్తమంబులగు.

వ్యా—యుష్మత్సన్ధ్యన్ధ్యాంబులుగాక తక్కిన నామాన్ధము కర్తవ్యమైనపుడు ప్రథమపురుషంబును, యుష్మత్సన్ధ్యంబునందు మధ్యమపురుషంబును, అస్మత్సన్ధ్యానందు నుత్తమపురుషంబును నగును.

12 సూ — అమహాదర్థంబునందు దుజ్జుకుదువుగునున్నాను బంధంబుమీఁదదివియగు.

వ్యా—■మహాదర్థంబునందు దుజ్జు నెకు, రు, వర్ణకంబును 'రు' వర్ణకంగానెకు పు' వర్ణకంబునునగు. 'ఉన్న' అనెడి సహాయక్రియపైని 'డుజ్జు' నకును 'రు' వర్ణకంబు నకును గ్రమంబుగా 'ది-వి' అనునవి యాదేశంబులగు. దువుగుపదాహారంబులు.

అంబపిండుగలదు, అంబపిండులుగలవు. ఉన్నానుబంధంబునకు దాహారంబు. మేఘము
బరిండుచున్నది. మేఘములుబరిండుచున్నవి.

13 నూ—ఉదంతంబునకు లఙ్ఘిపరంబగునపుడు నుబంధంబగు

ఉదంతంబున ధాతువునకు లఙ్ఘిపరంబగునపుడు - ఉన్న - అనుశే
బ్దంబనుప్రయుక్తంబగు.

ఉదంతంబైన ధాతువునకు లఙ్ఘిపరంబగునపుడు, ఉన్న, అనుశేబ్దంబునుప్రయు
క్తంబు.

వ్యా—ఉ కారంబంతంబునందుఁ గల ధాతువునకు లఙ్ఘిపరంబగునపుడు, ఉన్న,
అనునది. ముఖ్యధాతువు ననుసరించి కూర్చుంబడు.

14 నూ—ఉన్న శబ్దంబుపరంబగునపుడు చువర్ణకంబగు.

వ్యా—ఉన్న శబ్దంబు పరంబగునపుడు చు, ప్రత్యయంబు వచ్చును.

15 నూ—దివీతరంబగుచున్నా పరంబగునపు డున్నాను బంధంబు
నకునీర్ణంబగు.

ప్రథమము - వాడువండుచున్నాడు - వారువండుచున్నారు-
అదివండుచున్నది - అవివండుచున్నవి || మధ్యమము - నీవువండుచు
న్నావు - మీరువండుచున్నారు || ఉత్తమము - నేనువండుచున్నాను-
మేమువండుచున్నాము.

వ్యా—ది-వి అను ప్రత్యయంబులుగాక 'దు-రు-వు-రు-ను-ము' అనునవిపరం
బగునపుడు, ఉన్న, అను సహాయక్రియకు దీర్ఘంబు గలుగును. (దుబ్బు' అనఁగా
దువర్ణకంబును ముఖ్యమొక్క ఇ కారంబుతోఁ జేర్చి పలుకఁగా వైన రూపంబు. ఇట్టిది

(ప్రత్యాహారమనంబును) పర్తమానకాలిక క్రియావృత్తియైన, వండు, ధాతువునకంటెం
 ట్ప్రత్యయంబు. దీనికి నెనిమిదవనూత్రంబుచే బ్రహమపురుషైకవచనంబు వివక్షింపంబడి
 నప్పుడు, డుజ్జు, వచ్చును. (వండు + డు) వండుధాతువుదంతంబుగావున, బను
 మూడవనూత్రంబుచే నున్నావబంధంబు. (వండు + ఉన్న + డు) పదునాల్గవ
 నూత్రంబున చుక్కకంటె. (వండు + మ + ఉన్న + డు) పదునేనవనూత్రంబుచే
 ఉన్న, అనుదానికి దీర్ఘంబు (వండు + మ + ఉన్న + డు) డుజ్జుజీర్ణగావున బిందు
 పూర్వకంబు. వాడు వండువన్నాడు. బహు - వారు వండుచున్నారు. దీనికిప్ర
 క్రియ యేకవచనంబున కిచ్చినయుదాహరణంబునందుంబలెనూహించునది. అదివండు
 చున్నది. అవివండుచున్నవి, ఇచ్చట, ది-వి, వర్ణకంటలుపరంబైనందున నీపదునేనవ
 నూత్రంబుననున్నానుబంధంబునకు దీర్ఘంబు నిషేధింపంబడినది. నీవువండుచున్నావు
 మీరువండుచున్నారు, యుష్మచ్ఛబ్దార్థంబునందు నేకవచనబహువచన సమావేశం
 బులో మధ్యమపురుషమైనందులకుదాహరణంబులు. నేనువండుచున్నాను. మేము
 వండుచున్నాము, ఆస్మచ్ఛబ్దార్థంబునందు నేకవచనబహువచనంబులు కర్తలు గాన
 నుత్తమపురుషంబు.

16 నూ—లిడాటుల డుజ్జున కెను నువర్ణంబులగు.

లిడాదేశంబగు డుజ్జునకు - ఎను - అనునది లిడాదేశంబగు
 డుజ్జునకు - ను - అనునది నాదేశంబులగు.

లిడాదేశంబగు డుజ్జునకు 'ఎను' అనునదియు, లిడాదేశంబగు డుజ్జునకు 'ను'
 అనునదియు నాదేశంబులగు

వ్యా—స్పష్టము. భూతంబున 'ఎను' వర్ణకంటు నెత్వంబున కర్త్యంబు కొండొ
 కచో, గానంబడియెడి. కా॥ అయ్యో నీసుకుగ్రద్దతన్నుకొని పోయె భీమనాహుఁ
 గన్' పంచ - 1 ఆ (నేకటనాధికవి) మ॥ అని శాపావధిఁజెప్పి ముగ్గుఁడు పోయె
 బోవ నాలోన' పంచ - 4 ఆ. కా॥ అయ్యెన్నాలవజాము చొచ్చె దడవాయెన్ వచ్చి
 విచ్చేయు' పంచ-4 ఆ ఇయ్యని ప్రామాదికంబులు.

17 సూ—భూతంబునంది గాగమంబగు.

భూతార్థవృత్తియగు ధాతువున కిగాగమంబగు.

భూతార్థవృత్తియగు ధాతువున కిగాగమంబగు.

వ్యా—భూతార్థంబును బోయిఁజేయునట్టిధాతువునకు, ఇకారంబంతాగ మంబగు. నర్తమానాదికాలంబులను ధాతువే బోధించుననియు రెండవసూత్రంబునఁ జెప్పబడియె.

18 సూ—లిట్టువుల్లుపరం బగునపుడు తినర్ణకంబగు.

ఇకారంబుమీది కుచువు క్రియావిభక్తులయను సూత్రముచే ర్జితానకిర్త్యంబగు || ప్ర - వండెను— వండిరి || మ - వండితివి - వండితిరి || ఉ - వండితిని - వండితిమి.

ఇకారంబుమీది కుచువు క్రియావిభక్తులయను సూత్రముచే ర్జితాన కిర్త్యం బగు.

వ్యా—భూతార్థంబు వినక్షింపబడినప్పుడు 'వందు + లిట్' ఇట్లుండును. ఎని మినఁసూత్రంబున డబ్బును, పదునాఱవసూత్రంబున డబ్బునకు 'ఎను' వర్ణకంబును నగు. 'వందు + ఎను' ఇట్లుండ అపదాదిస్వరనిత్యసంధిగదిగి 'వండెను' అను ప్రథమ పురుషంబయ్యెను. 'వందు + రు' ఇట్లుండ బహువేనసూత్రంబున ధాతువునకు ఇగా గమంబగు. ఇక్కు కిత్తుగావున ధాతువునకు సంతాగమంబుకాఁగా 'వందు + ఇ + రు' అని యుండెను అపదాదినిత్యసంధిచే 'వండి + రు' అయ్యెను. ఇకారంబుమీది కుచువు క్రియావిభక్తుల, అను తత్సమపరిచ్ఛేదంబునందలి యరుసదియాఱవసూత్రంబుచే 'రు', వర్ణకంబు. క్రియావిభక్తి గావున నిత్యంబురాఁగా 'వండిరి', అను ప్రథమపురుష బహువచనరూపంబయ్యె. మధ్యమము—వండితివి. 'వందు + లిట్', ఇట్లుండ నెనిమిద వసూత్రంబుచే మధ్యమపురుషైవవచనంబున వువర్ణకంబురాఁగా 'వందు + వు' అయ్యె.

పదు నేనవనూత్రంబుచే నిగాగమంబును, పదు నెనిమిదవనూత్రంబుచే వువర్ణకంబునకు ముంసు తి, వర్ణకంబురాగా వండు + ఇ + తి + వు, అనియుండె. ఇకారంబు మీది, అను తత్సనుపరిచ్ఛేదంబులోని యిరువదిగావనూత్రంబుచే వు, వర్ణకంబు యొక్క యుత్వంబునకు ఇత్వంబుగలిగి వండితిని (వండు + ఇ + తి + వి) అను విశిష్టరూపంబయ్యె. బహువచనంబునఁ బ్రైప్రక్రియచే వండితిరి, వండితిని, వండి తిమి. అను నుత్తమపురుషైకబహువచనరూపంబులకు బైయుదాహరణంబునందలి నూత్రప్రక్రియయే యూహించుకొనునది.

19 సూ—కలజ్యనుబంధంబు లృట్టపరంబగునపుడగు.

లృట్టపరంబగునపుడు ధాతువునకు - కలజి - అనునదియను ప్రయుక్తంబగు.

లృట్టపరంబగునపుడు ధాతువునకు కలజి, అనునది యనుప్రయుక్తంబగు.

వ్యా—భవిష్యదర్థంబునఁడు ధాతువునకు కలజి, అనునది యనుసరించి కూర్పబడును.

20 సూ—జీత్తుపరంబగునపు డుత్వంబున కత్వంబగు.

జీత్తుపరంబగునపుడు ధాతువు నుత్వంబున కత్వంబగు.

జీత్తుపరంబగునపుడు ధాతువు నుత్వంబున కత్వంబగు.

వ్యా—కలజి, ప్రత్యయంబు జీత్తుగావునఁ బ్రకృతంబున వండుధాతువు యొక్క ఉకారంబునకు అత్వంబుగలుగును. ఉ. వండుగలఁడు. వండు + కల + యు. ఇటుండ నిరువదియొకండవనూత్రంబున ధాతువునకు నుగాగవంబువచ్చి వండును + కల + యు అగును. సంధిపరిచ్ఛేదంబునందలి పదునాల్గవనూత్రంబుచే గకారంబునకు గకారంబును, పదునెడవనూత్రంబుచే బిందువునుగలిగి వండుగలఁడు, అయ్యెను. బహువచనము వండుగలదు,

21 సూ — కలజీషడుజులు పరంబగునపుడు నుగాగమంబగు.

ద్రుతకార్యంబు || పృ - వండగలడు - వండగలరు - వండగలదు - వండగలవు || మ - వండగలవు - వండగలరు || ఉ - వండగలను - వండగలము.

ద్రుతకార్యంబు ప్ర || వండగలడు - వండగలరు. వండగలదు - వండగలవు, వ || వండగలవు - వండగలరు ఉ || వండగలను - వండగలము.

వ్యా — కలజీషడుజులు అనునవిపరంబగునపుడు ధాతువునకు నుగాగమంబు వచ్చును. ద్రుతకార్యంబనగా ద్రుతప్రకృతికంబునుబట్టినప్పుడు పరశౌదికార్యంబులు మూలంబునందలి యుదాహరణంబులయందుఁ బైసూత్రంబులోని వండగలడు, అను రూపంబునొద్దఁ గనబడిచిన సూత్రప్రక్రియయే తక్కిన పురుషంబులయందును నూహించుకొనునది.

22 సూ — లాట్టగఱ్ఱు పరంబగునపుడు దుగాగమంబగు.

పృ - వండును - వండుదురు || మ - వండుదువు వండుదురు ఉ - వండుదును - వండుదుము || లాఠ్యర్థంబులయందోలి నుదాహరణంబులు వక్కాణించెద || తద్ధర్మంబు - కులాలుఁడుకుండలువానును || తచ్ఛీలంబు - జ్వలనజ్వాలంబు లుష్పరంబెగయును || సంభావన - ఇష్టంబు వాఁడింటనుండును || సంప్రీత్యము - ఉందునాపోదునా || సాతత్యము - సర్వంబునం దీశ్వరుఁడుండును - సర్వంబీశ్వరునియందుండును || వర్తమానంబు - మేననిష్పడుంబులకలు వొడమెడును - వక్ష్యమాణవిధిచేఁ బ్రయోగంబుగ వర్తమానంబునందెడు గాద్యగమంబులగు || భావి - వాఁడుతేపువచ్చును || అశీస్సు - శుభంబగును || వచ్యర్థంబుల కొకా నొకవో భూతంబున లాట్ట గానంబునొనెను.

ప్ర-వండును - వండుదురు మ- వండునువు - వండుదురు. ఉ - వండుదును-
వండుదుము. బాదర్థంబులయందోని నదాహరణంబులు వక్కాణించెద. తదర్థంబు -
కులాలుండుకుండలువానును. తచ్చీలంబు - జ్వలనజ్వాలంబులుప్పరంబెగయును. సంభా-
వన - ఇప్పుడు వాడింటనుండును. సంప్రశ్నము - ఉందునా పోదునా. సాతత్వము-
సర్వంబునందీశ్వరుండుండును ; సర్వచీశ్వరునియందుండును. వర్తమానంబు - వేన
నిప్పుడుంబులకలవొడమెడును. ఇత్కమాణవిధిచే బ్రాహ్మణంబుగ వర్తమానంబునం
దెనుగాద్యాగమంబులగు. భావి - వాడు, తేవువచ్చును. ఆశీస్సు - శుభంబును,
వన్మర్థంబుల కొకానొకచో భూతంబున లాట్టుగానంబడియెను.

వ్యా-ప్రథమపురుషైకవచనదువ్వర్ణకంబునక్కఱ దక్కినవి (రు, వు, గు,
ను, ము,) పరంబునపుడు ధాతువునకు దుగాగమంబు గలుగును. వండు + లాట్
ఇట్లుండఁ బ్రథమపురుషైకవచనంబుగావున నెనిమిదవనూత్రంబుచే దుబ్బర్ణకంబు
రాఁగా వండు + డు, అనియుండె పదునాఱవనూత్రంబుచే దుజునకునువర్ణం
బాదేశంబై వండును, అయ్యెను. దుగాగమంబు విధించుప్రకృతనూత్రంబుల
దుజుపరిపారింపబడినందున దుగాగంబురా లేదు. వండుదురు, ఇటు వండు + లాట్
ఇట్లుండఁ బ్రథమపురుషబహువచనంబు గావున రువర్ణకంబు లకారంబునకు నాదేశం
బై ప్రకృతనూత్రంబున ధాతువునకు దుగాగమంబు గలిగి పైరూపంబు సిద్ధించె. ఇట్లే
మధ్యమోత్తమపురుషంబులయందు నూత్రప్రక్రియయూహించునది. లాట్ప్రత్యయంబున
కర్థంబులైన తదర్థతచ్చీలాదులకు నదాహరణంబుల కర్థవివరణంబువరుసగా నీయబ
డును. తదర్థంబు - మలాలునకుఁ గుండలువానుట కులసర్థంబు. తచ్చీలంబు - అగ్ని
జ్వాలలూర్ధ్వముఖంబులగుట సహజము. సంభావన - ఉహ. వాడు గృహమందుండట
నిశ్చయింప శక్యంబుకానిది. సంప్రశ్నము - అడుగుట. సాతత్వము - సతతంబు
నుండుట. ఈశ్వరుండెల్లప్పుడును సర్వజగంబును విడనాడకయుండునని యర్థంబు
తోచున్నది. వర్తమానంబు - ఒడలు గగురుపొడుచుచున్నదని యర్థము. క్రిందనుజెప్పఁ
బోయెడి యిరువదిమూడవనూత్రంబుచే ఎడు, గాగమంబును, ఎడిగాగమంబును, తఱచు
వర్తమానకాలంబునందగును. భావి- భవిష్యత్కాలము. వచ్చును = రాఁగలడని యర్థము
ఆశీస్సు - దీనన. ఆశీస్సునందు అయ్యెడును, అగుళ్, అనియు నిరువదియొకవ

నూత్రింబుచే. నుండందగను. నీ|| లే|| అడరిజనకాన్ధీసీమరామాభిధాన | వారికహీన
 గుణప్రితహరశరాశ | గిరిమధనయత్నమున దోయ సిరియశేష ! రాజ్యము
 లొసంగుచునువల రాయమణికి' వసు - 1 ఆ వ|| స | ర్వకలాకాంతుడు పోయి
 దిగ్మలనహారాయత్నమావల్లభుక, నసు - 1 - ఆ. నీ|| లే|| ప్రథనజయమిచ్చుచు దిగు
 వలరాయమణికి, వసు 1 ఆ. శా|| సా| ఖ్యాయాధిక విలిగిల్లువేకటనగాధ్య
 త్నండురక్షించు నొ| బూర్తి తిమ్మనృపాలసింహు నరసింహోర్వీశ చూడామణిక,
 రామా-1ఆ. వ|| సా|| పెనంగడు పుల్లరాయడు జయొన్నతులిచ్చు నృసింహశౌరికిక
 రామా-1ఆ. వ|| ఎలమిన్నిత్యము బోయిగృష్ణవసుధాధీశు నృసింహత్మజుక,
 కళా-1ఆ. ననధాతువునకు నర్థంబులైన 'అను, పలుకు, వాక్రిచ్చు, చెప్ప, ఇత్యాదు
 లకు భూతకాలంబున నొకానొకప్పుడు లాల్పత్వయంబు ప్రయోగంబులఁ గానంబడి
 యెడి. లే|| గీ|| సర్వతీర్థభిగమనంబు సర్వవేద | సమధిగమము సత్యంబుతో సమము
 గావు| ఎటుఁగ మెల్లధర్మములకు నెందుఁ బెద్ద| యుక్తసత్యంబు ధర్మజ్ఞులైన మనులు'
 భార- ఆది. 4ఆ. క|| మానమున దృఢజ్ఞానము | దానంబున నభ్యుదయము ధర్మనిరత
 యా|కావిశ్వహంబున నర|కానీకాహరణ సౌఖ్యమగునందుబధుతో' భార-శాంతి-
 6, లే|| సత్యబోధకంబుఁ బ్రశస్తమైన| కృత్యమరయంగ లేవందునిత్యవస్తు| సవ్యగధి
 గనశీర్ధికి సంచువప్రసిద్ధులొగమతంత్రప్రసిద్ధులార' భార- అశ్వ- 2ఆ. లే|| వినప
 నేకవిధంబుల విస్తరిల్లు | ధర్మములయం దొకండునుదలఁప నిష్ఫలంబు లేదాత్మమోక్ష
 వలంబొందెన | ధర్మముత్తమమందు| తత్త్వజ్ఞుడధిప' భార- శాంతి - 4ఆ. క|| ఋతు
 పతిగ్ధౌ పుత్రార్థము | పతిగోరిన భార్యయందుఁ బ్రతిపూలుండె | ఋతువిఫలత్వము
 నేసిన| నతనికి మలేగ్రూణహత్య యగునందు బధుతో' భార-ఆది-3ఆ. లే|| గీ|| పౌరు
 మంబుమానె ఫలమందుకొందఱ | ట్లనక దైవమిచ్చునందు| కాగ్య| ఫలము'భార.పై
 నుదాహరింపకబడిన 'అందు' ఇత్యాదిలాట్రప్రత్యయంతలకు 'అసిరి' అని
 భూతకాలమర్థము.

23 నూ—లాట్టు రుక్మిణిశరంబగునపుడెద గాగమంబును బ్రథమ
 నువర్ణకంబు పరంబును పుడెను గెడి గాగమంబులు బహుశంబుగానగు.

ప్ర - వండెడును - వండెడిని - వండెదరు || ము - వండెదవు - వండెదరు || ఉ - వండెదను. - వండెదము.

వ్యా—తద్ధర్మార్థకంబులయందుఁ బ్రథమపురుషైకవచనంబైన యుజు తప్ప ‘రు, పు, రు, ను, ము, అనునవి పరంబగునప్పుడు ధాతువునకు ఎడగాగమంబును, ప్రథమపురుష నువర్ణకంబు పరంబగునపుడు ధాతువునకు ఎడిగాగమంబును, ఎడుగాగమంబును దామగలుగును. ‘వండు + లాచ్, ఇట్లుండ నెనిమిదవనూత్రంబుచే యుజురు, పదునాల్గవనూత్రంబుచే దానికి నువర్ణకంబునురాగా ‘వండు + ను, అనియుండె. ప్ర కృతనూత్రంబుచే నువర్ణకంబునకు ముంసు, ఎడుగాగమంబును, ఎడిగాగమంబును ధాతువు నకుఁ గలుగఁగా ‘వండు + ఎడు + ను—వండు + ఎడి + ను, అని యుండె. ఈ గూ గమంబులు క్రితముగావున ధాతువునకుఁ తుదనుజేరె. అపదాదిస్వరనిత్యసంధిచే వండె యును—వండెడిని, (ఇచ్చట ‘ఇకారంబుమీదికును వుక్రియా, అను తత్సమపరిచ్ఛేదంబునందలి యిరువదియావనూత్రంబుచే నువర్ణకంబున కిత్వంబు) అనురూపంబులాయెను. వండెదరు, ‘వండు + లాచ్, అనియుండె నెనిమిదవనూత్రంబుచే నువర్ణకంబు గలిగి ప్రకృతనూత్రంబున నెద గాగమంబురా నీరూపంబయ్యె. ఇట్లే ము-వండెదవు. వండెదరు. ఉ- వండెదను, వండెదము, ఇత్యాదిరూపంబులయందు నూహించునది.

24 నూ.—లిడ్లాట్టు లవకారంబునకు లోపంబు విభావనగు.

వండితి - వండితిని || వండుదు వండుదువు || వండెదవు - వండెదు.

వ్యా—భూతక్రియయొక్కయు, తద్ధర్మానిక్రియయొక్కయుఁ బ్రత్యయవకారంబునకు లోపంబు నైకల్పికంబుగా నగును. భూతంబునకు - వండితి, వండితిని. ఇట్లుండఁ బ్రకృతనూత్రంబునఁ బాక్షికవకారలోపంబురాగా వండితి + ఇ’ అని యుండె. అపదాదిస్వరనిత్యసంధిచే వండితి, అయ్యె వండుదు, (వండుదువు) వండెదు (వండెదవు), ఇత్యాదులందుఁ బైగానింబరె నూహించుకొనవలయును నీ|| ఇథ రాజగమన నీవెందుల కరిగితత్పురుషచాభోగయెందున్నదాన || వుబల యెవ్వరిచేత

నడవులలో, బట్టపశితలనానేతం బయలుపడును | యగ్రన్యగంబుల యుగరంబుల
నున్నదానవే, భార-ఆర-2౩. ఉ॥ నోరికే | తేలవ్యగాభిమానముననన్నియు ప్రేతలు
సూతకంపనా, భార-ఉచ్ఛో-2 ఆ.

2౩ సూ—తిర్వగ్గపంబులు వాచ్యంబులగు సప్తమ లిట్టాట్టుల
పథమబహువచనంబున కేకవచనంబగు.

చిలుకలుపలికెను || చిలుకలువలుకును || చిలుకలుపలికెడును ||
మేఘములు గరిలెను. మేఘములుగరిలును. మేఘములుగరిలెను.

వ్యా—పశుపక్ష్యాదితిర్వగ్గంతువులును, జ్ఞానహీనంబైనపదార్థంబులును సర్థమై
నచోలిట్టులాట్టులగుహువచనంబునకు నేకవచనంబాదేశంబగు. పలుకు + రు, ఇట్లుండ
బ్రకృతసూత్రంబున నేకవచన గుర్తురా, పలుకు ÷ ము, అయ్యె. పదునాడవసూత్రంబున
ఎను, వర్ణకంబు గరికి పలుకు ÷ ఎను, అయ్యెను. అపదాదిస్వరనిత్యసంధియు, ఎను
బదియైవనసూత్రంబుచే లకారంబుయొక్క ఉత్వంబున కిత్వంబును గలిగి 'పలికెను'
అయ్యె. పలికిననని యర్థము. పలుకును, పలికెడును (ఇరువదిమూడవసూత్రంబుచే నెడు
గాగమంబు) ఇత్యాదులు లాట్టున కుదాహరణంబులు. మేఘములు గరిలెను, ఇత్యాదు
లయంబుఁ బైప్రక్రియ యూహించుకొనవలయును. పైసూత్రంబునకులక్షణాంతరంబు.
తే॥ గీ॥ పృథివి స్థావరతిర్వక్రృభృతులకెల్ల | క్రియలనుగు నేకవచనముతో కీర్తియముగ |
దేవముజాదికక్రియతో దేవపనేక | వచన బహువచనంబులై పలుకునీకే, సర్వ-క్రియా
ప్ర 1 ల. క॥ మా సెకభోమణీనగ్గులు | సూసెంగలయంగ దెసలకుఁబలుచాయో,
నే సెంబడిమొయికుండరి | మోసెందమయంతయూర్జము లపశ్యనులై, భార-విరా-4
ఆ తే॥ గీ॥ పక్షి వృగజాతులైన బ్రహ్మసియిట్టు | నట్టుగలగొని చెదరెన్మృత్యుళియదరె,
గురుబంబును దెవరె నంబరముదిశలు | మూగటిల్లంగఁ జెలఁగెదదారమున, భార-వి రా
4 ఆ శా॥ ఆకంపించె జగత్రయంబు దిశలబ్ధాదేక సముద్రంబులు | ప్రకింజక భయ
ముంద భూతములు భేరిలైం గులగ్నాప్రముతో, కాకిగుంపము న॥ 2౩౭ వసుంధరాస్థి
మహారగ నాధుఁకు క్రుంగెఁ గూర్మముం | దలిరె నభయమోసె గురవంతు ||

మొగ్గ దిగంతతంబుల త తీనదరె మరుత్సతుడు దర్పమెలర్పనహార్య ముద్ధతిం
బెటుకఁగ గోత్రశైలములు పెల్లదరె గలగెంబయోధులు, భాస్క-య-కాం.

26 సూ—లూట్టుదుల్లనకెడు తవర్ణంబులు ద్రుంతాతంబులగు.

ఆశీస్సు - మీకుమేలుగలిగెడును - మీకుమేలుగలుగుతను ||
శాపంబు - నీకురాక్ష సత్వంబుగలిగెడును - నీకురాక్షసత్వంబుగలుగు
తను || సంప్రార్థనంబు - హరిననుఁ గృపఁగాంచెడును - హరిననుఁ
గృపఁగాంచుతను.

వ్యా—ఆశీస్సు, శాపము, సంప్రార్థనము, విధి, వీనియందలి దుష్టానకు నకా
రంబంతమందుఁ గల ఎడు, త, వర్ణంబులగును. ఆశీస్సు. మేలనుభవించువానికి నిష్టంబు
గావునఁ బైరెండు వాక్యంబులును, అపార్థదార్థంబునందు ఎడు, త, వర్ణంబులు వచ్చి
నందులకుదాహరణంబులు. శాపము-ఇచ్చట రాక్షసత్వం బనుభవించువానికి ననిష్టంబు
గావున నారెండు వాక్యంబులును శాపార్థంబునందు ఎడు, త, వర్ణంబులు గలిగినందుల
కుదాహరణంబులు. సంప్రార్థనము—ఇచ్చట హరితన్నురక్షింపవలెనని ప్రార్థించుచు
న్నాఁడు కావున నట్టి యర్థంబునందుఁ బైప్రత్యయంబులని యెఱుంగునది. శాపంబు
నకు- క॥ పతి హీనలైన భామిను ! లతిసనవతులయ్యుఁ గలజలయ్యును ననలం
కృతలయ్యెడు మాంగల్యరహితలయ్యెడుఁ గృపణవృత్తి నిదియు మొదలుగాన్, భార
ఆది. 4 ఆ. ఆశీస్సునకు—ఉ॥ వారిజజైరిసులేశ నీకుసం , పూర్ణమనోరథంబు
రాను బుద్ధ్యాధనంబులు నిచ్చునుండెడికా భారతము.

27 సూ—విధియందు లూట్టునకు మాటుగానది యనుతచ్చ
బ్దంబును ముందు నుగాగమంబునునగు.

మైత్రుడు నానిర్దిష్ట కార్యంబుచేయునది - వానికి నీవు బాసట
యయియుండునది.

వ్యా—వీగ్యర్థకంబునందు (తనకు లోనైనభృత్యులను గార్యమందుఁ బ్రవర్తింపఁ జేయుటవిధి) లూట్టునకు బనులు 'అది' అను తస్పబంబును, దానికి ముందు ధాతువునకు 'ను' గాగమంబును, గలుగును, ఉ. మైత్రుండు నానిర్దిష్ట కార్యంబుచేయునది. మైత్రుండు నానిరూపించిన కార్యంబు చేయుట విధియని యర్థము. ఇచ్చట మైత్రునిఁ గార్యంబునందుఁ బ్రవర్తింపఁజేయుట స్ఫరించుచున్నది. 'చేయు + లూట్' అనియుండఁ బ్రకృతసూత్రంబునే 'అది' శబ్దంబును, ధాతువునకు నుగాగమంబును నయ్యెను. నుక్కుకిత్తు కావున 'చేయు' ధాతువులనగు జేరి 'చేయునది' అను రూపంబయ్యెను. వానికి నీవు బాసటయయియుండునది. ఇచ్చట నీవు బాసటయయియుండుమని యర్థము. ఇచ్చట 'ఉండునది' అనునది మగ్యమపురుషార్థంబును దెలియుఁ జేయుచున్నది. ఇరువదితోమ్మివవసూత్రంబున బాసటవైయుండుమనియుఁ జెప్పినొప్పును.

28 సూ—ఎడుతలద్రుతంబున కిచ్చు పరంబగునపుడు మకారంబగు.

నీకుమేలుగలిగెడు మనియెను - నీకుమేలుగలుగు తమనియెను.

వ్యా—ఎడు, త' అనువానిద్రుతంబునకు నచ్చుపరంబగునపుడు మకారంబు గలుగును. ఉ. నీకు మేలుగలిగెడు మనియెను; నీకు మేలుగలుగుత మనియెను. ఇచ్చట సంధివశేయందు 'ఎడు, త' వర్ణంబులు మకారాంతంబు లయ్యును విభాగావస్థయందు 'కలిగెడు' + అనియెను; కలుగుత' + అనియెను' అని నకారాంతంబులుగాఁ జెప్పవలెను.

29 సూ—లూణ్యాధ్య మపురులకు ముడుజ్జులగు.

ఆశీస్సు - దీర్ఘాయువగుము - దీర్ఘాయులరగుఁడు ॥ శాపంబు - రాక్షసుండవగుము - రాక్షసులరగుఁడు ॥ సంప్రార్థనంబు - నన్ను రక్షింపుము - నన్నురక్షింపుఁడు ॥ విధి - నాచెప్పిన పనిచేయుము - నాచెప్పిన పనిచేయుఁడు.

వ్యా—అశీస్సు, కాపము, సంప్రార్థనంబు, విధి' ఈయర్థంబులయందు లూఱ్ఱ్యస్య
 ముపురుషంబుయొక్క, యేకవచనబహువచనంబులకుఁ (పువర్ణక రువర్ణకంబులకు) గ్రమం
 బుగా మువర్ణకడుజ్వర్ణకంబులగు. అశీస్సు-దీర్ఘాయువగుము' ఇటఁగాకకపరిచ్ఛేదంబు
 లోనిముప్పదిమూఁడు ముప్పదినాల్గునూత్రంబులచే దీర్ఘాయువపు' అనుట యాశీవ్యకం
 బైనను నిచ్చటిరూపంబు పు ర్వోక్త సూత్రంబులోని ప్రాయిక గ్రహణంబుచే రక్షితం
 బయ్యె. అగుము, కమ్ము, అవుము, ఔము' అని యేకవచనంబునందును, అగుఁడు,
 కండు, అవుఁడు, ఔఁడు' అని బహువచనంబునందును దూపాంతరంబులు. తొంబది
 యాఱవనూత్రంబునొద్దఁ జూచుకొనునది. దీర్ఘాయులరగుఁడు' బహువచనము. దీర్ఘ
 యులరుకండని యగ్ధమ్ము.' కాపసంప్రార్థనవిధులందు నిశ్లేగహించుకొనునది. విధ్యర్థం
 బునందు లూఱ్ఱ్యయొక్క పురుషత్రయంబునందును, ఇరువదియేడవనూత్రంబుచే 'అది'
 శబ్దంబు విధింపంబడి యుదాహృతమైన 'నీవుబాసటయయియుండునది' ఇత్యాదికమై
 నమధ్యమపురుషాదివాక్యంబు ప్రకృతసూత్రంబున 'నీవు బాసటయయియుండుము'
 అని పక్షంబున నిర్భాసంబుగానుగడునట్లు లూఱ్ఱ్యయొక్క పురుషత్రయంబునందును
 విధ్యర్థంబునంగాక తక్కిన యాశీశ్వాపసంప్రార్థనంబులయందు 'ఎడు, త' వర్ణంబులు, ఇ
 రువదియాఱవనూత్రంబుచే విధింపంబడఁగా 'నీవు దీర్ఘాయువయ్యెడు, నీవుదీర్ఘాయువగు
 తఁ, ఇత్యాదికమైనరూపంబులును, ప్రకృతసూత్రంబునఁ బర్యాయంబుగా మువర్ణక
 డుజ్వర్ణ కాంతరూపంబులును, అశీరాద్యర్థంబులయందు నగునని తెలిసికొనునది. ఈ
 నూత్రంబు, ఇరువదియాఱు ఇరువదియేడు నూత్రంబులకు బాధకంబుగాదని యె
 టుంగునది. శేవలతుమున్నంతంబుచేతను సైతము కాపార్థము తెలుపంబడు. అన్వ
 యక్రమంబుచేఁ గ్రియావాచకంబు వాక్యాంతంబునందే యుండవలసినది. కావున
 కాపక్రియాబోధకంచైన తుమున్నంతంబుకూడ వాక్యాంతంబునందే ప్రయోగింప
 వలెను. చ|| శమనునిదిక్కునంబొడమి సర్పముఖంబులబైలువెల్లిని | త్యమును బలా
 శసంగతులు దప్పక త్రిమ్మరునట్టి నాలిధూ| తమ ! పవమాన ! నీకుఁగలదా |
 మఱిధూతదయాద్వర్ధిబుద్ధి? యుక్త మకదనీకుఁ గొమ్మలనడల్పుట నీవడి ధూళిపాలుగాఁ,
 కవి-2 ఆ. పవనుఁడానిను బెద్ద పాముగఁబవ, లే! గీ. నీరజారాతివినుఁ దననెలపుగూల
 నేలస్పజియించె విధిస్పజియించుఁగాక | యేలజైవాత్మకునిఁజేసె నేలతప్పుఁ బుడమి

బాపీచిరాయనా బ్రహ్మమను, నమ - 4 ఆ. తే|| గీ. అలరువిలుకాడ ! బలుసిరి
 గలిగినట్టి | దొరకొడుమనందు బొగరువచ్చెట్లపడుమ | దెలగెలుంగక మునుదల
 దెరువరులను | బూనియేతువె నీపూన్నిబుగ్గిగాను, నీలా-రి ఆ. క|| పొరపొచ్చెంబన
 బలువలు | విరిబోడుల నెల్ల మిరులవెతవెట్టునునీ | పొరతకము త్రుంగిపోవను! మరుడా
 నీ చేతివిల్లు మంటంగలయన్, నీలా-రి ఆ. చ|| బలితపుటామునందమియను బర్వగ
 గొని యొజ్జముద్దియన్ | గలిగిననోసకానినికాదె నినుంగని తమ్మికొమ్మ నిచ్చలుతల
 పందుమందునది చాలకొరూఱడి నీనునెంతను | జలవలతేద నీసపురుసన్నముగా నిక
 నిందురాకుమీ, నీలా-రి ఆ. క|| జతలేనిపూవుగల్గుట | కతివలపై, దెల్లరేని యలజడి
 మీఱన్ | వెతపెట్టుదురేయిక నీ | బ్రతుబయ్యను నా పయ్యగట్టా, నీలా-రి ఆ.
 తే|| గీ. మున్నుకొన్నాళ్లు పలుగాకి ముంకలోన || గలిసిపెలగిన తెలగెల్లగాని
 పింప | జేడియలమీద గుడ్డెనేయరాకు | కోయిరాయింక నీయిల్లగూలేపోను, నీలా-
 రి ఆ. తే|| గీ. తలరుబోడుల దెందమల్లలకిల్ల | గూకరిడుకొంచు నెంతయుగొలె
 తలేక | యాగడంబున బరివిచ్చియాదేదేమియక్కటా నెమ్మినీ మాట యడవిగలియ.
 నీలా-రి ఆ. క|| నెమ్మిదిబలువలు మెఱయుదు | గమ్మనిపూదేనెలాని కడుగ్రొవ్వి
 యహా | కొమ్మలగలపగ జూచెను | నుమ్మెన నీక్రమ్మపెద్దనుప్పలు పట్టన్,
 నీలా-రి ఆ.

30 సూ—ఉభయప్రార్థనంబున దుగాగమంబున కత్వంబగు.

మనమునందుదము.

జీత్తుపరంబగునపు డుత్వంబున కత్వంబగు నను సూత్రముచే ల
 జీపరంబగు నపుడత్వంబు || ప్ర - వండడు - వండరు - వండదు - వం
 డవు || మ - వండవు - వండరు || ఉ - వండను - వండము.

వ్యా—నీవును నేనును (మనము) గర్తలైనపుడు, ఇరువదిరెండనసూత్రంబుచే
 ధాతువునకు విధింపబడిన దుగాగమంబున కత్వంబగును. ఉ. మనము నందుదము.

వండుదుము, అనుటకు బదులుగాఁ బ్రకృతసూత్రంబుచే నత్వంబుగలిగె. ఇంతకుమున్ను వ్యతిరేకార్థకలకారంబుతక్కుదక్కిన లకారంబులకు నుదాహరణంబులు గ్రమంబుగా నీబడియె. ఇప్పుడు వ్యతిరేకంబునకు నుదాహరణంబులు మూలంబున నీయంబడెను. ఈవ్యతిరేకంబునందు ధాత్వంతిమోకారంబునకు నిరుపదియవసూత్రంబుచే నత్వంబు గలిగి వండఁడు, మొదలగు పైరూపంబులయ్యె.

31 సూ.—మగ్యమ ముడుజులు ముజునాబడు.

వ్యా—మగ్యమపురుషంబునంకలి. ము, డుజ్, అనునవి ముజు, అనబడును. అనగా ముగ్గకంబుతో డుజు జకారంబుచేర్పఁగా డుజ్లు రుజ్లు, ఇక్యాదికంబునోలే ముజు, ప్రత్యాహరంబని యెఱుంగునది.

32 సూ.—వ్యతిరేకంబున ముజుపరంబగునపుడుకుజీయగు.

నీవు వండకుము - మీరువండకుఁడు.

వ్యా—వ్యతిరేకార్థంబునందు ముగ్గక డుజ్వర్ణికంబులః పరంబగునపుడు ధాతు వునకుఁ గుజీనర్ణకంబు. కుజీప్రత్యయంబు జీతుకావున నిరుపదియవసూత్రంబుచే ధాతు వుయొక్క ఉకారంబునకు, అకారంబయ్యె.

33 సూ.—సంప్రార్థనంబున ముజునకదాదులు విభాషనను ప్రయుక్తంబులగు.

వండుమ - వండుమా - వండుమి - వండుమీ - వండుడ -
వండుడా - వండుడి - వండుడీ || అ - ఆ - ఇ - ఈ - ఎ - ఏ - ఒ -
ఓ - అమ్మ-అయ్య-ఇత్యాదు లదాదులు.

వ్యా—సంప్రార్థనార్థంబునందలి మువర్ణకడుచ్చర్ణకంబులకుఁ జీవరను హ్రస్వా కారంబు మొదలైనవి. విభౌషగాఁ జేర్చుంబడును. 'వండుమ' 'వండమ + అ' అనిపదవి భాగము చేయవలయును. 'వండుమ' 'వండుము + అ' అని విభజింపవలయును. ఇట్లే 'వండుమి' ఇత్యాదులయందుఁ బదవిభాగమూహించునది. 'వండుమ' ఇత్యాదుల కర్థం జేసినఁగా వండుటకు నిన్నఁ బ్రార్థించుచున్నాఁడనని యర్థంబు.

34 సూ—ఎదాదులను ప్రయుక్తంబులగు నపుడు ముజ్జునకు వుజీరుజీయగు.

వినవె - వినవే - వినరె - వినరే - వినకువె - వినకువే - వినకురె - వినకురే - వినవమ్మ - వినరమ్మ - వినవమ్మ - వినరయ్య.

వ్యా—'ఎ, ఏ, ఐ, ఓ, అమ్మ, అయ్య, (ఎదాదులు) అనునవి మువర్ణకడుచ్చర్ణకంబులపై ప్రయోగింపంబడునపుడు ముజ్జుజ్జులకుఁ గ్రమంబుగా వుజీ (ఏకవచనంబున) గుజీ (బహువచనంబున) అగును. 'వినవె' ఇట 'వినము + ఎ' ఇట్లుండ నెదాదులలోని ఏకాగ్రంబు పగమైనందున మువర్ణకంబునకు వుజీవర్ణకంబుగలిగి 'వినవు + ఎ' ఇట్లయ్యె. వుజీ జీత్తుగావున నిరువదియవసూత్రంబుచే ధాతువుయొక్క ఉకారమకారముకాఁగా 'వినవె' అయ్యె. 'వినవే' ఇత్యాదులయందు నిట్టిప్రక్రియమూహించునది. 'వినకువె' ఇట 'విన + ము + ఎ', ఇట్లుండఁ ప్రకృతసూత్రంబున 'విన + వు + ఎ', అయ్యెను. న్యతిరేకార్థంబుకావున ముప్పదిరెండవసూత్రంబున మువర్ణకస్థానీయందైన వుజీకి, బూర్వంబునందు 'మజీ' వర్ణకంబుగల్గి 'విన + కు + వు + ఎ', అయ్యెను. 'జీత్తు పరంబకు' అను నిరువదియవసూత్రంబుచే 'మజీ, జీత్తు గావున వినుధాతువుయొక్క యుకాగ్రంబున కత్వంబుగలిగి 'వినకువె' అయ్యెను. వుజీవర్ణకంబునకు ముందున్న మజీయొక్క ఉకారంబుప్రత్యయసంబంధికాని, ధాతుసంబంధికాదు. కావుననిరువదియవ సూత్రంబుచే నత్వంబురాదయ్యె. ఈపరిచ్ఛేదంబునందుదాహరింపంబడిన 'ధాతువునకు' అను ప్రథమ సూత్రంబు తెక్కినసూత్రంబులయందుంబలె, 'జీత్తుపరంబకు' అను వైయిరువది యవసూత్రంబునందుంగూడ ననువర్తించునని స్మరించునది. 'వినవే,

ఇత్యోదులందుఁ బదవిభాగము వినుము + ఎ, వినుడు + ఎ; వినకుము + ఎ, వినకుడు + ఎ, వినుము + అయ్య, వినుడు + అయ్య, వినుము + అయ్య, వినుడు + అయ్య' ఇట్లు నేయవలయును.

ప్రార్థనంబునందన్వత్సయాంతక్రియలమీదఁ గదకదపు పూర్వకంబులన్నాదులనుప్రయుక్తంబులగు. ప్రోవఁగదన్న ప్రోవఁగదవన్న, ప్రోవఁగదయ్య ప్రోవఁగదవయ్య, ప్రోవఁగదమ్మ, ప్రోవఁగదవమ్మ, ప్రోవఁగదె ప్రోవఁగదే, ప్రోవఁగదనె ప్రోవఁగదవే, సుకీర్తిమనఁగదన్న' భాగ-10-స్కం-పూ. చెప్పఁ గదయ్య, భాస్కరశతకము ఉ॥ తుదియొప్పును మద్విరహంబురాశికిం | జెప్పఁగదమ్మ (భాగ-10, స్కం, పూ; కా॥ తండ్రినాకు ననుగ్రహింపఁగదె నైద్యంబుండు బ్రార్థించినకా, మను-5౨. క॥ నీపాదకమల నేవయు | నీపాదార్చకులతోడి నెయ్యమును నితాం | తాపా భూతవయయును | దాపసమందార నాకుదయసేయఁగదే' భాగ-10-స్కం-పూ. ఉ॥ పురంబుఁ జేరనిం | కవిధిఁగాంతుఁ దెప్పఁగదవే తెరువేది, మను-2౨. ప్రాథ-క్రియా-ప.

35 సూ—టవర్ణకంబు భావంబునందగు.

భావంబునఁగాధాత్వర్థంబు - వందుట - వందుట - వినుట - కనుట.

వ్యా—ట ప్రత్యయంబు ధాతువుయొక్క యర్థంబునందగు. ఇచ్చట భావశబ్దంబుజీజంతమైన భూధాతువుకంటె ఎరవ్, అనుసూత్రంబుచే నన్వత్ప్రత్యయంబురాఁగా నిష్పన్నంబైనది. భూధాతువునకు ఆగుట. అర్థము. దానిపైని జీమ్మనకుఁ ప్రేరణంబుర్థంబు. కావున ఆగు, ధాతువుయొక్క ప్రేరణరూపంబు కావించుట, కాబట్టి ప్రేరణార్థకజీజంతంబైన భావశబ్దంబునకు కావించుట, అని యర్థంబగును. కావించుట యనఁగా నుత్పత్తినిజేయుట. ఘటమునుగావించెను' అనువాక్యంబునకు ఘటోత్పత్తినిజేసెను, అని యర్థంబగు. వందెను. అనునోగూడ వంటనుగావించెనని

యర్థము. ఫలమును వ్యాపారమును ఫలవ్యాపారయోగమున, అను కారికచేత
 (కారకపరిచ్ఛేదమునందలి ద్వితీయసూత్రవ్యాఖ్యయొద్దఁ జూచుకొనునది) ధాతువు
 నకు నర్థములు కాబట్టి వ్యాపారంచే భావమునాబడు. వ్యాపారశబ్దంబు
 నకు, కావించుట, చేయుట, అనునది పర్యాయపదంబులు. ఫలవ్యాపారంబును ధాతు
 వునకు నర్థంబులు గావున వ్యాపారంబును జేప్పనిధాతువే జగంబునలేదు. అనఁగా
 ,కావించుట లేక చేయుట, అన్నయర్థంబిముడని ధాతువులేదు. ఉ. (మందు) ఇటు
 వంట చేయుట. నడచుట, అనఁగా సుత్తరదేశసంయోగంబును జేయుట. (ముందు
 చోటితో సంబంధము) పైనుదాహృతంచైన నందు ధాతువునకు వంట ఫలము. చేయుట
 వ్యాపారము. నడచు ధాతువునకు సుత్తరదేశసంయోగముఫలము. చేయుట వ్యాపార
 ము. ఫలంబులు భిన్నంబులైయుండుఁగాని వ్యాపారంబుమాత్రము సర్వధాతువులకు సా
 మాన్యార్థంబేయును. ప్రకృతసూత్రంబున వ్యాపారార్థంబునందు, అనఁగా, కావించు
 టలేక చేయుట, అనినధాత్వర్థంబునందు ట ప్రత్యయంబునచ్చునని ఫలితార్థము.
 చేయుట యనునది ధాతువునకే యర్థంచైనను బ్రకృతసూత్రంబుచే విధింపబడిన టప్ర
 త్యయంబు పూర్వోక్తధాత్వర్థంబునే యనుననిందునని భావము నెంచుట, వంటచే
 యుట (చేయుటయను ధాత్వర్థంబునందు టప్రత్యయంబని యెఱుంగునది.) ఇచ్చటఁ
 గాయ పరిపాకమును గావించుటయనఁగా ఫలత్వానస్థకు ముందు క్రమంబుగా నెదిగినం
 దున నెదుగుటయు నెడివ్యాపారద్వారంబునఁ బంటయనుఫలంబును దానేకలిగిందుకొ
 న్నదని భావము. చేతనాచేతనంబులకు నెల్లవస్తువులయందును గుణక్రియలుండుననుట
 యవశ్యంబంగీకర్తవ్యంబు. ఇచ్చట శబ్దంబునందు ఫలత్వానస్థకుఁ గారణంచైనక్రియ
 యంగీకరింపకతీరదు. అట్టిక్రియ యెద్దియనఁ జక్కఁగ నెదుగుటయేయని యూహించు
 కొనవలయు. లోకంబులోఁ గాయ ముదురునంతవఱకు నెదిగినం గాని పండమగదా!
 కాన నిట నెదుగుటభావంబు (భావ = వ్యాపారము = క్రియ) అట్టివ్యాపారంబునకును,
 నట్టానివలనం కలిగినపంటకును శబ్దంబువే మాత్రమయ్యెనది. కాన నిట ఫలవ్యాపారం
 బులు రెండింటికిని ఫలంబునందు సామాన్యధికరణ్యంబు కలిగినందున పండు, ధాతున
 కర్మకంబయ్యె. ఫలవ్యాపారంబులపైయధికరణ్యంబు కల్గినచో ధాతువునకర్మకంబగు

‘దేవవత్తుఁడు వంటకమును వండెను’ అన్నయుదాహరణంబునందు ఫలము విక్లిప్తి
(వంట=పెత్త (బడుట) వ్యాపారంబైదియునఁగానభస్మంతాపన(స్థాలి క్రిందనువంటగావిం
చుటపూర్వార్థా (ఊడుట) దికము. ఈవ్యాపారముదేవవత్తునియందును, విక్లిప్తియనెడి
ఫలము వంటకమందును, సుండి వ్యధికరణంబైనందున (భిన్నాశ్రేయకము) నిట వండు
ధాతువు సకర్మకంబయ్యెనని యెఱుంగునది. ఇట్లు సకర్మకాక క్రియాస్థలంబుల ఫల
వ్యాపారంబులు బుద్ధినూక్కుతచే గ్రహించుకొనవలయును. ప్రకృతనూత్రింబున విధిం
పంబడిన టప్రత్యయంబు ధాత్వర్థంబైన వ్యాపారంబునే స్పష్టికరించుమగాని యేరిక
మొదలైనశబ్దంబులందు నికవర్ణకాదులువోలే గర్తాదికాపూర్వార్థంబును దెలుపదని
తాత్పర్యము. ఈమార్గము భూవాదినూత్రస్థభాష్యనార్వధాతుకేయస్సత్రిస్థకేదేందుకే
ఖరవైయాకరణభూషణాది సంస్కృతవ్యాకరణగ్రంథంబులందు సిద్ధాంతీకరింపంబడె
నదియే నూరిగారనుసరించిరని యెఱుంగునది.

36 సూ—కజివర్ణకంబు పురార్థయోగంబునవిభాష ను భావం
బునందగు.

పండకమునుపు - వండుటకుమునుపు - చేయకమునుపు - చే
యుటకుమునుపు - మునుపు - ముందు - మున్ను - తొల్లి.

వ్యా—‘పూర్వము’ అనువర్థంబుతో సంబంధించినపుడు భావార్థకంబునందు
వైకల్పికంబుగా ‘కజి’ ప్రత్యయంబువచ్చును. ౩౬. ‘పండకమునుపు, ఇట ‘మునుపు,
అనునది పురార్థంబు వండుధాతువాయర్థంబుతో సంబంధించినదికావున ‘కజి’ ప్రత్య
యంబుగలిగెను. (వండు + క + మునుపు). జీతునకు ముందున్నయుత్వంబునకు నిరువది
యవనూత్రింబుచే నత్వంబుగలిగి ‘వండక’ (వండ + అ + త + మునుపు) అయ్యె.
ఇట్లే తక్కుంగల యుదాహరణంబులు గ్రహించునది.

37 సూ—వ్యతిరేకభావంబున మిజీయగు.

వ్యతిరేక విశిష్టక్రియాభిధాన ధాతువునకు మిజీయగు
వండకు - వండమి.

వ్యా—వ్యతిరేకభావాన్తంబునందు మిడి, అనునదియును. అనగా వ్యతిరేక క్రియార్థకధాతువునకు మిడి, వర్ణకంబు. ఉ. నెండమి, పండమి ఇచ్చట నెండు, ధాతువునకు మిడి, వర్ణకంబురాగా జీతుగావున నిరువదియవసూత్రంబున వంశుధాతువు సుత్వంబున కత్వంబురాగా నెండమి (నండ్ + అ + మి) ఇత్యాదులయ్యె. వండసుండుట, పండసుండుట యర్థంబులు.

38 సూ.—సమానాశ్రయంబులం బూర్వ కాలంబునంద వర్ణకంబగు.

ఏకాశ్రయంబులగు క్రియలలోఁజల నెయ్యది పూర్వ కాలికంబగుం దద్వాచియగుధాతువున కివర్ణకంబగు - ఇదియె క్త్వార్థంబునాఁబడు॥ వండి - పండి - విని - కని ॥ సమానకర్తృకంబులన కసమానాశ్రయంబు లనుటంజేసి చైత్రునిచేత మైత్రుండు కొట్టంబడిమడిసి నిత్యాది సిద్ధంబయ్యె.

వ్యా—ఈనూత్రింబునందు సమానకర్తృకంబునకు నేకత్వంబర్థంబు. అదియె ఏకాశ్రయంబులగు అనెడిమూలవాక్యంబుచేస్ఫుటపడుపఁబడినది. ఒకవస్తువు నాశ్రయిండు క్రియలలో నేదియుండుజరిగినదో యట్టి ముందుజరిగినక్రియను జెప్పనట్టిధాతువునకు ఇ, వర్ణకంబుగలుగును. ఇట్టిధాతువును క్త్వార్థకంబని వాడుదును. ఉ. వండి, పండి విని కని, దేవవత్తుండు నండిభుజించె, ఈవాక్యంబున వండుటయు, భుజించటయు రెండుక్రియలుగలవు. వీనిలో నెండుట, మొదటజరిగినదికావుననేవర్ణకంబయిననెండు ధాతువుకంటె ఇ, ప్రత్యయంబుగల్గి యపదాదిస్వరనిత్యసంధిచే నండి, (నంశు + ఇ) అయ్యెను. ఇట్లే పండి, ఇత్యాదులందు సూహించునది. సంస్కృతవ్యాకరణంబులో నేకకర్తయే కలిగినరెండుక్రియలలో ముందుజరిగినక్రియపైఁ గ్త్వప్రత్యయంబు వచ్చునని సమానకర్తృకయోః పూర్వకాలే. అ 3- పా4. సూ 21, అని చెప్పబడియె. అట్లు తెనుంగులోఁ జెప్పినచో మూలంబులోనుదాహరించినవాక్యంబునదోషంబుగలుగునని గంధకర్తచే సమానాశ్రయంబులని చెప్పబడియె. చైత్రునిచేత మైత్రుండుకొట్టం

బడిమడిసె, ఈవాక్యంబునందుఁ గొట్టుటయు మడియటయు రెండుక్రియలుగలవు. కొట్టినవాఁడు చైత్రుండు. మడిసినవాఁడు మైత్రుండు. గాన రెండుక్రియలకుఁ గర్తలు భిన్నులైరి. దానంజేసి మూలంబులో సమానకర్తృకంబులనినచోఁ బైవాక్యంబు సిద్ధింపకపోవును. సమానాశ్రయంబులనినయెడలఁ గొట్టుబడినవాడును, మడిసినవాఁడును మైత్రుండేకాన మొదటజరిగిన 'కొట్టుబడు' అనుదానికంటె ఇప్రత్యయంబువచ్చును. అనఁగా కొట్టుక్రియయును, మడియక్రియయును, మైత్రునిమీదనే జరిగినదికాబట్టి మైత్రుడే యాశ్రయంబాయె. సంస్కృతంబులో నీవాక్యంబు తెలుంగునందుంబలెఁ గ్వార్థకంబుతో రచింపవలనుపడదు. చైత్రేణవాతోమైత్రోమమార, అని కర్వార్థకకప్రత్యయాంతంబుతో రచింపంబడును. భాషకైలినిజేసి వాక్యంబులుతాత్పర్యంబులో నేకంబైనను రచనంజేసి భిన్నంబులగును.

39 సూ—కజివ్యతిరేక క్వార్థంబునందగు.

వండక - పండక - కొట్టక - తిట్టక.

వ్యా—వ్యతిరేకక్వార్థంబునందు కజి, అనునదియగును, వండు + క, ఇట్లుండ జీతుపరంబగునపు డుత్వంబున కత్వంబగు, అను నిరుపదియవనూత్రంబుచే వండక, అయ్యె. ఇట్లే తక్కుంగలవి యూహించునది,

40 సూ—తుమర్థ భావలక్షణంబులందును జీయగు.

భావలక్షణంబునా నన్యక్రియకు లక్షణభూతంబగు క్రియ - తుమర్థంబందును భావలక్షణంబు నందును ధాతువునకు నుజివర్ణకంబగు || తుమర్థంబు - చైత్రుండు వండను బోయెను || పాకక్రియార్థము పోయెనని యర్థము || భావలక్షణము - చైత్రుండు వండనతిథివచ్చెను | ఇచట వంటలక్షణమువచ్చుట లక్ష్యము.

వ్యా—పూర్వోక్తంబైన ముప్పదియైదవనూత్రంబునందంబలె నీనూత్రంబు

నందలి భావశబ్దంబును జీప్త్యంతంబున ధాతువుకంటె నచ్చత్యంబు
రాఁగానైనరూపంబని యెఱుంగునది. భావంబనఁగా భావన. అనఁగా గావించుట
(చేయుట) క్రియయని పర్యవసానార్థము. తునుర్థంబునందును, భావమందును అనఁగా
ప్రసిద్ధంబుగాఁ దెలియంబడు కాలముగలయొక క్రియజ్ఞాతకాలముగల (తెలియని
కాలముగల) వేఱొక క్రియయందలి కాలంబునకు భోగకంబగు. అట్టియప్పుడు ప్రసిద్ధ
క్రియావాచకంబుకంటె నుజ్జ్వలకంబగును. ఏ క్రియనిమిత్తము వేఱొక క్రియజరుగనో
యాక్రియతుమర్థంబునాఁబడు తుమర్థంబునకు - చైత్రుండు వండనుబోయెను, ఇటు
వండుట యనుక్రియనిమిత్తము పోవుటయనుక్రియ జరిగినదికాన వండుధాతువుకంటె
దుమర్థమందు నుజ్జ్వలకంబురాఁగా వండను, అయ్యె. నంకునిమిత్తమని యర్థము.
భావలక్షణమునకు - చైత్రుండు వండనతిథివచ్చెను. ఈవాక్యంబునందు వండుటయు,
వచ్చుటయు రెండుక్రియలుగలవు. వీనిలోవండుక్రియ ప్రసిద్ధకాలంబుగలది. సర్వసామా
న్యంబుగా నెంతప్రాదెక్కినదిమృదు వండుట యారంభింతురో యట్టికాలంబు సర్వలో
కులకుఁ దెలిసినవిషంబు. అతిథివచ్చునట్టికాలంబు నిరూపింప శక్యంబుకానిది. వండు
నట్టికాలంబునందు నతిథివచ్చెనన్నచోఁ బ్రసిద్ధంబైన వంటసమయంబునంజేసి యతిథి
యొక్కయాగమనసమయంబుతెలియ సులభంబగు. కానఁ బ్రసిద్ధకాలక్రియను (వండుట)
దెలియంజేయునట్టి వండుధాతువుకంటె నుజ్జ్వలకంబుగలిగి వండను, అయినది ఇటు
వండుక్రియజ్ఞాపకము (అతిథివచ్చుకాలము దెల్పుచున్నది) (అతిథి) వచ్చుటలక్ష్యంబు.
చైత్రునివండుటచే నతిథివచ్చినకాలంబు తెలుపంబడుచున్నది. ఇట్లే శోభుకూయఁగా
మైత్రుఁడేగెను, ఆవులుపిదుకంబడుచుంచ దేవునత్తుండు నెల్లెరు. ఇత్యాదులూ
హించునది.

41 సూ—చేదర్థంబునందు వృత్తంబగు భావలక్షణంబునందు
నవర్ణకంబుద్రుతాంతంబగు.

వానలుగురిసినం బంటులువండును || వాఁడురమ్మని ననఁబోయి

వ్యా—చేద్యంబునందున్నట్టి భావలక్షణంబునందు ద్రుతాంతంబైననుప్రత్యయంబువచ్చును. చేద్యంబునఁగాఁ గార్యకారణభావాదికము. ప్రథమోదాహరణంబునందుఁ బంటలుపండుటకార్యము. (దానికి) వానమరియుట కారణంబు. కానఁగారణక్రియావాచకంబైన కురియు ధాతువుకంటె ద్రుతాంతంబైననవర్ణకంబు గలిగె ద్వితీయోదాహరణంబునందు పోవుట, కార్యంబు. (దానికి) వాడు రమ్మనుట కారణంబు కానఁ గారణక్రియావాచకంబైన అను, ధాతువుకంటె ద్రుతాంతమైన నవర్ణకంబు గలిగె.

42 సూ—ఆనంతర్యంబు నడువర్ణకంబు ద్రుతాంతంబగు.

జాబిలితో తేంచుడుంగువలయులు వికసిల్లె.

వ్యా—అంతరము = ఎడము. ఆనంతరము = ఎడములేనిది. ఆనంతర్యంబునఁ (అవ్యవధానంబు తోఁచుచుండ) గారణక్రియావాచకంబుకంటె నకారాంతంబగు డువర్ణకంబగు. ఉ. జాబిలితోఁ తేంచుడుంగువలయులు వికసిల్లె. చంద్రుఁ డుదయించిన తత్క్షణమందే కలువలువికసించినవని యర్థము. ఇటుఁ గలువలు వికసించుటకు జంద్రుఁడుదయించుట కారణంబుకావునఁ దద్వాచకంబైన తోఁతేంచు, ధాతువుకంటె ద్రుతాంతంబగు డువర్ణకంబు గలిగె.

43 సూ—చువర్ణకంబు ద్రుతాంతంబు క్రియాన్వయంబున శత్రర్థంబునందగు.

చూచుచుంబోవుచున్నాఁడు - చూచుచుంబోయెను - చూచుచుంబోవఁగలఁడు.

వ్యా—నకారాంతంబైనచువర్ణకంబు క్రియాంతరసంబంధంబునందు వర్తమానార్థంబందగు. (శత్రుర్థము) శతృప్రత్యయంబు సంస్కృతవ్యాకరణంబున లట్టునందు (వర్తమానార్థమందు) విధింపఁబడెను. ఉ. చూచుచుంబోవుచున్నాఁడు; చూచుచుంబోయెను; చూచుచుంబోవఁగలఁడు. పైవాక్యంబులలోని పోవు, ధాతువుక్రమంబు

గావర్తమానధూతభవిష్యత్కాలంబుల కుదాహరణంబు. అట్టిక్రియాసంబంధంబు. 'చూచు, ధాతువుకంటె వర్తమానార్థంబునందు నకారాంతంబైన చువర్ణకంబు గలిగె.

44 సూ.—తృవర్ణకార్థంబు నందెడి యెడువన్నియలగు.

ప్రహరించెడివాడు - ప్రహరించెడువాడు - ప్రహర్తయనియర్థము.

వ్యా—“ఋత్ శ్రుచా, అ 3-పా1-సూ133” అనుసూత్రంబునఁ గర్తృర్థంబు నందు ధాతువుకంటె దృవృత్త్యయంబు సంస్కృతవ్యాకరణంబునందు విధింపబడియె. కావునఁ దృవర్ణ కార్థంబునందు (కర్తృర్థమందు) ‘ఎడి, ఎడు’ వర్ణకంబులగును. వన్నియ వర్ణక శబ్దభవంబు. ప్రత్యయంబనియర్థము. ఉ. ప్రహరించెడివాడు; ప్రహరించెడువాడు. ఇట బ్రహరించు ధాతువు. ఎడివర్ణకంబును, ఎడువర్ణకంబును, కర్తయను వర్ణకంబునవచ్చెను. బ్రహరించుటకుఁ గర్తయనిభావము. ప్రహర్త, తృవృత్త్యగూఠంబు మూలసూత్రంబున తృవర్ణకార్థంబునందు’ అనినుడువులంబట్టి తృవర్ణకాంత రూపము ‘ప్రహర్త’ నిదర్శనార్థమిఁ బడియె.

45 సూ.—వానికిలోపంబు బహుళంబుగానగు.

ప్రహరించువాడు - ప్రహర్తయని యర్థము.

వ్యా—‘ఎడి, ఎడు’ వర్ణకంబులకు లోపంబు బహుళంబుగాఁ గలుగును. ఉ. ‘ప్రహరించువాడు, ప్రహరించెడువాడనియర్థము. ఎడి’ ప్రత్యయంబుపుట్టి లోపించినను లుప్తప్రథమైకవచనంబులైన ‘వనిత’ ఇత్యాదులందుఁ బ్రథమార్థంబువోలె కృత సంస్కారోననస్యతి’ అనున్వాయంబున నిటఁగర్తృర్థంబు లోపింపదు. ‘ప్రహరించెడువాడు’ ఇత్యాదులందలి తచ్ఛబ్దంబు సమాసపరిచ్ఛేదంబులోని తొమ్మిదవసూత్రంబుచే ననుప్రయుక్తంబయ్యెనని యెఱుంగునది.

46 సూ—ఉన్న కలజీన వర్ణకంబులు భవద్భావితత్వక్తవదర్థంబులందగు.

ఉన్న వర్ణకంబు వర్తమానార్థక శత్రుత్వంబునందగు - కలజీవర్ణకంబు భవిష్యదర్థకశత్రుత్వంబునందగు - నవర్ణకంబుక్తవదర్థంబునందగు - ఇవిసత్వాభిధానంబునందగునని యెఱుఁగునది - సుబంతవాచ్యంబు సత్వంబునాఁబడు - వండుచున్నవాఁడు - వండుఁగలవాఁడు - వండినవాఁడు.

వ్యా—ఈసూత్రంబునందుఁ గ్రమాలంకారంబుహింమనది. ఉన్న వర్ణకంబు భవదర్థంబునందును, (భూధాతువుకంటె వర్తమానార్థంబునందు శత్రుప్రత్యయంబుప్పల్లగా, భవత్, అనియును. అందున వర్తమానార్థకశత్రుత్వంబునందని మూలంబున వివరింపబడియె.) కలజీవర్ణకము భావిశత్రుత్వంబునందగును. (భవిష్యదర్థవిహితశత్రు ప్రత్యయార్థమందు) మూలంబునవర్తమానార్థకశత్రుత్వంబునకు భవత్ అను వర్తమానార్థకశత్రుత్వము ప్రయోగించినట్లు లిచ్చటఁగూడ భవిష్యదర్థకశత్రుప్రత్యయార్థంబుదుంగూడ సూత్రంబున 'భవిష్యత్' అనిప్రయోగించి 'భవద్భవిష్యత్ క్తవదర్థంబులందగు' అని సూత్రంబురచించినచో నధ్యేతలకు (చదువరులకు) సుబోధంబుగనుండును. 'లృటస్సద్వా' ఆ 3. పా 3 సూ 14. అను సూత్రంబున భూధాతువుకంటె భవిష్యదర్థంబున శత్రుప్రత్యయంబురాఁగా 'భవిష్యత్' అను రూపంబాయె. నవర్ణకంబుక్తవత్ప్రత్యయార్థంబునందగు. నిష్టా' ఆ 3 - పా-2-సూ-102. అను సూత్రంబునఁ గ్రవత్ప్రత్యయంబు భూతకాలంబునందు విధింపబడెను. సంస్కృతంబులో భూతకాలంబునందుఁ గ్రవత్ప్రత్యయంబువోలె (గతవాక్ = వెళ్లినవాఁడు) తెలుగునందు భూతకాలంబున నవర్ణకంబు గలుగుననిభావంబు. పైలింజెప్పిన ఉన్న, కలజీన' వర్ణకంబులు సత్వాభిధానంబునందుఁ గలుగునని తెలిసికొనునది' సత్వంబునఁగా' (ద్రవ్యము (పదార్థము) ద్రవ్యంబు వాచ్యంబగునప్పుడే వచ్చును. ద్రవ్యము (రాముడు, సిరి, జ్ఞానము' ఇత్యాదికము) సుబంతంబుచే జెప్పంబునుగాన సుబంతవాచ్యంబు సత్వంబునాఁబడు' అనిమూలంబున నుచువంబడినది వండుచున్నవాఁడు, ఇటు ఉన్న,

వర్ణకంబు సర్వమానార్థమందు పదునాల్గవనూత్రంబుచే ఉన్న, శబ్దంబుపరంబగు నపుడు వండుధాతువునకుఁ జాన్పకంబైన పైకూపంబునొదిలె. వండుగలవాఁడు, ఇటు గలజీవకకంబు భవిష్యదర్థంబంబు. జీతేనయిన పంబునపు డిరువదియవనూత్రంబున

ధాతూత్వంబున కర్తవ్యంబును, ఇరువదియవకంబు నూత్రంబున ధాతువునకు సుగాగ మంబునుగల్గి ద్రుతకార్యంబునకాఁగఁ బ్రయోగంబయ్యె. వండునవాఁడు, ఇలననన్దకంబు భూతార్థంబందు పదునేడవనూత్రంబుచే భూతార్థకంబైన వండుధాతువునకు నిగాగ మంబు. పదార్థబోధకమైన పదంబులేనండు సప్రత్యయంబులుగావు గావున వాఁడు, అనుపదార్థబోధకశబ్దంబును ప్రయుక్తంబయ్యె. (సమాసపరిచ్ఛేదమాందలితోమ్మిదవ నూత్రంబుమాడుము) పదార్థకబోధశబ్దంబుతో ముఖేతంబైనప్పుడేయీప్రత్యయంబులు వచ్చునని చెప్పుటచే నచ్చుచున్న రాముఁడు, ఇత్యాదులందుఁబచ్చుచున్న + రాముఁడు, అని వేయిగఁ బరనిభాగము చేయరాదు. రాముఁడనిన పదార్థ బోధకశబ్దంబుజేటుపటు పంబసినప్పుడు నచ్చుచున్న 'ఇత్యాది ఉన్నా' వర్ణకాంతంబులు ప్రకృతనూత్రంబు నఁ బదార్థంబునువిడిచి స్వతంత్రముగ నుండునేరవు, ప్రకృతపరిచ్ఛేదంబుతోనినూట పదునేడవనూత్రంబుచే వకారంబునకులోపంబుగఁగి నండుమన్నాఁడు, వండు గలాఁడు, నండునాఁడు, అనురూపాంతరంబులునగు.

47 నూ—వ్యతిరేకత్వవర్ణ కార్థంబున నిజయగు.

వండునివాఁడు - ఎడిప్రభృత్యివర్ణ కాంతంబులేడు సుధాతుజ విశేషణంబులని ప్రాచీనులు వ్యవహరింతురు.

వ్యా—వ్యతిరేకక్రియావిశిష్టవర్ణకార్థంబున ఏడి, వర్ణకంబున నిజి, ప్రత్యయంబు పరంబునమండు నిరువదియవనూత్రంబుచే ధాతూత్వంబున కర్తవ్యంబు. ఏడిమొదలైన (ప్రత్యయంబులేడును అంతకుందుగలశబ్దంబులు ధాతుజవిశేషణంబులని పెద్దలు నాడుదురు. నలువది నాల్గవనూత్రంబునంబిది 'ఏడి, డివిడు' వర్ణకంబులు కి నలువది యైవవనూత్రంబుచే విధింపంబసినలోపంబు ప్రత్యయంబుకాకుండినను ప్రసరించు వాఁడు, ఇత్యాదులందులోపంబు ప్రత్యయార్థకంబైన వర్ణకంబులు వచ్చునందున

ప్రత్యయంబులలో గణింపఁబడి యేడును జేప్పఁబడియె. నలువదియవనూత్రంబుచే 4 ఉన్న 5 కలజే 6 న, వర్ణకంబులు నలువదియేడవనూత్రంబుచే 7 నిజే, వర్ణకంబు. ఇయ్యవి యేడునుగలకేబంబులు ధాతుజవి శేషణంబులనంబడును.

48 సూ—లకారాదులు సకర్మకంబునకుంగర్త కర్మంబులందు ను లాఁతికింగర్తయందునగు.

సకర్మకంబు నాఁగర్మాకాంక్షోత్థాపకంబు - అకర్మకంబునాఁగ ర్మాకాంక్షోనుత్థాపకంబు.

వ్యా—లట్టు, లిట్టు, లృట్టు, లాట్టు, లూట్టు, మొదలైనపూర్వోక్త ప్రత్యయంబులు సకర్మధాతువులకుఁ గర్తృర్థమందును, గర్భార్థమందును; అకర్మకధాతువులకుఁ గర్తృర్థమం దును, గలుగును, సకర్మకంబనఁగాఁ గర్మకుఁ బ్రశ్నంబును గలిగించునది' అకర్మకం బనఁగాఁ గర్మనిమిత్తంబైనశేంకను గలిగింపనిది.

49 సూ—పదుభ్యను బంధంబు కర్మంబు నందగు.

కొట్టఁబడుచున్నాఁడు - కొట్టఁబడుచున్నది || కొట్టఁబడుట - కొట్టఁబడనివాఁడు.

వ్యా—కర్మార్థంబునందు 'పదుజే' అనునది ముఖ్యక్రియననుసరించి ప్రయోగిం పఁబడును. 'ఉ. కొట్టఁబడుచున్నాఁడు' ఇట సకర్మకమైన 'కొట్టు' ధాతువునకువర్త మానకర్మార్థంబులు వివక్షింపఁబడినప్పుడు రెండవనూత్రంబుచేతను నలువదియొనిమిదవ నూత్రంబుచేతను లట్టురాఁగా నేకవచనవివక్షయందు నెనిమిదవనూత్రంబుచే డుభ్యర్థ కంబును, ప్రకృతనూత్రంబునఁ గర్మార్థంబున 'పదుజే' యు, 'ధాతువునకుఁ గలిగ (కొట్టు + పడు + ఁడు) 'పదుజే' జీత్తుగావున నిరువదియవనూత్రంబుచే ధాతూత్వం బున కర్తవ్యంబును కలజే, పదుఞ్జులు' అనిన యిరువదియొకండవనూత్రంబుచే ధాతువు నకు నుగాగమరంబును గలుగ కొట్టక + పడు + ఁడు, ఇట్లుండె. దుష్టులదాదేశంబు

గావునఁ బదుచూడవనూత్రంబుచే 'ఉన్నా' నుబంధంబునఁ పదునాల్గవనూత్రంబుచే 'ఉన్న' శబ్దంబునకు దీర్ఘంబును, కొట్ట, అనునది ద్వుతిప్రకృతికంబుగావున సంతి పరిచ్ఛేదంబునందలి పదునాఱు పదునేడునూత్రంబులచే ద్రుతనిమిత్తకకార్యంబును రాఁగా కొట్టబడుచున్నాడు' అనినవిశిష్టరూపంబు నెలయుచుండు. కొట్టబడుచున్నది' ఇటఁ బదునేనననూత్రంబులో 'దిపీతరంబ'నుటచే ఉన్న, కు దీర్ఘంబురాలేదు. పండ్రెండవనూత్రంబుచే సమహదర్థంబునందు ఉన్న' శబ్దంబుకంటె 'ది' వర్ణకంబు గలిగె. కొట్టబడుట' ఇటఁ గర్తార్థమందు, బ్రకృతనూత్రంబుచే 'పడుజి' అనుబంధంబును, క్రియార్థంబునందు ముప్పదియేడవనూత్రంబుచే ట, వర్ణకంబునుగలిగె. కొట్టబడనివాడు' ఇట వ్యతిరేకకర్తార్థంబుననటువదియేడవనూత్రంబుచే 'నిజి' వర్ణకంబురాఁగా నిరుపదియవనూత్రంబుచే 'నిజి' జీత్తుగావున 'పడు' యొక్క యుత్వంబున కత్వంబుగల్గె. ఎడి, ప్రత్యంబుమొదలు 'నిజి' ప్రత్యయంబువలకు నేడునునంతంబున, గలవి ధాతుజవిశేషణంబులు గావున సమాసపరిచ్ఛేదంబులోనితోమ్మిదవనూత్రంబుచే (ప్రథమ) విభక్తి వివక్షయందు 'వాడు' అనిన తచ్ఛబ్దం బనుప్రయుక్తంబయ్యె.

60 నూ—గురువిరహితంబులయియయాంతంబులయిన యేకస్వ రద్విస్వరంబులయించుగ్వక్రంబులకియు డాగమంబువిభాషనగు.

ఏకస్వరధాతుద్వి స్వరధాతుపులమీఁదియించుగ్వక్రంబులకియు డాగమంబు విభాషనగు - గురుమంతంబగు ధాతువునకును యాంతంబ గుధాతువునకునుమీఁది యించుగ్వక్రంబులకియు డాగమంబురాదు || భుజ్ - ఇయ్ - ఇంచు - భుజియించు - పక్షుంబున - భుజించు || గుణ - ఇయ్ - ఇంచు - గుణియించు - గుణించు - ఇంచుగ్వ్యవధానంబునం జేసి సంస్కృతధాతువులు వక్రపరకంబులులేవనియెఱుంగునది || యాచ్ - అర్థ - ఇత్యాదులుగురుమంతంబులు || వ్యయ - ఇదియాంతము - యాచించు - అర్థించు - వ్యయించు || జి - ఇంచు - అనుచోనిత్యంబ గుటంజేసియుయుగాగమంబురాఁగా యాంతంబగుటంజేసి యియుడాగ

మంబు లేదనియెఱుంగునది || కృతాకృతప్రసంగినిత్యంబునాఁబడు || న
గు - ఇయ్ - ఇంచు-నగియించు-నగించు || నగు - ఇయ్ - ఎను - న
గియెను - నగెను || పడు - ఇయ్ - ఎను - పడియెను - పడెను - ఇ
త్యాదులెఱుంగునది.

వ్యా—గురువర్ణకంబులు లేనియట్టియు (శ్లో|| సానుస్వారో విసర్గాంతోదీర్ఘో
యుక్త పరశ్చయః | గురుమేతం విజానీయాదశ్యేతులఘనస్త్వతః || అన్నరీతిచేదీర్ఘము,
పూర్ణబిందువు, విసర్గము, హల్లులకూడికకుఁ బూర్వార్థము గురువును) యకారాంతం
బులు కానియట్టియు, ఏకాచ్చ (ఒకయచ్చుగలిగిన) ధాతువులకును, పూర్వోక్తధర్మం
బులు గలద్యచ్చ (రెండయచ్చులగలిగిన) ధాతువులకును, అంత్యంబైనయిందుక్కునకును,
వక్రంబులకును (ఏ, ఓ) ఇయుడాగమంబు విభావనను. గురువర్ణంబులుగల ధాతువుల
యొక్కయు, యకారాంతధాతువులయొక్కయు, ఇందుగ్యక్రంబులకునియుడాగమం
బుగలుగదు. 'భుజ్' ఇది సంస్కృతధాతువు అటువదిమూఁడవనూత్రంబుచే నిందుక్కు
గలుగఁగా 'భుజ్ + ఇంచు' అయ్యెను. (ఇందుక్కుకిత్తుగావున ధాత్యంతంబునందుఁ
గలిగె) 'భుజ్' అనుధాతువు గురువులేనిదియు, యకారాంతంబుకానిదియునై యొక
యచ్చుకలదికావున (ఉకారము) దీనికంటెఁ బరంబైనయిందుక్కునకు నియుడాగమం
బుగలిగె. ఇయుట్టి టిత్తుగావున నిందుక్కునకు బూర్వమందువచ్చె. భుజ్ + ఇయ్ +
ఇంచు = భుజియించు ఇయుట్టు వైభాషికంబుగావునఁ బక్షంబున నిందుగాగమంబు
మాత్రంబేకలిగి 'భుజించు' అయ్యె. 'గుణ' ఈశబ్దంబు రెండయచ్చులగలది. అటువదిమూఁ
డవనూత్రంబుచే దీని? నిందుక్కుగలుగంగ 'గుణ + ఇంచు, అనియుండె, ఈధాతువు
గురువర్ణంబులేనిదియు, యకారాంతంబుకానిదియుఁగావునదీనియిందుక్కునకు నియు
డాగమంబురాఁగా 'గుణ + ఇయ్ + ఇంచు' అనియయ్యె. అపవాదిస్వరనిత్యసంధిచే
నియుడాగమంబు పరంబగుచుండ 'గుణియించు' అయ్యెను. పక్షంబున 'గుణించు'
సంస్కృతధాతువునకును, ప్రత్యయసంబంధమైన వక్రంబునకును, మధ్యనియుడాగమం
బెడపూటచేత సంస్కృతధాతువునకు వక్రంబెదురౌట సఁభవింపదు. 'యాచ్' దీని
యందు దీర్ఘంబుండఁటంజేసి గురుమంత్రంబు, అర్ధిరేఫకారస్థయోగంబుచేతబూర్వం

బునందున్న అకారము 'సంయోగేగరు' అననూత్రంబున గరువుకాబట్టి 'అర్థ' శబ్దంబుగురుమంతంబయ్యె. వ్యయి, ఇట్టిగర్వక్షరంబుతోను, సంత్యేకారంబుతోను నున్నధాతువులకు నూత్రంబున నిషేధింపంబడినందున నియుడాగమంబురాదు. యాచించు, అర్థించు, వ్యయించు, జి + ఇంచు, జిధాతువునకు నటువదిమూడవనూత్రంబుచే నించుక్కురాగా నటువది నాల్గవనూత్రంబుచే ధాతువునకు నయుగాగమంబుకన్గి జి + ఆయ్ + ఇంచు, అయ్యె. అపదాదిస్వరనిత్యసంధిచే జయ్ + ఇంచు, అయ్యె. ఇప్పుడు 'జయ్' అనునది యాంతంబుగావున నియుడాగమంబురాదు కావున నేబదియవనూత్రంబుచే నించుక్కునకు నియుడాగమంబురాదు జయించు.

ఇంచుక్కునకు నియుడాగమంబుచేసినను జేయకున్నను జిధాతువునకు నయుక్కురావచ్చును. అయుక్కుచేసినపిమ్మట జయ్, అనునది యాంతంబు గావున నించుక్కునకు నియుడాగమంబురాదు. కనుక నియుడాగమంబు నిత్యంబుగాదు. అయుగాగమంబు నిత్యంబు' ఇటవిచారణీశాంతంబిందుక కలదు గురువర్గంబులేనియట్టియు, యకారాంతంబు గానియట్టియు, ఏకస్వరధాతువుమీఁది యించుక్కునకు నియుడాగమంబు జేబదియవనూత్రంబుచే విధింపంబడియె. అటువది నాల్గవనూత్రంబుచేనికారాంతబైనధాతువునకు నించుక్కుపరంబౌనపుడు, అయుగాగమంబు విధింపంబడినది. ప్రకృతంబున నటువదిమూడవనూత్రంబుచే జిధాతువునకు నించుక్కురాగా జి + ఇంచు, ఇట్లుండె. ఏబదియవనూత్రంబుచే విహితంబైన యియుడాగమంబు భుజియించు, ఇత్యదిధాతువులందు నయుగాగమంబు రానిస్థలంబులయందు సావకాశంబైనది. ఏబదియవ నూత్రంబులోని యియుడాగమంబు వైభాషికంబుగావున నట్టి యాగమంబురానిచో నిర్బాధంబుగా జయించు, అనుచోట నయుగాగమంబునుసావకాశంబైనది. ఇయుడాగమంబు వైభాషికంబైనను, అయుగాగమంబు ప్రాప్తించుచోటుల (జి + ఇంచు, ఇత్యదుల) నియుడాగమంబునకు సమావేశంబుకలుగవచ్చునా లేదా యన్నసంశయంబున మానసంబు డొలాయితంబగుచున్నయది. ఒకలక్ష్యంబున రెండుశాస్త్రంబులకుఁ బ్రాప్తికలుగుచున్నప్పుడు శాస్త్రద్వయంబులో నేదిప్రవర్తింపవలెనో నిర్ణయించుటకై యీక్రిందిచెప్పవట్టిపరిభాష సంస్కృతవ్యాకరణశాస్త్రీయ పరిభాషించు శేషంబున రాజిల్లుచున్నయది. ఇప్పుడి తెలుసనందుకు నవతరింపుఁ

జేయవలెను. పూర్వపరస్థిత్యంతరంగాపవాదానా నుత్తరోత్తరః బలీయః, అర్థంబు. భిన్నస్థలంబులయందు సావకాశంబులైన శాస్త్రంబులకు నొక్కచో సమావేశంబు కలుగునేని పూర్వశాస్త్రంబునకన్నఁ బరశాస్త్రంబును, పరశాస్త్రంబునకన్న నిత్య శాస్త్రంబును, నిత్యశాస్త్రంబునకన్న సంతరంగశాస్త్రంబును, బలీయంబులు. అపవాద శాస్త్రంబున్నింటికంటె బలిష్ఠము. వాస్తవంబున నాలోచించితమేని ప్రకృతోదాహరణంబునఁ బూర్వపరత్వవిచారణచేతనే సాధీయంబగును. కావున నదివివరింపఁబడుచున్నది. తక్కుంగలవి యీ యాంధ్రన్యాయకరణంబున వివరింపననావశ్యకంబులు. జి + ఇంచు, అనియుండఁగా భిన్నస్థలంబునందు సావకాశంబులైన యియ్యడాగమయుగాగమంబులిచ్చటఁ బ్రాప్తిండుచున్నవని చూపఁబడియె. ఇయ్యడాగమ విధాయక శాస్త్రం బేబదియవసూత్రంబనియు, అయ్యుగాగమవిధాయకశాస్త్రం బటువదినాల్గవదియనియు నిదివఱలోనే గణియించిచూపఁబడియె. ప్రస్తుతలక్ష్యంబున నేబదియవసూత్రంబుచేఁ బ్రాప్తిండుచున్న యియ్యడాగమంబు నటువదినాల్గవ సూత్రంబుచేఁ బ్రాప్తిండుచున్న యయ్యుగాగమంబుపరంబై పూర్వోక్త పరిభాషచే బాధించి ప్రవర్తించును. ఇపుడు 'జయ్ + ఇంచు' అనియుండు, ఇట్టిస్థితియందు 'జయ్' అనునది యాంతంబుగావున నేబదియవ సూత్రంబుచే నియ్యడాగమంబునకుఁ బ్రాప్తియేలేదు. ఒకవేళ ప్రాప్తికి నవకాశంబున్నను బాధింపఁబడిన శాస్త్రంబునకు సకృద్దత్తవిప్రతిషేధేనయద్బాధితం తద్బాధితమేన' అనున్యాయంబుచఁ దిరిగి పునరుజ్జీవనంబు కలుగదనియే సామాన్యంబుగా శాస్త్రకారుల సిద్ధాంతంబు. ఇట్లు శాస్త్రంబులకుఁ బూర్వత్వపరత్వ విచారణచేత నే యయ్యుగాగమంబు సిద్ధించి యిష్టసిద్ధి కలుగుచున్నతఱి శాస్త్ర నిత్యత్వపర్యంతానుధావనంబు నిరర్థకంబనియే మామకాశయంబు. ఇంతియకాక నిత్య శాస్త్రంబు పూర్వంబైనప్పుడే 'కృతాకృతప్రసంగినిత్యం' అనునట్టిపరిభాషయొక్కయవతరణంబు న్యాయంబుగాని పరశాస్త్రంబు నిత్యంబైనచో నవసరంబులేదు. అయినను 'ద్విర్బద్ధంసుబద్ధంభవతి' అను నాయ్యంబున నయ్యుగాగమశాస్త్రం బియ్యడాగమ శాస్త్రంబుకంటెఁ బరమాటయకాక నిత్యంబును నయిబలిష్ఠమైనదని నూచించుటకై నిత్యత్వవిచారణ నీయెడ గ్రంథకర్తచే జేయఁబడినది. కృతాకృతప్రసంగియననర్థంచే మనఁగా, (కృతేనాకృతేనప్రసంగికృతాకృతప్రసంగి) అన్యశాస్త్రాలుచేత లక్ష్యంబు

సంస్కరించినను, సంస్కరింపకున్నను వేటొకశాస్త్రంబునకుఁ బ్రసక్తిగలిగినచో నట్టి ప్రసక్తిగలశాస్త్రంబు నిత్యంబనివ్యాకరణశాస్త్రంబున వ్యవహరింపంబడు, జి + ఇంచు' అనిన యియుడాగమరహితస్థితిలో నలువది నాల్గవనూత్రంబుచే జిధాతువునకునించుక్కు పరంబైనది కావున నయుగాగమంబురావచ్చును. ఒకవేళ యేబదియవనూత్రంబుచే నియుడాగమంబు చేయఁగా జి + ఇయ్ + ఇంచు' అనునప్పుడుకూడ నయుగాగమంబు జిధాతువునకు రావచ్చును. కొందఱు జి + ఇయ్ + ఇంచు' అనిన యిట్టిస్థితిలో జిధాతువునకు నియుడాగమంబు పరంబైనదికాని జిధాతువునకు నించుగాగమంబు పరంబుకా లేదనియు, ఇంచుగాగమంబు పరంబైనప్పుడే యలువది నాల్గవనూత్రంబున నయుగాగమంబు విధింపంబడినందున నియుడాగమపరత్వంబులో నయుగాగమంబురాదనియు, అందున నిత్యత్వలక్షణంబు సరిపడదనియు నాక్షేపింతురు. అట్లనవలదు. ఇయుడాగమంబు టిత్తుకావున 'అద్యంతౌటకితౌ' అనునూత్రంబున నించుక్కునకు నాదిమావయవంబై చేరినది. అనయవి యించుగాగమంబును, దానియవయవం బియుడాగమంబును గాబట్టి యియుడాగమవిశిష్టంబైన యించుగాగమమందు (ఇయ్ + ఇంచు = ఇయించు) ఇంచుత్వగర్భంబురా సులభంబు. గడువు (కంతి) దేవదత్తునికి మధ్యేకాలంబున నుత్పన్నంబైననుగడువిశిష్టనియందే దేవదత్త త్వవ్యవహారంబక్షయం బైనట్లులించుగాగమంబునకు మధ్యేకాలంబున నియుడాగమంబుత్పన్నంబైనను, ఇయుడాగమ విశిష్టంబునందే యించుక్కుగర్భంబు యదాగమాస్తద్గుణీభూతాస్త ద్గ్రహణేనగృహ్యంతే' అనినలోక న్యాయసిద్ధి సంస్కృతవ్యాకరణీయపరిభాషయొక్క యవతరణంబున నప్రతిహతంబై యుండు. కావున జి + ఇయ్ + ఇంచు' అనియుండఁగా నలువది నాల్గవనూత్రంబుననయుగాగమంబునకుఁ బ్రాప్తిగలదు. అందున నయుగాగమశాస్త్రంబు నిత్యంబునాబడు. పూర్వోక్తంబైన 'పూర్వపరనిత్య' అనుపరిభాషచే జిధాతువునకు నించుక్కుపరంబగుచుండ ననిత్యంబైన యియుడాగమంబును దొలగించి నిత్యంబైన యయుగాగమంబుచేసిన పిమ్మటను 'జయ్' అనునది యకారాంతంబయ్యె. కాననిష్పడియియుడాగమంబురాక 'జయించు' అనురూపంబు సిద్ధించునని గ్రథకర్తృభావంబు. 'నగు' ధాతువునకు డెబ్బదియవనూత్రంబుచే బ్రేరణంబున నించుక్కురాఁగా 'నగు + ఇంచు' ఇట్లుండె నగు ధాతువు గురుహూన్యంబును, అంత్యయకారహూన్యంబును నైద్విస్వరధాతువుకాబట్టి దీని.

కంటేఁ బరంజైనయింతునకు నియడాగమంబురాఁగా నెగియింతు, (నగు + ఇయ్ + ఇంతు) అయ్యెను. ఇయడాగమంబువై భాషికంబుగావున రూపాంతరంబు నగింతు నగుధాతువునకంటే భూతంబునల్పియరాఁగాఁ బ్రథమపురుషైక వచనవిచక్షయంతు నెనిమిదవనూత్రంబుచే లకారంబునకు డుజుగలిగి నగు + డు, ఇట్లుండె. పదునాటవ నూత్రంబున డుజునకు ఎను, వర్ణకంబుగలిగి నగు, + ఎను, అయ్యెను. ఇప్పుడేబది యవనూత్రంబుచే ఎను, వర్ణకంబుయొక్క వక్రంబునకు (ఎకారంబునకు) ఇయడాగ మంబుకలిగి నెగియెను, అను రూపంబు సిద్ధించెను. ఇయడాగమంబు పాక్షికంబు గావున రూపాంతరంబు. నెగెను, ఇట్లే పడెను, పడియెను, ఇత్యాదులందు సూత్ర ప్రక్రియాయూహించునది. మూలంబున ద్విస్వరధాతువుల కనుటంజేసి శయనింతు, ఇత్యాదులయందు నియడాగమంబు రాదని యెఱుంగునది.

51 నూ—పద్మాదులనవర్ణకంబున కత్వంబునుగడహల్లునకుద్వి త్వంబునువిభాషనగు.

పడ్డ - పడిన - పడ్డను - పడినను || పడు - ఇడు - చెడు - త గు - అను - కను - కొను - తిను - మను - విను - చను - ఇవిప డ్వాదులు.

వ్యా—పడుమొదలైనధాతువుల నవర్ణకంబునకు, అత్వంబును, కడపటి హల్లునకు ద్విత్వంబును వైకల్పికంబుగానగును. ఉ. పడ్డ - పడిన - పడ్డను - పడి నను - పడు, ధాతువు. దీనికంటే నలువదియవనూత్రంబున భూతార్థంబు నందు నవర్ణకంబును, (పడు + ను) పడునేడవనూత్రంబున ధాతువునకి గాగమంబును రాఁగా పడి + న, అయ్యె. ప్రకృతనూత్రంబున నవర్ణకంబునకత్వంబును, డకారంబు నకు జడ్డయారాఁగా పడ్డి + అ, అయ్యె. ఇప్పుడపదాదిస్వరనిత్యసంధిచే పడ్డ, అను రూపంచేర్పడె' అత్వద్విత్వంబులు వైభాషికంబులుగావున నయ్యవిరానివో పడిన, అనురూపంబయ్యె. పడు, ధాతువునకంటే నలువదియొకండవనూత్రంబుచే ద్రుతం తలచైన నవర్ణకంబురాఁగా పడు + నను, అయ్యెను. పడునేడవనూత్రంబున ధాతువున

కిగాగమంబురాఁగా పడినను, అనురూపంబయ్యె. ప్రకృతసూత్రంబున నవర్ణకంబున కత్వంబును, డకారంబునకు జడ్డయురాఁగా పడ్డఁది అను, అయ్యెను. అపదాదిస్వర నిత్యసంధిచే పడ్డను, అయ్యె. ఇట్లే ఇను, చెడు, తను, అను, కను, కొను, తిను, మను, విను, చను, మున్నగు ధాతువులనుండు రూపంబులూహించునది. శా|| ఇంకొక్కఁడు గలందునామఁ బగతుండ్లీమూడులోకంబులం | గింకందానొకరుండుగల్పు కడిమిం గీర్తింపబడ్డాఁడు, ఉ. హరి. (ఎట్టాపెగ్గడ) కీర్తింపబడ్డాఁడు, నీని ప్రశమ రూపంబు. కీర్తింపబడినవాఁడు, ప్రకృతసూత్రంబున నవర్ణకంబున కత్వంబును, డకారంబునకు జడ్డయురాఁగా పడ్డవాఁడు, అయ్యెను. ఈరూపంబున నవర్ణకస్థానీయంబైన అకారంబు నవర్ణకంబువంటిది కావున దీనికంటెఁ బరంబైన తచ్చబవకారంబునకు నూటపదునేడవ సూత్రంబుచే లోపంబుగల్గి పడ్డాఁడు, అనురూపంబయ్యె. తగినవాఁడు, అనురూపంబునకు తగ్గవాఁడు, అనురూపాంతరంబుండునుగాని తగ్గాఁడు, అనునది యనభిధానంబున నుండదు.

52 సూ—క్రియాఫలంబుకర్తృగామియగుచోఁ గొనుధాతువను ప్రయుక్తంబగు.

ఇదియెయాత్మనేపదార్థంబనివ్యవహరింతురు — వంశుకొనుచు న్నొడు.

వ్యా—వంశుట, మొదలైన క్రియలయొక్కఫలంబు కర్తనుబొందిన యెడల, కొను, ధాతువుముఖ్యధాతువు ననుసరించి ప్రయోగింపంబడును. ముఖ్యక్రియతో, కొను, ధాతువును మేళగించుటయే యాత్మనే పదార్థంబని వాడుదురు. వంశుకొనుచున్నాఁడు, అనుక్రియకు దేవదత్తుఁడు కర్తయని యూహింపవలెను. వంశు, క్రియయొక్క ఫలంబైన భోజనాదికంబు దేవదత్తునకే చెందినట్లు సూచింపఁ బడుచున్నది. దేవదత్తుఁడు తనభోజనంబునిమిత్తము వంశునప్పుడే యిట్లు చెప్పవలెను. ఇచ్చట వంశుక్రియయొక్కఫలము కర్తయైనదేవదత్తుఁడు భుజించుటయకాని, ఫలవ్యాపారయోగ్యతః, అనుచోటఁ జెప్పఁబడినందు (విశ్లేషి) కాదు (కారకపరిచ్ఛేదంబు

నందలి ద్వితీయసూత్రవ్యాఖ్యయొద్దఁ జూచుకొనునది.) ఈసూత్రంబున నిట్లు చెప్ప
లచే సిద్ధాంతీకరింపఁబడినది. శ్లో॥ యస్యార్థస్యప్రసిద్ధార్థమారభ్యం తేపచాదయః|తత్ప్ర
ధానంఫలం తేషాంనపచాదిప్రయోజనం, అర్థము—ఏఫలంబు (భోజనరూపమైనది)
ముఖ్యముగా సిద్ధింపట నిమిత్తము పాకక్రియారూపంబింపఁబడునో యాఫలము
(భోజనరూపమైనది.) పాకక్రియాదులకు ముఖ్యమైన ఫలమగును. పచాది (పచా +
ఆది=పాకముమొదలైనది=విక్లిప్తి ప్రయోజనముకాదు.

5కి సూ—కొనుధాతువుపరంబగునపు డిగాగమంబుబహుళంబు
గానగు.

వండికొనియె - వండుకొనియె || బహుళంబనుటచే యాంతంబు
నకునిత్యంబు - చేసికొనియె.

వ్యా—కొనుధాతువు పరంబగునపుడు ధాతువున కికారంబుబహుళంబుగాఁ
గలుగును. 'వండు' ధాతువున కాత్మనేపదార్థమందు 'కొనుధాతువనుప్రయుక్తంబయ్యె.
(వండు + కొను) ప్రకృతసూత్రంబున 'కొను' నకుఁ బూర్వమందున్న వండున కిగాగ
మంబుగలిగి యపదాదిస్వరనిత్యసంధిచే 'వండికొనియె' అయ్యె. భూతార్థకంబైన
'ఎను' వర్ణకంబుయొక్క వక్రంబు (ఎ) పరంబగుమండనేఁ బదియవసూత్రంబున 'కొను'
వకియుడాగమంబు. ఇగాగమంబునకు—చ|| గూ| డికొనినఁ జూచి యంతయు
వడికొ జనుదెంచిరి ధగ్మనూనుపాం| తకు' భార-కర్ణ-1ఆ. బహుళగ్రహణంబుచేత
యకారాంతధాతువునకు 'కొను' పరంబగునపుడు నిత్యంబుగ నిగాగమంబు 'చేసికొ
నియె, ఇటు 'చేయు' ధాతువుయాంతంబు. నిత్యంబుగా నిగాగమంబురాఁగా నేఁబది
నాల్గవసూత్రంబుచే యాకుసకారంబు. 'చేసికొని, చదువుకొని' ఇత్యాదిక్త్యాంతంబులకు
బదులుగా 'చేసుక, చదువుక' ఇత్యాదిక్త్యాప్రత్యయాంత సంగ్రహరూపంబు లనంత
మాత్యతిమృకవ్యప్పక వ్యాదిలాక్షణికులచేఁ దమగ్రంథంబులయందు వాడంబడినవి.

రూపంబు మాత్రంబున నిరూపించబడలేదు కలి యకలకలంకస్థునాది బరగును
 శవసర్వాలవేటపడు నూష్ణులనకా | సారక్షిత్తుకారము గూడుక! సరి నేబదియయ్యెనర్థ
 సంఖ్యకరిత్రికా. అనంతవిధంబునము, కలి శమితాఘకర్మధారము | సమసనమునఁ దు
 దినిగొమ్ము సంధిలైదుశి బ్దములు వికృతిబొల్లటకారము పట్టుక సంధికేందుఁబ్రాణము
 తోడక, అచ్చ-5౮. కలి మగువయనిశము సేరులకా | బాదుకొనినృపతితిలకం | బాదుక
 రాచేరుగుమండె నంతగణంకకా' రుక్మి-1౮. చలి తనకెవయొకచాలమలదొర్చుక
 మెల్లనె గొల్లలిండ్లకుం జని రుక్మి-2౮. చలి కదసి యొకర్తపాదములు గట్టిగబట్టుక
 యీదెమిదికికా | రుక్మి-3౮ తేలి గీలి అండజేరుకనిచ్చినకొండలనఁగ | నిసుకతిన్నియ
 ములు సొంపెనఁగనచట' రుక్మి-4౮. చలి వలయసమూహముల్ పదముల నెవనఁ బిట్టుక
 పచ్చెనిచ్చగకా' రుక్మి-5౮. ఆలి వెలి వెలచెతెలివిడెము విభునకునిప్పిం చి | విభునిచేత
 విడెమువెలచి కొనఁగఁ జేసికల్లపములు చెప్పుకయొండొరుల్ | మాసరిండ్ల కామమాసి
 నట్లు' రుక్మి 5౮. తోటకము || మంమకబున్నన మ్రోగుమనాడికా | మించినపాముల
 మేచ్చిలుకేనెకా' అచ్చ-యుద్ధ-కాం. కలి మందోదరిత్రో | ముడిపట్టుక తెచ్చిచాని
 ముందటనిలిపెకా' అచ్చ-యుద్ధ-కాం. కలి కొమ్మలఁగూడుక కొవ్విరి | కొమ్మలపైని.
 శివ-1౮. మలి కలకంకంబులు శారికల్ తుకములుం గాదంబముల్ భృంగముల్ | బల
 ముల్ గూడుక వెంటనంటి' శివ-1౮. మలి గరకంకంబుల క్రోలఁగా చలంచితే మ్మత్తి
 కందర్పసం హరుఁజక్రాయధుఁ బద్మజంగడమ నువ్యత్తేజ శ్రీరాముడె | వ్వనిఁగాఁ
 జూచెదవు' భాస్క-ఆగ-కాం. చలి వలబకి చిక్కుటొండె నలవ్రమ్మక పోవుట
 యొండెఁగాక' పంచ-సహస్. మలి శరఘల్ చుట్టుక మమ్మహూర్త ముననా జన్మస్థలికా
 వ్రాలునుకా' జైమి-7౮. చలి నీసయికా | మిగులఁగనాగ్రహించి బోమిన్నినుగట్టుక
 పోయి ధర్మశా | ప్ర్రురువులైన శంఖశిఖితద్విజ నయ్యలదేతికిమ్మకన్, జైమి- 4౮.
 నీలి 'ఒరి నేటుతలమోచి యొం పెద్దుఁబిట్టుక శివుఁడు మాతోఁగృసి నేయఁగలడె' మట్టు,
 1౮. చలి తనమాణులన్నియు న్మునుముదాబలరార సుర్ప రించిరం | చునుబరించిమేరు,
 గిరినుట్టును జుట్టుకయాక్రమించెనో' మట్టు-1౮. కలి 'భైమిపయిమనను నిర్బినఁ

గామఁడుకోపించి యిటకుగదుముకరాఁగా, మట్ట-4ఆ. క॥ 'అరాజకశయఁ గనుఁ
గొని పారిజమాఖి తనదుమోమువంచుక యున్నక, మట్ట-నల-4 ఆ.నీ॥ సుత్రము
బట్టి యాడ్చుకవచ్చి యిటవేలగట్టింతుమే యొక్కగడియలోన, రాజశే-2ఆ. ఉ॥
'గుచ్చుకపాటనేసె బువుగోలగుభృత్తిలక్షణునటై, రాజశే-2ఆ. నీ॥ 'అదియును
గాక పేనంతయుఁ గాలిపట్టుక రాదొడంగె నీవికృతియేల' రాజశే-3ఆ. నీ॥ 'కొంగ
వల్పిఱకులం గలులబట్టుక జబ్బలంటఁ గుట్టిడవెజ్జునరయువారు, ఆము-6ఆ. క॥ 'క
లంఠిముద్దుబెట్టుక, హంస5ఆ. తే॥ గీ॥ ఆకపముతూటు వొడుచుకయైనఁ జనును
హంస-4ఆ. ఉ॥ అహం! కారము మీఱఁగంకణము గట్టుక యుండెను నిప్పుడర్జునుం!
డొగ, సుభ-8ఆ. నీ॥ గట్టులయొకిమీఁడుగన్న వాల్గంటిని జెట్టపట్టుక యేలినట్టి గిట్ట,
అంధభా-స్వర్గవర్గము.

54-నూ—ఇకారవక్రంబులు క్తంబులందలివి పరంబులగుచోయూ
కుసకారంబగు.

చేయు - చేసిరి - చేసి - చేసికొను - చేసెను - చేసెడిని -
ఇత్యాదులెఱుంగునది.

వ్యా—పూర్వనూత్రంబులయందు విధింపబడిన ఇకారవక్రంబులు పరంబగు
నప్పుడు పూర్వంబునందలి యాకుసకారాదేశంబు. ఉ. చేసిరి. ఇట చేయు + రిట్,
అనియుండఁగా నెనిమిదవనూత్రంబుచేత బహువచనవివక్షయందు. రువర్ణకంబాద్విష్టంబై
చేయు + రు, అయ్యె. పదునేడవనూత్రంబున ధాతువునకిగాగవంరాఁగా చేయి +
రు, అయ్యె. ఇకారంబుమీఁది, అను తత్సనుపరిచ్ఛేదంబునందలి యిరువదియావనూ
త్రంబుచే గ్రియావిధికి యుత్వంబున కిత్వంబుగల్గి చేయి + రి, అయ్యె. ప్రకృతనూ
త్రంబున యాకు వకారాదేశంబు చేసిరి, చేసి, ఇత్యాద్యుధాతారంబులయందు యాకు
సాదేశంబు తేలికొనునది. అనుప్రయుక్తమైన కొనుధాతువునకు భావార్థకరూపంబు

కోలు, అనియగును. ఉ. ఇచ్చకోలా, పుచ్చకోలా. ఆధునికకృతులం గొండొకచో
భావార్థంబునను గూకు సకారంబు గానంబడియెడి. అయ్యది యవిచారమూలకంబు
ఉ. శ్రీసతిచన్న క్రేవలను జెక్కులనొక్కటఁ బత్రిభంగముల్ | వ్రాసుటకున్విరించి
నిటలంబుల నొక్కట భావ్యవర్ణముల్ | వ్రాసుటకున్జతుర్ముజ్జిలాసము పూనినవేల్పు
సత్కృపో | ల్లాసమెలర్పఁ బోమకుభలక్షణుఁ గొప్పలవల్లభూనరుక్. రా జర్తజాభి
షేకము. 1ఆ.

55 సూ—నువర్ణకంబుపరంబగునపుడన్వాదులకుత్వలోపంబేని
నుస్థానంబునబిందువేనివిభాషనగు.

అన్చున్నాడు-అంచున్నాడు - అనుచున్నాడు || అన్చును -
అంచును - అనుచును || అను - కను - కొను - తిను - మను - వి
ను ఇవియన్వాదులు.

వ్యా—చువర్ణకంబు పరంబగునపుడు అను, మొదలైనధాతువులయొక్క
ఉత్వంబునకు లోపంబుగాని నుఁ వర్ణస్థానంబున నిండుసున్నగాని వైకల్పికంబుగా
నగును. ఉ. అన్చున్నాడు. ఉకారలోపంబు. అంచున్నాడు, నువర్ణంబునకుఁ
బూర్ణబిందువు. అనుచున్నాడు, బిందులోపంబులు వైభాషికంబులుగావునఁబ్రకృత
రూపము. ఇట్లు కొను, తిను, ఇత్యాదులయందు గ్రహించునది. ‘చను, పూను,
ధాతువులకుఁ గూడఁ బ్రకృతసూత్రంబున నుత్వలోపపూర్ణబిందువులు వచ్చునేమోయని
శంకించుకొని కొందఱునభిధానంబునఁ బూర్వోక్తధాతువులకు సక్కార్థంబులు రావని
నిషేధించిరి. అహోబలపతి ‘పూను’ ధాతువునకుఁ బ్రేరణార్థక చుక్కుపరంబగునప్పుఁ
డక్కార్థంబులు రానొప్పునని చెప్పుచు ‘క || పూంచెన్మంచెన్మన్నె-న | టంచుఁబ్రయో
గింపఁజెల్లునమరశ్రేణి’ | మంచిమనోరథనికరము | పూంచెరమాధిపుఁడు భక్తపోషకుఁ

డనఁగఁ, (మద్దరాజారావభద్రకవి॥ క॥ కాంచనమాలాలంకృత | చంచత్తనులీల
మెఱయ జవనాశ్వములం | బూంచినరథమున మణిమయపంచాననకేతువెత్తె బుధుర
ఫణితిఁ, భార-విరా. 4ఆ. అనుపద్యంబులు నిదర్శనంబులుగాఁ జూపెను. కాన
చను, నకుమాత్రముత్వలోప పూర్ణబిందువులు కవిప్రయోగంబులఁ గానంబడవు.
పూను, ధాతువునకు వర్తమానార్థక చువర్ణకము పరంబగునపుడుమాత్రము చను,
నకుంబలెఁ బైకార్యంబులు చూపట్టవు. పూనుచు, అనువానియందలి ఉత్వలోపంబు
నకు—క॥ అనిలజవాశ్వంబుల బూ | స్పినరథములనెక్కి ధారుణీధరుమధు నూ|
దనుఁ దోడ్కొనిచనుదెడని | పనిచితి తదాగమనకాంక్షఁ బ్రార్థివుఁడుండెఁ,
భార-సభా-1ఆ.

56 సూ—ఉన్న శబ్దంబుపరంబగునపుడుండు ధాతువునకులోపం
బగు.

ప్ర - ఉన్నాఁడు - ఉన్నారు - ఉన్నది - ఉన్నవి | మ - ఉ
న్నావు - ఉన్నారు || ఉ - ఉన్నాను - ఉన్నాము || ఉన్న
వాఁడు.

వ్యా—ఉన్న శబ్దంబు పరమైనపుడు ఉండు, ధాతువునకు లోపంబుకలుగును.
పదుమూడవనూత్రంబుచే లట్టుపరంబగుచుండ విధింపబడిన ఉన్నానుబంధంబున,
నలువదియవనూత్రంబుచే వర్తమానార్థకమైన ఉన్నవర్ణకంబు పరంబగునపుడును
ఉండు, ధాతువునకు లోపంబగునని భావము. ఉన్నాఁడు, ఉన్నారు, పదునేనవ
నూత్రంబున ఉన్న, కు దీర్ఘంబు. ఉన్నది, ఉన్నవి, పదునేనవనూత్రంబున నికే
ధింపబడినందున దివులు పరంబగుచుండ దీర్ఘంబురాలేదు. తక్కినవిభక్తులయందు
దీర్ఘంబు యథాపూర్వంబు.

57 సూ—చేదాద్యర్థనాంతంబయినయుండున కున్నా దేశంబువి
భాషనగు.

ఉన్నను - ఉండినను.

వ్యా—చేదాద్యర్థకంబునైన వర్ణకాంతంబైన ఉండు, ధాతువునకు ఉన్న, అనునది వైకల్పికంబుగానగును. ఉన్నను, ఇచ్చట ఉండు, ధాతువునకు నలువదియొకండవనూత్రంబుచే ద్రుతాంతంబైన నవర్ణకంబురాగా ఉండు + ను, అయ్యొకడపటి ద్రుతంబునువిడిచి నవర్ణకవిశిష్టంబైన ఉండు, నకు నీనూత్రంబుచే నున్నా దేశంబురాగా బైరూపంబు సిద్ధించె. ఉండినను, ఉన్నా దేశంబు పాక్షికంబుగావున నియ్యది రూపాంతరంబు. పదునేడవనూత్రంబుచే నుండుధాతువునకు కిగాగనంబు.

౪౮ నూ—తిదుటలుపరంబులగునపు డన్వాదులనుస్థానంబుననున్నయునుండుదులోపంబునువిభాషనగు.

అందురు - అంట - ఉందురు - ఉంట - పక్షంబున - అనుదురు-అనుట - ఉండుదురు - ఉండుట - ఇత్యాది.

వ్యా—తి, దు, ట, అనునవి పరంబగునపుడు అను, మొదలైనవానియొక్కనుకారస్థానంబున నున్నయును, ఉండు, ధాతువునకు బైయక్షరంబులు పరంబగునప్పుడు దువర్ణకంబునకు లోపంబును, వైకల్పికంబుగానగును. ఉ, అందురు. ఇచ్చట అను, ధాతువుకంటె నన్వర్థాదుల వివక్షయందు లాట్యుత్పయంబును, ఎనిమిదవనూత్రంబుచే లకారంబునకు బ్రథమపురుషబహువచనవివక్షయందు రువర్ణకంబువచ్చి అను + రు, అయ్యొ. లాట్యురుజ్ఞు, అను నిరువదిరెండవనూత్రంబుచే ధాతువునకు దుగా గమంబుగల్గి అను + దు + రు, అనియుండఁ బ్రత్యతనూత్రంబున దువర్ణంబు పరమైనందునను స్థానంబున నిండుసున్నగలిగి బైరూపంబు సిద్ధించె. పక్షంబున అనుదురు, అను' ధాతువుకంటె భావార్థమందు ముప్పదియేడవనూత్రంబున ట, వర్ణకంబురాగా అను + ట, అయ్యొ. ప్రకృతనూత్రంబునను స్థానంబున నిండుసున్నగలిగి అంట, అయినది. ఉండురు, ఉండు, ధాతువునకు లాట్యుత్పయంబుగల్గి ప్రథమపురుషబహు

వచనవివక్షయందు రువర్ణకంబుగల్గి ఉండు + రు, అయ్యె. ఇరువదిరెండవనూత్రంబుచే దూగాగమంబుగల్గి ఉండు + దు + రు, అయి ప్రకృతనూత్రంబున డులోపంబుగల్గి పైరూపంబాయె. ఉండు, ధాతువునకు భావార్థకటప్రత్యయంబురాఁగాఁ బూర్వంబందలి డువర్ణకంబునకు వైభాషికలోపంబుగల్గి ఉంట, అయ్యె.

59 సూ—ఇటబిందువుమీఁది తదలకునిత్యవైకల్పికంబులయి టడలగు.

అంటివి - అనితివి - అందురు - అందురు || ఉంటివి - ఉండితివి - ఉండురు - ఉందురు.

వ్యా—సున్నయు డులోపంబునువచ్చిన యన్వాదులరూపంబునందును ఉండు ధాతువునందును తి, దు, లు పరంబునపుడు బిందువుతరువాతనున్న తకారంబునకు నిత్యంబుగా ట, కారంబును. దకారంబునకు 'వైకల్పికంబుగా డకారంబునుగల్గును. ఉ. అంటివి. ఇట అను, ధాతువునకు భూతంబున లిట్టురాఁగా మధ్యపురుషైకవచనవివక్షయందు సెనిమిదవనూత్రంబున వువర్ణకంబురాఁగా అను + వు, అయ్యె పదునేనిమిదవనూత్రంబుచే వువర్ణకంబునకుముందు తి, వర్ణకంబుగల్గి, అను + తి + వు, అయ్యె. తత్సనుపరిచ్ఛేదంబునందలి “ఇకారంబుమీఁదికునువు క్రియావిభక్తుల, అను నిరువదియావనూత్రంబునపువర్ణకోకారంబున కిత్వంబుగల్గి ‘అను + తి + వి’ అయ్యెను. ఏబదియెనిమిదవనూత్రంబున ‘తి’ వర్ణకంబునకు ముందున్నను స్థానంబునఁ బూర్ణబిందువుగల్గి ‘అం + తి + వి’ అయ్యెను. ప్రకృతనూత్రంబునఁ దకారంబు బిందువుపై నున్నది కావున ట’ వర్ణకంబుగల్గి పైరూపంబు సిద్ధించెను. అనితివి’ నువర్ణకంబునకుఁ బూర్ణానుస్వారంబు రానిపక్షంబున ‘అను’ ధాతువునకుఁ బదునేడవనూత్రంబున నిగాగమంబు. అందురు’ అనురూపసిద్ధి యేబదియెనిమిదవనూత్రంబునొద్దఁ జూపంబడియె. అందురు’ ఇటఁ బ్రకృతనూత్రంబున బిందువుమీఁది దకారంబునకు డకారంబు దవర్ణంబుపాక్షికంబు గావున “అందురు” అనినరూపాంతరంబుండు. “ఉంటివి” ఇట “ఉండు” ధాతువునకు మధ్యపురుషైకవచనవివక్షయందు సెనిమిదవనూత్రంబున “ఉండు + వు” అయ్యెను. పదునేనిమిదవనూత్రంబునఁ దివర్ణకంబును, తత్సనుపరిచ్ఛేదము.

దంబునందలి యిరువదియూడవసూత్రంబుచే వునర్థకోకారంబున కిత్వంబునుగల్గి “ఉండు + తి + వి” అయ్యెను. ఏబదియెనిమిదవసూత్రంబుచే వైకల్పికడు లోపంబుగలిగె. “ఉం + తి + వి” ఇట్లుండె ప్రకృతసూత్రంబున బిందువుమీది తకారంబునకు నిత్యటకారంబుగల్గి “ఉంటివి” అనునూపంబయ్యె. “ఉంజితివి” డు లోపంబురాని పక్షంబునఁ బదు నేడవసూత్రంబుచే “ఉండు” ధాతువున కిగాగమంబు. “ఉండురు” ఉండుధాతువునకుఁ బ్రథమపురుషబహువచనవివక్షయందు నెనిమిదవసూత్రంబుచే రువర్ణకంబును, (ఉండు + రు) ఇరువదిరెండవసూత్రంబుచేదుగాగమంబును, (ఉండు + దు + రు) ఏబదియెనిమిదవసూత్రంబుచే వైభాషికడులోపంబును గలుగఁగా, (ఉం + దు + రు) ప్రకృతసూత్రంబున బిందువుమీది దుగాగమ దకారంబునకు వైకల్పికడకారంబుగలిగె (ఉండురు). తే|| గీ|| క్షీతినినుత్తమపురుషంబు చెప్పుచోట | నందమైయుండదుండు మార్కొందుననఁగ | నుండుమార్తురనేన మార్కొండుననఁగ భుజగక్తమూర కాశికాపురవిహార” కవి—ప్రథమ-9 ల. క|| గాండీవధన్వనాహన | పాండిత్యముదలఁప కతనిభండనమున మా | ర్కొండుననియొకఁడు” భార- ఉద్యో- 1ఆ. ఉ|| ఎండకువానకోర్చి తనయిల్లు ప్రవాసముచోటనాకయా | కొండునలంగుదుకొ, భార-విరా- 1 ఆ క|| పాండవులం బాంచాలురఁ బ్రదభుజావిభవ మెసఁగ సమయించి కృతా | ధ్వుండనయి పెంపుఁజేజము | గండున్నె నొండులేక కార్యముదలఁపక” భార-సౌప్తి- 1ఆ. నీ|| గీ|| తిట్టునట్టిక పుతెచ్చికొనఁగ | వచ్చు నే స్వదేశమర్తుల మెదూచి కొండమెల్ల పనులురండువేగ, భార-మాస-1ఆ.

60 సూ — ముఙ్గుపరంబగునపుడుకోశబ్దంబుకొనునకుబహుళంబు గానగు.

బహుళంబనుటచే దీనికినొకానొకచోనతిచారంబని యెఱుంగునది.

వ్యా—మధ్యమపురుష మున్వర్ణకడుఙ్వర్ణకంబులు పరంబగునపుడు “కొను” నకు “కో” అనుపదంబు బహుళంబుగాఁ గలుగును. అతిచారంబు—సూర్యరమిపస్థగ్రహంబు భీతగ్రహమైనందున శీఘ్రగతికినతిచారంబని జ్యోతిర్వేత్తబుజ్యోతిశ్శాస్త్రంబున

వ్యవహరింతురు. శ్లో వక్రకాతిచారయంతానాం పూర్వరాశితంభలం | బృహస్ప
తేస్తుతన్నాస్తియంతరాశితంభలం || ఇత్యాదివిద్యామాధవీయ గ్రంథామలయందు
వక్రగ్రహంబును, అతిచారయంతగ్రహంబును, వక్రగతియు, నతిచారంబును కలుగక
మున్న నేరాశియందుండునో యారాశిఫలంబే యిచ్చవనియు బృహస్పతిశాస్త్రము
వక్రగతియుండుండైనను అతిచారయుండుండైనను చక్కినగ్రహంబులువోలె గాక
స్థిరరాశిఫలంబునే యిచ్చవనియుఁ జెప్పబడినది, కాబట్టి 'అతిచార' శబ్దంబు
జ్యోతిశ్శాస్త్రపారిభాషికపదంబు. ఇచట నాశబ్దంబునకు లాక్షణికార్థంబు చెప్పుకొన
వలె. సూర్యసమీపస్థంబై భీతంబైనగ్రహంబునకు మితిమీరినగతి పుట్టునుగాబట్టి యి
చ్చటను సూత్రంబులోఁ జెప్పబడ్డ నియమంబుయొక్క మితినిమితి వేటొకచోటను
సూత్రము ప్రవర్తించుటయని యర్థంబు చెప్పుకొనవలయు. సూత్రంబులో జెప్పినమువర్గ
కడుబర్గకంబులయొద్దఁగాక తక్కిన 'మిశ్రి, మజి' ప్రత్యయాదిసమావేశంబునందును
నీయావేశంబు కానంబడియెడి. దానంజేసి 'చదువుకో నేర్చును, కైకోమి, ఇచ్చుకోలు,
పుచ్చుకోలు' ఇత్యాదిప్రయోగంబులు రక్షితంబులయ్యె. 'సీ|| గీ|| అన్న నెవ్వరెకండుకో
నలవిగాదు | గాదురాకలెకాని యక్కాంచనాలి | నాలితనములు మానవేనాలియేల|
యేలవాడుదుమాడుమా యేలలీల' రాజశే- 2౨. శా|| నాదింతున్బహువేదశాస్త్ర
కలనానైయాత్యసంస్థిత | నవ్వేదవ్యాసులతోడనైన మదిసంవీక్షించి యెవ్వలనే
గాదన్నకొ మఱినిర్వహింపఁగ నశక్యంబేరి కస్మత్వద | శ్రీదాంపత్యమునాకనాక
యనుకో సిగ్గయ్యెడుకొ భూవరా.' రాజశే- 3౩.

61 సూ—ముఞ్జుపరంబగునపుడు దీర్ఘంబునకు హ్రస్వంబును ము
వర్గకంబునకుమాముడియునగు.

కొమ్ము - కొనుము - కొండు - కొనుడు.

వ్యా—'ము, డుఞ్జు' లు పరంబగునపుడు దీర్ఘంబునకు హ్రస్వంబును మువర్గ
కంబునకు ద్విత్వంబునుగలుగును. (ఉ. కొమ్ము, కొండు, కొను' ధాతువునకు నాతివరూ
త్రంబుచే నాశీరాద్యగంబులయందు లాట్టరాఁగా నెనిమిదనసూత్రంబుచే మధ్యమ

పురుషోవతో యోమం పువర్ణకంబునకుగన్దో యరువదితోమ్యువనసూత్రంబుచే పువర్ణకంబునకును, రువర్ణకంబునకును గ్రమంబుగా ముడుజ్జులూడేశంబులయి, కొను + ము'కొను + డు' ఇట్లుండె. అటువదియవనూత్రంబుచే, కొ'శబ్దాదేశంబుగ్గొ + ము, కొ + డు అయ్యె. ప్రకృతసూత్రంబుచే ముడుజ్జులు పరంబగునపుడుహ్రస్వంబుగలిగి కొ + ము, కొ + డు' అయ్యె. ప్రథమోవాహరణంబున మువర్ణకంబునకుమాముడియు (ద్విత్వము) ప్రకృతసూత్రంబుచే గలిగెను. ద్వితీయోవాహరణంబున (కొ + డు) డుజ్జుశీర్షుగావునఁ దత్సమపరిచ్ఛేదంబునందలి పండోమ్మిదవనూత్రంబుచే డుబ్బవర్ణకంబునకుముందు పూర్ణ దిందువేకన్ది, కొండు' అనిరూపంబు సిద్ధించె. అర్థబిందువేలరాదనఁగా, అట, ఇట, చుడు' అనుశబ్దంబుదక్క, అనెడిసంభవరీచ్ఛేదంబునందలి యరువది రెండవనూత్రంబుచేఁ బరిగణితంబైన, అటూ' ద శబ్దప్రయంబునలంప నుశితౌచి హ్రస్వంబుమీఁద ఖండ బిందువుండదుగావున కొండు' అనినమాటలలోఁ బ్రథమహ్రస్వంబుమీఁద నెండున్న యుకొని యుండున్న యుండదు.

62 నూ—రువర్ణకంబుపరంబగునపుడు సున్నమీఁదితదడలయు త్వంబునకులోపంబువిభావనగు.

పోషింతు - పోషింతురు - కొండ్రు - కొందురు - కొండ్రు - కొండురు.

వ్యా—రువర్ణకంబు పరంబగునపుడు సున్నమీఁది 'త, ద, డ, ల' యుత్వంబు నకు వైకల్పికలోపంబు. 'పోషింతు' ఇట 'పుష్, ధాతువు సాంస్కృతికంబు. అటు విదిమూఁడవనూత్రంబుచే నిందుకుక్కరాఁగా "పుష్ + ఇందు" అనియుండె పదునాఱవ నూత్రంబుచే లఘూపగంతైన "పుష్" ధాతువుయొక్క యుకారంబునకు గుణంబు (ఓ) రాఁగా "పోషిండు" అయ్యె. దీనికంటెఁ తన్దర్భాది వివక్షయందు నెనిమిదవనూత్రంబుచేరువర్ణకంబుగలిగి "పోషిండు + రు" అనియుండె. ఇరువది రెండవనూత్రంబుచే దుగా గమంబుగలిగి, పోషిండు + దు + రు, ఇట్లుండె. నూటయెనిమిదవనూత్రంబునఁజువిశిష్ట యుకారంబునకు ఒకొక్కదేశంబయి "పోషింతురు" అయ్యె. ప్రకృతసూత్రంబున సున్న

మీడి తుకట్టోకారంబునకు లోపంబుగల్గి, పోషింతు, అనురూపంబయ్యె. ప్రకృతనూ
త్రవిధివైభాషికంబుగావున సుత్యలోపాభావంబున “పోషింతురు” అనియుండె. కొ
ను, ధాతువునకులాట్టు. ఎనిమిదవసూత్రంబుచే బ్రథమపురుషబహువచనవిసత్వయందు
రునర్థకంబు. (కొను + రు) ఇరువది రెండవసూత్రంబుచేదుగాగమంబు (కొను + దు + రు)
ఏబదియెనిమిదవసూత్రంబుచే నుస్థానంబు వైభాషికబిందువు (కొం + దు + వు) ప్రకృ
తనూత్రంబున సున్నమీడి దుగాగమోకారంబునకు వైభాషికలోపంబు. (కొంద్రు)
ఉత్వలోపంబు వైభాషికంబుగావునఁ బక్షంబున ‘కొందురు’ అనియుండె. ఏబదితో
మ్యవసూత్రంబుచేత సున్నమీడి చకారంబునకు వైభిక్తచకారంబును, (కొంతురు)
ప్రకృతనూత్రంబుచేత డకారంబుమీడి యుకారంబునకు వైభాషికలోపంబును గలు
గంగ ‘కొందు’ అయ్యె. ఉత్వలోపంబు పాక్షికంబుగావున రూపాంతరంబు ‘కొ
దురు’ లే॥ గీ॥ ఉందురందురు కందురుకొందురనగ ! నుంకురెంతురు తగభుజియింకు
రనగఁ! చగుగ్గింకులమీడి రేఫంబుగాపలిచెనయక్కర మతోడ్దివ్వుమై యలరునభవ.
సర్వ-సంధి-40 ల. లే॥ మమ్మురక్షించితని యేలమాటిమాటి । కభినుతింపంగదత్తువా
టాధినాథ । తల్లిదండ్రులు రక్షింపఁదలఁపకుండ్రి । ప్రిబలభీమేశబహువిధోపద్రవము
ల, భీమఖండము. నీ॥ నటమండ్రికొందఱు నటమేనియూడఁవారినుండలమెల్లఁ ప్రబ
లవలదె, కవికర్తతసాయనము. అ. వె॥ శగిలిరుజయుజరయు దైవనకంబున! నయ్యోనేని
దానిననుభవింతు’ భార-ఆదిప. ఆ. వె॥ బలముగలవానిఁ బలుపురు బలహీను । లా
క్కపైమాడినిర్జింప సుత్యహింతు’ భార-అర.

63 సూ — సంస్కృతంబునకంగలాదుల కించుక్కగు.

సంస్కృతధాతువులకంగలాదులకించుగాగమంబగు ॥ పచించు - వ
చించు - త్యజించు - భజించు ॥ అంగలించు॥అంగల-అడక - ఆరగ -
ఆవుల - ఉంక - ఉగ్గడ - ఓసర - కార - గాల-జాడ - తిలక - తు
లక - పంక - పరిక - పలవ - అష్ట - ఒష్ట - ఆల - ఇత్యాదులంగ
భాదఃస్థు.

వ్యా—సంస్కృతధాతువులకును, అంగల' మే దలను తెలుగుధాతువులకును, ఇంచుగాగమంబును. ఉ. 'పచించు' ఇట 'పచ్' ధాతువు. దీనిమీఁద నించుగాగమంబు రాగా 'పచించు'. ఇట్లే 'వచించు, త్యజించు, భుజించు' ఇత్యాది సంస్కృతధాతువు లూహ్యంబులు. అంగలించు' అంగల + ఇంచు' ఇటనపదాదిస్వరనిత్యసంధి. ఇట్లే అడక, ఆరగ, ఆవుల, ఉంక, ఉగ్గడ. ఓసక, కార, గాల, జాడ, తిలక, తులక, పంక, పరిక, పలవ, అప్ప, ఒప్ప, ఆల' ఇత్యాది తెలుగుధాతువు లూహ్యంబులు. అప్ప + ఇంచు' ఈనూత్రంబున నిట్లాండ డెబ్బదితోమ్మిదవనూత్రంబుచే వైభాషిక నుగాగమంబుగలిగి అప్పగించు, అప్పించు, ఒప్పగించు, ఒప్పించు' ఆలించు' దీనికి ఆలకించు' అనురూపాంతరంబుగలను. ఈధాతువు ఆలక్షమ్' అను సంస్కృతశబ్దంబు వలనఁగలిగినది. ఈయించుగాగమయుక్తమైన 'ఇరించు' ఇత్యాదిధాతువులందు నించు గాగమసంబంధి యికారంబుగాని, యట్టి యికారయుక్తహల్లుగాని యతిగానుండ వచ్చును. ఇంచుగాగమసంబంధి యికారయుక్తహల్లు యతిగానుండుట నిర్వివాదాంశం బుగవున నించుగాగ మేకారంబు యతిగానున్నందుకు వ హాకవిప్రయోగంబు ప్రచర్చింపఁబడియోడి. ఉ॥ వీరలుదైవళక్తి బ్రభవించినవారనుజేమిసందియం | వీరమ గీయకాంతినుపమింపఁగవేల్పులెకాక' భార-ఆది-. ౧౬౬. సీ॥ ఏనుదియ్యమున నటించిన హరుడైన మరునికన్నుల సన్నదిరుగుచనిన' నృసింహ-1౮ (షష్ఠిప్రేగడ) ఉ॥ నాకవి భుండులేఖితతి యచ్చెరుపాటుననన్నె చూడనే ! నేకమలాప్త నందనుపధించెదఁ గార్య మునిర్వహించెదన్' భారతము. ౧౩॥ తెంపరియై మదియింత చ | లింపకయనిలోనఁ జగియె నెవ్వడతఁడు' హరికథాసాగము. (అల్లసానిపెద్దన్న)

క॥ ఇంచియనునచ్చహల్లును | సంవితముగ సంధిగూడునస్తప్తదభిన్నం | దెంచఁ గబాలుఁడుహరిబలి | కించెననన్ రెండుఁజెల్లు నెలమంగృకులన్. లక్షణదూడామణి. క॥ కొంచకపోషించె నిన్వను | తించె ననఁగ భిన్నవిరతి యిటులుచెలంగున్' లక్షణ దూడామణి. క॥ కామస్వరయతియును నితఁ | డే కదలకజలధిఁ బవ్వళించెననఁగఁబ ణ్ణకలితదీర్ఘమున నితఁ | డేకవ్యతిరథముగడిపె నిమ్ములననఁగన్' అనంతునిఛందస్సు. క॥ మించి మదించినరిపుల హ | రించక సత్కీర్తి యీమహీతలమెల్లన్ | నించకదీనుల నయఁ బో | పించక ప్రఖ్యాతిగలుగునే నచనాథా' దశకుమారచరిత్ర. క॥ పంథ

శరుం డపుడని చా | లించె మహాప్రథనభూమి నీక్షించినుదో | దంచితుడై శంఖము
 పూ ! రించెం గలగిరులు దిక్కరినజమడరన్ ప్రద్యుమ్నోపాఖ్యానము. ఉ అంది
 తమైనకూర్చి నమరాధిపుడట్లు సమీరుచేతఁ బు త్రెంచిన రత్నహారము ధృతిన్ ఘన
 శీలుఁడు రాఘవుండు పా | తించి ధరించి పొందుఘటియించిననుజ్జ్వల తారకాళిచే
 మించిన యభ్రమండలము మీతమనోహరదివ్యమూర్తియై, భాస్కర-యూ-కాం,
 లే|| గీ|| గుడుసుపైఁ గ్రియనడుమను గుడుసువచ్చి | భిన్నయతియగురానిచోఁ బెరి
 యతియగు | నెడనులచ్చిని హరి ధరియించె ననఁగ | రిపులనెల్లను బోరవారింఁచెన
 నఁగ అప్ప- రితి. అనియప్పకవి యిరుుడాగమఘటితస్థలంబులో నించుగాగమేకా
 రంబు యతిగానుండవచ్చుననియుఁ గానిచో నించుగికారయుక్తమైనహల్లు యతిగా
 నుండందగుననియు విభజించి దీనికి భిన్నయతియని నామాంతరంబిడుచు ననంతునిభం
 దంబునందలి పూర్వోక్తంబైన “ః|| కాకుస్వరయతియగు నితఁ | డే కదలకబుధిఁ
 బద్ధించెననఁగఁ బ్ర | కాకలితదీర్ఘమున నితఁ | డే కన్వడిరథము గడిపె నిమ్ము
 లననఁగన్” అనిన యీపద్యంబును నభేదవిరతిప్రకరణంబులో శకారడకారంబులకు
 నెల్లునన్నందులకు నుదాహరణంబుగాఁ జూపెను. ఇయ్యది యెంతయు వింతగానున్న
 యది. ఆపద్యంబులో “పవ్యధించెన్” అనువానిలోని యిచ్చుగాగమేకారంబునకు
 “ఇతఁడే” అనుపదంబు తుదియేకారము కాకుస్వర యతిగానుండినందులకు గ్రంథక
 ర్తయే నుడువుచుండఁగా శకారడకారంబులకు భేదయతిచెల్లునని పద్యార్థంబునకు విరు
 ధంబైనయంశంబునకు నిదర్శనంబుగాఁ జూపబడియె. గ్రంథకర్త కాకుస్వరయతికి
 నుదాహరణంబని మొఱనెట్టుచుండఁగాఁ బద్యార్థంబునైనను బరికింపక యనంతుని
 వాక్యంబు శకారడకారంబుల యభేదవిరతికి నుదాహరణంబని దృష్టాంతీకరించుట
 బధిరశ్రవణంబునొద్దఁ బట్టినశంఖధ్యానంబును స్మరింపజేయుచున్నది. కాన నప్పకవి
 విచనఁబోప్పఁదగినది గాదు. ఇంచుగాగమేకారంబు సర్వవిధంబుల లాక్షణికాదృశం
 బగుటంజేసి నిరతంబును విగతిగానుండందగు.

64 నూ—ఇట్టిబులకించుక్కువరంబగు నపుడయుగవుగరుక్కు

అగు,

జి - జయించు || నీ - నయించు || ద్రు-ద్రవించు || లూ - ల
విించు || ధృ - ధరించు || త్మ - తరించు.

వ్యా— ఇ-ఉ-ఋ, వీనికి నిందుగాగమంబు పరంబగునపుడు క్రమంబుగానికా
రంబునకు నయుక్కును, ఉకారంబునకు నపుక్కును, ఋకారంబునకు నర్దుక్కును
గలుగును. “జయించు” జిధాతువికారాంతంబు. వీనికి నిందుక్కు పరంబుకాఁగా
నయుగాగమంబుగలిగి “జి + అయ్ + ఇంచు” అనియుండె. ధాతువుసంబంధంబైన
యికారంబునకు నయుగాగస్వరంబు పరంబుకాఁగా నపదాదిస్వరనిత్యసంధి (సంధిబ.
11నూ) చే “జయించు” అనురూపంబయ్యె. ఇట్లు నయించు (నీ + అయ్ + ఇంచు
ద్రవించు (ద్రు + అయ్ + ఇంచు) లవించు (లూ + అయ్ + ఇంచు) తరించు (త్మ +
అయ్ + ఇంచు) మున్నగు శబ్దంబులందుఁ గిత్తులైన యయుగాగమాదులు ధాతువు
నకు సంతానయనముగా కాఁగాఁ దైనింతెప్పిన యపదాదిస్వర నిత్య
సంధి గల్గును.

65 నూ—నిర్జినామంబుల కయుగాగమంబుగలుగదు.

నిర్జిని నామధాతువు, కయుగాగమంబుగలుగదు || నిర్జించు -
స్తుతించు || ఈజ్ఞాపకంబుచేతనే నామంబులకు ధాతుత్వవివక్షయందించు
గాగమంబగునని యెఱుంగునది || శయనించు - పయనించు.

వ్యా— “నిర్జి” అనునుపసర్గయుక్త ధాతువునకును, నామధాతువులకును, ఇంచుగా
గమంబు పరంబగునపు డయుగాగమంబు గలుగదు. ఉ. నిర్జించు (నిర్జి + ఇంచు)
నుతించు (నుతి + ఇంచు) స్తుతించు (స్తుతి + ఇంచు) నుతిస్తుతిశబ్దంబులు నామంబులై
నను ధాతుత్వవివక్షచే నిందుక్కు గలిగె. (నూ) ఈజ్ఞాపకంబుచేతనే నామంబులకు
ధాతుత్వవివక్షయందించుగాగమంబగునని యెఱుంగునది. వ్యా— ఈసూత్రంబునందు
నామవాచకంబుల కయుగాగమంబు నిషేధింపంబుచున్నది. “ధాతువునకు” అనుక్రి
యాపరిచ్ఛేదప్రథమసూత్రంబునై యటువది నాల్గవసూత్రంబునఁ గూడ ననువర్తించు
నగుగాన ధాతుసంబంధంబైన యికారాదులకే యిందుక్కు-పరంబు నపుడయుగాగమంబు

వచ్చును. ధాతువులనుండక్క నామవాచకంబులకంటె నిందు గాగమంబుకాదు. కావున నిందుగాగమ పరత్వావస్థలో విధింపబడిన యయుగాగమంబును స్వతస్స్వీధంబుగానే నామంబులకు, బ్రాప్తింపదు. ఇట్లుండఁ బ్రాప్తింపని యయుగాగమంబును నామవాచకంబులకంటె రావని నిషేధించుటందేసి నామవాచకంబులకు ధాతుత్వరోపాయం దు, నిందుగాగమంబువచ్చునని యనుమేయింపంబడుచున్నది యనితాత్పర్యంబు. ఉ. శయనించు. శయనశబ్దంబు. సంస్కృతభాషలోనిది శీర్ష ధాతువునైనైన యకారంత నామవాచకంబు. దీనికి ధాతుత్వరోపంబువలన నటువదిమూడవనూత్రంబుచే నించుక్కు గలిగినది యెఱుంగునది. రూపాంతరంబు “శయించు” చ|| అమలనివాత సౌధములయందు మనోజ్ఞమరాశీతూలత | ల్పముల శయించి” భార-ఆర-శత. “పయినించు” పయనశబ్దంబు ప్రయాణశబ్దవైకృతంబు. దీనికి ధాతుత్వవిషయందు నించుక్కయ్యె.

66 నూ—సంస్కృతంబునకు లఘూపథంబున కించుక్కు పరంబగునపుడు గుణంబగు.

అ-ఏ-ఓ- ఈమూడును గుణంబులునాఁబడు - ఋస్థానికంబగు గుణంబు పరంబయియుండు || సంస్కృతధాతుపథలకు - ఇ - ఉ - ఋ - అనువానికి సారిదిని - ఏ - ఓ - ఆర్ - అనునవియించుక్కు పరంబగునపు డగునని యెఱుంగునది || ఛిద్ - ఛేదించు - భిద్ - భేదించు ఘుష్ - ఘోషించు - పుష్ - పోషించు - వృష్ - వర్షించు హృష్ - హర్షించు.

వ్యా—ప్రాస్వాన్నః ఉపథ (శబ్దమునుచనుండి రెండవయక్షరము) గాఁగలిగిన సంస్కృతధాతువునకు నించుక్కు పరంబగునపుడు గుణంబు (ఆర్, ఏ, ఓ, ఇవిగుణ సంజ్ఞగలవి) గలుగును. మూలంబునఁజెప్పిన ఆ, వర్ణముగుణసంజ్ఞగలది. అనఁగా “ఆర్” అనునది గుణంబని భావము. ఋకారస్థానంబునందు వచ్చిననుడాక్షరం దెప్పుడును శేషపాదంబుగఁగ్గిన అకారంబే (ఆర్) యగును. ఉవా, ఛివ్, భివ్, ఈధా

తువులందుఁ గడపటినుండి రెండవయక్షగం బికారంబుగావున నేకారంబునెడి గుణా-
క్షరంబునచ్చి 'చేసిందు' అయ్యెను. షుష్, ప్రష్ ఈధాతువులకు నపధాక్షరం బుకా-
రంబుకావునఁ బైనింజెప్పిన క్రమాప్రకారంబున నోకారంబునచ్చి షోషిందు,
పోషిందు, అయ్యె. వృష్, హృష్, ఈధాతువులకు నుపధాక్షరంబు నుకారంబుగావున
అర్, అనుగుణంబుగల్గి నర్షిందు, హర్షిందు, అయ్యె.

67 సూ—స్పృశికి గుణంబు విభాషనగు.

స్పర్శిందు - స్పృశిందు.

వ్యా—స్పృశేధాతువునకు గుణంబు పైకల్పికంబునగు. ఉ. స్పృశిందు, స్పర్శిందు
ఇచ్చటఁ బక్షంబున ఋకారంబున అర్, అనెడిగుణంబు కలిగెను.

68 సూ—లిఖి, భుజి, రుచి, కృశింబులకు గుణంబులేదు.

లిఖించు - భుజించు - రుచించు-కృశించు - కుచధాతువునకు
గుణంబులేదని యొకండు వక్కాణించెనది గ్రాహ్యంబుగాదు.

వ్యా—లిఖి, భుజి, రుచి, కృశి, అనుధాతువులకు గుణంబులేదు. ఉ. లిఖించు,
ము. "సంకుచించు" అనిగుణరహిత రూపంబుండును. ప్రయోగము గీ. సుందరత్వము
నకుఁ జోటిచ్చి తాసంకుచించెననఁగఁ గడుఁ గృశించెనడుము, కవిక-
1 అ. 'సంకుచించు, అనియుగుణయుక్త రూపంబు ఘంటాపథంబున వ్యవహరింపబడు
చున్నది.

69 సూ—స్పృశికి నిర్మితిని గుణంబులేదు.

చతుర్ముఖుండు ప్రజలను స్పృశించె || అతండు విషయంబుల
విసర్జించె.

శ్లో—నృకే ధాతువునకు పుట్టించుట, అనునర్థంబున గుణంబులేదు. ఈ చతుర్ముఖుండు ప్రజలను సృజించె. ఇచ్చట నిర్మాణార్థంబు కావున గుణంబులేదయ్యె. అతండు విషయంబులవిసర్జించె, భోగంబులను విడిచెననియర్థంబు. ఇచ్చట నిర్మాణార్థంబు కాదు కాన ధాతుముకారంబునకు ఆర్, అను గుణంబుగలిగె.

70 సూ—సర్వంబునకుం బ్రేరణంబునందించుక్కగు.

పచింపించు - వచింపించు - ఆపులించు || వండించు - పండించు.

వ్యా—సర్వధాతువులకు (సంస్కృతధాతువులకును, తెలుగుధాతువులకును) ప్రేరణంబునందు (చేయునకును నర్థంబునందు) ఇంచుక్కగును. ఈ పచింపించు (పచించునట్లుచేయుట) వచింపించు (వాట్లాడునట్లుచేయుట) ఆపులించు (ఆపులించునట్లుచేయుట) వండించు(వండునట్లుచేయుట) పండించు(పండునట్లుచేయుట) “పచింపించు” ఇచ్చటఁ బచించుధాతువుకంటెఁ బ్రేరణార్థకంబైన యించుక్కరాఁగా పచించు + ఇంచు, అనియుండె. ఎనుబదియేడవసూత్రంబుచే మొదటి ఇంచు, లోపి చకారంబునకుఁ బకారంబుగలిగి పైయాపంబేర్పడె. ఇట్లుతక్కుంగల వానియందు వ్యాము. ప్రేరణార్థంబునే నిర్ధారంబనియు, నిజర్థంబనియుఁ జెప్పుదురు. తెలుగులోఁ బ్రేరణార్థంబునందు నించుక్కగునట్లు సంస్కృతవ్యాకరణంబునఁ బ్రేరణార్థంబునందు నిచ్చత్యయంబు గలుగును. కానఁ బ్రేరణంబునకు నిజర్థంబనివ్యవహారంబు గలిగె.

71 సూ—రంజాదుల యించుక్కకారంబునకు సబిందుకంబునక ప్రేరణంబున ద్విరుక్తలకారంబగు.

రంజిల్లు - భాసిల్లు - వర్ధిల్లు - విలసిల్లు - రాజిల్లు || ఈయాదేశయోగంబునభిదాదు లకర్మకంబులగు - భేదిల్లు - కంపిల్లు - పంధిల్లు.

వ్యా—ప్రేరణార్థంబులేని రంజిధాతువు మొదలైనవానియొక్క యిందుగా గమచకారంబునకు దాపటిసున్నతోనైతంబు లకారద్వయంబు వాదేశంబునను. ఉ. రంజిల్లు, భాసిల్లు, వర్ధిల్లు విలసిల్లు, రాజిల్లు, 'రంజిల్లు' ప్రభుంబున 'రంజి' ధాతువునకు నటువదిమూడవనూత్రంబుచే నిందుక్కుగలిగి 'రంజిందు' అనియుండ ననుస్వారంబుతోఁ గూడ నిందుక్పకారంబునకు లకారద్వయంబుగలిగి పైయాపంబయ్యె. ఇట్లే భాసిల్లు మున్నగునవి యూహించునది. (మూ) ఈయాదేశయోగంబున భిదాదు లకర్మకంబులగు. వ్యా—ఈద్విలకారాదేశంబు గలిగినప్పుడు భిదిర్ ధాతువు మొదలైనవియకర్మకంబులగు. ఉ. భేదిల్లు, కంపిల్లు. సంధిల్లు, సంస్కృతంబున భిసిర్ ధాతువునిదారణార్థంబుగావున సకర్మంబు. తెలుంగున నిందుగాగమంబునకు లద్వయంబు చేర్చుటంజేసి యకర్మకంబయ్యె. భేదిల్లుప్రయుట, బ్రద్దలగుట. 'కంపిల్లు' కంపగాతువు సంస్కృతంబునందును సకర్మకంజే. దీనియిందుక్కునకు లద్వయంబు చేర్చి నందునఁ బైధాతువునందుంబలె విశేషంబులేదు. 'కంపిందు, అనియు సకర్మకార్థకంబుగలదు. 'సంధిల్లు' సంధిశబ్దంబు నామవాచకంబు. దీనికిధాతుత్వవిషయందు నటువదియేనపనూత్రంబుచే నిందుక్కురాఁగా 'సంధిందు' అయ్యె. ఇచ్చట ననుస్వారంబుతోఁసయితము చకారంబునకు లద్వయంబు చేర్చినందున సకర్మకంబు.

72 సూ.—ఇంచుక్కు పరంబగునపుడు రంజాదుల యించుక్కునకు లోపంబగు.

లాదేశంబున కపవాదంబు || రంజించు - భేదించు-సంధించు.

వ్యా—అటువదిమూడవ నూత్రంబుచేత 'రంజి' పైపలగుసంస్కృతధాతువులకు స్వార్థమందించుక్కురాఁగాఁ ప్రేరణార్థంబునందు రెండవయిందుక్కు డెబ్బదియవనూత్రంబుచేతఁ జేసినయపుడు మొదటియిందుక్కుయొక్క చకారస్థానమందు డెబ్బదియొకండవనూత్రంబుచేత విధింపంబడిన ద్విత్వలకారంబును బాధించిప్రకృతనూత్రంబుచే సర్వేంచుగ్లోపంబగునని భావము. ఉ. రంజిందు, (రంజిల్లుఁజేయుట) భేదించు (భేదిల్లుఁజేయుట) సంధించు (సంధిల్లుఁజేయుట) 'రంజి' + ఇందు (స్వార్థమంగు) + ఇంచు (ప్రేరణార్థమందు)' ఇట్లుండ ద్విలకారదేశంబునుబాధించి మొదటిస్వార్థకీంచు

క్కునకు లోపంబురాఁగాఁ బైరూపంబయ్యె. 'సంధిల్లు' అనునది యకర్మకంబు. ఉ. ఉల్లమానందు నక్కటికనూనట మీకులమందుఁ గంటిమం! చల్లనమేలమాడున చలాత్మజమాటకు లేతనవ్వుసం | ధిల్లగిరీటి, మను- 1 అ. ఇట్లు 'ఘటిల్లు' అనునది యకర్మకము సకర్మంబుఘటించు. ఉ. వానిపాపము వానినేఘటించును. ఇట్లుసకర్మ కాకర్మకభేదంబు జాగ్రత్తతో నూహించునది.

73 సూ.—చుగాగమం బాచ్చికంబున కసంయుక్తనలడరాం తంబునకుం బ్రేరణంబున బహుళంబుగానగు.

పూను - పూనుచు - పూనించు || తేలు - తేలుచు - తేలిం చు|| మగుడు - మగుడుచు - మగిడించు || కుదురు - కుదురుచు-కుది రించు || విను - వినుచు-వత్సమాణంబుపుగాగమంబు - వినిపించు || బాహుళకంబుచే గొన్నింటికి జాగాగమంబులేదు - అను - అనిపించు|| తిను - తినుపించు || కను - కనిపించు - దీనియత్వంబునకు దీర్ఘంబు నగు - కానిపించు.

వ్యా—నకారలకారడకారరేఫలద్విత్వంబు తుదినిలేనియట్టి యచ్చతెనుంగు శబ్దంబునకుఁ బ్రేరణార్థంబునఁ జాగాగమంబు బహుళంబుగానగును. ఉ. పూను - పూనుచు - పూనించు - తేలు - తేలుచు - తేలించు. మగుడు - మగుడుచు. - మగి డించు - కుదురు - కుదురుచు - కుదిరించు. 'పూను' ఇయ్యది ప్రేరణార్థంబు లేని రూపంబు. ఈధాతువు నకారద్విత్వంబు తుదిలేనిదికావునఁ బ్రేరణార్థమందుఁ జాగా గమంబుగల్గి 'పూనుచు' అయ్యెను. చుక్కువైకల్పికంబుగావునఁ బ్రేరణంబునఁ బాక్షికం బుగా 'పూనించు' అయ్యె. ఇట్లే తక్కుంగలవియూహ్యాంబులు. 'మగిడించు' 'మగుడు + ఇంచు'. ఇట్లుండ నపదాదిస్వరనిత్యసంధియు, నెనుబదియేనవనూత్రింబుచే గకారం బుమీఁది యుత్వంబున కిత్వంబునుగల్గి పైరూపంబేర్పడియె. ఇట్లే 'కుదిరించు-విని పించు - అనిపించు - కనిపించు' ఇత్యాదులందు నెనుబదియేనవనూత్రింబుచే నిత్యం బూహించునది (మూ) విను - వినుచు వత్సమాణంబు పుగాగమంబు వినిపించు,

వ్యా—వక్ష్యమాణంబనఁ జెప్పంబోవునది. అనఁగా డెబ్బది నాల్గవసూత్రంబుచే విధింపఁబడి పుగాగమంబు. (మూ) బాహుళకంబుచేఁ గొన్నింటికిఁ జుగాగమంబులేదు. అను-అనిపించు. తిను-తినిపించుకను-కనిపించుదీనియత్వంబునకుదీర్ఘంబునగు-కానిపించు. వ్యా-బహుళశబ్దంబు ద్వంద్వమనోజ్ఞాదిభ్యశ్చ, (5అ-1పా-13గినూ) అనినసూత్రంబందలి మనోజ్ఞాదిగణంబులోఁ బఠితంబైనది కావున భావార్థంబునందు పుష్ ప్రిత్యయంబు నొంది బాహుళకంబాయే. బహుళత్వంబుచేతనని యర్థంబు. డెబ్బది నాల్గవసూత్రం బుచేఁ బుగాగమంచేకాని ప్రకృతసూత్రంబునఁ జుగాగమంబు రాదనుట. 'కానిపించు అనుదానియందలి దీర్ఘమున్నప్తము.

74 సూ—అట్లుపుగాగమంబును మాన్వాదులకగు.

మాను - మానుపు-మానుచు॥ మను-మనుపు-మనుచు- బా హుళకంబున దీనికించుక్కులేదు.

వ్యా—చుగాగమంబువోలెఁ బ్రేరణంబున మాన్వాదులకుఁ బుగాగమంబు బహుళఁబుగానగును. మానుపు - మానుచు. (మానఁజేయుట - విడిపించుట) మనుపు - మనుచు (బ్రదికించుట) బహుళమని చెప్పటచేత మనుధాతువునకుఁ ప్రేరణంబున నించు క్కుగల్గి 'మనించు' అనిగాదు. మానుధాతువునకు 'మానించు' అగును. [చూ-77నూ)

75 సూ—చుక్వవర్ణంబులు పరంబగునపు డిత్యంబున కుత్వం బగు.

వ్యా—చుగాగమ పుగాగమంబులు పరంబులగునపు డికారంబున కుకారంబ గును ఉ, బిగియు - బిగుచు - వడియు - వడుచు - మెలియు - మెలుచు - బిగి యు - బిగపు - తెలియు - తెంపు - కలియు - కలుపు. క. పదపడిచేతులు బిగించిన, వి-పు-6అ. పలపలకన్నీరువడువకమ్మ, అని- 2అ. చ. కేలఁగేల్ | మెలిచినబెళ్ళు—
భేడిసలమిన్నలచిన్న వెన్నుఁ దన్నుబల్ | సొలపులమాపు రస- 3పు.

78 సూ—అట్లు చుక్కగాగమంబుల డంగాదిమాయ్యాదులక గునగుచో వానికడ వ్రాలు లోపించు.

అడఁగు - అడఁచు - అడఁగించు॥ మాయు - మాపు - మాయించు॥ అడఁగు - కరఁగు - కలఁగు - నలఁగు - ఇత్యాదులడంగాదులు ॥ మాయు - ఉడుగు - కడఁచు - కుడుచు - బిగియు - ఇత్యాదులుమాయ్యాదులు॥ ఆఁగుప్రభృతు లుభయగణంబులు - బాహుళకంబునంజేసి కొన్నింటి కించుక్చుక్చుగాగమంబులు మూఁడును గొన్నింటికందు యథాసంభవముగా రెండును గొన్నింటికొక్కటియు నగునని యెఱుంగునది॥ ఆఁగు - ఆఁచు॥ ఆఁపు - ఆగించు ॥ రేఁగు - రేఁచు - రేఁపు - రేఁగించు ॥ పాయు - పాచు - పాపు ॥ విఱుగు - విఱుచు ॥ చూచు - చూపు॥ నేరుచు - నేరుపు ॥ మేయు - మేపు ॥ లేచు - లేపు ॥ కలియు - కలుపు ॥ తడియు - తడుపు - తెలియు - తెలుపు ॥ ఇత్యాదులెఱుంగునది.

వ్యా—ప్రేరణంబునందు బాహుళకంబున 'అడఁగు' ప్రభృతులకుఁ బాగాగమంబును, మాయాప్రభృతులకుఁ బాగాగమంబునగును. అప్పుడు ధాతువుల తుదియక్కరంబులకులోపంబుగల్గును. ఉ. అడఁగు అడఁచు - అడఁగించు. ఇచ్చటఁ జుక్కుపరంబగునపుడు గువర్ణంబులోపించె. ఇట్లే 'కరఁగు - కలఁగు - నలఁగు' ఇత్యాదులూ వ్యాము 'మాయు - మాపు - మాయించు' ఇటఁ బాగాగమంబు పరంబగునపుడుయువర్ణంబులోపించె. ఇట్లే 'ఉడుగు - కడఁచు - కుడుచు - బిగియు' ఇత్యాదుల నంత్యవర్ణలోపంబు. (మూ) ఆఁగుప్రభృతు లుభయగణంబులు. బాహుళకంబునంజేసి కొన్నింటి కించుక్చుక్చుగాగమంబులు మూఁడును గొన్నింటికందు యథాసంభవముగా రెండును గొన్నింటి కొక్కొక్కటియునగునని యెఱుంగునది.

వ్యా—అగు మున్నగుధాతువులకుఁ జుగాగమపుగాగమంబులుభయంబు ను నచ్చును. ఈప్రకరణంబులోని సూక్తింబులందు దెబ్బదిమూడవసూత్రంబులోని బహుళగ్రహణ మనునర్థించినందునిందుగాగమ పుగాగమంబులలో లక్ష్యమసాగంబుగా (యథాసంభవముగా) నొక్కొకచోమూడెను, వేటొకచోరెండును, ఇంకొకచో నొక్కొక్కటియునగు. ఉ. అగు- ఆచు- ఆపు- ఆగించు- అగు మొదటి రూపము. ఆచు' ఇచ్చోజుగాగమంబు. ఆపు, ఇచ్చటఁ బుగాగమంబు. ఆగించు, ఇట నిందుగాగమమ్ము. అగుధాతువు ఆగించు, శబ్దపర్యాయంబై సకర్మకంబు నుంగలను. క. మ్రోగుచుదూపుఁతూపుల నాగుచుదుస్తర శరక్షతారుణవారిం దోగుచు, రాను- రితి. రేగు - రేచు - రేపు - రేగించు, ఇచ్చట యథాపూర్వంబుగా మూడునుగల్గెను. పాయు - పాచు - పాపు, ఇచ్చటఁ జుగాగమపుగాగమంబులు రెండేనుటిల్లె. విటుగు - విటుచు, ఇచ్చొటఁ జుగాగమంబు మాత్రంబయ్యె. చూచు - చూపు. నేరుచు - నేరుపు మేయు - మేపు లేచు - లేపు. కలియు - కలుపు. తడియు - తడుపు. తెలియు - తెలుపు, ఇచ్చో బుగాగమం బొక్కటియే యయ్యె.

77 సూ — ఇంచుక్చుక్చు గాగమంబులు పరంబులగునపుడాగ మాదేశలోపంబులు పెక్కుదెలుగులం గానంబడియెడి.

అగు - కావించు || నచ్చు - రావించు - రచ్చించు || విన్నపము - విన్నవించు || మోఁకాలు - మోఁకారించు || కేక - కేకరించు || పలవ - పలవరించు - పలవించు || అల - అలకించు - అలించు || నక్క - నక్కలించు || నొచ్చు - నొంచు - నొప్పించు || ఉండు - ఉంచు - ఉంచు || డిగు - డించు - డిగించు || పెరుగు - పెంచు - పెంచు || తునుగు - త్రుంచు || మునుగు - ముంచు - మునుచు || మొగుడు - మొగుడుచు - మొగుచు - మోడుచు - మొగిడించు || చొచ్చు - చొనుపు - చొప్పించు || చినుగు - చించు - చింపు || త్రెగు - త్రెంచు -

తెంపు || తిరుగు - త్రిష్ట || చచ్చు - చంపు || నిలుచు - నిలువరించు - నిలుపు || కొను - కొలుపు || పోవు - పుచ్చు - పనుచు - పంపు - పనుపు - పంపు - అనుచు - అంచు - అనుపు - అంపు - అనుప్రయుక్తంబగు పోవునకుంబుచ్చు మాత్రంబగు - మోసపోవు - మోసపుచ్చు ఇత్యాదులెఱుగునది.

వ్యా—ఇంచుగాగమంబును, చుగాగమపుగాగమంబులును పరంబగుమండ ధాతువులనుఁ బరిపరివిధంబుల నాగమంబులును, ఆదేశంబులును, వర్ణలోపంబులును లోకంబునఁ గానిపించెడిని. ఉ. అగు - కావించు, నించుక్కు-పరంబగునపు డగుధాతువుననుఁ గావాదేశంబు నెచ్చు - రావించు - రప్పించు, ఇచ్చట వచ్చునకు రావురప్పులు వైకల్పికంబుగా నాదేశంబులయ్యె. ఇట్లే విన్నపము - విన్నవించు మోఁకాలు - మోఁకారిందు - కేక - కేకరిందు, పలవ - పలవరిందు - పలవించు, ఆల - ఆలకిందు, ఆలించు వ్రక్క - వ్రక్కలిందు. నొచ్చు-నొందు-నొప్పించు. ఉండు- ఉనుచు ఉంచు డిగు-డించు-డిగించు. పెరుగు-పెనుచు-పెంచు. తునుగు-తుంచు. మునుగు-ముంచు-మునుచు-మొగుడు-మొగుడుచు-మొగుచు- మోగుచు - మొగిడించు. చొచ్చు చొనుపు - చొప్పించు. చినుగు-చించు-చింపు! త్రెగు-త్రెంచు. త్రెంపు. తిరుగు-త్రిపు. చచ్చు-చంపు. నిలుచు-నిలువరించు-నిలుపు, కొను-కొలుపు ఇత్యాదులందు మూలధాతువులను, ప్రేరణార్థకరూపంబులను, బరికించి వానియందలి వర్ణవికారంబుల నూక్ష్మబుద్ధిచే నూహించునది. (మా) పోవు - పుచ్చు-పనుచు-పంపు - పనుపు. పంపు. అనుచు, అంచు అనుపు-, అంపు అనుప్రయుక్తంబగుపోవునకుంబుచ్చుమాత్రంబగు. ఉ. మోసపోవు-మోసపుచ్చు, ఇత్యాదులెఱుంగునది. వ్యా—పుచ్చు-పనుపు ఇత్యాదులయందలి చుగాగమపుగాగమవిశిష్టరూపంబులు ప్రేరణార్థంబునందగు వెండియు నీరూపంబుల యాద్యక్షరలోపంబు వైకల్పికంబుగానగు. ఉ. అనుచు, ఇత్యాదులు, వేఱొకశబ్దంబుతో నేకీభవించిన పోవుధాతువునకు పుచ్చు, అనురూపంబేగా వేశంబగునుగాని తక్కినపూర్వోక్తపనుచు ప్రభృతులదేశంబులు లానేరవు. ఉ, మోసపోవు. ప్రేరణార్థకంబు మోసపుచ్చు. 'మోసపనుచు-మోసపంచు' ఇత్యాదులసంభవంబులు.

78 సూ—అన్యాయులకించుక్కు పరంబగునపుడు పుగాగమంబ
గు మానునకు విభాషనగు.

అనిపించు || అను - కను - తిను - విను || మానిపించు మా
నించు.

వ్యా—‘అను- కను- తిను- విను’ మున్నగుధాతువులకు నించుక్కుపరంబగున
పుడు పుగాగమంబు నిత్యంబుగను, మానునకువైభాషికంబుగను గల్గును. ఉ. అనిపించు
‘అను + ఇంచు’ ఇట్లుండ్రెక్కతనూత్రంబునఁ బుగాగమంబును, ఎనుబదియేనవనూ
త్రంబున నువ్వకంబుమీఁది యుకారంబునకికారంబును రాఁగాఁ బైరూపంబుసిద్ధించె. ఇ
ట్లే కనిపించు-తినిపించు- వినిపించు’ ఇత్యాదులు. ‘మానిపించు-మానించు’ ఇటఁబుగా
గమంబువైభాషికంబుగావున రూపద్యయంబు.

79 సూ—అడ్డదులకించుక్కు పరంబగునపుడు గుగాగమంబగు
సప్తాదులకు విభాషగు.

అడ్డము - అడ్డగించు || అడ్డము - ఓర-చిత్తము - పంతము -
పెల్ల - బోర - మట్టము - మేళము - ఇత్యాదులడ్డదులు || అప్ప-
అప్పగించు - అప్పించు || అప్ప - ఒప్ప - పల్లము - కోపము || ఇవి
యస్పాదులు.

వ్యా—, అడ్డము- ఓర- చిత్తము- పంతము- పెల్ల- బోర- మట్టము- మేళము’
మొదలైనవానికినించుక్కు పరంబగునపుడు గుగాగమంబునిత్యంబుగను, ‘అప్ప- ఒప్ప-
పల్లము,కోపము’ మొదలయినవానికి నించుక్కుపరంబగుతటి గుగాగమంబువైభాషికం
బుగను గలుగును. ఉ. అడ్డగించు-మువిభక్తిపుట్టుచి యగ్గలకేబ్బంబుకంటె నఱువదిమూఁడ
వనూత్రంబుచే నించుక్కుపుట్టి, అగ్గలించు, అయినట్టులిచ్చటఁ గేవలంబైన (మువ్వకం
బులేని) యడ్డకేబ్బంబంగలాదిగణపతిశంబుచి యెంచఁబడినందున నఱువదిమూఁడవనూత్రం
బుచే నించుక్కుచేయఁగాఁ బ్రశ్నతనూత్రంబున గుగాగమంబుతాగమంబుటకేసి

పైరూపంబయ్యె. ఇట్లే చిత్తగించు - పంతుగించు - మట్టగించు - మేళగించు' ఇత్యాదులందు మువ్వకోత్పత్తికిఁ బూర్వమందేకేవల ప్రితిపదికంబుకంటె నణువదిమూడవనూత్రంబు చే నించుగాగమంబుగల్గిన దనిగ్రహింపవలయు. ఆప్పగించు - అప్పించు' ఇటఁ గుగాగ మంబు వైభాషికంబువుగానూపద్యయంబు. ఇట్లే ఒప్పు - మున్నగువానికి గ్రహిం చునది.

80 నూ—ఆడోడుకూడులడకారంబునకుం జుక్కుపరంబగున పుడురేఫంబగు.

ఆడు - ఆరుచు - ఆడించు || ఓడు - ఓరుచు - ఓడించు | కూడు - కూరుచు - కూడించు.

వ్యా—ఆడు - ఓడు - కూడు' ఈధాతులయందలి డకారంబునకు నించుక్కుప రంబగునపుడు రేఫంబుగల్గు. ఉ. ఆడు = ఆరుచు = ఆడించు = ఆరుచు' ఇచ్చోనాడు ధాతువునకంటె డెబ్బదిమూడవనూత్రంబుచే జాగాగమంబురాఁగాఁ బ్రకృతనూత్రం బున ధాతుడకారంబునకు రేఫంబుకలిగె. ఆడించు' డెబ్బదిమూడవనూత్రంబుచే జాగాగమంబు బహుళంబుగావునఁ బక్షంబుననించుగాగమంబు. ఇట్లే ఓడు - ఓరుచు - ఓడించు. కూడు = కూరుచు = కూడించు.

81 నూ—చెడునకుంజుక్కు గాగమంబులును డాకలఘు రేఫం బునగు.

చెఱుచు - చెఱుపు.

వ్యా—చెడు. ధాతువునకుఁ బ్రేరణంబునఁ జాగాగమపుగాగమంబులు వైకల్పికంబుగనగుటయకాక ధాతుడకారంబునకు రేఫంబుగలుగు. ఉ. చెఱుచు = చెఱుపు. ఇది గ్రమంబుగాఁ జాగాగమపుగాగమంబులు పరంబగుచో శలఘురేఫంబు గలిగె.

81 సూ—పడునకుంజుక్కుచు డాకలఘు రేఘంబునగు.

పఱుచు

వ్యా—పడుధాతువునకుఁ జాగాగమంబును, డాకారంబునకు శకటరేఘంబును, గల్లు. ఉ. పఱుచు- ఇట 'పడు' ధాతువునకుఁ జాక్కపరంబగునపుడు శకటరేఘంబు గలిగెను. ఇందలిశకటరేఘం బుకారాంతంబు. క. భంగించియితరకాంతదోఁతగుట తప్పారడంబుచిపురుషులకు, కళా- 7౨. అనినకళాపూర్ణోదయ పద్యంబునద్వితీ యపాదస్థంబైన పఱుచి, శబ్దంబుకాస్త్రంబున నుకారాంత ఘటితంబయ్యె నేనియతియ కాస్త్రీయంబగునుగావున నిందలి శకటరేఘంబుకారాంతంబుగను నుండవచ్చును.

83 సూ—శబ్దపల్లవంబగు పడునకించుక్కు వి భాషనగునగు చోడాకులఘు రేఘంబగు.

వెలువడు - వెలువరించు - వెలువఱుచు || చొప్పడు - చొప్ప రించు - చొప్పఱుచు.

వ్యా—రెండుశబ్దంబులచేరి యపూర్వార్థబోధకంబై వేటొక యఖండశబ్దంబ గుట శబ్దపల్లవంబు(రెండుశబ్దంబులసంయోగంబునఁ జిగిర్చిననూతనశబ్దంబు) నాఁబడు శబ్దపల్లవంబగుపడునకు, అనఁగా 'శబ్దపల్లవంబులో నంతర్భూతంబగు పడునకు, అని యర్థము, అట్టిపడుధాతువునకు నించుక్కువిభాషగానగును. దానికిఁదోడుగా డాకు లఘురేఘంబుగలుగును. ఉ. వెలువడు-వెలువరించు=వెలువఱుచు. వెలువడు, (వెలి + పడు) ఇటనించుక్కుపరంబగునపుడు ప్రకృతసూత్రంబున లఘురేఘంబయి, వెలువ రించు' అను రూపంబయ్యె. పక్షంబునఁబూర్వసూత్రంబుచేఁ జాగాగమశకటరేఘంబు లు గలిగి 'వెలువఱుచు' అయ్యె. ఇట్లే చొప్పడు- చొప్పరించు- చొప్పఱుచు.

84 సూ—ప్రేరణంబునం దించుక్కు మీఁద నించుక్కులేదు.

ఇటనుటంజేపి ప్రేరణార్థంబయిన యితరాగమంబు మీఁదప్రేర

జ్ఞానేంచు గాగమంబగునని యెఱుంగునది || నొచ్చు - నొంచు - నొం
పించు || చచ్చు - చంపు - చంపించు.

వ్యా—ప్రేరణార్థకంబైన యిండుగాగమంబు పైనిదిరిగి. ప్రేరణార్థకంబగు
నిండుగాగమంబు రాదుగాని ప్రేరణార్థకంబులైన చుగాగమపుగామంబులపైనిదిరిగి ప్రేం
ణార్థకంబయిన యిండుగాగమంబు రావచ్చుననిభావము. ఉ. నొచ్చు - నొంచు - నొం
పించు. నొంచు, డెబ్బదియేడవనూత్రంబుచే నొచ్చునకుఁ జాగాగమంబుగల్గి. నొంచు, అ
య్యె. దీనిపైనిదిరిగి ప్రేరణార్థకంబైన యిండుక్కురాఁగా నెనుబదియేడవనూత్రంబు
న నొంచుచకారంబునకుఁ బకారంబుగల్గి నొంపించు, అయ్యె. చచ్చు, దీనికిఁ డెబ్బది
యేడవనూత్రంబునఁ బుగాగమఘటితరూపంబు చంపు, అయ్యె దీనిపైనిండుక్కు
రగలిగి చంపించు, అయ్యెను.

85 సూ—ఇత్వంబుగాని యెత్వంబుగాని కూడుచో నన్తాద్యంబ
యిన యుత్వంబున కిత్వంబగు.

నిగుడు - నిగిడి - నిగిడె || మగుడు - మగిడి - మగిడె || ఉడు
గు - ఉడిగి - ఉడిగె - మునుఁగు - మునిఁగి - మునిఁగె.

వ్యా—ధాతువు ఘోషటలేని యుకారంబున . కికారంబొండె నెకారంబొండె,
దర్వాతఁబ్రాప్తించినచో నయ్యుదియికారంబగు. ఉ. నిగుడు నిగిడి-నిగిడె. నిగుడు,
దీనికి ముప్పదియెన్నినవనూత్రంబుచే ధాతువుపైనివర్ణకంబుగల్గి యపదాదిస్వరసంధిచే
నిగుడి, అనికాఁగాఁ బ్రకృతనూత్రంబున గకారంబుమీఁది యుకారంబున కిత్వంబు
గల్గి నిగిడి, అయ్యె, నిగుడె' నిగుడుధాతువుపైని బదునావనూత్రంబుచే ధూతార్థక
(ఈనక్ష్యమాగ్రంథము రంగయాఖ్యశిష్యసాహాయ్యకూన్యంబుగా రచింపఁబడినది.)
లిడాదేశదుష్టనకు ఎనువర్ణంబు, ఆదేశముకాఁగా “నిగుడు + ఎను” అయి యపదాది
స్వరసంధిచే “నిగుడెను” అనురూపంబు సంభవించినపిదపఁ బ్రకృతనూత్రమున ‘గ’
కారమున కిత్వముగలిగి నిగిడెను’ అయ్యెను. ఇట్లు మగిడి’ మగిడెను’ మునిఁగిఁ
మునిఁగెను’ ఇత్యాదులూహ్యంబులు. ధాతువుతుదియందు నికారముగాని యెకారము

గాని యాదేశముగాఁ జేరినచో మొదటియుకారమునకుఁగాక తక్కినయుకారమునకు నిత్యమువచ్చునని యర్థము చెప్పటచేఁ జూదరి మునిగి ఇత్యాదుల తొలియుకారము నకు నిత్యఁబురాలేదు. ఉ. సాత్యకి డిభకుపైసాయకదశకంబు నిగిడింప ఉ. హరిక ఆ ఉ॥ ఉత్పలగంధినన్ను డిగియొడ్లనుబంపుము' భార. విరా. ౨ ఆ.

86 సూ—ముజ్జీత్తులు ముత్తునాఁబడు.

వ్యా—ఆశీ, శ్యాప సంపార్థనవిధులయందలిముడ్డుజులును, లజీ, కలజీ, నుజీ, రుజీ, వుజీ, ఇత్యాదిజీత్తులును, ఈ తెలుఁగువ్యాకరణంబున ముత్తు' అనుసంజ్ఞతో వాడఁ బడునని యర్థము.

87 సూ—ప్రేరణేంచుక్కు పరంబగునపుడు పకారంబు చకారంబునకగు.

పచించు - పచింపించు ॥ వచించు - వచింపించు ॥ పిలుచు - పిలిపించు - వలచు - వలపించు॥ పత్వంబు హెచ్చునకుం గలుగదు మెచ్చునకు విభాషనగు ॥ హెచ్చించు - మెప్పించు - మెచ్చించు.

వ్యా—ప్రేరణేంచుక్కు అనఁగా, చేయుట యనునర్థమంగుఁ గల్గినయిందుగాఁ గ మంబు. (70 నూత్రంబున) అదిపరంబగునపుడు ధాతుచకారంబుపకారంబగు. ఉదా. పచించు, పచింపించు॥ వచించు వచింపించు॥ పిలుచు పిలిపించు॥ వలచు వలపించు పత్వంబు హెచ్చునకుంగలుగదు- మెచ్చునకు విభాషనగు. హెచ్చించు, మెప్పించు, మెచ్చించు ఇట “పచించు + ఇంచు॥ అనియుండఁగా, ఇంచుగాగమంబునకుఁ పూర్వమందున్న పచించు, శబ్దంబుతుదిచకారంబుపకారంబయి ఉకారసంధిగతిగి “పచింపించు” అయ్యె. పచించునట్లుచేయుటయని యర్థము—ఇట్లన్యంబులు నూహ్యంబులు.

88 సూ—ఆగమాన్య చకారంబుల కద్విరుక్తంబులకు ముత్తుప రంబగునపుడు పవలగు.

అగమంబు - పచింపఁడు - పచింపుము || అడఁపఁడు-అడఁ
ము || అన్యము - పిలువఁడు - పిలుపుము.

వ్యా—ఇంచుగాగమ చుగాగమ చకారంబులకునుభయంబులకును, ద్విత్వంబులేని
ధాతుసిద్ధచకారంబునకును, ముడుజ్జులును, జీత్తును, బరంబగుచో, నకారవకారంబులగు,
అగమచకారంబునకు పకారంబును, అన్యచకారంబునకు (సిద్ధచకారంబునకు) వకారంబును
వచ్చునని క్రమాన్వయము. సాధ్యసిద్ధచకారంబులకు గ్రమంబుగాఁ బకారవకారంబులగు
నని ఫలితార్థము ఉదా. అగమంబు. పచింపఁడు పచింపుము || అడఁపఁడు. అడఁపుము.
అన్యము. పిలువఁడు. పిలుపుము.

“పచింపఁడు” ఇటు పచించులోనిచకారంబు డెబ్బదవనూత్రంబున విధింపబడిన
యించుగాగమంబుదిగావున నట్టిచకారంబునకు పకారంబుగలిగెను.

“అడఁపఁడు” ఇచట అడఁగుధాతువునకు డెబ్బదియావనూత్రంబునఁ జాక్కు
రాఁగా నాగమచకారంబైనందునఁ బైరూపంబు సిద్ధించె. ఇట్లు కాస్త్రసాధ్యంబులైన
చకారంబులుపకారంబులగుటకు నుదాహరణంబు. పిలువఁడు, — పిలుచు, చకారము
నూత్రసాధ్యము కాక సిద్ధంబైనందున వకారంబయ్యె.

89 నూ—ఖండబిందువు మీఁది సిద్ధ చకారంబునకు ముత్తుప
రంబగునపుడు పకారంబు ప్రాయికంబుగనగు.

తలఁపక - త్రేఁపక - తోఁపక || ఏఁచునకు వైభాషికంబు -
ఏఁపక - ఏఁచక || నోఁచునకుం గలుగదు - నోఁచక.

వ్యా—ముడుజ్జులును, జీత్తులును బరంబగుచో నర్ధానుస్వారముమీఁది సిద్ధచకా
రంబునకు (88) సుత్రాంశమునవకారమురాక యీనూత్రమునఁ బకారంబే వచ్చునని
పూర్వవిధికి నపవాదము. అర్ధానుస్వారము, అనునాసిక్యమునకు గుఱుతు. అనగా నాసి
కతో నుచ్చరింపవలసియున్నయచ్చునకుఁ దర్వాత నర్ధానుస్వారము చిహ్నముగా నుంపఁ
బడును. ఉచ్చరించుటలోనిట్టి యచ్చు కేవలము ముఖమునకేకాక “నూ|| ముఖనాసికా

వచనోనునాసికః॥” అనుసంస్కృతవ్యాకృతీసంప్రదాయంబున నాసికకునుసయితమర్థభాగముగాఁ జేందియుండునన్న యర్థంబు సూచింపనర్థబిందువు వ్రాయఁబడుచున్నది. అర్థబిందులేఖనంబున నట్టి స్వర మనునాసికమనినబహుశాస్త్రప్రసిద్ధార్థ మే ప్రకటింపఁబడుంగాని దానంజేసి క్రొత్తవింతలేమియు లేనందుల దీనిననాద్యవర్ణంబులైనయలఘురే ఘాదులగణంబులఁ బరిగణించుట యవిచారితమాలకంబని గ్రహించునది. విశేషంబుగా నేతద్విషయంబస్మద్రచితంబయినచతురస్యకోశకంబులోనిషడ్దశకానీవ్యాసంబునఁజర్చింపఁబడెంగాన నయ్యది చూడందగు. “ప్రతిజ్ఞానునాసిక్యాపాణినీయాః” అను సంప్రదాయంబనుసరించి సాంస్కృతికవ్యాకరణవ్యాఖ్యాతలగుభాష్యకారాదులయుపదేశవశంబునఁ దెలిసికొనినట్లులే యీయాంధ్రభాషయందును బొత్తంబులలో గురుపరంపరానుసారంబునఁ బ్రవహించుచున్న యర్థానుస్వారచిహ్నంబులంజేసి యానునాసిక్యమును గ్రహింతురుగాక!

ఉదా—తలఁపక. త్రేఁపక. తోఁపక॥ ఏచునకునైభాషికంబు. ఏఁపక. ఏఁచక॥ నోఁచునకుంగలుగదు. నోఁచక॥ “తలఁచు” ధాతువుచకారమర్థానుస్వారముతర్వాతిది యయినందున జీతేనకజీవర్ణకంబుపరంబగుచో, పకారంబుగల్గి (20) సూత్రంబునఁ బకారోపరియుకారంబున కత్వంబుగల్గి “తలఁపక” అయ్యె. ఇట్లుతలఁపని, తలఁపను తలఁపరే, తలఁపకురే ఇత్యాదులూహ్యంబులు

నోచునకుమాత్రము పకారంబురాక నోఁచ, నోఁచని ఇత్యాదిరీతినినుండును “ఉ. చొక్కపుఁబ్రాయమున్ని గులసోయగముంగల పొణనాయకుల! డెక్కుననశ్యతక రఘుల నేకటఁ దీర్చి నమేలమొప్పఁగా! నక్కునగారవించి ప్రియమందగనోఁచని యింతి దైనగా! చక్కదనం బదేమిటికి జవ్వనమేటికి నేర్పులేటికి॥ మను. 3 ఆ.

90 సూ—ఆగమ చకారంబునకు నెఱుసున్న మీఁది దానికి దుక్కు పరంబగునపుడు పకారంబు విభాషనగు.

ఆకర్ణింపుదురు - దంపుదురు - చింపుదురు || పత్వంబు రానివ
క్షంబున వక్ష్యమాణతాదేశంబు || ఆకర్ణింతురు || దంతురు || చింతురు.

వ్యా—నిండుసున్నతర్వాతి సాధ్యచకారందునకు దుగాగమంబు పరంబగుచో,
బత్వంబువికల్పంబుగా నగును.

“ఆకర్ణింపుదురు||ఇట, ఆకర్ణిండు’ అనుదానికంటె (5) నూ—నఁ దధర్థావ్య
ర్థంబులందు లాట్టురాఁగా చిమ్ముటఁ బ్రథమపురుషమందొండె మధ్యమపురుషమం
దొండె బహుత్వము వినక్షితమయినపుడు (8) నూ—న రువర్ణకంబు గల్గుచో, “ఆకర్ణిం
చురు” ఇట్లుండును. (22) నూ—న దుగాగమంబురాఁగా, “ఆకర్ణించుదు + రు”
అనియుండు. దుగాగమంబు పరంబుకాఁగా నిండుసున్నమీఁది చకారంబునకుఁ బ్రకృ
తనూ—న పకారంబుగల్గి “ఆకర్ణింపుదురు” అయ్యె. పత్వవిధివైభాషికంబు గావున
నియ్యది ప్రాప్తింపనితఱిని “ఆకర్ణించుదురు” శబ్దంబులోని ‘మద్’ అనువర్ణంబు లుభ
యంబులకును తకారహల్మాత్రమొక్కటియే యాదేశంబై ‘ఆకర్ణింతురు’ అను రూపం
బుసిద్ధంబగు. పక్షంబున (62)నూ—న (ఆకర్ణింతురు) అను ఆకర్ణించెదరు దంచెదరు
ఇత్యాదులునుండవచ్చుంగాని ఆకర్ణించుదురు, దంచుదురు, ఇత్యాదిప్రయోగంబులుపా
మాదికములని యెఱుంగునది.

91 నూ—అగు వచ్చు చొచ్చుచూచులకు ముత్తుపరంబగునపు
దుకా, రా, చొరు, చూడు, లగు.

అగు - కాఁడు || వచ్చు - రాఁడు - రమ్ము || చొచ్చు - చొ
రఁడు - చొరుము || చూచు - చూడఁడు - చూడుము.

వ్యా—అగు ప్రభృతులకు ముడుజ్జులును, జీతును బరంబగుచో, కాదులు
యథాసంఖ్యముగా నాదేశంబులగునని యర్థము. “ఆవ్యంతోఽకితౌ” అను సూత్రంబున
భావ్యకైయట శేఖరాదులయందు ద్వంద్వసమాసములోని పదార్థంబులకును, సముచ్చ
యార్థకశబ్దఘటితంబులైనవాక్యంబులలోని పదార్థంబులకును లోకమగ్యావకకు సక్రించి

యథాసంఖ్యాన్వయము రానేరదని శంకించుకొని “యథాసంఖ్యమనుదేశస్సమానామ్” అనిపాణిని ప్రత్యేకముగా సూత్రమొనరించినందున నీవ్యాకరణశాస్త్రమున మాత్రము క్రమాన్వయము చెల్లవచ్చునని వ్రాయఁబడినది. ప్రకృతమున బాలవ్యాకరణములో సూరిగారు పాణినివోలే ద్వంద్వములయందు సాహిత్యమును నిరసించి ప్రత్యేకముగా నన్వయము చెల్లునన్న యర్థమును సమర్థించునట్టి పారిభాషికసూత్రమును రచింపఁచును, యత్, రుక్, ఇత్యాదులయందు, ‘ఆద్యంతౌటకితౌ’ అనుసూత్రార్థమును స్మరించుకొని కార్యములు నిర్వహించుకొన్నట్లులే యిట్టిస్థలములయందుఁగూడ శాస్త్రాంతర సిద్ధింబగు యథాసంఖ్యసూత్రమునర్థము జ్ఞప్తినుంచుకొని యావ్యాకరణమందును గ్రామాన్వయము చేసికొనవలయునని గ్రంథకర్త తాత్పర్యము. లోకమందుమాత్రము శాస్త్రజ్ఞుల మతింబున సాహిత్యార్థమును దిరస్కరించునట్టి ప్రత్యేకాన్వయము సమన్వయింప నేరదని తలంచునది.

ఉదా—అగు - కాఁడు - వచ్చు - రాఁడు. రమ్ము || చొచ్చు - చొరఁడు
చొరుము || చూచు. చూడఁడు - చూడుము.

“రమ్ము” ఇది, వచ్చునను లూఱ్ఱస్యమపురుషైకవచనము వినక్షితమయినపుడు ‘వచ్చు + ము’ ఇట్లుండఁ బ్రకృతసూత్రమున రాదేశమురాఁగా, ‘రా + ము, అని యయ్యె. తర్వాత (61) సూత్రమున దీర్ఘంబునకు హ్రస్వంబు మువర్ణకంబునకు ద్విత్వంబు సంభవించి పూర్వోక్తరూపం బేర్పడె

92 సూ—ఇచ్చునకు సర్వంబున కీయగు.

ఇచ్చు - ఈఁడు ఇమ్ము || ఈయయను నదేశంబు నొకా నొక
చోఁ గానంబడియెడి - బలిమినీ యనిభూమివలయ పతుల.

వ్యా—ము, డుకును, జీవును బగంబగునపుడు, ఇచ్చుధాతువునకు “ఈ” అనునది సర్వాదేశంబు.

ఉదా—ఈడుఇమ్ము|| ఈమును నాదేశంబునొకానొకచో గానంబడియి
డి. బలిమినీ యనిధూమిలయపతుల.

వ్యా—మఱియు క్వాచిత్కంబుగానీమకద్దంబుచోలయకగంబునకుప్రాస్వం
బుగల్గి యకాగంబునకు ద్విత్యంబునంబు జాపయ్యెడి. ఈ శబ్దయ్యెడబాపిగుంబులనుబా
పలబట్టగనిచ్చి మోవిపైదియ్యని మోదియస్మననుదీరగ్గ న్నోలుగనిచ్చియ్యపు
డో! తొయ్యలినీవిముట్టినను ద్రోచవవేనుగునిచ్చి యంకుశం! బియ్యక కయ్యమాడడ
గునే? ననునీగతి నేవబాపియే|| శబ్దబిందుచరిత్రము.

93 సూ—తేలేరులు తెచ్చునకగు.

తెచ్చు - తేడు - తేరడు - తెమ్ము - తేరుము.

వ్యా—ము, యజ్ఞులును, జీతులునుబరంబగుచో, తెచ్చుదాతువునకు' దేకానితే
రు కాని సర్వాదేశంబు. ఉదా-తెచ్చు-తేడు. తేరడు. తెమ్ము. తేరుము కం||
వనోకరుండనవచ్చెవ! గాని బలములేను నీవుగతిపినకస్త్రాస్త్రానేకవిధవిలాసము! దా
నవలయు నేన గాదతధ్యంబరయక|| భార, ఉచ్యో. క అ.

94 సూ—చావు నోవులు చచ్చు నొచ్చులకగు.

చచ్చు - చావడు - చావుము || నొచ్చు - నోవడు - నోవు
ము || వక్ష్యమాణంబు ద్విత్యంబు - నోవడు.

వ్యా—ము, యజ్ఞులును, జీతులును, బరంబగుచో, 'చచ్చు' నకుఁ చావును నొ
చ్చునకు నోవును నా దేశంబు.

ఉదా—చచ్చు-చావడు చావుము || నొచ్చు-నోవడు-నోవుము వక్ష్యమాణ
ద్విత్యంబు. నోవడు. (వ్యా) ప్రకీర్ణకపరిచ్ఛేదములోని యాచవనాత్రమున నోవులకు
ద్విత్యంబును సమాసపరిచ్ఛేదములోని 18 సూ—చ నానీవ్యరంబునకు హోస్వరియను
గలుగునని తాత్పర్యము.

కం॥ ఎవ్వరులే నడనొక్కఁడు॥ నోవ్వంగానడిచేవని నొప్పికొలదియున్, జివ్వక
తమునరయందగు॥ నొవ్విన్వాఁడెగ్గులాడునుత్తమునైనన్ విజ్ఞా. పా॥ కాం. (కేతన)
చ॥ అనఘునిధర్మనందనుని నాసభనమ్మెయిదీవు నొవ్వబల్కిన ఫలమందఁజేసెదఁ జలిం
పక యిందుక నేపు నిల్వమి॥ నినులఘుచిత్తుఁగూరు నవినీతుమదాంధునిఁద్రుంచి న
న్నుఁ బెంచినగరువంపుఁ దండ్రులకుఁ జిత్తమెలర్ప యుగంబుదీర్చెదన్॥ భార. ద్రో. ౨౮.

95 జీత్తుపరంబగునపుడు వానిపువర్ణంబు విభాషను లోపించు.

చాక - చావక - చాకుము - చావకుము ॥ నోక - నోవక -
నోకుము - నోవకుము.

వ్యా—కజే, నుజే ఇత్యాదులు పరంబగునపుడు చావునోవుల పుకారంబునకు
లోపంబు విభాషగానగు. ఉదా-చాక-చావక-చాకుము-చావకుము॥ నోక-నోవక-నో
కుము-నోవకుము.

“చాక” ఇట, కజేవర్ణకంబు పరమగుచో చచ్చు నకు, చావుకబ్బమాదేశము
కాఁగా (94 నూత్రమున) ప్రకృతనూత్రమున పువర్ణంబులోపిని పూర్వోక్తరూపం
బయ్యె. ఇట్లే నోక, నోక, చాక ఇత్యాదులూహ్యంబులు.

స్రగ్ధర—గాండీవజ్యారవంబుత్కిటమయి పెలుచంగప్పినన్ భీముబాహా! దండం
బందొప్పుశుంభద్గద జడియుచు రాద్రంబుగాదోచినన్వే! దండద్వంద్వంబుమాడ్కిన్
దటిమి కపలు మాద్యద్గతిందాఁకినన్ జాకుండంబోకుండఁ గొర్రవులకు వశమె బిట్టోర్చి
మూర్ఖిల్లకుండన్॥ భార. ఉద్యో. ౧౮.

కా॥ చాపాచార్యుఁడు భీష్ముఁడుంగృపుఁడునశ్వేత్థామయుంగర్జుఁడున్॥ భూపత్రే
ష్మఁడుఁదారుమున్నెఱుగరే పోతెట్లు కయ్యంబులా॥ కాపాశంబులుచుట్ట లావెఱుగమిం
జావేడిమార్కొందురిం॥ తే పోతమ్మగపిద్యజ ప్రథలయంధీభూతులంజేయవే॥ భార.

ఉద్యో. ౧౮.

క. ఆశేషధ్వజాడంత నాన్యపునిరాజ్యంబెల్లజేరక ఫలం
 బాకాంక్షింపఁగగెల్లు మృత్యువు నవిద్యంబుట్టుకుండందుదం
 జాకుండన్వలెనంచుయోగనిరతిక జ్ఞానాశ్రయంబై మహా
 నీకంబుక రచియించుచందొకటికిక దీక్షించితానున్నచోక॥ అముక్త. 36

౭. చాకున్న నీదుముక్తులు శ్రీకాశీక్షేత్రమెవ్వరికి నిదినిక్కం
 బీకుధరమిచ్చుశిఖరా లోకననూత్రమున ముక్తులుకురంగాక్షి॥ కాశీఖండము

౮. బలమున నీతోదొరయఁగ నిల నెవ్వఁడుగలఁడు నీమహితభుజకాఖిల్
 తలఁపఁగఁబ్రళయంతకుదంప్త్రులు వీనిందగిలివశమే చాకుండంగక॥

భార. స్త్రీప. ౧ ఆ.

౯. మూఁకలుచుట్టలు కొడుమలుఁ జాకుండులెఱంగుఁగనుము సరగనటంచుక॥
 డాకొని యెఱింగింపుమటుల్ గాకుండిన దురమొనర్పఁగారమ్మనుమి॥

అ. తె. రా. యు. కాం.

౧౦. నాలుగుదిశలనుదావ జ్వాలావలిగవి నెనుండి చానోపఁగృహం
 లోలానన్నొక్కసరి తూలముఁ జేరంగనత్తికొనిపొమ్ము దయక॥

భార. అరణ్య. ౨ ఆ.

౧౧. నోనేసి నూతుహయసం తానముఁ జంపుటయు శల్యతనయుఁడవిరథుం
 డై నిరుపమానమగుతన మానమువాచానముగాఁగ మదమొరారక॥

భార. ఉద్యో. ౩ ఆ.

నీ. అర్జునిపైఁగూర్చి నతనినోనేయఁడు

సచరాచరంబయిన జగములెల్ల తే. నొక్క సొగమై కండంగినఁ జిక్కువఱుచు దివ్య
 బాణజాలంబుల దీటుకొలిపి ప్రాణములు దాపఁడితనిపాటిదొరలఁగానమే రాజ్యముల
 యందుఁ గౌరవేంద్ర॥ భా. ఉద్యోగపర్య. ౪ ఆ.

గీ. బలములచ్చెరువందు నట్లలపు మెరయ | నీనుకుండనిలజుఁ దాకినిశితసాయ |

కములనొప్పించిరథకురంగములనొంచి | నూతునోనేయఁగ్రోధనిన్నూర్తి సతఁడు.

భార. వ్యాస. ౪ ఆ.

96 నూ—అగున కనుకనులకు ముజ్జీత్తులు పరంబులగునపుడుకా
నాకానలు విభాషనగు.

అపదాద్య సూత్రముచే గాకువకారంబు - వత్స్యమాణంబౌత్వం
బు - కమ్ము - అగుము - అవుము ఔము || కండు - అగుఁడు - అ
వుఁడు - ఔఁడు || నాఁడు - అనఁడు | కానఁడు - కనఁడు.

వ్యా—ముద్దు (ముడుబ్బులు) పరంబగునపుడు అనునకు “కా” అదేశంబును

జీత్తుపరంబగునపుడు అనునకు ‘నా’ యును కనునకు ‘కాన’ యునునాదేశంబు.
లు సూత్రోక్తక్రమేంబుననగు. (మూలము) అపదాద్యసూత్రముచే గాకు వకారంబు
వత్స్యమాణంబౌత్వంబు.

వ్యా—అచ్చి కపరిచ్చేదములోని 27 నూ-మున, అగుధాతుగకారంబునకు వికల్పం
బుగా వకారంబును, ప్రకృతిపరిచ్చేదములోని 108 సూత్రమున. అవునకు బహుళంబు
గా, ఔకారంబును నాదేశంబులగునని భాషము.

ఉదా—కమ్ము-అగుము. అవుము ఔము|| కండు-అగుఁడు-అవుఁడు-ఔఁడు
నాఁడు-అనఁడు-కానఁడు-కనఁడు||

వ్యా—‘కమ్ము’ ఇటబ్రకృతసూత్రంబున మధ్యమపురుషైకవచనము పరంబగు
చో నగునకు వికల్పంబుగా, ‘కా’ కారమువచ్చి ‘కా + ము’ అనియయ్యె 61 సూత్ర
మున ప్రాప్తంబుగలిగి ముత్వంబునకు ద్విత్యంబురాఁగాఁ బైరూపంబేర్పడె. కాదేశము
వైభాషికంబులందుండేసి యభావపక్షంబున ‘అగుము’ అనురూపంబు. ‘అవుము’ అచ్చి
కపరిచ్చేదములోని 27 సూత్రమున వత్సంబు, ‘ఔము’ ప్రకృతిపరి-ములోని 108

నూ-న, కే-త్యంబు. కందు ప్రకృతమాత్రమును దుష్టపరంబగుచో, కా దేశము రాగా
క + డు అనియందు.

61 మాత్రమున ప్రాప్యంబురా క + డు అనియందు. ఇట్లు దుష్టకంబు జీతు
గాన జీతు బిల్బుపూర్ణంబగు ననుమాత్రమునఁ బూర్ణబిందువు రాగ, కందు అని
యందు సంధిపరిచ్ఛేదములొని 21 మాత్రమునఁ దొలి హ్రస్వంబగుక కారముమీద,
సరసున్న యుండదని స్మరించునది.

“నాడు” అనుభాతునకు వ్యతిరేకంబున లజితాగ వది జీతుగాన, బ్రకృత
మాత్రంబున నా దేశంబువికల్పంబుగానయ్యె. ఇట్లే కౌనడు అనుచోట గానా
దేశంబునయ్యె.

ఉ. కావున లోకసంక్షయము గన్వోని యెల్లెడ నిర్మలుండజై నీవును కాంతి
యుక్త సమతనిష్ఠయుఁ మీని గుహప్రవేశసం భావన నాత్మదశానవిభాసివికమ్మని
నందదీయ వి ద్యావచనంబులం జనకుడట్టిడయ్యె వెలిఁగంగృతార్థతః॥ భార. కాంతి. ౫౭

97 నూ—నేరుచునకు లిడ్లాట్టులు ముత్తుం బరంబులగునపుడు
రుచులకు లోపంబు బహుళంబుగానగు.

నేచెను - నేరిచెను - నేచును - నేరుచును ॥ నేరడు - నే
రువడు.

ద్యో—లిడ్లాట్టులు పరంబగునపుడు నేరుచునకురువర్ణలోపంబును, ముత్తుపరంబ
గునపుడు (ముడుజులును జీతులును) చువర్ణలోపంబును బహుళంబుగానగునని క్రమా
న్వయము.

ఉ నా—నేచెను నేరిచెను-నేచును-నేరుచును-నేరడు-నేరువడు.

ద్యో—నేచెను. లిడ్లా (భూత ప్రథమపురుషైకవచనంబు) గాన రేఫలోపంబు.
నేరిచెను. 98 నూ-న రేఫోపరియకారంబునకు నికారంబు. నేరడు. ఈమాత్రంబున

(వ్యతిరేకార్థకలజీజీత్తుగావున) చువర్ణలోపంబురాఁగా 20 నూ-న, రేఫోపరియుకా
రంబున కత్వంబు. నేరువఁడు 88 నూ-న, సిద్ధచకారంబు గావున నకారంబు.

క॥ ద్యూతక్రీడకుఁగొండొక | నేతుంగపటమున నొప్పనిజనంబులు నా చేతిధన
మెల్లఁగొని పరి | భూతియొనర్చిన విరక్తి పొడమి వెడలితిన్, భార. విరా ౧ ఆ.
లాట్టు గావునఁ బ్రకృతసూత్రమున రేఫలోపంబుగలిగి “నేచుదున్” అనియుండ108
నూ-న చుదులకు, దకారంబాదేశంబయి “నేతున్” అయ్యె.

ద్విపద.—నీతలలందంద నేలపైఁగూల్చి | నేతునే వీక్షింపనిర్జరవైరి. రంగనాథుని
రామాయణము.

కం. కాచికొనివచ్చితగనా | నేచినయట్లుచటనచట నిలిపితిమునినా |

ధానేటును భంగంబును | నైచిత్తము శోకమునకు నగ్గంబయ్యెన్॥

భార మాసలప. ౧ ఆ.

“నేచినయట్లు” — ఇటఁ బ్రకృతసూత్రంబులోని నిర్ద్రిహణంబు భూతకాలంబు
నకు నుపలక్షణంబు గావున భూతార్థకంచైనక్త వదర్థంబున విధింపఁబడిన నప్రత్యయము
పరముగాఁగ రేఫలోపంబయ్యె.

98 నూ—పోవునకు దుజ్ముత్తులు ముజ్జుంబరంబులగునపుడు వు
లోపంబుంబొద పదలును విభాషనగు.

పోదురు - పోవుదురు - పోఁడు - పోవఁడు - పోవుము || పొద
ము - పదము - పొమ్ము.

వ్యా—దుజ్ముత్తులు పరంబగునపుడు పోవునకు వులోపంబును, ముజ్జుపరంబగు
నపుడు పొదపదలును సూత్రస్థపదక్రమంబున నాదేశంబులగు.

ఉదా—పోదురు-పోవుదురు-పోఁడు పోవఁడు॥ పోవుము పొదము-పదము
పొమ్ము.

“పోదురు” ఇటుఁబోవుభాతువుమీఁదిలాట్టునకుఁ బ్రథమమధ్యమపురుషంబు లలో నెద్దానిలోనంగాని బహుత్వము విసక్తితముకాఁగా “పోవు + రు” అయ్యె. పిమ్మట (22) నూత్రమున దుగాగమంబును బ్రకృతనూత్రమున పులోపంబును గలిగి పైనినిరూపింపఁబడిన రూపంబయ్యె.

“పోఁడు” పోవునకు వ్యతిరేకార్థమందు (7) నూ-న లజేయుప్పతిల్లి లజేముత్తు గావునఁ బ్రకృతనూత్రమున పులోపంబుగలిగిన రూపంబు

“పొదము” పోవునకు ముడుపరంబగునపుడు పొదాదేశము. కం॥ యదుకుల విద్యేవణుఁడై మదమునవర్తిండు కంసుమర్దించి భవత్స్పదనంబుఁ జూడవచ్చెనఁ బొద మీశ్వందనముఁ గొనుచు బురమున కనఘా॥ భాగ ౧౦ స్కం. పూర్వభా.

కం॥ ఇదే మాటికిఁ బెనఁగొనియెడుఁ గొదమాలినవలపు లేటికొదమా! చెలిపై నెదమానినయెరఘానుచుఁ బొదమా! పరికింత మలరుఁ బొదమాటునకు॥

అచ్చతె. ర. అరణ్యకాం

సీ॥ అనిబల్కి కేవుననార్చి యొక్కుమ్మడిఁ గదలి యొండొరుమీఁటి పొదఁడు పొదఁడు! బలిమిమై బొదువుఁడు పట్టుఁడుకొట్టుఁడం చేడైఁదొడరియయ్యెఱవిదిండ్లు॥

అ. తె. రా. యు. కాం

“పదము” — చం॥ ఉడుపతిబారికి న్నెఱచి యూటయకానని పేరుటామని॥

ముడివడుకంతునేనలకు ముయ్యెలగుట్టయినట్టి యిందురా!

నడఁగక తాపవహ్ని ఘనమై హరిజేక్షణముల్లుపుచ్చి॥

జ్జడఁచినచందమాయో బదమా! యెలదోటఁ జరింపకింటికి॥

మను. శి. ఆ.

99 నూ — అగుపోవులకడ వ్రాలకిద్వక్రంబులు పరంబు లగున పుడు యకారంబగు.

వక్ష్యమాణంబైత్వంబు - అయి - వి - అయిరి - విరి ॥ పోయి పోయిరి - పోయెను - పోయెడు.

వ్యా—ఇటః ఏక్కిననూత్రింబులయలనుబట్టి సాంస్కృతిక వ్యాకరణంబందలి యథాసంఖ్యనూత్రిము సృరించి తత్సమర్థ్యంబునఁ గ్రహన్వయమును జెప్పికొనిన యట్టులుగాక లోకమర్యాద ననుసరించియే ద్వంద్వవిభిన్నార్థముతో ద్వంద్వవిభిన్నార్థమును సమన్వయింపఁజేసికొనవలయును. దేవనత్తయజ్ఞదత్తులు చరస్థిరాస్తులు భాగిందుకొనిరియన్నపుడు క్రహన్వయము లేక లోకమర్యాద ననుసరించి దేవనత్తయజ్ఞదత్తులుభయును జరస్థిరాస్తులుభయులునుబందుకొనిరి యన్నయర్థము చెప్పికొనినయట్టులే యిటఁగూడ నగుపోవు లుభయంబులతోడను నిర్వక్రమంబు లుభయంబులు సంబంధించి యగు పోవుధాతువుల యుభయంబుల తుదివర్ణంబులను నికారవక్రంబు లుభయంబులును పరంబగునపుడు యకారాదేశంబగు. ఇట నికారసాహచర్యంబునఁ దాలుస్థానికమైన వక్రంబే (ఎ) గ్రహింపంబడును.

(మూలము) వక్ష్యమాణంబైత్వంబు. (వ్యా) 103 నూత్రిమున బహుళంబుగా, వికారంబు. ఉదా—వి-అయి-అయిరి-విరి||పోయి-పోయిరి-పోయే-పోయెడు||“అయి” (38) నూత్రింబునఁ బూర్వకాలమం దివర్ణకంబురాఁగా ‘అగి, అయి ప్రకృతనూత్రిమున నికారము పరమయినందున నంత్యంబగుగకారంబునకు యకారంబు గలిగె. అగు ధాతుగకారంబునకునపదాద్యనూత్రిమునవచ్చిన వకారంబును గ్రహింపఁబడియకారంబు గలుగు. ‘అయిరి’ ఇట అగుధాతువునకు లిట్ప్రథమపురుషబహువచనంబు వివక్షితముగాఁగ ‘అగు + రు’ అయ్యె. పదప 17 నూత్రిమున నిగాగమంబుగలిగి తత్సమపరిచ్ఛేదములోని 26 నూత్రిమున రువర్ణకంబున కిత్వంబు వచ్చినందున ‘అగిరి’ అయి ప్రకృతనూత్రిమున యత్వంబురాఁగా ‘అయిరి’ అనినరూపనిష్పత్తిసిద్ధించె. 103 నూత్రిమున బహుళంబుగా నైకారంబు ప్రాప్తించి ‘విరి’ అయ్యెను.

ఇట్లే ‘పోయిరి’ అనురూపంబు. పోయితివి పోయితిరి ఇత్యాదిరూపంబులు, 17 నూత్రింబున నిగాగమంబును, 18 నూత్రి-నఁ దివర్ణకంబును గలిగి ప్రకృతనూత్రిమున యత్వంబురాఁగా నైనరూపంబులు. కొండతాఘనికకవులు ‘పోతివి’ ‘పోతిరి’ యిత్యాదిరూపంబులు వర్ణహీనంబుగా తమకబ్బంబులఁ బ్రయోగించెదరు. అయ్యది యతిసాహసంబు.

ఉ. అక్కట మందభాగ్యునకునట్టి సమాభవరత్న మెవ్వని
డక్కు విధాతనిర్దయఁ డొడంబడునే? కడుమేలివస్తువుల్
పెక్కుదినంబులున్కి యరిబృందముపెల్చినఁ బోటుబంటనై
యక్కడ కేలపోయితి మహాసూర్యువాణఁ గోలపోయితికా.

భార. దోషప, 2 9

చ. పలుకునెయిట్లు గొంతి విని బమ్మెరపోయితిమింత బెట్టిదం
బులగునె మాటలయ్యమయఁ బుణ్యఁడు కృష్ణఁడు కార్యవాదముల్
వలకెడునట్టివారు తెగఁబాటిరి ధర్మజవారిరాశికా |
జెలియకట్టవాఁ మనచేనగుకర్ణముచందమెట్టిదో|| భార- ఉద్యో-ర

100 నూ— అగునకువక్రంబుగూడుచో దీర్ఘంబగు.

వక్ష్యమాణంబు ద్విత్వంబు - ఆయెను - అయ్యెను - ఆయెడు-
అయ్యెడు.

వ్యా—అగుభాతువు తుదియచ్చునకు సంధివశంబున నెత్వంబుగూడఁగా దక్కిన
యచ్చునకు, అనఁగా నాదియగునకారమునకు దీర్ఘంబునని భావము.

(మూలము) వక్ష్యమాణంబుద్విత్వంబు. (వ్యా) ప్రకీర్ణకపరిచ్ఛేదముగోని 6 నూ
త్రమున, నూయేలాదులలోనిది గాన మీదిపాల్లునకు ద్విత్వచనంబు.

ఉదా—ఆయెను. అయ్యెను-ఆయెను-అయ్యెడు. ఆయెను, అసభాసప్రకీర్ణ
దుజునకు 16 నూత్రమున నెనువర్ణకంబుకలిగి యుక్త్యసంధిచే ఆగను, అయ్యె. ఇపుడు
99 నూ-న యత్వంబును బ్రకృతనూ-న నాద్యచ్చునకు దీర్ఘంబునురాఁగా నిర్దిష్టమా
పంబయ్యె: ఆయ్యెను, ప్రకీర్ణకపరిచ్ఛేదముగోని 6 నూత్రమున యత్విత్వంబును సమా
సపరిచ్ఛేదముగోని 13 నూత్రమున నాద్యచ్చునకు హ్రస్వంబును గాఁగాఁ బూర్వోక్త
రూపంబు.

101 పిలుచు మొదలగు ఎనికేముత్తు పరంబగునపుడు కడవ్రాయు బహుళంబుగ లోపించు.

పిలఁడు - పిలువఁడు - పిలుము - పిలుపుము - లేచునకుముజుజు పరంబగునపుడు చులోపంబగు - లేమ్ము - లేండు || పిలుచు - నిలుచు తలఁచు - ఇత్యాదులు.

వ్యా—పిలుచుధాతువులోను గాఁగల ధాతువుల తుదివర్ణము, ముడుజులును, జేత్తులును పరంబగునపుడు లోపించు. ఉదా—పిలఁడు. పిలువఁడు|| పిలుము-పిలుపుము (వ్యా) 'పిలఁడు' ఇటఁ బిలుచునకు వ్యతిరేకంబున 7నూ-న లజ్జేపత్యయము రాఁగాఁ బ్రకృతసూత్రమునఁ జువర్ణంబులోపించి (20) నూ—న లకారోపరియుకారమునకు నత్వంబుగలిగె. (నూ) లేచునకు ముజుజుపరంబగునపుడు చులోపంబగు. లేమ్ము. లేండు పిలుచు-నిలుచు తలఁగు ఇత్యాదులు. (వ్యా) 'లేమ్ము' ఇటలేచునకు మధ్యమపురుషేకవ చనంబు వివక్షితమయినపుడు, పువర్ణకంబునకు (29) నూ-న మువర్ణకంబాదిప్తంబయి ప్రకృతసూత్రంబునఁ జువర్ణలోపంబుకలిగి (61) నూ—న హ్రస్వంబును ముద్విత్వంబును బ్రాప్తింపగానైనరూపంబు. లేండు' లేచునకు (29) నూ—న లూట్టరువర్ణకంబునకు బహుత్వంబున డుజుగలిగి ప్రకృతసూ-నఁ జులోపంబును (61)నూ-న హ్రస్వంబు రాఁగా డుజు జేత్తుగాన 'జేత్తుబిందుపూర్వంబగు' నన్న సూత్రమున డువర్ణకంబునకు ముందుఁ బూర్వబిందు పుష్పతిల్లె. సంధిపరిచ్ఛేదమున (21) సూత్రమున నుడితోఁ హ్రస్వంబు మీఁద ఖండబిందువు నిషేధింపఁబడినందుననిటనర్థానుస్వారము 'వండుండు' ఇత్యాదులందుంబలె రాదని యెఱుంగునది.

పిలుము, పిలుపుము ఇత్యాదులందుంబలెఁ బిలుండు- పిలుపుండు మొదలగువాని యందును జువర్ణలోపంబు బహుళంబుగాఁ బ్రసూత్రంబున నయ్యెడును.

కం. పిలుడీ! కడయకకర్ణుని! బలవిక్రవశాలి యతఁడు పదిదివసంబుల్ |

గలనికి రఁడు నదీసుతు! పలుకులకుంగనలి సచినబంధుయుతముగాఁ ||

భార. ప్రో. ౧ ఆ.

కం. నిలుడునిలుడనుచు వారలఁబోలుపుగఁ బెనకువకుమగుడఁబురికొల్పచున
తులువ తొలివేల్పుఁ బైకొనిఁబోతపుమానొకటి మీఁదఁ బడవైచుటయున్ ||
అ. తే. రా. యః.కాం.

కం. చులుకఁదనంబున విప్రున! కలుకంఁగాఁదగదు గురుఁడనైయుండుదునం!
చలయక డెలిపితిఁగాకిటు! నిలుమీ! నీరణమునేత నిజమగునేనిన్ ||
భార. ఉద్యో. ౪ ఆ.

చ. నిలునిలు మెదుఁబోఁగలవు నీ విటువాఁతినఁ జావు దప్పునే!
యలవుఁజలంబుఁబోవిడిచి యాసభ నించుకళంఁ లేక నీ
పరికినయన్నియున్ మఱచి భంగపుఁజచ్చుట దెచ్చి కొంటి పె!
ద్దలు వగఁ బొందెన్నకును దమ్ములకుం చలవంపు గానిసీ? భా. ద్రో. 3 ఆ.

కవిసంశయవిచ్ఛేదము—సృగ—తరం. కం॥ నిలువుము కొలువుము పిలువుము!
గలువుము విడువుకునఁగాఁదగిన బహుశబ్దం! బులకుం దృఢీ కువర్ణము! తొలఁగిన దో
మంబులేదు తుహి నాంశుధరా ||

ఉ. బద్ధులుచెప్పు డెల్ల వటుపోవిడుమెమ్మొయినైన సౌఖ్యసం!
సిద్ధియొనర్చు నాకు వెడఁచేసినఁ దాపము రూపుమాపు నా!
వృద్ధియకోరుడేనియవివేకివు నీవని నన్ను నిట్లసం!
బద్ధములైనవాక్యములు పల్కక వే పిలిపింపుకోమలిన్ || భార. విం. ౨౨.

వెఱచునకుంగూడ నంత్యవర్ణలోపంబు కవిప్రయోగంబులఁ గానంబకు.
తే. గీ. చెంచునంటికిఁబోయి చెంచెతకుఁ బ్రియము!
చెప్పినమ్మించి తలమీఁదఁజేయివెట్టి||
వెఱకుమని తన్ముఖంబున నెఱుకు తేని!

గాంచి యాతనితోడ సఖ్యంబుఁజేసి॥ కాశీఖండము.
కవిసంశయవిచ్ఛేదాది గ్రంథకర్తల యభిప్రాయమునం జేసి యీపిలుచునభ్యుతి
గణంబులో నన్నిధాతువులును చువర్ణాంతములే గ్రహింపఁదగినట్లు ధ్వనింపునని కొంద

అందురు. కాని బాలవ్యాకరణపుస్తకంబులు కొన్నిటిలోఁ 'దలఁగు'నుమఱికొన్నిటిలోఁ 'దలఁచు'ను ముద్రింపబడియె.

తలఁడుతలండు'నిన కతిపయకవుల గద్యంబులయందలి ప్రయోగంబులుమాత్రమర్థ సందర్భమునుబట్టి తలఁగునకు సాధకంబగునుగాని తలఁచునకు సాధకంబుగాఁ గనఁబడుచుండలేదు కాన సుధీమణులు శోధింతురుగాక!! ఇట్లు మాత్రస్థబహుళగ్రహణంబున "స్థితస్యగతిశ్చింతనీయా" యనున్మాయంబు ననుసరించి సత్కవిప్రయోగంబులు సమర్థించుకొనునది. సంగీతరిచ్ఛేదములోని (౧౩) మాత్రమునొద్ద "మీరు తలఁడు" అను సుదాహరణవ్యాఖ్యచూడందగు.

102 నూ—లాఁతిచో సహితము కాదేశాదులు కానంబడియెడి.

కావుతను - కాతను || అగుట, కావుట || అగుదును - కావుదును || కానను - కావునను || అనుదును - అనవుదును - నావుదును- ఇత్యాదులెఱుంగునది.

వ్యా—ముడుజ్జులును, జీర్ణులును బరంబగునపుడు, అగునకుఁగాదేశంబును, అనునకు నాదేశంబును, (96)నూ—న విధింపబడియె. అట్లు ముత్తుపరంబగునప్పుడేకాక 'తను' వర్ణకంమును (26నూ) టవర్ణకంబును (35 నూ) భౌవలక్షణార్థంబందలి ననువర్ణకంబును, (41 నూ) బరంబగునపుడు అగునకుగాదేశంబును, దునువర్ణకంబు పరంబగునపుడు, అనునకు నాదేశంబును బహుళంబుగానగు. వానికి వుగాగమంబు బహుళంబు. ఉదా. కావుతను. కాతను|| అగుట కావుట|| అగుదును-కావుదును|| కానను-కావునను|| అనుదును-అనవుదును-నావుదును ఇత్యాదులెఱుంగునది.

"కావుతను" అగుధాతువుమీఁదిలాట్టుడుజ్జునకు (26) మాత్రమున ద్రుతాంతంబయినతనర్థంబు రాఁగాఁ బ్రకృతమాత్రంబునఁగాదేశంబగునో వుగాగమంబు బాహుళకంబుగాఁ గలుగఁ జెనిర్దిష్టరూపంబయ్యె. 'కాతను' వుగాగమాభౌవమందు రూపంబు,

ఉ. ఉల్లమునందు నక్కటికమానుట మీకులముందుఁ గంటివం

చల్లన మేలమాడునచలాత్మజమాటకు లేతనవ్వు సం

ధిల్లఁ గిరిటిఁ బాకుపతదివ్యకరాధ్యునిఁ జేయఁకాంబరీ

ధిల్లుఁడు కృష్ణరాయల కభివృద్ధిశుభప్రతిపాది గావుతన్

మను. ౧ ఆ.

క॥ శ్రీనోబుట్టి సుధావధుద్రవముతోఁ జెన్నొందుపుష్పంబు కో

భాతాయ్యవెల్పుఁగా ముడుచుపంపాహేవకూటాశ్రయ

ఖ్యాతబ్రహ్మము ప్రోచుఁగావు తః విరూపాక్షాహ్వానంబాకువీ

టీతిన్ముప్రభు వేంకటాద్రిహృదయాటికంబు లోకంబులన్

తే. గీ. ఉపనిషత్తులు చోటులైయోలగింపఁ | బుండరీకాససమున, గూర్చుండి
మదికి! నించువేడుక వీణవాణుంచుచెలువనలువరాణి మదాత్మలో వెలయుఁగాత॥ గును
౧ ఆ. గీ. “అఖిలధూతములకు వానండమగు గాత” — మార్కం. ౮ ఆ.

ఇయ్యవి యాశీర్థముందుఁ దద్ధర్మార్థక్రియలకు ననుప్రయుక్తంబగునందు. ‘గావుతన్’ అనునది ముఖ్యక్రియగాఁగూడఁ బ్రయోగింపఁబడందగు. కావుననే మొదట సుడాహరింపఁబడిన మనుచరిత్రపద్యంబులో “శుభప్రతిపాదిగావుతన్” అని కేవలస్వతంత్రక్రియగానే యాంధ్రకవితాపితామహాదులు ప్రయోగించియున్నారు. క్రిగాపరిచ్చేదములోని (28) సూత్రముల్లో ‘దుష్ట’ నిప్రత్యాహారంబు గ్రహించిన సామర్థ్యంబు నంజేసి సమస్త పురుషవచనంబులందును నెడుతవర్ణంబులు ఘంటాపథంబుగా నుండనొప్పు కాన (1) అతండు శుభప్రతిపాది గావుతన్ (2) వారు శుభప్రతిపాదులుగావుతన్ (3) నీవు శుభప్రతిపాదిని గావుతన్ (4) మీరలు శుభప్రతిపాదులరు గావుతన్ (5) నేను శుభప్రతిపాదిని గావుతన్ (6) మేము శుభప్రతిపాదులము గావుతన్॥ అనినపురుషవచనంబులన్నిటికిని భేదంబులేక యప్రతిహతంబుగా, ‘గావుతన్’ అనుతనంతక్రియసమన్వయించును. ఇట్లే (1) యతఁడేలుతన్ (2) వార లేలుతన్ (3) నీ వేలుతన్ (4) మీరేలుతన్ (5) నే నేలుతన్ (6) మే మేలుతన్॥ ఇత్యాదిస్థలంబులందు ‘వేలుతన్’ ఇత్యాదితనాద్యంతాదిక్రియలు పూర్వోక్తస్థలంబులందు, ‘గావుతన్’ అను

తనంత క్రియతోలే సర్వపురుషవచనంబులతో సామానాధికరణ్యంబు సమకూరగా జ్యంభించుచుండందగు. పురుషవచనంబుల భేదంబును దెలియజేయునట్టివేర్వేలుప్రత్యయంబుల నొందక యన్నిటియందును సమానాకారంబైన “ఏలుతక్” ఇత్యాదిశబ్దంబుల యర్థంబునకు యుష్మదస్మదాదిశబ్దార్థంబులతోడి సంబంధము లోకవిరుద్ధంబని శంకింతురేని సాపహసచిత్తంబునజిత్తుగింపుడు. సంస్కృతభాషలోఁగూడ సమానప్రత్యయంతవయిన శబ్దంబులయర్థంబులకు యుష్మదస్మదాది శబ్దార్థంబులతోడి సంబంధము గానంబడుచుండు. అయ్యది నిదశకనంబుగా నిచ్చటఁ బ్రదశకంపబడును.

తేన విద్యతా భూయతామ్ = సవిద్యాక్ భవతు.

త్వయా “ ” = త్వంవిద్యాన్ భవ.

మయా “ ” = అహంవిద్యాక్ భవాని.

తేర్విద్యన్భిభూయతామ్ = తే విద్యాసో భవంతు.

యుష్మాభిః “ ” = యూయంవిద్యాంసోభవత.

అస్మాభిః “ ” = వయంవిద్యాంసోభవాను.

ఇత్యాదుల “భూయతామ్” ఇత్యాద్య నేకశబ్దంబులయర్థంబులకే పైనింజూపిన విధంబున యుష్మదస్మదాది శబ్దార్థంబులు కర్తలుగా సంబంధించుట కరతలామలకంబై కానంబడుచున్నది. ఇంకను విశేషం బేమనఁగా భాషాసరిపాటింజేసిసంస్కృతభాషలో నకర్మకథాతువులయందే యిట్టిరూపంబులు కనంబడును. మఱియుఁ దిజ్ప్రిత్యయంబు కర్తృర్థమందుఁగాక భావార్థమందు వచ్చినందునఁ దాదృశతిజంతము, స్వార్థంబునుజెప్పునట్టి యవసరంబునఁ బ్రధమాంతపదంబునకు నర్థంబైనకర్తను నాకాంక్షింపనందున భాషాశైలింజేసి “కర్తృకరణయోస్తృతీయా” అనుమాత్రంబునఁ గర్తృత్వతీయాంతమై యుండును. ప్రకృతింబుననో, మాంధ్రభాషామర్యాద ననుసరించి సకర్మకంబులును నకర్మకంబులు నైనయుభయవిధధాతువులకు నాశీరాద్యర్థంబులు విషయంబగుచోఁ గర్తృద్యర్థమందు డుజ్జువిధింపఁబడినందుననట్టిడుజ్జునకాదేశంబైన తనాదివర్ణకంబుప్రథమాంతపదంబునభోధింపఁగను కర్తృదికము నాకాంక్షించుచుంటుందేసియిట్టిస్థలంబులందుఁ గర్తృప్రథమాంతము లోనుండును. ఇట్లులు సంస్కృతాంధ్రభాషలలోఁ గర్తృవాచకంబులైన యుష్మదస్మదాదిశబ్దంబులుభిన్నభిన్నవిభక్తులలోనున్నను చనర్థంబులుమాత్రమేకవిధతిజంతములతోఁ

గర్తలుగో నన్వయించుచున్నందున సాదృశ్యము స్పష్టమగుచున్నది. సంస్కృతభాషలో గూడ ఫలితార్థములో యుష్మదాదిపదంబులు ప్రథమాంతములుగానే యన్వయించుచుంటు మాపబడ్డది కావునఁ బూర్వోక్తదృష్టాంతానుసారంబున, 'జేయునది' మొదలగు విధ్యర్థ కక్రియలును దనాద్యంబులై యాశీరాద్యర్థకక్రియలును నాంధ్రభాషామర్యాదం జేసి యఖిలపురుషవచనంబులతోడ నన్వయించుట యబ్బరంబుగాదనియెఱుంగునది లూట్టు డుజున కెడుతవర్ణంబులు విధించిన (26) నూత్రము సామాన్యనూత్రమనియు, లూట్టు మధ్యమపురుషంబునకు ముడుజులు విధించిన (29) నూత్రము విశేషనూత్రమనియు నెంచి మధ్యమపురుషములో మాత్ర మేకత్వబహుత్వములందుఁ గ్రమంబుగా ముడుజు లు గలుగును గాని (26) నూత్రమునఁ దనాదివర్ణకములు గలుగనేరవని కొందఱు శంకింతురు. అయ్యది ప్రమాదమూలకంబు. అట్లయ్యేనేని డుజున కెడుతవర్ణంబులని ప్రత్యాహారంబు గ్రహించి తత్సామర్థ్యమును నూచించునట్టి గ్రంథకర్త తాత్పర్యంబు నకు విరోధంబు సంభవించు. ఇదియునుంగాక యింకొకవిశేషంబు గలదు. (27) నూ త్రము లూట్టునవిధ్యర్థంబు విషయంబగుచో సర్వపురుషవచనంబులయందును నదిశబ్దం బును విధించుచున్నదిగానా!! కాననయ్యది వ్యాపకంబుగాన సామాన్యనూత్రము గావల యును. (29) నూత్రమన్ననో, లూట్టులో నేక జేశంబగు మధ్యమపురుషంబులకు ము డుజులను విధించుచు వ్యాప్యబయినందున విశేషనూత్రము కాకతీరదు. ఇట్లు పర స్పరంబును సామాన్యవిశేషభావంబు స్పష్టపడఁగా సమీపవర్తియైన (27) నూత్రంబు ను ననంతరన్యాయంబున (29) నూత్రమున బాధించునుగాని (27) నూత్రమును దాఁటి మారవర్తియైన (26) నూత్రార్థము నెట్లుబాధింపఁజాలును?

కాఁబట్టి (26) (29) నూత్రంబులకుఁ బరస్పరంబును బాధ్యబాధకభావకల్ప కనంబు సమంజసముగాఁ గనఁబడదు. వాస్తవంబును బరిశీలింపఁగా శమీపవర్తియైన (27) నూత్రమును సయితము (29) నూత్రము బాధింపదనియే గ్రంథకర్త తాత్పర్యమ యినట్టులు గన్వించుచున్నది. ఏలయనఁగా (27) నూత్రమునొద్ద "వానికి నీవు బాసట యయియుండునది" యని మధ్యమపురుషైకవచనస్థలంబున నదిశబ్దంబు సంభవించునను టకు నుదాహరణమీఁబడనిది. పైనింజూపినవిధంబున నిట్టిస్థలంబునందు విశేషవిధియైన (29) నూత్రమున మధ్యమపురుషంబునందు మువర్ణకంబురాఁగా "నీవు బాసటయయి యుండు" మని యుండందగునుగాని యిచ్చట నదిశబ్దంబు విధ్యర్థమందు సంభవించి

పూర్వోక్తంబయిన యదాహరణవాక్యమెట్లు సాధువుకాఁజాలును? కాన (27) (28) సూత్రములకు సయితము బాధ్యబాధకభావంబు లేకుంట గ్రంథకర్త భావంబయినట్లు స్పష్టపడుచున్నది. ఇట్లు (29) సూత్రంబున (27) సూత్రకార్యంబునకే భంగంబు సంప్రాప్తింపనిస్థితిలో దూరవతికయైన (26) సూత్రకార్యంబునకు భంగము సంభవించునన్న పూర్వపక్షోక్తిపృథ్వితాపనంబున చంతభంగంబు సంభవించునన్నలోకోక్తి వంటిదియు మిగుల హాసాస్పదంబగునుగాని వేటొంటికాదు. శంకాకారులమతంబున సైతము “నీవు శుభప్రతిపాదివి గావుతే” “మీరు శుభప్రతిపాదులరు గావుతే” అనిన యిట్టి మధ్యమపురుషస్థలంబులందుఁ దనంతమయినయగు ధాతువుసాధువనకతీరదు. కాఁబట్టి సర్వపురుషవచనంబులయందును నాశీరాద్యర్థవిషయంబున ద్వితాంతవయిన యేశుతవర్ణంబులును, విద్యర్థవిషయంబున నదిశేబ్దాలును నిరాంతకముగాఁ బ్రవర్తించుచును. ఈయర్థమే చిన్నయనూరివిరచితమైన శబ్దలక్షణసంగ్రహమందలి క్రియాపరిచ్ఛేదములో—

(53) నూ—తవర్ణకం బాశీస్సులందు సర్వవచనంబుల కగు.

(54) ఎదువర్ణకంబొందెనగు.

అనునీసూత్రంబులందు స్పష్టముగా వివరింపఁబడినది. ఒకవేళను శంకాకారులు పూర్వకవిప్రయోగంబులోఁ బ్రథమపురుషక్రియలయందుంబలె మధ్యమపురుషక్రియలయందు నెశుతవర్ణంబులు గానం బడవందులేని యిట్టి గట్టిప్రశ్నంబుత్తమపురుషంబునకును సదా సాధారణంబై సంబంధించుంగావున నప్పుడు (26) సూత్రమందలిడుజుప్రత్యహరగ్రహణంబు మీఁదుమిక్కిలి వ్యర్థంబై ముంతసామర్థ్యంబుగలదయ్యెడిని. కాన నీక విస్తరంబుతోఁ జాలును. కవిప్రయోగంబులు గనుంగొనఁజాలని స్వదౌర్బల్యదోషంబును శాస్త్రంబునం దాలోపించుట యుక్తంబుగాదు గావున నిబ్బహుకాంధ్రోక్తిమయప్రపంచంబునఁ బండితపుంగవులు పరమశ్రద్ధాపూర్వకంబుగాఁ గవిప్రయోగంబులు గవేషింతురుగా? ఇట్లు పైనింజూపిన యీశాస్త్రంబు లప్రతిహతంబైన యీశాస్త్రంబులై పరిధవిల్లుచుండఁగా నయ్యని గ్రహించిన యుత్తమపురుషుండు నానార్థదాయకంబై హృద్యంబగుపద్యంబును గేనల మధ్యమపురుషార్థంబునుమాత్రమే యాఁబాలి యాకారాంతబగునట్టి క్రియతో విక్రియనొందింపక, సమస్తపురుషార్థనానంబున బద్ధకంకణంబయి నాంతంబగునట్టి సత్తాశ్రయక్రియతో సత్క్రియనొనరింపసాహసింపఁదలవని యెన్నుకొని మద్విరచితంబైన జార్జిముక్తావళియందలి పద్యంబు

నట్లు అనేకద్యంబులకును విధి. పండుకుల దేవం బరిశిలంపఁగాఁ బూర్ణమిది. ఈ శ్రేష్ఠ
ద్రువనేర్యభామ! కరుణాపింధూ! విభింబాయక! న్యాజప్రేమబలత మహామణియైన
జాతి భోక్తృమహామహిమ! న్యాజభాగముఁ దలఁడెవరతకు నుద్యాగించి భోక్తృ
యాజాదక ద్వజరాజనగుర్గురణ వీర్ణయందెన్న యెలుకె||

చ! బహువచనపాదపాద్ధికులపర్యతపూర సరస్వరస్వదీ!

సహిత మహామహీభరమజప్ర సహనఫణాళిదాల్చి దు!

ప్రసాదార్థమార్థికిఁ బరిశ్రాంతికిఁ బాయకఁజేయియెన యె!

య్యహిపతి దుమ్మకాంతకుడనంతుఁడు మాకుఁ బ్రసన్నుడనయ్యెనుక!

భార. ఆది. ౧ ఆ.

ఉ॥ దేవమనుష్యలోకములఁ ద్రిమృదుమ నివృత్తపతాపన!

భావితకికౌర్యలు నపానవిషోక్తటోపవిస్ఫుర!

తావకతాపితాభిలవిపక్షులునైన మహాను భావుర

రావతోటిభారభణిరాజాలు మాకుఁ బ్రసన్నులయ్యెడుక!

భార. ఆది. ౧ ఆ

పైపద్యంబులలోఁ గ్రమంబుగా నేకవచన బహువచనంబుల భేదంబులేక యా? రాద్యర్థంబున నెనువర్ణకంబు ప్రయోగించుట కానరవిమోచి. ఇటు తరువకంబును నిరూపించుగాఁ జూచుచు నచన భేదంబు. నంచక యుపయోగంపంపను.

‘అటట, కావుట’—ఇటు (35) నూ—న భావారంబున నను భావపునకు టవర్ణకము గాఁగాఁ బ్రకృత నూ—న బహుళంబుగాఁ గా దేళపు గాగమమ్మును సిద్ధించి ప్రామాణ్యమునొందును. కావునను—(36) నూ—న భావమున నానభివ్యర్థమున ‘నను’ నను దునువర్ణకంబునందుఁ బ్రకృతనూతమునఁగా దేళపు గాగమంబును భావారంబును. ‘కానను, కావునను’—ఆపనాతువునకు (41) నూ—న భావలక్షణంబుననైన ‘నను’ వర్ణకంబును భరమగునో! బ్రహ్మవిధిని. కాదేళమును. విభావమున వుభాగమంబును నయ్యె. ‘నాడు రమ్మనినఁబోయితిని’—ఇత్యాది భావలక్షణారకనవర్ణకసలంబులందు నాడురమ్మనెను. కానఁబోయితిని. అని పర్యవసన్నార్థము చెప్పఁదగియుంటుండేని

‘కానక, కావునక’ అనుపదంబులు భావలక్షణార్థకనవర్ణకాంతమ్ములని యెఱుంగునది. ‘ఇయ్యవి ప్రయోగించినప్రదేశంబులందుఁ పూర్వోత్తరార్థంబులకుఁ గార్యకారణ భావంబు ఖలితార్థంబుగాఁ వోచుచుండు. (1) ‘అనుడును(2) అనవుడును (3) నావుడును’—అనుధాతువునకు (42) నూ—న డునువర్ణకంబు. (2)వ రూపమందు బాహుళికంబునంజేసి వుగాగమంబును, ధాతునకారోపరియుకారంబున కత్వంబునయ్యె. (3) వ రూపమందు నాదేశపుగాగమంబులు.

103 నూ—అచ్చికంబు లందయియవులకు వక్రతమంబులు బహుళంబుగానగు.

అయిదు - ఐదు || అయిరేని || ఐరేని || అవుడు - ఔడు || గవుసెన - గౌసెను.

వ్యా—అచ్చితెలుఁగుమాటలయందున్న ‘అయి’ అనుశబ్దస్వరూపమ్మునకు వికారంబును ‘అవు’ అనుదానికి ఔకారంబును బహుళంబుగానాదేశంబులగునని యర్థము.

ఉదా—అయిదు-ఐదు|| అయిరేని-ఐరేని|| అవుడు-ఔడు|| గవుసెన గౌసెన|| (వ్యా) అవుడు-ఔడు. (పెదవిక్రిందిచోటు) గౌసెన—(వీణెమొదలగువానిమీఁదియొక) ఉ|| కట్టిననీలిదిండ్లు నెలకట్టియవిండ్లును విండ్లగౌసెనల్| చుట్టినొసళ్ళపైనిడిన బాంజులుపల్లసిగల్గటితటిం| బెట్టినమోటకత్తులును మేనులఁగార్కొనుకప్పులేర్చిచే| బట్టినవేటయమ్ములును బాగువాగురికల్ మహాధ్వనుల్|| మను ౪ అశ్వా.

104 నూ—కలుగున కస్త్వార్థంబునందు లట్టుపరంబగునపుడు కలయగు.

ప్ర - కలఁడు - కలరు - కలదు -కలవు || మ - కలవు - కలరు || ఉ - కలను - కలము,

అస్మత్—అస్మత్కర్తృభావంబునందు అనగా లుగ్వికరణభంబైన “అసభుని” అనినధాను
 పాఠములోని యసధాతువునకు. అగుట, ఉండుట, అనునవియర్థములగు. లోకములో
 “అసి” అను సంస్కృతకేబ్బంబునకు కలదు. (లేక) ఉన్నది అనియు “నాసి” అను
 దానికి “లేదు” అనియు నర్థము లాబాలగోపాలము ప్రసిద్ధములుగదా!! ఈయర్థము
 లందు కలుగుధాతువు సదా యకర్మకంబగును. పెనింజెప్పిన యకర్మకారములందలికలు
 గు ధాతువునకు వర్తమానాకలకారము పరమయ్యేనేని “కల” అనేడిమాదేశంబగును
 ఉదా—కలఁడు’ ఇచ్చట వర్తమానకాలము వివక్షింపఁబడినపుడు మొదట కలుగు +
 ల, ఇట్లుండె. ఏకత్వము భావింపఁబడినపుడు, నా—ముచేత “కలుగు + డు” అని
 కాఁగాఁ బ్రకృతనూత్రమున (అస్మత్కర్తృభావంబున) కలాదేశముకలిగి “కలఁడు” అనిన
 రూపంబు సిద్ధించె. ఇట్లుకలరు (ప్ర-బ్ర కలదు (అమహద-ఏ) కలవు (అమహద-బ); కలవు
 (మహద-ఏ) కలగు (మ-బ) కలను (ఉత్త-ఏ) కలము (ఉత్త-బ) ఇత్యదులందున్నాంబు.
 ఇందులకుఁ గవి ప్రయోగంబులు, లే. గీ. మానినాథ! కుటుంబజంబాలపట్టు! మగ్నమా
 ద్యశోగ్నహమేధిమంజులంబు! నుద్ధరింపంగనామధ మొందుగలదే! యొవ్వదలమీరతోలే
 తమకబిడకు! మను. ఆ. ౧ (కలద - ఉన్నదా!) ఉ! ఓ సరసీయవోక్షి! దానోరతిఁ
 గొగిట నీవు చేర్చుతిం! పాసుకల్పర్త కనఁ గలదా! వలదందుఁ బెనంగనేని సజ్జ్యసేన
 యొక్కలేత పాతహామససాగ్గుడుకేలిపైననా! క్యాసితదుఃఖి లేమనసేత్యమసహ్యమన
 న్నయంగవో మను. ఆ. 3 గీ! ఇట్టివిక్రమంబు నిట్టిపామర్యరంజుగలదే! యొరులకెట్లగం
 బునందు భార. ఆది. ౬ ఆ. కలగునకు ఓపుట అనునర్థముగలదు; అది యస్మత్కర్తృ
 గాకున్నను కలాదేశంబు గానంబడియెడి. లే. గీ. సింహకవచంబుదొడిగివఁ జెనఁటికు
 క్క! గంధగజ గంధమునకును గలదే నిలువ! వారి ఉ. ౬ ఆ. (నిలువఁగలదే నిలువనో
 వునా!) పాండుట యర్థమిచ్చునపుడు అసి కేబ్బార్థముకానందునఁ గలుగునకుఁ గలాదేశం
 బురాదయ్యె. ఆ గీ. జనులనతిధి జనుల సతతంబుఁబూజిరపు! మన్న దానమునధరామ
 రేంద్ర! వరులఁదనుపుమఖిలవసుమతిప్రజ కెల్ల! గరుణఁ గలుగుమమ్మ కమలక్షేత్ర! భా
 ర. ఆది. ౩ ఆ. (పాండు)

ఎడియెడులకు లోపంబిటునిత్యంబు - కలవాడు - కలుగువాడు.

వ్యా—“ఋత్ తృచా” [అ 3 పా ౧ నూ ౧౩౩] అనునూత్రంబునఁ గర్తృ
ర్థమందుఁ దృచ్ఛిత్యయంబు ధాతువుకంటె సంస్కృతవ్యాకరణంబున విధింపఁబడియె.
కాన, త్రుఠంబునందుత్పల్లకార్థమందు ఆనఁగాఁ గర్తృర్థమందుఁ గలుగుధాతువునకుఁ
గలాదేశంబు వికల్పము గానగును. తృవర్ణకార్థకములైన యెడియెడువర్ణకంబులు [రర
నూ] లడ్వర్ణకంబుకంటె నన్యంబులైనందునఁ బూర్వనూత్రమునఁ గలాదేశము ప్రాప్తి
ప కప్రాఁగ నీనూత్రముచేత వైభాషికంబుగా విధింపఁబడియె. కాన నిది యప్రాప్త
విభాషయని యెఱుంగునది.

ఉదా—కలవాడు. ఇటుఁగలుగుధాతువుకంటెఁ గర్తృర్థమందుఁ బ్రకృతనూత్ర
మునఁ గలాదేశమృదు, సమాసపరిచ్ఛేదములోనితొమ్మిదవనూత్రమున ననుప్రయుక్త
మైన తచ్ఛబ్దంబును, కల వ నూత్రమున నెడియెడువర్ణకంబునకు లోపంబు బాహుళ
కంబుగాన నిటు నట్టిప్రత్యయంబులకు నిత్యలోపంబును [వాడు] రాఁగాఁ జెయాపం
బు సిద్ధించె; వైభాషికంబు గావునఁ గలాదేశంబుపక్షంబున రాక ‘కలుగువాడు’ అని
యాపాంతరంబు. “కలవాడు” ఇత్యాదులందలి కలకేబ్బంబు కలజే వర్ణకంబు రానందేన
దీప్తిమిది తచ్ఛబ్దవకారంబునగు నెండఁగలాడు, ఇకాఁగలాడు, త్యాదులందుంబలె
(క్రియాపరి) 117 నూత్రంబున వైభాషికలోపంబు. రాదని తెలియునది. మఱియు
కలవాడు, కలవారు, ఇట్టివారు, కలకేబ్బంబులందు దీర్ఘాంత మైన తచ్ఛబ్దవకారంబునకు
సర్వతరుణకును లుక్కు (సర్వలోపము) కవిప్రయోగంబులఁ గానంబడియెడి.

క॥ అలఁకుకయెడులుగడుఁ బె॥ క్కులుజీవింతుట నరగ లుగుటయుంగడువృ
ద్ధుల లక్షణమేజ్ఞానము । గలఁడేనియు బాంబుడైనఁ గడువృద్ధుమహిళ॥ అరణ్య. భార
3 ఆ. (కలఁడేనీ-కలవాడేని)

క॥ సమరథుఁడు చిరుదులక్ష్మణ॥ కుమారుఁడుంగదిసి మొనలఁగోల్తులఁజేయక॥
మిము నెల్లమి ప న భుజగ॥ గ్వముచుకమును గలఁడు గొనఁడరాతులనధిపా॥ భార. ఉద్యో
౪ ఆ. (కలఁగు-కలవాడు) అ॥ చను నెనీకునిట్టి నాపాపక్తియఁజేయ॥ నెల్ల వారికంటె

యోగోగ్రంథః కరుణాచందనాకుః గూర్తనీనీయకుః వాయ్యయట్టి శిష్యులసమయంకః॥

భార. ఆర. 3 ఆ. (కలవుచకలవాడవు, ఇటు పాకారడకారంబులు రెండునులోపించె)

అ॥ జంటపన్ని బంబు చువిలినుట్లుగా ననినబాములెల్ల ననయమిదియు॥ ధన్వి
పంచేనేనధర్మంబునీయంగ॥ దగునె యెఱుకకలరె మనుషలెందు॥ భార. ఆది. ౨ ఆ.

క॥ అమితంబునీకేపము మ॥ హిమయెఱుగక యిట్లుచేసెడి దీనిసమ్మి పుము
మత్సేన్యంబునితో॥ ధమువా పుమ యెఱుకకలరెతరుణులుధరణి॥ భార. ఆర. 3 ఆ.

కా॥ ద్యూతన్యామజమునకా సభాంగణములో దుర్వ్యధనుండట్లు దు॥ ర్మిరిం
మ్మాటి యొసగినట్టి యునుముతో నిష్కంపధైర్వోన్నమ॥ ధ్యేతన్యాయుడవైన నీకొకనికిం
తెల్లకా సహింపంగవి భ్యాతకుంతులరేరె ధార్మికులు నిష్కంబిటిరె యెవ్వరుకా. భా
ర. అరణ్య ౪ ఆశ్వా. [ఇట్టిరె-ఇట్టివారే]

106 నూ—అస్త్యర్థంబునకు లజిమికనివడి వర్ణకంబులు పరంబు
లగునవుడు తేయగు.

ప్ర - లేడు - లేరు - లేదు - లేవు ॥ మ - లేవు లేరు ॥ ఉ -
లేను - లేము ॥ లేమి - లేక - లేని - లేవడి.

వ్యా—అజీ [వ్యతిరేకార్థకము 2 నూ] మి [వ్యతిరేకభావము 32 నూ] క
[వ్యతిరేకకర్తార్థకము] ని [వ్యతిరేకత్వవర్ణకార్థకము ౪2 నూ] నడి [కృదంత ౨౨ నూ]
ప్రత్యయంబులు పరమైనచో నస్తిధాతువునకు వాంఛభావలో సమానమయిన కలుగు
ధాతువునకు 'లే, శబ్దము సర్వాదేశమగును. ఉ. ప్ర. లేడు. లేరు. లేదు లేవు॥
మ. లేవు. లేరు. ఉత్త. లేను. లేము. లేమి. లేక లేని-లేవడి. కలుగుధాతువునకు
వ్యతిరేకకర్తార్థమునలెవర్ణకము పరమగుచో 'లే, ఆదేశంబును ఆలకారమునకు ఉత్తమ
ప్రత్యయమునలెవర్ణకమునకు ధాతా"లేము" అయ్యె ఇట్ల [క్రియాప]
య్యె మూర్తమునెర "లే" క్రితాస్యమును మువర్ణకమునకు మామధియురాదు. అనూత్త

మ లోగి మజ్జుకబ్బమనేతడత్ సాహచర్యమునంజేసివాఁడ్యమపురుష ముకర్ణక మేగ్రహింపఁ బడును. పైయుదాహరణమగుదలి మువర్ణకముత్త మపురుష సంబంధిగాన ౬౧ సూత్ర ముప్రసర్తింపదు. తక్కిన యాదాహరణములు కరతలామలక సులభంబులుగాన లేమిలేన డిశబ్దంబులమాత్రమే కనిప్రయోగంబులఁ బ్రదర్శింపఁబడును. “క॥ గరులకుభక్తుఁడు గారుఁడు! కరుణగలఁడు శౌర్యధైర్యగాంభీర్యధురంధగుఁడు మొగమోడునాసుర! పరపౌ తునిలేమిశోర్యవచ్చునె చెపుఁడా” భార. దో॥. ౨౮ (లేమి=కలుగమి) ప॥ “తొలం గఁద్రోయరానిలేమికి మదినొండుపాయంబులేమికిం గొంతవింతించి” విక్ర. ౨౮ (లేమి= దారిద్ర్యము) “నీ॥ నిదురలేవడిఁగంపు నెరయుకన్గవతోడఁబొడిస్తాడియైన మేళూతతోడ” రసి. ౫౮. “మ॥ లేవడిం! బడియుండదగదంచుసత్యగరిమన్ మధ్యంబుగన్వట్టఁగా” చంద్రా ౧౮ “లేవడియెంతేనిజీననంబు” నై ౧౮. “ఉ॥ లేవడియైనభుక్తిగొని లేవడి గంబనదాఁకఁగొంతయున్” పాండు. ౪౮.

107 సూ—వ్యతిరేకంబునందు వలచునకొల్ల విభాషనగు.

ప్ర-ఒల్లఁడు-ఒల్లరు-ఒల్లదు-ఒల్లవు॥ను-ఒల్లవు-ఒల్లరు॥ఉ-ఒల్లను- ఒల్లము॥ ఒల్లమి - ఒల్లక - ఒల్లని॥ పక్షంబున వలనఁడిత్యాది॥ ఒల్ల మికొల్లఁ బాటని ప్రయోగంబులం గానంబడియెడి.

వ్యా—వలచుధాతునకర్మకమైనపుడు పరిమళించుట, సకర్మకమైనపుడుకోరుట కామించుట అని యర్థభేదంబులుగలది. ఈసూత్రమున సకర్మకార్థకమైన “వలచున”కే వ్యతిరేకార్థమందు వికల్పముగా, ఒల్లదేశము విధింపఁబడియె. పైయుదాహరణములన్ని యు “వలచు” నకు వ్యతిరేకార్థమందు, అనఁగాఁ గోరకుండుట కామింపకుండుట అను నర్థములందు నైననని తెలిసికొనునది. ఒల్లఁడు (కామింపఁడు) ఈరీతిగా నర్థమూహిం చునది. పక్షంబున వలవఁడు (కామింపఁడు) ప్ర. బ. వలవరు. అ. మ. ప్ర. వలవదు. అగు ప్ర. బ. వలవవు. ఇత్యాది ఒల్లమి. పక్షంబున వలవమి. మేలిమి + కూడుగూర లుఇత్యాదులందు “మి” వర్ణమున, సుఖము + పాటు ఇత్యాదులందు మువర్ణమును స్మృతి నుందు లోపించి “మేలికూడుగూరలు” “సుఖపాటు” ఇత్యాదులైనట్లులు

ఒల్లమి + పాటు తనుదానిలో నంత్యవర్ణము లోపించి "ఒల్లఁబాటు" అగును. ఇటు
 అప్త శేషంబునకు నుగాగమంబువచ్చుట విశేషంబు. ఇది తలఁబ్రాల్వాదులలోఁ బరిం
 పఁబడ్డది. (చూ. సంధిప. నూ. ౨౬) ఉ॥ ఒల్లరు రాజు దేవులును నొడ్డులు రాచినచండ
 నంబుమే! నెల్లఁ జెమర్చఁగా నకట! యేను శ్రీమంపడి నిల్చినిల్చి యిల్లల నమాద్దవం
 బొనరునట్లుగ నెట్టులకేనిరాచిమి! తల్లిభక్తిఁ బెట్టెడువిధంబునఁ బెట్టెడు; బ్రహ్మఁ
 దెట్టుడుక॥ భార. విరా. ౨౨. ఉ॥ భాగ్యము గాదె నీచరణపద్మము లెప్పుడుఁ జేరి
 శోభ్యగా! యాగ్యతగల్గెనేని ననునొక్కని నొల్లనొకామసౌఖ్యవై! రాగ్యము నీమ
 నంబునఁ దిరంబొ నిజఁబెలుగంగఁజెప్పు సాభాగ్యము గుందునే మగలపై నొకయందుక
 దృష్టినిల్పినకా విరా. ౨౨. ఉ॥ ఒక్కొక్కవేళఁ బద్మములులొల్లమినేయుదురొక్కవేళ
 బె న్మక్కువనాదరింతురు క్షణక్షణముల్ జవరాండ్రచిత్తముల్ | పక్కునవేసరంజ
 నదుప్రాయములందగు నిచ్చకంబులం! జక్కఁగఁజేసి డాసినతిచిత్తముపట్టి సుఖింపఁగాఁ
 దనుక॥ మను. ౩ 3 గీ॥ ఏవ్వరికిఁ గాఁగధరశీయు నెల్లసుము! గోరెసము వారలందఱువీ
 రెవచ్చి ప్రాణములునర్థములునొల్లఁబాటుచేసి కయ్యమునఁ జాననలుముటగంటిగాదె
 వ్యక్తము. ౧ (ఇట నొల్లమియొక్కయర్థముకంటె విశేషంబుగలదు. ఒల్లమి = ఆపేక్ష
 లేమి; ఒల్లఁబాటు = ఆపేక్షింపఁబడనిది అని కర్యార్థము)

108 సూ—చువర్ణంబుతోడ దుగ్ధకారంబు లకారంబగు.

నిలుతురు - పిలుతురు - అడఁతురు - కడతురు - చింతురు
 పెంతురు - పచింతురు - వచింతురు॥ చేతురు - కోతురిత్యాదుల
 సాధువులని యెఱుంగునది.

వ్యా—నిలుచుధాతువుకంటెఁ దద్ధర్మాదికాలప్రథమపురుష బహువచనంబులు
 వివక్షింపఁబడి లాట్టునకు రువర్ణకంబు గలంగఁగ నిలుచు + రు ఇట్లుండె. క్రి. ప. ౨౨.
 సూక్రీంబున ననువర్తమానధాతువునకును సంతాపమువమయి దుక్కురాఁగా నిలుచుచు
 + రు అని యుండె. ఇట్టి యవస్థయందు చువర్ణమును దానిపైహల్వాశ్రయకారంబును
 సుభయంబును నపహరించి తకారంబుగ గిగి "నిలుతురు" (నిలుచున్ ఱేరు = నిలుత్)

ఉరు = నిలుచురు) అయ్యె. 'చినుగు' నకు 'చిందును'ను 'పెరుగు' నకు 'పెంచు'ను ప్రే రణరూపంబులు; చిందుగురు, పెంచుగురు అనువానిలోనిన చువర్ణహల్వాకృతకారంబు నకు (చున్) తకారము రాఁగా 'చింతురు' 'పెంతురు, అయ్యె. క్రి. ప. ౬౨ నూత్రం బునఁ దకారంబుమీఁది యుకారంబునకు వైభాషికలోపంబునం జేసి 'చింతు' 'పెంతు' అని రూపాంతరములగు. ఇట్లు పచింతు, వచింతు ఇత్యాదులూహ్యంబులు. చేయునకును, కోయునకును దుక్కురాఁగా, చేయుదురు. కోయుదురు అనురూపంబు లలోఁ జువర్ణంబు లేమింజేసి యీనూత్రిమునఁ దకారమురాదు. 'చేతును' ఇత్యాది తకారఘటితరూపంబులు కవిత్రయేతరకృతులందుఁ గొన్నిటం గానిపించెడిం గాని యవి యార్యస్వీకార్యంబులు గానందున నువాహార్యంబులుగావయ్యె. కవిబ్రహ్మకవితయందు నిదియే కంటంబడినది. మ॥ బలియుం డాసాబగుండు భావభవదర్పభ్రాంతుడై నచ్చి నిశ్చలసర్వాంగతనున్న నన్నరసి నీచందంబుగానున్న నాకులతం బొందెడునపు మంటపము సంక్షోభింపఁగాఁ జేతుఁ గట్టులుకం బెబ్బులిగోల వేసినటులు గ్రాకార మేపారఁగా విరా. ౨ ఆ.

109 నూ—పడుజికొను లొకానొకచో స్వార్థంబునందనుభి యుక్తంబులగు.

చొచ్చు - చొరఁబడు॥ నిలుచు - నిలువఁబడు॥ కూడు - కూడఁబడు॥ పండు - పండుకొను.

వ్యా—కర్కార్యముతోఁచునపుడు ర్క నూత్రమునఁ “బడుజి” యుఁ క్రియాఘ లము కర్త నుజేందినపుడు ౫౨ నూత్రమునఁ “గొను” ధాతువును ముఖ్యధాతువుయొక్క వెనుకను జేర్పంబడు. అట్లైనను గొన్నిధాతువులపైనట్టి యర్థభేదంబు తెలుపకయే య జాగశస్త నసామ్యంబుగాఁబడుజికొనులు ముఖ్యధాతువుల ననుసరించియుండు. క॥ ఇ త్తైజగున సభ లోపలఁ దత్తమునఁ గూడఁబడిన దర్పితసామం నోత్తములలోన విప దుఁడు మత్త ద్విపలీలమనసుమండనిటులనుక॥ ఉ. వా. ౫ ఆ.

గీ॥ “జామిపండుకొనియెడి జామియేని” విజ. అర్థాంతరమందు శయనించుటర్థ ము. అపుడుపండుధాతువకర్మకంబుగానఁ గ్రియాపరిచ్ఛేదాంతముందుఁ జెప్పినచొప్పున

సాత్త్వికేన దేహార్థములేనందున స్వార్థమందుఁ గొనుధాతువనుప్రయుక్తంబగుట యుక్తంబు.

110 సూ—తెంచుధాతువగ్వాదుల కనుప్రియుక్తంబగునగుచో నుత్పంబుపయిని దానిత కారంబు దకారంబగు.

అగుదెంచు - నెగయుదెంచు - పోవుదెంచు అగు - నెగయు-
పోవు-చొచ్చు - పుచ్చు - తోఁచు - నడచు - పఱచు - మొల
చు-వీచు - ఇత్యాదులు.

వ్యా—“తెంచు” అనుక్రియ, పైనిజెప్పిన అగు, నెగయు, పోవు, మొదలైన గణపతిధాతువులకు ననుప్రయుక్తంబగు. అగుమొదలైన ధాతువులతోఁ దెంచుధాతువు ఘటించఁజేయంబడు. అపుడుఅగు మొదలైన ధాతువులయుకారంబుమీఁది తెంచుధాతు తకారంబు దకారంబగు. ఈతెంచుధాతువు స్వార్థమందే వచ్చును గాని తన (తెంచు) యర్థమైన ఛేదనంబును తెలియఁజేయదు. ౧౦౯ ■ సూత్రమునుండి “స్వార్థమున” నను పదంబిట ననుజర్తించునని యెఱుంగునది. “అగుదెంచు” ఇటగకారముమీఁది యుకార ముకంటెఁ దెంచుధాతుతకారంబు పరమైనది గాన దకారంబయ్యె. ఉ॥ అంత సరోరు హాప్తుఁ డుదయంబగుదేంచె. నిర్వ ౬ ఆ. గీ॥ బంధనంబులెల్లఁ బాయుఁడుభీముఁడు॥ నీరి లోననుండి నెగయుదెంచె॥ భార. ఆది ౫ ఉ॥ సూరెలనున్న మంత్రులను జ్ఞాములం గడుఁగూర్చు మిత్రులక॥ సారబలుండు నూచి మునికాపదినంబులువోవుదెంచెనం॥ భో రుహమిత్రుఁడస్త గిరిఁబొందెడునం చొగిఁదత్ఫలావళువో॥ వారలకెల్లఁ బెట్టియనవమ్యుఁ డు దానొకపండుఁడచ్చెరక॥ భార. ఆది. ౨౨

111 సూ—అభ్యాగతి నరుగ్వాదుల కయ్యదియనుప్రియుక్తం బగు నగుచో గువర్ణంబు విభావను లోపించు.

అరుదెంచు - అరుగుదెంచు ॥ ఏతెంచు - ఏగుదెంచు -
చనుదెంచు.

వ్యా—ఆగమసార్థమిచ్చుచో నరుగు మొదలైన ధాతువులయంతింబునఁ దెంచు సంధింపఁబడును అపుడు ధాతుగుకారము వికల్పముగా లోపించు.

“అరుగు + తెంచు” ఇట్లుండ గుప్తర్థంబునకు వికల్పములోపంబుగఁగి (అరు + తెంచు), ౧౧౦ సూత్రమున నుకారంబుమీఁది తకారంబుదకారంబుకాఁగా “అరుదెంచు” అరుగుదెంచు” ఇత్యాదులయ్యె “ఏతెంచు” ఇట ఏగుధాతుగువర్ణములోపింపఁగా, తెంచుధాతుతకారము, ఏకారముకంటెఁ బరమైనది (ఉకారముమీఁది తకారమునకెదకారమువచ్చును) కాన దకారము రాలేదు. క| కృష్ణమృగాజినశరునరు| తోష్ణమృతి తేజఃబంకజోద్భవవదృశుం| గృష్ణద్వైపానుగుత| తృష్ణామయుఁ కాంచిరరుగుదెంచు మహాత్ముఁ|| భార ఆది ౭ ఆ. వ|| చంపకాపురంబున కరుదెంచునారు|| జై. ౪ ఆ.

“అరుగుదెంచు” అను దానికి స్వార్థమందును బ్రయోగవైరశ్యము కానిపించెడిని. గీ|| పూరిసతేతనుపాలికి నరుగుదేర” జై. ౪ ఆ. (అరుగుదేర - పోవఁగా) “పరాశర నందనుండేగుదెంచె” (నచ్చె) ఏగుధాతువుకంటెం గూడ స్వార్థమునఁదెంచు కానంబడి యొడిచె|| ఈ యహితుల వెల్లడించి సవనాశ్వముతోఁ బురికేగుదెంచి య| మృహిప తిఁగాంచి యాతనిక్రమం బపుడేమని విన్నవించెదఁ|| (పోయి) మ|| అరదంబెక్కి ప్రమాదమేర్పడఁగనయ్యెకూరుడే తెంచుచుఁ|| వి. పు. ౭ ఆ “చనుదెంచు” నకుపోవు అనునర్థంబునఁబ్రయోగంబుగలదు|| వ|| ధర్మజవాసుదేవులచేత ననుజ్ఞాతుండై హస్తి పు బును నిర్గమించి నిరర్థశప్రయాణంబులనపుత్రపౌత్రుండై చనుదెంచి కతిపయవాసరంబు కు, పావనికాంచె|| జై. ౨౭.

112 సూ— అయ్యదిషరంబగునపుడు చువర్ణంబులోపించు.

చొచ్చు - - చొత్తెంచు|| పుచ్చు - పుత్తెంచు ||తోఁచు - తోఁతెంచు.

వ్యా—స్వార్థమును, ఆగమసార్థమును స్ఫురించుచుండ విధింపఁబడి యుభయ విధముగానున్న పూర్వోక్త తెంచుధాతువు పరమయినపుడు ముఖ్యధాతువుయొక్కతుది చువర్ణంబు లోపించును “చొత్తెంచు” ఇట “చొచ్చు + తెంచు” ఇట్లుండఁ బ్రకృత

నూత్రంబున నుకారాంతదకారద్వయంబునకు లోపమురాగా నాద్యక్షరశేషంతైన
చోకారంబుమీఁది తకారంబునకు “నత్తటి” (నఱ + టి) ఇత్యాదికేబ్బంబులయందుం
ఇతె ద్విత్వంబై “చోత్తెంచు” అనురూపంబగును. ఇట్లే “పుత్తెంచు” ఊహించునది.
సంధి. పరి. 3౯ న నూత్రముచేతనే “చోత్తెంచు” “పుత్తెంచు” ఇత్యాదులందుఁ
దకారద్విత్వంబువోలె నాద్యక్షరశేషంతై చద్విత్వంబునకు లోపంబగునుం గానఁ బ్ర
కృతమవర్ణలోపవిధాయక నూత్రంబు క్రియాపరిచ్ఛేదమందు ననవసరమని యందులేని య
ట్లనవలదు నడతెంచు (నడచు + తెంచు) పఱతెంచు (పఱచు + తెంచు) ఇత్యాదులని
దు నాద్యక్షరశేషత్వంబు గానుండ ముఖ్యధాతువుల తుదివర్ణమే లోపించుటకే నూ
త్రారంభం బవశ్యకర్తవ్యంబు. ఈనూత్రంబు లేనిచో “చోత్తెంచు” వోలె (నడచు +
తెంచు) “నత్తెంచు” ఇత్యాద్యనిష్ప్రదూపంబులు సంధి. పరి. 39 నూత్రమునఁ గావలసి
వచ్చును. తద్దోషనివారణార్థమై దీనికిఁ బరిత్యక్త్యంబు గలదని తెలిసికొనందగు.

113 సూ—అద్దానికి ముత్తుఁరంబగునపుడు తే తేరులగు!

అగుదేడు - అగుదేరేడు - అగుదేమ్ము - అగుదేరుము.

వ్యా—పైనింజెప్పిన యుభయవిధార్థక తెంచుధాతువునకును, ముజునీ, జేతును,
పరంబగునపుడు ‘తే’ అనునదియు, ‘జేరు’ అన్నదియు పర్యాయంబుగా పర్యాదేశంబు
లగును. వ్యతిరేకార్థమునఁ బ్రథమపురుషైకవచనవివక్షయందు లజివర్తకంబునకు నెనిమిద
వనూత్ర [39] సూ-ప3] మన దుబ్బర్తకమురాగా “అగుదెంచు + డు” అనియుండు
జేతైనలజివర్తకముముత్తుశబ్దార్థములో సంతర్భూతము గావున నియ్యది పరమగుచుండఁ
గోఁ దెంచునకుఁదేశబ్బము సర్వాదేశమయి “అగుదేడు” అనురూపంబు నొద్దెంచు. ఈడు
జుజేతు కా వున కొందుపూర్వకంబగు. “తే” అను ద్విత్వంబుకంటె బరమైనందున్న నేరసు
న్న యేకాని నెఱుగున్న యుండదు. క్రి. పరి ౬౧ నూత్రములోని ముద్బుకేబ్బముచేతను
మస్యమపురుషు బహువచనముజ్జి గ్రహింపఁబడినందున వ్యతిరేకార్థకలజివర్తకానీయ
మన యోప్రథమపురుషైకవచన దుబ్బుపరంబునచో బూర్వాక్త నూత్రముచేతను పూర్వ
న్యాయ తాడుకః పదియేనేఁడుతబాసినీఁ యజుమలగుణుఁగాక పేతు సంయుతు సేనిఁ యజు
యలఁబు టేయాలను! ఇదయఁబుచ్చు తామవలన గురియనినర్యా|| భాస్కర||

‘అగుదేరఁడు’ ఇటఁ బక్షంబునఁ దేర్వాదేశము. ‘అగుదెమ్ము’ ఇటలూఁకాధ్య మపురుషేకవచనము. మువర్ణకంబు పరంబగునపుడు తెంచునకు, తేశబాదేశమయి అగుదే + ము’ అనియుండఁగా క్రి. పరి. ౬౦ వ సూత్రమున ధాతువునకు హ్రస్వం బును, మువర్ణకంబునకు ద్విత్వమ్మును గలిగి ‘అగుదెమ్ము’ అనియయ్యె. పక్షంబునఁ దేర్వాదేశమయి “అగుదేరుము” అగును “అగుదెమ్ము” నకుబహువచనరూపంబు ‘అగుదెండు’ అనియుండు. మధ్యమశబ్దపరమగుచో ‘దే’ శబ్దంబునకు హ్రస్వము గలిగి డుబ్బుజే త్రేనందున [అగు] దెండు అని పూర్ణబిందువేయగును. ఇఁక, అట, చుడు అనుశబ్దమలందక్కనుడి తొలి హ్రస్వముమీఁద నరసున్నయుండదన్ననియమంబున నిట నర్థబిందువు రాదు. కా॥ అన్నా లక్ష్మణనిన్నఁ బుత్రానిధినే నజ్ఞానపైపక్కిలి న్నన్నా పాపమువచ్చి ముట్టు కొనియెన్నాపాలిదైవంబవై | యిన్నీచుం బరిమార్ప వేగఁబఱలేవే నన్న రక్షింపుమి | యన్నంక్రిష్కనఁజేరవేయరుగవేయత్యుక్రిశ్శుగ్రిం బునన్ || భాస్క. రా.

114 సూ—భూతంబున లజికి లిడంతరంబగు నగుధాతువువను ప్రయుక్తంబగు.

వాఁడురాఁడయ్యెను - వారురారయిరి - అదిరాదయ్యెను - అవిరావయ్యెను || నీవురావయితివి - మీరురారయితిరి || నేనురాన యితిని - మేమురామయితిమి.

వ్యా—లజికి = వ్యతిరేకార్థకప్రత్యయాంతధాతువునకు. భూతంబునన్ = భూతార్థమందు లిడంతంబగునగుధాతువు = భూతార్థకప్రత్యయాంతమయిన యగుధా తువు, అనుప్రయుక్తంబగు. = [వ్యతిరేకార్థకక్రియను] అనుసరించి ప్రయోగింపఁబ డును. ఉ. వాఁడు రాఁడయ్యెను. ఇట “రాఁడు” అన్నది వ్యతిరేకార్థకమైన లజిప్ర త్యయాంతిరూపము. “అయ్యెను” అనునది భూతార్థకమయిన యగుధాతువు రూపము. భూతకాలనుండని వ్యతిరేకార్థమును బోధించుచో భూతార్థకమైన యగుధాతువు సాహ య్యము లజిప్రత్య యాంతమునకుండనలయునని నిష్పన్నైర్ధము రాఁడయ్యెను = రారేను

అని యర్థము. ఇట్లే తక్కినవియూహింపవలయును. క! మనలోఁ గయ్యంబేటికి! నని ధర్మసుతుండు నెప్పెనది మీపలిగై. కొనఁడయ్యె రోగి. పథ్యాశనమునకుం జొరనిధంగి సంజయయెట్లుకా భా క ౧ ఆ. తే. గీ. ప్రియుఁడురాఁడాయె సత్యభామ యెడఁ గాఁగి నెన్నిమాయలు పన్నెనో యెఱుగరాదు! గాయఁగాజొచ్చె శశిమింబనాయ నంగుల డేయఁగాజొచ్చె సఖి చక్రియేఁడియనఁగి॥ అప్ప ౨ ఆశ్వా.

కా. రావైరాగ్యముఁ బూని నీవు కడు నిదాఁక్షిణ్యచిత్తంబునకా! రావైలేజ విగాని యిందులకు హోరాహోరిగాఁ బోరియే!లావాలాయమునేయఁగా బ్రదుకు నీవా చారవంతుండవై చావోయెక్కుడు నీయెడంగఁబగువాంఛకా భూసురగ్రామణి॥ మను. 3 ఆ. కా. రాఁడయ్యె హృదయేకుఁ డీశరహభారంబెట్లు నైతుకాక్షణం! బేడై యున్నది యేటికిందడసెనో యేవిఘ్నముల్ పుట్టెనో! నేడేలేరబ్రయత్నమున్న నకటా నీచేత జెప్పింపఁడ! వాడేరీతి నెఱింగెనో యపుడనన్వాసుచ్చి యట్లా డఁగక॥ ప్రభా. ౪ ఆ.

115 సూ— నుజ్యంతంబగుధాతువు క్రియావిశేషణంబుల కనుప్రయుక్తంబగు నుజీకి విభాషనగు.

కాను - అనునది నుజ్యంతంబగునగు ధాతువు రూపంబు.

వ్యా—క్రి. పరి. ౪౦ నూత్రముచేతను. ధాతువునకు నుజేన్ద్రకంబు విధింపఁ బడియె. అగుధాతువునకు నుజేన్ద్రకంబు రాఁగా క్రి. పరి. ౯౧ నూత్రముచేతను కాదే తము గలిగి 'కాను' అనురూపంబు. ప్రకృతనూత్రమున 'కాను' అన్నది క్రియావిశే షణంబులకు నిత్యంబుగను, నుజ్యంతమైన ధాతువునకు వికల్పముగాను జేర్పఁబడును.

116 సూ—దానికి హ్రస్వంబు విభాషనగు.

లెస్సగాను - లెస్సగను - న్యాయ్యముగాను - న్యాయ్యము

గను - ఇట సరళంబునిత్యంబు || చూడఁగాను - చూడఁగను - చూ
డను - ఇట స్వత్వంబులేదు.

వ్యా—క్రి. గూ. వి. శేషణంబులకుం గాని నుజేప్రత్యయాంత ధాతువులకుం గాని
తుదంతేర్చబడిన “కాను” అనుశబ్దముయొక్క దీర్ఘమునకు ప్రాప్త్యము విభాషగానగును.
ఉ. “తెస్సగాను జదివె” ఇత్యాదివాక్యంబులందు తెస్సశబ్దము ‘చదివె’ ఇత్యాదిక్రి
యలకు వి. శేషణము గాన ‘కాను’ అనునదియునుప్రయుక్తంబగును (అనుసరించిప్రయో
గింపబడును.) సంస్కృతభాషలో మాత్రము తత్ప్రత్యనుపూర్వమిపలోవకూలం
(అ ర పా ర నూ ౨౨) ఇత్యాదిస్థలంబులలో నకర్మకధాతుక్రి. గూ. వి. శేషణంబులు
సయితము ద్వితీయాంతములేయగునని భాషాపరిపాటి విశేషము. ఏవిభక్తియు నిరూ
పింప శక్యముకానిచో సామాన్యముగాఁ బ్రాతిపదికార్థమందు ప్రథమావిభక్తియే న్నా
య్యంబు గాన ‘తెస్స’ అను ప్రథమావిభక్తికంటెఁ బరంబైన కానుశబ్ద కకారంబునకు
సంధి. ప. ౧౩ మాత్రమున నిత్యంబుగా సరళగకారంబై పైరూపము సిద్ధించె. ఆసర
భాదేశకమాత్రములో బహుళగ్రహణఫలంబేమనఁగా నిట్టిక్రి. గూ. వి. శేషణస్థలంబులలో
సరభాదేశనిత్యత్వార్థమని యెఱుంగునది.

“నాన్యాయముగాను” వి. శేషణమైనపుడు “ధర్మపథ్యర్థనాన్యాయాదనశ్చేతే” (అ ర
పా ర నూ ౨౨) అనుమాత్రముచేత ద్వితీయకారముతో నుండవలయు. నాన్యాయము
నుండి తొలరగనిదియని యర్థము. “నాన్యాయముగానున్నది” అనున యేకయకారముతోఁ
బలుకుట యవిచారితరమణీయము. ఇచ్చట నేకయకారముతోనున్న నాన్యాయశబ్దము
విశేష్యమే కాని క్రియావిశేషణము గానేరదు. కనుక నే యప్పకవి ౨వ యాశ్వాస
మందు నీ క్రియజన్యనాన్యాయసాహాయసాన్యాయధాన్యపాన్యములనేకాయ్య
ముననుగ్రహ్యశబ్దమునను గియ్యలు గలవని తెలిసి ప్రాసములను “నిలుపవలయు” అని
నిరూపించెను. వి. శేషణాద్యర్థవిశేషములయందే క్రియాదిశబ్దరూపయన్వయవిశిష్టంబు
లని యప్పకవిగారి తత్ప్రత్యముగాని యుద్ధాంతరముందు క్షయ, జయ, నాన్యాయ, ఇత్యా
దులేకయకారముతో కొన్ని యుండవనికాదు. “చూడఁగాను” ఇట సామాన్యధాతు
వునకుఁ గల ప. నూ. త్ర. మన నుజేప్రత్యకంబును, ౯౧ వ నూ. త్ర. మన మోచు, నకు, చూడు

అదేశమును గలుగంగ ౧౧౫ నూత్రమున కాను, అనునది సుజీవత్యయాంతము చివరఁ జేర్చఁబడి సంధి. ౧౬-౧౭ నూత్రముల ధరణాదేశ్యాదికార్యములు రాఁగఁబడెదూపంబు సిద్ధింపు. “మాడనుగాను” అని పూచెను గలువలు, అన్నచోటునంబలె నుకారంబునను బ్రకృతభావంబుండదు. “ఇటసత్త్వములేదు” అనుమూలములోని వాక్యము సంశ్లేషంబు నకు నుపలక్షణంబు. ‘మాడన్దాను’ అనియు ప్రయోగంబులు గానరావు. పక్షంబున ప్రాప్త్యంబు. ‘మాడఁగను’ నుద్యంతంబౌ ధాతువునకు ‘కాను’ అనుననుప్రయోగము వైభాషికంబు గావున (౧౧౫) ‘మాడను’ అనియునుండు. ‘కాను’ అన్నది ధాతువునకే వైభాషికమని చెప్పఁబడ్డదిగాని క్రియావిశేషణస్థలములయందుంగూడనీనీతోడు లేకుంట గానవచ్చుచున్నది. గీ॥ గ్రహసంక్రమణాదుల రాచనగరఁ గాసువీసంబువెడలమిగ్రాసమునకు నాధిపతిరితేత్రంబులందుఁ గొన్ని తెస్సయుండునె గృహకర్తలేని బ్రదుకు॥ మను. ౩౮.

క॥ తలచక్కముడుమకొనిది డలవడబంధించి పోకికమరనిలువునీ ! వలసిన వన్నియునిచ్చెదా నలఘుకిరస్తాకంటకాదులనిపునుక॥ భా. శల్య. ౨౩. గీ. ఉమ యునగ్నియుగంగయునుండనన్ను | గారవంబున నధికునిఁగాఁదలంచి | చక్కనాపాలి కేతెంచెనొక్కవీడు | సంభృతన్నహభక్తివిస్రంభుడగుచు॥ శల్య. ౨౪ క॥ కలకల నవ్యుమఁదెలుచం, పలుకుమఁదమకెలకులందుఁ బాంచాలకుమా | రులుసనుజేరఁగఁజాండు సుతులువచ్చిరి సంతసంబుతో మడువుననుక॥ శల్య. ౨౪.

117 నూ—ఉన్న కలనవర్ణకంబులమీఁది తచ్చబ్రహ్మకారంబునకు లోపంబు విభావనగు.

బాహుళ్యకంబుచే నిట సంధినిత్యంబు ॥ వండుచున్నవాఁడు - వండుచున్నాఁడు - వండుచున్నవారు - వండుచున్నారు - వండుచున్న వాడవు - వండుచున్నాడవు - వండుచున్నవారరు - వండుచున్నారరు - వండుచున్న వాడను - వండుచున్నాడను - వండుచున్నవారము - వండుచున్నారము - అట్లువండఁగలవాఁడు - వండఁగలాఁడు - వండిన వాఁడు - వండినాఁ డిత్యాదులెఱుంగునది.

వ్యా—క్రి. పరి. ౪౬ సూత్రముచేత విధింపబడిన ఉన్న, కల, న, వర్ణకంబులకంటె బరమైన తచ్చబ్దవకారంబునకు లోపమువికల్పముగానగును. (ధాతుజవి శేషణంబునకు విభక్తివిధానవివక్షయందు సమా. పరి. ౯ సూత్రముచేతను తచ్చబ్దంబును ప్రయుక్తంబగునని స్మరించుకొనునది) “వండుచున్నవాడు” ఇచ్చటవండుధాతువుకంటె ౪౬ నూ. న, వర్తమానార్థకశ్చేత్రమందు ఉన్న, వర్ణకంబును క్రి. పరి. ౧౪ నూ.న ధాతువునకు చువర్ణకమును సమా. పరి. ౯ నూ. న, తచ్చబ్దానుప్రయోగంబును గలిగి పైరూపం బేర్పడె. పక్షంబునఁ బ్రకృతసూత్రమున తచ్చబ్దవకారమునకు లోపంబు రాఁగా “వండుచున్న + ఆడు” అనియుండి, అకారసంధిసూత్రస్థబహుశగ్రహణంబున నిట సంది నిత్యంబైనచ్చి “వండుచున్నాడు” అనియేరూపంబగును. కాని, వండుచున్న యాడు’ అని వైకల్పికాకారసంధిచే ననిష్టమైన రూపాంతరము చెప్పఁగూడదు. కొందఱు ప్రకృతసూత్రమునఁ దచ్చబ్దవకారంబునకు లోపంబుగలిగి “వండుచున్న + ఆడు” అనియుండ నిది యపదాదిస్వరసంధిస్థలంబుగావున అకారసంధిసూత్ర మునుబాధించి సంధి. పరి. ౧౧ నూ. న, అపదాదినీత్యసంధిరాఁగా “వండుచున్నాడు” అన్నరూపంబు సర్వవిధంబులకు సుబధునియు “బాహుళకంబుచే నిటసంధినిత్యంబు” అనిన మూలకారునివచనం బతి పేశలంబనియు శంకింతురు కాని యట్లనవలగు. “వచ్చుచున్న + వాడు” అన్నదిపదద్వయఘటితంబు “వచ్చుచున్న” అన్నది యొకపదంబును “వాడు” అన్నది వేటొకపదంబునని తెలిసికొనవలయు. “వచ్చుచున్న” ఇత్యాది ధాతుజవి శేషణంబులకంటె విభక్తి యుప్పత్తి తచ్చబ్దంబుతో సమాసంబైనందున లోపించినది. కనుకనే సమాసపరిచ్ఛేదంబులోని ౯ వ సూత్రమున విభక్తివివక్షగలిగి అయ్యది లోపించినను “సాధనము” ఇత్యాదులువోలె బవచ్ఛేదకాలముందు నేకపదంబుగానే చెప్పుకొనవలయు. “వచ్చుచున్న + ఆడు” అనుచోటు పదద్వయసంధిస్థలంబుగాన నపదాదిస్వరనిత్యసంధి చెప్పఁగూడదు. అట్లు కానిచో “వచ్చిన + అది” అన్న చోటునం గూడ నపదాదిస్వరనిత్యసంధి గలిగి “వచ్చినది అన్న యేకరూపంబేయగు నుం గాని “వచ్చినయది” అన్నరూపాంతరము లేకుండవలసివచ్చు. కాన నకారసంధి సూత్రములోని బహుశగ్రహణంబుననే వచ్చుచున్నాడు. వండినాడు. వండఁగలఁ డు ఇత్యాదులందు నిత్యాకారసంధి యని యెఱుంగవలయు. “వండుచున్నారు” ఇత్యాదులయందుఁ దక్కిన యుదాహరణములయందుం గూడ పైరీతిగానే సూత్రప్రక్రియ

యేంచుకొనవలయు. గీ|| తొంటిచిహ్న గని యిప్పుడు దోచి పొందు|సుతులు రాజ్యంబు
 నేయంగఁ జూచినారు| నాకు నీదీటునేయిక నాటిమాట| లెక్కడివి దోగభిష్టు
 రీదిక్కుసుమ్ము|| ఉద్యో. 3 ఆ|| గీ|| చను నెయిమ్మాటలాడ సజ్జనులకాడు| పుట్టువులఁ
 తోడ నీవునుబుట్టినాడ| నల్లుగాక యహీనవంశాభిజాత| నైపతినితవగు నన్ను నడుగ
 దగునె|| విరా. ౨ ఆ|| గీ|| అంతశ్చ ర్యాశ్చయంతైనయట్టిమేటి| వీడునాకాహవన్ను
 హస్తీతథామ| కాంతిఁజూచిపోయెదనని కదలివచ్చి| నాడ నెఱిసూపు మదమగుఁజ్రక
 మమ్ము|| రాఘ. ౨ ఆ|| (రామాయణార్థమందు 'వచ్చినాడను' అని యేకపదము భార
 తార్థమందు వచ్చి = వచ్చెంచి, నాడ = నాడే అని పదద్వయము.

118 సూ—ధాత్వాదులకు ధాతువు లనుప్రయుక్తంబులయి
 విలక్షణార్థాభిదాయకంబులగు నీయవి శబ్దపల్లంబులు నాబడు

కూరుచుండు - నిలుచుండు - పరుండు - పన్నుండు - ఆకొను
 ఈకొను - ఈయకొను - ఇయ్యకొను - రక్కొను - త్రొక్కొను -
 మేకొను - మయికొను - మేలుకొను - మేలుకను - మేలుకాంచు
 అలవడు - ఏరుపడు - చొప్పడు - వెలవడు - తలపోయు - వాపో
 యు - ఆపోవు - కొంపోవు - కొనిపోవు - విజయంచేయు - కయి
 వ్రాలు - తూపోడుచు - ఇత్యాదులు - శబ్దపల్లవంబులు.

వ్యా—ధాత్వాదులకు = క్రియలు మొదలైనవానికి (అపశబ్దము చేతను నామవాచ
 కములు గ్రహింపఁబడును) ధాతువులు = క్రియలు జతపఱుపఁబడినచో శబ్దద్వయ
 మేళనంబునకుఁ బూర్వమందున్న యర్థముకంటె నితరార్థము బోధించుచున్నవై య
 య్యవి వ్యాకరణపరిభాషణజేసి శబ్ద పల్లవములనంబడు. అనఁగా ననేకశబ్దంబులనుండి
 చిగిర్చినవి (అంకురించినవి) యనిభావము. ఉదా—(1) కూరుచుండు (కూరిచి +
 ఉండు) కేవలకూరుచుధాతువునకుఁ బ్రియపడుట యర్థము. క్రియాంతరమేళనానంతర
 మందు కూరుచుండు = ఆసీనుండగుటయని యర్థము విలక్షణమయ్యె. “నడచుచుఁ గూ
 రుచుండుచును” కాశీ ౫ ఆ. (౨) నిలుచుండు (నిలిచి + ఉండు) = నిలఁబడియుండు.

కేవలనిలుచుధాతువునకు (౧) నిలబడు ౨ ((ప్రతిష్ఠితమగు (3) ఉండు (౪) శేషించు
 (౫) అడ్డిపడు అనిన యనేకార్థములు గలవు క్రి నూంతరము మేళగించినపిమ్మట
 “నిలుచుండు” శబ్దమునకు నిలబడుట యొక్కటియే యర్థములు తక్కుంగలయర్థములు
 స్ఫురింపవని తెలియునది. నిలుచుకబ్ధార్థమైన నిలబడుట “నిలుచుండు” అన్నధాతుమి
 శబ్దమునకు నర్థమే నిలిచినను తక్కిన “ప్రతిష్ఠితమగు” ఇత్యాద్యర్థము లీశబ్దమునకు
 శబ్దపల్లవత్వావస్థయందు స్ఫురింపకుండుటయే విలక్షణార్థాభిధానకర్తవ్యమని తెలియందగి
 నది. ఇట్లే తక్కినధాతువులకును సాకర్యంబున విలక్షణార్థబోధకత్వమూహింపవలయు
 ను. (3) పరుండు; పన్నుండు (పడి + ఉండు) (౪) ఆకొను (ఆకలి + కొను) ఉ॥
 ఆకొని యేడ్చులేజిలుతలన్నముకై తనకొంగులాగఁ బెల్లొకటసోలుచుండెడునిజాం
 గనదుడఁగజూడఁడేనియా! చ్ఛాకలనావిభంగభయసంభృతగద్గదశూన్యకంఠుడైచేకొనిదే
 హి యంచడుగఁజేరునె కాలినపొట్టకెప్పుడుక॥ భర్తృహరి వైరా. ౨౧ ప. ఉ॥ ఎండ
 కు వానకొర్చి తనయిల్లుప్రవాసముచోటనాకయా! కొండునలంగునున్నిదురకుందఱి ద
 ప్పెను డప్పివు ట్టెనొ! క్కండనయెట్లొకొయనక కార్యముముట్టినచోటనేలినా! తండొ
 కచాయఁజూపినను దత్పరతంబని నేయుటొప్పగుక॥ విరా, ౧ ఆ. (ఇట “ఆకొందును”
 అనుదానిలో దకారంబు నున్న పైనున్నందున క్రి. పరి. ౫ నూత్రమున దకారంబై
 “ఆకొండు” ననియును) (౫) ఈయకొను (ఈయ = అపేక్ష + కొను) అంగీకరించుట
 (౬) ఈకొను (౭) ఇయ్యకొను ధాతువులు రెండును వెనుకటిదాని రూపాంతరములు
 (౮) రక్కొను = రక్కొనరూపాంతరము (రేకు + కొను) ఖర్జులట. ఉ॥ చక్కెరవిం
 టి రాజానగచావునితో నెదిరించి పడ్డనాఁ డెక్కడనుండితీవు మధుఁడెక్కడనుండెను
 మండమరుతం బెక్కడనుండె సిగ్గుపడరేమిపుడతఁడెదృష్టశ్రేణుచే! రక్కొనిక్రమ్ముం
 బ్రతికిరాఁజననర్థయినారుగా! శశి॥ విజ. 3 ఆ॥ (౯) త్రెక్కొను (త్రెంచు + కొను)
 చంపు; ఉ॥ అక్కట తండ్రిలేనిమము నమ్మెయిఁబెంచినతాత నిమ్మెయిక్! ద్రెక్కొనఁ
 గాదతండు సముదీర్ణభుజుబల శౌర్యకాలియై! యిక్కడిసేనఁ జక్కడిచెనేనియుఁజూతు
 నకాకధర్మమం! దక్కుటకొర్వఁజాలుదునె ధర్మజాతమ్ములు హూరకర్ములే॥ భిష్ము 3
 ఆ. (౧౦) మేకొను (మే = శరీరము) + కొను = సమ్మతించు; ఉ॥ అక్కట కారవా
 న్వయ మహాఁకామింకెడునట్లు పుట్టెనిం! దొక్కరుండనఁ గేళవసాతోక్తికి మేకొనఁడ

య్యోనజాననుం డెక్కటిదానచాలుఁదమునిందఱఁదీనశరాగ్నిఁగల్పఁ బెం పెక్కిన.
 పాండు నందనుల యేడై డొల్లియుఁ దానెఱుంగరే॥ ఉద్యో ౪ =
 (౧౧) మైకొను (మై + కొను) సమ్యుతిండు; (౧౨) మేలుకొను (మేలు + కొను) నిద్రఁ
 దెలియు (౧౩) మేలుకను = నిద్రలేచు; క॥ నానామంజులమాగధా గానధ్వను
లెసఁగమేలుకని విక్ర. ౪ ఆ. (౧౪) మేలుకాంచు “యోగనిద్రారతివొందిమేలుకాంచి
లోకంబులు గావింపఁ దలఁప॥ భార. కాం. ౬ ఆ. (౧౫) అలవడు (అలవు = పరిశ్ర
మ) అభ్యాసమగు తఁ; క॥ తలఁపఁగఁజువ్వలకతనం దలకక్కెన్నారయనువిధంబున
హరివారలమగు టనిట్టిశీర్మికః నలవడితిమి ధన్యతముల మైతిమి ధరణి॥
 హరి. ఉ ౮ ఆ [౧౬] ఏర్పడు [ఏర్పు = చక్కఁబఱచు] + పడు) = లేటపడు; అతనినే
 ర్పడనాకుఁ జెప్పవలయు” భార. ద్రో. ౫ ఆ. [౧౭] చొప్పడు [చొప్పు + పడు]
 సరిపడు; ఉ॥ ఎక్కడ బోనవచ్చు గిరులేనియుఁ గాననభూములేనిదా॥ రెక్కియుఁ
 జొచ్చియుం బగతులేడైఁగిట్టి చలంబునందల । ల్లాక్కకతక్కరట్లయిన , దుగఁకతి
 వాటిలుబోవనిచ్చిపే॥ యుక్కునబోరినెన్ సుగతియుండె జయంబునునొండె
జొప్పడుక॥ శల్య ౧ ఆ [౧౮] వెఱవడు [వెరి + పడు]బయలుదేలు; క॥ నలుఁడును
ధర్షణీరాజ్యము॥ దలఁగఁగ సర్వంబునపహృతందైనఁ గడుక॥దలరదమయంతిఁ దోడ్కొ
ని॥ వెలుపడియెన శేష రాజ్యవిభవమృతుడై॥ అది ౨ ఆ! [౧౯] తలపోయు [తలఁపు
+ పోయు] చింతించు; [౨౦] నాపోవు [నాయి + పోవు] ఏర్పు; క॥ అని యడుగుమండ
బాలిక॥ కనునులుముచుఁ బెదవినిడిచి కటకట వాపో॥ యెను మొగ్గవాలచందం బున
నడుమొగ నెత్తికొనుచుబోతులమీఁదన్ కళా ౬ ఆ॥ [౨౧] అపోవు [అదట + పో
వు] [౨౨] కొంపోవు (కొని + పోవు) తీసికొనిపోవు; క॥ చంపినఁజంపుము నన్నటు॥
కొంపోకుండినను బాలు॥ ప్రభా ౩ ఆ॥ (౨౩) కొనిపోవు॥ వెనుకటిదాని మొదటిదా
పము; (౨౪) విజయంచేయు (విజయము + చేయు)చచ్చు;పోవు॥మనః తిరి విచ్చితకథా॥
 రసస్మృతిందడవెఱుంగరాక యనుమా॥ సమయమయ్యెనభోమ! ధ్వసమిపంబునకుఁ దర
 ణియరదమువచ్చెన్॥ విజయంచేయుఁడు నిర్వ. ౭ ఆ. (౨౫) కైవ్రాలు (కై + వ్రాలు
 బొగు “బలుసుబండులచాయఁ దనర్చిపంకి కైవ్రాలిన రాజనంబులకు” విక్ర. ౪ ఆ.
 (౨౬) తూపోడుచు [తూ + పోడుచు] ఉమియు; “తూయనిపలుమాలు మాపోడిచి”

వికృ. ౮ ఆ. ఇట్లు శబ్దపల్లనంబులు విలక్షణార్థమలం దెలుపునన్న యంశంబు విశేషప
ఱుపఁ గవిప్రయోగంబు లుదాహరింపబడియె. సంస్కృతభాషయందు శబ్దపల్లవముల
న్న వ్యవహారమే లేదుగాని యేతాదృశశబ్దంబులు గలవు ఉ నా. బ్రహ్మీభవతి స్వీక
రోతి, సత్యాపయతి, పుత్రీయతి, దుఃఖాకరోతి, ఉపవీణయతి, అనుతూలయతి, ఉప
శ్లోకయతి సంసర్మయతి, విరశీకరోతి ఇత్యాదులు భాషాసాదృశ్యంబు కనంపడ
నిభింపఁబడినవి.

119 సూ—చేదర్థయోగంబునల్పట్టునకు లిట్టగు.

ఆయుషీశ్వరుండువచ్చె నాఫలిందుఁ గార్యముల్ || వాడుతేపు
వచ్చెనేని నీవు కార్యంబుదొరఁకొనుము.

వ్యా—చేదర్థవాచకం హేతుహేతుమద్భావంబు. అట్టి కార్యకారణసంబంధము
దోచుచో భవిష్యత్కాలవాచి ధాతునకు భూతకాలరూపంబగు. ప్రథమోదాహరణ
మందు మనీశ్వరుండువచ్చుట కారణంబు. పనులు నెఱవేలుట కార్యంబు. కావునఁ
గారణమైన మున్యాగమనమును దెలుపునట్టి వచ్చుధాతువునకు భూతకాలరూపంబు గలి
గె. వచ్చుధాతువుపైని నాకారంబుచేదర్థప్రతీతిం దెలుపునని యెఱుంగునది. రెండవయు
దాహరణయందు (తేపు) వచ్చుటకారణంబు. పని మొదలుపెట్టుట కార్యంబు. వాడు
వచ్చినంగాని కార్యమారంభింపవలనని భావము. వచ్చుధాతువునకు చేదర్థవాచకంబైన
యేనిశబ్దముతో సంబంధమున్నందునఁ గార్యప్రారంభకారణంబైన వచ్చుధాతువునకు
భూతరూపంబు గలిగెనని తెలియఁదగినది.

గీ|| ఎట్టియపరాధమొనరించెనేని తల్లి! కొడుకుశపియింప దిబ్బంగిఁ గ్రూరబుద్ధి!

నతి వసత్వంబుఁ జెప్పుమెవ్వతేపు నీవు! నావుడునుకాపభీతి నన్నతినశేత్ర||
కాశీఖండము.

ఉ. మాయలనిండ్రజాలములు మాధవుఁడిందును గొన్నిపన్నినం

భాయపురజులెప్పుడునవారణ నీవెటులాడితేనియున్

వేయును నేల పార్థులును విష్ణులు వేపదిజేలువచ్చినం

జేయదు మేము కయ్యమొకచీరికయైనను బంచియిత్తుమే|| ఉద్యో. ౪ ఆ.

120 సూ — ఆత్మార్థంబభిహితంబగుచోఁ దల్లింగ సంఖ్యాభిధా
యివచనంబులు ధాతువిశేషణంబులకగు.

రాముఁడు రావణుంబరిమార్చి నీతయుందాను సామిత్రిసహి
తంబుగంబుప్పకారూ ధుండయి సాకేతంబున కేతెంచె.

వ్యా—“ఆత్మక” శబ్దముయొక్క యర్థము, తనతో సమచ్ఛయముగానున్న
యన్యపదార్థములతో సమముగా నాఖ్యాతము (క్రియావిభక్తి) చేతఁజెప్పబడినచో
విశేషణంబును, ధాతువును, తక్కినకర్తలయొక్క లింగవచనంబుల ననుసరింపక యా
త్మకశబ్దార్థముయొక్క లింగవచనంబులనే స్వీకరించును అనిభావము. పైయుదాహర
ణమందు నీతా దేవియును శ్రీరాముండును పుష్పకారూఢులై సాహచర్యంబున (సహ
వాసంబున) నయోధ్యాపురంబున కేతెంచిరని తెలియుచున్నది ఇటు నేతెంచుధాతువు
మీఁది యాఖ్యాతము రామునితోడం బరె నీతతోడసహితము సమానముగా నన్వయిం
చుచున్నను ఆత్మకశబ్దార్థమైన రామునియొక్క లింగవచనంబులనే అనఁగా పుల్లింగము
నేకవచనంబునే సొందినది. కాని నీతానిష్ఠసంఖ్యతో నేకీభవింపలేదు. నీతారాముల
యుభయులసంఖ్యలను నాఖ్యాతమంగీకరించినచో ‘ఏతెంచిరి’ అని వాక్యంబులో
నుండవలయు. అట్లే విశేషణమయిన పుష్పకారూ ధశబ్దము నీతకుం గూడఁ జెందినను
ఆత్మకశబ్దార్థమయిన రాముని పుల్లింగమును సంఖ్యనే చెప్పినందున బుష్పకారూఢుం
డయి యని వాక్యంబున నుడువబడినది. లేనిచోఁ బుష్పకారూఢులై యని ప్రయో
గింపవలయు. (“పుమాకస్త్రియూ” అను వ్యాకరణనూత్రమునఁ బుల్లింగము కేషించి
బహువచనంబుగా నుండవలయు.) “ఈనూత్రములో లింగము విశేషణంబునకు మా
త్రమే యన్వయించును. అసంభవము గానఁ గ్రియతో సంబంధింపదు అని యనవలదు.
రాముఁడు రావణుం బరిమార్చి నీతయుం దాను సామిత్రిసహితంబుగం బుష్పకారూ
ఢుండయి సాకేతంబున కేతెంచుచున్నాఁడు” ఇట్లు వాక్యమున్నచో వచనమే కాక
యోత్కర్థపులింగము గూడఁ గ్రియతో సంబంధించునని యెఱుంగవలయు. ఏతత్సూ

త్రోదాహరణముగ నీరీతిగా వాక్యమిచ్చినచో సువచనముగా నుండును. క॥ తనయులు దానప్పుడు తిజ్జనకుం డరుదెంచి చూచుజనులకు ననుభా! వనిరూఢిమానితానం । తనవోత్సవముగ నొనర్చెఁ దత్పరిణయముక॥ రాఘ. ౨౨. దృష్టద్యుమ్నాదిపుత్రు లున, ద్రుపదుండు తానను, ఆద్రౌపదీనివాహమొనర్చెనని యన్వయము. ఇట్లఁ గ్రియయాత్మార్థముతో సంబంధించి యేకవచనాంతముగా నున్నది గాని తనయుల సముచ్చయమునంతేసి బహువచనాంతముగా నుండలేదు. ఇట్లనేకప్రయోగములు భారతాదిగ్రంథములయం దున్నవి గాని గ్రంథవిస్తరంబునకు భీతిలేద.

121 నూ—అగతికంబులగు భ్యాదులకిందు యోగంబులేదు.

భూ - సృ - కృ - రేకృ - లోకృ - లోచ - పచి - లప - ఇత్వాదులకు గతివిరహితంబులగు ధాతువులకీభాషం బ్రయోగంబు లేదు ॥ ప్ర - పరా - అప - సమ్ - అను - అప - నిస్ - నిర్ - దాస్ - దార్ వి - ఆజ్ - ని-అధి - అపి - అతి - సు - ఉద్ - అభి - స్రీతి - శరి - ఉప - ఉరీప్రభృతులును సాక్షాత్ప్రభృతులును గతిసంజ్ఞాకంబులు. ప్రాగ్-లింగునదిరెండు నుపసర్గంబులునాఁబడు ॥ ప్రభ వించు - ఆవిర్భవించు - ప్రసరించు - సంస్కరించు - భస్మీకరించు - సాక్షాత్కరించు - అతిరేకించు - ఆలోకించు - ఆలోచించు - ప్రపంచి - ప్రలపించు - ఇత్యాదు లార్యప్రయోగంబుల నెఱుంగునది.

వ్యా—పైనింజూపఁబడిన ప్రాగ్-లింగునదిరెండును క్రియాయోగమందు గతిసంజ్ఞయు నుపసర్గసంజ్ఞయు గలవినుగును. మూలవాక్యంబునందు నూరీప్రభృతులకును, సాక్షాత్ప్రభృతులకును గతిసంజ్ఞయున్నట్లును ప్రాగ్-లింగులకు నుపసర్గసంజ్ఞ మాత్రమే యున్నట్లును విభజింపఁబడినరీతిని దోచుచున్నది. ఇచ్చటి యుపసర్గశబ్దంబు గతిసంజ్ఞకుం గూడ నుపలక్షణంబు; లేక యావాక్యంబునకు నీరీతిగా నన్వయించుకొనవలయు. “ఉపసర్గంబులు నాఁబడు” అనుమూలవాక్యమందు సముచ్చయనకారంబునకుఁ బ్రశ్నోత్తరము నేయవలయును. “ఉపసర్గంబులును నాఁబడు” అనిపదచ్ఛేదము చెప్పికొనందగు

ఉపసర్గంబులును = ఉపసర్గసంజ్ఞ గలవియును సముచ్చయముచేతను నూరీప్రభృతులకును సాక్షాత్ప్రభృతులకును ముందుగాఁ జెప్పఁబడినగతి సంజ్ఞ యిటు ననువర్తించి పాద్రులకు గత్యుపసర్గసంజ్ఞలు రెండునుగలవియని యర్థమగును. అట్టియర్థమే కానిచో సూత్రంబున గతిసంజ్ఞాశబ్దంబులచేతం బురస్కరింపఁబడని 'భూ, ప్రభృతిధాతువులకీ తెలుండు నందుఁ బ్రయోగంబు లేదన్నందునఁ బాద్రులకు గతి సంజ్ఞ లేమింటేసి ప్రసరించు ఆలోచించు ఇత్యాదిప్రయోగంబులు తెలుంగున లేకపోవలసివచ్చును. కాన ధాన్యపలాలన్యాయంబున నిటు నుపసర్గసంజ్ఞ వక్కాణింపఁబడ్డది గాని గతిసంజ్ఞయే ముఖ్యంబు "ఆవిర్భవించు" "ఆవిక్" అన్నశబ్దంబూరీప్రభృతులలోనిది గతిసంజ్ఞగలిగి ప్రయోగార్హంబయ్యె. "భస్మీకరించు" ఇటు భస్మశబ్దంబూరీ ప్రభృత్యాదులలో లేనందున గతిసంజ్ఞ లేకున్నను చివ్విప్రత్యయంతము గావున "ఊర్వాదిచివ్విడాచశ్చ" అనుసూత్రంబున గతిసంజ్ఞ గలిగి ప్రయోగ యోగ్యంబయ్యె. ఇట్లు స్వీకరించు, బ్రహ్మీభవించు. ఏకీభవించు, ఇత్యాదులు తెలియందగు. "సాక్షాత్కరించు" ఇట్లు నమశ్శబ్దము సాక్షాత్ప్రభృతులలోనిది గాన గతిసంజ్ఞ గలిగి "నమస్కరించు" అయ్యె. విసర్గస్థలంబున గతి సంజ్ఞ లేనందున "నమఃకరించు" అని కాదు. సాక్షాత్ప్రభృతులకృతిగణంబగుటంజేసి ధిక్, హుం. ఘీం త్యాదిశబ్దములతో ధిక్కరించు, హుంకరించు, ఘీంకరించు, ఇత్యాదులు గృహీతంబులయ్యె. మనశ్శబ్దంబు నమశ్శబ్దవ్యుత్క్రమంచే కావున నమస్కరించు అన్నట్లు 'మనస్కరించు' అని ప్రమాదంబున లోపము ప్రయోగింతురు. కొందఱాధునికులు జంకకుకళంకులేని కవులు శుశ్రూషించు' ఇత్యాదులు ప్రయోగించుచున్నారు. అయ్యవి సకళంకప్రయోగంబులు. "ఆర్యప్రయోగంబుల నెఱుంగునది" యన్నమూలపదనంబునకుఁ దాత్పర్యమేమనఁగా నవధానముతో వినుండు ఈనూత్రస్థమయిన యగతికశబ్దంబునకు నేక శేషము గాని లేక యావృత్తిగాని చేయవలయు. ఇపుడు గతిసంజ్ఞాశబ్ద విరహితములయిన భాద్రులకు నిందుఁ బ్రయోగంబు లేదన్నయొక యర్థమే కాక యగతికంబులు అసఁగా నశరణకంబులు = కవిప్రయోగశరణములుకాని భాద్రులకు నీ భావ యందుఁ బ్రయోగంబులేదన్న యర్థాంతరమును నగును కవిప్రయోగములుండే నేని గతిసంజ్ఞాశబ్దగ్రహీతంబులైనను సాధువులవిద్వితీ యుగ్ధతాత్పర్యము. కనుక నేజయించు, ఈక్షీంచు, భ్రమించు, స్మరించు, హరించు, బోధించు, రక్షించు ఇత్యాదులు రక్షీతంబులయ్యె. విజయించు, పరాజయించు, అతీక్షీంచు, దుర్భ్రమించు, ఇత్యాదులు

సగతికములయినను గవిప్రయోగాభావంబునంజేసి గుర్తతికములయ్యెనని సూత్రకారుని తాత్పర్యము సత్, అలం, పురః, తిరః, ఇత్యాదిశబ్దంబులకు విశేషసూత్రంబుల సంస్కృతవ్యాకరణంబున గతిసంజ్ఞ విధింపఁబడినందున సత్కరించు, అలంకరించు, పురస్కరించు, తిరస్కరించు, ఇత్యాదులార్యసమ్యక్తములైనవి యని తెలియంచగు.

122 సూ— వలయాదిక్రియలకుం గర్తయగు భావంబునందు నుజీయగు.

వలయాది క్రియలకుం గర్తభూత క్రియావృత్తియగు ధాతు పునకు నుజీవర్ణకంబగు || వాఁడుచూడవలయు - వారలుచూడఁగా వలయు - నీవుచూడవలయు - మీరుచూడవలయు - నేనుజూడవలయు - మేముచూడవలయు || మనముచూడవలయు - వలయును - వలదు - కూడును - కూడదు - చెల్లును - చెల్లదు - తగును - తగదు - ఇత్యాదులు వలయాదులు.

వ్యా—వలయు, వలదు మొదలైన యాక్రిందిగణములోని ధాతువులకుఁ గ్రియ యేకర్తగానున్నచో నట్టి క్రియావాచకశబ్దంబునకు నుజీవర్ణకంబగును. పూర్వమందుఁ డునుర్థభావలక్షణార్థములయందు రం సూత్రముననుజీవర్ణకము విధింపఁబడినది ఇపుడో క్రియనుఁ గర్తృత్వార్థమందు నుజీవర్ణకము విధింపఁబడ్డది యని భేదము తెలిసికొనవలయు (౧) జాతి (౨) వ్యక్తి (౩) సంఖ్యా (౪) కాల (౫) కారకంబులైనను ధాతు పునకే యర్థములనియు, దీనిమీఁది ప్రత్యయము తోపృశ్ఠాస్థానైకరణములో సహాయమగుననియు (ద్యోతకము) క్రి. పరి. ౨ సూత్రము వివరించుటఁజూచి జెప్పఁబడియో. కావున ధాతుపునకు సహజార్థమైన కర్తృత్వమును నుజీవర్ణకంబు స్ఫుటీకరించునని (ద్యోతకమని) తెలియందగినది.

ఉ—‘వాఁడు చూడవలయు’ అన్న వాక్యంబునకు వాఁడు చూడుట యావశ్యమని యర్థము. “వాఁడు” అన్న శబ్దము చూడు ధాతువునకుఁ గర్తగా నన్వయించును

చూడకో' అనునది వలయుధాతువునకుఁ గర్తగా సంబంధించునని యెఱుఁగునది. ఇట్లు 'వారలు చూడగావలయు, ఇత్యాదివాక్యములయందు 'వారలు' అన్న బహువచనాంతము చూమధాతువుతోడను' చూమధాతువు కర్తగావలయు ధాతువుతోడను నన్వయించును గావున వలయుధాతువు సదా యేకవచనాంతముగానే యుండునని తెలియందగు—గీ|| నిన్న నిత్యసత్యనిరతుఁగా నెఱిఁగి యిక్కార్యమునకు వలనుగలుగుటెఱిఁగి పనుపవలనై మాతభావముపేక్షించి | దేవహితము దీని దీర్చవలయు|| ఆది. ౨౨|| క|| అనునది యట్టిదైవము! దగనిచ్చినయవ్వరంబుదప్పు నెమనకున్ | విగతభయవాసయోగ్యం! మిగనొక్కడఁజెప్పమిపుడ పోనఁగవలయున్ || విరా ౧ ఆ|| గీ|| వలదుకుక్కలవిడువంగ వలవదేయ! నడిచి మొలపిడియమ్మునఁ బొనువవమ్మ | బంకమునగొరిజదిగఁబడి పువలేవు! మాన్మరివ్వేళ రేగటిమన్నులందు|| మను ౪ ఆ. విచ్చుధాతువువలయుదులలోనిదని తెలియందగినది. కనుకనే యీపద్యములోని పొనువకబ్బము 'వన్ను' నకుఁ గర్తయైనది ఇట్లు చను. అనుఇత్యాదులు గీ|| చనునె? యిమ్మాటలాడె సజ్జనులకాదు || పుట్టువులతోడ నీవును బుట్టివాఁడ! నట్టుగాక యహీనవంశాభిజాత! నై ప్రతివ్రతనరు నన్ను నడుగఁ దగునె|| విరా ౨౨|| గీ|| ధర్మదేవత నీమసత్కర్మమునకు మెచ్చి యెంతయుఁ బ్రీతిమై నిచ్చినట్టి! పరముగలుగంగ మన మేమిచ్చినమున! నెవలనుండిన నొరులకు నెఱుఁగనగునె? విరా ౧ ఆ|| (మూలము) సకర్మకంబునకుస్వరూపప్రేరణార్థంబులు రెండును గొనుపడ్వనుబంధంబులం దొక్కొక్కటితోడ రెంటితోడం గూడుచోనగునని గూఱుం గూడ రూపంబు రెనిమిదయ్యె! వాని సారవి నుదాహరించెద.

(పైమాత్రవృత్తి యందు)

కర్తార్థకము.

మైశ్రుడు - వంటకమును - వండెను

ఆర్మనేపదకర్తార్థకము.

మైశ్రుడు - వంటకమును - వండుకొనియెను

కర్మార్థకము.

మైత్రినిచేత - వంటకము - వండఁబడియెను

ఆత్మనేపదకర్మార్థకము.

మైత్రినిచేత - వంటకము - వండుకొనఁబడియెను

ప్రేరణకర్మార్థకము.

చైత్రిఁడు - మైత్రినిచేత - వంటకమును - వండించెను

ప్రేరణాత్మనేపదకర్మార్థకము.

చైత్రిఁడు - మైత్రినిచేత - వంటకమును - వండిచుకొనియెను

ప్రేరణకర్మార్థకము.

చైత్రినిచేత - మైత్రినిచేత - వంటకము - వండింపఁబడియెను

ప్రేరణాత్మనేపదకర్మార్థకము.

చైత్రినిచేత - మైత్రినిచేత - వంటకము-వండించుకొనఁబడియెను,,

వ్యా. సకర్మకమైన వండుధాతువునకు స్వరూపార్థమందు నాలుగురూపములు
నిరూపింపఁబడును,

స్వరూపార్థకరూపము. పండిను

(౧)

అనఁగా ప్రేరణార్థములేనిది

ఆత్మనేపదార్థమందుఁ గొన్వనుబంధ మొక్కటియే

చేర్చఁగా.....వండుకొనియె

(౨)

కర్మార్థవిపక్షయందుఁ బద్యనుబంధం బొక్కటియే

చేర్చఁగా.....వండఁబడియెను

(౩)

రెండును గూడుచో అనఁగా

ఆత్మనే పదకర్మార్థము లుభయంబును వివక్షింపఁబ

డఁగా.....వండుకొనఁబడియెను

(౪)

ఇట్లు స్వరూపార్థకరూపంబుదక్కఁ గొనుపడుకల్బంబులలో శక్త కల్బసంఘటన చేతను, మథయశక్తసంఘటనచేతను మూడురూపంబులగు.

ఇంకను సకర్మకమైనవండుభాతువునకే ప్రేరణార్థమందు నాలుగురూపంబులును జూపబడును.

ప్రేరణార్థకరూపము—వండించెను.

(౧)

అత్యశేషకార్యమూదుఁ గొన్వశుబంధ మొక్కటియే చేర్చఁగా.....వండించుకొనియెను.

కర్మార్థవివక్షయందుఁ బడ్యనుబంధం బొక్కటియే చేర్చఁగా.....వండింపబడియెను.

అత్యశేషకర్మార్థము బాధయంబును వివక్షింపఁబడఁగా.....వండించుకొనఁబడియెను.

ఇట్లు స్వరూపార్థకము (వఁడెను) ప్రేరణార్థరూపము (వండించెను;) అన్నవి గాక తక్కినవి గొనుపడుకల్బంబులు పర్యాయముగా ఘటనచేతను యోగపద్యముగా ఘటనచేతను ౬ రూపంబులగు.

స్వరూప ప్రేరణార్థకరూపంబులు రెండును గూడఁగా నన్నియు నెనిమిదిరూపంబులు పైనిం జూపినవిధంబునఁ జెలియండగు.

(౫౨ నూ—చే, గొనుభాతువును ౪౩ నూ—చే, పడుజేయుఁ జేర్చఁబడును)

123 నూ—గతిబుద్ధి ప్రత్యవసానార్థశబ్దకర్మాకర్మకంబుల కప్రేరణంబునం గర్తయగునది ప్రేరణంబునం గర్మంబగు.

పొందుమొదలయినవి గత్యర్థకంబులు ॥ తెలియుమొదలయినవి బుద్ధ్యర్థకంబులు ॥ తినుమొదలయినవి ప్రత్యవసానార్థకంబులు ॥ విను - చెప్పు - చదువు - మొదలయినవి శబ్దకర్మంబులు ॥ అకర్మకంబులు

ప్రసిద్ధంబులు || మైత్రుండు గ్రామంబుంబొందెను - చైత్రుండు - మై
త్రుని గ్రామంబుంబొందించెను || లాఠిచోసహిత మిక్కార్థంబు
గానంబడియెడి || మైత్రుండు పుడమి నేలెను - చైత్రుండు మైత్రుని
బుడమి నేలించెను.

శా—“యేగత్యర్థకాః, తేప్రాప్త్యర్థకాః” (గమనార్థకధాతువులుపాం
దుట యన్న యర్థమిచ్చును) అని వైయాకరణుల సమ్మతియన్నందునఁ బొందు
మొదలైనవి శేఖరాది గ్రంథకర్తలమతంబున “సుఖంప్రాప్తిః” ఇత్యాదులం
దుం గాక తక్కినచోట్ల గమనములేక తమయర్థము సంధవింపనందున గత్యర్థ
కములు|| ప్రత్యవసానంబు = భక్షణంబు|| శబ్దము కర్మకారకంబుగాఁ గల ధాతు
వులు శబ్దకర్మంబులు నాఁబడఁ|| మాటను వినెను. పాఠమును జెప్పెను ఇత్యాదినా
క్యములందు కర్మార్థక ద్వితీఃగాంతములైన మాటయు పాఠమును అక్షరరూపమైన
గ్యనులే కాన, విను-చెప్పు ఇత్యాదులు శబ్దకర్మంబులయ్యె. అకర్మకధాతువులుసంస్కృ
తవ్యాకరణవ్యాఖ్యాతలు శ్లోకంబున సంగ్రహముగాఁ జెప్పియుండిరి వాని నిందుం
బొందుఁబఱచుచున్నాను|| శ్లో|| (౧) వృద్ధి (౨) త్తయ-(౩) భయ (౪) తీవ్రత (౫)
వగణం (౬) లజ్జా (౭) పత్ర (౮) స్థితి (౯) బాగరణం (౧౦) శయన (౧౧) క్రీడా
(౧౨) రుచి (౧౩) దీప్త్యర్థం ధాతుగణం తమకర్మకమహుః|| నర్ధిల్లుట, క్షీణించుట,
భీతిల్లుట, జీవించుట, చచ్చుట, లజ్జించుట, ఉండుట, నిలుచుట, మేల్కొనుట,
శయనించుట, క్రీడించుట, రుచించుట, ప్రకాశించుటయీ యర్థములుగలధాతువులకర్మకంబు
లగునని యర్థము. సూత్రార్థము—గత్యర్థకాది పూర్వోక్త ధాతువుల ప్రయోగంబులోఁ
చేరణార్థము లేనియపుడు కర్తయైనది చేరణార్థసమావేశమందుఁ గర్మంబును.
“ఉ. మైత్రుండు గ్రామంబుం బొందెను” ఇటఁ బొందుధాతువునకు స్వరూపార్థము
ఈదశయందు మైత్రుండు కర్తయైనట్లు స్పష్టపడుచున్నది. “చైత్రుండు మైత్రుని
గ్రామంబుం బొందించెను” ఇటఁ బొందుధాతువునకు లెంప సూత్రమునఁ చేరణార్థ
మర దిందిక్కయ్యె. కానఁ చేరణంబులేని పూర్వవాక్యంబులోఁ గర్తయైన మైత్రుం
డు చేరణంబుగల యీవాక్యంబులోఁ బ్రకృతసూత్రంబునఁ గర్మజైనందునఁగదా
చకమైత్రీశబ్దము ద్వితీఃగాంతమయినది.

ఇట్లు నీనూత్రము లేకుండనే మైత్రాదులుకర్మబులై ద్వితీయనొందునని యిట్లు శింకింతురు. ఉదా—“చైత్రుండు మైత్రునిం గ్రామంబుం బొందఁగాఁ బ్రేరేచెను” ఈవాక్యంబులోఁ బ్రేరేమధాతువు సకర్మకంబు గాన నీధాత్వర్థంబునకు మైత్రుండు కర్మకంటై కార. పరి. ౨వ నూత్రమున మైత్రీశబ్దము ద్వితీయాంతమగుట కరతలామల కంబుగాఁ గానిపించెడిది. కాన “ప్రేరేమ” నకు నీవాక్యంబులో మైత్రుండు గర్మం బైనట్టులే, చైత్రుండు మైత్రునిం గ్రామంబుం బొందించెను॥ అన్నవాక్యములో సహితము ప్రేరేమధాతువునకుఁ బర్యాయశబ్దంబై పాండుధాతువుకంటెఁ బ్రేరణార్థకమైన యిందుగాగమంబున్నందునఁ బూర్వవాక్యంబునందుం బలె నిటను మైత్రుండు కర్మం బగుట న్యాయసిద్ధంబగుచుండఁ బిష్టవేషణంబుగా నీనూత్రార్థ మనావశ్యకంబని వక్కాణింపమన్నాడు. అదియుక్తంబు; కాని దేవదత్తుండు అన్నమును వండుటకై యజ్ఞ దత్తునిం ప్రేరేచెను. అన్నవాక్యమందుగూడఁ బూర్వవాక్యమందు మైత్రుండు వోలే నిట యజ్ఞ దత్తుండు “ప్రేరేమ” నకుఁ గర్మకంటైనందునఁ ప్రేరణేమగాగ మాంతమైన పొందించుధాతువునకు మైత్రుండు గర్మకంటై “చైత్రుండు మైత్రునిం గ్రామంబుంబొందించెను” అన్నట్టులే యిట్లు ప్రేరణేమగాగమాంతమానందించు ధాతువు నకు యజ్ఞ దత్తుండు కర్మకంటై “దేవదత్తుండు అన్నమును యజ్ఞ దత్తునివందించెను (వండఁప్రేరేచెను)” అన్న యనిష్టప్రయోగంబు సంభవించును. కావున నీనూత్రార్థ మావశ్యకంబు. పైనింజూపినవిధంబునఁ బ్రకృతనూత్ర మక్కరలేకయే యెల్లెడలను ప్రేరణేమగాగమాంతస్థలంబులలోఁ గర్త కర్మంబగుచున్నందున “ప్రాప్తై సత్యార్థ్య మాణో విధినిఁయమాయ భవతి” ప్రాప్తింపుచుండఁగాఁ జేయంబడిన నూత్రము నియమముకై యగును) అన్న న్యాయంబున నిపుడీనూత్రము నియమార్థమగును. “గత్యర్థకాదిధాతువులే ప్రేరణేమక్కుగలవియైనపుడు కర్త గర్మంబగును గాని తక్కినధాతువులు ప్రేరణేమక్కుగలవియైనను గర్త కర్మంబుగాదు” అనిన నియమంబీ నూత్ర మున్నచో నేర్పడును. ఇపుడు వండు మొదలయిన తక్కినధాతువులు ప్రేరణేమక్కుగలవియైనను యజ్ఞ దత్తుండు కర్మంబుగాక కర్తగానే యుండి యాఖ్యాతముచేతఁ జెప్పఁబడనందున విభ క్త్యంతమైన క్రియచేత ప్రథమాంతార్థమై దేవదత్తుండే యాకాక్షితుండై యజ్ఞ దత్తుండట్లు గానందున) కార. పరి. 3 నూత్రంబున ననభిహితుడైన

యజ్ఞదత్తునిం దెలుపునట్టి యజ్ఞదత్త శబ్దంబుకంటె దృఢీకూవిభక్తి గలిగి * దేవదత్తుడు
 యజ్ఞదత్తునిచే వండించెను" అనిన ప్రయోగమగునని యెఱుంగునది. ఈసూత్రము
 నియమార్థమని సంస్కృతవ్యాకరణ వ్యాఖ్యానములలోను నహోబల పండితీయము
 లోను వ్రాయబడినది. సంస్కృతవ్యాకరణంబులో దీనిమాతృకసూత్రమునొద్ద నైదు
 విధములైన ధాతువులును ప్రేరణార్థకములైనపు డైదుదాహరణంబులును స్పష్టగమి
 శ్లోకంబునం జూపబడినవి. శ్లో॥ శ్రూనగమయత్స్వగ్గం వేదార్థం స్వానవేద
 యత్ | ఆశయచ్చావృతం దేవాన్వేదమధ్యాపయద్విధిం ఆసయత్సశిరేషృధీం యస్య
 మేశ్రీహరిగతిః॥ దీనికిఁ బ్రతిబింబంబుగాఁ బద్యంబొనర్చి యదాహరణపదకంబు
 నూపంబడును. క॥ అరులం బొందించెను సురపురి; స్వీయుల శ్రుతులయర్థమును నెఱిఁ
 గించెక; సురలం ద్రావించెనుధిక; సరసీజాసనుని శ్రుతుల జదివించె; వసుం
 దరనీటనుంచె నేశ్రీ హరి; కూతఁడు నాకు శరణమనలక్ష్యముల౯ చ॥ నునుజిగురాకు
 మేయతటి నోరి కెలగలఁ దేటికుట్టినక | నవరుహశాఖలం గువకువర్షనిఁ బాటుపికాం
 గనంబికం | బననయమొప్పమాన్చుగతి నాత్యముఖంబు ముఖంబుఁగూర్చిమం | బనమొన
 రించెసందుసుడిమాయలుగా మగవారికృత్యమ౯ || వను. ౩౮. ఇటఁ గూడుధాతు
 వు సొండుధాతువునకుఁ బర్యాయము. క్రి. పరి. ౮౦ సూత్రమున కూడించు కూర్చు
 టలు ప్రేరణరూపంబులు. [పురుషపికంబుతనమోమును (భార్య) మోమునగూడునట్లు
 చేసి అనిర్విర్యకము]॥ కపటపునిద్రవోవునఱిఁ గొఁగిటనానుచు మోవిమోవిజేరుపు
 చును గొన్ని రాత్రులు నరుందనియించె లతాంగియంతఁ దా త్కపటముగాంచియుం
 గననికైవడి నట్ల యొనర్చె గొన్నిరే లపుడతఁడాపలేక నగవల్లనతానును నవ్వె వేడ్క
 తోక॥ కళా ౭ ఆ॥

(మోవిని మోవిని జేరునట్లు చేయుచును)

మ॥ అనిచారంబని పల్కనోడుదుము ధర్మాభిజ్ఞ నీయగ్రసం ! భవుడత్యున్నత
 శక్తియుక్తుడు నహీ భారప్రగల్భుండు భా । గణనదోహితుడు పాత్రుడీయదుడు
 లోకఖ్యాతుడొండంగనీ భువనేశత్యభరంబుఁ బూన్పదగునేపూరుక జఘన్యాత్మక॥

భార, అది. ౩౮ "జడతపూనక" భార, కా. ౨౨. ఇత్యాదిస్థలంబులలోఁ బూ

ధాతువునకుఁ బొందుట, ధరించుట, యనునర్థములు సందర్భవశంబున నున్నందుననిచ్చుటను 'బూను' నకు పొందుట యర్థము చెప్పవలయు. అందున పొందించుట యర్థమిచ్చునట్టి ప్రకృతపద్యములోని ప్రేరణార్థకపూన్పు ధాతువు సమావేశంబునఁ బూరుండుగర్మంబగును. వహించుటయర్థము చెప్పుకొన్నచో "నీవహోర్న" అనువా-చే ప్రేరణార్థకణిజంతవహధాతుసమావేశమందుఁ గర్తకుఁ గర్మత్వనిషేధమున్నందుననిచ్చుటనుబూరువుకర్మంబుగాక కర్తయై యనభిహితుఁడైనందున (విభక్త్యంతక్రియచే నాకాంక్షితుఁడు కానందున) కార. పరి. 3 నూత్రముచేతఁ ద్వతీయావిభక్తి వచ్చి "పూరుచే" అని ప్రయోగింపవలసివచ్చును. పూనునకాదివర్ణలోపము రాఁగా నూనునకు ధరించు ఇత్యాద్యర్థములు క్లిష్టరత్నాకరమందు॥ ఈప్రయోగంబు ప్రామాదికంబని చెప్పవలసివచ్చునుకాన నిట సందర్భవశంబునఁ బూన్పునకుఁ బొందించుట యర్థంబని యూహించునది "భీష్ముండు ధర్మజానకు ధర్మంబుల వినిపించెన్; జనని పుత్రునకు నన్నును దినిపించెన్" ఇత్యాది ప్రయోగంబులు కార. పరి. ౨౧ నూత్రమునను, లేక "అన్యస్యాఃక్వచిద్భవేచ్ఛాన్యా" అన్న నన్నయభట్టియ నూత్రమునను గర్మార్థమందు ధర్మజ, పుత్రకేబ్దములకంటె వష్టివచ్చి సాధువులయినవని తెలియందగు. అథవా "కన్వాదియోగంబునం బ్రయోజ్యకర్తకు వష్టినిత్యంబుగానగు॥ అనిననూత్రంబున నిచ్చుట విను, తినుల సమావేశంబునందు "ధర్మజ, పుత్రులకు" వష్టియయ్యె.

124 నూ — అనభిహితకర్తకాకానొకచో వష్టి బహుళంబుగానగు.

రాముఁడు మిథిలంగనియె ॥ రామునకు మిథిలగనంబడియె - రామునిచే మిథిలగనంబడియెను ॥ మైత్రుిండుతత్వంబుం దెలిసెను - చైత్రుిండు మైత్రుినకుం దత్వంబుదెలిపెను ॥ కన్వాదియోగంబునం బ్రయోజ్యకర్తకు వష్టినిత్యంబుగానగు - విశ్వామిత్రుఁడు రామునకు మిథిలం గానిపించెను - కృష్ణుండర్జునునకు విశ్వరూపంబుం జూపెను.

అకర్మకంబున కప్రేరణంబునం దాత్మనేపద కర్మానుబంధంబులు లేమిజేపి రూపభేదంబు లయిదని యెఱుఁగునది.

కర్తృర్థకము.

మైత్రిండు - మనియెను

ప్రేరణకర్తృర్థకము.

చైత్రిండు - మైత్రిని మనిచెను

ప్రేరణాత్మనేపదకర్తృర్థకము

చైత్రిండు - మైత్రిని - మనుచుకొనియె

ప్రేరణకర్తృర్థకము.

చైత్రినిచేత - మైత్రిండు - మనుపఁబడియె

ప్రేరణాత్మనేపదకర్తృర్థకము.

చైత్రినిచేత - మైత్రిండు - మనుచుకొనఁబడియె

మొదయు, ప్రేరణాబునం దించుగాగమము గలిగినచో సకర్మకంబునకుం బండ్రొందు సకర్మకంబునకుం దొమ్మిదియు భేదంబులని యూహించునది.

వ్యా—అఖ్యాతముచేత (ప్రథమాంతమైన యెవ్వఁడు, ఏది ఇత్యాదికేబ్బములకు ద్వారమున) నాకాంక్షితము కాని యట్టి కర్తకు కార. పరి. 3 సూత్రముచేత చేతవర్గకంబు ప్రాప్తిండు మండఁగా నీసూత్రంబు దారికి బాసకంబుగా నారంభింపఁ బడియె.

ఉదా—“రామునకు మిథిలగనంబడియె” ఇట్లు సకర్మకమైనకనుధాతువుకంటె క్రి.ప. ౪౯ సూత్రమున కర్తార్థనందుఁ బడుజీవర్గకంబు విధింపఁబడి “రాముఁడు మిథిలంగనియె” అన్నకర్తృప్రయోగవాక్యములోఁ గర్మంబైన మిథిలనగరము కర్మ ప్రయోగవాక్యములో నాఖ్యాతముచేత సభిహితమైనందున (ఏదికనఁబడెను అన్వయ మాంతకింకేబ్బముచేత నాకాంక్షితమైనందున) కార. ప. ౧ సూత్రముచేత సక్తార్థమంగుఁ బ్రథమము కర్తయైనరాముఁడు అఖ్యాతముచేత సభిహితంబు కానందున కార. పరి

3 నూత్రముచేత చేతన్యకంబును ప్రాప్తిండుమండగా నీనూత్రంబుచే తన్యకంబునకు నూత్రము బాధకంటై వృష్టివచ్చి పైవిధంబుగా వాక్యంబయ్యె. ఇది బహుశంబుగానఁ బడుంబునఁ దృతీయయు వచ్చి “రామునిచే” — అనియు ప్రయోగింపందగు. “చైత్రుండు మైత్రునకుఁ దత్వంబు దెలి పెను” తెఱపుధాతువు తెలియధాతువు ప్రేరణంబుగాన [బుద్ధ్యర్థకము] ౧౨3 నూత్రముచేత మైత్రుండు కర్మంబులు ప్రాప్తిండు మండగా నీనూత్రంబున బాధంపఁబడి వృష్టివచ్చినదని యెఱుంగఁదగ్గది. నూత్రము లోని బహుశ్శ్రగచామున నొకానొకచో ద్వితీయయునగు. ఉవా. ౧॥ కడుదడవున ప్రబోయితిఁ బడఁతీ ననుఁ దొలపవలదె బలియుఁడొకరుఁడె కుక్కురుజనునబట్టిబ లం బెడలఁగ ననుదిగెనెనాథఁడెచ్చఁడు పెపుమా॥ భా. ఆర. 2 ఆ. “కన్యాదియో గంబునక” అన్యనూత్రంబునకుఁ దాన్వర్యమేమనఁగా సంస్కృతవ్యాకరణంబున “దృశ్యే” అనువార్తికముచేతఁ ప్రేరణార్థకమాశీజంతదృశిధాతువు సమావేశంబునఁ గర్తృకుఁగర్మత్వము విధింపఁబడి “దశకాయతిహారింభక్తాక” (మైత్రుఁడు వారింభక్తులను జూపెను; ఇది ప్రతిపదార్థాంత్రీకరణము) అని యప్రేరణంబునఁ గర్తలైన భక్తులు (భక్తా వారింపకృంతిభక్తులు వారినిఁ జూచుచున్నార) ఇపుడు ప్రేరణంబునఁ గర్మంబులు యుదాహరింపఁబడియె. సంస్కృతవ్యాకరణానుసారంబుగా నాంధ్రభాషయుండుం చూడ గత్యాద్యర్థకధాతువులకుఁ ప్రేరణంబునన ప్రేరణమందలి గర్త కర్మంబైననుట్లు లే దృశ్యర్థకధాతువులకుఁ గూడఁ ప్రేరణంబున నప్రేరణంబందలి కర్త కర్మంబులు ప్రసక్తమగుచుండు నీనూత్రముచేతను మూరిగారు వృష్టిని విధిండుమంద్ధిరని యెఱుంగు నది. ఉ. విశ్వామిత్రుఁడు రామునకు మిథిలం గానిపించెను. ఇటునప్రేరణంబునఁ గర్తయైన రామునకు (రాముఁడు మిథిలంగనియె) నీనాక్యంబున వృష్టి వచ్చెను. కను, విను, తిను ఇత్యదులు కన్యాదులు కనుధాతువునకుఁ ప్రేరణంబున ౩౦ నూ-చే నించుక్కును 2౮ నూ-చేత యుగాగమంబును 23 నూత్రముక్రిందినాక్యముచేత నకారంబునకు దీర్ఘత్వమును ౨౫ నూ-చేత, నుకారముమీఁది యుకారమునకు నిత్యంబును గలుగంగా “కానిపించు” అగును. ఈధాతువునకుఁ ప్రేరణార్థమే కాకుండ “ప్రత్యక్షమగు” అని యకర్మకారంబును గలదు. ఆ॥ కానిపించి యేమికావలయును వరం బిమగుమనిన నేను నాకృత్యే॥ కొలఁది నకులు నుతులు సలిపితుంబురుగాన! కలనవలన గలువవలయునంటి॥

“మను” చూచునకు క్రి. ప. ౭౬ నూ-చే బుగాగమంబు గలిగి మవర్ణంబు లోపింప గానైనది.

(నూ) అకర్మకంబున కప్రేరణంబునం దాత్మనేపదక ర్మానుబంధంబులు లేమిం జేసి రూపభేదంబులైదని యెఱుంగునది.

వ్యా—అకర్మకధాతువునకుఁ గర్మసంబంధము లేనందునఁ గర్మార్థమందు ర్క నూ-చే విధింపబడు “పడుజే” “మను” ఇత్యాద్యకర్మకధాతువులకుఁ జేర్పబడదు. ఆంధ్రభాషాశైలించేసి యకర్మకంబులకు మనుప్రభృతి భాతువులకుఁ “గొను” అన్నయాత్మ నేపదానుబంధంబును జేర్పబడదని తెలియవలయు. ఒకానొకచో నకర్మకధాతువునకు సయితము పడుజేకొనులు ౧౦౯ నూత్రమున స్వార్థమందు నూత్రము. రావచ్చును నిలఁ బడు పండుకొను ఇత్యాదులు.

క ర్తృ ర్థ క ము,

మైత్రుండు } ఇది యకర్మకంబు గాన నాత్మనేప దచిహ్నంబగుకొనుశబ్దమును కర్తా
మనియెను } ర్థలాంచనంచైన పడుజేయు లేనందున నొక్కటియే రూపంబు.

ప్రేరణ కర్తృగకము } క్రి. ప. ౭౩ నూ-మున చుక్కును ౮౫ నూ-మున
చైత్రుండు మైత్రుని మనిచెను } మకారమువీడి యుకారమున కికారంబునుగలిగెను.

చైత్రుండు మైత్రుని } ప్రేరణాత్మనేపదకర్తృగకము. ప్రేరణంబుననకర్మక మైనందు
మనుచుకొనియె. } నఁ “గొను” అనునాత్మనేపద చిహ్నము చేర్పవచ్చును

చైత్రునిచేత మైత్రుండు } ప్రేరణక ర్మార్థకము. ప్రేరణంబు సకర్మక మైనందున
మనుపబడియె } “పడు” అనుక ర్మార్థచిహ్నంబు చేర్పవచ్చును.

చైత్రునిచేత మైత్రుండు } ప్రేరణాత్మ నేపదక ర్మార్థకము సకర్మకము గనుక నుభ
మనుచుకొనఁబడియె } యంబును కొనుపడుజులు చేర్పఁబడియె.

ఇట్లెల్ల యకర్మక ధాతువులకును, అప్రేరణంబునందు అనఁగా స్వరూపార్థమం దు నాత్మనేపదక ర్మానుబంధములు లేనందున నేకవిధమైన రూపంబును, ప్రేరణార్థ

మందు ప్రేరణరూపంబును (౧) కొనుపడుచుంట్లు వెద్యెఱుగాఁ జేర్చుటంతేసి (౨) రూపంబులును నుభయంబును జేర్చుటంతేసి (౩) రూపంబును మిళితంబై యెదురూపంబు లేర్పడు. (మూలము) వెండియుం ప్రేరణంబునందు నించుగాగమంబు గలిగినచో నకర్మ కంబునకుం బండ్లెందు నకర్మకంబునకుం దొమ్మిది యుభేదంబులని యూహించునది.

వ్యా—మొదటి ప్రేరణార్థమందుఁ జాగాగమంబును తిరిగి ప్రేరణార్థమందు నించుగాగమంబును గలిగినేని సకర్మకథాతువునకు ద్వాదశరూపంబులు సకర్మకథాతువునకు రూపనవకంబును నగును. క్రి. పరి. ౨౪ నూత్రమ్మునఁ ప్రేరణేమక్కుకంపైఁ దిరిగి ప్రేరణేమక్కు సంతనింపనేరదు గానఁ ప్రేరణమక్కుకంపై ప్రేర.ణేమక్కు రావచ్చునని భావము. ఈవఱలోఁ ప్రేరణమగాగమరూపంబులతోఁ గూడ సకర్మకమైన మనుధాతువునకు నెదురూపంబులు మాపంబడియె. తిరిగి ప్రేరణంబునఁ జాగాగమాంతరూపంబుకంపై నిచుక్కు చేసి నాల్గరూపంబులును నిరూపింపంబడును.

(౧) యజ్ఞదత్తుండు చైత్రునిచేత మైత్రుని మనిపించెను. పునఃప్రేరణకర్తృత్వము ఇట నాఖ్యాతముచేత యజ్ఞదత్తుం డభిహితుండై చైత్రుండనభిహితుం డగుటం జేసి కార పరి. 3 నూత్రమ్మునఁ శైత్రశబ్దంబుకంపైఁ జేతవర్ణకంబయ్యె.

(౨) యజ్ఞదత్తుండు చైత్రునిచేత మైత్రుని మనిపించుకొనియె (పునఃప్రేరణకర్తృత్వసేవకర్తృత్వము)

(3) యజ్ఞదత్తునిచేత చైత్రునిచేత మైత్రుండు మనిపింపఁబడియె. (పునఃప్రేరణకర్తృత్వము) ఇటఁ గర్మార్థకమైన యాఖ్యాతంబుచేతను గర్మంబైన మైత్రుండభిహితుండై ప్రయోజకప్రయోజ్యులైన యజ్ఞదత్తచైత్రులువురును ననభిహితులైనందున కార. పరి. 3 నూత్రమున యజ్ఞదత్తచైత్రశబ్దములకంపైఁ జేతవర్ణకంబులు గలిగె. మైత్రుం డభిహితుండైనందున నుక్తార్థమందుఁ బ్రథమానూత్రమ్మునఁ బ్రథమావిభక్తియయ్యె.

(౪) యజ్ఞదత్తునిచేతఁ జైత్రునిచేత మైత్రుండు మనిపించుకొనంబడియె. (పునఃప్రేరణకర్తృత్వసేవకర్తృత్వము) వెనుకటిరీతిగానే తృతీయాప్రథమావిభక్తులు ద్వితీయానూత్రమ్ములఁ గలుగినని యూహించునది.

సకర్మకథాతువులను గూడఁ బ్రేరణార్థములు రెండింటియందు నుపయోగించి పండ్లెందురూపంబులను స్పష్టముదాహరించెద.

(౧) మైత్రుండు తత్త్వంబుం దెలిసెను (కర్తృర్థకము) (౨) మైత్రుండు తత్త్వంబుం తెలిసికొనెను (అత్యనేపదకర్తృర్థకము) (౩) మైత్రునిచేతఁ దత్త్వంబు తెలియఁబడినను. (కర్మార్థకము) (౪) మైత్రునిచేతఁ దత్త్వంబు తెలిసికొనఁబడియెను. (అత్యనేపదకర్మార్థకము) (౫) చైత్రుండు మైత్రునకుం దత్త్వముం దెలిపెను (ప్రేరణకర్తృర్థకము) ఇటు కిరి. పరి. ౧౨క నూత్రమునఁ బ్రయోజ్యకర్తయైన మైత్రునిఁ జెప్పనట్టి మైత్రీశబ్దమునకు వష్టి గలిగినది. (౬) చైత్రుండు మైత్రునకుం దత్త్వంబుం దెలుపుకొనెను (ప్రేరణాత్మనేపదకర్తృర్థకము) (౭) చైత్రునిచేత మైత్రునకుం దత్త్వంబు తెలుపఁబడియెను (ప్రేరణకర్మార్థకము) (౮) చైత్రునిచేత మైత్రునకుం దత్త్వంబు తెలుపుకొనఁబడియెను (ప్రేరణాత్మనేపదకర్మార్థకము) (౯) యజ్ఞ దత్తుండు చైత్రునిచేత మైత్రునకుం దత్త్వంబుం దెలిపించెను (పునఃప్రేరణకర్తృర్థకము) (౧౦) యజ్ఞ దత్తుండు చైత్రునిచేత మైత్రునకుం దత్త్వంబుం దెలిపించుకొనియెను (పునఃప్రేరణాత్మనేపదకర్తృర్థకము) (౧౧) యజ్ఞ దత్తునిచేత చైత్రునిచేత మైత్రునకుం దత్త్వంబు తెలిపింపఁబడియెను. (పునఃప్రేరణకర్మార్థకము) (౧౨) యజ్ఞ దత్తునిచేతఁ చైత్రునిచేత మైత్రునకుం దత్త్వంబు తెలిపించుకొనఁబడియెను. ఇట్లు తక్కినసకర్మకంబులకు నూహ్యంబులు.

ఇది క్రియాపరిచ్ఛేదము.

కృదంతపరిచ్ఛేదము.

1 సూ—కృత్తులకర్థంబులు యథావ్యవహారంబుగ గ్రాహ్యంబులు.

ధాతువునకు విహితంబగుదుఱ్ఱిన్న ప్రతయంబుకృత్తునాఁబడు కృత్తులకువత్సమాణంబులకు భావకర్తకర్మాద్యర్థంబులు మహాజనవ్యవహారానుసారిగా నెఱుంగునది. || ఆఁక - బంధనము || మొలక - నవోద్భిదము || ఏలిక - పాలకుఁడు || కోరిక - వాంఛయు వాంఛితంబును మూఁక - సంఘము || ఆడిక - నింద || ఓడిక - ప్రోతస్సు.

వ్యా—కృత్ప్రత్యయంబులకు భావకర్తార్థంబులు పెద్దల వ్యవహారమును ననుసరించి తెలియందగినవి. కాని సూత్రంబులలో నాయయియర్థములం జేర్కొని, క, ఇక, ఇత్యాదికృత్ప్రత్యయంబులు విధింపఁబడవని భావము.

ఈతత్పర్యమే “కృత్తులకు వత్సమాణంబులకు భావకర్తకర్మార్థంబులు మహాజనవ్యవహారానుసారిగా నెఱుంగునది” అని మూలమందే వివరణము చేయఁబడినది.

(మూలము) ధాతువునకు విహితంబగు దుఱ్ఱిన్నప్రత్యయంబు కృత్తునాఁబడు

వ్యా—“ధాతువునకు” అనిన క్రియాపరిచ్ఛేదమందలి ప్రథమసూత్రము క్రియాపరిచ్ఛేదమందే కాకుండఁ గృదంతపరిచ్ఛేదంబునందుం గూడ నధికారసూత్రముగా వర్తిల్లునని భావము. కృత్ప్రత్యయంబునకు లక్షణంచేమనఁగా డుడ్, రు, వు, రు, ను, ముఱ్ఱ అనునవి దక్క భాత్వధికారమందలి ప్రత్యయంబులు కృత్తులు నాఁబడునని యర్థము. డుఱ్ఱులోని డువర్ణంబును ముఱ్ఱులోని ఱ్ఱకారంబుతోఁ గూర్చుగా “డుఱ్ఱ” అనిన ప్రత్యహారం జేర్పఁబడినది. [క్రి. ప. ౮ సూ] సూరిగారిచేత “కృదరిచ్ఛే” అనిన

పాణినీయనూత్రమే యాంధ్రీకరించి యిట్లు వ్రాయబడినది యని తెలియందగు. భా
వాద్యర్థంబుల కుదాహరణము. ఆ క॥ బంధనము. ఇటు అడ్డగించు అర్థముగలయాగు
ధాతువుకంటె నీపరిచ్ఛేదములో 3 నూత్రముచేతఁ గవర్ణకము రాగా “ఆగు + క”
ఇట్లుండె. కవర్ణము పరమగుచుండ ధాతుగుకారమునకు ౨ నూత్రముచేతను లోపంబై
“ఆక” యయ్యె. దీనికి నడ్డగించుట యర్థము గాన భావార్థమున కుదాహరణము.
ఉదా “మొలక” నవోద్భిదము; దీనికిఁ బర్యాయపదంబుగా నిచ్చిన “ఉద్భిత్” అను
శబ్దము “ఉద్భినత్తిభవంబీజంచ” [భూమిని బీజమును భేదించి వెలువడునది] యన్న
యర్థమందు “సత్సూద్భివ.....భివచ్చినజననీరాజాముపసర్గేపిక్విప్ ఆ3 పా
౨ నూ ౬౧] అనుపాణినీయనూత్రంబున ననునర్తమానకత్తర్థమందుఁగిప్పురాగానైన
రూపంబుగావున మొలక శబ్దంబును మొలుచుధాతువుకంటెఁగర్త్యమందు గవర్ణము వచ్చి
నది యని తెలియవలయు. ఉద్భిచ్చబ్దము ఋత్విగాదులలోనిది గాన నవోద్భిదము
అని యయ్యె. ఆగు, మొలుచు, ధాతువులకంటె 3 నూత్రమున నొక్కవర్ణకమే విధిం
పబడినను “ఆగు” కంటె భావార్థమందును “మొలుచు” గత్తర్థమందును నయ్యది
యైనట్లు మహాజనవ్యవహారంబున దెలియందగినదే కాని నూత్రంబున విశేషించి యర్థ
ములు పేర్కొనబడవు. మొలక మొలచునది. [మొలచుటకుకర్త] ఇట్లే మూగుధాతువు
కంటెఁ గవర్ణకము కత్తర్థమందుఁ గలిగి “మూక” = [సంఘము = మూగునది] అయ్యె
నని యూహింపవలయు. “వీక” పాలకుఁడు ఏలుధాతువుకంటె ౧౨౦ నూత్రమున
నిక వర్ణకము కత్తర్థమందుఁ గలిగె. [ఏలుటకుఁగర్తయని యర్థము] కోరిక వాంఛయు
వాంఛితంబును; కోరుధాతువునకు ౧౨ వ నూ-న భావార్థమందు నిక వర్ణకము రా
గా వాంఛ యర్థమగును. (కోరుట యర్థము) ఆధాతువుకంటెనే కర్తార్థమందు నిక
వర్ణకము కలిగియు “కోరిక” యనియగు. దీనికి వాంఛితము అర్థము (కోరబడినది);
అడు [నిందించుట] ధాతువునకు భావార్థమండిక వర్ణకమురాగా “ఆడిక” = (నింప)
యగును ఓడిక [=ప్రొత్తస్సు ‘ఓడు’ నకుఁ గర్త్యమందు నిక వర్ణకము ప్రవహించున
దియని ప్రవహించు క్రియకుఁ గర్తయైనట్లు తోచుచున్నది]; ఇట్లులాక ప్రత్యయమే
భావక ర్వాద్యనేకార్థములయందు వచ్చుట యర్థమునుబట్టి యూహించునది. ఇట్టి ప్రా
తిపదికంబులకర్థములును, నిదర్శనముగాఁ గవిషయోగంబులును, శబ్దరత్నాదినిఘంటువు
లలో శాఖోపశాఖలుగాఁ బ్రదర్శింపబడును. కాననట్టి వ్యాకరణ శేషశూన్యశబ్దంబుల

కర్థము నీచ్చట నెత్తి వ్రాయుట యసావశ్యకము. ఏకధాతువునకే భావకర్మార్థవిశేషములయందు నేకప్రత్యయంచే గల్గినను, నొకధాతువునకే ప్రత్యయభేదంబులఁ బ్రాతిపదికార్థభేదమున్నను, వ్యాకరణమునంచేసి యాపవిశేషంబులున్నను, నట్టి స్థలంబుల నెంచి ప్రయోగంబులు ప్రమాణముగా వ్రాయంబడు ఇచ్చటఁ గోరికశబ్దము భావార్థమందును గర్మార్థమందును నిక వర్ణకంబుగలదైనందున నర్థవిశేషములయందుఁ బ్రయోగనిడకేనమావశ్యకము. క॥ ఈకథ యెవ్వరుచదివినఁ గైకొన్నరు విన్నగోరికను వ్రాసినవాఁ రేకాలముకేంభునికృపఁ నాకల్పముగందురై హికాముష్మికముల్ ॥ [ఇచ్చయర్థము; భావార్థము] “శగుకోరికలిచ్చెఁ బులిందకోటికిక” ఉ. రా. ౭ ఆ॥ [వాంఛితము కర్మార్థమందు ప్రత్య]

2 సూ — ఇటం గృత్క-గతపవేములు పరంబులగునపుడు కగచయవలకు లోపంబగు.

కృత్సంబంధులగు కాదులు పరంబులగునపుడు ధాతువునంతంబులగు కగచయవలకు లోపంబగు ॥ మీఁదిలక్ష్యంబులం జూడంబడు.

వ్యా—స్పష్టము.

3 సూ — కవర్ణకంబులు గ్వాదులకగు.

అలుగు - అలుక ॥ ఆఁగు - ఆఁక ॥ ఎఱుఁగు - ఎఱుక - ఇట బిందులోపంబు ఇట్లు గొన్నింట గ్రహించునది ॥ కడఁగు - కడఁక ॥ కలఁగు - కలఁక ॥ కాఁగు - కాఁక ॥ తునుగు - తునుక ॥ నడచు - నడక ॥ నలఁగు - నలఁక ॥ పోవు - పోక ॥ మడఁగు - మడఁక ॥ మలఁగు - మలక ॥ మునుఁగు - మునుక ॥ మూఁగు - మూఁక ॥ మొలచు - మొలక ॥ వచ్చునకు - రా - రాక ॥ వంగు - వంక ॥ వీఁగు - వీఁక ॥ ఇక కవులుపరంబులగునపుడు కనునకు దీర్ఘంబగు - కానుక - కినియుముది

యుల కుత్సంబునగు - కినియు - - కినుక || వుదియు-ముదుక ||

ఇత్యాదు లలుగ్వాదులు.

వ్యా—“ఎఱుక” ఎఱుగు ధాతువునకి నూత్రమునఁ గవర్ణకము రాఁగా ౨ వ నూత్రమునఁ బ్రత్యయక కారపరత్వమందు ధాతుగుకారమునకు లోపంబు. బిందువునకు నులోపంబిట విశేషము. ఇదిపరిచయమర్థమిచ్చుచో భావార్థమందుఁగ ప్రత్యయమును దక్కినజ్ఞానము, సోదె, గుఱుతు, జ్యోతిశ్శాస్త్రమును అర్థమగునవును క రణార్థమందుఁ [సాధనార్థమందు] గవర్ణకమనవలెను దీనిచేతను యుక్తాయుక్తము మొదలైనవి తెలియఁబడునని వ్యుత్పత్తి చెప్పందగును. యుక్తాయుక్త వివేచనకు జ్ఞానము సాధనముగ దా| పరోక్షమైన సంగతి తెలియుటకు సోదె సాధనము. [కరణము.] వస్తునిశ్చయంబునకు గుఱుతు సాధనము. అగతానాగతములు తెలియుటకు జ్యోతిశ్శాస్త్రము సాధనము. సాధనములైన జ్ఞానాదులను తెలుపుచున్నందున నెఱుక శబ్దము కరణార్థకము. ఉ|| ఎఱుక పెటికెడు ధనము|| (పరిచయము అర్థము: భావార్థము) క|| చదివినయెఱుకలకు సరియొనడుననియెఱుకల్ లక్ష్మీ. ర ఆ (జ్ఞానముకరణార్థకము) గీ|| భూతి డాఁచిపనుపుఁబూసి త్రిశూలహ| స్తంబుడాఁచి చేత సజ్జయమర| వెలఁది మేనఁగల్గువీరుండు వెలఁది యె| యెఱుకయెఱుక యనుచు నేగుదెంచె|| నీర. ౨ ఆ|| (సోదె; పరోక్షార్థజ్ఞాన సాధనము) నీ|| ఇటు నేలజేజేల కెఱుకైనచెంగావిసుదసంజదగు కొండఁజూచినాఁడ|| కా ౫ ఆ|| (గుఱుతు; వస్త్రముందః నీరుఁ జెంగావి బ్రాహ్మణులని తెలియుటకై సాధనమైనగుఱుతు) గీ|| రాజానకుఁ గీడుపుట్టెను రాజ్యమడఁగు| ననుచు నెఱుకచెప్పెను జ్యోతిషాధములను| గుడుపుకొఱకువిప్రాకృతిఁగొన్న శూద్రుఁ| బాస హాసదండము గొనఁబాడిగలదు|| విజ్ఞా-ప్రా-కా|| (జ్యోతిశ్శాస్త్రము; పరోక్షార్థము దెలియఁగా సాధనము.) “తుమక” (“తునిఁగినది” అన్నయర్థము గావునఁ గర్తృర్థమందిటఁ గవర్ణకము; గువర్ణలోపమే కాక పూర్వవర్తి బిందువునకు లోపము.) “మడక” మడత, మకుఁగు వస్త్రము అర్థము; మగలునదిఅనివ్యుత్పత్తివలనఁ గర్తృర్థమందుఁ గవర్ణకము; “మలక” “మలక” ఇట్లు అర్థబిందుసహితమును బిందురహితమును నయిన రెండుశబ్దములును “మలఁగు” వలననైన రూపములే మొనటిదారికి చిస్కు,

చుట్టు, మేరక ఈయర్థము భావార్థమునైనది; రెండవవానికి దురక, మూకుడు; ఇటు ద్రవ్యమర్థమయినందున మలగువాడు, మలగునది అనివ్యుత్పత్తింజేసి కర్తృగక ప్రత్యయాంతములు. “మూక” “మొలక” ఇయ్యవి కర్తృగకములని పూర్వమందు జెప్పబడియె. “కానుక” కర్తృగకమందు రూపము (రాజుచే శ్రద్ధతో) గనబడునది = చూడబడునది] రూపాంతరము “కాన్క”; ౧౨ నూ—న పక్షాంతరమందు నిక వర్ణకము “కానిక” ఇదియు; గర్తృగకరూపము. “కానుపు” అనునది కనుధాతు పునకు; బ్రసవించుటగమున్నందున; దదర్థమందు ౧౧ సూత్రముచేత, బువర్ణకముగలిగి యీసూత్రమందలి సూరి గారివచనంబున నాదివర్ణదీర్ఘము. “మూకుక” కర్తృగకమందు; గవర్ణకము [మదియునది ముదియునాడు] ఎట్టిగాని గడగతి మూకుకాళ్ళముదుక వ్యరియింప” జై ౪ ఆ|| “కినుక” రూపాంతరము “కిన్క” కినియుండు ౧౧ వ సూత్రమున; బువర్ణకంబును సుత్వంబును గానిపించెడిని. గీ|| అనుచు గ్రేగంట నీరసం బంకురింప; గినుపు కిలికించితము నాత్మ; గీయకొనగ|| కాశీ ౪ ఆ. [కినుపు=కినుక]

4 సూ—ఇమివర్ణకంబు కలుగ్వాదులకగు.

కలుగు - కలిమి || ఓరుచు || ఓరిమి|| కూరుచు - కూరిమి || నేరుచు - నేరిమి|| వేలుచు - వేలిమి | బసియు - బడిమి || బ్రదుకు బ్రదిమి || ఒడ్డు - ఒడ్డిమి || తాలు - తాలిమి

వ్యా—“కేలిమి” ఇటుగలుగునకు బ్రకృతసూత్రమున నిమివర్ణకంబును “ఇమి” పేరంబుగాగా రెండవసూత్రమున సంత్యగువర్ణంబునకు లోపంబును అపవాదినిత్యస్వక సంధియు; గలిగె. “కేలిమి” భావార్థకమైనచో; గలియుండుర్థము “ఇట్టిమహిమ కేలిమికి; గతమెయ్యది” భార. ఆ., ౪ ఆ|| [కలుగుట] ఈధాతుపునకు సధికరణార్థ మందును ఇమివర్ణకము వచ్చును. ౩|| కలిమి ముదుట్టల; జేర్చును|| భార. కాం. ౧ ఆ (కలిమి = సంపద; దీనియందు సుఖముగఱుగునని వ్యుత్పత్తి) “కల్మి” రూపాంతరము. “ఓరిమి” ఇత్యాదులందు నిసూత్రమున నిమివర్ణకమును రెండవసూత్రముచేత సంత్యవర్ణ

లోపమునని యూహించునది. “హరిమి” (దీనిచేతఁ బ్రియపడుదురు అని వ్యుత్పత్తిఁ గన్గు కరణార్థమందుఁ బ్రత్యయము. స్నేహము అర్థము). బడియు-బడిమి=(దృష్టిదోషపరిహారార్థము దిగఁదీయుట) తలు-తలిమి|| “తఱు” అని ధాతువుగానున్నపుడల ఘులకారముతో నుండును. ఈళకారము కృదంతత్వావస్థయందు లఘులకారమయి “తఱిమి” అగు. రూపాంతరము “తల్మి” క|| ఈతల్మితేదుబ్రాహ్మణః జాతికినీవెవ్వ డవు నిజంబనవుడునే! సూతజాడననియె వెలమమ! నాతండామునివరేఁబ్యుఁడతికుపి తుండై|| భార. శాం. ౧ ఆ|| ఉ|| ఉత్తమభక్తి నేనతగనోపి యొనర్తు బ్రియంబు తల్మియుక|| మెత్తదనంబు సంతతము మేలుగఁదాల్తుసమస్తభంగులక|| భార. ఆర. ౫ఆ.

౪ సూ—తద్వర్ణకంబు చేయ్యాదులకగు.

చేయు - చేత|| అలయు - అలఁత|| కూయు - కూఁత|| కోయు - గోఁత|| గీయు - గీఁత|| నేయు - నేఁత|| పూయు - పూఁత|| పోయు - పోఁత || మూయు - మూఁత|| మేయు - మేఁత || మోయు - మోఁత|| రోయు - రోఁత|| లాయు - లాఁత|| వాయు వాఁత|| వేయు - వేఁత.

కూయుధాతువు మెలయం దిప్రిత్యయాంతము గీ|| అకట! యాఁడుకూయి నాలికూయిని లాఁతి||వారికైన నరయవలయుననిన| నన్నుగీవకుండు తన్నంగ నెట్టులు| చూడనేర్చె ధర్మసూనుఁడవుడు|| విరా. ౨౭. ఇటు లనుక్త స్థలంబులందుం గూడఁ బశ్య తిప్రిత్యయ విభాగం బూహింపవలయు|

వ్యా“చేత” చేయుట. ఇట భావార్థకముతద్వర్ణకమ్ము; క|| వారోకయాగ్రహ వృత్తి|| గూరి యధర్మంబునేతకుం జాలరుదు| ర్వారబలులయ్యుఁ బాండుకు|మారులు శాఁతత్పులందు| మహి జనులెల్లక|| భా. ఉద్యో. ౧౭. (అధర్మంబునేతకుక = అధర్మ ముచేయుటకు) కృత్యము అనునర్థమందుఁ గర్తార్థకము (చేయుబడునది); ఉ|| పూఁ

తపఃవివరించు వలపుంబడరించు కులంబునీతికిఁ | లేతగదమ్మ యితైఱఁగ లేమనురాంగన
 లెల్ల నిట్టినీ | చేతకు మెత్తురమ్మ దయనేయక తిన్ననిమేనువెన్నెలఁ | వేతురటమ్మ
 యింతకును వేదురుస్లునటమ్మ యింతికిఁ || మను. ౩౪ “అలత” ఈధాతువునకు
 ౧౧ నూ-చే బువర్ణకంబును, ౧౨ నూ-చే నిక వర్ణకంబును గలిగి “అలపు” “అల
 యిక” అనిరూపంబులగు. “గీత” (గీయఁబడునది అనిన కర్మార్థమందుఁ దజ్వర్ణకము;
 గీటు అర్థము) ‘మూత’ మూయుట అన్నయర్థమందు భావార్థకము; మూకుడు మొద
 లైన మూయుపదార్థములు అగమైనపుడు కర్మార్థకము. ‘మేత’ పశువుచే మేయఁబడు
 తృణాదికమర్థము గానఁ గర్మార్థకము. ‘కోత’ జుగుప్సాఅర్థము; కోతలు (బహువ)
 తిట్లు అర్థము. ఇటఁ గర్మార్థకము. “ప్రేత” వేయుటయు, కార్యకారణభేదోపచా
 రంబుచేత వ్రేయుటవలన (గలిగిన) దెబ్బయునర్థములు; క॥ ఆనూర్యభానుఁడీ క్రియ
 వ్రేసినయప్పురిఘదనుజవిభుఁడధికబలోల్లాసమానఁ బుచ్చుకొని పొడిచేసెనసురులార్యన
 తని శిరమొకవ్రేతఁ || నిర్వ ర అ॥ (దెబ్బచేత) భావార్థప్రత్యయమైనను నీయర్థ
 మందుఁ గార్యము కారణమునో నభిన్నమన్న బుద్ధిచేత నిటు ప్రయోగింపఁబడియె.
 ఈగణంబులోని ధాతువుల యుకారమునకుఁ దకారము పరమగుచో రెండవ నూత్ర
 మున లోపంబు గలిగె. తజుజిత్తుగాన బింగుపూర్వకంబగు. హ్రస్వముమీఁది యాదిం
 దువు పూణఁబడిదువునగు.

6 నూ—కువవర్ణకం బడంగ్వాదులకగు

అడఁగు - అడఁకువ॥ ఎఱుఁగు - ఎఱుకువ ॥ కలఁగు - కలఁ
 కువ॥ నలఁగు - నలఁకువ॥ పెనఁగు - పెనఁకువ॥ పొలయు - పొల
 కువ॥ మఱచు - మఱకువ॥ మెలఁగు - మెలఁకువ-లోఁగు - లోఁ
 కువ॥ వేగు - వేకువ.

వ్యా—కువప్రత్యయకకారము పరమగుచో (౨) నూత్రమువ ధాత్యంత్యవర్ణ
 మునకు లోపమును.

“ఎఱుకున” — ఎఱుఁగఁదాతువునకుఁ గనవర్ణకంబు గల్గగా, ‘ఎఱుక’ శబ్దమం దుంబలె బిందువుచోఁ గూడఁ దాతుగువర్ణంబు లోపించు. దీనిచేతఁ దోయబడునన్న వ్యుత్పత్తి గానఁ గరణార్థమంబుఁ బ్రత్యయము. ‘సలఁకువ’—శ్రీమకు సాధనంబుగాన వ్యాధియను సర్థమనఁ గరణార్థమందును; శ్రీమ, బాధ ఇత్యాద్యర్థములందు భావార్థ మందును; బ్రత్యయము. ‘పెనఁకున’—దీనియందు (యుద్ధమందు) పెనఁగులాడుదు రన్న యర్థమైన నధికరణంబునఁ గువప్రత్యయము. తక్కిన మేళనాద్యర్థములయందు భావార్థ ముననిన తెలియవలెను. ‘సాలకువ’—దీనియందు సంచరింతురన్న వ్యుత్పత్తి నిమాగఁము, ఇత్యాద్యర్థములందు నధికరణార్థకము ‘పోఁబడి’ అర్థమందు భావార్థ కము. ‘లోఁకువ’—అడఁగునది ఇత్యాదివి శేషణార్థమునఁ గ్రర్థమందుఁబ్రత్యయము. విశేష్యంబునచో భావార్థకము. ‘వేఁకువ’—ఈకాలమందుఁ దెల్లవాఱుచుండుంగానఁ బ్రభాతార్థమందు నధికరణార్థకము ‘వేకువగుచో’ హం స. ౨. ఆ.

7 సూ—టవర్ణకం బాడ్వాదులకగు నగుచో సంతలోపంబగు.

ఆఁదు - ఆఁట॥ ఊరు - ఊట॥ ఊఱదు - ఊఱట॥ ఏఁకరు - ఏఁకట॥ ఓఁము - ఓట॥ తివుగు - తివుట ॥ తేరు - తేట॥ త్రిమ్మరు - త్రిమ్మట॥ నండు - పంట॥ పాడు - పాట॥ మండు - మంట॥ వండు - వంట॥ వేనఱు - వేనట॥ అనుప్రయుక్తంబయిన యాటశబ్దంబు ప్రాయీకంబుగాఁ గ్లీబసమంబగు ॥ కోలాటము - పోరాటము - మంద్రాటము॥ ఇత్యాదులు.

వ్యా—“ఆట” ఆడఁదాతువునకుఁ బ్రకృతసూత్రమున భావార్థమందుఁ దప్రత్యయంబును ధాత్వంత్య నర్థమునకు లోపమునునయ్యె. ఇట్లు తక్కినవి యూహింప కలయు. ‘ఊట’—ఊరెడు నీరు॥ (౨) మూలగ॥ — ఇయ్యర్థములందుఁ గ్రర్థకము ‘ఊఱట’—ఊరగడించుట ఇట భావార్థకము. ఉ॥ అంతలు చేసిపోనడచి యక్కట సరజముచేతఁ జెప్పపు! తైంశురె యిట్టియూట మదెంబి నునుందె యుధిష్ఠిరుండువా నుగన మూర శీవుకం కును పయోముఁ జెప్పకొనినా యా గురప్ప గుర్రానానా

వాతఁడు నెంచునెయన్నదమ్ములకా॥ భార—ఉద్యోగి ఆ. గీ॥ ఉన్నతపుడు
దొడకించుకయులేని యట్లుగాఁగ| మాటిమాటికిఁ బరికించి మండడిల| కెల్లనూట
యగుచు వత్తిల్ల నేర్తు॥ భార—వి—౧ ఆ; సాహాయ్యముగా నుండువాఁ డర్థముగానఁ
గర్త రకము “శేట”—తేరినపదార్థము—ఇత్యాద్యర్థములయందుఁ గర్త రకము.
‘పాట’—పాడఁబడునదియర్థము గానఁ గర్త రకము. ‘వంట’—బ్రాహ్మ యర్థము
యినచోఁ గర్త రకము—‘మండ్రాటము’—క్లి బసక్షంబుగాన మువర్ణకముగలిగినది
సంతాపార్థమున భావాత్థము. కా॥ పండ్రెండేడులు నీగతింజనఁగ జంభద్యేషిము
ఖ్యామరుల్| మండ్రాటం బిదియేల శిష్యదము కామధ్వంసి కీ నేమనుల్| గుండ్రాయై
నఁ జెమర్చునింతకకటా! గోపాలమాడామణి॥ గండ్రో కానరొ వారుచెప్పఁ
దగదా! కైలాస వాచయముల్॥ ఉ—హ—౨ ఆ. (కండ్రో—కందురో,
‘అండ్రు’ అన్నట్లు ‘కండ్రు’ అనునూపంబు, క్రి పరి. ౫౯—౬౦—
నూత్రములనగు.)

౪ నూ—టువర్ణకంబు పద్మాదులకగు నగుచో నవి యాద్య
క్షరశేషంబులయి దీర్ఘంబునొందు.

పడు - పాటు ॥ చెడు - చేటు - అడుచు - ఆటు ॥
కలుచు - కాటు॥ పొడుచు - పోటు॥ వయిచు - వాటు॥ ఏ
యు - ఏటు ఓడు - ఓటు - వేయు - వేటు,

వ్యా—పాడు—ఇటుఁ బ్రకృతనూత్రంబునఁ బడు యొక్క యాదివర్ణమయిన
ప్రకారంబు మిగిలి దీర్ఘంబై టువర్ణకంబుతోఁ బైరీతిగారూపంబు నిలిచె. ఇయ్యది యాప
దయర్థమిచ్చుచో దీనియందుఁ బడుదురు (శ్రీమపడుదురు) అని వ్యుత్పత్తిగాన నధికర
ణార్థకము. గీ పాండుసుతుల కిన్నిపాటులు పాటిల్లె ॥ భిష్మ ౧౭.

ఆటు—‘అడుచు’ నకు నాద్యక్షరంబు మిగిలి దీర్ఘంబుతోఁ డువర్ణకాంతము
యిన రూపంబు. కాటు—దంతనార్థమయినపుడే కలుచునకు నిట్టిరూపంబు. భోగనా

ర్థకమయినచోఁ “గఱపు” అనియగు. మూలములో ‘కఱుమ’ అని యుకారమధ్యము ప్రామాదికము. ‘కఱుమ’ అని యుండవలయు. వాటూ—పయిమనకుఁ దువర్ణకమును, అది వకారమునకు దీర్ఘమును. ఈధాతువునకుఁ గ్రి నూపరిచ్చేదమందలి (౧౦౩) నూ త్రిమున ‘నైమ’ అను. ఏటూ—బాణప్రయోగము. వేటూ—దీనికిరూపాంతరము వేటూ. కొట్టు నఱుక, అర్థము. వేయువలన వేటూ అనురూపంబయినదని చెప్పంగూ డగు. అపుడు విత్తేపంబర్థమగుం గాని కొట్టుట యర్థము కాకపోవలసి వచ్చును.

9 నూ—పవర్ణకంబు తిరియ్యాదులకగు.

తిరియు - తిరిపము॥ కలియునకత్వంబునగు - కలపము ॥
 పొలయు - పొలపము॥ మురియు ॥ మురిపము॥ సొలయు-సొలపము॥
 వలియు - వలిపము.

వ్యా—తిరిపము తిరియునకు నీమాత్రమునఁ బవర్ణకమురాఁగాఁ దత్పరత్వం బున ధాతుయుకారమునకు ౨ నూత్రమునలోపంబు. కం. పరినెలఁత తెన్నియేనియుఁ. దెగువుల ధనమునుగడించి తెచ్చుకొనఁగ నో! తరశాక్షి! యొక్క దాసరి తిరిపపు బా. పనికి వలచితిరుగుట తగునే!! పర ౩౮. భిక్షయర్థముగాన భావార్థకప్రత్యయము నీ. కడదిరిపంబునై కాంతయునీవును దేశంబులందెల్లఁ దిరిగితిరిగి॥ కవిక ౫౮. భిక్షు కుఁడు కర్తృర్థకము. దీనికి వృత్తియందు ‘ము’ లోపము. గీ॥తిరిపజోగిఁ దగునె? దేవుఁ డనఁగ. పీఠ ౧౮. కలపము—కలియునకుఁ బవర్ణకంబును)౨) నూత్రమున యులో పంబును నికారమునకత్వంబును గలుగంగఁ బైరూపంబయ్యె. కలయుధాతువును దిరి య్యాదిగణములో భావించినందున, కలపము అను రూపంబు సులభంబైనను కలి యుధాతువునలనం గూడ నట్టిరూపంబు సిద్ధింపటకై యత్వంబు విధింపంబడియె. “కలుపు, కలుపుఁగోలు ఇత్యాది సాధారణప్రయోగంబులంబట్టి, ఇట్లు ఇకారమధ్యము గాను వ్రాయఁబడియె” నని బ. సీతారామాచార్యులుగారు కలియుధాతువుగూడ గుప్తసిద్ధమయి యన్నట్లు వ్రాయుచున్నారు. శబ్దరత్నాకరమందుఁ గలపము శబ్దము

నకు (౧) కలపుట (౨) పరిమళద్రవ్యములనుజేర్చి కలపినచందనము, అని కలయుధాతువు రూపముతోడనే యర్థవివరణము చేయబడినది. కాన ధాతుద్యయంబునుండియు నీరూపంబు నిర్వివాదంబు. క. తలయంటె నొకతెఱునికిఁగలపంబునఁ జేసితానిగల్గిన నూనెకా. య ర ఆ. (కలపుట) నీ. కలపంబు లభినవగంధంబులుగఁ గూర్చి తనువున నలడును ననువుగాఁగ. భార. వి ౧ ఆ. (పరిమళవస్తుమిళిత చందనము.)

10 సూ—తవర్ణకం బావులించు లోనగువానికగు.

ఆవులించు - ఆవులింత॥ ఇగిలించు - ఇగిలింత॥ ఓకిలించు - ఓకిలింత॥ కుళ్ళగించు - కుళ్ళగింత ॥ కుసిలించు - కుసిలింత॥ కొక్కరించు - కొక్కరింత॥ కొప్పరించు - కొప్పరింత॥ గిలిగించు-గిలిగింత॥ ఇత్యాదులెఱుంగునది.

వ్యా—ఆవులింత—ప్రకృతనూత్రమునఁ దవర్ణకంబురాఁగా (౨) నూత్రమునఁ జాకారమునకు లోపంబు. ఇట్లు ఇగిలింత, గిలిగింత ఇత్యాదులం దూహించునది.

గీ॥ ఆవులింత, తుమ్ము, హాసంబు, నిష్ఠీనా నంబు, గుప్త వత్త నములుఁగాన॥

సలుపవలయు నృపతికొలుపున్నయెడల బా॥ హిరములైనఁ గలనికెగ్గులగుట॥

భార. వి ౧ ఆ.

నీ. కటికిచీకటి తిండికరముల గిలిగింత. నెవ్వఁడు దొగకన్నె వవ్వఁజెనకు మను ౧ ఆ. ఈయర్థమంటె గిలిగిలింతయనియఁ బ్రయోగంబుగలదు. నీ. లలిఁగపాలంబులు గిలిగిలింతలు పుచ్చినవ్వింపఁ గలకలనవ్విసవ్వి హరి. పూ ౫ ఆ.

11 సూ—పువర్ణకంబు మాయ్యాదుల కగు.

మాయు - మాపు॥ మేయు - మేపు॥ అడుచు - అడుపు॥ ఇంచు - ఇంపు॥ ఏచు - ఏపు॥ ఏచు - ఏపు॥ కను - కానుపు॥ కాచు - కాపు॥ చూచు - చూపు-తలచు - తలపు॥ తోచు - తోపు॥

తేజః - తేజఃపు॥ త్రోచ - త్రోపు॥ పూచ - పూపు॥ పెనుచ - పెనుపు॥ పొలుచ - పొలుపు॥ ప్రోచ - ప్రోపు॥ మెచ్చ - మెప్పు॥ మోచ - మోపు॥ వలచ - వలపు॥ వాచ - వాపు॥ ఇత్యాదులు
మాయాదులు

వ్యా—మాపు—మాయాధాతువునకు నీనూత్రిమునఁ బునర్లకంబురాఁగా (౨)
నూత్రిమునఁ యు, లోపము. మాయుబ యర్థమునపును భావార్థకము “మహతే
మార్చుటొప్పుదు కడుమాపునైన”

మాపు—రాత్రి; ద్వైతప్రపంచము సుషుప్తి నశంబున నీకాలమందు నశించును.
అనఁగా దైనందినప్రళయము చీనియందు జరుగునన్నవృత్త్యంతింజేసి యధికరణార్థ
మందుఁ బ్రశ్నయము. (శర్వరికబద్ధఫలితార్థకము) అట్టి రాత్రికి సమీపస్థముగా నలక్షణావశం
బున మాపుశబ్దమునకు సాయంకాలమును నర్థ మగు. ఉ. మాపటివేళ నీవువనమధ్యము వెల్వ
డివచ్చి గోష్పన! ప్రాప్తితథాభిమాసరిత భాసితకుంతలమై సరోరుహాద్దీప్తితమైన నీమొగ
ము ధీరజనోత్తమ! మామవేష్కతోఁ జూపిమనంబులన్ మరునిఁజూపుదుగాద క్రమ
క్రమాంబునన్. భాగ. ౧౦ స్కం. (మాపటివేళ (రాత్రి) మరుని జూపుదుగాద యని
ప్రధానక్రియతో నన్వయము). నీ. అరుణోదయమున శౌచాదులన్నియుఁ దీర్చి వరుస
రేపటిసంధ్య వార్షులయు! నాదిత్యుఁ డగుస్రుంకునప్పుడు మాపటి (సాయంకాల) సం
ధ్యావిధానంబు సలుపవలయు. విజ్ఞా ఆచా. కాం. ఏమ. ఏపు - (బాధ) “కుసుమాయా
ధు నేపుల కింతయోర్వలే” మార్క ౪ ఆ ఏమ-ఏపు - (ఆధిక్యము) ఉ, ఉమా! వల్ల
భుఁ డాదినాయకుఁడువాసనకుండుడు వెడికొండపై నెల్లగణంబులుంగొలువ నేపునఁ
బర్వతరాజపుత్రితో! సల్లలితాత్ముడై సకలసంపదలం గొలుపుండె—వీర ౧ ఆ. కను
కానుపు- ఇక. క. పు లు పగంబగునపుడు కనునకు దీర్ఘంబగు. అనుత్పతీయనూత్రాం
తరణనూత్రము దీర్ఘము.

అంశ - అంశిక॥ అమ - అమరిక॥ ఆకము - ఆకముక॥
అలయు - అలయుక॥ ఆడు - ఆడిక॥ ఓడు - ఓడిక॥ ఓపు - ఓపిక॥
కను - కానిక॥ కూడు - కూడిక॥ కోరు - కోరిక॥ పొందు - పొందిక॥ పోలు - పోలిక॥ తూను తూగునకగు. తూనిక ఇత్యాదులు అంశ్యాదులు.

వ్యా—అంశిక (నెఱపు) ద్వ్య, ఇంజనేయుఁ డభిక్షుకాకృతినెలకు॥ నండిక
మీ చందమరయవచ్చితిని—రా. కిమ్మ-ం. కాం.

అడిక—(నిండ). నీ. కువలయంబుదినంబుఁ గూల్చు నాడిక బంధు వేనమా మోది
గాఁ జేయనినడి.

కానిక—ఇక. క-పు-లు పరంబునపుడు కనునకుదీఱుకంబుననున్పితీయనూ
త్రాంతర్గతనూత్రమునగీడుము—“వృషముగాఁగినికయిచ్చి కరుణజనింపఁబడికి” కోరిక-
కం. ఈకథనెవ్వరు చదివినఁ గైకొన్నను విన్నగొంకకనువ్రాసినచా॥ రేకాలము కిం
భునికృప॥ నాకల్పముగందు రైహికాముష్మికముల్. పరునాననూత్రమున రూపాం
తరము కోరికి.

13 సూ—అప్పాదులకు నజి యగు.

అప్ప - అప్పన॥ ఉజ్జ - ఉజ్జన॥ ఒప్ప - ఒప్పన॥ గట్ట - గట్టన॥
గడ - గడన॥ దీవ - దీవన॥ పాట - పాటన॥ మన్న - మన్నన॥
వీచు - వీచన॥

వ్యా— అప్పు ఒప్పు, ఉజ్జ, ఇత్యాదులు క్రి గాపరిచ్ఛేదములోని ఒకనూత్రం
మందలి యంగిలాదులలోనివి. అకారాంతములయిన యానాతుభిండములకు నిందుగా
గమంబు పరంబునచుండఁగాఁ గి. పరి కేనూత్రమున నుగాగమంబు నైభాషికంబు
గాన అప్పగింపు, ఒప్పగింపు. అనియు, పక్షంబున సంధి. పరి ౧౦ సూత్రమున నప

దాదిస్వరంబుగాన నకారమునకు నిత్యపూర్వము గలిగి అప్పింపు, ఒప్పింపు, అయ్య నగును గదా! అట్టియిందుగాగమాంతములయిన పైదాతువులలో నేకదేశవర్తులయిన, అప్ప ఒప్ప, ఉజ్జ (ఉజ్జగిల్లు) ఇత్యాద్యకారాంతధాతు ఖండములకును, వీచు, ఇత్యాద్యకారాంత ధాతువులకును నజేప్రత్యయంబుగలుగు ధాతుకబ్బంబులపై వచ్చుటంజేసి నజేప్రత్యయంబు కృత్ప్రత్యయప్రకరణంబులో గణింపఁబడియె. అప్ప + న = అప్పన. అప్పనము (విభాషణగార్థి బసమంబు) కం. ధనములజాలెలు రతినపుఁ బలితినునొకసరుస సొమ్ముఁబనిచిన గణనా! ధున కీనచ్చుఁగదా యివి! యనికోమట్లొకొమిరెనాని యప్పన గొనుమఁ. శుక ౧ ఆ. (అనుమతి)

అప్పనము—ద్వి. చోరలుసామంబులు దుగ్ధాధిపతులు! సరియప్పనము లీయరని నిశ్చయించి|| రా. అ. కాం.

(రాజులకర్పించెడి కానుక.)

పాట + న — పాటన — ఉ. పాటన నేయమిం గగులపైఁ బడిపిర్ణపటిరపంకలా! లాటికమై చరస్మితవిలాసపుఁ జంద్రికడొంకి వాడుటం | దేటదొఱంగి విన్ననగునీమొగ మో యనమాసిచంపుఁ డో! పాటలగంధి! వ్రాలెనిదెభానురుచిం దనకందుమిఱుగఁగఁ. (అలంకారము) పను 3 ఆ. వీచు + న వీచన ఇట నజేప్రత్యయంబు జీర్తుగానఁ గి యాపరిచ్ఛేదములోని ౨౦ సూత్రమున నుత్వమ్మున కత్వంబును, కి పరి. ౮౮ సూత్రంబున చకారమునకు నకారమురాఁగా వీచనయయ్యె. నీ. ధ్వజమువాహనము వీచన యునాదిగఁ బెక్కురూపులై గరుఁడుఁ దారాధిగోల్వ|| కల్ప. ౮ఆ. (విసనకట్ట)

14 సూ — బడి యేల్వారలకగు.

ఏలుబడి - కట్టుబడి - కనుబడి - కొనుబడి - గిట్టుబడి - చెల్లుబడి - చేరుబడి - తగులుబడి - తీలుబడి - పెట్టుబడి - పోబడి - మొక్కుబడి - వచ్చుబడి - సాగుబడి.

వ్యా—కట్టుబడి—బంటునకిచ్చెడి మాన్యము. నీ. ఇరుక్తజీతపు మెక్కటిలకు

గుజ్జాపత్రపుమామిడి 'కట్టుబడిగఁజేసి. చంద్రభానుచరి. పోబడి-ఇటు బోవుధాతు
పుపున్ద్రమునకు నిత్యలోపంబనియు నెఱుంగునది. జాడఁయనఁము. నీ. పోయెఁబో
పోయినప్రోయాలి పోబడి వెదకిపట్టుటయేల విహితమయ్యె.

15 సూ—గడచేర్వాదులకగు

చేరుగడ - తిరుగడ - తీరుగడ - తేఱుగడ - తేగడ - మనుగడ - విడు
గడ - వీడుగడ.

న్యాయ—(చేరుగడ)— సమీపము దిక్కు. శరణము నీ. సంగత్యము
నసవగఁకంబు సాధింప, నమగపిత్త్యప్రీతుఁడరింప। నైహికసుఖము లాపార్జింపవలసిన
వారికి విపుల చేరుగడలు. (సమీపములు, సాంగత్యము లని ఘోతాఢము) భార.
ఆరు గ. ఆ. కం. వాఁలకయే మానవ! కాకవులకు మఱియు నీజగంబుల కె
ల్లక! జేరుగడనీన నీపలు! కారయ వేనంబుగాదె యభిలంబునకుక. భార. ఉద్యో.
3ఆ. (దిక్కు) కం. ఆదియుమధ్యము నంతము! నాదేవేకునకులేమి నవ్యయుఁ డతఁడీ
నేవములకు నావానిన! వాదములకుఁ జేరుగడ భవత్కేపిన్మహా! భార. కాం. రఆ
(శరణము, దిక్కు) తిరుగడ (ముఁదెట్టినగొట్టము.) తీఱుగడ (సమాప్తి) “నేఁడుసంగా
మంబునకుఁ దీఱుగడ ముకుఁ గాకని” భార. భివ్య. ౨౨. కం. పనులయెడమేలు
గాంచిన! మనుగడ యగ్గలమునేసి మన్నింపుము రా! జనయజ్ఞభృత్యకోటిం! గొనియా
డుము నేత వేరుగుచ్చి కొలువునక. భార. ఆశ్రి. ౧౨. (మనుగడ—జీవనోపా
యము) తేడగ—అతీగిన నాణెము. విడుగడ. విడువల. “జనకానుమతంబున నాబలా
రికిన్! విడుగడఁ జేసె|| నిర్వ ౭౨.

16 సూ—ఱికి కోర్వాదుల కగు.

కోరికి - పూనికి - పోలికి - మునికి - వినికి - చూచు చూచు
నగు చూడీకి.

కోరికి కోర్కెయనియుం నలచు. చ. అకట! యజాతకేభ్రుడను నప్పలు కిప్పు
దు నిక్కనయ్యె వానికిగుగునాథ యిట్టులతనిం దెగజాచుట కోరకాజిబట్టికొ
నుట గోరితిన్విధము డెప్పర మెంతయు నిత్తెఱంగు గోరికి గతవేమిపాండవుల గల్చి
ధరణ సగమిడలంచితే. భార. ద్రో. ౧౩.

పోలిక — క॥ పెనతొంపిలోపలను బురింగిన ధేనువు కత్తపోలికిని శత్రుండ
మొనవంథ జలనునఁ. గలఁ గనియట్లుగ నిలిపె శౌర్యగర్వముమెఱయక॥ భార
శత్రు. ౧౩.

17 మా. — వు చర్తకంబు మన్వానుల కగు.

మను - మనువు. కాచు - కావు. కొలుచు - కొలువు. చచ్చు
చావు. తడయు - తడవు. నిలుచు - నిలువు. నొచ్చు - నోవు. పూచు
పూవు. పుచ్చు - పువ్వు

వ్యా — కావు-కాచు + వు; ఇట్లుండ, ౨ సూత్రమున వునకకకారము
పరమగుచుండ భానుచకారమునకు లోపంబు నీ. కనకొయిదెన్నఁగాఁ గాటుకతీరిచి
నదుటిపై నునుఁగావు కుదురుకొల్పి॥ చందా) ౨౩. కావు — కావలి (రక్షణార్థమై
న) బట్టు. నోవు — నొచ్చునకు వునకకంబుపరమగుచో, చుద్యయలోపంబును బూ
ర్వమునకు దీక్షుకంబునగు. వేదన' వ్యాధి, యర్థము. కం కారవపాండవులం దెవ్వ
వ్వారకుం బావు నోవునచ్చిన మేలుగ్విరహా చిత్తమున నిట్లుగయుమా నీకుదుః
ఖమగునట్లైనక॥ భార. ఉద్యో. ౩౩. ప్రకీ-కకపరిచ్ఛేదములోని ౬. సూత్రమున
సూయోగాదులలోనిది గాన నోవునకకంబునకు ద్విశ్వంబును. సమాసపరిచ్ఛేదములోని
౧౩ సూత్రమున దీక్షుకకంబు హిస్వంబునై "నొవు" అగును. నొవు — తే.
వాయు సంకలనంబు దుర్యోధిగఁగి నొవు డెవునను బట్టించుగ్రోవుకలు
చు॥ సంకుటెదలించు గ్రహమున నెందుబరగి తనువునూనగిజేసి శీవురి వెలయు॥
భార. అశ్య. ౧౩. (నొవు-వేదన)

18 సూ— అ నర్ణకంబు గీత్వాదుల కగు.

గీట - ఊద - ఎండ - కాయ - చదియ - తునియ - షరి
య - పాయ - పిడుచ - మీట - మాడియ - వదర - వ్రయ్య.

వ్యా—చదియ—వలగును. ద్వి. కటములు చదియలుగాగఁ బడగలాత్తియు
న॥ హరిశ్చ ౧౮.

మ.గ—మరుగవోను. ఆ. శేర్పిసోరుమాయఁ బెడతలవాపోయె| దిట్టివదర
గలఁడె యెచటనైన॥ లక్ష్మీ. ౪౮. కం. పనునాలుగులోకంబులు| బొదలొంపం
దుగ్రంథంబునె సాడిపులులెంద్రె| శువఁ దాహొక్కటియగుదురు| వనలఁజేయుదురు భేద
వాదులనెల్లన్॥ ఉ. హరి ౨ ఆ.

19 సూ—అకవర్ణకంబు మాత్వాదుల కగు.

మాలు - మాటకము - అమ్ము - అమ్మకము. అంపు - అంప
కము. పంచు - పంపు - పంపకము. వండుడకారంబు టకారంబగు -
నంటకము. తోము - తోమకము. అద్దు అద్దకము.

వ్యా—తోమకము-తోముట మూలంబునఁ గ్రావడి మద్రప్రమాదమూల
కంబు. ॥ పిడుకగొజపఁపుఁ గోమకంబునం బుటపుటనై-ఆము ౪ ఆ.

20 సూ—దుశర్ణకం బాత్వాదుల కగు నగునపుడు పకారంబు
చయలకగు.

ఆలు - ఆలుడు. అమ్ము - అమ్ముడు. అల్లు - అల్లుడు. ఎక్కు -
ఎక్కుడు. క్రుమ్ము - క్రుమ్ముడు. చోపు - చోపుడు. తొక్కు - తొక్కు
డు॥ తోమ - తోపుడు॥ దంచు - దంపుడు॥ దాచు - దాపుడు॥

దిగు - దిగుడు॥ దోచు - దోపుడు॥ పెంచు - పెంపుడు - ప్రేపుడు
ప్రాకు - ప్రాకుడు॥ మాయు - మాపుడు ॥ రాచు - రాపుడు
ఇత్యాదులు.

వ్యా—ఎక్కుడు- ఆరోహణము (భావార్థమందు) వాహనము (ఆరోహింప
వాళియము; అధికరణార్థమందు); ఉ॥ ఎక్కిడినారొకో గరుడుఁ డెక్కుడుగాఁ
గలనారు॥ ఉ హరి ౬ ఆ.

చోపుడు—కలతయధము. చోపుధాతువుతుభధాతుభవము. భావార్థమందు
దువర్ణకంబు. గీ॥ కలయఁజోపుడు వెట్టింపగరియుఁగిరియు॥ గాసరముఁ గేసరియు
దుష్టికడితియెలుగు॥ బులియఁ మొదలగు మేకమాలు కలకదొలక॥ జెడిరి నలుదిక్కులకుఁ
చాటె నదరిబెదరి॥ ఉ. రా. ౨ ఆ.

పెంచు, పెంపుడు. ప్రేపుడు—పెంచుధాతువునకే దువర్ణకంబుపరంబగున
పుడు "ప్రేచు" అదేశంబై ప్రకృతినూత్రమ్మున సేచకారమునకుఁ బకారంబగు. కత్ర
ధకప్రత్యయము. ప్రేపుడు-పెంచువాడు, వర్ధిల్ల జేయువాడు; అధికుఁడని ఫలి
తార్థము. కం॥ సన్నపునారల (అప్పులను) నధిపతి! మన్నించినఁ ప్రేపుడైనమంత్ర
బ్రతుకే! మున్నది? మనుమన్నయతఁడు! సన్నకసన్ననటువాసి చనకున్నఁ
జెడు॥ పంచ. నా०ఆ. మాపుడు-మరినము. కం॥ వలపలిదిక్కునకించుక॥ మలగంగాఁ
దటిమి నులుచమాపుడుపుట్టం బలనవఁగట్టి జటావల్కలమున నవ్వీచన్నఁగవగప్పి
తగ॥ భార. వి ౧ ఆ.

21 సూ—ఉవర్ణకం బమక్వాదులకగు.

అడుకు-అంటు -ఒప్పు-ఒలుగు-ఒనఁగు.

వ్యా—అడుకు (లు) ఎడ్లునానబోసివేచికొట్టినవి. ఈయధకమందు నిత్య
బహువచనాంతము. కం॥ అడుకును ఎన్నడునకే! కడుపునెన్నెత్తి పుం గకుబంధిన్

సాఁ డొడలెఱుగక పొందుసుకుల నుడిగివడఁగవలసె నిప్పుడొకసాత్యకిచేకా॥
భార. ద్రోణ ౪ ఆ

ఒఱుగు—ఒఱుగునందు మూలములో నుకారమస్యము ప్రామాదికము. “ఒఱుగు
మీఁదఱుజేరి” కళా ౮ ఆ.

ఒసగు—ఈవి, త్యాగము, బహుమానము. గీ॥ చూచినామాజికులు తమసామ్య
తెల్లనొసగులుగనై॥ ప్రభా ౪ ఆ.

22 సూ—నడిభృతులిట్లెఱుంగునది.

వడి; కొలువడి-గెలువడి-నటపడి. వ్యతిరేకంబున లేవడి. వి;
తనవి-తెలివి- విరివి. అవు; తగవు - నగవు - ఉఱవు. ఇ: చేయి -
వ్రాయి. కలి; కనుకలి - వినుకలి. ఇత్యాదులు మహాజనవ్యవహారంబుల
నెఱుంగునది.

వ్యా—కొలువడి- కొలుచు + వడి; ఇట్లుండ, (౨) సూత్రమున, ఎకారాదిప్ర
త్యయపరత్వమునఁ జూలోపమని యెఱుంగునది. ఇట్లే, గెలువడి (గెలుచు + వడి)
నడవడి (నడచు + వడి); ఇత్యాదులందు నడిప్రత్యయవకారంబు పరంబగుచోఁ జూ
పంబు.

లేవడి-కలుగునకీసూత్రమున వశిప్రత్యయంబురాఁగాఁ గ్రి. పరి. ౧౧౬ సూ.
న, నడిపరత్వమున “లే” అనునాదేశంబు. లేమియుఁగఱము. నీ. నిదురలేవడిఁ గెంపు
సెరయుకన్గనతోడఁ బొడిసాడియైన మేపూతతోడ॥ గసి ౫ ఆ. దారివ్యమునున
గఱము. మ॥ లేవడి॥ బడియుండందగదంచు సత్వగరిమకా మస్యంబు గన్పట్టఁగా॥
చందా ౧ ఆ.

తనివి-తనియుధాతువునకు విప్రత్యయము పరమగుచుండఁగా ఎకారాదిప్రత్య
యముగాన (౨) సూత్రమున ‘యు’ లోపంబు ఇట్లే తక్కినవానికిని నూహింప
వలయు.

తగవు-తగుట, వ్యాయము క॥ కడునమ్మయునిలియును నె॥ కృ-డునమ్మమి
యును సుశీలకుశలతకాద! య్యుడైనను బుద్ధిసానివి॥ తడవికనఁగొనఁగనలయుఁ నగవు
తగమియున్॥ భార. శాం ౨ ఆ. (తగుట). గీ॥ చేటుగాలమైనఁ జెట్టుమాటలు నెలీ
గాని తెరువు నట్టికజఁములును॥ దగవుల్లతోఁచు॥దగియెడు నవియవి॥ నీతులనిమన
మున నిశ్చయించు॥ భార. ఉద్యో. ౨ ఆ (తగవు-వ్యాయము.)

ఉఱవు-జౌచిత్యము, ఉచితము, అధికము, అశకములు. ద్వై. నక్షత్రకోరములను
నెలనెలపంట॥ యుటవేదివిరహులనుడికించుమంట॥ రా. యు. కారం (ఉటవేది-జౌచి
త్యముపోయి)

ఈశబ్దముల లఘురేఖయుక్తమును గానంబడియెడి. క॥ మరమునకున్ పథు
రయుఁ బుష్కరముఁ బ్రహూగంబుఁ పగినకలఁకులుమీశే॥ గురవను దిగొనుమానహారి॥
యిరవగు గోవర్ధనంబు నేనయొసఁగదన్. ఉ. హరి ౪ ఆ. (ఉరవు-ఉచితము).

కనుకలి-మాపు॥ చం॥ కనుకలినిట్లు చిత్రఫలకంబునఁ గాంచినయింతి నమ్మనం
బునఁ గడునింతకెంతపరిపూర్తి పహించెనొ॥ ప్రభా. ౩ ఆ.

వినుకలి-నినికి దీనివిన్నయ్యనుకలియొట్టులెననొక నెంట్ల పహించెతి॥
హరి. ఉ ౩ ఆ.

ఇది కృదంతపరిచ్ఛేదము.

శివ
శివ

ప్రకీర్ణ-కపరిచేదము

1 నూ—పదాద్యంబులు ఋ ౪ వర్ణంబులు రల తుల్యంబులు.

అతఁడు ఋషి - ఇటసంధిలేదు ఆఋషి- ఇట యడాగమంబు లేదు. వచ్చెఋషి - వచ్చెన్ ఋషి - వచ్చెనుఋషి. ఇటదుశ్రితమునకు లోపసంశ్లేష స్వత్వములు.

(వ్యా) పదంబు మొదటిఋకారమును, ౪కారమును, రేఫముతోడను లకారముతోడను, గ్రమంబుగా సమంబులగు. సంధియందు నియ్యవి యద్భువంటివిగాకహల్లు వంటివియగునని భావము.

కం॥ ఆఋషిపుత్రుఁడుగట్టిన చీరలు మృదులములు నవ్యశిష్టములునునోహారులు నాతనిపృథుకటి భారంబున నొక్క కనఃపట్టమువ్రేలుకొ॥ భార. ఆరణ్యపర్వ ఇట ఋకారంబు స్వరంబువంటిదిగాదు గాన సంధి. పరి. (3) నూ-న యడాగమంబు చాలేదు.

కం॥ ఋషి కేతుద్విషునకుఁ గి! బ్ధివ పర్వతవృషున కమృతవిషనిధిజామా! త్రిషునకు ఋషి పూజితునకు విషమాక్షున కిందముఖదివిజపక్షునకుకొ॥ ఋకారంబు హల్లు వంటిదిగాన “ఇషునకుఋషి” అనుచోట షష్ఠీవిభక్తి ద్రుతంబునకు సం. పరి. (౧౭) నూ-న, లోపంబుకలిగె. ఇట్లు స్వత్వసంశ్లేషంబు లాహించునది.

చ॥ రతిపతిసర్మకతఁ బుతురాజబలావళి నెంచియేగును! రృకులమధించి కైకొని నమానధనంబుల ముద్రవెట్టుచో! బ్రతినవదీ పికాశిఖికరంగెడు లక్కయూబో లెమంజుల! స్థితమయి తేటియగ్ధలపుఁ జేనియై గాయుటఁ గంటివేచెలీ! ఐసు. 3 ఆ.

2 నూ—ఆచ్ఛికంబులం దుత్తమంబులగు రు లు డు ముందటి యేత్వంబునకు ప్రాస్వంబు విభాషనగు.

నల్లెరు—నల్లెరు-పల్లెరు-పల్లెరు-పెన్నెరు-పెన్నెరు - మా నేరు-మా నెరు-ఆడేలు-ఆడేలు-కుందేలు-కుందేలు-తోడేలు-తోడేలు-నాగేలు-నాగేలు-నేరేడు-నేరేడు-మారేడు-మారేడు - పూరేడు-పూరేడు - తంగేడు - తంగేడు.

(వ్యా)—మూడచ్చులుగల యచ్చులెనుగు పదంబులందు దృతీయంబులగు రు, లు, డు, లు పదంబులగునపుడు, పూర్వమందలి యేకారంబు విభాషను ప్రాస్వం గుబనని యర్థము.

నల్లెరు— ఇది మూడక్షరములుగల తెలుగుపదము.

ఇటు రువర్ణంబుత్పత్తీయంబు. అట్టిరువర్ణమునకు ముందుదియైన యేకారము, (లకారతద్వయమిదిది) వికల్పంబుగా ప్రాస్వంబగు. కావున, నల్లెరుశబ్దము ప్రాస్వ ముశ్యంబును నగును. ఉదా. నల్లెరు.

కుందేలు— ఈమాట మూడక్షరములుగలది. ఇందు లువర్ణంబు మూడవది, అట్టి లువర్ణంబునకు ముందరియేకారము (దకారముమిదిది) విభాషను ప్రాస్వంబుగాగా, కుందేలు' అనియదిప్రాస్వమశ్యంబగు ఉ. ఇందుల కిమ్మెయిన్మనుజు లేన్నడువత్తురె వచ్చిరేనియా! నంనముబొందినిర్భయమునకొ శయనింతురెయిట్టివంటయిల్! కుందెలు! సాచ్చెవేగజని కోమలివారలజంపితెచ్చినా! కుందవనండిపెట్టుము రసోత్కటమానస మాంసఖండముల్|| భార, ౬ ఆ.

తోడేలు—కల్ల వలబొరినవానినిభటు! లలుగులపాలాడిరథిపుకైపట్టిరి బె. బుచ్చిమహిమ మెలుంగుగిరిటిరదో! డేలుమొదలగువాని గొన్నిటిని వేటకరుల్|| మన. ౪ ఆ.

నేరడు—ఉ || ఆరమణీయజంబువునయందనిశంబును భూరిసింగుర | స్ఫూరళలం
బలన్నగముపైఁది ప్రియ్యగఁదద్రసంబు సొం | పారవహాప్రవాహనదియైదినిజాన్పిఁ
బ్రదక్షిణించియ | నేరడుమానిమూలమున నెక్కినియుండు జగత్ప్రళయమై ||
మార్క. 3 ఆ. గీ || నేరటేటియసత్ దెచ్చినరజాపు | సానబట్టినరాసాడిచల్లిమెదిచి |
పదునుగుధనిడిచేసెనో పద్మభవుఁడు | వీనిఁగాకున్నగలదే యీమేనికాంతి ||
కున, 3 ఆ.

తంగడు—సీ || కలకులనున్న తంగటిజున్ను గృహమేధి యపమాజుఁడంకస్థితా
గృహేటి || మను; ౧ ఆ. ఇట్లుతక్కినవి యూహించునది.

3 సూ—ఉయ్యెల పయ్యెద తాయెతులందొక్క నామంబులం
దుయాకుం దాలవ్యవక్రయోగంబులేదు.

స్పష్టము.

(వ్యా)—ఉ || అక్కటికంబుమాలి ప్రజనాఁడినొంపుదునొంపనైతి నా | తిక్క
రణంగిపోదురు సరితులమాకులు వోవుకైఁడి || (వాసిష్ఠ రామా ౪ ఆ.) ఇత్యాది
బ్రయోగంబులంజేసి తిక్కుశబ్దము తక్కుశబ్దముఁ బర్యాయపదంబు.

ఉయ్యెల' పయ్యెద, తాయెతు వీనియందుంగాక తక్కిన నామవాచకములందు
యకారమునకు, దాలవ్యవక్రయోగంబు లేదు. తాలవ్యవక్రమునఁగా "వీడెతోకం
తాలు" అనుటంజేసి, ఎకారయోగంబులేదని యర్థము. ఒకారము, "వీడెతోకం
వం" అనుటచే నోష్ఠ్యనక్రముగాన, దవ్యావతకావార్థమై తాలవ్యవక్రంబని చెప్పం
బడియె. ఉయ్యెల ఇత్యాది శబ్దత్రయంబునంబలెఁ బయ్యెద, తాయెతు ఇత్యా
దులందును మధ్యాక్షరంబున నెత్వంబుండునని భ్రమగలుగఁగాఁదన్ని వారణార్థ మిఁనూ
త్రంబు రచియింపబడియె. ఈసూత్రార్థము కొంచెము చర్చింపఁదగియున్నది.

ఉయ్యెల, పయ్యెద, తాయెతులందొక్క నామంబులంబని మాత్రమునంగు నర్థార్థ
కమయిన తిక్కుశబ్దముతో నామవాచకములనుండి (ప్రాతిపదికంబులనుండి) యుయ్యెలా
త్రయంబును విడికాంపుటంజేసి "నశ్విసయుక్త మన్యసద్మకాధికరణే, తథాన్యార్థావగతిః"

(సంఖ్యో యుక్తమివయుక్తచయత్కించద్వ్యుక్తే, తత్రతతస్మాద్భిన్నే తత్సద్వశే, అధికరణే =
 ద్రవ్యైకార్యవిజ్ఞాయతే || హి = యతః, తదా ఆర్థావగతిః = అర్థప్రతీతిరస్తి) అను పరి
 భాషావ్యాఖ్యంబున సంఖ్యో యుక్తస్థలంబునందు నివశ్యబ్దయుక్తస్థలంబునందుంబలె భేదసాద్య
 శ్యంబులు తోచుచుండుంగాన నానంబులందుంబలె (ప్రాతిపదికంబులందు) నుయ్యోలా
 ద్ద్రవ్యబంధ సఖ్యుడేబద్ధత్వరూప, ర్థంబు (ఏకపదత్వము) సాన్యశ్యంబున స్ఫురించు
 చున్నది. ఇయ్యవి యవయవార్థశూన్యములయిన యధికరణశబ్దంబులని నుక్తకరని
 తత్పర్యమ. ఈనూత్రవత్పర్యాదగ్రంథకర్తలవారంబునకు నత్కంతవిరుద్ధము. కాన
 నయ్యది యిచ్చట నుద్ఘాటించబడుచున్నది. అప్పకవీయముఁ ద్వేయశ్వాసము,
 గీ|| శ్లో|| నయ్యోల, పయ్యోల, తాయోతమల గలయకారంబులకు వక్రములు నిజంబు.
 ముద్దరాజురామనవానియూఁడినిపని. పయ్యోల లని పిప్ప నిన్మాటమిప్పు|| తే|| ఊయకల
 కాక నుట్టచేత నయ్యోలయ్యో|| బయిని నెరుకున్కిరక్తోక్తిఁ బయ్యోదయ్యో|| దల్లికాపునకై||
 కట్టఁదగిననరులు|| తే|| లబల్కఁగఁ దాయోతు తేశ్యమునను|| ఊయ్యోల లోననుశబ్దంబులు
 కః లోకనఁ జేవనియందు ముద్దరాజురామన్న యేకపదంబులని భ్రమపెంది గూశబ్దంబు
 లలోని మధ్యయకార మెత్వంబుగలదనిల క్షణంబున ప్పెగాని యయ్యది యవిచారింతగఁ
 జీయఁబనియు, పే బాశబ్దభవంతైనయేలశబ్దంబున్విస్వవికారంబునొందఁగా, ఊయ + ఏల
 , ఊయ్యోల" యనియు, ఎదమఁబయినుండునన్న పుష్పత్పత్తినిజేసి "పయ్యోద" యనియు
 తాయి (తల్లి) + ఎత్తులు (దండలు) అనుచోఁ దల్లిరక్షణకై కట్టినదండలన్న యవయవార్థ
 మునఁ దకారమును దేచ్చిపలుకఁగాఁ దాయోతు" లనియు శబ్దనిరూపణంబు నూపి, ఏల
 మొదిలగువానికిఁ బదద్వయమధ్యంబున సంధిలేమింజేసి యడాగవంబు గలిగెంగాన, కృష్ణు
 నియేలలు, రామనియెద, లక్ష్మణియెత్తు, ఇత్మాదులందుంబలెఁ బ్రత్యేకలక్షణనూత్రమ
 నావశ్యకంబున్న తత్పర్యంబున నప్పకవీచ్రుండిట్లు ఖండించె. శబ్దరత్నాకరమందును
 , ఊయేల, శబ్దమనొద్ద , ఊయ + ఏల అనియవయవార్థము చూపబడినది' ఇట్టి
 వాస్తవార్థంబును బరిశీలంపక నూరిగారు, "తే|| దాయోతులు నయ్యోలయుఁ బయ్యోద,
 యానుదక్కి|| గలగదత్వంబు మధ్యయకారమునకు", || అనిన కవిలోకసంజీవని ననుసరిం
 చి యేకపదంబులన్న భ్రవమాలంబున నీనూత్రమరచించెనని యెఱుంగునది. ఈనూ
 త్రంబున నయ్యోలాదిశబ్దత్రయంబునం గాకతక్కిన నానంబులందు మధ్యయకారమున
 కత్వములేదని విధింపబడ్డదిగాని యయ్యోలాదులందు సర్వదా యెత్వమేయుండునని

వియమింపజనలేదు గాన (ర) (౫) నూత్రములప్రకారమున నెత్వరహితములైన యాయ్యలాదిపయ్యదశబ్దంబులును బరస్పరవిరోధంబులేక గ్రంగధర్తమతం బనరక్షితంబు లయ్యె. అప్పకవియొత్వయుక్తములైనయాయ్యలాదిత్రయంబునకే తనగ్రంథం బనఁ గవి ప్రయోగంబులు చూపెను అంతమాత్రమున నెత్వములేనియాయ్యలాదు లతనిమతంబున నప్రమాణంబులనియూహింపఁదగదు. అతండుస్థలీపులాక న్యాయఁబననట్లు లదావారిం చెనని యెఱుంగునది.

ఉయ్యెల—చ॥ కలిదమయింతిఁబాపనమకట్టి సతింబతినాయనోపఁడా! లలనను దీర్ఘ సౌహృదబలంబున నిట్టులురెంటఁజేసి య! న్నలఁడివిమోహరజ్జులఁబెనంగి గతాగత కారియైన య! య్యెలనుబోలే నూఁడకయెంతయుఁ బొద్దువినిశ్చితార్థుడై॥ భార. ఆర. ౨ ఆ.

పయ్యెద—నీ॥ జలబడ జక్కనల్ వలెనున్న జెలుగు పయ్యెదలోని గుబ్బపానిండ్లు మొలయ॥ య. 3 ఆ.

తాయెతు—నీ॥ ఒకయింతియొరగిన సికమీద ముడిపువ్వు పైత్తులు దొరయఁదా యెతులు చుట్టి॥ చం. భా. చరి.

గీ॥ ఇమ్ముగా మేల్పసిండి తాయెతులు మొల్ల! విరిసరుల్ దట్టముగఁజుట్టివేసినట్టి యొరసదిమీఁదఁ బైచెంగులునిచికట్టి! నట్టి బురుసారుమాల్ పూయల్ బిట్టుదనర॥ రసి॥ ౧ ఆ.

4 నూ—ఊయెల యూయాలల చాపుల నొండొంటింకిం గుఱు చయొండెనగు.

ఉయ్యెల - ఊయెల - ఊయెల - ఉయ్యాల - ఊయెల - ఊయాల - వక్ష్యమాణంబు యద్విత్వంబు - ఉయ్యెల - ఉయ్యెల ఉయ్యాల - ఉయ్యెల.

(వ్యా) — ఊయేల, ఊయాల. ఈరెండుపదంబులలోని దీర్ఘంబులకుఁ బర్వాయంబున హ్రస్వంబు విభాషనగునని యర్థము. ఒక్కొక్కటియే హ్రస్వంబు వికక్పంబున వసంగాని రెండుదీర్ఘంబులు నొక్కమాటుగా హ్రస్వంబులు గావని ఫలితార్థము.

ఊయాల — సీ॥ నిలుపుటద్దములు గంటలయయాలలు హంసతూలికపాన్పులు డోమతెరలు॥ షో. 3 ఆ.

పైనింజూపినవిధంబుల సంధిని వర్ణవికారంబులు గల్గెనని యూహించునది. పయ్యద శబ్దమునొద్ద నిట్టబ్రే బ. నీతారానూచార్యులవారు వ్రాసిరి.

5. సూ — పయ్యద పయ్యద.

(వ్యా) — “పయ్యద” అని యకారమధ్యముగాను మండవచ్చునని యర్థము. సంధిని వర్ణవికారమని శబ్దరత్నాకరము.

సీ॥ యానవేగమునఁ బయ్యద కొంగుసడలిన. షో ౮ ఆ!

6 సూ — ఊయేలాదులం దొలియచ్చమిఁది హల్లునకు ద్విత్య చనంబొండె నగు.

ఊయేల - ఊయేల-ఊయేల - ఊయేల - ఊయాల - ఊయల - ఆయ - ఏలిదము - ఓయ - ఓయారము - కోపు (ధనురగ్రము) జాజర - తీనియ - తీయము - తేప (స్లవము) తేమ - తోయలి-దీవియ - నూపు - నోవి - నోపు - పూపు - పేయ - మోక (అంగురము) మోటిక - మోపు - వీయము - ఇత్యాదు లూయేలాదులు.

[వ్యా] — ఊయేల మొదలగుశబ్దంబులయందుఁ బ్రధమస్వరంబుమిఁది హల్లునకు ద్విత్యంబుపక్షంబున నగు. ఊదా. ఊయేల. ఇటఁ బ్రకృతమాత్రమున బ్రథమస్వరంబైన యాకారముకంటెఁ బరంబైన యకారమునకు ద్విత్యంబురాఁగా సమాసపరి. ॥౧౩॥ సూత్రమున, ఊకారమునకు హ్రస్వంబు. ఇట్లు ఊయాల, ఊయల శబ్దంబు లీగణంబులో నివకుండేసి ద్వితీయహల్లునకు ద్విత్యంబురాఁగాఁ సమాసపరి. (౧౩) సూత్రమున దీర్ఘం

టునకుహ్రాస్యంబుగలిగి, ఉయ్యాల, ఉయ్యల' అనురూపంబులునగు. నీ|| శౌదలఁజదలేటి
లేదరఁ గలుబాలుడగుచందమామ నుయ్యాలలూప|| హరి. ఉ. ౬ ఆ. ఉయ్యాల
శబ్దము; ఉయ్యేలయొక్క రూపాంతరమని శబ్దరత్నాకరము. ఇట్లు తక్కినశబ్దములు వికా
రాంతరములని యూహించునది. క|| పలుమరుతలయంటితగఁ| నలుఁగిడిదోయిశ్శబల
మునక బోర్కాడిం చిలలింజన్నిచ్చుచు; నుయ్యాలనూపుచుఁ దెనుపఁదొడఁగ నావర
శిశువుక|| కళా. ౬ ఆ. నీ|| ఉయ్యాలతోట్టిలోనునిచి చేతులుపట్టి యూచియాడెడు
పాటనుబ్బనేర్చె|| వి. పు|| ౭ ఆ ఏలిదము. క|| బాలుఁడని తలఁచిరివుతో| నేలిదమునఁ
గలసియునికి యిదికార్యమే|| భార. ఆది. ౬ ఆ.

ఏలిదము—పూర్వమందుంబలె నిటఁ బ్రక్రియ యూహించిపది.

చ|| అనవిని యింద్రుడిట్లనియె నగ్ని కినిమ్మరివోయిచెప్పు మజ్జనపతితోడ నాపలుకు
సమ్మతిఁజేయక తక్కినేని నేఁ| బనిచెదవజ్రమున్ జమునిపాకికి నన్నరనాధువేగ మే|
యనుచుటకింత యెల్లిదమె యాతనికిన్ మనయాజ్ఞచూరయకె| భార. ఆశ్వ ౧ ఆ.

ఉ|| ఇంతలుకన్నులుండఁ దెరువెవ్వరివేఁడెడు భూసులేంద్రయే| కాంతమునందు
నున్న జనరాండ్రునెపందిడ పల్కరించులా| గింతియకాక నీవెలుఁగవే మునువచ్చిన
హ్రోవచొప్పునీ| కింతభయంబులే. కడుగ నెల్లిద మెతిమె మాటలేటికిక|| మను ౨. ఆ.

జజ్జర—జాజరశబ్దము పకృతగణంబులోనిది గాన ద్వితీయాక్షరమురకు ద్విత్యం
బురాఁగాఁ దోలివర్ణమునకు సమా-పరి-(౧౩) నూ-న, హ్రాస్వము. ద్వీ|| నలదువసిన్త యీ
వట్టి జజ్జరల| (పంచనలకు) కలఁగునే కాశికుఁడల్పునిరీతి|| హరిశ్చ ౧ భా.

తక్కిన యీగణాంతకూఢతశబ్దంబులును నిట్లే ప్రయోగింపందఱు.

7 సూ—ఐకారంబుక్రింది ఐకారంబునకు దుదినులుల క్రింది
నలలకు లోపంబు బహుళంబుగ నగు.

అట్టు - అటు. గొట్టియ - గొట్టియ. కన్ను - కను. నన్ను -
నను. పల్లు - పలు. విల్లు - విలు.

(వ్యా) గొట్టియ-ఇత్యదులయందునునికానిచోటను అకారలోపంబునకై అకారము ద్వంద్వంబునం జేర్చబడలేదు.

అటా—సీ॥ ఇంచుబింబముఁజూచి చెందుప్పు గలుగుసావి (అని) యటులెత్తినా కంగ నాసపడిన॥ కాశీ 3 ఆ:

గొట్టియ—ఉత్తమ నారగుపంటలు| గొట్టియల వాడియునుచటుడగుకొ. భార. 30. ర ఆ.

పలు—సీ॥ పలురాకమునువచ్చి బాలువేలుపుమన్నఁ బండ్లులేమన్న నభావ్యుఁడనియె॥ భాగ ౯ స్కం:

8 సూ—అక్కటాదులజడ్డకు లోపంబు విభాషనగు.

అకట - అక్కట. అక్కట - అట్టిక - అట్టుక - అట్టె - అయ్యో - అయ్యారె - అవ్వారి - ఇట్టిక - ఉప్పవడము - ఉమ్మి - ఎక్కసక్కియము - ఎక్కసెక్కియము - ఎక్కిరింత - ఎడ్డ - ఎన్నిక - ఎముక - కజ్జాయము - కట్టా - కట్టిక - కష్పరము - కమ్మటము - కమ్మతము - కువ్వాడము - కొట్టిక - కొమ్మ - కొయ్యగూర - గయ్యాళము - గుజ్జరాతి - చిట్టి - చిన్న - చిమ్మట - చెన్నటి - చెప్పము - చెప్పడు - చెమ్మట - చెల్లియలు - జవ్వాజి - జాబిల్లి - తమ్మటము - తమ్మలము - తల్లి - తుమ్మికి - తువ్వర - తెల్లి - దవ్వ - దివ్వియ - నవ్వ - నిద్దర - నివ్వరి - నివ్వాలి - నువ్వ - నెట్టిక - నెమ్మలి - పవ్వళించు - పిన్న - పుల్లియ - పువ్వ - పెద్ద - పొట్టి ప్రాకెన్న - ప్రెగ్గడ - బెగ్గడు - బొమ్మ - బొమ్మికము - బొమ్మిడికము - బొమ్మిడికము - మజ్జ - మత్తాయి - మల్లారము - ముక్కు - ముద్దియ - మెట్టిక - మొక్కరము - మొగ్గరము - మొల్లము - రడ్డి - లొట్టిపిట్ట - వట్టి - వయ్యాలి - సన్నియ - సవ్వడి -

సివ్వంగి - అట్టు - ఇట్టు - ఎట్టు - అప్పుడు - ఇప్పుడు - ఎప్పుడు - అన్ని - ఇన్ని - ఎన్ని - కొన్ని - మమ్ము - మిమ్ము - తమ్ము - అమ్ము - అక్క - అవ్వ - అయ్య - అప్ప - అచ్చోటు - ఇచ్చోటు - ఎచ్చోటు - అచ్చటు - ఇచ్చటు - ఎచ్చటు - ఇత్యాదులు కల్గి టాదలు.

(వ్యా) — అక్కటాది గణమందలి శబ్దములయొక్క సంయుక్తాక్షరములకు లోపంబు విభాషనగు.

అర్థంబుం దలుపఁగా బద్ధకంకణంబులైన నిఘంట్యాదులు పెక్కులున్నందున “అఘ్యుర్ధఘ్యార్థానాదిశ్యంతే” అనుసమర్థ మాత్రస్థపతంజలిచననప్రకారంబున. గ్రంథ లాఘవార్థము సంస్కృతవ్యాకరణంబున సర్వశబ్దాన్తనిదేశము సలుపంబడని యట్టులే ప్రకృతంబునను గ్రంథవిస్తర భీతింజేసి గణపరిగణితంబులైన శబ్దంబులకెల్లను నర్థప్రదర్శి నంబు లేకుండ స్థాలీపులాకన్యాయంబునఁ గవి ప్రయోగంబులతోఁ గతిపయంబులైన శబ్దంబులకే యర్థంబు లుదాహరింపఁబడుచున్నయవి.

అటె — కం॥ నహానాండు పనుచువాడటె । విహితానుష్ఠాన పరులువీరటె పోలా॥ కహితంబటె యిది మనకు॥ మహానీయును కాకయెట్లు మానఁగవచ్చు॥ భార. ఉద్యో. ౧ ఆ: (అటె = ఆశ్చర్యము. టవర్ణలోపంబు.)

ఎకిరింత — (నాహనము) నీ॥ రేవెలుంగునుదాల్చుండేవేరియుదుగ్గ కకిరింతయె మిందు మేమువచ్చు॥ రాము. ౨ ఆ: ఇటుఁగలోపంబు. గిడిఁగాఁడు — (పచ్చపిట్ట) ఉ॥ క్రూర ననేభదంత హతకుడ్య, పరమ్యత ప్రజపజ్జ్రిఁ బొల్పారు ముకుంగుటుం బురువులందు వెలంగొనిపోయి పొంత శృం॥ గారవనద్రుమాళి గిడిఁగాము గూకులఁ జేర్చుదీపికల్ । గారహిఁ గృష్ణ గాముమ హికాంతిని శాత్రువ పత్తనంబులక॥ మను. ౧ ఆ: (ఇటుజలోపంబు) జనాజి - నీ॥ కసలువోబీరెండఁ గరఁగికట్టినంటిగమగమవలచు చొక్క పుజవాజి॥ వను ౨ ఆ: (నకారలోపము) జాబిలి — తరలి॥ పలుదెఱుం గులఁ బోవుచందురుఁ బట్టవన్నిటికన్నియె । ములిగి వేవెనువెంబ నేగకునట్టి జాబిలి

(చంద్రుడు) మేపరుల్ | బలెజడల్ గడునీటఁ దేటమఁ బైపయిం జనుదేరఁగా | నీలు
పుట్టెతలనమ్చు కొమ్మల నెమ్మొగంబులు పొల్పగున్ || య. 3 ఆ: (లకారలోపము.

ప్రేగడ—కం|| తగనీలో నూహింపుము | దిగవిడువకు భర్మతనయు దృఢమతివై
పాం | చను చందము కొడుకులకుం | ప్రేగడలకుం జెప్పితీర్పు పెంపేర్పడఁగన్ || భార
ఉద్యో. 3 ఆ: (వయాళి—విహారము; వాహ్యళిశబ్దభవము) చ|| అవికులవేణియిట్లు
నలమూంక విసాంకుర పన్న గాళికిన్ | జలమరి చల్ల గాళికిని జక్కెరఖాణపుఁ దేజిదోలు
పూ | నిలుతువ నూళికిన్ జగురు విందులనీలి గయాళికిన్ హలా | హళ గుళికా భద్రుర్మన
ఘనాళికి నాళికి లోఁగియాత్మలోన్ || వసు. 3 ఆ: (యలోపము)

9 సూ—జడ్డక్కరంబుతోఁ బదాదిస్వరంబుగూడుచో జడ్డకు
లోపంబు లేదు.

ఆత్తైతై - కన్నదరే - నన్నడిగె - పల్లొత్తై - విల్లంబె.

(వ్యా) సంయుక్తాక్షరంబునకు నబాదిపదంబులతో సంధి గలుగుచో లోపంబు
గలుగదని యర్థము.

ఇట్లుమిట్టెక్కి, మున్నేలు ఇత్యేదు లూహింపనగు. శా|| ఏమీ పాఠ్యుండు
నీవు చందీమగలై యీవమ్చు కారవ్యసం | గ్రామక్షోభము బాహువర్పమునఁ దీర్చు
దైద మిట్టెక్కి మిమ్మేమెల్ల న్వొఁగండి మాచేదముగా కీసారికిం బోయిరా | భీముం
డియైతి రిత్తనూటలకుఁ గోపింపండు నూ పెంపయిన్ || (ఇట శఖటరేఖంబునకు లోపంబు
రాలేదు.) భార. ఉద్యో 3 ఆ.

మిన్నేలు—మ|| అనిలం బప్పురిఁ పొరచిత్తముల కత్యానంద ముందుఁగ న
రివిమిన్నేటి రరంగలన్ వేనఁచుమన్ || భార. ఆదిపా ఆ:

కన్నాకు—నీ|| ఎగదు మూలలు ముట్టెయైతి బిట్టాలించి గమకిఁ గన్నాకయి
గాలి యుగము|| మను. 3 ఆ. క|| కన్నాకు మనకు భిష్ముండి | న్నరవరుఁగావలయు

వెమ్మియినైనా దన్నం గాచిన నితడు జగన్నునుడిరణమునం బగలనడగించుకొ
ఇటు వలొపము రాదేదు. భార. భీ ౧ ఆ:

క॥ "నలుగిడి దోయిశ్యజలమునకొ బోర్కాడిం | చిలలిం జన్నిచ్చుచు" కళా
౬ ఆ: సీ. పంకనిశ్చంకుడై పారదారికవృత్తి వదలకపల్లొత్తు వానినెడసి॥ పం ౧ : ౨.

10 సూ—హాదూయు నీలుగు లోనగువాని తొలి హల్లునగు
లోపంబు బహుళంబుగ నగు.

హాదపము - అడపము - హరిదళము - అరిదళము. హలఁది-
అలఁది-నీలుగు - ఈలుగు. నీలుగు - నెగయు - పొంగు - పొనగు
పూను-పొదవుల కాదిలోపంబొకండు వచియించె నది యవిచారముల
కంబు.

(వ్యా)—హాకారాది శబ్దములయొక్కయు, నీలుగు మొదలగు శబ్దములయొక్క
యు మొదటిహల్లునకు లోపంబు బహుళంబుగా నగును.

ఆ॥ పూనెనెగ నెబొవనెబొనరె బొందెటవన్న | పలుకులంగు మొదలఁగలుగు
నట్టి | వ్యంజనంబులడగి వానిపై స్వరములు | నిలుచు వలసినపుడు నీకజాక్ష॥ అని
యప్పకవి ద్వితీయాశ్వాసమందు వ్రాయుచు "క॥ మాననతి యిట్లుమానిన | మానక్రో
ధములదేత మరలిచిచింతా | దీనగతి నుండమదిలో | నూనినప్రేమముననంబు భోదకుఁ
డనియెక॥" అను పారిజాతాపహరణములోని పద్యమును బూనుచాకువు సాన్మక్షర
లోపంబునకు నాపహరణముగాఁ జూపి. సాదవు'నాదివర్ణ లోపంబునకు, "క॥ తదనంతగం
బక్రిన్ము అ ! యగువిభుఁడు కృపావిధేయుడై వాణీశ ! త్రిదశేకుల కాశ్చర్యంబొదన
మనిచె నుభయ సైన్య యోధులనెల్ల॥" అను చిత్రభారతాదిపద్యంబుల నుదాహరించెను .
ఒకవునకుఁ గలుగు, ఆ పయోగించు యుక్తమగు, అను వర్ధములు శబ్దగర్భాకరాది నిఘం
టువులందు వ్రాయఁబడినవిగాని సాదవునెత్తుకొని యర్థములుగాని కవిప్రయోగంబులు
గ్రాహి శబ్దంబులేదు! కావ శబ్దరత్నాకరాదులుయందును వ్రాన్ములోనకు ప్రాస.

నిఘంటువులందును బొదవుయొక్క నామరూపంబులు గగనకు సుమాయమానంబులై కానంబడక యున్నయవి. కాని యప్పకవీయమందు మాత్రము ద్వితీయాశ్వాసమందే పొదవునకు నృసింహపురాణములోని పద్యములు లోపము రానందులకు నుదాహరణముగాఁ జూపుటలో మాఁడవడిగా నీపద్య ముదాహరింపబడియె.

|| అదియట్ల కాదనిప్పునఁ జెప్పలంటునె దేవదేవు శ్రీరమణీశు || మదినుందు కొన్నవానిని | బొదవునె యాపదలు రఁగినిఁ బొందునె తమము || ఈ సవ్యమే శబ్ద రత్నాకరములోనను "మది నునిచిన యుత్తమమునిఁ బొదవునె యాపదలు సూర్యుఁబొదువునె తమము" అని యుత్తరార్థమనలి యావన్మాత్ర పాఠ భేదముతోఁ బొదువు ధాతువునకు సకర్మకార్థమైన క్రమ్ముటయొద్ద నుదాహరింపబడినది. ఇట్టి యప్పకవీయ శబ్దరత్నాకరంబులందలి పాఠభేదములలో నేది యుక్తియుక్తమో కొంచెము చర్చించి చూతముగాక!! సూర్యునిఁ జీకట్లుక్రమ్మని విఘంటున శ్రీహరిని ధ్యానించు మత్తముని నాపదలు క్రమ్ముకొననేరనిన పైపదార్థము నాలోచింపగాఁ నిది సకర్మకార్థమయిన పొదువు ధాతువుగాని పొదవుగాను. ఇప్పుడ్యంబునఁ బొదవు ధాతువేమనినచో నప్పకవీయ లక్ష పద్యప్రకార మన నావిష్కరము లోపించి తనరూపాంతర మనఁబడునట్టి యొదవు శబ్దముతోలే సకర్మకమై పైనింజూపిన యర్థత్రయమునె తెలుపును గానఁ బైపద్యమునందు సర్థ సమన్వయంబు లేకపోవును. అదివర్ణలోపములేని తఱిని బొదవునకు క్రమ్ముటయు సర్థ ముండునన్నచో "ఏకదేశవికృతమనన్యవత్" అను న్యాయంబున జరగునకు జరుగును, నడచునకునడుచునుంబోలే బొదవునకుంబొదువు ధాతువురూపాంతరము కావలసివచ్చును. ఆప్పుడు పొదువునకు కున్నయర్థము లన్నియు వినిగమనావిరహంబునఁ బొదవునకును చెప్పక తీగదు. అట్టియర్థములు పొదవున కున్నట్లు కవిప్రయోగంబులఁగానంబడదు. కావున "అనిరిపాటున నెసరిచ్చి పొదవికొనిన" పొదలిఁ యొందొండ దివియును భువియు దెసలుఁ | బొదవికొనియుండు వీరకటిప్రోవువలన" అనినట్టి తక్కిన యప్పకవ్యదాహృతనృసింహపురాణ పద్యములందును "బొదవు" పాఠము ప్రామాదికముగాఁ దోచుచుండు. అకర్మకమైనపొదవునకు నాత్మ నేపదార్థకమైన కొను ధాత్యను ప్రయోగంబు ముక్తంబైనందునను, సకర్మకార్థమే (క్రమ్ముట) యిది సందర్భోచితమగుచుండునను, అప్పుడ్యంబులందు పొదవు గానకే గాక సమంజసంబు

మఱియు, శబ్దరత్నాకరమందు, ఒకవుధాతువు వైకృతమని యుద్భవించుచున్నది. అపసరశబ్దంబువలన, ఓసరుధాతువైనట్లు లియ్యది యుద్భవశబ్దంబువలన నైనట్లు గ్రంథ కర్తల తాత్పర్యముగా స్ఫురింపదు. ఇట్లు పరాపేక్షలేక గీర్వాణవాణ్యంశంబున స్వయంభువుగా నవశరించిన యొకవుధాతువు పూర్వపక్షులచుతంబున దేశ్యంబై నిఘంటుదులయందును నామరూపంబులలోనిపాదవుధాతువునమరూపాంతర మెట్లులు గాఁజాలును కావుననే? ఒకవుధాతువు పాదువుయొక్క రూపాంతరమని వ్రాయఁ బడినట్లు లీధాతువు పాదవుయొక్క రూపాంతరమని శబ్దరత్నాకరాదులయందు లిఖింప బడనేలేదు. క్రమమున లోనప న్ధమిచ్చినట్టి పాదవుధాతువు వైకృతమేమని సాధింతురేని యపుడు పాదువు గూడదాన్యకార్యమందు వైకృత మనవలసినప్పుడు. నిఘంటువులందు “బొదువు” దేశ్యబనియే వ్రాయఁబడినది. కాన వైకృతమని ప్రసిద్ధిజేరిన యొకవు పాదవువలనఁ గానేగను. ఒకవునొద్దఁగాని వేఱుగాఁగాని పాదవు నిఘంటువులందు నెత్తుకొనఁబడవలసిన దాని సత్తయు సంశయస్పదమై యుయ్యెల లూఁగవచ్చును. కాన. అ|| “పూనెనెగనె బొదినె బొనరె బొందె” ననియే యప్పకవీయ లక్షణపద్యము చదివినచో సలక్షణముగా నుండును. అపుడు, “ఒకవు” నొద్దఁ బొదువు యొక్క రూపాంతరమని వ్రాసిన శబ్దరత్నాకరమును శాస్త్రానుమతముగా నుండును. పూను ధాత్వంబును వివరించుతనని నీపద్యము శబ్దరత్నాకరములోఁగూడ నకార మధ్యంబగు పాదవు శబ్దముతోడనే వ్రాయఁబడినది. కాని యది ముద్రాప్రమాదము కావచ్చును. అట్లే కానిచో నొకవునొద్దఁగాని వేఱుగాఁగాని గ్రంథకర్త యీశబ్దము నేల యెత్తుకొని వ్రాయును? బాలవ్యాకరణపుస్తకములందుఁగూడ నీసూత్రము నొద్ద నీశబ్దము నుకారమధ్యముగానే దిద్దుట యుక్తంబగుంగాన గ్రంథవిస్తరంబుతోఁ జాలును. ఒకవేళ ప్రోద్బవశబ్దవైకృతమైన పాదవు శబ్దం బొకటి యున్నదనియు నందుననే దాని రూపాంతరమైన యొకవువైకృతముగా వ్రాయఁబడినదనియు నచ్చటం గాని వేఱువోటంగాని యీశబ్దము నెత్తుకొని వ్రాయును? శబ్దరత్నాకరాది గ్రంథ కర్తల ప్రమాదమనియుఁ గొందఱుండురేని “ధాతోర్ధాంతరే నృతేః గాత్వర్ధేనోపసంగ హాత్, ప్రసిద్ధే రవివక్షతః కర్మణోకర్మకాక్రియా” అనునైయాకరణమర్యాదంజేసి నకర్మకధాతువు ల్లోకోక్తకారణంబుచే నకర్మకార్యము నీవచ్చుంగాని యకర్మకధాతు నిష్పన్నంబైన ప్రోద్బవశబ్దంబుయొక్క వైకృతంబగునాది మరలమరి పాదవుగా నెవు

పైనుదాహరింపబడిన పద్యంబులు సమన్వయింపఁగాఁ గ్రమ్మట' ఇత్యాదిసకర్మకార్థము నెట్లుబోలునో తెలియఁచున్నది. కాబట్టి యయ్యదివిచారింపఁగా విద్యద్భుందంబున కే వికుసుమన్నాడనుగాన సుధీమణులు శోధింతురుగాక. మరియు బాలవ్యాకరణమందు బూనుపోదవులకు నాదిలోపంబుచెప్పిన గ్రంథకర్తవచనం బవిచారమూలకంబని సాహ సించి న్రాయబడినది. ఆదిలోపంబుగల పూను ధాతువునకును, పోదవురూపాంతరమే యని భోవింపబడిన యొదవునకును నర్థవిశేషంబులందు ధారాశముగా సుకవిప్రయోగంబులు గావచ్చుచున్నయవి—

ఉ॥ పూని నృకోదరాజకానులు భుక్తులుగాఁ బెడచేతఁ గన్ననీ

యానఁగ నెత్తి కొందుఁ జని యుగ్రవనంబున గుఱుచున్నదై॥ భార-ఉద్యోగ 3 ఆ:

క॥ హీనప్రజ్ఞుఁ డకార్యము | తైనవిచేసి తుదివగచు నతుల ప్రజ్ఞా | సానుదాహ
యానుచువక | యానఁడు గురిత మనువటితి కోడక యుసికిన్॥ భార-కాం-3 ఆ:
(పూనున కాదిలోపంబు)

గీ॥ అతనిముందఁగ బార్వ్యంబులందు బిటుఁడ | నొక్కయుమ్మడిఁ బెక్కఁడు
గుమ్మమిరి | యురవడించిన దేవిపై నుగ్రదివిజు | లొదునఁ బేరల్కఁ బెగవు లొం
డొండ యదన్॥ మార్క-౬ఆ: (పోదువు నాదిలోపంబు)

క॥ పాద్మవపమా | ర్థకశేబర మెదురఁగని రొదవుశోకమునకా జై. ౭ఆ.
పొదవున కాదిలోపమున్న వారి మతంబున)

ఇట్లు|లసామాన్య కవిప్రయోగంబు లుండఁగాఁ బరిశీలంప కవిబ్రహ్మసామ్మన
కెదురాడిన చిన్నయనూరి నచనంబు చిన్న యనూరి నచనంబుగాఁ జెల్లందగు.

ఇట్టి యుద్ధిపానుమె పూను ధాతువునొద్ద శబ్దరత్నాకర గ్రంథకర్తయు వెల్ల
డించె. ఇట్లు, పొచ్చెము, పంచ, చెనయు, ఇత్యాదులకు నర్థవిశేషములందు నాది
లోపంబు చూపట్టు. పొచ్చెము (న్యూనము) క॥ ఇచ్చటి బంధులు నీవును | నచ్చెగు
నడి వినుచునుండ నయిమాళ్ళును మా | కిచ్చినను జాలునంటిని | బొచ్చెముకా దింతవల్లు
భారమున మ్మా॥ భార. ఉద్యోగ 3 ఆ:

ఓచ్చేము—గీ॥ అధ్వరారంభమిం తొప్పునయ్య దత్తు | శివునిఁ దోడ్చేని యొక్క
యొచ్చేంబకాని॥ కాశీ. ౭ ఆ: పంచ-అజ్ఞాపించు-చ॥ తనశిష్యులైన, పైల వైశింపాయన
సుమంత జేమినులం బంచి క్రమంబునఁ జతుర్వేదసూత్రంబులఁ జేయించి వేదవ్యాసుం
డ-భార. ఆది ౧ ఆ:

మద్విరచితమయిన జార్జిముక్తావళియందలి యీపద్యంబును రాజభక్తిసూచకం
బుగా నీసందర్భంబునఁ జేర్చబడు.

చెనయు-పోలు—చ॥ తనసతి జహ్నువింజెనయు దారయన్వీయ సురద్రుపం
ఖ్యనం | దనులు రమాభక్తవ్యయు సుధామయవాక్కు ను గల్లు జార్జిసా | వసుజరత్నుఁ
జూచి యొరుపద్మ సహింపక సాగరుండు తో, భనివిడిఁగించితమ్మ! పతిభారతవర్షవ
సుంధరామణి॥

ఎనయు—చ॥ వినినజనంబు లీతఁ డవివేకియనక నలదింతరజ్జుల | ర్జును బలశో
ర్యసంపదలు చూచి యెఱుంగమె? మున్ను నిన్ను నా | తనిఁగలనం జగం బెఱుంగదా
యతఁ డన్యుతవిక్రమాజ్ఞులుం | చెనయుద నీవు పాయపరిహీనుడ వద్ది విజేంద్రనంద
నుక॥ భాగ. కర్ణ. ౨ ఆ:

11 నూ—ఆరాటాదులం బ్రథమేశత దీర్ఘంబునకు హ్రస్వంబు
విభాషనగు.

ఆరాటము - ఆరటము. ఆరాటము - కక్కుఁజేరి - కేళాకూళి -
కొమారుడు - కొమారిత - గంబూరము - పెండ్లాడు - బంగార
ము - బేహారము విటతాటము - సంతోషము.

(ప్ర) — ఆరాటము లోనకు శబ్దంబులందు మొదటి స్థానమునకుం గాక తక్కిన
దీర్ఘంబులకు హ్రస్వంబు వికల్పముగా నను.

ఆరటము-(పరితాపము) క॥ పటునఖర శైత్యమున నాగటముపిపిసురారిసే
లురసెకున్మసింపాక॥ పాండు. ౫ ఆ:

కక్కుటితి-(లోభము) చ|| కిలువలఁ దెట్టి వీరి నడకించితొలంగదమన్న వట్టి
కక్కుటితియకాని దైవ మనుకూలముగాదు|| బై. ౬ ఆ:

సీ|| మనసు కక్కుటితి మెల్లనలేచి చేరులఁ గాంతుని జబ్బుగాఁ గొనిరించు,
మను 3 ఆ:

12 సూ—ఓ చూరములు దొలిదీర్ఘమునకు హ్రస్వము విభా
నగు.

ఓయారము - ఒయారము - ఓయారము - క్షేళాకూళి - కోలె-
సూడారము - గోరువంకపక్షి - జోహారు - నీలుగు - పేడ - బేహా
రము - దీర్ఘమధ్యమ్ము - మాఱు - మూలుగు - మోఱుకు - వీటతా
టము - వీడియము. ఇత్యాదులు.

(వ్యా)—సూత్రార్థము స్పష్టము.

ఒ చూరము—సీ|| రతివిధంబున గను నొక్కరమునఁ జూరతి| చంద్రః ఉచ్యతా
లామలం సున్నితేపిఁ ఒ చూరము. సీ|| హరముల్ మెలయు నొక్కరంబులుగ్రుచ్చి
యంచంద వింతగా నలవరింతు|| భాక. విరా. ౧ ఆ:

గోరువంక—కం|| గోరువంక యన్నమాటల| గోరువంకఁనలంపగన్ది మరువకుఁ
దమలో | గోరువింక నేమిగలదని | యిరువంకల నగలఁబొగిరి కంఠయువంతక|| విక్ర
2 ఆ:

మ|| శరసంభానముతో నె కొన్నియడుగుల్ జొజ్వనం బాచిను | స్థగిగా
ల్లాని ద్రోణముల్ దివియు దోర్దండంబులం జేడియే | విడిచోనుల్ నిమగ్నించు
నార్చి పరగం జిట్టాసలం జాయుమక | గోరువంకల్ మెలవెట్టివల్లు నుముల్ ఘో
షింపరోషింపుచుక || వన. ౪ ఆ: (ఈశబ్దము నప్పకవి శక శబ్దములలోఁ బఠించె
నది చింత్యంబు)

13 సూ—అడంగ్వాదుల దాకు ణకారము విభాషనగు.

అడగు - అణగు - అడగు - కడగు - చిల్లాడము - తడగ
ము - వాడెము - పోడి - మిడుగు - నడకు - మిడుగులు ఇత్యా
దులడంగ్వాదులు.

వణకు—క॥ గణపాద నివాసితేతను | వణకిగిరులు తరులతోడ వసుధంబడి
యె॥ వీర. ౪ ఆ:

మిణుగులు—(అగ్ని కణములు) చ॥ మిణుగులు లెల్లెడం జేదరమింటకు మం
టలు వర్షపుంటికా | ఘనఘనాధూరి నిస్వననికాయమునకా హరివంతరాశముల్ | వ
ణక మహాగ్రళకిఁగొని వారకదారకుమిఁదవైవ దాఁరుగతినింగి నుండినిజరోమల
తోబుడు మక్కైవడిక॥ భాగ. ౧౦ స్కం. ఉ:

14 సూ—దక్కులోనగువాని దాకు డకారము విభాషనగు.

దక్కు - డక్కు - దక్కు - దిగ్గలు - దాగు - దాకలి -
దిగు - దిగ్గియ దూయు - దెందము - దెప్పరము - దెప్ప - దొంగ-
దొప్ప - ఇత్యాదులు.

(వ్యా)—ఉ॥ దక్కును రాజ్యమందు నకటా! యిటు తమ్మునిభాగమిక నీ
నెక్కటి మింగజూ చెడది యెట్లుగుక వినుమినుశోలతకా | గ్రక్కున నామిమంబు
చవిగాము మ్మిగిన చాడ్పునూవె! యిట్లుక్కివుడైన నీకొడుకు నుల్లము నునటు
లాడగుడునే?॥ భాగ-ఉద్యో. ౨ ఆ;

డక్కు—ఉ॥ అక్కట మందభాగ్యునకు నట్టితనాభవరత్న మెవ్వికి? డక్కు
నె ధాతనిర్దయుఁ డొడంబున నే కడు మేలివస్తువుల్ | పెక్కుదినంబు లుక్కియరిబ్బ-వ

ము పిచ్చినఁ బోటుబంటునై ! యక్కడ కేలపోయితి మహాగుణభూషణుఁ గోలుపోయి
తెన్. భార.ద్రో-౨ ఆ:

15 సూ—ఏతాదులకు మువర్ణకంబు పరంబగునపుడు దీర్ఘంబు
విభాషనగు.

ఏతము - ఏతాము - ఏతము కల్లము - గాలము - గుడ్డము -
గోణము - గోతము - జాజము - జంజము - జోతము - తణగము -
బొండ్లము మండము - లాతము - వీణము. ఇత్యాదులు.

వ్యాఖ్యానము-నీ|| వాలారు గోరుపెన్ గాలాము చేసెనే జేజేహిరణ్యాక్ష శిశు
కమునక || పాండు. ౨౭: (గాలాము=బడిశము)

జాజాము—(పాలికలయందుఁ బోసిన నవధాన్యములనాటు) గీ|| శ్వర్వరీచంద్రపరి
ణయ సముచితాంకు | రార్పణక్రియలందు వియద్విభాగ | పాలికలదోమ క్రొత్త
జాజాలమొక | లవగదారక లొండొండ యంకురించె|| కవి ౪ ఆ:

లాతము—నీ|| కకపాల కెదార కటకముద్రితపాణిఁ గులుచలాతాత్మోము
గూర్చిపట్టి మను. ౧ ఆ: [సన్యాసులు చేతఁబట్టెడు పండము.]

వీణాము—[సన్నవస్త్రము] కం|| పన్నీట జలకమాడెను | మన్నని వీణాముగ
టైనువిరులు గుటిమెన్ | సన్నముగ నలఁదెగన్తురి | జన్నుల ముత్యాల బన్నసరములు
దాల్చెన్ || జై. 3 ఆ:

16 సూ—పదాంతంబులయి యసంయుక్తంబు లయిన నులు
రుల యుత్వంబునకు లోపంబు బహుళంబుగ నగు.

ఇందు నురుల కుత్వలోకంబు ప్రాయికంబుగ హల్పరకంబులకుఁ
జూపఁబడెను|| మ్రొన్నడె - మినువడె - మిన్వడె - వత్తురువారు - వత్తు

ర్వారు - కారుకొనియె - కత్కొనియె - రాములు - రాముల్ -
వనములు - వనముల్.

(వ్యా) — పదము తుదనున్న, ను, రు, లు, వర్ణంబులు సంయుక్తమున గాని
యపుడు, వాని యుకారంబునకు లోపంబు బహుళంబుగానగు. ఇందు నువర్ణ, గువర్ణ
ముల యుకారమునకు లోపంబు హల్లు పరంబగుచో, దళమగాను, అనసానమందు విశం
బుగాను, నగును.

ప్రూన్పడు — స్తభించు — ధాతుజవి శేషణులైన యను శబ్దముయొక్క యుకార
మునకు లోపంబు ప్రాయంకంబగు. సీ॥ సలుపుచు దమనుఁ డన్పన్మునిఁ బత్నియుఁ దాను
నుపాసించి తద్వరమున॥ భార. ఆర. ౨ ఆ:

క॥ అన నిని నిరు త్తరుండయి | మనుజేంద్రుఁడు గొంతనేపు ప్రూన్పడి తలఁపుత
పెనఁగొన నిద్రాహానిం | దనువలయఁ గవిదురుతోడఁ దానిట్లనియె॥ భార. ఉద్యోగిఆ

కా॥ పాలోమిప్రభృతుల్ కుమారినిలు సంభావింపఁగా మున్నుది | క్షౌలుల్
రాజు నలంకరించి శుభలగ్నంబుం బ్రతీక్షింపఁగా | నాలోఁ దాను దదర్శనస్మరించి శేష
స్వేష సన్నద్ధుఁడో | నాలోకాపుఁడు చేరెరాగ మహిమన్ రత్నాకరప్రాంతము॥
నను. ౬ ఆ:

ఏతత్సూక్తిదాహరణ సందర్భంబున మద్విరచితంబైన జాజికాముక్తావలిలోని
యిప్పద్యంబులనుగూడ సంధించి యీగ్రంథంబున నిట్టి తిలకరపద్యసంఘటనాద్వారం
బునఁ బరిపాలనా గౌరవముం గుఱించి త్రికరణశుద్ధిం చెరెపెద.

మ॥ పాగ కార్మబ్బలు మంటచా ర్మపుంబుం బొగారు కన్నీటియే! టిగముల్
సల్పిన దాండ గూత్రికుల ధాటివృష్టు లేచకా మహా! యుగమేతోచిన దుర్ధినారి బహు
గుణోగ్ధంబు నాయించిబత్ | గుగముంగూర్చెడు వాంగిలేయ విజయశోభిక్య

భృతి క

చ॥ ధులియనదగ్గచోటను గడుఁభ్రమఁగిల్లి యటఁడు; మానులి ! య్యలజగ
దీశ్వరుండలఘనీశ్వరుడై తన మార్కపుష్పమందెలమిసహింపునట్లు నహియిందులజేసి
ధునీశ్వరాఖ్యతోఁ | బిలిచిరి ధర్మబాదులను బేర్వడు మాగతి జార్జిభూపతి!

మొదటిపద్యములోఁ గార్మబ్బలు, చాలెఱుపులు, కన్నీటి, గముల్సప్పి, బల్లు
గము, చంద్రికల్ (అవసానంబున) అనుచోట్లను; రెండవపద్యమును, 'పేర్వడు' అను
చోటను, రు, లు, ను వర్ణంబులకు లోపంబని తెలియందగు యవర్ణాంతమైన భాతుజని
శేషముయొక్క యుకారమునకును. లోపంబు నిశ్శంబుగాఁ గానఁబడు.

క॥ చిట్టుములు నోకిరింతలు | నట్టంబుగఁ బొడమోజవులు పప్పెం గోర్కుల్ |
బిట్టాడవె విలుదులుం జను | కట్టులు నడుబి నెచ్చులు క్రొల్లంటులను॥
అచ్చ. రా. బాల. కాం.

సీ॥ విగహాన్ని నీనీతి గగఁగనామా నసం బనినట్లు నన్న గాచిన ఘృతంబు | పా
లబోల్ వరుసు నీపాలుజేయుట కిదె నూననాలన్నట్లు లానబాలు॥

తా. రా. శకాం. విజ. 3 ఆ:

17 సూ—ఆచ్చికంబులం బదమధ్యంబుల న ల డ ర లయుత్వ
ంబునకు లోపంబు బహుళంబుగ నగు.

కినుక - కిన్క॥ కానుక - కాన్క॥ చిలుక - చిల్క॥ కాలువ
కాల్వ॥ అడుగు - అడ్డు॥ కడుపు - కడ్పు॥ పెరుగు - పెర్గు కూరుకు -
కూర్కు.

(వ్యా)— ఆచ్చితెనుఁగుమాటల నగునున్న, న, ల, డ, గ, వర్ణంబులమీఁది
యుకారమునకు లోపంబు బహుళంబుగా నగు

కిన్క—(కోపము) పంచచామరము॥ అనం గొఱంతలేని కిన్కనక్కడిది తోగు!
గ్రన్ననకాదె సంబుధివాని నానసాయిబాని॥ అచ్చ-రా-య

చ॥ అమలవేణి కీలేటిగి యాచెలివెండియు నేకతంబునన్ | బొలతుకరాల
యీచిగురుబోడి కుచార్పితహార నాయకో | జ్వల దుచింగంబిరేయనినఁ జృద్రముఖుల్
చిటునవ్వుబూనిరా | లలనలజూచి, కిన్కయుఁ గలంకయుఁ గొంతునునంకురింపఁగన్ ||
పసు. 3 ఆ:

కాన్క—(కానుక) నీ॥ గుమలుగాఁ బొలుమపూగమల జెన్నొందు పూగ
ములఁ గొన్నింటిఁ గైకాన్కచేసి॥ చంద్ర:

కాల్య—తే॥ గీ॥ కడలి కోతుల కొకతోట కాల్యయ్యెమ్మ॥ అచ్చ. రా. యు.

18 సూ—లాఁతియచ్చునకు సహిత మొకానొకచో నుడినడు
మ లోపంబు గానం బడియెడి.

కలికి - కల్కి - ములికి - ముల్కి - బుడిసి - బుడ్చి
పొలఁతి - పొల్లి.

(వ్యా) తెలుఁగుమాటల పసుమసన్న తక్కిన ముప్పులపసు క్వచిత్తుగా
లోపంబగు.

కల్కి—(1. ఒప్పదము 2. మనోజ్ఞురాలు) నీ॥ ఈకల్కి మదమనిచేకటారి
యొకాకకాను పేరటపిడి గాంచనేల? తా-క-విజ 3 ఆ: నీ॥ అత్రాసవృత్తి చెన్నలరి
నూతన రాగమహిమఁ గుల్కెడు కల్కి మానికములు. పసు. ౬ ఆ:

ముల్కి—(బాణము) ప॥ తనరాజీవశరం బెటుంగదు నిశాతత్త్వంబు లేగల్వ
తూ॥ పునకుం బాలదు వేగలేలయని యాపూముల్కు లెగ్గించి క్రొ॥ న్ననవిల్కాడు
నవాంబుజోర్పల వితానందీను మీనాక్షిలో॥ చనము ల్వంట ఘటింపజొల్పెనవి నిస్తం
ద్రాంబకఖ్యాతులన్॥ పసు. ౨ ఆ:

19 సూ—అబ్బురాదులం దుత్వంబునకు లోపంబు విభాష

నగు.

అబ్బరము - అబ్రిము - అబ్బరము - కప్పరము - అప్పడు
ఇప్పడు - ఎప్పడు - చప్పడు - నెత్తురు. ఇత్యాదులు.

(వ్యా) — అబ్బరములోనగు తెలుగుమాటల నడుమనున్న యకారము వికల్పంగా లోపించును.

అబ్రిము — ఉ॥ కాయను మేటితస్సు కొడుకాయను నిద్దపుఁ బూతమావిమో
కాయనుఁ బంజరంబుఁ జిలుకాయని నబ్రపు సోయగంబుఁ బ్రో | కాయనుఁ బల్కనేమి
యలుకాయనుఁ బంతము దీటునోట్టుకై | కాయను నేరయిట్లు దుడుకాయనుఁ బాయఁగ,
గోరకాయనుకొ అన్య. రా. అయో.

కప్పరము — (కర్పరము) ఉ॥ చెన్నగునన్నదీపులిననీమల దాగిలిమూత నాను
చుకొ | వెన్నెలరేలఁ గప్పురపు విప్పుట నంటుల నీడనీగురొ | కన్నెలగోయునన్నలకుఁ
గన్నులు మూయుఁ నదీయవాసనతో | మన్ననఁగాంచి కప్రపు దుమారము రేమనగొర
డింభమతో॥ ఐసు. ౧ ఆ:

20 సూ — చుక్కరక రువర్ణకంబున కుముందఱిదువర్ణంబు నుత్పం
జనకులొపంబు విభావనగు; నగుచోఁ దత్పూర్వంబు గురువుగాదు.

అదురుచు - అదురిచు॥ ఎదురుచు - ఎదుర్చు॥ పదురుచు -
పదురిచు.

(వ్యా) — రువర్ణమునకుఁ జుగాగమంబు పరమగుమండ - రువర్ణముమందఱిదువర్ణ
ముయొక్క - యుకారమునకు లోపంబు వికల్పంబుగానను. అట్లులోపించుచోదకారరేఫ
సంయోగమునఁ బూర్వస్వరము గురువుగాదు. ఇట్టిద రేఫసంయోగంబే యన్యోన్యంబును
బ్రాసంబుగాఁ జెల్లుననియు నియ్యది లఘుద్వితప్రాసంబని వేర్వరుననియు నప్పకవీయ
శ్చతీయాశ్వాసపండునిట్లు చెప్పబడియె.

లఘుద్వితప్రాసము — తే॥ గీ॥ భువిలఘుద్విత్య పంక్తి కంబులయి కొన్ని | యూ

దబడని క్రూరలతోడనొకటికొకటి | ప్రాసములకగుఁ దమలోనఁ బ్రతయుగము | విది
చెవిసేతాత్మజుఁడు దిక్కుల దుర్జననఁగ||

అద్రుచు—కం|| ఇలయును నింగియు నద్రువం | జెలఁగె మహాము వారిసేవల
గురుచా | నలుక నొనిర్చిన నక్కడ | బరిపుడేతెంచి తోడుపడి నడిచనొకొ|| భా
ర. దో ౫ ఆ: కం|| పదిగడల దుర్జననార్చుచుఁ | బదిమోముల జోడుకలనఁ బది
లుండఁచుట | బదివిందుల గొనియ | పదిలేకుల తొనికొడుకు బడలఁగనేసేక||
కం|| నొప్పిపడి వాడుదద్దయు | నుప్పరవద్రువంగనార్చి యొకవాలుండు | పప్పుల
ముద్రిమ్మరి పయి | నుప్పన నడరింప సొమ్మగొని యుండు నడక|| అచ్చ. రా.
యుద్ధ కాం.

ఇటు, “అద్రువం” అను శబ్దంబునఁ జాగాగము చకారంబునకు, క్రి-పరి-౮౮
సూత్రంబున “వానుపన్, కూరుపన్” ఇత్యదులయందుబలెఁ బకారంబు
రాక సిద్ధచకారంబునకుం బోలెఁ ప్రయోగంబులనకారంబు కానంబడు ఇటుఁ
జేరణార్థమును గనంబడు.

చ|| ఎదిరిచినకాలపాకమున నీగతి నీమదిఁ గ్రోధవల్లికన్ | బదిరిచిన
వారు ఉ-హరి. ౪ ఆ:

ఇట్లు, అదురిచు, ఎదురిచు, పదురిచు, అనునొట్లను చకార రేఫసంయోగంబు
నకు ముందున్న యకారంబును, ఎకారంబును లఘువులే కానఁ బద్యలక్షణభంగంబు గల్గి
లేదు. కొందఱు మిత్రకాత్రవాది బరంబులలోని రేఫాంతసంయోగంబునకు ముందున్న
స్వరమును గూడవలసినచోఁ బద్యలక్షణంబున నొకానొకపుడు లఘువులుగా నెన్ను
కొనవచ్చునందురు. అయ్యది పూర్వోక్తస్థలంబుల విశేషించి లఘుత్వమును విధించిన
ప్రకృతసూత్రాప్తకవ్యాది లక్షణంబులంజేసి నిరాకరంబని తల్లంబునమన్నయది. విక్ర
మార్కుని సభలోని నవరత్నంబులలో నొక్కండని ప్రసిద్ధింజేందిననరాహమిహిరాచా
ర్యుడు మాత్రము బృహజ్జాతక గ్రంథంబును, వ్యాకరణయొక్క యుగాఁ జిత్రనృత్తంబుల
తోఁ గావ్యంబుభాతిని రచియించి ద్విత్రప్రదేశంబులందు నిట్టిసంయోగంబునకు ముందు
స్వరమును లఘువుగా నిట్లు లెచుచుండు.

బృహ—ప్రవృత్త్యా యోగాభ్యామము శాశ్వతీవృత్తము-శ్లో॥ జన్మే శో? వ్యేర్య
 ద్యదృష్టో గ్గుపుత్రం । పశ్యత్యార్కి-ర్జన్మపంచాబలనం । దీక్షాంప్రాప్నోత్యార్కి-
 దేక్కా-సంస్తే । శామా-ర్క-శేషాన్మృత్యు-సంస్తే॥—ఈశ్లోకం-శామా-ర్క-దృతీయ
 పాదంబున ద్వితీయగంటుగా నుండవలసిన తగంటునకు సరేఫసంయోగంబున భంగము
 గలుగుచున్నది. తేళ్ళి పలుకవలయునని గ్రంథకర్త తాత్పర్యంబు. ఇట్టిదిజ్యోతిశ్చ
 స్త్రోగ్రంథంబులందే యాభ్యాసభావముగాఁ గనంబడు. దీనికి మూలంబు గానరాదు.

21 సూ—జూదాదుల దాకు జకారంబు విభావనగు.

జూదము - జూజము - ఆపుదు - జవాది - జాది - జాదు -
 విరవాది.

(వ్యా)—ప్రకృతిసూత్రంబునఁ గొన్ని తెలుఁగశబ్దంబుల చకారమునకు జకార
 ము వికల్పంబుగా విధింపబడుచున్న నుది. సంస్కృతభాషలోని ముదకార జకారం
 బుల పాక్షికోచ్ఛాగంబునందేని 'మంపతీ' అనియు జంపతీ అనియు నీశబ్దమును ద్వవి
 థంబుగాఁ బలుకవచ్చును ప్రాకృతభాషయందుఁ గేవల మకారమునకు జకారవిధి లేదు
 గానిచకారసంయుక్తపాంస్కృతికచకారమునకు-మూ-త్వస్వస్వభావస్వవిచ్ఛేదజఘాః॥
 అనుసూత్రమున జకారం బుక్వాచిత్రముగా విధింపబడియే. ఇట్లు భాషాంతరముల
 యందును చకార జకారములకు మైత్రి క్వచిత్తుగానుండు.

22 సూ—నిందయం దామేజితంబు నాద్యక్షరములకు హ్రస్వదీ
 ర్థంబులకుగి గీ లగు.

కుంభకర్ణుడు - గింభకర్ణుడు॥ రావింబుడు - గివింబుడు.

(వ్యా)—రెండవపర్యాయంబున నుచ్చరించు మాటయొక్క ముదకారము
 హ్రస్వంబయ్యెనేని, గి, కర్ణంబు ౪, దీర్ఘంబయ్యెనేని గీ, కర్ణంబును నిందయందుఁ
 గ్రమముగా నును.

ఉ॥ ఆంధ్రహుమాయిజోయ నలరాగఁగజేసి కడిం-కోరికతో । గాంచి చెడంద
 రక్కసి కొలంబున కెల్లను మేలుబంతియై । మందపుగోడు తానుపరిచున్కి బిడారపు

మీట్లు నెంతయుం గొంతక యెత్తి నట్టి నినుఁ గోతులుగీతులు గెల్వఁజాలునే? అచ్చం
రా. యు. కాం.

క॥ డింభక సర్వస్థలముల | నంభోరుహసేతుఁ డుండుననుచు మిగులసం రంభ
బునఁ బలికెదవీ | స్తంభంబునఁ జూపఁగలవె చక్రిం గిక్రి॥ భాగ. ౬ స్కం:

అ॥ వె॥ ఎసఁగుభస్మలములను గిసలములను నీర | జాతములనుగీరజాతములను
విగ్రహింపనీని విగ్రహంబై తోడుగా | వెలఁది వెదలె విసిన వీధులకును॥ వసు. 3 ఆ

ఇటుఁ జక్రి భసల శబ్దముల మొదటి హ్రస్వమునకు, గికారమును, “కొతులు
నీరజాతములను” అను మాటల మొదటిదీర్ఘమునకు నూత్రరీతిని గీకారంబును నయ్యెనని
యెఱుంగునది.

23 సూ — పాదమునం బ్రథమద్వితీయాక్షరములు వశిప్రాసం
బులునాఁబడు.

(వ్యా) — పద్యపాదముమొక్క మొదటియక్షరంబునకు వశి యనియుఁ రెండ
యక్షరమునకుఁ బ్రాసమనియు, లక్షణగ్రంథములయందు సంజ్ఞగలవని యర్థము.

24 — సూ — యవలలు లఘులఘువులు మైత్రిం బొరయు రేఫం
బులుపొరయవు.

వ్యా — యకారవకారలకారములు లఘువులును నలఘువులును యతిప్రాసములం
దు నన్యోన్యముఁ జేసిమిగిల్చియుండు. అట్లు లఘులఘువులైన రేఫంబులుమాత్రము
మైత్రితోనుండనేరవు.

ఉవా — క॥ అన్నలుఁ దమ్ములుఁగలుగుట | యన్నతుగాఁ జేయు నెంతయు
నున్యపతిందా | మన్ననయనీసియును సం | పన్నంబులు గాఁగవారిఁ బాటించుటగుకా
భా-కాం ౨ ఆ: (ఇటయనిపైతి)).

కం॥ వేమోసంభవించు నె | సామకత్వముననుండి చావగనొల్లక నాయుచ్చ
గాఁ యునురు | డేముగముఁ జూడవినగ నెచ్చటనైనకా, భా-కాం ౨ ఆ: ఇట,
మైతి))ఇయ్య దియకారమైతి.

సీ. ఎలమావికొనయెక్కి తెలతెలనార్చికో వెలపోటుఁ గూకలు వెట్టెనేని ■
ఘ్వలమునకారములకు నిట యతిమైతి) — రాజ శేఖరచరిత్ర.

కం. కావోయై సురరాజ్య | శ్రీనారసింహంగ దగువిశేషంబున సం | భావితుఁ
డు నహుఘండని చని | యూవిభుగని తారు మునులా నతనికి నెమ్మికా॥ భార-ఉద్యో-
౧ ఆ:

కా॥ ఆవాలుంగనుదోయి యానగుమొగం బాగుబృహలిండ్ల పెర | పావేణీరుది
యూతినువిలసనం బాయొప్పలేఁజెప్పినకా | గైవారంబగుఁగాని యయ్యెడ శిరః
కంపంబు తోఁగూడ నా | హా! వుట్టింపదె వుష్పసమ్యనకు నయ్యబ్బాక్షివీక్షించినకా॥ శ
కుంతలాపరియము: ౨ ౩: (ఇట ప్రాసమైతి).

కం॥ పలుచోడలఁ బలుభంగలఁ ! పలుమొనలమ్మాడ్కిఁ బోరఁబాద్ధునిపై న
గ్గరికనడరెదాటి నిడము | తళతళమని మెఱయఁగురు పతామహుడధిపా॥ భార-భీ
ష్మ-౨ ఆ: (లఘ్వలఘులకారములకుఁ బ్రాసమైతి).

ఉ॥ అంబురుహాక్షి నాసిక నిజాన్వయశ్రేణువుఁ జంపకప్ర సూ | సంబుఁగరంబు
గెల్పుట మనంబునఁ బెట్టి తదీయపార్వ యు | గ్గంబున నిత్యసేవకతఁ గ్రాతమనీక్షణ
తారకాఖ్య రో | లంబకదంపతుల్ పెనునొనలి సంతయు సంత్రమించుచుకా॥ పృ
భాసతీ ౨ ఆ: (ఇట లఘ్వలఘువులకు యతి).

మత్తేయు శ్లేష కావ్యములయందు లఘువులైనట్టి యాయకారనకారములే యధ్యం
తరంబున నలఘువులుగాఁ జూపట్టు. లఘ్వలఘులకారము లట్లుకావు.

కం॥ అక్షరనగరముననపు మ | త్తమసీతి విచిత్రవీర్యతేనయజ్యేష్ఠ | శ్వమునఁదన
ర తున్మన స | త్తమునియతి సశోసుతాప్తఁ దద్దయునెలనెకా॥ రాఘ-౧ :

ఈపద్యమందు “నృపసత్త ముని యతివ” — (నృపసత్త ముని + అతివ) = రాజ శ్రీమండల ధృతస్థునిభార్య యని భారతార్థమందు లఘువైన యకారమే “నృపసత్త ము” = దశరథునియొక్క “నియతివశతక్” = అదృష్టసంపాప్తిని నని రామాయణాగ్ర మందున లఘుయకారమయ్యె.

గీ|| అలఘుమాననీయబల విశిషింపుమా | గూవులబలు మేటియైన తనప | ఈరిగలామకలుషితాన్ము గుయోధను | నృదవిమాధుగురమునను వధిం చిరాఘ క ఆ:

ఇట — “నీయబల” — (నీ + అబల) = నీకాంతయైన నీతనని రామాయణాగ్ర మందు లఘువైన యకారము, “అలఘుమాననీయబల” — గొప్పదియైనట్టియు, పూజ్యమైనట్టియు, బలముగలవాడాయని భారతార్థమందు నలఘువయ్యెను. “మాగూవుల” (మా + అవుల) = మాయొక్క, అవులనిభారతార్థమున లఘుయకారము. “మూయావుల” + మాయావంతులలోనని రామాయణార్థమున నలఘుయకారము.

గీ|| అలరుమణి వ్రపవిజిత హేమాద్రినివస | నగరమవతంస మఖిలధూ నగరములకు | లలితజయసంపదల బొల్చు నిలువయోధ్య | లఘుగభీరాంబు పరిభాకలాపము గుచు|| హరిశ్చంద్రనలోపాఖ్యానము ౧ ఆ:

ఈపద్యమందు “లలితజయ సంపదలబొల్చు నిలువయోధ్య” — (నిత్యపు = అయోధ్య) = జయసంపదలకు నిలకడయైన యయోధ్యానగరమని హరిశ్చంద్రాగ్రముందు వకారములఘువు. జయసంపదలబొల్చు నిలు + పయోధ్యలఘు గభీరాంబు పరిభాకలాపము = జయసంపదలచేసొప్పునట్టి గృహమువంటిదియు, సముద్రమువోలే గొప్పలోతు నీరుగలయుగడ్డ భూమిముగాఁ గలదియునని నల్లార్థమందుఁ బ్రథమాంతమైన యిలుకబ్బముకంటెఁ బరమయినపయోధిక్కు పకారంబునకుఁ బద్యపాఠసమయంబున సంధివశమున నైన వకారంబుగాన లఘువు.

క|| వలువగతురగ ముల మహా | బలచిత్ర ప్రాధికతోలి బహునక్రత్రి | కలయమహానిధువధుడా | బియ్యంబు తినగొడుగునీడఁ బరపు మనదయక || హరిశ్చంద్ర - నము ౧ ఆ

ఇట „పలుపగతురగముల” — (పలు + పగతురగముల) = అధికమాపగవారిసమాహారములను అని హరిశ్చంద్రాద్ధమందుఁ బగతుశబ్దముయొక్క పకారాదేశమును వకారములఘువు.

పలుపగ + తురగముల = అనేకవిధములైన గుఱ్ఱములనని నలార్థమందునఁగలఘువకారము — లఘులఘువులైన యవలు పద్యంబున వెవ్వేఱుచోటులనుండి యతిప్రాసంబులయందుఁ జెలిమి నొందుటయే కాక, పెనింజూపిన విధంబున శ్లేషకావ్యంబులయందు నయ్యవియొక్కచోటనే యభేదంబు నొందుచుండు. ల, శ లు మాత్రము వెవ్వేఱుచోటున నుండుచు యతిప్రాసంబులందుఁ పరస్పరమును జెలిమి నొంది నిలుచుంగాని శ్లేషస్థలంబుల నభేదంబు నొంద నేరవు.

శకటరేఫము.

సంస్కృతవ్యాకరణంబున యకారయకారముల మాత్రము లఘువులు, అలఘువులు, యని రెండువిధములు గానున్నవి. లఘువనఁగా లఘుతరోచ్చారణ గలది యని యర్థము. యసోచ్చారణే జిహ్వగోపాగ్రమధ్యమాలానాం శైధిల్బంసలఘూచ్చారణః అని వ్యాకరణమునందు వివరింపఁబడినది. లఘూచ్చారణః॥ ఆనఁగా లఘుతరోచ్చారణముని జేయు శేఖరమందు స్పష్టపఱుపఁబడియె. నాలుకయొక్క చిట్టిచివర, చివర, మధ్య ప్రదేశి మూలప్రదేశములందును మిక్కిలి తేల్చిపలుకఁబడువర్ణము లఘువనఁబడును. ఇట్టివి సంస్కృతభాషలో యకారవకారములు మాత్రమే యున్నవి. ఆంధ్రవ్యాకరణకర్తలు యకారవకారములేకాక రేఫముమాడ లఘుత్వాలఘుత్వభేదముతో నున్నట్లుకనుఁగొనిరి. లఘురేఫము జిహ్వగోపాగ్రమధ్యమాలములందు లఘుతరముగాఁ బలుకవలయుననియు, శకటరేఫము జిహ్వగ్రాదులయందు గౌరవముగా నుచ్చరింపవలయుననియు, భేదంబుచెప్పుదురు. కనుక లఘురేఫము కోమలవర్ణముగా, నలఘురేఫంబు పరుమవర్ణంబుగాఁ బెద్దులుగంధంబులందు లెక్కించిరి. శ్లో॥ ఐవణావర్జితాఃస్వర్యాః స్వస్వవర్గాంత్య శేఖరాః|లఘురేఫణకారౌచకోమలాఃపరికీర్తితాః॥అనియహోబలపండితీయము ఇట్లు లఘురేఫము కోమలవర్ణమునుబలవ శేఖరరేఫము పరుమవర్ణముని స్పష్టముచేయుచున్నది లఘురేఫము కింవిశోకముగోః శిష్టబకికీర్తిని హ్యర్థములతో సభాధిపవిసర్పశ్చేపాదు

వ్యమును భౌధించునుగాని కేవలస్థితిలోఁ గోమలత్వమే సహజగుణముగాగలదని ప్రతాప
రుద్రీయరత్నాపావ్యాఖ్యానము. శ్లో॥ రేఫేణయస్యకస్యాపి యోగఆవృత్యతీయయోః।
స్వాత్త రాభ్యాంతుల్యయోర్వా। పరుషావ్యగణశ్మషా॥ అని వర్ణాంతరంబులతో సంబధించి
నప్పుడుగాని రేఫంబునకుఁ బరుషత్వగుణము రానేరదని చెప్పుచు, శ్లో॥ మాంసకీకసంకీ
ర్ణాః। ప్రసరద్రుధిరాపగాః। వసాకర్దమితాయుధే। భువోంద్రసుభటైఃకృతాః॥ అను
శ్లోకంబునఁబరుషంబయిన బీభత్సరసమునకు రేఫసంయోగ ముదాహరణముగాఁ జూపఁ
బడినది. శ్లో॥ అత్యుద్ధుతరసారాద్రబీభత్సపరికీర్తితా॥ అని బీభత్సరసమత్యుద్ధతము
గావున నట్టిరసమును దెలియఁజేయుటకు రేఫసంయోగంబు సమంజసంబని గ్రంథకర్త
తాత్పర్యము. ఇట్లు సంయుక్తరేఫమును, అలఘురేఫంబును బారువ్యగుణము గలది
గావున రౌద్రబీభత్సరసములకుఁ దగినవియనియు, కేవలరేఫంబుతోమలంబుగావునశృం
గారాది సుఖమారరసంబులయందుపయోగింపఁ దగినదనియుఁ బ్రవచనము లేలుచు
న్నది. శ్లో॥ రసాశృంగారబీభత్స తథావీరభయనికా। రౌద్రాన్కుతౌతథాహస్య
కరుణౌవైరిణౌమినుః॥ అని శృంగారబీభత్సములకుఁ బరస్పరవిరోధంబు గనుక శృంగార
రసంబులో నుపయోగింపఁదగిన అఘురేఫంబునకును బీభత్సరసంబులో నుపయోగింపఁ
దగినయలఘు రేఫంబునకును నన్యూరసంబులకుంబోలే మైత్రి చెల్లదని గ్రంథకర్తల
తాత్పర్యము. తోమలపరుషత్వంబులచే నన్యోన్యవిరోధంబుగల అఘురేఫశకటరేఫంబులకు
యత్ని ప్రాసములలో మైత్రి హాసాస్పదమని పెద్దలచే నిషేధింపఁబడినది.

హూణభాషలోఁగూడ నొక్కయత్నరమునే అఘురేఫంబువోలేఁ దేలికగాను
నలఘురేఫంబువోలేఁ గఠినముగాను నుచ్చరించు సంప్రదాయంబు కలదు. ఇ. జి.
(1) రైట్, రిజిడ్ ఇత్యాదిశబ్దంబులలో (ర) గురుత్వముగా నుచ్చరింపఁబడును.
(2) హియర్, నియర్ ఇత్యాదిశబ్దంబులలో (ర)వర్ణము తేలికగాఁ బలుకఁ
బడును. హూణభాషలో నొక్కయత్నరమునే అలఘుగురుత్వములతో వాడుచుండఁ
గా తెలుగునం దవి సౌకర్యమునకై రెండువర్ణంబులుగా నుచ్చారణభేదమును బట్టియే
యేర్పఱపఁ బడినది. ఇట్టిభేదం బితరభాషలలోఁగూడ నవాదిగఁ జూపట్టుచున్నందున
మనభాషలో నట్టిభేదంబును నిరాకరించుటకై నిరాకరణంబయిన యలఘుశ్రమంబు స్వీక
రింపకుండురని విశ్వసించుచున్నాఁడను.

25 సూ—రేఖంబులు లఘులఘువులుం దక్కుంగల విశేషంబులు నార్యవ్యవహారంబులఁ దెలియుట శ్రేయంబు.

వ్యా—లఘువనియు నలఘువనియు రేఖంబుద్వివిధంబు. ఆభేదము సర్వలక్షణ సారసగ్రహణము, అప్పకవీయము మున్నగు నితరగ్రంథముల సాహాయ్యంబునఁ దెలియఁగలదు. కావున నట్టిభేదవివరంబు గ్రంథవిస్తరభీతిఁజేసి యిటవిడిచివేసెద.

ఇంకను నాగ్యులనేత నలంఘింపఁబడిన విశేషంబులందెలిసికొని వ్యవహరించుట శ్రేయోదాయకము. మంగళాదీని మంగళమధ్యాని మంగళాంతానిన శాస్త్రాజీప్రధంతే వీరభగవాన్మాయమ్మ స్మరణమణినభవంతి తదధ్యేతారత్న ప్రవక్తాగోభవంతి యనభాష్యకారవననంబున మంగళార్థముమాడ గ్రంథాంతమందు శ్రేయశ్శబ్దము ప్రయోగింపఁబడినదని యెఱుంగునది.

వహాభాష్యప్రారంభమున గ్రామ్యభాషావిరసనంబొనర్చి వ్యాకరణప్రయోజనంబును స్థిరపఱచిపట్టలేనూత్రము నొద్ద సందర్శనముకూలంబు గాన నాగ్యులను నాదరణీయముగాని గ్రామ్యభాషను ఖండించి వ్యాకరణప్రయోజనంబును నృథపఱుదుటయో కాక యింకను గొన్ని విశేషంబులు చర్చించి యార్యవ్యవహారంబు శ్రేయోదాయకంబని ప్రదర్శింపఁబడును.

గ్రామ్యభాషాఖండనము.

శ్లో॥ సారశ్లేష విశేషచిత్రపరిణామో దాత్తసద్రూపకైః।

రవ్యభూతవ్యతి రేకవద్భి రుపమిత్య న్యోన్యదృష్టాంతకైః।

వీతైర్ధర్మసూక్ష్మవారేణ ఘటితైస్సన్యన్యజో జృంభితైః।

నిఃశ్చోషైర్వి విదైరలంకృతిగణైరమ్యా గసారాజతే॥

(సాహిత్యరత్నాకరము).

ఉ పను, ఉ శ్లేష, సారాలంకారము మొదలగు వలంకారములును, నూధుర్మము మొదలగు ధర్మములు గణాన్కులయందు ఘట్టింపఁబడున రసమవిర్భవించిగ

జీలుచుండునని పైపద్యముయొక్క ఫలితాగ్రము రసప్రవృత్తిగలదియే నాక్కనిచేప్పం దనుఁ గానిరసహీనంబగుశబ్దంబు నాక్షామంబునకునర్హంబుగాదని "సావాగ్యారసస్మృతిః" అను నాంధ్రశబ్దచింతామణియందలి ద్వితీయమాశ్రయ రససాగ్రహారము నుద్ఘోషించు చున్నది శ్లో॥ గుణాలంకారశ్రీమలపరికరో భానవిభవః! స్ఫురత్ప్రాయుర్భావః కృ మగళితవేద్యాంతరమతిః! సుఖంవా దుఃఖంవాచివనయతు యూనోస్సగ్ధావయేత్వ మం దానందాత్మాపరిణమతి పూర్ణారసభరః॥—ఆరియు, శ్లో॥ రసావాక్యాగ్రస్సకా విలసతి పదార్థాః పునరమీ విభానాద్యానుస్మికా కిల దగతినిశ్రాంతిముచితాం । అత్రభావా వీవక్రమ సముపతానోవ్యవభవా రసీభావం బిభ్రశ్యథవపటతాం తంతవఇతి॥—అని యు, గుణాలంకారసంపదగల పదార్థసామగ్రియే విశిష్టరసోత్పత్తికిఁ బ్రధానంబని పతాపరుద్రీయ ప్రబంధకర్తయగు విద్యానాథపండితుడును విరియు ఁడెను. ఇట్లు తత్త్వరసోదితంబులగు పాదంబుల సామికతో నింపకపరపరముల మేళనంబునఁ గా న్వింబునకు జీవితస్థానీయమును బ్రహ్మసంప్రతిభంబును రసమునయుంచుచుండునని సర్వాలంకారికులును నైకకంఠ్యంబునఁ దమతమ తాత్పర్యంబులను జూటుచుండుట వీను లార వినుచున్నారము.

"శ్లో॥ మహాజనా యేన గతస్సపంధాః" యను న్యాయంబున మహాజనులుపంచ రించునదియే మార్గంబుగాని యన్యంబు మార్గంబుగాదని స్పష్టపడుచుండఁగా వర్తమాన కాలంబున . జనులకు సుహృద్భంబు లౌకిక చూత్రకుపయోగించుచుఁ బామరులను రంకించుకట్టి గ్రామ్యభాషయే గ్రామ్యభాషయనియు, ప్రబంధభాష ప్రతిబంధభా యనియుఁ గొన్ని నాక్యంబులు కర్ణగోచరంబులగుచున్నవి. గ్రామ్యభాష పామరులు సర్వదా వ్యవహరించునట్టి భాష గానున్నది, కాబట్టి యిట్టి భాషనుఁ బామరులేసర్వవ శరణంగ. పండితులు పామరులతోడి సంబంధదోషంబుననో, శాస్త్రీయభాష పామ రులకుఁ దెలియదన్న కారణంబునో గ్రామ్యభాష కొంతయుపయోగించుచున్నను గ వితరణనాది క్రితాకాలంబులయంపు గ్రామ్యంబును మారంబుగా గంటి శాస్త్రీయం బగుభాషను నావరించునారు గానున్నారు.

మనకౌశ్యమ వ్రేళ్ళను బడుచు దుమ్ము మొవలగునపరిసృగపదార్థములు మన గృ హములయందుఁ జిరపరివయంబుతోనున్నను సమయమువచ్చినప్పుడెల్లను వానిని సమ్యా

క్షని వస్తువు (చీపురు) తోడుడిచి మారముగా విడనాడు చున్నారముగదా! సస్యము తోఁ గలుపు మిక్కిలి బలిసి పెరుగుచున్నను దానిని బ్రయత్నపూర్వకముగాఁ బరిహరించుచున్నారము. పంకిలంబగు నుకకంబునఁ గతక కేణు(ఇంచుగుపాచు)రసం బుపయోగించిపంకంబకుగంటించుచునిగ్మహాదకంబును గ్రహించునట్లు, లోకవ్యవహారదశయందునపశేబ్దములు సుశబ్దములకంటెఁ బ్రజానురాగంబును సంపాదించి తలయెత్తికొని విచ్ఛలవిడిగాఁ బ్రసరిల్లుచున్నను, యుక్తసమయములందు శాస్త్రీయజ్ఞాన ముపయోగించి వానినకుగంటింప వలయు నెకాని యంతమాత్రమును దెచ్చురేనునట్లు పురికొల్పఁగూడదు.

లోకమున సర్వజనులు నానందమునకై ప్రయత్నింతురన్న సంగతి తేటతెల్లయేగదా! అట్టి నూనందము సంపాదించవలయునన్నచో గుణాలంకారముల పరిపాషణంబుగల కవివాక్కులనే మనము శరణముండవలయును గాని యన్యాశ్రయమువలన నది సాస్యంబుగానేరదు గ్రామ్యభాషకును రసంబునకును, (అనిగా నానందంబునకును) నక్కకును నాకలోకంబునకును గల యంతరంబు గలదు. గ్రామ్యభాషయ నెడి నామంబున నే రసహీనత స్పష్టపడుచుండఁగా నట్టిభాషయే మార్గాభిషిక్తులైనచో గురుసలశిక్షితులైన పండితులపయినిఁ బొందులే యధికారమును జూపుదురనుటకు నిందుకైన సందియంబుండదు. ఈపామరులు (పా + అమరులు) పండితులపయినే కాక యమరుల కన్నను దమకుఁ బాకారమెక్కుకు గలవన్న కారణంబునఁ దామును బాకారులనుయితి నాని (దేవేంద్రులమఱియి) నిర్ణీతమఁ బాకార్చిత్తవ తక్కింపక యమరులనయిని సయితము రాజ్యంబునేయఁ జూతురని తోచుచున్నది. దేవానాంప్రియులు దేవతాసురుల నుభయులను సమానముగా నాచరింతురుగదా! వ్యాకరణశాస్త్రప్రయోజనం బుపన్యసించు ప్రకరణంబునఁ బతంజభగవాను డిట్లు నొక్కి నక్కాణించుచున్నాడు. 'తస్మాద్బ్రాహ్మణేన నష్టేద్భితవై నాపభాషితవై । ఘోర్సోహ వా ఏష య దపసద్భాషాః । ఘోర్వా మాధూ మేత్సద్భేయం వ్యాకరణం । ఘోర్నాన్యకైశ్చే అని సిద్ధాంతకాముదిభ్యాసులయందు వ్రాయబడియున్నది. 'అస్మత్తే అపశేదేవేత్సద్భాషా' అనియు సర్ధము వ్రాయఁబడినది. 'నష్టేద్భితవా ఇత్యప్యపర్యాయో నా పభాషితవాఇతి,' అని కైయటము. తవైప్రత్యయము కృత్యప్రత్యయము గాన నిచ్చుటఁ గర్మాగ్రమును జెప్పును

బ్రాహ్మణునిచేత నపశేబ్దము పలుకబడఁగూడదు. మేష్ఠునఁగా నపశేబ్దము గాన నది యవలంబించినచో బ్రాహ్మణుఁడుగూడ మేష్ఠుఁడగును. అట్లు మేష్ఠులము గా కుండుటకై వ్యాకరణాశ్రయనము నేయవలయునని యర్థము. పైనివ్రాసిన భాష్య తాత్పర్యము మాఁడగా గ్రామ్యభాషావలంబనమున బ్రాహ్మణుఁడే మేష్ఠుఁడగునని స్పష్టపడుచున్నందున వేతే మేష్ఠుజాతి లేక మనమే మేష్ఠులమే శ్లో॥ ఏకత్రైవాను రాగశ్చేత్తిర్వజ్జ్యేచ్ఛగతోపివా॥ యోషితో బహునక్తి శ్చేద్ర సాభాసస్త్రైధామతః॥ అని నిర్ణయించిన యాలంకారికులకుఁగూడ సులభముగాఁ జేఱిక్కి పైశ్లోకంబునఁ దిర్వ్య గంతువులతో సాహచర్యంబుగాఁ బరిగణింపఁబడి ద్వంద్వంబునఁ దులఁదూగుచున్న మేష్ఠులకు దాహరణ మై రసాభాసమున కాస్పదమగుదుము. మఱియు వ్యాకరణశాస్త్రపు యోజన ప్రకరణమందే పతంజలిభగవద్వాక్యమిట్లు చాటుచున్నది. “అథనాథూ యా నధర్మఃప్రాప్నోతి భూయంసో పశబ్దాః॥ అల్పీయంపశబ్దాః॥ ఏకైకస్యహిశ బ్దస్యబహవో పధ్రంశాః॥ తద్యథాగౌరిత్యస్య శబ్దస్యగావీగోణీగౌతాగోపాతలికే త్యేవ మాదయో బహవో పధ్రంశాః॥ అథయో వాగ్యోగవిత్ అజ్ఞానంతస్యశరణం॥ శు॥ సత్తు మివతితఉ నా॥ పునంతో యత్రధీరా మనసావాచమక్రతః॥ అత్రాసఖాయస్సఖ్యానిహ నతే॥ భద్రైషాంలక్ష్మినిః హితాధివాచి॥ లోకములో నొకశబ్దంబునకు దేశము, జాతి, కులము, పురుషుఁడు మొదలగు భేదంబులను బట్టి యనేకవిధంబుగా నపశేబ్దంబులు ప్ర యోగింపబడవలసిన ధర్మముకంటె నధర్మమే యధికంబగుచుండుననియు, శాస్త్రవోదిత మైన యొక ‘గో’ శబ్దంబునకు, ‘గావి, గోణీ, గోత, గోపాతలిక,’ మొదలగు నపశేబ్దం బులు పెక్కులు లోకవ్యవహారమునందుఁ గానవచ్చుచున్నవి యనియు, లోకములోబుద్ధి మంతులు పెంటతో మిళితంబైన సరిసద్ధప వ్యాములను జల్లెడతో జల్లించి విడదీయునట్లు వ్యాకరణవేత్త లావ్యవహారము నందుఁ బామన ప్రాబల్యంబున నపశేబ్దంబులతోఁ గలసిమెలసి యున్న సుశేబ్దంబులను వ్యాకరణజ్ఞానమున వేటుపఱిచి గ్రహించుచునట్టి బ్రహ్మపతిపా దక శబ్దమునందు భేదబుద్ధిలేక సమానజ్ఞానులయి సంఖ్యంబుల నొందుచుండుదురనియు న ట్టివారి హక్కులయందే భద్రంబైలక్ష్మినివసించుననియుఁ బైవాక్యంబులకు ఫలితార్థము కాఁబట్టి యనేకగ్రంథప్రమాణంబులఁ బరిశీలించినను యుక్తియక్తంబులకు వాక్యంబుల విమర్శించినను శాస్త్రమర్యాదకు వెఱుపులేని గ్రామ్యభాష రసాభాసంబునకుఁ బుట్టిని యి గర్హణీయంబుగాని గౌరవయోగ్యంబుగాదని స్పష్టపడుచున్నది. నాటకంబులందు

నీ పాత్రంబుల సువితంబుగాన నీ గ్రామ్యంబునకుఁ గానలసినంత యవకాశమిచ్చి యుత్తమపాత్రంబుల యందుమాత్రము రిత్త సేయవలయును.

ఇంక నుత్తములు ప్రయోగించునట్టి సంభాషణంబున నే గ్రంథిరచన చేయువలయునన్న యంశముగూడఁ గొంతచర్చించి మాతము.. 'శ్లో॥ శీలేషుభాయ తేకూరః॥ స పానేషుచపండితః' అను న్యాయంబునఁ బామరసంఖ్యకంఠఁ బండితసంఖ్య మిక్కిలి స్వల్పంబుగదా! పామరులతో సంబంధంబునంగాని, శాస్త్రీయముగా మాటాడినచోఁ బామరులు తెలిసికొనలేక నవ్వునురన్న సిగ్గునంగాని పండితులును వ్యవహారమునందు నితరు లుపయోగించినంత గ్రామ్యంబు నుపయోగింపకున్నను మొత్తముమీఁద నపశేబ్దంబులను సయితము క్రియాభాగంబులో వాడుచుందురు. లోకవ్యవహారమునందు నొక వేళ వ్యాకరణయుక్తంబుగా మాటాడినను నట్టిమాటలు రసవంతంబయిన యొకయుత్తమ గ్రంథంబును రచించుటకు నెంతమాత్రమును జాలియుండవు. వ్యవహారావస్థలో మనకు పరిసిన విస్తువులను వాడుకొనుటకు నవసరము దీర్చునట్టిమాటలు వ్యాకరణయుక్తముగ నుపయోగించినంతమాత్రముననే మనము ప్రాజదువుల బ్రహ్మలనునిపించుకొందుమేని, మన గృహోధిష్ఠాని దేవతలయిన స్త్రీఃసయితము కొంచెము వ్యాకరణాంశము యవకంఠఁ దక్కునగాఁగ నట్టి ద్రవ్యసూక్రియలపేర్లను బ్రతిదివసంబును బ్రయోగించుచుందురుగాన వారునుగూడఁ జదువులసరస్వతీ దేవతలనియే చెప్పందగియుందురు. ఇట్లు ప్రతి గృహంబును బ్రహ్మాణీబ్రహ్మలతో నిండారుచుండును. కావునఁ నిట్టి పేలపిండినంటి పేలసంప్రమాటలతో నిండిననీరసగ్రంథంబులను నాకర్ణించినవారు కావ్యరసామృతంబును గడ్డపుటంబులతోఁ జూఱలాడి జాత్రైదువిబుధాగ్రగణ్యులగుదురని యెన్నిటికిని దలఁపఁగూడదు. మనముత్తములనుకొన్న జనులు మాటాడుభాషగూడ గ్రామ్యాంశసంక్తి ణామై గ్రాంధిక శైలికి ననువుగా నుండనందున గురుకులవాసముచేసి సమర్జించిన సరస్వతీ కరుణాకటాక్షంబు ననుసరించియే గ్రంథంబులు రచియింపవలయునని సిద్ధాంతమగుచున్నది.

మఱియు, పతఃజలీభగవానులు శాస్త్రీయములుగాని శబ్దంబులు ప్రయోగింప నిహంబులుగానని ధూవాది సూత్రభాష్యంబుననిట్లు పాపూర్చి యుపసలహించిరి. 'ఏతేషామప్యణవయత్యాది నిన్పత్వర్ధకపాతః కర్తవ్యః' కేపునరాణయత్యాదయః!

అణవయతి వడ్డయతీతి | శిష్టప్రయోగానానయత్యాదీనాం నివృత్తిభావివృత్తి | సచా
వశ్యం శిష్టప్రయోగ ఉపాస్యః యేషిపత్యంతే తేషామపివిపర్యాసనివృత్త్యాః | లో
కేహిక్యవ్యర్థేకసిం ప్రయుంజతేదృశ్యర్థేచదిసిమ్ || తాకికవ్యవహారదశయంగుః బ్రయో
గించినంతమాత్రమున సిద్ధములైన "అణవయతి, వడ్డయతి" ఇత్యాదులును, కృషధాన్విత
మందు "కసి" శబ్దంబును, దృశిర్ ధాత్వర్థమందు "దిసి" శబ్దంబును లోకులు ప్రయోగిం
పఁగా నట్టిశబ్దంబులును శిష్టసమృతములు గానందున కాస్త్రీయములు గావని తొలంగిం
చుటకై భూధాతువు మున్నఁగాగల ధాతుపాఠోక్తధాతువులెల్లను నానుపుగీర్విషేషంబు
తోఁ బఠింపఁదగినవని పూర్వోక్తభాష్యతాత్పర్యము. ఈభాష్యంబును నాలోచింపఁగా
గీర్వాణభాషకుంగూడ వ్యావహారికభాషాసాంకర్యంబున వికృతి సంభవించునో, శిష్ట
ప్రయోగంబులును వ్యాకరణానులును బరిశీలించుకొని శబ్దకోషంబులు తొలంగింపవల
యునని నోచుచున్నందున వాగీతి నే శిష్టులయిన నన్నయబట్టగకాదిప్రయోగంబులు
ను నత్ర చీతవ్యాకరణాదులును దోసికొని సామరబృందముచేతఁ బరిగృహీతముయిన
గసాభాసభాషను బాంక్షికోని సదనభాషాసమావేశసారస్యంబు నేరసిను బాస్వాతంతరు
గాః !!

అర్థానుస్వారము.

అర్థానుస్వారము తనకుముందున్నస్వరము (అచ్చు) ననునాసికమని నూచింను
టకు నిర్ణయింపఁబడినచిహ్నముయి యున్నది. సంస్కృతశబ్దంబులయందుగూడ అభ్యు
అఅవః||డ|| ఇతి||విద్వాన్|| ఖతి|| సయ్యంతా ఇత్యాదిశబ్దంబులమందు వర్ధచంద్రావార
చిహ్నంబులు దేవనాగరగ్రంథంబులందు ననునాసికంబులయిన యక్షరంబుల శిరంబులప
యి వ్రాయఁబడుచున్నయవి. అనునాసికాక్షరము నూ||ముఖనాసికావచనో నునాసికః
అనునూత్రిప్రకారంబున ముఖనాసికం బుభయముయొక్క మేళనంబుతో నున్నరింపఁ
బడునదిగాన నట్టియక్షరముయొక్క సగముభాగ ముచ్చాగణతో నాసికకుఁ జేరిన
దని పెద్దయు సూలవృష్టిని దానిని ఖూనించుటకై యర్ధచంద్రాకారరేఖానుశిష్టములు

గానేర్పఱిచి యుం వచ్చును. నాగనగ్రంథంబులయందు నక్షరంబులశిరంబులపయి నున్న యారేఖలే యనునాసికములయిన తెలుంగువర్ణంబులలో నానిపార్శ్వంబునకుఁ గాలక్రమంబున జరిగియుండవచ్చును. అనునాసికాక్షరముయొక్క యుచ్చారణము ముఖంబున కును నాసికకును సమభాగంబుగాఁ జేందునని నూచింతుటకేగాక పెద్దలింకొక లాభంబున నైకకూడఁ దెలుంగువర్ణంబుల పార్శ్వంబులయందే యర్థచంద్రరేఖలు వ్రాసియుండును. హ్రస్వంబులయిన యనునాసికాక్షరములతరువాత వైకల్పికముగా నిండుసున్నలు వచ్చునుకాన మునుపు నిరూపింపఁబడిన యురసున్నలే నిండుసున్నలగునని చదువరులకు సులభముగా బోధపడుటకై యట్లు గావించియుండవచ్చును. సున్న తెలుంగుభాషలోఁ బార్శ్వవందును, సంస్కృతంబున వర్ణంబులశిరంబునందును వ్రాయుట సంప్రదాయంబుగా నున్నదిగాదా?

తెలుంగుభాషయందువలెనే సంస్కృతభాషయందు సముతము విరళంబుగాఁ గొన్ని శబ్దంబులందు ననునాసికవర్ణంబులపయిని నిండుసున్నలు వచ్చుట శాస్త్రీయముగావున వర్ణచంద్రరేఖలు పూర్ణానుస్వారములుండునట్టి యక్షరంబులశిరంబులపయినే వ్రాయఁబడుట పరంపరగా వచ్చుచున్నదియని తోచుచున్నది. అట్టి శబ్దంబులెవ్వయఁనగా (1) సస్సూర్తా సస్సూర్తా (2) పు స్కోకలిః, పుంస్కోకలిః (3) పు స్సుత్రః, పుం స్సుత్రః, (4) శ్చార్తిశ్చింధి శ్చార్తిశ్చింధి (5) చక్రిస్తాయస్వః; చక్రిస్తాయస్విత్యదులందు|నూ||ఆత్రానునాసికః |పూర్వస్యతువా|నూ|| అనునాసికాత్వగోనుస్వారః|| అనునూత్రింబులచే ననునాసిక పూర్ణానుస్వారంబులు వికల్పంబు నగుచున్నవియని పండితలోకంబునకు విశేషమునువవిషయము. భాషయొక్కరీతి ననుసరించి తెలుంగులోఁ గొన్ని శబ్దంబులందే హ్రస్వంబు లనునాసికంబులై (అరసున్నను ఋతులతోఁగూడినవియై) వికల్పంబుగాఁ బూర్ణానుస్వారయుక్తంబులగుటయు, సంస్కృతంబులో, బైనిఁ జూపినరీతిని గొన్ని శబ్దంబులందు మాత్రమే యచ్చులనునాసికంబులై వికల్పంబుగా నిండుసున్నలగుటయు సంప్రదాయంబుగా నున్నయది. కాని సంస్కృతంబున నింకొక విశేషంబు కలదు. శ్లో|| ఆమోనునాసికా నహచ్చా| నాదినోహర్షుశేస్మృతాః| ఈషన్నాదాయుః శ్చైవ| శ్వానినస్తుఖిఫాచయః." అను శిష్యావచనంబు నుదాహరించుచు నాశీశంకరాచార్యులు హాపమక్షరం! గ్ధాక్షరం! గా భాషయోః | వ్యహేత్కుప

లక్షణ మైచస్వర్గస్వప్లుత శి కారస్యచాను నాసికస్యా దర్శనానిత్యలం|| అని శబ్దేందు
 శ్చరంబున నాగేశపండితులు. అప్రత్యహారములోనివియైనందునఁ బ్రాప్తించిన
 యానునాసికధర్మంబును ప్లుత శి కారంబునకును రేఫ హకారంబులకును, ఐఔ లకును,
 నిషేధించుచున్నారు తెలుంగుభాషలో నట్లుగాక, పైడి, పైలు, పైపు, పైదము,
 పైఁగాక, కాఁగలి, కాఁజు, ఇత్యాదులయందు నైకారమునకును నాకారమునకును గూడ
 ననునాసికత్వము కానిపించుచున్నది. అనఁగా నర్ధానుస్వారములుండుచున్నవి. ఇంతియే
 కాక సంస్కృంతబానవలెనే తెలుంగులో సయితము కొన్నిశబ్దంబు లర్ధానుస్వారము
 నొందినప్పుడే (అనఁగా అనునాసికధర్మము కలిగియున్నప్పుడే) యుక్తమయినయర్థంబు
 నిచ్చుచుండును గాని యట్లుకానిచో విపరీతార్థమగుచుండును. “ఊ|| అనుశబ్దం బను
 నాసికమయిన సమయంబుననే ప్రశ్నంబును, కథయొక్క వినికిని, డెలుపుచున్నయడ్లి
 లేనిచో నిదియపార్థకంబగును, “ఆఁ, ఆఁ,” అనుశబ్దంబునందు నాకారము అనునాసిక,
 మయినపుడే “ఆఁగు” మన్న యర్థమునిచ్చును గాని యనికానిచో విపరీతార్థమిచ్చును
 వీఁచు, వెలుఁగుఁ పెరుఁగు, పాఁడి, యత్యాదులలోనఁ బైనిజూపినరీతిని ననునాసికము
 లయినపుడే క్రమముగా బాధించుట, కిరణము, షర్ధిలుట, క్షీరసంపద. యనునర్థంబుల
 నిచ్చును గాని యట్లుకానిచో వేటొకయర్థంబుల నిచ్చును, మఱియు వెచ్చెఁ గనులా
 టుఁడు, మెచ్చెఁ దామరసాటుఁడు, ఇత్యాదిశబ్దద్వయసంధి స్థలంబులందును లోపించిన
 నకారముయొక్క యానునాసిక్యమును సమీపస్థలములయిన ‘ఎ’కారములు తెలుపుననియే
 యట్టిచోటను నర్ధానుస్వారములు నాగనుకాసనులుచే వ్యాకరణంబున విధింపఁబడినవి.
 అర్ధానుస్వారము తెలుంగునఁ దీసివేయఁబడెనేని లోపించిననకారముయొక్క యను
 నాసికధర్మమును సమీపస్థమయిన ‘ఎ’కారము తెలుపకపోవలసి యుండును మేమట్టి
 స్థలంబులయందు సయితము నాసికాసంబంధముతో నుచ్చరింపఁవని పట్టునలతోఁ గొంద
 టుందురేని శాస్త్రమందు దయచేతను వారు పలుకవలయునేకాని యట్లుకానిచో నెవ
 రేమిసేయఁగలరు. “సయ్యస్తా; సవత్సరః; పుల్లింగమ్: విగ్వాన్లిఖతి” ఇత్యాదులందు
 ననునాసికములకు బదులుగా వచ్చినవిగాన నట్టిస్థలములయందలి యకార నకారలకారం
 బుల నాసికాసంబంధంబున నుచ్చరింపవలయుననిశాస్త్రము బోధించుచున్నను నాయన
 రంబులకు నానునాసిక్య ముచ్చారణ శ్రమకుఁ గారణము గాన మేము తీసివేయుదు
 ||

మనియుఁ బ్రేషలంబులందు ముక్కుతోఁగాక కేవలము ముఖంబుతోనే పలుకుదుమనియు నెవ్వరైన బ్రాహ్మణులు వితంపనాదంబునకు డీకొందురేని వారిముక్కును బలాత్కారముగాఁ బట్టి పక్కించుట యెవ్వరితరమగును? అనునాసిక్యము లేదనియు, అరసున్న లేదనియు ఎవరే యెఱుఁగుటవారి ముక్కును బట్టుకొని ప్రతిబంధిపఁ బ్రయత్నించు మన్నాగుగదా? శాస్త్రవిశ్వాసముచేతను, లోపించిన మనునాసికాక్షరంబులగుణంబును భాషాక్షేపించేసి యాదేశవర్ణంబులును సమీపస్తవర్ణంబులునుదెలుపుట యుక్తంబగునన్న యుక్తిచేతను, మనసాక్షి బోధింపగాఁ బల్కవలసినదేగాని లేనియెడ నెవ్వరట్లుం చేయింప సమర్థులగుదురు? అరసున్న (లేక) యానునాసిక్యము లేదనినవారీ క్రిందిస్థలం బులయొద్ద నెట్టిసూత్రంబును బన్నుదురో యడుగుమన్నారము. బా. క్రి. నూ. 89 “ఖండిచిందువుమీఁది నిడదకారంబునకు ముక్తుపరంబగునపుడు పకారంబు పొగ్రుకం బుగా నను” ఉ.గా. శలఁపక; త్రేఁపక, నోఁపక; అరసున్నలు లేనివారి మతంబునందు నెట్లినకారంబునకుఁ బకారము రావలసియుండునో యెట్టిచకారమునకు॥ నూ॥ 88. ప్రకారమున చకారము రావలయునో తెలియక బుద్ధి దోలాయమాన మగుచుండును. అరసున్న యున్నయెడల ‘ప్రతిజ్ఞానునాసిక్యాః పాణినీయాః’ అనున్యాయంబున శిష్య పరంపరాప్రవాహముగా వ్రాయఁబడుచున్న యర్థచిందువుతరువాతినకారంబును దోసి తొని సూత్రమును సులభముగా నుపయోగింతురు.

గీ. ధావకవిమండనై మూరతగుండగునగుఁ

జొప్పెసగురుచిరయశో మహోదయతను|

రాఘవపాఠశరీయము. ద్వితీ. 80 బద్యము.

ఇటు భాగతార్థమందు సమగు చిర యశోమహోదయతికా; ఘనవయిన చిరశీర్ష్యతిశేయములతోఁ గూడిన వాఁడెవ్వరుచేత; రామాయణార్థమందు. గుచిర యశోమహోదయతకా, ఒప్పెసగురు అని వ్రాయఁబడినది. రామాయణార్థములోని యెసగు శబ్దములో నరసున్నయున్నందువను, భాగతార్థములోని సాంస్కృతికసగురు శబ్దములో నరసున్న లేనందునకు, బద్యపాఠశరీయంబునఁ బరస్పరవిరుద్ధంబయినయను నాసికత్వానను నాసికత్వవర్త్యంబు లొక్కమాటుచ్చరింపఁగా శక్యంబులుగానందునను, నిటా శేషార్థమెట్లులే సగురుతో యెవ్వరైన శంకింతురేనిసాధానచిత్తంబుతో విమంతు అర

సున్న తనకుఁ బూర్వమందున్నయచ్చు, అనునాసికమయినట్లు గుఱుతని యీవఱ్ఱలో జేప్పియున్నాఁడను. కాబట్టి యెసఁగుశబ్దములోని 'అ'కారము నిత్యముగా ననునాసిక ముగాన ననునాసికముకానేరదు. కాని సంస్కృతమయినసగురుశబ్దములోని 'అ'కార ము, అనునాసికముగూడఁ గావచ్చును. ప్రమాణము. 'అ, ఇ, ఉ, ఋ, ఏ'షాం పర్వ నాం ప్రత్యేకమస్తాదశభేదాః' అని "ముఖనాసికావప నోనునాసికం, అనునూత్రము క్రింద న్రాయబడినది. యత్నపూర్వకముగా సర్వదాయనునాసికము కావలయునని యుచ్చరింపఁబడినయచ్చు, అనునాసికము గానేరదు కాని సామాన్యముగా నుచ్చరింపఁబడిన యచ్చునుభయంబును గావచ్చునని సంస్కృతవ్యాకరణశాస్త్రమందుఁ బారిభాషికంబుగా మర్యాద నేయఁ బడినది. కాబట్టి యెసఁగు శబ్దములోని సకారము సానునాసికమయిన నుసగురుశబ్దములోని సకారము నిరనునాసికముగానఁ బర్యవృత్తమయిన సకారమునిరనునాసికముగ నుచ్చరింపఁబడెనేని సానునాసికంబునకును గ్రహణం బుగలిగి రామాదుభారతార్థంబు లుభయంబును బొసంగును. ఇట్లు కిరణవాచకమైనవెలుగుశబ్దములోని లకారమునిఁదనున్న 'ఉ' కారము సర్వదా యనునాసికముగాన ననునాసికము కానేరదు గాని, యూపరణవాచకమైన వెలుగుశబ్దములోని "ఉ" కారము నిరనునాసికమయినందున శాస్త్రంబున ననునాసికమునుగూడఁ గ్రహింపవచ్చును. కావుననే వెలుగుమొదలగు శబ్దంబులకు నానార్థంబు లుచెప్పిన నిఘంటుకారుల వాక్యంబును సమంజసంబగుచున్నది. సామాన్యముగా నుచ్చరింపఁబడినవర్గం బనునాసికంబును గావచ్చుటకుఁ బరిభాషేందు శేఖరములోని నూట తొమ్మిదవపరిభాషలో నిట్లు న్రాయఁబడియున్నది, "అభేదకానుతాః! అసతియత్నే స్యరూపేణోచ్చారితోగుణోభేదకోనవివక్షితఇత్యర్థః"॥ గుణశబ్దముచేతను దాత్తానుదాత్తస్ఫురితములేకాక యానునాసిక్యముగూడ వర్జమగుననుటకు "యనాత్మతీయాస్తథాపంచమా! అనునాసిక్యమేషామధికోసుతః"॥ అను పతంజలి భగవద్వాక్యంబు ప్రమాణంబు గాఁ బరిఘట్టించుచున్నది. కావున నుపాసూంతకంబులేమింజేసి పైనింజూపిన సాంస్కృతికవ్యాకరణ సంకేతిత సంప్రదాయంబుననాసరించియర్థమిందువులున్న శ్లేషస్థలంబులయందు నిట్లుసవరణమగునని యుభయభాషానిరంకుశమైనయ గాథపాండిత్యముగల మారకపీఠద్రాదుల యభిప్రాయమగునట్లు స్పష్టమగుచున్నది. పైనింజూపినభాష్యకారునిచనంబున నానునాసిక్యధర్మము గౌరవ్యముగాని ముఖ్యధర్మంబు గానందునఁ బర్యవృత్తననకు

యంబున నట్టిధర్మంబును వివక్షనే మునున్నను శ్రేష్ఠార్థంబునకుఁ గొఱంత కలుగదనియే నాతాత్పర్యము. ఇట్లు ప్రమాణంబులుచూపినను ననునాసికంబుల (అనఁగా నరసున్నల) నంగీకరింపనివారికి జలభారావస్థలోఁగాక శాస్త్రీయవస్థలో నాసికతోఁ బ్రయోజనంబులేనందున నది యున్నను లేనిదియై “నవిద్యతే ఆసికాస్థితి. యస్యాస్సా” అనువ్యుత్పత్తిర్థమునుబట్టి నాసికాశబ్దంబు (లేనిది) మాత్రము తస్యతంబున సాధునయి యవయవంబు నిష్ఫలంబగుంగా? !!

పూణానన్వారము.

ఉదా:—(1) అంక (2) కంచ (3) పంచ (4) వంట (5) కొంత (6) కొంప ఇత్యాదులయందుఁ గలటతపలకు ముందున్న పూణేకందు బింబాకారము పూణానన్వార మనంబడును. ఆబాలగోపాలమును బేరుప్రతిష్ఠలనొంది విబుధులకుంగూడఁ గడుపునిండాగఁ జేయునంతటి యానందంబును గొల్పించుటయందుఁ గువలయంబునకుఁ గన్నులపండువయ్యెడి యీపూణేకందుబింబాకారము తెలుంగుప్రపంచంబున వెలుంగునొందుమండఁగా నిట్టి యాకారము నామమాత్రావశిష్టమేకాని విధిచోదితంబుగాదని తెలుంగున సున్నకు సున్న పెట్టునట్టి యాధునికవాదం బొకటియడరుమండెడిది. ఆవాదసారాంశ మేమనఁగా:—

(1) అంకః (2) క్రాంచః (3) ఘంటా (4) దంతః (5) కంపః, ఇత్యాదిస్థలంబులంగు నిట్లు ప్రథమావస్థలోఁ పూర్ణ బిందువునందఁగా “అనుస్వారస్వయం పరసవణః” అనుపాణినిసూత్రంబునఁ (బ్రహ్మభ్యుపాంతి) పూణా బిందువునకు యయ్యెప్రత్యేపూరము లోని వర్ణముపరమగుచుండఁగా సున్నకుఁ దర్వాతివర్ణముయొక్క వర్ణలోని సవర్ణాక్షరము నిత్యముగానా దేశమగుననుటచేత (1) అంకః (2) క్రాంచః (3) ఘంటా (4) దంతః (5) కంపః, అని క్రమమున సంస్కృతభాషలో జ, ష, ణ, న, మ, లాదేశములగుచున్నవిగదా? అనఁగాఁ బూర్ణ బిందువునకుఁ గంత్యములగు (గు టు ర ల్) క, ఖ, గ, ఘ, ఙ, లు పరమగుచో జ కారమును; తాలవ్యముల (ప లటల్లు) చ, ఛ, జ, ఝ, ఞ, లు పరమగుచో, ష కారమును; మూర్ధవ్యముల (టైంజల్లు) ట, ఠ, డ, ఢ, ణ, లు పరమగుచో ణ కారమును; దంత్యముల (డైంబల్లు) తి, థ, డ, ఢ, న, లు పరమగుచో న కారము; ఓవ్యముల (లావ్యల్లు) ప, ఫ,

బి, భి, మ, లు పరమగుచో మకారమును, య, వ, ల, లు పరమగుచో, గ్రమముగాన నునాసికములగు. య, వ, ల; లును నాదేశములగున (గున్నకు) నియర్థము.

“అంకః” — ఇచట బిందువునకుఁ గకారము పరమగుచుండఁగాఁ బరసవనా మునచ్చుననుట పేతఁ గంత్యంబులై (గట్టరత్న) కవర్ణీయంబులైన యైదువర్ణంబులును
(1) (2)

స్థానాభ్యంతరయత్నవశంబున సవర్ణంబులౌటంజేసిబిందుస్థానంబునఁ బ్రాప్తిండుచుండిన ను, “నాసికానుస్వారస్య” అని యానునాసిక్యగుణంబుగల(నేసత్) బిందువునకున నట్టి గుణంబుగల యంతరతమ (సదృశతమ) వర్ణంచే యాదేశమై రాఁదగినది గావున “యథాత్మతీ గూఢాధాపంచమా అనునాసిక్యవజామ్ | అనునాసిక్యమేషా మధికోగుణః” అను తుల్యాస్య నూత్రస్థభౌష్య ప్రకారంబున ననునాసికంబులగు ఇ మ జ ణ న లై దింటిలోఁ బ్రకృతంబునఁ గంత్యత్వాదిధర్మంబునఁ గకారమునకు సవనాంబును బా హ్యప్రయుత్నమైన యానునాసిక్యగుణంబునంజేసి బిందువునకు సంతరతమంబును (సదృశత మంబును) నైన జ కారమే యిటు నాదేశమైన “అక్షకః” అనురూపం చేర్పఁడెనని యెఱుంగునది. ప్రకృతంబున నాదేశమైన జకారమందుఁ బరవర్ణమైన కకారమందలి

(1) (2)
వంత్యత్వంబును స్థానియైన బిందువునందలి యానునాసిక్యంబు నిట్టిధర్మస్వయంబును నమరుచుండఁట స్పష్టమగుచున్నది. ఇట్లే “క్రాక్షచః” — అనుచోటను బిందువునకుఁ బర

(1) (2)
వర్ణమైన చకారవందలితలవ్యత్వంబును స్థానియైనబిందువునందలి యానునాసిక్యంబు నుగలిగిన ఇకార మాదేశమయినది.

[1] [2]
ఘణోటా — ఇచట మూర్ధన్యత్వానునాసిక్యధర్మస్వయముగల ఇకార మాదేశము.

[1] (2)
దక్షతః — ఇక్కడ దంత్యత్వానునాసిక్యధర్మస్వయముగల నకారాదేశము.

[1]

[2]

కమపః—ఇట బిందువునకు నోవ్యత్వాను నాసిక్యసర్వస్వయముగల మకారాదేశము.

ఇట్లు గీర్వాణభాషావ్యాకరణకర్తయైనపాణిని మునీంద్రుడు తన సంప్రార్థనానుభవమునంతేసి "అనుస్వారస్వయయి పరసవర్ణః" అనునూత్రంబును రచించి సంస్కృత పదంబులందలి బిందువునకు ననునాసికంబులగు పంచమవర్ణంబు లాదేశంబులుగా విధించె. ఆనూత్రము సంస్కృతభాషనిమిత్తమే రచియింపఁబడినను యుక్తియుక్తమైన మనయనుభవంబును బరిశీలింపగాఁ దెలుంగుభాషయందుఁగూడ నల్లనూత్రం బుపయోగింపకతీరదు. తెలుంగువ్యాకరణమున నూత్రము లేదనుకొన్నను దెలుంగుభాషలో సానుస్వారంబులనుకొన్న ప్రదేశంబులందు ననునాసికముతో పంచమవర్ణంబుల వలుకుబడియే బలాత్కరించి యనుభవసిద్ధంబుగాఁ గానంబడెడి. అందున (1) వంక (2) కంచె (3) వంట (4) కొంత (5) కొంప—ఇత్యాదిపదంబులు (1) వజ్జ (2) కఞ్చా (3) వట్ట (4) కొన్న (5) కొమ్మ—అని చ, ఇ, ణ, న, మ, లతో సంయుక్తములునేసి లిఖింపవలయు. ఇట్లు పరుషసరళంబులకు ముందు సున్నలనుకొన్న ప్రదేశంబులెల్లఁ బంచమవర్ణంబు లతోనిండియుండునని గ్రహించునది. మఱియు, పంచ, సంజ-ఇత్యాదిదంత్య చ, జ స్థలంబులందుఁ దాలవ్యమైన ఇకారము బిందువునకుఁ బరసవర్ణములైన దంత్య చజలకు సవర్ణము గానందున నిచ్చట బిందువునకు ఇకారము రానేరదు. అట్టి చ, జ, లకు దంత్యమైన నకారమే సవర్ణంబుగాన నట్టి శబ్దంబులు నకారయుక్తంబులునేసి, పస్స, పన్త, ఇత్యాదివిధంబుగా వ్రాయవలయును. వజ్జ ఇత్యాదితెలుంగు శబ్దంబులు సంస్కృత పదంబులువోలే పంచమవర్ణయుక్తంబులు కాననే యీవక్ష్యమాణంబులగు నాంధ్రకవి తాపితామహాది ప్రయోగంబులు సంగతము లగుచున్నవి:—

(1) ఉ || అబ్కముఁజేరి శైల తనచూస్తన దుగ్ధము లానువేశ బా
ల్యాబ్కవిచేష్టఁ దొండమున నవ్వలిచన్త బలింపఁబోయి యా
వజ్జఁగుచంబుగాన కహిష్ణభహారముఁ గాంచిలే మృణా
శాబ్కరశంక నంటెచుగజాసుగ్ధనిఁగొల్తు నభిష్టసిద్ధికి॥

మను ౧౭

(2) ఉ॥ పాణ్డవ వంశవర్య పటుపాపవి నాశని యైనయిక్కథక
నిల్లుమనంబుతో వినుట నీవు కృతార్థుడ వైతికాశ్వతా
ఖిణ్ణసుఖాత్మునిష్టు నధిక స్థిరభక్తి సమాశ్రయింపు నీ
కొణ్ణొకడేల యిమ్మెయి మహాన్నతిజేయు జగత్తయంబునక॥ భార-

కాం. ప. ఆ

మొదటిపద్యమునందు (1) అద్వి (2) అజ్కుర, ఇత్యాదిపదంబులందుఁ బ్రెని
నుదాహరించిన సాంస్కృతిక వ్యాకరణసూత్రముననుసరించి జకారము తప్పనందునఁ
బ్రాసస్థానంబున జకార కకారసంయోగంబుండకతీరదు. వజ్కుశబ్దంబు తెలుంగు శబ్దం
బైనను సాంస్కృతిక భాషాసంప్రదాయానుసారంబుగాఁ బ్రాసస్థానమందు జకార
కకారసంయోగంబు గల్గినందుననే సంయుతప్రాసంబునఁ బద్యంబు కాస్త్రీయమై సమం
జస మగుచున్నయది. అట్లే రెండవపద్యమునందుఁ బాణ్డవేత్యాదిశబ్దములందుఁ బాణిసీయ
వ్యాకరణంబున జకార డకారసంయోగంబు ప్రాసస్థానంబున నుండకతీరదు. నిల్లు
బిల్లు, ఈతెలుంగుశబ్దంబులందును సాంస్కృతికవ్యాకరణ సంప్రదాయంబున, జకార
డకార సంయోగంబుండినందుననే నాల్గుపాదములయందును సంయుతప్రాసంబైనందున
బద్యంబుకాస్త్రీయంబై రమణీయంబగుచున్నయది. ఇట్లేతక్కిన వగ్గాక్షరములయందును
నూహించుకొనుది. అని యిట్లు కొందఱు తమనాచోయుక్తులు విజృంభింపఁ జేయుదు
రుకాని యీమతంబు నన్నయభట్టారక తిక్కనసోమయాజి ప్రభృతి సకలవిద్వద్వరేణ్యు
లనును సమ్మతంబుగాదు. వంచమవర్ణంబులురాక తెలుంగుశబ్దంబులందు బిందువులే
నిల్చినని ప్రాచీనులతాత్పర్యంబు. పైనింజూపినపద్యంబులయందుఁ బ్రాసంబెట్లుసంగతం
బందురేనివినుండు. పైపద్యంబున, “అజ్కు-ము” “అజ్కు-ర” ఇత్యాదిశబ్దంబులయందు

(1) (2)

బ్రాసస్థలంబుననానునాసిక్య కంఠ్యత్వధర్మద్వయంబుగల జకారంబును పెంబడించి కేవల
1)

కంఠ్యత్వధర్మంబుగల కకారంబునివ్వటిల్లుచున్నది. అనఁగాఁ బ్రాసస్థానీయమైన “అజ్కు-
అనునట్టి విశిష్టమందు నానునాసిక్యం బొకధర్మంబును గంఠ్యత్వధర్మంబులురెండును గల్గి
యందుట స్పష్టమగుచున్నయది. ఇటుఁ బ్రాసస్థానంబున నొకఁగూనునాసిక్యంబును
ద్విగూంకంఠ్యత్వంబును దేజరిల్లుచుండు. (హియర్ ఇద్ది ష్టేన్ ఆప్ పా)స (జ్కు-

దేరిజ్ వక్ సేసత్ సాండ్ ఎండ్టు గటరత్ సాండ్స్) ప్రాచీనుల మతం
 బున ,వంక అనునట్టి తెలుంగుశబ్దంబున సాంస్కృతికసూత్రము ప్రసరిల్లక పంచమ
 ష్టమురావండునఁ బ్రాసస్తానమందలి బిందుపూర్వక కకారమందు(ంక) నాను నా సిక్య
 ధర్మమొక్కటియు(బిందువునందు) కంఠ్యత్వధర్మంబొక్కటియు (కకారమందు) వర్తి
 ల్లుచుండు. (హియర్ ఇన్వి క్లేన్ ఆప్ ప్రాస (ంక) వక్ సేసత్
 సాండ్ అండ్ నక్ గటరత్ సాండ్, అనఁగానేకాన నాసిక్యంబునద్విగుణకంఠ్యత్వంబునగల
 'జక, అనుశబ్దముకంటె, సేకాను నాసిక్యమును సేకకంఠ్యత్వమునుగల 'కం' అనుశబ్దం
 బొకకంఠ్యత్వధర్మంబునఁ దక్కువయగుటస్పష్టపడుచుండుఁగాన నిట నెట్లుప్రాసంబుచెల్లు
 నని గూఢునికులగు కొందఱతాత్పర్యము. కాని యిచటఁ గంఠ్యద్విత్వంబులోనొక్కటి
 తగ్గిసంతమాత్రమునఁ బ్రాసభంగంబు రానేరదనియేపూర్వులయభిప్రాయము: ఇటస్థాలీ
 పులాకన్యాయంబున నీక్రిందిభారతప్రయోగంబు ప్రమాణంబుగాఁ జూపెదః—
 ఉ॥ క్షత్రియనంశ్చలై ధరణిః గాఁవగఁ బుట్టినవారుబ్రాహ్మణాః । క్షత్రియవైశ్యకూడ్రు
 లనఁగాగల నాలుగుజాతులకొ స్వచా । రిత్రము దప్పకుండఁగఁ బరీక్షితిగాచినయట్లు
 రామామాం । ధాన్యరఘుక్షీతీశులు ముదంబునఁ గాచిరె? యేయుగంబునకొ॥ భా-అది
 ౨ ఆ:॥ శ్లో॥ సక్షత్రియస్తాణసహస్సతాంయ । సత్కర్మకం కర్మసుయస్యశక్తిః ।
 వహౌద్వయ్యాంయద్యధలేర్థజాతే । కరోత్యసంస్కార సతామివోక్తిమ్॥ కిరాతార్జు
 నీయము. ౩ సః—ఈభారవి కవికృతశ్లోకమందలి క్షత్రియశబ్దంబునకు „క్షతాత్
 త్రాయతేక్షత్రిమ్” అనియు, క్షతః (క్విప్రత్యయాంత పంచమ్యంతము) త్రాయతే
 క్షత్రిమ్ (క్షత్రియకులం) అనియుద్వివిధంబుగా ఘంటాపథవ్యాఖ్యయందు వ్యుత్పత్తి
 ప్రాసి తజ్ఞాతియందుఁబుట్టినవాఁడుగాన క్షత్రియుఁడని (క్షత్త్రాద్భి అ ర పా ౧ నూ
 ౧౩౮) మూలకారుని యభిప్రాయము వెల్లడింపఁబడియె. కావునభారవిప్రముఖిసమస్త
 కవులమతమందును క్షత్రియశబ్దమందుఁ దకారద్విత్వంబుతప్పదు. అందునఁ దైపద్య
 ములోఁ బ్రథమద్వితీయపాదములందుఁ బ్రాసస్తానమున „త్రి” అనుచోటున, దకార
 ద్విత్వంబు అనఁగా ద్విగుణద్యంత్యత్వంబుండక (డబుల్ డెంటల్ సాండ్) తీరదు.
 (క్షత్ + త్ర). మూడవపాద ప్రాసస్తానములోని చారిత్రపదమందలి త్రశబ్దమునందు
 „అనభిధ” అను పాణినీయనూత్రమునఁ దకారద్విత్వమును దేరఁగాజూచినను, నాల్గవ

పాదమందలిమాంధాత్రశబ్దములొని త్రశబ్దమునందు ద్వితీయశకారమురానేరదు. ఇనట మాంధాత్రశబ్దముయొక్క ఋకారమునకు సమాసపరిచ్ఛేదమందలి యిరుగనినాల్గవనూత్రమున ద్వంద్వంబున రేఫాదేశమయ్యెంగావునఁ దెలుంగువ్యాకరణంబుననేన రేఫవర్ణంబు పరమగుచో "అనచిచ" అను సాంస్కృతిక వ్యాకరణనూత్రమునఁదకారద్విత్వంబు లేఁ జూడుట దుఘటంబు. అందున మాంధాత్రశబ్దమందలి త్రశబ్దమునందు ద్విగుణదంత్యత్వము లేకపోఁగా దంత్యద్విత్వముగల తక్కిన మూడుపాదములలోని ప్రాసంబులతో జతుర్థపాదప్రాసం దెల్లుతులతూఁగుటకు నహంబయి కాస్త్రీయంబనందగ? కాఁబట్టి ద్విగుణదంత్యత్వకంత్యత్వాదులు (డబుల్ డెంటల్ సౌండ్ ఎడ్జుడబుల్ గట్టరల్ సౌంట్ ఎడ్జు) నన్నయబట్టారకాదులమతంబునఁ బ్రాసాదులలో నవివక్షితములన్న సిద్ధాంతము స్థిరపడుచున్నది అందునఁ బైపద్యములొని నతుర్థపాదమందలి ప్రాసంబు దోషనిరాసంబయినదని యూహించునది. అట్లే ప్రకృతంబున "అబ్బ, అబ్బర" ఇత్యాదులయందుఁ బ్రాసస్థానమున ద్విగుణకంత్యత్వాదులున్నను

“వంక” ఇత్యాదులందు యనేకకంత్యత్వమున్నను

అట్టిద్విత్వంబవివక్షితముగాన నయ్యని పో సాదులలోఁ బరస్పరంబునబ్రతి భటంబులయి చెల్లవచ్చునని పర్యవసానంబుజేయుచున్నది. కావుననేయీక్రిందిపద్యముల యందు ప్రాసము సంగతమగుచున్నది.

కం॥ మిన్నేఱుపాదమునధాతం నాభినిగసుమళరు నెవంగాంచిననీ/సాన్నిధ్యము దొరకుటకై | సన్నుతి నేయుదురు నిన్ను సనకాదులజా॥ పైపద్యమునందు రెండవపాదంబునంగాక తక్కినపాదత్రయమునందును (నకారము దంత్యమును నాసిక్యముగావున) నకారద్వయమందు దంత్యతాద్విత్వనాసిక్యతాద్విత్వంబులు.

వెలయుచున్నవి' రెండవపాదమందు "తంనాభి" అనుచోటున ద్విగుణనాసిక్యమును నేకదంత్యత్వంబును

వినబడుచున్నవి. ఇట్లు లీపద్యద్వితీయపాదప్రాసస్థానంబున నుండందగిన ద్విగుణదంత్యత్వములొ నొక దంత్యత్వధర్మంబునకు లోపంబు వచ్చినను, నయ్యది యవివక్షితమైనందుననే యనునాసికప్రాస సంజ్ఞను ప్రాసంబు చెల్లవచ్చునని భక్షణనేర్పలు "తే॥ శుభకుఁదాము ద్విత్వంబులై తనరునవియుఁ బూర్ణబిందులు ధాపల్లఁ

బొరయనవియఁ | గలసి యనునాసికప్రాసములనుబేర | న. మ. లనురుఁ గావ్యముల
యందుతెనుకుఁదాము” అఁ శాసించుచు న్నార్థమైననకారముమకారమునుపరమగుచో
బూర్వవకారమునకు బిందువుసయితము రాదుగనున మతంబున నిట్లు లక్షణపద్యము
రనియింపఁబడియె. (సంధిపరి [19] సూత్రవ్యాఖ్యలోఁ జర్చించినయంశమునుజూపఁడు)
కం || తమ్ములను మల్లికాకుసు | మమ్ములమరుపాదిప త్రిమాఙ్గికలను భక్తింమురసంహరు
పూజలు | సమ్మదమునసలుపఁ గలుగు సకలార్థమ్ముల్. కం || ఇమ్ముహినిమునులచేవెల
సెంమునుకావ్యములు “నావ్యపిఁగురుతేకా! వ్యమ్మునువచనార్థంపుట | సమ్మతిఁగలివేళ
సకలజన్మశేమానుల్ || [అప్పకవి] ఇటు మొదటిపద్యముయొక్క తృతీయపాదమందలి
(ప్రాసస్థానంబునను రెండవపద్యములో ద్వితీయపాదప్రాసస్థానంబునను మండఁగిన
యోగ్యస్వస్వస్థులు నొకటి తక్కువయైనను నవివక్షం
జేసి యనునాసికప్రాసమును వేరున ప్రాసంబు విధింపఁబడియె.

ఇకను ప్రాసస్థానములోని “జ్ఞ” అనుశబ్దంబు సంయుక్తంబును,

వేటొక ప్రాసస్థానమందలి “ంక” అనుశబ్దంబుసంయుక్తంబును
నగుమండఁగా, సంయుక్తాసంయుక్తంబులకు నట్లుసంయుతప్రాసంబు చెల్లునని శింకింపు
రేని వినుండు. [1] అనుస్వారము [ం] [2] విసగము (ః) (రి) జిహ్వమూలీయము
(ంక) [4] ఉపధ్యానీయము (ఃప) “అఇఉఁ” సూత్రములో, అకారము తర్వాతను
శర్వర్ణములనుభ్యమందును [ళ] మ, స] పతింపవలయునని “హయవరట్” సూత్ర
భాష్యమందు నుద్ఘోషింపఁబడియె. అట్లుపతిండుటం జేసి యను స్వారాదులమ్మలనియు
హల్లులనియుఁగూడ శాస్త్రంబున వాడెంబడును. ఉపధ్యానీయము (ఃప) హల్లుగూడ
నైనందులకు ఫలింబిట్లు మహాభాష్యంబున ఏక్కానింపఁబడియె. “ఉః జ” (అర్జవే)
అనుధాతువునకుపధ్యానీయ ముపగ () గాన నట్టి యుపధ్యానీయము
నకు “యులఁజకొరుళి” అనుసూత్రంబున “బ” కారంబురాఁగానైన. సుబంతం
“ఉబ్జకః” అనియుండు. దీనికి సంబోధనాంతము “ఉబ్జిబ్జ!” అనియగును. (ఇటు మా
(డంకెపుత్రమునకు నులును.) (ఇచ్చట “గర్హవృత్” నంత్యస్యాప్యేక్షేకస్యప్రాచామ్
”అ రా పా ౨ నూ ౨౬) అనుసూత్రమున బకారజకారంబునొగమునకు మందుండి
గర్హవృత్త యుబ్జశబ్దమందలి యు [ఉ] కారమునకుపు తంబునమ్మనని యాదాహరించి

పిమ్మటను “పూర్వత్రాసిద్ధమ్” అనుకాస్త్రము ననుసరించి, పూర్వంబైన పుత్రంబుచేయు నట్టి సమయంబునఁ బరశాస్త్రాదేశమైన బకారంబసిద్ధంబుగాఁగా బకారస్థానియైన యు పధ్యానీయంబే యుదాహరణమందుఁ గనఁబడుటంజేసి హల్ సంయోగమునకు ముందు న్నయు [ఉ] కారము కానఁడున నియుది గురువుగావనియు నందునఁ బుత్రంబుగావ నియుఁ బతంజలిభగవానులు శంకింతుకొని శర్వర్థంబుల (శ, మ, స) మువ్వమందుఁ బఠింపఁబడి నందున మపధ్యానీయమస్వారాదులు హల్లులనియు నిట మపధ్యానీయ జకార సంయోగంబునకు ముందుండుటంజేసి గురునగుచున్న యుబ్జకశబ్దము మొదటి యు [ఉ] కారమునకుఁ బుత్రంబు నిర్బాహమనియు సమాధానంబుచెప్పిరి. అట్లే ప్రకృతంబునను, న నుస్వారము శర్వర్థములనడుచును [శ, మ, స] బఠింపఁబడుటంజేసి హల్వర్థంబు గావున “ంక” ఇత్యాదులయందలి బిందుకారాదుల సంబంధము సంయుక్తంబై యన్యపాద ములయందలి జకారకకారాది సంయుక్తంబునకుఁ బ్రతిభుంబునందుండ సలయుతప్రాసం బునకుఁ బైపద్యంబులందు భంగంబు కలుగ నేరదు. అనుస్వారము హల్లుగావుననే బిందు పూర్వకమైన యీక్రింది ధకారాదిప్రాసంబులు, ఈహకారమకారాది సంయుక్తములు వోలే సంయుక్తంబులైనందున వారికి ముందక్షగములు [అరఁగాఁ బాదానివర్ణంబులు) ప్రాప్యంబును దీర్ఘంబునుగూడఁ గావచ్చును.

ఉదా:—కం|| ఆంఘనకుఁ గొంతయెవెన్నెల| గంభర్వాంగల సాంధుగావని సం సా| రాంధువునఁ గూతెదఁట దివాంఘము నెనఁగుగనిగొది నడఁగింభంగిక|| మను ౨ ఆ:

కం|| బ్రాహ్మణుడింద్రియశేగతి| జిహ్వకరైకసపు విత్తజనిశితా|జిహ్వగము లపాలె నెడు| బ్రహ్మనందాధిరాజ్యపవనీన్యతుడై|| మను ౩ ఆ

అ|| వె|| క్రిందజడ్డలును బిలువబిందువులును| నూఁదిప్రాసములకునుండె నేని | ప్రాప్యమొకటిని మదయక్కరంబొక్కటి| నారి మొదలలిలుపంద్చనెందు|| అనిలక్షణ గ్రంథంబులయందు బిందువులను విశేషించి పేర్కొనుట యుక్తోద్దేశపక్ష గ్రాహులకు స్పష్టమేకాని వేతప్రయోజంబులేదని తెలియునది.

ఇవటఁ గొందలుబుద్ధిమంతు లిట్లు శంకింతురు:—పైవిజ్ఞాపఁబడిన భారతాది పర్వగతపద్యములొక్కపాతంబు “హం ధాత్యకముక్షితీసు ౦ ముదాయనఁ గాంచిరె

యే యుగంబునకే॥” అని యిట్లు మాంధాత్యశబ్దపాఠంబు ఋకారముతో నే యుండవలయునుగాని “మాంధాత్యరఘుషీతీసు” అని క్రారవడితోఁ బఠింపఁగూడదు. కావుననే యప్పకవి “ఎ॥ మాంధాత్యశబ్దము ఋకారాంతము గనుకఁ దకారముక్రింద నున్నది వట్టివసుడిగాని క్రారవడిగాను” అనియుష్టోషించుచు సంయుతాసంయుతప్రాసంబునొద్ద నీపద్యమున ఋకారాంతమాంధాత్యశబ్దపాఠముతో నుదాహరించెంగదా కాబట్టి పద్యములోని “మాంధాత్యరఘుషీతీసు” లన్న యధూతపూర్వపాఠంబును బురస్కరించుకొని పూర్వోద్దిష్టంబయిన వాచోయుక్తిపాటవప్రకటనంబు వృధాప్రయాసంబేకాని వేటొకటిగాదని కొందఱవాంతరశంక శంకించెదరు. అటులనవలదు. మేమివలలో సమాసపరిచ్ఛేదములోని (24) స్మాత్రమునొద్ద నీపద్యముదాహరించి ప్రకృతంబున వక్తవ్యాంశము శబ్దసాధుశ్చరితయంటేయని యెంచుకొని ఋకారయుక్తపాఠంబును రేఫయుక్తపాఠంబును మధ్యంబును వ్యాకరణప్రకారంబునసాధువులని స్థూలదృష్టిని “తుష్యతు దుష్టనః” అనునామ్యంబున సిద్ధాంతముచేసితిమిగాని పద్యలక్షణంబునకు భంగంబుగలిగింపకుండ నేపాఠము సాధ్యముగానున్నదో నిశ్చయించి ప్రదర్శించుట యవశ్యమైవ. ప్రకృతవక్తవ్యాంశంబునకుఁ బెక్కులుదాహణపద్యంబులున్నను “ఏకక్రియా వ్యర్థకరీబధూన” అను న్యాయంబున రేఫయుక్తపాఠంబే పద్యలక్షణంబునకు సమన్వయంబుగా గానున్నదని చర్చాపూర్వకంబుగా నిశ్చయించుటకుం గూడ నా పద్యమే యిప్పటి వక్తవ్యాంశంబున కుదాహరించితిమి. కాన సావధానమనంబున నాకర్ణింపవలయు. తే. గీ. రలు తమక్రిందజడ్డలై క్రాలువ్రాలు| ప్రాసవర్ణంబులైవాని బాసియైనఁ| గూడియైనను బేయదుగులనునిలుచు| సంయుతాసంయుతప్రాససంజ్ఞాదనరి॥

॥ అప్పకవీయము 3 ఆశ్వాసము॥ అర్థము, క్రారవడితోఁగాని రేక లాముడితోఁగాని సంయుతములైన హల్లులతోఁ గేవల (అసంయుతమున) హల్లులుగూడఁ బ్రాసంబులుగా నుండఁదగునని ఖగితార్థము.

పైలక్షణపద్యంబునూపి భారతములోని ప్రకృతపద్యంబును ఋకారయుక్తమాంధాత్యశబ్దముతో రేఫసంయుతమునకు నిటు లుదాహరణముగానిచ్చెఁ—

ఉ. క్షత్రియవంశ్యులై ధరణిఁ గావఁగఁ బుట్టినవారు బ్రాహ్మణ

క్షత్రియవైశ్యశూమ్రులనఁ గాఁదగునాలుగుజాతులకొ స్వచా

శ్రీమదప్పగోడగఁ బరీక్షితుకాచినయట్లు రామమోర

ధాత్యరఘుక్షీతీశులు ముదంబునఁ గాచిరె? యేయుగంబునకె. భా. ఆది-౨ ఆ.

ఈపద్యమునందు “క్షత్రియ, చారిత్ర” అని తక్కిన పాదములందుఁ బ్రాసము రేఫసంయుతంబై నాల్గవపాదమందు “మాంధాత్య” అని రేఫసాల్పనో సంయుక్తముగాక కేవలమును బ్రాసతకారము బుకారాచ్చనో సున్నను బైలక్షణపద్యము ననుసరించి ప్రాసంబుచెల్లునని యప్పకవి తాత్పర్యము. ఈపద్యమును రేఫశ్లిష్టమునొద్ద నుదాహరించుట కేవలముఁ బ్రహదాయత్తము. రేఫముక్తాక్షరమును రేఫసాక్షరమును బరస్పరముఁ బ్రాసముగా నుండఁదగియున్నను “క్షత్రియ, చారిత్ర” అని హ్రస్వపూర్వకమైన సంయుక్త తకారముతో “మాంధాత్య” అనుచోటున సంయుక్తముగాని తకారము దీర్ఘపూర్వకంబై యెట్టులు ప్రాసంబుగా నుండ జాలును? ఆ. వె. క్రిందజడ్డలును బిలుందబిందువులును! నూదిప్రాసములకునుండేనేని! హ్రస్వమొకటి నిడుదయక్షరంబొక్కటి! వానిమొదల నిలుపవచ్చు నెను! అను లక్షణపద్యము ననుసరించినయుక్త ప్రాసంబునకును బిందుపూర్వకప్రాసంబునకును భూర్వమండే హ్రస్వదీర్ఘనియమములేక యచ్చునిలిచియుండవచ్చునుగాని సంయుక్తముగాని కేవలప్రాసాక్షరముననుఁ బూర్వమున నటులుండఁగూడదని లక్షణము చాటుచుండఁగాఁ బ్రకృతంబున “క్షత్రియ, ఇత్యాదులయందు హ్రస్వపూర్వకమైన సంయుక్త తకారప్రాసంబునకు “మాంధాత్య” అను నాల్గవపాదమందు సంయుక్తముగాని కేవల తకారప్రాసంబు దీర్ఘపూర్వకంబై ప్రతిభటంబుగా నెట్టులుండఁజాలును? ఒకవేళ గీ. రలుతుమక్రింద జడ్డలెక్కిలువ్రాలు...! అనెడివిధి ఆ. వె. క్రిందజడ్డలును బిలుందబిందువులును..., అనునట్టివిధిని సయితము బాధించి ప్రివర్తిల్లునుగాన నిటదీర్ఘపూర్వకమైన యసంయుక్త తకారము హ్రస్వపూర్వకమైన సంయుక్త తకారప్రాసంబులు బ్రతిఘటించి ప్రాసంబుగా నుండవచ్చునను రేని యటులు వదింపఁగూడదు.

కా. నాతోమార్కొనలేరు నిర్జరపురీనాగేంద్ర బృందారకా

రాతుల్కున్నగ దేవసంఘములు పోరకాధీర సంగ్రామ కుం

డీత్రేలోక్యమునందుఁ గల్గఁడు రణంచెవ్వుట లేకుండఁగాః

జేతుర్వేయువృధాభరంబుమనచ్చెన్ నేవ యా మేలికిక. (ఈ మునివారి సంకము)

గీ. పాక్తిశేత్రాంగనాశచీకృతలభిక | సంభ్రమంజనః గుంభనికుంభజైత్య క్రలిడి.
 హృత్తిబూజింపుదురుత్ర యామంత్రములను | స్త్రోత్రములుచేసి మంగళారాత్రి
 (దేవీవిజయము.

ఇత్యాదిసోదాహృత పద్యంబులందే దీర్ఘపూర్వకంబులును, సంయుక్తంబులును; బిందుపూర్వకంబులునైన ప్రాసస్థలంబులలో సావకావమైనట్టి యీ రలులు తమక్రింద జడలై క్రాలువ్రాలు|| అనునట్టివిధి చరితార్థమైనందున అ|| నె||క్రిందజడ్డను బిజుంబ బిందువులును|| అనెడివిధిని నెట్టులు బాధింపఁజాలును? కాబట్టి యేమో! ధాత్రగఘక్షీతీ కులు ముదంబున గాంచిరే? యేయగంబునన్" అను రేఫయుక్తమే పద్యలక్షణాను కూలంబుగాననట్టిపాతంబేప్రశస్తంబు. ఈయేమాంధాత్ర" పద్యంబునఁచక్కినపాదత్రయం బునందలి ప్రాసములు ప్రాసపూర్వకంబులైనను జత్తుపాదంబున దీర్ఘపూర్వకంబైనను సర్వత్రపంయుక్తస్థలంబుగానఁ బూర్వోక్తవిధిచేతను నిర్బాసంబని యెఱుంగునది. ఈసమస్తము ప్రశస్తముగా నవఱోడనము సేసియేయడిదము సూరకవి యీ ధరముకా రాంత శబ్దంబు ద్వంద్వమైన| రేఫమగుదుఁ బ్రవర్తిల్లు దృఢముగాను| పత్రినరహయ వాగ్వధూనేత్ర (వాగ్వధూనేత్రు-వాణీపతి) ముఖసు| రాభివందితపాదాబ్జయన్నయట్లు" కవిసం ప్రథమ 28 ల అనుపద్యలక్షణంబునకుఁ బ్రకృతిపద్యములోని మాధాంత్యశబ్దంబు రేఫాదేశ యుక్తంబగుట యుక్తంబుగా నెంచి యుదాహరణముగా నిర్దేశించె. కావున నట్లు ఖండించి నిశ్చయించిన యడిదము సూరకవీంద్రునియడిదంబే బేడిపంబు ప్రబలినం దులకు నెంతయు సంతసించుచున్నారము.

ఈప్రకరణమందే, కా. లోకత్రాణరతిందదావిను మహిలోకప్రవేశోత్క
 థా| మోక్షప్రథమద్వితీయపద.....అను రాఘవపాండితీయములోని పద్యమందలి

ద్వితీయప్రాసంబును లకారశ్లిష్టమున కుదాహరణముగా నిలెందు సూపుటయు వేటొక
 ప్రామాదంబు. "ముదుపధాచ్ఛాక్ష్మిశ్చకే" (అ 3 పా ౧ సూ ౧౧౦) ఇత్యాది సూ

త్రంబులనలన నయ్యది యచ్చుగాని హల్లుగాదు మఱియు నితండు కవికర్తరసాయనము లోని పద్యంబును బ్రమాణముగాఁ జూపి మాంధాత్యశబ్దంబునఁ గ్రావడిచిషేషించుచు ఋకారాంతమని సాధించుట ద్వంద్వసమాసమందు ఋకారాంతములకు రేఫాదేశమగు

(2) అథవా, బ్రహ్మం బుపాదానకారణంబుగాఁగల యీశ్వరమనంబు తత్త్వవేత్తదృష్టికిఁ గనంబడక కారణమైన బ్రహ్మంచే భాసిల్లునట్లులు. అనుస్వారం బుపాదానంబుగాఁగల పంచమవర్ణంబొద్ధతత్త్వవేత్తలదృష్టికిఁ గానిపింపక కారణమైనయనుస్వారంచే యలర రుమండైనని యూహించెద. పెండియు వేటొక కారణంబుంగలదని నే

తృతీయైవ యనుస్వారం బదుగిడినచోటునఁ బంచమవర్ణంబులై వికృతరూప కేఖావిలా
సంబునఁ బలుపుట్టుపులు (నూఖనాసికం బుధయమున జనించినవి) పుట్టి యంతేవాగులై
న (నూతంగజాతీయములును, వర్ణాంత్యములును) జకారాదులం జొనుపుట యర్హంబు
గావని యాంధ్రవిద్యావికారదులైన బ్రహ్మణ్యులు సంకయించివానిని బహిష్కరించిరి.
పూర్ణంబైన యాలోకంబు (నిందువెలుంగు=బ్రహ్మము) చింతించి యాలోచకా
రం బగునని యెన్నిన పరిజ్ఞాతలు నెప్పులంబైన యీలోకంబును కేవలింబి నట్లులు గుణ
వంతమై (బాహ్యప్రయత్నముగల) (ముక్కు) ముంగరయైన (తాపికయందు గడిగినదని
కాదు) పూర్ణనుస్వారంబుననే వ్యకార్యసాధుల్యంబగుననియొంది ధానియానానఁబున

నుండి నాంధ్రభాషామరకావ్యనేతలు సర్వదా లోకలనోళ్లంబడుచుండెడి (ముఖస్థానాభ్యంతరప్రయత్నవంతములైన) యాయంభ్యవర్ణంబులంబాఱుంగోరిగాని యంతటిపరిపూర్ణులు వీని గుట్టువట్టులు జాడం గట్టఁజాలకపోయిరి యని యనంగూడదు.

జకారాదివర్ణంబు లాదేశంబుకాకుండనే యనుస్వారమాత్రమునఁ జెలుంగునఁ గాన్యసాఫల్యమెట్టులగునని వారుతలంచిరో వినుండు.

(1) అచ్చిః వచ్చిః—ఇత్యదులయందు “అనుస్వారస్వరూపి పరసవర్ణః” అను పాణినీయసూత్రంబున ననుస్వారాదేశంబయిన జకారాదులు, తత్సమభాషాభాగంబున నట్టిశబ్దంబులు తెలుంగులోనికి నేతెంచినతోడనే, తమకుస్థానియైన యనుస్వారస్వరూపంబు నాంధ్రభాషామర్యాదంజేరి యొందుచుండెడి. (1) రోచి, రోచులు (2) వీచి, వీచులు (3) వాజి, వాజులు—ఇత్యదులయందు నాంధ్రభాషాపరిపాటింబట్టిభాషాంతరీయమైన దంత్య చ, జ, లదేశము సయితము ప్రాతిపదికంబులోని సాంస్కృతికతాలవ్యా చ, జ, లకు వికారంబుగవీగినప్పుడు తత్సమత్వంబు నకు భంగంబు కలుగ కయుండఁగా నిపుడనునాసికవర్ణంబులు తమస్థానియైన విందుస్వరూపంబును నొందినంత మాత్రమున నట్టి తత్సమత్వవ్యవహారంబునకుఁ గొంతరా నేరదనియే వారి తాత్పర్యము.

(1) అనుస్వార, విసర్గ జిహ్వమూలీయో, పథ్యానీయములు, ‘అ ఇ ఉ ణ్’ అనెడి సూత్రములోని యకారము తర్వాతఁ బఠింపఁబడెనని భాష్యము స్మరించునది; అనింద్యమైనదనియు నర్థాంతరము.

(2) ఏర్లులాకారమయినది; మంచిప్రవర్తనయు, మంచిరూపము, విలాసముగలదని యర్థాంతము. (3) ఏకస్యాం=నాసికాయాంజన్యః (సర్వనామమునకు వృత్తియందు పుంసత్త్వము) నాసిక యొకదానియందే పుట్టినది; ఒకజన్మమేయైతి అనుటచే జన్మాంతరమునకుఁ దగిన పాపములేక పుణ్యముగలదనియు నర్థాంతరము. (4) ముత్యమువలె మన్నది; జీవన్ముక్తమయినదనియు నర్థాంతరము. (5) ఎగ్గములోనైదవ ఎర్ణంబులు; అంత్యవర్ణములోనిదనియు నర్థాంతరము. (6) వ్రాయుటలో భేదముగలవని ఖటితార్థము; చెడకూపుఁ చెడకేష్టముగలవని యర్థాంతరము.

అబ్బ—అనెడి జకారఘటితశబ్దంబున “బ్బ” అనునట్టి విశిష్టములోనుండిన జకారమందు నానునాసిక్యకంఠ్యత్వములు, గిరింది కకారమందుఁ గంఠ్యత్వము నున్నది గాన నట్టిసముదాయమందు నేకానునాసిక్య ద్విగుణకంఠ్యత్వంబులు వెలయుచుండునని యీవఱలోఁ జెప్పితిని.

అంక—అనెడి యనుస్వారయుక్తరూపమందున్న “ంక” అనునట్టి సముదాయములోనుండిన బిందువునకు నానునాసిక్యధర్మంబును, తర్వాతికకారమందుఁ గంఠ్యత్వము నున్నవి గావున నట్టిసంఘాతమందు నేకానునాసిక్యకంఠ్యత్వములు వెర్రిల్లుచుండు. కనుక పైరూపద్వయంబులోఁ దారతమ్యము వివర్జించినచో నాభయత్రయానునాసిక్యకంఠ్యత్వములు సమానముగానే యుండెంగాని రెడనరూపంబునఁ గంఠ్యద్విత్వంబునాత్రింబుండలేదు. అక్కఱ—ఇత్యాదిశబ్దంబులయందు “అచోరహభ్యాంద్వే” అనునూత్రంబునఁ గకారమునకు ద్విత్వంబగుంగాన నొకమతంబుననుచ్చారణలోఁ గంఠ్యద్విత్వంబు స్ఫురించుటయు, “సర్వత్రాకల్యస్య” అనుశాకల్యునిమతంబున నేకకంఠ్యత్వమేస్ఫుర్తివిషయమగుటయు, నట్టులుండునో యట్టులే యంకశబ్దాదుల నుచ్చరించుచో గీర్వాణవ్యాకర్తల మతంబున ద్విగుణకంఠ్యత్వంబును నాంధ్రీవ్యాకర్తలమతంబున నేకకంఠ్యత్వంబును స్ఫురించుననిన మతభేదంబుగలదు. వర్ధియాక్షరములకు ముందున పంచమవర్ణంబులే యుచ్చారణంబులో సంభవించుట (అనఁగాద్విగుణ కంఠ్యత్వానులు=యనుభవసిద్ధంబుగా నున్నది గాని బిందూచ్చారణ మట్టులేదనియందులేని యాకణిణాంపవలయు. సంస్కృతభాషలో “త్వత్కోకకోషిః త్వంకోషి” ఇత్యాదిపదాంతస్థలంబున వగ్గీయవర్ణంబులకుముందు బిందువుపాక్షికంబుగా నుచ్చారణంబులో ననుభవసిద్ధంబనియే గదా బాణినిచేత “వాపదాంతస్య” అను నూత్రమున విధింపఁబడినది. అందున నెచ్చటను వర్ణ వర్ణంబులకు ముందు బిందువుచ్చారణంబులో లేనని నచింపఁగూడదు. మఱియుఁ, ప్రకృతాంశము లో గీర్వాణభాషను దృష్టాంతముగా స్వీకరించుకొన్నవారికిని, వెచ్చెం గమలాక్షుఁడు,, ఇత్యాదిపదాంతస్థలంబునఁ దెలుంగుభాషలోఁగూడ బిందువుపాక్షికంబుగానచ్చారణలో ననుభవసిద్ధంబే యవకతీరదు. సంస్కృతభాషలోఁ పోలీకోలఁ దెలుంగుభాషలో మేమును నేకపదంబునదువబిందు ననుభవసిద్ధంబు గాదఁ గని నుడువుదులేని యటులు సర్వత్రా పవమన్యంబున బిందువులేవనఁగూడదు. చిహ్నముగూడక కృతప్రాకృతవ్యాకర్తలై

మధ్యాహ్నాదికాయందు వక్ర్యాదిశబ్దంబులకు యేవలామధశ్చః (అ ౧ పా ౪ నూ ౭౮) అనుసూత్రమున రేఫలోపంబుగలిగి యేసోః, (అ ౨ పా ౨ నూ ౧౩) అనుసూత్రమున నైన యేకో, అను యాపంబునకు యేస్వరేభ్యోవక్రాదౌ, (అ ౧ పా ౧ నూ ౪౮) అనుసూత్రంబునఁ బదమధ్యంబునఁ గన్గినబిందువునకు యేవగేఽంత్యః, (అ ౧ పా ౧ నూ ౪౭) అను సూత్రంబునఁ బాక్షికత్వంబంగీకరింపఁబడినది. మఱియు, యేహ లి జ ఇ ణ నానాం, (అ ౧ పా ౧ నూ ౪౧) అను సూత్రంబున (పరాజ్యుభిః—పరం మహా) [కల్పాకః—కంఠః] ఇత్యాదిశబ్దంబులయందుఁ బాణినీయవ్యాకరణంబున నైన జకార ఇకారాదులకుఁ బ్రాకృతవ్యాకరణంబున వాల్మీకిమహర్షి చేత బిందువు యధింపఁబడియె. వ్యాకరణంబులోఁ బదాంతమునందుంబోలేఁ బ్రాకృతవ్యాకరణములోఁ బదమధ్యంబునను బిందుచ్చారణము పాక్షికంబుగా ననుభవసిద్ధంబైనట్లులు కరతలామలకంబుగా నిట్లు గానిపించుచుండె. సాంస్కృతికశబ్దంబులు శాస్త్ర ప్రకారంబునఁ బ్రాకృతభాషలో సంస్కరించుకొనుచోఁ బదమధ్యంబందలి పంచమవర్ణంబులిట్లులు పాక్షికంబుగా బిందువులగుచుండగాఁ నట్టి పంచమవర్ణ పక్షపాతంబుం బాఠందోలి తెలుంగు లోనికిం దెచ్చుకొన్న సాంస్కృతికపద [తత్సమపద] మధ్యమందుఁ గువలయానందంబైన బిందువే యెల్లప్పుడు నిందుధర్మంబౌ (ఇందుక=ఈతెగునందు; ధర్మంబు=వ్యాయము; సంస్రసన్యతననియు నిర్ధాంతరము) ననియెంచి యాంధ్రవ్యాకర్తలకు నన్నయభట్టారకాది సర్వజ్ఞులు (ఈశ్వరులును) సర్వదా దానిని శిరసావహించిరి.

అందుననే యాంధ్రతత్త్వవేత్తలమతంబున ననుస్వారయతి బిందుయగులు వేఱగాఁ జేర్కొనఁబడినవి. పంచమవర్ణంబులే యిందు నుచితంబైనచో ననునాసికాక్షర, సంయుక్తయతిభేదంబుననే గతార్థమగుంగాదే!! అట్లు-ఇత్యాదిశబ్దంబులయందలి కంఠ్య త్వత్వాదుల యుచ్చారణభేదం బన్పిన్వ భేదంబని యాంధ్రతత్త్వవేత్తల మతంబున నియ్యది యవివక్షితంబయ్యె. కావుననే “త్రైతేతూతచ్చానోః” అం. ౪. సంధిపరి. నూ. ౧౨ “తస్యస్యాచ్చ పూర్ణబిందురపి” (సంధి. ప. నూ. ౧౩ = బాలవారణ్యాక త్రయాపరి. నూ. (౨౫౫) వర్తమానార్ధకమైన చువర్ణకము పరమగుచో అను మొదలగుధాతువులయొక్క ఉత్వంబునకు లోపంబుగాని లేక, నుకల్పస్థానంబున నిందు గున్లుగాని యగునని సూత్రవ్యయంబునకు ఫలితార్థము.) అని పెనింజూపిన విధిమధిష్ఠా

యకనూత్రింబు చరితార్థంబగుచున్నది, తెలుగులో నాథుని మలమతప్రకారంబున చిం
దువురాక పంచమవర్ణంబే విధియైనందున నిట్టిచకారమెప్పుడును చంత్యంబేయును గాన
నియ్యది షరమగునపుడు (తమమతంబులోఁ బచ్చ, సజ్జ ఇత్యాదులుంబోలె) చంత్యత్వా
నునాసికధర్మగ్యయంబుగల నకారమే నిత్యంబగుచుండఁగా మొదటినూత్రిముననైన
య్యత్విశోపమే పాగ్ధకంబై రెండవనూత్రిముననైన బిందువిధానంబు వర్ణంబగుచున్నట్టి
పాక్షికబిందువిధానంబునఁ బ్రాచీనులమతంబులోఁ దెలుగునబిందువేకాని పంచమవర్ణంబు
లులేనని సిద్ధాంతమగుచున్నది కనుకఁ దెలుగులోనికి నకారఞ్చకారములపూర్వము
గా తేలవలసినయవసరంబులేదు. మఱియు, “పరిచ్ఛ” ఇత్యాదికల్పములయందు నిట్లు
చంత్యంబౌచకారాదులకు ముందు చంత్యమనాసికంబైన నకారమే విధానంబుగావున
నాథునిమలమతంబున మీఁదుమిక్కిలి యింకొకయవసరంబును జొరంబగును.

కా॥ ప్రించద్భూషణ బాహుమూలరుచిలోఁ బాలిండ్లువొగారఁబై
యంచుల్ మ్రోవఁగఁగొగిలించి యధరంబాసింపహా !! శ్రీహరీ!
యంచుల్ బ్రాహ్మణుఁడోరమోమిది తదీయాంసద్వయంబంటి పా
మ్మంచుఁడోచేఁగలంచునే సకులమానుల్ భీరవిత్తంబులకా॥ మను. ౨ ఆ.

ఉ. అంచితవాహనాకరిత యానముదేరఁగఁబంచినమ్మ నె
క్కించి సహాధిరూఢుఁడయి కేల్ దనకేలనవర్చిసత్కథా
సంచయవర్తనుండగుమఁ జారుముఖాబ్జవికాసమొప్పున
ర్తించుమఁ బుణ్యలోకములు ప్రితియొల్పఁగ నామజాపినకా॥ భార. అను. ౨౨.

మొదటిపద్యమున మొదటిపాదములోని “ప్రాంప్త” అనుశబ్దంబు సాంస్కృతికంబై
నందునఁ దాలవ్యమాచకారమునకు ముందుబిందువు ఞ్చకారమై “ప్రాప్త” అని
ప్రాసస్థానంబున ఞ్చకార చకార సంయోగముండును. తక్కిన మూడుపాదములలోని
“అంచు” శబ్దంబులెల్లఁగనందున చంత్యమైన యువంతచకారమునకు ముందున్న బిందువు
నవీనులమతంబున నకారమై “అచ్చు” అనునీతిని ప్రాసస్థానమున నుండవలసినద్యును.
ఇట్లే అంచిత సంచయశబ్దంబులు ప్రథమత్పతీసుపానము సాంస్కృతికములు గాన
ననునాసికవర్ణమితిములై “అచ్చిత” “సచ్చయ” అని యువంబయు ద్వితీయపాద

ములోని "ఎక్కించి" శబ్దము తెలుంగై నను తాలవ్యచకారముగాన ఇకారయు క్తమే
 "ఎక్కిచ్చి" అనినపీనులమతముననిట్లుండును. నాల్గవపాదముందలి "వై రించు,, శబ్దములోని
 చకారము కంఠ్యముగాన నిట్టుప్రాప్తిస్థానముననకారచకారసంయోగముధునాతనులమతము
 ననుసరించుచుండకతీరదు. ఇట్లురెండుపద్యంబులయందునునొకపాదమున ఇకార, చకార
 సంయోగంబును వేటొకపాదమున సకార, చకారసంయోగంబునునుండి సమానములుగా
 లేనందున నాంధ్రకవితాపితామహాది పూర్వకవిప్రయోగంబులు లక్షణగ్రంథములకుసరి
 పడక యవలక్షణంబులగుట తటస్థమను. మఱియు, నపూర్వముగాదోషాపత్తిసయితము
 సంభవించునని తెలుపుటకై స్పష్టార్థమిక్రింది నవలక్షణబద్ధంబు రచియించి చూపఁబ
 డుచున్నయది. కం॥ వనజాక్షీసత్పతింగా! న్చునుజవ్యాంతరమునందు నోచిననోముతో!
 గనుగొన్నపంటచేన! న్చునుబెద్దలుదెప్పుచుండు నుడివమ్ముగునే! ఇటు నాల్గవపాదములో,
 బ్రాచీనులకు సమ్యక్మైన యతివోలే ద్వితీయపాదములో సయితము (నవీనులమతమున)
 నకారచకార సంయోగమునంజేసి నకారయతిరూపమైన దోషాపత్తి దువాళిందును
 అందునఁ బ్రాచీనకవికృతప్రయోగంబునకు నష్టంబును, నపూర్వంబైనన కారాపత్తిసలన
 లక్షణభ్రష్టంబునుబ్రబలి, కృతనాశాశ్చతాభ్యాగమదోషంబుల లోకాయతంబయ్యెడిని.
 ఇంక నతివిస్తరంబుతోఁ జూలుంగావున నిట్టులు బ్రహ్మణ్యులైన ప్రాచీనప్రబంధకర్తల
 దర్శనంబునకు భీతిల్లి పంచమనల్లవ్యక్తిసంయోగంబులు పటాపంచలైపాళి, ననాద్యంతం
 బై పరిపూర్ణంబైనపరబ్రహ్మం బీప్రపంచంబునంబోలే నీపూర్ణానుష్ఠానంజేపవిశ్రంబైన
 యిబ్బహుగాఁద్రోక్తిమఱు ప్రపంచంబునం బ్రబులై పరిధవిల్లుంగాక!!

అజాదిసంధి విషయము

శ్లో॥ సంహితైకపదేనిత్యా । నిత్యాధాతూపసగ్గయోః । ని
 త్యాసమానేవాక్యేతు । సావివక్షామపేక్షతే॥

అనువచనంబున సంస్కృతబాషలో నచనకావ్యమంనుసంధిసంభాషణమనియిచ్చును
 బట్టియున్నది. సంహితయున్నప్పుడే సంధికలుగునుగాని వేటొకయప్పుడు గలుగదు.
 సంహితయనఁగా నుచ్చారణలో వర్ణముల కత్వంతరాన్నిభ్యము సంహితానాను స్వభావ
 సిద్ధాంతమాత్రాతిక్తిక్తకార్యుగాయేవ రాహిత్యం, అని వ్యాకరణశాస్త్రవ్యాఖ్యాతలు

సేప్పినారు. అర్థమాత్రకాలముకంటె వర్ణంబులమధ్యను నెక్కుడుకాలము వ్యవధాన
మయినప్పుడు సంహితలేవని వాక్యమునకును తలపెట్టికొనినదియని సంహితాశబ్దమును సంధి
శబ్దమును నొకధాతువు ననుసరించియే పుట్టినవిగానఁ బాఠకుడు వాక్యము చదువునప్పు
డు గ్రుక్కయాసినచోటులనెల్ల నర్థమాత్రకాలముకంటె నెక్కువయెడముందునుగాన
సంధియుండఁగూడును. శ్రీకృష్ణమహిమోదయమునకుఁ బ్రార్థనముఁ బాఠముఁ బఠియింపఁకైతన
యిచ్చవచ్చిన చోటులనెల్లయును సుమాసంధిలేకుండఁ జదివవచ్చును. ఇవేద్యంబులలోని
వాక్యంబులకుమాత్రముట్టికొని యెట్లుగఁ జదివవచ్చునో చదివవచ్చునట్లుగనే యుండ
వలయును. పద్యంబుగ్గో శంకరమండన శేషి, శైవలతేనదియనిభిర్భాషునునొకఁడొకప్పుదోమ
ముగాఁ బరిగణింపఁబడియె. ఇట్టిమాచారము చిరకాలమునుండియు రూఢమయి
యున్నది. ఉదాహరణముగా శంకరమండన మిశ్రులవివాదమలోని శ్లోకంబులు శంకర
విజయమునుండి యీతిమాపుచున్నాడను.

యతిభంగో నదోమభాగ్ (11) యతిభంగో నదోమభాగ్ (12) యతిభంగో నదోమభాగ్ (13)
యతిభంగో నదోమభాగ్ (14) యతిభంగో నదోమభాగ్ (15) యతిభంగో నదోమభాగ్ (16)
యతిభంగో నదోమభాగ్ (17) యతిభంగో నదోమభాగ్ (18) యతిభంగో నదోమభాగ్ (19)
యతిభంగో నదోమభాగ్ (20) యతిభంగో నదోమభాగ్ (21) యతిభంగో నదోమభాగ్ (22)
యతిభంగో నదోమభాగ్ (23) యతిభంగో నదోమభాగ్ (24) యతిభంగో నదోమభాగ్ (25)
యతిభంగో నదోమభాగ్ (26) యతిభంగో నదోమభాగ్ (27) యతిభంగో నదోమభాగ్ (28)
యతిభంగో నదోమభాగ్ (29) యతిభంగో నదోమభాగ్ (30) యతిభంగో నదోమభాగ్ (31)
యతిభంగో నదోమభాగ్ (32) యతిభంగో నదోమభాగ్ (33) యతిభంగో నదోమభాగ్ (34)
యతిభంగో నదోమభాగ్ (35) యతిభంగో నదోమభాగ్ (36) యతిభంగో నదోమభాగ్ (37)
యతిభంగో నదోమభాగ్ (38) యతిభంగో నదోమభాగ్ (39) యతిభంగో నదోమభాగ్ (40)
యతిభంగో నదోమభాగ్ (41) యతిభంగో నదోమభాగ్ (42) యతిభంగో నదోమభాగ్ (43)
యతిభంగో నదోమభాగ్ (44) యతిభంగో నదోమభాగ్ (45) యతిభంగో నదోమభాగ్ (46)
యతిభంగో నదోమభాగ్ (47) యతిభంగో నదోమభాగ్ (48) యతిభంగో నదోమభాగ్ (49)
యతిభంగో నదోమభాగ్ (50) యతిభంగో నదోమభాగ్ (51) యతిభంగో నదోమభాగ్ (52)
యతిభంగో నదోమభాగ్ (53) యతిభంగో నదోమభాగ్ (54) యతిభంగో నదోమభాగ్ (55)
యతిభంగో నదోమభాగ్ (56) యతిభంగో నదోమభాగ్ (57) యతిభంగో నదోమభాగ్ (58)
యతిభంగో నదోమభాగ్ (59) యతిభంగో నదోమభాగ్ (60) యతిభంగో నదోమభాగ్ (61)
యతిభంగో నదోమభాగ్ (62) యతిభంగో నదోమభాగ్ (63) యతిభంగో నదోమభాగ్ (64)
యతిభంగో నదోమభాగ్ (65) యతిభంగో నదోమభాగ్ (66) యతిభంగో నదోమభాగ్ (67)
యతిభంగో నదోమభాగ్ (68) యతిభంగో నదోమభాగ్ (69) యతిభంగో నదోమభాగ్ (70)
యతిభంగో నదోమభాగ్ (71) యతిభంగో నదోమభాగ్ (72) యతిభంగో నదోమభాగ్ (73)
యతిభంగో నదోమభాగ్ (74) యతిభంగో నదోమభాగ్ (75) యతిభంగో నదోమభాగ్ (76)
యతిభంగో నదోమభాగ్ (77) యతిభంగో నదోమభాగ్ (78) యతిభంగో నదోమభాగ్ (79)
యతిభంగో నదోమభాగ్ (80) యతిభంగో నదోమభాగ్ (81) యతిభంగో నదోమభాగ్ (82)
యతిభంగో నదోమభాగ్ (83) యతిభంగో నదోమభాగ్ (84) యతిభంగో నదోమభాగ్ (85)
యతిభంగో నదోమభాగ్ (86) యతిభంగో నదోమభాగ్ (87) యతిభంగో నదోమభాగ్ (88)
యతిభంగో నదోమభాగ్ (89) యతిభంగో నదోమభాగ్ (90) యతిభంగో నదోమభాగ్ (91)
యతిభంగో నదోమభాగ్ (92) యతిభంగో నదోమభాగ్ (93) యతిభంగో నదోమభాగ్ (94)
యతిభంగో నదోమభాగ్ (95) యతిభంగో నదోమభాగ్ (96) యతిభంగో నదోమభాగ్ (97)
యతిభంగో నదోమభాగ్ (98) యతిభంగో నదోమభాగ్ (99) యతిభంగో నదోమభాగ్ (100)

నుజ్యంతేభవత్యర్థవిమర్శనంబు.

ఉ॥ మాకునతిప్రియుండవు సమస్తవిదుండవు చెప్పుమయ్య యీ
లోకములోనినర్తనములుండగువాని నెఱుంగుచెవ్వనిం
బ్రాహ్మణముఖ్యుఁబురోహితుండుగాఁ
జేకొనువారమట్టి బుధనేవితుఁగానఁగమాకునందగు॥ భార అది ౭ అ.

పైపద్యంబున రేఖతో నిరూపింపఁబడిన “కాను” అను శబ్దంబు నుజ్యంతంబగు భూ
(అగు) ధాతువు. అగుధాతువునకు నుజే పరమగుచోఁగ్రి. పరి. (91) సూత్రమునఁ
గాదేశమురాఁగానైన రూపంబు. ఈక్రియాపరిచ్ఛేదములోని (40) సూత్రమునఁడు
మర్థమందును, భావలక్షణార్థమందును, నుజివర్ణకంబు విధింపఁబడుచున్నదిగదా!! ప్రకృ
తప్రయోగమందలి యగుధాతువున కేమర్థమందునుజివర్ణకంబు సందర్భించునోకొంచెము
విచారితముగాక!! యజ్ఞదత్తుండు పురోహితుండుగాఁ (అగుటకు) చలించునన్నవాక్యం
బున ముఖ్యక్రియయగు తలంచుటకును, బురోహితుండగుటకును, యజ్ఞదత్తుఁడేకర్తయై
నట్లులు “బ్రాహ్మణముఖ్యుఁ బురోహితుండుగాఁ జేకొనువార” మనవాక్యంబునఁ
జేకొను క్రియకును బురోహితుండగుటకును నొకరు కర్తగానందునఁ గుమర్థంబిటు సంద
ర్భయుక్తంబుగానేరదు. ప్రకృతపద్యంబునఁ బ్రకరణసంగసర్వమునంతేసి యజ్ఞానా
దులు చేకొనువారును, బ్రాహ్మణముఖ్యుఁడు పురోహితుండగుటయుఁ గాన నగుధాతు
చేకొనుధాతువులకుఁ గర్తలు వేర్వేరుగుచుండుట స్పష్టమగుచున్నది. “బ్రాహ్మణ
ముఖ్యుఁడు పురోహితుండుగా నజ్ఞానాదులు ద్రౌపదినిజేకొనిరి” యన్నవాక్యంబునఁ
జేకొనుధాతువునకుఁ గర్మము ద్రౌపదియై పురోహితుండగుటకుఁ గర్తయైక బ్రాహ్మణ
ముఖ్యుఁడు ప్రథమాంతపదముచే బోధింపఁబడినట్లు లీవాక్యమున నుండలేదుగాన నిటు
భావలక్షణార్థంబును బొసంగనేరదు. ఈవాక్యంబున రేఖావిస్మితములైన రెండు
క్రియలలోఁజేకొను క్రియలక్ష్యము. “కాక” (అగు) అను క్రియలక్ష్యము. ఈలక్ష్య
లక్షణక్రియలకు రెండింటికిని బ్రథమాంతములచేతఁ జెప్పఁబడి యజ్ఞానాదులును, బ్రా
హ్మణముఖ్యుఁడును గర్తలుగా నన్వయించుచుండిరిగావున భావలక్షణార్థము సమంజస

కుగుచుండును. ఇతను బ్రాహ్మణముఖ్యుఁడగుచుండుగాఁ జేకొనువార" కన్న పద్యవాక్యంబందునో!! బ్రాహ్మణముఖ్యుఁడు చేకొనుధాతువునకుఁ గర్మంబుగానన్వయించుచు ద్వితీయాంతపదంబుచేఁ దెలుపంబడుచుండెంగాని ప్రథమాంతంబునఁ గాఁ" అనుక్రియతో నన్వయించుచుండలేదుగాన నియ్యదిభావలక్షణార్థంబున కుదాహరణంబుగా నుండనేరదు అందునఁ బైపద్యమందలి యగుధాతువునకుఁ (కాఁ) దుష్కర్మభావలక్షణార్థంబులలో నేదియు సుదర్శింపకయున్నందునఁ గారకపరిచ్ఛేదములోని (3-2) నూత్రమున బ్రాహ్మణముఖ్యశబ్దంబునకుంబోలె విశేషణమైన పురోహితశబ్దంబునకును బ్రథమావిభక్తి సంకతంబుగాఁ గానిపింపదు. ఒకవేళ బ్రాహ్మణముఖ్యుఁడు చేకొనుధాతువునకుఁ గర్మంబైనందున నీపద్యవాక్యంబులో "గాఁ" క్రియకుఁ గర్తగాకున్ననుబురోహితుండట్టి క్రియతోఁ గర్తగా నన్వయించుచున్నందున నిటభావలక్షణార్థంబున నుజే ప్రత్యయంబురాఁగాఁ గారకపరి. (3-2) నూత్రంబునఁ బ్రథమావిభక్తియుండవచ్చునందులేని యట్లునవలదు. అట్టి భావలక్షణార్థమే యీపద్యంబున గ్రహింపబడినచోఁ, బ్రాహ్మణముఖ్యుఁడు పురోహితుండుగా నజానాదులు ద్రౌపదింజేకొనిరి" యన్నవాక్యంబునఁ గర్మంబైన ద్రౌపది బ్రాహ్మణముఖ్యునికంటె వేఱుపదార్థమైనట్లులు, ఇచ్చటం నూడఁ గర్మంబైన బ్రాహ్మణముఖ్యుఁడు ప్రథమాంతపదబోధ్యుండైన పురోహితుండుగాక వేఱొకండుగా నున్నట్లులు నోచిపద్యంబున నపార్థము సిద్ధించును.

అనఁగాఁ బైపద్యమందలి చేకొనుక్రియనులక్ష్య (జ్ఞాప్య) క్రియఁగాను, దానికిఁ "గాఁ" అనునజేవర్ణకాంతభవతి (అగు) క్రియను లక్షణ (జ్ఞాపక) క్రియఁగాను భావించి యీలక్షణక్రియకుఁ గర్తగాఁ బురోహితుండన్వయించునని యెంచికారక.ప. 3-2 నూత్రమునఁ బ్రథమవచ్చునని భావలక్షణార్థముచెప్పికొన్నచో నట్టియెడనీవాక్యంబునకు, నజానాదులు వేఱొక పురోహితుండు దగ్గరనుండఁగాఁ బురోహిత్కృత్యప్రాంతవాక్యమందలి (ద్రౌపదినిబోలె) నొకబ్రాహ్మణముఖ్యునిఁజేకొన నుద్దేశించిరియన్నపరిపోషార్థకయి పురోహితుండు బ్రాహ్మణముఖ్యునికంటె వేఱుగానున్నట్లు తోచును. సిద్ధాంతములో బ్రాహ్మణముఖ్యునే పురోహితుండగుటకు నుద్దేశించినటులతోచుచున్నందున నిట్టిస్థలంబులందుఁ గాఁ" అనుక్రియ యుద్దేశ్యవిధేయభావముం దెల్పుంగాని భావలక్షణార్థంబును బోధింపదు, ఇటవేఱొకండుగాక బ్రాహ్మణముఖ్యుడే పురోహితుడని సామాన్యసాధికరణముతో యుగున్నందున సామాన్యసాధికరణ్యాద్విషాదాది

ద్వితీయోఽథాభివ్యతి, కటంకరోతిభిష్మముదారంతోభవంతశానీయమితి" అని అన
 భిష్మోఽథాభివ్యతి. 3 నూ. 1) అనునూత్రంబునఁ బతంజలిభగవానులు కర్మవాచ
 కైవల్యకటకబిరుదునకు విశేషంబులైన భిష్మనిశ్చయముకంటె ద్వితీయాభివ్యతిగలుగు
 నని నశ్చయించినట్లే యిచ్చునంకూకఁ గర్మవాచకంబైన బ్రాహ్మణముఖ్యశబ్దమునకు
 బోధియబ్ధిశేషమున పురోహితశబ్దంబుకంటె ద్వితీయాభివ్యతి యుపపత్తియనని సిద్ధాం
 తబ్రహ్మణ్యమిన్వాయంబుగదా! ఒకవేళఁ గాక" అను నుజ్జ్వలకంఠ "కర్మార్థముని
 యురబి" పురోహితపదార్థమును దానికిఁ గర్తగానున్నటులు వివక్షచేసినను, గారకప్రక
 థాభివ్యతిభిష్మమునూత్రంబున, బ్రహ్మణ్యభివ్యతికిని గర్భాగ్రక బ్రాహ్మణముఖ్యనితోసామా
 నాభివ్యతిభిష్మమునకుంజేసి ద్వితీయనూత్రంబున ద్వితీయాభివ్యతికిని, బురోహితశబ్దముకంటె
 శీఘ్ర క్రికలుగుచుండఁగా, 3). ప. 50 సూత్రమున వ్యాకరణాంతరస్థ నిత్యత్వస్వా
 యురబంగీకరించినరీతిని నిచ్చుటఁ బరత్వస్వాయం బలంబిందుట యుక్తంబుగానఁ విప్ర
 తేషిధేవరంకార్యం" (అ.1 పా. 4 నూ.2) అనుకాస్త్రంబునఁ గర్మంబునద్వితీయ
 యగు" అను పరనూత్రమందలి ద్వితీయాభివ్యతియే యిటు నిస్సంశయంబుగా నిష్పత్తిల్లు
 ననుట యొప్పుకొనకతీరదు. కావున నిక విస్తరముతోఁ జూచును. అందునసర్వవిధం
 బులను "పురోహితునిఁగా" అను ద్వితీయాంతమే యుండునలయును. పైనింజూపిన
 చర్చంజేసి యిట్టిస్థలంబులందు వ్యాకరణంబునవిధించిన తువర్ధముగాని భావలక్షణార్థ
 ముగాని సందర్భపదనందున "న్యాయముగాను" ఇత్యాదులమందుఁ గాను, శబ్దంబు
 క్రియావిశేషణమన్న యంశమును నూత్రము నూచించినరీతినే యిట్టివిశేషణంబున కను
 ప్రయుక్తంబైన యీశబ్దంబు [కాను] విధేయవిశేషణమన్న సంగతినే బోధించుంకాని
 యన్యదర్థంబును దెలుపదన్నయంశం బార్యవ్యసహారంబులఁ దెలుపజూచున్నది. కావుననే
 యీక్రింది ప్రయోగంబులు సాధువులగుచున్నవి.

విష్మోఽథాభివ్యతి. 3 నూ. 1) అనునూత్రంబునఁ బతంజలిభగవానులు కర్మవాచ
 కైవల్యకటకబిరుదునకు విశేషంబులైన భిష్మనిశ్చయముకంటె ద్వితీయాభివ్యతిగలుగు
 నని నశ్చయించినట్లే యిచ్చునంకూకఁ గర్మవాచకంబైన బ్రాహ్మణముఖ్యశబ్దమునకు
 బోధియబ్ధిశేషమున పురోహితశబ్దంబుకంటె ద్వితీయాభివ్యతి యుపపత్తియనని సిద్ధాం
 తబ్రహ్మణ్యమిన్వాయంబుగదా! ఒకవేళఁ గాక" అను నుజ్జ్వలకంఠ "కర్మార్థముని
 యురబి" పురోహితపదార్థమును దానికిఁ గర్తగానున్నటులు వివక్షచేసినను, గారకప్రక
 థాభివ్యతిభిష్మమునూత్రంబున, బ్రాహ్మణ్యభివ్యతికిని గర్భాగ్రక బ్రాహ్మణముఖ్యనితోసామా
 నాభివ్యతిభిష్మమునకుంజేసి ద్వితీయనూత్రంబున ద్వితీయాభివ్యతికిని, బురోహితశబ్దముకంటె
 శీఘ్ర క్రికలుగుచుండఁగా, 3). ప. 50 సూత్రమున వ్యాకరణాంతరస్థ నిత్యత్వస్వా
 యురబంగీకరించినరీతిని నిచ్చుటఁ బరత్వస్వాయం బలంబిందుట యుక్తంబుగానఁ విప్ర
 తేషిధేవరంకార్యం" (అ.1 పా. 4 నూ.2) అనుకాస్త్రంబునఁ గర్మంబునద్వితీయ
 యగు" అను పరనూత్రమందలి ద్వితీయాభివ్యతియే యిటు నిస్సంశయంబుగా నిష్పత్తిల్లు
 ననుట యొప్పుకొనకతీరదు. కావున నిక విస్తరముతోఁ జూచును. అందునసర్వవిధం
 బులను "పురోహితునిఁగా" అను ద్వితీయాంతమే యుండునలయును. పైనింజూపిన
 చర్చంజేసి యిట్టిస్థలంబులందు వ్యాకరణంబునవిధించిన తువర్ధముగాని భావలక్షణార్థ
 ముగాని సందర్భపదనందున "న్యాయముగాను" ఇత్యాదులమందుఁ గాను, శబ్దంబు
 క్రియావిశేషణమన్న యంశమును నూత్రము నూచించినరీతినే యిట్టివిశేషణంబున కను
 ప్రయుక్తంబైన యీశబ్దంబు [కాను] విధేయవిశేషణమన్న సంగతినే బోధించుంకాని
 యన్యదర్థంబును దెలుపదన్నయంశం బార్యవ్యసహారంబులఁ దెలుపజూచున్నది. కావుననే
 యీక్రింది ప్రయోగంబులు సాధువులగుచున్నవి.

శాకుంతలీయశ్లోకంబునందును, శ్లో॥ “విభుర్విభక్తావయవంపుమానితిక్రమాదముం నారద ఇత్యబోధిసః” అనిన శిశుపాలవధయందలి శ్లోకంబునందును, గ్రమంబుగా “యాం” అను ద్వితీయఃసంఖ్యమునకు “సర్వభూతప్రకృతి” శబ్దంబు విధేయవిశేషణంబైనను, ద్వితీయశ్లోకమందు “అముం” అనిన ద్వితీయఃసంఖ్యమునకు “నారద” శబ్దంబు విధేయవిశేషణంబైనను, నిపాతంబైన యితీశబ్దంబునభూతప్రకృతనారదులయందలి కర్మత్వంబు చెప్పబడినందునఁ గ్రమంబుగాభూతప్రకృతినారదశబ్దంబులకంటెఁ బ్రాతిపదికార్థమందుఁ బ్రథమావిభక్తి “నూ॥ నిపాతేనాప్యభిహితే కర్మణినకర్మవిభక్తిః, పగరిణనస్యప్రాయికత్వాత్” (అధికరణం ౫ ఆ ౨ నూ. ౨౨) అనునూత్రమున వామనాదిప్రాచీనుల నుతంబునందుఁ బ్రసర్తిల్లఁగాఁ బ్రథమాంతములైనభూతప్రకృతినారదశబ్దంబు లెట్లుసాధువులుగాఁ దలంపఁబడియెనో యట్లే ప్రకృతంబునఁ బ్రాకటధర్మతత్త్వవిదు బ్రాహ్మణముఖ్యుఁ బురోహితుండుగా” ననుపద్యమందు ద్వితీయఃసంఖ్యమున బ్రాహ్మణముఖ్యశబ్దంబునకుఁ బురోహితశబ్దంబు విధేయవిశేషణంబైనను “కాను” అమనుజ్యంతవ్యయం బితిశబ్దార్థకంబని (అని యనియెడి యర్థముగలదని) యంగీకరించి యట్టి యవ్యయంబునఁ బురోహితుని యందలి కర్మత్వము చెప్పబడినందునఁ బురోహితశబ్దంబుకంటెఁ బ్రాతిపదికార్థమందుఁ బ్రథమావిభక్తి ప్రసర్తిల్లినదని సౌకర్యంబున సవరించుకొనినచో “బ్రాహ్మణముఖ్యునిఁ బురోహితుండని చేకొనువార” మనిన సరసార్థంబున నట్టి ప్రథమాంతపురోహితశబ్దంబు సమంజసంబయ్యెడునని యెఱుంగునది.

ఇట్లులింకను వ్యాకరణనూత్రప్రకారంబున నిర్ణయింపశక్యముగాని సశేషవిషయంబు లాద్యులపదపజ్జివిన్యాసంబు పరిశీలించి నిశ్చయించికొనుచు శాస్త్రమర్యాదం బ్రవర్తిల్లుట పరమశ్రేయంబు.

(మూలము) శ్లో॥ శ్రీస్త నాంచితకస్తూరీ పంకసంకలితోరసే

పంకజాక్షాయనాథాయ వేంకటేశాయమంగళమ్॥

వ్యా — లక్ష్మీదేవీస్త నములయందుఁ బూజ్యమైయున్న కస్తూరీపంకముతో మిళితంబైన నక్షస్థలంబువాటిల్లఁగాఁ బంకజనేత్రుండై పరఁగుచున్న వేంకటేశ్వరస్వామి కొఱకు మంగళంబయ్యెడుమని యాశాసించుచు గ్రంథకర్త “కల వేంకటనాయకః” అను స్తోత్రంబును స్మరింపించుచుండు.

శ్లో॥ సర్వపాపానివేంప్రాహుః | కటస్తద్దాహఉచ్యతే | సర్వపాపదవోయస్మా
 ద్వేంకటాచలఇత్యభూత్ - అనినబ్రహ్మాండపురాణవచనంబున సర్వపాపదాహకంబగు
 “వేంకట” బిరుదంబుతోఁ బ్రబలియున్న భగవానుని స్మరించినచోజ్ఞానాజ్ఞానకృతపకల
 మదోఽమంబులును దొలంగునన్న దృఢనిశ్వాసంబున భక్తభాగధేయంబగువేంకటనామ
 ధేయంబుననే పైశ్లోకంబును గ్రంథకర్త యనంబడుచిన్న యసూరి సమకూర్చెడునన్నత
 త్వంబును దెలియునది. ఈశ్లోకంబున శ్రీస్తనాంచిత.....తోరనే,, అను శబ్దంబు
 బహువ్రీహీసమాసంబు. ఉరశ్శబ్దాంతమైన బహువ్రీహీకి సంస్కృతవ్యాకరణంబున
 సామాసాంతమైన కప్పత్వయంబు ఉరఃప్రభృతిభ్యఃకప్, (అ ౫ పా.రనూ.౧౫౧)
 అను నూత్రంబునఁగలిగి శ్రీస్తనాంచితకస్తూరీ! పంకసంకిరితోరస్కాయ,, అని యి
 ట్లుండవలయును. శబ్దసామ్యనంబునకు యత్నంబుచేసినం బద్యలక్షణంబునకు భంగంబు
 గలుగును. ఒకవేళ సామాసాంతవిధిరనిత్యః,, అనుపరిభాషవశేంబునఁ గ్రప్ప్రత్యయం
 బనిత్యంబని యంగీకరించినచోఁ బూర్వోక్తప్రయోగంబు సాధునినందులేని యటు
 లనందగుఁ ప్రాచీనకవికృతమైన యొకమహాగంధములో నెచ్చటనేన నిట్టి నలుసుండె
 నేని యచ్చటనిట్టియనిత్యత్వపక్షం బంగీకరించి దోషపరిహారంబు చెప్పినం బాగుండు
 నుగాని ప్రకృతంబున రచియించినయొక్కయనుష్టుప్శ్లోకములోనే యిట్టి యనిత్యత్వ
 పక్షవలంబనం బగతికంటె తోఁచెడిని. “ద్విత్రిభ్యాంపాదౌ మూర్ధనుబహువ్రీహకా”
 (అ.౬ పా.౨ నూ.౧౯౭) అను నూత్రమున నైన యనిత్యత్వజ్ఞాపకత్వమున శ్లో॥చతు
 ద్దశేసహస్రాణి | రక్షసాంభీమకర్మణాం | త్రయశ్చమాషణ్భరత్రిమూర్ధానోరణేహ
 తాః,, ఇత్యాద్యుత్తరరామచరితాదిపూర్వ కవిప్రయోగంబులుసయితము సాధువులనుట
 యిష్టములేక వ్యాఖ్యాతలచేత నన్యథా సవరింపఁబడినవి. ఇంతియకకాక, ఉరశ్శబ్దాంత
 మైన బహువ్రీహీలోఁ గ్రప్ప్రత్యయంబునకు ననిత్యత్వపక్షంబంగీకరించుచునినరీతి యే
 కవిప్రయోగమందును గానరాకున్నయది. శ్లో॥ వ్యూహోరస్కృవృషస్కంఠస్సాల
 ప్రాంశుర్మహాభుజః॥ అను కాళిదాసప్రయోగంబును వ్యూహోరస్కేన, మహోరస్కే
 న,, అనిన హయవరట్ నూత్రస్థ భాష్యకారప్రయోగంబులును, నురశ్శబ్దాంత బహు
 వ్రీహీవిషయములోఁ గ్రప్ప్రత్యయంబున కనిత్యత్వపక్షం బంగీకరించి యీపూర్వోక్త
 ప్రయోగంబును సాధువుగాఁ జేయుటకు బ్రబలప్రతిబంధకంబులుగా నున్నవి గావున
 నియ్యదియిట్టి యనన్యసాధారణవ్యాకరణగంధమునకు రచనాకర్తయనిపించుకొనునూరి
 గారియొడ నాశ్చర్యజనకంబనక తీరదు.

గ్రంథకర్తత్వవిచారణ (అంకితము) 11

అంకితము అనగా గ్రంథకర్తత్వవిచారణ (అంకితము) 11

(మూలము) — కం॥ మున్ను మదుపజ్జంబుమరిచినదనవ్యాకృతినిసూత్రతతినోకొకొంతరిచినదనిగించి యిదిఘటించితి॥ ననయము బాలవ్యాకరణమున భంగిరచగకొ॥

అంకితము అనగా గ్రంథకర్తత్వవిచారణ (అంకితము) 11

వ్యా — మదుపజ్జమ్ = మదు-ఉపజ్జ-మదుపజ్జమ్, అని సంస్కృతసమాసము. ఉపజ్జ యవఃగా వేత్తొకరియుపదేశము లేకుండనే తనచేత మొట్టమొదట దెలియుంబడినయంశంబని సంస్కృతవ్యాకరణమున గర్భాంతమందు గప్రత్యయము. వాల్మీకి మహామున్మాదులచే నుపదేశములేకయే తనంతతాను స్ఫురించిచేయంబడినటి శో॥ మాని మాదప్రతిపాంత్య మగమక్యాశ్వతీస్సమా॥ ఇత్యాది శోకమువంటిదని భావము. ఇటు విశేష్యమైన వ్యాకృతశబ్దము స్త్రీలింగమైనను ఉపజ్జోపక్రమంతద్వాద్యాచిఖ్యానా యామ్, అను పాంసక్రృతిక సూత్రంబున నపుంసకమును, తత్ప్రముపరి (86) సూత్ర మిట్లు ననావశ్యకము. తనదినవ్యాకృతిని = బిస్మిన (గీర్వాణభాషలో మున్నుతాను రచియించిన) వ్యాకరణంబున నని యర్థము. మొట్టమొదట దాను గీర్వాణభాషలో రచియించిన యాంధ్రవ్యాకరణములోని సూత్రములను బాలురకు సుబోధారమే తెనిగించి వ్రాడించితిని పద్యతాత్పర్యము మఱియొక దాను బహులక్ష్యంబులు పరిశ్రమతో సంగ్రహించి గీర్వాణభాషలో నీ తెలుగువ్యాకరణంబును మొట్టమొదట రచియించితి నన్నతాత్పర్యముగల మాటలునూడ గ్రంథావయవిభును గ్రంథాంతమందును నచ్చుపడి యున్నవి గాని యయ్యవి యీపద్యార్థముతో పవే గత్యర్థములని యూహించి పరిశ్రమ జరిచితిరికి ఇటులు పద్యార్థములననేకాక యీ బాలవ్యాకరణపురస్థంబు బహులక్ష్యమున నాంధ్రభాషను మై గీర్వాణభాషలో నొకమాత్రగ్రంథము తాను వ్రాసినచో పూర్వగ్రంథాంతంబుల మునునొచ్చుననుచు భవతి, అను సూత్రంబున దృఢత టుమకొనుటకు పాపపున్యంబునం జెప్పుచుండుట కానిపించుచున్నది. పద్యంబు లోని మదుపజ్జ శబ్దంబున బాలవ్యాకరణమునకు మాత్రామయిన పాంసక్రృతిక సూత్రకోశంబు నేనేమొదట రచియించితినిగాని వేత్తొకరు రచియింపలేన, నిననిషేధారమును వ్రాడించుట తోచుచున్నది. ఈగ్రంథకర్తకు నేలయింతునుమానమో వింతగా నున్నది. కాలిదాసాదికావ్యకర్తలు గాని, పాణిన్యాదికా ప్రకర్తలు గాని వాదిగలభ

కర్తృత్వమున నై నకీర్తింజేసి విబుధు లుపజ్ఞాశబ్దంబు నుపయోగించుటతక్కుసర్వసామాన్యముగా నిట్టిపదంబును దమంతతాము వాడుకొన్నరీతి కానరాకున్నది. ఇంతియకాక యీచిన్నయనూరిగారు సైతము నీతిచంద్రికయొక్క గ్రంథకర్తృత్వవిషయమై యిట్టిమదుపజ్ఞ శబ్దంబు నుపయోగించుకొని వివక్షించుకొనుటలోనింత శ్రద్ధవహించినట్లుకనంబడదు. ఇంతశ్రద్ధతో వక్కాణించుకొనుటయే గాని యాశోశం బేకోశస్థానమందును గోచరింపక యున్నది. శబ్దలక్షణసంగ్రహమును పేరను సప్తపత్రియైన యొకపాత్రంబామాత్రము తెనుంగున వ్రాయంబడిన నూత్రంబులతో నుదాహరణాదివిరహంబుగా ముద్రితంబై కనంబడు. ఈమూలపద్యంబునొద్దను బ్రసంగవశంబునఁ జెప్పఁగా నవసరంబైన యొకయంశంబుగలను, శిష్టు కృష్ణమూర్తికాస్తులిగారును, పరవస్తు చిన్నయనూరిగారును సమకాలికులుగాన నొకప్పుడిద్దఱును దటస్థించి వ్యాకరణశాస్త్రప్రస్తావనఁ జేయఁగా నూరిగారి పాండిత్యంబున కోడి కాస్తులిగా రెంతయునోర్వలేక నూరిగారి ప్రసిద్ధిని భంగపఱుపవలెననియెంచి తత్కృతమైన బాలవ్యాకరణంబు నెట్టెట్టులో సంగ్రహించి, స్వప్రణీతమైన సంస్కృతగంధమున కయ్యది తెలుంగేకాని వేటొకవిశేషంబు లేదని యనిపించుటకై టీవల సోదాహరణవివరణంబుగా హరికారికాగ్రంథంబును రచియించిరి యన్న కింనదంతియొకటి వాటిల్లుచుండు ఇది యెంతవఱకు నమ్మఁదగినదో శాంఛే మాలోచితము.

(1) వేదశాస్త్రాధ్యయంబునకు నిజీకతంబైన బ్రాహ్మణవణాంబునంబుట్టినది మొదలు గురుకులశిక్షనొంది యనేకసభాస్థుల శలాకపరీక్షలిచ్చి యాటిరీతి రాజాస్థానంబులందు యావజ్జీవమును బండితుఁడుగా నెన్నికగాంచిన కృష్ణమూర్తికాస్తులిగారి వంటి పెద్దభారతయోధు తెలుంగుపండితుఁడైన నూరిగారికోడెనన్నవాక్యంబును విన్నతోడనేఁజ్ఞో॥ బాధితందృశ్యతామత్తైస్తేనబాధోనదృశ్యతేజీవన్నాఖునకామార్జారంహంతి హన్యాత్కథంమృతః॥ అపిపాశుపతాస్త్రేణవిద్యశ్చేన్నమమారయః నిష్ఫలేభునిన్నా గోనజ్జీవతీత్యత్రకాప్రమా॥ అనునట్టి వేదాంతపంచదశీశృప్తిదీపాంతభాగమందలి శ్లోకద్యయంబును నీసందర్భమున మాకు జ్ఞప్తికివచ్చి హాసంబువొడముచున్నది.

బ్రాహ్మణేతరుండు తానుజదివినజదువు బ్రాహ్మణుని చదువులోసర్వాసతమా శంబున్నను నంతమట్టేవంతగాఁదోచి బ్రాహ్మణు డెవోచదివినంగాని యాశీకం

పలేనికీర్తినిసులభంబుగా సంపాదించును. కూపాదకంబు తానుప్పనగాక యిందుక
రుచిగానున్నచో గంగోదకంబును మీతీయున్నదనినయతిశయోక్తిని సంపాదించును.
శాస్త్రులగారిని నూరిగారు మీతీనారన్నవాడుకకూడ నట్టిదేయని మాతాత్పర్యము.
“ఆ.గీ. శిష్టకులకలశజలనిధి శీతకరఃకృష్ణమూర్తిసంఖ్యావాః | షడ్ధర్మ నీస్వతంత్రాస్త
నోతి హరికారికావళీంవృత్తిమ్” అనితనగ్రంథాదిని షడ్ధశానములయందునుస్వతంత్రం
డని నిర్భయంబుగాఁ బ్రకటించుకొనిన కృష్ణమూర్తిశాస్త్రులుగారినంటి పెద్దపండితుని
తనకే శాస్త్రునందుఁ బరిశ్రమగలవో యాసంగతిని గ్రంథాదియందుఁ దెలియజేయజం
కిన చిన్న నూరిగారు మీతీనన్నమాట యెట్లుసాసంగును. ఇందుమించుగాగ్రంథకర్తలు
గురుకులశిక్షగా శాస్త్రాభ్యాసం బొనర్చినచో నట్టితమరొకగ్రంథంబును రచింపవలసి
వచ్చిన సమయంబున రచనకుందగినంత సంభారము తమయొద్దఁ బూర్తిగానున్నది యని
బుధులకునూచించుటకై యెంతోయుత్సాహముతో స్వకీయమైన శాస్త్రపాటవంబును
బ్రోచనాపూర్వకంబుగాఁ బ్రకటించుకొనుట తఱుమ సంప్రదాయంబుగా నిటీవల
నున్నది. శ్లో. “అహంచనాట్యశ్రుతి పారదృశ్యా సుధామునస్తస్యకవేళ్ళవాచః”
అని ప్రతాపరుద్రీయమందు నూత్రధారుఁడు తనపాండిత్యంబును శ్లో. “యేన స్వైరమభా
ణిపాణినిమతం ప్రాణాదికాణాదవాగ్ధుంభే.” అని సాహిత్యరత్నాకరంబున ధర్మనూరి
యునుశ్లో. “పాతంజలేమహాభాష్యేకృతభూరిపరిశ్రమః.” అనిశబ్దేయ శేఖరప్రారంభం
బున నాగేశపండితులును, శ్లో. “శ్రీమత్జ్ఞానేంద్రభిక్షో రథిగతసకలబ్రహ్మవిద్యాప్ర
పంచః” ఇత్యాదికముగా రసగంగాధరమందు జగన్నాథపండితరాజును శ్లో. “వాణీం
కాణ భుజీమజీగణదవాసాసీచ్ఛ వైవాసికీమ్” అని మల్లినాథనూరియును, నిట్టులనేకులు
బుధులు ప్రకృతకృత్యంబునకుఁ గావలసినసంభారము తమయొద్దమెందుగా నిండియుండె
నని నూచించుటప్రరోచనామూలంబునఁ బ్రసిద్ధమైయున్నది.

కాఁబట్టి నూరిగారు గురుశిక్షతో సంస్కృతవ్యాకరణమే చదివియుండెనేని
యట్టివలసినశాస్త్రపరిశ్రమ సంభారము తనకుఁ బ్రబలంబుగా నున్నది యనిశాస్త్రసం
ప్రదాయాంశంబులతో నిండియుండిన యిట్టిబాలవ్యాకరణంబు రచియించుసమయంబున
నుత్సాహంబుతోఁ గృష్ణమూర్తి శాస్త్రులుగారువోలెఁ జెప్పుకొనియుందురుగానియిట్లులు
తెలిసినను మానంబుతోనుందురని యెవ్వరును ననుకొనరు. ఈతెలుంగువ్యాకరణంబు
కేవలమును సంస్కృతవ్యాకరణమును జదివినంతమాత్రమున రచియించుటకు నలవియైనది

గాక శాస్త్రాదులయందు నిష్కృష్టమైన యనుభవప్రపాకంబునం జేయుచున్న గ్రంథము
న్నసంగతి నిర్వివాదాంశంబు. ఇంతగొప్పగ్రంథమును రచియింపసాధనంబైన శాస్త్ర
జ్ఞాన మేగురినివలనఁ దనకులభ్యమైనదో యాగురుని నమస్కరించుమారంబువగ్రంథాది
యందు ఋజువుచేసికొనుభారం బీమూరిగారికి నవశ్యకర్తవ్యంబై యున్నది. నిజంబు
గా నీపాత్రంబు రచియింపఁగలిగినంత శాస్త్రజ్ఞానమే యుపదేశమైనచో బ్రాహ్మణేత
రుడైన తనకింత ప్రతిభనుగలిగించిన గురుశేఖరుని నీతనిమనస్సాక్షి భవావిశ్వాసంబు
తో వేనోళ్లను గ్రంథాదియందుఁ బొగడంగాఁ బొదుమంగాని యటులుగాకనన్నసవగా
విశ్వాససీనతతో గురునిం దలంపనీక యూరకుండదని నానమ్మకము. ఇట్టి గ్రంథము
చేయుట శ్రుతపాండిత్యంబుగలిగి బుద్ధికుశలతతో "నీతివందిక" లోనైన వచన రచ
నాదికము సల్పుటవంటిదిగాదు. నూ. "కృచ్ఛగహనయోః కవః" (47 పా 22
నూ 22) అను నూత్రంబునకు "కష్టం శాస్త్రం; దురవగాహమిత్యర్థః" అని నైయా
కరులు టదాహరించుటంజేసి శాస్త్రంబు సామాన్యంబుగాఁ జొరఁబడకన్యముగానిది
యని చెప్పుదురు. అనఁగా నెంతోచిరకాలము సత్త్వగుణంబుతో గురుకులవాసముచేసి
చదివినంగానియబ్బునదిగాదని భావము. బ్రాహ్మణునికే యెంతోకష్టమెయ్యుండగాఁ
వేదాంగమైనవ్యాకరణంబు బ్రాహ్మణేతరునికి లభించుట యింక నెంతదుఃఖాటమో
చెప్పవలసినది యేమున్నది? "ఛందోవత్సూత్రాశిభవంతి" అను వృద్ధిరాదేచ్ నూత్ర
స్థభాష్యంబునం జేసియు, వై శేషికాది నూత్రములువోలె గాక వేదాంగమైనందున
వ్యాకర్షి నూత్రములే వేదమువంటివియని క్షేయటాదులు వివరించుటంజేసియు నిప్పటి
కాలంబుకంటెను నట్టి పూర్వకాలంబున ఛాందసత్వంబు మెండుకావున బ్రాహ్మణులు
ల్లో|| "భావం నచాస్యాహమనుప్రదాతు | మలిం ద్విజోమంత్ర మివాద్విజాయ" అను
సుందరకాండీయ వచనప్రకారంబునశిఖాయజ్ఞోపవీతంబులులేని చాతనివారికివ్యాకరణ
నూత్రంబు యుపదేశించుట కాలధర్మప్రాయంబైనందున దుఃఖాటంబు పవిత్రకోలమం
దేకాక జాతాశాచాదులయందు మామకగురుచరణారవిందంబులు వ్యాకరణశాస్త్రపా
తంబు చెప్పకయండుట స్వానుభవంబయి యున్నది. ఇట్టిస్థితిలో నెంత కడుపుకక్కు
టికికిఁ జొరంబడినవాడైనను వ్యాకరణశాస్త్రమునఁ బఠనపాఠనాదులు జరిగింపఁగలిగి
నంత విద్వాంసుడైన బ్రాహ్మణుండు "ఛందోవత్సూత్రాశి భవంతి" యను భాష్య
రచననంబును భస్మముపాలుసేసి యొడలు గగ్గరుపటొండక చాతనివారికి నియమా

ర్వకంబుగా నిప్పటినవనాగరక కాలంబునసయితము హిందూదేశంబున వ్యాకరణవిద్యా
స్వీకారంబు నేయింపఁగా సాహసింపఁడనియే యెల్లరతాత్పర్యమైయుండునని నేదలం
చెదను. ఒకవేళ నట్టి బహువాత్సల్యంబుగలిగినగురువు పూర్వకంబున లభింప వ్యాకరణ
శాస్త్రపాటవంబబ్బినచో నట్టిగురుని నమస్కారపూర్వకంబుగాఁ దనశాస్త్రపరిశ్రమంబు
ఋజువుగాఁగ గ్రంథాదియం దేల చెల్లడించుకొనకయుండును? బ్రాహ్మణులుమాత్ర
మందఱును గురువందనపూర్వకంబుగా నబ్బినవిద్యాపరిశ్రమమును ఋజువుగాఁగఁజేసి
కొనుచుండిరా? యని యనంగూడదు బ్రాహ్మణేన నిష్కారణోనధర్మః మండగో
వేదోధ్యయో జ్ఞేయ శ్చేతి" యనెడియాగమప్రామాణ్యంబున బ్రాహ్మణుఁడనిపించు
కొన్నవానికివేదంబును వ్యాకరణాదిషడంగంబులును జదువుకొనుట సహజముగానివిత
గానందున ఋజువుభారంబవసరంబులేదు. గురునమస్కారరూపంబైనమంగళం బొక
ప్పుడు విప్రునకు మానసికంబైయుండవచ్చును. బ్రాహ్మణేతరునికింగూడ గురువందనము
మానసికమైయుండవచ్చు నందులేని, తనకులంబున కెన్నండును లేనియద్భుతజ్ఞానవైభవం
బునుగలిగించినగురునియొడ భక్తివిశ్వాసంబులు మిక్కిలి పెనంగులాడితమ్మునుబ్రకటిం
చుకొనకమానవనిశాతాత్పర్యము. కాబట్టిసహజపాండిత్యమునే "పంకసంకలితోరసే"
యనిన యప్రప్రయోగంబుగూడ స్పష్టపఱుచుచున్నది. కాఁజట్టి యాయనశ్రుతపాండి
త్యము గలబుద్ధికాలియనందగునుగాని గురుకులవాసముచేసే శాస్త్రమభ్యసించినవాఁడని
చెప్పుటకుఁ దగినయాధారంబులేన్నివిధిబులను గానరాకున్నవి. ఇట్టి సహజపాండిత్య
కాలి గురుకులవాసశీతుండైన శాస్త్రులవారిని నోడించెనన్నమాట దేహంబునబండబలం
బుగలపురుషుఁడు గురుకులంబున సామువిద్వేషేర్చి ప్రగల్భుఁడైనయొకమల్లశిరోమణిని
మర్దించెనన్నవచనంబువోలే మాసాస్పదమైనపుక్కిటిపురాణంబుగాని వేటొకటిగాదు.

2. శాస్త్రులవారు చిన్నయనూరినిజూచి యోర్వలేకపోయిరి యన్నమాట
యెంత సందర్భముగానుండునో విమర్శింతము. లోకములో నెల్లరకును దమగొప్ప
దృష్టికి నాగిన వస్తువునుజూచి నప్పుడె యోర్వలేమి పుట్టునుగాని తక్కువ వస్తువును
గాంచిన ద్వేషంబు గలుగనేరదు. శాస్త్రులవారికి బహువిద్యలయందు లోకోత్తరప్రజ్ఞ
గలదన్నయాయన యశంబునకు నెదురాడువారు కనంబడరు. ఈయనచాటుధారగాను
భయభావలయందును జెప్పిన చమత్కార పద్యంబులు వచ్చిన పెక్కురువిద్వాంసులు
పస్తావనా వశంబునఁ జదివి యానందింతురు. ఈయన యుపాసించిన గణపతి దేవత

వరప్రభావంబును లోకాతీత ప్రతిభ గలిగినది యన్నంత యనన్యసామాన్యప్రజ్ఞయన్ని నట్లు ప్రసిద్ధిగలదు. బ్రాహ్మణేతరుండైనను, చనిపోయిన చిన్నమూరికింగూడ బుద్ధికారి యై నందున సంస్కృతాధ్ర సాహిత్యదృష్టిద్వయంబును మిక్కిలి వికారంబే యందము. అయినను నింతలో కోతరప్రజ్ఞగల యాయనదృష్టికి నచ్చియయ్యవి యనూయపడునంతటివిగానుండనేరవు. వివాదశ్చ వివాహశ్చ సమయోరేవ కోభతే" యను న్న్యాయంబున సమానస్కంధులకే యోర్యరేమిని ద్వేషంబు గలుగును. సింహంబు తన ఘనతకుండగిన యేనుంగునుజానియే ద్వేషించునుగదా! శ్లో. "సంత్యక్త్యేపి బృహస్పతి ప్రభృతయస్సంభావితాః పంచషస్తాన్ ప్రత్యేషవిశేషవిక్రమరుచీ రాహుర్నవేరాయతే" యనిన భర్తృహరి సుభాషితంబు ననుసరించి కాస్తులవారికి ననూయసహేతుకంబుగాదు. చాతని జాతి తెలుంగు పండితుడుచేసిన యొక తెలుంగు వాక్యరణంబున సంస్కృతపండితుండైన బ్రాహ్మణుడు తనయశస్సుపోయినదని యెంచుకొనఁడు. సంస్కృతపండితునిదృష్టి తెలుంగునందు నంత ఘనంబుగాఁ బోవనేరదు కాననే సంస్కృతపండితులు తెలుంగుకవుల సంఖ్యలోఁ దక్కువ యగుటకుఁ గారణంబు. మఱియు నీయుగంబున నొరులకు బ్రహ్మద్వేష మున్నంతగా బ్రాహ్మణుని కితరద్వేష ముండనేరదు. మీఁదు మిక్కిలి బ్రాహ్మణులు సయితము తమ నిష్పక్షపాతద్విజ భావముం బొగడించుకొనుటకై "బోద్ధాలోమత్సరగ్రిస్తా" యను న్న్యాయంబున స్వజాతిసే వంచి పంజాచి తమ శివాచార భర్మంబుల వెల్లడింపఁ జూచుకొందురు. ఈనడుమ నీబాల వ్యాకరణంబు స్వోత్పత్తి కీర్తికిందగునటులు తనపూతగంధప్రభావంబునఁ బాదజుండైన మాశిష్యుని మానసమ్మును మహామిషరుచికిం జొనిపి పూతిగంధిం జేయుసమయంబునఁ బరులపంచలపాలై యాయానోటం బడఁజాలక కన్నీరు మున్నీరుగాఁగఁ బలదించు మాపలుకుం బడంతి పడుపాట్లు పాటింపలేక జాలింగీలించిన డెండంబున శిష్టరక్షణకుల ధూషణుండైన యేలూరి లక్ష్మీనరసింహమూర్తి బి. యే గా రట్టిమాచతురాస్యవశ్యజే వతసుల్లంబు రంజిల్ల మన్నించి యూరడించి మరల బ్రహ్మముఖంబున నర్పించుచుఁ బ్రాచీనకాలంబాననుండియుఁ బ్రసిద్ధింజేందిన యామేబ్రాహ్మీనామధేయభాగధేయమ్మును విడవాడనీయక పలుతెఱంగుల సార్థకత నెందించిరి గావున స్వస్థుండైన (సర్వస్థుడు లేక తన్నుంబొందిన) యానుహృద్వలేణ్యుని శ్రీమన్నారాయణుం డాదరింపఁగా నిట్లు కృతజ్ఞ భావంబుతోఁ బ్రసక్తాను ప్రసంజనఁ నశంబున బ్రస్తావించుముగాక॥

శా.వీ. (ఏలూరియనియనర్థము) లక్ష్మీనరసింహమూర్తి చిత్రకాయితో శంకరాచార్యుజం
 ఘాటుంజేసినభాతి భీతికతనక గాలాడకున్నట్టి దు
 మ్మలంబందుఁ గ రావలంబనములక సాధూపకారం బతం
 ద్రాశుండై యొనరించు; స్వస్థునతనిక నారాయణుం డోముతక.

శావున నంతటి బహువిద్యా పటిష్ఠుండైన కృష్ణమూర్తి శాస్త్రులవారు చిన్న నూరిపాండి
 త్యముఁజూచి యీసుంజేందిరి యన్న పలుకు పరిహాసాస్పదం బయ్యెడి.

౪ ఇకను నూరిగారురచించిన బాలవ్యాకరణంబు నెట్టెట్టులో సంగ్రహిం
 చి శాస్త్రులవారు సంస్కృతము చేసికొనిరి యన్నయంశ మెంతనిజంబోచర్చితము.

ఒక భాషలో నచనరూపముగానున్న గ్రంథమును వేరొకభాషలో శ్లోకరూ
 పమున ఛందోబద్ధంబుగాఁ జేయునపుడు, ధారాశంభైయుండుట మిక్కిలి కష్టంబు అట్టి
 ప్థితిలోఁ గృష్ణమూర్తి శాస్త్రులవారు రచించిన హరికారికలుజైలిలోఁ బ్రవాహరూ
 పంబున నున్నయనియనుట మతిమంతులకుఁ దోఁపకమానదు.

అయ్యవి లక్షణబద్ధంబైనను నితరాపేక్షంజేసి యిటుకాట మనుభవింపక స్వ
 యంభువుగా నుప్పతిల్లినరీతితోఁ గనంబడునని నిస్సంశయంబుగాఁ జెప్పందగు శ్లో. ప
 టుత్వం సత్యవాదిత్వం! కథాయోగేన బుధ్యతే! అస్తబత్వమచాపల్యం ప్రత్యక్షేణైవగ
 వ్యతే" యనిన వచనప్రకారంబున మాటాడించి కదుపుటచేతను ముఖనర్చస్సు గనుం
 గొనుటచేతను ననుష్యుని స్వరూపస్వభావాదులు మతిమంతులకు నునాయాసముగాఁ
 బొడకట్టువట్టు కవితాసరస్వతీ పదపగార్థంబులం బరిశీలింపఁగా నట్టి శునుభవశాలులకు
 ముంజేతి కంకణంబువోలేఁ గనంబడి స్వయంభవనభాషాంతరీకరణగ్రంథంబులు గుప్పున
 వెల్లడికాకమానవు. శాస్త్రీకృతహరికారికా సంస్కృతగ్రంథంబును నూరి కృతాంధ్ర
 గ్రంథంబును నొక్కకాలంబున రెండుచేతులందును నుంచుకొని పరిశీలించితిమేని భా
 షావేషభేదంబుగాక నూత్రక్రమంబునందును నూత్రస్పృతులయందును నడుమనడుమను
 వివరణ వాక్యాదులయందును నాకారంబున గుడియెడమచేతులు వోలెనుండి పాఠ్యాపర్య
 వివరణం బెన్నుటకు సామాన్యంబుగాఁ గష్టంబైతోచును. రెండుగ్రంథములలోనివి యు
 దాహణంబు లొక్కటియే యయియున్నవి. సంధిపరిచ్ఛేదములోని (18) నూత్రము
 క్రిందను "చందోయి" యని శాస్త్రులవారి గ్రంథములో నుదాహరణముఁడంగా దాని

బదులుగా బాలవ్యాకరణంబులో “కందోయి” యని యుదాహరింపబడియె. అచ్చటచ్చట “నంతయు రామమయ” మనుదానికి బదులుగా “నంతయుఁ గృష్ణమయము” అనినట్లు బాలవ్యాకరణంబున వేఱుగా వ్రాయబడిన యుదాహరణంబులు పదిసంఖ్యకం టె నెక్కువగా నుండవు. ఈ గ్రంథములు చూడగా శాస్త్రీ సూరులిద్దఱలో నెవ్వరో యొకరు శ్లో. “యస్యాశ్చోర శ్చికురనికరః కర్ణి పూకో మ మూ రః” అనిన ప్రసన్నరాఘవనాటకములోని శ్లోకంబునఁ జెప్పబడిన కవులలో నాదికవీంద్రుని పదవిని నధిష్ఠింపకతీరదు. శిష్టు కృష్ణమూర్తి శాస్త్రీగారే సూరిగ్రంథును హరించినట్లు కనబడినచో నిపుడు శిష్టు శబ్దంబునకు శాసింపబడువాడని యర్థము చెప్పవలయును. బ్రాహ్మణద్రావిడంబును సూరిగారపహరించినరీతితోఁచినచో నిపుడు, పరవస్తు—పరద్రవ్యమైన; చీత్—జ్ఞానముయొక్క, నయ—తీసికొనిపోవుటయందు, సూరి—పండితుడని, అనగాఁ బరద్రవ్యమైన జ్ఞానరూపవ్యాకరణగ్రంథమునుహరించినవాడగుగాన బేరు యాన త్తును సార్థకంబుచేసికొనెనని శ్లాఘింపవలయును.

4. శ్లో. ఆర్యా “శ్రీమత్కదంబవర్ణః స్థిరలసదైశ్వర్య యుక్తిరంజయతః| ఇన గాలగోత్ర ధర్మస్ఫురిత శ్రీకాళహస్తి నగరీశః|| శ్రీమద్వరదామరకుల| ధామావరనూ క్తితస్సోహం| సుమతిర్వృత్తిం నన్ననమాత్రాణాం కృష్ణమూర్తి రిహకుర్వే|| అని యిన గాలగోత్రస్థుడైన దామర చినరామన్నయనెడి కమ్మకులస్థుఁడు కాళహస్తి సుంధానాథిపతి రచియింపుమనఁగా పరికారికాగ్రంథమును నతనికిఁ గృతియిచ్చి చేసినట్లు గ్రంథాదియందున్నది. సూరికృతమైన యీ బాలవ్యాకరణంబును దొంగిలి (1840—1885) సూరిగారు జీవించియుండఁగానే శాస్త్రులవారు (1790—1870) సూత్రాదులను సంస్కృతముచేసి యాయుదాహరణంబులతో నే చినరామరాజునకు గృతియిచ్చెనని చెప్పవలయును. అంత పండితేంద్రుఁడు సూరివ్యాకరణంబును దొంగిలించి సంస్థానాధిపతికిఁ గృతియిచ్చెననుట కుజేరుఁడు దారిద్ర్యబాధను గుచేలువియింటికిఁ గన్నముచేసి వెంటనే యాదొంగ సొమ్మును నొకగొప్పరాజకీయాధికారికి నమ్ముటనంటిది. ఇంతియగాక సూరిగారే కం. మునుమదుపజ్ఞంబగుమందనరినవ్యాకృతినీ..... ఇత్యాది వాక్యంబులతో దాను మొదట సంస్కృతములోఁ జేసిన వ్యాకరణగ్రంథములు దెనిఁగించితినిని తెలుపుచున్నారు. కాన సూరి కృతమైన సంస్కృతగ్రంథంబునకు మరల శాస్త్రులవారు వేఱుమాటలతో సంస్కృతముచేసి గాని లేకదొంగిలించిన సూరికృతగ్రంథము మొదటను దాను రచియించినట్లు సూచించునట్టి పంచషష్ఠ్లోకంబులను బూర్తి చేసిగాని సూరిజీవితకాలములో సంస్థానాధిపతికిఁ గృతియిచ్చి యని చెప్పవలసియుండును. ఈ

యంశేం బెంతనిజంబని నమ్మదగియున్నదో విమర్శింపఁగా బుద్ధిమంతులకే విడిచెదను. వాగనుశాసనండు సంస్కృతంబులో రచియించిన యాంధ్రవ్యాకరణంబునకు నాంధ్రక బ్దిచింతామణి యనియుఁగృష్ణమూర్తి శాస్త్రిలవారు గీర్వాణభాషలోఁజేసిన యాంధ్ర వ్యాకరణంబునకు హరికారికలనియుఁ జేరువిందుముగాని నూరిగారు పద్యాదులలోఁ దాను సంస్కృతభాషలో రచియించినాఁడ నన్నయాంధ్రవ్యాకరణంబునకు నామక రణం బేమియుంచిరో బాలవ్యాకరణస్థపద్యంబులోఁ జెప్పికొనియుండిమనవీనులకు విం దుచేసినవారుకాఁరెరి. ఒక వేళ నయ్యది నామరూపంబులులేని వ్యాకరణంబై యుండవచ్చును. హరికేబ్దంబునకుఁ గృష్ణమూర్తి యధముగాన గృష్ణమూర్తి శాస్త్రిలవారు దాను రచియించిన కారికలనియు మహాభాష్యంబునకున్న హరికారికలతో సమానములనియు నూదించుటకై హరికారికలని శ్లేషార్థనామంబుంపఁబడినది. మఱియు “అదియే హరిభట్టకృతమై యధర్వణాదులచేఁ జేర్కొనఁబడిన కారికావళియైన పక్షమునఁ జిన్నయ నూరి తనవ్యాకరణములో నూత్రములన్నిటిని హరిభట్టకృతగ్రంథమునుండి బొంగిలించి తన పేరటఁ బ్రకటింపినట్లు స్పష్టమగును. అయినను మూలగ్రంథములోఁ జూపఁబడిన లక్ష్యములు కొన్ని యధర్వణాచార్యుల కీవలియాధునికగ్రంథములోనివి యగుటచేత వ్యాఖ్యానముమాత్రమే కాక మూలగ్రంథముసహితముకృష్ణమూర్తి శాస్త్రివారే రచియించి తేమోయని పలువురు సంకేహపడుచున్నారు. అట్టిగ్రంథమును రచియింపఁగల సామర్థ్యమావిద్యత్కవికిఁ గలదనుటకు సందేహములేదు.” అని రాయబహదూర్ వీరేశలింగకవిగారు శిష్టు కృష్ణమూర్తి శాస్త్రిలవారే యీవ్యాకరణము రచియించినట్లు తమ రచియించిన కవిచరిత్రమున, కృష్ణమూర్తి శాస్త్రిలవారిజీవితమును వ్రాయునట్టిప్రకరణంబులోఁదెల్పుచున్నాను. ఈకృష్ణమూర్తి శాస్త్రిలవారు సకలశాస్త్రాధ్యయనంబొనర్చిసంస్కృతభాషలో యక్షోల్లాసమును కావ్యంబును, నల్లపీపల్లవోల్లాసము మదనాభ్యుదయమును భాణములను, రామాయణకథను జెప్పునట్టుకంకణబంధుంబును. హరికారికలను, నీలశైలనాథీయమును; ఆంధ్రభాషలో సర్వకామదాపరిణయమును వేంటాచలమాహాత్మ్యమును, పిత్తారణ్యమాహాత్మ్యమును, పంచతంత్రమును, వసుచరిత్రవ్యాఖ్యానమును రచియించిరని యీయనజీవితలేఖన ప్రకరణంబునఁ కవిచరిత్రలోనే వ్రాయఁబడి యున్నది. సంస్కృతాంధ్రభాషలయందు నింతయఖండసరస్వతీకరుణాకటాక్షులబైశ్వర్యంబుతోఁ దుల

దూఁగుచున్న శాస్త్రిలవారు, పట్టుమని యొకగ్రంథంబునైనను సొంతముగా వ్రాయ

లేనినూరిద్రవ్యము నపహరింపవలసినంత యాపదను నవసరంబులేదు గాన నూరిగారే యీమన వ్యాకరణంబును దెలిగించి ప్రకటించికొంట నిశ్చయము.

5. గ్రంథములోనికిదిగి యొకను స్థానీపురాకవ్యాయంబున విమర్శింతము గాక

సంధిపరి-లోని (18) నూత్రమునొద్ద “చందోయి” యని కాస్తులివారి వ్యాకరణంబులోను, “కందోయి” యని నూరివ్యాకరణంబులోను నుదాహరింపబడిన భేదంబుని యీవఱలోఁ జెప్పితిని. ఇప్పటి ప్రాపంచిక జ్ఞానంబునఁ దక్కున యనుభవంబుగల కాస్తులివారు “చందోయి” యని యుదాహరింపఁగా, నట్టి యుదాహరణంబు చదివి పాఠశాలలోని బాలురు నవ్యుడుకని యెంచి చెన్నపురికాస్త్రసాహకాలలో నాంధ్రోపాధ్యాయుండై లౌకికజ్ఞానంబునఁ బూర్ణుండైన నూరిగా రాయుదాహరణంబును జూచి తీసివేసి “కందోయి” యనిబహిరంగముగాఁ జనువఁదగిన యుదాహరణముగాదిద్దినట్లులు స్పష్టపడుచున్నది.

6 శ్లో. శబ్దాద్యహ్రస్వతో నార్థ బిందుగో పోద్రుతస్య | వినేకాటావస్యచాత్మ ద్రుతస్సంశ్లేష భాక్చన||-సంధి-పరి; ఈనూత్రంబున “ఇక, అట” అనురెండుశబ్దములం దుఁదప్పఁ దక్కినశబ్దంబుల మొదటి హ్రస్వముమీఁద నర్థబిందు వుండదని కాస్త్రీగారు

ఇక, అట, చుడు-అను శబ్దంబుల, దప్పఁ దక్కినశబ్దము మొదటి హ్రస్వము మీఁదనరసున్న లేవని నూరిగారు. కాస్త్రీగారి సంస్కృతశ్లోకనూత్రములోఁ చుడుశబ్ద ముదాహరింపఁ బడలేదు.

నూరికృతవ్యాకరణంబును సంగ్రహించియీయన హరికారికలనుజేసినపక్షమున మూడుదాహరణంబులలో నొకదానినివిడవరు. శ్లో. వినేకాటాచుడుకా నాత్మ స్మదోస్సంశ్లేష భాద్భుతః” అనియే రచించుకొందురు

అమర్చిన పదార్థములో నత్త్రవేలు పెట్టుట సులభముగాన హరికారికలనుజూపుకొనిన తర్వాతనైన జ్ఞానాభివృద్ధిచేతను “చుడు” శబ్దముజేర్పబడ్డది బంగారుదొరకిన తర్వాతఁ దంకపుబొడి యుపయోగించుట పశ్యతోహరునికి సుకరము గదా!!

శ్లో॥ ముగంతసర్వనామాయే స్త్రీసన్మగ్ధాగుభేదకైః | సపూర్వపదకః కర్మధార
యోహ్యత్రదృశ్యతే | సమాసపఃపారకారికః; ఈకారిక బాలవ్యాకరణసమాసపరిచ్ఛేదము
లోని (5) నూత్రమునకు సంస్కృతము: బాల-సమాస- (5) నూ- కర్మధారయంబుత్రిక
స్త్రీసమముగంత ధాతుజవిశేషణ పూర్వపదంబయి యుండును. అని నూత్రము కారిక
లోనున్న “సర్వనామాయే” అను శబ్దంబునకుఁ దెలుంగునూత్రములోని త్రికశబ్దంబాం
ద్రికరణంబు. “సర్వనామ-అయే” అని “సర్వనామాయే” అనుపదంబునకు
భేదము. ఆ, ఈ, ఏ, అను మూడువర్ణంబులకుఁ గ్రమంబుగా సంస్కృతసంధిచేసినచో
అ + ఈ-ఏ; (గుణము) ఏ + ఏ-అయే; (ఇటన-నూదేశము) సర్వనామములైన
అకారమును, ఈకారమును, ఏకారమును, బూర్వపదము గాఁగలదై కర్మధారయముండు
ననియర్థము.

ఇట ఆ, ఈ, ఏ, అను సర్వనామములనుటకు “సర్వనామాయే” అని గ్రంథ
కర్తకాస్త్రీగారు బహుబ్రూహసముతోఁ గిష్టార్థముగా నూత్రమును రచించినస్థితి
బుధులకు స్పష్టముగాఁదోఁచుచుండు.

ఇట్టిస్థితిలోనూరిగారు — “ఆ, ఈ, ఏ, అను సర్వనామంబులు త్రికంబునాఁ
బడు” అని (4) నూత్రముగా రచించి పైని నేనువ్రాసిన (5) నూత్రమును జేసెను.

కాస్తులగారుగూడ నిట్లు, ఆ. ఈ, ఏ, లకుఁ ద్రికసంజ్ఞ యుంచిసాంస్కృతిక
నూత్రమును రచించెనేని పైనింజూపిన క్లిష్టకల్పనయవసరములేదుగదా! నూరిచేసినబాల
వ్యాకరణమునే కాస్త్రీగారుచూచి సంస్కృతముచేసినయెడల సౌకర్యముగానున్న త్రిక
సంజ్ఞ నుమాని “సర్వనామాయే” అని క్లిష్టపదంబు నుపయోగించుకొనునా! ఎప్పటికిని
నుపయోగింపరని పామరులకుసయిత మియ్యదితెలిసినవిషయంబు కానినూరియుంచిన
త్రికసంజ్ఞకుఁగూడ కాస్తులవారి శ్లోకరచనామార్గమే కనుసన్న చేసినదని యెల్లరకుఁ
దోపకమానదు. శ్లో॥ బహుశంద్వేసర్వనామాయేగసంయోగినోహలః | ఉక్తత్రయా
త్కృతహ్రస్వాచ్ఛోహ్రాస్వో చృతద్వదోః || — సమాస-హరికారకః (బాల-నూ
గర-౧౫) ఈకారికయు త్తరార్థమున కర్థము-కృతప్రాస్వంబుపూర్వోక్తత్రయంబు
మీఁది, అనఁగా, ఆ, ఈ, ఏ, లమీఁది, చోటు’ నోత్వంబునకత్వప్రాస్వంబులువిభావనగు

అనియ్యాకాదికలోఁబ్రయోగింపఁబడినత్రయశబ్దంబే, ఆ, ఈ, ఏ, లకుఁ ద్రికసంజ్ఞనం
పవలసివదని నూరికినుపదేశించెనని నాయభిప్రాయము శ్లో॥ అదీదేశ్వర్యవామానస్త్రీ
కాఖ్యాఃకర్మధారయః॥ త్రికధాతుస్త్రీసదృశ్యుః॥ గంతభేదకపూర్వకః॥ అని, ఆ, ఈ, ఏ, ల
కుఁ ద్రికసంజ్ఞ నిడియేకమాత్రశ్లోకమురచించుకొంటాకాస్తులవారికిన సాధ్యమైనపనిగాదు,
ఈసందర్భమున మాకు “అర్థోర్వివిధో యోనిరన్యచ్ఛాయాయోనిశ్చ” (అధికరణం 3 అ
ధ్యాయః 2 నూత్రం 7) అను వామనమాత్రప్రకారంబున స్వయంభువైన మొదటికవి
శ్వరునిశ్లోవ నీడ నాధారముచేసుకొని రెండవవాఁడు కవిమృత్యుండంతకంటెఁ గొంచె
ము మెఱుంగువెట్టినరీతిని జెప్పవచ్చుననిన వామనమాత్రాభిప్రాయము ప పికివచ్చు
చున్నది; కానఁ బ్రమాత్రప్రకారంబున కాస్తులవారి వ్రాతశైలి యయోనిసంభవమే
కుదమైనదనియు చిన్నయనూరివ్రాతపుట్టుక యన్యచ్ఛాయా యోనిసంభవమేసంక్షేప
మైనదనియుఁ దత్త్వవేత్తలకుఁ దెల్లమగును.

(8) శ్లో॥ శృంగారభూషణమతేద్రుతాదపిపరోద్ధుః॥ హరికా. 8 అన్
సంధి. (బాల. నూ. 21 కొన్నియెడల ద్రుతంబుమీఁద నకారంబు గానంబయి
శ్లో॥ ప్ర్యతేకంలాండుజువును, నముళ్ల స్యాద్ధూర్వహేరితం॥ హరి. క్రీయా. 2 బ్రా
ల. నూ. 8. లకారంబునకు డుజు, వును, నముళ్లును. శ్లో॥ విజ్ఞేహోర్వస్యలోపస్యా, ద్వా
తిర్గగడవాచినోః॥ తయోగృహులేవ్యే కత్వప్రథమేవప్తధూర్వహః॥ దీనిసరియైన
బాల క్రీయా. నూ. 24-25), పూర్వోక్తంబైన కాస్త్రీకృతమాత్రశ్లోకంబులలో ద్రు
తంబుమీఁద ద్రుతంబుండుట శృంగారభూషణుని మతంబనియు, లకారంబునకు డుజు
దులగుననిన యిత్యాదులు ధూర్వహునిచేఁ చెప్పఁబడియొననియు, నాయామతక రలుదా
టింపఁబడిరి. సంస్కృతవ్యాకరణకాస్త్రమందు బహుపరిశ్రమగలిగిన కాస్తులవాఁడు
పశ్చాత్త్యక్త, త్రప్రథమశాకటాయన్య, త్త్యక్త మాత్రములయందు నాయా
మనిమతంబులు వల్లదొరచిన పోలినమహాశైలశామచి యూలప్రహ్వకరణబింబందుఁ
బెనింజూపిన మతకర్తలవామంబు లుద్ఘాటించిరి. నూరిగార్కగంధకు యోయనకుఁ గలి
యయ్యనేని తద్రచితమాత్రములలోలేని వామంబు లుద్ఘాటించుట యెట్లుకల్పంబుననో
కాస్త్రీకృతహరికారికలను జూచితనవ్యాకరణంబును రజించివారనియనుకోఁబడిన నూరి
గార్కల యామతకర్తలవామంబుల స్వీకరింపలేదని శంకితురేని, యా వామంబు లనవస
రంబులన్నతలంపునను, శ్రుతసాంశితమైనందున సంస్కృతవ్యాకరణశాస్త్ర మిక్కిలి

యనుభవంబులేనందునను నట్లునేయరైరి. ఇంతియకాక యాదికవియైన వాల్మీకిమహాముని
 || మూనిషాదే || తిష్టోకంబువోలెఁ దనంతటనే తనకీవ్యాకరణంబు స్ఫురించినదన్న సంగతిని
 నూదించునట్టి గ్రంథాంతపద్యంబులోని “మదుపజ్ఞ” శబ్దముయొక్క వాస్తవార్థంబునకు
 లోపంబుగలిగినచో స్వకీర్తికింగూడ లోపంబుగలుగునన్న కారణాంతరంబునం
 గూడననేకులు పూర్వమువ్యాకరణకర్తలున్నటు తన్నామంబు లుదాహరింపకయిండిరనియుఁ
 దోచుచున్నది. కావున నూరికృతగ్రంథమునకుఁ బూర్వమందే యనేకప్రాచీన గ్రంథకర్తలమతంబులు
 శ్రద్ధతోఁజదివి కాస్త్రులవారుస్వగ్రంథంబును నొనరించునటులు నూత్రగత తన్నామంబులేచాటుచున్నవి. శ్లో|| “పరుషావాస్వరూపేణ ప్రథమాంతో
 పరిస్థితాః | కాకాసంబోధనేచాపి | హ్యవ్యయేకర్మధారయే | అచేతన్యార్థకేకదే | ఇతిశృం
 గారభూషణః”. ఇత్యాది కారికాంతరములయందును శృంగారభూషణాది వ్యాకరణకర్తల
 మతము స్పష్టపఱుపబడుచున్నది.

(9) శ్లో||లోట్స్యా ల్లక్ష్వ్యతిరేకే స్యాల్లకారాఅత్రషణ్మతాః|| (2) శ్లో|| అనుబంధో
 ల్యుటికలక్ష్త్రజిత్యదుతోభవేత్ ||7|| (హరి. కా. ఇత్యాదికారికలయందు లజ్, కలజ్ నుజ్.
 పడుజ్, ఇత్యాదులు హల్మాత్రమైన జకారమే యనుబంధముగాఁ (ఇద్వర్ణము) గలవి
 హరికారికలయందు గ్రహింపబడినవి. ఇట్టి జకారాదులయందు “అను క్తమన్య
 తోగ్రాహ్యమ్” అను న్యాయంబునందేసి “హలత్యమ్” అను పాణినీయనూత్రమున నిత్యంజ్ఞ
 విధింపబడుచున్నయది. కనుక నిత్యంజ్ఞ సులభంబు. బాలవ్యాకరణమందు లజే, కలజే,
 నుజే, పడుజే, అని యిటు లికారాంతములుగా గ్రహింపబడినవి. ఇట్లు పెన్నిజాపినలకాదు
 లికారాంతత్వరహితంబుగా శాస్త్రీగారుగ్రంథమందును, నికారాంతత్వముతో నూరిగారిగ్రంథ
 మందును గానంబడుచుండు. ఇట్టియంశమును శాస్త్రీగారిగ్రంథకర్తృత్వంబునే ధ్రువపఱచుచున్నది.
 క్రియాపరిచ్ఛేదములో సయితము నుజ్, మిజ్, అని యిట్లు జకారానుబంధముతోడనే
 యుచ్చరించుచో. దత్సమ. పరి. నూ. (22 మునొద్దనున్న “జేత్తు బిందుపూర్వంబగు” ననునూత్రంబున బిందువుగలిగి చూడం
 ను చూడంమి” ఇత్యాదివిధంబుగా దుష్టరూపంబులగునని భీతిల్లి యావణకంబులు “జే” శబ్దాంతము
 లైజీతులయ్యేనేని యట్టిదోషంబు రానేరదని యూహించి నూరిగారిట్లు చేయుట స్పష్టమగుచున్నది.
 ఇయ్యది నూరిగారి పాణినీయవ్యాకరణమందలి శ్రుతపా

దీర్ఘగంధమును బాటుచుండు. నక్ (రామనిచేతను) నిక్ (రామనిని) నక్ (రామ
నకు) కుజ్ కలఁకులు ఇత్యాదులయందు సంస్కృతవ్యాకరణ సంప్రదాయానుసారం
బుగా హల్మాత్రమే యనుబంధముగా నొనరించుకొనినందున “హలంత్యమ్” అను నూ
త్రంబున నిత్యంజ్ఞరాఁగా లోపంబుగలిగె. ఇట నుజే, మిజే, యని యుచ్చరింపబడెనేని
“జే” అను సముదాయంబునకు నేనూత్రంబున నిత్యంజ్ఞగలుగునో తెలియకున్నది, “ఉప
దేశేషనునాసికఇత్” అనునూత్రంబున నొకవేళనికారంబున కిత్సంజ్ఞవచ్చుననుకొన్నను
నుపదేశాంత్యముగాని జకారంబున కేవిధమున నిత్యంజ్ఞసంభవించును! “జీత్తు పరంబగు
నపు దుత్వంబున కత్వంతగు,, ననునూత్రంబుననే జీతబ్దమునకు నిత్యంజ్ఞయున్నట్లు
తెలియబడునందు రేని యిది యిత్యంజ్ఞానువాదకంబుగాని విధి నూత్రంబుకానేరదు.
ప్రధానమైనవిధి ననువదించియేకదా! యనువాదనూత్రము సార్థకంబగును. కాననే
పాణినీయంబున “అదిర్ఘిటుడనః” ఇత్యాది నూత్రంబులు వణకసంఘాతంబునకు
నిత్యంజ్ఞను విధింపఁగారచియింపఁబడినవి. ఒకనికిఁ, రాముఁడని నామకరణముంచినపిదప
“రామనిరావింపుమా” యనిన నర్థముగును గాని నామకరణముచేయఁయెడ నెట్లు
తెలియును. నామకరణంబుపొందని మనుజుండుండునా? కనుక నిత్యంజ్ఞ విధించు
నూత్రము నూరిగారికి నావశ్యకము. ఇట్టిభావంబుననే “ననుచోః కురిత్యాదావనువా
దే కథముదిత్వమితిచ్ఛేన్న; వ్యాకరణాంతరే ఏషాముదిత్సంజ్ఞకత్వే నాదోషాత్”
అనియణుత్సూత్రకేఖరంబున శంకించుకొనివ్యాకరణాంతరం బిత్యంజ్ఞను విధించినట్లు
సమాధావము వ్రాయఁబడినది. అయ్యదిసంస్కృతవ్యాకరణంబునం గాని మఱియొచ్చటం
గాని గగనకుసుమంబై కానరాదు. అందుననే నూరిగారిట్టి వ్యాకరణంబు రచియిం
చిరియవఁగా సంశయమ్మగుచున్నది. కాస్తులవారి పక్షంబునఁ బైనింజూపిన వణక
కంబు జీత్తులయ్యేనేనిబిందుపూర్వంబులై “చూడఁను, చూడంమి” ఇట్లుచువ్వు రూపంబులేల
కాకుండ? నని శంకింపఁలదు. “అత్రజీత్యదుతోభవేత్” వారి. క్రియా. 7 (అత్రభాత్వ
ధికారే జీతిపరే ఉతఅదభవేదిత్యర్థః). ఈభాత్వధికారమందుజీత్తుపరమగుచో నుత్వమున
కత్వమువచ్చునని “అత్ర” శబ్దప్రయోగంబునంజేసి భాత్వధికారములేనిచోటనే జీత్తుబిం
దుపూర్వంబునని స్పష్టమగుచుండుఁ గాన. బిందువురాదని తెలియునది. ఇట్లుండ
నకాస్త్రీయమార్గము చిన్ననూరిగారేల త్రొక్కనో వింతగానున్నది.

10 శ్లో॥ తద్ధర్మాదిమలేడాశీ | కృపసంప్రార్థనేవిధా | లోటన్యస్యైవ వ్యతి
రేకేస్యాల్లకార అత్రమన్యతాః॥ [హరికా-క్రి. 1] ఇట్లుతద్ధర్మాదులయందు లేనట్టియు
ఆశీరాదులయందు లోట్టనియుఁ బాణినీయప్రసిద్ధంబులై లేట్ లోట్ లకారంబులను
కాస్త్రైగారు స్వీకరింపఁగా నిచ్చటి తెలుంగుసూత్రములందుఁ గ్రమంబుగా దీర్ఘ లకా
రంబులకై యింతదూర పర్యంతానాధావన మేలయని యూహించి లాట్టనియు, లూట్టని
యుఁ బ్రాచీనకాస్త్రకర్తలచేత నాదరింపఁబడని మార్గంబు సూరిగారు ద్రోక్కిరి. వీరికి
సంస్కృతవ్యాకరణంబునందు నింతటిగ్రంథము చేయగలిగినంత యమభవ ముండెనేని
చిరపరిచితమైన పూర్వకాస్త్రమార్గమును విడువరని నానమ్మకము.

11 శ్లో॥ ఆర్యా॥ నిడు నడు కడు చిటుకులుగత | డాయోః ప్రాణేపరేతు
టాద్వాస్తః | గసడదవా | పరుషాణాం | పరతః ప్రథమాంతతస్తు బహుళంస్యః॥ హరి
కా. సంధి. ౫ శ్లో. అర్థము—“కుటు, చిటు, కడు, నడు, నిడు, శబ్దముల ట, డ,
ల కచ్చుపరంబగునపుడు ద్వీరుక్తటకారంబగు”(బా. వ్యా. సంధి. ౧౧ నూ.) ఇయ్య
ది పైనింజూపిన శ్లోకపూర్వార్థమున కర్థము ఉదా. కుటు + ఉసురు = కుట్టుసురు;
చిటు + ఎలుక = చిట్టెలుక; ఇత్యాదిక్రమంబుగా, కుటుచయైన యుసురుగాడ్పు, చిటు
తయైన యెలుక; ఇత్యాదిక్రమంగాఁ గర్మధారయ సమాసముదాహరణము. అర్థము—
“ప్రథమమిది పరుషములకు గ స డ ద వ లు జహుళముగానగు” (బా వ్యా. సంధి
౧౨ నూ.) ఈసూత్రము పైశ్లోకముయొక్క యుత్తరార్థమున కాంధీకరణంబు
ఉదా—

వాడు...కొట్టె { వాడు కొట్టె } ఇత్యాదులు—
వ్యస్త పదస్థలంబు లుదాహరణంబు.

ఇట్లు పైనింజూపిన సూత్రశ్లోకములోని పూర్వార్థమున కుదాహరణంబు కర్మ
ధారయ సమాస స్థలంబనియుఁ ఉత్తరార్థమున కుదాహరణంబు వ్యస్త పదస్థలంబనియు,
గరతలాములకంటె తెల్ల ముసున్న నెగదా! ఈశ్లోకపూర్వార్థసూత్రము తర్వాతఁ జె
ప్పంబోవునట్టి కర్మధారయప్రకరణ సూత్రముల నడుమను, (బా. వ్యా. నూ. 27.
28. 29. 30) బలింపఁదగ్గది యైనను, కుటు, చిటు, కడు—ఇత్యాదిశబ్దంబులను “గ
సడదవా” అనుశబ్దంబును లఘువర్ణభూయిష్టంబులగుటచేసి యనుష్టుప్ శ్లోకములో

వక్రీకరణము.

౧౭౫

వీమద్యుట దుఘటంబును విరసంబునని తెసిసికొని ఛందోనితోధంబున సమాన్వితకరణ
 ధంగ దోషమునకు సహితము తలయొగ్గి కాస్తులవా రిటనార్యావృత్తములో వ్యస్త
 సమస్త సలంబులువివ యంబులుగాఁగల రెండునూత్రములను దేజస్తిమిరంబులంబోలేతేర్ప
 వలసినవారైరి. సంధిప్రకరణ మంతయు యథాపూర్వముగా ననుష్ఠాప్త శ్లోకమయ్యమై
 యున్నను నియ్యది యొకటియే ఛందోనితోధంబున నార్యావృత్తముశారచింపబడియో.
 వ్యస సలంబు లక్ష్యంబుగాఁగల గ స డ ద వ విధాయకనూత్రమును, సమస్తస్థలము ల
 త్యముగాఁగల టద్వయ విధాయకనూత్రమును, తమ ప్రకరణకైరింబట్టి యన్యోన్యవిరు
 దంబు లైనను గ్రంథకర్తకు ఛందోనియమంబున విధితక, గ స డ ద వ లును, నిడు,
 వడు, కడు, చిటు, కుటువర్ణములును లఘువులుగాన, సమరసత గలిగించి రెండునూ
 త్రములు నొక్కయార్యావృత్తములోఁ జొనుపఁగాఁ గక్కటితిం జెందవలసినచ్చెనని
 భావము! ఈశ్లోకక్రమంబుననే ప్రకరణవిరోధదోషంబునకు బద్ధులై నూతిగారుకూడి,
 11—12 సంఖ్యతోఁ దమ నూత్రములను బన్నుచున్నారు. ఛందోబాధితక వచనక
 య్యతో నూత్రములు వ్రాయునట్టి నూరిగారికింగూడ నేల యీ ప్రకరణధంగదోషము
 నకుఁ బాల్పడవలసినచ్చెనో కారణము గానరాదు. హా! కారణము నానరాదన నేటి కార
 ణము బోధపడుచునే యున్నది. ఛందోనియమంబునంచేసి యాపత్కాలంబున ముఖ్యా
 దందప్రీకంటకమార్గంబునంబడిన కాస్తులవారి సమావాసము చేసినదోఁ, దాను లోక
 కంటకుండనగుదునన్న యాసంగతి, యథోద్దేశపక్షగ్రాహియై యమాయకుండైన నూరిగారి
 కిఁకెరియకయే మట్లొనర్చినట్లుబో నకునున్నది. ఓనిన్న కుపాక్షబాధోత్తములారా! తో
 ర్యచార్యపదంబులకు నాదివర్ణంబునంగూడఁ బోడిమిగల యతిస్థానంబుల భేదము గాన
 రాకున్నను, వాడిమిగల ప్రాసస్థానంబున భేదము బయల్పడక మానదునుండి
 కాబట్టియీగ్రంథముల యుత్పత్తి పోర్వాపర్యంబు చదువరులే భావంబులుగాక!

12 శ్లో॥ ఏతేలడడాదయః కర్తృకర్మణః స్యుః స్సకర్మకాత్ ! పరస్మాత్కర్మ
 రతిః పదు బ్జుబంధస్తు కర్మణీ॥ పారి. క్రి

లకారాదులు సకర్మకంబునకుం కర్తృకర్మం బులంబును, లాఁకికి గ రయందు
 నను. (బా. వ్యా. క్రి. ప. నూ 48)

పెనునూత్రశ్లోకములోని “పరస్మాత్” అను పదమునకు సకర్మకభాతువుకన్న
 నితరమైన భాతువుకంటె, అనఁగా నకర్మకభాతువుకంటె గర్తృకమందు లడారులగు!

ననియర్థము. „ఇటసకర్మకాత్“ అనుపదరబువోలే „అకర్మకాత్“ అనుపద ముండే నేని బాగుండుగాని ఛందోనిరోధంబునంజేసి శ్లోకములో నిముడుట వలనుపడకసందర్భ వశంబున నట్టియర్థ మిచ్చునట్టి, పరశబ్దము ప్రయోగింపబడినది. యనిస్పష్టమగుచున్నది. చిన్నసూరికృతమా తెలుంగుసూత్ర మిచ్చట మిక్కిలి వింతగానున్నది. సూత్రశ్లోకము లోని „పరస్మాత్,, అనుచోటను „లాఃతికి,, నని,లాతి శబ్దము బ్రతిబింబముగా నుండెడి. తెలుంగుసూత్రము వచనరూపమైనందున నిటనకర్మకపదంబు నుపయోగించు కొనుట సులభంబు, ఇచ్చట గీర్వాణసూత్రాంధ్ర సూత్రంబులలో నెయ్యది మొదట జనియించినదో కుశాగ్రీయమతులకు వెల్లడికాక మానదు. చిన్నసూరిగారే కృష్ణమూర్తి శాస్త్రిగారికంటె ముందునఁ దనవ్యాకరణమును రచియించుకొని యుండెనేని „లడా దులు సకర్మకంబునకుం గర్తృకర్మంబులందును, నకర్మకంబునకుం గర్తయందు నగునని యకర్మకశబ్దంబుతో „లఃకర్మణిచ భావేచాకర్మకేభ్యః“ అను పాణిని సూత్రమువోలే ధారాశముగా సూత్రమును నిర్మించుకొనుంగాని యటుగాక తానిపుడకర్మకశబ్దమును స్వసూత్రములో నుపయోగించినయెడ, శాస్త్రిగారు భవిష్యత్కాలమందుఁ దన గ్రంథమును దొంగిలించి యీసూత్రమును సంస్కృతము నేయునపుడు ఛందోనియరుమునఁ జేసిఁ యయ్యో! శిష్టులైన శాస్త్రిలగారు తనశ్లోకములో నకర్మకపదం బిముడనందున జిక్కువడుదురని ముందే తెలిసికొని కనికరంబున నాయనచేతికి వరఁటిపం దొలిచి యందించినరీతిని సూరిగారు స్వకీయసూత్రములోఁ బరశబ్దపర్యాయమైన లాతిశబ్దంబు నుపయోగించునా?

శాస్త్రిలవారియందలి భక్తిచేత నట్లే యొనరించెనేని సూరిగారికి గీర్వాణవ్యాకరణపటుత్వమేకాక భవిష్యత్కాలమును నూచించునట్టి యోగపటుత్వము సయితము యోగించినదని నిశ్చయముగా నొప్పికొనందగును. ఇట్టి సూరిగారి యోగపటుత్వమే శాస్త్రిగారికి జరిగినట్టి దుర్యోగ కటుత్వంబుకుం గారణం బయ్యెంగదా! ఓకోవజ్ఞ శిఖామణులారా! పైనింజూపిన హరికారికాగ్రంథమందలి సూత్రముయొక్క పౌర్వాప పర్యవమర్శనంబునంగూడ నాయన గ్రంథమే ముం దుదయించినరీతి యిటులుస్పష్టప దుచుండఁగాఁ దత్కరత్వము శాస్త్రిలగారిమీఁదనే యొరఁగఁగాన సూరిగారి పై నట్టి తత్కరత్వం బొంగక యింక నేమి యొంగనై యున్న దో మీరే యాలోచి పందగు.

(18) శ్లో॥ పులింగాన్యహేతోడు జ్ఞాన్యాత్॥ హరి. తత్స. మ పః పులింగ
మగు మహద్వాచకమునకు డుజ్జగు. బా. వ్యా. తత్స. ■■ నూ;

(2) మానార్థాదేడురేక శ్లో॥ హరి. తద్ధి. పః మానార్థంబున కే కత్వమునం
దేడువర్ణకంబగు. బా. వ్యా. తద్ధి. 25 నూ.

(3) నల్లాదిభ్యోగుణేభ్యోనః । పేర్యాదిభ్య ఇమి ర్భవేత్॥ హరి త. ప
ననర్ణకంబు గుణవచనంబులగు నల్లములకగు. పేర్యాదుల కిమివర్ణకంబగు
బా. వ్యా. తద్ధి. ౬-౫ నూ.

శ్లో॥ పెనింజూపిన నూత్రశ్లోకములయొద్దను సంస్కృతవ్యాకరణ సంప్రదాయ మెఱింగి
గిన శాస్త్రులవాడుఁ 'జ్యోప్ప్రాతిపదికాత్' (ఆ ర పా ౧ నూ ౧) "ధాతోః" (ఆ ౩
పా ౧ నూ ౯౧) "సమర్థానాం ప్రథమాద్వా" (ఆ ర పా ౧ నూ ౧౨) ఇత్యాది
పాణినీయ నూత్రములలోని పంచమ్యంతములువోలెఁ దామును బంచమ్యంతము లుప
యోగింపఁగా నూరిగారు తమ తెలుంగునూత్రములలో వష్టీవిభక్త్యంతములు ప్రయో
గించిరి. అందున "మహద్వాచకమునకు డుజ్జగు" ఇత్యాది స్థలంబులందు వష్టీవిభక్తి
వలన స్థాన్యాదేశభావముతోఁచి "మహద్వాచకశబ్దస్థానమున డుజ్జగు, ఇత్యాదివిధంబుం
గా నపార్థము సంభవించి దోష ముప్పతిల్లును కావుననే శాస్త్రీగారి సంస్కృతనూత్రము
లలోఁ బాణినీయవ్యాకరణ మర్యాదతోఁ బంచమ్యంతములు ప్రయోగింపఁబడినవి
అట్టి పంచమ్యంతములయొద్ద "ల్యక్లో పేకర్మ్యాధికరణేన, అను వార్తికంబున
"పులింగాన్యహేతోడుజ్ఞాన్యాత్, అను నూత్రమునకు ,పులింగమహద్వాచకమతి
క్రమ్యదుజ్ఞాన్యాత్, అనఁగాఁ బులింగమగు మహద్వాచకమును దాటి డుజ్జగునని
యర్థమై దోషము లేకపోవును. ఇత్యాదిస్థలంబులయొద్ద ,పులింగమగు మహద్వాచకము
కంటె డుజ్జగు" నని పంచమివిభక్తితో నూత్రము రచింపవలసినది కంటెవిభక్తి
సందర్భంబునండేసి యర్థవశంబునఁ బరశబ్దము తోఁచును. ఒకవేళ వష్టీవిభక్తికి స్థామి
ప్యముగాని యానంతర్యముగాని యర్థము చెప్పినందును ,తహద్వాచకమునకు డుజ్జగు"
ఇత్యాదులయందు మహద్వాచక సమీపమున డుజ్జగునని కానిలేక మహద్వాచకము
తర్వాత డుజ్జగునని కాని యర్థము సందర్భవశంబున నగునందులేని యయ్యది యసమం

జనంబు: "నహి బ్రాహ్మణకంబు ఇత్యేదౌ బ్రాహ్మణసమీపవతీ అన్యదీయః కంబలః ప్రతీయతే; నవాచిత్రగుశబ్దాత్ చిత్రగవీణాం సమీపవతీ నృషాదిః ప్రతీయతే... కంబలనా బ్రాహ్మణస్య కంబలః; చిత్రాగావోయస్యేతివ్యస్త ప్రయోగోపి తత్రా నిష్ఠః" అనిన హలంత్య సూత్రస్థపాథ మనోరమవలనను, బ్రాహ్మణస్య కంబల ఇత్యేదావసత్యపి ప్రకరణాదౌ స్వస్వామిభావాది ప్రతీతివననంతరసమీపాది శబ్దప్రయోగ మంతరాసామీప్యాద్య ప్రతీతేః తస్యవ్యవర్థ త్వభావాత్" అనిన యచ్ఛటిశబ్దతత్వ మువలనను వక్షివిభక్తికి సామీప్యము మొదలైన యర్థము లశాస్త్రీయములుగాన సంధ ర్శింపనేరవని యిట్టులు వ్యాకరణశాస్త్రంబున ఘోషింపబడుచుండెను. కావుననే "నాకుఁదమ్ముఁడు" ఇత్యేదులయందు నాసమీపమునఁ దమ్ముఁడు; ఇత్యేదివిధంబుగా నర్థము కానేరదని యెఱుంగునది. ప్రకృతంబున నిదానించి చూడగా, తెలుంగు సూత్రములోని వక్షివిభక్తి ప్రయోగంబున సూరిగారికి సంస్కృతవ్యాకరణశాస్త్రం బున శ్రుతపాండిత్యమై యుండవచ్చునేమోకాని యీవ్యాకరణము రచింపఁజాలినంత విశ్రుతపాండిత్య చాకచక్యం బుండనేరదని కరతలామలకంబుగాఁ గానంబగుచున్నది. మేమిట్టిస్థలంబులందు సూరిగారివ్యాకృతిజన్మంబునకు మాతృస్థానీయమైన శాస్త్రులవారి పారికారికావళి యప్పటికిలభింపనియందునఁ "దుష్పత్తుదుష్టనః" అనున్వాయంబున సడలుగా వివరింపవలసివచ్చెను. వాస్తవంబుగా సూరిగారే యీవ్యాకరణంబును స్వకీ యప్రతిభతో రచించినారనిన నమ్మకంబున "ప్రమాదోద్ధనుతాపి" అనున్వాయం బుతో సమాధానము నేసికొని మామానసంబిట్టి దోషంబుల నుద్ఘాటించి పురోభాగిపద విం బొందఁగా మున్ను సాహసింపవయ్యె. ఈగ్రంథపరిసమాప్తి సమయంబున శాస్త్రీ సార్యభౌమప్రణితమైన మాతృగ్రంథము కాకతాళీయంబుగా దొరకి యందలి సారస్యంబును గ్రంథకర్తృపరిశ్రమంబును నామనంబునకుం దట్టుగా బ్రహ్మనంద మగ్నతండెంది "శ్లో యేనామకేచిదిహనః ప్రథయంత్యవజ్ఞాం జానంతి తేకిమపితాః ప్రతివైషయత్నః ఉత్పత్స్యతే స్తిమమకోపి సమానధర్మా కాలోహ్యాయం నిరవధి ర్విపు లానప్పద్ధ్యే" అని నుడివిన భువభూతికవివాక్యం బిచట సందర్శింపఁగా శ్లో॥ గతాను గతికోలోకోనలోకః పారమార్థికః అటన్నలోకోక్తింజేసి యథార్థంబును యథాయథులు నేయుచుండు లోకంబును సంధగోలాంగుల న్యాయంబున ననుసరించి యింకనుప్రమా

దంపడకయిపుడు నూలారుంధతీ న్యాయంబున హేయంబును బరిహరించుటయు నుపాదేయంబును బరిగ్రహించుటయుఁ గలిగినందున ధన్యతంగాంచితిని.

(14) శ్లో॥ సర్వత్రనదుతః క్షార్థేవ్యతిరేకేతువాభవేత్ | ఉత్తరస్యకొనో
ర్ధాతోః కంబుధాః కేచిదూచిరే॥ హరి. ప్ర. ప. అర్థము-క్షార్థకము ద్రుతప్రకృతి
కముగాదు. వ్యతిరేకక్షార్థకము వికల్పంబున ద్రుతప్రకృతికముగును. అనుప్రయుక్తం
బైన కొనుధాతువునకుఁ గొందఱుమతంబునఁ గళబ్దము సర్వాదేశమగును.

క॥ అనఘయిదియేటిపతమే | మనుపమదుఃఖితులమగుట నాధారములే | కనుసం
తానోచ్ఛేదం | బునవ్రేలెదమగమలోకముల తెరువుచనక॥ భార. ఆది. ౨ ఆ. క॥ కాఱ
డవిఁబఱమమ్మగముల | నూఱడకందిగిచి డస్సియున్నతనిశ్రమం | బాఱఁగ నెడఁబరితాపము |
దీఱఁగఁబైపిచెనన్న దీపవనంబుల్॥ భా. ఆది. ౪ ఆ. ఇత్యాదిప్రయోగంబులు చూచి
వ్యతిరేకక్షార్థకము వికల్పంబున ద్రుతప్రకృతికమనియు, క॥ యరలలంతస్థులు నా
బరఁగును శివసహుదేటపడు నూమ్మలనక॥ సారిదిక్షకారముగూడుక | సరినేఁబదియ
య్యోవర్ణసంఖ్య ధరిత్రక! అప్ప. ౨ ఆ. ౫౪ ప. గీ॥ చేశఁజీరలెదు చేరెడువరహాలు |
చే నెదంతజిత్తుచేకటాకటి | చేదుకొనియొగృష్టు జేర్చుకయననిట్లు | వఱలుఁగొన్ని దీర్ఘవక్ర
లిపులు॥ అప్ప. ౨ ఆ. ౧౨౧ ప. ఇత్యాదిప్రయోగంబులుకాంచి యనుప్రయుక్తము
గు కొనుధాతువునకుఁ గళబ్దాదేశమనియు శాస్త్రీగారి యభిప్రాయము. ఈమతంబు
బహులాక్షణికులకు సమ్మతముగాదు. అందుననే చిన్ననూరియు నిట్టియభిప్రాయము
విచ్చినట్టి తెలుంగునూత్రమును దన బాలవ్యాకరణంబున నెత్తికొని వ్రాయలేదు. ఈ
హరికారికా నూత్రప్రకారంబునఁ జిన్ననూరికృత నీతిచంద్రికయందుఁ బ్రయోగం
బునుకానరామికి నిదియే హేతువని తెలియునది. నూరికృతవ్యాకరణమునే సంగ్రహించి
శాస్త్రులవారు తమగ్రంథమును రచియించిరేని యాసాత్తమ్యునలేని యీనూత్రమున్ము
నెట్టులు లిఖింపఁజాలుదురు? ఈక్రాంతకారిక యొక్కటియే తమది శాస్త్రుల
నూరికృతగ్రంథమునకుఁ జేర్చి నాదియని యనిపించుకొనిరి యని యెవ్వరైనఁ బరనస్తు
బంధు లందులేని మాశాస్త్రులవా రీయేకశ్లోకింబట్టియోనను స్వవస్తుబంధులని సమ్మతింపఁ
బ్రదీనందులకు నెంతయు సంతసింపదాన్వారము.

ఓగుణగ్రహణ పారీణులారా! ఈసారాంశమ్ములు పదునాలుగు లోకంబు
 లెఱుంగక్షీర నీరస్వరూపభేదంబును బోలె గ్రంథద్వయస్వరూపభేదంబు నచ్చటచ్చట
 గనంబఱిచి యింక విస్తరభీతిని విరమించుచున్నాఁడను, గ్రంథంబుల పౌర్వాపర్య
 సంబంధము తెలుపఁగా నియ్యవియే పరిశీలనాపటిష్ఠ బద్ధులకుఁ బాఠానని నేనెంచేదను.
 శ్లో॥ స్థానేస్వశిష్య నివహేత్విని యజ్యమానాః; విద్యాగురుంహి గుణవత్తర మాతనోతి.
 ఆదాయశుక్తి ఘవలాహకవిప్రకీర్ణే రత్నాకరో భవతివారిభిరంబురాశిః॥-అనెడి - భట్ట
 మురారికవి వచనప్రకారంబునఁ దమరు శిష్యవిద్యా ప్రభావమూలమునఁ గీర్తి ముక్తా
 ఫలమ్ముల నార్జించి రత్నాకరుల మగుదమన్న గొప్ప యభిలాషతోఁ గొందఱుపెద్దలు
 శిష్యులనుగాని శిష్యకల్పులనిగాని చేర్పఁగా నట్టితలంపునకు వ్యతిరేకంబున మనువున్న
 గురువుల నామరూప గౌరవము నైతము కబళింపఁగా నందనిపండ్లకు నఱులు సాచి
 వారలు కాలవ్యత్యాసాది దోషంబున నగ స్త్యమహామునుల మగుదుమనియుత్సహింతురు.
 అందుననే పరమార్థంబుగా విద్యాదానంబు నేయునపుడు మన శాస్త్రములయందు
 సత్త్వాదిగుణముల నెంతో పరిశీలించి శిష్యరూప విద్యాపుత్రార్జన మొనరింపవలయు
 నని యుద్ఘోషింపంబడియె. స్వారోచిషమును సంభవ పంచమాశ్వాసంబున బ్రహ్మ
 మిత్ర మహాముని గంధర్వుని శిష్యునిఁగాఁ జేర్చుకొనక యుండుటకుఁ గారణమేమో
 బుద్ధిమంతులకు స్ఫురింపకపోదు. ప్రకృతంబున సమకాలికుఁడై చెన్నపురీవాసియైన
 చిన్న నూరిగారు నియమపూర్వకంబుగా విద్యను స్వీకరింపఁ గృష్ణమూర్తిశాస్త్రిలవారి
 తో మేళవింపక పోయినను శాస్త్రిలవారు కాశహస్తీలోనుగాఁగల ప్రసిద్ధాస్థానముల
 యందు నాస్థానపండితులు గానఁ గాలక్రమంబున నుభయులకు సమావేశమైనదన్న
 కింవదఁతి నిశ్చయమనందగు. కాని యత్తఱిని నూరిగారు బ్రాహ్మ్యపండిత శిరోమణి
 యెడద్వేషముతో నుండెననుటకంటె సరనుండెనందున నుచితమైన వేషముతో నుండె
 ననుట సంగతంబు. వీరి సాంగత్యసమయంబున నూరిగారు శాస్త్రప్రణీతమైనహరికారి
 కలసంప్రదానూంశంబులు కొన్నిధ్రువముగా వినియుండెనని నానిశ్చితాభిప్రాయంబు.
 అట్లేకానియెడ నీగ్రంథస్థకారికా నూత్రములు తెనిగించుట నైతము ములభంబుగాదు.
 కాఁబట్టి శ్రీశాస్త్ర ప్రణీతమైన హరికారికావళి గ్రంథమును స్వశాస్త్రపరహస్త సాహ
 య్యంబున నూరిగారు తెలింగించెననుట విశ్వసనీయముకాని స్వప్రణీత వనంబడి
 యనామధేయంబై యవృష్టచరంబైన సంస్కృతభాషావేషములోని తనమాంశప్రవాస

కృతి సూత్రముల నాంధీకరించెననుట యెంతమాత్రమును విస్మయపాత్రముగాదు. ఈ బాలవ్యాకరణ పుస్తకంబు నిజంబుగా శాస్త్రీమూల జీవితదశలలోనే ప్రకటితమయ్యెనేని చెన్నపురి రాజకీయకలాకాలకుండు నాంధీపాధ్యాయుండొంటిజేసిరాకకజ్ఞానము మెండుగాఁగల నూరిగారు గ్రంథమాద్రాణాదులవలని లాభంబు నెఱింగిననిపుణుండుగాన శాస్త్రులవా రీలోకములో మంచపుదొడుగరయై వృద్ధత్వమున నున్నారో లేరొ యన్న కాలములో నచ్చొత్తించి ప్రకటించియొండునచ్చునని నాయభిప్రాయము అట్లయ్యెదేని, ప్రకృతోక్తం బయినయంశంబునకును, గ్రంథాంతమందలి యాపవ్యాధ్యంబునకును, బరస్పరవిరోధము పాసంగుననినచో నటులన్యోన్యవ్యాఘాతము లేనియర్థమే నూరిగారి యంతర్యామి దేవుని తాత్పర్యమైనట్టులు పద్యంబునకు వివరించి యీ గ్రంథకర్తను సత్యసంధునిఁగాను సరసకీర్తి బంధునిఁగాను జేయుదముగాక!! పద్యంబు సమీపమున నెదుటఁ గనంబడుటకై తిరిగివ్రాయంబడు. కం॥ మును మదుపజ్జంబగు మం॥ దనరిన వ్యాకృతిని నూత్ర తతియొక కొంతం॥ దెలిగించి యిది ఘటించితి॥ నన యము బాలానబోధమగు భంగిఁ దగ్గఁ-॥ అర్థము-మును=ముందుగాఁ మదుపజ్జంబగుము ౯—ఇటు స్త్రీంగమైన యుపజ్జాశబ్దముగాదు. ప్రకరణసందర్భమునంజేసి పులింగమైన యుపజ్జాశబ్దము. “ధీరోవ నీషీజ్ఞః ప్రాజ్ఞః” అనునమరకొశమున “జ్ఞః” అనఁగాఁ బండితుఁడు. నూరియని యర్థము. ఉపజ్ఞాడనఁగాజిన్న నూరియని యర్థము. ఈశబ్దము, ఉపగ్రహము, (చిన్నగ్రహము) ఉపనది, (చిన్ననది) ఉపాఖ్యానము, (చిన్నకథ) ఇత్యాదిశబ్దములవంటిది దగ్గఁజేరి తెలిసికొనువాడనియు నపజ్జ శబ్దమున కర్థము: ఉపజ్ఞాడనెడి యుపజ్ఞాడనిశబ్దరూపకము. దగ్గఁజేరి తెలిసికొను చిన్ననూరి యనియర్థము ఇటులుపజ్జ శబ్దమునకుఁ జిన్ననూరియు, సమీపముననం డి తెలిసికొనువాడను నగద్యయము గాన “మదుపజ్జంబగుము ౯”—నేననెడి శాస్త్రీసమీపవిద్యాగ్రాహి నైన చిన్ననూరిని గలదగుచునని యర్థము. పెద్దపండితుడైన కృష్ణమూర్తి శాస్త్రుల వారియొద్దను మెల్ల మెల్లఁజేరి వారికారికల సంప్రదానాంశములను బొత్త మును సంగ్రహింపుటచేతను, స్వనామములేతను, నుభయవిభంబులను దిన్నును జిన్ననూరి యనుకొనుట యుక్తంబుగా నున్నది; తనరిన—ఒప్పినట్టి; వ్యాకృతిని నూత్రతతి—ఇటు “వ్యాకృతి”—అనఁగాఁ వ్యాకర్తృకృష్ణమూర్తి గారిర్థము—శాస్త్రకృష్ణమూర్తి గారని ఘటితార్థము. ఇటు, వ్యా—వ్యాకర్త లేక వ్యాకరణియని యర్థము. శబ్దశాస్త్ర ఘటిక శాస్త్రీయని ఘటితార్థము. “కృ-తి”—అనునొటను, కృష్ణమూర్తి శబ్దములోని యాద్యంతాక్షరములు, అచ్, ముఖ్, ఇత్యాది ప్రత్యాహారములయందుం బోలె సంయుక్తములని యెఱుంగునది. శాస్త్రీ కృష్ణమూర్తియని యర్థము. ఇటులు పదమున

కొక్కొక యక్షరమును స్వీకరించుట లోకవ్యవహారములోనే కాక కావ్యములయందుఁ గూడఁ బ్రసిద్ధముగా నున్నది. శ్లో॥ కథాప్రసంగేన జనైరుదాహృతా | దనుస్త్రితాఖండలసూనువిక్రమః॥ తవాభిధానాద్యధతే నతానన స్సుదుస్సహస్మత్రపదాదివోరగః॥—కిరాతజానీయము- ౧ సగః—ఈశ్లోకంబున, “తవాభిధానాత్” అనుచోటను, త—తాద్యుక్తఁడు; వ—వాసుకి యని యర్థము. “నామైకదేశేనామగ్రహణమ్” అను న్యాయంబున గ్రహింపఁబడినది యని వ్యాఖ్యానము— ఇటులు షడంగులలోని యొక్కొక యక్షరమును స్వీకరించి యావత్పదార్థమును చేకొనినట్లే ప్రకృతంబున “వ్యా—కృ—తి” శబ్దమునకు వ్యాకర్తయౌ కృష్ణమూర్తి గారనిన యర్థము సులభంబగును. కృష్ణమూర్తి శాస్త్రీగారని ఫలితార్థము— వ్యా—కృ—తిః, నీః—నాయకః, ప్రణేతేతి గా వత్, యేషాంతాని నూత్రాణి; వ్యాకృతిని నూత్రాణి; ఇట ‘వ్యా—కృ—తి—నీశబ్దము బహువ్రీహిసమాసంబున, నపుంసకలింగనూత్రశబ్దమునకు విశేషణమైనందున “ప్రాస్వానపుంసకే ప్రాతిపదికస్య, (అ ౧ పా ౨ నూ ౪౭) అను నూత్రమునవ్యాకృతి నీశబ్దముప్రాస్వాంతంబయ్యె. “జేరామ్న ద్యామ్నిభ్యః” (ఆ ౭ పా ౩ నూ ౧౧౬) ఇత్యాదులందు నీశబ్దమునకు ధారాశముగాఁ బ్రయోగము గలదు. “వ్యా—కృ—తి—నీః” అనుపదము—సేనా—నీః, అగ్ర—ణీః, గ్రాహ—ణీః—ఇత్యాదులవంటిది. వ్యా—కృ—తి—ని నూత్రాణాంతతిః—వ్యా—కృ—తి—ని నూత్రతతిః—అనఁగాఁ గృష్ణమూర్తి శాస్త్రీగారు ప్రణేతగాఁగల నూత్రముల సముదాయమని యర్థము—అథవా—నిశిష్టాచ—సా ఆకృతిశ్చ వ్యాకృతిః—‘ప్రాదయోగతాద్యర్థే ప్రథమయా’ అనువార్తికంబున సమాసంబు. అధిక జాతిరిత్యర్థః; యత్తహితద్భిన్నేష్వ భిన్నం భిన్నేష్వచ్ఛిన్నం సామాన్యధూతం సశబ్దః సేత్యాహ “ఆకృతినావసా”—అను భాష్య ప్రయోగ ప్రమాణంబునను, నిఘంటూని ప్రమాణంబునను, ఆకృతిశబ్దంబునకు జాతియనిన యర్థముగలదు. వ్యాకృతిం ప్రకృష్టజాతిం నయతీతి—విద్యతేష్వన విధితేష్వన విధిమార్గై ప్రవర్తయతీతి వ్యాకృతినీః—క్విప్ ప్రత్యయః; బ్రాహ్మణ్యజాతి శ్రేష్ఠఇతియావత్; బ్రాహ్మణజాతి శ్రేష్ఠఁడనిన యర్థము—ఇట వ్యాకృతినీశబ్దమునకు సేనానీత్యాది శబ్దములకుంబోలెఁ దెలుంగున ప్రాస్వంబై “వ్యాకృతిని నూత్రతతి” యని వాఙ్మయ సమాసంబు. ప్రకృష్టజాతి (బ్రాహ్మణజాతి) శ్రేష్ఠుని నూత్రసముదాయమని యర్థము. సందర్భవశంబున, కృష్ణమూర్తి శాస్త్రీగారు

పక్షిర్లకపరిచ్ఛేదము.

586

గారు చేసిన హరికారికారూపనూత్ర సముదాయమనిన యర్థము తోచును. మఱియు విశిష్ట (అధిక మైనఆకృతి, జాతి)గల కారలలో అనఁగా బాహ్యములలో శ్రేష్ఠుడైన బహువ్రీహిసమాసపక్షము కూడకాదు నైశాన్యసమాసంబుననే నావిశిష్టముకోత ప్రాస్వాంతమగును. ముందుగాఁ జిన్నమూరినైన నేను కాస్తులవారిదగ్గఱను జేరి తెలిసికొనువాఁడను గాఁగా నొప్పిన కృష్ణమూర్తికాస్త్రీ ప్రణీతనూత్ర సముదాయమును బాహురకు సుబోధమగు రీతిని నిందుకంత తెనిగించి ప్రకటించితిని భావము. ఇట్టి విశేషార్థమిచ్చుటకొఱకే “వ్యా—కృ—తి—ని నూత్రతతి” అని రచియించుటయందు సత్యప్రేరకుడైన యంతర్యామి భగవానునిచే నూరిగారి జన్మా బలాత్కరింపఁ బడినదని మనస్సాక్షి బోధించుచున్నది. ఒకవేళ సరసులైన చిన్నమూరిగారు బుద్ధిపూర్వకముగా నే యిట్టివిశేషార్థము స్ఫురింపగా నట్టులు రచియించియుండురు. అటులే కానియెడఁ దనరిం వ్యాకరణనూత్ర తతియొక కొంతకొ” అని ధారాశ్లశైలితో నిటులే రచింపఁబడలేదు? కాబట్టి సత్యవాదులైన చిన్నమూరి గారంతయు మెచ్చుకొనందగుదురు. నూరిగారు హరికారికల నాంధ్రీకరించిన యీతి విశవంబుంగానబాహ్యవ్యాకరణంబునకు హరికారి కాండ్రోక్తియనిన విరుదం బీయందగు ఇటు లాంధ్రవ్యాకరణనూత్రతతిని సంస్కృతాంధ్ర భాషలలో రచియించినకాస్త్రీమూలవిద్యత్త్వంబు శివశేషపుల తత్త్వంబువో జగంబుల జేగీయమానం బగుంగాత!

కాస్త్రీగారి నామంబుతో ద్వంద్వంబున నున్న నూరిగారి నామంబు కొనియాడఁ బడుంగాత!!

ఆర్యా॥ శ్రీకల్లుర్యన్వయ వేంకట రామాభ్యేనకాస్త్రీజారచితా । జేడి
యాద్గుప్తార్థప్రకాశికా హరికారికాండ్రోక్తేః ॥ఆశీః॥

(గ్రంథాంతముందుఁ గృతినాయకుని నిఱచుక స్మరించెద.)

“శ్లో॥ సదృశంచేష్టతేష్వస్యాః | ప్రకృతేజ్ఞానవాసవి | షక్యతి
యాతి భూతానివిగ్రహః కింకరిష్యతి॥” — అనునట్టి గీతావాక్యమున
బ్రహ్మవివేకముండవలె “ఆత్మవైపుత్రామాసి” అనిన శ్రుతివచనమున
విశ్రుతమైన మామకీనవాత్సల్యచాత్రప్రథమతేజస్సారాంశం బుత
ర్హితమైన సమయమునందు దుర్భరణౌ ప్రథమగర్భశోకమున మున్న
రగు కన్నీటితో వ్రాసినపద్యము లనవద్యములై యెసంగఁగా “శ్లో॥ ఏ
కోరసఃకరుణపచనిమిత్త భేదాద్భిన్నఃస్పృథక్ప్రథగివాశ్రయ తేపివర్తా ఆవ
ర్తబుద్ధుదతరంగమమూన్వికారానంభోయథాసలిలమే వ హి త త్స
మస్తమే” “శ్లో॥ విపదస్సాశుచశ్శశ్వ! ద్వాసుచంకీర్త్యతేహరిః!” ఇత్యా
ద్యుత్తరరామచరితాదులయందలి భవభూతికపీఠాది వాచోయుక్తుల
ప్రకారమున రాగినిరాగిసాధారణంబౌ కరుణరసంబు గరిష్ఠంబగుటయే
కాక (1)వైరాగ్య, (2)బోధో, (3)సరమశ్రీలను వర్ధిల్లజేయునట్టి పుట్టి
నిల్లగుచుఁ బురుషార్థమునకును బరమాస్పదంబగుటజేసి యహంబై
సందునఁ దద్రసకల్లోలమయములగు కతిపయపద్యములను మాత్రమే
యీగ్రంథాంతముందుఁ బొందుపఱచి కృతినాయకుడైన యీతని
సత్కీర్తి శరీరంబు కల్పాంతస్థాయుగాఁగ నాశాసించుచు భక్తిపురస్కరం
రంబగు నేతత్కృత సకలోపచారములవలని ఋణమువీర్చి పరిశుద్ధుం
డనయ్యెదంగాక!!

—:::—

మ. శుభకృద్వత్సర మితనీ కశుభమై చోద్యంబు గానుండెనీ
కభయంబీయదె? జ్యేష్ఠపుత్రమణికిన్ జ్యేష్ఠంబయో! శుక్లప
క్షభవంబౌసత్యతీయ భానుదినమే కల్పాంతమై కానిపి
పభవద్భాము ఘోమపురం గునికె సుబ్రహ్మణ్య! జ్యేష్ఠాశ్మజా! ౧

మ. పసుపుబూసిన మోముఁదమ్మివిరిపై బల్చెమ్మటచోఁగి కొ
బసిబొట్టోడికగట్ట నశువుచిమ్మల్ నీవయ వాత్స్యధీ
రనమైపొంగఁగ నాయనమ్మ యడుగు మాస్పద్య నీకెననీ
రనవృద్ధాంగన నూఱడిపఁగదె! సుబ్రహ్మణ్య! జ్యేష్ఠాశ్మజా! ౨

మ. బహుపుత్రుండు తురుష్కజాతుఁడును బేటర్నాను ఢిల్లీశ్వరుం
డు హుమాయూనను జ్యేష్ఠపుత్రుఁడుకీడుంజూచి దానిదపో
మహితుండై తనకావహించుకొని ముక్తమృదెన్ సెబానాచు! హీ
వహుండై నీపిత మేనితోమొఁగు సుబ్రహ్మణ్య! ...జా! 3

మ. అనయఁబంజలిఁ జేర్చి భక్తి మెరుగ్గొష్టా! కృష్ణ! కృష్ణ! యట
చునుమందుల్ గొనువేళలందు శ్రీమతో శోకించునవ్వేళలం
దునువిష్ణుకన్మరియిందితీవు కఠినాత్ముండైన యాతందుపూ
కనునిన్నుం గరుణింపఁడమొగద! సుబ్ర...జా! ౪

మ. టనుమానింపక వెన్నదొంగ నడనీ తాంగు న్నిను దొంగిలి
చెనె? లోకస్థితకర్త తానట; ప్రిహక్షేమం బిటుల్ నల్పునీ
యననేమందును? జారచోరుంకు రాజ్యంబబ్బినన్ సౌఖ్యజీ
వనముల్ గేస్తుకెట్లు నివ్వజిలు? సుబ్ర...జా! ౫

మ. ఎవఁడానిర్దయ దేవుఁడయ్య! పదునాల్గేఁదుల్ వయస్సైన నై
దవఘారంబున విద్యనేర్చు నినునంతర్ధానముఁజేసిమా
కవమానంబు నొసంగెనట్టి ఖలుఁడాహా! బిడ్డలంగన్న గ
భవవిశేషం బెఱుఁగండో! వంధ్యుఁడొకొ! సుబ్ర...జా!

౬

మ. లలితాస్యంబు విశాలమాశిరము వాల్గందోయి మేల్మల్లెమొ
గ్గలచాలుక మఱపించుపల్వగున శ్రీకంఠస్వరంబుక గరాం
గుళి దీర్ఘత్వముఁ జంపకం బెనయు ముక్కుంగల్లునిన్నెన్నువా
రలు జైవాత్రుకజన్మివనొనిరి సుబ్ర...జా!

౭

మ. చెడుమాటల్ వలుకంగనేరవు ముఖశ్రీఁజూడ నవ్వొల్కునె
ప్పడు నాచార్యులయొద్ద భక్తిభయసంపూర్తిం బ్రవర్తిల్లెదీ
పుడమిం బువ్వలబంతివోలె గడు సొపుంజూపి చేదాఁటినీ
బడిసెదోదులఁ గుండఁజేసెదవు సుబ్ర...జా!

౮

మ. తనువేనిల్వని రోగపీడఁ జతురబ్దంబుం గళాంకూరితేం
దునిభుండై నిడమర్తివంశజమణి దుర్గాప్రసాదాగ్రణి
పునరుజ్జీవితుండైన నీపితకు నూర్వోకుండ హా! నీశరీ
రనిపాతంబు పిరంగిదెబ్బగద! సుబ్ర...జా!

౯

మ. తినునీవేళను బాలుదెచ్చు జనయిత్రింజూచి “నేనొల్ల; నా
యనకున్ నీరసి కుంచితమ్మ? యిట దోహస్థాలిఁ జూపింపు”మం
చును రోగంబునఁ బథ్యమైనను బయస్సుంగోల శంకిల్లునీ
ప్రణత శ్రీకృష్ణభక్తియబ్రమగు సుబ్రహ్మణ్య...జా!

౧౦

మ. జననీమంగళగౌరిదేవియుఁ గనిష్ఠభ్రాతయున్ సోదరీ
జనయుగ్మంబును గల్గుభంగకర సంసారాబ్ధిదుశ్శీవరిం
చినవెన్నెన్ సతయేండ్లకున్ స్వగృహలక్ష్మీదేవితోఁగూడి య
బృనినుంగాంచఁగ దాయ యయ్యెవిధి సుబ్ర...జా! ౧౧

మ. బలురారావుల బోరుకొల్పుయమునా భాగీరథుల్వోలెనూ
ర్మి లతాలోల భుజార్భటింగలఁగినీమేనత్తలిట్టుల్ వ్యధా
జలధిం జేరఁగ నింతనిద్ర తగునే? చాలించితే! తేలుపన్
వలె వీరిందలచెడ్డతాడులను సుబ్ర...జా! ౧౨

మ. కుడుముం జేతికినీయఁ బండుగని నాకుం దోడుగానుండి యీ
యిడుమల్ గూడు నరణ్యరోదన భవంబిహ్మాగతి సల్పుఁచుం
డెడిసీతల్లియులక్ష్మీదేవి పడుబల్ సీతమ్మశోకంబుఁగో
ల్పడఁజేయంగల పెన్నిధి! చనితె? సుబ్ర...జా! ౧౩

మ. దినముం బార్థివలింగమూర్తి నశుభాద్రిచ్చేదివ్రజంబు నీ
జనకుం డెంతోభజింప నీవుగని మృత్యు లింగమున్ జేసికొం
చును బాల్యంబునఁ దొక్కుపల్కుల “నమస్సోమాయ” యన్నట్టి
మేల్పనసంజెప్పి సపర్య సల్పితివి సుబ్ర...జా! ౧౪

మ. సోలపోపూజల నీపఠించిన “నమస్సోమాయ” యన్వేదవా
క్యలలామంబున కుప్పులూర్య భిజనవ్యాసపిన్ భీమన్న శా
స్త్రీలుగారున్ జెవియొగ్గియొక్కెడ “నమస్సోమాయ” యన్నామమీ
...లయున్నీ కని ముద్దు నేకొనరె? సుబ్ర...జా!! ౧౫

మును నీమూఁడవయేటి ప్రాయమున నిన్ భూరిజ్వరంబేఁచ లీ
లగు లారిండుచు లంఘనానాములు సల్పంజూది నారింజపం

క్షణమే జేజేహిమలా స్యఖిత్వనిమిషో వైవేద్యసత్కాలయా
నతో నాకలికేవజ్జిల్లితివి సుబ్రహ్మ.....జా! ౧౬

మ. ప్రితివర్షంబుఁ గలఁగీక్షుఁ గృతార్థత్వంబుచేకూడు; ను
గతియుఁదూలెడు” నన్న నమ్మి; ను మార్కండేయహానిప్రితి
ప్రిత మాహేశ్వరలింగ మన్ సఖులతో నేవించుటల్ నీకు సు
వ్రతమొయ్యెఁ బ్రదోషకాలముల సుబ్ర.....జా! ౧౭

మ. అవనిన్ శ్రీఘోషరప్రదాయి” యను విఖ్యాతిం బిసాళించు చం
ద్రవతుసుండు కృపామృతంబెనఁగ మార్కండేయబాలుఁ జిరా
యువుతోఁ గాచినలీల భక్తు దయనీయునిన్న నీతండ్రి క
ర్మవశంబారసి మన్వఁడాయెనొకొ! సుబ్రహ్మ.....జా! ౧౮

మ. ఇలవైయాకరుణుల్ ఘనానుభవులోయీ! సూత్రమందర్థ మా
త్రలఘుత్వంబు సుతోత్సవంబువలె శాస్త్రజ్ఞాని కానంద బా
హుళిక ప్రాపకమండ్రు నీవిత సమోహుండై తిదీయోక్తిలో
జలిపుత్రోఁమ మెచ్చుచు న్వగచుసుబ్ర.....జా! ౧౯

మ. క్షితిసాదావెలనాఁడి భూసుగులలో శ్రీవేదశాస్త్రార్థ సం
గతి పూతంబగు వీరభద్రపుర విఖ్యాతాగ్రహారాజునో
న్నతకల్లూర్యభిధానవంశమును సంటందోషమా! బాలక
ల్పతరూ! వేంకటవీర సద్భిగుడ సుబ్రహ్మణ్య! జ్యేష్ఠాత్మజా! ౨౦

మ. రవియెందాక దివి గ్రహవళిషయి రాజ్యంబు చెల్లించునో!
యవదాతాంశుఁడు తారకాదయితుండై యానందముం బొందునో
ధ్రువుఁడు సప్తఋషీంద్రమండలిపయి దూఁగాడునో! కీర్తిగా
రవమూర్తింగనుమంతదాకభువి సుబ్ర.....జా! ౨౧

సోమశబ్దంబునకు నీశ్వరుండును నర్థమైనందున స్వమాతృనామం
బాకామసోమదేవీ శబ్దంబునకుఁ గామేశ్వర సతియనియు శ్లేషార్థంబెంచి
భక్తుండౌ కృతికర్త నిధనానురూప్యంబౌ స్వదేహరు జాపాకావారంబు
ను నపారం బాకరుణాకటాక్షంబునఁ గంటిని తెప్పవోలెం గాచి తరింపి
చిన మాతృజగన్నాథుల నిద్దఱును దన్నామంబున నే యిటస్మరించుచుండు.

కం॥ ఏఖాఖ్య యశాట నీకును నాకూమరి తల్లి కర్ధనారీశ్వర శ

క్తీ! కామేశ్వరసతి! నాధీ కొలుచుం గామసోమదేవులమిమ్మున్.

కం॥ శ్రీకామసోమదేవీ! స్వీకృతవామార్థ దేహ వేంకటశాస్త్రి

శ్రీకరసోము న్మత్పిత! నేకాగ్రమనంబుతోడ నే ధ్యానింతున్.

ఇది శ్రీమద్భజననీ కామసోమదేవీ కరుణాకటాక్షు బ్రాహ్మరూపగ్య

భాగధేయ వాగనుశాస నాదికవీంద్ర వ్యాకృతసంస్కారాన్ద్ర

సరస్వతి విభేయ కల్లు ర్యసనామక కౌండిన్యసగోత్ర వేంకట

రామశాస్త్రి నామధేయ ప్రణీతంబైన శిష్టకృష్ణమూర్తి

శాస్త్రి పండితవర్యోఽజ్ఞ పారికారి కాన్ద్ర

భూత బాలవ్యాకణ గుప్తార్థప్రకాశి

కాఖ్యవ్యాఖ్యానంబు.

శ్రీరస్తు.

ఈక్రిందిసూత్రకారికలు శిష్ట కృష్ణమూర్తి శాస్త్రులవారిచే రచి
యింపఁబడినవి. ఆంధ్రవ్యాకరణమును గుఱించిన యీకారికలు సం
స్కృతభాషలో వ్రాయఁబడఁగాఁ జిన్నసూరిచేఁ దెలిఁగింపఁబడి బాల
వ్యాకరణమును పేరునవాడఁబడుచున్నవి కాని స్వయముగా సూరిచేఁ
దెలుంగువ్యాకరణము రచింపఁబడలేదు. ఈయంశమునకుఁ దగిన హేతు
వులు గుప్తార్థప్రకాశికావ్యాఖ్యానాంతమున “కం॥ మునుదుపజ్జంబగు
చుం॥ దనరిన” యను సూరిగారి కందపద్యమునొద్దఁ జర్చాపూర్వక
ముగా వ్రాయఁబడినవి. బాలవ్యాకరణసూత్రమందలి సంఖ్య యీసం
స్కృతసూత్రకారికయొద్ద వ్రాసి చూపఁబడును. ఈసూత్రసంఖ్యకు
సమానమైన బాలవ్యాకరణమందలి తెలుంగుసూత్రపుసంఖ్యను జూచు
కొని యాసూత్రార్థమును గ్రహింపఁగా నిచ్చటి హరికాసూత్రార్థము
సులభము బోధపడును. కావున నీకారికలకుఁ దెలుంగర్థము వేఱ వ్రా
య నవసరములేదు. తెలుంగుసూత్రముయొక్క సంఖ్య యీకారికా
సూత్రముమొదటను నింగిలీషుసంఖ్యాంకమునఁ జూపఁబడును. సూత్ర
ములయందలి లేఖనస్థలిత్యములు నాచే దిద్దఁబడి లోకోపకారార్థము
ప్రకటింపఁబడుచున్నయవి. ఈసంస్కృతసూత్రంబులు ఛందోబద్ధంబుల
గుటంజేసి కంఠపాఠమునకు వీలైనందున విద్యార్థి యావృత్తి నేసి తెలు
గువ్యాకరణమును జిహ్వగ్రమం దుంచుకొనవచ్చును. బాలవ్యాకరణ
ములోని యుదాహరణము లీగ్రంథములోనివేయని యెఱుంగునది.

కల్లూరి వేంకటరామశాస్త్రి,

అంధశబ్దచింతామణివృత్తి

హరికారికావళి

(సుప్తార్థప్రకాశికానుబంధము).

సంజ్ఞాపరిచ్ఛేదము.

శ్లో॥ శ్రీనతీస్తనశైలాగ్రవాసి ప్రత్యగ్రవారిదం

కంచనద్విజరాజాంకం కమలాశ్రితమాశ్రయే॥

౧

శ్లో॥ శ్రీమత్కదంబవర్యః స్థిరలనదైశ్వర్యయుక్తిరంజయతు

ఇన గాలగోత్రధర్మస్ఫురితశ్శ్రీకాళహస్తి నగరీశః॥

౨

శ్లో॥ శ్రీమద్వరదామరకుల ధామావరరామ సూక్తితస్సహం

సుమతిర్వృత్తిం నాన్నవ సూత్రాణాం కృష్ణమూర్తి రిహకుర్వే॥

శ్లో॥ అతులామత్కృతిస్సేయ మభ్రాంతవినుతాకృతిః।

దిగంతవ్యాపినీజ్యోత్స్నా ధినోతురసికావళిం।

౪

శ్లో॥ మాత్సర్యమలినవృత్తి నుత్సార్యమదీయకృతిరియంజ్యోత్స్నా

కోకానివ సవివేకా లోకానిహరంజయతుచకోరాన్వా॥

౫

శ్లో॥ జయతి సకలవిద్యాజన్మభూమిర్జగత్యాం

జనితసరసచేతస్సంప్రతోషాద్యభాషా

తదనుసరణలీలాదత్తవీక్షామనీషా

తరళయతిచశీర్షంతావదేనాంధ్రభాషా॥

౬

శ్లో॥ శ్రీరామాయణ భారతాది వచనోదారార్థ వల్మీకభూ

పారాశర్యముఖాః ప్రణమ్య కవితాధారానిదానీంతనా॥

- ధీరా నంతరమిత్రమాత్రపవీమానానతీవాద రా
దారాధ్యక్షకృతార్థ సార్థఘటనాచారాయనమ్యగ్యతే॥ ౭
- శ్లో॥ యేకేచనప్రకృతిమత్సరిణో మదీయ
గ్రంథం సదర్థమపినంప్రతి దూషయంతి
బుద్ధ్యాపిస్వాఙ్వివమితిస్థితిమాత్యజంత
స్తేపీహభూతకవితుల్యత యాప్రణమ్యాః॥ ౮
- శ్లో॥ శ్రీ యాహనూమతేస్మిత్రిశత్రుఘ్నభరతార్కజైః
విభీషణాంగదర్మశైస్సహితం రామమాశ్రయే॥ ౯
- శ్లో॥ శిష్టకులకలశజలనిధి శీతకరః కృష్ణమూర్తి సంఖ్యావాన్
షడ్దశసేన్వతంత్ర స్తనోతి హరికారికావలీంవృత్తిం॥ ౧౦
- శ్లో॥ (7) తావ్యదంత్యభేదేన చజౌతు వికృతౌద్విధా
(8) ఇదీదే దేద్వయ యతే తాలవ్యాతౌనచాన్యతః॥ ౧౧
- శ్లో॥ (9) ఆదాదుదూ దోదోదౌద్దౌ దంత్యావేవా (10) త్రకేచన
వదంతి తత్త్వంబహుషు సమేదంతోపధాచజ్ఞోః॥ ౧౨
- శ్లో॥ సతదస్మన్మతాకూఢం తదభావేపిసంగతేః
కేచిద్రాజ్ఞోపి సర్వత్ర । సతచ్ఛేష్టమసంగతేః॥ ౧౩
- శ్లో॥ (12) ప్రథమాక్షేప్టియొక్క వ్యతిరిక్త విభక్తయః
ఆశీరాగ్యర్థయేషుతా పుత్రమైకవచాంపిచ॥ ౧౪
- శ్లో॥ ఆతీతర్థస్మాన్యర్థ ప్రథమైకవచాన్వపి
శత్రానంతర్యఘ్నమే చేదాద్యధౌస్తాన్వపి (తాను) నేన్వపి (నేను) ౧౫
- శ్లో॥ దేశ్యేవాద్యాస్తథైవాన్వైగ్రహతప్రకృతయః స్మృతాః
(13) శాస్త్రవ్యతిరిక్తాస్తుకళావిద్భిరుదీరితాః ౧౬

- (14) హ్రస్వాత్పరః ఖండబిందుః పూర్ణబిందుర్విభాషయా |
 (15) దీర్ఘాదు పరిపూర్ణానుస్వార స్సాధ్యోనచక్వచిత్ ౧౭
 (16) సమేతరేషుశబ్దేషు వైకృతేషు ప్రదృశ్యతే ||
 అనుస్వారస్తు పరుషాత్ సరళాదపిపూర్వభాక్ ౧౮
 (17) పుపూవోవోయకారాద్యానసంత్యే వాత్రకుత్రచిత్ |
 శబ్దా అవోఢ్యవోఢవ్యా నాద్యామూం వోపుపూముఖాః ౧౯
 (18) ద్విధాంతస్థాభవం త్యత్రలఘుఽవో లఘువోమతాః |
 (19)తత్సమా(20)తద్భవా(21)దేశ్యా(22)గ్రామ్యాచేయంచతుర్విధా
 (23) గ్రామ్యాపి గ్రామ్యాతాయాతి | యద్యార్యవ్యవహరభాక్

ఇతిసంజ్ఞా పరిచ్ఛేదః

—సంధిపరిచ్ఛేదము—

- (1) అచ్యుతస్సంధి (2) రాద్యాన్యవిభక్తేశ్వత్పచోస్తువా ౨౦
 (3) ప్రాకాత్పరస్య ప్రాణస్య సంధ్యభావే యదాగమః! (4)
 అతస్సంధిస్తు బహుళం (5) కిమావీతో విభాషయా! ౨౧
 (7) మధ్యక్రియేతస్సంధిస్స్యాత్ | (8) క్త్వార్థేతోనైవసర్వదా |
 (9)దుితప్రకృతికానాంతు సంధినేకాకాదికాన్వియా || ౨౩
 (10) భవేచ్ఛప్రాయ శస్సంధిః ప్రాణస్యామ్రేడితేపరే |
 (11) అనంద్యవగ్గతే సంధిరపదాది స్వరేప్యచః || ౪౨
 (12)నిదునదుకదుచిలుకులుగత | డటయోఃప్రాణేపరేతుటాద్వాస్తః |

(13) గనడదవాః పరుషాణాం పీఠతః ప్రథమాంతతస్తుబహుళంస్యః॥

[14] మైక్రతేభ్యస్సాస్కృతిక పరుషాణాం న తేమతాః।

[15] ద్వంద్వే పదోఽరిస్థానాం । పరుషాణాం భవంత్యమి॥ ౧౬

[16] ద్రుతప్రకృతికాద్యాంతి । పరుషాన్సరళాత్మతాం

వాదేశసరళాధస్థ ద్ద్రుత స్సంక్షేపబిందుభావ్॥ ౨౭

(18) వాస్యాతాం లోఽసంక్షేపా । ద్ద్రుతస్యసరళేస్థిరే।

[19] వర్గయుక్సర శేషు స్యాత్పూర్ణబిందుః ప్రత్యేకవచితః॥ ౧౮

[20] లోపోబహుళమంతేస్యాద్ద్రుతావో పిద్రుతస్యవా।

[21] శృంగారభూషణ మతేద్రుతాదపి యోద్రుతః॥ ౧౯

[22] శబ్దాద్యహ్రస్వతో నార్థబిందులోఽపి ద్రుతస్యచ।

(23) వినేకాటా పస్మదాత్మద్రుత స్సంక్షేపభావ్చన॥ ౨౦

[24] ద్రుతలోపస్సమాసేషః (25) స్త్రీస మానాముతాంతునుక్॥

పుంప్రోశ్చపరుషే తద్వత్సరళేచోఽరిస్థితే॥ ౨౧

సోయంక్వచితస్థిరేపిస్యాన్నస్యాన్నలుగజాదిషు।

[26] సేషు (సమాసేషు) ద్రుతస్యనస్వం (28) టుగచ్యుతః కర్మ

ధారయే॥ ౨౨

(29) తత్రశేర్వాది శబ్దా నామచ్యయం స్యాద్విభాషయా।

[30] ఆతౌరుగపిపేదాదే (31) రుచ్చాతస్తత్రతత్సమే॥ ౨౩

(32) పుపూస్యాతాంచమోరత్ర (27) నున్లుచ్చితలబ్రాలుషు।

(33) తద్ధర్మభేదకస్యోత్తో । భవేజచినుగాగమః॥ ౨౪

(34) నుగోరురచిష్యేషః [35] ఉదాతస్త్రీసమస్యచ ।

పుంప్రోరపి గుణార్థస్యావంతస్యాపిత నేపరే॥

63 ప్రాతాద్యాద్యాచ్చరేవణ్ణాల్లుష్యతే బహుళంతు సే[సనూపే]

[37] పరుషేలుప్తశేషస్య భవేదపినుగాగమః॥ ౨౬

(38) ఆద్య శేషస్యక్రొత్తస్య నుద్వేషరహలః క్వచిత్

(39) కేమాంఛితే ఘుచిన్నకృ॥ లోపోద్విత్వంచదృశ్యతే॥ ౨౭

(40) భవత్యామేడితపరే కథాదాప్రథమాదచః॥

సర్వేషా మపివర్ణానా మదంతంటద్వయంయుతం॥ ౨౮

॥[41] విభక్తిలోపో బహుళం॥ పరే త్యామేడితే భవేత్॥

[42] యథాప్రయోగంగ్రాహ్యస్సుస్తుత్తుముర్వాదయోబుధైః

[43] సమాస ఇచ్ఛేతతోడవలనా నాంసతాంమతం॥

[44] అలిగంద్వింద్వందుషస్యా దెందోర్నై వేతికేచన॥ ౩౦

[45] అతస్తు బహుళంలోపో వృత్తావద్యవిశబ్దయోః॥

(46) వాలోఃపూర్ణబిందుశ్చ పద్మాదిషుప రేషుమోః॥ ౩౧

॥[47] మోర్మధ్యమస్యలోపోవాషతయోర్హల్విరామయోః॥

[48] వాస్యాల్లోపస్తుసర్వత్ర వ్యతిరేకస్తు మధ్యమోః॥ ౩౨

[49] ఆమేడితేపరే మధ్య ముడుజ్జోపోవిభాషితః॥ ॥

[50] విసగలోపో నుకృతా [51] వోన్నమోతోభవేత్తువా

అన్యత్రాప్యేతదిష్టంస్యా దితికేచిద్భభాషిరే॥

[52] ద్వేహలోంత్యస్యానుకృతే (53) మోహమాదేర్ద్వయంతువా

(54) ఉతోనామ్న ఇతౌచగ్వా (55) క్యాంతేసంధిర్నదోషభాక్

ఆ ధత త్స మ ప రి చేదః

- (1) డుమూపులూచ ప్రథమా॥ (2) నుద్వితీయాతతఃపరా
 (3) చేతతోడా (4) కొఱకుకైచ। చతుర్థీత్వథ (5) పంచమీ॥
 శంఠెపలన పట్టితి। (6) షష్ఠీలోపలయొక్కకు॥ 34
- ॥(7) సప్తమీనాందుః(8)నుక్తాదేః॥ (9) పట్టియొక్కకయీన్వినా
 (10) చేత లోపల తోడానాం శేష ఆద్యక్షరస్యవా॥ 32
- (11) డు రేకపచ నేముర్వు। స్తథానశ్చాథవాచకః।
 (12) లుబకహూనాం [13] తదితరే సర్వేచోభయవాచినః॥
- (14) ఓస్యాదామంత్రణేతస్య (15) యిక్సిగ్రిక్చార్థభేదతః॥
 (16) మైత్యాంచరిస్సిక్వాజ్ఞేయా। వేషాందీర్హోపి దృశ్యతే॥ 35
- స్వాతంత్ర్యేణప్రయోగోపికుత్రచిత్కవి సమ్మతేః!
 స్త్రీతిర్యగ్దభిన్నాస్తద్భేదకామహదాహ్వాయాః॥ 36
- (18) మిత్రాదిక్లీబమహతాం। పులింగసమతాతువా
 మిత్రం ప్రధానం శరణం పాత్రమిత్యాదితద్గణః॥ ౪౦
- (19) జిద్బిందుపూర్వో(20)డుమంత।సంజ్ఞో డుజ్ ప్రకృతిర్మతః ।
 (21) పుల్లింగస్యమహద్వాచినామ్నాంత్యస్యాతఉద్భవేత్ ॥ ౪౧
- (22) పుల్లింగాన్మహతోడుజ్ స్యాత్ ।(23)డుమంతస్యనిగాగమః।
 ద్వితీయా ద్యేకవచనే । సర్వతాప్రి విభాషయా॥ ౪౩
- (24) సత్తైలింగ డుమంతస్యా నుదతంస్యతునిత్యతః॥
 ఆర్యా॥(25) యస్తుడుమంతస్యోపరి।నుస్సంఘటితస్తదుత్వమిత్వం॥
 స్యాత్ ॥

- [26] ఉతతత్వంస్యాదేః షర । భాజాంకునుపు క్రియావిభక్తీనాం
- (27) ఈధాతుయుష్మదర్థేభ్య స్తాసామోనేత్వమిష్యతే॥ ౪౫
- (28) కువర్ణకేనగోరుచ్చ । (29) తయోరం దౌనుగాగమః
- (30) వుమ్వారాగమయోరందౌ నుగ్భవేత్తువిభాషయా॥ ౪౬
- (31) బహుతాయాం ద్వితీయాదివిభక్తీనాం లడాగమః ।
- (32) సంబుద్ధ్యంతపదాంతోతోద్వా(33) తస్యేతశ్చదీర్ఘాతా॥ ౪౭
- (34) లోపోవా సంబుద్ధిదుజః । కృతో త్సంస్కృతనామతః ।
- (35) నైసర్గికోదంత నామ్నోవాద్యాయాం తస్యతూఃప్లుతః॥ ౪౮
- (36) సంభోధనేస్యాదే కాన్యవచనే త్వారగాగమః ।
- (37) ఆరబ్ధధ్యమయోగేవా(38)దంతదీర్ఘాద్యలోఽధాత్॥ ౪౯
- షరస్యమహతో లస్యవిభక్తే రేఫిష్యతే ।
- (39) అదంతానా మమహతాంక్లీబానాంచ మువర్ణకః॥ ౫౦
- (40) తేషాంమ్వస్యవిభక్తౌముక్త (41) స్యమోః కార్యమిష్యతే॥
- (42) మోర్మద్విత్వంపూర్ణబిందుపూర్వోబుర్వావిభాషయా॥ ౫౧
- (43) ముగాగమస్య లోపస్సాస్యలులయోర్నే చకుత్రచిత్ ।
- తత్పూర్వస్వర దీర్ఘేణ సహవైభాషికోమతః॥ ౫౨
- (44) శ్లో॥ రైగ్లావుగ్యంతనామభ్యః ప్రథమైకం తులోపభాక్
- (45) బహుష్విదుద్వి(46)కృత్యామిదంతోపోత్తమత్తతథా ౫౩
- (47) నోపోత్తమే ద్ద్రుదలడో పధేష్వపినవాదిషు ।
- (48) గవోకారాంతశబ్దానాం । సర్వత్రాపి వువర్ణకః॥ ౫౪
- (49) విభక్తౌ వుగ్భుభిన్నాయాం ।గోనేత్వంబహుశంతువాం ।
- (50) ఉకారాంతాత్తు బహుశం । మహాతస్సాన్యద్వవర్ణకః ౫౫

- (51) అహిప్రసూం వినాకద్రూమస్య వస్సస్త్వయోగతః
రంతశబ్దస్యతు స్త్రీవద్భావోత్స్వ చభవేత్తథా॥ ౫౬
- (53) విధాతృ ధాతృసవితృ నేతృదాతృ మహాత్మనా ।
[54] హ్రస్వనామాంత్యవీర్ణస్య (55) భవేన్నై కాక్షరస్యసః॥ ౫౭
- (56) వృద్ధా దేర్వాడుజ్లోపో (57) బహుళంమోర్వధాదిషు ।
(58) స్త్రీలింగప్రథమైకస్య । లోప (59) ఏకబహుత్వయోః॥ ౫౮
- ప్రయోగో దేవసురయోః క్రమాదాదిత్యవ్యాచినోః
(60) సురోనిత్యంవాసు రః । స్త్రీసమస్సంస్కృత సేనతు॥ ౫౯
- (61) దూతాదౌబహుళంస్త్రిత్వం (62) భువోజాయ త్తదిష్యతే ।
(63) నావేతినౌపదస్య స్యాద్భూతౌల్యంకేచిదూచిరే॥ ౬౦
- (64) ఓత్వంవా స్యాచ్ఛరైగ్లావో (65) రైకారస్త్రీ సదృగ్భవేత్ ।
(66) భిక్షౌద యోభజంత్యత్ర బహుళంక్షీబ తుల్యతాం॥ ౬౧
- కందరానాసికా దంష్ట్రాగ్రీవోల్కా- పాదుకావిధా ।
ఇత్యాదయస్తు భిక్షౌర్యాజ్ఞేయా-నత్రత్వయోగతః ౬౨

ఇతఃపరం హలంతా॥

- (67) హలంతం ప్రథమైకాంత తుల్యం నామాద్రకధ్యతే ।
(68) ఏషాము గాగమోద్విత్వం । భవేదంత్యహలస్సమం॥ ౬౩
- (69) దీర్ఘాత్పరస్య తుహలోబహుళం ద్విత్వమిష్యతే ।
(70) ద్వితీయైకాంత సదృశం । నామస్యాన్మతుబాదికం॥ ౬౪
- (71) త దీయాంత్యమలోపస్సస్య (72) ల్లోపోనస్యాన్ముదాదిసో॥

(73) ఋత్విగాద్యా ఆమతేన పద్యశాస్త్వ్య ర్విభాషయా॥ ౬౫

(74) కేచిన్మహత్వే మతుప స్త స్యానా దేశమూచిరే।

(75) (స్త్రీ)త్వంస్యాత్క్రూషర్తాదే (76) ర్చహ్మణోమహతస్తథా॥ ౬౬

(77) పుంసస్తథాత్మే మన్నాంతమర్త్య సంజ్ఞాసుతద్భహు।

(78) రాజశబ్దస్సార్థః । మహత్వే రాజరూపభావో॥ ౬౭

(79) ఇంద్రజిజ్ఞగతో స్తస్యలోప ఇప్తోవిభాషయా ।

80) సాంతాంతసస్యలోపో (81) ధద్వితి యైకాంతతుల్యతా॥ ౬౮

సాంతానాం మహతాం వాస్యాదంత్యలోపో పివాభవేత్

(82) నిత్యంసలోపస్త్రీత్వంచ వేధసోధపురోధసః॥ ౬౯

స్యాతాంతేవా (83) సకారస్య ద్విత్వంవామనఆదిషు।

84 జాయతద్ద్యుహ్మదోరూపం కతిచిత్కవయో వదన్॥ ౭౦

(85) స్త్రీలింగాస్సస్వస్వని యతస్త్రీప్రత్యయ సమన్వితాః ।

(86) క్లీబానాంతుమహత్యన్యస్త్రీలింగానాం విశేషణే॥ ౭౧

(87) భవచ్ఛత్రాదయో నాత్రిప్రయోగ సరణౌమతాః॥

ఇతితత్సమప్రకరణం॥

అథాచ్ఛికప్రకరణం॥

శ్లో॥ (1) తత్సమేతరభాషే యమచ్ఛేతికవయోవదన్॥ ౧

(2) స్త్రీసమాప్రాయశః క్లీబసమాశబ్దాస్సు ర్వాచ్ఛికాః॥

(3) ఆద్యప్రకృతి తుల్యాస్సుబల్లిదాద్యా (4) మగాదయః

మహాంతఃకించకైరాద్యాడు జుతోనోత్వగామినః॥ ౨

- (5) పగతా దేబణ హుషులోరో (6) దుమంతేషు కేషుచిత్ ।
తద్వత్తత్త్వా క్షూర్ణబిందుపూర్వకోడశ్చదృశ్యతే॥ 3
- (7) కాప్రత్యయాద్భహుషులో । కౌతులఘ్వుల ఘూతయోః
లఘూరాదౌ బిందుపూర్వడ కారఃకవినమ్మతః॥ ౪
- ఆ ర్థాః॥(8) రేప్రభృతిబహువచనతఃప్రాద్ధు(9)జూతోస్తుసోరువర్ణ
స్వ్యాత్
- (10) ఆల్వాదేబణ హుషులోరో బింద్వాదిడణ్శ్చపూర్వలోర్భవతి ౫
(11) చెయువోస్స్యదలఘ్వుణ్ బహులస్యవిభాషయా॥
(12) డలయోష్టరయోలోః పోబహుషోర్భహుళంమతః॥ ౬
సమయోః కోటిపిప్ల్యోరే తత్కార్యంచదృశ్యతే।
(13) అయుక్తానా ముదంతానాం డలరాంబహుళం భవేత్ ।
అలఘ్వులోఽత్రచబహువచ నేపరతఃస్థితే॥ ౭
- [14] డతోరలఘ్వులోనిత్యం బహుశ్లిష్టాద్విరుక్తయోః।
(15) సంయోగేఖండఖం(బిందుః)పూర్ణాంసర్వత్రైకపదేభవేత్॥
(16) సలలో (లకారసహితలుకారస్య=లు) లేబణహుష్వప
[విభక్తికగతస్యచ।
డువర్ణఃపూర్ణబిందుస్త । దాదౌచబహుళంభవేత్॥ ౮
- (17) క్వదినా మశ్లిష్టబహు, సమంబహు యుతంముహుః
(18) కలనుప్రభృతేనుః కుజ్భవేన్నిత్యం బహుష్వయం॥ ౧౦
(19) గుజ్జేనుగోనునో (20) లోపశ్చేన్వాదేనోఽబణహూదితే
(21) రేయ్యాద్యంత్యాక్షరస్యాపి లోపోబహుషు నేప్యసౌ॥ ౧౧
(22) బహుష్వాప్రప్రభృత్యంత్యాక్షర లోపోవిభాషయా

(23) ఏత్వంవామాతీవ్యత్తస్య బహుశంస్యాదియస్యచ (1)

ఇయేకేచిదిహోపంతువదంతినహిమేమతం

వేత్తుముత్తియపదే దృశ్యతేకవిసమ్మతేః (2)

అశ్వసరస్వనామాని

అశ్వసరస్వనామాని

అశ్వసరస్వనామాని

అశ్వసరస్వనామాని

అశ్వసరస్వనామాని

అశ్వసరస్వనామాని

అశ్వసరస్వనామాని

అశ్వసరస్వనామాని

అశ్వసరస్వనామాని

అశ్వసరస్వనామాని

అశ్వసరస్వనామాని

అశ్వసరస్వనామాని

అశ్వసరస్వనామాని

అశ్వసరస్వనామాని

అశ్వసరస్వనామాని

(2) ఏతేమాద్యేకవచనే ప్రాయోనామసుకేషుచి55

55

అవదన్నత్ర కతిచిదమినోఽవిభక్తికాః॥

ఇతినాస్మన్మతారూఢం॥ అక్ష్యలక్ష్యవిరోధతః॥

౧౯

[30] ఊర్వాదేరిత్వ [31] మధటి॥ రంత్యాదేశోంతిమాగమః
పర్యాయేచణకేషాంచి దుభయం బహుళంభవేత్॥

౨౦

[32] హ్రస్వాదుకరిటేః పూర్ణోబిందుః ప్రిగ్బహుళంభవేత్

[33] పదాద్యహ్రస్వానుపరిటేః ప్రాజ్ఞీత్యం సప్తమ్యతే॥

౨౧

(34) అంతాగమస్తీరత్త్వా (అఱ్ఱు) దే॥ రేఫఏకోపిలోపభాక్॥

(35) విభక్తౌఽరతోగోయి ప్రభృతేరతిమోపితిః॥

౨౨

(36) ఆర్యాః॥ టిత్వోరిత్వముతో (37) త్వం! ఔపోరప్రికిందు

మీఁదుముందూనాం॥

(38) బహుళమదౌపవిభక్తికసప్తమ్యాశ్చాపితత్ప్రతీయాయాః॥ ౨౩

ఇత్యాచ్చికప్రకరణం

అథకారకప్రకరణం

శ్లో॥ (1) ప్రథమానామసంబోధనోక్తార్థేష్వ (2) ధకర్మణి॥
ద్వితీయాస్యా (3) త్కర్తరిచ॥ కరణేచేతవర్ణకః॥

౧

(4) హేత్వర్థేకరణార్థేచ బహుళం చేతవర్ణకః॥

గ్రహ్యదియోగ జన్యాయాః॥ పంచమ్యాశ్చైవమిష్యతే॥

౨

(5) టానస్సహార్థే కరణే తోడస్తుల్యార్థయుజ్యః॥

(6) ప్రాయస్తోహో వచ్యముఖ్యకర్మణాస్సాస్యచ్చ కుస్తథా॥

౩

- (7) ఆఖ్యాతురుపయోగార్థే తోడవర్ణక ఇష్యతే।
 (8) సంప్రదానేచతుర్థీస్యా (9) దపాయోభవనంభయం॥ ౪
 ప్రమాదగ్రహణత్రాణ విరామాంతర్ధివారణం।
 పరాజయోజగుప్సాచ యతస్సద్వలనస్తతః॥ ౫
 దృశ్యతేకుత్రచిత్తవీరీ చతుర్థీస్థానసంగతా।
 భవేదస్యాస్తుపంచమ్యాష్టవీరీ చావ్యత్రకుత్రచిత్ ॥
 (10) ఉండిశబ్దోనుప్రయుక్తో వలన స్యక్వచిన్మతః
 (11) ఉండోద్వితీయానస్తమ్యా ప్రాయీకేవలనస్యతు॥ ౬
 (12) కంఠన్యార్థాదియోగోత్థపంచమ్యా (13) జసిపాపిసః॥
 నిర్ధా 14) హేతుగుణ క్రియయోః షట్టిరిష్యతే॥ ౭
 (15) శేషేపి షష్ట్యాయైకో (16) నిర్ధారణేలోఽలోభవేత్।
 (17) ఏస్తమ్యాధారస్య (18) జడో దంతస్యచనవర్ణకః॥ ౮
 (19) భేద్యవద్భేదకస్యాపి లింగసంఖ్యా విభక్తయః।
 (20) బహుళం స్త్రీసమమ్వంత । భేదకే బహుతైకతా॥ ౯
 (21) అపరస్యా విభక్తేః స్యాద్విభక్తి రపరాక్వచిత్।
 (22) జడాత్పతీయానస్తమ్యాద్వితీయా బహుళంభవేత్
 (23) నఉజ్జడాజో (24) బహుళం । ద్వితీయా యాస్తదాదిమా।
 (25) కాల్యాధనోస్తుప్రథమా ప్రాయీక త్వేనదృశ్యతే॥ ౧౦
 (26) యత్సర్వనామసంఖ్యాభి ధానతద్భేద్యసంగతౌ।
 ప్రాగుక్తం తద్వితీయాదేః ప్రథమాబహుళంభవేత్ ॥ ౧౧
 (72) క్వచిత్తవీరీభేదకస్య ప్రథమాస్యాద్విభాషయా।

(28) భవత్యర్థవ్యవహితభేదకస్యా పిసాభవేత్ ||

౧౩

(29) విశేషణస్యాసన్నస్య భవత్యర్థోభవత్యయిః |

తతఃప్రాగ్భేదకానాం న్యాయ్యహుళంచానుషంగవాక్

౧౪

[30] అయేరను ప్రయోగస్యాభావేంత్యస్య సముచ్చయః |

విశేషణస్యసర్వేషామపి వోఽరివాభవేత్ ||

౧౫

(31] విశేషణానాం సర్వేషాంధాతుజన్యవిశేషణే |

వ్యవధాయకతాంప్రాప్తేను ప్రయుక్తోభవేదయిః ||

౧౬

ప్రబంధ్యాణాం ప్రబంధేషు ప్రయోగసరణిఃపరం ||

విచిత్రాద్యశ్యతే త్రాద్యసమ్మతిం షరిశీలయేత్ ||

౧౭

(32) భావార్థకాదినంబంధే ప్రథమాకర్తురిష్యతే ||

(33) యుష్మదస్మద్భేదకానాం సుసంతానాంపునూరుమూ |

౧౮

అంతాగమాప్రాయశః స్తః క్రమాదేకబహుత్వయోః |

34] పునురమ్వాగమేషు ప్రాగుత్వమత్వమిహేష్యతే ||

౧౯

(35) దానాదేశోదిశబ్దస్యపునోస్సంబోధనేపిచ |

(36) బల్యస్యయుష్మదస్మద్విధేయే ష్వతోత్తరోత్తరం

౨౦

(37) కతిచిత్త్వంతరే షైకవాక్యేసర్వదాన్యపి |

ప్రయోజ్యానికమాపేక్షాంవినైవేతి జగుర్బుధాః

౨౧

హరికారికావలి
శ్లోకములు

అథ సమాస ప్రకరణము.

|| ధాన్యాయుర్ధ్వం దౌర్ధ్వం తద్విధో శర్థదః || (15)

(1) ఐకపద్యం సమాసస్యాత్సమర్థపదసంగతం (15)

(2) సాంస్కృతికమశ్చాచ్చికాభ్యాభిప్రేషిధోమతః || (15)

[3] పాయస్తత్పుగుమాదినాం సంస్కృతోక్తం హలక్షణం |

(5) ముగంతసర్వనామాయే స్త్రీసద్యగ్ధాతుభేదకైః |

స పూర్వపదకః కర్మధారయో హ్యత్రోద్యత్యతే || (15)

[6] క్వచిత్ స్త్రీసమసంబద్ధో బహువ్రీహిశ్చద్యత్యతే || (15)

(7) ప్రాయతచ్చికశబ్దేన స్త్రీసమోద్వరిద్యత్యతే |

(8) సమస్యంత సర్వశబ్దాన్సంబంధేతు తదాన్యథా ||

(9) విభక్తేస్తు వత్సయాం ధాతుజన్యవిశేషణాత్ |

తచ్చబ్దానుప్రయోగ (10) స్తస్మాట్టర్వాసర్వతస్తథా ||

(11) పదేపరేయుష్మదస్మదాత్మాత్థానాం దుగత్రవా |

(12) నల్లాదినాంగుణానాం నిగ్బహుళంకర్మధారయే

(13) ద్వ్యక్షహలిర్ద్విస్యహస్యసాస్యదాచ్చికడ్యతే || (1)

(14) బహుళం ద్వేసర్వనామాయే కసంయోగినో హలః || (8)

(15) ఉక్తత్రయాత్కృతప్రాస్వాచ్ఛ్చోప్రాకసోచ్చితద్యతే |

(16) పోలోభలేదుత్తరస్యచోటు శబ్దవ్యుత్పత్తిః || (7)

(17) ఉత్తరస్మింత సమానాభిశ రణేతుప్రదేదుజ్జితా తయోః || (9)

మూఁడుశబ్దస్యలోపస్యాత్ | పూలోద్విత్వంత్రోహరితా శర్థదేంద్రః || (11)

(18) ద్విగోస్యాదేక్షవచనం ప్రాయోమిశ్చస్యైవతత్ || (51)

19) క్వచిత్సేషు క్తనుష్మాద్విన్యాద్యాద్యగతమాన్యవత్ || త ౩ ౩ ౪౭ (1)

(20) యథాప్రయోగం విజ్ఞేయ్యదవ్యత్యజ్యజ్యహుతామతే |

(21) ఓ దర్థకామేడితస్యభవేతామాయ్యయాచవా॥ ౧౧

(22) బహువ్రీహశా సమాసాంతకార్యమప్యత్రదృశ్యతే॥

(23) బహువ్రీహశాస్త్రియామథేమేనోర్భౌః డిస్తులోపరి॥ ౧౨

[24] ద్వంద్వేభవేదృకారస్యాస్యతరస్యాంరవర్ణకః

(25) సమాసస్యవిభక్తేస్సాస్య లోపోసస్యాలిటస్తథా॥ ౧౩

(26) ప్రాధాన్యస్యవివక్షయాం కర్మాదీనాంతుధాతుజాః॥

సమస్యంతే భేదకాస్తైః కర్తృవత్కవిసమ్మతేః॥ ౧౪

(కర్తా)తుల్యం కర్తృవత్ ॥)

ఇతిసమాసప్రకరణం.

తద్ధితప్రక్రియా.

శ్లో॥ (1) త్వాద్ధేతనో (2) త్రతుస్యాద్వి శేషో వోత్సర్గబాధకః॥

(3) చిన్నాది భ్యోజ్జకృప్సా (4) దుత్వస్యాత్వంతికేపరే॥ ౧

(5) నల్లాదిభ్యోగుణేభ్యోనః॥ (6) పేర్వాదిభ్యిమిర్భవేత్ ॥

[7] ఇకవర్ణోగ్గలాదిభ్యో (8) మగటిమ్యాదయస్తథా॥ ౨

(9) చిఱుతాదేరుకస్సార్థే (10) రమరాదేరికస్తథా॥

(11) పుంస్త్వేకా కాత్తియ, స్త్రీత్వ ఆటాదేర్మతుబర్థకః॥ ౩

(12) కాకత్తియక కారస్య కుత్రచిద్గోపిదృశ్యతే॥

(13) కర్తృ తస్యోక్తేః [14] కర్తృవఃకావలః ౪

(15) ఈస్యాదటమటాదిభ్యః॥ పుంస్త్వేతుమతుబర్థకః

(16) స్వాధ్యాయేషాచిదేషో (17) విజ్ఞానాదేర్మతుబర్హకః॥

౫

(18) ఇవర్ణకబయారాదేర్మతుబర్హకే

(19)

(19) తవర్ణకః! వాచ్యామూతు స్త్రియాతస్మిన్నిష్యతేకులవాచినః॥

(20) కుతచిద్వ్యత్యతేచైత్యం! పరేతే (21) యువతిర్విటీ!

రజస్వలాగుబ్యేతమిం! ఉతముట్టుతచక్రమాత్॥

2

(22) బహ్వంతేభ్యోవగాదిభ్యః! స్త్రియామాఃడిర్మతేమతః!

(23) ఆపుం (24) సిఃడిస్తుముక్త్యాదేరభావద్యోతకస్థితః॥

౩

(25) మానార్థాదేదు రేక త్వే! [26] లేలోపఎదువర్ణక

(27) దక్షార్థేబంటికొలది! (28) అర్థభదేషుచాపరే!

౪

ఇతితద్గితప్రక్రియా.

అథక్రియాప్రకరణం.

శ్లో॥ (1) ధాతో [2] ర్లడ్వతమానేస్యా [3] ద్యుతేలిడ్ [4]

లృట్ప్రభావిని!

(5) తద్ధర్మాదిషు లే [6] డాశీశ్చావసంపార్థనేవిధౌ॥

౧

లోటస్యా [7] ల్లజ్ వ్యతిరేకేస్యాలలకారాఅత్రవణ్మతః!

(8) ప్రత్యేకంలాండు జు! వు రు! ను ముఖ్యాన్యధూర్వహేరితం॥

(8) ద్వాద్వాకమాచ్చప్రథమ! మధ్యమోత్తమ సంజ్ఞకాః!

(10) రుమూతత్రబహుత్వోక్తా వితరేత్యేకతోక్తితః॥

3

(11) ప్రథమాద్యానామయుష్మ! దస్మదర్థేషుతేత్రయః!

(12) దుజ్జోర్గురూ అనుహతి దివీ ఉన్నానుబంధతః॥

౪

- (13) సఉదంతాల్లటిపరే॥ [14] పరేమాన్నేచువర్ణకా॥
- (15) దీర్ఘఉన్నానుబంధస్య పరేమఖిదివీతరే॥
- (16) క్రమాద్భవేతాం విక్లేవోదుఖస్యైనునువర్ణకా॥
- (17) ఇగాగమస్యాద్భుతే (18) లిమ్వజిస్యాత్తు, తివర్ణకా॥
- (19) అనుబం లృటికల [20] జ్ఞతజిత్యమతోభవేత్
- [21] నుక్కాబ్జమసో [22] లేటః॥ పరేమఖిదుగాగమః
- లేడ్యశ్యతేచభూతార్థే వచ్యమానాంకవిత్కవిత్॥
- (23) తేడుఖ్యాదక్రస్థమనా ప్రాయస్వైమగెసిస్తథా॥
- (24) లిక్లేవోర్వస్య లోపస్యాద్వా (25) తిర్యగ్జడవాదినోః॥
- తయోర్భహుత్వేపేకత్వం ప్రథమేవప్లిధూర్వహః॥
- (26) లోటోదుఖోద్రుతాంతౌతు॥ స్యాతామెమతవర్ణకా॥
- (27) విధావదీతితచ్ఛబ్దస్తతః పూర్వంచనుగ్భవేత్॥
- (28) పరస్యాచ్చేదేమ తయోదుక్తాదఖ్యస్తదాభవేత్॥
- (29) లోడ్మధ్యప్రవోర్ముమజౌ (30) మకోత్వముభయార్థనే॥
- (32) ముమజోః పరయోర్మధ్యే వ్యతిరేకకుజుచ్యతే॥
- అదాద్యనుప్రయోగోపితయోస్సప్రార్థనేమతః॥
- (34) ఎదాద్యనుప్రయోగేతు॥ భవేతాంపుజుజౌతయోః॥
- (35) భావేటస్యా (36) త్పురార్ధేనయోగేకభ్యర్ణకస్తువా॥
- (37) వ్యతిరేకవిశిష్టామ్నాక్రియా తద్వాచినస్తుమిజ్జే॥
- (38) ఏకాశ్రయాగ్రాహకాకారే॥
- భావక్తార్థభా (39) కడ్ క్రిమాత్॥
- (40) చేదధరేనోద్రుతాంతస్తద్వద్వ్యత్యేభావలక్షణే॥

[41] ఆనంత ర్యేనాంతడు [42] నుజ్జుమధేభావలక్షణే॥

౧౫

(43) చువర్ణకోదుతాంతస్సా చ్చత్రధేతుక్రియాన్వయే॥

(44) త్రధేత్వేదురెడిఃస్యాతాం॥ (45) తయోద్లుగ్భహుళంభవేత్

౧౬

(46) భవద్యవిష్యచ్ఛత్రధక్త వదధేమసక్రమం॥

ఉన్నఃకలజస్తు (47) నిజ్యతి రేకత్రధతోభవేత్॥

౧౭

ఏతెసత్వాభిధానేషుభవంతి॥ సత్వంనామ సుబంతవాచ్యం

(48) ఏతేలడాదయః కర్తృకర్ణణోః న్యుస్సకర్మకాత్॥

౧౮

పరస్మాత్కర్తరి (49) ఖదు జ్ఞనుబంధస్తుకర్మణే॥

౧౯

(50) అగురూణామయాంతానా మేకాచ్ఛానాంద్వ్యాచామపి॥

ఉపరీయద్యవేదించు గ్వకాణాంతు విభాషయా॥

౨౦

(51) అత్వంపడ్వాదినస్యస్యాద్విత్వమం త్యహలశ్చవా!

(52) కొనోరనుప్రయోగ స్సాత్కర్తృగామి క్రియాఫలే॥

౨౧

(53) కొనావిగ్భహుళం (54) యస్సోవిహితేకారవక్రయోః॥

(55) అన్వాదేరుత్వలోపశ్చా బిందుస్సానో ర్విభాషయా॥

౨౨

(56) వోంఢోశ్చేదాద్యర్థనాంతస్యోన్న (57) ఉన్నేస్యలుగ్భవేత్॥

(58) బిందురన్వాదినుస్థానే తిదుటేషూండు డోశ్చలుక్

౨౩

(అత్రచశ్చోవార్థః) శ్లో॥ (95) నిత్యవైకల్పికావత్ర॥

బిందూపరితదోష్టడా॥

అత్ర=అస్మిన్విషయే; (60) కోశ్చోమధ్యముమజోః పరయోర్భవ

హుళంకొనోః

౨౪

(61) తయోర్ధ్విరన్య హాస్వస్సాస్సోర్ధ్విత్వ మపికథ్యతే

(62) బిందూపరిస్థ తదఢోలోపస్సాస్య ద్రావిభాషయా॥

౨౫

మించుకస్సంస్కృతభాతూనా మంగలాదేస్తథాత్రచ॥

ఏరోరు రించుక్వయవర్ (65) నిరినామ్నాం నాచాయహ|| (18)

(66) లఘూపధానాం ధాతూనామాద్యాన్యా స్వాదికోగుణః|| (19)

67 స్మ శేధ్యాస్వా (68) ద్భజరుచలిఖానాం నక్వ శేరప్తి|| (20)

(69) నిర్మితౌనస్వజే (70) రించుక్వరస్వప్రేరణేభవేత్ (21)

(71) రంజాదించుక్వస్వ బిందుయుతస్వా ప్రేరణేద్విలం|| (22)

ఏతదాదేశయోగేన కంపాదేస్వాదకర్మతాః|| (23)

(72) పరేత్వించుకి రంజాదే రంచుకోలోప ఇప్యతే|| (24)

(73) చుగనంయు క్తనలడః రాంతస్యబహుళం భవేత్|| (25)

అచస్వ ప్రేరణే (74) తద్వన్యాన్వాదేసుపు గాగమః|| (26)

(75) చుప్వారేరు (76) రడంగాదిమాయ్యాదీనాంచచుక్కుకా|| (27)

తథాతదాతదీయాం త్యాక్షరలోపో విద్యశ్యతే|| (28)

(77) ఇంచుక్కుక్కుత్తుపరతో ద్వ్యశ్యంతేబహుమాసకాః|| (29)

లోపాదేశాగమా న్నత్వ పాక్యయోగోగతిర్మతః|| (30)

అనుప్రయోగేపోవోస్తు పుచ్చమాత్రమిహేప్యతే|| (31)

(78) అన్వాదేరించుకి పరేపుగ్నానో రేషనాభవేత్|| (32)

(79) గుగ్డాదేరత్రతుస్వాదప్యాదేసు విభాషయా|| (33)

[80] ఆదోరోద్దోశ్చకూడోచ దస్వరస్వాతేరేచుకి|| (34)

[81] చెచోర్దస్యాలఘూరస్వాచ్చ క్వగాగమయో నథా|| (35)

(82) శ్చోశ్చుగలద (83) శ్చబపలవస్వాస్వ వేంచుకి|| (36)

డకారస్వలఘూరేఫో [84] నేచుక్వాప్రేరణించుకి|| (37)

[85] ఇకారెకారయోరోగే నాద్యోత్సస్యేత్సమిప్యతే|| (38)

[86] ప్రేరణించుకిచః పోనహేవో ర్మచోస్తువాభవేత్|| (39)

[87] సంజముబృధ్యముదుజో [88] ముజితాంముదితోభవేత్|| (40)

(114) అనుప్రయోగ్యగుభూతే లజనస్యైత్తు విడంతకః ౪౭

- (115) అనుప్రయుక్తోగుర్భావభేదకస్య నుజుతకః।
 స్యాన్నుజోనుప్రయోగీవా [116] హ్రస్వస్తస్యాపివాభవేత్ ౪౮
- [117] కలాన్నవర్ణకా దున్నాల్లోపస్తచ్చబ్దవస్యవా।
 118) ధాత్వాద్యనుప్రయుక్తాస్తుదృశ్యంతే ధాతవోహియే॥ ౪౯
- విలక్షణార్థదా ఏతేశబ్దపల్లవసంజ్ఞికాః।
 [119] చేచ్చబ్దార్థస్యసంబంధేల్పటో లిడపిసమ్మతః। ౫౦
- [120] తల్లిప్తసంఖ్యాభిధాయవచనం ధాతుభేదకమ్।
 (121) ఆత్మాశ్లేభిహితే భ్వాదేరగతే రత్రనోగతిః॥ ౫౧
- (122) నలయాదిక్రియా కర్తృభావవృత్తేస్తునుజ్మతః।
 (123) గతిబుద్ధ్యదనార్థాయే కర్మకాశ్చబ్దకర్మకాః॥ ౫౨
- తేషామప్రేరణకర్తా ప్రేరణకర్మభావభావౌ।
 (124) క్వచిత్కర్తురనుక్తస్య పఠ్యచబహుళంభవేత్ ॥ ౫౩
- కన్వాదియోగేప్రయోజ్యకర్తుర్నిత్యం జిమిష్యతే॥ ౫౪

ఇతిక్రియాపరిచ్ఛేదః

—

అథకృదంత పరిచ్ఛేదః.

—:~:—

- శ్లో॥ [1] యథావ్యవహృతిజ్ఞేయాః కృతామర్థామనీషిభిః।
 దుశ్శిన్నప్రత్యయోధాతోర్విహితః కృదితీవ్యతే॥ ౧
- వక్ష్యమాణాభావకర్తృ కర్మాద్యర్థాః కృతామివా।
 మహాజనస్యవిజ్ఞేయా వ్యవహారానుసారతః॥ ౨

(2) లుక్కత్కగతపవేమిషుకగచయవానాంపరే
(3) వ్యలుగ్వాదేఃకస్యా; దికకపుషుకనో రాదేరా; కినియుముదియు

నశ్చైరుః॥ 3

(5) చేయ్యాదే న (4) జ్జలుగ్వాదే (6) రడఃగ్వాదే (7)రిమి;

(8) కువః॥

టవర్ణకస్యాదాద్వాదే ర్భవేదపితతోంత్యలుక్॥

౪

(8) పద్వాదిభ్య మ్మస్తథాద్వా శ్చిష్టాదీన్ భవంత్యపి।

(9) తోభవేదాపులించ్వాదే (10) స్తిరియ్యాదేః పవర్ణకః॥

౫

(11) పుర్మాయ్యాదే (12) రికోంజ్వాదే (13) ర్మజస్పాదే (14)

నైత్యోబడిః॥

ఏల్వాదే 15 రస్తుగీర్వాదే (16) ర్వస్మన్వాదేస్తథాభవే॥

(17) కోర్వాదిభ్యఃకీన్తద్వ (18) చేర్వాదిభ్యోగదోమతః॥

(19) మాత్వాదేస్యాదకో (20) దుస్యాదాత్వాదేస్తత్రపశ్యయో॥ ౭

(21) అడుక్వాదేరురపువీ (వి, ఇ) (22) వడికల్యాదయః పరే।

వర్ణకాఅత్రవిజ్ఞేయాన్సుకవివ్యవహారతః॥

౮

తూనుశ్చేకశ్చతూగో స్స్యాక్ తూనోశ్చూరురకిన్తథా॥

శ్చీ బేనుయుక్త ఆటస్స్యాత్ । పెంచోర్దాప్రేపురిత్యపి।

తేషామిత్వ్యతితే కస్యాక్ ప్రబంధ్యమాం ప్రయోగతః॥

౯

ఇతికృందత పరిచ్ఛేదః॥

(23) వళిఃపాదాద్యవర్ణస్యాస్య త్వాసస్తుతదనంతరః।

(22) ఆమ్రేడితపదాద్యస్యాక్ష రస్యహ్రస్వదీర్ఘయోః

హ్రస్వదీర్ఘైగీస్యాతాం కుత్సాయాం కవినమ్మతౌ॥

సర్వత్ర నద్రుతః క్వాధరేవ యతిరేకేతువాభవేత్ ।

ఉత్తరస్యకొనోర్ధాతోః కంబుధాః కేచి దూచిరే॥

ఇక్కర్ణమొనరించి యేగుము రొక్కమిచ్చి యోర్వకనుండె, ఓర్వకుండె
ఊరడకనడవిలో వేటాడెఁడిఊరకడివిలో వేటాడె॥

“గబ్బిమరుడానఁబెట్టుక గొబ్బిన పైబడును”తమ్ములఁదీసికవచ్చితి॥

తమ్ములదీసికొని పక్షే॥ ఆనఁబెట్టుకొని, ఇత్యాది॥

యవలాలఘవోలఘవః స్నిహ్యంతినరౌ తథాలరోరేఘః॥

అన్యేవిశేషవిషయాశ్చార్యవ్యవహారసరణితోజ్ఞేయాః॥

ఇతిపక్షిణ్యకపరిచ్ఛేదః ॥

శిష్టాన్వవాయజలనిధిజనితః శ్రీకృష్ణమూర్తికృతిచంద్రః।

వ్యతనోద్విద్వచ్ఛేతః కువలయసమ్మోదకారిణీం జ్యోత్స్నాం॥

శ్రీలలితార్పితాభవతు॥

శ్రీశ్రీశ్రీ॥

శ్రీకృష్ణమూర్తిరచితా వృత్తియంనన్ననార్యసూత్రాణాం।

జ్యోత్స్నాసతతంవసతా దాచంద్రార్కం కపీంద్రరసనాసు॥

శ్రీశ్రీశ్రీ

జ్యోత్స్నా తన్న పరనామధేయా హరికారికావళి సమప్తా॥

568

బాలవ్యాకరణ గుప్తార్థప్రకాశికాపర
పార్థమన్య శ్రీమహాత్మనము.

(ఇది కల్లూరి వేంకటరామశాస్త్రి కృతము.)

(2-2-1916 దేశమాత పత్రికనుండి)

(ఇయ్యది రాక్షసవత్సర భాద్రపదమాసమందలి సంపుట 4
నందిక (7) యాంధ్రసాహిత్య పరిషత్పత్రికమోమున నెఱివారుచున్న
వర్ణులచినసీతారామస్వామి శాస్త్రియణి సమాహృత గుప్తార్థప్రకాశికా
వ్యాఖ్యాదోషములకు సమాధానములు)

శ్లో॥ వర్ణులాన్వయభూరాంధ్రగవ్యం చద్రామ్యధర్మధీః

సీతారామస్వామిశాస్త్రినమ్యత్తే నవ్యపాణినా॥

విబుధవశంవదులారా

విజయనగరేవాసులైన శాస్త్రునివారిపాణిని లిఖితమూలకంబుగా
గ్రహణంబునేసికొని యుగతావ్యగ్రతా సమగ్రంబగు సముద్ధతముఖం
బున ముక్కులు గఱవఁగాఁ ద్రుళ్ళియాడఁచుఁ జిదులుతొక్కుచు
స్పటాటోపభయం కరమగుధాటి వాటిల్లుచున్నమాటఁ బి భీషి కల
తో విజయముచేసి మహాన్నతపదవిని బెచ్చు రేగుచున్నయవ్యాన
సీమాలక్ష్మీ పూర్వోక్త ప్రతికారత్నంబునఁ బరిధవిల్లుట కంటికిఁ బెట్టెను
జెప్పిన రాక్షసాబ్దశూన్యమాసమున శీపోదయమొందిన దీనిమేన నట్టిను
ష్కాల వాసవలు తలమునకలుగా నంటుకొన్నట్లు కానిపించెడు దీనికి
గుణములయందు శూన్యతాబుద్ధియు, దోషములయందు మాన్యతాబు
ద్ధియు సహజంబగు చుంటున్నట్టెపడుచుండు. ఇయ్యది బ్రహ్మశ్రీ కల్లూరి
వేంకటరామ శాస్త్రునివారివలన నుద్భవించినగుప్తార్థప్రకాశికా వ్యా
ఖ్యాలక్ష్మిని దర్శియశిష్యుం డైన సుంకరరంగయ్య గారిదియన్న యా

మిషసంపద నుపయోగించుకొని బలిసిధిక్కరించుచు లేనిపోని దోషంబులుమోపి “విప్రాః పశ్చిమబుద్ధయః” అనున్యాయమ్మును “దోషా గుణా గుణాదోషాః” అనువచనార్థమును సత్యపఱుపఁ జూచుచున్నది. ఏమీ దీనికిసూదిబెజ్జమంత నోరును, నాకసమంతయాఁకలియు గానంబడుచుండు. తలకుఁదగని యింతయాశ “దరిద్రాణాం మనోరథాః” అను న్న్యాయమ్మున నందనిమాఁకులకు నఱ్ఱులసాఁచుటనంటిదియేకాని యెంతమాత్రమును దీని పెదవిపాటునకు నైనను నవకాశముండనేరదు. ఇట్టి కోపాసూయావే శంబులుగల నీమాలక్యులు కాలమహిమనుముందు బయల్పెడలి శివాలామచు దృశ్యాదృశ్యజ్ఞానంబుగల కోమలాంగుల కనుమూసి గంతలుగట్టి నప్తముగలిగింప వచ్చునన్న దురాలోచనము నేసియే గ్రంథకర్తగారుతామపండితులయ్యును ఆపరితోషాద్విదుషాం నసాధుమన్యే ప్రయోగవిజ్ఞానమ్” అను కాళిదాసోక్తిని మనమున నిడుకొని సప్తర్షులనందగి తమకు గౌరవంబునపేర్మిగల కొందఱు సజ్జనులకడకు స్వగ్రంథమునంపి వినయసంపదతోవేడి తెప్పించిన తదీయాభిప్రాయములు గ్రంథారంభమున వారిగుణగణాతిశయములు శాశ్వతముగా నుల్లసిల్లి ముద్రింపించిరి. కావున నట్టిసప్తర్షికల్పులు బ్రహ్మశ్రీలు—

(1) వావిలికొలను సుబ్బారావుగారి నిబ్బరపుసూక్తి ముక్తాఫలము దానముగాఁగాంచి యబ్బరపుశుభంబులు చుబ్బరచూఱల్వెట్టుచు,

(2) చెన్నాప్రగడ భానుమూర్తిగారి మహోదార హృదయాబ్జవితీర్య మాణశుభానుమోదనభారతి గనుంగొని ప్రచండమార్తాండ ప్రభాచ్ఛటలు ప్రకటించుచు,

(3) జయంతిరామయ్యపంతులుగారి సుమనోమనోభి రామస్వభావ ప్రతిపాదిత ప్రశంస బహుసిపదులకు జయ్యులైన శ్రీరామరక్షనొందుచు,

[4] కస్తూరి శివశంకర శాస్త్రులగారి సదాచార సంపద్ముమఘుమాయమాన మాన సార్పిత బహుమానోక్తింజేకొని లోకశివంకరత్వము వెల్లడిసేయుచు,

[5] వేదము వేంకటరాయశాస్త్రిగారిసహృదయ హృదయంగమ సౌజవ్యసముత్సృజ్యమాన సంస్తుతింగైకొని సూరీంద్ర సామరస్యంబు సల్పుచు,

(6) రావు బహదూర్ కందుకూరి వీరేశలింగము పంతులగారి సహజసరససౌమనస్యపూర్వకశ్లాఘనముం గ్రహించి యపారంబగు బీరంబుల నెఱపుచు,

[7] ఆకుండివ్యాసమూర్తి శాస్త్రులగారి గభీరాశయ సుభగం భావుకసంభావన సంపాదించి భవ్యాసమానసౌరస్య సంపదలు బయల్పఱచుచు,

ఇటులు నిర్భీకపండితాదరణపర్యాప్తిం జెంది దాడి పెడలిన యీగ్రంథ రాజశిరోమణి గుప్తార్థ రాజ్యమ్మునువ్వెత్తుగ నెగురఁ దన్ను కొనిపోవఁగా సామాన్యద్విజశక్తికి శక్యంబగునే మహర్షులచే మన్నింపం జడు మహాభాగధేయరత్నమును భిక్షావందనమ్ములబిగిని బుష్టిపూర్తిం గాంచిన యొకయతిమూర్తి యడ్డమై యతిహాస మునేసినచో గొఱంత గలుగునే? కులగిరులు శిరసావహించిన యీరత్నగర్భమండలి నొక గులకరాగుట్ట యెదిరిననేమి కొదువగలిగెడు కాఁబట్టి యంతమాత్రన నీగ్రంథరాజమునకు లోపం బెంతమాత్రమును నొదవదు.

అయినను, కలహంబనెడి యోదనంబేకాక యరణ్యంబునఁ బ్రాణి రసహితంబైన యోదనంబునను నుండి “కనుడోయి” లోని కనుపదమును సహితమాను, బ్రథమావిభక్తి యని త్రోవఁ గానలేక దిగ్భ్రాంతిం జెంది కనుడోయిం దెఱవలేని యాయాఁడుసీమాలక్ష్మినే

కాకినింజేసి దయార్ద్ర హృదయంబగుపండితమండిలి దవ్వన విడుచుట
యుక్తంబు గాదుగాన నీవటలోమంచి చెడ్డలమర్మంబు లేర్పరించి పలువు
రను బాగునేసి యాత్మతేజిన విల్లలతల్లియని పించుకొన్నలోకకుంటుం
బిని యానీశక్తికామ తల్లిక హితోపదేశమునకు దీనిం జేయివట్టుకొని
మెల్లమెల్లఁగాఁ జేర్చఁ జూచెదముగాక! లోకములో నొక శుభకార్య
ము తలపెట్టుకొన్న సమయమున నాదిని దేవతాస్మరణము శిష్టాచార
ముగా నున్నందున నిట్టి విద్యారంభ కార్యంబు జరిగించునట్టి యద
నునంగూడఁ దీర్థ స్వార్థము లుభయమునుగలసి వచ్చుటకై, దేవతావి
ద్యాశబ్దములయొద్ద వ్రాసిన ప్రతివాదుల మనంబుదలి ప్రధానాక్షేపణ
మునే మొట్టమొదట నెత్తుకొని బోధనేయింపఁదలఁతుముగాక!

ఈసీమాలక్ష్మీవ్రాతలయందు నెంతమాత్రమును మాన్యతలేక
కేవలమును గుణశూన్యతయే స్థిరీకరించుచున్నారము గావున “వజ్రం
వజ్రేణభిద్యతే” న్యాయమునఁ దిరిగి మేమును శూన్యమాసమునే సు
ముహూర్త సమయముగా నెంచుకొని యుత్తరించుచున్నారము.

పూర్వపక్షము.

(4) స్త్రీలింగముల ప్రథమైకవచనమునకు లోకంబగు” తత్సమః
(57) సూత్రమనకు స్త్రీలింగములనఁగా “స్త్రీవాచకము” లనియర్థము
చేయుట కేవలము పొరపాటు. అట్లుకానిదో దేవతావిద్యాదిశబ్దములు
స్త్రీవాచకములు కాకుంజేసి “దేవత” “విద్య” అనురూపములు సిద్ధిం
పనేరవు. వాఖ్యాత యిట్లపార్థముచేయకుండినచో స్త్రీవాచకములు
గాకున్ననుఁ నవిస్త్రీలింగములేగాన మూలమునుబట్టి సాధ్యములగు.

స మా ధా న ము.

చూచితిరా! యీయగాధ సంస్కృతపాండిత్యము! దేవతావి
ద్యాశబ్దములు స్త్రీవాచకములు గాకున్నను స్త్రీలింగములట! స్త్రీలింగ

మయినది శ్రీవాచకమేలకాదో! తెలియకున్నది. శ్రీవాచకముగాకు
న్నను, శ్రీలింగమగు ననుమాట సహోదరుడు గాకున్నను, సోదరుఁ
డగు; గ్రామ్యము గాకున్నను, అశబ్దమగును; ఎడమచేయి గాకు
న్నను, పుట్టిచేయియగును, అనుటవంటిదై పరిహాసాస్పదమగుచున్నది.
మఱియు, లింగమనునది శబ్దమునకు, జెందుంగాని యర్థమునకు సంబం
ధింపదని ప్రతిభటు. తాత్పర్యమయినట్టులు తోచుచుండు. అయ్యది
యశాశ్రీయము, అపార్థము శాస్త్రమార్గమలోచింపఁగా “దేవత,
విద్య” అన్నవి శ్రీవాచకములు కానిచో, టాప్రత్యయమెట్లు సంఘ
టిల్లును స్పష్టార్థ మీక్రింద నీశబ్దముల ప్రక్రియకొంచెము సూచింపఁ
బడును. “దేవాత్తల్” అను సూత్రమున (5-4-27) దేవశబ్దముకంటె
స్వార్థికమైనతల్ ప్రత్యయమురాఁగా “దేవత” అని హ్రస్వాంతము
తద్ధితాంతమగును. విదధాతువు కంటె “సంజ్ఞాయాంసమజ, నిషద
నిపత, మన, విద, ఘౌ, శీజ్, భృజిపః (3-3-89) అనుసూత్ర
మునఁ గరణార్థమందు, కృప్రత్యయమురాఁగా “విద్య” అనిహ్రస్వాం
తము కృదంతమగును. ఇపుడు, తలంత దేవతశబ్దమును, కృదంత విద్య
శబ్దమును నగునదంత ప్రాతిపదికములు శ్రీవాచకములు గావుననే
“అజాద్యతష్టాప్ (4-1-4) అనుసూత్రమునఅజాదిప్రాతిపదికములును,
అదంతప్రాతిపదికములును శ్రీవాచకములగుచో శ్రీత్వమునకు ద్యోత
కమగు టాప్రత్యయ మగును! అనిఫలితార్థము! సహజంబులైన దహ
నప్రకాశశక్తు లగ్నియందుగూఢములై యుండఁగా నయ్యవిషకటింపఁజే
యుటలో శుష్కేం ధనము సాధనమైనట్లు ప్రాతిపదికంబులకే సహజా
ర్థమైన శ్రీత్వమును, టాబాదులుస్ఫటికరించుచు ద్యోతకములనిపించు
కొనును ప్రాతిపదికార్థప్రాతిపదికంబులకు వాచ్య వాచకభావము సం
బంధము. ప్రత్యయార్థ ప్రత్యయములకు ద్యోత్య ద్యోతకభావము సం
బంధము. కాబట్టి. “దేవత, విద్య” అనుశబ్దములు శ్రీత్వవాచకము

లుగాననే యాకారాంతములై స్త్రీలింగములని చెప్పబడు. “ఆకారాంత స్త్రీలింగో దేవతాశబ్దః” అను శబ్దమంజరీ పాఠమునంజేసి లింగము శబ్దమునకే కాని యర్థమునకుఁ జెందదని ప్రతిభటుల తాత్పర్యముగాఁ బోలు!! అయ్యది శబ్దమంజరీపాఠకుఁజ్ఞానమే. ఆజ్ఞానము సంస్కృత వ్యాకరణగంధమును మూర్ఖుఁడనిగాఁదనిస్వశక్తినిబయల్పఱచుచున్నది. ఇఁకను దేవతాదిశబ్దములస్థలములోఁ బుంవ్యక్తిని దెలియఁ జేయునపుడు స్త్రీవాచకము లెట్లుగానని శంకింతురేని వినుండు. “స్త్రీయామ్” [4—1—3] అనుసూత్రమును వివరించునమయమున మహాభాష్యకారులు “స్తన కేశవతీ స్త్రీస్యాః ప్లోమశఃపురుషః స్మృతః ఉభయోరంత రయచ్చ తదభావేనపుంసకమ్ లింగాత్ స్త్రీపుంసయో ర్జ్ఞానే

భూకుంసేటాప్రసజ్యతే॥ అనున్వాయమున స్తన కేశచిహ్నములంబట్టి స్త్రీలింగమనియు, శ్మశ్రురోమకళా చిహ్నములంబట్టి పుల్లింగమనియు నిర్ణయము సేసితిమేని స్త్రీవేషధారియై వతికల్లి పురుషునింజెప్పెడి భూకుంసశబ్దమాకారాంత స్త్రీలింగముగావలసి యతివ్యాప్తి తటస్థించుననియు, ఇష్టస్థలములైన ఖట్వావృత్తాదిశబ్దములయందు స్త్రీపుంసలింగ త్యాదులు సంభవింపక యవ్యాప్తివచ్చుననియు శంకించికొని వ్యాకరణ శాస్త్రమందు శాస్త్రీయలింగము (లేక) పారిభాషికలింగము ముఖ్యముగాని స్తన కేశ శ్మశ్రురోమకళాదిస్వరూపమగు లౌకికలింగము ముఖ్యముగాదని పరిష్కరించిరి. “స్త్రీయామ్” అనుసూత్రమును వివరించునట్టిప్రకరణమందే భాష్యకారులు “సంస్త్యాన ప్రసవౌలింగమాస్థే యా స్వకృతాంతః [స్వసిద్ధాంతతః] సంస్త్యానే స్త్యాయతే ర్ద్రిక్ స్త్రీ సూ తే స్సప్రసవేపుమాః” అని లింగలక్షణమును సిద్ధాంతపఠించిరి స్త్రీ ధాతువు కంటె ప్రట్ ప్రత్యయంబు గలిగి స్త్రీశబ్దసిద్ధియగుననియు సూజ్ ధాతువు కంటె డుమ్సుక ప్రత్యయమును, ధా

తున కారదీఘాకారములకుఁ గ్రమముగా సకార హస్వము లాదేశములై, పుంశబ్ద సిద్ధియగుననియు, నీవ్యాకరణ శాస్త్రమున స్త్రీశబ్దమునకు సత్త్వరజస్త మోగుణములయపచయమును (క్షయము) “పుం” శబ్దమునకు సత్త్వాదిగుణముల యుపచయము (వృద్ధి) సర్థములనియుఁ బుంస్త్రీశబ్దములు భావప్రధానములనియుఁ బైశ్లోకార్థమును స్పష్టపఱచిరి. ఈశ్లోకములోని పుం స్త్రీశబ్దములచేత నుపచయాపచయములే కాక యుపలక్షణంబుగ సత్త్వరజస్త మోగుణముల సామ్యావస్థయు గ్రహింపఁబడునని వ్యాఖ్యాతలు విశ్వములోని సర్వపదార్థములును సాంఖ్యమతమునందు న్యూనాధిక భావంబునన ంగాంగిత్వము నొందిన సత్త్వరజస్త మోగుణముల యుపచయమునువక్త ప్రధానముగా నెంచినచోఁ దద్వాచకశబ్దము పుల్లింగమగుననియు, అట్టిగుణముల యుపచయమును వక్తయుద్దేశించినచోఁ దాదృశపదమును స్త్రీలింగమగుననియు, నిట్లే సామ్యావస్థ ముఖ్యముగా వక్తభావించెనేని నపుంసకలింగమగుననియు, భావము. మనమెదుట నొకవృక్షముం జూచి యావృక్షమువిషయమై “అయంపదార్థః! అనిప్రయోగించితమేని వృక్షము సత్త్వాదిగుణత్రయపరిణామమేకాన నపుడు మనము ప్రయోగించిన ప్రకృతవాక్యములోని పదార్థశబ్దమందలి పుల్లింగమున వృక్షస్వరూపమయిన సత్త్వాదిగుణ సముదాయమునకుం జేరిన యుపచయమర్థమగును. “ఇయంవృక్షీ! అనిప్రయోగించితమేని స్త్రీలింగమైన వృక్షీశబ్దము యొక్కప్రయోగంబున వృక్షరూపమయిన సత్త్వాది గుణత్రయమందలి యుపచయమర్థమగును.” “ఇదంవస్తు” అనివాక్యముప్రయోగించితమేని వృక్షౌత్మకమయిన సత్త్వాదిగుణత్రయ మందలిసామ్యావస్థ నపుంసకమైనవస్తు శబ్దమునఁ జెప్పఁబడును. ఇట్లే విశ్వములోనిసర్వపదార్థములమందును సత్త్వాదిగుణముల యుపచయాపచయ సామ్యావస్థలువివక్షింపఁబడినచోఁ గ్రమముగాఁ

బూర్వోక్తములైన లింగత్రయబోధక వాక్యము లుపయోగింపందగు
 మఱియు, లింగమున విశ్వమయమైన సత్త్వాదిగుణముల యుపచయాప
 చయ సామ్యావస్థలు బోధింపఁబడుచున్నందున లింగముశబ్దార్థమునకుం
 జేందుంగాని శబ్దమునకుం జేందదన్నట్లు భాష్యమందే తాత్పర్యము
 స్పష్టపఱుపఁబడినది. ఇట్టి భాష్యతాత్పర్యమే “స్త్రీయామ్! అనుసూత్ర
 మందలి స్త్రీత్వముచు వివరించునమయమున “అచేతనఖిట్వా వృక్షాది
 సాధారణం లింగంతు సత్త్వాదీనాంగుణానాం ఉపచయాపచయస్థితీయా
 పం క్రమేణపుంస్త్రీ చపుంసకాఖ్యం. ఏ కాధేశబ్దాన్యత్వాద్వృష్టంలింగాన్య
 త్వమితి భాష్యోక్తేరర్థనిష్ఠంకేవలాన్వయి. ఇయంవ్యక్తిరిదంవస్త్వయం
 పదార్థఇతి త్రివిధవ్యవహారస్య పదార్థమాత్రే సత్త్వాత్ ॥ అనిశబ్దేందు
 శేఖరమందు వివరింపఁబడినది. విశ్వమందలి సర్వపదార్థములయందును
 నుపచయాపచయసామ్యావస్థ లెట్లుండుననఁగా:—స్పష్టికింబూర్వమున
 సామ్యావస్థలోనున్న సత్త్వరజస్తమోగుణము లాత్మయొక్క నియామ
 కత్వములేకయే, తమంతతాము న్యూనాధికభావమున నంగాగిత్వము
 నొంది శబ్దస్వరూపరసగంధాత్మకంబగు జగదాకారముగాఁ బరిణమిం
 చెనని గదా సాంఖ్యమతము. (ఇట్టి సాంఖ్యమతనిబంధనలు “ప్రవృత్తే
 శ్చ॥ (2-2-2) “అంగిత్వా నుపపత్తేశ్చ (2—2—8) ఇత్యాది సూత్ర
 ములయం దుద్ఘాటించి శాంకరబ్రహ్మసూత్రభాష్యమున ఖండింపఁబడి
 నవి) అందున స్వయముగానే యుపచయాపచయ సామ్యావస్థలను బొం
 దునట్టిశక్తులు సత్త్వరజస్తమోగుణముల యందున్నందునఁ జత్పరిణామ
 ములైన జగత్పదార్థములయందును నయ్యవి గూఢములై “కారణగుణాః
 కార్యసంకామంతి॥ అనున్యాయమున మృద్ధర్మనము ఘటశరావాదుల
 యందున్నట్లు లిమిషియుండునని సాంఖ్యమతతాత్పర్యము. ఇట్టి తాత్ప
 ర్యమే “శ్లో॥ ప్రవృత్తిరితి సామాన్యం! లక్షణంతస్యకథ్యతే! ఆవిర్భావ

(ఉపచయ) స్థితోభావ (అపచయ) స్థితీశ్చే (సామ్యావస్థా) త్యథభిద్యతే
ప్రస్థ్యత్తిమతస్సర్వేథా । స్థిస్సభిశ్చప్రస్థ్యత్తిభిః” అని హరికారికయం
దు వెల్లడింపఁబడినది. ఇకను సాంఖ్యమతమున లోకములోని సర్వపదా
ర్థములును సత్త్వరజస్తమోగుణ పరిణామములేకాన నట్టి యుపచయాప
చయసామ్యావస్థలను బర్యాయముగా వక్తవివక్షించినచో దేవతాది
శబ్దములకుం గూడఁ బున్న పుంసకలింగము లేల రాఁగూడదని శంకింతు
రేని యట్లనవలదు. శిష్టలోకవ్యవహారపరంపరంజేసి “లింగమశిష్యులొకా
శ్చయత్వాల్లింగస్య” అను న్యాయమున నొకానొక శబ్దముచే నుపచ
యాపచయ సామ్యావస్థలలో నొక్కొకటియే వివక్షింపఁబడి యొక్కొ
క్కలింగమే తత్పదార్థమునందుఁ దెలుపంబడును. దారశబ్దమున నుపచ
యమాత్రమే వివక్షింపఁబడి పుల్లింగము తెలుపంబడును. అప్ శబ్దజ్ఞాన
శబ్దములచేతఁ గ్రమముగా నుపచయ సామ్యావస్థలుమాత్రమే భావింప,
బడి స్త్రీలింగ నపుంసక లింగరూపార్థములగును ఒకానొకశబ్దమున
ధర్మద్వయమును పర్యాయముగా వివక్షింపఁబడి లింగద్వయమునునగు
నక్షత్రవాచకమైన యుడు శబ్దము నక్షత్రపదార్థగతమైన సామ్యాపచ
యములను బోధించు నపుంసక స్త్రీలింగములను బర్యాయముగాఁ
దెల్పును. నక్షత్రశబ్దము నపుంసకార్థమునే బోధించును. తటశబ్దము
పర్యాయముగా మూడులింగములను వదించును. ఒకానొకచోఁ బార్థి
భాషికలింగముతోఁ గూడ నైకమత్యమునొంది “లోమశః పురుషస్త్వ
తః॥ అనున్యాయమున మేహసాది చిహ్నవిశిష్ట పదార్థము గూడ
నొక ప్రకరణంబున శబ్దము బోధించును. “పశునాయజేత॥ అనుచోట
బశుశబ్దము శాస్త్రీయమైన సత్త్వాదిగుణముల యుపచయమునే కేవల
లమును దెలుపక పుంశ్చిహ్నమైన శేఫస్సుగూడ (అర్థవిష్టమగునట్లు)
బోధించును, కావుననే పుల్లింగమై, మన్యుశ్రీకి శాస్త్రీయమై యుప

యోగించుచుండు. ఇట్టి తాత్పర్యమే “తత్సంభవేతు శాస్త్రీయ విశిష్టే
 లోకికే శాస్త్రీయ మపిశబ్దతో బుద్ధ్యతే; తథానుభవాత్ | అని శబ్దేందు
 శేఖరమందు నుద్ఘోషింపఁబడినది. “శ్లో|| అయమైంద్రీముఖం పశ్య
 రక్తశ్చుంబతచంద్రీమాః|| ఇత్యాదిస్థలమందు స్త్రీపుంసకలింగములైన
 యైంద్రీచంద్రీమశ్శబ్దములచే శాస్త్రీయముతోఁ గూడ లోకికలింగము
 భావన నేయఁబడినందున నే “చంద్రీమశ్శబ్దగతపుల్లింగేన, ఐంద్రీశబ్దగత
 స్త్రీలింగేనఁ తత్ప్రతిపాద్యేంద్రీ సంబంధిత్యేన చోపస్కృతాద ప్రస్తుత
 పరవనితా సక్తపురుషవృత్తాంతః ప్రతీయతే” అను కువలయానంద
 గ్రంథప్రకారమ్మన, లోకములోని నాయికా నాయకులు వ్యంగ్యరీతిని
 బోధింపఁబడి సమాసోక్త్యలంకారము సిద్ధించుచుండు.

మఱియును, లింగమగ్ధనిష్ఠమై శబ్దసంబంధి కాదుగనుక నే యైం
 ద్రీచంద్రమశ్శబ్దములచే వ్యంగ్యసరణిని నాయికానాయక పదార్థములు
 బోధింపఁబడి యలంకార సమన్వయంబగును. -లింగము శబ్దసంబంధియే
 కేవలము నయ్యేనేని నాయికాద్యర్థములను బోధింపనందున నలంకారి
 సమన్వయం బెట్లుగును ? కావున దేవతావిద్యాదిశబ్దములచేతఁ బదార్థ
 గతఁ స్త్రీత్వమే బోధింపఁబడును. అనఁగా లోకికలింగముతో నైకమ
 త్యమును బొందని చోటుగాన శాస్త్రీయలింగమైన సాంఖ్యమతప్రకారస
 త్వాది గుణముల యపచయరూప స్త్రీత్వమును. “శ్లో|| సంస్త్యాన
 ప్రసవౌలింగ మాస్థేయాస్వకృతాంతః(స్వసిద్ధాంతతః) సంస్త్యానే స్త్యాయ
 తేర్ద్రిక్ స్త్రీ సూతేఃసప్రసవేపుమాన్||” అను పూర్వోక్తభాష్యసిద్ధాం
 తప్రకారమున నట్టి దేవతా విద్యాదిశబ్దము వచించును. ఇట్టి విద్యా
 దిశబ్దములే యాలంకారికప్రకరణములో వచ్చినయెడ సందర్భానుసార
 ముగా లోకికలింగము సైతము భావింపఁబడి నాయికగూడ వ్యంగ్యార్థ
 మై “విద్యాసాధః” ఇత్యాదిస్థలముందు విషయ స్త్రీలువోలే నాతనిని

మోహించి వశమందున్నవి యన్న లౌకిక స్త్రీ లింగార్థముగూడ వ్యం
గ్యంబగును. కాబట్టి తత్సమంశ్చే ౪7 సూత్రమును వివరించుచో
బ్రహ్మశ్రీ వేంకటరామశాస్త్రిలుగారు స్త్రీలింగశబ్దమునకు స్త్రీవాచక
మని యర్థము చెప్పట బ్ర|| సీతారామస్వామిశాస్త్రిలుగారు మాత్ర
ముగాక స్త్రీపురుషాదులందరును జయజయశబ్దములతో మెచ్చుకొనం
దగియున్నది. ఇకను శబ్దమునకుం జెందక లింగమర్థమునకే చెందెనేని
“అకారాంత స్త్రీలింగోవిద్యాశబ్దః” ఇత్యాదిస్థలములందు స్త్రీలింగః|| అ
న్నది విద్యాశబ్దమున కెట్లు విశేషణమగుట యుక్తమనురేని “శ్లో|| రా
మేతద్వ్యక్తురం నామ | మానభంగః పినాకినః | శౌర్యభంగోరావణస్య
మదభంగస్యవాలినః” అన్నచోటనం బలెవాచ్యవాచకములకు నభే
దాధ్యవసాయంబున యుక్తంబయ్యెడి. కనుకనే “పుల్లింగశబ్దఇత్యాది
వ్యవహారస్తు వాచ్యవాచకయౌరభేదాధ్యవసాయాత్” అని చంద్రీక
శాదివ్యాఖ్యానములయందు “స్త్రీయామ్” అను సూత్రమందలి శేఖర
మునొద్దఁ జాటబడుచున్నయది. లింగ మర్థమునకే సంబంధించి శబ్దము
నకుఁ జెందదు గనుకనే “అస్థ్యాదిషునపుంసకగ్రహణం శబ్దగ్రహణం
ద్రవ్యవ్యమ్ | యుక్తంపునరిదం విచారయితుమ్ | నస్వనేనాసందిగ్ధే నా
ర్థగ్రహణేన భవితవ్యమ్ | నహిసపుంసకం నామశబ్దోస్తి” అని “స్వమో
ర్నపుంసకాత్” అను సూత్రమందలి మహాభాష్యమందు లింగమర్థ
నిష్ఠముగాని శబ్దనిష్ఠముగాదని డిండిమఘోషంబుతో ఘోషింపఁబడియె.
ఇట్లుండగా స్త్రీలింగశబ్దమునకు స్త్రీవాచకమని వివరించుట గ్రంథకర్త
తప్పియున్నది. అయ్యది యొప్పులకుప్ప యనంగవలయు. ఉత్తరకుమార
ప్రజ్ఞలతో “అపార్థము, అపార్థము” అని పలుమాటలు పలుకంగ నేక
లయు గడచిపోవదుసూ!! అపార్థముగాదు. ఇదిగో ఇప్పుడు సపార్థము
పార్థమన్య శ్రీమహాత్మ్యమునకుఁ బార్థుండు లేకుండుటయెట్లు సంఘ

టిల్లు. పెండ్లికిఁ బెండ్లికొడుకు లేకుండు నన్నవారు ప్రేమత్తు లనిపించు
కొనరా? కావున నటులాడువారి మాట ప్రామాదికము, అతిసాహస
ము, దుస్సాహసము, మఱియ, ఇచ్చట నాడువారిమాట యనుటం
జేసియు, అతిసాహసమనుటం జేసియు నీక్రిందిసంగతి స్మరణంబునకు
వచ్చుచుండుననియు లోకములోఁ గొందఱు శాస్త్రినామధేయులు పు
రుషపదార్థలక్షణం బిసుమంతయులేకుండి వామాచారవతానులై ప్రతి
పదర్శినీరసజ్ఞత్వమున గుణమ్ములయందు దోషము లారోపించి వ్యర్థము
గా శుష్కకలహంబునకుఁ గాల్చిస్వయ నిష్కళంక న్యభావంబుగల
పత్రికారత్నములను సయితము ప్రవదనటనంబులతోఁ గన్నుప్రామి
ముఖంబులందుఁ దలకాకృతి నిడుచుండఁగా నట్టి సజ్జ నారులయెడ లింగ
మర్థనిష్ఠమయినచోఁ బల్లింగమైన శాస్త్రీశబ్ద మెట్లు సమన్వయించునని
యు, నెవ్వరయిన శంకింతురేని సావధానముగా నాకణింపుడు. అట్టి
వారియెడ “శాస్త్రమస్యాస్తీతి॥ అని సద్ధితంబైన తద్ధితంబుతో (ప్రత్య
యము) వ్యుత్పన్నంబైన శాస్త్రీశబ్దము సమన్వయింపఁగూడదు. ప్రక
రణ సందర్భమున నట్టియెడ స్త్రీలింగశాస్త్రీశబ్దము సమన్వయించినచో
సర్వశాస్త్రమతంబునకును నవిరోధమై సామరస్యంబు గలుగుచుండు.
శాస్త్రీశబ్దము స్త్రీలింగ మెట్లంటిరేని. “గ్రసిత, స్కభిత, స్తభితో, త్త
భిత, చత్త, వికస్తా, విశస్త్య, శంస్త్య, శాస్త్య(7-2-34) అను
సూత్రమున “శాసిత్య” రూపముగాక శాస్త్యశబ్దము వైదికప్రకరణం
బున నిడాగమరహితముగా నివతించుబడియె. (1) జగత్ప్రభోరప్రభవి
ష్ణువైష్ణవః (2) “తంతస్థివాంసం నగరోపకంఠే॥ (3) “త్రియంబకం సం
యమినందదశః॥ (4) “నిర్మాణమేనహితదాతవలాలసీయం । మాపూత
నాత్వ ముపగాశ్చివతాతిరేధి॥ ఇత్యాది వైదికశబ్దములు లోకమునందు
బ్రయోగింపఁబడినట్లు ఇడాగమరహితమయిన శాస్త్యశబ్దము గూడ

శ్లో॥ అంబేతిగౌరీ మహామాహ్వయామి! త్నఃపితుర్మాతర్యపవ
సర్వాః కథంనులక్ష్మీ మితిచింతయతం! శాస్తారమిడే భవమోచ
నాయ॥ శ్లో॥, పాత్రస్థలితవృత్తినాం (పాత్ర × అస్థలిత) శాస్త్రమార్గ
ప్రవర్తినామ్ (శాస్త్ర × అమార్గ) అర్థాంగీకృతదాంషత్య! మహంసే
వేమహామహః॥ ఇత్యాద్యప్రదీక్షితాదుల కాలభైరవస్తుతిశ్లోకప్రయోగం
బులంబట్టి లోకమున వ్యవహరింపందగు. అథవా, “ఆగమశాస్త్రమని
త్యక్తు॥ అను పరిభాషంజేసి “సాగరంతర్దుకామన్య॥ అనుచోటంబలె శా
స్త్రశబ్దంబును బ్రాచీనులమతంబున లోకప్రయోగార్హమై యామో
దింపందగు. ఇట్లు ద్వివిధంబున ఋక్సాంధ్యమైన శాస్త్రశబ్దము ప్రయో
గార్హముగాన “ఋక్సాంధ్యభ్యజేష్” (4-1-5) అను సూత్రమున శ్లో॥ కు
త్రాలయోమంశనపండితస్య । త్యేతాస్సప్రచ్యజలాయగంత్రిః॥ ఇత్యా
దిస్థలంబుల గంత్రిప్రభృతి శబ్దములువోలె శాస్త్రీశబ్ద మీకారాంత శ్రీ
లింగరూపము నిర్వివాదముగా నుండందగు. పుల్లింగమైన “శాస్త్రీ”
అను శబ్దముయొక్క ప్రథమావిభక్త్యేకవచనమును, శాస్త్రశబ్దము
యొక్క శ్రీలింగ ప్రథమైకవచనరూపమును నుభయంబును “శాస్త్రీ॥
అని యిట్లు దీర్ఘాంతముగా సమానాకారముతో నుండును. “నామధి
మై తుది దీర్ఘంబువ కు హ్రస్వంబగు॥ [తత్స; 54] అను సూత్రమున
హ్రస్వమురాగా నుభయరూపంబులును సమానాకారములె “శాస్త్రీ”
అనియిట్లు హ్రస్వాంతత్వముతో నుండును. హ్రస్వజ్ఞానంబు గలయెడ
సీమాత్రాకరమైన హ్రస్వంబు మఱింతసార్థకంబగు. ఇట్లు తెలుంగువ్యా
కరణ మనుగ్రహించుటంజేసి తక్కిన విభక్తివచనంబులయందు సయి
తము శ్రీశాస్త్రీ పుం శాస్త్రీభేదము గానరాకుండు. ఉష్ణకవ్వరంబు
లోక్కుపోలికనున్నను, పరీక్షాసమయము సంభవించునపుడు తారత
మ్యము తెలియక మాననట్లు శ్రీపుంస లక్షణభేదంబు గోచరింపక

మానదు. అట్లైనచో మీపార్థమన్యశ్రీమహాత్మవంబునకు స్త్రీలింగ శాస్త్రీశబ్దార్థము పనికివచ్చునా? యని యెవ్వరైన నడుగుదురేని యా లక్షణభేదము పెద్దలు వచింతురుగాక! అంతవఱకును వారి నమన శ్లోకాదులయందును నుభయవ్యక్తులకును సరిపడునట్టి శబ్దములే ప్రయోగించి కృతార్థుల మగుదుము. అయ్యో! పాపము. శ్లో॥ సురలోకోద్యోదివోద్యే । స్త్రీయాంక్లీబే త్రివిష్టపమ్॥ శ్లో॥ “భిస్సాస్త్రీ భక్తమంధోన్నమోదనో స్త్రీసదీదిపిః॥ అనిన యమరనిఘంటువునైన నెపుడేని ప్రతివాదులు నోటంబెట్టినచో స్త్రీవాచకమన్నచోట నింతసందేహము వీరిం బాధింపకుండును. “భిస్సాస్త్రీ” “అన్నచోటునంగూడ” భిస్సా-అన్నము. స్త్రీ-ఆడుది, “అనియే వీరి తాత్పర్యము చేసికొందురేని యి కను బరప్రయత్నము నిష్ఫలము. ఏమీ!” యీవిమర్శన మహాజ్ఞానము. ఈప్రేలప్పిండికి నింత సంతర్పణకోలాహలమా? చాలు! చాలు! ప్రకృతంబునఁ బూర్వోక్తమహాభాష్యశేఖరాది గ్రంథంబుల ప్రామాణ్యమున లింగమర్థనిష్ఠముగాని శబ్దనిష్ఠముగాదు గాన బ్రహ్మశ్రీ కల్లూరి వేంకటరామశాస్త్రులుగాను స్త్రీలింగశబ్దమునకు స్త్రీవాచకమని వివరించిన సరణి సర్వవిధములను సర్వోత్కృష్టమై సమతరంగంబున సమ్మతనంబగు పార్థనిష్ఠపత్కంబునోలే సార్థకమై పరమతేజంబునఁ బరిభవిల్లుంగావుత ! మఱియు, నీసమాధానము ప్రతివాదుల మతమునకుఁ దప్పి యొప్పి యీపత్రికాధిపతిగారి పేర నేమన్నివాయుదురో! యొకటి రెండుపక్షంబుల కాలము వీక్షించి తక్కిన యంశములకుఁ దిరిగి సమాధానము వ్రాసితీరుదుముగాక !

[నశేషము]

ద్వి తీ య ప్ర త్య భి యో గ ము .

—;—

బ్రహ్మశ్రీ కల్లూరివేంకటరామశాస్త్రిరచిత బాలవ్యాకరణ
గుప్తార్థప్రకాశికాశరపార్థమన్యు శ్రీమహాత్మ్యవశేషము.

(చిరకాలమునుండి దానరిపదముగాఁ బాదుచున్న క్లిష్టతమద్వం
ద్వార్థము విడనాడి తత్సమ ప [39] సూత్రమున గ్రంథకర్తవ్రాసిన
కర్మధారయార్థసారాంశము నెఱుంగఁజాలక బ్రహ్మశ్రీ॥ వర్ణుల చినసీతా
రామస్వామి శాస్త్రిలుగారు గ్రంథములు సుబంధములుకాక మునుపే
రాక్షస నం॥ ర భద్రపదమాసాంధ్రసాహిత్యపరిషత్పత్రికలో దోషా
ద్బాటనసేసి ప్రబంధమగుటయే కాక గతించిన యాంధ్రపరిషత్తుపండితుల
యొద్దఁ బల్మాటీసూతార్థము దూషించినట్లు తెలిసినందునను, అందున
దృశ్యాదృశ్యజ్ఞానులు నిజముగా గ్రంథకర్త ద్వంద్వార్థము తెలియం
జాలకయే పొరపడియుండవచ్చునని శాస్త్రిలవారి మనోరథమునకనుకూ
లముగా సంశయించుచున్నందునను, మామిత్రులు సూత్రమందలి
ద్వంద్వార్థక్షేపమును గర్మధారయార్థపౌలభ్యమును విశదపఱుపుమని
కోరుచున్నందునను, నయ్యది ప్రకటింపఁబడుచున్నయది.)

శ్లో॥ వజ్ఞులాన్వయభూతాంధ్రగవ్యం చద్గామ్యధర్మధీః

సీతారామస్వామి శాస్త్రినమ్యతే సవ్యపాణినా॥

ఈవఱలోస్త్రీలింగములవిషయమై వ్రాయఁబడిన బాల. వ్యా
తత్స: ప.(57) సూత్రముకింది స్త్రీవాచకశబ్దముగుఱించి తగుశాస్త్రీ
యయుక్తులతో సమాధానమిఁబడినది (ఫిబ్రవరి 2 తేది-16నం॥.)
దేశమాతలో కాన నపుంసకలింగములఁగూర్చి రచింపఁబడిన యీసూ
త్రముయొక్క (తత్స-39) వ్యాఖ్యసారాంశమును లింగసందర్భముననే

వివరించిబోధించుటయు న్యాయంబైనందున నీయుపన్యాసమందే “స్త్రీవాచకంబు”నకును సమాధానం బంతర్భూతముగాఁగ నట్టికథాక్రమంబునకును నవతారిం చుచున్నారము.

ప్రతివాదుల పూర్వపక్షము.

“అమహన్న పుంసకముల కదంతములకు మువర్ణకంబగు” నను (తత్సమకి9) సూత్రమునకు హాస్వాకారమంతమందుగల యమహత్తులైన నపుంసకలింగశబ్దములకు మువర్ణకంబు వచ్చునని యీగుప్తార్థప్రకాశికలో నర్థము వ్రాయఁబడియున్నది. అట్లయినచో స్త్రీలింగమగు వృక్షశబ్దమునకు మూలములో నుదాహరింపఁబడిన “వృక్షమనురూప మెట్లుసిద్ధించును? మఱియు, దైవతము వృషభము, మొదలగు ననేకశబ్దములగతి యేమగునో తెలియకున్నది.

ప్రత్యుత్తరము.

ప్రతివాదులు “వృక్ష”మిత్యాదిరూపము కుదురక దోషమువచ్చునని యుద్ఘాటించుచు ముసుంగులో మెసంగినట్లు చెప్పదురుగాని “యిద మిత్థ” మ్మని యీసూత్రమునకు నిట్లు వివరింపవలెనని కంఠోక్తిగా ఖండించి స్వాభిప్రాయమును స్పష్టపఱుపరైరని మేనూలోచించుచుండఁగా, నట్టితఱి మ॥ శ్రీ మేనయుపాటి హనుమంతరావుగారికిఁ దమసందేహమును నివారించుకొనుటకై ప్రశ్న సేయ బ్ర॥ శ్రీ॥ వ॥ చిన సీతారామ స్వామిశాస్త్రులవా రీక్రిందివిధంబున సీసూత్రమునకు (తత్సమకి9) నర్థము వ్రాసిరని హనుమంతరావుగారు కాకతాళీయముగా నేతెంచి మాకు దానినందఁ జేసిరి. సీతారామస్వామి శాస్త్రులుగారి సూతార్థవివరణము “అదంతములగు నమహత్తులకును నపుంసకలింగశబ్దములకును మువర్ణకమగుననియర్థము. అమహత్వనపుంసకత్వములు సన్నియోగశిష్టములు కానక్కరలేదు” అని ఈవిధముగా వ్రాయఁబడినది. అనఁగా “హాస్వా

కారాంతములగు నపుంసకలింగశబ్దములకు మువర్ణకమగును." అని యొట్లు సముచ్చయార్థమున రెండువాక్యములుగాఁ బై సూత్రమును వివరింపవలసినదని వీరిముఖ్యాభిప్రాయ మైనట్లులు స్పష్టపడుచుండెడిది.

■ 18—2—16 సం॥రం తేదిని (అనగా రాక్షససం॥ ర మాఘ శుకర శు॥ న) హనుమంతరావుగారు పృచ్ఛసేసి యుత్తరమువ్రాయఁగా బ్ర॥ శీ॥ ప॥ చిననీతారానుశాస్త్రులుగా రీయమావాస్యవాఁడు ప్రత్యుత్తరమువ్రాసిరి. కృష్ణపక్షమంతయు నెక్కుడ లోచించి కాలమాసనతో వ్రాసిన వీరివాక్రతదృష్టి నాలోచింపఁగాఁ గృష్ణపక్షప్రతిభ నే వెల్లడించుచున్నదియని చదువరులే తెలిసికొందురు. పైఁగా “సన్నియోగశిష్టములు కానక్కరలేద”ని సంస్కృతపదము పెద్దబ్రహ్మాండముగా నుపయోగించినారు. ఈపదమిట్టినందర్భమున సార్థకమో? లేక ప్రయోక్తలకు మీఁదుమిక్కిలి మఱంతయనర్థకమో? యన్నయంశము తర్వాత విచారితము. కాని ప్రకృతమున నిట్టినమాసము పంస్కృతవ్యాకరణాధీనముగాన దీనికి ప్రాక్లిష్టస్వభావము లును దీనియావశ్యకత్వానావశ్యకత్వంబులును గొంచెము పరికించి చూతముగాక! అమహాత్ములకును నపుంసకలింగశబ్దములకును మువర్ణకమగునని యథమువివరించిన శాస్త్రులవారి వచనశైలిచూడఁగా సముచ్చయార్థమున ద్వంద్వము చెప్పవలసినదని విశదమగుచున్నది.

(1) ప్రథమపక్షమున. సముచ్చయార్థమున ద్వంద్వసమాసము సాధించుట వైయాకరణమతమునఁ గుండేటిశిరమున శృంగమును మొలిపించుటగాని జేటొకటిగాదు “గౌణ్యాసంభవాత్ ॥ (అ 2 పా 3 సూ 3). అనుసూత్రమును వివరించుకతి “నవ్యో శాశస్యోత్పత్తిస్సంభావయితుంశక్యాశ్రీమత్కాభ్యుగభిప్రాయానుపారిషు జీవత్సు॥ అని శంకరభాష్యమునఁ బలికినట్లే, వైయాకరణులు భేదించియుండుగా సముచ్చయార్థమునఁ

మన ద్వంద్వము జతపడుట సామాన్యముగా నులభంబుగాదు. “పరస్పర నిరపేక్ష స్యానేకస్య ఏకస్మిన్నన్వయ స్సముచ్చయః॥ అని సిద్ధాంతకొముది యందు సముచ్చయపదార్థమును వివరించి గ్రంథకర్త సమాసములే దని నిషేధించె. “పరస్పరనిరపేక్ష స్యేతి” అనిప్రతీకమందుకొని “తత్త్వం చైకస్యక్రియాన్వయోత్తర మపరస్యావృత్త్యాత దన్వయాత్” శబ్దేందు శేఖరమందుఁ గారణంబు స్పష్టపఱుపఁబడినది. సమాసఘటకంబులైన పదార్థము లన్యోన్యమును సంబంధింపక ప్రత్యేకప్రత్యేకముగాఁ గిరు తో స్వతంత్రములై యన్వయించుంగాన నట్టి పదార్థములకు సమాస ముగలుగనేరదని కారణంబు పైవ్యాఖ్యానమందు విశదపఱుపఁబడినది.

ఇట్టి యథేమే “యదాపరస్పరనిరపేక్షాః పదార్థాః క్రియాయాం సముచ్చయంతేతదాసముచ్చయశ్చార్థోయథాగామశ్చం పునుషమిత్యా దౌవాక్యే పరస్పరానుపేక్షాగవాదయో నయనక్రియయా సంబంధ్యం తే॥ అని “చార్థేద్వంద్వః” అను సూత్రమున భాష్యమునొద్దఁ గైయటు నిచే వివరింపఁబడి సమాసము నిషేధింపఁబడియె. మువర్ణకమును బొం దుటలో నమహదర్థముల యపేక్ష నపుంసకార్థములకును, నపుంసకార్థ ముల యపేక్ష యమహదర్థములకును నెంతమాత్రమును లేనందున నేకార్థభావరూప సామన్యము లేమింజేసి ప్రకృతసూత్రమున ద్వంద్వంబు దులభంబు పరస్పర సాహిత్యములేక యమహత్తులును నపుంసకార్థములును దీర్ఘంబునకుఁ దీర్ఘంబును బ్రసాదంబునకుఁ బ్రసాదంబునునై వేర్వేరుగానునికి లోకానుభవంబై యుండఁగా నట్టిపదార్థ ములకు ద్వంద్వంబెట్లు సంఘటెల్లెడు ఇట్టి శాస్త్రీయాంశమాలోచించియే “షడ్దశానీస్వతంత్రః” అని నిర్భయముగాఁ బ్రకటించుకొన్న శిష్యుకృష్ణ తిలకశాస్త్రులుగారు మున్ను శ్లో “అదంతానామ హతాంక్ష్లీ బానాంచ మువర్ణకః” అనిద్వంద్వంబొనరింపక స్వక రిక రచియించుకొనియె, లోకం

బులొ గూడ నెక్కడనైనను నపుంసకలింగములకు ద్వంద్వంబు సంఘటిల్లునా? అమహాత్ములలో స్త్రీలింగములున్నందున నమహాత్ములకును నిరభ్యంతముగా ద్వంద్వము గూర్చగలమని యెవ్వరైనను శాస్త్రులవాడు మత్రాంగంబులు నల్పినను, వారు జలకక యట్టి యమహాత్ములతో నపుంసకలింగములకు నెట్లు ద్వంద్వంబు దొరకొల్పసాహసించురు? పోనిండు. అట్టి లోకాతీతప్రజ్ఞగల స్వాములున్నయెడల నపుంసకలింగములకుం గూడ ద్వంద్వంబు దాకొల్పు సూత్రంబులునున్న యింకనుముందు మువ్వకంబు లంటింపనిండు. అట్టివారి పౌరుషంబు లెట్లుసాగి నఫలంబగునో చూచెదముగాక! ప్రకృతమ్మునందు సముచ్చయార్థమున సామర్థ్యంబులేమింజేసి ద్వంద్వసమాసము సమకూరదని సిద్ధాంతకొముడియందే ప్రదర్శింపబడియెంగాన నట్టి గ్రంథగంధంబు నాఘాణింజను దోషజ్ఞులకు నయ్యదిస్పష్టార్థమిం దుదాహరించి వివరించెద. ద్వంద్వ సమాసప్రకరణము;—”ఈశ్వరం గురుంచ భజన్వేతినముచ్చయే భిక్షామటగాం చానయేత్యన్వాచయేచ నసమాసః; అసామర్థ్యాత్” ఈవాక్యమున “ఈశ్వరంభజస్వ; గురుంభజస్వ” అని ప్రత్యేకప్రత్యేకముగా నీశ్వగుండును; గురుండును భజనక్రియతో సంబంధించుచుండ రెండువాక్యములు ఫలితార్థములై యీశ్వరునకును గురుపదార్థమునకును వెంతమాత్రమును సంబంధములేనందున నిచ్చట సముచ్చయార్థముగాన ద్వంద్వమురాదని నిషేధింపబడియె. అనగా నీశ్వరునకును గురువునకును నొకరిసంబంధమొకరికి లేకుండ నొక్కొక్కరినే వేరేర్వీరుగా భజించుట తోచుచుండి యాపదార్థములకు నితరేతరయోగంబు లేనదను సామర్థ్యములేమింజేసి యిచ్చట నితరేతరయోగద్వంద్వమునకు బ్రసక్తిలేదని గ్రంథకర్త తాత్పర్యము. కాబట్టి యిచ్చట “ఈశ్వరగురుభజస్వ” అని చెప్పినచో నెట్లుద్వంద్వము శాస్త్రీయమో! యట్లు

ప్రకృతమ్మనను నొకదానియపేక్ష నింకొకదానికి లేకుండ మువ్వకముం బొండఁజాలిన యమహత్తులకును నపుంసకములకును నిత రేతరయోగ ద్వంద్వ మశాస్త్రీయమని స్పష్టపడుచున్నది.

శ్లో॥ “చాన్వాచయ సమాహారే తరేతరసముచ్చయే” అనిన యమరనిఘంటువు చెప్పినచాన్వాములలో “చాన్వారేద్వంద్వః” అన్నసూత్రమునఁ బతంజలిచే నిత రేతర యోగసంహారములయందే సామర్థ్యము గలదని ద్వంద్వము చెప్పఁబడినది. ఈయమరనిఘంటువును వివరించుత త్తని లింగభట్టీయమునందును నిత రేతరయోగ్వాన్వాములకు నీక్రిందివిధమున నుదాహరణమియఁబడినది:—“ఇతి రేతరయోగమనఁగా పరస్పరసాపేక్షములేనయవయవాన్వాములకు, ఒకక్రియతో సంబంధమఁగలుగుట; ఎటువలెనంటే:—దేవదత్తయజ్ఞదత్తాభ్యా మిదంకార్యం అని ఇక్కడ దేవదత్తయజ్ఞదత్తులు కూడుకొని కార్యముచేయవలెనుగనుక, అవయవాన్వాములు పరస్పరసాపేక్షములు” —అనియున్నది. పైయుదాహరణములో దేవదత్తయజ్ఞదత్తులు కార్యనిర్వహణమున మిళితులేనట్లులు స్పష్టపడుచున్నది. అట్లు ప్రకృతమున మువ్వకప్రాప్తియందు నమహత్తులకును, నపుంసకలింగములకును పరస్పరసాపేక్షత యవసరమ్ములేదు గదా! కావున “ఎవరికివారే యమునాతీరే” అనిన గ్రామ్యలోకోక్తి రీతిని నున్నయమహత్తులకును, నపుంసకములకును నిత రేతరయోగం బెట్లు శాస్త్రీయమయ్యెడు? ఇట్టి యిత రేతరయోగద్వంద్వము నామమాత్రమున మధురముగాఁ గనఁబడి యితస్సారము పరికింపఁగా ఘృతకోశాతకిని స్మరింపించుచుండు. ఇట్టి ద్వంద్వంబొక్కటియే నామమాత్రన మధురంబయియుండిన దననేల? ఇంకను నామమాత్రనమాధుర్యలైన ప్రతిద్వంద్వము తమయూతరంగిక కటుభావమును బ్రకటించుకొనుచు వృథాద్వంద్వయద్ధమునకు డీకొని తలయెత్తి మానులను సైతము తల

పడినవారై తుట్టతుదకు నామాని పాదములం దమతలపడినఫలం బందిన
వారు లోకములో నెందఱుండలేదు? ఉండనిండు. అనవసరంబైనట్టి యట్టి
జీవ్యంశ్వల ద్వంద్వయుద్ధమిప్పుడు పోనిడు. కృతంబున నవసరం
బైనయీ యమహన్న పుంసకద్వంద్వయుద్ధమెంత పౌరుషముగలదో!
చూచుటకురండు. నిజంబుగా నమహన్న పుంసకసూత్రమన నిత రేత
యోగద్వంద్వమే చెప్పకొన్నదో, “ఇత రేతరయోగేష్ట క్షత్వస్యగోధ
త్వేత్యుక్తే గమ్యతే ఏతత్, క్షత్వోపిస్యగోధసహాయో న్యగోధో
పిష్టక్షిసహాయఇతి” అనిన చార్థేద్వంద్వ (2—1—29) సూత్రస్థభా
ష్యమువలన “క్షత్వస్యగోధా” ఇత్యాదిలక్ష్యములయందుఁ బక్షస్యగో
ధములు క్రియాసంబంధములోఁ బరస్పరసహాయములుగా నున్నట్లుతోఁ
చినరీతిని నమహన్న పుంసకములును నవినాభావముగా నున్నట్లుతోఁచి
యత్త తీనే మువర్ణకమునొందును. అపుడు “(1) పాణిః దము (2) కుశకా
శము (3) కురుకురుక్షేత్రము (4) మాధురాపాటలిపుత్రము:—ఇత్యాది
స్థలములయందే యమహన్న పుంసకములు ప్రకరణవశమునఁ బరస్పర
సాహాయములై యేకక్రియతో సంబంధించుచుండఁ దద్వాచకములకు
మువర్ణకముగలిగి సూత్రవ్యర్థతలేకపోవుంగాన(1) పదము (2) కాశము
(3) కురుక్షేత్రము (4) పాటలిపుత్రము ఇత్యాది ప్రత్యేకస్థలములయం
దు మువర్ణకము సిద్ధింపక పోవును. (1) రామలక్ష్మణులు పనమున కేగిరి
ఈద్వంద్వమున రాముండును, లక్ష్మణుండును, నొండొరులవిడనాడకయే
ననమునకు నేగినట్లు తోచుచు. (2) పార్వతిపరమేశ్వరులకు నమస్కా
రము—ఇట సన్యోగమును విడనాడకయుండిన పార్వతికిని బరమేశ్వరు
నకును నమస్కారము చేసినట్లు గోచరించును (3) అగ్నిహోముల
కీహోమద్రవ్యమునిచ్చెద—ఇక్కడ నవినాభావముగానున్న యగ్నిని
హోమునిని వేశిష్యమందు దేవతగాభావించి యిద్దఱకును నేకాహుతియే

యిచ్చినట్లు స్ఫురించుంగాని వేర్వేరుదేతతలుగా భావించి ప్రత్యేకప్రత్యేకముగా నాహుతులిచ్చినట్లు గోచరింపదు. ఇట్టి శాస్త్రీయతాత్పర్యమే శబ్దేందుశేఖరమందు నీవిధమున నుద్ఘోషింపఁబడినది “ద్వంద్వః ప్రథమాంతానామేవ, నపరినిష్ఠితవిభక్త్యంతానామ్. చైత్రేణమైత్రేణచ కృతిమితి వాక్యేఽవయవకర్తృత్వస్యేవ ప్రతీతేః। చైత్రమైత్రాభ్యాంకృతమితిసమానే సముదాయకర్తృత్వస్యేవప్రతీతేః। తస్యవాక్యస్యసమాససమానార్థకత్వాభావేన తస్యతద్వాక్యత్వాభావాత్, అతఏవ యదగ్నయేచప్రజాపతయే చేత్యాదౌవ్యస్తే ప్రత్యేకందేవతాత్వప్రతీతః అగ్నిః షోమాభ్యామిత్యాదౌ సముదాయేదేవ తాత్వప్రతీతిరితి వ్యవస్థాసిద్ధ్యతి, తస్యాపితద్వాక్యత్వేతు సమాసఇవతత్రాపిసముదాయే దేవతాత్వప్రతీతిరేవస్యాత్ ॥—అర్థము—ద్వంద్వముయొక్క యర్థమును దానివిగ్రహవాక్యముయొక్క యర్థమును సమానములు కానేరవు. “చైత్రమైత్రులచేతఁ గార్యం బొనరింపఁబడియె” నన్న సమాసస్థలమున చైత్రమైత్రులిద్దఱును నేకీభవించి పనిచేసినట్లు తోచుచుండును. “చైత్రునిచేమైత్రునిచేతను గార్యమొనరింపఁబడియె” నన్న వాక్యస్థలమున నట్టివిశేషము స్ఫురింపక ప్రత్యేకప్రత్యేకముగాఁ గార్యకర్తృత్వము తలంపఁబడును. అట్లే అగ్నికొఱకును బ్రజాపతికొఱకును నాహుతి నిచ్చెదనన్న వాక్యమున నగ్నియుఁ బ్రజాపతియు వేర్వేరుగా దేవతలయి ప్రత్యేకప్రత్యేకమాహుతులు గొన్నట్లు తోచును. అగ్నిః షోములకొఱకు నాహుతినిచ్చెదనన్నచో, అగ్నిః షోములవే శిష్ట్యమందు దేవతాత్వము ప్రతీతివిషయమై యొక్కటియే యాహుతి యిచ్చినరీతిని గోచరించును. అని మైవాక్యములకు ఫలితార్థము. కావునఁ బ్రకృతసూత్రమున ద్వంద్వము నేసినచో నేకార్థీభావరూపసామర్థ్యవశమున నమహన్న పుంసకపదార్థము లన్యోన్యమును గ్రియాన్వయములో విడరాడనట్లు తోచి “హస్త

పదము” ఇత్యాదులందులనే మువర్ణకముగలుగు. అథవా, “నటునిహస్తమును బదమును నృత్యమున మనోజ్ఞముగాఁ బ్రవర్తిల్లె ? ఇత్యాది లక్ష్యములయందు నమహన్న పుంసకములు, ఏకక్రియలోఁ బరస్పరసాహిత్యముననున్న చోటులందునే మువర్ణకముగలిగి “పదము” ఇత్యాదిప్రత్యేకశబ్దమునందు మువర్ణకము రాకపోవును. ((1) (2) “ఇతరేతరయోగే ప్లక్ష్యశ్చన్యగ్రోధశ్చేత్సుకే” అన్న భాష్యమునఁ జకారద్వయమును కారద్వయమున్న నసాహిత్యము తోఁచును.)

(2) రెండవఁటంబున ద్వంద్వాభిమానులు “యేనవిధిస్తదంతస్య” [1—1—72] అనుసూత్రమందలి “యేనవిధిస్తదంతస్యేతి నేత్ గ్రహణోపాధినాంతదంతో పాధిప్రసంగః” అనినవార్తికమందు విశేషగార్థకమైన యుపాధిశబ్దము భావప్రధానముచేసి విశేషణత్వమర్థముచెప్పినట్లును, “నప్తమ్యధికరణేచ” (2—3—36) అన్నసూత్రమందలి “కారకాహణాంచకారకత్వే” అనువార్తికమందుఁ గారకశబ్దము భావప్రధాననిర్దేశమని కారకత్వ మర్థము చెప్పినట్లును. “యస్మాదధికంయన్యచేశ్వరవచనం తత్రసప్తమీ” (2—3—9) అను పాణినిసూత్రమును వివరించుతఱిని “యన్యచేశ్వర్య మీశ్వర్యతా ఈశ్వరభావ స్తస్మాత్కర్మప్రవచనీయ యుక్తాదితి” అని భాష్యమందు నీశ్వరశబ్దము భావప్రధానముసేసి యీశ్వరత్వవరముగా నర్థాంతరముచెప్పినట్లును, “తేః గోపరఃకుఁగతినాద్రీ జడలుతజ్వరతకమత... (వసు 1—28) “సీ” ఘనసీ ఘరక్తోచనయుక్తిఁ గడనుండుమాతంగతతి నంటుమలినమెల్ల” (వసు 1—16) ఈపద్యముల యందుఁ గ్రమముగా జడశబ్దము భావప్రధానమని జడత్వమర్థాంతరమునందు జెప్పినట్లును, మత్స్యరీయప్రకరణము నిసన్ ప్రత్యయాంతమైన మలినశబ్దమునకు మాలిన్యమర్థముసేసినట్లును, క్రమసూత్రమందలి యమహన్న పుంసకశబ్దములు భావప్రధానము.

ములనియెంచి యమ హత్త్వనపుంసకత్వవాచకములకంటె మువర్ణకము
వచ్చుననియర్థము చెప్పదును గాన నిపుడుమాయితరేతరద్వంద్వ మేల
కుదురదనిశంకింతురేని వినుండు. [తత్సమ ప: 57 సూత్రములో స్త్రీలిం
గముల ప్రథమైకవచనమునకని జాతవివక్షచే బహువచనముండినరీతి
నీసూత్రమందును భావప్రధానమైనయమహత్త్వ పుంసకశబ్దమును బ
హువచనముగా నున్నయది శబ్దార్థములకునభేదనం బంధముగాన 57
సూత్రమున నర్థసందర్భమునకై స్త్రీలింగములనఁగా స్త్రీవాచకములని
శబ్దపరముగా నర్థముచెప్పినట్లే, యమహత్త్వనపుంసకత్వవాచకము లని
నయర్థము సెప్పఁబడియెనని యెఱుంగునది] అట్లైనచో ధనము వన

ము ఇ త్యాది ల క్త్యములయందు నమహత్త్వనపుంసకత్వ
ములు పరస్పరమును విడనాడక యున్నందునఁ బ్రకృతకర్మధారయార్థ
మున కభేదమైనద్వంద్వార్థముకుదిరినను. వాదములోఁ బ్రతిపక్షచారు
లకు నీడనివాసముగలిగించు “వృక్షము” కుదురుట యెట్లు? వారివిద్యా
కృషికి ముఖ్యమై యిహమునకుఁ బనికివచ్చు “వృషభము” కుదురుట
యెట్లు? ఇంతియకాక, “దైవాధీనం జగత్సర్వం మంత్రాధీనంతు దైవ
తమ్” అనునీతిని దమసజ్జన హేలనామత్రమున కధీనమయి తెనుంగుజ
గమును మునింగిపోసక పట్టుకొని పరమునకుఁ బనికివచ్చు “దైవతము”
కుదురుటయెట్లుతటస్థపడును? కాఁబట్టిబ్రతివాదులకుఁ గేవలమునుద్రవ్య
ప్రధానమయినద్వంద్వముకుదురునట్టిసూత్రమక్కఱకువచ్చుగాని వట్టిభా
వమేప్రధానమైన ద్వంద్వమాలోచించినచో ఫలంబెంతమాత్రమునులేదు

కి ఇంకను దృఢీయపడుంట్లునఁ బ్రతిభటులు-“న చైకక్రియాయిత్య
రూపం సాహిత్యమస్త్రీ వాచ్యం క్రియాభేదేపి ధనఖదిరౌపశ్యఞింధీ త్యా
దౌ ద్వంద్వదశనాత్ । సాహిత్యస్యా ననుభవాచ్చ । అతఏవ రాజపు
రోహితౌస్యారాజ్యకామాయజేయా తామిత్యతలక్షణాభావాత్ ద్వంద్వ

పార్థమన్య శ్రీమహాత్మ్యము

25

ఆశ్రీయతే | తస్మాత్సాహిత్యంనాథః | కింతువాస్తవభేదోయత్రతత
 ద్వంద్వః" అనియుక్తావలీశబద్ధభాషయందు ద్వంద్వముటక పదార్థములకు
 వాస్తవభేదమే యుండునంజాలుగాని క్రియాన్వయములో బరస్పరసాపే
 తుత యనవసరమని చెప్పినందునను (1) "శ్లో॥ సమైక శేషద్వంద్వే
 షు | కేచిత్సామ్యుక్తాణామ్ | ప్రత్యాశ్రయమనస్థానం క్రియాణాం ప్రతి
 జానతే | వృక్షలెనః ప్రవేష్టవ్యమిత్యేతస్మిన్య హేయథా | ప్రత్యేకం
 సంహతానాచ | ప్రవేశః ప్రతిషేధ్యతే" అని వాక్యపదీయమందు ల
 ట్యోనుసారమున ద్వంద్వేశేషములయందుఁ బ్రత్యేక వాక్యపరిసమా
 ప్తియు, సగుదాయవాక్యపరిసమాప్తియు, ఒక్కచోటనే యుభయము
 ను నంగీకరింపవచ్చునన్నవచనమున "లోకములో శూద్రులులోనికిరాఁ
 గూడ" దనిననిషేధవాక్యమందు శూద్రుఁ డొక్కొక్కఁడును, అనే
 కులునులోనికి రాఁగూడ" దని ప్రత్యేకసముదాయవాక్యపరిసమాప్తు
 లుభయమును నర్థమయియున్న "శ్లో॥ వ్యవాయుత్పన్నాత్వా దట్కు
 ప్వాజాదిభిస్తథా | ప్రత్యేకంవా సమస్తైర్వా | తత్త్వంనప్రతిషేధ్యతే |
 అనియట్కుప్వాజితిపూత్రమునతత్త్వమువోలె, "ను మ్వి స జ న్ నీయ
 శర్వసాయేఽపి" (8—3—58) అనుపూత్రమున నుమామలతో నొ
 క్కొక్కటితోడను, అనేకములతోడను కూడ నెడమున్న తత్త్విపత్వము
 చ్చుచుండఁగా "నుమైవవ్యవాయో విసజనీ యేనైవవ్యవాయో శ్చైవ
 వ్యవాయేఽతి | కింవక్తవ్యమేతత్ | నహి కథమరుచ్యమానంగంస్యతే |
 ప్రత్యేకంవాక్యపరిసమాప్తిః దృష్టేతి" అనిపైపూత్రమందలి భాష్యము
 నందు సూత్రస్థద్వంద్వమునఁ బ్రత్యేకవాక్యపరిసమాప్తి యంగీకరించినం
 దునను(?) బ్రకృతసూత్రమున ననుష్టలఱ్ఱ్యోనుసారమునఁబ్రత్యేకవాక్యపరి
 సమాప్తి యంగీకరించినయమవత్తుకంటె "మువర్ణకమగును; నపునకముల
 కంటెమువర్ణకమగు"ననియోగవిభాగార్థము (సూత్రద్వయాత్థము) చెప్పు

దుమందురేరి లక్ష్మ్యముగుదిరెసిగత్యంతరములేమింజేసి యట్లెముతరేతర
యోగ్యామువెడల ద్రోతురుగాఁ! ఇట్లుద్వంద్వవాదులమతమందులక్ష్మ్యము
కుమరనంగున నేకార్థభావరూపసామన్యత్యాగమును (1) నేకవాక్యసా
ధ్యార్థమును వాక్యద్వయముచేత సాధించుటకేసి వాక్యద్వయాపత్తిరూ
పకౌరవమును [2] స్పష్టమగు.

[4] చతుష్కపక్షంబున నట్లొప్పుకొనినను, ద్వంద్వవాదులకు
“భక్షితేఽపిశునే” అనున్యాయమున నింకను ద్వంద్వసంఘటన దుర్ఘ
టంబు. లోకములో సామాన్యశేషవాచకములకు ద్వంద్వమురా నేరదు.
[1] న్యవ్యఘటములు—ఘటము ద్రవ్యములలోనంతర్భూతముగాన ద్ర
వ్యశబ్దముసామాన్యవాచకము, ఘటశబ్దము విశేషవాచకము. కాన నిట్టి
ద్వంద్వముండనేరదు. (2) వృక్షరసాలములు వృక్షము సామాన్యవా
చకము, రసాలమువిశేషవాచకము. ఇట్లుబైనింజెప్పిన ముక్తావళ్యాది
గ్రంథప్రకారమున వాస్తవభేదములేనందున: బైద్వంద్వమురా నేరదు.
అట్లు యిచ్చటబ్రసిద్ధముగా, ధనమ్ వనమ్, డారు, ఇత్యాదులే నపు
నకములగుగాన నిట్టి జడములు, అమహత్తులలో నంతర్భూతములైనం
దున నమహన్న పుంసకశబ్దములు సామాన్యవిశేషవాచకములై ద్వం
ద్వము గగనకుసుమాయమానమగు. ఒకవేళ “యదిసామాన్యవిశేష
వాచినో | ద్వంద్వోనభవతిత్యుచ్యతే | శూద్రాభీరమే | తృణోఽపమితి
నసిన్యతి | నైషదోషః | ఇవతావచ్ఛూద్రాభీరమితి ఆభీరాజాత్యంత
రాణి | గోబలీవర్దమితి | గావశిత్కాలితపుంస్కా వాహాయచ, . విక్ర
యాయచ, స్త్రియపవాసశిష్యంతే” అను త్యదావీనిసర్వేనాత్యమితి
సూత్ర (1—2—72) స్థభాష్యమున “గోబలీవర్ద” మన్నచోట గోత్వ
జాతిలో బలీవర్దములం [వృషభములు] తర్భూతములైనందున గోశబ్ద
ము సామాన్యవాచకము బలీవర్దశబ్దమువిశేషవాచకమైనను నిట్లగోశబ్ద

ము ననాపులే గ్రహింపఁబడి శ్రీపుంసత్వభేదమున ద్వంద్వమెటులునమ్మతిం
పఁబడియెనో యట్లే ప్రకృతమునను నవ హచ్చబ్దమునఁబంపఁచకములగు
వృషభాదిశబ్దములు స్వీకరింపఁబడి పున్న పుంసక భేదమునంగీకరించి ద్వంద్వ
ముచెప్పఁబడునని ప్రతిభలులందు రేనివినుండు. ప్రతివాఁడు గోబలీవర్దా
దులువోలె ద్వంద్వముకు దరినదనుకొని దూరదృష్టిలేక ప్రాకృతలోక ప్రశం
సయెడనోరెత్తి యెఱుంగని మానిపుంగవులకు సైతము శృంగభంగముగా
వింతుమనియుత్సహించుటయే కాని యందలియర్థమాలోచించుకొన్నచో
ననర్థమేసంభవిల్లును. ఈసమాసమున శ్రీపుంసత్వభేదము నెంచి ద్వం
ద్వము సిద్ధమైనను బలీవర్దములు [వృషభములు, గోజాతిలోనివేయైన
ట్లిచటనపుంసకములుగూడ నమహాత్ములలోనివేయగును. అందున నమ
హాత్ములై, నపుంసకములైన ధనవనాదిశబ్దములకే మువర్ణకమువచ్చుగా
ని తమ “దేవతము” సిద్ధింపకపోవును. కానఁ దమయీయమహాన్న
పుంసకద్వంద్వము గోబలీవర్దాదులద్వంద్వము వంటిది యనుకొని యీ
పద్ధతింబడుటయు వెనుకటిపద్ధతింబడుటకంటెను నన్యాయ్యుంబగును. మేమిట
నపుంసకశబ్దమునమహాన్న పుంసకములుగ్రహింతుమనుటకువీలుపడదు,
నపుంసకశబ్దమునఁ బ్రసిముద్ధలైన ధనవనాదిజడములే విషయమగుంగాని
మిక్కిలి క్వాచిత్కములై యత్ర సిద్ధములైనమహాన్న పుంసకములు ఝడితి
స్ఫూర్తి విషయంబులుగావు. కనుక నే స్థానికత్సూత్రభాష్యస్థమైన “సామా
న్యాదిదేశేవిశేషానతిదేశః” [101] అనుబరిభాషను వివరించుతఱిని బరి
భాషేందు శేఖరమునసామాన్యో, పస్థితికాలేనియమేన విశేషోపస్థితజ
నక సామగ్ర్యభావోఽస్యాబీజః, తేనానద్యతనభూతరూపే విశేషే
విహితయోస్తయో [లజ్జలిహో] ర్నాఽతిదేశః, అని “ఆశంసాయాం
భూతవచ్చే” [3-3-132] ఇతిసూత్రమునందలి భూతశబ్దమున ననద్య
తనభూతపరోక్షానద్యతనభూత కాలవిశేషములు గ్రహింపఁబడవని

వక్కాణింపఁబడియె. అట్లు యిట మహన్నపుంసకములు గ్రహింపఁ
బడజాలవు. ఇంతియకాక యమహన్నపుంసక సూత్రమందలి యమ
హత్తుల సాహచర్యమునఁ జేసి నపుంసకములుగూడ నమహత్వధర్మ
మున సదృశములైనవే గ్రహింపఁబడెను గాని సదృశములుగాని య
ప్రసిద్ధిక్వాచిత్కమహన్నపుంసకము లెట్లు గ్రహింపఁబడును కనుకనే
“సహచరణంచ సదృశయోరేవేతిసహచరితశ్చైవ సామ్యశ్యవానుచ్యతే |
రామలక్ష్మణవిత్వాదాపి సాదృశ్యమే వనియామకమ్ | సదృశయోరే
వసహవిషయో తయోరేవసహస్రయోగిత్యుత్సర్గాచ్చ అనిసహచరితా
సహచరితయోరితీకరిభాష [103]యొద్దఁబఁభాషేందు శేఖరమందును,
“ద్విత్రీశ్చతురితికృత్వోఽథే (8—3—43) అనుసూత్రమందలిశబ్దరత్న
మందును, “అన్యగోస్సహాయేనార్థ ఇతిగౌరేవానీయతే న శ్లోనగర్దభ
ఇతి” అని కర్మప్రవచనీయయైక్వేద్వితీయేతి సూత్రస్థభాష్యమునందును,
ద్వంద్వఘటితదార్థములు సదృశములే లోకప్రసిద్ధములని చాటఁబడి
నది. కాన, అమహన్నపుంసక సూత్రస్థనపుంసక గ్రహణమున నమహ
త్తులతో సాదృశ్యములేమింజేసి మహన్నపుంసకము లర్థముకానేరవు.

(5) అథవా, పంచమఁజ్ఞమునఁ బ్రతివాదులిట్లనవచ్చును. ప్ర
కృతమందు నపుంసకశబ్దమున మహన్నపుంసకములు గ్రహింపఁబడక
సాదృశ్యవశమున దనవనాదులైన యమహత్తులే స్వీకరింపఁబడియె నేని
యమహత్త్వముననే కార్యసిద్ధియై నపుంసకగ్రహణమునకు సార్థకతలే
నందున నపుంసకగ్రహణమై యథ్యాన్యథానుకర్తిం జేసి యమహద్గ్ర
హణంబున దనవనాదిజక నపుంసకములును, వ్యుత్పాదసంస్కృతపుం
లింగములును, నర్థముచెప్పి యిటనపుంసకపదమునకు మహన్నపుంసక
ములే యర్థము చెప్పదాము. ఈయంశమునకు “సప్తమివిశేషణే
బహువ్రీహః || (2—2—35) అనుసూత్రమందలి యీశేఖరము దృ

ప్రాంతము:—“సప్తమ్యంతస్య కర్తృద్యన్వయద్వారైవక్రియాన్వయాత్
విశేషణత్వేనసిద్ధేవేయధికరణ్యేపి సమాసజ్ఞానార్థం సప్త మీగ్రహ
ణమ్ | విశేషణగ్రహణంచ బ్రాహ్మణసస్థిస్థానైవ తదతిరిక్తవిశేషణ
పరమ్ | తదాహ || అతఏవేతి ||-దీని తాత్పర్యము. “శ్లో || కర్తృకర్మవ్యవ
హితా మసాక్షాద్ధారయత్కియామ్ || ఉక్తుర్వత్కియాసిద్ధౌ శా
స్త్రేఽధికరణంస్మృతమ్ ” అనిన వాక్యపదీయవచనముననుసరించియు,
“యస్యయద్వారా కారకత్వమ్ | తస్యతద్వారైవ క్రియాన్వయ ఇతి
వ్యుత్పత్తేః |” అనినకారక శేఖరము ననుసరించియు, నధికరణకారకము
లైన సప్తమ్యంతార్థములు సంయోగాది సంబంధమునఁ గర్తృకర్మము
లతో నన్వయించియే క్రియతో నన్వయించును. కటమ్మునఁ జైత్రుండు
శయించు, —ఈవాక్యములో సప్తమ్యంతార్థమైన కటము చైత్రునితో
సంయోగసంబంధమున సంబంధించి చైత్రనిష్కళయనక్రియకు నాధార
మయ్యెను. ఇట జైత్రుండు కటసంయుక్తు డగుటంజేసి చైత్రునిశయన
క్రియకుఁ గటమాధారమయ్యెంగానఁ జైత్రునివిశేషణాంశములోఁ గట
మ్మంతర్భూతమయి క్రియావిశేష్యశాబ్దబోధముగలిగెను. కావున నధి
కరణసప్తమ్యంతార్థములు క్రియతోనన్వయించునపుడు తప్పక కర్తృ
దులతో సంబంధించిన పిమ్మటచే యన్వయింపవలయు. అనఁగా సప్త
మ్యంతార్థములైన కటాదులు సర్వదా విశేషణములుకాకతీరదు. ఇట్లుం
డఁగా “సప్తమీవిశేషణే” అనుసూత్రమునందు విశేషణగ్రహణమున
నే యిష్టార్థము సిద్ధించుచుండఁగా సప్తమీగ్రహణము వ్యర్థమయి
వ్యధికరణబహుప్రహీయుంగూడఁ గలదన్న యంశమునకు జ్ఞాపకమ
య్యె. సూత్రమున విశేషణగ్రహణము సప్తమ్యంతార్థవిశేషములకన్నఁ
దక్కినవిశేషణములకరమ. అని పైదానియర్థము. అట్లే ప్రకృతసూత్ర
మందును సాహచర్యమున సాదృశ్యమంగీకరించి యమహత్తులైన ధనవ

నాదులే గ్రహింపబడినచో సూత్రస్థమయిన యమహద్గ్రహణమున నే
యభీష్టార్థస్థి యగుచుండఁగా నపుంసకగ్రహణము వ్యర్థమయి మహా
న్నపుంసకములైన యర్థమనకు జ్ఞానకమ్మగునని ప్రతివాదులందుఁజేసి
యట్లయినచో వారు సర్వవిధమ్ములను జిరజీవు లగుదురుగాక !

మేమీవమును నమహన్నపుంసకసూత్రమున ద్వంద్వమంగీ
కరించినచో, (1) లక్ష్యముకుదురని చిక్కున నేకార్థభావరూపసామర్థ్య
మునకు బాధ.

(2) ఏకవాక్యసాధ్యార్థములో వాక్యద్వయముచే సాధించుటంజేసి
వాక్యదయాపత్తిరూః గౌరవము-అని చెప్పితిమి.

(3) ఇప్పుడు, సాహచర్యఃరిభాషకు ననిత్యత్వ మంగీకరించి
సాదృశ్యత్యాగము.

(4) నపుంసకగ్రహణపై యర్థము సంజేసి ప్రకృతార్థజ్ఞానంబును,
సంభవించు.

ఇట్లు ప్రతివాదుల దండమునఁ గిషక్ ప్రిద్వంద్వమేకాక ద్వం
ద్వద్వయము సంభవిల్లుచున్నది.

కాఁబట్టి, ద్వంద్వపక్షంగీకారమున సౌలభ్యము కానరాదు.
కాన నయ్యది యపార్థమగు.

ఇక గ్రంథకర్త మతమందలి కర్మధారయార్థముయొక్క విమర్శనము

“అమహన్నపుంసకముల కదంతములకు మువర్ణకంబగు.” (తత్స.
మ 39 సూ అను సూత్రమందు “సంభవతీసామానాధికరణ్యే వైయధి
కరణ్యాస్యాన్యాయత్వాత్ ॥ అనున్యాయమున “మహద్వాచకములు
కానివై నపుంసకలింగమై హ్రస్వాకారమంతమందుఁగల వానికి మువర్ణ
కమువచ్చును.” అనిసామాధికరణ్యాన్వయమే సమీనాచీనముగానున్న

యదియని మాతాత్మర్యము. లోకములో బ్రాహ్మణకవులు, క్షత్రియ సార్వభౌములు—ఇత్యాదిస్థలములయందు “సంఖ్యావాకపండితః కవిః” “చక్రవర్తిసార్వభౌముః”॥ అని యమరుండు క్రమముగా బ్రహ్మవర్ణనందుఁ గవిసర్వాయములును, క్షత్రియవర్ణనందుఁ జక్రవర్తిపర్యాయములును గేవలమును జెప్పటచేత నేకాక, కవులు బ్రాహ్మణులేయగుటయు, జక్రవర్తులుక్షత్రియులే యగుటయు, వేదశాస్త్రాదులయందుం గూడఁ బ్రసిద్ధంబుగాన “బ్రాహ్మణులైనకవులు, క్షత్రియులైనసార్వభౌములు” అని సామానాధికరణ్యమున లోకప్రసిద్ధికి ననుకూలముగా నర్థము సేయుట మంచిదిగాని గతిలేనివేయర్థ్యహాపసామర్థ్యము నెంచుకొని బ్రాహ్మణేతరులైన భోజరాజాదులు గూడఁ గవులున్నందునను, క్షత్రియేతరులైన యగ్భరు లోనగు చక్రవర్తులున్నందునను, “బ్రాహ్మణులును, కవులును (భోజరాజాదులు) క్షత్రియును, సార్వభౌములును (అగ్భరులోనగుచక్రవర్తులు)” అని ద్వంద్వార్థము వివక్షించుట హాసాస్పదమైనయథమపక్షంబగు. అట్లే ప్రకృతనమును, నపుంసకములు మహాత్ములుద్విత్వాదులున్నను, అమహాత్ములునపుంసకములు లెక్కకుమీటి యుండుట సుప్రసిద్ధము కాబట్టి సుప్రసిద్ధమార్గ మెంచి సామానాధికరణ్యమున నేకవాక్యములు చేపించెప్పట ఘటాపథంబుగ మనంబునల్పుటవంటిదియై పండితశ్లాఘనీయంబగు. అట్లయినచో. మా“వృషభము” ను “వైవత్తము” ను గుమరుట యెట్లందు రేని వినుండు. లోకములో నొకదేవదత్తుండు సత్యభామానామమున స్త్రీచిహ్నములం దాల్చి కథాక్రమమునమపుచో నిచ్చిటిప్రత్యక్షప్రమాణము ననుసరించి “సత్యభామ శ్రీకృష్ణుతో సరసనల్లాపములు సన్నినది, శ్రీకృష్ణుని వియోగంబున విరిపించినది” అని ప్రస్తుతవశలోని స్త్రీలింగమున వ్యవరింపఁ బడుగాని పూర్వపులింగమున వాడుట కలుగదు, కనుకనే “శ్లో॥ స

న కేశవతీస్త్రీస్యా, ల్లోమశఃపురుషఃస్మృతః। ఉభయోరంతరంయచ్చ।
తదభావే నపుంసకమ్। లింగాత్ స్త్రీపుంసయో జ్ఞానే। భూకుంసే
టాప్రసజ్యతే॥ అని భాష్యమున స్త్రీవేషధారిపురుషవాచకమునందు,
డాప్రత్యయాపత్తి యీబడినది. ఒకచైత్రుండు ప్రారబ్ధవశమున మ
తాంతరమందుఁ గలిసి నామాంరముంబొందినచోఁ బ్రస్తుతావస్థకుం దగి
నగౌరవమే చేయఁబడును గదా! ఇట వృషభాదులకునునల్లెసంస్కృ
తజన్మములోఁ బుంలింగకీర్తి నొందినను. నపుంసములైన ధనవనాదు
లతో సమానముగా నమహన్నామముఁ దెలుంగునధరించి నపుంసక
“మువర్ణక” చిహ్నమున కుద్దేశింపఁబడుతఱిని బూర్వదశలోని పురుషో
త్తమకీర్తి యెట్లు రానేరుచు? స్త్రీలమహత్తులలో సర్వసాధారణముగాఁ
గణింపఁబడినను, ప్రద్యేశముగా మహతీసంజ్ఞయుంచుటంజేసియు, (57)
సూత్రమునంజేసియు నపుంసకత్వకార్యము సంభవింపదు. తిర్యక్కు
లకు “నమహత్తు” అనిన తెలుంగువ్యాక్రియసంజ్ఞ చేతనే జడంబు
లకుంబోలె నపుంసకత్వ య సిద్ధంబయ్యె. మేము సూత్రమున ద్వంద్వ
ముచెప్పి సంస్కృతలింగమునం గొని మువర్ణక ముంతుమని ప్రతివాదు
లనంగూడదు. సంస్కృతపాండిత్యమున నాఱితీరినసర్వోత్కృష్టులమ
నువారికే లింగములు దెలిసికొనుటలో భంగము గలుగుచుండఁగా
నొక్క తెనుంగుననే మునింగినవారికి సంస్కృతలింగప్రభావము మిక్కి
లి యయోమయముగాఁ గనంబడునని వేఱచెప్పనే? బ్రహ్మభూయ
బ్రహ్మహత్యాశబ్దములకు నొకటియేప్రత్యయమైనను లింగంబున భిన్నం
బులగుచున్నవిగదా! తెలుంగునఁ దిర్యగ్జడంబులు నపుంసకములగు
ననుకొన్నచో సులభంబు. సంస్కృతమునఁ దిర్యక్కులైన వృషభా
షలు తెలుంగున నంతలో నపుంసకములెటులగునని వింతపడవలదు.
సంస్కృతమునఁ బుంలింగములైన దూతాదులకుఁ దెలుంగున స్త్రీత్వ
ము దొరయుచున్నయది. విశ్మకర్మాదులవంటి వారికిస్త్రీత్వము(75సూ)

స్థిరపడుచున్నయది. సంస్కృతమునఁ జతుర్ముఖుండయిన యా బ్రహ్మయ్యసహితము (76) విధివశంబున బ్రహ్మక్కయయ్యె వేయేల? వేదజడుండయి శిరశ్చేనముకడిన యాబ్రహ్మ మామొద్ద వలయెత్తు కొని తిరుగునా? యని తలవిరియఁబోసికొని తిరిగెను బ్రహ్మశ్రీలుకూడ నీతెలుగువ్యాకరణప్రశంశను బ్రహ్మస్త్రీలగుచుండఁగాఁ దిర్యక్కుల యిన వృషభాదు లీ తెలుగున నపుంసకములగుట యేమివంత? కాఁ బట్టి యమహాత్ములై నపుంసకములైన యదంతములకు మువర్ణకమగు నన్న యేకవాక్యము నిర్బాధకంబగు. ఇఁకను మా “దైవతము” కుదు రుట యెటులందురేని యయ్యది మీద్వంద్వమతమందే దుర్లభమ్ము. ని|| “బృందారకాదైవతానిపుంసివా దేవతాస్త్రీయామ్” అనునమర నిఘం టువునంజేసి యదంతమహద్వాచకపుంలింగము గాన (39సూ) ముఖా ధించి (21-22) సూత్రములచేత, నుత్వచుజ్ఞులు గ్రమంబుగారావ లయు. కావున “దైవతము” అని, యేనంప్రదాయమునగునో ప్రతివాదు లచేఁ దెలుపందగు. “అదంతములగు నమహాన్నపుంసకములకు మువ ర్ణకమని యర్థముచెప్పినచో నిఁక నదంతమహాన్నపుంసకములేనని మి త్రాదులగతి యేమందురేని వినుండు. ఇట్టి క్వాచిత్కమహాత్ములయెడం గూడ నదంతనపుంసకత్వరూపసాధారణధర్మబాహుళ్యంబున నీసూత్ర మే యుపలక్షణముగా జెల్లును.

(1) “గోత్రోదిక్” (7-1-90) అనుసూత్రములోని గోత బ్దము “ఔత్రోమేశసోః|| అనుసూత్రమువివరించుతఱిని, క్తేయటుండు “ఔత్రోదిదితివ్యమ్, గోతఇత్యోకారంతోపలక్షణార్థంవావ్యాఖ్యే యుమ్|| కర్తవిదేశేహితఃరత్వప్రసిద్ధమ్” అని తనదకరణమునఁ గ

క్రినయోకారాంతముల కుపలక్షణమని వచియించె. “గోతః” అనుత పరకరణమున గోశబ్దములోని గకారమవిక్షిప్తమని శబ్దరత్నశబ్దేందు శే ఖరవిమూలభృతివ్యాఖ్యలు చాటుచుండు.

(2) అథవా, “ద్యోశ్చన్దద్ధిర్వక్తవ్యేతివాతిః కేద్యోశబ్దప్యైవో పాదానా దన్యోకారాంతాభావఇతివాచ్యమ్ | ఉపలక్షణతయా వా క్యానేవాదోషాత్ | అని శేఖరంబున ద్యోశబ్దమోకారాంత సామాన్య మునకు పలక్షణమని చెప్పబడియె.

(3) “ఽజ్ఞాబ్రిహణం స్త్రీప్రత్యయమాత్రోపలక్షణమ్ | తేనబ్ర హ్మబంధూతరా యువతిత రేత్యాదేస్సిద్ధిః | అనిశబ్దేందు శేఖరమున “జ్ఞా ప్రాతిపదికాత్” అను సూత్రములోని జ్ఞాబ్రిహణమూజ్ ప్రత్యయతి ప్రత్యయముల కుపలక్షణమని తెలుపబడె.

(4) “విధ్యత్వననుషా” (1 4-8లి) అనుసూత్రమున శేఖరమం దు “నచేత్తత్రననురితిః కరణమాత్రోపలక్షణంధనురితిః | తేన విధ్యతిఖ ద్దేనేత్యాదానపిన |” అని సూత్రస్థననుశ్చబ్దము ఖడ్గాదికరణమాత్రమున కుపలక్షణమని వక్కానింపబడియె. ఈయంశమే వాక్యసదీయమందు— ద్వి—కాం 313:—విధ్యత్వననుషేత్వత్ | విశేషేణ నిదశ్యతే | సామాన్యమాశ్రయశ్చక్షేత్ | ర్యః కచ్చిత్ప్రతిపాదకః | 314:—శ్లో || కాకేభ్యో రత్యతాం సర్పిరితిబాలోఽపి చోదితః ఉపాధూతః శే వాక్యేన శ్వాదిభ్యో నరతతి” — ఈస్మృత యుచు గాకులు ముట్టికుండ ర త్సింపుమన్నచోః గాకులపలనచే కాక శున కాదులనలనంగూడ బాలుండు రక్షించునట్లు శాస్త్రుడును పైతము లోకదృష్టాంత

మున విశేషపరవాక్యము సందర్భవశమున సామాన్యపరిమగునని
 స్పష్టపఱుపంబడియె. అట్లు యీసూత్రముందను మాకు నుపలక్షణం
 బగు. మఱియు “గోతోత్తోత్” (7-1-90) అనుసూత్రములోని తపరక
 రణహేతువున గోశబ్దములోని గకార మవివక్షితమని యెంచి యీసూ
 త్రమోకారాంతసామాన్యమున కుపలక్షణమనివ్యాఖ్యాతలన్నట్లక్షకృ
 తసూత్రమును మహన్న పుంసకములయెడ నుపలక్షణమనుటకు మాకు
 నుదగినంత వాచోయుక్తివఱలుచున్నయది. ఈసూత్రమున నమహన్న
 పుంసకశబ్ద మవివక్షితము. “అదంతమాలకంఽపే మువర్ణకమగు (39)సూ.
 అనియే సూత్రరచనచాలుచు, మిత్రము వృషభము, ధనము-ఇత్యాది
 మహదమహన్న పుంసకరూపములు సిద్ధించును. సూత్రమందలి యమ
 హచ్ఛబ్దము త్యజించినచో మహన్న పుంసకములైన మిత్రము—ఇత్యా
 దులయందు వారికి మువర్ణకమిష్టమేకాన మహత్ పుంసలింగములైన
 రామశబ్దాదులపై మువర్ణకాపత్తి చెప్పవలయు అట్లేనపుంసకగ్రహ
 ణము సూత్రమునమానిన చోనమహత్పులింగములైనవృషభము-ఇత్యా
 దులయందుఁ బ్రతివాదులకు మువర్ణకమిష్టమేకనుక మహత్పులింగముల
 యందే మువర్ణకాపత్తియనవలయును. మహత్పులింగములైన రామశ
 బ్దాదులపైని నెంతసూత్రమును మువర్ణకాపత్తి చెప్పఁగూడదు. “పుం
 లింగంబై మహద్వాచకంబైన నామంబు తుదియత్వంబున కుత్వంసగు”
 (21)సూ అనునీసూత్రమున సంతరంగమగు నుత్వంబురాఁగా నదంత
 త్వంబు లేమింజేసి రామశబ్దమునకు మువర్ణకమురాదు. అనైమిత్తిక
 మును బ్రాతిపదికములోని కార్యమునుగాన నుత్వమంతరంగము. ఇంచ
 మ్యంతనిమిత్తకమును, బహిర్భూతసంఖ్యాకారకాపేక్షమును ప్రాతిపది

కము తర్వాతకార్యమనుగాన ముఖ్యకము బహిరంగము. కావుననే
 యీబాలవ్యాకరణాదలయందు (21) సూత్రమువ్రాసిన తర్వాతనే
 (22) వ సూత్రము వ్రాయబడినది. (21) సూత్రములోని పుంలింగ
 వహద్వాచకగ్రహణమే (39) సూత్రములోని యవహద్వాచక
 గ్రహణ వజాగళిస్తనయమనమని బోధించుచున్నది. కాన న
 య్యది యవివక్షితము. అందు నీసూత్రము “గోతోణీత్” ఇత్యాదులు
 వోలె నుపలక్షణమని యెఱుంగునది ప్రతివాదు లీసందర్భమునఁ బ్ర
 తాపరక్షితనాహిత్యరత్నాకరాదులయందలి (1] యవివక్షితవాచ్య
 (2) వివక్షితావ్యవహిత్యధ్వనులం జూడం దగుఁగాన, ఇట్టి వివక్షితేని
 యవహద్వాచకపుంసకద్వంద్వము నెంతో నమ్మకొని ద్వంద్వయుద్ధులు
 నకు డీకొని ప్రతికలయందంగూడ “నపార్థమపార్థ” మని బొబ్బరించెడి
 ప్రతివాదుల వహత్వమును, బౌరుషమును నెంతశ్లాఘింపఁదగియున్న
 వోపండితవగ్యలే భావించురుగాక!! ఇంత యుపలక్షణవివరణము గ్రంథ
 కర్త పరికృతసూత్రవ్యాఖ్యయం దేలనేయలేదందురే, మాకుఁ గైయ
 టాచార్యప్రతిష్ఠ తెప్పించుటకై యట్లు నేయకుండిరని నేనూహించెద.
 “గోతోణీత్” సూత్రమును వివరించుతఱిని బతంజలియును నీసూత్ర
 మోకారాంతముల కుపలక్షణమని స్పష్టికరింపలేదుగాని “ఔతోమ్”
 సూత్రస్థభాష్యసరణింజేసి కైయటాచార్యుండు స్పష్టపఱిచె. కనుక
 గ్రంథకర్తలవివరణము కొన్నిచోట్లగంభీరశయ్యను వ్యంగ్యముగా నుం
 డెడిని. అయ్యది యాలోచింపక ప్రాజ్ఞస్వాము లపార్థమనియెదరు. ప్రజ్ఞ
 స్వాములయినచో దీక్షుణామము లేనందున వినగించి తమసామర్థ్య
 మను వెల్లడించుకొందురు. మీరు కైయటాచార్యులయినచో గ్రంథ

కర్తలు మేమును జీవించియుండగానే పతంజలిప్రతిష్ఠకుఁ దగుదురని
యా! మీతాత్పర్యమందురేని వారు పతంజలిప్రతిష్ఠకుఁ గాదుగాని
“ఆర్యశో॥ బ్రహ్మశ్రీ కల్లూరి శ్రీవేంకటరామశాస్త్రినామ సా॥ నైవ
పతంజలిమూర్తి స్సపతంజలిమూర్తి రార్యపర్యేషు॥ అనిన యార్య
వృత్తముంజేసి యార్యపర్యులయందుఁ బడునట్టిదోసిలి గావారనిన
ప్రతిష్ఠకుఁ దగుదురని మీతాత్పర్యము “దాశ్వాస”తి సూత్రస్థమైన
“చరిచలితీ”తి వార్తికంబునఁ బాక్షికంబుగఁ బతశబ్దము సిద్ధమైనందున
“పత (పెద్దలపై) పడునట్టి, అంజలి=దోసిలిగలవారని యర్థము. అనఁగా
యోగ్యులకు నమస్కరింతురని భావము. మేముయోగ్యులము కామ
నియా ! మీతాత్పర్యమని యనవలదు. మీరు యోగ్యులేకాదు ఆగ
ర్భశ్రీమంతులన్నట్టులు గేహ గామముచేతనే వస్తులై పుట్టినారు. కా
బట్టి తమకునమనము తప్పకుండఁ జేయవలయును, కాని యొకవిశేష
ముగలదు. స్త్రీవాచకం బవాచకంబనియు, ఉపలక్షణం బవలక్షణంబని
యు ఒప్పలకుప్పలు తప్పలకుప్పలనియుఁ దమరీపాండిత్యమునంజేసి యె
క్కడనల్లరి నేయుదురో యని భయభక్తులలో మొదటిశబ్దము తమపంటి
వారియెడ నుపయోగింతురు. రెండవశబ్దము తక్కినవారియెడ నుప
యోగించి నమనము నేయుదురు.

స్త్రీవాచకము.

విరోధులింకను “స్త్రీవాచక” మన్నపద మాంధ్రవ్యవహారము
నుమఱచి యహోబలపండితాదుల మతమునకు వ్యతిరేకముగా గ్రంథ
కర్త ప్రయోగించినట్టలీ మాఘాల్గునాంధ్రసాహిత్యపరిశుత్పత్తికలోఁ

దిరిగి సోల్లుంశనముగా వ్రాసుచున్నారు. ఆఫాల్గునమాసస్థపత్రికాంశ మునకు ఫాల్గునుండే ["ఫల్గ్వక్య" మా-ఉణాది-విపా: ఫల్గునః పార్థః ప్రత్యాయో ఫాల్గునః] సమాధానము చేర్చబడి న్యాయ్యంబుగా నట్లు సేయబడుచున్నయందు మేరూశబ్దలో శ్రిబనరి 2 దేశమాతపత్రికలో "తత్సంధవేతు శాస్త్రీయవిశ్వే లోకేశాస్త్రీయమపి శబ్దతో బుధ్యతే తథానుభవాత్" అనుకథరర్థి-యదానాచి "అనునాయజేత" ఇత్యాదులయందు లోకలింగమునూడ గ్రహించబడునని వచించితిమి. అ హోబలపండితాదు లచ్చటిప్రకరణమున నివసరమైనందున "స్తన కేశవ తీస్త్రీస్యా ల్లోమశః పురుషస్త్విత" యనువచనంబున "స్త్రీవాచక, పదముచే లోకలింగవిశేషమునంగ్రహించిరి. అందున సంస్కృత శబ్దములయెడ శాస్త్రీయలింగము "స్త్రీవాచక,, పదముచే నర్థముకా నేరదని చెప్పవచ్చువా? ఈరత్నమంత్రకరణశ్శ్రీలింగశబ్దమున (57నూ) శాస్త్రీయలింగమే యర్థము చెప్పకతిగదు గాన దానియర్థవివరణశబ్దమై నన్నిధానవర్తియైన స్త్రీవాచకశబ్దములోని స్త్రీశబ్దమునంగూడ శాస్త్రీయలింగమే యర్థమగుంగాని వేటొకప్రకరణమందలి లోకలింగవైశిష్ట్యమును దెలుపంజాలదు. రాజమహేంద్రపురేవాసియా దేవదత్తుండు "శాస్త్రులవారితో మాటాడునలయు"నన్నయేతన్మాత్రవాక్యమే యుపయోగించినచో నన్నిధానవర్తియైన రాజమహేంద్రపురవాసి శాస్త్రులుగారితో నే మాటాడునన్నయర్థము శ్రోతకుఁదోచుంగాని విజయనగరములోని శాస్త్రులవారిదోనని యనుకొనఁడు. బ్రహ్మశ్రీతియవైశ్యకూద్రులన్నచో నిచ్చటిబ్రహ్మశబ్దమునకు బ్రాహ్మణుడే యర్థమగును. బ్రహ్మశ్రీలు నీ తా రా మ స్వామి శాస్త్రులు గా ర ని నచో శాస్త్రులు గారు బ్రాహ్మణాచార సంపదగలవారనియునాయన బ్రహ్మయంతవారుగాన, గ్రంథములో లేనిపోనితప్పులు

నట్టి బ్రహ్మలడ్డుగా నడ్డగింతురనియుఁ దోచును. అడవికేగి చైత్రుండు మైత్రునితో “స్థాణురూపముచూచితివా? యనియనినచో “మ్రోడనిన యర్థమగును. తీర్థక్షేత్రములకేగి యీవాక్యమే ప్రయోగించినచో నట్టి వట్టి మొద్దన్న యర్థము చెప్పుకొనవచ్చునా? “శ్లో॥ గౌరీసాత్వరీతంమ మాద్యదృశితం దూరీకరోతుస్వతశ్చిత్రంస్థాణురశోకతా ముపగతో మూలోఽప్యితోనీరసః” అనిన సాహిత్యరత్నాకరస్థ రసవదాద్యలంకారప్రకరణములోని శ్లోక ముచదివినచో నుభయార్థమును దోచును. “పశునాయజేత” అన్నచోట తౌకికలింగము గూడ నర్థము చెప్పి నందున (ప్రత్యః) అన్నచోటం గూడనట్టి తౌకికలింగ మర్థమగు నని దోషము చెప్పవచ్చునా? సందర్భాదులువిడిచి యర్థముచెప్ప గూడదు గదా! వెండియుఁ బ్రతివాదులు “శ్రీ కంఠము శ్రీ కంఠమే, చాపఖండము చాపఖండమే” యన్నట్లు స్త్రీలింగమునకు స్త్రీలింగమే యన్నయర్థము వ్రాయఁగూడదా! యని యనవలదు. స్త్రీలింగమనఁగా నర్థమునకేచెందును. అర్థముపైని బ్రత్యయకార్యము జరుగనేరదు గాన నిచ్చట శబ్దార్థములకు నభేదనంబంధమున నట్టిమాట ప్రయోగింపఁబడియెనని తెలుపుటకై స్త్రీవాచకమనిన ప్రతిపదము వ్రాయకతీరదు. సమాసప్రకరణస్థమైన “స్త్రీయాః పుంవద్భాషితేతి (6—3—34) సూత్రాదులవృత్తిలోనే స్త్రీవాచక పుంవాచకశబ్దములు సిద్ధాంతకౌముదితో శబ్దసరముగాఁ ప్రయోగింపఁబడినవి. అయ్యవి సంస్కృతవ్యాకరణమున సుప్రసిద్ధమైన మాటలు సిద్ధాంతకౌముదీగ్రంథగ్రంథ మేమాత్రమైనను మూర్ఖులన్నవారిట్టిచోట ను దప్పుకట్టగు. మఱియు, విరోధము, దారశబ్దమును బుంవాచకమనియు ననుటకుసాహసించురని గ్రంథకర్తవైపెద్దగాదోషము మోపి యీమానుషాల్గునాంధ్రసాహిత్యపరిషత్పత్రికలోనే వ్రాసిరి. దారశబ్దము

పుంవాచకమని సంస్కృతపరిచయమిసుమంతమైనను నున్నవారెల్లరు ను సునానూసముగా నొప్పకొందురు. ఈస్వల్పాంశమునకు సాహస మేయవసరములేదు. ని! భార్యాజాయాథపుంభూమ్ని దారాస్వత్కు కుటుబిసీ! యనియమరమే ఘోషపెట్టుచున్నది. పుంవాచకమనఁ గాఁ బులింగశబ్దమున; స్త్రీవాచకమనఁగా స్త్రీలింగశబ్దమని యర్థమగు ను. దారశబ్దము పులింగశబ్దముగాదా! అందుఁదప్పేమున్నది? శ్లో! దా రాన్ పద్మభువస్త్రిలోక జననీవందేగిరాందేవతామ్! అని ప్రతాపరు ద్రదీయము. ఈస్త్రీవాచకపుంవాచకశబ్దములు విరోధులకు నొత్తో య యోమయముగానున్నట్లూహించెద తత్సరు. 60 సూ — సురశబ్దము.. స్త్రీతుల్యంబగు. 61 సూ. — మాతాదలకు స్త్రీత్వంబు బహుళంబుగన గు. 71 సూ — స్త్రీత్వంబున మతుబాచులు... 75 సూ — విశ్వకర్మాదు లకు స్త్రీత్వంబగు, 76 — సూ — బ్రహ్మశబ్దమునకు స్త్రీత్వంబగు — ఇ త్యాదిసూత్రములలో స్త్రీశబ్దమునకు నాఁడుదియర్థముగాక “స్త్రీ” అనఁగానందర్భవశమున స్త్రీలింగమర్థము చెప్పికొన్నట్లు స్త్రీవాచకశబ్ద ములోని స్త్రీశబ్దమునకుఁగూడ నందర్భవశమున స్త్రీలింగమర్థమగు. అందు స్త్రీలింగశబ్దమునకు స్త్రీవాచకము పర్యాయమగు. ‘స్త్రీ శబ్ద పుం’ శబ్దములకు స్త్రీలింగపులింగము లర్థముకావుననే స్త్రీలింగశబ్దము నకు స్త్రీవాచకమనియుఁ బులింగశబ్దమునకుఁ బుంవాచకమనియు సం స్కృతవ్యాకరణమున ఘంటాపథంబుగా వాడఁబడినవి.

మఱియు, నీనిష్కారణద్వేషులు, స్త్రీలింగశబ్దమునకు స్త్రీవాచ కమని వివరించుట యహోబలపండితాదినకలాండ్ర వైయాకరణులమ తంబునకుఁబ్రబలవిరోధమని బొబ్బరించెదరు. అయ్యది దుస్సాహసము. 51 సూ. “వికృతౌచ స్త్రీలింగా స్త్రీలింగక సర్వనామధేయాస్సన్యః॥ (ఆంధ్ర)-శ-చి-అజా-పరి) వ్యా-వికృతౌచయే స్త్రీవాచకాశ్శబ్దః

తేన శ్వే“ స్త్రీలింగకవిశేషణవిశేష్యాభిధాయినస్స్యుః॥ (అహోబల-
యము) ఇట స్త్రీలింగశబ్దమునకు స్త్రీచలేవాకశబ్దము స్పష్టాథమే ప
ర్యాయపదముగా నుపయోగింపఁబడినది. ప్రతివాదులు, ఈసూత్రీవ్యా
ఖ్యయందు “స్తీలింగకవత్సల, పంటచెలికట్టి లోకైకభద్రచరిత” అని
యుదాహరించుటంజేసి “స్తనకేశవశ్రీస్త్రీస్యాత్ ॥ అనున్యాయమున ని
చ్చట స్త్రీలింగశబ్దపర్యాయముగా వాయఁబడినను, స్త్రీస్త్రీవాచకశబ్ద
మువలన లౌకిక స్త్రీత్వమేగ్రహింతుమని వితంశవాదమునేయుపలనుపడ
దే. 60 సూ. “ఉభయవిధమమహతీనామ్” అనుసూత్రమున వ్యాఖ్య
యందు “స్త్రీలింగవిశేషణస్వప్రాప్తత్వాత్, అస్త్రీలింగవిశేషణవిధానప
వ సూత్రస్య తాత్పర్యమ్” (అహో-తీయము) అర్థము-అప్రాణివాచక
ములై స్త్రీలింగములయిన యమహతులకు స్త్రీలింగవిశేషణము, (ఈవ
ఱలోనే) పాప్తించుచున్నందు నస్త్రీలింగముగాని విశేషణమును విధిం
చుటయందీసూత్రము చెల్లుననిన తాత్పర్యమును నహోబలపండితులు
వివరించిరి (59) సూత్రమున స్త్రీలింగశబ్దమునకు స్త్రీవాచకములని వి
వరించుటంజేసి, అప్రాణివాచకములైన యీస్త్రీలింగామహతులు, ప్రతి
వాదులమతమందు స్త్రీవాచకములు కానందున “వికృతౌచ” అనుపూ
ర్వసూత్రముననిట స్త్రీలింగవిశేషణము వారిమతమునఁ బ్రాప్తింపనేరదు
గదా! ప్రతివాదుల మతమున అక్క, అమ్మ, ఇత్యాదులే స్త్రీవాచక
ములగుంగాన నట్టి వానికేపూర్వసూత్రమున స్త్రీత్వమువిధింపఁబడఁగాఁ
బ్రకృతంబైన యమహతీవిశేషణంబులకు నట్టివిధిచెల్లనందున (60) సూ
త్రమువ్యాఖ్యానమున స్త్రీలింగవిశేషణ మేసూత్రమునఁ బ్రాప్తించు
నని వ్యాఖ్యాత యారీతినివాసెనో చెప్పవలసినభారము ప్రతివాదుల
శిరంబుననే యురగుచున్నయది, మాధుత్యంబుననో! [60] సూత్రము

లోని స్త్రీలింగశబ్దమును వివరించు స్త్రీవాచకశబ్దమున నెల్ల స్త్రీలింగపదములును గ్రహీతబడినందన మహాతీవిశేషణములువలె నమహాతీవిశేషణములును స్త్రీలింగములొట ప్రాప్తించుటంజేసి గ్రంథము సమన్వయించుచున్నది. ఇంతయ కాక, [61 సూ.] “నియతస్త్రీత్యయస్తు సర్వాసామ్ | అనుసూత్రఫలవ్యాఖ్యయందు “సరిస్వత్యాతా, ‘మిన్నేఱుని వజటావాసిని, ఇత్యదాహృతమ్, తత్రన కేవలం స్త్రీసమత్వమ్, కింతు స్త్రీవాచకత్వమవ్యాహతమే వేతితద్రూపమపిసాధ్యేన - “ధరాపరాగడటలాక్రాంతంబుమిన్నేఱు రూపంతూభయేతిసూత్రేణ సమంజసమితిజ్ఞేయమ్, అనివ్రాయబడినది. అసగా, మిన్నేఱుశబ్దము (గంగ) స్త్రీసమమేకాక యవ్యాహతముగా స్త్రీవాచకమునుగాన (59) సూత్రముననే శివజటావాసిని, అన్న దీనిని విశేషణంబు స్త్రీలింగమయ్యెననియు, “ధరాపరాగడటలాక్రాంతంబు, అన్న మిన్నేటిశేషణము (60) సూత్రముననస్త్రీలింగమయ్యెననియు, దుందుభిభ్యానంబుతో నమహాతియైనగంగపదము స్త్రీవాచకమని యహోబలపండితులే యుద్ఘోషించుచుండిరి. మరియు “అమతామితి సామాన్యనిర్దేశేపిస స్త్రీవాచకాదమహన్నా మ్నోయంక్రత్యయః! ‘అనుతాం స్త్రీయాంసమానామ్, ఇతిసూత్రేణసోత్తోపేతత్థానిక మువక్తసంబంధవిశిష్టస్య మోద్దూరాపాస్తత్వాత్తో యంతద్వ్యతిరిక్తేభ్య ఏననామభ్య ఇతినీజాకయః (అహోపే 279) ఇత్యాదులందు స్త్రీవాచకశబ్దము స్త్రీలింగశబ్దపర్యాయముగాక మహాతీవాచకమేయర్థమయ్యెనేని కాంత, ఇత్యాదులం దేసులోపముగలిగి గంగ, విద్య, ఇత్యాదులందు సురోపంబురాక మువక్త కాపత్తి వచ్చును. ప్రతివాదులు బ్ర॥ శొంతిభవ్రాద్దిరామశాస్తురి గారి యహోబలపండితీ యాధీకరణ మునైనను గ్రంథాంతరేకపోషకని బాధింపు

చున్నారము. ప్రతివాదులు గ్రంథకర్తయే యీసందేహముతీర్చ నలయుననుచున్నారు. కాని గ్రంథకర్తయేకాదు బ్రహ్మయైనను వీరిసందేహముతీర్చలేడనియెంచి. గ్రంథకర్త భీశల్లిదాగుండ వలసివచ్చెనని మేమెంచెదము. ప్రతివాదులమతంబున మహావాచకములైన “అమ్మ” ఇత్యాదులే స్త్రీవాచకములుగాని. యమహాతీవాచకమైన, మి న్నేఱు, స్త్రీవాచకముగాదుగానఁ బూర్వోక్తమైన యహోబలపండితీయమును గుప్తార్థప్రకాశికావ్యాఖ్యానమువోలె నపార్థంబయ్యెడిని. ఒక్కయహోబలపండితీయమే యపార్థమన నేల? వారను గ్రహించియొక్కకంటితోఁ జూచియు జూడనట్లున్నందున నీప్రపంచ మీరీతినినున్నది గానిగట్టి గాఁదలంచుకొని రెండుకన్నులును విప్పిచూచినచో నీప్రపంచమంతయు నపార్థమై యొకయరని మిషములోఁ దప్పక నిష్పచ్చకావలసినదే!! అహోబలపండితుఁడే యిపుడున్నచో నీప్రతిభటులయెదుట నున్వేత్తుగనూష్మప్రాణంబు (హో) లెగిరిపోయి యబలపండితుఁడు నిస్సంశయముగానగునని మేమెంచెదము. లోకములోఁబ్రచ్చన్నభవద్వేషాభి రాములెంతవారైనను నున్నారు గదా! కానిప్రకృతంబున “రోశబ్దంబుండు సంబోధనంబున స్త్రీవాచకంబునకుఁ బరంబుగనగు” (పౌఢ. శబ్ద-౧౫ సూ) “అస్త్రియమిత్యథ ర్వణవచనే స్త్రీవాచకవ్యతిరిక్తానా ముదంతానామితి వ్యాఖ్యానాన్న తన్వాదిభ్యోపువర్ణకవికల్పోపిరుద్ధః॥ (అహో-296) ఇత్యాదీస్థలంబులందు స్త్రీవాచకశబ్దంబున వెనుకంబలె నెల్ల స్త్రీలింగంబులును గ్రహింపఁబడినచో, రోశబ్దమున “అక్కరో ఇతిరో, ఇత్యాదులువోలె ‘లతరో, ఇత్యాద్యమహాతీవాచకములుగూడ సాధువులుగావలసివచ్చునని ప్రతివాదులందురేని వినుండు. “తత్సంధ వేతు శాస్త్రీయవిశిష్టేతాఃకే

శాస్త్రీయమపిశబ్దతో బుద్ధ్యతే 'తథానుభవత్' అను స్త్రియామితి సూత్రస్థపూర్వోక్త శేఖరప్రకారంబున వేమిదివజ్రలోఁ జెప్పినట్లు పారి భాషికలింగమునకు లొకికలింగము ను నొక్కొక్కచో లోకానుభవంబు నంజేసి గ్రహింపవలయుంగాన, వేదశాస్త్రంబులందఱు నీయాంధ్ర వ్యాకరణంబునందను బ్రకరణాదనామర్థ్యలోకా నుభవంబులంజేసి పారిభాషికస్త్రీశబ్దవేకక స్త్రీవాచక, స్త్రీశబ్దముంచే నొక్కొక్కచో లొకికలింగవిశేషమునయితము గ్రహింపవలయునని యహోబలశండి తాదైయాకరణుల తాత్పర్యమైనట్లు స్పష్టపడుచుండును. అథవా "ఉభయగతేరివాభవతి" అనినుభాషేందు శేఖరస్థపారిభాషానశంబున "కర్తరికర్మశ్యతీహారే కణ్వవేషేభ్యః కరణే, విప్రతిషిద్ధంచానధికరణ వాచి" ఇత్యాంధ్రగ్రియాదలొకికార్థః అని (సంస్కృతవ్యాకరణంబున) నీలైలుంగవ్యాకరణమందను నొక్కొక్కచోట స్త్రీవాచక స్త్రీశబ్దముంచేలొకికర్థము గ్రహించుకొందగునని విస్తరంబుతోఁ జాలును. కాఁబట్టి ప్రతివాదులు సంస్కృతవ్యాకరణసాంప్రదాయాంశ భూయిష్టంబులైన యహోబలశండితీయాదగ్రిధంబుల పక్షుల యర్థ మ్మందరయఁజాలక పుస్తకరూపముచూచినంతమాత్రముననిట్టివెట్టిమొట్టి యాక్షేపణమునకుఁ దగిన పాండిత్యము కుదిరిననుదశమాతా హరీతకీ" అనన్మాయమన కివర్ణనముఖంబులలోకోపకారార్థమవతరించితిమని ఘోషించుకొంచునొద్దోషులైన గ్రంథకర్తలమార్గముల "నపార్థ" మని యత్తగారిత్త పెత్తనంబుచేయుట, విధేయము తోఁడనిచోనెక్కిరించుటవంటిది మైతమరసాభాసంబునకే కారణంబయ్యెడిని. ఇట్లు స్త్రీలింగశబ్దమునకు స్త్రీవాచకమనియహోబలశండితీయమందేవివరించుటంజేసియీ మా ఫలనాంధ్రసాహిత్యపరిపత్పత్రికలోని ప్రతివాదుల యుపన్యా

సమును వెనుకటి యారాక్షససం॥ర భాద్రపదమాసాంధ్రసాహిత్య పరి
షత్పత్రికలోని యువ న్యాసమువోలె స్వవచనవ్యాఖ్యాతమై లోకోప
యోగము కాకతన యువ పదంబున సం॥దంబొందంగ వ్రత!!

ఈ విరణమింకను జాలకుండేనేని యింకొకమాటు మరల విశ
దపఱచి యీశ్రీవాచకపదము నీయాంధ్రమున నీరంధ్రముగాఁగఁ
జొప్పించుటయేకాక “నైవపతంజలిమూర్తిః” అనిన పై యార్యావృత్తి
పాదము మొదటను బుంవాచకపదమే యున్నట్లు స్థాపింతురుగాక; వి
రోధులు రాక్షస సం॥రభాద్రపదమాసాంధ్రసాహిత్యపరిషత్పత్రిక ముఖ
భాగంబుననే బాలవ్యాకరణప్రశంస యెత్తుకొని యందలి శాస్త్రప్రసరిభా
షాపదంబులఁ గొన్ని కనం బఱచి “పైనుదాహరించిన రీతి గాఁసామాన్య
దురవగాహనిషయంబు లిందనేకములు గలవు. అయ్యవి సంస్కృతసా
హిత్యమును దర్కవ్యాకరణశాస్త్రజ్ఞానమును గలవారికే బోధపడును.
హైస్కూలుబాలురమాటకేమి అధికమగు పట్టుదలతో వాదించు
చున్న మనగ్రాంథిక భాషావాదులలో నెందఱుకట్టిజ్ఞానముగలదో నేను
జెప్పఁజాలను. ఇట్లే టిల్వకిత్వాదులఫలములును, (సంధి3-25) సంస్కృ
తశబ్దముల పుంస్త్రీ పుంసకలింగాదుల (తత్సమ, 21-39-57సూ)
రూపములును, హలంతసంస్కృతశబ్దముల ప్రథమైకవచన ద్వితీయైక
వచనరూపములును, (తత్స. సూ 67-70) “బ్రాతిపదికసంబోధనోక్తా
ర్థంబుఁ బ్రథమయగు” నను మొదలగు కారకపరిచ్ఛేదసూత్రములును
వానివృత్తులలోని క్రియాసిద్ధిం బక్కజ్ఞోపకారకంబు కరణంబను మొదల
గులక్షణములును, సంస్కృతతద్వ్యాకరణజ్ఞానముగలవారికి గాని యిత
రులకు సుబోధములు కానేరవు” అని బాలవ్యాకరణమున వ్యాకరణ

తర్కశాస్త్రపారిభాషికపదము లనేకము లున్నట్లు ప్రకటించి యయ్య వి తెలిసికొనుటకుఁ దగిన పాండిత్యముగలవా రరుదుగానుందురన్న తాత్పర్యము ప్రకటించిరిగాని యట్టిపదము లపార్థమ లనఁగా సాహసిం పలేదు. అట్టిస్థితిలో గ్రంథకర్త యహోబలపండితాదులు వాడిన స్త్రీ వాచకమనిన పారిభాషికపదము ప్రయోగింపఁగా నపార్థమని యనుటకు నెట్లుసాహసింపిరో తెలియకున్నది. ఏరినచనమ్ములు స్వవచనవ్యాఘాతములుగాఁ గానిపించెడు “బోద్ధాహోమత్సరగ్రస్తాః” అనున్వాయంబునఁ గరణత్రయశుద్ధిలేని నిష్కారణద్వేషులవచనము లీరితినే యుండుం గదా!! ఈకలికాలంబున బ్రాహ్మణజాతిలోనే బ్రాహ్మవిద్వేష మెక్కుడై యెస్వరైసశిష్టులు గ్రంథములు రచించినచో నయ్యవి భద్రాకరణమంతంబునందును, హలాయుధహస్తంబునందును స్వశక్తివం చనలేకుండ మోషం బ్రయత్నింతురు” స్వజాతిపండితుఁడు గ్రంథకర్త యనఁగానే తొల్లి యోగనిద్రాఁ జెందెడి సముద్రశాయి దామోదరు లెల్లరును ద్రుళిపడి లేచి విహ్వలమను మిషనానుకొని లోకోద్ధారము నేయుదుమని చాటుచుఁ దమముఠాంబులు తెలియంజాలక గ్రంథకర్త ను రసాభాసమునేయఁ బ్రయత్నింతురు. అట్టి తీరికూర్చుండలేనట్టి సముద్రశాయులకుఁ గొందఱుభక్తులుకూడ బయలుదేరి క్షీరాబ్ధివ్రతం బులారంభించి పూజానమస్కారంబులకు లోపంబులేకుండ వారిని బత్రితోఁ బూజింతుటగాని యీగ్రంథకర్తయెడ నభేదబుద్ధి న్నేహం బుననుండి న్యాయమాగ్ధంబున సహాయులమైనమాకుఁగళ్యాణక్షణంబు లు గలిగి పండితపక్షపాతియైన లక్ష్మీనరసింహమూర్తి యిష్టదేవమే యుండఁగా మాకు లోపమేమివాటిల్లెడు? “లక్ష్మీనరసింహ! మమ దేహి

క రావలబమ్” అనిన వెంటనే మాకు జంఘాబలసంపదయేల సమకూరదు? కాబట్టిప్రతిభటుల ధాటిటికనంబు పరికింతుముగాక!!

సన్నియోగశిష్టము.

ప్రకృతంబున బ్రతివాదులు మ॥ శ్రీ మైనమపాటి హనుమంత రావుగారికి వ్రాసిన యుత్తరములో (తత్సమ 39) సూత్రమున కర్థము తెల్పునపుడు “అమహత్త్వ సపునకత్వములు సన్నియోగశిష్టములు కానక్కఱలేదు” అని వ్రాసిరి. ఆసూత్రములోని యమహత్త్వమును సపునకత్వమును సన్నియోగశిష్టములని యెవరుపల్కిరి? “సన్నియోగశిష్టానామన్యతరాపాయే, ఉభయోరప్యపాయః” (86) అనుపరిభాష వ్యాఖ్యలయందు “సన్నియోగశిష్టానామ్ = సముచ్చయేన విహితానామ్॥ అని స్పష్టపఱుపఁబడినది మఱియు “ప్రత్యయః” (3—1—1) అనుసూత్రమున శేఖరమందు “యత్తువికారాగమాదేశానాం దేశాం శేనిరాకాంక్షత్వా “త్వరశ్చేత్యస్యానుపస్థితౌ, తత్సన్నియోగశిష్టప్రత్యయసంజ్ఞాయా అప్రవృత్తిరితితన్న..... పూర్వంసీయుతితతో లాదేశేప్రత్యయ సంజ్ఞాసన్నియోగేనేతో విధీయమానమాద్యుదాత్తత్వంసేయుట ఏవస్యాత్” అని వ్రాయఁబడినది. ఇట్లు వ్యాకరణమున నెక్కడఁ జూచినను సన్నియోగశిష్టశబ్దమునకు “సముచ్చయముగా విధింపఁబడినట్టి” యన్నయర్థము పండిత జగద్విదితమైయున్నది. ఇట్టి స్థితిలో “అమహత్త్వసపునకత్వములు సన్నియోగశిష్టములు కానక్కఱలేదు” అని వజ్రులసీతారామ స్వామిశాస్త్రులు గారు సెలవిచ్చిరి ఈసూత్రమందు మువర్ణక మొక్కటియేవిధింపఁబడినది

గాని యమహత్త్వసపుంసకత్వములు సముచ్చయముగా విధింపఁపడ నేలేదు. పరిషత్పత్రికలోనింక ననేకములైన వీరిదురవగాహార్థవాక్యంబులున్నవి గాని యిపుడు విస్తరముతోఁజాలును. శాస్త్రాంతరములలోని పరిభాషాపదంబులీ తెలుంగునఁ బ్రయోగింపఁగూడదనిన శాస్త్రులు గారు సన్నియోగశిష్టపదమునెట్లు ప్రయోగించిరో! ఒకవేళ, ఏ హేతువున నైనను ప్రయోగింతురుగాక! అర్థముమాత్రము శాస్త్రాంతరములోని యర్థముగా గానిపింపక వ్యర్థత్వముసంభవిల్లుచున్నది, ఏప్రబలపండితీయగ్రంథములోదీనియర్థసంప్రదాయము వివరింపఁబడినదో సెలవీయఁగోరెదము. ఇంకను బ్రాచీనలక్షణంబులుచాలకవీరల్పకాలములో నవలక్షణగ్రంథము రచింపవలెనని పరిషత్తులయందు ఘోషింప సాహించుచున్నారట. “సాహసేలక్షీః” అన్నారుగాన వీరు సాహసించుదురుగాక! అపుడుతక్కిన వాఱందఱును సభను నా సాదించుదురుగాత!! అట్టితఱిని మేమును జూచెదముగాక!!

ప్రకృతంబునసూత్రమందు వివరణలోపంబున్నచో రణలోపంబు సేయక ప్రతిభటులు తిరిగిద్వంద్వయుద్ధంబునకుఁ దారసిల్లుదురుగావుత!!

శ్లో॥ హేప్రా [హేప్రప్తః] డపార్థపరతంత్ర పదైకదృష్టేహం
సాజ్ఞానోవివృణవాని స॥పా॥క్షరార్థః విద్ధిత్వముత్త - రకుమారససామ
మార్య! మా మాహ్వాహేన సమరాంగణ పార్థమూర్తిష॥

స॥ పా॥

(స శేషము)

బ్రహ్మశ్రీ కల్లూరి వేంకట రామశాస్త్రి

విబుధవిరచిత బాలవ్యాకరణ

గుప్తార్థప్రకాశిక

1-11-1916—దేశమూత

—♦ ప్రోబో ధ క ర ణ ము ♦—

—;—

పైనామంబుగల బాలవ్యాకరణవ్యాఖ్య పరిపూర్తింజేసిది వెలు
వడినసంగతి యెల్లరకును విదితమై యున్నదిగదా! ఈవాఙ్మయములో
(తత్సమ 57) సూత్రములోని స్త్రీలింగశబ్దమునకు స్త్రీవాచక మని
యర్థము వ్రాయుట కేవలము వ్యాఖ్యాకారుని పొరపాటనియు, అ
య్యది యపార్థ మనియు బ్ర॥ వజ్ఞుల చినసీతారామస్వామిశాస్త్రి
వారిచేత (రాక్షససంగ్రహ పుష్పమాసప్రాతమున వెల్వడిన) భాద్రపద
మా సాంధ్రసాహిత్య పరిషత్సత్రికలో వ్రాయఁబడినది. వారు తప్పు
లని యెంచుకొన్న యంశములలో నిదియేమిక్కిలి పొరపాటని కాఁ
బోలు! రాటమ హేంద్రవరపురస్థగ్రంథకర్తపేర నిట్టియనందర్భ మెట్టు
లు వ్రాసితిరనిన యిత్యాదినముద్ధత వాక్యములతోఁ బ్రత్యేకముగాఁ
బనిగట్టుకొని యుత్తరములు సైతము విమర్శకసక్షమునుండి పంపఁబడిన
వఁట, తమపాండిత్యము నందు నితదృఢవిశ్వాసము గలిగి గ్రంథకర్త
పరిశ్రమ నభిస్పందమునకు నంటుద్రొక్కి తమదృష్టికి మీఱినయంశ
ముల నపార్థమపార్థమని మృదుత్వముతప్పిన మృగస్వామినాదములతో
తమ సామాన్యవిద్యార్థులంబలె కనరి గద్దించుచు “వివాదశ్చవివాహశ్చ
సమయో రేవశోభతే” అనెడిలోకోక్తికి వ్యతిరేకముగా సమానస్కం
ధతను విూఱినట్టియంతటి సీరారామస్వామి శాస్త్రిలవారివంటి యుత్త
ములతో బహిరంగముగా డీకొని యెదిరించుట యనంగతమును, అతి

సాహసమును, లజ్జాకరమును నయ్యెడినది మామానసంబునకుఁ దోఁ
చుచున్నను వాసుద్ధాతునచేసిన యంశంబులు లోకులలోఁ గొంద
ఱకు నిజంబుగా నపార్థములేమని వ్యామోహము గలుగునేమో!
యనినతలంపునం జేసియు. “త్వమేవాహం త్వమేవాహం త్వమేవాహం
నసంశయః” అనినవ్యాయంబున గ్రంథకర్తతో మాకునభేదం బయిన
మమతాబుద్ధియంటుండేసియు, నెంతయో బలాత్కృతులమై ది 2- ఫి
బ్రవరి 1916 నం|| రము తేదిగల దేశమాతపత్రికారత్నమున సిద్ధాంత
కాముది, శబ్దేంద్రశేఖరము, మహాభాష్యము, ఇత్యాదిగ్రంథములు
ప్రమాణములుగాఁ జూపుచు స్త్రీలింగపదమునకు స్త్రీవాచకమని
యర్థము వివరించుట వ్యాయంబే కాని యపార్థముగాదని ధ్రువపఱు
పఁబడినది. పిమ్మటజూలైనెని స్రాంతమునఁ బ్రకటింపఁబడిన మాఘ
ఫాల్గువాంధ్ర సాహిత్యపరిషత్పత్రికా మణిలో విమర్శకులు, సంస్కృత
వ్యాకరణంబున స్త్రీవాచకపదము స్త్రీలింగపదమునకు వివరణం బగుట
యథార్థమే కాని యహోబలపండితు లిట్టియర్థమందు స్త్రీవాచకశబ్ద
మును వాడియుండలేదని దృఢమనములోఁ గొన్నియహోబలపండితీయ
వాఖ్యానమందలి యంశములెత్తి చూపి యాంధ్రవైయాకరణుల వ్యవ
హారమునంతను గ్రంథకర్త మఱచి స్త్రీవాచకపదమును స్త్రీలింగపద
మనిన యర్థమందుపయోగించుట యయుక్తమని తిరిగివాసిరి. మరల,
మేము తమగ్రంథము దహోబలపండితులుగూడ(279, 317, 320,) పౌర
టలలో స్త్రీవాచకపదమును స్త్రీలింగపద పర్యాయముగా వాడుట
ది 2 అగష్టు 1916 నం|| రము తేదిగల దేశమాతపత్రికావతంసములో
వ్రాసి ప్రదర్శించితిమి. బ్రాహ్మి భద్రాద్రిరామశాస్త్రిబుగారు కూడ
స్త్రీవాచకపదమును స్త్రీలింగమునకు వివరణముగా, నహోబలపండి
తీయగురు వెనిగించుతఱిని వాడియున్నారు.

(2) మఱియు. మాఘ ఘాల్గున మాసాంధ్రసాహిత్యపరిషత్పత్రి కారత్నములోనే విమర్శకమానులు “గుప్తార్థప్రకాశికారులు దారశబ్దమును బుంవాచకమ్మని వ్యవహరించుటకును సాహసింతురని తోచుచున్నది” యని వ్రాసిరి. దానికి మే మీస్వల్పాంశమునకు సాహసపర్యంతానుధావన మవసరము లేదనియు, సంస్కృతపరంబైన దారశబ్దము పుంలింగబహువచనముగాన సునాయాసముగానే దానిని బుంవాచక మనవచ్చుననియు నాదేశమాతప్రతికలోనే వ్రాసితిమి. అహో బలపండితులును, తేనదారములు, ఇత్యాదిక మేవరూపమ్, బహుత్వవదారశబ్దస్య పుంస్త్యమ్’ అని 316 పొరటలో బుంలింగమని చెప్పుచు డఁగాఁ బుంవాచక మేల కాఁ గూడదో వింతగా నున్నది.

(3) “అమహన్న పుంసకముల కదంతములకు మువర్ణకంబగు” నను (తత్సమ 39) సూత్రములోని అమహన్న పుంసకశబ్దమునకు ద్వంద్వార్థమునువిడనాడి గుప్తార్థప్రకాశికాకారులు కర్మధారయార్థమును లిఖింపఁగానయ్యది గతిలేనిదోషకారి రచన గావున నట్లు వ్రాయగూడదని విమర్శకు లాక్షేపించిరి.

మేము ద్వంద్వసమాసపక్షమందు ననేక క్లిష్టదోషములు గనంబడిచి ద్వంద్వార్థమే గతిమాలిన యర్థమని మహాభాష్య, కైయట, కాముదీ, శేఖర, విషమీ, శబ్దరత్న, పరిభాషేందు శేఖరాది గ్రంథములు ప్రమాణములు గాఁగ స్థిరపడిచి శాఖాచంక్రమణముగా లక్ష్యసమన్వయపూర్వకమయిన కర్మధారయార్థ సౌలభ్యము వివరించి చూపితిమి.

(4) వారు స్వపక్షమయిన ద్వంద్వార్థమును వచించుటలో నమహత్త్వసపుంసకత్త్వములు నన్నియోగశిష్టములు కానక్కఱలేదని ప్రయోగించిరి.

అట్టి యోగశిష్ట శబ్దమునకు సాంస్కృతికవ్యాకరణజ్ఞులును సహోబలపండితాద్యాంధ్రవై యాకరణులును నీవఱలో సుప్రసిద్ధియుగా వాడిన యర్థము సరిపడకయుండి మిక్కిలి యపార్థముగాఁ దెల్ల మగు చున్నందున దాని యర్థ మేమనివిమర్శకుల నడిగితిమి.

(5) 'బృందారకాదైవతాని! పుంసివాదేవతాస్త్రియామ్' అను కోశాదులవలనఁ బుంలింగమాను వైన స్వరత్నో దాహృతదైవత శబ్దము నకే స్వమతమాదు డుజ్జ్వలక మేల రాలేదో! యంతిమప్రశ్నముగా నడిగితిమి.

ఆగస్టు 2 తేదీని నుదయించిన దేశమాత ప్రతికానంతరత్న మ్మున మే మైదంశములు ప్రకటించిన పిదప వెలువడిన యాంధ్రసాహిత్యరిపత్ప్రతికానంతంశములు మూడిటిలోనను మాలిఖించిన యంశములకు బ్ర॥ ప. నీతారామస్వామిశాస్త్రిగారు ప్రత్యుత్తరంబు లీయలేదు. వారి తాత్పర్యము సయక్తికముగా వెల్లడింపఁ గోరుచున్నారము

స॥ పా॥

21—2—1917. దేశమాత,

బాలవ్యాకరణగుప్తాక్షరప్రకాశిక

విజ్ఞాపన

సుధీమణురారా!

“బాలవ్యాకరణ గుప్తాక్షరప్రకాశిక”యను పేరంబరఁగు వ్యాఖ్యానము నాచేరచింపఁబడి ప్రకటితమయ్యె నన్న సంగతి యెల్లరకును విశదమే కదా! ఆవ్యాఖ్యానములో స్త్రీలింగశబ్దమునకు స్త్రీవాచకమని పర్యాపదంబు వ్రాయఁబడఁగా నయ్యది గూడదయు, “అమహన్న పుంసక మాల కదంతములకు మునర్ణక మగు” నన్న సూత్రములోనియమహన్న పుంసకశబ్దము ద్వంద్వసమాసముగా వ్రాయవలసి యుండఁగా నటులు సేయఁబడలేదనియు, సంతగ్రంథము సేసిన గ్రంథకర్తయెడ నెంతమాం త్రమును గౌరవ స్మృతపకయాధ్యక్షమున ‘నపార్థమపార్థ’ మనిపలుమా టు విజయనగరనివాసులు బ్ర॥ శ్రీశీతారామస్వామిశాస్త్రులుగారు బాబ్బరించుచు నాధ్రసాహిత్య పరిషత్పత్రికయందుఁ బ్రకటించిరి. విద్యావృద్ధవయోవృద్ధుల వదనంబులు కలవచనంబులతో మెలంగుట యుక్తంబుగాని కలహవచనంబులతో నలంగుట న్యాయ్యంబు గాద యుని, వ్యవహారములోనికి దిగినపిమ్మట నావేశము లవధిని మీఱించు ననియు నేనించుక సంకోచించుచుండ నంతట నాతిరస్కారమును సహింపక “త్వమేహహంత్యమేవాహ” మ్మనున్యాయంబున నాయెడ నభేదబుద్ధిని సంచరించు సమరాంగణపార్థమూర్తిగారు శాస్త్రులుగారి యభియోగమునకుఁ బ్రత్యభియోగంబు సేసి, ది 1 ఫిబ్రవరి 16 సం॥ రము తేదిగల దేశమాతపత్రికలోను, ది 2 ఆగష్టు 16 సం॥ రము తేదిగల దేశమాత పత్రికలోను స్త్రీలింగశబ్దమునకు స్త్రీవాచకశబ్దము పర్యాయపదముగా వ్రాయకతిరదనియు, సూత్రాంతరములోని యమ

న్నపుంసక శబ్దమున నిరుపమోగ ద్వంద్వ సాధనము క్షేత్రహేతువనియు
 భాష్యకైయట శేఖరాద్విగ్రంథములుప్రమాణముగాఁగఁజూపిప్రకటించిరి.
 పిదపనాటకమాసములు గతింపఁగానీభేదవరి నెలలోఁబ్రకటింపఁబడిన నల
 స॥ ర భాద్రపదాశ్వయుజ మాసాంధ్ర సాహిత్యపరిషత్పత్రికలో
 బ్రహ్మశ్రీలు మహామహోపాధ్యాయ తాతాసుబ్బారాయ శాస్త్రిలు
 గారును ఎఱ్ఱులచిన సీతారామ శాస్త్రిలుగారును వరు
 సగా ద్వంద్వమును గూర్చియు ద్వంద్వ స్త్రీవాచక శబ్ద
 ములను గూర్చియుఁ బార్థమూర్తిగారి యాశయమునకు వ్యతిరేకముగా
 వ్రాసి ప్రకటించిరి యన్నట్లున్నది. బ్రహ్మశ్రీ సుబ్బారాయశాస్త్రిలు
 గారు నన్ను మంచివైయాకరణులని యీవఱకు వినుచున్నట్లు
 నాపుణ్యవశంబున మెచ్చుకొనుచు నన్నుఁగానిలేకయితరవైయాకర
 ణులంఁగాని యడిగి సందేహములు తీర్చుకొనవలయునని వ్యాసాంత
 మునఁ బార్థమూర్తిగారికి నుపదేశించినట్లును వ్రాయఁబడియు
 న్నది. ఇట్టివ్రాతయే నావఱసనగోళకు శేషయంబున నతిశయిలైడి
 యాశయమును దెలుపఁగా బలాత్కరించినది. ఉభయవా
 దులును సేకీభవించి కోరకుండనే తమతతాము ద్వంద్వవాదులగు
 సీతారామస్వామి శాస్త్రిలుగారికి నుఁఘ్నకల్పమూర్తియై యేతెంచిన
 బ్ర॥ సుబ్బారాయశాస్త్రిలుగారు, గ్రంథమునందు ద్వంద్వసమాస
 మునుబరిహరించిన నాయభిప్రాయమును దెలుపఁదొడు నీవఱగా నరు
 దెంచిన పార్థమూర్తిగారిని నన్ను నడిగి ద్వంద్వస్థాన విషయమైన
 సందేహములున్నచోఁదీర్చుకొమ్మనుట మిక్కిలి యసందర్భ గర్భవా
 క్యంబుగదా యద్యస్తీవీర్యమస్త్యేవ! కర్మైవకథయిష్యతి॥ యను ము
 రారికవీందుని వచనప్రకారంబునఁ గృత్యమే తెల్పును వేఱొకటి
 యేటికి? ఇంతియకాక, పార్థమూర్తిగారు ద్వంద్వసమాస బాధకము

లుగా వాసిన ముఖ్యాంశములు కొన్నిటి నంటనైననంటక విడనాడిన
 వీరివ్యాసము పార్థమూర్తిగాఁగి సందేహములున్నట్లు లెట్టులాలోపింప
 గలిగెడి? ఇత్రదృష్టినిజూడఁ జేశకారియై సూత్రేక్షణంబునకును
 నాగ్రంథసరస్వతికిని గర్భశత్రునగు నీనిష్ప్రయోజన ద్వంద్వబింకను
 నీసూత్రంబును బట్టుకొని యుయ్యెలలూఁగుచో విచ్ఛలవిడి విహరింప
 నిచ్చెదనే? ఈవఱలోఁ బండితులపరామరికకు డాఁగి నెంతో ప్రయో
 జన కారిగాఁగఁ భ్రమింపఁజేసిన యాద్వంద్వము నిపుడు పండిత
 ప్రపంచమ్మునుండి పటాపంచఁగాఁగ బాఱుచోలేఁగఱక !! నిరర్థకం
 బైనయిట్టి యమహన్నపుంశ ద్వంద్వమ్మునకు ఇత్రమార్గంబునం
 గూడ నిత్యత్వమును నెలకొల్పిప జూచుచుండెడి ప్రస్తుతప్రకరణంబుతో
 “దుర్యోధనార్జునులు శ్రీకృష్ణసహాయమును గోరినచ్చరి” యిత్యాదిసార్థ
 కప్రకరణవిరోధివాక్య భ్రంశంబులతోనిండిన యీవ్యాసమునకు మహా
 మహాపాథ్యాయవిరుదాఁకితులగుశాస్త్రులుగా రేకర లనఁగాసంశయము
 వొడముచున్నది. లేనివంకలు దే జూచుచోఁదమలోనివంకలు వెల్పు
 దుంగదా! ఏది యెట్లున్నను దదీయనామధేయ సువర్ణాంకితమై రూపధే
 యముగాంచిమీఱుమిట్లు గొల్పుచున్న యీవ్యాసంబుస్వయముగాసమా
 ధానంబుచెప్పి గౌరవింపఁదగినదిగాని యన్యథా సేయందగినదిగాదు.
 నేనును గాశీపుర నివాసులగు జాగదీశపండేజీవారికిఁ బ్రియశిష్యులును
 భాష్యాబ్ధిమథన సంగృహీత సుధీభావులును నస్మద్వంశముక్తామణు
 లునునిర్దద్వంద్వలునైనబ్రహ్మశ్రీనరసింహ దీక్షితులవారి శిష్టాచారమా
 ర్గగతి విశిష్టచరణారవిందంబులయొద్ద శిక్షితుండనై యించుక శబ్దవిద్యా
 గంధంబూరుకొన్నవాఁడను గాని యూరకున్నవాఁడనుగాను “శ్లో॥ని
 ర్ద్వంద్వోహిమహాబాహో! సుఖంబంధాత్ప్రముచ్యతే॥ అను గీతావాక్య
 ప్రకారముననట్లు నిర్ద్వంద్వలైన గురులయొద్దఁ బూర్తముపట్టిననే
 నారీతిని నిర్ద్వంద్వండ్ఁగానేరకున్నను, నీప్రకృత ద్వంద్వమునుద్రోసి

రాజనియైన నిర్ద్వంద్వండ్ల నయ్యెద. కావున సముద్ధతులయెడ సమాధానంబుచెప్పందగినసమరాంగణపార్థమూర్తి గారిని సామవచనంబులతో నించుకవడి నవరించి నేను స్వయముగానే సుశాంతిమతులగు శాస్త్రుల వారికి నభిముఖుండనై గౌరవపూర్వకముగా సమాధానసంధానము గావించి యీవ్యర్థద్వంద్వంబును దవ్వనకుఁ దలంగింతుంగాక ఆఱుమాసము లంతకాలమానము కాసీను. మా గాజకీయకలాశాల యందుఁ బరీక్షాచర్చ జరుగునట్టి సమయము సమీపించినందున సెలవుదివసములలోఁ బ్రత్యుత్తరంబు నిచ్చెద. స్త్రీవాచకశబ్దము గతించిన వ్యాసద్వయంబున మిన్ను మన్నంట్లు పు గాక మిన్నేఱు సైత మంటి పూతంబైనది గాన దానిం గూర్చి యించుకంతయే చర్చింపఁ బడును. ప్రకృతంబగు స్త్రీవాచకశబ్దమంటిన మిన్నేఱు నల్లురును ననుకొనుచున్న మిన్నేఱుగాదంట. మున్నేరునునర్థమెరుంగని మిన్నేఱంట. ఏమి ! యీవిశ్వామిత్రార్థముల పంట. ఔరా ! అన్భృతం బుద్బూతంబయ్యెడి ధర్మంబే వర్ధిల్లుగాత !

ఇట్లు విన్నవించు కల్లూరి వేంకటరామశాస్త్రి

ప్రథమగీర్వాణపండితుఁడు

ఆర్జునకాలేజి

రాజమహేంద్రవరము

18-4-1917 దేశమాత.

(బాలవ్యాకరణగుప్తార్థప్రకాశిక)

బ్రహ్మశ్రీ కల్లూరి వేంకటరామశాస్త్రి కృతము

ద్వంద్వోపశమనము.

—*—

శ్లో॥ పంశితాఖండలాఖండః సమ్మోదామృతదోహదమ్
ద్వంద్వోపశమనంకుర్వే సో హంసత్కర్మ ధారయః॥

శ్లో॥ మహామహా పాథ్యాయం స
త్కర్మధారయదూషణమ్
తాతాసుబ్బారాయశాస్త్రి
బ్రహ్మశ్రీభూషణాబ్రువే.

ఓసుధీమణులారా!

1916 సం॥ రము ఆగస్టు నెల 2 తేదీగల దేశమాత పత్రిక
యందు “ద్వితీయప్రత్యభియోగ” మను శీర్షికతో (సూ॥ 39. తత్స
మ) “అమహన్న పుంసకముల కదంతములకు ము నర్ణకంబగు” నను
బాలవ్యాకరణ సూత్రములోని “యమహన్న పుంసకములకు” అనెడి
పదంబునఁ గర్మధారయసమాసవృత్తి యందలి యాంతరంగి కార్థమును
నుదాహరణ సమన్వయసహితంబుగా ‘జాటించి యచ్చటి ద్వంద్వవృత్తి
యందలి దుర్లలిత వృత్తిని నాయెడ సతిమర్తలేని వృత్తితో మెలంగు
చుండు సమరాంగణ పార్థమూర్తి గారు మహాభాష్యకేయట శేఖరవ్రా
త్యపతీయవై యాకరణభూషణసారాదిగ్రంథములు ప్రత్యక్షసాక్షులుగా
గ బహిరంగము న్దసి దానిని బహిష్కరింపఁగా, ద్వంద్వప్రకృపాతులగు
వృత్తులందు నీరా రాదుస్వరూపాన్వయితా న్దుము కారము సంభవని

భీతిని సంభ్రమించి కేవలమును నట్టి పక్షపాతమ్మే లేకుండఁదలంచి విజయనగరనివాసులు బ్రహ్మశ్రీ షహామహాపాధ్యాయ తాతాసుబ్బారాయశాస్త్రిలుగారు 1917 సం॥ రము ఫిబ్రవరి నెలలో వెలువడిననల సం॥ ర భాద్రపదాశ్వయుజ మాసాంధ్ర సాహిత్యపరిషత్సత్తికలో “ద్వంద్వయుద్ధోపశమన” మను పేరంబరంగు నొకవ్యాసమును ద్వంద్వసాధకంబుగా నటించుచున్న దానిని లిఖించిరి యన్న సంగతి సందశించితిరి గదా! (2) కలియంబడి కలహించువార లలో నోడిపోవుచున్న పక్షంబున “ఆపత్కాలేనాస్తి మర్యాదా” అనున్వాయంబు స్మృతినుంచి కనికరంబు గలిగి దయాళురగుసాధువులుతోడుపడుట నేనగిరకమయియున్నది. అది యొక్కటియేకక బ్రహ్మశ్రీ తాతాసుబ్బారాయశాస్త్రిలుగారికిని బ్ర॥ వజ్రులచిన నీతారామస్వామిశాస్త్రిలు గారికిని నేకగ్రామేవాసిత్వమును నేకవిద్యాశాలాశానిత్వమునలోనగు పరస్పర సాహాయ్యకారణంబులు గూడ సమగ్రముగా నిండియున్నవని వినియున్నాఁడ జగన్మునందుఁ బెక్కురు వీరివంటి వాఁచివేయాకరణులు సమంచితమైన సమన్వత్తితో వినుచుండి యుతానీనుజ్ఞేయున్నను బైనింజెప్పిన కారణంబులు వీరిని బలాత్కరింపఁగాఁ బూర్వోక్త సూత్రమునందు నీతారామస్వామిశాస్త్రిలవారి ద్వంద్వసమాసవిగ్రహంబును సాధించుటకు నెన్నెన్నియో క్రిందికి మీఁదికి సూత్రయుక్తులుగని సుబ్బారాయశాస్త్రిలుగారు రాటుపడుబోటుల నొగ్గిసామంత రాటుబోటులు గాఁగ సింగారించి నిలుబెట్ట జూచిరి. కాని యవియన్నియు శాస్త్రీయములు గానందున నెన్ని కకు రాక ” “ కూల్యాభ్యస్వాహ ” యను వేదశ్రుతి కేయానుకూల్యంపడియున్నవి. సుబ్బారాయశాస్త్రిలుగారికి నిజంబుగా నిష్కృష్టమైన పాండిత్యమే కలిగియున్నది యందము. అయినను నోటిపలుకు పలుకుచున్న మృత్తి

కాపాత్రమునందు గట్టితనము తెచ్చిపెట్టంజూచెడి తమ సంఘనోటి పలుకులు చిత్తమువచ్చినట్లులు చిత్తజల్లులుగాఁ జల్లినను నయ్యవి చెల్లాచెదరగుంగాని న్యాయసిద్ధాంతసన్ధ్యంబునకు నెట్లులు ప్రశస్యంబగును? అయ్యది యటుండనిండు. (3) ప్రకృతంబునఁ గర్మధారమార్గమున వివరింపఁబడిన యీసూత్రార్థమునకును, క్రింది యుదాహరణములకును సమన్వయముగాదని ద్వంద్వవాదులు గభీరఘోషణములతో లోకులమనములు వ్యాకులపెట్టుచుండిరి. గాన నట్టి సూత్రార్థమెట్లు లెన్నివిముఢములుగా సునాయాసమున సరియగునో యీప్రథమవ్యాసఘట్టమున విన్నవించి తర్వాతి వ్యాసఘట్టంబులందు ద్వంద్వమతఘట్టనమ్ము గావించెద. రాగద్వేషద్వంద్వాభిమానము మాని సత్కర్మధారయుండనో నే నెప్పుడైనను న్యాయంబగు వాచోయుక్తులు మీమనమున నాటునట్లు మనవిసేయునుంగాని నాసత్కర్మార్థమునకు విరుద్ధముగా “ఏవంహి దృశ్యతేలోకే, భిక్షుకోయం ద్వితీయాం భిక్షాం సమాసాద్య పూర్వాం నజహతి || సంచయామైవ ప్రకర్తతే” యని యజహతస్వార్థా వృత్తి ప్రకరణమందలి సమర్థసూత్రస్థ భాష్యకారవచనరీతిని భిక్షావందనములు సేయుండని స్వాములవారితన మూనిబలాత్కరింపను జుండి పర్యవసానమున ద్వంద్వవిసంవాదార్థమును గర్మధారయ సంవాదార్థమునుగొప్పపఱిచి గుప్తా

ర్థప్రకాశికావ్యాఖ్యానంబునం బ్రకటించువాఁడ సుధీమణులు సావధానస్వాంతులై వీనిగ వేడుచున్నాఁడ.

(చదువగులకు విసుపులేకుండ ఘట్టములుగా విభజించి ప్రకటించెద.)

(4) లోకములో—శ్రీరాముఁడు, శివుఁడు—ఇత్యాదిమహద్వా

చకముల యందలి డువర్ణకంబు పుంలింగచిహ్నంబనియు, వృషభము, ధనము—ఇత్యాద్యమహద్వాచకముల యందలి ‘మువర్ణకమ్ము నపుంస కలింగచిహ్నంబనియు నెల్లరును నెఱింగినవిషయమేకదా!! ఇట్లుండని పుడు ద్వంద్వవాడులు మోపిన పెద్దనేర మేమనఁగా—‘ధనము, శబ్దము లోని మువర్ణకంబు నపుంసలింగ చిహ్నంబనియు, వృషభము, శబ్దము లోని మువర్ణకమ్ము పుంలింగచిహ్నమ్మనియు ననవలయునని గ్రంథకర్త ను బలాత్కరించి దేశమంతటను నల్లరి సేయుచుండిరి. ఒకరూపుగల వస్తువునే రెండువిధంబులుగాఁ జెప్పడని బలవంతము పెట్టినచో నెవ్వ రొడంబడుదురు? ఒక్కరీతియేగల శృంగములు దీసికొనివచ్చి దానిని మహిషీశృంగమనియు (గేదెకొమ్ము) నంతలోనే గోశృంగమనియు (ఆవుకొమ్ము) ననుండని బలాత్కరించినచో బలాత్కర్తలకు శృంగభం గమ్మేకాక చివినిలుగట్టుకొని పోరినను లోకులూమాట పాటెంతురే ? అట్లే ‘ధనమా, చోట నపుంసలింగ చిహ్నంబని పోధింపఁబడిన మకార పుం గొమ్మును సంతలోనే వృషభముచోటఁ బుంలింగచిహ్నమ్మను మనినచో నగుబాట్లు రాకుండునే? కావుననే చిన్న పాఠశాలలో సైతము వృషభము-కాకము-ఇత్యాది తిర్యగ్వాచకశబ్దములును శబ్దలక్షణాస్వ యము (చర్చిగా) వివరించునెడల “ధనము, వనము” శబ్దములువోలె నపుంసకములు గాఁదలంపడు మన్నవి. ఈవిధమున సమహత్తులు నపుంసకశబ్దములు కాకతీయగాన, సమహత్తులయిన నపుంసకములని కర్మధారయ సమానమని గ్రంథకర్త చేత సూత్రము విసరింపఁబడినది. వృక్షము, ఋక్షము, జైరము (సర్పము — ఋషులు) దైత్య దివ్యంధాగ ధేయంధాగ్యం స్త్రీనివతిర్విధిః) సూత్రముకింద వ్రాయఁబడిన అ త్యము, జైరము, గాని ప్రతివాదులన్నట్లు జైరతము, గాదా. మహ ద్వాచక జైరత, శబ్దమునకు మువర్ణకము, ఏసూత్రినా నఁ గలుగునని శంకింతురే? వినుడు.

(5) సూ॥ ౬-౪-౧౭౪॥ 'దాండినాయనహస్తి నాయనేతి' సూత్రస్థభాష్యంబున 'యథానపుంసకలింగసర్వనామ'యని నపుంసకలింగము లింగములలో సర్వనామమని చెప్పబడినందునఁ బంలింగాది విభక్తులగు "షు" వర్ణకాదులు రానిచో లింగసర్వనామంబగు నపుంసకలింగపు యు, వర్ణకమే న్యాయంబున వచ్చును. కనుకనే "సామాన్యే నపుంసకమ్" అనువార్తికము న్యాయసిద్ధముగాని యపూర్వవిధి గాదని శేఖరాదివ్యాఖ్యలయందు వ్రాయం బడినది. దానంజేసియే (ఏకవర్ణవర్తిత్వాద్వాచః (ఋత్తిసీత్వాత్, అనుటకు మాఱుగా) అనుపరస్పన్నికర్షేతి సూత్రస్థభాష్యప్రియోగంబును, "సామాన్యే నోఽక్రమాత్ స్త్రీప్రత్యయభావః" అను తత్రత్యకైయట గ్రంథమును, [2] కారకవిధక్తే ర్భూవత్త్వాత్ ద్వితీయా" "బలవతీత్వాత్" అనుటకు బదులుగా) అనుశేఖరప్రియోగము (3) "శరదః కృతార్థతా॥ (కృతార్థాతా, అననలసియుండఁగా) ఇత్యాది కవిప్రియోగంబులును స్త్రీలింగరూపములకుఁ బ్రతినిధిగా నుంపబడిన నపుంసక రూపములతో సాధువులగుచున్నవి. ఇంతియకాక, (4) 'శాంతోద్వేగస్తిమితనయనం దృష్టభక్తిర్భవాన్యా" అను మేఘసందేశశ్లోకముయొక్క వ్యాఖ్యయందును, (5) 'దృఢభక్తిరితిజ్యేష్ఠే, అను రఘువంశద్వాదశసర్గస్థ శ్లోకముయొక్క వ్యాఖ్యయందునుః "దృష్టం భక్తిః యన్యః" దృఢం భక్తిః యన్యః॥ అను మల్లినాథసూరి ప్రదర్శితవిగ్రహంబులలో స్త్రీలింగభక్తి శబ్దమునకు నమన్వయములైన నపుంసకప్రత్యయాంత దృష్టదృఢశబ్దములు సంగతములగుచున్నవై యాసమానంబులు సాధువులగు. ఇట్లే మిత్రము—(మహద్వాచకమగుచో) ఇత్యాదిక్వాచిత్కరూపంబులందుం గూడ సూత్ర మక్కఱలేకయే లింగసర్వనామంబగు నపుంసకలింగము, 'యు, విభక్తిన్యాయప్రాప్తంబగు.

(6) ద్వంద్వవాదలు పైఘాతములో ద్వంద్వము రచించి “అదంతనపుంసకములకు మువర్ణకమగు” నని విధి సూత్రము రచించుచుకొన్నచో మీఁదఁమిక్కిలి గొప్పచోషములు సంభవించి యవిధిపడవలసి వచ్చును. అది యెట్టిదియనఁగా నాకర్ణింపుడు.

1 తీర్థంశస్తా) ధ్వరక్షేత్రోపాయో పాధ్యాయమంత్రీషు— అను నిఘంటువున నుపాధ్యాయాది మహద్భక్తముల యందును తీర్థశబ్దము, నపుంసకముగానఁ ప్రతిభటుల మతమందఁను తీర్థుడ, నుటకు బదులుగాఁ దీర్థమనవలసివచ్చును.

3 మహామాత్రాః ప్రధానాని—అనునిఘంటువున మంత్రీవాచకమై మహద్భక్తమైన నపుంసకప్రధానశబ్దమున ‘ప్రధానుఁడు ప్రధానులు’ అని కావలసియుండఁగా ‘వైవతము’ అను నట్టలు ‘ప్రధానము’ అనవలసి యుండును. ప్రధానశబ్దము మంత్రీవాచకమైనపుడు పుంలింగముం గూడఁ గలదందురేని వైకల్పికముగాఁ బ్రధానమన్న రూపము తప్పక యవిధి నొంద వలసివచ్చును.

2 పరంధాముఁడు...ఇత్యాదిరూపంబుల యెడంగూడ నవిధి సంభవించును. ఇంతియకాదు. అవధానంబుతో నవధరింపుడు . 1 అధికమయి పితౄర్జితమాధనము. —ఈవాక్యంబున విశేష్యమా ధనమువోలే విశేషణములైన యధిక పితౄర్జితశబ్దములగూడ నపుంసకములై మువర్ణకముం బొందినట్లు—2 జగన్నాటక ప్రవతకకుండైన వైవమే రక్షకుండు—అన్నవాక్యము నంగూడ వైవవిశేషణములు నపుంసకలింగములు గానజగన్నాటక ప్రవతకకుండైన వైవమే రక్షకము—ఇత్యాది భ్రష్టప్రయోగంబులు తటస్థించును. 3 నా మిత్రము దయావంతుఁడు—అనుచోట “నామిత్రము దయావంతము” అని యిత్యాదు లనవ్యసరి

యోగములు ప్రవర్తిల్లు. మేముంగూడ నిట్టిప్రయోగములయెడ లోక
న్యాయమే యవలంబితుమని ద్వాద్వవాదు లనంగూడదు. అట్లయి
నచో వీరివిధి యవిధియగును. మామతమునందు విధివాక్య మవసర
ములేకుండనే “స కేవలా ప్రకృతిః ప్రయోక్తవ్యా, నాపి కేవలః ప్రత్య
యః; అపదంనప్రియుజిత, అను శాస్త్రీయవచనంబునఁ గేవల ప్రకృతి
ప్రయోగింపఁదగదు గాన దైవతాదిక్వా చిత్కళబ్దములయొద్ద వేఱొక
విభక్తికిఁ బ్రాప్తి లేమింజేసి లింగసర్వనామంబగు నపుంసకలింగపు ‘ము”
వర్ణకమే సునాయాసముగా న్యాయప్రాప్తంబై యవిధినొందవలసిన య
వసరములేదు.

(7) ఇకను ద్వాద్వవాదులు “అమహత్తులైన నపుంసకము”
లనఁగా “ధనమ్, ననమ్” — యిత్యాది నపుంసకములే యగుంగాన
“వృక్షః, కాకః, — ఇత్యాది పుంలింగములు గూడఁ దెలుంగున నపుం
సకము లేవిధిచేనగునందుతో యవధరింపుడు. ఈసూత్రములోని య
మహత్త్వదంబున యావదమహత్తుల నుద్దేశించి “అప్రాప్తేశాస్త్రమర్థ
ఐత్” అను మీమాంసాన్యాయంబునఁ బ్రాప్తప్రాప్తపర్యాయలోచన
జేసినచో నపుంసకత్వ మీవిధియే విధించుచుండు. అందున వృక్షాదు
లు తెలుంగున నపుంసకములయ్యె. కనుకనే “సర్వాదీనితదంతానిచో
క్తసర్వార్థ వాచకత్వ సమానాధికరణ సర్వనామపదవంతితత్తతప్రాప్త
ప్రాప్తవివేకన్యాయేన సర్వనామపదవత్త్వా శేషవవిధిః; సర్వార్థవాచక
త్వస్యలోకతః సిద్ధేః” అనునబహువ్రీహివితి సూత్రస్థశేఖరము సంగత
మయ్యె. అట్లే ప్రాప్తించిన యమహత్స్పృజ్జగల శబ్దముల ననువదించి
నపుంసకత్వ మిచట విధింపఁబడియె.

(8) ఒకవేళ సర్వాదీనిపూత్రమున వ్యస్తపదములకు నుద్దేశ్య

విధేయభావమ్ము సంగతంబగు. ఇట సమాసస్థలంబుగాన నుద్దేశ్యవిధే
యభావంబు పొసంగదందురేని యట్లనవలదు. “లోహితోష్ణీషాఋత్వి
జః ప్రచరంతి” అను సమాసస్థలంబున మీమాంసా బాలప్రకాశ మీ
మాంసాన్యాయప్రకాశాది గ్రంథములయందు నుష్ణీషముల ననువదించి
తౌహిత్యము విధింపబడుచున్నది గాన నిచటం గూడ సమాసంబున
నెల్లయమహత్తుల ననువదించి నపుంసకత్వవిధి బోధించుచునే మువర్ణ
కమును విధించుట నిర్బాధంబు. కావుననే “యత్తువృత్తా వుద్దేశ్యవిధే
యభావే నానన్వయాదాశీర్విషయేచ తథాన్వయాన్న సమాసఘటితన్న
వృత్తావప్రిప్రాప్తత్వాదిపర్యాలోచనేన లోహితోష్ణీషేత్యాదౌతథాన్వ
యదర్శనాత్ భాష్యేతథాన్వయే వృత్తేరసాధుతయా అనుక్తే శ్చేతినమా
సవాదేమంజూషాయాంవిస్తరః” అను షష్ఠీకారక శేఖరముచు ‘లోహి
తోష్ణీ షాఋత్వాదావితీ” సోష్ణీషాఋత్విజః ప్రచరంతీతి వాక్యేనఉష్ణీ
షస్యప్రాప్తత్వాత్తదనువాదేన తౌహిత్యమాత్రస్య విధానాదితిభావః”
అను తత్రత్యచంద్ర కలావ్యాఖ్యానంబుచు “యముద్దిశ్య ఆగమోవిహి
తః” అను పరిభాషేందు శేఖరస్థయదాగమపరిభాషయందలి గ్రంథమును
“లోహితోష్ణీషాఋత్విజః ప్రచరం తీత్యాదౌప్రాప్తప్రాప్తపర్యాలోచ
నాయాముష్ణీషాఋద్దేశ్యక తౌహిత్యాదివిధాయక పాశ్చాత్యబోధస్యా
ఖిలానుభవసిద్ధత్వాదిత్యన్యత్రవిస్తరః॥ అనెడి యత్రత్యవాక్యార్థచంద్రి
కయును సంగతంబు లగుచున్నయవి. అందున సమాసస్థలంబైనను
నిట నమహత్తులకు నపుంసకత్వవిధి నిరాతంకమ్ము. ము వర్ణకము
నపుంసకలింగ విభక్తియగుటనిర్వివాదమ్ము. కానదై వతాది క్వాచిత్క
నుహన్నపుంసకములుండు ల్లింగసర్వనామనపుంసకలింగవిభక్తి మువర్ణక

ము న్యాయప్రాప్తంబుగాన “నుపలక్షణ” మని సూత్రము నొద్దనేల
వ్రాయలేదన్న ద్వంద్వవాదుల శంకకుఁ గూడ నవకాశమును లేక
సర్వమును సూత్రముదలి యధాస్థితిగ్రింథంబురమణీయంబగు. (9) ఇం
తియకాక కర్మధారము నసూసము నేసి యానదమహత్తులయందు
నపు సకత్వము విధించుచు మువర్ణకము విధించుచున్నందున నమహత్తు
లకు ము విభక్తి వచ్చునట్లే నపుంసకములకు మువర్ణకము వచ్చునని
స్పష్టపడుచున్నది 1 ఈముఖచంద్రునికి (కర్మ-స) నాహ్లాదకత్వమును
రెను” ఈవాక్యమున ముఖమునఁ జూద్రీత్వము విధించుచు నాహ్లాదక
త్వము విధించుచున్నందున నాహ్లాదకత్వమున్నది యని యూహించి
చంద్రునికి వైసర్గికమైన యాహ్లాదకత్వము లేదని యెవ్వరు నూ
హింపరు. (2) “ఈకన్యకారత్నమునకుఁ గాంతి పుంజము” —
ఈవాక్యమునఁ గన్యకయందు రత్నత్వ మతిదేశించి (ఆరోపించి) కాం
పుంజమును విధింపఁగా గన్యకకుఁ గాంతిపుంజమున్నదనియు రత్నము
నకు లేదనియు నెవ్వరందురు? (3) ఈశాస్త్రిచర్యనారదునకుఁ గలహాశ
నత్వమెసంగెను” — ఇట్టివాక్యమున శాస్త్రిచర్యనియందు నారదత్వము
విధింపఁగా శాస్త్రులవారికిఁ గలహాశనత్వ ముండినదని యూహించి
నారదునికల హాశనత్వమునకు మొదటికే మోసమువచ్చుననుకొందురే?
అనుకొనరు. అట్లే “యమహన్నపుంసకములకు మువర్ణకమగు” నన్న
వాక్యమున నమహత్తులకే మువర్ణకమునచ్చి కేవలనపుంసకములకు
రాదని యెట్టికుశాగ్రీయబుద్ధి కోవిదుడును గలలోనైనను దలంపఁడు.
కాన, మిత్రము (మహత్తు) దైవతము — ఇత్యాది మహన్నపుంసకము
లన్నియు నీసూత్రముచేతనే నిరాతంకముగ సాధువులుగు. అథవా,
ద్వంద్వవాదుబద్ధులతపాండిత్యప్రకర్షముతో నీసూత్రమున మహన్నన
పుంసకములకు మువర్ణకంబు రాకుండ సుగ్రీవాజ్ఞానేసినచో నీసూత్ర

మక్కట లేకయే వైవతము-ఇత్యాదినుహన్న పుంసకములకు మువర్ణకము
పైనింజాపి న్యామశమున రాకతీరదు. ద్వంద్వమునేసి సాక్షాత్తు
విధివాక్యము నేయరాదా? యననాడు పైనిజెప్పిన రీతిని మిత్రము
సౌమ్యుడు—అనుటకు బదులుగా మిత్రముసౌమ్యము, ఇత్యాదిపన
వ్యప్రియోగంబులు సంభవించెడి కాన సూత్రమున గర్భభారయార్థ
ము శాస్త్రమార్గమున సుకరమును అత్యోచకూలమును నయి యు
న్నది. ద్వంద్వమున్నో! యశాస్త్రీయముయిక్లేశావహమును అత్యుక్తి
కూలమును నగుచుండు. కాన ద్వంద్వ మపార్థకము. పార్థమూర్తిగారి
యుసలక్షణాద్ధతియును శాస్త్రీయమని స్థిరపఱుచుకొను చున్నాఁడను.

ఇకను మహామహోపాధ్యాయ తాతాసుబ్బారాయశాస్త్రీలు
గారు నిర్ణయించిన ద్వంద్వసమాసార్థసిద్ధాంతమున “చాంధేద్వంద్వః”
గోస్త్రీయోరుపసర్జనస్య ఆవ్యంతౌటకితౌ” ఇత్యాద్యనేక సూత్రములు
భాష్యము పూర్వసక్షిక్తముగూ గాన నయ్యది యశాస్త్రీయమని
కరతలామలకముగాఁ దర్వాతివ్యాసఘట్టములందుఁ గనంబుతెచెదంగాక!!
ఓచుధీమనులారా! మా కాలేః యేప్రియ. ఈయయిదన తేదినిమూ
యంబడు. గతించిన (21) వ తేదీగల దేశమాతలోఁ బ్రకటించి మనవి
చేసినరీతిని మీమనస్సులు తృప్తి నొందినఁ బిదప సానకాశుండనై
యనంతరగ్రంథము ప్రకటించెద.

ఇది 1 వ్యాసఘట్టము

ఇట్లు సుధీమణివిధేయుడు

కల్లూరి వేంకట గారు శాస్త్రీ

(న శేషము)

1917 సం ఏప్రిల్ నెల 18 వ తేదీ

(ఈ నెల 4 తేదీ ప్రతిక శేషము)

ద్వితీయవ్యాసఘట్టము.

[ద్వంద్వవిగ్రహనిగ్రహము]

శ్లో॥ పంజితాఖండలాఖండ

సమ్మోదామృతదోహదం

ద్వంద్వోషశమనంకురేష్వ

సోఽహంసత్య-ర్మధారయః॥

అ. గీ॥ గౌరవధీఃకల్లూర్య న్వయవేంకటరామశాస్త్ర్య

హంతు గదేయమ్ తాతాసుబ్బారాయా

ఖ్యశాస్త్రీవరమభి మహామహోపాధ్యాయమ్॥

౨

ద్వంద్వవామ లుదహరించుకొన్న ప్రకృతసూత్రీయార్థవివరణ
వాక్యము ద్వంద్వవిగ్రహముపోలిక కైనను బనికివచ్చునా! రాదా! య
నునంశ మీఘట్టంబున విమర్శింపబడును.

ఓసుధీమణులారా!

“అదంతములగు నమహత్తులకును నపుంసకలింగశబ్దములకును
మువర్ణకమగు ననియర్థము” — అనిసీతారామశాస్త్రీలుగారు (తత్స39)
సూత్రార్థమును వివరించిరి. యని ది 2-8-1916 సం॥రము దేశమాత
ప్రతికలో, బార్థమూర్తిగారు వ్రాసి యీవివరణవాక్యము సముచ్చ
యార్థముఁ దెల్పుచున్నదియనియు “గౌణ్యసంభవాత్॥ (అ1పా3సూ3)
అనుసూత్రమును వివరించుతఱిని “నహ్యకాశస్యోత్పత్తిస్సంభావయితుం
శక్యా శ్రీమత్కణభుగభిప్రాయానుసారిషుః జీవత్సు” అనిశంకరభాష్యము
ననన్నట్లే వైయాకరణులు జీవించియుండ సముచ్చయార్థమున ద్వంద్వ
ముసాధించుటదుర్లభమనియుఁ బల్కిరి. పార్థమూర్తిగారి యట్టియభి
ప్రాయము తోడనే నేనును నేకీభవించెద. ఈయభిప్రాయమునకు
వ్యతిరేకముగా ద్వంద్వవిగ్రహమందలి యెల్లపదార్థములును చ శబ్దాగ
ముతో నన్వయించుట విధియౌటజేసి వైచూతీయవివరణ వాక్య
మందు గీర్వాణభాషలోని చ శబ్దమునకు బ్రతినిధిగానుండి దదర్శముం
దెల్లును, శబ్దమువరుసగానమహత్తుపదమునుదనునునపుంసకలింగశబ్దము
తుదనును నున్నందుననిదియే యిత రేతరయోగార్థకద్వంద్వవివరణవాక్య

(2)

మనుటకు నెంతమాత్రమును బ్రతిబాధములేదని బ్రాహ్మణ్యాగాయశాస్త్రీ
లుగారు ప్రబలముగాఁ బ్రతిజ్ఞ నే ముచుండిరి. నేనుమాత్రము “చ” శబ్ద
ర్థకమైన పూర్వోక్త వాక్యములోని “ను” శబ్దద్వంద్వము వట్టివి
గ్రహపుష్టికే పనికి వచ్చుగాని ద్వంద్వవిగ్రహపుష్టికి నెంతమాత్రమును
పనికిరాదని నిశ్చయించెద ‘చ’ శబ్దార్థకమైన ‘ను’ శబ్దములున్నంతమా
త్రముననే ద్వంద్వవిగ్రహమైనయెడ తెలుగుభాషలోని ‘ను’ శబ్దముల
యర్థముం దెల్పుననేక ‘చ’ శబ్దములుగలవిగ్రహములన్నియు ద్వంద్వ
విగ్రహములే కాఁదగియుండునదా! అట్లు ద్వంద్వవిగ్రహపుష్టికే ‘జ’
శబ్దపుష్టియే గొప్పయానవాలుగాన నీలంచితత్ ఉత్పలించ—“నీలో
త్యలమ్ అనినకర్మధార యగ్రహము లోని ‘చ, శబ్దములుచూచి
తనకు సముదాయపదార్థము ప్రధానముగానున్నదని ముతయుచు ని
కను ద్వంద్వవృత్తి కర్మధారయన్పుత్తితో విగ్రహమునకు వెనుదీయక
డీకొనియెడిని. కానివిగ్రహమునః ‘జ’ శబ్దనానాత్వమున్నంత నేద్వంద్వ
ముగా నేరదు. [2] భాష్యకారులును “చార్థే దంద్వః” అను
సూత్రమును నివర్తించుతఱి నీ “చార్థ” ద్వంద్వము కర్మధారయ
ముతోఁ గలియంబడు ననియూచికాలముందే యాలోచించి ద్వంద్వ
మును విచుర్చించి “కర్మధారయవృత్తికి నీవెల్లప్పుడును శేషంబవే
కాన నట్టితత్పురుషవృత్తికినడ్డచిడ్డ గనడ్డపడకుమని తగవుదీర్చి ద్వంద్వ
మును దవ్వనకుంగెంటిరి. కాబట్టి కర్మధారయమునకుఁ గర్మధార
వాణ శక్తియేమాత్ర మైనను నుండినచో ద్వంద్వమును దలంగింప
వలయుననియే పతంజలి భగవానులు దీనినిశేషముగాఁ జూచిరిగాని
యంతకంటె విశేషముగాఁ జూడరైరి. అటులుండఁ బ్రకృతసూత్ర
మున (39) యుడితిస్ఫురణంబు గలిగి యంతరంగములోనిదైన కర్మ
ధారయమును బహిరంగమా ద్వంద్వవృత్తి జంకక
యెట్లుదారసిల్లం జాలెడిని ద్వంద్వవాదుఁ మతమునననేక ‘చ’ శబ్దము
లున్నంత మాత్రముననే ద్వంద్వవిగ్రహమైనయెడ అమహాతిచన
పుంసకానిచ (అమహన్నపుంసకాని) అనునట్టి మానత్కర్మధారయ
విగ్రహమందును ననేక ‘చ’ శబ్దములున్నందున నిట్టివృత్తితోనింత
యే విరోధింపవలెనో తెలియఁపన్నది. అందునవిగ్రహమందలి ‘చ’

(3)

శబ్దనానాత్వమునేకాక యర్థసందర్భముఁగూడఁ బరిశీలించి విగ్రహభేదంబు నెన్నవలయునని స్పష్టపడుచున్నది. ఒక్కవిశేషముగలదు. వ్యాకరణశాస్త్రీయ తత్త్వమ్మలోచింపఁగా ద్వంద్వవిగ్రహవాక్యము ప్రథమా విభక్త్యంతములలోనే యుండవలయుం గాని యన్యథా యుండొదగదు. (3) ప్రకృతమున ద్వంద్వవాదుల విగ్రహవాక్యము “అమహత్తులకును సపుంసకలింగ శబ్దములకును” అనిషష్ఠీవిభక్త్యంతములతో నమరియున్నది కాన నియ్యది యితరేతర యోగార్థమును బోధింపనేరక సముచ్చయార్థమునే చాటుచుండెడు కారణమ్ము నాకణింపఁగోరెద. వ్యాకరణశాస్త్రమందు సాంకేతికములైన కర్మ, కరణాదిపదార్థములకుఁ గారకములని సామాన్య నామముగలదు. కారకమనఁగాఁ గ్రియతో నన్వయించునది యనియు, లేక “కారకత్వం క్రియాజనకత్వం భాష్యేకరోతిక్రియాం నిర్వర్తయతీతి వ్యుత్పత్తిదశనాత్ అతఏవపషాంక్రియా యామేవాన్వయః” అనుశాస్త్రమర్యాదంజేసి, క్రియను నెఱవేర్చునది యనియు వ్యుత్పత్త్యర్థము. ‘లోకములో సర్వవాక్యమును గ్రియతో సమాప్తింజెందెడుంగదా! కావునఁ గ్రియప్రధానమని యెన్నందగినది. క్రియలేని వాక్యము విక్రియనొంది వ్యర్థమ్ముగు. దానంజేసియే “క్రియలేనిమాట యేమిప్రయోజనము? ఇత్యాదికముగాలోకోక్తి గలుగుచున్నది అట్టి ప్రధానమయిన క్రియచే నాకాంక్షింపబడి దానితో నన్వయించుంగావునఁ గర్మకరణాదిక కారకంబులకుఁ గ్రియతోడి సంబంధము బలిష్ఠమ్ముగు “రాముఁడు గురునినుతించె” — ఈవాక్యమున “నుతించె” అనఁగా నెవ్వరిని నుతించె, ననియాకాంక్షగలిగి ‘గురుని, అన్నకర్మపదార్థమును సమర్పించుటతోడనే యాకాంక్ష (ప్రీత్యము) యస్తమించె, “రాముండొక్క బాణమ్మున వాలినిగూలించె” — ఈవాక్యమున, కూలించె, నన,గా నెవ్వరిని, దేనితోడ, ననియాకాంక్ష జనియించి “వాలినిబాణమున, ననిసమాధానము సంధించుటతోడనే యాకాంక్షసమాప్తింజెందె ఇట్లే, సంప్రదానాదికారకము లన్నియుఁ బ్రధానమైన క్రియనెఱవేఱునట్లు సాధనమ్ములగుచు దానితో నన్వయించుటంజేసి, కారకములను నన్వర్ధనామమ్మునకు నహంబులమ్య (4) ప్రకృతమ్మున నిట్టి క్రియాకారకమ్ములకుంగల పరస్పర సంబంధమే సామర్థ్యమనంబును.

“అమహాత్ములకును నపుంసకలింగ శబ్దములకును మువర్ణకమగు” నన్న యీద్యంధ్యవాదాల శ్రుతవాక్యమందును బూర్వోక్త శాస్త్రమర్యాదం జేసి షష్ఠ్యంతములు రెండింటికిని గ్రియయగు ‘నగు’ ధాతువుతోడి సంబంధము ప్రధానముగాని ‘ను’ శబ్దార్థముతోడఁ బ్రధానసంబంధములేదు. అనఁగా ‘ను’ శబ్దార్థము ప్రధానముగా నుండియమహాత్ములనునపుంసకములను మేళగింపనేరదు. గానద్యంధ్యసమాసమురానేరదు. కనుకనే “అతఏవైత ద్ధకచతుర్థ్యాద్యంతేన సుఖహితాదిభిః సమాసః॥ ఉభయోరప్రికియాన్వయేన పరస్పరసామర్థ్యాత్ | అతఏవ హితేనచతుర్థీసమాసవిధానేతద్యోగే చతుర్థీజ్ఞాపకమిత్యాక రోక్తం సంగచ్ఛతే | అను షష్ఠీకారక శేఖరగ్రంథము సంగతమ్మగు. (అనఁగా “దేవదత్తస్య సుఖంభూయాత్” ఇత్యాదివాక్యములయందు షష్ఠ్యంత దేవదత్త శబ్దార్థమునకును బ్రథమాంతసుఖ శబ్దార్థమునకును ‘భూయాత్’, అనుక్రియతోడనే సామర్థ్యసంబంధముండి యన్యోన్య సామర్థ్యములేనందున దేవదత్త సుఖశబ్దములకు సమాసము రాదనిపూర్వోక్త శేఖరతాత్పర్యము.) ఇంతియకాక “కారకాణాం క్రియాసమర్థత్వాత్ | కారకాణాంక్రియయా సామర్థ్యమస్తి | న తేషా మన్యోన్యమ్ తద్యథా, నిశ్రయణ్యాద్వాభ్యాం కాష్టాభ్యాం సామర్థ్యమ్. న తేషామన్యోన్యమ్” అనుచునిచ్చినమెట్లకు నుభయపార్శ్వములయందలి కట్టలతోడనే సామ్యత్వసంబంధముండి తమలోఁదమకునట్టి సంబంధములేచట్టులు కారకంబులకుఁ గ్రియతోడనే సామర్థ్యసంబంధముండుగాని యట్టిసంబంధము తమలోఁ దమకులేదనెడి “యన్నేనే” త్యాది సూత్రస్థ భాష్యమును సంగతమ్మగు. (5) అందు నద్యంధ్యవాదాల వివరణ వాక్యములోని యమహాత్మపుంసకషష్ఠ్యంతములకు ‘నగు’ క్రియతోడనే సంబంధము గలిగి పరస్పర సామర్థ్యము లేనందున నియ్యది నట్టివిగ్రహఘష్టికేనికి వచ్చుంగాని ద్యంధ్యవిగ్రహఘష్టికి నెంతమాత్రమును నుపయోగింపఁజాలదు. వేదే! ఈశ్వరంచ గురుంచభజస్వ—అనునది యితరేతరయోగ్యా భోధకము” అనియితరేతర యోగ్యాకముగా నుదాహరింపఁబడిన యీ శాస్త్రులవారి వాక్యమును శాస్త్రీయముగానేరదు, వైవాక్యమునందునీశ్వరుండును, గురుండును గర్మకారములై నందునఁ దద్వాచకములు వేర్వేరుగా ద్వితీయాంత

(5)

ములైయున్న యవి కర్మకారకమును రెండింటికిని “కారకాణాం క్రియా
సమర్థత్వాత్॥ అనుపూర్వోక్త భాష్యోక్తింజేసి భజనక్రియతో నన్వయం
బు చెప్పక తీరదు. అందు ననుపసంజక న మా సము
చ్చయార్థము నకు విశేష్యభూత ములై యీ శ్వర పదార్థమును
గురుపదార్థమును భజనక్రియతోఁ బ్రత్యేక ప్రత్యేకముగా నన్వ
యించుట విధియాటంజేసి చార్థమునకుః బ్రధాన్యములేని యీవా
క్యమును నితరేతర యోగార్థ బోధకమైనమాత్రమునుగానేరదు
ఇయ్యది యితరేతర యోగార్థ బోధకమైనచో నిత్తటి “చార్థేద్వం
ద్వః॥ అనుసూత్రమునఁ బ్రధాన్యమైన చార్థముతోఁ గర్మకారకములొ
నీశ్వరగురుపదార్థములు విశేషణముగా నన్వయింపవలయు. అట్లయ్యె
నేని సీమర్థమ్యుని సాధ్యసాధన సంబంధము సమసిపోయి భాష్యవ
చనమునకు వైరుధ్యంబువాటిల్లు (6) మఱియు ద్వంద్వవాదులమాత్రే ప
ణంబొందు గలదు. “యదగ్నయేచ ప్రజాపతయేచ సాయంజుహోతి”
యనెడి యీవాక్యములో ననేకచశబ్దములున్నందున నియ్యది సముచ్చ
యోదాహరణముగాక యితరేతరయోగోదాహరణ వాక్యమని శే
ఖరకారుని తాత్పర్యమైనట్టులంగీకరింపక తప్పదనియు, “చశబ్ద శ్రవణాత్ప
రస్పరసాపేక్షస్యైవదద్వయస్యాఖ్యాతాన్వయాన్న వాక్యభేదః” అను
మిమాంసాన్యాయ ప్రకాశగ్రంథమున నగ్నిప్రజాపతి పదార్థములనేకచ
శబ్దార్థసమన్వయమునఁ బరస్పరసాపేక్షత గలిగియే వాక్యభేదములే
కుండ దిజుతముతో నన్వయించునని చెప్పబడినందున సీవాక్యము స
ముచ్చయోదాహరణ మనుటకు సంతమాత్రమును ననకావములేద
యు, నిట్టియితరేతర యోగోదాహరణ వాక్యమునుదాహరించెడి శేఖ
రకారుని మతిమందే యగ్నిహోమాది దేవతలు మోలే సాహిత్యములేక
యే యగ్ని ప్రజాపతిదేవతలు ప్రత్యేక ప్రత్యేకముగా హోమద్రవ్యోద్ది
ష్టలయి నట్లు సృష్టపడుచున్నందున ద్వంద్వముటక పదార్థములకు నవి
నాభావముండకతీరదని వాదించుపార్థమూర్తి గారికియుదాహరించుకొన్న
శేఖర గ్రంథము మిక్కిలి స్వవాదభంజకమనియు, శాస్త్రులవారు సెల
విచ్చుచుండెదరు.

(7) శాస్త్రీయదృష్టిని నాలోచించినచో “యదగ్నయేచ ప్రజా

పతయేచే"తి శ్రుతివాక్యమ్ము ద్వంద్వ వాదంబునకు మిక్కిలి భంజక
 మును బార్థమూర్తిగారి వాదంబునకు మిక్కిలిరంజకమును నయి యుల్ల
 సిల్లెడి అయ్యది యెట్టులనంగా నాకణింపుడు.... యదగ్నయేచ
 ప్రజాపతయేచే"తి పూర్వోక్త శ్రుతివాక్యములో చశబ్దములనేకములుగా
 నున్నంతమాత్రమున శేఖరకారుని మతమందు నయ్యది యితరేతర
 యోగ ద్వంద్వోదాహరణవాక్యమ్ము కాకతీరదని సాహసించి చెప్పు
 టకు నెంతమాత్రమును నవకాశములేదు ద్వంద్వః ప్రథమాంతానా
 మేవ। నవరినిష్ఠిత విభక్త్యంతానామ్ చైత్రేణమైత్రేణచక్యతమితివాక్యే
 ఆవయం కర్తృత్వస్యైవప్రతితేః చైత్రమైత్రాభ్యాం కృతమితిసమాసే
 సముదాయకర్తృత్వస్యైవప్రతితేః తస్యవాక్యస్య సమాస సమానార్థక
 త్వా భావేనతస్యతద్వాక్యత్వాభావాత్ అనిలిఖించి ప్రథమావిభక్త్యం
 తములతో ద్వంద్వమ్ము నొసరించినచో సమాసవిగ్రహ వాక్యములు
 సమానార్థకములు గానేరవనియు నిత్యాదికమైన శేఖరకారతార్పర్య
 ము పార్థమూర్తిగారు (2-8-16) దేశసూతప్రతికలోఁ బ్రకటించియుం
 డిరిప్రథమాంతములతో నేద్వంద్వవిగ్రహము సేయవలయుననుటకుఁ గార
 ణము తరువాత ఘట్టంబునందు వ్రాయఁబడును ఇట్లుప్రథమాంతముల
 తోడనే ద్వంద్వసమాస మ్మొనరింపవలయునని శేఖరకారుం డుద్ఘోషిం
 చుచుండఁగా జతుర్థీవిభక్త్యంతములతోనున్న యదగ్నయేచప్రజా పత
 యేచేతి శ్రుతివాక్యమ్ముతని మతమందు నితరేతరయోగ ద్వంద్వవివరణ
 వాక్యంబునక ఓరదనియెట్లు వాకొనఁదరంబయ్యెడు యదగ్నయేచ ప్రజా
 పతయేచ సాయంజహోతియనునట్టి యీవాక్యమందును కారకాణాం
 క్రియాసమర్థత్వాత్ అను భాష్యోక్తింజేసి క్రియాకారక సబంధ మంత
 రంగము గావునఁ జతుర్థీకారములైన యగ్నిప్రజాపతు లిద్దఱును
 బ్రత్యేక ప్రత్యేకము గా జుహోతియనుక్రియ తో
 నన్వయింతురుగాని చతుర్థమును బ్రధానముగాఁ జేసికొని యట్టియర్థ
 ముతో నన్వయింపరు.

(8) మీమాంసాన్యాయప్రకాశమునందు బ్రస్తుతమైన "యదగ్న
 యేచే" తిశ్శ్రుతిర్థ మిట్లు విమర్శింపబడియె. అవధానముతో
 నవధరింపుడు.

(7)

(1) “అగ్నిజ్యోతిర్జ్యోతిరగ్నిస్సాహా” యను మంత్రవణముచేతనే శ్లో॥ తద్ధితేన చతుర్థ్యావామూత్రీవణే నవాపునః దేవతాయావిధిస్తత దుర్బలంతు పరంపరమేఅనుశాస్త్రమ్మన విహితమ్మయిన యగ్నిదైవతపదార్థమును ననువదించుచు యదగ్నయే చక్షజాపతయేచే తిశ్రుతివాక్య మ్మొక ప్రజాపతిదేవతనే విధించుచున్నది, యని సిద్ధాంతపక్షము ఈ పక్షమున ననూదితుండగునగ్ని యొక్క సముచ్చయముతోఁ బ్రజాపతియొక్కండే విధింపబడుచున్నందున నీవేదశ్రుతియందు వాక్యభేదము లేకయే యర్థసమన్వయంబయ్యెడి. (2) “యదగ్నయేచే” తివాక్యమే యగ్ని ప్రజాపతుల నుభయులను విధించుగావున నగ్నియ నూదితుండు గాఁడని వేటొకపక్షమున వాటిల్లు. ఈపక్షంబున నగ్ని ప్రజాపతు లిద్దఱు నీశ్రుతిచేత విధేయులే కావున “శ్లో॥ అనేకపదసంబద్ధం యద్యేకమపికారకమ్ తథాపితదనాన్వత్యైప్రత్యయేనావిధీయతే” యనుశాస్త్రంబున “అగ్నయేజుహోతి. ప్రజాపతయేజుహోతి” యని వాక్యద్వయము రచింపక తీరదు. ఇట్లు మీమాంసా న్యాయ ప్రకాశమున నీశ్రుత్యర్థము నిణాయుపబడినది. ఈరీతిని దేవతాద్వయ విధానపక్షమున (౧) “అగ్నయేజుహోతి (౨) ప్రజాపతయేజుహోతి” అని రెండువాక్యములు రచింపకతీరదు గాన జుహోతిక్రియతోడనే సామర్థ్యసంబంధము గలిగి తమతోఁ దమకు నిశుమృతైసను నట్టిసంబంధము లేక ప్రత్యేక ప్రత్యేకాహుతులు గొనియెడి యగ్ని ప్రజాపతిదేవతలకు, వాక్యములోని చకారద్వయమును జూచినంతమాత్రముననే యితరేతరయోగోదాహరణముగాఁగ శేఖరకారమతమందంగీకరింపక తీరదని ద్వంద్వవాదు లెట్లు బలాత్కరించెదరో! మక్కిలి వింతగా నున్నయది. అందున “యదగ్నయేచ ప్రజాపతయేచే”తివాక్యమితరేతరయోగోదాహరణముగా నెన్నుచును స్మరించుటకునైన వలనుపడదు. కనుకనే “అతశ్చకారస్స ముచ్చయం ప్రాధాన్యేన సబూతేయేనప్రాధానసైకస్యవిధానాన్న వాక్యభేదోభవేత్ కింతుకారకద్వయోపసజ్జనత్వేనైవసతంబూతే సముచ్చితే అగ్ని ప్రజాపతి ఇతిప్రాధానద్వయవిధానేచ వాక్యభేదస్సాద్యదేవ” — అని మీమాంసా న్యాయప్ర

(8)

కాశమందు యదగ్న మేచేతి వాక్యమందలి చశబ్దములకు సముచ్చయార్థమే వినరింపఁబడినదిగాని యితరేతర యోగార్థ మెన్నఁబడలేదు. వాక్యభేదమును దేవతాద్వయవిధిపక్షమున రచింపక తీరదని నిశ్చయింపఁబడినది. ఇట్టిది వీరికి నిదర్శనంబు.

(9) ఇట్లు “యదగ్న మేచేతివాక్యతమేచ” అను వాక్యములోని చ, శబ్దములకు సముచ్చయార్థమేకాని యితరేతరయోగార్థముగా నందున నితరేతరయోగోదాహరణ వాక్యముగా నివ్వటిల్లుటకు మీ మాంసామతమందఁ గాని శేఖరకారాదివైయాకరణమతమందఁ గాని యెన్నఁడును దీనికి వ్యాకరణబట్టిలేదని సిద్ధాంతమగుచున్నది. “యదగ్న మే” చేతిశ్రుతివాక్యము విరుదాఁకితులగు పండితుల వాశ్యమిచ్చినను, దనకు నేవిధమైన యుచ్చార్థములేక సముచ్చయార్థమే నిశ్చితమై, తనకు నేవిధమైన యితరేతరయోగార్థము లేక యనితరసాధారణ దుర్యోగార్థమే నిశ్చితమై యేకవాక్యత లేనందున రెండుచెక్కలుగా వ్రక్కలింపఁబడునట్టి శోచనీయానన్ధ తటస్థించుచుండఁగా, నట్టివేదీయ శ్రుతిని నిదశఁనంబుగా నెన్నుకొని శరణుచొచ్చినచోఁ దనకు నేమో! గతులు గలుగునని పేరానఁపడిన ద్వంద్వవాదుల యీశూత్రీయార్థ వివరణవాక్యగతి యేమికానున్నదో సుధీమణులే శోధింతురుగాక! ద్వంద్వవాదుల ప్రకృతసూత్రార్థవివరణవాక్యమునకు శాస్త్రమున రెండు ప్రక్కలై యాపుచెడిన యావేదవికారోక్తిశరణంబుగాఁ జాలదుగావున “మహాగజాః పలాయంతే! మశకానాంతుకాగతిః” అనిన యీనిర్వేద కారిలోకోక్తియే శరణాబయ్యెడు గావుత! 13 బట్టి “అమహాత్ములకును నపుంసక లింగశబ్దములకును” అనిన యీద్వంద్వవిగ్రహభ్రష్టవాక్యము విజయనగరముచుండి విజయమునేసె యెతోవిగ్రహించుచున్నను శాస్త్రంబున వేతే యుచ్చార్థములేక సముచ్చయార్థమే దీనిచుడిటివ్రాతయై తప్పనందున వైయాకరణులు జీవించియుండ సముచ్చయార్థమందు ద్వంద్వంబు దుర్లభంబని ద్వంద్వవిగ్రహమును విగ్రహించిన పార్థమూర్తిగారి వాక్యము సార్థకమయ్యెడు మనుచు శ్లాఘించెదంగాక!

ఇది 2వ, వ్యాసఘట్టము.

ఇట్లు సుధిమణివిధేయుఁడు,

(స శేషము)

కల్లూరివేంకటరామశాస్త్రి.

—♦ ద్వం ద్వోః శ మ స ము. ♦—

—;:—

25-4-1917. దేశమాత.

తృతీయవ్యాసఘట్టః.

(ద్వంద్వోః వివరణము.)

శ్లో॥ పండితాఖండలాఖండ । సమ్మోదామృతదోహదమ్

ద్వంద్వోః శమసంకుర్వే । సోహంసత్కర్మధారయః॥

ఆ॥గీ॥ గౌరవధీః కల్లూర్య ! స్వయవేంకటరామశాస్త్రి

హంతుగదేయమ్ । తాతాసుబ్బారాయా । ఖ్యశాస్త్రి

పరమభి మహామహోపాధ్యాయమ్॥

౨

(బాలవ్యాకరణ గుప్తార్థకాశిక.)

ఇత రేతరయోగి ద్వంద్వమనియు, సమాహారద్వంద్వమనియు, నిట్టినామముల యన్వర్థతచేతనే యీ సమాసములయందుఁ బదార్థముల కూడిక ప్రధానమయియుండునని తేటతెల్లమగుచుండఁగా బ్ర॥ తాతా సుబ్బారాయశాస్త్రిలవారీ ద్వంద్వమనకు నట్టినముదాయార్థములేదని యు ద్వం ద్వ ము లో ని వ స్తువులు వా క్యార్థ ము లో మాత్రమే బుద్ధికిఁ దోచుననియు, మిక్కిలి వింతమైన యర్థము ను సమర్థించి లోకులచిత్తములు సంశయ దోలాకీకృతయత్తములుగ జేయుచున్నందున దీని వాస్తవార్థము సప్రమాణముగా మొదటఁ గొంతచర్చించి చూపెదము. అ. ౨. సా. ౨. సూ. ౨౯. “చార్థేద్వంద్వః॥ అనేకంసుబంతం చార్థేవతమానంవా సమస్యతేనద్వంద్వః” అనఁగా యనేకపదములు చ శబ్దార్థమున సమరుచు వికల్పమున సమసించు

అర్చ్యుడ ద్వంద్వంబనఁబడెడి. ని॥ చాన్వాచరణమాహారేతరేతరస
ముచ్చయే॥ యనునమర నిఘంటున నవ్యయమైన చ శబ్దమునకు (1)
అన్వాచయము (2) సమాహారము (3) ఇతరేతరయోగము (4) సము
చ్చయము— అని నాలుగర్థములు గలవు.

(1) ఈశ్వరుండు పాధ్యాయుండును నేషింఁబడవలయు.— ఈ
వాక్యమునఁ జశబ్దకర్తయ 'ను' శబ్దార్థసంబంధ మొకరికే యుండఁ
గాఁ దమలోఁ దమరు మిళితులుగాకుండ నీశ్వరుండు, నుపాధ్యాయుం
డును వేరువేరుగా నేవాక్రియతో నన్వయించుచున్నందున నిట్టి సము
చ్చయార్థమున ద్వంద్వమురా నేరదు.

(2) భిక్షుంగూర్చి తిరుగుమా; గోవునుండీసికొనిరమ్మా;— ఇచట
భిక్షుటన మవశ్యమును నలుపందగినది గానఁ బ్రధానము; ఆవుగనం
బడినయెడఁ దోలుకొనిరమ్మా. లేనియెడఁ బ్రయత్నమునఁ బోవలదని
భావము గనుకనిట్టి ప్రధానాప్రధాన క్రియాస్థలంబునఁ జెప్పందగిన
యన్వాచయార్థమందును. ద్వంద్వముగలుగనేరదు. (3) చైత్రమైత్రులు
రూప్యసహస్రమివావలయు ఇటఁ జైత్రమైత్రు లొండురులు గలిసియే
(ఇతరేతరయోగమున) సహస్రము రూప్యము లీవలయునని యిద్దఱు
కును బరస్పరసాపేక్షత తోఁచుంగాని ప్రత్యేక ప్రత్యేకము గా రూప్య
సహస్రమివావలయు ననితోఁపదు. ఈయుదాహరణమున రూప్యసహ
స్రమ్మా చెల్లించుటలోఁ జైత్రమైత్రుల పరస్పరసంబంధము
స్పష్టమగు చున్నందున ద్వంద్వమురాదగు. (4) విప్రుని కొఱకు
ఛత్రోపాసహ మ్మోసంగఁబడియె ఈవాక్యమున ఛత్రమును బాదు
కలును నీసమాహార (ఈ మొత్తము) మొక్కమాటుగా నీబడినట్లు స్ఫు
రించి పరస్పరసంబంధము వెల్లిడియఁగుం గాని యొకమాటు ఛత్రమును
వేఱొకమారు పాదకలును విడివిడిగా నీబడినట్లు గోచరింపదు ఈలక్ష్య

మునందుంగూడ దానక్రియలో గొడుగునకును, బాదుకలకును
(నీమొత్తమ్మనకు) బరస్పరసాహచర్యము ప్రకటితమగు చున్నందునఁ
దద్వాచక పదములకు సమాహారద్వంద్వము రావలయుండు. ఈరీతిని
నెచ్చటఁ బదార్థములకుఁ బరస్పరసాపేక్షత యనఁగాఁ గ్రియ నెఱవే
ఱుటలో సాంగత్యముండునో యచ్చటనే ద్వంద్వము వచ్చునని ఫలి
తార్థము. ఇట్టిసాంగత్యము ద్వంద్వవిగ్రహములోని ప్రతిపదార్థమును
జార్థముతో నన్వయించుతఱినే యమతీయుండును. ఈతాత్పర్యమే కా
ముదియందు “మిళితానామన్వయ ఇతరేతరయోగః॥” అనుచు మిళి
తమ్ములగు పదార్థములు, ఏకక్రియతో నన్వయించుచో నితరేతరయో
గాదికమని నిర్వచించి వెల్లడింపఁబడియె. ఇందులకుఁ బ్రతిభటమ్ముగా
‘పరస్పరనిపేక్ష స్యా నే క స్య ఏ క స్మిన్న స్వ యః॥, అనినిర్వచించి
యన్యోన్య సంబంధములేని పదార్థములేక క్రియతో నన్వయించెనేని
సముచ్చ మనియుంగూడ నుదాహరింపఁబడినది. సముచ్చయబోధక
వాక్యములోని పదార్థములలో సామాన్యముగా నొక్కదానికే చార్థ
ము సంబంధించు. అందున ద్వంద్వవివరణవాక్యమున ననేక శబ్దప్రయో
గంబును, సముచ్చయబోధక వాక్యమున సామాన్యముగా నేక చ శబ్ద
ప్రయోగంబును నుండకతీరదు కనుకనే చార్థసూత్రస్థమహాభాష్యమ్మున
నిట్లుదాహరింపఁబడియె. “ఇతరేతరయోగేష్టత్వశ్చన్యగ్రోధశ్చేత్యుక్తేగమ్య
తే ఏకత్. స్తోపిన్యగ్రోధసహాయో న్యగ్రోధో పిష్టత్వసహాయఇతి॥
ష్టత్వశ్చన్యగ్రోధశ్చేత్యుక్తే సమాహారే ప్రికియతే స్తోన్యగ్రోధమితి,
తత్రాయమన్వయః॥ ద్వంద్వైకపద్యావోనపరితన్యోభవతి॥ సమాహారైక
త్వాదేవసిద్ధమ్” — ఇట్లు ఇతరేతరయోగసమాహార ద్వంద్వముల వివ
రణవాక్యములయందుఁ జ శబ్దమ్ము లనేకమ్ములుండి స్వార్థ [చశబ్దార్థ]
మైన పరస్పరసహాయ్యము ప్రధానముగా నున్నట్లు స్ఫురింపఁజేయు

చుండెడి. ఇట్టి సహాయమే సాహిత్యమనియు సమాహారమనియు, సముదాయమనియుఁ బర్యాయపదములచేత వ్యవహరింపఁ బడుచున్నది. కనుక ద్వంద్వమునందు సముదాయము సమాసార్థమై ప్రధానముగానుండెను. ఈసమాసంబున సముదాయము ప్రధానార్థమై భాసిల్లుననిన యీతాత్పర్యమే యీసూత్రమును విమర్శించుతఱిని ననేకస్థలంబులందు “సముదాయాత్సిద్ధం! సముదాయాత్సిద్ధమేతత్! కి మేతత్సముదాయాత్సిద్ధమితి! ద్వివచన బహువచనాప్రసిద్ధిరితి వోచ్యతే! తస్యాయం పరిహారః.....నైకార్థ్యమ్॥ అని పతంజలి భగవానులచేతనును “సముదాయాదితి! ద్వంద్వేన సముదాయరూపా ర్థోభిధీయతఇతి ద్వివచనబహువచనసిద్ధిః॥ నైకార్థమితి! ఉద్భూతానయవభేదస్సముదాయో భిధేయోనతుతిరోహితానయవభేదఙ్గత్యక్తః! అని కైయటోపాధ్యాయుల చేతనును స్పష్టపఱుపఁబడినది. లోకములో నొకటికంటె నెక్కుడుపదార్థములు మేళగించినపుడేగదా! సముదాయ మేర్పడును. అందున నన్యోన్యమును గ్రయలో విషనాషనస్త్వి తోచినపదార్థములం దెల్పుపదములతో ద్వంద్వసమాసము చేయవలయు. అటులు తోఁపనిపదార్థములం దెల్పుపదములతో ద్వంద్వసమాసము నేయఁగూడదు—“ఈశ్వరుండు పాధ్యాయుండును నేవింపఁబడవలయు, ననిన యీలక్ష్యమున నీశ్వరునకు నుపాధ్యాయునకును నేకంబైన నేహక్రియతో సంబంధముండి శాబ్దబోధలో సాహిత్యము తోఁచుచున్నను వారిద్దఱకును నేవింపఁబడుటలో నన్యోన్యసాహిత్య [మేళనము] ముతోఁచుచుండనందునఁ దద్వాచక పదంబులకు ద్వంద్వము రానేరదు. ఇట్టియర్థమే శబ్దేందుశేఖరమందు “అసామర్థ్యాదితి, అనేక సుపతానాం చార్థేవృత్త్యభావేనైకార్థీభావరూపసామర్థ్యభావాత్. అని. స్పష్టపఱుపఁబడినది దీనిభావము సముచ్ఛయార్థక వాక్యసుబకంబులైన పదములు చార్థమైన సాహి

త్యమందు, అనఁగాఁ బరస్పరమేళన రూపార్థమందు వర్తిల్లనందున నే
కార్థీభావరూపంబగు సామర్థ్యములేమింజేసి సముచ్చయమ్మన ద్వంద్వ
మురాఁగూడదు. ఇట్లు ద్వంద్వమానందుఁ దద్ఘటక పదార్థమేళనమే
యేకార్థీభావరూపసామర్థ్యమునకు నియామకమని విశదమగుచున్న
ది. ఈతాత్పర్యమే చార్థమాత్రస్థమైన శబ్దకౌస్తుభమందును “తత్రసము
చ్చయాన్వాచయయోర్న సమాసః। అసామర్థ్యాత్ । ఏకార్థీభా
వేహిసతి పుష్పవంతౌపశ్యేత్యాదావివ ఏకఃదోషాత్తేమిలితావేవ అన్వి
యాతామ్! నతుప్రత్యేకమ్” అని యుద్ఘోషింపఁబడుచును. నైయాకర
ణాదిమతమ్మన ద్వంద్వఘటకపదార్థములకు సాహిత్యము విధి ప్రాప్త
ముగనగ్ననే తన్మతంబునకు వ్యతిరేకముగా నీక్రిందిరీతిని సిద్ధాంతముక్తా
వళి యందు నైయామకమతంబునఁ “బ్రాప్తిపూర్వకోహిని మేధః।
అనున్వాయమ్మను బురస్కరించుకొని సాహిత్యము నిషేధింపఁ బడు
చున్నయది. “ద్వంద్వేత్యుధవ ఖదిరౌఛిధీ త్యాదౌ ధవశ్చ ఖదిరశ్చ
విభక్త్యర్థద్విత్వప్రకారేణబుధ్య తేత్రతనలక్షణా। నచసాహిత్యే లక్ష
ణేతివాచ్యం। సాహిత్యశూన్యయోరపి ద్వంద్వదశఽనాత్ । నచైకక్రియా
న్వయిత్వ రూపంసాహిత్యమస్తీతివాచ్యం। క్రియాభేదేపి ధవఖదిరౌపశ్య
ఛిధీయృదౌ తద్దశఽనాత్ । సాహిత్యస్యా ననుభవాచ్చ। అతఏవ
రాజ పురోహితౌ స్వారాజ్యకాహూ యజేమాతా మిత్యత్రలక్షణా
భావాత్ ద్వంద్వ అశ్రియతే। తస్మాత్సాహిత్యంనార్థః కింతువాస్తవభే
దోయత్ర తత్రద్వంద్వః” పైనింజూపిన నైయామక మతమందు ద్వం
ద్వసమాస మగుటకుఁ బదార్థముల యన్యోన్యసాహిత్యముగాని యేక
క్రియతో నన్వయించుటచే నగునట్టి శాబ్దబోధలోని సాహిత్యము,
గాని ప్రయోజకము గాదని యుద్ఘోషింపఁబడుచున్నయది. నైయామక
మతమందు “కర్మకరుణగు చైత్రమైత్రులకు రూప్యమిమ్ము—ఈవాక్య
ముచైత్రునికి రూప్యమిమ్ము—మైత్రు న కు రూప్యమిమ్ము”

అనినవాక్యము వంటిదియేయి ప్రత్యేకముగా రూఢ్యమిమ్మనిన యర్థముతోఁచును. ఒకానొకచోఁ బ్రకరణసందర్భమునం జేసి పనివాండ్రు జైత్రుని మైత్రినింజేర్చియే యాసముదాయము నకు రూఢ్యమిమ్మనియుఁగూడ సర్థము కావచ్చునుకాని యట్టియర్థనియమములేదు. వైయాకరణమతమందుఁ బైవాక్యమునఁ జైత్రుని మైత్రినింజేర్చియే యాసముదాయమునకు రూఢ్యమిమ్ము—అనిన యీయర్థమే ముఖ్యార్థమగు. వేటొకయనుపపత్తి వాక్యమున నున్నచో వేర్వేటి అనిన యర్థముగొణమై కావచ్చును. “వధూవరులకు వరహాకట్నము చదివించె, ననఁగా నీద్వంద్వమున నుభయుఁ మొత్తమునకే వరహాకట్నమని యర్థమైనట్లు, అగ్నీవరుణులకు నాహుతియిచ్చెనన్న ద్వంద్వమునం గూడ నగ్నిని వరుణునింజేర్చియే యాసముదాయమునకు నేకాహుతి యిచ్చెనన్నది ముఖ్యార్థమగుఁగాని వేర్వేటిగా నాహుతి యిచ్చెననుట ముఖ్యార్థముగాను. ద్వంద్వమున సముదాయమే ప్రధానార్థము. పీతాంబరః ఇత్యాదిబహువ్రీహీసమాసములయందు సమాస ఘట కంబులైన పదములయర్థములు ప్రధానములుగాక యన్య పదార్థములుగ కృష్టాదులు ప్రధానమగునట్లు, కుక్కుటమ యూర్యో, —ఇత్యాది ద్వంద్వములయందును ద్వంద్వఘటకములైన కుక్కుట మయూరీత్యాది పదముల యర్థములు ప్రధానముగాక యన్యపదార్థముగు సముదాయమే ప్రధానంబయ్యెడి. కుక్కుటము మయూరియునిట విశేషణములై సముదాయము విశేష్యముగు కనుక నే, “అతిమయూరి” [కుక్కుటకులప్]—ఇత్యాదిసమాసములయందు నుపస్థానమాటంజేసి గోస్త్రీయో, రితిసూత్రమున మయూరీశబ్దమునకు ప్రాస్వము గల్గెమరీతిని, కుక్కుటమయూరౌ అను చోటఁగూడ ద్వంద్వసమాసార్థమైన సముదాయము ప్రధానమయి మయూరీపదార్థముప సర్జనముగాన ప్రాస్వమువచ్చునని భాష్యముల శంకించుకొని “ద్వంద్వోచ

ప్రతిషేధో వక్తవ్యః” అనునచనమున నివారింపఁబడినది. ఇట్టి భాష్య
తాత్పర్యమే గోప్రియోరితి సూత్రస్థబ్దేందుశేఖరమందును “యద్యపి
కుక్కుటమయూర్యావితి ద్వంద్వబహువ్రీహావివ ఏకవిభక్తీన్యూపసంజాన
త్వం ద్వంద్వః బ్రహ్మాంతానామేవేతి చార్థేద్వంద్వ ఇత్యత్రాక్షరే
ఏకవిభక్తీన్యూపసంజాన ఉద్భూతావయవ భేదసాహిత్యంప్రతి మ
యాశీషదార్థస్య తత్త్వమస్తి సర్వత్రాద్వంద్వే సాహిత్యమేవ విశేష్యమితి
చార్థసూత్రభాష్యస్పష్టమ్ తథాపిభాష్యే ద్వంద్వేనేతి వచనారంభా
న్నదోషః॥ అని స్పష్టపఱుపఁబడినది. ద్వంద్వసమార్థము సముదాయమై
ప్రధానముగాఁ బరిధవిల్లునని యీయర్థమే॥ ఉద్భూతావయవభేదస
మూహస్య ద్వంద్వే విశేష్యతయోఽసంజ్ఞానూ అప్రాప్త్యా దంద్వే
చేత్యపిసంజానప్రీహావితివదితత్త్వమ్ అతఏవగోప్రియోరితి సూత్రేకు
క్కుటమయూర్యావిత్యాదా హ్రస్వచారణాయ దంద్వేనేతివచనమా
రబ్ధమితినిశ్చిత్॥ అని సర్వనామసంజ్ఞానిషేధకమయిన “ద్వంద్వేచే, తి
సూత్రమందలి శేఖరమందును “సంజానప్రీహావితివదితి అనువాదకమితి
శేషః॥ ఇతరేతరయోగద్వంద్వేపిసముదాయస్య విశేష్యతాయాంసాధక
మహా॥ అత ఏవేతి సముదాయస్య విశేష్యత్వాదేవేత్యర్థః అని యత్ర
త్యచంద్రకలా వ్యాఖ్యానమందును జాటఁబడుచుండె. మఱియు ద్వంద్వ
మున సముదాయార్థము ప్రధానముగన్కనే ఏకవిభక్తీతిసూత్రముననై
సంజ్ఞాపకతంజేసియు (1) తత్పురుషేతుల్యార్థేతి సూత్రస్థ భాష్యమందలి
పరమే కారకే, పరమేణ కారకేణేత్యాది ప్రయోగంబులం జేసియు;
(2) పూరణగుణేతి సూత్రమునందు సమానాధికరణ పర్యంతముతో
సమాసనిషేధముసేసిన సారస్యమునంజేసియు (3) సమాసాంతవిభక్తి
తోఁగూడ విగ్రహమునేయుట శాస్త్రీయమని విశదపడుచున్నచు
ద్వంద్వవిగ్రహము సూత్రము ప్రథమాంతములతోఁగూడ యగ్యభా

నేయంగూడదని నియమించబడుచున్నది. ఏ యంగు లేని వినుండు. కర్మద్వైతకారక విభక్తులతోనే స్వచ్ఛందవిగ్రహంబు సల్పినచో గిరియాకారక సంబంధమంతరింగముకావ నవయవములతో విగ్రహమందలి కారకములకుఁ గ్రియతోపనే సామర్థ్యమున నన్వయించుండి యవయవి మైచార్థ్యంబైనసాహిత్యమును బ్రధానముగాజేసికొని యన్వయించుట సంభవింపకపోవును. అచాయిత్యే ఇత్యాది మాత్రస్థభాష్యస్వినాదములంజేసి ప్రథమగూడఁ గారకవిభక్తియే కావున స్వచ్ఛందవిగ్రహస్థ ప్రథమాంతార్థములకుపైకము క్రియతోపనే సామర్థ్యముగఁ జాన్చిమైక సాహిత్యముతో విశేషణత్వసాబుచున్న నన్వయమును తుల్యముగఁగెరియట్లు సవలదు. కేవలప్రాతిపదికములనుఁ బ్రయోగము లేనికేరము విభక్తులలోఁ బ్రథమకే ప్రాథమ్యమును కేరము, భావ్యకలాలన్వాయమున విధియకా ప్రాతిపదికార్థప్రథమాంతములతో విగ్రహమునయ్యట సరసముయ్యెను. కావుననే “అన్వయమున విద్వద్భక్త్యాకేనచిల్లింగేన నిర్దేశకర్తవ్యః! తన్వయా కర్షితత్వాత్ శాలికలామనతురు సవలాయమాహరతి! నాంతరీయకత్వాత్ సమానవాదేయతానవాదానుశుచులాలాన్యత్సజతి” అనిన భావే, (3—3—13) మాత్రస్థభాష్యమును, “సత్త్వభూతోఽర్థోనివారికం మఖ్యాం తవ నిర్దేశ్యుశక్యత ఇతితయో శ్చబేహోపాదానా! శబ్దరూపానరాత్రమేకమితి సుపాదానే ప్రయోజనమిత్యర్థః!” అనిన యత్యర్థకై యట్లుగఁగలుగును, “శత్రప్రాతిపదికార్థమాత్రవ్యాచిన్యూపాచూప్రథమమావిగ్రహం కేవలార్థతే”. అనిన ప్రథమానిర్దిష్టమితి సూక్తిస్థశబ్దకౌస్తుభమును, “నిర్విభక్తికపోచ్చారణా సంభవేన తత్సామర్థ్యయోగాత్ ప్రాథమ్యా దన్విత్వాత్కత్వాల్లిఘుత్వాన్చ ప్రథమై వోచ్చారితేశ్వర్యవత్తు శ్వత్వాదీశ్వర్యం! అనినప్రథమానిర్దిష్ట మితి మాత్రస్థ శేఖరమును సంగతముయ్యెడి. ఇట్టి శాస్త్రప్రమాణమునంజేసిప్రాతిపదికార్థమాత్రమేప్రధానముగాఁగల ద్వంద్వవిగ్ర

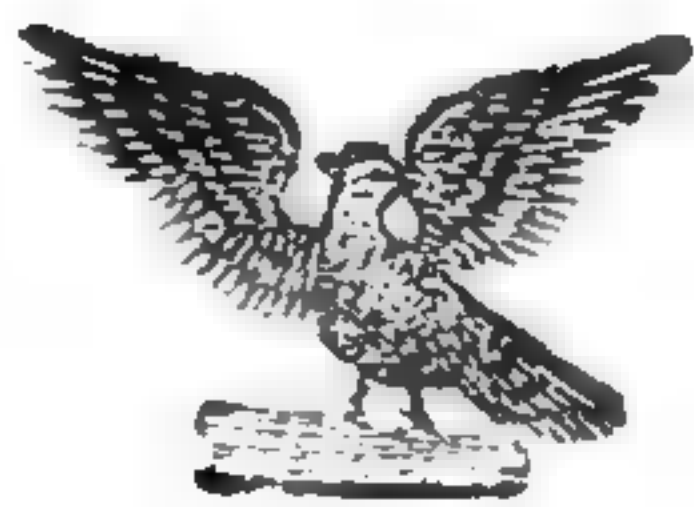
హస్త ప్రథమాంతముల యర్థము విశేషణమై చార్థమ్మగు సాహిత్య
ముతో నన్వయించుట నిర్బాధంబు. అదన ద్వంద్వోగ్రహము నర్హ
దా ప్రథమాంతముల తోడనే రచియింపవలయునని భాష్యతాత్పర్యము
అత్తటిని నియతవిధక్తిత్వ హేతుకమైనయుపన్దనత్వమును నేకవిభక్తితి
సూత్రమున నుండునని యెంచుకొని, గోస్త్రియో, రితి సూత్రమున ప్రా
స్వంబు భాష్యంబున శంకించుకొనంబడియె. ఇటులు సర్వవిధంబులను
ద్వంద్వమ్మున సాహిత్యము ప్రధానముగావున ద్వంద్వవాచు లుదాహ
రించుకొన్న “అమహన్న పుంసకములకు మువర్ణకమగు” నన్న ద్వంద్వ
స్థలమున నమహద్వాచకములును నపుంసకవాచకములును నుభయ
మ్మును మిళితమైనచోటనే మువర్ణకము గలుగుననిన యర్థము ముఖ్యం
బని యొప్పికొనక తరచు గాన పాణినిదము, కురుకురుక్షేత్రము, మధు
రాపాటలీపుత్రము ఇత్యాదులే సాధువులు సూత్రసార్థక్యము గలిగి
నందున, పదము, కురుక్షేత్రము, పాటలీపుత్రము, ఇత్యాదులు మువర్ణ
కములేమింజేసి సమరాంగణపార్థమున్ది గారు చెప్పినరీతిని సాధువులు
గాకపోలవచ్చును. ఒక్కవేళ ద్వంద్వవాదులు ద్వంద్వమ్మునకు నిట్టి
సముదాయార్థమంగీకరింప మందురేని యప్పుడు “సమాసనిర్దేశోయమ్ |
తత్రనజ్ఞాయతే | కఆదిఃకోంతఇతి | తద్యథా, అజావిధనో దేవదత్తయజ్ఞ
దత్తే || ఇత్యుక్తే తత్రనజ్ఞాయతే కస్యాజాధనం కస్యావయఇతి” అనిన
యాద్యంతౌటకితా, వితిసూత్రస్థభాష్యమ్మును, “యద్యపి దేవదత్తస్య
యజ్ఞదత్తస్యచాజా అవయశ్చధనమితివా క్యేపి క్రమవ్యవస్థానాస్తి తథా
పి సమాసేనుతరాం నాస్తితి ప్రతిపాదయితుం సమాసనిర్దేశ ఇత్యుక్తమ్
అనిన యత్రత్వకైయటగంధమ్మును, “యత్రనసాహిత్యస్యనియమేన ప్ర
తీతిః పృథగుఃస్థితీశ్చ, తత్రాపిచేన్న క్రమవ్యవస్థాకిమువక్తవ్యం సా
హిత్య ప్రతీతావప్యథగుప స్థితీచ్ఛేద్యర్థః” అనిన యుద్యోతమ్మును విరో
ధించును ఇంతియగాక, “అత్యులక్షణే, వ్యాకరణమ్” అను వార్తికమున

లక్ష్యలక్షణే యను ద్వంద్వస్థలంబున “లక్ష్యంచలక్షణం చైతత్సము
 దితం వ్యాకరణంభవతి కింపుస్థే త్వం లక్షణంచ శబ్దోలక్ష్యఃసూత్రం
 లక్షణం ఏవమష్యయందోషః సముదాయే వ్యాకరణశబ్దః ప్రవృత్తో
 వయవేనోపపద్యతే సూత్రాణిచాప్యధీయాన ఇష్యతే
 వైయాకరణఇతి” అని వాచ్యంబున సప్తశాహ్నికభాష్యమును నిజంబుగా
 సప్తశంబయ్యెడు. వేదేయలక్ష్యదార్థప్రధానమైన బహుప్రహీనోతనీ
 ద్వంద్వమును నష్యయ చశబ్దార్థమే (సముదాయము) ప్రధానముగాఁ
 గలదని యెంచుకొనుచు జార్థంబులకుఁబోలె ద్వంద్వమునందును జార్థ
 ప్రధాన్యంబునంజేసి లింగసంఖ్యలుండఁ గూడదని చార్థైస్సూత్రమున
 భాష్యకారులు శంకించుకొని సమాసమున మాత్రము లింగసంఖ్య
 లుండుట స్వాభావికంబని సమాధానము చెప్పిరి. ఇటులు ద్వంద్వము నం
 దు నింత ప్రధానశిరోమణిగాఁ బరిధివిల్లుచున్న సముదాయార్థసంపద
 శాస్త్రులవారిచేత నా మమాత్రా వశేషము గాఁగఁ జేయంబడి
 విడువంబడినది. సుబ్బారాయ శాస్త్రులవారి బ్రహ్మశ్రీలిపియే
 బ్రహ్మలిపిశ్రీయని సమ్మిసవారికి నీ భాష్యమతమంతయు దూష్య
 మతము గావలసినదేగాని సందియములేదు. కాని గుడ్డితనముకంటె
 మెల్ల కొంతమేలన్నటులు కొంచెము మేలుమాత్రముకలిగినది. శబ్ద
 శాస్త్రమతం బింతటితో నస్తమించిపోవునేమో యని స్వయముగా
 సకల లోకోపకారార్థ మధికారము చెల్లింపఁగాఁ జనుదెంచిన మహా
 మహోపధ్యాయ సుబ్బారాయ శాస్త్రులవారి పాండిత్య రాజ్య సమయ
 మున ద్వంద్వసమాసమున నుండ భీతిల్లితలంగిన ప్రధానసాహిత్యా
 గము గతో పిమిథ్యా పలాయనమపిమిథ్యా అనురీతి నవలంబింపకుండ
 “వ్యాన్యత్తాయత్పరస్వేభ్యః శ్రుతౌతస్కరతాస్థితా” యను కాళిదాస
 వచనము సనుసరించి దీర్ఘమహారాజు మహారాజ్యసమయంబునఁ
 బరిధనముల నుండి పరాజ్ముఖమైన తస్కరత్వము శబ్దమును మాత్రమే

బట్టకొని వ్రేలాడినటులు క్రియాకారిత్యమున నామరూపములేక శాబ్ద
 బోధనైనను బట్టకొని యూగులాడుచుండుట యెంతోవేలుగాదే శాబ్ద
 బోధలోని సాహిత్యమునైతము వీరిచేత మూలనుట్టగ నిర్ములింపఁ
 బడవలసినదియేకాని దానింగూడ మటుమాయము నేయవీలులేకుండఁ
 బాసకంబులోని పుడుకవోలె గొప్పగడ్డుగా నొక్కటి యడ్డఁపడియె.
 అయ్యది యెద్దియనఁగా ఇతరేతరయోగేష్టత్వశ్చన్యగ్రోధశ్చేత్త్యుక్తేగమ్య
 తే ఏతత్ స్లక్ష్యోన్యగ్రోధసహాయోన్యగ్రోధో పిష్టత్వ సహాయఇతి”
 యనిపాథః మూర్తిగారుదాహరించినభాష్యము లోని సహాయశబ్ద
 ప్రయోగమే యెక్కుడు చిక్కుగాఁ దగుల్కొని ద్వంద్వమునఁ బ్ర
 థానశిరోమణిగాఁదలఁ ద్రిష్టగొనుచున్న సాహిత్యార్థమును సాకల్యం
 బుగ సంహరింపఁగా జేజిక్కునిచ్చినదికాదు శాస్త్రుని కష్టజ్ఞత పాం
 డిత్య పరిశ్రమయంతయు ద్వంద్వసాహిత్య సంహారార్థమేధారవోయం
 బడి మూడు పంతులు వ్యాసము నింపఁబడినది. వీరికిసమయస్ఫూర్తిలే
 కుండెంగాని యయ్యదియు నున్నచో నీశాబ్దబోధసా హిత్యమునకుం
 గూడ సంహారావస్థ సమకూరును. ఓహాత్త్యాగే అనుధాతువునకు
 శాద్యభ్యే తిసూత్రమున ప్రత్యయముగాని అధవా భావార్థకఘ్నో
 ప్రత్యయము గానిచేయఁగాదాయాదాయాదిశబ్దములువోలె హ
 యశబ్దమయ్యెడు (హయఃత్యాగః) “హయేన సహితః సహయః త్యా
 గీత్యర్థః స్లక్ష్యసహయః స్లక్ష్యత్యాగీత్యర్థః” అనిపైభాష్యమునకు నర్థ
 మైష్టత్వన్యగ్రోధము గొంతొరు విడనాడినవియని భావముగాఁ గా;
 శాబ్దబోధసాహిత్యము నైతము సమసిపోయి వీరికి ద్వంద్వార్థమున
 బాధబాత్తిగా విలుగడమై పోవుంగదా పరప్రతారణార్థము పెడయర్థ
 ములం జెప్పిస్వఃక్షసాధుత్వముఁజూపి కొన్నచో నేమిప్రయోజనము?
 లోవిమూసిననుమూయ వచ్చుంగాని లోకముఖము మూయ నేవారి
 తరమ్మయ్యెడు వైయాకరణ కిరీటిధురంధరులవిహారంబులీధరా మండ

లంబన విరామంబు నొందినొక్కొక్క ! ఇపుడుపైనింజాపిన సూత్రసార్థంబు నవలంబించి సమర్థుడౌట దాధిష్ఠానంబునఁ దుఃఖదూరముచేసి ద్వంద్వగర్భ సంభూతసముదాయ సంపదన పొరింపఁగా నేరికినిజేయూడదు సరియే గదా నోరైననాపదనియే నేబ్రతివట్టెద. కాబట్టి ద్వంద్వముఖ్యార్థము సముదాయము కాకతీగడుగాన. (1) అన్నీ పోములకు నాహుతి యిచ్చె (2) వధూపములకు పరహుతియిచ్చె. (3) కర్మకరులొచ్చెతమైత్రులకు కూష్యమొసంగె. — ఇత్యాదులందు వరుసగా (1) నేకాహుతియే యిచ్చెనని పోములకును జెప్పినరీతిని (2) వధువునకును వరుసకును పరహుతియొక్కటియే చెప్పినరీతిని (3) తమైత్రులకును మైత్రులకును కూష్యంబొక్కటియే సంబంధించిన రీతిని (4) అమహన్నపుంసకములకును సొక్కటియే మువర్ణకంబు గలిగి (1) పాణీనదము (2) మధురాపాట లీపుత్రము — ఇత్యాదులే సాధువులయ్యెను. ప్రాథమికబోధనైస ద్వంద్వముఖ్యార్థంబు వీరి గొణ్యార్థ మవలంబించినను గుణలాభంబు లేదు. (3) వ. వ్యాసఘట్టము.

ఇట్లు సుధీమణివిధేయుడు
కల్లూరి వేంకటరామశాస్త్రి
(స శేషము)

2—5—1917 దేశమాత.

(25 తేదీ పత్రిక శేషము)

(బాలవ్యాకరణగుప్తార్థప్రకాశిక)

ద్వం ద్వో ప శ మ న ము.

చతుర్థవ్యాసఘట్టము (సమాసద్వయ సౌలభ్య విచారణము)
శ్లో॥ ఇండితాఖండలాఖండః సమ్మోదామృత దోహదమ్ |

ద్వంద్వోపశమనంకుర్యే॥ సోహం సత్కర్మధారయః॥ ౧
ఆ.గీ॥ గౌరవధీః కల్లూర్యః | న్వయవేంకటరామస్త్రిహంతుగదేయమ్
తాతాసుబ్బాగామా | ఖ్యశాస్త్రీ పరమభిమహామహోపాధ్యాయమ్॥ ౨

ఓసుధీనులులాగా !

పూర్వోక్తంబగు ర్చితీయఘట్టమునఁ గనంబడి చినరీతిని ద్వం ద్వమునఁ ముఖ్యాంశమున సాహిత్యమే స్వీకరించినచో నమహద్వాచ కముతోఁ గూడిన నపునక శబ్దమునకే మువర్ణకమువచ్చుగాని వేర్వే యిగా రాకపోవునని దోషము చూపబడియె. శాస్త్రీయమైన ముఖ్యా ర్థమును విడుచుటలోనగు పెక్కు చిక్కులకుఁజిక్కికొని లక్ష్యసంస్కారము చేసికొనుట కంటెఁ గర్మధారయవృత్తి నవలంబించినయెడఁ గార్య సిద్ధి సులభంబగు ఒక వేళవృద్ధిరావైచ సూత్రస్థమైన యుద్వ్యోతములోని ‘మాతాపిత్రోర్మృతేహసి తినద్బోధేసాహిత్యంనతు క్రియానిష్పత్తై’య నినబ్ర॥ సుబ్బారాయశాస్త్రిలవారి యదాహృతగ్రంథమురీతినిశాబ్దబోధ లోనే సాహిత్యముగాని, యనఁగాఁ దల్లి మృతినొందిన దినమందును దండ్రు మృతినొందినదిన మందును నని వాక్యార్థములో మాత్రము గలిసియుండియుద్దేశకు మరణాబులు వేర్వేలుకాలములందు జరిగినట్లుతోఁ

చినరీతిని నీసూత్రమునం గూడ నమహత్తులకును, నపుంసకములకును ము వర్ణకము వేర్వేలుగా నేలరాఁగూడ దని శంకింతురేని యనకాశంబుతో నవధరింపుఁడు. వృద్ధిరాజైచ్ఛ సూత్రమునను ను వాక్యద్వయ రూపమగు గౌరవమ్ము లేకుండ “ఆదైచ్ఛ” శబ్దము ద్వంద్వమ్ముని యెచుకొని యందున సముదాయము ప్రధానముగాన, ఆ, ఐ, ఔవర్ణముల సముదాయమునకే వృద్ధిసంజ్ఞకలుగఁగాని ప్రత్యేకముగా, ఆకారాదివర్ణమ్ములకు వృద్ధిసంజ్ఞ రాదని యూహించి భాష్యమ్మున నీవిధముగ నుగ్గడింపఁబడియె ‘వృద్ధిగుణసంజ్ఞ యోః ప్రత్యేకం వచనమ్ | వృద్ధిగుణసంజ్ఞ యోః ప్రత్యేకం గ్రహణం కర్తవ్యమ్ | ప్రత్యేకం వృద్ధిగుణసంజ్ఞే భవత ఇతి వక్తవ్యమ్ | కిం ప్రయోజనమ్ | సముదాయే మా భూతా మితి’ యనుచు నిట్లు ఆ, ఐ, ఔ వర్ణసముదాయమునకు గుణసంజ్ఞయును, ఆ, ఐ, ఔ, వర్ణసముదాయమునకు వృద్ధిసంజ్ఞయును నాసూత్రములయందలి ద్వంద్వమ్మునంజేసి కలుగుననియు నట్లుకలుగఁగూడదనుచు [1] ‘గర్గశ్చతందంష్యంతామ్ | అనుచోట సముదాయ వాక్యః పరిసమాప్తియును; (2) ‘దేవదత్త, యజ్ఞదత్త, విష్ణుమిత్రాభోజ్యతామ్, అనుచోట ప్రత్యేకవాక్య పరిసమాప్తియును నీరీతిని రెండున్యాయంబులున్నవిగాన, నిచట లక్ష్యోనుసారమునఁ బ్రత్యేకవాక్య పరిసమాప్తి న్యాయమ్మును (1) “మాలాసీనాంచ” [౬—౨—౮౮] యను సూత్రమున నగు నాద్యుదాత్త విధిరూపజ్ఞానకమ్మునును (2) నీరెండు హేతువులను బురస్కరించుకొని వేర్వేలువర్ణములకే వృద్ధిగుణసంజ్ఞలు చెప్పుదుమని యీ ప్రకరణమ్మున నిశ్చయించిరి!

(1) గర్గదండన న్యాయమేమనఁగా గర్గులందఱునుగలిసి శతధనము నీయందఁగఁగాని వారిలో నొక్కొక్కండే శతధనము నీడగదు. కాన మొత్తముచేరి యీడగిన శతముంగూర్చి దండనక్రియ గర్గుల మొత్తముమీఁదనే సమాప్తిఁ జెందునట్లు (1) సమాన (2) సంఖ్యాగాది

సంజ్ఞలు పదసముదాయహల్ సముదాయములందే విశ్రమించుగాని ప్రత్యేకముగాఁ బ్రవర్తిల్లవనుచు నిట్టిస్థలములందు గర్గదండన న్యాయముదాహరణముగా శాస్త్రమునందు లక్ష్యసంస్కారాను సారమున గ్రహింపఁబడుననిరి.

(2) దేవదత్తాది భోజన న్యాయమేషునఁగా—ఈయుదాహరణమున దేవదత్త యజ్ఞదత్తాదులు ద్వంద్వమందలి వదార్థములయినందున సముదాయమే ప్రధానముగానున్నచు, గీతవాద్యసృత్యాదులు గలిసి కాఁదగిన నాట్యక్రియవోలే సముదాయమందే విశ్రాంతి నొందఁదగినది కాక భోజనక్రియ దేవదత్త యజ్ఞదత్తాదులందు వేర్వేరుగానే సమన్వయింపఁ దగియుండి తృప్తిహాఃఫలముచు ప్రత్యేకముగాఁ జేయఁదగినదియైనట్లు వృద్ధిగుణసంజ్ఞాదు లాకారాది వణకములయందుఁబ్రత్యేకముగా విశ్రమించుగాని వర్ణసముదాయమును విశ్రమింపఁదగినవి కావనుచు నిట్టిస్థలములందు దేవదత్తాది భోజన న్యాయము ల్యత్యేనుసారముగ ద్వంద్వైక శేషములయందు దీసికొనంబడుననిరి. ఇట్లు న్యాయద్వయముండఁగా దేవదత్తాది భోజనన్యాయమునే ప్రకృతమున నంగీకరించి ‘దేవదత్తయజ్ఞదత్తే తిద్వంద్వమున సముదాయాథమే ప్రధానమైయున్నను, భోజనక్రియ నాట్యక్రియవోలే ననేకుల సముదాయము చేతనే నెఱవేర్పఁదగినదికాక దేవదత్తాదులలో నొక్కొక్కరి తృప్తిని మిత్తము తప్పక వేర్వేరుగానే మెల్లు నెఱవేర్పఁదగియున్నదో యట్లయీవృద్ధి సూత్రమందును ‘ఆదైచ్, అను ద్వంద్వమున సముదాయాథమే ప్రధానమై, ఆ, ఐ, ఔ, వర్ణముల సముదాయమునకు రాదగిన వృద్ధిసంజ్ఞ లత్యేనుసారమున వేర్వేరుగా వర్ణములయందు నిశ్చయింపఁ దగినదియని భాష్యమునఁ జెప్పబడియె. పైనింజూపిన ప్రత్యేకఁగిన మూర్తి సముదాయసరిసత్కాస్తి న్యాయంబులు సమానబలంబులైయుండఁ గలవనియింపఁ గలదియని గమించవలయు ననిన సుగ్రీవాజ్ఞలేదు

గాన వృద్ధిగుణసంజ్ఞలయెడఁ బ్రత్యేకవాక్యసమాప్తియే చెప్పుట న్యాయమ్మనుటకును ప్రోద్బలకంబుగా నీకారణమ్మును గ్రంథంబుల వచియింపఁబడినది. ఆకారణంబు విచూష, ఓ. ౨. ౮౭॥ సూ. “ప్రస్థే వృద్ధమకర్మాదీనామ్” అను సూత్రమున సర్వప్రకరణంబునందు ‘ఇంద్రస్థః, ఇత్యాది సమాసస్థలంబుల నిద్రశబ్దమునకు నాద్యుదాత్తమును విధించుచుఁ బూర్వశబ్దము వృద్ధపదమ్ము కాఁగూడదని నిషేధింపఁబడియె. ఇట్టి నిషేధమ్మున ‘మాలాద్రస్థః, ఇత్యాదులందుఁబూర్వపదవృద్ధశబ్దములైన మాలాశబ్దాదులకు నాద్యుదాత్తము రాకపోవుచుండఁగాఁ మాలాదీనాంచ, ఓ. ౨. ౮౮॥ అను సూత్రమున నిషేధబాధనాథ మాద్యుదాత్తవిధి నేయంబడినది. అందున, ‘మాలాద్రస్థ, శబ్దములోని మొదటియూకారము వృద్ధిసంజ్ఞ గలదిగాన నాద్యుదాత్తము గలిగిసూత్రము స్థాకమ్మయ్యె. ‘వృద్ధిరాదైచ్, సూత్రమున నికను ద్వంద్వము ఖ్యాతమే తీసికొన్నచో (ఆ, ఐ, ఔ,) వర్ణముల సముదాయమునకే ‘వృద్ధిసంజ్ఞ గలిగి వేర్వేరువర్ణములకు సంజ్ఞలేనందున ‘మాలాద్రస్థ, శబ్దములోని మొదటి కేవలకారము వృద్ధియనంబడదు. దానంజేసి ‘ప్రస్థే, సూత్రమున నిషేధమేతగులక స్వయమ్ముగానే యాద్యుదాత్త స్వరమువచ్చుచుండఁగాఁ “మాలాదీనాంచ” ఓ. ౨. ౮౮ అనుసూత్రమున నాద్యుదాత్తవిధి వర్ణమ్మును. కాఁబట్టి యీసూత్రమే వృద్ధిసంజ్ఞ వర్ణసముదాయమునకుఁ గాదనియు, బ్రత్యేకవాక్యసమాప్తి న్యాయమ్మున వేర్వేరు వర్ణములకే సంజ్ఞయనియు జ్ఞాపకంబయ్యె. ఈకారణమ్మున వృద్ధిసూత్రమునందు ‘ఆదైచ్, అనుపదము ద్వంద్వసమాసమైనను, (ఆ, ఐ, ఔ) వర్ణములుమూఁడింటిని దెలపి మొత్తమునకు వృద్ధి సంజ్ఞరాక, శ్లో॥ “మాతాపిత్రోర్మృతేహని॥ ఇత్యాది ద్వంద్వసమాసములందుఁ బ్రకరణ సందర్భబలమ్మున దలిద్రాదులొక్క మాటుగాఁగలిసి (ద్వంద్వసాహిత్యాత్మకము) మృతినొందుట యథమ్ముగాకి వారిద్రులును

మృశినౌందిరియని మృత్రికియతోమాత్రమే వారన్వయించినరీతిని ఆ,ఐ,
ఒవర్ణములు వేర్వేరుగా వృద్ధి సంజ్ఞగలవియనిమాత్రమే తోచివృద్ధిప
దంబుతో నన్వయించునని వ్యాఖ్యాతలర్థముచెప్పిరి.

శ్లో॥ లక్ష్యస్యలోకసిద్ధత్వా చ్ఛాస్త్రేలింగస్యదశకనాత్ |

అర్థిత్వాదైక్షుభేదేన వృద్ధిసంజ్ఞాసమాన్యతే॥

యని యీయర్థమే వాక్యపదీయమందు సంగ్రహించి చెప్పబడియె.

లోకములో ఏదమునకు ముఖ్యార్థమును, గౌణార్థమును గలవు
గదా! ప్రకరణాదివశమున ముఖ్యార్థము పొసంగని తఱిని గౌణార్థము
చెప్పికొనవలసిన కక్కుఁజితి పక్షమునకేగవలయు. అగ్నిహోమా, అను
ద్వంద్వమున నగ్ని శబ్దమునకు నీకారము సోమశబ్దాది కిషకారమును
దేవతలనిన ముఖ్యార్థమందే మొంటగల్గినను, 'అగ్నిహోమామాణవకౌ,
అనువాక్యమున నిద్దఱుబాలకులును నగ్నిహోమదేవతలే యనిన యర్థ
ముగాకూండి తత్తుల్యులన్న గౌణార్థము చెప్పికొనవలసిన కక్కుఁజితి
నొందక తప్పదు. అయినను నీవఱలో ముఖ్యార్థ వివక్షయందు గల్గిన
యీకారపత్వములును ద్వంద్వార్థమైన సాహచర్యమును నశింపవు.
'గంగాయాంనైర్మల్యమస్తి — ఈవాక్యమున గంగయందు నైర్మల్యముగ
లదన్న యర్థమై సప్తమికి ముఖ్యధారమర్థమగు. 'గంగాయాం
ఘోషః, — ఈవాక్యమున గంగయందు గొల్లపల్లె యున్నదన్న యర్థ
మనందర్భముగాన గంగతీరమందలి యాధారత సామీప్యసంబంధమున
గంగయందు నారోపింపఁ బడినందున గౌణార్థము సప్తమికి నొప్పి
కొనక తప్పదు. ఇట్లే యన్వయముపపత్తిగాని తాత్పర్యముపపత్తిగాని
సంభవించినచో లక్ష్యార్థమును స్వీకరింపవలయు. కాబట్టి 'మాలాదీ
నాంచేత్యాది జ్ఞాపక సామర్థ్య సాహాయ్యమునందేసి ప్రత్యేకవాక్య
పరిసమాప్తి యంగీకరించి 'వృద్ధి' తిహిత్రమునందలి 'ఆదైచ్ఛ', అను
ద్వంద్వమున ముఖ్యసాహిత్యార్థమును వీడి యాకారాదివర్ణములు

వేర్వేలుగా వృద్ధిసంజ్ఞగలవియైనను, వాక్యార్థములో మాత్రము వృద్ధి పదముతో నన్వయించుటయనెడి శాబ్దబోధగౌణసాహిత్యముగలవయ్యె. ఇట్టియంశమునకే “మాతాప్రిత్యోర్మృతేహసీ” తివద్యోధేసాహిత్యం సతుక్రియా నిష్పత్తైః ఇతి భావః” యని యుద్యోత మందుఁ బ్రకరణసం దర్భమున నయిన ద్వంద్వమందలి యీశ్లోకములోని గౌణార్థము దృష్టాంతముగానీఁ బడినది. కాననిట్టియర్థమే ముఖ్యార్థమన్న శాస్త్రులవా రివాదము శాస్త్రీయముగాదు. ద్వంద్వమందుఁ దగినంత కారణమున్నచో సమన్వయార్థమయి ముఖ్యార్థమునువీడి యేకక్రియాన్వయిత్వమా త్రముపాది శాబ్దబోధసాహిత్యము సంగీకరింపవచ్చును. కనుకనే “వా క్యకల్పనేఁగితి! ప్రాథమికబోధస్తు సాహిత్యా వచ్చినే సాహిత్యావచ్చి న్న స్యేవ! యథారాజ పురోహితౌస్వారాజ్యకా మాయజేయాతామిత్య త్రిఉత్తరకాలికస్తు రాజాస్వర్గకామఃయజేత, పురోహితశ్చరాజ్యార్థకా మో యజేత ఇతి వ్రీకరణాదివశాద్యోధః, అని యథాసంఖ్యసూత్రస్థ శేఖరమందలి చంద్రకలాది వ్యాఖ్యానంబులును “సమూహయోరితి! సా హిత్య స్యోద్దేశ్యతావచ్ఛేదకత్వం విధేయతావచ్ఛేదకత్వంచ ప్రాథమిక బోధే! తతోయథాసంఖ్య సూత్రసహాయేన లక్ష్యసంస్కార సిద్ధ్యర్థం ద్వితీయోపిబోధః కల్పిత ఇతిభావః॥ అని యాద్యంతావితిసూత్రస్థ శేఖరమందలి చంద్రకలాది వ్యాఖ్యానములును ద్వంద్వమునకుఁ బ్రధా నమయిన సాహిత్యార్థమును బ్రకరణాది కారణ బలవశమున వీడి య ల్కించు త్సాహిత్యాదును సందర్భము కొలఁది వివక్షించుకొని సమన్వ యించు కొనవలయునని బోధించుచున్నయవి.

(1) ఇట్లుండఁగాఁ బ్రకృతంబున, వృద్ధిసూత్రములోని ద్వంద్వ మందలి ప్రధానసాహిత్యార్థమును బోధించునట్టి ప్రత్యేకవాక్య పరి సమాప్తి న్యాయవల్లనే సూచించెడు మాలాదీనాంచే, త్యాదిజ్ఞాపకాది కారణమలవోలె నీ సూత్రములోని యవహాన్న పుంసకములకు, అను

ద్వంద్వమందు ముఖ్యార్థమును వీరించు ప్రత్యేకవాక్యపరిసమాప్తి
న్యాయమును జొప్పించెడి తగిన కారణములు ద్వంద్వవాదులచే జూ
పబడలేదు. అట్టి కారణములు చెప్పనేరక వారు ద్వంద్వము చెప్పకుం
డినచో “దైవతమెట్లుకుమరును? దైవతమెట్లుకుమరును?” అని మాత్ర
ము సారెసారెకును లక్ష్యముం గూర్చియే శంకింతురు. తమయంతటి
మహాజ్ఞానులు లేరని తొమ్ముబాదుకొనుచు నెదుటి సంస్కారుల
నిష్కారణవైరంబునఁ దృణీకరించెడి స్వాతిశయపరులకు “దైవతము,
కుమరునే? దైవతమును, గుదురుట దుర్లభంబు. మిత్రమును గుదు
రుట దుర్లభంబు. మిత్రము, ముఖ్యార్థపదవివీడి గౌణార్థపదవికిఁ బఱ
చుట గోక్షీరమ్మును గోతంద్రోసి యవాగూరసమ్ము నవలంబించుట
వంటిది యని తమ దుర్బలావాదంబు తెలిసికొని పలువురును బరిహసించు
రేమో యను భీతిని శబ్దబోధలోని సాహిత్యమే కాని ద్వంద్వమునఁ
బ్రధానమయిన సాహిత్యార్థమే లేదని వారు కనుమూయఁ గడంగు
దురు. ద్వంద్వముని నోటబలుకుచు దానికి సాహిత్యార్థమే లేదనుట
దంశతులని చెప్పచు వారిద్దఱకును బెడిలి కాలేదనుటవంటిదియై హా
సాస్పదంబయ్యెడి. సాహిత్యార్థమే లేనిచో నయ్యది ద్వంద్వనామమ్ము
నకు నెట్లు తగియుండు? మిత్రము, శాస్త్రవిహితమయిన ద్వంద్వమం
దలి సాహిత్యార్థమును బరిహరించుటకై లక్ష్యము కుదురదనెడి మన
వంటి లక్షణైకచక్షుష్కులయూమాటయొక్కటియే కారణంబుగాఁ జూల
దు. కన్కనే శ్లో॥ లక్ష్యస్యలోకసిద్ధత్వాచ్చాస్త్రీలింగస్య దర్శనాత్॥
అని వృద్ధిసూత్రములోని ద్వంద్వ సాహిత్యార్థమును నీరసపఱుచుటకు
మూలాదీనాంచే, త్యాది జ్ఞాపకంబును గారణంతరంబుగా నీబడియె.

“సహిప్రాణి తూర్యసేనానామేకమంగం సంభవతీతిసామర్థ్యాదేవ
ప్రత్యేక పరిసమాప్తి రంగశబ్దస్యసిద్ధా” అనిద్వంద్వశ్చ ప్రాణీతిసూత్రస్థ
ప్రదీకంబునా ప్రత్యేక పరిసమాప్తికిఁ గారణమ్మునువివరించుచున్నది.

అట్లులక్ష్యముగాక శాస్త్రీయమైన కారణాంతరము ద్వంద్వవాదులచే జెప్పబడలేదు. కారణాంతరము లేనందున, అమహన్న పుంసకములకు, అనుద్వంద్వమున ముఖార్థమైన సాహిత్యముతోఁ జకమానదు. అందు ననిష్ఠులు సంభవించెడి. ఒకవేళ ప్రాతిపదికాస్థలింగే, త్యాది సూత్రీయద్వంద్వములయందుఁ బతంజలి భగవానులు వోలే మేమును గారణాంతరములు లేకుండచే లక్ష్యోచసాగులమయి దేవదత్తాదిభోజనన్యాయంబునఁ ప్రత్యేకవాక్య పరిసమాప్తి యంగీకరించి ముఖ్యసాహిత్యమును వీడి యీసూత్రమును సమన్వయితు మందురేని యట్లనవలయు. లక్ష్యేకచక్షుఃస్కూలైన మహద్బలకట్టి యధికారముతగుంగానిలక్షణైక చక్షుఃస్కూలైన మహామహులైన మనుష్యమాత్రులకట్టి స్వాతంత్ర్యమెట్లు సంభవించెడి? అథవా, “అమహన్న పుంసకములకు” అనుచోటకు ద్వంద్వమయకొన్నను ద్వంద్వవాదులకు నిష్టసిద్ధి గలుగనేరదు.

(1) గోబలీవర్ధన్ (2) నిన్వయః ప్రాచ్యభరతేషు (౪-౨-౧౧౩ సూ) ఇత్యాది స్థంబులును బలీవర్ధన్ముల్లు గోజాతిలోనివే యైనట్లును, భరతులు ప్రాచ్యులలోని వారే యయినట్లును నపుంసకముల మహత్తులోనివే యయి దైవతము, అనుమహన్న పుంసకములు సిద్ధింపనేరదు. దైవతము, మిత్రము, ఇత్యాదు లొకటిరెండు శబ్దములుగాక నపుంసకములన్నియు నమహత్తులేకాన గోబలీవర్ధన్ (2) ప్రాచ్యభరతేషు ఇత్యాది సామాన్యనిశేషస్థంబులుంబలె నిచటంగూడ లింగభేదరూపమైన కించిద్యేకమునందేసిన ద్వంద్వమని తోచి దైవతము కుదురక పోవును. యద్యా, యజ్ఞైవయేవ నపుంసకగ్రహణమునకు వ్యర్థతగలుగు ననుకారణంబున నపుంసక శబ్దమునకు మహన్న పుంసకములన్న య్యముచేసికొన్నను ద్వంద్వవాదులకు లాభంబులేదు (1) దైవము జగద్రక్షకుఁడు (2) మిత్రము సౌమ్యుఁడు—ఇత్యాదులందు (1) జగద్రక్షకము (2) సౌమ్యము—అని విశేష్యములుగుదైవము, మిత్రము

శబ్దములువోలె విశేషణంబులగువీనికిని మువర్ణకము రావలసివచ్చును కర్మధారయ మతమందు మహన్న పుంసకములకుఁ బ్రత్యేకవిధి లేనం దున లోకప్రయోగదృష్టమ్మగు విశేషణస్థలమందలి డువర్ణకమును మువర్ణకము బాధింపకయుండు ద్వంద్వవాదుల మతమందు నపుంసకం బులకు మువర్ణకవిధి మహన్న పుంసకములయెడనే సఫలముగావున లో కదృష్టంబగు విశేషణస్థలీయ డువర్ణకముచుగూడ బాధించి “దృష్టాంత స్యాపితు పురుషారంభోనివతఃకోభవతి”యనుస్థానివత్సూత్రాద్యంతౌటక తావిత్వాది సూత్రస్థ భాష్యకార నచనమ్మున మువర్ణకము విధిగా రా వలసియుండు. కావున ద్వంద్వమ్మనేక విధంబుల శాస్త్రదూష్యము ను లక్ష్యదూష్యమును నగుచున్నది. అందు నీసూత్రమున ద్వంద్వమ్మ పార్థకమ్ము.

క ర్మ ధా ర య ప త్త ము.

“సంభవతీసామానాధి కరణ్యేవైయధికరణ్యస్యాన్యాయ్యత్వాత్” అనుశాస్త్రీయన్యాయంబున నమహత్తులౌ నపుంసకములకు మువర్ణకమ గునని కర్మధారయార్థమే చెప్పందగు. అమహత్తులౌ నపుంసకములక నఁగా ధనము, వనము—ఇత్వాది సంస్కృతనపుంసకములే సిద్ధించుం గాని వృషభము, వృక్షము—ఇత్వాదులు సిద్ధిపవనెడి ద్వంద్వవాదుల యాక్షేపణము సరిహాసాస్పదమగు. తమకున్నలోకానుభవమ్ముతో దైవతము, అనులక్ష్యమును నిఁడారఁ గన్న దెఱచి చూచి దానిసిద్ధికై శాస్త్రక్లిష్టంబును గతిపయలక్ష్యభ్రష్టంబును నగు ద్వంద్వమ్మును సూత్ర మున గౌరవించుకొన్న ద్వంద్వవాదులు తమయాయటి యనుభవమ్ము తోడనే వృషభము, వృక్షము—ఇత్వాదిలక్ష్యమ్ముల యెడంగూడ ననుగ్రహించి కన్న తెఱచి చూచుచు నమహత్తులౌ నపుంసకమ్ముల నఁగాఁ భారశాలలోని బాలురు సైతముచెప్పెడి శబ్దలక్షణాన్వయ రీతిని దెలుపుగన నమహత్తులెల్లను నపుంసకమ్ముల నుకొను నన్యాయంబుగాని

యమహత్తులలో నేకదేశములగు ధనవనాదులు నపుంసకములనుకొని
 తృణీకరించి శంకించుట మిక్కిలి శాస్త్రవిరుద్ధమును లోకవిరుద్ధమును
 నయ్యెడు. ఈసూత్రమున ద్వంద్వవాదులు స్వానుభూతికి విరుద్ధంబుగాఁ
 జేయుతర్కవాదమునంజేసి “శ్లో॥ స్వానుభూతావవిశ్వాసే తర్కస్యాస్య
 నవస్థితేః కథంవాతార్కికః స్వస్యతత్త్వ నిశ్చయమాప్నూయాత్ ॥
 బుద్ధ్యా రోహేణత ర్క శ్చేద పే త్యే త త థా న తి స్వా ను భూ
 త్య ను సా రేణ త ర్క్య తాం మా కు త ర్క్య తామ్ ॥ అ ను
 వే దాం త పంచదశీ చి త్ర దీ ప ము లో ని యీ రెండు
 శ్లోకములును నీనందర్భమున జ్ఞప్తికివచ్చి హాసము వొడము
 చున్నది. లోకములో (1) బ్రాహ్మణకవులు (2) క్షత్రియ సార్వభౌ
 ములు (3) వైశ్యవణి గ్రత్నములు- ఇత్యాదులందు సంఖ్యావాన్ పు
 డితః కవిః” “చక్రవర్తీసార్వభౌమః,, „నైగమోవాణి జోవణిక్” అని
 యమరుండు క్రమముగా బ్రహ్మవర్గునందుఁ గవిపర్యాయములును, క్ష
 త్రియ వర్గునందుఁ జక్రవర్తి పర్యాయములను, వైశ్యవర్గునందు వణిక్ప
 ర్యాయములును జెప్పటచేత నేకాక, కవులు బ్రాహ్మణులేయగుటయు!
 చక్రవర్తులు క్షత్రియులేయగుటయు వణిక్కులు వైశ్యులేయగుటయు
 శాస్త్రానుభవంబులఁ బ్రసిద్ధముగాన, బ్రాహ్మణులైన కవులు క్షత్రియు
 లైన సార్వభౌములు, వైశ్యులైన వణిగ్రత్నంబులు. అని సామానాధి
 కరణ్యమునఁ బ్రసిద్ధికి ననుకూలముగా నర్థము నేయుట మంచిదిగాని
 బ్రాహ్మణేతరులైన భోజరాజాదులుగూడఁ గవులున్నందునను, క్షత్రి
 యేతరులైన యక్కరులోనగు చక్రవర్తులున్నందునను, వైశ్యేతరులైన
 చారుదత్తాదిద్విజులు వర్తకులున్నందును, „బ్రాహ్మణులును గవులును
 (భోజ) క్షత్రియులును సార్వభౌములును [ఆగ్భు] వైశ్యులును వణిగ్ర
 త్నంబులును చారుదత్త, అని ద్వంద్వార్థము వివక్షించుట హాసాస్పద
 మైన యధమపక్షంబుగదా అట్లే ప్రకృతమునను, నపుంసకములు మహ

త్తులు దైవతము లోనగు నొకటియైయున్నను అమహత్తులు సపుంసకములు లేక్కకు మీఱియుండుట సుప్రసిద్ధము కాబట్టి తదనుకూలముగా సామానాధి కరణ్యమున నమన్వయించుకొనుట సరసముగనుండు సూరీంద్రశ్లాఘనీయంబగు.

యానదమహత్తు యందును సపుంసకత్వవిధియగుననిన యాయంశమును (2—8—16] దేశమాతలో సూచించి కర్మధారయ పక్షము సమరాంగణపార్థమూర్తిగ రిచే బ్రకటింపబడినది. ముఖచంద్రునికి నాహ్లాదకత్వమును, నిత్యాదలయందు ముఖమాదా జంద్రత్వమును విధించి యాహ్లాదకత్వమును జెప్పచున్నతఱి, ముఖమాదే యాహ్లాదకత్వముగాక చంద్రునికి నైసర్గికమైన యాహ్లాదకత్వము బోధ్యమైనరీతిని నమహత్తులయందు సపుంసకత్వమును విధించి మువ్వకముం జెప్పగా నపుంసకములకు మువ్వకము నైసర్గికముగా వచ్చునని బోధ్యమై దైవతము, ఇత్యాది మహన్న పుంసకములును సాధువులగు నన్న యాయంశము ప్రథమవ్యాసఘట్టమున స్పష్టముపబడియె. మఱియు, శాస్త్రులునం జెసియు వృత్తిఘటకపదార్థ ప్రధానకంటైన కర్మధారయమ్ము, బహువ్రీహివోలే నన్యపదార్థ [సముదాయ] ప్రధానకంటైనద్వందముకంటె సంతరంగము కానగర్మధారయంబే నిస్సంశయము గాఁ బండితాదరణీయమైనెల కొనందగు. [1] కనుకనే 'వర్ణోవర్ణేనేతి సూత్రస్థభాష్య మీరీతిగర్మధారయమ్మునే కొనియాడుచుండెడి. "నైషయుక్తో విప్రతిషేధః! అంతరంగః కర్మధారయః! కాంతరంగతా! స్వరాధారే కర్మధారయోన్యపదార్థే బహువ్రీహిః" అను నీభాష్యమున బహువ్రీహివోలే నన్యపదార్థ ప్రధానకంటె గుండుగాన ద్వంద్వమును నజ్ఞానంబున గుండు. [2] నిష్కాదస్థపతి రిత్యాదిస్థానము

ములయందుఁ దక్కిన సమానములకంటెఁ గర్మధారయాథము శీఘ్రప
స్థితకమ్ముగాన నయ్యదియే యంతరంగమని బోధించుచున్నట్లే॥ పర్య
వస్యచ్ఛాబ్దబోధా॥ విదూరప్రాక్క్షణస్థితే॥ శక్తిగ్రహేంతరంగత్వం బహి
రంగత్వచింతనమ్॥ అనిన యీవైయాకరణభూషణసారీయకారికను వివ
రించుతఱిని “సమానఘటక ప్రత్యేకపదశక్తుస్థాపితార్థమాత్ర విష
యక కర్మధార యీయశక్తి గ్రహస్యాంతరంగ త్వేనప్రథమోపస్థితార్థ
ఏవోపస్థితీలాఽఘవాన్నిషాదస్థపతి శబ్దవ్యతాత్పర్యమవసీయతే; తేన
విశేషావగతిః” అనిన దర్శణవ్యాఖ్యయును సమానఘటకపదార్థ ప్రధా
నత్వంబున నంతరంగము గావున గర్మధారయమ్మే “నిషాదస్థపతిః” అను
చోట నిశ్చయింపఁదగిన దని చాటుచున్నది, [8] నైయామికమతము
దును “కర్మధారయస్థలేతు నీలోత్పలమిత్యాతావధేన సంబుధేన నీలప
దార్థ ఉత్పలపదార్థే ప్రకారస్తత్రచనలక్షణా॥ అతఏవనిషాదస్థపతి
యాజయేదిత్యత్ర నత త్పురుషో లక్షణాంతేః కింతుకర్మ ధారయో లక్ష
ణా భావాత్॥ నచనిషాదస్యసంకరజాతి విశేషస్య వేదావధికారాత్
యాజనాసంభవ ఇతివాచ్యమ్॥ నిషాదస్య వివ్యాప్తయై కే స్తతఏవకల్ప
నాత్॥ లాఘవేనముఖ్యార్థస్యాన్వయే తదనుపపత్త్యా కల్పనాయాః ఘ
ముఖి గౌరవతయాఽదోషత్వాదతి” అని న్యాయసిద్ధాంతముక్తావళి
యును ‘లక్షణలేకుండ ముఖ్యార్థము గలదిగాన నిషాదస్థపతి శబ్దము
నొద్దఁ గర్మధారయమ్మేశాస్త్రీయమ్మనియు, నిట్టికర్మధానయబుఁమున
ఘోద్రాంతరుండైనను నిషాదుండు యాగోచిత వివ్యాహుండునియే
యూహింపవలయుం గాని ముఖ్యార్థకంటె నకర్మ
ధారయమ్మును నిరసించి నిషాదుండు రాజవిశిష్టతత్పురష్కారము చెప్పి
యాగోచితవిద్యాహుండుడైయన్యవృత్తుడైన నిషాదుండురాజని లాక్షణిక
ర్థము చెప్పఁగూడదనియు, ఖండించి కర్మధారయమ్మునే యావరించు

చున్నది. (4) “నిషాదస్థః శబ్దైః నిషాదంచతంస్థపతించేతి కర్మధాయరః।
 నతునిషాదానాంస్థః తిమితి వష్టి తత్పురుషః। వష్ట్యైర్బ్రతుణాపత్తేః। ఏ
 తావాంస్తువిశేషః। నిషాదస్యాధ్యయన విధిజ్ఞానాభావేనై తస్యైవవిధే
 స్తత్కమాః పయికజ్ఞానాత్వేనకత్వమ్ అని మీమాంసాన్యాయప్రకా
 శగ్రంథమ్మును బైనింజెప్పిన న్యాయసిద్ధాంత ముక్తావళి గ్రంథముతో
 నేకీభ భవించి కర్మధారయమ్మునే శిరసావహించుచున్నది. (5) నిపాత
 ఏకాజనాచ్ అను సూత్రము వివరించుచో “ఏకాజితి కర్మధారయో
 వ. ర్తిః దార్థ ప్రధానత్వే నాంతరంగత్వాత్। అని శబ్దేందు శేఖరమ్మును
 అంతరంగత్వాదితి। యద్యపికర్మధారయ బహువ్రీహ్యోరేకార్థ భావస్స
 మానః। తథాప్యజహత్స్వార్థాన్యత్తి రితిపక్షే అవయవవృత్తి గ్రహణ
 హ కా రెణైవసముదాయ శక్త్యాబోధాత్కర్మ ధారయజన్యశాబ్దబోధ
 సామగ్ర్య పేక్షయా బహువ్రీహిజన్యశాబ్ద సామగ్ర్యా అన్యపదార్థోప
 స్థితిఘటితతయాగురుత్వేన సామగ్ర్యోల్లాఘవ గౌరవమాదాయ కా
 ర్యయోరంతరంగ బహిరంగత్వం బోధ్యమ్” అని యత్రత్య చంద్రకలా
 వ్యాఖ్యానంబును, అన్యపదార్థప్రధానమై బహిరంగమైన బహువ్రీహి
 కంటెస్వ ప్రధార్థప్రధానమ్ము యినకర్మధారయ మంతరంగముగాన,
 ‘ఏవాచ్’ అను పదమ్మునఁ గర్మధారయమై శాస్త్రీయ మని శాసించు
 చున్నది. (6) తత్పురుషోయమితి। అంతరంగత్వాద్వతిః పదార్థప్రధా
 న్యాచ్చేతిభావః। అనియేతత్సూత్రభాష్యకై యటమును జెప్పెడు. పూ
 ర్వోక్త శాస్త్ర ప్రమాణమ్ములచే బ్రకృతమ్మునను ద్వంద్వము బహు
 వ్రీహివోలె నన్యపదార్థ (సముదాయ) ప్రధానమ్ముయి బహిరంగముగా
 నన్యపదార్థ ప్రధానమయి యంతరంగమయిన కర్మధారయమ్మే సర్వ
 శాస్త్రసమీచీనమైనందున “అహన్న పునకములకు” అను చోటం
 గూడఁ బండితపరిగ్రాహ్యంబై పరిధవిల్లుంగాతలఖల గ్రాహ్యమైన యీ

యనుగ మమ్ముదలంచుకొని ద్వంద్వవాదులు “నాసూయాకర్త వ్యా
యత్రానుగమః క్రియతే” యనుపక్షి-వింశతీతిసూత్రస్థ భాష్యవచన
మ్మ నాదరించి యసూయను ద్వంద్వముతోఁ గూడ వీడుచు సంతసిం
తురుగాక ఒకవేళ పాణినీయమందును, బాలవ్యాకరణమ్మునందును ద్వం
ద్వమ్ములుగల యనేకసూత్రములగతి యేమందురేనని వినుండు. ఆస్థలము
లందు ద్వంద్వముగాక వేతొకగతి లేనందున దేవదత్తాది భోజన న్యా
యమ్ముపయోగించి ప్రత్యేకపరిసమాప్తితో ద్వంద్వము చెప్పకొనకతీ
రదు గతి యున్నచో నగతిక. క్షమవలంబింపఁగూడదు. కనుకనే నిపా
తపవాచ, సూత్రమందును, నిపాదస్థపతిం యాజయేక్, అను శ్రుతి
యందును ననేకసమాసమ్ములు ప్రాప్తింపఁగాఁ గర్మధారయమంతరం
మనివిమర్శించి వ్యాఖ్యాతలచే నిరసావహింపఁబడినది. మఱియు, నీసూ
త్రమునందు గర్మధారయము చెప్పి యమహత్తులయందు నపుంసకత్వ
వినిపక్షముగాక యుపలక్షణపక్షముంగూడ సమరాంగణ పార్థమూర్తి
గారు [2—8—16] దేశమాతలో నుద్ఘాటించిరి. అట్లుపార్థమూర్తి
గారు కర్మధారయవృత్తితో నుపలక్షణమని యన్నందులకు బ్ర॥ మహా
మహాపాధ్యాయ తాతాసుబ్బగారయశాస్త్రులుగారును చి॥ సీతారా
మశాస్త్రులుగారును నెక్కు డాగ్రహించి (1) తమకర్మధారయార్థము
(200 పుట) (2) పార్థమూర్తిగారి కర్మధారయ (3) తమకర్మధారయార్థ
ము (200 పుట) (4) పార్థమూర్తిగారు తమకర్మధారయ (275 పుట)
ఇట్లులనేకస్థలములుండఁ బ్రయోగముననుచుండిరి. ఉపలక్షణ మనట
యేమిదోషమో! కానరాకున్నది. ప్రాచీనవ్యాఖ్యాతలు తమగ్రంథము
లయందు దేనవే లుపలక్షణములువాసిరి. చిత్తగింపుఁడు. మిదచోం
త్యాదితిసూత్రమును వివరించుచో మనోరమయందు ‘తేనత్రపూణీత్యా
దౌలని వ్రాయఁగా శబ్దిరన్నమందు “త్రపూణీత్యుపలక్షణం తాతా

పిండానామితి నలోపసిద్ధేస్తాని తా నీత్యరే శేష్యందసీతశేలోక పేతదు
దారహణమ్” అని వ్రాయఁబడినది. అనఁగా “తాతాపిండానామ్”
అనుచోట ‘తానితాని’ అనవలసియుండఁగా “శేష్యందసిబహుళమ్”
(1—1—20) అను సూత్రమున శిలోపమును; నలోపమును గలి
గి ‘తాతా, రూపమునదని మొఱుంగునది. “నలోపశ్యనసిద్ధ్యతి అగ్నే
త్రీతేవాజినాత్రీషధస్థా తాతాపిండానామ్” అని మిదచోంత్యాదితిసూ
త్రభాష్యమున నలోపమున కుదాహరణముగాను నీఁబడినది. ఇయ్యది
భ్రా సీతారామస్వామిశాస్త్రులుగారికింగూడ నుపలక్షణ మని తెలిసికొ
నుట యుబమా ?

(2) దూరాధూతేచ॥ (5—1—5 ర సూ) హూతమాహ్వ
నంతచ్ఛసంబోధ నమాత్రోపలక్షణమ్॥ (మనోర) (3) స్థానివదాదేశ..
(1—1—12) సిచోలుకితద్విషయే...ఇద ముపలక్షణమ్॥ అన్య
యన్య... (4—ర) (4) స్థాన్యవయవపేతి॥ ఉపలక్షణమేతత్॥ స్థాని
రూపా పీతిబోధ్యం (4—ర) [5] అత్రానునాసికః పూర్వ—[5-3-1
సూ] రుప్రకరణఇతి॥—రోః పూర్వసేష్యుపలక్షణం రుప్రకరణవిధేయ
న్య [4—శే) ఇట్లు గ్రంథకర్తలచే గంఠోక్తములుగా నివి యుపలక్ష
ణములుగా గ్రహింపఁబడి కై యటశబ్దరత్నశబ్దేంద్రశేఖరాది వ్యాఖ్య
యందుఁ గోటానగోటు లున్నవి. ఇయ్యది స్వల్పాంశముగాన గ్రంథ
విస్తరభీతిని విరమించెన ఇంకొకమాటు చర్చించెన (తత్స 21) సూత్ర
ముమహత్పులింగ నామమునకే యుత్వము విధించుచున్నది గాన,
నానియంతరంగమనియు, నందున మొదటనే యుత్వమువచ్చి ‘రాము’
ఇత్యాదులు కాఁగా, నకారాంతము కామింజేసి (39) సూత్రమున
మువర్ణకము. రానేరనందున “నదంతముంకు మువర్ణకమగు” (39) నని
యేసూత్రము చాలుననియు నిటనహమన్న పుంసక్రగహణము ‘గోతో

ణీత్' (7-1-90) సూత్రాదులయందలి గ కా రాదులువోలె నవి వక్షితముగాన నియ్యది మహత్పులింగేతరముల కుపలక్షణముగాఁ జెప్పికొనవలయుననియు సంతరంగ కర్మధారయవాదులు పార్థమూర్తిగారు వ్రాయఁగా, ద్వంద్వవాదు లుపలక్షణ వివక్షిత కారణ మాసూత్రములోనే, యుండవలయుంగాని యన్యత్రయుండఁగూడదని శంకించెదరు. ఇయ్యది మిక్కిలి యదృశ్యము. (1) 'ప్రత్యభివాదే శూద్రే" (౮—౨—౮౩) అనుచోట ఏదీతిభవేత్యస్యాప్యుపలక్షణమ్, అని శేఖరమున వ్రాయంబడిన యుపలక్షణమునకు "ఆయుష్మాన్ భవసౌమ్యేతి వాచ్యోవిప్రోభివాదనే ఇతిమసూక్తేః" అని మనుస్మృతికారణమని విషమివ్రాయుచున్నది. (2) "అప్యక్త ఏకాల్ ప్రత్యయః" (౧—౨—౪౧) అను సూత్రమునొద్ద శేఖరము "అప్యక్త ఇతిపుంస్త్య మవివక్షితమ్" అని వ్రాయుటకుఁ గారణము "హల్ జ్యాయ్ భ్యో దీర్ఘాదితి (౬—౧—౬౮) సూత్రాంతరములోని "అప్యక్తంహల్ అను నపుంసకప్రయోగము కారణమని పక్కాఁగించుచున్నది. [3] "శతదాయాతి ఆవశ్యకాథమన్యాయోరితినిః ఆవశ్యకేణినావశ్యయం నిషేధః సూత్రే ఆధమన్యాయో దేనతత్సూత్రోక్త్యాహోపక్షణాత్ || అతఏవ అంశంహరితినిదేశస్సంగచ్ఛతే" ఇట గారక శేఖరమందు అకేనో, రితిసూత్రమున నాధమన్యాయోదమావశ్యకార్థమునుగూడనుప లక్షణముగా గ్రహించుటకు, అంశంహరితి సూత్రాంతర ప్రయోగము కారణమని చెప్పఁబడియె. (5) "అను తామిత్వత్ర శిష్టహణమోకాకాంతస్యాప్యుపలక్షణమ్. సర్వత్రోదోతోరితి సూత్రే నహైవపు విభావాత్" యని యనుతాం స్త్రియామితి నన్నయ భట్టహసూత్రములోని యుత్త్వమున నోత్వమునుగూడనుపలక్షణముగా గ్రహించుట సర్వత్రోదోతోరితిసూత్రమందలి యుత్వోత్వముల సాహచర్యము గారణమని [యహో] [345 పు)మున

వ్రాయఁబడినది. (6) మఱియు, “ఈదంతా ఇద్వదేవకృతప్రాసావః ఇత్యన్యసర్వోపలక్షణత్వాత్, ఉకారాంతరూపాణి ఉకారాంతరూపవద్జ్ఞేయాని” అని యీకారమాత్రమునకే కార్య కార్యమైన యీసూత్రము సర్వదీర్ఘోపలక్షణమని (యహో] (303) మందే ఘోషింపఁబడియె. (7) సమాసఇతి వృత్తమాత్రోపలక్షణమే సమర్థః పదః ధిరిత్యత్రపదముద్విశ్యయో విధీయతే సమాసాపిః ససమర్థః నిగ్రహవాక్యార్థాభిధానే శక్తస్య సాధు రితిసూత్రార్థస్య భాష్యాభాత్” అని సమాసేఖలు భిన్నైవేతికారిక యందలి సమాసపదము తద్ధితాది సర్వవృత్తులనుపలక్షణముగా గ్రహించుటకు భాష్యకారకృతస్థూతరస్థ సమర్థమాత్రార్థము కారణమని వైయాకరణభూషణసారమునఁ జెప్పఁబడియె.

(8] ఇట్లుపలక్షణావినాశమునకుఁ గారణములు ప్రదేశాంతరస్థములే పెక్కులు గ్రంథాంతరముల యందుఁగ నేక పరిచ్ఛేదములోని (21) సూత్రముదలి మహత్పులింగ గ్రహణమున (39) సూత్రములోని యమహన్నపుసకగ్రహణ మహానశ్యకము గాన నవినాశితము మహత్పులింగ భిన్నములైన యుదంతములకుఁ బృథిక్యుపలక్షణ మనుట గ్రంథకర్త దోషమేమో! తెలియకున్నది. అనేకసమాసప్రాప్తియున్నచో సంతరంగముని కర్మధారయమే ప్రాచీనులచే శిరసావహింపఁబడినందున నిటనన్యవిద్యార్థ (సముధాను) ప్రధానమై బహిరంగమైన ద్వంద్వమును దలంగించి సత్కర్మధాయము నాదరించుచు (1) అమహత్తులయందు నపుసకత్వవిధి పక్షమునుగాని (2) లేక యుపలక్షణపక్షమునుగాని గ్రహించుట శాస్త్రీయమనందగు. ఒకవేళ, దేవదత్తాది భోజనన్యాయమున భాష్యకారులు ప్రత్యేకపరిసమాప్తి యనేకసూత్రములయందుఁ జెప్పినందు నమేమును గత్యంతర మున్నపుడు కూడఁ జిరకాలాశ్రితద్వంద్వమును విడనాడక యట్టి భోజనన్యాయమే

యుపయోగింతుమని ద్వంద్వవాదులందు రేని యట్లయినచో స్వేచ్ఛగా
భోజనన్యాయ ముపయోగింతురుగాక ! బ్ర॥ సుబ్బారాయశాస్త్రిలు
గారుగాని యాంధ్రసాహిత్య పరిషత్పత్రికాధికతులుగాని స్త్రీలింగశబ్ద
మునకు స్త్రీవాచక మనఁగూడదని యభిప్రాయము తెల్పలేదు. బ్ర॥
ప. చి. సీ. రామస్వామిశాస్త్రిలుగారు మాత్రము “మిన్నేను...అమ
హతి యనుట యజ్ఞానవిలసిత” మని యంకను పెనగులాడెదరు. (ఆం.
సా. ప 241 పు) అట్లయినచో. “ధరాపరాగపటలాక్రాంతము మిన్నేరు
రూపంతూభయేతిసూత్రేణ సమంజసమితిజ్ఞేయమ్” అని ముఖ్యవిధ
మహతీనామితిసూత్రముననమహతిమిన్నేటిని శేషణమునకు మున్ద్యక ము
పక్షాంతరముననగు ననుచున్న యహోబలకంక్షితునికే రూపజ్ఞానవిలసి
తమ్ముచెందు. గ్రంథమన్వయించుకొని మాటాడినను బాగుగనుండును.
అయినను దీనింగూర్చి పార్థమూర్తి గారే యంకను వ్రాయుంగలదు నా
కాప్రశంసయేల? ఈద్వంద్వయద్ధోపశమన మమవ్యాసము బ్ర॥ మహా
మహోపాధ్యాయ తాతాసుబ్బారాయశాస్త్రిలుగారే వ్రాసిరి యనఁగా
నాకు మిక్కిలి సంశయముగానున్నది. దీనియందు ననేకమూల శాస్త్రీ
యాంశములే కాకుండ “దుర్యోధనాజ్ఞానులుశ్రీకృష్ణసహాయమును గోరి
నచ్చిరి” యనునట్టి బహుప్రమాదయుక్త వాక్యములు గనంబడు. ద్వం
ద్వాదిని బూజ్యవాచకముండవలయు. వ్యాకరణశాస్త్రమందు యుధిష్ఠి
రుండును నజ్ఞానుండును నుండఁగా ద్వంద్వమున నాదిపదఘనిష్ఠింప
నహుం లేవ్వరని విమర్శించి “ఇద్రపుత్రత్వాద్విజ్ఞోరం శత్యామ్నాగ
త్వాద్వాఅభ్యహితత్వమర్జ్యకేవ్యస్తీతతః తేననియమస్సిన్యతీతిభావఃఅను
చుఁ బూజ్యతలో ధర్మరాజునకు దీసిపోడని యెంచి ధర్మరాజు పెద్ద
వాఁడుగాన భ్రాతుశ్చేతివార్తి కమున మొదట నుండవగినవాఁడనిభాష్య
తాత్పర్యము వ్యాఖ్యాతలు నిశ్చయించి “యుధిష్ఠిరార్జునా” అని

పూజ్యుడైన ధర్మరాజునెడనే యితవిచారణ జరుగఁగా శాస్త్రులుగారు
 ద్వంద్వములో నజ్ఞుని నావలకు ద్రోసి దుర్యోధనుని వాదిపీఠ మెక్కిం
 చిరి. ఒకవేళ నజ్ఞునుండు పార్థమూర్తియే కానఁ బకృత వైరముతో
 నటులుచేసి యాయుపార్థమూర్తి నేయూదిని నాదరించిరి కాఁబోలుమఱియు
 శాస్త్రులుగారికిఁ బూజ్యతాస్వరణమున ననిత్యత్వ బుద్ధియున్న దేమో!
 అట్టిదివారికి సహజమైనయెడ దానికి నేనేమియుననఁజాలనుగాని “సర్వ
 ఏవప్లుత స్సాహస మనిచ్ఛతా విభాషావ క్తవ్యః॥ అనినయగ్నే దితిసూ
 త్రస్థ భాష్యులు శాస్త్రుత్యాగ స్సాహసంతేన శాస్త్రమత్యజతా
 భియు క్తస్మరణాత్సర్వ ప్లుతోవిభాషావిధేయఇత్యర్థః అనినకైయటమ్మును
 దృష్టాంతమై మిక్కిలివిరోధించు నేమో గదా!! “శ్రీకృష్ణసాహాయ్య”
 మనుట యుక్తమ్ము. ఏమేమో తప్పలెన్నినాఁడనని యాగహింపక
 స్వధర్మాదులందు మధ్యమత్వము వహించినారాయణనామమ్ము ముఖ
 మునవీడని నరుండనైననన్ను శాస్త్రులుగారుమన్నింతురుగాక! ఓసుధీమ
 ణులారా! పూర్వోక్తలోకవేద శాస్త్రములయందు నన్యపదార్థప్రధాన
 త్యాదులుగల బహుప్రవృద్ధివృత్తులకును న్యపదార్థ ప్రధానత్వముగల
 కర్మధారయ వృత్తికిని బ్రాప్తియున్నచోఁ గర్మధారయ మంతరంగమని
 శిరసావహింపఁ బడినది. నేటికి నట్టిపూజ్యవృత్తి నిరసింపఁ బడెనేని
 యన్యపదార్థప్రధానుల కియ్యదికాలముగాని న్యపదార్థ ప్రధానులకు
 నేమాత్రమును గాలముగాదని యెంతయు జింతనొందెద! ఇట్టితత్వరుష
 వృత్తికర్మధారయంబును శాస్త్రంబున నేచంజాలినపౌరుషవృత్తి
 పండితేంద్రుం డేద నైననుండునేమో చూడంగోరెద.

(4. వ వ్యాసఘట్టము.)

(సశేషము.)

(కొంత కాలము నిరీక్షించి ద్వంద్వవాదుల వ్యాసముని లోని ప్రమాదములు తిరిగి ప్రకటింపఁబడు.)

ఇట్లు సుధీమణి విధేయుఁడు
కల్లూరి వేంకటరామశాస్త్రి

17-7-1917

పేరికాశీనాథశాస్త్రిగారి యభిప్రాయము.

బాలవ్యాకరణ సుప్తార్థప్రకాశిక

(ఈ 11-7-1917 సంగ్రహమున పేజీలు 4-18-25 తేదులందును మొయి
2 తేది యందును వ్యాసఘట్ట రత్నాకర చతుష్టయంబుతో వెల్వడి,
బ్రహ్మశ్రీమహామహోపాధ్యాయ తాతాసుబ్బారాయశాస్త్రి ప్రముఖ
విరచిత ద్వంద్వయుద్ధోపశమనవ్యాసంబును దలమున్న లొందించి య
దుగంటించు బ్రహ్మశ్రీ కల్లూరి వేంకటరామశాస్త్రి ప్రణీతముద్రిత
ద్వంద్వోపశమనవ్యాసంబును బరికించిన కూలంకషపాండితీధురంధర బ్ర
హ్మశ్రీ పేరికాశీనాథశాస్త్రిగారివారిచే నొసంగబడిన యభిప్రాయము

ద్వంద్వోపశమనమండలి శాస్త్రియవృత్తి

శ్లాఘన

విబుధేంద్రులారా

“అమహన్న పుంసకములకు నదంతములకు మువర్ణకంబగు” నను
బాలవ్యాకరణ సూత్రములోని యమహన్న పుంసకశబ్దము ద్వంద్వము
గాఁ జెప్పందగినదియా? లేక కర్మధారయముగా నంగీకరింపదగినదియా?
యని యాలోచింపవలసియున్నది. ఇచ్చటఁ గర్మధారయమే శాస్త్రజ్ఞు
లచేత శిరసావహింపఁదగియుండు. కర్మధారయమే లక్ష్యసంస్కారపిద్ధి
నిర్వాహకమై వెలయుచుండెడి. వ్యవస్థాపకమున బహిరంగముయి
శాస్త్రమార్గమునకు దూరవతిక ముచున్నందున దూరమగినది.

జగద్రక్షకుండుదైవము సౌమ్యుడు మిత్రము, తీర్థుడు [గురువు] ప్రధానుడు (మంత్ర) శూద్రాంతరుడు—ఇత్యాదిప్రయోగంబులు ద్వంద్వ సమాసమున సిద్ధింపనేరవు. కానఁబండి తాదరణీయముకాదు. కర్మధార యొక్క ప్రాశస్త్యము క్తప్రయోగములయెడ సాధకంబుగానఁ బండిత పరి గ్రహ్యమయినది. అందున బ్రహ్మశ్రీ కల్లూరివేంకటగమశాస్త్రులగారి చేత రచియింపఁబడిన గుప్తార్థప్రకాశిక యందు నిర్వచనచేయఁబడు కర్మధారయార్థము సర్వవిధంబుల సరసంబగు.

ఇదమేవసర్వరమణీయం నిర్దుష్టమితి ప్రతిశృణోతి పేద్యఃనామక
కాశీనాథవిద్యత్క-వీంద్రః॥ 26-6-1927

కోవిదవర్యులారా! వ్యాకరణాది శాస్త్రములందలి పాండితీచండి ముంబున విద్యత్పదంబునకును, నుభయభాషాసర్వంకషసాహితీ కవితా కొశల్యంబులంజేసి కవీంద్రశబ్దంబునకును నహుతైన గాశీనాథశాస్త్రుల వారి యాయభిప్రాయమును జూచితిరిగదా!! ఇట్టి ప్రతిభావంతులగు పండితరత్నంబులకు వాదతారతమ్యంబు తెలియనగుంగాని యెదులకుఁ బరమార్థంబెట్లు తెలియంగలదు ఒక నే శ న ట్టి తారతమ్యపరిశీలనా పాటవము పండితులలోఁ గొందఱకున్నను జూచుమందికిఁ బరశ్రేయస్స హానగుణమ్ము గగనకుసుమాయ మానంబగుచున్నయది. తత్సమపరి చేచ్ఛదంబున విశ్వకర్మాదులకు స్త్రీత్వంబును, గంధరాదులకు గ్లీబత్వంబును నతిదేశింపఁబడలేదే? అట్లేప్రకృతసూత్ర మున గీర్వాణభాషలోఁ బులింగములగు వృషభః వృక్షః ఇత్యాదులని మిశ్రమయి యావదమహాత్ములకును సంపుంసకత్వమునతిదేశించి మువర్ణ కము విధింపఁబడుచున్నయది. “ముఖిచంద్రునకు నాహ్లాదకత్వ” మగు గోగ్నో వాక్యమున ముఖిమనఁ బుత్రత్వమతిదేశించి యాహ్లాదకత్వ

మును విధించుచోఁ జంద్రునకు నాహ్లాదకర్తవ్యము లోకసిద్ధంబనియు, నట్టి గుణంబు ముఖమందు నారోపింపఁబడు చున్నదనియుఁదోచుచున్నట్లు ప్రకృతకర్మధారయ సమాసమందుఁగూడ నపుంసకములకు మువర్ణకములోక న్యాయసిద్ధంబుగా న వేతవిధి సూత్రమక్కఱలేదనియు నట్టి మువర్ణకమునంస్కృతభాషలోఁ బాలింగములగు వృక్ష వృషభాదిశబ్దములకు నీభాషనునలిదేశమూలకమగుచున్నదనియు స్పష్టపడుచుండె. ఈసూత్రమున నపుంసకములకు మువర్ణకము గమ్యమానమయి వేత సాక్షాత్తుగా విధిసూత్రము లేనందున “అన్యశ్శూద్రః శూద్రాంతరమ్ మయూరవ్యంసకాద త్వత్సమానః” బైనదాహరింపఁబడిన నపుంసక శూద్రాంతరాది శబ్దములకుఁ జేలుంగున మువర్ణకమురాకలోకప్రయోగానుసారమున డువర్ణంబుగలిగెడు. ౪) త్యేకముగా ద్వంద్వవాదుల మతమందు నపుంసకములకు మువర్ణకము విధింపఁబడుచున్నయెడ “దృష్టాంతస్యాపితు పురుషారంభోనివతఃకోభవతి యను స్థానివత్సూత్రాద్వంతౌటకితావిత్యాది సూత్రస్థభాష్యంబున [1] శూద్రాంతరము [శూద్రాంతరుఁడు] (2) తీర్థము (దీర్ఘఁడు) [3] సౌమ్యము (సౌమ్యఁడు,) మిత్రము (4) అధికిమా (అధికుఁడౌ) పండితరత్నము—ఇత్యాదికముగా డువర్ణకాంతములగున నేకలోక దృష్టప్రయోగంబులు మువర్ణకంబుతో భ్రష్టప్రయోగములు గావలసివచ్చును. కానఁగర్మధారయమే బహిర్భూతసముదాయ ప్రధానమయిన ద్వంద్వముకంటె సంతరంగమయినందున శాస్త్రీయము ను స క ల ల త్య ని ర్వా హ క ము ను నగుచున్నది.

[2] స్త్రీలింగపదమన్న యర్థమందు స్త్రీవాచకశబ్దము వర్తిల్లున న్నందులకు భాష్యకైయట శేఖరాదిగ్రంథములేకాకుండ. 279, 317, 320, పౌరటలయందు నహోబలహరిణియంబును బ్రమాణములుగా నమరంగణ పాఠముఁగైగఱచేత ది 2 ఫిబ్రవరి 1916, ది 1 ఆగష్టు 1916

స||రపు దేశమాతపత్రికలయందుఁ జూపబడినవి. “సరస్వత్యాతుమిన్నే
ఋశివజటావాసిని ఇత్యుదాహృతం తత్రనకేవలం స్త్రీసమత్వం కింతు
స్త్రీవాచకత్వమవ్యాహతమే వేతితద్రూపమపిసాధ్యేవ” యని 320పా
రటలహో) స్త్రీలింగమన్న యర్థమందు స్త్రీవాచకము వర్తించుననుటకు
నుదాహరింపబడఁగా ద్వంద్వవాదులు, మిన్నేఋకూడమహాతియనియే
యహోబలపండితుని తాత్పర్యమనియు. అమహాతియనుట యజ్ఞానవిలసి
తమనియుఁ భాద్రపదమాసాశ్వయుజమాసాంధ్ర సాహిత్యపరిషత్పత్రిక
యందు (241పు) శాస్త్రమర్యాదలు మీటి విచ్ఛలవిడిగా ననర్థమైన
యర్థములు వ్రాయందొడంగిరి. “ఆపత్కలేనాస్తి మర్యాదా” అను
లోకోక్తిగలదుగదా!! మిన్నేఋమహాతియనుట యజ్ఞానవిలసితమే యయి
నచో ధరాపరాగపటలా క్రాంతంబు మిన్నేఋ రూపంతూభయేతి
సూత్రేణ సమంజసమతిజ్ఞేయమ్, అనియహోబలపండితుండే యమహా
తియైన మిన్నేటివిశేషణము “ఉభయవిధ మమహాతీనామ్” అను సూ
త్రమున మువవర్ణకాంతముగా వికల్పమున నగునని యుద్ధోషించుచుం
టచేత, నట్టిపూజ్యనకే యాయజ్ఞాన విలసితంబు చెందుచుండుగదా!
ఆహా ఏమీ! యాయజ్ఞానవిలసితప్రభావము!! కోవిదవర్యులారా! స్త్రీ
వాచకద్వంద్వార్థ నిర్వాహకుల పత్రికలయందు నాత్మస్తుతి పరనిందల
యుక్తులుదక్క బ్రహ్మశ్రీ తాతాసుబ్బారాయశాస్త్రి ప్రణీత ద్వంద్వ
యుద్ధోపశానంబునకు ఖాడనంబుగాఁ బైఁగనంబఱచిన దేశమాతపత్రిక
తేదులందు వెల్వడిన బ్రహ్మశ్రీ కల్లూరివేంకటరామశాస్త్రి కృతద్వం
ద్వోపశ మనవ్యాసంబునకు సమాధానయుక్తు లెవ్వయుగానరావు!
కావున సదుత్తరం బీబడునేమో! కొంతకాలము నిరీక్షించి సమరాం
గణపార్థమూర్తి నామముపార్థకంబగునటులు, రచింపఁబడిన సమరాంగ
ణ పార్థమూర్తీయమ్మును (1) ద్వంద్వోపశమనంబును (2) బుస్తకరూ
పంబున ముద్రింపించి గుప్తార్థకాళికకుంజేర్చి పండితప్రపంచమునఁ

బ్రీకటింపఁబడును. అనసరమని మాకుఁదోఁచునపుడెల్లను మాకుఁ
బంపఁబడు పండితాభిప్రాయంబులు సత్యార్థప్రదశానంబునకై ప్రతికల
యందుఁ బ్రీకటింపఁదము. కాశీనాథశాస్త్రిలవారు పరిపంధిపండితగజపం
చాస్యమూర్తులేకాకుండ నామంబున సైతము పంచాస్యమూర్తులుగాన
వారియభిప్రాయంబు మొదటఁబ్రచురము నేయంబడియె.

ప్రకృతప్రకరణంబు నకుందగిన శార్దులవిక్రీడితవృత్తము || జేజీ
యాదమహన్న పుంసకపదంద్వద్వేనదుష్టోపిణా | త్యక్తంనిర్మిత కర్మధా
రయసమాసార్థేనసత్సమ్మతమ్ | స్త్రీలింగార్థవిశేషరూఢిసరణౌ స్త్రీవా
చకాఖ్యంపదం | శాస్త్రజ్ఞైస్సకలైః సమాహితతయా శ్లాఘాపదంప్ర
పుతాత్ ||

ఇట్లుఁబుధేంద్రవిధేయుఁడు
ప్రతివాదిభయంకరము రాఘవాచార్యులు.

బాలవ్యాకరణ గుప్తార్థప్రకాశిక

6—2—1928

—:•:—

కర్మధారయ జయ శ్రీభేరీభాంకరణము.

గీతిః || సత్కర్మధారయజయ |

శ్రీభేరీభూరిభాం కృతిజయతాత్ |

అమహన్న పుంసకపదా |

ద్రభష్టాపాద్యద్వవృత్తిరస్తమగాత్ ||

విబుధేంద్రులారా!!

బ్రహ్మశ్రీ మహామహాపాధ్యాయ తాతాసుబ్బారాయశాస్త్రి
ల వారు 1917 సం॥రము ఫిబ్రవరి నలలో వెలువడిన నెలసం॥ర భాద్రప

దాశ్వజయుమాసాంధ్ర సాహిత్యపరిషత్పత్రికలో ద్వంద్వయుద్ధోపశమనమను పేరంబరఁగు నొక వ్యాసమ్మును ద్వంద్వ సాధకమ్ము గానఁబఱచుచున్నదానిని లిఖింపఁగాఁ బిమ్మట నేను దేశమూతపత్రికలో నాటగు వ్యాసఘట్టములుగా విభజించి సమాధానము లిచ్చుచు మొదలితేది చతుర్థవ్యాస ఘట్టాంతమునఁ బ్రతిభటులు నావ్రాసినగ్రంథముపై నేమి లిఖింతురోకాంతకాలము నిరీక్షించెదనిన సశేషముగా నూరకుండితి. అట్లు మొదలునెల 2 తేది నుపరమించిన నావ్యాసంబునకు నిప్పటికి (20—1—18) జరుగుచున్న సవమ మాసమ్మున ననఁగా నీజనవరి నెలలో వెలువడిన పింగళ సం॥ర భాద్రపదాశ్వయు జమాసాంధ్ర సాహిత్య పరిషత్పత్రికలోఁ బ్రతి ప్రసవముగా బ్రహ్మశ్రీ సుబ్బారాయ శాస్త్రిలవారి వ్యాసము శీఘ్రోదయమయి భూపతనంబు నొందనడి. ఇంతయతిదీర్ఘ కాలము తడవయినను దగిన సమాధాన హేతువులుతోఁపక, యెట్టట్టో దీర్ఘలోచనతో లేనిపోని సూత్రమ్ము పన్ని నిడుదగాఁగ నొనర్పఁబడిన యావట్టిదుర్బల స్థూలకాయ వ్యాసంపు గుట్టును నిట్టికాలాతిక్రమణ దోషమునందేసి బుద్ధిమంతు లాహింతు రేమోయని యులికిపడి మనంబున నంకోచించుచు సుబ్బారాయశాస్త్రిలుగారు తాదృశ దోషమ్మును గ్రమ్ముకొనుటకై “నావ్యాసమును వారివ్యాసమును సావధానముగఁజిత్తగించిన యెడల వారియాక్షేపణములు నావ్యాసమునకుడగులలేదనియు, దగిలినట్లు తోఁచనవానికి నావ్యాసమునందే సమాధానములున్నవనియు, విమర్శకులగు పండితులకు స్ఫురించును. కావున నేను వేలుగఁగ సమాధానము వ్రాయనక్కఱ లేదనునది మొదటి క్కారణము. ఇత్యాదికముగా మూఁడు హేత్వాభాసలు ప్రకటించిరి. ఇట్టివి జూలై 11 తేదీన నుభయభాషాపండిత్య చండిమోద్దండలగు మేఁకటిబాధ శాస్త్రిగారు నానాదంబునకు నామోదంబుగాఁగ నిచ్చివచ్చి యభిప్రాయపడుచు ప్రబుద్ధము చేసిన ప్రతివాది భయంకర నాకువాచా

ర్యవర్జ్యుల వాక్యశైలియే తిరిగియీవ్యాసమును వ్రాయఁగాఁ దమ్మును
 బ్రోతసహింపఁ జేసెననియు శాస్త్రులుగారు నిక్కిము దాఁపనేలయని
 వక్కాణించుచున్నారు. అట్టి ప్రోత్సహోత్పత్తి కాలంబున నిప్పటికిఁ
 జరకాలంబయినదిగదా!! ఎంతో చిరకాల మాలోచించి యాలోచించి
 శాస్త్రులవారు నీరసంబైన యీవ్యాసమును నారసంబుగాఁ జూపుట
 కై తమ యావచ్చక్తియు ధారవోసిరిగాని తుట్టతుదకు నియ్యది దన
 మేడికాయవాటమును జెప్పక చెప్పచుండెడు. హేమదుగ్ధకంబను నామ
 మాత్రంబునమధురమ్మగు మేడికాయ యేటికి మేటికాయ యయ్యెడు?
 కాన నది యుక్తంబు. ఈవాదముతో ద్వంద్వముగాఁగ నుండిన స్త్రీవా
 చక వివాదంబు తన నామమునకుఁ దగునట్లు శుద్ధాంత రంగము నొం
 దినది ఇఁక ద్వంద్వవాదములో నిష్కారణముగా నేతెంచివంచింపఁ
 జూచిన బ్రహ్మశ్రీ సుబ్బారాయ శాస్త్రులవారు బాల్యాదిగాఁ దమకట
 చెడు విద్యయంతయు నుపయోగించి వంకలంగనంబఱుచుచు రణరంగం
 బున మహాశూరులువోలె నెత్తినపడగ పడిపోకుండ నిలుబెట్టుదమని
 యెంచిరిగాని యయ్యది యన్యథాయయ్యె. ద్వంద్వమవలంబించినచో
 మీఁదు మిక్కిలి దోషములు సైతము దొరకొనుచున్నవి. అందున ని
 దియే కడసారి యని మళ్లు మొగంబువెట్టుచుఁ గొంచెము “స్ఫటాటో
 పోభయంకరః” అను వచనమును మాత్రము సార్థక పఱుచుచున్నా
 రు. సుబ్బారాయ శాస్త్రులవారు తమపేరు ప్రతిష్ఠలకుఁ దగునట్టా మా
 త్రము స్ఫటాటోపము చేయుటయు సహజముగాని యది వింతగాదు.
 సుధీమణులారా! పూర్వాపరవ్యాసంబులందుఁ బ్రతిభటుల న్వవచన
 వ్యాఘాతంబులును బునరుక్తిదోషములును దెలియుటకై వారి వివాద
 సారాంశములతో నుండిన సమరాంగణ పార్థమూర్త్యు ద్వంద్వోప
 శమనవ్యాసంబులు ముద్రింపఁబడుచున్నవి. కానఁ బునరుక్త్యాదిదోషం
 బులతో నిండిన శాస్త్రులవారి యీవ్యాసమును నిపుడు స్థలీపులా క

న్యాయమున నేముచుక మెత్తికొని దీని పసబయ్యుతి చెరుగాక! అవ
నరమనితోచు నెల్లయెడలను విపులంబైన వినరణము న్వబ్బకాలము
లో వెల్వడు పైవ్యాసముల ప్రకటనకాలంబున నచ్చొత్తించి ప్రకటిం
చెద. కాన నవధరింపుడు.

(1) ప్రతిభటులశంక:—“ఈప్రథమ వ్యాసఘట్టమున నాకొక
సందేహము పొడముచున్నది. బాలవ్యాకరణమందలిడు జ్ఞునర్ణక విధా
యః సూక్రిములోని పులింగ నపుంసక లింగశబ్దములు శాస్త్రీయలింగ
తత్పర్యమున వాడబడినవని వీరు తలఁచెదరా? లేక తాకికలింగతా
త్పర్యమున వాడబడినవని తలఁచెదరా?” యని సుబ్బారాయశాస్త్రుల
వారు బాలవ్యాకరణకర్త యభివ్రాయము పైసూత్రములలో తాకిక
లింగమనియా? లేక శాస్త్రీయలింగమనియా? యని రెండు పక్షములు
గా నెత్తుకొని శాకించుచున్నారు ఇట్టిశంకచేత వీరు డుజ్వేధిసూత్రమును
మునర్ణకవిధిసూత్రమును బాగుగాఁ బరిశీలించిరో లేదోయని నాకు
సంశయ ముప్పతిల్లుచున్నది. అందమైన యీశంకచందమెట్టిదో తెలి
యఁగా నీసూత్రముల యర్థమును నించుక చర్చించి చూపెద.

బాల. తత్సమ. సూ. 22 పులింగమగు మహద్వాచకమునకు
డుజ్జగు. ఇట మిత్రము, దైవతము—ఇత్యాది మహన్నపుంసకములను
దప్పించుటకై పులింగశబ్దంబును; వృషభము (వృషభః) మేషము (మే
షః)—ఇత్యాద్యమహత్పులింగమును (తిర్యగ్జంతువులను) దప్పించుట
కై మహత్పదంబును గ్రహింపబడినవి. ఇట్లు డుజ్వేధాయకసూత్రములోఁ
బులింగశబ్దముచే శాస్త్రీయపుంస్త్వంబును మహత్పదంబుచేదిత్యక్సాబంధి
భిన్నసురాసురాది నిష్ఠపుంస్త్వంబు నుభయంబును నుభయపదంబులచే
తఁజెప్పబడినవి డుజ్వేధాయకసూత్రములోని పులింగమహద్పదంబులుభ
యంబుచేతను శాస్త్రీయతాకికపుంస్త్వంబు లుభయంబును గ్రమంబుగా
గ్రహించు నావిశ్యకత నృప్తపడుచుండ, శాస్త్రులకారి కీసూత్రములోని

పులింగశబ్దమున కర్థము శాస్త్రీయలింగమో! లేక లౌకికలింగమో! తెలియక సంభేదముగా నున్నదియట. గోవును వృషభంబును గొని రమ్ము—అని చైత్రుని పైత్రునితో జెప్పిన వాక్యములో గోశబ్దంబునకు శ్రీగవియను బుంగవంబున కర్థముండినను, పుంగవంబును బోధించువృషభశబ్దమీవాక్యంబున నుండిన గోశబ్దమున కిటు శ్రీగవియే యర్థమగుంగాని యిదియూ? లేక యదియూ? యనిన యేశంకయుఁ బొడమదుగదా! అట్లే ప్రకృతసూక్తినించును లౌకికపులింగవిశేషము నుబోధించుమహచ్ఛబ్దమునుండిన పులింగశబ్దమునకర్థము శాస్త్రీయలింగమే యర్థమగుంగానఁ బులింగశబ్దార్థము శాస్త్రీయలింగమా? లేక లౌకికలింగమా? యన్న యేశంక యెన్నఁడును జేయఁగూడదు. కాన శాస్త్రులవారి మొట్టమొదటిశంకయే మిక్కిలి యసందర్భముగా నున్నయది. అంతఁండితులగు మహామహాపాధ్యాయ తాతాసుబ్బారాయశాస్త్రులవారిప్రశ్న యసందర్భమనంగలమా? కాదు. మనకే యీప్రార్థనశంకసహితము బ్రహ్మపక్షముగా నడ్డపడ్డదనుకొంట యుక్తము. “గోబలీవర్దమితి గావఉత్కాలితపుంస్కా (నిష్కాసితపుంస్కాః) వా హాయచవిక్రీయాచ ప్రీయవావశిష్యతే॥ యనినత్యదా దీనినర్వేరితి సూత్రస్థభాష్యంబును “ప్రీయవేతి తతశ్చాత్రగోశబ్దః శ్రీగవీణామేవవాచకః॥ అనిన యత్రత్వకై యట గ్రంథమును జదివిన శాస్త్రులవారసంగతమైన ప్రశ్న వ్రాయుదురా? ఆరీతిగే నలవడదు. మన కేయర్థముకాలేదా. గగనకుసుమగంధాయమానమైన యీశంకాగంధము శాస్త్రులవారి మానసమధుపంబు నీపొత్తము దిన్నిదళములవ అకు నాకర్షించి భ్రమింపఁజేసినందునకు నెంతయు వింతనొందుచున్నాఁక. ఇతను మువ్వకవిధాయకసూత్రార్థమును గొంచెము జీర్చింతము.

బ . వ్యా. తత్స. 39 సు. అమహన్న పుంసకముల కదంతము. లకు మువర్ణకంబగు. — ఈసూత్రముందలి నపుంసకశబ్దమున శాస్త్రీ యలింగము తలంపబడునా? లేక, లౌకికలింగము తలంపబడునా? యనిన శాస్త్రులవారి ప్రశ్నము సరియో కాదో యాలోచింతము. ఈసూత్రములోని నపుంసకశబ్దమున గొన్నిచోట్ల శాస్త్రీయలింగంబును గొన్నిచోట్ల శాస్త్రీయలౌకికలింగంబు లుభయంబును గ్రహింపనగుంగాన నీశబ్దంబునను నేపక్షమని శంకించుట సమంజసముగా నేరదు అమహత్తు లయందు నపుంసకత్వమతిదేశించు నీసూత్రములోని నపుంసకశబ్దమున దైవతాదిపదార్థములయందు శాస్త్రీయలింగము తలంపబడు. మఱియుఁ ప్రకరణాదివశంబున నుభయంబును జేకొనంబడు. అది యెట్లంటిరేని వినుండు కువలయానంసము. విషమాలంకారము॥

శ్లో॥ నపుంసకమితిజ్ఞాత్వా తాంప్రతిప్రేషితం మనః।

తత్తుతత్రేవరమతే హతాఃపాశినావయమ్॥

“నపుంసకమ్మని యెఱిగి ప్రియురాలింగూర్చి మనము (మనః) పంపబడఁగా, నయ్యది యక్కడనే రమించెడి.” ఇత్యాదికముగా నీశ్లో కము నాంధీకరించుచో ‘మనము, అనుచోట “తత్సంభవేతు శాస్త్రీయ విశిష్టే లౌకికే శాస్త్రీయమపిశబ్దతో బుధ్యతేతథానుభవమ్॥ అనుష్ఠి యామితిసూత్రస్థ శేఖరగ్రంథవచనంబు శాస్త్రీయలౌకికంబు లుభయం బును నవశ్యము గ్రహింపఁదగియుండు. ఇట్లు యథాసంభవముగ సూ త్రస్థనపుంసకశబ్దమున శాస్త్రీయలౌకికలింగము లుభయంబును స్వీకరిం పఁదగియుండఁగా, మువర్ణకవిధాయకసూత్రములోని నపుంసకశబ్దమున శాస్త్రీయలింగమగునా? లేక, లౌకికలింగమగునా? యన్న శాస్త్రుల వారి యన్యతరపక్షశంకయెట్లు సంగతంబగు? కావునఁ బైసూత్రద్వయ మందును నసందర్భశంకలమూలమున నగాధపాండిత్యశైలితో వ్రాసిన శాస్త్రులవారి గ్రంథ మయోమయంబై కొఱుకఁబడ శక్యముగాక

యున్నది. ఆహా ! శంకయే పెక్కు-శంకలను బుట్టించుకొనుచుఁ బ్రబలుచున్నది.

(2) “శంకావాక్యము:—శాస్త్రీయలింగతాత్పర్యముల వాడఁ బడెననుపక్షమున దైవతశబ్దము సహజముగా నంపుంసకలింగమైయుండదాని నపుంసకత్వసిద్ధికై యగతికగలిభూతమయిన “సామాన్యే నపుంసకమ్” అనుప్రవాద మంగీకరింపనేల? ఈపక్షమున వృషభాదిశబ్దములు నపుంసకములుగఁ దలంపఁబడుచున్నవను వీరివాక్య మెట్లు సంగతంబగును?”

ఉత్తరము:—తత్సమ. 39 సూత్రమునకుఁ బ్రతిభటులు సామాన్యదృష్టితో సర్థముచేసికొనుచు “నమహన్నపుంసకములగు ఋతౌదిశబ్దములకే మువర్ణకము గలుగంగాని నమహన్నపుంసకమయిన దైవతశబ్దమునకును నమహత్పులింగములగువృషభ వృతౌదిశబ్దములకును మువర్ణక మెట్లుసిద్ధించునని శంకించిరి. పిమ్మట సమరాంగణపార్థమూర్తిగారి మతమవలంబించి నేను “సామాన్యే నపుంసకమ్” అనున్యాయంబున దైవతశబ్దమునకు నపుంసకలింగవిహ్వాంబగు మువర్ణకంబును పాఠించితిగానిశాస్త్రులవారన్నట్లు నాప్రథమవ్యాసఘట్టమ్మన నపుంసకత్వమును సాధింపలేదు. అట్లే అమహత్పులింగములగు వృషభవృతౌదిశబ్దములకు (2:) సూత్రమున మహత్పులింగవిహిత దుష్వర్ణకము రానేరదు. గాన నీన్యాయవశమ్మున నపుంసకలింగవిభక్తియగు మువర్ణకమ్మునకే పాఠంబులై తెలుంగున నయ్యవి నపుంసకలింగములగునని సమాధానము చెప్పితి. విశేషవిధానములేనిచో లింగసర్వనామంబగు నపుంసకలింగమ్మయితద్విభక్తి నిరాతంకముగా సిద్ధించుగదా! “నకేవలాప్రకృతిః” ఇత్యాదీన్యాయవచనంబునఁ గేవలాప్రకృతియెట్లు ప్రయోగింపనగు? కావుననే “గుణేశుక్లాదయఃపుంసి” యను నమరనిఘంటుశ్లోకమును వివరిం

ద్వం ద్వో ప శ మ స ము.

చుతఁజిని “గుణిత యద్యపిశుక్లంయాఽమ్ ఇత్యాదావిశేష్యసిఘ్నైశ్చే
ష్యతే; తథాపివిశేష్యానుపాదానే ప్రాప్తస్య సామాన్యే నపుంసకమిత్య
స్యాపవాదోఽయమ్” అని విశేషవిధానాభావంబున నపుంసకలింగమయి
తద్విభక్తివచ్చునని భట్టోజీదీక్షితపుత్రభానోజీ దీక్షితకృతరామాశ్రమి
యమ సమరవ్యాఖ్యయం దుదాహరింఁబడియె.

(స శేషము)

బాలవ్యాకరణ గుప్తార్థప్రకాశిక

13—2—1918

(పూర్వపత్రికా వ్యాసానుసంధానము)

కర్మధారయజయ శ్రీభేరిభాంకరణము.

గీ॥ సత్కర్మధారయజయ! శ్రీభేరిభూరిభాంకృతి జయతాత్

అమహన్నపుంసకఃదా! ద్భ్రష్టాసౌద్వంద్వవృత్తి రస్తమగాత్ ।

ఆ॥ గీ॥ గౌరవధీః కల్లూర్య! న్వయవేంకటరామశాస్త్ర్య హంతుగదే
యమ్

తాతాసుబ్బారాయా! ఖ్యశాస్త్రీవరమభి మహామహోపాధ్యాయమ్ ।

(3) మఱియుఁ బ్రథమవ్యాసఘట్టమునందు “ముఖచంద్రునకు
నాన్లొదకత్వమమరెను”నిత్యాది వాక్యములనుదాహరించి యిట ముఖ
మండఁ జంద్రత్వాతిదేశముతో నాన్లొదకత్వము విధింపఁబడురీతిని, నీ
సూత్రమునందును నుద్దిష్టములగు నమహాత్ములయందు నపుంసకత్వాతి
దేశముతో మువర్ణకము విధింపఁబడుననియు, బహిర్భూతసముదాయ
ప్రధానముగు ద్వంద్వము బహువ్రీహివోలె బహిరంగముగాన స్వపదా
ర్థప్రధానమయి యంతరంగమయిన కర్మధారయమే యీసూత్రమున

శాస్త్రీయమనియు, ద్వంద్వమశాస్త్రీయమొక్కటియేకాక, మీ దుమిక్కిలి లక్ష్యదోషములు సైతము నమకూరుననియుఁ జెప్పి కొన్ని లక్ష్యములుదాహరించిరి. శాస్త్రులవారు కర్మధారయముకంటె ద్వంద్వమే యిట శాస్త్రీయమని సోధించి స్వపక్షనిర్వహణము కావించుకొనలేదు. వీరు బహుగ్రంథవిసరద్రవ్యసంబుకై యమహన్న పుంసకసూత్రమునఁ బ్రకృతాంశమునకు దూరవర్తియగు నుద్దేశ్యవిధేయభావ విచారణమును నల్పి చిట్టచిరకుఁ గొంచెము ప్రకృతమార్గమునకు దయచేసి యిట్టనిరి. “మఱియు, నపుంసకములకు మువణమువచ్చుననియు నమహత్తులు నపుంసకములగు ననియుఁగదా శాస్త్రులవారి వాదమునందలి ఫలితార్థము. అట్టిస్థిలో నమహత్తులకు నపుంసకత్వాతిదేశద్వారమున మువర్ణకమును విధించుటకంటె నమహత్తులకు సాక్షాత్తుగా మువర్ణకమును విధించుటయే యుచితమయియుండదా?”

ఉత్తరము:—అమహత్తులకు సాక్షాత్తుగా మువర్ణకమును విధించుచో నపుంసకములకుంగూడ సాక్షాత్తుగా మువర్ణకవిధి తప్పదు. ద్వంద్వముచెప్పి సాక్షాత్తుగా మువర్ణకము నపుంసకముల కెల్ల విధించితిమేని ధనము, వనము ఇత్యాదిలక్ష్యంబులందుంబలె దీనికి బాధక సూత్రము లేనందున “దృష్టాంత స్యాపితుపురుషారంభోని పతకోభవతి” యను స్థావత్సూత్రాద్యంతౌటకితా విత్యాదిసూత్రస్థభాష్య వచనంబుచే నీ సూత్ర మీక్రింది లోకప్రసిద్ధప్రయోగంబులందును బ్రవర్తిల్లెడు. ఉదా- తీర్థఁడు (గురువు) పదేశించుచున్నాఁడు— అనుటకు బదులుగా, తీర్థయుపదేశించుచున్నాఁడు—అనియగు. తీర్థము పూజ్యము—అనుటకు మాటుగా, తీర్థములు (గురువులు) పూజ్యములు—అనవలసియుండును మనుష్యసేవ=మనుష్యసూత్రమ్! అన్యశ్శూద్రః= శూద్రాంతరమ్; అన్యో రాజా=రాజాంతరమ్-ఇత్యాదులు మయూరవ్యంస కాదయశ్చ”(2-1-72 అను పాణిని సూత్రమున నిష్పన్నములయి సంస్కృతభాషలో నపుం

సకములయ్యె ఈమునర్జకవిధిసూత్రమున ద్వంద్వవృత్తి చెప్పినచో—
 మనుష్యమాత్రుఁడు వివేకముగలవాఁడు—అనుచో, మనుష్యమాత్ర
 ము వివేకముగలవాఁడు—అని చెప్పవలసియుండును. శూద్రాంతరుఁడు
 కృషిచేసినాఁడు—అని పలుకకతీరదు. రాజాంతరుఁడు పాలించినాఁడు—
 అనుచోట్ల రాజాంతరము పాలించినాఁడుఅని యనినవిసియుండును. కో
 విదులారా! ద్వంద్వము సూత్రమున రచించుకొన్నయెడల నెంతపరిహా
 సాస్పదమగు ప్రయోగంబులునోటఁ బెట్టవలసియుండునో! చూచిరిగదా!
 మఱియు, మిత్రము దయగలవాఁడు—అన్నట్టులే, మిత్రము దయా
 వంతుఁడు—అని డుబ్బర్లకముతో ననవలసియుండఁగా, మిత్రము
 దయావంతము—అనుభ్రష్టయోగంబగు దైవమురక్షించువాఁడు—అ
 న్నట్టులే, దైవమురక్షకుఁడు—అనిడుబ్బర్లకముతో నుండుటవిధియై
 యుండఁగా, దైవమురక్షకము. అని భ్రష్టముగా ద్వంద్వపక్షమునఁ
 బ్రయోగింపనగు ఇట్లు ద్వంద్వమున ననేకదోషములు సంభవించెడి.
 నేనిట్టిదోషమును నాపూర్వవ్యాసములలోఁ జూపఁగా శాస్త్రులవారు
 వానిని మెల్లమెల్ల నిగజాటవిడుచుచు “ఇతరశబ్దముల విషయమున
 నెట్లువ్రాసినను, బ్రధానశబ్దవిషయమునందును నెట్లువ్రాయుట యత్య
 ద్భృతముగానున్నది” యని తక్కిన శబ్దములయెడ నర్థాంగీకారమును
 సూచించుచు నొక్కప్రధానశబ్దమునెడనే మిక్కిలి వింతపడుచున్నారు.
 శాస్త్రులవారును ప్రధానశబ్దము నొద్ద నావ్రాసినగ్రంథముం జూచి
 యచ్చెరువందినట్టులే, నేనును బ్రధానశబ్దమునొద్దనే శాస్త్రులవారు
 లిఖించిన వాక్యసరణిని సందర్శించి కడుపంతయు నచ్చెఱువగునట్టులు
 నవ్వచు నచ్చెరువందుచున్నాఁడను వీరు మిత్రశరణప్రధాన పాత్రా
 దులు మిత్రాదులుగాన మిత్రాదులలోఁ బరిగణింపఁబడిన ప్రధాన
 శబ్దము మంత్రీవాచకమయినపుడు సహితము (18)సూత్రము మిత్రశ
 రణాదులువోలే వికల్పముగాఁ బులింగత్వాతిదేశము నొందుననియు,

మిత్రము, మిత్రుడు—అగునటులే, ప్రధానము, ప్రధానుడు—అను
 రూపద్వయంబును గాకతీరదనియు, సాహసించి యుద్ధోపించుచున్నారు
 ఏశబ్దము, ఏయర్థమందు గీర్వాణభాషలోఁ బులింగము కాకుండి సర్వ
 దానపుంసకమై యుండునో: యట్టిశబ్దమేకదా ప్రయోగానుసారమున
 బరిశీలించి మిత్రాదులలోబఠించుకొనఁదగియుండు మిత్రశబ్దము సఖఁ
 వాచకమైనపుడు గీర్వాణభాషలో సదా నపుంసకముగాన నయ్యది
 యే, తెలుంగున మిత్రాదులలో వైకల్పికపులింగత్వముకై పఠియింపఁ
 దగియుండుంగాని సూర్యవాచకమైన మిత్రశబ్దము సంస్కృతభాషలో
 స్వతస్సిద్ధముగాఁ బులింగమైయుండు నట్టిమిత్రశబ్ద మిగణములోనే
 గ్రహింపఁబడు?, అట్లే ప్రకృతంబునను, ప్రధానశబ్దము సదాగీర్వాణ
 భాషలో నపుంసకలింగమైనదియే వైకల్పికపులింగత్వమునకై తెలుంగు
 వ్యాకరణంబున మిత్రాదులలో గ్రహింపఁ దగియుండుగాని మంత్రివా
 వాచకమైన ప్రధానశబ్దము సంస్కృతభాషలోనే పుంసపుంసకమై
 యుండఁగా నట్టిది బాహ్యకపుంస్త్వంబునకై మిగణములో నెట్లుకొ
 నందగియుండెడి? అమరనిఘంటువులోనే క్షత్రియవర్ణమున “శ్లో॥ మ
 హామాత్రాః ప్రధానాని॥ అను శ్లోకమునొద్ద గురుబాలప్రబోధికాఖ్య
 వ్యాఖ్యలో “శ్లో॥ మహామాత్రాః ప్రధానస్సౌత్॥ అని పుంస్కాండ
 మందువోపాలింతుఁడు నెప్పినంతున మంత్రిప్రముఖులగు నధికారులర్థమ
 గునప్పుడు ప్రధానశబ్దము పులింగముగాఁగూడ నున్నది యని స్పష్టపఱు
 పఁబడియున్నది. అందున గీర్వాణభాషలోనే వైకల్పిక పులింగమునైన
 మంత్రివాచక ప్రధానశబ్దము తెలుంగువ్యాకరణమునఁ బాహ్యకపులిం
 గత్వమునకై మిత్రాదులలో నెట్లుపరిగణింపఁదగియుండు ఇటులుండ,
 మంత్రివాచక ప్రధానశబ్దము మిత్రాదులలోనిదిగాన, ప్రధానము,
 ప్రధానుడు—అను పుంసపుంసకరూపద్వయముద్ధకతీరనికక కాన్తుల

వారి భాషితంబు దూషితంబుకాక యెట్లుధూషితంబయ్యెడి? మంత్రి వాచకప్రధానశబ్దము సంస్కృతభాషలోనే పులింగమును నైయున్నం దునఁ దెలుంగువ్యాకరణములోని మిత్రాదిగణంబులో గణియింపఁ దగి నదికాదని యాలోచించియే నేను బ్రథమవ్యాసఘట్టమున “ప్రధానశబ్ద ము మంత్రివాచకమైనపుడు పులింగముగూడఁ గలదందురేని వైకల్పికముగాఁ బ్రధానమన్నరూపము తప్పక యవిధినొందవలసివచ్చును”— ఇత్యాదికముగా సిద్ధాంతార్థము ప్రకటించితిని. ఇట్లుచాటుచున్న నా వాక్యముకు బరిశీలింపక శాస్త్రులవారు పెడచెవిని బెట్టి పరిహాసపరిపా టి ప్రకటన పటిష్ఠకటూక్తులు నల్పుటసరియేకదా!నిశ్చితార్థమును నివ్వ టిల్లజేయు నిఘంటుకారుల వాక్యములనైన నావాహనములోనికిఁ దెచ్చి కటాక్షించినట్లు కానిపింపరై “కాఁబట్టి మంత్రి యాలోచించినాఁడను” వాక్యమునకుఁ బర్యాయముగాఁ “బ్రధానుఁ డాలోచించినాఁడని” యనందగు నే కాని “ప్రధానమాలోచించినాఁ” డని యెన్నఁడును ననం దగదు. ఇటులు న్యాయమైన ఘంటాపథసరణి జగజ్జేగీయమానమై తేజ రిల్లుదుండినను, శాస్త్రులవారు కంటకంబు, శ్రోవంద్రొక్కుచు మంత్రి యు నహితము ‘ప్రధాన’ మని వైల్పికముగా నపుంసకరూపముతో నుం డకతీరదని సాహసించిచెప్పట యెంతయు వింతగానున్నది. ప్రధానుఁడు నపుంసకరూపముతోవికల్పకముగానుంట యొకనింతయేకాదు. శాస్త్రుల వారు స్వప్రజ్ఞాపారుషప్రకషణంబున గట్టిగాఁ దలంచుకొన్నచో నతం దునిత్యముగానే నపుంసకరూపముతో నుండితీరును. ప్రధానుని పాల్గొ యట్టిసితికి మాతీనప్పుడు తక్కిన యప్రధానుని పాల్గొవేతే చెప్పనేల? ఇప్పట్లునఁబట్టరాని సాహసికులగు శాస్త్రులవారి యకుంతితకంతారభటిని దలంపగా “శక్త్యగ్రహేణతద్విరోధాభావాత్”—ఇత్యాదికమైన అఇ డ్దన్ సూత్రస్థశేఖరగ్రంథము నెత్తికొని “తథాచ, త్వద్దూషణమపరాధే యోధాః సుష్కస్యకంఠాదంబరమనుకరోతి”యనినవిషయవ్యాఖ్యానరణి

స్మృతిపథవనోందుచున్నది. ఇదిగలనెట్టియర్థముగలప్రధానశబ్దముమిత్రాదిగణములోఁ బరింపఁదగునని శంకింతురేని వినుండు. శ్లో॥ “క్షీ బేప్రధానం ప్రముఖప్రతేకానుత్తమోత్తమః। ముఖ్యవర్ణవరేణ్యాశ్చప్రబహోకానపరార్థ్యవత్” (౫౭) అని యనురనిసుంటుత్పతీయకాండమున ముఖ్యశబ్దపర్యాయమైన ప్రధానశబ్దము నిత్యనపుంసకమని చెప్పబడినది. మఱియుఁ “కథంతహిణగోః కాబానమపేక్షమాణస్యాశ్వపురుషాభ్యాంసహసమాసోభవతి। ప్రధానమత్రతదాగౌర్భవతి। భవతిచప్రధానస్యసాపేక్షస్యాసమాసః” అనిన సమ్మన్యాస్థాస్థపౌనఃపునిక భాష్యప్రయోగంబును నేతాదృశార్థకప్రధానశబ్దనిత్యనపుంసకత్వంబునే యుద్ఘోషించుచున్నది. ఇట్టి ప్రధానశబ్దమే నిత్యనపుంసకమిత్రాదిశబ్దసాహచర్యంబున “సహచరితాసహచరితయో స్స హ చ రి త స్యైవ గ్ర హణ”మ్మను పరిభాషంజేసి గణంబులో గణియింపఁ దగియుండు విద్యాదుసులలో వైయాకరణుఁడు ప్రధానము, లేక, ప్రధానుఁడు గుణనంతులలో వినయవంతుఁడు ప్రధానము లేక, ప్రధానుఁడు—అని యుదాహరణము కాన సంస్కృతభాషలోనే పున్నపుంసకమైన ముత్రివాచకప్రధానశబ్దము మిత్రాదులలో నుండనేరదు. కాబట్టి శాస్త్రులనారిప్రధానశబ్దవిషయప్రకటితగ్రంథము ప్రధానమయినదికాదు. ఇయ్యదియవిచారితరనుణీయమనంబడు. ఇట్లు ద్వంద్వమాసపక్షమునఁ దీర్థ, ప్రధానమనుష్యమాత్ర, శూద్రాంతరాదిబహుశబ్దములు మువర్ణకముతోఁ బరిహాసాస్పదమయిన భ్రష్టప్రయోగములు గావలసినచ్చును. కావున ద్వంద్వము దర్శనకు నీర్వందగు తండ్రితాతలకాలము మొదలొకనిచిరకాలానుభవమున నీద్వంద్వమాసూత్రమును బట్టికొని వేలొడుచున్నదియని విచారింతురే శ్లో॥ తాతస్యకూపో యమిత్రిబువాణాః। యోరంజలంకే పురుషాఃపి బంకే” యను వ్యాయమునఁ దండ్రిగారు త్రవ్వించిన కూపముని యుప్పనీటింబొనఁ గా నెవ్వరొప్పగొందురు? మఱియుఁ

తీర్థండు (గురువు) దైవము జగద్రీతకుండు శూద్రాంతరుండు, మను
ష్యమాత్రుండు—ఇత్యాదులు మువర్ణకాంతములు కాక సర్వతా
డుజ్వర్ణకాంతములే కావలయునన్నందులకు శాస్త్రులవారికిఁ దగినప
యోగములు చూపవలెనట జగత్పసిద్ధములై మనుష్యమాత్రుం డెఱిం
గినయిట్టిరూపములకు ప్రయోగావ్యవధి మనవసరమనియే యెల్లర
తాత్పర్యమయియుండునని నేఁ దలంచెద శ్లో॥ “నామే
వతేనరదవాంఛితదాతృభావం వ్యాఖ్యాతృతోనపహసే
వరదానముద్రామ్ విశ్వప్రసిద్ధతరవివలప్రసూతే ర్యజ్ఞోపసీతవహసం
హినఖిల్వపేక్ష్యమ్॥” అను కువలయానందస్థ లోకోక్తి ప్రకారంబున
జగమెఱింగిన బ్రాహ్మణునికై జన్నిదంబవ్వేషింపనేటికి? కర్మధారయప్య
త్తి పూర్వోక్తమహాభాష్యాది ప్రమాణంబుల ద్వంద్వముకంటె సంతరం
గమై శాస్త్రీయమగుటయేకాకడుజ్వర్ణకాంతములగు నేతాదృశలక్ష్యము
లయెడ మిక్కిలి సాధకమగుచున్నయది. “ముఖచంద్రునకు నాహ్లాదక
తయమరెడు” ననువాక్యమున ముఖమునకుఁ జంద్రత్వారోపణద్వార
మున నాహ్లాదకత విధించుచోఁ జంద్రునికి నాహ్లాదకత సిద్ధమని స్ఫురియిం
చునటులు ప్రకృతమునను, నమహత్తులకు నపుంసకత్వాతీదేశ ద్వార
మున మువర్ణకమును విధించినందున నపుంసకములకు మువర్ణకము
గల్గుట గమ్యమానమై వానియెడ మువర్ణకము సిద్ధమ్మగు ఇట్లుకర్మధా
రయ సమాసార్థమున దైవతము—ఇత్యాదినిత్య మువర్ణకాంత రూప
ములు సిద్ధించుటయేకాకుండ, ప్రధానుండు (మంత్రి), తీర్థండు (గురువు),
మనుష్యమాత్రుండు శూద్రాంతరుండు—ఇత్యాదినిత్య డుజ్వర్ణకాంత
రూపములును సురక్షితంబులయ్యె. సూత్రమున ద్వంద్వసమాస మం
గీకరింపఁబడియేనేని నపుంసకములకుంగూడ మువర్ణకము ప్రత్యేకముగా
విధ్యుక్తమయ్యెడుంగాన “దృష్టాంతస్యాపితుపురుషారంభోనివతఃకోభ
వతి” యను స్థానివత్సూత్రాదులయందలి భాష్యకారవచనమునఁ

బూర్వోక్త లోకప్రసిద్ధప్రయోగంబులు భప్తప్రయోగములు కాకతీర
దు. కావున గ్రంథఃస్థరముతోఁ బాలును. మౌత్రివాచకప్రధానశబ్దము
గూడ మిత్ర్యాదిగణంబులో గ్రహింపఁబడి వైభాషికముగా దుష్క
వర్ణకములతో ద్వైరూఢ్యమునొంద ననిన సుబ్బరాయశాస్త్రివారి వా
క్యంబు శోభిల్లనేరదని యెఱుంగునది. దైవము జగద్రక్షకుఁడు—అను
ప్రసిద్ధవాక్యము నేనుజూపఁగా, దైవశబ్దవిశేషణములుమువర్ణకాంతములే
యయి యుండవలెనన్నందులకుఁ దగిన గ్రంథోదాహరణములు శాస్త్రి
లవారిచేఁ జూపఁబడలేదు. ఇట్లు ప్రథమవ్యాసఘట్టార్థము మండనా
హంబయ్య.

(స శేషము)

బాలవ్యాకరణ గుప్తార్థప్రకాశిక

—:~:—

20—2—1918

(పూర్వపత్తి)కావ్యాసానుసంధానము)

కర్మధారయజయశ్రీభేరిభాంకరణము,

గీతిః॥ సత్కర్మధారయజయశ్రీభేరిభూరిభాంకరణతాత్

అమహన్నపుంసకపదా! స్ఫుష్టాస్వాద్యంద్వ వృత్తిరస్తమగాత్॥

ఆ॥ గీ॥ గౌరవధీకల్పార్య! స్వయవేంకటరామశాస్త్రపాంతుగదేయమ్

తాతాసుబ్బరారణా! ఖ్యశాస్త్రీవరమభి మహామహోపాధ్యాయమ్॥

(4 ఈద్వితీయఘట్టమునఁ బ్రతివాదులు ప్రయోగించిన మువర్ణక
విధాయక సూత్రమందలి వివరణవాక్యము ద్వంద్వవిగ్రహ వాక్యము
కానేరదని సమర్థింపఁబడియె. “అదంతములగు నమహత్తులకును నపుం

సకలింగశబ్దములకును మువర్ణకమగునని యర్థము” అని బ్ర|| సీతారామ స్వామి శాస్త్రులవారబ్రయోగించిరి. వైయాకరణమతమందు ద్వంద్వ విగ్రహవాక్యము ప్రథమాంతపదములతోడను, నానాచశబ్దములతోడ నుండవలయునని నేననేక ప్రమాణములు చూపుచుఁ బ్రకృతవాక్యము చశబ్దార్థకను శబ్దనానాత్వముతో నుండినను బ్రధమాంతములతోఁ గాక పశ్యంతములతో నుండినందున ద్వంద్వ విగ్రహము కాకేరదని వక్కాణించితి. అంతట బ్రహ్మశ్రీ తాతాసుబ్బారాయశాస్త్రులవారు, సముచ్చయార్థము వివక్షితమగునపుడు సముచ్చయ మానార్థబోధక పదములు రెండింటిలోఁ దుదిపదమునకు మాత్రమే శబ్దసమభివ్యాహార ముండుల గాన “ఈశ్వరంగురుంచభజస్వ” అనునది సముచ్చయార్థ బోధకవాక్యమనియు, నితరేతర యోగార్థము వివక్షిత మగునపుడు సముచ్చయ మానార్థబోధకపదములు రెండిండికిని చశబ్ద సమభివ్యాహారముండుల గాన “ఈశ్వరంచ గురుంచ భజస్వ” అనునది యితరేతర యోగార్థ బోధకవాక్యమనియు ప్రథమావిభక్తి నియమ మక్కఱలేదనియు దృష్టాంతముగా స్పష్టార్థము పైవాక్యద్వయమును జూపుచుఁ బ్రకృతంబున సీతారామస్వామి శాస్త్రులుగారు వివరించిన మువర్ణక విధాయక సూత్రమందలి వాక్యము చశబ్దార్థకనుశబ్దద్వయముతో నుండినందున నితరేతర యోగద్వంద్వ విగ్రహవాక్యము కాకేరదని తొల్లిటి తమ వ్యాసమున సిద్ధాంతీకరించిరి. బ్ర|| సుబ్బారాయశాస్త్రులవారి మతము ద్వంద్వవిగ్రహము ప్రథమాంతములతోనే యుండవలెనన్న య్ధౌంశములో నామతమునకు భిన్నమైనను విగ్రహములోని ప్రతిపదమును చ శబ్దాంతము కావలెనన్న విషయములో మాత్రము నిస్సంశయముగాన భేదము నొందుచున్నయది అట్టి స్థితిలోఁ బ్రకృతవ్యాసమున శాస్త్రులు గార్చిల్లు లిఖించుచుండిరి. “సిద్ధేశబ్దార్థసంబంధే” అను వార్తికమును వివరించుకొని “అథకంఘనః పదార్థం మత్వాపషవిగ్రహః క్రియతే సిద్ధే

శబ్దే అర్థేసంబంధే చేతి, ఆకృతి మిత్యాహా! అథద్రవ్యేషదార్థేకధంవిగ్రహాః కర్తవ్యః సిద్ధేశబ్దే అర్థసంబంధేచేతి” అని యిట్లు మహాభాష్యమున (సన్సృశాహ్నికము) “శబ్దార్థసంబంధే” అను ద్వంద్వమున విగ్రహము ప్రథమే తర విభక్త్యంతములతోడనే పైనింజూపఁబడినదిగానఁ నమహన్నపుంసక సూత్రమందలి సీతారామస్వామిశాస్త్రులవారి పత్యంత ద్వంద్వవిగ్రహము సాధువేలకాదని గొప్ప శంకశాస్త్రులవారు చేయుచుండిరి. ఇట్లు మహాభాష్యాది గ్రంథములనుండి పెక్కు — వివరణ వాక్యములనును శాస్త్రులవారు నాయందుంచిన దయతో మహాభాష్యాది గ్రంథములతోఁ బాటిగా నాగుప్తార్థప్రకాశికా గ్రంథమునుండి కొన్ని యిట్టి వాక్యములను నెత్తిచూపిరి పూర్వోక్తములగు భాష్యాదులయందలి వివరణవాక్యములు ద్వంద్వవృత్తి ఫలితార్థమును స్పష్టపఱచునట్టి ప్రాథమికీ వాక్యములుగాని నిజంబైన ద్వంద్వవిగ్రహ వాక్యములు కానేరవు అట్లేకాకుండేనేని, చార్థేసూత్రం భాష్యాదులన్నిటికి నివిరోధము వాటిల్లు. కనుకనే “శబ్దార్థసంబంధానా, మన్నకై యటపత్యంతోక్తి నేత్తుకొని యుద్ద్యోతమునందు “శబ్దాశ్చ అర్థాశ్చసంబంధాశ్చేతిద్వంద్వః” అని చాంతప్రథమాంతములతోనే విగ్రహము వివరింపఁబడియె. ఇంతియకాక “శబ్దేఅర్థేసంబంధేచ” అనునదియే నిజంబైన ద్వంద్వ విగ్రహమందు రేపి యపుడు మూఁడుసప్తమ్యంతములును మేళగింపఁగా మూలమైన వార్తికము “సిద్ధేషుశబ్దార్థ సంబంధేషు, అని బహువచనాంతములతో నుండకతీరద. అందున మొదట, సమాహార ద్వంద్వము చేసికొని పిమ్మట సప్తమిలోనికి మార్పుకొనవలయును. మరియు నిదియే నిక్కంబైన ద్వంద్వవిగ్రహమన్నచో ద్వంద్వవిగ్రహములోని ప్రతిపదము తుదను చశబ్దవండువలయునని తీర్పుతీర్చిన శాస్త్రులవారి మతమునఁ బ్రకృతములగు తమవిగ్రహములన్నిటికిని నొక్కొక్క చశబ్ద ప్రయోగమే యుండుచున్నందున స్వవచన భంగమును

బాటిలెను. కాన వారును నియ్యవిఫలితార్థ వివరణవాకములే యన
వలయుం గాని యన్యథా యనంగ వల నుపడదు.
సీతారామస్వామి శాస్త్రులవారి ద్వంద్వవిగ్రహ వాక్యముగూడ బైవా
క్యమున వోలెఫలితార్థవాక్యమే కాగూడ దందుకేని వినుడు
“కాకవద్దేవదత్తగృహంపశ్య” అనునటులు చశబ్దద్వ యార్థకనుశబ్దద్వం
ద్వమును గొప్పమానవాలుగాఁ జూపుచు ద్వంద్వవిగ్రహమని యుద్ధ
రింపఁగాఁ గనచము పన్నుకొని వేంచేసిన బ్ర||శ్రీ సుబ్బారాయశాస్త్రుల
వారు సీతారామస్వామిశాస్త్రులవారి వాక్యము ఫలితార్థకవాక్యముగాని
యథాశాస్త్రీయమైన విగ్రహవాక్యము గాదని యిపుడొప్పుకొందురా?
ఒప్పుకొనరు. కాబట్టి దుర్బలములైన యీదృష్టాంతవాక్యములు సీతా
రామస్వామి శాస్త్రులవారి ప్రకృతవాక్యము ద్వంద్వవిగ్రహవాక్యమని
సమర్థింపఁ జాలవు. అందున ననర్థకవాక్యమనవలయునేకాని యియ్యది
ద్వంద్వవిగ్రహ మనుటకు శ్రీసుబ్బారాయశాస్త్రులవారికిని నిపుడు వీలు
పడదు. ఎదుటివారిని నెచ్చుగ శుక్రించుచుంటిమని యెగుబుజులును
ప్పొంగు సందడిలో శ్రీశాస్త్రులవారు తమచెప్పిన చశబ్దములనియమము
కూడ స్వీయదృష్టాంతవాక్యములో లేనన్న యంశము మఱచిరి
కాబోలు!

(5) మూడవవ్యాసఘట్టమందు ద్వంద్వసమాసమున సాహిత్య
ములేక, సముదాయముముఖ్యార్థమని సమర్థింపఁబడియె. అందులకు
భాష్యకైయట శేఖరచంద్రకలాద్యనేకగ్రంథములలోని వాక్యజాతులు
తెత్తి నేను నిదశకనంబుగాఁ జూడఁగా నట్టిగ్రంథముల నెత్తికొని ప
మాధానమువ్రాయక శాస్త్రులగారు ప్రత్యేకవాక్యపరిసమాప్తి సముదా
యవాక్యపరిసమాప్తి న్యాయములతో ద్వితరత్త్రసముదాయపరిస
మాప్తి నొందించిరి. మఱియు నేనుజతుర్థవ్యాసఘట్టమున ప్రత్యేకవాక్య
పరిసమాప్తి సముదాయవాక్యపరిసమాప్తి న్యాయములుగూర్చి శాఖా

చంక్రమణంబుగా నుపన్యసించుచు ద్వంద్వ సమాసవిధానసమయమున జార్థమగు సముదాయార్థ మంగీకరింపక తీరదనియుఁ బ్రకరణాదిబలవశమున భోజనన్యాయాదుల సాహాయ్యముచేత యత్కించిత్సాహిత్యము సంగీకరించి సమన్వయించుకొనవలయుననియు వివరించి వీరికి ద్వంద్వమున ద్వితీయబోధనైన గౌణార్థము తప్పదని చెప్పితిని. కాన నిపుడు పునరుక్తులకును స్వవచనవ్యాఖాతములకును మాత్రము సేనుసాహసింఁజాల. శాస్త్రులుగారు తమ వెనుకటివ్యాసములో “ఇతరేతర యోగా ద్యాకారములనుదెల్పు భాష్యగ్రంథమునుజూడ శబ్దబోధమునందు మాత్రమే సాహిత్యము భాసిల్లవలసి యున్నట్లు విశదమగుచున్నది. ‘ఇతరేతర యోగేష్లక్షశ్చన్యగ్రోధశ్చేత్త్యుక్తే గమ్యతేవతత్ స్లక్షోపిన్యగ్రోధనహయోన్యగ్రోధోపిష్లక్షనహయఇతి, అను భాష్యగ్రంథమున ‘గమ్యతే’ అని చెప్పబడియున్నందున సాహిత్యము బోధలో భాసిల్లుననియే యర్థముతేలుచున్నది. ఇచ్చట జ్ఞానార్థకమగు ‘గమ్’ ధాతువు శబ్దజ్ఞానమునే బోధించును” అని శాబ్దబోధమునందు మాత్రమేద్వంద్వమున సాహిత్యమొప్పుకొని యవధారణార్థముతోఁ గ్రియానిష్పత్తిలో లేదనుచుఁ జాథేనూత్రభాష్యమునకు వ్యాఖ్యానము సల్పిరి. ఆశాస్త్రులవారే తమ ప్రకృతవ్యాసములో “కొన్ని వాక్యములందు ద్వంద్వసమాసఘటితవాక్య బోధితములగు క్రియల నిష్పత్తిలోఁగూడ సాహిత్యముండిన నుండవచ్చును” అని క్రియానిష్పత్తిలోఁగూడ సాహిత్యముండవచ్చునని కొంచె మనుగ్రహించుచున్నారు. ఇట్లు శాస్త్రులవారి పూర్వోత్తరగ్రంథ సందర్భవాక్యముల గాంభీర్యము గ్రహింప నలవిగా కున్నది.

(6) ఇఁకను నొరులవిప్రమాదములనుకొని దిద్దఁగాదయచేసిన శాస్త్రులవారు తమ ప్రమాద ప్రయోగముల నెట్లు సవరించుకొనిరో కొంచె మాలోచింతము. “దుర్యోగనాష్టములు శ్రీకృష్ణసహాయము

గోరివచ్చిరి” యను శాస్త్రులవారి ప్రయుక్తవాక్యములో సహాయపడ
సానమున ‘సహాయ్య’ మనుట శాస్త్రీయమని నేననఁగా, నిట్లు వారు
సెలవిచ్చుచున్నారు. “నేను వ్రాసినది తెనుఁగుభాష తెనుఁగుభాషలో
సహాయశబ్దమును నేను పయోగించినట్లు ప్రయోగించుట సుప్రసిద్ధము”
అని శాస్త్రీయమగుట కష్టమనియెంచి యీక్రింది తిక్కనసోమయాజి
ప్రయోగముల నుదాహరించెదరు.

ఉ॥ వారలఁజూచి కేశవుఁడు వచ్చినకార్యము సెప్పఁజెన్న న

క్కారవనాథుఁ డిట్లనియెఁ గయ్య ముసేయువగన్ సహాయముఁగోరి

భార ఉద్యో. 1 ఆ

క॥ అనుటయు నాతఁడు వారికిఁజెల్లను నేనురణంబునకు సహాయంబొల్లన్

భార. ఉద్యో 1 ఆ ఇత్యాదికములు

పైప్రయోగములు సంస్కృతవ్యాకరణ ప్రసిద్ధము గానివి తిక్కయజ్వ
మీఁదఁగూడ మోపుటకంటె బైపద్యములో “సహాయతంగోరి” “సహ
యతనొల్లన్” అని లక్షణానుసారమున నున్నవియచుకొంటున్న ముక్త
మృగు. ఒకవేళ యెజసహాయాభ్యాంచేతి వార్తికంబున సమూహార్థ
మునఁ దల్ ప్రత్యయము వచ్చునందుచేని యయ్యది విభిన్నవిషయక
మగు భావార్థకతల్ ప్రత్యయము నెట్లుభాధింపఁజాలు! “యువతీనాం
సమూహః” అనునర్థమున నణ్ ప్రత్యయపుం వద్యావాదులుగలిగి
యావన రూపసిద్ధియగునట్లే యువతేర్భావః అను నర్థభేదమునఁ “బ్రా
తిపదికగ్రహణే ఇతి పరిభాషంజేసి యువాఖిల తీతిసూత్రమునంబలె
“హాయనాంత యువాదిభ్యోణ్” అనుసూత్రమునందును యువతిశబ్దము
గ్రహియింపఁబడి యశావనమ్, అనురూపము సిద్ధింపదా! కానశాస్త్రు
లవారిచ్చిన ప్రయోగములు స్వపక్ష సాధకములు కానేరవు.
తమప్రమాదమునకు దోడుఁగా తిక్కన్న సోమయాజిగూడ నున్నాఁడ
నుట గ్రాహ్యంబుగాదు.

మఱియు; “దుర్యోధనార్జునులు” అనిన శాస్త్రులవారి ద్వంద్వ ప్రయోగ ముండఁగూడదనియు అచ్చరమ్ అజాద్యదంతమ్ అభ్య హితంచ—ఇత్యాద్యనేకశాస్త్రములచేత “అర్జునదుర్యోధనులు” అని యుండవలెననియు నేననంగా శాస్త్రులవారు రెండుసమాధానములు గ్గడింపఁగంచి మొదటిదానియందుఁ దమకేరుచిం ఒక రెండవ యుత్తర మిట్లు చెప్పిరి. “లక్షణహేతోవ్యక్తియాయాః” “సముద్రాభ్రాద్భాః” అను పాణిని నిర్దేశమువలన బూర్వనిపాతప్రకరణమున కనిత్యత్వము గానన నిత్యతావశ్యమున ద్వంద్వములో మొదటదుర్యోధనశబ్దము ప్రయోగింపఁ బడియెనట శాస్త్రులవారి యిట్టిసమాధాన వాక్యము మిక్కిలిశోచనీ యమ్మగు లోకములో నెక్కడనైనను గవులు ఛందోభంగమునకు పె ఱచి యగతికగతిపక్షమునఁ దమరచించుమహాప్రబంధముల యందుఁ గ్వాచిత్కముగా శాస్త్రమును మీఱుటచూచు చున్నారముగాని మనమునోలెమాటామ రెండుమాటలలోనే తీరికూర్చుండి యథేచ్ఛ ముగాశాస్త్రాతిక్రమణముచేసినరీతి కానిపింపదు. అట్లయినచో శాస్త్ర ప్రయోజనమేమి కనుకనే రఘు- 19 సగ- 28 క్లప్తపుష్పశయనాల్ల తాగృహః| నేత్యదూతికృతమాగదశఃనః| అన్వభూత్పరిజనాంగ నా రతం| సోవరోధ భయవేషధూత్తరమ్

ఈశ్లోకములోని రెండవపాదమున దూతిశబ్దమును శాస్త్రమున దీర్ఘాంతముగాఁ బ్రయోగింపవలసి యుండఁగా ఛందోనిర్బంధమునం జేసి కాళిదాసుహస్వాంతముగాఁ ప్రయోగించియుండ మల్లినాథచూరి యిట్లు వ్యాఖ్యలిఖించెడు. “అత్రజీబంతస్యాపిదూతీశబ్దశ్య ఛందోభంగ భ యాత్ హ్రస్వత్వంకృతం” అపిమాచంమచంకుర్యాచ్ఛందోభంగశ్య జేద్ధిరామిత్వపదేశాత్”—ఇట్లు పూర్వకపులు విధిలేక ఛందోనిర్బంధ మునకులోనై మొక్కడనో శాస్త్రాతిక్రమణమునకుఁ గక్కుఱితిపడిన ట్లున్నదిగాని విచ్ఛలవిడి వ్యవహరించినట్లులేదు. మఱియుఁ బూర్వపాని

తప్రకరణ మనిత్యమై పూజ్యులంజెప్పెడు పదములు శాస్త్రులవారు చెప్పిన చొప్పున విచ్ఛలవిడిగాఁ బ్రయోగింపఁదగియుండెనేని మరుదాదిదేవతలకంటె నిండుఁడు పూజ్యత్వాదులుగలవాఁడు గాన హలంతములయిన మరుచ్ఛబౌదులకంటెఁ బరంబుగ నింద్రశబ్ద ముండనందున “నేంద్రస్యపదస్యేతి” (7—3—22) శాస్త్రమునకు నట్టి స్థలములందు నవకాశములేదనియు, శివశిరోభూషణత్వాదిధర్మములచే నిండునికంటె సోముఁడు పూజ్యుడైనందునఁ దద్వాచకమైన సోమశబ్దము ద్వంద్వములో మొదటనుండి యనంతరమున నింద్రశబ్దము సంభవించినను, వృద్ధికంటె నంతరంగమైన యేకాదేశము ప్రథమమునఁ బ్రవర్తిల్లుటంజేసి యాద్యచ్ఛబ్దారకుట సంభవింపదనియు, దానంజేసి వ్యర్థమైన నేంద్రస్యేతి నిషేధము “పూర్వోత్తర పదనిమిత్తకకార్యాత్పూర్వ మంతరంగోవ్యేకాదేశోనేతిపరిభాషకు జ్ఞాపకంబగునని యుద్ఘోషించుచున్న యంతావత్సూత్ర వివరిషేధ సూత్రస్థ భాష్యకారవచనము ప్రలాపనాయంబు గాదే!! శాస్త్రులవారు చెప్పినచొప్పున యథేచ్ఛముగా మరుచ్ఛబ్దముకంటెఁ బరమున నింద్రశబ్దము ప్రయోగింపఁ దగుంగాన నేంద్రస్యేతి నిషేధశాస్త్రము సార్థకమగుచుండఁగా శాస్త్రవైయర్థ్యమూలక పరిభాషాజ్ఞాపకత యెట్లుసంభవించెడి? పరిభాషేందు శేఖరగ్రంథము చూడఁ బ్రార్థించెద. కాఁబట్టి శాస్త్రులవారి మాటలు నమన్వయించుచుండలేదు. అందునఁ బూజ్యపార్థమూర్తి వాచకంబైన యజ్ఞానపదమే ద్వంద్వమున మొదటఁ బ్రయోగింపఁదగి యపార్థమూర్తి వాచకమైన దుర్యోధనపదము చరమంబుగాఁ జేయందగినది. చేసినచో శాస్త్రులవారు చదివినపూర్వోక్త భాష్యాదులన్నియు సార్థకంబయ్యెడి కైయటో పాథ్యాయుడన్న ప్రయోగము ద్వంద్వోపశమనవ్యాసమున నల సంగ్రహద్రవదాశ్వయు జమాసాధ్రసాహిత్య పరిషత్పత్రిక (258) పొరట (20) బంతిలో శ్రీశాస్త్రులవారే యుపయోగించినారు. గొప్పవారి ప్ర

యోగము ప్రమాదమై యుండదని యెంచి యితరులు నుపయోగింపఁ
గానే యయ్యది గొప్ప తప్పయ్యెంగదా! అత్తచేసిన పనులకు నాటళ్లు
లేవుకాబోలు! శాస్త్రులవారు తమ కర్మధారయార్థమని పల్కాటు ప్ర
యోగించినట్లే నేను నుపలక్షణ సందర్భములో బాగుండునను నభిప్ర
యముతో “త్రపుంజీత్యుపలక్షణా, తాతాహిడానా” మనునది మిద
చోంత్యాదతి సూత్రస్థ శబ్దరత్నమందుండఁగా నుపయోగించితి. అయ్య
ది శాస్త్రులవారికి వేఱువిధముగాఁ దోఁచినచో శాస్త్రులుగారువోలె
నేనును తుమార్పణమును బర్కిగహింపఁగా నేడుచున్నాడను ఉపన్యాస
స్థభాషను విమర్శించుట యావశ్యకము కాదని శాస్త్రులవారట్టులనవల
దు. విమర్శకుల యర్హత లోకులకుఁ బెరియుటకై యయ్యది మిక్కిలి
ముఖ్యము. శాస్త్రులవారన్నటు లిటుపిమ్మట తామూరకుండిరేని వారి
యుపన్యాసము లన్నియు నీమధ్య మాత్రో నొడఁబాటులేని శాస్త్రుల
వారి మహామానసమందే యుండుంగాత! మామానసంబును నూరకుం
డుంగాత! వారియందలిగౌరవబుద్ధితోఁ జేరుకొనివేనువ్రాసితిగాని మహా
ప్రచ్ఛన్నపృథ్వితో నెక్కడను నధరస్పందము లే
కుండఁగాలక్షేపముచేయుచునుంటయే నాయభీష్టంబయ్యెడు. ఇకనుబ్రతి
నాది భయంకర రాఘవాచార్య సర్వోదాహృత శాస్త్రాలవ్రిక్షీడితము
ప్రకటించి యూరకుండెద.

శ్లో॥ జేజీయాదమహన్నపుంసక పదంధ్వంద్వేన దుర్దోషిణా।

త్యక్తంనిర్మితకర్మధారయ సమాసార్థేన సత్సమ్మతమ్।

స్త్రీలింగార్థవిశేషరూఢి సరణౌ స్త్రీవాచకాఖ్యపదం

శాస్త్రప్రజ్ఞేన్నకలైస్సమహిత తయాశ్లాఘాపదం ప్రాఘ్నతాత్॥

ఇట్లువిన్నవించు విబుధేంద్ర విధేయుఁడు,

కల్లూరి వేంకటరామశాస్త్రి.

గోదావరీశ్రతిక.

15—4—1919

(బాల వ్యాకరణ)

గుప్తార్థప్రకాశికా దుర్విమర్శన విదారణి.

(సమరాంగణ పార్థమూర్తీయము.)

ఆ. గీ॥ విబుభాదృతగుప్తార్థ ప్రకాశికాదుర్విమర్శన విదారణ్యా

వాణీతూణ్యాఽగ్రణ్యా॥ సమరాంగణపార్థమూర్తి రిహజాగర్తి.

శ్లో॥ వజ్ఞులన్వయభూ గాంధ్రా గవ్యంచద్ద్రా మృధర్మధీః

సీతారామస్వామిశాస్త్రీ నమ్మ తే సవ్యపాణినా.

సుధీమణులారా:—

శ్రీబాలవ్యాకరణ తత్సమపరి (39) సూత్రములోని యమహ
న్నపుంసక మనెడిపదము ద్వంద్వము గాని కర్మధారయము గాదనియు,
సీ॥ (57) సూత్రములోని స్త్రీలింగమను మాటకు స్త్రీవాచకమని
వ్యాఖ్యానము నేయుట గూడదనియు, బ్ర॥ శ్రీ॥ వజ్ఞుల సీతారామ
స్వామిశాస్త్రీల వారిచేత నాక్షేపింపఁబడి రాక్షస సం॥ భాద్రపద మాస
మందలి (సంపుట4 సంచిక 7.) యాంధ్రసాహిత్య పరిషత్పత్రికలో, బ్ర
కటింపఁబడియె మఱియు, బ్రహ్మశ్రీ మహామహోపాధ్యాయ తాతా
సుబ్బారాయశాస్త్రీలవారికిని గ్రంథకర్తలకును (2) వత్సరంబులు పత్రి
కాముఖంబునఁ బ్రశ్నోత్తరంబులుజరుగఁగా ద్వంద్వముకంటెఁ గర్మధా
రయము భాష్యకారకై యటాదిగ్రంథకర్తల మతానుసారంబున మి
క్కిలి శాస్త్రీయమగుటయేకాక మీఁదుమిక్కిలి లక్ష్యసంస్కారసిద్ధికిం
గూడ సరసంబుగానుంటుజేసి శ్రీసుబ్బారాయశాస్త్రీలుగారు పింగళ
సం॥ భాద్రపదాశ్వయు జమాసాంధ్రసాహిత్య పరిషత్పత్రికలోని తమ

యువన్యాసములో “మఱియు, నపుంసకములకు మువర్ణకము వచ్చునని
యు, నమహత్తులు నపుంసకములగు ననియుఁ గదా! శాస్త్రులవారి పా
దమునందలి ఫలితార్థము. అట్టి స్థితిలో నమహత్తులకు నపుంసకత్వతాతి
దేశద్వారమున మువర్ణకమును విధించుకంటె నమహత్తులకు సాక్షాత్తు
గా మువర్ణకమును విధించుటయే యుచితమైయుండదా? (303, పుట)”
యనిచల్లచల్లఁగాగా నంగీకారమును దెలుపుచు నూరకుండిరి. బ్ర॥ వ॥ సీ॥
రా॥ శాస్త్రులుగారును భాష్యాద్విగ్రంథములందేకాక తమకోరినరీతిని న
ఱచుకొని పండితీ యాద్విగ్రంథములందును స్త్రీలింగశబ్దమునకు స్త్రీవాచక
మనివివరించుట సమరాంగణ పార్థమూర్తి నౌనేనుజూపఁగా నట్టిచోట
ను రహస్యార్థములు తీయుటకు నెంతోయష్టకష్టములు ననుభవించిరి గా
ని తుట్టతుదకు స్వవచనవ్యాఖ్యాతార్థములు సంభవించినందున మునివ్రత
మే పూని యీమధ్య కాలమున ముక్కుమూసికొనవలసిన వార్తెరి
కాఁబట్టి చాలకాలమునుండి వీరినందడిలేక విశ్వంబు విన్నబోవుచుండె
డి. ఇప్పుడు తిరిగి వీరు ముక్కున్నుండెఱచి విజృంభించుచు విశ్వోపకా
రార్థము గుప్తార్థప్రకాశికావిమర్శనముతోఁ గాళయుక్తి సం॥ర మార్గశీ
షఁపౌషమాసములయందలి యాంధ్రసాహిత్యఁగిషత్సత్త్రిక నలగకరిం
చుచున్నారుగాన వీరి వాచామృతధోరణి యెంతసరసంబుగానున్నదో
ఇంచుక యాలోచించుటకు మిమ్మును బ్రార్థించుచున్నాఁడను. ప్రకృత
విమర్శనయత్నము కర్ణాకర్ణిగా నీవఱలోనే విష్ణుభక్తులవలన విన్నం
దను విమర్శనసమాప్తియం సు సహర్షితమని భూతపూర్వహృద్వంద్యో
పశమనమ్మును నాసమరాంగణపార్థమూర్తీయమును దనుకు బంపలే
దని విన్నవించుచున్నాఁడను.

సంజ్ఞాపరిచ్ఛేదము కెన సూత్రము.

ఆర్యా॥ ఆద్యాయాః సంచాశద్వణాః ప్రకృతేస్తుతేదశోనాస్సృజః

నప్తత్రింశదిహాన్యే చానుప్రవిశంతి శబ్దయోగవళాత్ || (ఆం. శ. చిం)
అవ్వకవి. ద్వి. ఆశ్వాసము.

అనిన యుష్పకవీయపాఠరీతిని లఘురేఫముతో యత్నిప్రాసములందు
• వర్ణనా చలిమిలేక గర్భశత్రువుగానున్న శకటరేఫము వర్ణనమామూ
యమునందు వేటుగా లెక్కించి యచ్చతెనుంగున (37) వర్ణము లను
టయేనాశ్చయ్యంబని యీమూఁడవసూత్రమునొద్ద గుప్తార్థప్రకాశికలోఁ
బట్టిరవఁబడినది. ఈమతము చింతానుణివ్యాఖ్యాతయగు యహోబల
పండితునకుంగూడ సమ్మతము. ఇట్లుండ, వ॥ సీ॥ రా॥ శాస్త్రులు
గారు చిన్నయసూరిమతము గుప్తార్థప్రకాశికాకారులకుఁ దెలియలేద
నియు లఘుయకరవకారములువోలె వర్ణ సమామ్నాయమున నీయల
ఘురేఫమును వేటుగా గణింపఁబడఁగూడ దని సూరిగారితాత్పర్య
మానియు వివరించుచున్నారు. కాని వీరివాక్యంబు సమంజసముగాఁ
గనఁబడదు. అలఘుయనలప్తో యత్నిప్రాసశ్లేషాదులందు నభేదబుద్ధిని మే
లఁగుచున్న అఘయ, వలకు వర్ణసమామ్నాయమందలియ, వ, లతో
నతతశ్చనము చెప్పనలవియగుంగాని సర్వాంశములయందును రాక్షస
కృత్యముతో లఘురేఫముపైఁ బగసాధించి పెచ్చురేగుచున్న యలఘు
రేఫమునకు రేఫములో నంతర్భావంబు నొదునగా నెట్లు పోరాడెడు?
న॥ పా॥ (సశేషము.)

22—ప్రీతియల్—1919

(బాలవ్యాకరణ)

గుప్తార్థప్రకాశికా దుర్విమర్శన విదారణ.

(నమరాంగణ పార్థమూర్తయము.)

(పూర్వోత్తి)కావ్యాసాను సంధానము)

నిజముగా నలఘురేఫమునకు లఘురేఫమునందు నంతర్భావ

మొప్పి గ్రహించుట శాస్త్రసమ్మతమనినచో, నీక్రింది శబ్దములందును గ్రహణంబు గలిగి దోషాఽల్లి తటస్థించెడి.

(1) వరదవచ్చె—ఇట వరములనిచ్చునట్టి (దేవి) యనియర్థంబు గలవరదశబ్దములోని వర్ణసమామ్నాయ స్థలఘు రేఫమున నలఘురేఫంబును గ్రహింపఁబడును గాన వరద=ప్రవాహము; అనినశ్లేషార్థమును, బ్రకరణవశమునఁ జెప్పట శాస్త్రీయమనవలసివచ్చును. (2) కరగుణము—ఇచట హస్తమర్థమిచ్చునట్టి కరశబ్దమునఁ గటశబ్దమును స్ఫరియించి నలుపుగుణమనిన శ్లేషార్థముగూడ సమ్మతంపవలసి యుండును. (3) గిరిదాటెను—ఇక్కడఁ బర్వతార్థకమైన గిరిశబ్దమున గీచినగుండ్రరేఖ యర్థముగలగిరిశబ్దమును దోచి యిట్టిశ్లేషమును శాస్త్రీయమనఁ దగియుండు (4) రంకుచేష్టయలవడియె—ఇట—“రంకుశంబరరాహిషాః” అనెడియమరనిఘంటువున మృగవిశేషచేష్ట యని యర్థము చెప్పినెడల జార త్వార్థకమైనఱుకుశబ్దమును విషయమై దుర్బలప్రవర్తనయని నయర్థము తప్పక చెప్పకతీరకయుండెడి. కాబట్టి వర్ణసమామ్నాయలోని య, వ, లనంతర్భావము గలలఘు య, వ. లకుం బలెనే వర్ణసమామ్నాయస్థరేఫమున సంతర్భావము గలశకట రేఫమునకును యతి ప్రాసశ్లేషలయందుఁ జెల్లుబడి యంగీకరింపవలసి యుండును. అందున రేఫశకట రేఫములకుఁ బ్రబలద్వేష మంగీకరించిన యాధ్రవ్యాకరణకర్తల మతసిద్ధాంతము భంగాకులమయ్యెను. కాన “సప్తత్రిశ దిహస్యే” యనినయప్పకవీయపాఠమే సర్వవిధంబులను సరసమ్ముగా నున్నయది “నైవహిలోకే నాన్యస్మిన్వేదేర్ధవకారోర్ధవకారోఽస్తి” అనెడి యేఓజ్ఞాత్రస్థభాష్య ప్రామాణ్యమున వేదశాస్త్రాదులయందుఁ బ్రయోగములేని ఎ, ఒ, వర్ణములకు హ్రస్వములకుబలె వేదశాస్త్రములకు వెలువలనున్న యీశకట రేఫమునకును పవాద్యవర్ణములతోఁ బృథక్కుగాఁ బరిగణనమే న్యాయ్యంబు. ఇంతియకాక, (1) కాటియ

అనిచేరి (2) గోవిందము (గోరొచనా) (3) పిఱికి (భీరుక) (4) గురువు (గురు) — ఇత్యాదితద్భవములయందు నాంధ్రవ్యాకరణకర్తలు లఘురే
 షకట రేఫములకు నన్యోన్యసంబంధ మొప్పుకొనుచుండగా, “శకట
 రేఫము తత్సమతద్భవములయందు లేదు (సంజ్ఞా—18 మా) అని య
 త్రిప్రాసాదులందేకార తద్భవాదులందును లఘురేఫసానమున శకటరేఫ
 మునకు సంకమాత్రమును గాల్పింప నహతలేదని మోషించుచు
 నున్నామని తన మతమున లఘురేఫముచే శకటరేఫము గ్రహింపబడు
 చున్నదని మోషము పెట్టుకొని చెప్పసాహసించ గలడు? ఇతరుల మత
 ముద్దేశించు నలఘురేఫమునకు లఘురేఫమునందు నంత ర్భావము కొంచె
 ము చెప్పదగియుండుగాని యిట్టి సూరిమతమందు జెప్పట హాసాన్య
 సమున్నతమును భాలవ్యాకరణమున బూర్వోత్తరసూత్ర గంధమునకు వ్యా
 జ్ఞాతమును సంబంధించెడి కాననతనిమతమున దెలుగున (37) వర్ణ
 ములన్నియునక తీరదు మతియు నర్థమిదిగాక సంపూర్ణమైన పండిత
 ద్విద్యప్రియ వస్తుతత్త్వము పరిశీలింపగా “రేఫయాప్యవమాధమా” అని
 గుప్తమున మరుగుపరుచుకొనినదమం బన్నయర్థ మిచ్చునట్టి రేఫనామమును
 నత్రోకవిధములు సార్థకపఱిచెడి యీపరుషశకటరేఫ కరేబరంబునకు
 తిత్తులైన యాచార్య పమామహాయమందలిరనర్థమూర్తిచేత గ్రహణంబె
 యిచ్చుటకొక కుట్రగ నేర దనుటయే నయుక్తి కముగా వోచుచుండు లఘు
 రేఫమును సూత్ర మధమార్థక మైన రేఫశబ్దముతో వ్యవహరించుచుం
 దునట్లే యదిశంకింప నలదు ధర్మబ్రహ్మకంట విశేషించి విధింపబడిన
 యిళుప్త్యయముచేత సిద్ధించిన రేఫశబ్దమునెడల రిఫధాతువుచేత నిచ్చు
 నర్థమిది రేఫశబ్దమున కున్న యధమత్వార్థము నెల్లుబడి కా నేరదు
 నేడతామ్రప్రసంగమునందును గీర్వాణాధ పండిత తాత్పర్యము
 ముందును బ్రవేశమొగడతంజేసి పూర్వముగాని తర్వాతముగా
 యితర యారభ్యమూర్తి మొలకలను పట్టికొని గుర్తుపెట్టుచుండగా

వేదశాస్త్రములయందు బ్రవేశాధికారములేక వెలివేయబడి నుండి
 తలక్షణమైన తలకట్టులేమి ననుభవించుచు నీమధ్యకాలమున గేల
 మును నాంధ్రసరిపత్తునకు మాత్రమే కొంచెముశుద్ధపత్రక లభించినంత
 మాత్రమున విజ్ఞప్తిగినునరమున నట్టి సర్వవ్యాస కరవణమూర్తి
 తోవిరోధించి యాంధ్రముతోని యీమిడిమిడిప్రవేశమునకే యోతో
 యెగిరియెగిరిపడుచున్న శకటరేఖమే యధమమ్మని చెప్పనయ్యుండు
 వేటొకరీతి యెట్లుయుక్తమ్మయ్యెడి. హరిశబ్దమునకు నారాయణమూర్తి
 యుఁ గోతీయు నర్థములున్నను నౌచిత్యమును విడిచి విష్ణునియెడ
 గోతీయర్థమును గోతియెడ నారాయణార్థమును జెప్పదరమగునే? శివాశబ్ద
 మునకు సర్వమంగళాజుకములర్థములున్నను బార్వతీసందర్భమున జుబు
 కార్థమును జుబుక ప్రకరణమున బార్వత్యర్థమును జ్వేనొప్పుకే అ
 త్తేరవర్ణమనినయ ర్థమిచ్చునట్టి యిష్టప్రత్యయాంత రేఖశబ్దమే లఘుక్ష
 రమునెడ స్ఫురించెడు ఈశకటాకారవర్ణమునెడ రేఖశబ్దమునకు నీచ
 త్వార్థము సైతము నీనిలక్షణముంబట్టి యొప్పుకొనకతీరదు కావున నిట్టి
 కలహాయమానప్రకృతికిఁ గలయిక కలలోనివార్త గాక యెన్నడేని
 మైకకంఠ్యమ్మమరునే నారాయణ నామమ్మనస్ఫూర్తింజెంది శ్రీకృష్ణ
 నిం బోలిన యాసురుచి రాక్షసమూర్తితో సురుచిర + అక్షరమూర్తి
 అనియు తే! జాతివైరమ్మా నొంది ప్రాసంబులందు విశ్రమములందుఁ
 దమలోనవేటుగలిగి దేవదానవులట్లన దెనుగులందు మించి రేఖరకార
 ముల్ మెలుగుఁగ్మన్న అని యప్పకవి చెప్పినచొప్పున నీయగుచిశకటా
 ధమరాక్షస కళేబరమునకు నెట్లులెక్కమ్మ సంఘటిల్లెడు దానంజేసి
 వేగురుసూరులు వచ్చి యీశకటరేఖంబును నలపాక భీమపాకంబుల
 నొతో పుటపాకశోధితంబుచేసినను వాఙ్మయమున నేవిషయ మందును
 నైకమత్యమును నొందనిదీనిని వర్ణనమామ్నాయములోమాత్ర మెట్లు
 లెక్కంబు నొందింఁగలరో తెలియ శక్యంబుగాకున్నయది. కాన విమ

ర్యకులయాక్తి సయుక్తికమ్ము గాదని యెఱుంగునది ఇటులలఘు య, వ, ల తోడ న భే ద యుద్ధిం గాంచి న ల ఘు య, వ, ల తో సర్వాంశములందును లఘురేఫముపై మచ్చరించెడి శకటరేఫమునకుఁ బోలికిచెప్పట లజ్జాకరంబనందగు.

స | పా | (స శేషము)

గోదావరీ పత్రిక.

29-4-1919

(బాలవ్యాకరణ)

గుప్తార్థప్రకాశికా దుర్విమర్శన విదారణి.

(సమరాంగణ పార్థమూర్త్యము.)

(పూర్వపత్రికానుబంధము)

—:—

ఇకను శకటరేఫమునకు నలఘులకారము (ళ)తోడ నిదంబన మును జూపుచున్న యీవిమర్శకుల క్రిందివ్రాత చర్చించెదముగాక (విమర్శకుల వ్రాత)

(1) “అలఘు (ళ కారము) లకారమును బరిగణింపనపుడచ్చా ద్రవర్ణసమామ్నా యమున నలఘురేఫమును మాత్రము పరిగణింప నేలయని సూరిగారు తలంచి యుందురు ఇట్టియభిప్రాయము సూరిగారి కుండుటచేతనే వారాచ్చికవర్ణ సమామ్నా యమునఁ జేర్కొనిన శకారము వర్ణాంతరమనియు నలఘులకారముకాదనియు (చూ. బాల. సంజ్ఞ 18 సూము.) స్పష్టముగాఁ జెప్పియున్నారు.

(2) అచ్చాద్ర వర్ణసమామ్నా యములోని శకార మలఘువు కాదను నభిప్రాయము చింతామణికున్నట్లు వ్యాఖ్యానము చేసియుండ

నందునఁ ద్వద్వివరణకర్తలగు నప్పకవ్యహోబలపండితాదు లలఘుల
కారమువలె నలఘురేశము నేని వర్ణనమామూయములోఁ జేర్పరా
దనియు—తలంచి కావలయుఁ నలఘురేశమును వర్ణాంతరముగాఁ
జేర్చుట యుచితమని వ్రాసిరి.

(ప్రతియ త్తరము)

పైనింజూపిన (1) ప్రథమాంశము విమర్శకులొనర్చిన చిన్నసూరి
మొత్తం ముని, (2) రెండవ అంశము విమర్శకుల యప్పకవ్యహో
బలపండితాదు మొత్తం ముని నైయున్నది. విమర్శకులు వ్రాసిన యీ
పైయాంశములు రెండును రెండువేలవరహాలు విలువచేయునని ముమ్మా
టికి జెప్పినందున ఈవ్రాతెనలన వీరియనన్య సాధారణపాండిత్య
కీర్తి యవనీమండలమ్మన నతివ్యాప్తిజెందుంగావుత చిన్నసూరి మతో
ద్ధారమునలుపుచున్న వీరివ్రాతె మొదటియాంశమునకు భావమేమ
నఁగాః—వర్ణనమామూయములోని శ కారము వర్ణాంతరముగాని
యలఘులకారముగాదని చిన్నసూరియే స్పష్టముగాఁ జాటుచున్నం
దన, ఏళులు, పాళులు, త్రాళులు, ఇత్యాదు లందలి యలఘులకా
రము వర్ణాంతరశ కారమున గ్రహింపఁబడదుగాన వర్ణావళిలోని లఘు
(అ) లకారముననే, ఏళులు ఇత్యాదులందలి యలఘులకారము గ్రహి
యింపఁబడినట్టులు, ప్రకృతముననువర్ణా వళిలోని లఘురేశమునశకట
రేశము గ్రహింపఁబడునని తలంచి యలఘురేశమును (అ) బ్రత్యేక
ముగాఁ బరిగణింపక తెనుంగున (36) వర్ణములనిరియని సూరిగారి మత
మును విమర్శకులు వివరించుచున్నారు. లఘులకారమున నలఘుల
కారము (ఏళులు) గ్రహింపఁబడినట్లు సూరిమతమున లఘురేశముననే
యలఘురేశము గ్రహింపఁబడునని విమర్శకులు దృష్టాంత సమాపుచు
న్నందున నిపుడు లఘ్వలఘులకార వర్ణాంతర శ కారములభేదము కొం
చెము విచారింపననవసరమయ్యెడి. కాన విసంగోరెద సూరిమతమున నెల

తల, ఇత్యాదులందలి లక్షణము లఘువును, ఏళులు వాళులు నొకటి
 ఖయి—ఇత్యాదులందు (ఆచ్చి. 13) సూత్రమున చోద్యమైనది యెరియ
 ఘున కారమును (౪) శిశి, పిశాచి, కళవా యు—ఇత్యాదులందు
 దలి సేద్య కారము మూలకరళకారమును నని ఖనీ॥ రాద ఇత్యాదులందు
 విభగించి నిణక యించెదరు. మఱియు, యిట్టి నిష్కలకాయము వృద్ధాంతరంధ
 ముగాని యలఘుల కారముగాదుగావున (పాల్. శ్లో. ౧౭౨) సూత్రమున
 నొడ్డు ప్రాసాది మైత్రక లక్ష్యము మాపుకొనిన దుర్వర్థస్థానకాకా
 రులు తల్లితళ, పళావలి పడములలోని లక్షణ కారమున లఘులు కాదని మూలక
 నెంచుట ప్రామాదికమనియు ఘోషపెట్టెదరు. వీరి విమర్శన మూలక
 చిహ్నరీతిగా జాబితాచేసెను. గానయిది కలితలజాట్టానున్న సామెతరీతిని నరస
 మగ్గెయ్యది. లఘుకవ్యహారబలపడితాదులు యరలనలులఘువులనియు
 నలఘువులనియు గ్రంథములయందు మువ దేశింపఁజూచినచుట్టిమి గాని
 యలఘులకాశము గాబుడై వృద్ధాంతర సర్వగుల యుత్పత్తి కారమున్నద
 నుడి తెచ్చుటను గనియు తినియుచుండలేదు. అలఘువుగానియైనదై య
 తతికతావము సూరిగాక నలభ్యయైగావుగా నెచ్చటబల్కినదో
 వివర్ధము వివరించి పుణ్యముగట్టకొన్నవో బాగుండును. అట్లననే
 లో ఇపుడతెలిసినది బ్రహ్మపుణ్యహమ్మనఁ జాతనివర్ధస్తుడుగానున్నచి
 న్న సూరిగాకు తెల్లగా బాత్రముతో ముకొని తననామమందలి చిన్న
 కట్టిమీ యొక్క రూపాంతరమగు చిహ్నము చిన్న గాగలనామమున్న
 స్థలంబున (5) చిహ్న రూపస్వాతి శాస్త్రిగారి యొద్దకు నేగి “సీతారా
 మా భ్యానమ్మ అని సుభిక్షాన్తన సేయఁగా నపుడు కృష్ణుగారు “అమ్మ
 యోగుడ యోగదమతీయమస్తు” అన్న యాశీర్వాదముతో విజయవా
 తలిక కారము నాతని ప్రాణమున ధర్మము పేసిరియట. అందున వారి
 యింక తక్కిన యుక్తకవ్యహారబలాదిపండిత లోకములయు నలఘువు
 గాన యుపత్యంతరళకారములకు నప్రాంతమొనట. అయ్యో! అపహా

బలపండితుడంత వాడుంగూడ వర్ణాంతరళకారమ లఘుప్రకాదని తెలియజాలక తనకవి శిరోభూషణమున “బెళుకుంజాపులు, తళుకుం జెక్కులు” అని యలఘుళకారమునకు నుదాహరణముగాఁ జూపియబలపండితుడ మ్రొంగదా! అక్కటా! అప్పకవియును సైతము “శతాంధా! కూపప్రవిశంతి” యనున్యాయమునఁ బెరటిత్రోవంబడి యిట్లు(క) అశ్వాసమున వాక్రుచ్చుచుండెడి

తే॥ పెద్దళాకును దనకునభేదమగుట! లళలకునభేదమట్లును గలుగుకతన! క్షీతినిమూడవసరళంబు యతులఁ బ్రాస! ములనులఘులఘులకారములకునిలుచు-లక్షణము.

ఉద్యో. పర్వ॥ క॥ కొడుకులుదా నునుగుట్టపు! దళములు కరిఘటలు భటరథవ్రాతములు! బుడమిచలింపఁగద్రుసదుడు! గడువేడుకతోడుచూపెఁ గౌంతేయులకుఁ—ఉదాహరణ పద్యము.

ఇట్లప్పకవి ఉకారములఘులఘుప్రగులళలతో యతిప్రాసములను నిలుచుననిచెప్పి “దళము” లోనివర్ణాంతరళకార మలఘుప్రకాదని యెఱుంగకఉకారములకుఁ బ్రాసముగా నుదాహరించె కావున నప్పకవి యుంగూడఁ బస్వలోనే యడుగువేసెగదా! అహోబలాప్పకవ్యాది గ్రంథకర్తలు చిన్నసూరి మతోద్ధారకులగు శాస్త్రీగారవతరించువఱకు జీవించినచో మేలుగానుండును యట్లుగాక దురదృష్ట వశమున వారు సందేహవిముక్తింజేసికొనకుండనే దేహవిముక్తికిం బాలయిరి వెండియు విమర్శకుల వివరానుసారంబున నికొక విశేషోక్తిగలదు (2) అప్పకవ్య హోబల పండితాదిమతమ్మున నచ్చార్థవర్ణ సమామ్నాయములోని లళకారమలఘుప్రకాదని వర్ణాంతర లళకారముగాడట కావున నాగ్రంథకర్తలు లఘులఘులకారములు వోలె వర్ణసమామ్నాయమున లఘులఘు రేంశములు రెండునునుండందగుననియెంచి యచ్చతెలుంగున ముప్పదియేడు వర్ణములని లెక్కించిరట ఇట్లు వీరు “సాహసే లక్ష్మిః” అనుసా

మెతనులంకించుకొని లోననిముచ్చుకొనంజాలక ప్రాచీనమతోడ్పాటున
ముల్లు నోరికినచ్చినట్లెల్ల గ్రక్కందొడంగిరి. అప్పకవ్యహో బలపండి
తాదులమతమున విమర్శకులు చెప్పినచొప్పున వర్ణసమామ్నాయము
లోని దివర్ణాంతరళకారముగాక యలఘువేయైననో “పలులు, పాళు
లు”—ఇత్యాదులందు, అచ్చిఁగి 13 సూత్రాదులచే సాధింపబడిన
యలఘులకారమే భాషాప్రపంచమున నివ్వటిల్లుగాన, “బెళుకు, తళు
కు”—ఇత్యాది శబ్దములందు నలఘువుగాని యీశకారము బ్రతుకుట
కు గతిలేక మొదటికే మోసము వచ్చుగాదే! “అహో మూలచ్ఛేదీత
వపాండిత్య ప్రకషణ.” అనెడి మల్లినాథ సూరి వచనమశల్లికయుల్లమున
నుల్లసిలెడిని. ఒకవేళ, అప్పకవ్యహోబలపండితులు నీతా రామస్వాముల
వారిదర్శనముచేసినయెడల నలఘువుగాని యీవర్ణాంతర లకార
మును దయాధర్మభిక్షముగా నొసంగుదురని యే రేనియందుమో! యిట
వినుండు.

స॥ పా॥ (శేషము).

6-5-1919 గోదావరిపత్రిక

(బాలవ్యాకరణ)

గుప్తార్థప్రకాశికా దుర్విమర్శన విదారణి.

(సమరాంగణ పార్థమార్థీయము)

పూర్వప్రతికాను బంధము.

స్వాములవారి బొజ్జలో మత్సర పరార్థసంపత్తి ప్రాజ్యముగాను
నక్షరసదార్థసంపత్తి పూజ్యముగాను నలరుచుండెడి. ఇంతియకాక,
ఇంకొకసంపత్తి మితిమీరియున్నది. అదియెద్ది? అలఘువులుగాని యీ

వర్ణాంతరళ కారాక్షరముల సంపత్తియే కాని అయ్యది యున్నను భ్రమ
మూలకమైన యీ సంపత్తిములోకముల ముష్పనకు మూలంబగుంగాని
యొష్పనకుం గారణముగాదని చూపిదీనిని నా బాణీభూతనాణీభూతితో
నీస్వాములవారి విమర్శనపుంగుట్ల బొంతనుండి డుల్లనేసి యంతము
నొందించుచుంటిమిగాన నట్టియనర్థవణకా సంపత్తి లోకోపకారులగు నప్ప
కవ్యాదులకుఁ జెప్పఁదగదు.

అథవా అప్పకవ్యహోబల పండితాదుల మతమునసిద్ధ (బెళుకు)
సాధ్య ఏళులు శకారము లుభయములును నలఘుప్రలేయనీ విమర్శ
కులందురేని యట్లయినచోఁ జిన్నసూరి తానును నటునమ్మితింపకయల
ఘువుగాని వర్ణాంతరళకార మింకొకటిగలదనుటకుఁ గారణమేమి? లఘు
లకారజాతికిని నలఘులకారజాతికిని నుభయమునకుం గాక రెండింటికిం
జెడి శ్లో॥ త్రిశంకోరుపభోగాయ నత్యారపిన భూరపి॥ యనునట్లు త్రిశం
కుగతిగల వర్ణాంతరళకారమొకటి వర్తిల్లుచున్నదా ఏళులు॥ ఇత్యాదు
లందలి శకారము నేరీతిని నేముఖమున నలఘూచ్ఛారణతో బలుకు
చుంటిమో బెళుకు ఇత్యాదులందలి శకారంబును నలఘూచ్ఛారణతో
బలుకుటకు నారీతియు నాముఖమును గాక వేరొకటియుండునేమో?
విమర్శకులు సెలవిత్తురుగాక! (ఆచ్చి. ప. 13సూ.) ఇత్యాదిసూత్రము
లందు నలఘుశబ్దముచ్చరించి సాధింపబడిన (ఏళులు) శకారమే యల
ఘులకారమనియుఁ దక్కినచోట్ల (బెళుకు) నున్న సిద్ధభకార మలఘువు
గాని వర్ణాంతరళకారమనియుఁ జిన్నసూరిభోవమని విమర్శకులునురేని,
యయ్యది యవిమర్శనచనం బయ్యెడి, విలుకాటు, చెఱుచు, ఇత్యాదు
లందుఁ గ్రమముగా ఆచ్చి. ప. 7సూ. 3) ప. 81 సూత్రముల నలఘు
శబ్దముచ్చరించి యలఘురేఫము సాధింపబడినదిగానఁ జిన్న
సూరి మతముననలఘులకారంబునకుం బోలె నలఘురేఫమునకును నట్టి
సాధ్యశకటరేఫములేన్యాయంబైన యుదాహరణములైయుండి, విఱుగు,
మెఱుగు—ఇత్యాదులందలి శకటాకారరేఫమలఘువుగాని వర్ణాంతర

మనందగియుండు ఇట్లుండఁగా సూరిగారు స్వవచనవిరుద్ధముగా నంజ్ఞా.ప.18
 సూత్రమునొద్ద విలుగు మెఱుఁగుశబ్దముల లఘురేఫమునకు నుచ్చార
 ణములుగా నేలయిచ్చిరో! విమర్శకులు ప్రత్యుత్తరమియ్యదగియున్నది.
 మఱియు విమర్శకుల మతానుసారమున లఘుకారముచేత నలఘులకా
 రము గ్రహింపఁబడినను వర్ణాంతరళకారము (బెళుకు) వర్ణసమామ్నా
 యములో స్వీకరింపఁబడినట్లే స్వమతమున లఘురేఫముచే నలఘురేఫము
 (చెఱుచు) గ్రహింపఁ బడినను వర్ణాంతర శకటరేఫము (విలుగుమెఱుగు)
 వర్ణసమామ్నాయమున దాతాచార్యముద్ర సామెతరీతిని గ్రహించుట
 తప్పక బరాత్కారమయి యుండెడిది. అందున విమర్శకులు మతమున ల
 ఘుకారమును లఘురేఫమును నలఘుకారమును (సాళులు) నలఘురే
 ఫమును (విలుకారు చెఱుచు) వర్ణాంతర శకారమును (బెళుకు. తళుకు)
 వర్ణాంతరరేఫమును (విలుగు, మెఱుఁగు) దాతాచార్యముద్రరీతిని ద
 ప్పకధరింపవలసి యుండును. ఇట్లు పైవింజూపిన రీతిని సూరిమతమందం
 గూడ వర్ణాంతరళకారమువోలె “భక్షితే పిశుచే నరోగశాంతిః” అను
 న్యాయమున వర్ణసమామ్నాయమున వర్ణాంతర శకటరేఫముసైతము
 (అ) గ్రహింపకతప్పదు గావున సూరిగారు 37 వర్ణములని యేలయన
 లేదో? వివరించుభారము విమర్శకులు తలపైదొఱగినదయ్యె, ఆహా సా
 త్కారా విపరీతా శ్చేదాత్సావవకే నలమ్మను వచనరీతిని
 విమర్శకులు యయోమయవివరీత జ్ఞానప్రభావమున వర్ణసమామ్నా
 యముతయు నలఘుభిన్న వర్ణాంతర శకారమయమును దాదృశరేఫమ
 యమును గావలసివచ్చెంగదా!!

సుధీమణులారా! ఆంధ్రభాషను నాంధ్యభాషుడేయు విమర్శకు
 లవితండ్లా నాడమతంబు పోనిండు. ప్రకృతమున మామకరాజ్ఞాంత
 రము మృగింపుడు.

వర్ణసమామ్నాయమందలి శకారమెల్ల వైయాకరణము మత మందును న. ఘులకారంబని యంగీకరింపకతీరదు. అలఘువుగాని వర్ణాంతరకాలంబనుట యవిద్యాని సితనచనంబు ఏళులు, పాళులు, త్రాళులు—ఇత్యాదులయందలి సాధ్యశకారమువోలె, అహోబలపండితుని చేత నుదాహరణములుగా నిబడిన “బెళుకుం జూపులు, తెళుకుంజెక్కులు”—ఇత్యాది శబ్దములందలి సిద్ధశకారమును నలఘులకారంబే కాని యందున విశేషంబేమియు లేదు. అధవా ఏళులు, పాళులు, త్రాళులని బహుత్వమందు రుదల కాదేశమయిన శకార మలఘువని సంజ్ఞాప 18 సూత్రమునొద్ద జెప్పటంజేసి, ఆచ్చి. ప. 13సూ. ఇత్యాదిసూత్రముల నలఘుశబ్దముచ్చరించి విధింపబడిన శకారమే యలఘువుగాని యన్యముగా నేరదని విశదపడుచున్నదందురేని వినుండు. ఈసందర్భమున వృద్ధిరాదైచ్ఛ సూత్రస్తమైన యీక్రిందిభాష్యము దృష్టాంతముగా నవసరంబుగావున నయ్య నుదాహరించెద.

“కింపు నరిదంతద్భావితగ్రహణమ్|వృద్ధిరీత్యేవంయేఆకారైకాకాకారా భావ్యంతే తేషాంగ్రహణమ్| ఆహోస్విదాదైజ్ మాత్రస్య| కించాతః| యతితద్భావితగ్రహణమ్| శాలీయో మాలీయ ఇతివృద్ధిలక్షణశ్చోనప్రొప్నోతి||—సూత్రమున వృద్ధిశబ్దము నుచ్చరించి సాధింపబడిన యాకారాదులే వృద్ధిసంజ్ఞగలవియా? లేక సిద్ధసాధ్యములైన యుభయవిధాకారాదులును వృద్ధిసంజ్ఞకములా? యని శంకించుకొని, పాణియాది శబ్దములందును శాలీయ, మాలీయాదిశబ్దములందును వృద్ధాదితి సూత్రోక్తమైన ఛప్రత్యయము శాస్త్రీయముగావున సామాన్యముగా నాదైజ్ మాత్రమునకు వృద్ధిసంజ్ఞ చెప్పందగునని ప్రభాష్యము తెలుపుచుండెడి. అందున గీర్వాణవ్యాకరణమున సిద్ధసాధ్యములైన యుభయవిధాకారాదులకును సామాన్యముగా వృద్ధిసంజ్ఞ నిర్ణయరీతిని నాంధ్రీవ్యాకరణముందును సిద్ధసాధ్యశకారము యుభయములకును నన్వర్థ

మైనయో ఘనంజ్ఞ శాస్త్రీయమైయుండు. కనుక నేయస్వకవ్యహోబలకండి
తాడులు దళము, బెళుకుంజూపులు— ఇత్యాదులయందలి సిద్ధశకార
మలఘువుగానున్నందుల కుదాహరణము నిచ్చిరి. విఱుగు, మెఱుగు—
ఇత్యాదులందలి సిద్ధశకటరేఖం బలఘువని బాలవ్యాకరణమంతును (సం
జ్ఞా ప. 13సూ) నుదాహరింపఁబడియె. అట్లు కానిచో, ఏళులు—ఇ
త్యాదులందలి సాధ్యశకారమువోలె (ఆచ్ఛి. ప. 13సూ) చెఱుచు—
ఇత్యాదులందలి సాధ్యశకటరేఖమే (కి). ప. 81సూ) యుదాహరింపఁద
గి యుండుంగదా విఱుగు, మెఱుగు ఇత్యాదులయందలి సిద్ధశకటరేఖం
బలఘువని (సం. ప. 18సూ) యుదాహరించిన మాత్రమున, విలుకా
ఱు (ఆచ్ఛి. ప. 7. సూ) చెఱుచు, పఱుచు, (కి). ప. 81. 82 సూ)
ఇత్యాదులయందలి సాధ్యశకటరేఖంబెట్లు లలఘువుకాకపోదో! యట్లే,
ఏళులు, పాళులు, తాళులు—ఇత్యాదులయందలి సాధ్యశకారముల
ఘువని (సం. ప. 13 సూ) యుదాహరించిన మాత్రమున, బెళుగు, తళు
కు, తళతళ, వళావళి—ఇత్యాదులయందలి సిద్ధశకారమలఘువు కాకపో
దని ధీమంతులకుఁ గరతలామలకముగాఁ గనంబడుచుండు. సిద్ధశకటరేఖ
మువోలె (విఱుగు) సిద్ధశకారమును (బెళుకు) సాధ్యశకా మువోలె
(తాళులు) సాధ్యశకటరేఖమును (చెఱుచు), నలఘువులని యనోన్యన్య
దృష్టాంతమునఁ దెలియటకై యట్లు గ్రంథకర్త చే నుదాహరింపఁబడియె.
మఱియు, నిట వినుండు. ఆచ్ఛి. ప. 13. సూత్రాదులు ఏళులు, పాళు
లు. ఇత్యాదులందు నలఘులకారము (ళ) విధింపఁబడుచుండెంగదా!

(స శేషము)

స॥ పా॥

13—5—19 గోదావరీతిక్

(బాలవ్యాకరణ)

గుప్తార్థప్రకాశికా దుర్విమర్శన విచారణి.

(సమరాంగణ సార్థమూర్తీయము)

పూర్వశ్రుతికానుబంధము.

—:0:—

వర్ణసమామ్నాయములోని వర్ణాంతరకార మలఘువు కాకున్నచో గ్రంథకర్తకుఁ బూర్వోక్తోదాహరణములందు విధింపఁబడుటకై యలఘులకారము (ళ) మెక్కడఁబడుచున్నదో? ఈవిధింపఁబడుతలకారము (అలఘులకారము) కాశినుండి వచ్చినదా? గయనుండి వచ్చినదా? లేక యరబ్బీభాషనుండి యరువెంచినదా? అథవావర్ణసమామ్నాయములోని అలఘులకారముననే (అ) యాయలఘులకారము (ళ) గ్రహింపఁబడునని విమర్శకుల భావమందులేని యయ్యది రసాభాసభావంబు. ఆచ్చి. ౩. 13. సూత్రానాన ర, డ, లతోఁ బాటిగా లకారమునకు నలఘులకారము (ళ) విధింపఁబడుచుండెడి. కారమున స్వయముగా నలఘులకారమునకు గ్రహణము న్యాయ్యంబయ్యెనేని, యీసూత్రమున బహుళముగాఁ బానర్విధానమేల యవసరంబగు? “శ్లో! విధిరత్యంతమప్రాప్తే నియమపాక్షి కేనతి” యనునచనమునఁ బ్రాప్తింపనితటివిధించుట యావశ్యకముగాని స్వయముగానే లకారముచేతకారమునకు గ్రహణమునంభవించుచోఁక భావవేదవసరంబు? అందున, వర్ణసమామ్నాయములోని ర, డ, లచే లకారము (ళ) గ్రహింపఁబడునన్నచో నట్టిమాట మెట్టివాసాస్పదమో! యట్లే అలఘులకారమున నలఘులకారము గ్రహింపఁబడునన్నవసరమున ససాధానమున వచ్చెడి కాన, ర, డ, లకు తలకార మెట్టిధాన్య బో. యిదితన, గీర్వణభాషయందుంబలేగాక, యీ

యాంధ్రమున లకారమునకు శకారము వర్ణాంతరంబని స్పష్టపడుచున్నది. ఇందులకుఁ బ్రోద్బలకంబుగా నీయహోబలపండితీయ వాక్యంబు (పుట. 133) సీక్రిందనుదాహరించెద.

“నచైవంశ కారస్యోవర్ణాంతరత్వం తత్రమహేశ్వరసూత్రానుక్త త్వే పిలడయోర్ల శ యో శ్చైకత్వమితి శాబ్దికశిఖావతంసై రుక్తత్వాల్లోశ ఇతివాల్మీకి భిరుక్తత్వా, ల్లరయోరుచ్ఛారణస్యలోక వేదయో ర్భిన్నత్వేన ప్రతీయమానత్వాచ్చ, నశస్యావర్ణాంతరత్వంవక్తుం శక్యతే” (1) లో సూత్రమందలి లకారముగాక మాహేశ్వరసూత్రములందు శకారము చెప్పబడకున్నను, ల, డ, లకుంబోలె, ల, శ, లకు నభేదమని వైయాకరణశిఖాముఖులచెప్పటం జేసియు, (2) ప్రాకృతవ్యాకరణమున వాల్మీకిమహర్షి లకారమునకు శకారము విధించుటంజేసియు, (3) లోకభాషయందును, వేదముందును ల, శ, లకు నుచ్ఛారణము భిన్నముగా గోచరించుటం జేసియు, లకారముకంటె శకారము వర్ణాంతరముకాదని చెప్పట శక్యంబుకాదని వైయహోబల పండితీయ వాక్యమునకు భావము. ఇట్లు పైనిఁ బ్రాకృతవ్యాకరణమున వాల్మీకిముని లకారమునకు శకారము విధించుటచేత లకారముకంటె శకారము మఱియొకవర్ణమని (వర్ణాంతరము) యహోబలపండితుఁడు రెండవకారణముగా నెత్తుకొనియె. “లోశః పైశాచ్యామ్” అనుసూత్రము నెత్తుకొని యీవిధియేయప్పకవియు (2ఆశ్వా) కనంబలుచుచుండెడి. కాఁక ట్టి ప్రాకృతభాషయందబలె నాంధ్రమందను, ఆచ్చి. ప. 13. సూత్రమున లవర్ణస్థానమున శవర్ణమును విధించుటంజేసి లకారముకంటె శకారము మఱియొకవర్ణముగాని గీర్వాణభాషయందొబలె వర్ణాంతరము కాక పోదనిస్పష్టపడుచున్నయది. దానంజేసి గీర్వాణమునఁ గళా, గళః—ఇత్యాదులు కలా, గలః—ఇత్యాదికముగా నైనటులు తెలుగున, బెళుకు, కళుకు—ఇత్యాదులు బెలుకు, కలుకు—ఇత్యాదికము

గాఁ గానేరవు. ఈరీతి తెలుంగున ల, శ, లు పరస్పరమును భిన్నముల ని స్పష్టపడుచుండఁగా, వర్ణసమామ్నాయములోని లకారమున నలఘు లకారమున (ళ) గ్రహింపఁబడుననుచున నదియే, ఆచ్చి. ప. 13—వ సూత్రమున నాదేశమై పాఠులు, త్రాఠులు—ఇత్యాదురూపములు సిద్ధించుననియు “నాచ్చికవర్ణసమామ్నాయమున బేర్కొనినళకాము వర్ణాంతర మనియు, నలఘులకారముగాదని (మా. బాల. సం. 18 సూ) స్పష్టముగా సూరిగారు చెప్పుచున్నా” రను విమర్శకుల వచనంబ విద్యా విలాసమూలకమైన యవిమర్శన వచనముగాని వేటొకటిగాదు. ర, డ, లకుం బలె, (ఆచ్చి. పరి. 13సూ) లకారమునకును భిన్నమైన యలఘులకారము (పాఠులు త్రాఠులు) వర్ణసమామ్నాయములోని లఘులకారమున గ్రహించుట కుదేటికొమ్మును సాధించుటకు వంధ్యాపుత్రుని బరిగ్రహించుటను బోలుచుండి యొప్పుచుండెడి ఇట్లు లఘులకారమున గ్రహింపఁబడు నలఘులకారము వంధ్యాపుత్రాయ మానముగా వున దానిదృష్టాంతము ననుసరించి వర్ణసమామ్నాయములోని లఘురేఫమున గ్రహింపఁబడు నలఘులరేఫమును గగనకుసుమాయమానమై వికాసమున విస్తరిల్లు గాత! పైనిజూపిన చర్చచేత వర్ణసమామ్నాయములోని లఘులకారమున నలఘులకారమును (ళ) గ్రహించుట దుర్ఘటమనియు, ఏఠులు పాఠులు—ఇత్యాదులందు (ఆచ్చి. పరి. 13 సూ) విధింపఁబడిన లకారము వర్ణసమామ్నాయములోని లకారమనియు, నది యలఘువే యనియు స్పష్టపడుచుండెడి.

కాన లఘులకారమును (ల) నలఘులకారమును (ళ) బకితించిన రీతి నే, వర్ణసమామ్నాయమున లఘురేఫమునే కాక యలఘురేఫమును (ఱ) బతియింపఁదగినదియని విశద మయ్యెడి. అటులు సూరి నేయకునికి యవిచారమూలకంబనందగు. ఇకను, వర్ణవేదములోని లకారమలఘువే యైనచో, “వర్ణసమామ్నాయమందలి లకారము వర్ణాంతరముగాని

యలఘులకారము గాదని యెఱుంగునది“ యనిన యీబాలవ్యాకరణ,
ములోని బంతివలన వర్ణావళియందలి శకారము వర్ణాంతర మనియుం
నలఘులకారగాదనియునుని స్పష్టపడుచుండ గానీవాక్యమునకుగతియే
మని యెవతైన నడుగుదురేని యవధానముతో నాలింపుడు. ఇటనతి
దూరదర్శులయిన వ॥ నీ॥ రా॥ శాస్త్రులుగారు “దశరామశరః” అనిన
వాక్యమును “దశరా! మశరా” అని ఛేదముచేసినట్లే, ప్రకృతమున
“వర్ణసమామ్నాయమందలి శకారము వర్ణాంతరము, గాని, అలఘులకా
రముగాదు” అని ఛేదముచేసి యాంధ్రభారతయొక్కపుట్టు ముంచిరిగాని
వేటొకటిగాదు పైని జూపినబంతియేకవాక్యమే యగుంగాని పెక్కువా
క్యములు గానేరదు. అవధరింపుడు. వర్ణసమామ్నాయములోని శకార
ము వర్ణాంతరముగాని యలఘులకారముగాదు—ఈవాక్యమున, కాని,
కాదు—అను రెండుశబ్దములచేత రెండునిషేధములు చెప్పబడియె.
‘కాని’ శబ్దమలఘులకారమునకు విశేషణంబు. రెండునర్థములును
గూడి భావస్వరూపమునే బోధించెడి. గావున, వర్ణవేదములోని శకార
ము వర్ణాంతరముగాని యలఘులకారము (శ) గాదు. అనఁగా, వర్ణా
ంతరమైన యలఘులకారమే యని యర్థమగును. విద్యాశాలలోని యీ
యపాఠ్యాయుడు సుబోధకుడు గానిశాస్త్రిగాడు—అనఁగా సుబో
ధకుడైన శాస్త్రియే యని నిషేధద్వయము సుబోధకశాస్త్రియగుట
నిస్సంశయమని బోధించును. ఈయనవిద్వాంసుడుగాని బ్రాహ్మణుడు
గాడు—అనఁగా, విద్వాంసుడైన బ్రాహ్మణుడే యీ నిశ్చయమును
దెల్పును. గ్రంథకర్తలు, ప్రస్తుతాంశము సర్వవిధంబులను నిషేధించుశక్య
ముగానిది యనిబోధించుటకై నిషేధద్వయమును బ్రయోగించుట గల
దు. ఉదా “శ్లో॥ స్ఫుటతాన సదైరపాకృతా నచనశ్వీకృతమర్థగౌరవమ్॥
—భారవి ఓ పర్గ—అర్థగౌరవం ననశ్వీకృతం, స్వీకృతమే వేద్యర్థః వై
శద్య ప్రసక్తార్థగౌరవా భావనివతకనాన్ధం నభో ద్వయమే సంభాష్య

నిషేధనివర్తకే నే ద్వోషతిషేధా వితివామనః॥ అనుఘంటాపథవ్యాఖ్యానము చూడుడు. మఱియు, “నామూలం లిఖ్యతేకించి న్నాన పేక్షితము చ్యతే॥ నావిస్తీణం నవిస్తీణం మధ్యానా మసిబోధకృత్॥ ఓత్యాతిని పేధద్వయ ప్రయోగములు పెక్కులు గానంబడుచున్నవి. అట్లే “వర్ణనమామ్నాయమందలిశకార మువర్ణాంతరముగాని యలఘులకారము గాదు” అనుప్రకృతవాక్యమందను రెండునిషేధములున్నందన, నభావాభావము భావస్వరూపము గాఁబట్టి వర్ణాంతరమైన యలఘులకారమే యనిన యర్థమగును. తెలుఁగు వ్యాకరణమనకు న్యతిరేకము గా గీర్వాణవ్యాకరణమున మాహేశ్వరసూత్రములలోని “లఙ్॥ సూత్రమందుల కార మొక్కటియే గ్రహింపఁబడియె. స॥ పా॥

స శేషము.

గోదావరిఃత్రిక

20—5—19

(బాలవ్యాకరణ)

గుప్తార్థప్రకాశికా దుర్విమర్శన విదారణి.

(సమరాంగణపార్థమూర్తీయము)

పూర్వప్రకాశికానుబంధము.

లకారముకంటె శకారము మఱియొకవర్ణము (వర్ణాంతరము) కాదనెడికారణమున శవర్ణము మహేశ్వర సూత్రములలో గ్రహింపఁబడదయ్యె సంస్కృతమున లకారముకంటె శకారము మఱియొక వర్ణముగాదు. గన్కనే “అఫాలీత్ అనురూపంబువోలె “అగాళీత్ అదాళీత్” అనుశకార ఘటితగళ దళ, ధాతురూపంబులును “అతోలాంఠస్య” యనెడి పాణినీయసూత్రమొదలి లకారగ్రహణముననేవృద్ధి (అకారము) గలిగి న్నిద్ధించుచున్నది. లకారముకంటె శకారము మఱి

వర్ణము నాదు గావుననే గీర్వాణభాషలో శకారముతో నుచ్చరించు
 శబ్దములు, లకారముతో నుచ్చరించినను శాస్త్రబాధలేదని నిర్ణయనా
 నము లేలుచుండెడి. అట్లుగీర్వాణభాషలో శకారము లకారముకంటె
 సన్యవర్ణము (వర్ణాంతరము) కాకుండుట సుప్రసిద్ధమై యుండగా, వా
 రీతని శకారము లకారముకంటె మఱియుక ఎర్ణముకాకుండుట యాం
 ద్రభాషను పలనుపడదని వర్ణాంతరత్వ నిషేధమునిషేధింపబడుచున్నది.
 అందున బెళుకు పళాపళి—ఇత్యాదులు బెలుకు, పలాపలి,—ఇత్యాది
 రీతని బలుకంగూడదు. మఱియు నహోబలసండితీ యమ మాకు నవనిర
 సైశ్వర్యప్రాయంబని ప్రగల్భభాషణాబులు బ్రకటించుకొనెడి విమర్శకులు
 లకారముకంటె శకారము వర్ణాంతరమా లేక, యవర్ణాంతరమాయని
 విచారణనల్పు ప్రకరణమున నున్న పళస్యాఽ వర్ణాంతరత్వం ఎక్కువ
 క్యతో 133 (పుట) యనిన వాక్యంబునైనను గందోయితో గానరా
 కుండుట యెంతయు వింతగానున్నయది. పైసరిస్కృత వాక్యముగూడ
 శకారము (అలఘులకారము) వర్ణాంతరముకాకుండుట (లకారముకంటె)
 చేస్పకన్యముగాదని రెండునాళ్లములతోడనే, వర్ణసమామ్నాయము
 లోని శకారము (అఘులకారము) ఘులకారము కంటె వర్ణాంతర
 మే యనిన యవధారణార్థమే. నూనె విమర్శకులు వర్ణాంతర
 చున్నయది. ఇట్లు వర్ణసమామ్నాయములోని శకారము గీర్వాణభాష
 యందుంబరే గాక లకారముకంటె వర్ణాంతరమనియు సలఘువనియు,
 వర్ణము విశదమగుచుండగా విమర్శకులట్టి యేకవాక్యమును దమయత్య
 త్తశబ్దముండిత పాడితోర్వద్దండ కతోర కుతారంబుతో ఖండఖండం
 బులుగాఁగఁ జేయబెండాడి “వర్ణసమామ్నాయనానఁ జేర్చొని శకా
 రము వర్ణాంతరమనియు” అఘులకారముగాన యునని వెట్టి యెట్టి గుర్త
 ములు నేయుటయే కాక నాడతికొలుపనిర్ణయము పై కుడ గూర్చి న
 బ్యాప్తికాని క్షుణ్ణములు శబ్దములు విశదములు.

తతతత నళావళి,—ఇత్యాదులువలె శకారమును యరలవాక్ అనువ్య
అలఘువ శ్చేతి ద్వేధావిదగతిజానాతి, వర్ణానాగురుత్వం లఘుత్వం చోచ్చా
రణ గౌరవేణ తల్లానువేస చశ్చిత్తి. (147పుట) యనిన యహోబలుషం
డితీయవాక్యరీతిని నలఘుచ్చానణ ౪^వ నుచ్చరించుచు దమహిచ్ఛా తార్థము
లు వయోగించి యట్టి శకారము చిన్నచూరిమతమున నలఘువుగాదని
య గుప్తార్థప్రకాశికాకారులు చూరిమత భేదమును దెలియలేక యలక్య
ములను లక్యమును నేసిరనియు హోరాహోరిగా నను యాభూతా
వేశంబునఁ బోరుచుండి చిట్టచివరికు సిగపట్లగోత్రమునకు నాత్రపడియె
దను వీరిదుర్విమర్శనదృష్టియందు నర్భపోటు లక్షణమే కాని పించెడు
గాని సందర్భపాటులక్షణ మేకోశంబునను గానరాకున్నది. సందర్భ
పాటేయున్నచో శకారంబని యుచు నలఘువుకాదందురే శకారం
బని గురాచ్చారణము నేయుచు నలఘువుగాదనుట “శ్లో॥ జిహ్వమే
స్తినవేత్సుక్తి ర్లజ్జయై కేవలముధా నబుధ్యతేమ యాబోధో బోధ
వ్యభితితాదృశీ॥” అనెడి వేదా ౩ పంచదశీ పంచకోశవివేకమందలి వచ
నంబురీతిని మాటాడుచునోట నాలుకలేదనుట వంటిదై కేవలమును ల
జ్జాభిమజ్జనంబునకు మూలంబైయుండెడిది కానఁ గాశీపురమందలి బ్రా
హ్మణుఁడు విద్వాంసుడుగాని విప్రుండుగాఁడు—అనువాక్యమునకుఁ
గాశీవాసి బ్రాహ్మణుఁడు విద్వాంసుడనియు విప్రుండుగాఁడనియు నర్థ
ముచెప్పినచో బ్రాహ్మణుడని యొప్పుకొనుచు విప్రుండుగాఁడని నిషే
ధించుట యెంతయసందర్భము గానుండునో యట్లే వర్ణసమామ్నాయ
మందలి శకారము వర్ణాంతరప గాని యలఘులకారముకాదు—అను
వాక్యమునకు వర్ణాభిలోని శకారము వర్ణాంతరమనియు నలఘులకార
ము గాదనియు నర్థము చెప్పినచో శకార (అలఘులకారము)
మనియొప్పుకొనుచు నలఘువుగాదనుట యెంత యసందర్భముగానుం
డును. దానంజేసి, ప్రకరణసందర్భమున నుపమానవాక్యమున నిషేధ

ద్వయమని యెంచుకొని, కాశీవాసి బ్రాహ్మణుడు విద్వాంసుడు
గానివిప్రుడుగాడనఁగా విద్వాంసుడై విప్రుడేయని నందర్భా
ర్థము చెప్పకొన్నట్లు ప్రకృతవాక్యమందును శకారము వర్ణాంతరము
గాని యలఘులకారము గాదనఁగా వర్ణాంతరమైన యలఘులకారమే
యని ప్రకరణసందర్భార్థము తప్పక చెప్పకొనవలయు, ఇట్లు వర్ణన
మామూయములోని శకారము, గీర్వాణవాణియందుంబలెఁగాక
లకారముకంటె వర్ణాంతరమనియు, నలఘువనియు స్పష్టపడుచున్నది
ఈవర్ణనమామూయమందలి యలఘులకారమే (శ) ఆచ్చి. పరి 13 వ
సూత్రమున, ఏళులు, పాళులు,—ఇత్యాదులందు విధింపఁబడినది. ఆ
యలఘులకారము వర్ణన మామూయములోనిదేకానిచోఁ బైయు
దాహరణములయందు విధింపఁబడిన యలఘులకారము హిందీభాషనుం
డివచ్చునా? లేక, యరబ్బీభాషనుండివచ్చునా? కాన, బాల. ప్రకీ 24
సూత్రమునొద్ద గుప్తార్థప్రకాశికాకాకాదు లలఘులకారమునకుదాహరణము
లు గానిచ్చిన తళతళ, వళావళిశబ్దములు, అహోబలపండితాదుల యు
దాహరణములగు బెళుకు శబ్దాదులువోలె (148 పు) జగజ్జేగీ యమాన
ములగుచున్నవీ. వర్ణనమామూయములో లఘులకారముతోఁ బాటి
గా నలఘులకారమువోలె (శ) లఘురేఫముతోఁ బాటిగా నలఘురే
ఫంబును (అ) బరితవ్యంబుగాన నప్పకవి చెప్పిన చొప్పున (37) వర్ణ
ములనందగు. అయ్యో! విమర్శకులు కొండంతయాశతో వర్ణింపనెంచు
కొనిన సూరిమతము తెనుంగుబాసకు పోరి (శనిగ్రహ) మతంబనందగి
యింతలోనే యంత మొందెంగదా! ప॥ సీ॥ ర॥ శాస్త్రులుగారు సూరి
మతమును వర్ణించుటవిని యీసూరియను మామూరియొక యలరుబోడి
సూరి, హెచ్చరిల్లి తనమత మనుగూడ బాలవ్యాకరణంబున వర్ణింపఁబడి
తన్ను సిఫారసుచేయుమని బలత్కరించుచున్నది. గ్రంథాది నిశే

త్తుకొనిన “రస్వత్యగృహ్యతేద్వివిధః” అనువాక్యంబు మొదట సర్వమం
 గళము నేయంగానున్న రేఫాగ్నిబీజంబే తస్యల కుష్పయైన యీవిమ
 ర్భ్య గ్రంథమును భరించుంగాత! ఇట్టి వీరి దుర్విమర్శనంబు ప్రకృతంబు
 న “శా” ఈపాండిత్యము నీకుఁ దక్క మతియెంచేగంటిమే?” (మను ౨
 ౮) యనిన పెద్దన్నగారి సద్దేహదలి యీమొదటి భాగమును జ్ఞప్తికిం
 దెచ్చుచున్నది. స్వాములవారి పెండిలికి జుట్టుసెతమెరవు కావ
 లసెనెడి సామెలరీతిని నీతారామస్వాములవారి విమర్శనమునకు నక్క
 రముఁజ్ఞానముపైని మెరవుగానక్కఱ గావలసినదెచ్చె. ఉట్టికెగురలేని
 యిట్టి విమర్శకుల స్వర్గమున కెగరదరెట. ఏమీ! యీనట్లనాతీత
 పాండిత్య విమర్శనము! సర్వ = అతరములను నతీత = దాటఁట (అనఁ
 గా సతీరజ్ఞానం లేనట్టి పాండిత్య విమర్శనము = చదువుగల విమర్శన
 ము) సద్ధివణలారా! తక్కిన విమర్శనాంశములన్నియు, నీరీతి నే నట్ల
 నాతీత పాండిత్యముగల్గిపై యున్నవి. ఐనను. మన్యులుగాక, సామా
 న్య లీకవిమర్శనమున నీమొసానాంశమున్న దేమో యని భ్రమింతురని
 యూహించి యిందలి అంశములు సంగ్రహించుగా నెత్తిపొడిచి చూపి
 “శ్లో॥ అనత్కర్తనకాంతారి సరస్వత్య పాంసులామే! వాచ-హరికథాలా
 సగ గర్హైః పునీమహే” యను వేదవ్యాస విచనవాచ్యాద్ధి ప్రకారము.
 న దీక్షివర్ణ్య స్పర్ధ్యంబున నెట్టినది విమర్శనంబు నీవువ్యాస! తీర
 వాసినైవ నేను స్నానముల పోనెవృన్యంబునఁ బరిహరించుకొనియెదం
 గాక.

ఇదిప్రభమాంశము.

స॥ పా॥ (సశేషము)

నోదావతి ప్రతిక

27, మే 1919.

(బాలవ్యాకరణ)

గుప్తార్థప్రకాశికా డ్యుర్విమర్శన విదారణి.

(సమరాంగణపార్థమూర్త్యము)

పూర్వపత్రికానుబంధము

— :: —

బాల. సంజ్ఞ 4 సూ. వ్యాఖ్య

పైనుదాహరించిన సూత్రవ్యాఖ్య విమర్శనమునందు ఇట్టి సిద్ధాంతము నమనదించియే కావలయును సూరిగారు బాలవ్యాకరణలోని సంజ్ఞానిచ్చేదము నందలి నాల్గవసూత్రమున కంకము పండము ననువాని నడుమ సనుస్వారమునేనిల్పియు, జకారోదాహరణముగా 'పక్షి' శబ్దమునుదాహరించిరి జకారమునకు 'శార్దము, మొదలగునిర్వివాదములగు నుదాహరణములుండఁగానీ, పక్షి, శబ్దమునుదాహరించుట యనుస్వార పరసవణము లెచ్చి కములై యుండనగునను స్వాభిప్రాయమును వెల్లడించుటకే యని తోచుచున్నది" యని యీవిధముగా విమర్శకులు వ్రాయుచున్నారు విమర్శకులు ప్రైవాక్యమునకు భావమేవఁగా:—
 "అనుస్వారస్వయయి పరసవణః" అనుపాణిని సూత్రము తెలుంగున పక్షయిచ్చ ననుగరించి ప్రవర్తిల్లుననియు నందుననే పరసవణ ప్రసక్తి లేక నిర్వివాదముగా నున్న శార్దాదిశబ్దములు గాక పరసవణమైన జకారముతోఁగూడిన పక్షిశబ్దంబును పరసవణమైన జకారమును వీడి పూర్వానుస్వారముతోడనే యుండిన కంఠపండశబ్దములును బాల వ్యాకరణమున నుదాహరింపఁబడియే ననియు, సూరిగారి తాత్పర్యము వివరింప బడుచున్నది. విమర్శకులు బిందుపరసవణములు లేనందున శార్దశబ్దము నిర్వివాదస్థమని నిశ్చయించిరిగాని యీస్థలము గా

ప్రవివాదమునకు నాస్పదమై ఘట్టస్థలంబుగాఁ గానిపించెడి. శాస్త్రదృష్టి నాలోచింబఁగా శార్ఙ్గశబ్దమందును ననుస్వార పరసవణము లవశ్యకర్త వ్యములగుచున్నవి.

“శ్కాహింసాయామ్” అనెడి శ్కాధాతువుకంటె “శ్కాతేర్హస్వశ్చ” యనిన యుణాదిప్రథమపాదస్థ సూతమనగఁ ప్రత్యయమును, దానికి నుడాగమమును జేయఁగా నకారస్థానమున ననుస్వారమును బరసవణమున గలిగి శ్కజ్జశబ్దమగును అట్టి శ్కజ్జశబ్దముననే సాధ్యమగునన్న పక్షమందును శార్ఙ్గశబ్దమున ననుస్వారపరసవణము లావశ్యకములై యుండు అధవా “గణశకునా” అనిన యుణాదిసూత్రమున శ్కాధాతువు కంటె గణ ప్రత్యయమును నుడాగమమునురాఁగా శార్ఙ్గశబ్దమగునన్న యీరెండవపక్షమందును నుడాగమన కారమునకు ననుస్వారమును బిమ్మటఁ బరగకార సవణహా జకారమును విధిగారాకతీరవు. ఇట్లు శార్ఙ్గశబ్దమున ననుస్వారమునకును బరసవణమునకును నిమిత్తమగు గకారము గణియింపదగి యుండఁగా నట్టి గకారము విమర్శకులనోటికి బట్టరాని యంతకారము గాఁగఁ జుట్టుమనియెంఁగాఁబోలు! నయ్యదివిడువంబడినది. “శ్లో॥ చాపశ్శార్ఙ్గమురాఁరేస్తు శ్రీవత్సోలాంఘనం మతమ్॥

అను నమరనిఘంటువును జదువుకొనియెడు బాలుర నోరికిసైతముశార్ఙ్గశబ్దములోనిగకారము కారముగా గనంబడక పట్టఁదగియుండగా వీరి నోరామాత్రపుఁగారమును నోర్వలేదే వీరినోరాక్కటే కారమోర్వలేదననేల? వీరియొక్కకన్నను విద్వాంసుల సంస్కారముతోఁగార, మిమిడియున్నందున గిల్లిజగడంబున (గొప్పగర్వమున) జగడంబును జెచ్చుచు నట్టికారము సేమాత్రమును నోర్వజాలదు. కాని వీరినోరు పరవంచనావాక్కుల కారమును (కటుత్వము) నపశబ్దంబుల కారమును నెంతేని సహించును వీరితత్త్వంబున కయ్యదిపడదది. తత్త్వమునకే పడకు

న్నచో వర్ణభ్రష్టమై దుష్టమైన శార్ఙ్గ శబ్దముచ్చరించి యయ్యది యను
స్వారపరనవణములు రాని నిర్వివాదస్థలమని వీరెట్లునిశ్చయించిరి.
ఆంధ్రసాహిత్య పరిష్కృతికలోబ్రమాదపడి యాంధ్రపతికలో
(80—3—19)దిద్దబడు తప్పులలో నీశబ్దముకానంబడదు. ఇట్టియంశ
ము వీరి సీతారామనామమునకు వన్నెదెచ్చుచున్నది. తొల్లి సీతారా
మస్వామి యీశ్వరకోదండమును గారవమున నెన్నకయనఁగా, లక్ష్య
మునేయక నష్టమునేసిరి. ఇప్పుడో! యాసీతారామస్వామి యవతార
మగు శాస్త్రులుగారు విష్ణునిధను వౌశార్ఙ్గమును గారవమున (గ+ఆర
వము=గకారధ్వని) గణింపక భ్రష్టమునేసిరి. ప్రచ్ఛన్నతానవతారమూ
ర్తు లిట్లు పరకపాటు గాఁబడియుందురు. గిల్లి తెచ్చుకొనిన కలహము
లందుఁ దమయోగ్యతం బ్రకటించుకొందురు ఒకవేళ, “విష్ణోరర్థం మహా
భాహుం కౌసల్యాజనయత్సుత” మ్మనురామాయణరీతిని విష్ణ్వంశమా
సీతారామస్వామి పూర్వావస్థలో స్వధనువౌ శార్ఙ్గమునే యిపుడు భ్ర
ష్టమునేసికొన్నచో, జాలుమూలలేక తనపట్టుకొమ్మనే కొట్టుకొన్నవా
రగుదురని యేతైన సందురేని, తన్నామక శాస్త్రులుగారు ప్రకృతమున
నట్టివారేయని దృఢముగాఁ జెప్పందగుదురు. వినుండు. వీరు “అక్కంద
ళితేత్యత్ర అను స్వారన్యాయయి పరనవణ ఇతి సాధుత్వమూహ్య”
మ్మని యిట్లహోబలపతి వ్రాసినట్లు స్వవాదవిరోధియా బిందువుతో
వ్రాసెదరు. అహోబలపండితీయములో (218 పు) బిందుప్రవదంతి
తంకవచ్చితేచ్చి” త్తను సూత్రము వివరించుతఱిని “అక్కందళిత” య
ని ముద్రింపవలసియుండఁగా, ముద్రాదోషమునఁ గకారద్విత్వము వీడి,
“న” దకారముల సంయోగముతో ముద్రింపఁబడియె. కానిబిందువుతో
నుండలేదు. ఈప్రయోగము “న” తలఁపిట్లుత్సాహ మొందం దనయుజ్జ
నపరి ప్రాణమర్థించి యక్కఱ. దళిరావర్యాను రత్తన్యూతానుగ

తిక్" అను రాఘ. పాం 2 ఆ 12 పద్యములోనిది. భారతార్థమున,
దళితాపత్యానురక్తిక్=పోగొట్టఁ బడిన పుత్రవాత్సల్యముగల, అక్కన్
అక్కయాకుంతిని (మాన్వి మాద్ర తానే సహగమనము సేసిననియర్థ
ము) రామాయణార్థమున, అక్కన్దళితాప...క్తిక్=అచిగిచ్చిన పుత్రవా
త్సల్యముగల, మహిపున్=దశరథుని (అనుసరింప సీకవిశ్వమిత్రుఁడు
రామలక్ష్మణులందోడ్కొని చనియెనని భావము) భారతార్థమున "అ
క్కక్" అను ద్వితీయాంత ద్రుతమునకు దళితశబ్దకారసరళము పర
ముకాఁగఁ గొందఱమతమున బిందువురాక నకారపుఁ బొల్లేయుందునని
వివరించుచు నహోబలపతి రామాయణార్థమునంగూడ "కన్దళిత" యను
సంస్కృతపదమున "అనుస్వారస్యేతి" సూత్రమున నకారమువచ్చుఁగా
న రెండర్థములయందును నకారపుఁబొల్లేకాని బిందువుకాదనియె ట్లుం
డనీకలహాశనులు ప్రతిపక్షనిర్వాహకమును స్వపక్షనిర్వాహకమును నగు
బిందువుతో "అక్కందళిత" యనివ్రాసిరి. బిందువేయున్నచో భుక్తవం
తమితిన్యాయమున నింకశంకయే లేదు. ఇది జుట్టు చేతికిచ్చున్యాయము
న కుదాహరణముగానుండె. కాని "శార్ఙ్గమును" గారవమున (గ + అర
వము=గకారధ్వని) నెన్నక భంగపఱచిన యీసీతారామస్వాములు
శృంగభంగ మొందుటయేకాక యిటబిందువుపెట్టితనపట్టు కొమ్మకొట్టుకొ
న్నఫలమును భవింపరే స్వపక్షబాధక మొంగనియీవిమర్శనవిదగ్ధత యి
ట్లుజ్వలించెడి. ఇట వ్యర్థమానీసున్న విమర్శన జ్ఞానమునెడ సార్థకమగుం
గాత॥ సత్యమెన్నఁగాఁ బరసవణమాంధ్రమునఁ జెప్పవలదు. అనన్య
సాధ్యఫలములేదు. మీఁదుమిక్కిలి ద్వ్యర్థికావ్యమాల బాధకమగు. కం
ఠశోషయేకాని దాని యభావమునఁ బ్రయోగబాధ మాపబడవయ్యె.
అహోబలపండితుఁడును "అక్కందళిత" అనుచోట నధర్వణాదింఁదికా
ప్రమాణమున బిందువంగీకరించె. అందువ నేరానువపాండవీయ వ్యాఖ్యా
రయిట బిందువేసాధించె. ఇట్లుబట్టికల్ప బకాకప్రయోగమునకు గతి

యేమనఁగా వినుఁడు. బిందువునాల్గు నడుమనున్నను హల్లులకుముం
డున్నను, వర్గాక్షరము సామాన్యలచే దెలియఁబడకుండు నంత పరస
వర్గాక్షరమే వినఁబడును. దీనికిఁ బ్రకృతమున గకారమువీడిశబ్ద
మువల్ల న శాస్త్రులుగా రే ప్రమాణము. అందునఁ బజ్జీ-శబ్దము బాల
వ్యాకరణమున నట్లే వ్రాయఁబడియె. ఇతను ఒకటి రెండుదాహరణ
ములు “నైకముదాహరణ” మితిభాషోక్తిని విధిపేతుగావు. స్త్రీత్వబ
హుతే” ఇతిసూత్రమునాహోబలం గడితీయము చూడుఁడు. పజ్జీ-శబ్దమాప్తి
నిఘంటవాద్యులలో బిందువుతో నున్నది. శాస్త్రములందునైచ్చి నిధియధ
మప్రసిద్ధము. దొంగశంకశబ్దములలోని క, గలుకంఠ్యములైన నేకజాతీ
యములు గావుగానఁ బ్రాసములు లక్షణరీతిని గానరక “దొంగ, శంక”
లక్షణముండును. విమర్శకులు పరసవర్ణాభావమునఁ గవిప్రయోగబాధ
చూపుదురేని యుత్తి డిఁజిగిఖండించి యనాద్యంతమై బ్రహ్మస్వరూప
హా బిందువునే యిందుంచి పరసవర్ణమును బ్రాణద్రోలదంగాక! విమ
ర్శకులెల్ల స్వయంకృతలక్ష్యదోషములకు వ్యాకరణకర్తలక్ష్యమార్పణ
వేడి దిద్దుకొంచు ముచ్చటతీటుదాఁక నెదిరింతురుగాక!

ఇది ద్విధియాంశము.

స॥ పా॥ సశేషము.

గోదావరి ప్రతిక

8—6—19

(బాలవ్యాకరణ)

గుప్తార్థప్రకాశికా దుర్విమర్శన విదారణి.

(సమరాంగణ పార్థమూర్తీయము.)

పూర్వప్రతికానుబంధము.

బాల. సంజ్ఞ. 10 సూ. వ్యాఖ్య..

ఆ॥ ఏందువేటరా రె యితరు లేమనసుతో

దారనంగసుఖము తప్పదోచి

తకటపాండురాజ యశమెన్నవైతతి

క్రూరవశరధేశ కులమురాయ.

రాఘు. పాం' 1 ఆ. 28 ప.

ఈపద్యములో భారతార్థమున “పాండురాజ” యని తత్సమ మానంబుద్ధ్యంతే వదము. ఈగుర్థమున బాలవ్యాకరణాదులంజేసియు, బండితపామర సామీప్యానుభూతిమా నుచ్చారణ ప్రసిద్ధిజేసియు, రాజ శబ్ద జకారము దంత్యమనక తీరదు. రామాయణార్థమున “అజనుశె” మనివదచ్చేదమున వజమహారాజకీర్తి యన్నయర్థముకానఁ దాలవ్యమని యవశ్యమును నమ్మతింపక తప్పదు. ఉభయవిధోచ్చారణములొ జకార ములను బద్యపాఠసమయమున నేకీభవింపఁజేయుట దుఃఖుటము. నిద శక నార్థమీక్రేదనిట్లు వ్రాయఁబడు చుండెను. “విభాషాధందసీ” తి న్వరసూత్రశేఖరమున నుదాత్తాది న్వరములు వేదమందుంబలె లాకిక భాషయందు మాడ నివృత్తిలు వివిధములు “శ్వేతోధావతి” యి త్యాది వాక్యము లగు నర్థభేద మగుకీరీ న్వరోచ్చారణభేదమున్నందు న శ్లేషార్థసంపదన ఘట్టిల్లదని శంకించుకొనియె.

అనఁగానిట, “శ్వా=శునకము, ఇతః=నినుండి” యనునర్థమునఁ బదద్వయము. “శ్వేతః=తెల్లని” యను నర్థాంతరము నేకపదము.

1. అర్థమునందు శ్వన్నుతున్నితి సూత్రమునఁ గని ప్రత్య యాంతమై యేకాచ్ఛంబౌశ్వశబ్దము నిదంతముగాన నుదాత్తము. ఊడి దమితిసూత్రమున “ఇతః” అను పదముతోదాత్తము. “శ్వా+ఇతః= శ్వేతః=కునకము నీనినుండి” యనునర్థమిచ్చునట్టి “శ్వేత” యనెడి విశిష్టశబ్దము “ఏకాక్షేనేతి” సూత్రము ప్రవర్తిల్ల బాహికనతోదాత్తము.

2 అర్థమునందు శుక్లార్థకమాశ్వేతశబ్దము ఘృతాదిగణస్థముగా న నంతోదాత్తమై యాద్యనుదాత్తమగుచుండె. ఇట, ఎట్టిదియేది పరుగె త్తుచుండు? నన్నప్రశ్నలు రెండింటికిని “శ్వేతోధావతి” అనువాక్యము లోని “శ్వేత” ఇతిశబ్దమొక్కటియే ప్రత్యుత్తరము కాజాలెడు. ఎట్టి దియను ప్రశ్నమునకు “శ్వేతః=తెల్లనిది” యనియు, ఏదియనుప్రశ్న మునకు “శ్వేతః=శ్వా, శునకము, ఇతః, ఇక్కడనుండి” యనియుఁ బ్ర త్యుత్తరములని భావము. ఇట్లుండఁగా, శుక్లార్థమందునంతో దాత్తో చ్చార్థణమున భిన్నమగు శ్వేతశబ్దమునకును, శునకార్థమున నర్వో దాత్తోచ్చార్థణమున నన్యమగు ‘శ్వేత’ ఇతి శబ్దమునకును యాగపద్య ముగానుచ్చార్థణము శక్యముగానందున నర్థద్వయమును బొందుపడద ని శంకించుకొని “ఏకశ్రుతిస్త్వం సర్వనామ” యను దాండినాయనేతి సూత్రస్థభాష్యమున నట్టిశ్లేషార్థశబ్దముల నేకశ్రుతితో నుచ్చరించిన చో, నన్యోన్యభిన్నముల సర్వస్వరములు నట్టియేక శ్రుతిలో నిమిడి యుండుఁగాన న్వోచ్చార్థణ భేదముననైన శ్లేషార్థబాధలేదని నిశ్చయిం చి, యందుననే కథంపునరేకేనయత్నేనో భయంభయమిత్యాహ “కథం? ద్విగతాలపిపేతవోభవంతి. తద్యథా:—అమాశ్చసిక్తాః పితరశ్చప్రీణితాఇతి తథావాక్యానిద్విషానిభవంతి శ్వేతోధావతి. అలం

బుసానాంయూతేతి" యని వస్వశాహ్నికాంతభాష్యము సంగతమగుచు
 న్నది యని వక్కాణింపబడియె. ఇట్టియేక శ్రుతింశసయే॥ ఆ॥ గీ॥ కే
 దారపోషణరతాః॥ కాశీతలవాహినీగంగా॥ కంసంజఘానకృష్ణః॥ కంబల
 వంతంసబాధతేశీతమ్॥ ఇత్యాదులయందలి శ్లేషార్థము నమఃజనయగుచు
 న్నది. తెలుంగు నండును గాకున్వరాది శ్లేషస్థలముల
 నేక శ్రుతిన్యా య్యంబని వ్యాఖ్యాతల భావము, ఇట్లు
 'శ్వేత' అను శబ్దములో వర్ణములదంతాది స్థానభే
 మున్నైన యుచ్చారణ భేదమొకమాత్రమును జేకున్నను, స్వరోచ్ఛా
 రణభేదముననే యింతచర్చించి యుట్టి శ్లేషస్థలములలో భిన్నములగు
 స్వరముల యుచ్చారణమాని యేకశ్రుతితో నభయార్థములను బా
 సంగునని భాష్యతాత్పర్యము వర్ణింపఁ బడినది. స్వరోచ్ఛారణ మా
 త్రభేదముననే శ్లేషసరింపదని యింతచర్చ జరిగి పుడునని తాత్పర్యము
 త్పత్తి స్థానములు నేత్రావర్ణముల యుచ్చారణభేదనే యున్నచో వింశ
 వేజుచెప్పనేల! దంతములకును దాలువులకును నెక్కుడు స్వరభేద
 మున్నట్లే యాస్థానములనుప్పటిల్లిన వర్ణములకును భేదముండినందన
 నేకీభావము తటస్థింపనేరదు. కావునఁ బైద్యమందలి వాండురాజయశ
 మన్నచోట భారతార్థమున బాండురాజ యనినసంబద్ధిపదములోని దు
 త్యజకారమునకును రామాయణకీర్తమునఁ బాండుర తెల్లని, అజయశ
 ము అజమహారాజుకీర్తి" యనిన యర్థమందలి తాలవ్యజకారమునకును
 నుచ్చారణ వికారభేదమున్నందన నిటశ్లేషము విశ్లేషమొందఁగాకేత్రా
 కగతిలేక ప్రాధివ్యాకరణమున నొక నొకచో వికారముభయము
 నగునని సూత్రింపబడియె. అప్పుకలయ నెంతో యెప్పుడెయ్యోజూచె.
 బ్రహ్మిణిమ్మియాట కష్టంబుగదా! శ్వేత ఇత్యాదులు దన్యోన్య భిన్న
 స్వరముల సంగ్రహించెడి యేక శ్రుత్యుచ్చారణమోత నిటఁ గుద్దదం
 త్యతాల వ్యజకారముల నొక్కమాటుగా గ్రహించ నాధనమనుచ్చా

రసాంతరము లేమింజేసి () సూత్రమునఁ దృప్తిజెందక పాథవ్యాకరణ కర్త “రాజువైశ్యతంబని కొందఱుందు” రని వష్టసూత్రము రచించుకొనియే ఇటునిట్లు పూర్వవైయాకరణులకు నోరాడక యెంతోయిక్కిరి బిక్కిరి యగుచుండగాఁ వ్యాకరణసముద్రము సర్వమును మోఁకాలి బంటికి విహరించెడి మన వ॥ ॥ రా॥ శాస్త్రులుగారు శ్లేషతో నఖిండా ఖిండా మై త్రివభృతునలెకే దంత్యతాలవ్యచజలకు మైశ్రీ యుండనో పునని తలరచిరి. (బాల. సంజ్ఞ. 7 సూ.) కాన ఐయిరాఘవ పాండ వీయప్రయోగము నిర్బాధమయ్యె నని తుండును దుపాకియునెరుగునట్లు సింహవాదముతో సిద్ధాంతికరించిరి ఇట్లు విమర్శకుల మతమున దంత్య తాలవ్యచజల శ్లేషార్థముఁ జెల్లుటయందు గొప్పసంతర్పణ భోజనోత్స వచరిండుగలె నటమరలేనివైనందున నేడుమొదలీరితి నర్థముచెప్ప వచ్చు (1) సంచదార (శర్కర) సర్తకుఁడు ఐదుగురుభార్యలతోనున్న వాడనియు నర్థమగు. (2) వంచాది (పంచపాక) ఐదుమొదలనియు నర్థమగు. (3) చాటు (రహస్య) భాషణము స్రియభాషణమనియుఁ నర్థమగు. (4). సజ్జను (బుట్టచు) దర్శించి సుజనుననియు, నర్థమగు. (5) జర (కత్తిపరుఁజ) ముదిమియునర్థమగు. (6) జగతి (తిన్నె) లో కమునర్థమగు. (7) (జడదారి జటాధారిముని) అజ్ఞానులఁ జూచువాడనియు నర్థమగు ఇట్లు వాఙ్మయమెల్ల విమర్శకుల మతమున సపార్థక మగు. దంత్యతాలవ్య చజలకు యతిపానమైత్రీయే యున్నదని “అద్దంత్య తాలవ్య” ఇతిసూత్రస్థాపనోబలపండితీయమున వివరి. జబడఁగా నట్టి వ్యాఖ్యాతలనెల్ల “యడదాతేకర్తవ్యే నుదాత్తంకరోని ఖండికోపాధ్యా మైశ్లేషైచపేటాండదాతి అన్యత్వంకరోషీతి” యను వృద్ధిసూత్రస్థభా ష్యోక్తిరితిని జపేటాహతిజయించి జన్మమొందినవ. నీ. రా. శాస్త్రుల వారి పాండిత్య పాకము చేడు “పచామ్యన్నం చతుర్విధ” మ్మొనునట్లు ప్రాచీనశిష్యుల పాకయలవేనిని ననుసరింపనందున రుచింపక హేయమై

పైనింజూపిన లక్ష్యములందు నతివ్యాప్తిగలిగించుచున్నది. కావున నట్టి వణకనాతీత (అక్షరములు దాటనట్టి) పాండిత్యమునకు బరాజు ఖులమైయుపుడు శాస్త్రీయ శిష్టగోష్ఠికి నభిముఖుల మాదముగాక ప్రకృతపద్యములోని “పాండురాజయశి” మననోక్తముదాహరణ నిమిత్తమే శాస్త్రముమీటి దంత్యతాల వ్యజకారముల కభేదమొప్పుట యుక్తముగాదు గాననిట్లు సమన్వయించుకొనుట సాధువనందగు లోకములో “ఈ రోగియందు మేహము రాజైయున్నది.” యనిన వాడుకకలదు. అందున, పాండుః పాండురోగః రాజా ప్రధాన మితియావత్ యస్మిన్” అని బహువ్రీహిచెప్పినచో దాని తత్సమ రూపము “పాండురాజుడ” నిడుబ్బర్ణకాంతమైయుండకతీరదు. (చూ. తత్సమ. 70 సూ.) ఇట్లుండ దీనితో సమానార్థ ఫలములు గలిగి శాస్త్రీయమైన యధికరణార్థక ఘృణంతమున నిట్టిరూపమేల యుండను. వాత రాజుడు పరిశురాముడని బాలవ్యారణమందును “నమన్ముని రాజుడురాముడ” డని “ను స్యాత్సదారాజ్” యను సూత్రమందలి యహోబల పండితీయ మందును రాజుడు శబ్దము లుండలేదా? ఇన్ని “రాజుడు” లురాజిల్లుచుండఁగానీ పాండురాజుడున కేతమమనమున నసూయాగ్ని రాజుచుండనేల కాన “నాసూయా కర్తవ్యా యత్రానుగమః క్రియతే” యనుశంజ్ఞివింశ తితిసూత్రభాష్యోక్తిని వీరాజుడు శబ్దము తమ యసూయాగ్నినింక రాజుచుండనీక పైపద్యమున నుభయార్థములందును దాలవ్యజకారముతోఁ బండితమండలీ మనంబులందు రాజిల్లుంగాత!! బహువ్రీహితోఁ బాటిగా బహుకరింపఁబడిన యధికరణార్థక ఘృణంతపాండు రాజశబ్ద మింకను నధికరణంబునేసి యన్వయమై పండిత మానులం బరాభవించుంగాత!!

ఇదిత్యతీయాంశము.

స॥ పా॥ స శేషము.

10—6—1919

(శాలవ్యారకణ)

గుప్తార్థప్రకాశికా దుర్విమర్శన విదారణః

(సమతాంగణ పార్థమూర్తీయము.)

పూర్వప్రతికానుబంధముః

బాల. సంజ్ఞ. 11 సూ. వ్యాఖ్య.

—:0:—

“ప్రౌఢ వ్యాకరణ సిద్ధాంతమును స్వసిద్ధాంతముగాను దాహరించియు, ‘కన్ము’ శబ్దములోని నకారము ద్రుతమని భ్రమించి వ్రాయుటయొంతయు వింతగానున్నది. కన్ము శబ్దములోని నకారము ప్రత్యయాగమావ్యయములో నేదియు, గాదుగదా! అట్టిస్థితిలో” కన్ము + దోయి” ఇట్లుండఁ బ్రకీర్ణక పరిచ్ఛేదములోని యేడవసూత్రమున ద్విత్వనకారలోపంబు గలిగి కనుదోయి అగును. ప్రకీర్ణకపరిచ్ఛేదములోని పదునాటవసూత్రమున కను శబ్దముయొక్క ఉకారమునకు లోపము రాఁగా కన్ దోయి, అగుచు. ఇప్పటివరకు పరిచ్ఛేదములోని పదు నేడవసూత్రమున నీద్రుతంబునకు... (బా. గు. సం. 43 పుటఁ అని యిట్లు ప్రక్రియచూపి కన్ము శబ్దపునక్షేప రూపమగు ‘కన్’ అనుదానిలోని ప్రకృతిసిద్ధమగు నకారమును ద్రుతమని వ్రాయుటకు గుప్తార్థప్రకాశికాకారు లెట్లు సాహసించిరో తెలియరాకున్నది” యని యిట్లు విమర్శకులు వ్రాసెదరు ఉత్తరము—కళగానిది ద్రుతప్రకృతికమును దాని తుదినకారము ద్రుతమును గాన నిపుడు కన్దోయి లోని ‘కన్’ శబ్దము ద్రుతప్రకృతికమని నిశ్చయించుటకై తిజ్ఞధ్యశేష షష్ఠీనుస్కర్మ ప్రవచనీయజవిభక్తిః” అను వాగనుశాసనీయ కళాసంజ్ఞాసూత్రమునఁ బ్రస్తుతమునకు నవనరమా సంశయవిధరించెడ. వినుండు. తిజ్ఞధ్యనా మకాస్సుశ్మశ్యమృపుదుషాశ్చ యేరమాంతాశ్చ” యనుక్రియాపరిచ్ఛేద

ములోని యీసంజ్ఞాసూత్రమును నహోబలపతి వివరించినరీతిని నిటఁ దిజ్ఞభ్యశబ్దమునకు రంజించితిని—ఇత్యాది మధ్యనుపురుషక్రియలును, పోయిరి. ఘటించితిమి—ఇత్యాది రేఫమాంత క్రియాలును నర్థమగు. (1) ఇట్లు పైకళాసంజ్ఞా సూత్రములోని తిజ్ఞభ్యశబ్దమునకు నర్థములొరేఫాంతమాంతక్రియాదుల సాహచర్యమునను, (2) కించదర్థముల సాహచర్యమువలనను, (3) విభక్తులకుఁ బ్రత్యేకముగాఁ బ్రయోగములే నందునను, (4) అనుక్త పున్యతోగ్రాహ్యమును న్యాయమున యుక్తమాప్రత్యయగ్రహణే యస్మాదిత్యదిభాషయుఁజ్ఞాతినలనను, బైసూత్రమందు శేషపక్షి సుస్కర్మప్రవచనియజ విభక్తిః” అనుష్ఠలమున, రాముని యొక్క, రాముడు—ఇత్యాదిఃస్వంత బ్రథమాంతాదిపదములే గ్రహింపఁబడి, చేసిరి, వచ్చితిమి ఇత్యాదిరేఫమాంతక్రియాపదములువోలే గళాసంజ్ఞ నొందునుగాని, యొక్క, డు, ము—ఇత్యాదిప్రత్యేక విభక్తులు కళాసంజ్ఞగలవి గానేరవు. కనుకనే, బాల వ్యాకరణమున, రాముడు రామునికము, నాయొక్క ఇత్యాది విభక్త్యంతములే కళలుని చెప్పఁబడినవి (బాల. సంజ్ఞ. 13 సూ.) కానిప్రథమార్థమున 12వసూత్రములో బ్రథమాదివిభక్తులే కళలుని ద్రుతప్రకృతికములనుండి విభజింపఁబడియె. ఇట్లు శాస్త్రుచర్చచే బ్రథమాంతాది పదములే కళలుగాన “అన్యేద్రుతప్రకృతయో యేన్యర్హ్యను జీవితద్రుతానిత్య” మ్మనుపై సూత్రమునందు “అన్యే” అనుపదమునఁ బ్రథమాంతాదిపదములుగాక తక్కినద్వితీయాంతాది పదములే గ్రహింపఁబడి ద్రుతప్రకృతికసంజ్ఞగలవియనియు, ద్రుతాంతములనియు నర్థమగు. కానిద్వితీయాదివిభక్తులు ద్రుతప్రకృతికములనియు, ద్రుతాంతములనియు నర్థమురాదు. శాపుననే, బాలవ్యాకరణమున, నన్నుక, నాచేతక—ఇత్యాది ద్వితీయాంతాది పదములే ద్రుతప్రకృతికములని చూపఁబడినవి (బాల. సంజ్ఞ. 12. సూ. ఇట్లు శాస్త్రుదృష్టిని ద్వితీయాంతాదిపదములే ద్రుతప్రకృతికములును,

మూలములును గానఁబ్రకృతమునఁ “గ్దోయి” లోని “గ్” శబ్దము ద్రవప్రకృతికమును, ద్రుతాంతమునుగాక తీరదఁ. అయ్యది యెట్లునఁగా వినుము. “కన్న (అయొక్క) + దోయి” యనివస్తీతర్థమువచ్చినట్లు మిల్లంకఁగాపస్తీభ నేద్వితీయా తుల్యతత్పురుషసంస్థితావాత్వా” మను (హం. కరి.) సూత్రమున పస్తీవిభక్తికి ద్వితీయావిభక్తి కర్తరిగియుండునఁ “గన్న (అ) + దోయి” యనియై “లోపశ్చవిభక్త్యాజే” తి (హం. కరి.) సూత్రమున ద్వితీయకు లోపమువచ్చి “కన్న + దోయి” యనికాఁగాఁబైనిం జూచినరీతిని వత్వోత్సముఁకు లోపమునఁ “గ్దోయి” యయ్యె. ఇపుడు “(హే) గజ్” అనుశబ్దము సంభవ్యంతమైనట్లులే “ప్రత్యయలోపే ప్రత్యయే” తిసూత్రమున నంతర్వర్తికద్వితీయావిభక్తికిఁ బ్రత్యయలక్షణము నల్పఁగా స్వాశ్రయనాంతర్వ్యముగల యీశబ్దము ద్వితీయాంతమయ్యె. (సశేషము.)

స॥ పా॥

గోదావరిపత్రిక

17—6—1919

(బాలవ్యాకరణ)

గుప్తార్థప్రకాశికా దుర్విమర్శన విచారణి.

(సమరాంగణపార్థమూర్తియము.)

పూర్వపత్రి కానుబంధము.

బాల. పంజ్ఞ. 18 సూ. వ్యాఖ్య.

—:0:—

అందుక నియ్యది కళయనంజనము. ఇటులిచ్చటి “క” శబ్దము ద్వితీయాంతముకాగ, దానినుదినకారము ద్రుతమునుగాక తీరదగు? ద్రుతముగన్పడన తొలిపూర్వమునొంది ద్రుతమునకు లోపము లేదనుచు

నికేఁ “గన్తోయి” లక్ష్యము గానీయబడినది (చూ. బాల. సంధి?2నూ) ఇట్టి
 నకారము ద్రుతమనిన గుప్తార్థప్రకాశికాకర్త తప్పేమున్నది? ఇకను,
 బ్రత్యయాగ మావ్యయ్యాత్మకమై యుత్వవిశిష్టమైన నకారము ద్రుతసం
 జ్ఞికంబనిన గుప్తార్థప్రకాశికా కర్తృవలంబిత ప్రాథవ్యాకరణరీతి నీనకా
 రము ప్రత్యయాద్యాత్మకము గాదందురేని యవధరింపుడు. యద్యపిభ
 సంజ్ఞాభాష్యే (6—4—155 నూ) నదృశ్యతే తథాప్యదాహరణమే
 తన్న పరిగణన మితిభాష్యాత్తస్యా అప్రిగహణమిత్థి ప్రాతిపది కాద్ధాత్వ
 థేఱితి” వార్తికస్థశేఖర గ్రంథరీతిని బౌద్ధవ్యాకరణకర్త యథోద్దేశపక్ష
 పాతులౌ యథాశ్రుతగ్రాహులు కుపకారార్థము తమచుతాద్యన్ నకార
 ము ద్రుతమగునని యుదాహరణ మాత్రముగాఁ జూపె. కాని యంత
 మాత్రమున పుష్కలము లయ్యది పరిగణనంబని భ్రమింపరు. అటులేకా
 కుండేనేని యుత్వవిశిష్టమై నకారమేద్రుతమని వ్రాసిన ప్రాథవ్యాకర
 కర్త “ఏక” అనుచో నిష్ఠ్యము లోపింపఁగా నకారపుఁబొల్లుననే ను
 తాఁతమగునని స్వనచన న్యాఘాతముగాఁగ నేట్టుల భిప్రాయపడియె.
 (చూ ఏని. శబ్ద. ర). కానబ్రత్యయాద్యాత్మకమనునది యుదాహరణ
 మాత్రముగాని పరిగణనం గాదు. మఱియు, “విభాషే త్యేవసిద్ధే ఇదమ
 పాదాన త్యేనబోధనార్థమ్॥ తత్త్రీహిగుణేఽస్త్రియామితి ప్రాయిక” మ్మను
 జనికర్తురితికారక మాత్రస్థశేఖర గ్రంథసామ్యమునఁ బ్రత్యయాదులను
 తారము ద్రుతమగుట ప్రాముఖ్యమని ప్రాథవ్యాకరణకర్త భావము. అం
 దుననే “కం” తానన్నమాట...నెండే! బూనిన “మ” యతియెంతేద
 నయూర్తి... (రా. పాం. ౧ ఆ) “శా” ఎందేడెందముకందలింప...(మ
 ను ౨ ఆ)—ఇత్యాది ప్రకారములందు నుత్వవిశిష్టముకాని “ఏని” న
 కారముద్రుతమై సరళాంకరముగాఁ గలిగించెడి కానఁబైనింజూపి
 నరీతిని “కన్దోయి” లోని స్వరీయాతకన్ శబ్దనకారము ద్రుతసంజ్ఞి
 కమై బిందువునొది “కన్దోయి” యయ్యె “మిన్వడే” ననుచోటమిన్

శబ్దము ప్రథమాంతము గాన దానినకారము ద్రుతము కానేరదు. షష్ఠీ తత్పురుషలోనిషష్ఠి ద్వితీయాతుల్యయగునని యెఱుంగని విమర్శకులజ్ఞానము నెడవిచార మొందుచునే నేశంకించుకొని యతివ్యాప్తిని వారించెద “ఉ” తదంఘ్రియంతఃజా న్కట్టుపయిన్ ఘంకించుచును గన్నులు చేరుచుకొంచుఁ జెక్కిటక” (కళా. 4 ఆ) ఇత్యాదులందు షష్ఠీతత్పురుష ‘చనుకట్టు’ శబ్దరూపాంతరమా “చన్కట్టు” లోనిద్వితీయాంత ‘చక’ శబ్ద నకారము “కకదోయి” లోని క క శ బ్ద న కార ము లోలే ద్రు త ము గా న నిటఁ గ కార ము స ర ల మే ల్ల కా లే ద నిధీమంతులేరైన శంకింతులేని వినుండు. (1) గసడదవాస్సుః ప్రథమా మాత్రాదితి సూత్రమున (ఆంధ్ర. చిం. సంధి) వాఁడుగొట్టె ఇత్యాదులందుఁ బ్రథమాంతము కంటఁ బరమా యుషములకుఁ గసడదవలు విధింపఁ బడియె. మరల యెరుషాణాం గసడదవాస్సుః సదాద్వంద్వోద్వయను సూత్రాంతరమున, (ఆంధ్ర. చిం. సంధి) కూరగాయలు—ఇత్యాదిద్వంద్వములయందు గసడదవలు విధింపఁబడియె. కూరగాయలక ఇత్యాదిద్వితీయాంతముల యందు సైతము ద్వంద్వః ప్రథమాంతానామేవ, నపరిసృష్టితవిభక్త్యం తానామితి చార్థేద్వంద్వసూత్రస్థభాష్యముల మ్మత శేఖరవచనమున బ్రథమాంతములే ద్వంద్వముగాన నిటఁ బ్రత్యయలక్షణమునఁ బ్రథమాంతమా కూరశబ్దముకంటఁ బరమాకా యశబ్దము కారమునకు (1) గసడదవాస్సుః”రితి మొదటిసూత్రముననే గసడదవలు వచ్చుచుండ, ద్వంద్వమున, పరివిధానము వ్యర్థమై, ప్రత్యయలక్షణప్రాప్తపదల్యోకార్యమ ప్రత్యా త్రింజేసి తత్పదసంబంధియే కావలెఁగాని పరపదాది కార్యము కాఁగూ దని జ్ఞానముగుచుండెడి. ఇట్లు “కూరగాయలు” అనుద్వంద్వమున గకారరూపకార్యము పరపద సంబంధిగాన స్వాంశమునఁ జారితార్థ్య మ గలదు. “చన్కట్టు” అనుచోటఁ బరపదస్థమా సరళకార్యము పూర్వీకజ్ఞానమున రానేరదు.

“కందోయి” యనుచోటనో ప్రత్యయలక్షణమున ద్వితీయాంతము కాన్, పదము యొక్క బిందుకార్యము ప్రత్యాన తింజేసి యా ముదేకాన రాజనును కాన సతివ్యాప్తి నివారితమయ్యె. అందున రామచంద్రని నగుమోముఁ దామరసిరల్ గనుపండువుగా” (రా. పాం ౨ అ)—ఇ త్యాదీప్రయోగములు శంకకు వార్తయే లేనందున సమాంజసము లగు చుండె. “మిన్వడే” అనుచోట విమర్శకుల కళాభావహీన ద్రుతాంతత్వశంక విమర్శన కళాహీనానందెలుపుచుండు “మిన్” శబ్దము ప్రథ మాంతముగాఁ గలశయగు-గదా! ఇంకనువీరి “కందోయి” ప్రక్రియా లక్షణము సంగ్రహముగ ఖండించెద. “కన్నందోయి” నుండి కందోయి కాదు. ఇట సంయుక్తనువర్ణో కారమునకు హల్పరత్వమున లోపమగు ననుసూత్రమున (ప్రకీ, 16 సూ) బిందువునడుమ నడ్డుగానదకారపరత్వ ములేక ఉకారలోపము నదు ఇంటియకాశపక్షమునఁ .“గనుందోయి” క వలసివచ్చు. ఉక రన కారలోపము లుపచ్ఛినన, విమర్శమతనమునఁ గన్ శబ్దన కరము ద్రుతము గాఁడునను, బాల. సంధ 22 సూత్రము నను, “కన్దోయి” యిట్లవలక్షణరూపముగలదియగుకాన శాస్త్రీగారి వచనము శాస్త్రీయము కాదు ఇదిచర్థాంశము.

బాల. సంజ్ఞ 12 సూ. వ్యాఖ్య,

“ద్వయః పద్వయః పద్వయోన్య యో ర త్కా, యనుసూత్రమునను, “న్ను మ్మాప్రాప్తస్వశ్చాదేరవి, యనుసూత్రమునను, (హలం. ౪౮) తా,నా, నీ, ప్రకృతులమీఁది ద్వితీయైకనచనమైన అమ్ విభక్తికి “న్ను,, అను నది యాదేశమై ప్రకృతికి ప్రాప్తమవచ్చి “తన్ను” నన్ను, “నిన్ను” శబ్దములు ద్వితీయాంతములయ్యె “నిరమోమహతా,, మను సూత్రమున నై (అజం ౪౮) “రాముని” శబ్దములోని ని, వర్ణమువోలె, తా,నా, నీ, శబ్దముల అమ్ విభక్తిస్థానిక “న్ను,, వర్ణమును ద్వితీయావిభక్తి య సకతీరదు. మఱియు, అన్యైరలక్ష్యయై క్త్యో, యనుసూత్రమున (అం.

హలం. 2) పాతీకనలో మమువచ్చి, లను, నను, నిను, శబ్దములు గుం ఇట్లుండ విమర్శకులు పైతన్న ప్రభృతము నకారపుబాల్లు దిగదేసి పోకృతాలేయని పలుక దెగచున్నారు. అక్కటా ప్రకృతియే “తన్నే” యెఱుంగునిధిమన్మథో నిన్ను, ను నన్ను, ను నొలుగునా ఇపుడైన నట్టి ప్రాకృతజ్ఞానము పోద్రోలి ప్రకృతియని బ్రమయక పైశబ్దములలోని ‘న్ను, వల్లము ద్వితీయావిభక్తిగాన విమర్శకులు స్వకీయ ప్రకృతివోలె నయ్యట ద్రుతప్రకృతియని తెలిసికొని తే॥ గీ॥ తన్నునిన్నను పద్యము లోని (అప్స. 5. 6) కళాశ్రమ నివారణయత్నము కవిరభవహేళుక మని యెఱుంగుదురుగాక ఇది పంచమంశము.

బాల సంజ్ఞ. 15 సూ. వ్యాఖ్య.

“దీర్ఘాశ్రమ తస్మాత్తన్న నిందుసున్న శబ్దముయొక్క పుట్టుక లోనే ఖండవలయును గాని వ్యాకరణము చేసిందుసున్న రా నేరదు. అర నున్న శాస్త్రముచేత రావచ్చును. ఊ. “తాజెప్పె” వాడు.....అని యిట్లు గుప్తార్థప్రకాశికలో న్రాయబడి యున్నది. “తేట్లు, గోట్లు, వేట్ల కాండు” మొదలగు శబ్దములలోని నిందుసున్నలు వ్యాకరణము చేతనే వచ్చినవనియు నవిశబ్దముయొక్క పుట్టుకలోలేనే లేనట్టియవేఱచెప్పనిట్లు తెలుగుదా! ...ఇట్టివిషయములను జ్ఞప్తికిఁ దెచ్చుకొనక “వ్యాకరణముచేతనిందుసున్న రా నేరదు” అనిగుప్తార్థప్రకాశికాకారులు న్రాయబడి యుండు వింతగానున్నది” — ఇత్యాదికముగా విమర్శకులు న్రాయచున్నారు. — ప్రశస్తి తరము; — అక్కఱమీఁతిన యీవిమర్శకుల మద్దారుతోట్కొనలుకులం బరిశీలించఁగా నప్పకవీయాహోబలపండితీయములు పరిపాణినిమాత్రమే యంటినట్లు తోచెడిదిగాని పరివాణినే సూత్రమున నంటినట్లు కనబడఁగా కారణము విన్నవించెద. పరికింపుదు తే॥ నిమిషము నక్కరముపై నివివివర్తియర్థవింతపుష్పియ న

రసిచూడ! ధరణిసిద్ధంబులైన సాధ్యంబులైన! ఖండములెకాని పూర్ణముల్ గావునుమ్ము” (అప్ప. 2 ఆశ్వా)

“దీర్ఘాత్పరశ్చేత్ ఖండ ఏవనతుపూర్ణః” అనియహోబలపండితీయము “దీర్ఘాచ్ఛేతండ్ ఏవనజ్ఞేయః” అనుసూత్రవాఖ్య) ఇట్లు ప్రగంథకర్తలు దీర్ఘముమీఁది సిద్ధసాధ్య ఖండబిందువులలో నేదయైనను ఖండముగా నేయుండుఁగాని పూర్ణముగాదని చాటుచుండిరి. విమర్శకులమతమున నప్పకవ్యాదులుగూడ, “తే టి, గోంట్లు” లలోని యఱసున్న నెఱసున్నయై “తేంట్లు, గోంట్లు” అగునన్న సంగతిజ్ఞప్తియందుంచుకొనక యేకదా! యిట్టి వ్రాతలు వ్రాసిరి. అట్టివారికే జ్ఞప్తిలేనపుడు గుప్తార్థప్రకాశికాకర్తకుజ్ఞప్తి లేకుంట వింతయేకాదు విమర్శనకు లిట్టులొరులని రాకరించుచుఁదమ మెచ్చుజ్ఞానమున సర్వదాతనరు చుందురుగాక! శాస్త్రులవారు వైవ్యాఖ్యాతల వాక్యములకు నర్థము తెలిసికొన్నచో, గుప్తార్థప్రకాశికా కర్తంగూర్చి యిట్టిశంకయే చేయకపోదురు. ఇదిబాలురకుసైతము శంకింపవలసినచోటుగాదు. “దీర్ఘాత్పరః తరువాత నిండుసున్న శబ్దముయొక్క పుట్టుకలోనే యుండవలయుఁగాని వాక్యకరణముచేత నిండుసున్న రానేరదు” అనునీచోటఁ బ్రకరణసందర్భమున వ్యాకరణముచేత వైకల్పికముగ రానేరదని స్ఫరించును “హ్రస్వముమీఁది ఖండబిందువునకుఁ బూర్ణబిందువు వైకల్పికముగనగును” అనునది దీని పూర్వసూత్రముగాన నియ్యది వైకల్పిక ప్రకరణమని యెఱుఁగునది. “తేంట్లు, గోంట్లు, వేటకాండ్రు— ఇత్యాదులు పూర్ణబిందువునకు నిత్యస్థలములుగాని వైకల్పికస్థలములుగావు ఇట్టిసులభప్రకరణస్థలమేశంకనీయమయ్యెనేని వల్లనాతీతపాండిత్యవంతులకుఁ బైయప్పకవ్యహోబలపండితవాక్యము లింతకంటెను మిగుల శంకింపఁదగి యుండును. మఱియు. బా. సంజ్ఞ. 14. సూత్రమున హ్రస్వముమీఁది యరసున్న నిండుసు విధింపఁబడినందున దీర్ఘముమీఁది యరసున్నకు నిండుసున్న కున్న

న్న ప్రాప్తి యేలేదు. అందున నపాప్తపూర్ణబిందునిపేధ మయుక్తము గాన లోకానుభవ సిద్ధాంతాను వాదకమయ్యెదగిన 15 వ. సూత్ర మ పూర్వవిధినూత్రముల (15. 7, అచ్చి. తేంట్లు) నెట్లు బాధింపఁజాలును? కాబట్టియిది యర్థమెఱుంగని యావనాళ కాండ ప్రశ్నముగాని వేతాక బిగాదు.

(ప్రప్తాంశము)

స॥ ప॥

(సశేషము)

గోదావరిపత్రిక

24—6—1919

(బాలవ్యాకరణ)

గుప్తార్థప్రకాశికా దుర్విమర్శన విదారణి.

(సమరాంగణ పార్థమూర్తీయము)

పూర్వపత్రికానుబంధము.

బాల. సంజ్ఞ. 23 సూ. వ్యాఖ్య.

అటు తదభవములని చెప్పటచే కఱకంఠుఁడు, ప్రాణగొడ్డముం అనువానికి సామాసికగ్రామ్యత పోయినది. “ప్రాణగొడ్డము అనుపదమం డు మతేవిధమయిన గ్రామ్యతయు లేనందున నది యగ్రామ్యమనిరి. “కఱకంఠుఁడు” అనుశబ్దమునందున్న నో తదభవకల్పనచే. సామాసికగ్రా మ్యత వారించినను, నందనాంధ్రవర్ణమగు తకారముండుటచే నద్దానికి గ్రామ్యత వారింపలేదు...శబ్దరత్నాకర కోశమునందు జీవగఱ్ఱ కఱకం ఠుఁడు” అనుశబ్దములయొద్ద ‘అనిద్య’ గ్రామ్యములనుటకు గాని అని వ్రాసియున్నాఁడు.....“కఱకంఠుఁడు” మున్నగువానికితదభవకల్పన చేగ్రామ్యత వారించినట్లు...గుప్తార్థప్రకాశికాకారు బభిప్రాయపడి...

ఇట్లువిమర్శకులేదేదో చాటు భారతము చదువుచుండిరి త్రుత్తరము
కఱకంఠశబ్దము గ్రామ్యమా? లేక, శాస్త్రీయమా? యనువిషయమిటఁ
జర్చింపఁ బడును “ద్విగుకర్మధారయా” వితిశూత్ర వివరణమునఁ
(అం చిం. హలం.) గఱకంఠశబ్దోమిత్ర బహువ్రీహిః” అనియు, “తన్జ్ఞ
సమాచదేశ్యా” అను శూత్రవ్యాఖ్యను (అం. చిం. సజ్జ.) గ్రామ్యంత
త్తద్విధౌసాధు కఱకంఠముఖాహితాః” అను సధర్వణకారికరీతినిగఱకం
ఠాదిశబ్దము లనింద్య గ్రామ్యములనియు సహోబలపండితీయమునఁ జె
ప్పఁబడియె. కఱ=నలుపైన, కంఠండు=కంఠముగలవాడని యన్యఃపార్థ
ప్రధానంబగు నీబహువ్రీహిపదము నీలకంఠశబ్దపర్యాయ (శివుండు) మని
యధర్వణాదుల తాత్పర్యము. నీలార్థకమా తెలుగుబాసలోని కఱశబ్ద
మునకును, గీర్వాణభాషలోని కంఠశబ్దమునకును, సన్యఃపార్థ ప్రాధా
న్యమున సాంస్కృతిక నీలకంఠశబ్దమునకుంబలె బహువ్రీహికలుగుట
దుర్లభముగాన నియ్యది. గ్రామ్యమయ్యె. ఈయర్థమే (౨౭ సూ. ఉ)
దీని సహోబలపండితుండు మిత్ర బహువ్రీహియనఁగాని యదియట్లుగుట
దుఃఖుటమని, ప్రౌఢవ్యాకరణమున స్పష్టపఱుపఁబడియె (చూ. సమా.
ప) ఇట్లుమిత్రబహువ్రీహిదుర్ఘటముగాన సాంస్కృతికములైన గరశబ్దకంఠ
శబ్దములకే బహువ్రీహియని యూహించి గరకంఠశబ్దభవముగఱకంఠం
డనిప్రౌఢవ్యాకరణకర్తచేత గ్రామ్యత నివారింపఁబడినది. (చూ. సంజ్ఞ
9 సూ) గరశబ్దము గడ్వాదిభ్యః పరాసప్తమి యనుపార్తి కన్తగడ్వాదు
లలోఁ బరింపఁబడినచోఁ “గరకంఠః” అనుబహువ్రీహి గీర్వాణవ్యాకర
ణమున సాధ్యమగునని తద్భాషము. కఱకంఠశబ్దము గ్రామ్యమైనను
నింద్యమని యధర్వణాచార్యాదులుచెప్పఁగా, సాంధ్రగీర్వాణాచార్యుల
తో మిత్రబహువ్రీహియైనందున గ్రామ్యమైనదని తద్భాషమును వివరిం
చిన యహోబలపండితునే గొప్పదోషినిగా నెంచుటఁ గఱకంఠశబ్ద
గరకంఠశబ్దభవంబుగాన నియ్యది యశాస్త్రీయమైన మిత్రబహువ్రీహి

గాదని ప్రాచీనవైయాకరణుల వాక్యమును బ్ర॥ నీతారామాచార్యుని ఈ
 స్తుతివారికి ననామకుల నీతారామాచార్యులవారు త్రోసిరాజనిరి
 పూర్వోక్తరీతినిగ్రామ్యతాని పారశార్యముగరశబ్దముగడ్గదులవంటిదియని
 యెంతోపూర్వముకు సాధ్యము గాని గడ్డప్రయత్నమున జాడగట్టబడిన
 గరకంఠశబ్దముచుండి అంతశబ్దమును గట్టిది నీతారామాచార్యుల
 వారి మతమందే యిప్పుడును నీశబ్దము కంఠములో తకారమున్నందున
 గ్రామ్యమైనదోనికను దాతాచార్యులవారి ముద్రబుజమునఁ దప్పినను
 వీపునఁదక్కుదన్న సామెతరీతిని నీతారామాచార్యులవారి మతము
 దును గ్రామ్యశబ్దముద్ర గడనశక్యముగానందులకుమిగులవిచారింపఁదగి
 యున్నది. క అ క ర శ బ్దము మిశ్రబహుప్రహిమై
 నందున బ్రాచీనులకు ను గదు గ్రామ్యమై
 నీతారామాచార్యులవారి మతమందన్ననో విమర్శకుల చెప్పినచోష్ట
 నఁ “గంఠము” లోవొత్తుతకారము మెఱుగుచూడుటాశేసి గ్రామ్యము
 యెట్లా కావున నెడమచే యిలియుమని పుట్టిచేయిచాఁపెనన్నట్లున్నది.
 ఎంతో బ్రహ్మప్రయత్నముచేసి శాస్త్రీయమైన బహుప్రహిమిందే సరి
 స్కరింపఁబడినను గరకంఠశబ్దమును గ్రామ్యత్వము వెన్నంటితగులుట
 “కృత్యేజిసోమ పానేతం సంభిత్వవైవముగతి” యను వచనరీతిని శా
 త్రుత్వకారమున సోమయాజిమైనను సంభిత్వము వెన్నాడినట్లుండినందున
 దీనిదైన్యావస్థ కనికరింపఁదగియుండెడి. సామాన్య గ్రామ్యతయు, అనాం
 ద్రజ్ఞత కార హేతుక గ్రామ్యతయు ప్రాచీనుల మిశ్రసమానపక్షమున
 నే యుండిననుట ప్రామాదికవచనము. అట్లేయయ్యేనేని సిరి వల్లభుఁ
 దకుమిత్ర సమానముకూడభకారముఁ గ్రామ్యముగావలసినప్పుడు కా
 వును గరకంఠభవకల కంఠశబ్దముకూడ “భక్తి తే పిశు నేన రోగశాంతి”
 వీరవ్యాయమున తకారస్థిని గ్రామ్యమయ్యేనేని, యథర్వణాదుల నంద
 యు దీనిని దీని శుద్ధినిఁదియనని యెంతో విశ్వమిత్ర ప్రయత్నము

నేసిన నీతా రామాచార్యులవారి మేలిపూన్నియంతయు బూదింబోసిన
 వేలిమి యున్నిం జెందవలసియుండు. అందున, గరకంతభవమా కఱకం
 తశబ్దము శాస్త్రీయమనవలయుంగాని గ్రామ్యంబనఁ గూడదు. శాస్త్రీయ
 మైన సాంస్కృతికకంతశబ్దములొనిత కార మనాంధ్రవర్ణముగాన శబ్దమం
 తయు గ్రామ్యంబయ్యెననుట గీర్వాణపాండిత్య మిళితమా తెలుఁగుభా
 ష, తెగులుబాషమై గంగలోఁ గలిసెననుట వంటిదియై హాపాస్పదము
 య్యెడి. అంచఁగాన, అంచఁదము—లోనైన శబ్దములు సాంస్కృతిక
 ములాయాన, శబ్దములతో నుండినంత మాత్రమున గ్రామ్యంబుల
 య్యెనే? అర్థసంఘాతములంచేసి తమ సాంస్కృతికత్వమునెల్లఁ దెల్లమి
 నేసి కొనుచున్న యూహాన పదశబ్దము లాంధ్రవర్ణయుక్తము లైనంత
 మాత్రమునఁ దృప్తములౌ తెలుంగులనుటకు నోరాదునే? అట్లేయైన
 చో వనితాది సాంస్కృతికములు తెలుంగులన హాసియుండును ఇకన,
 సాంస్కృతిక యనాదిశబ్దములతో మిళితములౌ నంచయానాదిపదము
 లు వైకృతములని నిఘంటువుల నెట్లు వ్రాయఁబడియెనందురేని యూలి
 పుఁడు లోకములో, వనములోని యేక దేశము పుష్పించెనేని వనము
 పుష్పించెననియు గ్రామములోని యేక దేశమా గృహము దగ్ధమగుచు
 న్నచో గ్రామము దగ్ధమగుచున్నది యనియు, గుంటికాలైచోఁ గుం
 టిమనుష్యుడనియు, గ్రడ్డిక వైనచో గ్రడ్డివానుష్యుడనియు, నేక దేశ
 పర్తిధర్మమును వైశిష్ట్యమున వివహరించుట గూడఁ గనుకనే, “ఏకదేశ
 శలోఽశ్చితి” అనుమన క్రిమానముదాయే పిన్యోదశ్యతే. యథాపటో
 దగ్ధశ్చితి॥ అవయవేహి పటాభ్యో వయవీనమవేశశ్చి తస్యాస్యసౌదా
 హః” అను ప్రత్యయస్యలు గితిసూత్రభాష్యస్థకైయటము సంగతమగుచు
 న్నది కావున, అంచఁగాన, అంచఁదము, కఱకంతుండు లోనగుపదము
 ల యవయవములే తద్భవములైనను, నవయవిభూయతములౌ విశిష్టప
 దములు పూర్వోక్త లోకిక శాస్త్రీయప్రమాణముల వైకృతములని వ్రా

యంబడియె. విమర్శకులు సీతారామాచార్యకృతకబ్బ రత్నాకరమున నే
 కంఠశబ్దమునొద్ద గ్రామ్యతాచిహ్నమా “గ్రా” వర్ణ మేలలిఖింపబడి
 నదని శంకింతురేని, యయ్యది స్వమతమునకు వ్యతిరిక్తమైనను బ్రాచీను
 లా సధర్వణాదుల మతరీతినట్లు సేయబడయెనని యొప్పుకరదు. గీర్వా
 ణవ్యాకరణ గ్రంథములయందును సవీనులు స్వమతవ్యతిరిక్తమా ప్రాచీ
 నమతమును దమగ్రంథములయం దామోదించినట్లు విలాసమున వ్రాసి
 న వ్రాతలుగలవు. పరిభాషేందు శేఖరమునందు “నానుబంధకృతమనే
 కల్ప” మనుపరిభాష వ్యాఖ్యలో “డాణల్విషయేతు సర్వాదేశత్వం
 వినా అనుబంధత్వస్వైవాభావేన అనుపూర్వాత్పిన్ధ” యనియు, ఏకదే
 శవిశృతమనన్యన” దితిపరిభాష యారంభమున “ననుమావిత్యాదా
 వృద్ధా కృతాయాంకార్యకాలపక్షేకధంపదత్వా! ఉభయతఃఆశ్రయ ఆశ్ర
 యణ అంతాదిఃద్భావాభావాత్తనియు, బ్రాచీనమతమున వ్రాయబడి
 యె. ఇత్యాదులు పెక్కులు గలవు. అట్లే శబ్ద. ర. లో నిక కం
 ఠశబ్దమునొద్ద “గ్రా” వర్ణము ప్రాచీనమతమున వ్రాయబడినది.
 ఆధవా, అయ్యది ముద్రాప్రమాదాది హేతుకమని యెంచవలెను. ఈ
 సిఘంటువులో నట్టివి యచ్చటచ్చటగలవు మారు. దే. వి. ప్రతి. ఆ॥
 అమరసైన్యములును దమయంతవర్తింపఁ నేరకునికి నాకు మారుమొగ
 ము గానొనర్పవలసెగాదె భార. ఉ. గి. ఆ. ఇది మారు శబ్దమున
 కుదాహరణముగాఁదగదు శరము సం. వి. వ. అ.న.బాణము...ఇత్యా
 దులు ప్రమాదములొకానొక చోఁగలవు కానఁ బ్రకృతమునగావర్ణము
 ప్రామాదికము. మఱియు “నకర్మధారయాస్మత్స్వర్థీయ” ఇతినిషేధ
 మనిత్యముగాన సాంస్కృతికమైన చతుర్దంతి శబ్దమునుండి “చౌదంతి”
 యనువైకృతిశబ్దము మొననియు చతుశ్శబ్దభవమా చౌశబ్ద మగాకతక్కి
 నదంతిశబ్దము సాంస్కృతికపదమే యనియు “ద్విగుకర్మధారయా” వితి
 నుమాత్రమందలి (హలం) యహోబలపండితీయమున స్పష్టముపఁ బడినది

అట్టి చొగంతిశబ్దము వైకృతమనిశబ్ద.ర. మనవ్రాచయఁబడినది. అట్లేసాం
స్కృతిక కంతశబ్దయుతమకా 7 రకంతభవకంతశబ్ద మహోబల ఇతి
తాదివ్యాఖ్యాతల మతిమున వైకృతంబుగానఁ బ్రాథవ్యార్థకర్త మ
తమునఁ గూడనయ్యది వైకృతమనకతీరదు. కాఁబట్టి గుప్తార్థప్రకాశికా
కారుల యగ్రామ్యతావాదము జగజ్జగీయమానంబగుంగాత సుధీమణు
లారా! ఈజగంబున నేరైనఁగొంచెను విద్యానిశ్శ్రమచేసి యెట్లు
నలుగురు యోగమనుకొనినఁని యొకర్చి నేని కొండలు బహులబద్ధు
లుబుసుపోకయీసున నిష్కారణ కలవాఁబునకుఁ కాల్చివ్వినఁచింప
యత్నింతురు. అట్లువృథాతలపడినందునఁ దమతలసమఫలం బనుభవిం
పకపోరు. (1) ప్రథమాంశమున శకారము వర్ణాంతరమనియు నలఘుల
కారముగాదనియు నర్థము నేసి యనర్థంబు తెచ్చుకొనిరి. (2) ద్వితీయాం
శమున శార్జశబ్దములోని వర్ణంబులనే యెఱుంగఁజెరి. (3) తృతీయాం
శమున దంత్యతాలవ్యచజలకు శ్లేష మైత్రియొప్పుననిహేయంబైన తమ
పిండితార్థమును బ్రకటించుకొనిరి. (4) చతుర్థాంశమున నొరులను పం
చింతమన్నతమద్రాప్రకృతిందక్కవేతెదృతప్రకృతికములెట్టివోయెఱుం
గఁజెరి(5) ఐంచమాంశమునఁ దన్ను, నిన్ను, నన్ను శబ్దములు ద్వితీయాం
తములన్న విభక్తిజ్ఞానములేక కళలని కలహింపఁగడంగిరి. (6) షష్ఠాంశ
మున వైకల్పిక ప్రకిరణసందర్భము తెలియంజాలక “తేటి, గోటు” ల
యొద్దనున్నసూపి తమతెలివితేట గోటులు తెల్లము నేసికొనిరి. (7)
సప్తమాంశమున నేమి గ్రహచారమో కాని శబ్దరత్నాకరములోని
“గ్రా” చారముచూచి వైష్ణవా చార్యులగారి మతమునఁ “గజకంఠుఁ
డు” గ్రామ్యతపాలెయగునని కంతశోషమారంభించిరి. ఇట్లు వీరివిమర్శ
నాంశములొకల శైలిభావంబున సప్తసంఖ్యకుఁ దగియున్నవి. విమర్శకు
లకు గ్రంథకర్తనుమించిన పాండిత్యమండవలె. ప్రకృతమున వీరువాటు
ననుండి వ్రాగ్గులువెట్టఁ జాలదరుగాని గుప్తార్థప్రకాశిక యర్థము నేసి

కొనకేర్తులుగారు. తుదిమర్మమహాభావ శ్రంధముమీద శర్థమునేసికొన
తేరు. గంభీర శైలిగల శుభ్రజోబంధండితిమాడులంగూర్చి వేజు చెప్పనేల?
ఈనానాశర్థము సత్యమౌనన్న సమయమురాకపోదు మఱియుఁ గొంద
లు తాతాతార్థ నిఖామణు లమర్చి సిద్ధముపేసిన యధునాతన ప్రణేత
శ్రంధముల దించుక వ్రేలువ్రేలాడ వేసి సంస్కరించినట్లు ముద్రవేయుద
మహాకథ గుహంగాది, మట్టిరు స్వకీయముఖితీయ సరస్వతి స్థాలత్య ని
ద్రాముద్రాభి దానుత్వము మఱచుచుండి, సదాశివంకరబుధ ప్రార్థనాద
త్ ప్రాప్తిప్రాణుప్రతమందుఁ దమకలహాశన వ్రతమును, ప్రామాణిక
మాణిక్యత్వమును, తమయాధీభూతిని, వమయాశాంతతను, సందర్భశు
ద్ధితేఁగ ప్రశంసించుకొనుచు నాత్మస్తుతిపరేత్యాది విరుదంబులకుం బిఱుదీ
యరది తలంచుచున్నాఁడను.

ఇది సప్తమాంశము.

ఇప్పటికి నర్వము సమాప్తము.

స॥ ప॥

వజ్రాయుధము—ఏప్రిల్ 1925—4నంచిక

దృష్టిసరిగాని వ్రాతసంతుప్తియగునె?

శ్రీకగోళంబునందుఁ గవికి మూఢత్వదోషంబు సంక్రమించి పోవుచున్నదిగాన నిష్పాదు భూగోళంబునందును గవింమన్యులకు మూఢత్వదోషము పోవుటకైయూక్తింది యుపన్యాసము వ్రాయఁబడుచున్నది. నసామివచనే గి-ర-గి సామిసర్వాయే ఉపపదేక్తాంతాన్నకన్ సామిక్యతమ్—అర్థకృతమ్ అనత్యంతగతేరిహ ప్రకృత్యై వాభిదానాత్పూర్వేణ కన్నప్రాప్తః ఇదమేన నిషేధసూత్ర మత్యస్వార్థిక మపిశనం జ్ఞాపయతి” ఈసూత్రముచేత ననత్యంతగతియందలికన్ ప్రత్యయమునకు నిషేధము చెప్పటకు వలనుపడదు. సామిక్యతం ఇత్యాదులకంటె ననమాసమందు సామిపదముచేతనే యనత్యంతగతి తెలియఁబడుచున్నది. సమాసము క్తాంతముగా నందున కన్ ప్రత్యయమురాదు, “కృద్గహణే గతికారక పూర్వస్యాపి గ్రహణమ్” అను పరిభాషచేత సామిపదముక్తాంతము అనుటకు వలనుపడదు. సామిశబ్దమూగయుఁ గారకమును గానేరదు. కనుకనే. యీసూత్రముచేత స్వార్థికమైనకన్ ప్రత్యయము నిషేధింపఁబడుచున్నది. ఈనిషేధసూత్రమే స్వార్థికమైనకన్ ప్రత్యయము కలదని జ్ఞాపకమగుచున్నది. భాష్యమనసామివచనేసామివచనైవతిషేధానర్థక్యం ప్రకృత్యభిహితత్వాత్ సామివచనేతి షేధోనర్థకః కింకారణమ్ ప్రకృత్యభిహితత్వాత్ ప్రకృత్యాభిహితః సోర్థ ఇతికృత్యాకన్నభవిష్యతి॥ అర్థము? సామిపదముచేఁ గానిదానిసర్వాయపదముచేఁగాని నిషేధముకూడదు. అయ్యర్థము ప్రకృతిచేతనే సామిఅర్థము చెప్పఁబడినందన కన్ ప్రత్యయమురానేరదు.

కైయటః (ప్రదీపక) నసామివచన ఇతి ప్రతిషేధేన స్వార్థికకన్ నన్వీతిజ్ఞాప్యతే॥ ననాసామిక్యతాదిభ్యో నత్యంతగతౌ క్తాదిత్యన్యనత్యంతగతే ర్యోతనాత్॥ సమాసేభ్యస్తు క్తాంత్యాభావాచ్చ కృద్గ్రహణే

గతికారక పూర్వస్యాపి గ్రహణ మితి వచనాత్ సామిశబ్దస్య గతికార
కత్వా భావాత్ । తస్మాత్ సార్థికప్రైవవాసాకనోనిషేధః స్వార్థికం కనం
జ్ఞాపయతి॥' ససామివచనే, యనునిషేధముచేత స్వార్థికం బగుకన్ ప్ర
త్యయము గలదని జ్ఞాపితమగుచున్నది. సామిశ్చ తాదిశబ్దములకంటె న
సమాసమందున ననత్యంత గతియందు కక్షప్రత్యయమునకు ప్రాప్తి లేదు. ఆ
సమాసమందు సామివచనముచేతనే అన్యతంత గతి తెలియబడుచున్న
ది. కాననసమాసమందుకక్షప్రత్యయమునకు ప్రాప్తి లేదు సామిశబ్దముగతి
కారకములలో, నేదియుఁ గానందున, కృద్గ్రహణేగతికారకపూర్వస్యాపి
గ్రహణమ్, అనుపరిభాషచేత సమాసమందు ప్రాప్తి లేదు. (కాంతము
కానందున) అందునస్వార్థికమైనకక్షప్రత్యయమునకే నిషేధమనియువ
స్వార్థికమైనకక్షప్రత్యయము గలదనియు జ్ఞాపిత మగుచున్నది. (కైయట
చనార్థము) కైయటో పాధ్యాయులవారు వివరించినట్లు స్వార్థికమైనకక్ష
ప్రత్యయము కలదు గనుకనే కం కావున నియతాత్ముజగత్సావనుధర
స్వరూపుబ్రాహ్మణుఁడయంగా వలయు వాఁడు సంతతి గావించు విచి
తవీర్యకక్షేత్రములక॥—భార-ఆది-ర ఆశ్వా గంగి పద్యము.

ఇచ్చట స్వార్థమందుఁ గక్షప్రత్యయముగాన విచిత్రవీర్యశబ్దమున
కెంతయర్థమో విచిత్రవీర్యకశబ్దంబునకును సంతే యర్థము స్వార్థమందు
గక్షప్రత్యయము లేనిమెడ విచిత్రవీర్యకశబ్దము యుక్తము గావేరదు.
సీ॥ విశ్వకర్మునికూఁతు విశదలూపణ్యసముజ్జ్వలఁ జేకొని మూరిఁబోయి-
హరివంశ—ఉ-రఆశ్వా—అనులక్ష్యంబును జూపి, విశ్వకర్ముఁడు అను
రూపంబుగలదని తద్ద్రంధకర్త గారు నుడివిరి. అదిమూలసూత్రవిరుద్ధంబ
గుటచే నంగీకరింపఁబడదు. కాని విశ్వకర్మునికూఁతు, అని సవరించిన
చో గణభంగంబు గలుగక, స్వార్థికకక్షప్రత్యయంబుచే విచిత్రవీర్యతశ
బ్దంబు వోలే నలక్షణంబుగనే యుండునని యెఱుంగునది. స॥పా॥

వ్యాకరణ విశేషాంశములు

మహారాజశ్రీ శశిలేఖాపతికాధిపతిగారి సమ్ముఖంబునకు

1 పత్రికాదిశబ్దద్వైతాద్వైతవిచారణ 5-1-1900

అయ్యా?

ఇంతకు గొంత కాలమునకుమున్ను “పత్రికా” శబ్దము దా
 మ్నాశనయు యుజ్జుతుదసిసిచమిహపతదశనహః కరణే యనుపాణి
 నీయ నూత్రింబునను ..సర్వధాతుభ్యఃప్రకృ|| యవిన యుగాది సూ
 త్రింబునను ధాతుప్రత్యయ తకారమేళన వశంబున తానుద్విశ క ర
 కంబనియు దానిందెలియ నేరక కొందఱు ప్రాచీనులు తనద్వైత సిద్ధికి
 బంగంబు గలిగించుచున్నారనియు, ఏకత కారంబుతోఁ దనకు సిద్ధించిన
 పరుష భావంబు జాలక ద్విగుణీకృత పరుషశ్చంబునకై పోరాడెనట.
 దీనింజూచి “పడిపోవునది. యనియర్థమిచ్చునట్టి “పత్రిము” వంటింఘు
 పదార్థము ప్రతిమయే, లేచితనద్వైతసిద్ధాంతమునకై డికోనునుండగాఁ
 పున్నామనర కంబువలనఁ గాపాడునన్న పున్యార్థమిచ్చునట్టి పుత్రి
 శబ్దము మొదలైనవి గూడఁ దమతక్కున యేమియనికాఁబోలు శ కారం
 బుల దొంతరకై యెంతో కంతశోషమారింభించెనటఁ ఈవృత్తాంతము
 చిరం|| మాసోదరుండగు శల్లూరి రామమూర్తివంశపు మూర్తియ
 శిష్యుండగు సుంకరిరంగయ్యవలనను, ప్రస్తావనావశంబున నాశర్థించితిమి
 శ్చట్టిశబ్దంబులు ఏకత కారంబులనియే శాస్త్రసమ్మతి సహితంబుగాఁ మా
 యభిప్రాయము ప్రకటించుము గాని ద్వైతవాదులు (రెండుత కారణములు
 తలదియని వాదించువారు) ఈవ్యత్యమాణనద్వైతశబ్దంబులలో నెట్లు
 గ్రంథనమన్వయంబు గావించుకొని తమసిద్ధాంతమును స్థిరపఱును కొం
 దురో వినఁగోరెదము

మాఘకాన్యచతుర్థనర్థము పృథ్వీశ్లోకము.

శ్లో ఛాయానిజస్త్రీచటులాసానాం మదేనకిందిచ్చటులాల
సానాం కుర్వాణముత్పింజలజాతపత్రైః విహంగమానాం జలజాతపత్రైః
ఈశ్లోకమున 3వ పాదములో “ఉత్పింజలజాతపత్రైః” అన్నచో, ఉత్పిం
జలజాత=మిక్కిలి యెఱ్ఱివియైన, పత్రైః=దళములుగలవి, యనియర్థ
ము. 4వ పాదములో “జలజాతపత్రైః” అన్నచో, జలజ=పద్మములనెడు
అతపత్రైః=గొడుగులచే ననియర్థము. ఈశ్లోకములో యమకాలంకార
ము మల్లినాథసూరిచే వ్యాఖ్యానమునలిఖింపబడెను. మూడవ పాద
ములో ద్వైతవాదుల మతానుసారమున, జాత + పత్రైః” అని, దళార్థ
కంటగు పత్తిశబ్దములో, తళారద్వయముకలదు. నాల్గవ పాదములో,
“జలజః + అతప + త్ర” అనుచో, అతపా + త్రాయతే=అతపశ్రిం
(ఎండవలన రక్షించునది) అనివ్యుత్పన్నమైన యీశబ్దములో “త్ర”
అనునది, త్రైజ్ పాలనే అనుధాతువునలన నైనదిగాన, అతపశ్రిశబ్దము
న నంతర్యుతంబగు “పత్ర” అనుదానిలో, ఏకతకారంబుగలదు. ఇట్లు
మూడవ పాదములో “జలజః + పత్రైః” శబ్దము రెండుతనర్థంబులతో నీప్రకా
రముగానుండును చతుర్థపాదంలో “శ్లో” అనుశబ్ద స్వరూపము, ఈ
ప్రకారము, ఏకతకారముతో వర్తిల్లును. యమకాలంకార లక్షణమ
న్నమో “శ్లోః ఆవర్త్యతేర్థభేదేన సస్వరావ్యంజనావళిః యదాతదా
స్వాద్యమకం బహుధాద్యంతమధ్యగమ్” అని యొక్కగ్రంథమందును,
శ్లో॥ యమకంపా నరుక్త్యేతు సస్వరావ్యంజనయగ్మయోః॥ అని యమకొక
యమకం గ్రంథమందును వ్రాయబడెను మొదటవచ్చిన యచ్చులు
న, వచ్చులును తర్థభేదముతో నిరిగి వచ్చుటయే యమకంబనియు,
అచ్చునను, వచ్చులను మొదట నుచ్చరించిన వర్ణములనే, యమకొక
మాటవచ్చురేండుట యమకాలంకారమనియు, రెండు శ్లోకంబులకుం గ
మొదలుగో ఫలితార్థము, ఇట్టి లక్షణంబునంబట్టి ద్వైతవాదులనుసారమున,
అట్లుగా వర్ణించెను.

మూడవపాదంబున “పత్త” శబ్దంబులో రెండుతకారంబులు సంభవించి
 నాల్గవ పాదంబున “పత్ర” అనుదానిలో రెండుతవర్ణంబులును పునరుక్తి
 గా సంభవించినందున యమకాలంకారంబు తమకెట్టులుసిద్ధించె? మఱి
 యు నిచ్చట వ్రాయవలసిన విశేషముండేనేని, శంకించుకొని శ్లో॥ “నా
 మూలలిఖ్యతేకించి న్నాన పేక్షితముచ్యతే” అనిన స్వకృతనియమము
 ననుసరించి ప్రమాణము కనుక అది వ్యాఖ్యానమునేయక మల్లినాథ
 సూరి వర్ణించేల యురకుండే? “నాన పేక్షితముచ్యతే” అన్నట్లు స్వల్ప
 విషయమని వ్రాయలేదందులేని, పత్రికలలో ముష్టియుద్ధంబుల పర్యంత
 ము పురికొల్పిన యీద్యైతాభిమానము (రెండుతకారముల సంబంధ
 మైన యభిమానము) స్వల్పమెట్టు లయ్యె. ఒకపక్షంబున నిట్టి భవి
 ష్యక్ ముష్టి యుద్ధంబులు, పుష్టియుద్ధంబులు గావనియే యాసూరిగా
 రూరకుండిరేమో! పెద్దలాలోచింతురుగక!! యనిదిక్పదర్శనమునేసి
 యిప్పటికింతటితో విరమించుచున్నారము.

—

క॥ -వేగటరామశాస్త్రి

మహారాజశ్రీ శశిలేఖాపత్రికాధిపతిగారి సమ్ముఖికంబునకు—

(2) సుమనోల్లాసశబ్దసంజీవని 23-1-1900

అయ్యా?

సుమనోల్లాసశబ్దంబు, అసాధువనియు, సుమన ఉల్లాసమ
 నియే యుండవలయుననియు, ఆస్థానపండితులగుచెట్లూరి మెకట
 సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రిలుగారు మొదలగు వారిని, తాదృశ శబ్ద పక్ష
 వలంబన రూపదోషంబున నుల్లుతన పూర్వకంబుగాఁదపించు
 జేయుచు 1899 సం॥ డిశంబరు 24తేదీని చెన్నపట్టణంబున నుద్ఘోష
 చిన సూక్త్యలోకము నాడుకనుంగవకుఁ దన తేజంబుమీఱి మిలుమిట్లు

గొలుపుచున్నది. అంతటి గొప్పయాస్థానసంధితులకే గెడలకందక పాండిత్యసరసులచే నగాధంబగు చెన్నపట్టణంబుతోఁ జిన్నపట్టణంబుగు రాజనరేంద్రపురంబెట్టలు పోరాడఁజాలెడుగాని యయినను, మహారాజశ్రీనిడమర్తిజలదుర్గాప్రసాదరాయమంత్రిపురుషోత్తమాధిక్రియమాణ హుణవిద్యాపాఠశాల గీర్వాణభాషాధ్యాపకత్వంబు వహించిన బ్రహ్మనయినందున సుమనోల్లాస శబ్దంబునకుఁ బ్రాణంబువోసి సుమనస్కోల్లాసంబునర్పగాఁ నుద్యమించుచున్న నాయాయుపన్యాసంబును నిగ్గుదేలుటకై భవదీయ నిష్కళంక శశిలేఖాముఖంబున వన్నె బెట్టగాఁ గోరుచున్నాడను.

సుమనసాముల్లాస ఇతివృత్తే ఉల్లాస శబ్దపూర్వవర్తి సుమనశ్శబ్దసకారన్య రుత్వేయత్వే పాక్షికేలోపేసుమన ఉల్లాసపవేతిస్యాన్నతు సుమనోల్లాస యితి యథోక్తవాదినాం వివాదః యత్తు సుమనోల్లాస శబ్ద సాధూకరణార్థం చెల్లవారి వెంకటసుబ్రహ్మణ్య శాస్త్రిభిర్భావార్థకఘృణార్థక విధానమితి శాస్త్రుబలాత్ మనధాతోః కప్రత్యయే మనశబ్దోనిష్పన్న ఇత్యేకః పక్షశ్చ మనధాతోరు పరిక్విప్ ప్రత్యయే మన ఇతిప్రాప్తలర్పఆధిభ్యోచ్ ఇత్యచ్ ప్రత్యయే మనశబ్దోనిష్పన్న ఇత్యన్యఃపక్షశ్చద్వా పుక్తౌచి త్యుపాధ్యత్యనండి గుట సూర్యనారాయణ శబ్దశాసితారః ఘృణార్థకవిధానమితీనాత్ర ప్రవర్తతేతస్యఘృణాస్తాపివాదత్వాత్ । మనధాతోర్ఘృణోప్రవృత్తేః గర్వోభిమానోహంకారో మానిశ్చిత్తసమ్మున్నతిః ఇత్యాదికోశదర్శనాత్ ప్రస్తః విఘ్నః ఇత్యాదిస్థలేఘయస్థఘృణానవిధీయతే తత్రైవతస్య ప్రవృత్తేశ్చేతి ప్రథమఃక్షుండనంబ పక్షంత రేపి మనశబ్దవచన నిష్పద్యతే మనధాతోరు పరిక్విప్ ప్రత్యయేక్విః కిత్వాదను నాసికలో పేతుగాగమేమత్ ఇత్యేవస్యాత్ సతుమన ఇతిచస్మాన్మత్వర్థీయే చ్యుత్యయేమత ఇత్యేవస్యాత్ మనశబ్దస

స్వరూపమేవన ఘటే తేతిద్వితీయః పతఖండనంచోఽన్యసిరే తదపిచింత్య
ప్రాయమేవ॥

తథాహి ఘృతార్థకవిధానమిత్యత్ర ఘృతార్థకః బహుఘృతార్థా
స్సంతి పదరుజేతిస్మస్థిరే ఇత్యాదుషు కర్తరిఘృత భావేతి సూత్రేణ
భావార్థేఘృత హలశ్చేతి సూత్రేణహలం తసామాన్యత యావిహిత
స్యఘృతకరణాధికరణ యోరిత్యధికారేణ కరణాది కర్తృణాన్ యోరయం
ఘృత కిమేతేన ర్వేపి స్వీకీయంతే ఉతలన్యతమ ఇతిచేత్ అత్రివార్తికే
అధికరణార్థక క ప్ర ప త్య యాం త ప్ర ప స్థ వి ఘ్నా దా హ రణ
ప్రదర్శనపర భాష్యప్రామాణ్యాత్. హలశ్చేతి సూత్రీయఘృతార్థకర
ణాధికరణే ఏవగృహ్యతే. ఉత్తంచైత ద్వార్తికస్థ శబ్దేందుశేఖరే “ప్రస్థవి
ఘ్న యోరధికరణేకః। ప్రతిస్థంతేఽస్మిన్ ధాన్యాసితః ప్రస్థః విఘ్నంతిత
స్మిన్ మనాంసీతి విఘ్న ఇతి భాష్యోక్తేరితి॥ నచభాష్యోద్దాహరణవ
శాత్ అధికరణార్థే ఏవకః సకరణార్థే ఇతివాద్యం॥ హలశ్చేతి సూత్రీ
యఘృతార్థయోర్ధ్వయోర్ధ్వధ్యే “సన్నియోగశిష్టానాం సహవాన్రవృ
త్తిః సహవానివృత్తి” రితి పరిభాషయాఽన్యతరస్య కరణార్థస్య నివృ
త్త్య సంభవాత్. కరణాధి కరణార్థక కప్రత్యయస్యా ప్రాప్తేరేవ “విఘ్నా
త” ఇతిభావార్థక ఘృతాంతసిద్ధిః। భవద్రీత్యా “యత్రఘృత నవిధిభావే
తత్రైవతస్య ప్రవృత్తి” రితినియమేతు విఘ్నాత ఇత్యత్రఘృతా ప్రవృత్త్యా
విఘ్న ఇతి కాంతరూపం నసిద్ధ్యేత్ ఇతి మూలశ్చేన ఏవస్యాత్. అర్థభే
దాంగీకారేతు బాధ్యబాధక భావాభావేన రూపద్వయంసిద్ధ్యతి. తథా
చ యథాధికరణార్థేచ్యు పస్యష్టాద్ధంతేః విఘ్న ఇతికః। భావార్థే వి
ఘ్నాతఇతి ఘృతా భిన్నార్థవిషయత్వాత్పర స్వరూపాధేయోక్తేర్న స్యే
తే। తథా “ఆత్మామనసా సంయుజ్యతే మన ఇంద్రియేణ ఇంద్రియమర్థే
నేతి న్యాయాత్ మనసోఽప్యంత రింద్రియతయా ఉదార్థనివేదనోప కరణ
త్వేన సుఖాద్యుపలబ్ధి సాధనత్వేనచ “మన్యతేనే నేతిమన” ఇతి లింగా

భట్టి యట్టికాయాందర్శనేనచ కణాథే “మన” ఇతి కప్రత్యయాంతస్య।
 భావాథే “మానశ్చిత్ర సమున్నతిరితి ఘృణాంతస్య చప్రయోగే భాధో
 నాప్యేవ। విఘ్న విఘాతశబ్దవత్ భిన్నార్థవిషయత్వాత్। తస్మాత్ మాన
 శ్చిత్ర సమున్నతిరితి” కోశేఘృణాంత మానశబ్దదర్శనేన “మన ఇతిక ప్ర
 త్యయ్యాంతస్య భాధఇతి యోహేతుః సహేత్వాభావ ఏవ. ససద్ధేతురి
 తి ప్రథమపక్షఖండ నానుపపత్తిః॥

2. మన్యతేర్మను తేర్వా ఉపరికిత్వాదను నాసికలో పేతుకిఅర్ప
 ఆద్యచిమత ఇత్యేవస్యాదితి ద్విటీయః॥ ఖండనమన్య సంగతమేవ।
 వలోపవిధాయకసూత్రాభావాత్। నహిఅనిదితామితిలోపః। తస్యోపధాన
 కారవిషయత్వాత్॥ నచానుదాతోపదేశేతి। తన్యర్థులాదికిత్ జిహ్వ
 యత్వాత్। వచనధాతోః క్విపిక్వదంతత్వాత్ ప్రాతిపదిక త్వేసాహల్
 త్యాదిలోపే “నలోపః ప్రాతిపదికే”తి లోపేతుగితివాచ్యం। తుకికర
 త్వేనలోపమున్ స్వరేతినలోపస్యాసిద్ధత్వాత్। అన్యథాప్రతహ భ్య
 మ్నిత్యాదావపితుగాదతిః। అతఏవకృతితు గ్రహణాచరితార్థం। వ్యతహ
 భ్యామిత్యాదాః పద్యనిమిత్త కత్వేపి నలోపస్య బహిరంగత్వాభావాత్।
 భ్యామః సప్తసంజ్ఞానిమిత్త త్వేపి నలోపస్య తన్నిమిత్త కత్వాభావాదిత్యా
 ది పరిభాషేందు శేఖరగ్రంథశ్చాంతరంగ పరిభాషాన్త స్సంగచ్ఛతే। త
 స్మాన్మత్యే ఇత్యే వస్యాదితిరూప ప్రదర్శకమన్య నిదర్శనమేవ।

3. కియంత్యేవం విప్రీవదామహేమన్యతేర్మను తేర్వాకప్రత్యయోన
 భవత్వేవఘృణార్థఇతి వార్తి కే “స్థాస్థా యాహవివ్యధియు ధ్వర్థ”మితి భా
 వ్యేపరిగణితత్వాత్। నిరూపణం చాత్రవార్తి కే శబ్దేందు శేఖరేతథాచ
 పూర్వోక్త పరిగణితథాతు ప్యభావాత్ మనధాతోర ఇథే కవిధాన
 త్వేనన సంభవేతి ప్రథమపక్షఖండనం॥ యతు మనధాతోః క్విపి అర్ప
 ఆద్యచి మనఇతి రూపమితి। ద్విటీయః పక్షస్యోపతాపవేవ। క్వోపరతః
 “అనునాసికస్య క్విర్ములోరితిసూత్రేణ ఉపధాద్భ్యై అచి “మాన” ఇతి

రూపసిద్ధేః। అతవవ “నశ్చవ్యక్తశా” నితిశామ్యతేః క్విప్రిదీర్ఘే మోనో
 ధాతోరితినకారే “అక్షశా” నితిచ। నామధాతుక్రియాయామాచార
 క్విప్రిదీర్ఘేరాజేవాచరతి రాజానతీతి దీక్షితోదాహరణంచ సంగచ్ఛేతే।
 కించధాతోః క్విబంతసుబంతత్వానంతరం అచ్చఆద్యాకృతి గణపాతోఽవ్య
 గతికగతికః అతవవ వ్యాకరణశాస్త్రమభినివిశమానో మురారిః కవిరా
 జః శ్లో॥ కుర్మశ్చస్త్రకథామమీయది మనోర్వంశేమనుష్యాంకురాః స్వా
 ఛ్యేత్ బ్రహ్మగణోయమాకృతి గణస్తత్రేష్యతే చేద్భృహా।” ఇతి ఆకృతి
 గణెష్టి నిందనద్వారాః రశు రామకర్తృకోఽమే యభూతశతానందనింద
 నం సాధయతీతి ద్వితీయపక్షఖండనం।

4 నసుబ్రహ్మన్, “సుమనోల్లాసశబ్దసంజీవనీ”తి నామమధురాం
 భవదీయోపన్యాసశీర్షికాం దృష్ట్వాచిరాస్మనోరథా రోహణం కుర్మహే
 ఇత్యుత్సాహసమ్ముఖీనా నామస్తాకం పూర్వస్మాదపిఫలవిఘాతో దృఢ
 తరమభూదహోకథం భవానుపన్యాసేన “సుమనోల్లాసం” సంజీవయతీతి
 చేత్ సావహితం శృణుత। యథాసుత మాత్మన ఇచ్చతీత్యర్థే, శుష్క
 మాత్మన ఇచ్చతీత్యర్థేచ కర్మవాచకసుత శుష్కశబ్దాభ్యంక్యచి సుతీ
 యతేః శుష్కీయతేశ్చకర్తృక్విప్రిదీర్ఘే। తథాసుమనా ఇవాచరతిత్యర్థే కర్తృ
 వాచకసుమనశబ్దాత్ “కర్తుః క్యజ్ సలోపశ్చే”తి “ఓజసోఽస్పరసోనిత్య
 మిత రేషాం విభాషయే”తి చాభ్యాంక్యజీపాక్షికేచ సలోపేక్యతేనిష్ప
 న్నాత్ సుమనాయతేః కర్తృక్విప్రిదీర్ఘే క్యజంతస్థలే అల్లోఽయలోపానంతరం
 “సుతీః, శుష్కీరి”తి నయథా ఈకారాంతో ఏవంసుమనాయతేః క్విప్రి అ
 ల్లోలోపే “వేరప్మక్త లోపాద్వలిలోఽః పూర్వవిక్షతిషేధేనే”తి యలోపే
 విజంతక్విబంతాన్యతరవిశ్వసాశబ్దవత్ ఆకారాంతస్సుచునాశబ్దోభవతి।
 క్యజీసకారస్యలుప్తత్వాత్। సహాయలోపేకర్తృక్వే అల్లోఽస్యస్థానివత్వ
 మితివాచ్యం। యలోపేస్థానివత్వనిషేధాత్। ఏవంచసుమనాముల్లాసః
 సుమనోల్లాసఇతి పశ్చీతత్పుగుపేరూఢం నిర్బాధం। పండితాయమానా

నాంసంతోషజనకత్వార్థః। నను ఈదృశప్రయోగోదాహరణస్య కాము
 ద్యామప్రదర్శిత్యాదప్రమాణమేవాస్తు। అస్మాకంతుక్యజంతప్రకృతిక క్వి
 బంతంసుతీ, శుష్కీత్యాదేః ప్రయుక్త త్వాత్ విశ్వసనీయమితిచేన్న।
 నకలప్రక్రియాసామ్యేన క్యజంతోదాహరణప్రయోగ క్యజంతస్యాప్యపలక్ష
 ణత్వేన నిరపేక్షత్వాత్। సర్వప్రయోగాకరత్వేన కాముద్యాశ్చరణీ కర
 ణాసంభవాచ్చ। యతో “ప్రాస్వనద్యాపోనుడితి” సూత్రభాష్యరీత్యా
 హలంతేభ్య ఆచారక్విపోఽనభిధానే పినిష్పమాణారాజానతి, ఇదామతీ
 త్యాదయః ప్రయోగాః ప్రదర్శితానామ ధాతు ప్రక్రియాయాం।
 అథోచ్యతే భవదీయక్య జంతసాధితశ్శబ్దః ప్రబంధ ప్రసిద్ధోనేతి త్వరి
 యుష్మాకంక్య జంతేపిసమానమేతత్ యదకవేరీద్యశగూఢ సౌశబ్దవివ
 ఘ్నాయాముత్సాహజంజన్య తేకోనిరాకరం నిరాకుర్యాత్ యథాపురీ
 మవస్కం దేతి క్రియాసముచ్చయేలోఽర్థ భ్రమదాయినోలిడర్థక గూఢ
 ప్రయోగా నుదాహరణమాఘః గమికర్మీ కృతనైకసీవ్యతేతి కావ్యకల్ప
 నాయాం శబ్దబోధక్రమమను ససార శ్రీహర్షః ననుక్యజ్ ప్రత్యయే
 బాధమియానభినివేశః కుత స్తవేతిచేత్ చరమావయ వావినా సరూ
 పయోః క్యజ్ క్య చోరుభయోర్మధ్యే కాదివర్ణపరిపాటి మనునృత్య
 ప్రథమోపస్థిత జకారమూర్ధాభిషిక్తక్యజ్ ప్రత్యయేప్రథమాతిక్రమణం
 కృత్వాజ వర్ణాపేక్షయా అంతేవాసీయశ్చకారః తాదృశాంత్యవర్ణఘటి
 తక్యజ్ ప్రత్యయే భవతామపికోయం మహామోహః అథోచ్యతే అ
 స్మాకంక్యజ్ ప్రత్యయచ వర్ణోన తిరస్కర్తవ్యః యఏవప్రకృతिसంబంధ
 దశాయాం “చిత” ఇతిశాస్త్రవిధినాపరార్థం వినియుజ్యమానః ప్రత్యయ
 మేవోదాత్తమహిమానంకరోతీతి ఏవంతర్హి ఆస్మాకీనః క్యజ్ ప్రత్యయః
 న్యయమేవప్రకృతేర పేక్షాంపినా పరబ్రహ్మణత్ పూర్వంపరమపి ప్రత్య
 యస్యరేణ సతిశిష్టస్యరేణచజిదుపదేశ శశ్వివ శాత్ షర మష్యనుదాత్తీక్య
 త్యసీ యోదాత్తవిభవేన నిత్యోన్నత్యం కదాపి జహతిత్యహామ

హత్తారణమ్యముభయోరిత్యల మప్రస్తుత ప్రశంసయా యద్వా కాన్య
 ప్రసిద్ధపక్షతి మనబుద్యైనసుమనోల్లాస శబ్దేనాంతత్వేన సుమనః పదం
 ఘింధ్యః సుమనసాం=విదమాం “అల్లా=అంబ” అన్తే=నివసతి యత్ర
 గ్రంథేనసుమనోల్లాస ఇతిగ్రంథసంజ్ఞా పరత్వేన రామశబ్దంతో అధికర
 ణార్థేహాశ్చతిసుభా కరణాధి కరణయోరితి బాధకమపిల్యుటం నినర్త్య
 బహుళకాదధి కరణార్థే హలశ్చేతిసుభా విదమాంజ రోరిత్యుత్వేగుణే
 పూర్వరూపే మనోభిరామ శబ్దంతో సుమనశ్చబ్దాల్లాశయోః సంధిః
 అంబార్థ వాచకశ్చ అల్లా శబ్దః అజంత ప్రీతింగప్రకరణే
 అంబార్థ సద్యోర్హస్వ ఇతిహతోదాహరణ నిరూపణా వసరే దీక్షి
 తేరేపకాఃకుద్యాంన్య రూప్యతేతి ద్రప్తన్యం విద్వజ్జననీని వానస్థానమి
 త్యర్థః విద్వజ్జననీన సరస్వతీతి యావత్ ననుసులభతయాసరస్వతీనివాన
 ఇత్యేన రామధేయకర్తవ్యే విద్వజ్జననీనివాన ఇత్యర్థక సుమనోల్లాస
 శబ్దః కుతోగ్రంథ పరతయా నిర్దిష్టఇతిచేత్ విద్వన్మాతురస్మిన్ గ్రంథే
 న్యుపిత్తత్వేన సర్వైః పండితైరదర్శన్యాయం గ్రంథఇతిధ్వననార్థం
 వాచ్యార్థ ప్రధానాత్ధ్వన్యర్థ ప్రధానశబ్దపవోత్తమ ఇత్యాలంకారిక
 సమయత్వాదనాయాసేన సర్వంరమణీయమిత్యా నందికవ్యం ఏవంచ
 సమర్థితేన సుమనోల్లాస గ్రంథనామ్నాసాకం శ్రీకుమారాభ్యుపాయ
 వ్యాఖ్యాతామ॥ శ్రీ॥ వేంకట సుబ్బయ్యార్యోనిరాక్షే పమాచంద్రా
 ర్కం విద్వల్లో కముపతిష్ఠతాం యద్యస్మిన్యః విషయే కశ్చిత్ప్రతివాది
 పున్సరిషతి నోన్యస్మభ్యంతిష్ఠ తామిత్యఃసహారామః ఇమాపత్ర
 పక్షద్వయేపి సంగ్రహశ్లోకా శ్లో॥ కర్తుఃకృజ్ఞితిమాత్రనోద్య సుమనశ్శ
 బ్దాత్ క్యజామన్మహే తస్మాత్కర్తృకుర్మ హేన్యఃసమతోలోపాయలోపః
 క్రమంతో యత్త తావత్ క్యజిహ్వారవనస్య సుమనోల్లా
 సోనరీర్యత్యతే సమ్యక్సప్త విభక్తిన్తో విజయతేసా విశ్వసాశబ్దంతో॥

శ్లో॥ యద్వాయత్రసంస్వతి సుమనసామల్లాస్త ఇక్యూహతో

విద్యావ్యాప్తికి సంజ్ఞయాఽ ఛికరణేభుజ్ పత్యయన్య స్యతాంఽఆసేదూ
ర్ధ్వమితి ప్రసాధితమిదం యాసం ద్విధాహేబుధాః సాంత్యంనసమేతు
సాంతసుమన శ్చబేఽస్తి చేదాగ్రహః॥

రాజనశ్చేద పురాంతర్యామి కోటిలింగక్షేత్రనివాసి

■ ౧—1—1900
రాజనశ్చేదవరం

కల్లూరి వెంకటరామశాస్త్రి.

‘సుమనోల్లాసశబ్ద మసాధువేయనుట యసాధువే.

9—3—1900

1900 ఏప్రిల్ 25 తేదీని ముద్రితమైన సూర్యలోకములో న
స్కార్గబోధి నీవ్యాసము, ఈవఱలో సుమనశ్చ బ్దోల్లాస శబ్దంబుల నంధి
సూత్రములనుగూర్చి కొన్ని ప్రతికలు పాడినపాటయే పాడుచున్నవి. ఇం
దువొంతయేదియులేదు నాన విస్తరించి వ్రాయవలసిన యవసరంబుకనుప
డదు. ముఖ్యము వేంకటగిరి సంస్థానపండితులగు సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రిల
వారిచే సుమనోల్లాస శబ్దసాధుత్వ విషయమై యుపన్యసింపఁబడిన ర్ష
దు పక్షంబులలో, క్లిష్టస్థిత్యయోగంబగు మనధాతువుపై అర్హతదం
ప్రత్యయము చేయగా ‘మన అగునన్న రెండవ పక్షంబు నీనస్కార్గబో
ధిని తిలించిచూపి అర్హాదిగణము అకృతిగణ మయ్యును వానియందు
ఈధాతువును జేర్చుటకు ప్రమాణము వలయునుగదా! అని యనందర్ప
ము పక్కాణించుచున్నది. అర్హతత్వాక్షతి గణంబులో నీధాతువుచే
ర్హతద లేదన్నమాట యెంతవీత? ఆగణంబులో ధాతువులు చేర్పఁబ
డునా. అర్హతదులలోఁ బదింపఁబడిన ‘అర్హన్’ ‘ఉరన్’ తుండ ఇత్థాది
శబ్దంబులన్నియు న స్కార్గబోధి నీ మ తం బు న ధా తు వు లే
కా ణ్ణోబోలు . ఇ వి ధా తు వు లే నై న వో ఁ గు మ్మ రి వా ణి

లో దొరకిన నన్నియు నిర్తడి చెంబులేయగును. నాల్గవ యధ్యాయంబులో మొదటి సూత్రంబగు 'జ్యాప్సాతి పదికా' అనిన సూత్రంబు సంచమాధ్యాయాంతము, అధికారమనికొమునీ శబ్దాధికారమందుఁ జెప్పబడినది. 'అర్హాది భ్యోచ్' అనుసూత్రంబో అయిదవ యధ్యాయములో రెండవపాదములోనిది. కాననీ సూత్రంబులోనికి, ప్రాతిపదిక శబ్దంబు అధికారబుగాని ధాత్వధి కారంబులేదు. అందువలన నీగణంబులో నీధాతువు చేర్పబడ లేదన్నమాట యసందర్భ ప్రలాపప్రాయంబు 'ఈ యచ్చ్యాయమును బాధించి ఔచాదికమగు 'అన్ ప్రత్యయము వచ్చును' అని యాసన్నార్థబోధించే సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రీలవారి వాదమునందు రెండవ యసందర్భము చూపినది, ఇదియు మిక్కిలి లోకవిరుద్ధమే. మనధాతువుకంటె కృత్ప్రత్యయంబగు, క్విప్తరాగా దీనిపై నచ్చ్యత్యయమును రానీకబాధించి, తిరిగి కృత్ప్రత్యయంబగు, అన్ ప్రత్యయమే వచ్చునా? కాదు, చూచు. మొదలగుధాతువులపై, కృత్తురాగాకాపు చూపు, అయిన పిమ్మట నీశబ్దంబులకుఁ గాని యిట్టి యేశబ్దంబులకైనఁ గాని కృదంతముపై నింకొక కృత్తువచ్చుట గలదా? కృదంతము మీద తద్ధితవర్ణకంబుపుట్టి కాపరి, చూపరి, ఇత్యాదిరూపంబు లేర్పడునుగాని యొక ధాతువుపై 'రుబ్బురోలు కాకి యెత్తుకొనిపోయె' నన్నట్టులు రెండుకృత్తులుపుట్టుట కనియు వినియునుండలేదు. అపుడు మొదటికృత్తు ఏయర్థమందు వచ్చును? రెండవ కృత్తు కేమియర్థమా? మొదటిది చెప్పినయర్థమే రెండవదియుఁ జెప్పునా. పునరుక్తి దోషంబునంభవించును. భిన్నార్థమును జెప్పనా. "అన్యోన్య విరుద్ధార్థంబులచే నర్థసూన్యంబగును, కావున, కృదంతముపై కృతేపుట్టిన యెడలం జెవులపిల్లికేగాక యాపిల్లి చెవులపైఁ గూడఁ గొమ్ములు మెలచును. మఱియు నచ్చట 'అసుక' ప్రత్యయ మనవలెను గాని 'ఆక, అనంగూడదు. ఇతరము కాక యీ ప్రతికామతంబున మనధాతువుకం

ఓ, క్లిష్టపుట్టి బొణాదికంబగు అనున్ వచ్చినయెడ అనునాసికస్యక్తి
 యుల్లోఁ జీతి అని దీర్ఘంబురాఁగ్గా మానః, మానసీ, మానాంసి అనిన
 విరుద్ధరూపంబు లేర్పడి మనశ్శబ్ద మనవలసిన చోట మానశ్శబ్దమనుట
 విధియై 'గండస్యోఽరిషిటకా స్సంవృత్తా' అన్నట్లు రెండవయనర్థంబు సం
 భవిల్లును మఱియు సుమన ఉల్లాసమనియే భాష్యకారులు ప్రయోగిం
 చిరిగాన సుమనోల్లాసమనఁ గూడదని యాక్షేపించు నీపత్రిక, 'అర్హాది
 గణ' మనుటకు మాఱుగా, అర్హాది గణమనిపలుమాఱు సంధిఁజేసిపలు
 కుచున్నది అట్టితప్పును దిద్దుకొనక పిచండిల పాండిత్యప్రచండంబగు సూ
 ర్యలోక పత్రికగూడ ముచ్చించుకొన్నది. అర్హశ్శబ్దముకూడ సుమన
 శ్శబ్దమువలెనే సకారాంతముగాన సంధియెట్టులు గూడును? అర్హాది
 గణమని భాష్యకారులు సవర్ణలోపంబుగా భాష్యంబులోఁ బలికిరో?
 అర్హశ్శబ్దము కడనేల యీషక్షపాతము. హా! తెలిసినది. అర్హశ్శబ్దముంగా
 చఁగానే అరిసెలపిండివంటజ్జ ప్తికివచ్చి నోరూరితీపికిలోభించిభాష్యకారులీ
 శబ్దముగూర్చి సంధిచేసికొనిరి. సుమనోల్లాసశబ్దంబు వచ్చివెలగ కాయవ
 లె గొంతుకంబడి కంఠము బిగియంబట్టఁగా సుమన ఉల్లాసమని బహుక
 ణ్డంబుగానుచ్చరించి దురహంకారముతో నీరెండు శబ్దంబులను గలియ
 కుండ శిక్షగా నెడఁబాపిరి. భాష్యకారుల యంతటివారి కేయంత దురహం
 కారమున్నప్పుడు పత్రికాధిపతులకు వేతేచెప్పనేల. వారేసూత్రభా
 ష్యంబులో ననిరని శంకింతురో? ఈ పాణి నీయ సూత్రంబుల
 భాష్యంబులోఁ గాదు. సుమనోల్లాసశబ్దంబు గుదిరిపోయెనుగ
 దాయని యేమియుదోచక క్రిందికిం మీదికింబన్ను కొన్న సూత్రంబుల
 భాష్యంబులోఁ బలికిరి. ఓపండితేంద్రులారా. సకలవిధంబుల నయుక్తం
 బయి తెలుఁగు భాషలోనే యంటింపఁపడిన యీ కుట్లహంత వ్యాసం
 బును గగనంబు దొరకినట్లు భావించి ముద్రించుకొన్న సూర్యలోకము
 ను జూచితిరిగదా! ఇకవిస్తరంబేల? కొన్ని దిననంబుల క్రిందట నొకా

నొక పండితునిచే సాధింపఁబడి, యాచారార్థక కృష్ణ ప్రత్యయంతంబగు సుమనశ్శబ్దంబుపై, కృజంతబైన యీకారాంత సుతీ శుష్క శబ్దంబులకుంబలె, క్విప్సచేయఁగా సిద్ధంబగు నాకారాంత సుమనశ్శబ్దమును, ఉల్లాసశబ్దంబుతో సంధించి, పండితులవలె నాచరించువారి కుల్లాసకరమని యొక ష్టుంబును, 'సుమనః + అల్లా + అసః — అని సంధివిభజించి అల్లా శబ్దమంబార్థకంబుగాక, పండితుల తల్లికి నివా సంబైనదని యింకొక ష్టుంబును 1900 సం జనవరి. 23 తేదీని పొడిచిన శశిలేఖోదయంబు ననుభవించి యభినందింతురుగాక లేకచేతనైనచో నిందింతురుగాక;

మఱియు 1900 సం ప్రిబవరి 18 దివసంబున నచ్చువడిన సూర్యలోకంబు, కాశహస్తిమాహాత్మ్య శోధనసమయంబున పత్ర, ఛత్ర, త్పత్ర మొదలగు శబ్దంబులకుఁ దకారద్విత్వంబు లుంచుచు 'సర్వత్ర శాకల్యస్య' అనుసూత్రంబు నీద్విత్వ లోపంబునకుగతియని కొందఱువాదించుచున్నారనియు, దేశమెల్లను నిరక్షరమయినప్పుడావాదము తగుననియు, నిరక్షరమై మునిగి పోవుచున్న జగంబును సాక్షరంబుజేయుచున్నది ఆ సూత్రంబున ద్విత్వ లోపంబును చెప్పుచున్నవాదంబును, ద్విత్వముండవలెనన్నవాదంబును హాసాస్పదంబుగాబింబ ప్రతిబింబభావంబునకు యోగ్యంబులేకాని, ఈవఱలో సుమనోల్లాసశబ్దంబునకుఁ బ్రాణంబువోయు బ్రహ్మలవతరించినట్లు, అజాగత స్తనాయమానంబైన యంతకారప్రపంచంబును శాస్త్ర శుచిద్వష్టేచే లయింపఁజేయు నగ్రగులును నావిర్భవింపఁ గలారౌదరుగాక!

ఇట్లు విన్నవించు

ధటా సూర్యప్రదర్శి.

—):o:(—

23—9—1912

4నూ క్రిబహ్మణ్యసారసాక్షి

ఏకశబ్దంబు మొదలు నవాంతసంఖ్యాపదంబులకు సమాన

సాధుత్వసమర్థనము.

కల్లూరి వేంకటరామశాస్త్రి సమర్పిత స్వాభిప్రాయము

శ్రీవేదమూర్తులయినబ్రహ్మశ్రీ జంధ్యాల గౌరీనాథశాస్త్రిలవారి

సమ్ముఖమునకు.

గీతి. త్రిపథగయాప్తపతంజలి! కైయట నాగేశపండితోక్తిరహైః!

వాచాశ్లేషివ్యాస! సూక్తిబ్రహ్మణ్యసారసాక్ష్యాఖ్యః॥

శ్లో॥ శ్రుతవిశ్రుత జంధ్యాల! శ్రీగౌరీనాథశాస్త్రి వర్యకృతం!

ఏకాదినవాంతాంక! ద్వంద్వాదినిషేధమండనం చీయాత్ ॥

పాననపురుషాగ్రణీ!! పండితగేయచూడామణి? పాత్రోషికంబు
గోదమపంపిన యేకాదినవాంతాంకద్వంద్వాది నిషేధనిణ్ణయంబనెడి
పుస్తకంబును సవిస్తరంబుగా సావధానమనస్కుండ నైచదువంగొంచితిని.
ఈకోశంబున సిద్ధాంతపక్షంబున నిరూపింపబడినసదుక్తులు పండితమండ
లికి మూర్ధాభిషిక్తయుక్తులుగా స్ఫురింపక మానవు. పూర్వపక్షులెప్పురో
విశేషించి పేర్కొనబడమింజేసి వారినామధేయ రూపధేయంబులు నా
మానసంబునకు గోచరంబులు గాకున్నయవి. పూర్వపక్షులు దుర్బద్ధ
పూర్వపక్షంబులనుకొన్న సారాయణాస్త్రంబులు వారియెడల బారా
యణమాత్రఫలకంబులే కావున సారాయణాస్త్రంబులని చెప్పనొప్పును
గానసారాయణాస్త్రంబు లేతమాత్రమును గానేరవు. అదియట్లుండగా
సాయభిప్రాయంబును వినగోరుచున్నాడను.

1 ఏకద్విత్రిచతుష్క్రమేణ గణవా మేషామివా న్తంయథామ్

ఇత్యాద్యనర్థరాఘవ ప్రముఖగ్రంథంబులందు “ఏకద్వి” ఇత్యాదిస్థలంబులనూ॥ త్యదాదీని సర్వైర్నిత్యం॥ అనుసూత్రంబున నేక శేషంబెందుకు రాలేదని 37పుటలో పూర్వపక్షులు శంకించుటం గాంచితి.

వారి తాత్పర్యంబిట్లని తోచెడిని.

పూర్వోక్తములయిన ప్రయోగంబులలోని త్రిశబ్దదులు త్యదాదిభిన్నంబులు గాన నయ్యవి త్యదాద్యంతర్గతములై ద్విశబ్దదులతోఁ జార్థంబున మిళితంబులైనపుడు, సచ, దేవదత్తశ్చతో॥ ఇత్యాదులందుఁ ద్యదాద్యంతర్గతంబైన తచ్ఛబ్దంబుమాత్రము శేషించి యాశబ్దంబుమీఁద నున్నద్వివచనంబుచేరి దేవదత్తశబ్దార్థంబును సహితము దెలిపినట్లు ప్రకృతంబునంగూడఁ బైప్రయోగములలోని ‘ఏక’ శబ్దముగాని ‘ద్వి’శబ్దముగాని శేషించి తమమీఁదను బహువచనప్రత్యయంబును బొంది లోపింపఁతగియున్న త్రిశబ్దదులయర్థంబును నేల నుడువఁజాలవనినప్రశ్నార్థంబు కరతలామలకంబుగా స్పష్టపడుచున్నయది. మరియు “ఏకద్వి” శబ్దంబులు చార్థంబున మిళితంబులైనచో, నూ॥ త్యదాదీనాం మిథస్సహోక్తాయత్పరం తచ్ఛిష్యతే॥ అనుశాస్త్రంబున ద్విశబ్దంబుమాత్రమే శేషించి లోపింపవలసియుండిన యేకశబ్దార్థంబు నేలబోధింపనేరదనియు రెండవప్రశ్నార్థంబుప్రకాశించున్నయది. ఈ రెండుపూర్వపక్షంబులకును నీవత్సమాణంబైన త్యదాదిసూత్రస్థ శేఖరంబే సమాధానంబు సమంజసంబుగాఁ దెలుపుచున్నయది॥ త్యదాద్యంతర్గతయోరపి, ఏకద్వోన్వయేక శేషో నభిధానాత్ ధ్వనితంచేదం సరూపసూత్రభాష్యే, ద్వంద్వోన్వయే తయోనక॥ ఏకాదినవాంతానాంద్వంద్వా భావస్యచార్థేఽతిసూత్ర శేషే భాష్యేధ్వనితత్వాత్ ఏవంచ ఏకద్వికరణేహేతూ మహాపాతకపంచకేత్యణవన్మన్యతేకోఽ॥ కామూయః పంచకారయన్” ఇతి నైషధపద్యే ఏకద్వికరణే ఇత్యసాధ్యేవ॥ పైనింజెప్పిన సూత్ర శేఖరంబుననా గేశపండితులు సరూప సూత్రభాష్యధ్వనివలనను, చార్థసూత్రభాష్యధ్వనివలనను, ఏక

ద్విప్రభృతు లయినయంకంబులకుఁ గ్రమంబుగా నేకశేషంబునుద్వంద్వ
సమాసంబును “ప్రియుక్తానామన్వాఖ్యానాత్” అనుభాష్యతాత్పర్యము
వలన లోకప్రయోగ ప్రసిద్ధంబులుగావని స్థిరపఱచుచున్నారు. 1 సమా
పసూత్రభాష్యధ్వని స్పష్టపడఁగా నీక్రిందను స్థాలీపులాకన్యాయంబుగాఁ
గొంచెము వ్రాసి కనఁబఱుపఁబడును. ఏకద్వ్యాదిశబ్దంబులకు నేకశేషం
బెందుకురాదని శంకించుకొని “సంఖ్యాయా అసంప్రత్యయాదన్యపదార్థ
త్వాచ్చానేక శేషః సంఖ్యాయా అర్థాసం ప్రత్యయాదేక శేషోనభవి
ష్యతి, నహ్యేకావిత్యనేనార్థోగమ్యతే అన్యపదార్థత్వాచ్చసంఖ్యాయా
ఏక శేషోనభవిష్యతి” అని భాష్యము “ఏకశ్చ, ఏకా” అనియేకశేషం
బుచేసినచో నట్టి ద్వివచనాంతమయిన యేకశబ్దంబు, లోకప్రయోగప్ర
సిద్ధింజేసి యసహాయుల నెడియప్రకృతార్థంబిచ్చునుగాని యిద్దఱనిన సం
ఖ్యార్థమొత మాత్రంబును బోధింపఁజాలదనియు, ఇద్దఱనినయర్థంబు ని
స్సందేహంబుగా బోధించుటకు ద్విశబ్దంబే కంకణంబుగట్టుకొని జాగరూ
కంబగుచున్నదియనియుఁ బూర్వోక్తభాష్యతాత్పర్యము. అనఁగాఁ బ్ర
కృతియైన యేకశబ్దం బేకత్వసంఖ్యను దెలుపుచుండఁగా నట్టిప్రకృత్యర్థం
బునకు ననువాదకంబయిన యేకవచనంబే యేకశబ్దంబువయి వచ్చుట
న్యాయంబుగానఁ బదార్థద్వయంబునుబోధించుచుఁ బ్రకృత్యర్థవిరుద్ధంబ
యిన ద్వివచన ప్రత్యయంబురాదని భాష్యతాత్పర్యము. ఇట్లే నాలుగ
నినయర్థమును ధారాళముగాఁ దెలుపునట్టి చతుర్శబ్దంబు చాకచక్యం
బుతో నివ్వటిల్లఁగా, చతుర్శబ్దార్థమునందు “ద్వాచ, ద్వాచ” యని
యేకశేషంబు గలిగించి ప్రకృత్యర్థంబైన ద్విత్వంబునకు విదుద్ధంబయిన
బహువచనప్రత్యయమ్మొందినచోనట్టి ద్విశబ్దంబు, ఏకశేషంబెందుకురా
దని యడిగినవారలకు, సార్థకత్వంబును గలిగింపక యనర్థప్రదమగునని
యు, భాష్యమం దుద్వోషింపఁ బడినది. పైనింజెప్పిన కారణంబులవలననే
■ శాంతిశబ్దంబులవలకు నున్నయంకంబులకు నేకశేషంబుగలుగ నేరదు.

కాని యిట్టి దుర్బలమైన పక్షములను గైకొని మోతలో గగనంబుగా నెంచుకొనుచు సంచరించువారికి వేఱొకరు పరిశ్లాతలు సాహాయ్య పడనందున నేకాకితనంబు సంఘటిల్లి, యేకశేషత్వంబు రాకపోదని నమ్ముచున్నాఁడను.

2. చార్థేసూత్రభాష్యధ్వనియుంగూడ నెట్లులున్నదోకొంచెము విన్నవించుచున్నాఁడను చార్థంబులలో నొకయర్థంబైన సమాహారంబు నందు ద్వంద్వప్రకరణమున భాష్యంబులోనిట్లు శంకాసమాధానంబులు వాక్రువ్వఁబడియున్నవి. ఏకాదశద్వాదశేతికోయం సమానః॥ ఏకాదీనాందశాదిభిర్ద్వంద్వః॥ ఏకాదీనాందశాదిభిర్ద్వంద్వైతిచేత్ విశత్యాదిమవచనంప్రాప్నోతి ఏకవింశతిఃద్వావింశతిః” అని చెప్పిచు “తప్యేకవచనంతదానపునఃకలింగంప్రాప్నోతి లింగమశిష్యంబోకాశ్రయత్వాల్లింగస్య” అనియుపసంహరింపఁబడినది. పూర్వోక్తభాష్యంబున సమాహారప్రకరణంబులో నేకాదశద్వాదశ శబ్దంబులెట్లు సాధువులనిశంకించుకొనుటాబట్టి దశశబ్దంబుకంటె గ్రిందచున్న యేకాదినవాంతసంఖ్యలకునఖండసంఖ్యార్థమందు సమాహారద్వంద్వంబునిషేధంబని ధ్వనించుచున్నది. నవాంతసంఖ్యలలో నే యట్టిసమాహారద్వంద్వంబుండెనేని “ప్రథమాత్రికమనేకారణాభావాత్” అనున్వాయంబునకు వ్యతిరేకముగా నేకద్వాదులనుమీఱి యేకాదశద్వాదశాది సంఖ్యాశబ్దసర్వంతానుధావనంజేల భాష్యకారులుచేసిరి? గావున నవాంతసంఖ్యలలో నొండొంటికి నఖండసంఖ్యార్థమందు సమాహారద్వంద్వంబులేదన్న భాష్యతాత్పర్యంబు నిశ్చయమగుచున్నది. అందుకుఁ గారణంబేమనఁగా “సంఖ్యాయా అథాన్త్రవత్సయాదన్య పదార్థత్వాచ్చానేకశేషః” అని యేకద్వాదిశబ్దంబులకు నేకశేషవృత్తి నిషేధించుటలోఁ జెప్పిన నగూఢగూఢ్రభాష్యస్థాయుక్తులే యీసమాహారద్వంద్వనిషేధంబునందాను హేతువులగుచున్నవియనినాబుద్ధికిదోఁచెడిని. ఏకాదశబ్దంబులకు నేకశేషవృత్తి చెప్పి యాశబ్దంబులపైఁ

బ్రహ్మత్యర్థవిరుద్ధంబగుద్వివచనాదులుంచిననుద్విశబ్దాదులవలననట్టిద్విత్వా
 ద్వర్థసంఖ్యలుయుఁజిత్తిచ్చురించినట్లున్నురింపక“ఏకా, ఇత్యాదులవలన, ననహ
 యులన్నయప్రకృతార్థం బెట్టులుతోచునో; యట్లే ప్రకృతంబునందు నే
 కద్వ్యాదులకు నమాహారద్వంద్వంబు రచించినను, త్రిత్వాద్యఖండసం
 ఖ్యలను న్నన్వయంగాఁ జెప్పటకుఁ బ్రసిద్ధంబులైన త్రిశబ్దాదులు జాగరూ
 కంబులగుచుండు, నేకద్వ్యాదులకు నొనరించిన నమాహారద్వంద్వంబుల
 వలనఁ ద్రితాన్వయాదార్థనప్రత్యయంబు కలుగ నేరకతాద్విత్యసమాహార
 ద్వంద్వమటకములైనను, నేకద్వ్యాదిశబ్దంబులు పెన్నేలుగాఁ దమతమ
 యర్థంబులమాత్రమును బోధించుటలో వినియోగించినందున సాభిధాన
 క్తి విగమించఁగా, నన్వయసాహిత్య విశిష్టసంఖ్యాబోధను (సంకలితార్థ
 ప్రతీతి) స్ఫురింపజేయంబులవనిబాన్వితాత్మరము. త్రితాదినంఖ్యాన్వ
 యోధమునందు ననన్వయసాధారణంబైనసాత్వత్వరము నహించి గూఢంబు
 లై నిభజయంబుగాఁ ద్రిశబ్దాదులు జగజ్జగీశుమానయశంబుతోఁ బరిధ
 విల్లుచుండఁగా, నట్టివాని ముందట నెంతోకొన్నికొని నమాహారాది
 ద్వంద్వంబుల నొందినచ్చినను నేకద్వ్యాది శబ్దంబులు తమలోఁ బ్రత్యేక
 ముగా నొకదానికిని లేనట్టి పరకీయశక్తిని నన్వయసాహిత్యంబునఁ ద
 మకుఁ దెచ్చిపెట్టికొని లోకంబులో వర్ణనవారించుటకు జంకి సిగ్గుపడుం
 గాని, యట్టి నమానంబులలో నున్నయయ్యవే, పెన్నేలుగా జన్నపభృ
 తిఁ దమకు జగద్విదితంబైన నర్థశక్తిని విడనాడక స్వాన్వంబులు భిన్నభి
 న్నంబుగా పెల్లడించుకొనుటలో నేమిప్రతిబంధము గలదు? కాఁబట్టి
 యేకాదకాదిశబ్దంబులకు నక్కఱ దక్కిననాహారసంఖ్యలకు నక్కఱ
 రంబు చెప్పినను, నఖండ సంఖ్యాన్వయము (నిరసనయనసంఖ్యాప్రతీతి)
 శబ్దశక్తి స్వభావంబునంజేసి కలుగ నేరదని భావనాత్మకరమునియమంబు
 సజాతీయవిషయంబున పేక్షించునుగాన ఏనమాహారాదిద్వంద్వంబులలో
 నేకావీసంఖ్యలుదకాదినంఖ్యలతోనమసించినపుడు సంకలితసంఖ్యాన్వ

ధంబు నిచ్చునో, ఆసమాహారాదిద్వంద్వంబులలోనే యేకాదినవాంత సంఖ్యలు సమసించినపుడు సంకలితార్థంబు నీయఁజాలనని సంకలిత సంఖ్యార్థంబుతత్రత్యభాష్యప్రకరణంబున నట్టినియమింపఁబడుచున్నది. కాని ద్వంద్వంబు నియమింపఁబడదు. సమాహారద్వంద్వంబులో ద్రవ్యంబులు విశేషణంబులును, సాహిత్యప్రాధాన్యముననియు, ఇతరేతరద్వంద్వంబు లో సాహిత్యము విశేషణమును ద్రవ్యంబులు ప్రధానములుననియు, శాస్త్రముర్యాదననుసరించి యేకద్వ్యాదేశబద్ధంబులకు సమాహారద్వంద్వంబు చెప్పినచో సాహిత్యప్రాధాన్యమునంతేరే సంకలితసంఖ్యా ప్రతీతి తప్పక స్ఫురించుననియు. గాన నట్టి స్థలంబులందు నితరేతరద్వంద్వంబే రచింపవలయుననియు నట్టి సంకలిత సంఖ్యాప్రతీతికొఱకే “ఏకాదశ, ఏకవింశతి” ఇత్యాదులందు సమాహారద్వంద్వంబు చెప్పిన భాష్యసారస్యము ద్వనించుచున్నదియనియుఁ జెప్పటకు సవసరంబు కానిపించదు. ఏకాదశాదిశబ్దంబులతో నితరేతరద్వంద్వంబునేయఁగా నిత్యబహువచనాంత దశశబ్దాంతసమాసంబులలో బాధలేకున్నను “ఏకవింశతిః” “ద్వావింశతిః” ఇత్యాదులందు నితరేతర ద్వంద్వంబువలన సమాసంబులో ఏకవింశతి అని ద్వివచనాపత్తి కలుగునను కారణంబుననే సమాహారద్వంద్వంబు రచింపఁబడినదికాని సంకలనార్థప్రతీతికై కాదు. కావుననే చార్థేనూత్ర భాష్యంబున నిట్లు వ్రాయఁబడినది “ఏకాదీనాందశాదిభిర్ద్వంద్వ ఇతిచే ద్వింశత్యాదిషు వచనప్రసంగఇతి; నైచదోషః. సర్వోపాద్వంద్వో విభాషైకవద్భవతి, తదాతప్యేకవచనం తదానపుంకలింగంప్రాప్నోతి, లింగమశిష్యం లోకాశ్రయత్వాల్లింగస్య” అని యుపసంహరింపఁబడినది. మైనిఁజూపఁబడిన చార్థేనూత్రభాష్యములో నేకవింశత్యాదులందు ద్వివచనాదులువచ్చి రూపమందు దోషంబు గలుగుననియు, కావున సమాహారద్వంద్వంబు రచింపఁబడనేని లింగము లోకాశ్రయమయినందున నపుంసకలింగముగాక స్త్రీలింగమే యుండవచ్చుననియు. భాష్యంబు

నఁ జెప్పఁబడినదిగాని సంకలితార్థప్రతీతి కలుగనేరదనియాపత్తి యీయఁ
బడలేదు. సమాహారద్వంద్వరచనవలన ముఖ్యంబుగా సంకలితసంఖ్యా
బోధమే తోచుచున్నది నట్టిదోషోద్ఘాటనంబునేయక యట్టి సమాసంబుల
నితరేతరద్వంద్వంబు నొప్పుకొనుచు వచనంబునంజేసి దోషమువచ్చున
ని యెట్లు రూపనిష్పత్తిదోషంబు మాత్రమే చూపఁబడినది? కాన, ఏ
కాదశశబ్దము మొదలొకని అష్టాదశశబ్దంబువఱకు రూపనిష్పత్తి దో
షంబు లేనందున సమాహారేతరేతరద్వంద్వంబులలో నేదియైనను జే
యవచ్చుననియు, సంకలితార్థబోధంబు “ప్రయుక్తానామన్వాఖ్యానాత్”
అనున్వాయంబున శబ్దశక్తి స్వభావంబుననే కలుగుననియు, భాష్యకైయ
టముల తాత్పర్యంబు చార్థేనూత్రమునొద్దఁ గరతలామలకంబుగాఁ
గానవచ్చుచున్నది. అందుననే ద్వ్యష్టనసూత్రశేఖరమున “ద్వావింశతి
రితి, సమాహారద్వంద్వేష్ట్రీత్వలోకాత్, ఇతరేతరయోగస్తున. తత్సూ
త్రభాష్యే ఏవధ్వనితానభిధానాత్” అని యేకవింశతిద్వావింశత్యాదుల
యందు నితరేతరయోగంబునకు ననభిధానమని చెప్పచు నిట్టి శబ్దంబు
లకు సంకలితార్థబోధంబు శబ్దశక్తి స్వభావంబునఁ గలుగునని యభిప్ర
ాయపడి “వస్తుతః సంఖ్యాంతరాల నిరస్థానయవాన్యేపేకవింశత్యాదీని”
అనితుట్టతుదను విఖింపఁబడినది. కాఁబట్టి యేకద్వాది శబ్దంబులకు సం
కలితసంఖ్యార్థమందు సమాహారేతరేతరద్వంద్వంబులకు ననభిధానంబు
గాని భిన్నార్థప్రతీతియం దట్టిసమాసంబులు ఘంటాపథంబుగా నొప్పు
చుండునని తోచుచున్నది. కాన సమాహారస్థలంబున సంకలితార్థకల్ప
నంబు సరసంబుగాఁ గానిపిరిపదు. మరియు సిద్ధాంతకొములోనే ద్వ్య
ష్టనసూత్రమునొద్ద “ద్వాచ, దశచ” అని సంకలితసంఖ్యార్థమందు నిత
రేతరద్వంద్వవిగ్రహంబు రచించి చూపఁబడినను, శేఖరకారులెత్తుకొని
సంకలితార్థమం దితరేతరయోగంబుగూడదని యాక్షేపింపలేదు. సమా
హారద్వంద్వస్థలంబున సంకలితార్థంబు తోచునన్నచో “ఛత్రోపాస

హం ధరితి, శమీదృషదం ప్రాప్నోతి" ఇత్యాదినమాసఘటక పదార్థంబులకు సంకలనంబు గలిగి విరుద్ధార్థంబగును. ఈయర్థంబునె, సూ "ద్వ్యే కయోర్ద్వివచనై కనచనే" అను సూత్రకారప్రయోగంబును "సరూపాణాం శేష ఏకవిభక్తావితీయత్యుచ్య మానేద్విబహ్వోగపి శేషః ప్రసజ్యేత" అను సరూపసూత్రస్థభాష్యప్రయోగాదులును దృఢపఱచుచున్నవి. భిన్నార్థస్థంబున సంఖ్యావాచక పదంబులకు ద్వంద్వంబు నిర్వివాదంబుగా నుండవచ్చునందు లేని "శ్లో॥ ఏకద్వికరణే హేతుః మహాపాతకమంద కే। తృణవస్మస్య తేకోః। కామాయః శంచకారయః॥" అను నైషధకావ్యమునందలి పద్యంబులోఁ గోపము ఏకకరణమందు హేతువనియు, కామముద్వికరణమందు హేతువనియు, అనఁగా, ఒక బ్రహ్మహత్యనే చేయుటకుఁ గోపము కారణమనియు, సువణస్త్రేయ గురుశల్పగమనములను రెండు మహాపాతకములను జేయుటకే కామము కారణమనియు, లోభ మైదుమహాపాతకములను జేయుటకుఁ గారణము గానఁ గోపకామములను దృణతుల్యముగా లోభము చూచునన్న పద్యార్థంబులో "కోపకామా" అను ద్వంద్వములో మొదటనున్న కోపము "ఏకద్వి" అను ద్వంద్వములో మొదటనున్న ఏకశబ్దముతోను, తర్వాతనున్న కామము తర్వాతనున్న ద్వితీయముతోను యథాసంఖ్యమాగా భిన్నభిన్నపదార్థంబులతో నన్వయించునందున నిచ్చట సంకీర్తనసంఖ్యాప్రతితిలేదు కాబట్టి వేల నాగేశకంఠీతు లీకవి ప్రయోగంబును సాధునని యక్షేపించెనో యత్తరంబు చెప్పనఁ యససి శింకెత లేని సాధానచిత్తంబునఁ జిత్తగింపవలయును.

సమాధానము

"ఏకద్వి" అను ద్వంద్వంబులోనున్న "ఒకటి" "రెండు" అను సంఖ్యలతో "కోపకామా" అను ద్వంద్వంబులోనున్న రెండుపదార్థములకు కోపకామములకు ప్రమగ్నము కుడికడి అర్థతేటతే

సూత్రస్థభాష్యకై యటవివరణముల తాత్పర్యమై యున్నది. కనుక న
య్యవి యేకదేశంబుగా స్థాలీపులాకన్యాయంబున నుదాహరించు
చున్నాడను. “అద్యంతౌటకితౌ” సమాసనిదేశశోయంతత్రా నజ్ఞాయతే
క ఆదిఃకోస్తథి తద్యథా—“అజావిధనా దేవదత్త యజ్ఞదత్తౌ ఇత్యు
క్తేత్రనజ్ఞాయతే—కస్యాజాధనం, కస్యావయ ఇతి భాష్యం॥ యద్యపి
దేవదత్తస్య యజ్ఞదత్తస్య చాజా అవయశ్చధనమితివాక్యేపి క్రిమవ్యవ
స్థా నాస్తితథాపిసమాసేసుతరాం నాస్తీతి ప్రతిపాదయితుం సమాసఇత్యు
క్తం, కైయట॥ సుతరామితి, యత్రాస సాహిత్యస్య నియమేనప్రతితిః,
వృథగుప్థిశ్చ, తత్రాపిచేన్నక్రమవ్యవస్థా కిమువ క్తవ్యం సాహిత్యప్రతీ
తా వృథగుప్థితోచేత్యర్థః వివరణం॥ “దేవదత్తయజ్ఞదత్తులు అజావిధ
ధనులు” అన్నసమాసస్థలంబులో దేవదత్తయజ్ఞదత్తులిద్దఱులో నెవరివిమే
కలో యెవరివి గొఱ్ఱెలో తెలియఁబడవని భాష్యము. దేవదత్తునకు య
జ్ఞదత్తునకును మేకలును గొఱ్ఱెలును ధనమనునట్టి వాక్యమునందును
యథాసంఖ్యము చెల్లదుకాన సమాసమందు సుత గాంక్రమాన్వయములే
దని కైయటము. ఈయభిప్రాయమునే వివరణకారులు నాగేశపండితులు
ను సమ్మతించుచున్నారు, దేవదత్తయజ్ఞదత్తులు చరస్థిరాస్తును బంచు
కొనిరి యన్నచోట సాహిత్యమువలన సమాసశిష్టార్థముతో సమాసవి
శిష్టార్థము సంబంధించునుగాని క్రమాన్వయము లోకమర్యాదననుసరిం
చి కలుగదని గ్రంథకర్తల తాత్పర్యము. కనుకఁ గ్రమాన్వయములేక
దేవదత్తయజ్ఞదత్తు లుభయులును జరస్థిరాస్తులుభయులునుభాగించుకొ
నిరియన్నయర్థంబుతోఁచును అట్లే సీతారాములను భరతశత్రుఘ్నులు
పూజించిరియన్న వాక్యమునందుఁగూడ సీతారాముల నుభయులను భ
రతశత్రుఘ్ను లుభయులు పూజించిరియన్న యర్థంబగుఁగాని సీతను భ
రతుఁడును రాముని శత్రుఘ్నుఁడుబూజించిరియనిక్రమంబు చెల్లనేరదు.
ఈయర్థమే “అద్యంతౌటకితౌ” అనుసూత్రమునొద్ద శేఖరమందు వా

యఃబడినది. “యద్యప్యత్ర మితస్య వైకతాన్వయ ఇతిద్వంద్వోన
 ప్రాప్నోతి॥ తథాపిసమూహయో రన్వయబోధోత్తరం యథాసంఖమితి
 సూత్రారంభ సామర్థ్యాత్పదః ప్రత్యేకమన్వయః లోకేత్వేవం రీత్యా
 ప్రయోగో సాధురేవేతిభాష్యేస్పష్టం” కాపునః బ్రకృతమందును “కోప
 కామా ఏకద్వికరణేహేతూ” అనినచోటను “కోపకామా” అనిన ద్వం
 ద్వముయొక్క విశిష్టార్థము “ఏకద్వి” అనినద్వంద్వముయొక్క విశిష్టార్థ
 ముతో నన్వయించును, “ఏకద్వి” అనుదాని విశిష్టార్థము ప్రకరణసందర్భ
 వశంబున మూడు (మహాపాతకములు) గాన సంకలనంబుచేయఁగాఁ గో
 పకామము లుభయములు గలిసి మూడు మహాపాతకములను జేయ
 హేతువులగుననిన యర్థంబగునుగాని కోపమొకదానిని (మహాపాతక
 మును) కామంబు రెండింటిని (మహాపాతకములను) జేయ హేతువులొనని
 నక్రిమీన్వయంబు రానేరదని శేఖరకారతాత్పర్యము. దేవదత్తుఁడునూ
 టురూప్యంబులును యజ్ఞదత్తుఁడు రెండునూటలరూప్యంబులును నీయవల
 సియున్నపుడు దేవదత్తయజ్ఞదత్తు లుభయులను గలిసి “గర్గాశ్శతందం
 డ్యంతాం” అనుచోటనుండువలె నేసముదాయవాక్యపరిసమాప్తిన్వాయం
 బునమూడువందలరూప్యంబుల నీయవలసియుండిరియనిన లోకవ్యసహ
 రముకలుగును. అచ్చటి ప్రకరణసందర్భవశంబున ఘనభాగంబుల న్యూన
 తాధిక్యంబులు తెలియును. అట్లే ప్రకృతంబునందును గోపకామంబులు
 మూడుమహాపాతకములు నేయుటకు హేతువులనినచోఁగూడ ఉచితత్వ
 మునుబట్టి కోపము బ్రహ్మచర్యంబునకును, కామము సుశ్లక్షణేయ గురు
 తల్పగమనంబులకును గారణములనిన యర్థంబుతోచును కాని కోపము
 ప్రత్యేకముగా మూడింటికి, కామము ప్రత్యేకముగా మూడింటికిని గా
 నములుగాలేవు. “శ్లో॥ కామఏష క్రోధఏష రజోగుణసముద్భవః” అను
 గీతావాక్యమునఁ గామము కోపమనెడి కార్యరూపంబునఁ బరిణమించుట
 జేసి “తదనన్యత్వ” న్యాయంబునఁ గోపము రూపాంతరముం బొందినకా

మమేకానఁ గామంబు మూఁడుమహాపాతకంబులకును గారణంబైనను
 గోపంబారీతినిగా నేరదు. కనుకఁగోపకామముల కార్యచిత్తముననుసరించి
 తాత్పర్యసమన్వయంబు చేసికొనవలయునని తోచుచున్నది. పూర్వో
 క్తకారణంబులచేత “ఏకద్వికరణేహేతూ” అనుచోటను సంకలనార్థంబు
 తప్పినందున “త్రయాణాంకరణేహేతూ” అనవలసియుండునని శేఖరకార
 తాత్పర్యమైనట్లు స్పష్టపడుచున్నది. ఇట్లుశాస్త్రార్థంబు నాలోచింపఁగా
 నవాంతసంఖ్యలకు సంకలనార్థంబులేని స్థలంబులందు శంకనొందక నిరం
 కుశంబుగా ద్వంద్వంబు నివ్వటిల్లుననిస్పష్టపడుచున్నది. సాహిత్యరత్నా
 కరము దోషతరంగము. శ్లో. “పాథోవాహపద స్త్రీనస్తదశదోర్గల్పశ్చైవై?”
 అను శ్లోకమునొద్ద “స్త్రీనస్తదశదోర్గల్ల ఇత్యత్ర వింశతిదోరితివక్తవ్యే
 త్రీనస్తదశదో రిత్యపుష్టార్థం ప్రకృతానుషయక్తార్థః మపుష్టార్థంతదు
 చ్యతే ఇతిలక్షణాత్” అనియున్నది. “స్త్రీనస్తదశదోర్గల్లః” ఈస్థలమందు
 “ఇరువది” అన్నయర్థమును, మూఁడు, ఏడు, సది, అను మూఁడు
 సంఖ్యల సంకలనంబుచేసి చూపుచు నపుష్టార్థదోషంబునకే యుదాహ
 రణముగా నీయడినది. చ్యుతసంస్కారంబునకు నుదాహరింపఁబడలేదు.
 ఇట, మూఁడు, ఏడు, సంఖ్యలు నవాంతసంఖ్యలలోనివి గావున సంకల
 నంబులో సమానంబెట్లు గుదురునో సంశయింపవలసియున్నది, అట్టినిషే
 ధము కేవలమును నవాంతసంఖ్యలకే ద్వంద్వము చేయునపుడుచెల్లును
 గాని యతీతసంఖ్యా సమభివ్యాహారస్థలంబున నిషేధంబు ప్రవర్తిల్ల
 నేరదని తోచుచున్నది. ప్రకృతంబున నవాంతసంఖ్యాతీతమయిన దశ
 సంఖ్యకూడ నున్నందున నట్టినిషేధము చెల్లదని ధర్మాంతర్యాణి తా
 త్పర్యమయినట్లు ధ్వనించును. కాన సంకలనార్థస్థలంబు కానిచోట్లను న
 వాంతసంఖ్యలకు ద్వంద్వంబుండవచ్చును.

1 ఏకద్విత్రిచతుష్పంచగుణవ్యోమాదిషుక్రమాత్. వేదాంతపంచదశీ.

పం. భూ.

2 ఏకద్యుత్తరతుష్టదానియున తేర్చుటః క్రమాదాతః వె
 3 యాతస్యాస్తుకర్తృగ హయదిచతు స్త్రీన్యోః ఘ్నిజ్ఞాన్యైతా }

కాలామృతము. ౧ బిం 3 బిం

4 ఖంభాకృతాః కువననోద్రిభవాః ఖనిధ్యోష్టాద్రీందనోననవత్తి
 లయో (౧౯౯) ర్కపతౌః—శబ్దశాస్త్రనిరంకుశ ప్రజ్ఞాధున్యోదయిన
 గణేశపండితుల హాలాఘవగ్రంథము. స్పష్టికరణాధికారము

5 బింబరవేర్ ద్యుత్తరతుః (౨౫౨౨) సంఖ్యా—సిద్ధాంతశిరోమ
 నీ చంద్రగ్రహణాధికారము భాస్కరాచార్యుడయోగము ఇతండు శబ్ద
 శాస్త్రమురానివాఁడు శాస్త్రోత్తరతనంబునకుఁ దగఁడనివ్యాకరణమును
 స్తుతించెను.

6 ఏకదత్యాదిభేదాన్యు రిదంసాధారణాన్యుతం—భాస్కరాచా
 ర్యకృతలీలావతి మిత్రవ్యవహారము

7 ఏకద్యుత్తాది మూషావహనమితరహోబ్రూహిమేభూమి భుతుః
 లీలావతి: మిత్రవ్యవహారము

8 ద్యుత్తాంతరశ్చకత్యోణాదశనోన్యాయమాంతరః—వేదాంత
 చిత్రదీపము

లీలావత్యాదులలోఁ గేవలసంఖ్యావాచకంబు లగును ద్వంద్వంబున్నది.

1 అయేబాలేలీలావతి మతీమతి బ్రూహిసహితా ద్వపంచ ద్వా
 త్రింశత్త్రీనవతిశతాష్టాదశదశ; లీలా. పరి

2 చతురశ్రేద్విచక్ర్యకాః భజాన్త్యశ్రేద్విపణ్ణవ—తేత్రవ్యవ
 హారము. లీలావతి

3 ద్వ్యష్టేకా ౧౨౨గూఢపద్ధిస్తాః—గూర్వసిద్ధాంతము వృష్టాధి
 కారము ఉత్కృమజ్ఞానకరణము

ఇట్లు దిగంతశాస్త్ర ప్రచండ సాంక్షిప్య ప్రణాళానుకూలై శండి
 తలోక బాంధవులగు మహాసూరులు ప్రయోగించిన సుకరంపాప్రప్రయో

గంబులింకను బ్రవర్తిల్లుచున్నయవి. 47 వ పుటయందు యుక్తిప్రమాణములు; బండితులు చెప్పవచ్చునని యున్నందున రూపసాధనవిషయములో; ప్రమాణపురస్కరముగా; గొన్ని యుక్తియుక్తములైన యుక్తులనువచించి యీవ్యాసమును వ్రాసినాడను. ఈనాయుపవ్యాసమున న్యాయాభాసముతో; చేసేని “తంసంతశ్శ్రీశు మహాంతి! నదనద్వ్యక్తి హేతవః” అను కాళిదాసవచన న్యాయమున; బండితులు; రామర్పించి పరమార్థప్రదశేకనమందు నాకుమార్గదన్యులుగుమరుగాక!

ఇట్లువిన్నవించు విబుధవిధేయబంధువు.

కల్లూని వేంకటరామశాస్త్రి

23—9—12

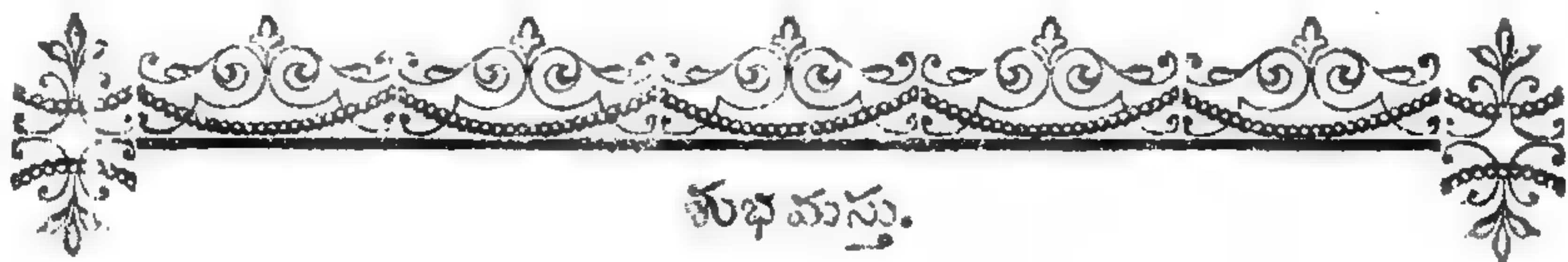
ఆర్జునకాలేజి.

ఉభయభాషాధ్యాపకపండితుడు.

రాజమహేంద్రవరము.

(ఇయ్యదిబాదగుపురీవాసులు సర్వదా సంశితగోష్ఠీపరాయణ బ్రహ్మశ్రీజాధ్యాల గౌరీనాథశాస్త్రిగారి కిశోరకోశంబుపై నీబడిన యభిప్రాయము. ఆపోత్తము తెలుగుభాషలో నున్నందుననాంధ్రభాషలో నే యిదియు వ్రాయబడినది.)

శుభమస్తు.

5 ప్రమాదినంవత్సర నిర్ణయపత్రిక.

—○:○:○—

ప్రమాదినంవత్సర శబ్దంబునఁ బ్రమాదు లయిన యుద్దండ
పండితులకు దండంబు 1913.

—○:○:○—

ఈనంత్సర నామధేయంబు విషయమయి మహానామధేయులు
కొందఁలు విద్యాపరిపూర్ణులను నిష్కారణంబుగా నవమానించుచుండ
నయ్యది యాలకింపఁజాలక యాయుపన్యాసము నుపన్యసించుచున్నార
ము. ఈనంవత్సరపంచాంగములలోఁ బ్రమాదినంవత్సర మని పెక్కురు
దైవజ్ఞులు లిఖించియున్న యంశంబును, నట్లులు వ్రాసినంతమాత్రమున
నే కొందఁ అపూర్వవివేకులు తమపడగలపై నానుకొని యున్న జగాబు
ద్దు మునిగిపోవునట్టి వట్టిదుష్కాలంబు సంభవించినది యని యలికిపడి
లేచి కోపప్రకోపంబున బునకొట్టుచు విద్యాపరిపూర్ణులపైని సైతము ప
లుకఁతుల (అనేకబోధనంబులనుగూడ) నుపయోగించిన విషయంబును,
విద్యల్లోకంబునకు విదితంబే కదా! వల్లగింజలోని బియ్యపుగింజవంటి
యాయంశంబునకు నింతయట్టహాసంబు లేమికారణముననో తెలియక
యున్నవి. “శ్లో॥ మహావివేకోమనుతే తృణం జగత్.” అనుశ్లోకార్థకార
ణంబుననే యని స్పష్టపడుచుండగా నేమికారణంబుననని వేతేయడుగ
నేల? కేవలమును భూటోపకర్తలు గాక యనుభవవేత్తలయినవేయా
కరణాలు కుశాగ్రీయః బుద్ధిని బరిశీలించినచో ‘ప్రమాదిశబ్దములో నిమి
డియున్నందునఁ బ్రమాదేచశబ్దంబు వరిగింజవంటిదియు, ప్రమాదిశబ్దంబు
వరిగింజలోని బియ్యపుగింజ వంటిదియునని నిశ్చయించి చెప్పుటకుఁ నెం

తమాత్రమును సందియంబు గానంబడదు. కాన సావధానచిత్తంబున నాలకింపఁగావిద్వాంసులు ప్రార్థింపఁబడుచున్నారు. సిద్ధాంత కౌముదియందే స్వరప్రకరణ ప్రారంభమున “చౌ” అనుసూత్రము క్రిందను వ్రాయఁబడిన “అతద్ధితఞ్చి వాచ్యం” అనెడి వార్తికంబు తరువాతను నిర్దిష్టంబులయిన “దాధీచః, మాధూచః” అనురూపంబుల నించుమించుగా నర్వప్రక్రియాంశంబందును నీప్రమాదీచశబ్దంబు పోలియున్నది. సుబంతంబైన దధిశబ్దంబుగాని మధుశబ్దంబుగాని యుపపదంబైనచో “ఋత్విగ్ధధృక్” అనెడి సూత్రంబు, అంచ్ ధాతువుపైని క్విన్ ప్రత్యయంబురాఁగా నలోపనుమాగమ సంయోగాంతలోపాదులు గలిగి “దధ్యచ్, మధ్యచ్” అను శబ్దంబులు ప్రథమావిభక్తియందు “ప్రత్యచ్” అను శబ్దంబునుబోలె నుండునుగదా! పిదప సంబంధాద్యర్థంబునందు, అన్ ప్రత్యయంబురాఁగా (1) దధి + అచ్ + అ (2) మధు + అచ్ + అ. అని యుండు. ఇట్లు, అంతర్వర్తియైన క్విన్ ప్రత్యయమునుబట్టి నకారలోపంబు రాఁగా భసంజ్ఞయున్నందున, అకారలోపంబును సంత్యాచ్ఛులకు దీర్ఘంబును “అచః! చౌ॥” అను సూత్రద్వయంబునఁ గ్రమంబుగ వచ్చుచో నాదివృద్ధిగలిగి “దాధీచః! మాధూచః! అను రూపంబులు నిరంతరంకంబుగా నుండువచ్చును.

అట్లే ప్రకృతంబునను, “నిగాదో నిగదే! మాదోమద ఉద్వేగ ఉద్భ్రమే.” అను నమరకోశంబున నయినమాదమదశబ్దంబులలో భేనిపై నైనను మత్వర్థియము చేసినచో “మాదీ, మదీ” అను రూపంబులు క్రమంబుగానగును. సహజంబు గా మదీ ధాతువున కే ప్రమాదార్థమున్నను, అగ్నియందలి దహనప్రకాశశక్తులను నింధనంబు ప్రజ్వలింపఁజేసినట్లులు ద్యోతకంబగు ప్రశబ్దంబు ధాత్వర్థంబుగ ప్రమాదంబును స్ఫుటీకరించుటమాత్రమేగావున మాదాదిశబ్దంబులకే ప్రమాదార్థంబుకలిగి మాదీత్యాది శబ్దంబులకు ప్రమాదవంతుఁ డర్థంబగును.

బాంబాయిరీడర్లోఁగూడమాడ్ = అని యర్థంబులు చూపబడినవి. “మాదినమంచతి” అను నర్థంబున మాద్యక్ ఇత్యాదిపూజంబులగు మాద్యక్ శబ్దంబునకు ప్రమాదవంతునిఁ బొందునదియనిన యర్థంబుఁగాన బ్రత్యాస త్తివశంబునఁ బ్రమాదవంతుని బొందునది తిరిగి ప్రమాదమే యర్థమై మాద్యక్ శబ్దము మాదశబ్దంబునకు పర్యాయశబ్దంబగును. ఇట్లు స్వాపతేయశబ్ద స్వశబ్దాదులు సంస్కృతభాషలో పునరావృత్తినర్థము చెప్పవోఁ బర్యాయపదంబులగుచున్నవి. స్వః = ధనము. స్వః తి = ధనపతి స్వాపతేయము = ధనము. ఇట “అధ్యక్షేణి” అను సూత్రమున ధనపతి యందు సాధువైనదియన్న పృథ్విత్తిని బ్రత్యాస త్తివశంబునఁ దిరిగి ధనమే యర్థమయ్యెను. ఇట్లే మాద్యక్ శబ్దంబునకు ప్రమాదమర్థంబుగాన “మాదీచిప్రావేణభవతి” ఇత్యాద్యర్థంబులయందు, అనఁగా నీ సంవత్సరంబు ప్రమాదమందుఁ దఱునుగా నుండునన్న యర్థమును ‘ప్రాయభవః’ అను సూత్రంబున, అణ్ ప్రత్యయంబున భ సంజ్ఞగలిగి, అకారలోప చౌదీర్ఘాదివృద్ధులచే మాదీచఁదంబగు. పిదప, ఆర్థస్ఫుటత్వముకొఱకుఁ బ్రశబ్దంబుఁ జేర్చఁగాఁ బ్రమాదీశశబ్దంబు సిద్ధంబగును. ప్రశబ్దంబును దరువాత చేర్చినందున, అట్టిమిత్రకంటైన యాదివృద్ధి ప్రశబ్దంబునకురాతీదు.

అథవా, “శమిత్యష్టాభ్యోఘినన్” అను సూత్రంబున తాచ్ఛి ల్యాద్యర్థకఘినన్ ప్రత్యయాంతమయిన ప్రమాదశబ్దంబు నకారాంతంబై యుండు. ప్రమాదీశమంచతి యనెడు నర్థమందు, ఋత్విక్సూత్రంబున కిన్ ప్రత్యయంబువచ్చి నుమాగమాది కార్యంబులుగలుగఁగా ప్రత్యక్ శబ్దంబువలె ఏమాద్యక్ శబ్దంబు సిద్ధించును. (ప్రమాదశీలునిఁ బొందునది యని యర్థము.) పైనిఁజూపిన స్వాపతేయ శబ్దంబునంబలెఁ బ్రత్యాసత్తి న్యాయంబునఁ బ్రమాదశీలునిఁ బొందునది. ప్రమాదశీలమేయర్థమగును. ప్రమాద్యక్ ఆస్యాస్తి అనునర్థమందు ఆర్థకాది

భోచ్” అను సూత్రంబున అచ్ ప్రత్యయంబు చేయఁగా క్విః ప్రత్యయనిమిత్తకంబైన నకారలోపంబును భ సంజ్ఞంబట్టి యకారలోప మును చొదీర్చుమును సిద్ధిపఁగా ప్రమాదీచ శబ్దంబు ఘంటాః ఘాబుగా విజృంభించుచుండు.

కాననేప్రమాదశీలమనిన యిట్టి శాస్త్రీమూర్ఖమును శ్లో॥ నిత్యం ప్రమాదశీలత్వాత్ ప్రమాదీచస్తుగీయతే॥ నిత్యం ప్రమాదశీలశ్చ అన్య చారరత స్తథా” ఇత్యాదివృద్ధపా రాశ ర్యాది వచనంబులు ధ్రువపఱచు చున్నవి. ఇట్లు ప్రమాదీచ శబ్దంబు తనగర్భంబులో నిమిదియున్న ప్ర మాదిశబ్దంబునకుఁ శ ర్యాయపదంబుగానుండి, ఏకార్థమునే బోధించుట కరతలామలకంబుగాఁ గానిపించుచున్నది. ఇట్టి శబ్దప్రయోగంబులింక నెవ్వయైనఁ గలవాయని శంకింతురేనివినుండు. ఇట్టియుద్ధతులప్రకరణము నందు రథోద్ధతావృత్త మేరమ్యంబనియెంచి, అట్టిదేయుదాహరణముగాఁ జూపుచున్నారము.

శ్లో॥ కీదృశాఽతిధనార్జనేనయః! స్వాతేయఃతిభావమేత్యసా॥

పూరుషోత్తమరిపూరుషోత్తమో దృగ్గిరీశ్వర సదృగ్గిరీశ్వరః॥

అర్థము॥ కీదృశాపి=ఎట్టిదైనను, అతిధనార్జనేన=ఎక్కుడు ధన సంపాదనమును, యః=ఎవండు, స్వాతేయఃతిభావం=ధనఽతి ర్శమును, ఏతి=పొందుచుండునో, అసా=ఇతఁడు, పూరుషోత్తమ రిపుః=విష్ణుస్పర్ధియును, రుషా=శోఽమున, ఉత్తమోద్యక్=గొప్పతా మసదృష్టిగల, గిరీశ్వరసదృక్=శివునితో తుల్యుఁడును, గిరి=సరస్వతి యందు, ఈశ్వరః=ఽతియును, అగును॥ “స్వామీశ్వర” అనుసూత్రమున గీర్ శబ్దమునకు నప్తమి॥ ఏవిధముననైన ధనమార్జించి ధనఽతియయ్యె నేని యతఁడే హరిహరబ్రహ్మలతో ధనగౌరవంబునంజేసి తులఁదూగు వాఁడని భావము.

ఈశ్లోకంబున స్వాతిశబ్దంబు మీఁదనే స్వాతేయశబ్దంబు వుట్టుచుండ గ

ర్భిభూత మైనస్వపతిశబ్దంబుయొక్క యర్థమునే స్వాపతేయపతిశబ్దంబు
 తిరుగుదుగాఁ జెప్పినదిగాని యందునఁ గ్రొత్త వింతలేమియు లేవుగదా!
 అట్లే ప్రమాదిశబ్దంబును తనలో నిముచ్చుకొని ప్రమాదీచశబ్దంబు ప్ర
 మాదశీల మనిన యాయర్థమే చెప్పినందున రెండుపదంబులును స్వపతి
 స్వాపతేయపతిశబ్దంబులువోలె పర్యాయపదంబులుగా నుండందగు. కను
 కనే “పరీధావి ప్రమాదినౌ” అని ప్రమాదిశబ్దంబు గ్రంథంబులయందు
 వాడఁబడినది. ఈ రెండింటిలో నొక్కభేదము మాత్రము గలదు. ఈచై
 త్రమాసము మొదలు ప్రమాదీచశబ్దంబు తనప్రకృతిజ్ఞానాదులను దెలి
 యనీక యాటితేటిన పండితులను సహితము పొల్లుతో గఱగఱ మైనవ
 రిరింజవలె మహాకృత్రిమత్వంబున గొంతుకం బడి చిక్కులు పెట్టుచు
 న్నది. ప్రమాదిశబ్దం బన్ననో, దాచి పొల్లుతీసిచేతికందించిన బియ్యపు
 గింజవలె స్వార్థదానంబున ధారాశంబై యానందము గలిగించుచున్న
 ది. మహాజనులారా! స్వచ్ఛమయిన బియ్యపుగింజ వాడఁదగినదో గఱ
 గఱ వరిగింజ వాడఁదగినదో! యాలోచింపుడి!! ఇప్పుడు బియ్యపుగింజ
 వలె స్ఫుటార్థం బైనప్రమాదిశబ్దంబు పంచాంగంబు లందిచ్చినందులకుఁ
 గదా యింత బహు నిందకు విద్యాపూర్ణు లాస్పదమైరి. ఏమీ! కలికా
 లకాలుష్యము!! పోనిండు. కొందఱు పురుషపుంగవులను గఱగఱ వరి
 గింజలనే నమలనిండు, మ్రింగనిండు, అఱిగించుకొననిండు. ఎవరి జీర్ణశక్తు
 లెంతటివో యెవరికిఁ జెలియును? వారి వారి పూర్వపుణ్యవశంబున రా
 లు తిని జతరంబున భస్మీపటలంబు గావించుకొనువారు లేరా? కాని
 పిలువని పేరంటంబునకు వచ్చి బియ్యము వాడుకొంట మంచిదిగాదు
 నుడి! వడ్డే వాడుకొనుడి! వడ్డే వాడుకొనుడి! యని చాటించుట
 యెందుకు? విద్యాపూర్ణులయందు నింకను ప్రకృతంబున కనవసర మైన
 లోపంబు లేవోవో మోషఁబడినవిగాని యయ్యవి శ్లో॥ శ్రుతిశ్చభిన్నా
 స్మృతయశ్చభిన్నా మహామునీనాం మతయశ్చభిన్నాః॥ అను న్యాయం

బునఁ బరమార్థంబు బహువిధంబులు భాసిల్లుచుండుంగాన నిష్పట్టున న.
 మాధానంబున కవసరయోగ్యంబులు కావు. 'విరోధకృత్' సంవత్సరం
 బునకు "రోధకృత్" అని గ్రంథంబులయం దున్నను నారీతిని వాడితి
 మా? ప్రమోదూత మొదలగుసంవత్సరములకు ప్రమోదూది శబ్దంబులు
 గ్రంథంబులయందుండఁగా నట్లు వాడుచుంటిమా? కానఁ బ్రమాది
 యనఁగూడ దని కొందఁ జిందురేని వినుండు. 'రోధకృత్' అను శబ్దం
 బునకు ద్యోతకం బయినవిశబ్దాబు లేనందునను ప్రమోదూది శబ్దంబుల
 యందు వర్ణలోపాది వికారంబు లుండినందునను ముఖ్యార్థముయొక్క
 స్ఫుటత్వము కాలేదు. కాన వాడఁగూడదు. ప్రమాదిశబ్దంబున కట్టి లో
 పంబు ప్రకృతమున కాలేదు. 'ప్ర' శబ్దంబును విడనాడి 'మాది' సంవ
 త్సర మని గాని యన్నచో నస్వము పోలిక చెప్పం దగు. ఒకవేళ ప్ర
 మాది శబ్దంబుకంటె ప్రమాదీచ శబ్దం బాబాలగోపాలము ప్రసిద్ధంబు
 గాన నదియే స్వీకార్యం బందురేని, మంగళవార మనియు, శుక్రవార
 మనియు సర్వవర్ణప్రసిద్ధంబులు గావా? అంత మాత్రమున సంధ్యావంద
 నాదిక్రియాకలాపములో 'మంగళవారే' శుక్రవారేయనిచెప్పచుంటిమా?
 అక్షయసంవత్సర మని వాడుకలో నున్నను శ్లో॥ అ బ్దే షు క్షయ
 వత్సరో న శుభ కృత్వ త్తో బ్ద సంధౌ త థా॥ అని గ్రం
 థంబులలో నున్నట్లు వైదికక్రియలలో క్షయసంవత్సరమనియే వాడు
 చుండ లేదా? కానఁ బ్రమాదీచ సంవత్సరపదములోని ప్రమాది శబ్ద
 విచారణము వరిగింజలోని బియ్యపుగింజ విచారణలో హాసాన్వద
 మైనది గాన నీనిని గొండంతగాఁ జేసికొని వైదికవిద్య లంతరించుచున్న
 యిక్కలములోఁ బరకపాటున నింకను గొందఱు సంస్కారు లుం
 డఁగా సంతోషింపక తెలిసీ తెలియని ధోరణులచే వారి నవమానిం
 చుట తగదనియు, ఇంత మాత్రమున వైదికాచారంబునకు లోపంబు
 కాలే దనియు నెఱుంగునది. మ॥ రా॥ శ్రీ॥ అ నిడమర్తి జలదుర్గా

ప్రసాదరావుగారు, రావుబహదూర్ చిత్రపు వేంకటచలం పంతులు
 గారు, వేలూరి వెంకట్రామయ్యగారు, కనపర్తి శ్రీరాములుగారును
 మొదలగు గొప్పగృహస్థులు పీఠస్థశ్రీ శాకరాచార్య స్వాములవారి
 చేత నైననుగూడ వైదికసంస్కారులను పంచాయతీగా నీపురమందు
 నేర్పఱపించి వైదికవిషయమైన ధర్మసందేహములు గలిగినప్పుడు వైదిక
 సంస్కారుల సాహాయ్యంబున, చక్కదిద్దించుటకు యత్నించుచు
 డగ్గా నట్టిసమయంబున నీపురమందలి కొందఱు సంస్కారులు తమ
 పూర్వార్జితాధికారము నైదిగురిపాలు చేయుచున్నట్లు భావించి
 యట్టియేర్పాటులు సాగనీక యొక మిట్టమధ్యాహ్నంబున కొవ్వూరు
 నకు రేవుదాటించి శ్రీస్వాములవారి సంతర్ధానము నొందిరిరట.
 కట్టపెత్తనంబుమీదనా వైదికాచారంబులు వధిల్లుట? ఈరాజ
 మహేంద్రవర ప్రార్థ బేమోకాని మొదటి నుడియు కంబళిలో
 భుజించుచు “నూది బెజ్జమంత నోరును, ఆకసమంత యాకలియు”
 నన్నట్లు లేకచ్చతాధిపత్యము చేసి శ్లో॥ భేజే సామ్రాజ్య దీక్షితం
 అన్నట్లు సరస్వతీ సామ్రాజ్య దీక్షితులని భజింపఁదగి యమాయకు
 లైన గొప్పసంస్కారులం గూడ వచ్చించి ప్రాయశ్చిత్తంబు చేయింప
 యత్నించుచుండు. అట్టి పెత్తనంబుననే వైదికవిషయంబులో నీపురం
 బున కింత ప్రాయశ్చిత్తగతి వట్టినది. ఇట్టిసద్గతులం బట్టియే యీపురం
 బున సకల వైదికధర్మంబులు సర్వమంగళం బగుచుండఁగాఁ బ్రమాది
 సంవత్సర మన్నసుశబ్ద ప్రయోగమాత్రంబుననే యట్టి యాచార
 భాగ్యంబునకు భంగంబు కలుగునా? ఎంత మాత్రమును భంగంబు
 గలుగనేరదు. సదాచార సంపన్నులారా! తిరుగుడర్థంబును జెప్పి
 క్లిష్టంబైనప్రమాదీచ శబ్దంబుకంటె ప్రథమాతిక్రమణే కారణభా
 హత్” అను న్యాయంబున ప్రమాది శబ్దంబే ప్రథమసోపాన స్థానీ
 యంబై పండితాదరణీయ మైన దని యిట్లు కరతలామలకంబుగాఁ

గనబడుచున్న నదియు బూడి యెవ్వరేని నభను గోరుచు రేని యట్లు
నభకు సాగివత్తుచున్న వారి కింకను చెప్పగలము. సాగిరామన్న
వాణ్ణి యిదియే చాలు నని యాదండంబుతో విన్నవించు
చున్నారము.

ఇట్లువిన్నవించు విధేయుడు

కల్యాణవాణిమణిమండితడశవిశాస్త్రి,

కన్నెపల్లి వేంకటసీతాపతిశాస్త్రి

6 కాలీయశబ్ద నిర్వచనము

31—12—1916

—:—

బ్రహ్మశ్రీ కల్లూరి వేంకటరామశాస్త్రి కృతకాలీయశబ్ద నిర్వచనంబు

(కాలీయుడు భుజంగమూర్తి యకాటజేసి భుజంగప్రయాత వృత్తం
జుననే యాతని నిరుచ్యమాన నామమ్ము ముందు పొందుపలు
చుట స్యాయ్యంబని యెంచి తద్భయనివారకుండైన
శ్రీకృష్ణుని నామంబు మంగళార్థము పూర్వము
గాఁగ నట్టులొనర్చబడుచున్నయది).

(కాలీయశబ్దమందు దివ్యయవణకదీర్ఘము శాస్త్రి

యమా? అశాస్త్రియమా? అని విచారింపబడు)

భుజంగ ప్రయాతవృత్తము—శ్లో॥ సక్ష్మోరసం దూషితం యా

మునంయ! ద్భుజంగప్రయాతేర సజ్జానపీఠ్యత్ । అధీమాషితంతస్య కాలీ
యనామ! ప్రణేతా భుజంగ ప్రయాతేమనామ!

అర్థము:—శ్రీకృష్ణమూర్తి తనమూలమున, నేనర్పము యొక్క ప్రయాణముగలుగంగ, దూషితమైన యమునానదీ జలామృతమును రసజ్ఞులకు ద్రాగంగజేసెనో! యజ్ఞానంబున దూషితమైనట్టి యానర్ప గ్రామణి కళీయనామము సీభుజంగ ప్రయాతవృత్తమునఁ బొందుపఱుప నభ్యసించుముగాక!!

ఆనందగోష్ఠీ సుధీమణులారా!!

యమునానదినుండి భగవంతునిచే బహిష్కరింపఁబడిన కాలసర్పముయొక్క సంజ్ఞాపదంబు కాలీయశబ్దముగాని దీర్ఘమధ్యమగు కాలీయశబ్దము గాదనియు, అందుననే యాప్తినిఘంటువునందు హ్రస్వమధ్యము గావ్రాయఁబడిన దనియుఁ గొందఱు ధీమంతులు ఘోషించుచుండెదరు. ఆధునికమైన పూర్వోక్తనిఘంటువునందుఁ జేశబ్దములోని ద్వితీయవణము హ్రస్వముగా వ్రాసినంతమాత్రమున దీర్ఘయుక్తము గూడదనుట యాలోచింపఁగా నంత తృప్తికరమైన యుక్తిగాఁ గానిపింపదు. ఆనిఘంటువునందును గొన్ని శబ్దములందు ‘గొంత వ్యుత్పత్తిపక్షముసూచింపఁబడియు, నిశబ్దము నొద్దమాత్రమవ్యుత్పత్తిపక్షమే యంగీకరింపఁబడి నిశబ్దమవలంబింపఁబడినది హ్రస్వమధ్యమగు కాలీయశబ్దమే శిష్టప్రయోగమని వానించువారలు సైతము శ్లో॥ “సంజ్ఞాసుధాతురూపాణి ప్రత్యయాశ్చ తతఃపరే। కార్యాద్విద్యాదనూబంధమే తచ్ఛాస్త్రముణాదిషు” అను వచనమునం జేసియు “సంజ్ఞాసుధాతు రూపాణితీతు, అనాది శిష్టప్రయోగసాధనే ఉపాయమాత్రమే, నత్వాధుని కక్రియమాణ సంజ్ఞాను గ్రాహకమితిభావః॥ అనెడి ఋషిక్ సూత్రస్థమైన భాష్యపదీ పోద్యోతమునం జేసియు, నాశబ్దమును నించుకంతైనను వ్యుత్పత్తి పక్షంబునకు వశవలెం జేసి కాలీయశబ్దము శాస్త్రవాసనా దూరవర్తయని ఋజువుచేసినచో నపుడు “సమానేచార్థే శాస్త్రీన్విశోఽశాస్త్రీన్వితస్య నివర్తకోభవతి తద్యథా, దేవదత్తశబ్దో దేవదిణ్ణశబ్ద నివర్త-

యతి॥ యనెడి పూర్వోక్త సూత్రమందలి పతంజలి భగభద్వాక్య ప్ర
కారమునఁ గాళీయశబ్దమును గీర్వాణవాఙ్మయమునుండి వెలిసేసి శిక్షిం
పవలయునేకాని కేవలమును నప్యత్పత్తి పక్షమవలంబించి యొక్కని
ఘంటువుమాత్రమే శబ్దముగాఁగఁ జొచ్చి నిరసింపఁగూడదుగదా!!
కావునఁ గాళీయశబ్దము యొక్కప్యత్పత్తి ప్రస్తుతంబునఁ జర్చింపఁదగి
యున్నందున నట్టి సత్క్రియకు సమ్మతములమగుచున్నారము.

సూక్ష్మదృష్టిని నాలోచించినచోఁ గాళీయశబ్దమునకుఁ గాళీయ
శబ్దము మాతృస్థానీయముగాఁ బూజింపఁదగియున్నది. అందున నగ్రగ
ణ్యము కాళీయశబ్దమును, ననంతరగణ్యము కాళీయశబ్దమును ననందగు
అయ్యది యెట్లుంటిరేని వినుండు: — శ్రీమద్భాగవతము దశమస్కంధ
ము. షోడశాధ్యాయమునఁ బ్రథమ శ్లోకము—శ్లో॥ విలోక్యదూషితాం
కృష్ణాం కృష్ణః కృష్ణాహి నావిభుః। తస్యావిశుద్ధి మన్విచ్ఛక్ సర్వంత
ము దవాసయత్ ॥౧॥ కృష్ణసర్పమున దూషితమయిన కృష్ణనుజూచి
అనఁగా, యమునానదిని జూచి శ్రీకృష్ణమూర్తి యానదిశుద్ధిని గోరు
చుండి కృష్ణసర్పమును పెడలంజేసెను అని యర్థము యమునానది నీల
వర్ణముగలదిగాన, శ్లో॥ “కృష్ణే నీలాసితశ్యామ। కాల శ్యామలమేచ
కాః॥ అను నమరనిఘంటు ప్రకారమున యమునానదీపరముగాఁ గృ
ష్ణాశబ్దము పయోగింపఁబడినది. ఇచట యమునానదికిఁ గృష్ణాశబ్దము
వోలెఁ గాళీయశబ్దములోని కృష్ణాశబ్దపర్యాయ కాళీయశబ్దమునకు య
మునానదియర్థమగునని ప్రాచీన గ్రంథ కర్తల తా
త్పర్యమైనట్టువి శదపడుచున్నది కృష్ణ శబ్దము
స్త్రీలింగ మందాకారాంత మైనట్లు పర్ణవిశిష్టార్థబోధకమైన కాల
శబ్దము స్త్రీలింగమున నాకారాంతముగాక యీకారాంతమగు. ప్రమా
ణము — సూత్రము ౪-౧-౪౨ జానపదకుండగోణస్థల భాజనాగకాల
నీలకుశ కాముక కబరాద్వైత్యమత్రావపనాకృతిమాత్రాణా స్థల్యవ

ధానాచ్ఛాదనా యోవికార — అనుసూత్రమునఁ గలశబ్దముకంటె స్త్రీ
 లింగవర్ణవికృత్యార్థమందు జీష్ ప్రత్యయముగలిగి 'కాలీ' శబ్దమగును. కా
 లీవర్ణశ్చేత్ అనికొముదియఁ దుదాహరించుటంజేసి నీలవర్ణార్థమందే
 కాలీశబ్దము వర్తించుంగాని నీలవర్ణము గలది యన్న యర్థమందీ
 శబ్దమువర్తిల్లుజాలదని శంకెంపలద. "వర్ణశ్చేత్తి" అనిత్రీకమందు
 కొని శబ్దేందుశేఖరమందు తద్విశిష్ట శ్చేదిత్యర్థః అన్యథాగుణేశుక్లాదయః
 పుంసీత్యుక్త్యా అసంగతంస్యాదితి బోధ్యమ్ సూత్రేవర్ణశబ్దః అర్థఆద్య
 జంతః" అని నాగేశపండితులు వివరించినందున నీలవర్ణముగలది యన్న
 యర్థమందే 'కాలీ' అనురూపంబగును గాని నీలవర్ణమన్న యర్థమందు
 నెపుడు స్త్రీలింగమును నీకారాంతమును గానేరదు. ఇట్లు నీలవర్ణముగ
 లది యన్నయర్థమిచ్చునట్టి కాలీశబ్దము పూర్వోక్త భాగవత శ్లోకము
 లోని కృష్ణాశబ్దమువోలె స్త్రీలింగమై యమునానదీ పరార్థకంబుగాని
 వ్యటిల్లుట నిర్వివాదాంశంబు. పిమ్మట, "కాలీంయాతి ప్రాప్నోతి" అ
 నఁగా యమునానదిని బొందినవాడన్న యర్థమందు సూ॥ 3—9—3॥
 "ఆత్మోను పగర్గేకః" అనుసూత్రమునఁగ ప్రత్యయముగలిగి ధాత్వాకారా
 దులకు లోపాదులురాఁగా 'కాలీ' శబ్దము నిష్పన్నమగు యమునానదీ
 గతుండని యోగరూపార్థకంబుగా నెఱుంగునది. ఇట్లుండ, సూ॥ 3—
 3॥ జ్యోషోస్సంజ్ఞాభంద శోర్భహుళమ్ అనుసూత్రమున సమానచర
 మావ యవార్థకమయిన యుత్తరపదము యొక్క అధికారమాటంజేడి
 కాలీశబ్దమునకు సంజ్ఞార్థమందు హ్రస్వము బాహుళికమునఁ గలిగి
 కాళిదాసాదిశబ్దములువోలె, కాళియ, శబ్దము పక్షాంతరమున వ్యవహ
 రింపఁబడుచుండు. కాళిదాశశబ్దమునకుఁ గాళిదాసశబ్దమును, కాళియ
 శబ్దమునకుఁ గాళియశబ్దమును సూత్యస్థానీయములైనను హ్రస్వచ్చి
 యములైన శబ్దములే యుచ్ఛారణమున సుగమూసమునం జేసి నెఱు
 చు వ్యవహృతంబులయ్యెడి. కాని యంతిమార్త్యిన్మీన నయ్యవి మార్త్య

స్థానీయములైన కాలీయకాలీదాసశబ్దముల సీభాషాప్రసంగమునుండిత్రోసి
సింహజులసంజాలవు. అన్యథాగా వాదించుట ఘాత్యదేవతలు లేకయే
సంతాననమ్మది గలుగుననుట వంటిదియై పరిహాసాస్పదమయ్యెడిది. అం
తర్వేదియావల నూళ్ళులేవన్నంతమాత్రాననట్లు లేకుండునా? మఱియు
గురుజనంబులనం దగినవారివలన నధికముగాక హాస్వజ్ఞానమును సంపా
దించినవ ఛాతుర్విందనందగినవాఁ డట్టివారిని ధిక్కరించినచో, నయ్యా
వచనములు కలకూజితంబులగునా? కాదు పిచ్చికలకూజితంబులగును.
అట్టి యుద్ధతలక్షణంబులు కవిలక్షణంబులగునా? కాదు, కాకవిలక్షణంబు
లగును. కావున గురుజనంబువలన హాస్వజ్ఞానమునైనను సంపాదించిన
నద్వర్ణాస్థుండు వారి తిరస్కారము నెట్లుసేయంజాలఁడో! యట్లే శా
స్త్రీయముగా నద్వర్ణములైన కాలీయకాలీదాసశబ్దములు హాస్వజ్ఞా
నము సంపాదించినంతమాత్రాన మెందు దీర్ఘజ్ఞానముగలిగి యధికగురు
త్వమున నతిశయిల్లెడి కాలీయకాలీదాసశబ్దంబులను ధిక్కరించి మఱపిం
పఁజాలవు. కావునఁ గాలీయశబ్దమునకు మాతృస్థాన మగుటయే స్వవర్ణ
దశానంబుననే యధికగురుత్వసత్త గలదిగాఁ గానిపించుచున్న గాలీయ
శబ్దము శాస్త్రజ్ఞులచే మిక్కుటముగా నామోదింపఁ దగియున్నది.

ద్వితీయశ్లోకము.

(ప్రకృతవాదమునకు సాధకముగా నీక్రిందిగ్రంథ దృష్టాంతార్థము.

వ్రాయఁబడుచున్నది.

దృష్టాంతము.

(2) బట్టికావ్యము-ప్రథమస్వర్గము-౧౪ శ్లోకము.

శ్లో॥ కౌశల్యయాసావిసుఖేన రామః ప్రాక్కేకయితోభరతస్త
తోఽభూత్ | ప్రాసోప్త శత్రుఘ్నముదారచేష్ట | మేకాసుమిత్రానహల
ణేన — ఈశ్లోకము లో ‘కేకయీ, అనుచోటను ‘జనపదశబ్దాత్ క
ర్తీయాదశ్, అనుసూత్రమునఁ గేకయశబ్దముకంటె నపత్యార్థమందు

‘అఞ్’, ప్రత్యయమురాఁగా, ‘కేకయమిత్రయు, అను సూత్రాదులచే నియాదేశాదులు గలిగి ‘కై కేయీ, అని కవిచేఁ బ్రయోగింపఁదగినది. అట్లుండినను, ‘కే కయీ, అనికవిచేఁ బ్రయోగింపఁ బడినది ఈ రూపమునకు సాధకముగా సిద్ధాంతకాముది యందే యపత్యాధికారాంతమునఁ “కేకయీత్యత్రతుజన్యజనక భావలక్షణే పుంయోగేజ్” అని పితృసంబంధరూప పుంయోగము కుమారికిఁగలదు. గానఁ బితృవాచకపద ముపయోగింపనచ్చునను నూహచే జీప్రత్యయమునేసి యీకారాంత కేకయీశబ్దము సాధింపఁబడినది. ఇంతియకాక “పుంయోగాదాఖ్యాయమ్” అను సూత్రమందలి తత్వభోధినియందు “యోగస్సంబంధః సచేహదంఽతిభావపవేతినాగ్రహః కింతుజన్యజనకభావోపి గృహ్యతే సంకోచేమానాభావాత్ తేనకాసల్యయాసావిసుఖేనదామః ప్రాక్కేకయీతోభరతస్తతోభూత్ ఇతిభట్టి ప్రయోగస్సంగచ్ఛతే కేకయస్యదుహితాకేకయీ, అని దంఽతిభావరూప పుంయోగమే కావలయునని మాకు నాగ్రహంబులేనందునఁ బ్రకృతమందుఁ బితృపుత్రీభావరూప సంబంధము తెలియంజేయుచు జీప్రత్యయము పుంయోగాది సూత్రమునఁ గలిగినదని స్థిరపఱుపఁబడినది.

తృతీయపక్షమున దృష్టాంతము

(3.) పూర్వోక్తభట్టి కావ్యశ్లోకమును వివరించుతఱిని జయమంగళవ్యాఖ్యానమందు మాత్రము కేకయీశబ్ద నిష్పత్తిసిద్ధాంతకాముదీగ్రంథకర్తాదుల యభిప్రాయమునకు వ్యతిరేకముగా నిట్లు వినింపఁబడినది. “కేకయానాచష్ట ఇతిజీవ్ సాహిత్యశాస్తాద్యశాః కేకయా ఇతికథయతి తదంతావచ ఇతి ఇకారప్రత్యయబోణాదికః శివోపః కృతికారాదక్తినిఇతిజీవ్” అనఁగాఁ “కేకయమహారాజపుత్రికయగు కైకేయీదేవి “కేకయదేశము లిటువంటిరీతిగలవి. అటువంటిరీతిగలవి”. అని చెప్పచుండునదియన్న యర్థమందు తత్కథోతి తదాచ్యై” యనువా

రికమ్మునణిచ్ ప్రత్యయమురాగా నాణాదికమైన యిప్రత్యయము గలిగి కృదికారాదితివైకల్పిక జీప్ప్రత్యయమునఁగేకయీహూపము సిద్ధించునని భిన్నప్రకారమున వ్రాయబడియె.

ద్వి తీ య ప త్త ము న దా వ్తా ం తి క ము

ప్రాచీనగ్రంథకర్తలు కేవలమును దంపతిభావరూప పుంయోగ మే వలయునని యాగ్రహంబు చెందక “సంకోచేమానాభావాత్” అని చిత్తవరబంధరూప పుంయోగ మంగీకరించినందున జీప్ప్రత్యయము గలిగి కేకయస్యదుహితా కేకయీ అగునట్లే ప్రకృతమందును “యము నయాసహాయమశత్వేన జాతత్వాద్యమహా అని లింగభట్టియాద్యమర్థ వ్యాఖ్యలయందు వ్రాసిన పుష్ప త్ప త్తి ం జే సి కా లు ం డు య ము నతోఁ గవగాఁబుట్టిన సోదరుండగుటచే యమునకు భాతృభూతయమ సంబంధరూప పుంయోగముగలదు గానఁ “కాలస్యసోదరరీకాలీ” అని పుంయోగాదితినూ త్ర ము నీ కా రా ం త కా లీ శ బ్ద ము నిష్పన్నంబయ్యెడి. పతిసంబంధమును చిత్తసంబంధమునునే ప్రాచీనులచే గ్రహింపఁబడియెంగాని భాతృసంబంధరూప పుంయోగమెచ్చటను బ్రాచీనులచే గణింపఁబడినట్లు కానంబడదందురేని యమశభావంబున నేక నాశావలంబిఫలద్వయమువోలెఁ బిండోత్పత్తిమొదలొకని యేకకాల మ్ముననే గర్భముపంచుకొని యుద్భవించిన నహజాతశిశువుల యనన్య సామాన్య సంబంధము విడదీసి సమసిపోజేయంగ నీలోకంబున నెవ్వండు సాహసించి యొడిగట్టుకొనఁగలండు? కాఁబట్టి గర్భంబు మొదలొకని యమునానదికిని యమదేవతకును నన్వర్థంబులగు తమనామధేయముల వర్ణములచేతను సయిత మెంతక్రిక్కిరిసిన సంబంధము జగద్విదితమై యున్నయదియో ! యంతక్రిక్కిరిసిన సంబంధము కేకయ తాజపదంబుతోఁ గైకేయికినున్న సంబంధమునకుఁ దీసిపోకయమవాచక కాలపదంబుతో గౌణవృత్తిని గాలీయసమాసవృత్తియందలి యము

నా న ది కి ని నుండు న ను ట ని ర్వి వా దా శం బు గా
 నొ ప్ప కొ న యి యుండు కా నఁ గా ల సో ద రి మైన
 యమునానది కాలి, యనిపిలువందగియున్నది. మఱియు, పుంయోగా
 దితిసూత్రస్థభాష్యమందు నొకపదార్థము వేటొకపదార్థముయొక్క
 ధర్మంబుతో నెట్లు వ్యవహరింపఁబడునని శంకించుకొని యీక్రిందిచతుర్వి
 ధకారణములచేతను బదార్థాంతర ధర్మంబుతోపింపఁ బడునని వక్కా
 ణింపఁబడియె. చతుర్భిః ప్రకారైరతస్మిన్ సజిత్యేతర్భవతి తత్త్వాత్
 తాద్ధర్మాత్ । తత్సామీప్యాత్ । తత్సాహచర్యాత్ ॥ ఇతి తాత్త్వా
 త్తావత్ మంచాహసంతి గిర్ద్దవ్యాజే । తాద్ధర్మాత్ । జటిసంయాంతం
 బ్రహ్మదత్తతత్త్వాహ । బ్రహ్మదత్తే యానికార్యాణి జటిన్యసితానిక్రియం
 త ఇతి । అతోజటిబ్రహ్మదత్త ఇత్యుచ్యతే । తత్సామీప్యాత్ గంగా
 యాంఘోషః కూపేగర్గకులమ్ తత్సాహచర్యాత్ కుంతాన్ప్రవేశయ ।
 యష్టిప్రవేశయేతి — ఈభాష్యమునఁ బతంజలిభగవానులు జటి
 యందు బ్రహ్మదత్తుని ధర్మయల సంబంధమును గుటఁజేసి జటిబ్రహ్మదత్తుఁ
 డేయని వ్యవహరింపఁ బడుననియు కుంతయులతోసాహచర్యసంబం
 ధమున్నందునఁ గుంతధారులు కుంతశబ్దముతో వ్యవహరింపఁ బడుమర
 నియు నుదాహరించి ప్రకృతమందు సాహచర్య సంబంధమున కుదాహ
 రణముగాఁ బ్రస్తుత్రీయందుఁ బ్రస్తుత్యూహారోపిత మైనంగునఁ బ్రస్తుశబ్ద
 ముపయోగింపఁబడి ప్రస్తుతీయను రూపంబగునని ప్రదర్శించిరి అట్లేప్ర
 స్తుతమంగును యమునయుఁ యముండునుగవలయు నందున యమున,
 యానవాలు పట్టలేనంత యముని నీలవర్ణాది ధర్మములు గలదియై
 యుండుటయేకాక పిండోత్పత్తి మొదలొక కాలుని సాహచర్యము
 గలదియునగుటఁజేసి యమున యందుఁ గాలునిధర్మమూహించి కాలి
 యనురూపము సానించుట సానిష్ఠంబు తండ్రిమైన సూర్యునకునుయము
 నానదికిని నున్న జన్యజనక భావసంబంధ మొంత ప్రసిద్ధమో! భ్రాత

యైన యమునికిని యమునానదికినియున్న సహజాతసంబంధమంత ప్రసిద్ధ మయినదన్న యంశమును శ్లో॥ కాళిందీ సూర్యతనయా యమునా శమనస్వసా ఇత్యాద్య మరకోశాదులేదుం దుభిధ్వాసంబులతో నుద్భో పించు మున్నవి. యముడు యమునానదికి నామరూపంబులులేని య గస్త్యభాతయే యైనచోనిట్లు గ్రంథములు గంభీరకంతములతో యమ దేవతాసంబంధము పెల్లడిగాఁగ గణింపబడుచున్నా! కాబట్టి యమునా యములకున్న సహజాత సంబంధము జన్యజనక భావసంబంధమునకు కనుదీయకబిట్టవిగిసి యున్నందునఁ దండ్రియందలి కేకయత్వమారోపించి కైకెయి యందుఁ గేకయీ యని ప్రయోగించునట్టులే యీమె యందును భాతయందలి కాలత్వమారోపించి కాలీ యని నిస్సందేహ ముగాఁ బిలువందగియున్నది. ఇయ్యది యేప్రాచీన గ్రంథకర్తల తాత్పర్యమైనట్లు కాలీయ శబ్దమే ముల్లోకములు ముట్టంగ మ్రోయుచున్నది కాలీశబ్దమునకు యమున యర్థము గావుననే యీసర్పవిశేషము యమునను బొందినది. యన్న యర్థమందు, గాలీయ శబ్దము శాస్త్రీయము గాను, సమ భవానుకూలమై నందున సరసముగాను నుండి సతాంహి సందేహపదేషు వస్తువు ప్రమాణమంతః కరణప్రవృత్తయః అను న్యా యమును స్మరింపించుచున్నది.

తృతీయపక్షమున ద్వారాంతికము

పైభట్టిశ్లోకమందలి కేక యీశబ్దమును జయమంగళ వ్యాఖ్యానము సాధించిన రీతిని కాలంయమమాచప్తే కాలునిఁ బిల్చుచున్నది. యన్న యర్థమందుణిచ్ ప్రత్యయమును నొణాదికమైనయి ప్రత్యయంబును క్మదికారాదితిక్ షును జేసినచో యమునార్థమందుఁ గాలీ యను రూపనంః త్రి సంభవించెడి

చతుర్థపక్షము

ఒకవేళను గొందఱు కోవిదగ్రామణు లిట్లు లనంగవచ్చును

పుంయోగోత్తరాంశత్య మాపవేతి భాష్యస్వరసః దాంశేయాంభర్త్య
 పాపకృతా బంధాదిన్ లభతే ఏనంతచ్ఛబ్దమపీతిభాష్యోక్తేః| దేవకీ
 త్యాదితు గౌరాదిషు బోధ్యమితికేచిత్ అనిపుంయోగంతి సూత్రస్థ
 మైన యీశబ్దేందు శేఖర గ్రంథమందు భార్యభర్త చేతి పాపకృతలభిం
 చునట్టి బంధాదులను బొందునట్లే భర్తృవాచక శబ్దమును బొందునని
 భాష్యమునయుక్తి నుదాహరించుటంజేసి దాంశత్యభా మాప పుం
 యోగమే యీసూత్రమందు గ్రహింపవలయుఁగాని తిక్కన సంబంధ
 ములు స్వీకరించుట భాష్యస్వారస్యముగాదని చెప్పచున్నందునను నప
 తాధి కారశేఖరంబునఁగేక యీశబ్దమునొద్ద “జన్యజనక భావేతి” దాం
 శత్యలక్షణ ఏవపుంయోగస్తత్ర గృహ్యత ఇతిమతే గౌరాదిత్వాన్
 జీషితిబోధ్యమ్||” అని దాంశత్యలక్షణమైన పుంయోగమే గ్రహించి
 తక్కిన సంబంధముగీకరింపని వారిమతమున నీకౌరాదులులైన కేక
 యీత్యాది ప్రయోగములు గౌరాదులయందుఁ గేకయాదిపదములు
 పరింపఁబడినచో సాధువు లగునని యన్నందునను కౌలునిపోదరి యన్న
 యర్థమందు నైనక్వాలీ యనుమాపము సర్వగ్రంథకర్తలకు సంస్మృతము
 గాదనియు జయమంగళ వ్యాఖ్యాతకారమునైన కౌలుని పోదరుండై
 న యముని బ్రశంసించునదిగానయమున కాలీః యనిపించుకొను నన్న
 వ్యుత్పత్తి వివరణమంత దృఢయుక్తిగా నుండలేదనియు నందురేని
 వినుండు.

ఆత్మానంకాల మివాచరతి (వ్యవహరతి)యనఁగాఁ దన్నుసాం
 రణ ధర్మములచేయ మదేవశంబలె వ్యవహరించుకొనునది (తన్నుం
 గాలునిబోలు ననిపించుకొనునది.) యన్నయర్థమందు సూ 3-౧-౧౦||
 ఉపమానాదాచా రేయను సూత్రమునఁ గాలశబ్దముకంటెఁ గర్తృ ప్రత్య
 యము గాఁగా క్కచిచ (2-౪-33) యనుసూత్రమున నాకాలంతకాల
 శబ్దమీ కౌరాంతములు కాలీయతియనుమాపమగును. పితృగ్రంథము

దుః దిష్టత్యయము నేయఁగా నల్లోపయ లోపములు గలిగి సహజేన
వర్తత్యతీసఖః తమిచ్చతీతీసఖః సుఖమిచ్చతీతీసుఖః॥ అనియీదంతప్ర
కరణమునఁ గొముదిలో నుదాహరించినసఖి, సుఖిరూపః యోలె, కాలీః
అనియీకారంత రూపమ్మగును. (యమ) ధర్మరాజును బోలియుండు
నది యనిఫలితార్థము. యమునాయములు గవలుగాన యముని నీలవ
ర్ణాది ధర్మములు యమునయందేయుండును. అందున సామ్యమునర్వ
జనీనము ఆత్మానంకాల మివాచరతి యనితానేయుప మేయమెట్టులగు
ననంగా వినుండు.

“కాంత్యాస్మరవధూయంతీత్యత్ర వాచకోపమే యలోపః అత్ర
కాంత్యేతి విశేషణ సామర్థ్యాత్ స్వాత్మానం కామవధూమివాచర
తీత్యర్థస్యగమ్యమానతయా స్వాత్మనడపమేయస్య సహోపమావాచ
కేనా పాదానాత్ అనికువల యానందమందును, “సనూపమా నాదా
చా రేణితకమః భూతాదుపమానాదాచా రేక్యచో విధానాత్ స్మరవ
ధూంరతిమివాచరంతీత్యవగమేఽపిఆత్మానమన్యాంవేతి కథనిణాయస్త
త్రతాహ విశేషణేతిరత్యనురూపాచరణస్య కాంతి కరణస్య రూపవిశేషణ
సామర్థ్యాదిత్యర్థః కాత్యాస్వరసతః స్వీయత్వానగమాదితిభావః” అని
చంద్రికయందును “కాంత్యాస్మరవధూయంతి దృష్ట్యాతస్వీరహోమరూ
అనులుప్తాః మూర్ఖోకమునందు స్వారస్యసశముఁనగాంతిస్వనిష్ఠమనిస్ఫురి
యించి రతిదేవిబలె నాచరించుటలోఁ గరణమ్మయి (సాధనమయి)
యితరస్త్రిపిరతి దేవిబలె ననుకొనుచున్నది. యన్నయర్థముగానీక
“ఆత్మానమ్” అనుకర్మవాచకపదమును దెచ్చిపెట్టి తన్నునేరతిదేవిం
బలె ననుకొనుచున్నది. అనఁగాఁ దానేకాంతి చేరతిదేవిబలె నున్నది.
యన్నయర్థముగునని యెట్లు కాంతివిశేషణస్వారస్యమునఁ జెప్పబడి
యెనో! యట్లులే ప్రకృతమందును గాలీయసర్పము యమునానదిని
బొందియుండుట యాబాలగోపాలమును జగత్ప్రసిద్ధమునుగాన (యమ)

ధర్మరాజుంబలెననుకొనువానింబొందినవాఁడని
సర్పవాచకమైనకాళియపదమునకు పుత్ర
త్వార్థమును నిర్వచించు తఱిని గాళియసర్ప ప్రకరణసందర్భమునంజేసి
యమునితో గవగాఁబట్టిన యమునయే యమునిసీలవర్ణాది ధర్మసం
బంధమున ఆత్మానంకాలమివాచరతి తన్నుయమునింబలె ననించుకొ
నునది. అనఁగాఁ బోలించుకొనునది. యన్నయర్థమున విధిగాఁ దో
చును. క్యచ్ప్రత్యయంతమయిన యీకాలీ శబ్దము (కాలీయ శబ్దము
లోనిది) శ్లో॥ దుఃఖస్సృష్టిత్య రాద్రయోరదితి భేసాబంధకీశక్రభేష్య
గ్నానిస్సృతరాక్తి భౌమదినక్మద్వారేషు రోగాః కృత్ ॥ అను కాళి
దాసకృతి వ్యవహారముగల కాలామృత గ్రంథమందలి యీశ్లోకములో
నిదుఃఖశబ్దమువంటిది కానఁ గవిప్రయోగమును గూడ పోలియున్నది.
ఈదుఃఖశబ్దమును నిన్ప్రత్యయంతమయిననకారంతపులింగశబ్దముగా
బఠింతురు. ఆపుడు శ్లోకములోని స్త్రీలింగమునకు దుఃఖమును పుల్లింగ
మెట్లువిశేషణమగు? దుఃఖినీ యనియుండదగు కాన దుఃఖమివాత్మా
నమాచరతీతితః ఖిః అనిక్యచ్ ప్రత్యయముగూక తీరద, అనఁగాఁ
దన్ను (మూర్తిమంతమగు) దుఃఖమును బోలించుకొనునది. అని ఫలి
తార్థమగు. దుఃఖస్వరూపురాలని భావము. దాసంజేసి ప్రస్తుతకాలీ
శబ్దదుఃఖశబ్దములు పరస్పర సామ్యము నొందదగు కాలీగతండుగానఁ
గాలీయుఁడని యోగపూర్వకదంబగు పితృ ఇహోహోహోహ్యోహలవశ్య
(౬-౩-౬౦) అనుసూత్రమున వైకల్పికప్రాస్వయముగలిగి గ్రామణీపుత్రః
గ్రామణీపుత్రః అనురూపద్వయమువోలె కాలీయః కాలీయః అనురూ
పద్వయమును నిర్భయంబుగా జగంబున విహరించుచున్నది.

పంచమంబగుపక్షంబు

“శ్లో॥ భానుః కరోమరీచిః స్త్రీపుంసయోర్దీధితిః స్త్రీయామ్”
అనునమరాది సిఘంటుపులంజేసి కరశబ్దమునకుఁ గిరణమర్థము. కరాః

అన్యసంతితి 'కరీ' 'అతథనితనౌ' (గీ-౨-౧౧౫) అనుసూత్రమున నిని ప్రత్యయము. శ్లో॥ "భూమనిండా ప్రశంసాసు నిత్యయోగే తిశాయనే సంస్కరేఽస్తివివక్షాయాం భవంతి మతుబాదయః" అనున్యాయంబునఁ 'గరీ' అనుచోట బాహుళ్యార్థము. అనఁగాఁ గిరణబాహుళ్యముగలవాడని యర్థము. అంశుమాలియనియు, లేక సహస్రరశ్మియనియునని ఫలితార్థము. అథవా, ప్రశంసార్థముగాని, నిత్యయోగముగానియి నిప్రత్యయమున కర్థం . (సమస్సును నిర్మూలము సేయునంతటి) ప్రశస్తమాకి రణములు గలవాడని కాని, లేక, తేజోరాజుగానఁ జంద్రాదుల కిరణములు వోలెఁగాక యితర తేజస్సుచే నపహరింపఁబడనట్టి కిరణములతో నిత్యయోగము గలవాడని కాని భవము ఇట్టి యర్థముంబట్టియే "(1) బ బంధసానోత్తమసాకుమార్యా కుయుద్వతీ భానుమతీవ భావమ్ (ర ఘు = 3) (2) విరరాజరథ స్థే గ్వాలఖిల్యైరి హంశుమాన్ (ర ఘు, 15 10)" ఇత్యాది కాళిదాసాది కవిప్రయోగంబులందు భానుమదాకుచు, దాదిశబ్దములు మత్వర్ధీ గూఠములు సూర్యసియెడఁ బ్రసిద్ధము లగుచున్నవి. ఇని ప్రత్యయాంతమైన 'కరీ' శబ్దము గజార్థమందే కానంబడునని యెవ్వరైన నానురేన, 'హస్తాజ్ఞాతౌ' (గీ-౨-౧౩౩) అనుసూత్రమున 'హస్తీ' అనురూపమందుంబలె 'గరీ' శబ్దమునకు నర్థ విశేషమందేయిని ప్రత్యయమువచ్చునన్న శాస్త్రనియమముగాన రాకున్నయది. కిరణార్థకమగు కరశబ్దముకంటెని నిప్రత్యయంబున బిధానకారణమున సాధవింశదనుటకుం గూడఁ దగినంత భాష్యాది ప్రమాణంబులు మాఱట్టన "శ్లో॥ ఏ కాత్ రాత్కృతో జాతే స్సప్తవ్యాచసతౌ స్మృతౌ" అనుభాష్యవచనంబున నైనయిని ప్రత్యయ నిషేధంబును బ్రకృతంబునఁ గానగాదు. కాబట్టి యదంతములు గానందున, భాను, అంశు, గభస్తి, ఇత్యాది కిరణార్థకశబ్దములు మతుస్పృశ్యయము మాత్రమే పొంది, భానుమాన్, అంశుమాన్, గభస్తిమాన్, అనురూపంబులై సూర్యవరము

లెనట్లే ప్రకృతంబునఁ గరశబ్దము హ్రస్వాకారాంతముగాన, నినిప్రత్య
 యమ్ము నొంది 'కరీ' అనురూపంబై కేవలముగజార్థకమేకాకనానార్థతా
 వశమ్మునసూర్యార్థకమ్మునుగావచ్చును. కరిణః=భానుమతః(సూర్యస్య)
 అపత్యంప్రీతి, 'కారీ' అనురూపంబగు. (1) ఇట, 'ఇనణ్యనపత్యే! (ఁ—
 ర—౧౬౪) అనుసూత్రమున నపత్యార్థము కాని యర్థముల యందలి
 యభో ప్రత్యయము పరమగునపుడే 'ఇన్' అనుశబ్దము ప్రకృతిభావము
 నొందు ననుటంజేసియు, (2) గాధి, విదధికేళి, గణి, షణినశ్చ, (ఁ—
 ర—౧౬౫) అనుసూత్రమున నిన్నంతములైన యీశబ్దములు మాత్ర
 మే యపత్యార్థమందును సైతము ప్రకృతిభావంబు నొందు ననుటంజేసి
 యు, 'చక్రిణోఽపత్యం చాక్రిణః—ఇత్యాదుల యందలి. 'ఇన్' శబ్దము
 వోతె నిట "సంయోగాదిశ్చ" (ఁ—ర—౧౬౬) అనుసూత్రముననొ
 ప్రకృతిభావమునకు విషయముగాకుంటంజేసియు, "ప్రకల్ప్యచాప వాద
 విషయంతత ఉత్సర్గోఽభినివిశతే" అనుపరిభాష పురస్సరంబుగాఁగరిక
 శబ్దమునకు నపత్యార్థకమయిన యభో ప్రత్యయము పరమగుచుండఁ
 నస్తద్ధితే, (ఁ—ర—౧౬౭) అనుసూత్రమునఁ 'గరిన్' శబ్దములోని
 'ఇన్' శబ్దములోపించి యాదివృద్ధిగలిగి ట్టిడ్డాణిభ్యో సూత్రమున కిష్ట
 రాఁగా 'కారీ' అనుపూర్వోక్తరూపంబగునని యెఱుంగునది. కాన
 'కారీ' శబ్దము సూర్యపుత్రి యన్నయర్థమిచ్చుచు శ్లోకా శిందీసూర్యత
 యా యమునాశమనస్వసా" అనునిఘంటు ప్రకారమున యమునానది
 కిఁ బర్యాయశబ్దమగు. అనంతరమున, "కారీంచూతి ప్రాప్నోతీతి కారీ
 యః" అని పూర్వోక్త ప్రకారముననే కప్రత్యయంతరూపమయి య
 మునాదిని బొందినవాడన్న యర్థమగు "రలయోరభేదః" అనున్యాయ
 మునఁ గాలీయః అనుశబ్దమును 'బూర్వోక్తార్థ మేయిచ్చుచుచుండెడి.
 మఱియు, 'హ్యప్రోస్సంజ్ఞాభం దసోర్బహుళమ్, (ఁ—౩-౬౩) అనుసూ
 త్రముచే. బాహుళకంబున హ్రస్వముగలిగి కాలీయశబ్దమువలన హ్రస్వ

మధ్యంబగు కాలీయశబ్దమగు. ఇట్లు దీర్ఘమధ్యరూపమే హ్రస్వమధ్యరూపమునకు మాతృస్థానమగు.

ఇట్లు శాస్త్రంబున నెన్నివిధంబులఁ జూచినను దీర్ఘమధ్యత్వమున నర్థవంతమౌ కాలీయశబ్దమే కాలీయశబ్దమునకు మాతృస్థానీయమై శాస్త్రజ్ఞులచే శ్లాఘింపఁదగియుండు అటులు కేవలమును హ్రస్వమధ్యమగు సంజ్ఞాపదమే యని వచించు శక్తిముననో! తానొక్కటియే యన ర్థముం బొందక తనశక్తిమునకు సైతమనర్థముదెచ్చి పెట్టును. సంజ్ఞాపదమునకింత బ్రహ్మప్రయత్నముతో నర్థవిచారణయెందు కనిపెదవి విఱు నఁగూడదు.

ఋ ఁ క్ నూత్రిభాష్యమున ‘అథఽఋకారోపదేశః కిమర్థః’ అని యక్షరసమామ్నాయమందు ఁకారమును బరింప నేమిప్రయోజనమని శంకించుకొని ఁతకుఁడను నామమ్ముకలవాఁ డుండవచ్చును. అట్టి సంజ్ఞాశబ్దమిగాదులకుఁ బరమ్మగువో యణాదులు ఫలమ్మని ప్రత్యుత్తరమిచ్చి యశాస్త్రీయముగాని సంజ్ఞయేయుండుట న్యాయంబనుచు “న్యాయభావాత్కల్పనం సంజ్ఞాదిషు” అనువార్తికము నెత్తుకొని “న్యాయ్యన్యఋతకశబ్దస్య భావాత్కల్పనం సంజ్ఞాదిషు సాధుమన్యతే! ఋతకవవాసానఽతకఇతి॥ అపరఆహ! న్యాయ్యఋతకశబ్దశ్చస్తాన్వితోఽస్తి! సకల్పయితవ్యః సాధుః సంజ్ఞాదిషు! ఋతుకవవాసానఽతకః” అని యుపన్యసించి సాత్త్వికంబగు ఋతిధాతువువలననైన ఋతకశబ్దము సంజ్ఞగా నుండఁదగుంగాని యశాస్త్రీయమైన ఁతకశబ్దము సంజ్ఞగా లోకములో నుండనేరదని ఖండించి నిశ్చయించె. కానఁ గాలీయాదిసంజ్ఞాశబ్దములు గూడ శాస్త్రంబున శిష్టాదరణీయము గావలయు గాని యున్మత్తహస్తప్రస్తరంబులవోలే యధేచ్ఛముగాఁ బ్రయోగింపఁబడఁ గూడదు’

ఒకవేళఁ గొందఱు ధీమంతులు ‘ఘనిలచౌచ్చ. (౫-3-2౯) అను తద్ధితప్రకరణమందలి సూత్రమున నైన దేవియః, అనురూపమువోలే

‘కాలియః, అనుహాశము ఘన్ శ్రోత్యూహంతమయి శాస్త్రీయమే య
గునందురేని యాకాశాంశవలయు. ద్వ్యక్షరం చతురక్షరం వానామా
కృతం కుర్యాన్న తద్ధితమ్” అను పన్న శాహ్నికభాష్యమందలి స్మృతి
వచనాదులఁ జేసియు, “కృదంతి గామకుర్యాదతి స్మృతాపుక్తత్వాదతి,
ఋ ౪ క్ నూతస్థైర్యతోక్తిం చేసియుఁ గృదంతమయిన సంజ్ఞాశబ్ద
ము శాస్త్రీయముగాని, తద్ధితంబు సద్ధితమ్ముగాదు, కాబట్టి తద్ధితాంత
సంజ్ఞ శాస్త్రప్రసిద్ధంబు. ఒకవేళఁ బామునకుఁ బాలువోసిచో విషమగు
నన్న లోకోక్తికి నాఁటితమ్ముగుచు యథార్థమ్ముగఁ బాపనామమనందగి
సద్ధితంబుగాని యాఫణినామంబు తద్ధితాంతమగుటయే యుక్తంబందు
రేని యట్లనంగవచ్చును. అతనిని శాస్త్రీయమైన కృదంతనామంబుననే
పిలువవలయు. అట్లయ్యేనేని యతండా నగసంఘటనకు వ్యతిరేకముగా
నంతకృన్నామంబు నొందక యాశదసంఘటన సేయంబూడదు. ఎంతకుటి
లగతులనైనను భూషించుట మంచిదిగాని దూషించుట మంచిదిగాదు.
అట్టివారి నా రాధింపవలయు. ఎట్టి విషపాతకులైనను సత్కరించుట
సమంజసంబు. లోకములో నాగచతుర్థీనీతంబున నెందఱో తమపొట్ట
కట్టిపెట్టుకొని పుట్టపట్టునకేగి నాగకుమారులకుఁ బాలీయ నాపాపజాతి
యంత నాపెట్టుపోతవారి ప్రాణంబులనే తమపొట్టనుబెట్టుకొనఁగా
నప్పుడైన నాకులంబు జనంబు కులంబుగాక పుట్టమాత్ర మచ్చదల
లేదనియు నాకులు నిజంబుగా నాగులేయనియు (సవిద్యతే ఆగః యే
షాంతే) నమ్మిభోగులనుచు నింటను గద్దెయ మెక్కించి చేతులుజోడించి
నిరపరాధులు ముడిచిపెట్టుకొని నాగేంద్రుఁడా! తండ్రీ! ఇత్యాది ప్రార్థ
నావూర్వకసంబుద్ధ్యంతములతో సాష్టాంగమ్ములు సమర్పించుచుఁ దమ
పాలన్నియు నారిపాలు సేయఁగా నిప్పటికిని జూచుచుండమే? అట్టిస్థితి
లో నీతండు చిరకాలము యమునాతీర్థ సేవ సేసిన కవిశ్రమూర్తి అదము
వోలేఁగాక యధికరసజ్ఞుండు. మహాహితత్వంబుదెలిసికొనవలెనంటిను?

ఈనిచరిత్రమే యెఱుంగవలయు సహజములగు చూడఁదగులు
 తే నాగర్భశీమంతుడుగాన భోగులలోని భోగి వాయుభక్షణ మాత్రం
 బున శరీరస్థి నిల్పుకొను నీతని గూఢ పాదసంచారంబు లాన్యస్థి కర్త
 కైన నెఱుకలేమిని జేసి యోగులలోని యోగి యనం దగినవాఁ
 డు వేఱచెప్పనే? ఈతనికినా శ్రీమహావిష్ణువు చిన్ని పాపయై తలపై
 చుట్ట మయ్యెగాదా! కావున నీకుండలి బిరుదాంకితుని నామక
 రణంబున నద్ధితంబుగాని తద్ధితంబు మానితిమేని సంతసించి యన్యద్ధితం
 బు నొంది కాటునాటకుండును కాటునాటకుంటయే కనకంబుగాడే!
 తనిపేరు హ్రస్వమేసేసినచో శాస్త్రప్రవృత్తికిని నాతని దయాప్రవృత్తి
 కిని శ్లోకములమగుదుము. తనిపేరు దీర్ఘంబుసేసినచో నాతనికి మో
 దంబుగల్గును శాస్త్రమునకు నామోదంబుగల్గును. “ఆత్మాశ్చసిక్తాః పి
 తృశ్చత్సప్తాః” అనున్యాయమునకు బాగుండుదుము. కాబట్టి
 యాచరి నామము శాస్త్రముగాఁ గృతమునసేసి యింకనునాతని ద
 యగల్గుటకు సరియైన సూత్రమాలోచింపవలయు. అహా!! సరియైన
 సూత్రమునుటతోడనే యిపుడు జ్ఞప్తికివచ్చినది. వేమాలు సర్వనామప్ర
 త్యయమునంబున విక్రియగఁజేసి శాస్త్రప్రక్రియగ్గఱ చియేమేమోద
 తుననితిమి, స్మృతివిరోధమటుండఁగా నీతనినామంబునఁ దద్ధితమున ప్ర
 త్యయమువచ్చుటకు సరియైన సూత్రమేలేదు. బహ్వచో మనుష్యనా
 మ్నృత్వా “(గీ—3—2౮)” ఘనిలచౌచ (గీ—3—2౯) అను
 శాస్త్రమున మనుష్య నామమునడ నందర్భించునట్టి ఘన్ ప్రత్యయ
 ము సర్వనామమునడ నెల్ల సిద్ధించు? “అను కంపితో దేవదత్తః, దేవి
 యః” అన్నట్లు మనుష్యులలో నెవ్వండని కాలదత్తుడుండినచో శత్రు
 డు కాలియః, అనర్హుఁడు కాలదత్తుండి నటలో నశ్రుతచరుండుఁ
 భవిష్యత్కాలంబున నిర్హునిగిరికిన్వరూప స్వభావంబుల సవణుకం
 డె వందైన మనుష్యులలో నుద్భవిల్లుటయేకాక శాస్త్రజ్ఞులచే బేరం

గూడ నవనికాండగుట యామోదింపఁబడియే నేని యట్టి భుజంగమూర్తి
చేతను సైతమా శ్రీకృష్ణమూర్తి పాదములే శిరసావహింపఁబడుంగాత
ప్రకృతంబునఁ బూర్వోక్త శాస్త్రప్రక్రియంజేసి కాళీయశబ్దమునకుఁ గా
ళీయశబ్దమే మాతృస్థానీయము గావున వ్రాత పాత్రములయందును
నచ్చిపాత్రములయందును శ్రీమద్యాగవతములయందుఁ గొన్నిశ్లోకము
లందు దీర్ఘమధ్యముగాను గొన్నిశ్లోకములయందు హ్రస్వమధ్యము
గా గానిపించుచుండు సాధువులుగాని యసాధులుగావు. భాగ
వతముందలి శ్లోకము అనుష్టుప్ శ్లోకములగుటంజేసి లక్షణము ననుసరిం
చి దీర్ఘమధ్యమేగాని నిశ్చయించుటకు వీలులేకున్నను నీక్రింద నుదా
హరింపఁబడు శ్రీకృష్ణ సహస్రనామ శ్లోకము లక్షణంబునంజేసి దీర్ఘ
మధ్యమేగాని నిశ్చయింపఁగలకణము గట్టుకొని తార్కాణముగానుండి
వైశాస్త్రప్రక్రియను ద్రువముచుచున్నది.

శ్లో॥ కాళీయఃఖణమాణిక్యరంజిత శ్రీపదాంబుజః॥

ఈశ్లోకమున గాళీయ శబ్దము హ్రస్వమధ్యమయ్యెనేని ప్రథమాక్షర
మైన కావర్ణముమీఁదళీయఫ అనునది యముత్రయమ్ముగాన సగణం
బగును. మొదటియక్షరము తర్వాతననుష్టుప్పాదము నందునగణము
గాని సగణమ గాని, యుండఁగూడదు. ప్రమాణము. వృత్తరత్నాకరము.
అనుష్టుప్శ్లోకము శ్లో॥ ఐక్యినాద్యాన్నసౌస్యాతా మబ్దేర్యోచుష్టు
భిఖ్యాతమ్ = నుష్టుభి = నుష్టుప్ ఛండస్సునందు ఆద్యాత్ = మొదటియ
క్షరముకంటె, నసౌ-సగణసగణములు సస్యాతామ్-ఉండవు అర్థః- నా
ల్గవయక్షరము తర్వాతయః-యగణముండేనేని వక్త్ర్యఖ్యాతం-వక్త్ర
మనిచెప్పఁబడియె, తక్కిన కథ్యావక్త్రాదికానుష్టుబ్దేదములయందుఁ
బాదముల తత్తత్తదేశములయందుచుక గణ భేదము చెప్పఁ బడి
నను, నాద్యాన్నసౌ అనునది. అనఁగా పాదప్రథమాక్షరము తర్వా
తను, సగణముగాని, సగణముగాని యుండఁ గూడదనునది యన్నివృత్త
ములకు సమానలక్షణము. కాబట్టియిట్లు కాళీయపదము ప్రథమసోపా
నస్థానీయమయ్యు, కాళీయపదము ద్వితీయ సోపానస్థానీయ మనియు,
శాస్త్రంబున నిశ్చయింపఁబడియె

బ్ర॥శ్రీ॥ చిలకమర్తి లక్ష్మీనరసింహమూర్తిగారు రచించిన
యీక్రిందిపద్యములో ప్రథమాత్రికమణి కారణభావాత్ అనున్వాయం
బునఁ బ్రథమసోపానస్థానీయమైన దీర్ఘమధ్య కాళీయపదముప్రయోగించు
ట యోతయుఁ బండితాదరణీయమైయున్న యది శ్రీరస్తుశ్రీ శ్రీశ్రీ
గీతః శ్రీకల్పార్యన్వయ వేంకటరామాభ్యేన శాస్త్రీశా చిత్వాత్॥
కాళీయపదం నిరవాచ్యేవంనయది బ్రువంతు శాస్త్రజ్ఞాః॥

—:—

దేశమాత-26—6—1918

వ్యాకరణ విశేషములు.

దివాన్ బహదూర్ బిరుదాహులు

—o—

శ్రీవిజయనగరము మహారాజావారి కావేజీప్రెస్సిసల్ రావుబహ
దూర్ శ్రీమత్కిడాంబి రామానుజాచార్యులవారు దివాన్ బహదూర్
నెడిఁ వ్యవసాయ భూమితు లగుటవిని రాజమహేంద్రవరము గవర్న
మెంటు ఆర్డుకాలేజీ ప్రథమగీర్వాణపండితులు కల్లూరి వేంకటరామశా
స్త్రిలుగారు రానందపూర్వకముగా నొనరించిన యాశీర్వాదవిజ్ఞప్తి.

కవికంటె వ్యాఖ్యాతలితగుట న్యాయబనియుఁ బండిత
మండలాధిపానం బగువిజయనగరమునందు శర్థము వివరించుసమయము
న, నీశ్లోకమునకు వన్నె హెచ్చిల్లుననియు నెంచి రచనార్త చేతదనఁ
యాశీర్వాదవిజ్ఞప్తి మిక్కిలి తరుణములో నందవలయు నన్న యుత్సా
హముతో నీశ్లోకముస్వల్పవివరణ సహితముగానే విజయనగరంబునకు
నీజూన్ నెల 5 వ తేదియందూ బ్రేషితంబయ్యె పుణ్యశోకునికిం జెంది
న యీశ్లోకార్థము లోకమునకు నామోదము సమకూర్చు నన్నతలం
పున నీక్రింది యర్థవివరణముతో మిత్తుంగు మ॥ శ్రీ॥ బోడపాటి రామ
లింగ ముగారి ప్రోత్సహమునంజేసి చెన్నపట్నమందలి యాంధ్రపత్రి

కు నీజూన్ నే 7 న తేదియందే పంపబడినది. కాని యీనాటికే సముద్రతీరమై యున్న చెన్నపురి నుండఁ దాను సముద్రం బగుట ముద్రణముతోఁ గూడినది యగుట) యనవనరమ్మని యెంచెనో! యన, నీ శ్లోకము సముద్రతీరముగాని గౌతమీనదీ తీరమందలి యీచిన్నపురి యందే సముద్రంబై (ముద్రణముతోఁ గూడినదియై) శ్రీనిదానం బగుచుఁ బ్రస్తుతమం దీసువర్మ ధికారినిఁ (శుభవర్మముగలయధికారినిఁ సముద్రక్షమమున, సుదర్మమునెడి గొప్పచక్రముగల (అధిక—అరి విష్ణుని) దనయాశయమును. (తన శ్లోక) భావముచు; పుత్రిక యైనక్మీహస్తము నని సముద్రక్షమము) గ్రహియింపఁ గోరుచు డెడి. (సముద్రము శ్రీమహావిష్ణునిఁ దనకుమారి యైన లక్ష్మీ దేవిహస్తము గ్రహింపఁ గోరునటు లీయాశీర్వాదశ్లోకము తనభావప్రకారమ్మున నీయధికారిని శీనిఁ జెందఁగా నాశాసించుచున్న దని భావము)

శ్లో॥ శ్రీమత్కింఠాంబి రామానుజాచార్య విబుధాగ్రణీః!

భో! దివాన్ బహదూర్ గేయ! భూదివాన్ బహదూజకము॥

ప్రకృతమున “దివాన్ బహదూర్” అనుభాషాంతరఃపదమునుఁ వ్యాకరణశాస్త్రబలమున గీర్వాణభాషాపదముగా సంస్కరించుచు శ్లోక రచనాకర్త దేవేంద్రుడనినయర్థము సమర్థించెడి. అయ్యది యెట్లనఁ గాః—దివమ్, త్రిదివమ్ అమతీ ప్రాప్నోతితి, దివాన్, అకారాధీదిన శబ్దము పూర్వమందుఁ గల్గి గత్యర్థక వాచ్యమై భాషాంతరమున గర్తృర్థమందుఁ గన్పెట్టెనయము నేయిది “అనువాసి” స్వకీర్తి” మూత్రమున నుపధాదీర్థముల “మోనోధాతో” దీర్ఘమూత్రమున మకారమున కు నకారమును చాఁగొనివాన్” అను భాషాంతరముగాఁ గన్పెట్టి గామి యని యర్థము దివాన్ పదము దివికన్పెట్టినది నకుఁ బర్యాయశబ్దమై స్వర్గనివాసి=దేవత యన్నయర్థ మిచ్చుచు.

“బహదూర్”—ఇయ్యది పదవి గనమయమున వినగ్ధాంతముగా నుండవలసియున్నను, సంహితా వారసమయమున దక్షిణదేహాంతముగా నుండెడి. కాననే ప్రెశ్లోకము లో గేహాంతముగాఁ గాఁబ

దుచుండు ఇతరభావలో రేఫంతము ప్రసిద్ధముగానఁ బ్రకృతమునఁ
జైనహింసాపాతములో రేఫంతముగా నున్న శబ్దస్వరూపముకే నిర్,
దుర్, అనఁజేసాదులం బలెనను కరించి యర్థమువివరింపఁ బడుచున్న
యది, “వబయారభదాత్” అనున్వాయముననియుది “వహదూర్”
అగు వహంశ్చసా, ఊశ్చ, వహదూః (వహదూర్) అనికర్మభారయ
నమానము కర్తృక్విబంతమై రక్షణార్థకమైన “అవ” ధాతువునకు “జ్వర
త్వతే” తిసూత్రమున ఊరురాఁగ “ఊర్” అను ప్రథమైకవచనరూప
మగు. భరించుచున్నరక్షకుఁ డని యర్థము. శ్లో॥ ప్రజానాం వినయా
ధానా ద్రక్షణాద్భరణాదపి” అనికాళిదాసు రక్షణభరణములు వేటుగా
వదించినందుననిచ్చటఁ బునరుక్తిదోషములేదు. దివాన్ - దేవతలయొక్క
బహదూర్ - భరించుచున్న రక్షకుఁడు అనిషష్ఠీతత్త్వరూపము దేవేంద్రు
డని యర్థము. భూదివాన్ బహదూర్ - (భోగవైభవంబులందు) భూదే
వేంద్రుడనియర్థము. మఱియుఁ భూదివాన్ పదమును బహదూర్
అనునొకముతో సమసింపఁ జేసినచో, బ్రాహ్మణుల భరణరక్షణకర్త
యనివయర్థ మగు. బ్రాహ్మణోపకారి యని ఫలితార్థము. ఇట్లబ్రాహ్మ
ణులనుట వర్ణప్రధమ్యమున గణింపఁబడినట్లు తోచినట్లవర్ణములకు
నుపలక్షణముగా నర్థమగు సర్వవర్ణోపకారి యని ఫలితార్థము. శ్లోక
ములోని భోశ్శబ్దము సంబుద్ధ్యర్థక హేళబ్దపర్యాయము. రెండవపాదము
లోని విబుధాగ్రణీశబ్దమునకుఁ బండితప్రభువనియుఁ దేవేంద్రుడనియు
నర్థము. గేయ=శ్లోకపాత్రయని సంబుద్ధి దివాన్ బహదూర్ బిరుదంబు
గలిగి కొనియాడందగినట్టి యోశ్రీమత్కిషోంబి రామానుజాచార్య పం
డితప్రభూ (దేవేంద్రుడని యుద్వబ) బ్రాహ్మణాదిసర్వ వర్ణోపకారి
త్వమును (భోగవైభవంబు) బూదేవేంద్రత్వమునను సర్వోత్కర్షము
తో వర్ణింపఁబడినది యాశీర్వాదము.

ఈవ్యాకరణములోవచ్చునట్టి గ్రంథాదులవివరము.

గ్రంథకర్తలు.

తిమ్మకవి

అబ్బయ

వేంకనార్యుడు

కృష్ణరాయలు

పాపరాజు

ఆడిదము సూరకవి

గ్రంథసంకేతగ్రంథములు పరిచ్ఛేదములు లేక
తాత్పరములు ఆశ్వాసముల సంఖ్య.

అచ్చ. రా. అచ్చ తెనుగు రామాయణము (6)

అని అనిరుద్దచరిత్రము (5)

ఆంధ్ర) ఆంధ్రభాషార్ణవము. (3)

ఆము ఆము క్తమాల్యద (6)

ఉ. రా. ఉత్తర రామాయణము (8)

కవి. త. ల. కవినంశయవిచ్ఛేదము. తరంగము

లక్షణము

...

...

...కవిజ

కవిజనరంజనము. (3)

పింగళి సూరన్న

కళా

కళాపూర్వోదయము (8)

మట్ల అనంతభూపాలుడు

కాకుత్స్థ

కాకుత్స్థవిజయము (5)

మూర్తి

కావ్యా

కావ్యాలంకారసంగ్రహము. (5)

శ్రీనాథుడు

కాశీ

కాశీఖండము (10)

కుమారధూర్జటి

కృష్ణరా

కృష్ణరాజవిజయము (4)

మల్లన

చంద్ర

చంద్రభానుచరిత్రము (5)

వేంకటకవి

చంద్రా

చంద్రాంగదచరిత్రము (6)

పినవీరభద్రుడు

క్షే

క్షేమినిభారతము (8)

తిక్కనసోమయాజి

నిర్వ

నిర్వచనోత్తర రామాయము (10)

తిమ్మకవి

నీలా

నీలాసుందరీపరిణయము. (3)

శ్రీనాథుడు

నై

నైషధము (8)

గ్రంథకర్తలు

గ్రంథసంకేతగ్రంథముల (పరిచ్ఛేదము లేక
తాత్పరము. ఆశ్వాసముల సంఖ్య))

నారాయణకవి	పంచ	పంచత్వత్తము,
నేంకటాద్వైతము		
కాకమామూరి	పాతచా	పాతచాలిపరిణయము (5)
రామకృష్ణవి	పాండు	పాండురంగమహాత్మ్యము. (5)
ముక్కుతిమ్మన్న	పారి	పారిజాతాపహరణము (5)
పింగలి సూరన్న	ప్రభా	ప్రభావతీప్రద్యుమ్నము (5)
బి. సీతా రామాచార్యులు	ప్రౌఢ	ప్రౌఢవ్యాకరణము
భాతేశ్వరుడు	భల్లా	భల్లాణచరిత్రము (5)
బమ్మెరపోతన	భాగ	భాగవతము (12)
రెట్టూరిరంగరాజు	భాను	భానుమతీపరిణయము (4)
నన్నయభట్టాదులు	భార	భారతము (18)
భాస్కరాదులు	భాస్క	భాస్కరరామాయణము. (6)
అనంతాదు	భో	భోజరాజీయము (7)
అల్లసాని పెద్దన్న	మను	మనుచరిత్రము (6)
మారన	మార్క	మార్కండేయపురాణము (8)
మొల్ల	మొల్ల	మొల్లరామాయణము (6)
తెలగనాథుడు	యయా	యయాతీచరిత్రము. (5)
రంగనాథుడు	రంగ	రంగనాథరామాయణము (6)
కోదండపతి	రస	రసమంజరి. (3)
తిమ్మకవి	రసి	రసికజనమనోభిరామము. (7)
పింగలిసూరన్న	రాఘ	రాఘవపాండవీయము (4)
తిమ్మయ	రాజ	రాజశేఖరవిలాసము (3)
అయ్యలకాజురామభద్రుడు. రామా		రామభద్రదయము (8)
మల్లన	రుక్మాం	రుక్మాంగదచరిత్రము (5)
తిమ్మయ	రుక్మి	రుక్మిణీపరిణయము (5)
ఎఱ్ఱపిగ్గడ	లక్ష్మి	లక్ష్మీన్యసింహావతారము(న్యసిం పురాణము) (5)

గ్రంథకర్తలు	గ్రంథవంశకే	(గ్రంథములు పరిచ్ఛేదము లేక
నందిమల్లన, ఘంటసంగయ.	వరా	వరాహపురాణము (2)
రామజభూపాలుడు	వసు	వసుచరిత్రము (6)
	తాక్షరము	ఆశ్వాసములనంభ్య)
కాత్యాయనుడు	వా	వార్తకము
జక్కన	విక్ర	విక్రమార్కచరిత్రము (8)
చేమకూర వేంకటనాథుడు	విజ	విజయవిలాసము (3)
		(సుభద్రాపరిణయము)
కేతన (అభినవందడి)	విజ్ఞా	విజ్ఞానేశ్వరీయము (3)
బెన్నెలకంటి సూరన్న	వి. పు	విష్ణుపురాణము (8)
బమ్మెరపొతన్న	వీర	వీరభద్రవిజయము (4)
శేషము వేంకటపతి	శశాం	(తా ౧) శశాంకవిజయము (5)
గణపతివేంకట	శిన	శినయోగసారము (4)
కదిరీపతి	శుక	శుకశస్త్రతి (2)
మల్లారెడ్డి	పట్న	పట్నకవర్తిచరిత్ర
...	పట్న	నరపట్న కవర్తిచరిత్రలోనినాచరిత్ర
యల్లన	జో	జోడశకుమారచరిత్రము (8)
కామేశ్వరీయ	సత్య	సత్యభామాసాంత్వనము (4)
తిమ్మయ	సర్వ	సర్వలక్షణ సారసంగ్రహము
చేమకూర వేంకటనాథుడు	సా	సారంగధర చరిత్రము. (3)
లియ్యలరాజు నారాయ	హంస	హంసవిశంతి (5)
రామాత్మ్యుడు		
ఎఱ్ఱాప్రగడ	హరి.	హరివంశము పూర్వభాగము (9)
సోమనాథుడు	హరి. ఉ	హరివంశము ఉత్తరభాగము.
శంకరకవి	హరిశ్చ	హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము (5)
రామరాజభూపాలుడు	హరిశ్చ	హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము (5)

వ్యాకరణవిశేషాంశములు

భారతి, 15—7—1904

శబ్దరత్నాకరాది నిఘంటువులందును కొన్నికత్తికలయందును బంచాంగములయందును పండిత పామర సాధారణముగా జ్యేష్ఠమాస మని వాడుచున్నారు. అది జ్యేష్ఠమాసంబని యుండవలయును గాని జ్యేష్ఠమాసమనఁగూడదు “ప్రమాదోధీమతామపి” అనుటంజేసి ధీమంతులకే ప్రమాదంబుగాన సవరించుకొనుట యుక్తముగా వోచుచున్నది, ఇదియు నొకచిన్న సమాచారముగావున వృత్తాంతములలోఁ బొత్తుపఱచినారము.

కల్లూరివేంకటరామశాస్త్రి.

శ్రీభారతి పిబపరి మార్చిఏప్రిల్ 1905

జ్యేష్ఠమాస శబ్దవిమర్శన,

జ్యేష్ఠమాసమని ఐత్యముతోఁబలుకనలెనుగాని ఏత్యముతోఁబలుకఁ గూడదని శ్రీభారతి ప్రథమ కత్తికయందుఁ బ్రకటింపఁబడియె. తర్వాతను గొందఱు సజ్జనులు ఈశబ్దంబునకు శాస్త్రపూర్వకముగా రూపని ప్పత్తివాసి కత్తికయందుఁ బ్రచురము చేయఁ గోరెదమని న్యాయైక గ్రహణ బుద్ధితో జాబులు పంపించున దీనికింగల సాధక బాధక గ్రంథప్రయోగములు కొన్ని స్వయముగానే శంకించుకొని తోఁచినయట్లులు సిద్ధాంతీకరించుచున్నారము.

జ్యేష్ఠానక్షత్రముతోఁగూడిన పౌర్ణమాసి “జ్యేష్ఠినినఁబడును” నక్షత్రేణయుక్తః కాలః అనునట్టివ్యాకరణ సూత్రంబున అచో ప్రత్యయము వచ్చి ఆదివృద్ధిరాఁగా ఐకారయుక్త రూపంబగును. పిమ్మటను ఆనక్షత్రముతోఁ గూడిన పౌర్ణమాసిగలమాసము జ్యేష్ఠమాసఁ బడును. సా

సాస్మిక పౌర్ణమాసీతిలన సూత్రంబున తిరిగిలన్ ప్రత్యయమురాఁగా మా
సమర్థమైనప్పుడుఁ కూడ బైశబ్దమైకారముతో నుండవలెను. చిత్రానక్ష
త్రముతోఁ గూడిన పౌర్ణమాసిగల మాసము ప్రైతమనియు, విశాఖా
నక్షత్రముతోఁ గూడిన పౌర్ణమాసిగలమాసము ప్రైశాఖమనియు ఏకా
రముతోనుండిన రూపంబులే పైనింజెప్పిన సూత్రంబుల మూలంబున
లోకంబులో వ్యవహరింపఁబడుచున్నవి.

శ్లో॥ జ్యేష్ఠమాసికర గ్రహణోన శుభకృజ్యేష్ఠాంగనాపుత్రయో
జ్యేష్ఠే మాస్యపిజాతియోఽఘ్నయది వాజ్యేష్ఠాఘ్న సంభూతయోః దంప
త్యోర్యదయేన కేనఽథి నాజ్యేష్ఠత్రయం చాస్తిచేత్తి) జ్యేష్ఠాహ్వయ
దోషదోహి సతతంనాప్యద్వ గర్భద్వయే" అనుకాలామృత తృతీయ
బిందువు నందుఁ బైశ్లోకములో మాసమర్థమై నప్పుడు సహితము పూ
ర్వోక్త శబ్దమును ఏత్వంబుతో నే పఠించునట్టి లోకవ్యవహారంబు గలద
నియు (౧)జ్యేష్ఠమాసము (౨)జ్యేష్ఠాఘ్న (౩)జ్యేష్ఠురాలు ఇట్టులు
మూఁడుపర్యాయంబులు ఆశబ్దము తిరిగివచ్చినది. గనుక నేకశేషవృత్తి
చేతను నొకశబ్దమే మిగిలి యుంట సంభవించి త్రిజ్యేష్ఠదోషమని గ్రం
థములోఁబొందుపఱచుటకు వీలైనదనియు, మాసమర్థమైనప్పుడు ఏకా
రముతోనుండేనేని యట్టిశబ్దంబును ఏత్వముతోఁ గూడిన తక్కినవయో
వాచక శబ్దంబులును సమానరూపంబులు గాక యేకశేషవృత్తి దర్శ
టంబై త్రిజ్యేష్ఠదోషమనిన గ్రంథకర్తల వాక్యంబులు అశాస్త్రీయ ప్ర
లాపంబు లనవలసియుండును గావున మాసవాచక మైనప్పుడు సహిత
ము ఏత్వముతో నుండవచ్చునని యెవ్వరైనను వచింతురేని సావధాన
ముగా వినుఁడు. పూర్వోక్త శ్లోకంబులో జ్యేష్ఠానక్షత్ర జాతక పథా
వరులకు తన్మాసమందుఁ బెండిలి కూడదని కూడ చెప్పఁబడి యున్నది.

అనక్షత్రమందె పుట్టిన స్త్రీపురుషులు జాతార్థమందు నక్షత్రా
ణురాఁగా ఆదివృద్ధిచే నైత్వము వచ్చి జ్యేష్ఠులనఁ బడుదురు. కాని

ఏత్వముండదు కావుననే శ్లో॥ రో. రే. మ. మృ. జ్యే. చిషువృద్ధిరాదౌ
స్థాత్వేచ వాంత్య శ్రవశాశ్వయఃకు॥

అనియ జప ప్రయోరత్నము జాతకర్మ ప్రకరణమునందు రోహి
ణ్యాదినక్షత్ర జాతశశువులను రోహిణి, రైవత, మాఖ, మార్గశీర్ష, జ్యే
ష్ఠానిపిలువ వలెనని చెప్పబడినది. ఇప్పుడుకూడ నక్షత్రజాతకు లర్థమై
నప్పుడు ఏత్వముతోఁగూడిన శబ్దములకును, ఏకారయుక్తమైనమాన
వాచక శబ్దములకును (పూర్వఃకులమతప్రకారంబున) ఏకశేషమర్థు
టంబుగాన "ధక్షి తేపిశు నేన రోగశాంతిః" అనులోకోక్తి ప్రకారంబుగా
త్రిజ్యేష్ఠదోషమని చెప్పట కవకాశమేలేకపోవును, మఱియుఁ బూర్వో
క్త శ్లోకంబులలో ప్రమాదమునందుఁ బుట్టినవారికి గూడనుఁ నామాసము
లో వివాహము కూడదని వచింపబడినది. ఆమాసమునందుఁ బుట్టిన
దంపతులు అర్థమిచ్చునప్పుడు కాలాత్ తథా వచ్చునుగాన నట్టివధూవ
రులు జ్యేష్ఠికులనఁ బడుదురు. ఇచ్చటను కూడ నేకశేషవృత్తి రాక త్రి
జ్యేష్ఠదోషమని వచించుట దుష్టులంబేయగును, కాబట్టి మానమర్థమి
చ్చునప్పుడు ఏకారమే యుండునన్న వివాదమువలన లాభంబులేదు.
పైశ్లోకములో "జ్యేష్ఠమాసి" అని ఏత్వముతోనే పలుకవలెను కాలా
మృతములోని ఏత్వములేఖకుఁ ప్రమాదము కావచ్చును లేక జ్యోతి
శ్శాస్త్ర గ్రంథములలో శబ్దసాధుత్వవిషయమై యంత పట్టుదలలేదు
కావున "ధనిష్ఠరేవత్య గతే ప్రమాణే" అనుపాఠము వంటిదే కాలా
మృతమును. కావచ్చును ఈగ్రంథములో సయితము ప్రమాదములుకొ
న్ని కానవచ్చుచున్నవి. శ్లో॥ దుఃఖస్యాత్పిత రోద్రయోరదితిభే సా
బంధకీశక్రభే" అనికాలామృత ప్రథమబిందువు ౮వ శ్లోకము మఘా
ర్దా) నక్షత్రములయందు రజస్వలమైన స్త్రీదుఃఖియగునని చెప్పబడినది
వ్యాఖ్యానములోఁ గూడ యస్యాః కన్యాయాః ప్రథమరజో దృశ్యతే
సాదుఃఖస్యాత్ " అనివ్రాయబడియున్నది. శాస్త్రమునందేసి దుఃఖినీ.
అనుస్త్రీలింగరూపముండనలెను.

“దుఃఖినీస్యాత్” అన్న చోఢం దోఢంగమగును. ఒకపక్షంబున “సుఖి
మాత్మన ఇచ్ఛతి” సుఖముతనకు గోరుచుండును అనిన యర్థమునందు
క్యచ్ ప్రత్యయాంతంబైన సుఖశబ్దముకంటె క్విప్ ప్రత్యయము నచ్చి
సుఖి అని ఈకారాంతంబులలో శాస్త్రమున వ్రాయబడిన రీతిగానే
దుఃఖిమాత్మన ఇచ్ఛతి అనిన యర్థంబునందుం గూడ దుఃఖిః అన్నవి
సర్గాంతరూపము పుల్లింగస్త్రీలింగ సాధారణముగా నుండును. గనుక
శ్లోకములో నట్టి పాఠమేయుండవలయుననికాని లేక దుఃఖిశబ్దంబునకు
దుఃఖాభిన్నురాలు అనఁగా దుఃఖిస్వరూపురాలన్న యర్థము చెప్పి
కొని యాశబ్దముకంటె చ్వి ప్రత్యయముచేసి అస్యచ్ఛ్వా అనుపూత్రంబు
న ఈర్వముచేసినచో గంగీస్యాత్ అన్నట్లులే దుఃఖీస్యాత్ అన్నరూ
పము సాధువగుననికాని ఇట్టిచోటులు చెప్పదూరేని ప్రకృతంబునఁ గూడ
శాస్త్రజ్ఞులు జ్యేష్ఠేమాసి అనియే పాఠము సవరితురుగాక. ఇకను బూ
ర్వపక్షాపలంబులుమాచెప్పిన యట్లు మానవాచక మైన పైశబ్దము
నందు ఐత్యమున్నచోఁ దక్కిన వానితో నేక శేషవృత్తి వలను పడదు.
గావున త్రిజ్యేష్ఠదోష మనిన న్యనహారంబునకు గతి యేమియనియడు
గుదురేని సమాధానము వినుండు. కాలామృత శ్లోకములో సర్వవిధం
బులచేతను నేక శేషవృత్తి సందర్భపడవని స్పష్టముగాఁ బైనిఁ జూపఁ
బడినది. ఆశ్లోకముయొక్క తాత్పర్యమేమనగా (౧) జ్యేష్ఠానత్ర జాత
కనరుఁడు. (౨) జ్యేష్ఠానత్ర జాతకురాలు కన్య. (౩) జ్యేష్ఠానత్ర యు
క్తపౌర్ణమిగలమానముఇట్లువైమూషింతి విశేషంబులలోఁ బరంపరానధి
బంధమున సంతర్భావంబుగా జ్యేష్ఠశబ్దము ముమ్మాగతిరిగి నచ్చినప్పు
టికిని త్రిజ్యేష్ఠదోషమని గ్రంథకర్త తాత్పర్యముగాని ఏక శేషవృత్తియే
యావశ్యకమన్న యభిప్రాయముగాను శ్లోకములోని తక్కినయంశము
లలో గూడ నిట్టేయథా సంభవముగా గ్రహించుకొనవలయును, కనుక
మానవాచక శబ్దము ఐత్యము క్షమయే యుండవలయును జ్యేష్ఠేషుక

శ్చుచి స్వయం అని ఐత్యయై క పౌత మే యమరములోనుండవలయును. ఇచ్చోటను గురుబాల ప్రబోధికలో “జ్యేష్ఠానక్షత్రయుక్తా పూర్ణిమాస్మిన్” అని వ్యుత్పత్తి చైత్రవైశాఖాది శబ్దస్థలంబందువలెనే వ్రాయబడినది, కావున నిత్యాదిస్థలంబుల శాస్త్రజ్ఞులు జ్యేష్ఠశబ్దమనియే యూహించుదుగాక శబ్దరత్నాకరాది నిఘంటువులలో గూడ నీశబ్దమైత్యముతోనుండవలయునని యూహించునది. శ్లో॥ వీరాద్భుతాదిష్టరసేషురస ప్రిసిద్ధిస్సిద్ధాకుతోపిషట యతువదావిభాతి లోకేగతాను గతికత్వనశాదు పేతామే తానివర్తయితుమేష పరిశ్రమోనః॥ అన్నసాహిత్య రత్నాకర రసతరంగ గోదావృత శ్లోకంబున శృంగారమే రసమనియుఁ దక్కినవి యట్లుగాకున్నను మఱ్ఱిచెట్టును యక్షుడు (భూతవిశేషము) ఆవహించి యున్నాడని యెవ్వఁడోపలుకగాచానిని లోకులందఱును గతాను గతి గంబుగ నమ్మినట్టు శృంగారములను రసముని వాడుచుండిరియు నట్టిపసిద్ధిని మాన్యగా నింత శ్రమమాకుంగలిగెననియు భోజరాజు చెప్పిన వాక్యము ఈశబ్దముయొక్క ఐత్యవిచారణయొద్దకు మాకుజ్ఞప్తికి వచ్చుచున్నది. ఇట్లుశాస్త్రంబున వైమాన శబ్దమందు నేకారము విధిగాఁ గనబడుచుండగా నికను నెవ్వరైనను నేకారమే వచించుండి యామాసము జ్యేష్ఠలక్ష్మీనివాసమగుటయే తమకిష్టమని యాగ్రహింతురేని యట్లేవారు చిరజీవులై యుండుదుగాక!

కల్లూరివేంకటరామశాస్త్రి.

శ్రీ

బాలవ్యాకరణ గుప్తార్థప్రకాశికాను బంధము.

దేశమాత పత్రిక, 30—10—1918

శేషాద్వైరమణకవులకు విశేషరమణీయంబౌ ను త్తరము.

బ్రహ్మశ్రీ శేషాద్వైరమణకవులు, బాలవ్యాకరణము చిన్నయ్యనూరిగారి స్వతంత్ర సామర్థ్యంబుననే రచింపబడినదిగాని హరికారికలకు నాంధ్రీకరణము కాదనియు, నూరిగారి గ్రంథకర్తృత్వము బ్ర॥ శిష్ట కృష్ణమూర్తిశాస్త్రిగారికిఁ జెందించుట యక్రమంబనియు, బ్ర॥ కల్లూరి వేంకటరామశాస్త్రిలుగారు సరవస్తు చిన్నయ్యనూరిశబ్దంబును వ్యాకృతిని శబ్దమును బాండిత్య పరికషమున శ్లేషించి కనంబఱచినయట్లులు వారుచూపిన పదునాల్గుయుక్తు లిట్టివేమనియు, అక్టోబరు 26 తేది 1918 సం॥ము కృష్ణాపత్రికలో బ్రకటించిరి. పైనింజూపినపదములు శ్లేషించుటకు స్థాలీపులాకన్యాయ లిఖితమైన గ్రంథములోని పదునాల్గుయుక్తులను గారణంబులగుచుండెడి. శ్లేషించుటకుఁ గారణమైన పదునాల్గుయుక్తులకు సమాధానము చెప్పక శ్లేషనుమాత్రమేయెత్తుకొని, పదునాల్గుయుక్తు లిట్టివే' యనుట క్రమముగాదు. రాజమహేంద్రవరము గవర్నమెంటార్దు కాలేజీలోని యుధయభాషాధూషితగురువులగు బ్ర॥ అకుండి వ్యాసమూర్తిశాస్త్రిలుగారియుక్తివచనాదులం బరిశీలించియే గ్రంథకర్తృత్వము కృష్ణమూర్తిశాస్త్రిలవారికి నిశ్చయించిరి. గ్రంథమునితమైన యావ్యాసప్రొక్తాభిప్రాయమును గనుంగొనవలయును. కొంతకాలమునకుముందున నీనగరంబున నార్దు కాలేజీలోనే గీర్వాణపండితోత్తములైన బ్ర॥ కన్నూరి శివశంకర శాస్త్రిలవారి పదునాల్గుయుక్తులం బరామర్శించియే "చిన్నయనూరికి సంస్కృతవ్యాకరణపాండిత్యమువిషయమై బాలవ్యాకరణములోని యంశములను జూడఁగా నాకు మిక్కిలి సందేహము గానున్నది" యని వాయించున్నారు. గ్రంథముదితమైన యాద్వితీయశంకరమతమతల్లికను గణింపవలయును. ఇంతియకాక, శిష్టకృష్ణమూర్తిశాస్త్రిగారి గ్రంథకర్తృత్వమునకు వ్యతిరేకాభిప్రాయులై ప్రకృతకవులచే స్వపక్షగృహీతులైన మ॥ శ్రీ॥ వావిలికొలను నుబ్బారావుగారును గుప్తార్థప్రకాశికావ్యాఖ్యానకర్తయుక్తులు యుక్తముగానేయున్నవని యొప్పుకొనుచు సత్యపరిశీలనాకాంక్షులయినట్లులు వారి ముదితాభిప్రాయమువలనఁ గానవచ్చుచున్నది. ఇట్లు పదునాల్గుయుక్తులను గీర్వాణాంధ్రములయందు గురుకులశిక్షీతులైన, పండితేంద్రులమనంబునాకర్షించి వారి పరిజ్ఞానదృష్టికిఁ బాత్రంబులై ప్రవర్తిల్లుచుండు. అట్టివానియెడ "పదునాల్గుయుక్తు లిట్టివే" యని పెదవివిటిచి విరామమునొందుట యభిరామముకాదు. ఎత్తుకొనిన యాయంశము మిక్కిలి లోకోపకారకమయినదియు, చర్చనీయమయినదియునైయున్నది. బ్ర॥ వేంకటరామశాస్త్రిలుగారు "చిన్నయనూరియే గ్రంథకర్తయని సమర్థించు మతిమంతుల యుక్తులు పందనపూర్వకముగ నందుకొని యభిప్రాయము మార్చుకొందు" రన్నట్లు గ్రంథమునఁబెక్కు చోట్ల వ్రాయబడినది. వారి కీవిషయమునఁ బట్టుదలలేదనుటస్పష్టము. కానఁ బదునాల్గు యుక్తులను సమాధానము సంధింపఁ బ్రకృతకవులను బ్రార్థించెద. (కృష్ణాపత్రిక ముద్రింపనందున నిండు ముద్రింపఁబడియె.)

ఇట్లు, గ్రంథకర్తగారి శిష్యుఁడు,

ఆచంట సత్యనారాయణ. సీనియర్ బి. యే. స్కూలెంట్, ఆర్దుకాలేజి, రాజమండ్రి.

N. 3. పైవ్యాస ప్రకటనకుఁ బిమ్మట గుప్తార్థప్రకాశికాకారులు నుకూరెనిమిది సంవత్సరములు సంపూర్ణారోగ్యవంతులై యుండిరి. ఇక్కాలములోఁబైఁజేర్కొనబడిన కవిద్యుంధ్వముగాని, మఱియేరునుగాని, వ్యతిరేకముగా వ్రాయంజాలరైరి. శ్రీరామాపెన్, రాజమండ్రి.

